

AS

346

В447 ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

V.18 СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
SRPSKI

DIJALEKTOLOŠKI ZBORNIK

КЊИГА XVIII

Уредник

Академик МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ,
директор Института за српскохрватски језик

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

THE UNIVERSITY
OF MICHIGAN
NOV 23 1970

LIBRA

БЕОГРАД
1969.

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК, Књ. XVIII

INSTITUT DE LA LANGUE SERBOCROATE

RECUEIL DE DIALECTOLOGIE SERBE

N° XVIII

Rédacteur

MIHAÏLO STEVANOVIĆ

Membre de l'Académie

Directeur de l'Institut de la langue serbocroate

TRAITÉS ET MATÉRIAUX

B E O G R A D

1 9 6 9.

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

КЊИГА XVIII

У р е д н и к

Академик *МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ*,
директор Института за српскохрватски језик

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Б Е О Г Р А Д

1 9 6 9.

Издаје: Институт за српскохрватски језик, Кнез-Михаилова 35

Штампа: Издавачка установа „Научно дело“, Београд, Вука Караџића бр. 5

САДРЖАЈ

- 1) Берислав М. Николић, Колубарски говор 1.
- 2) Лука Вујовић, Мрковићки дијалекат 73.
- 3) Игрутин Стевовић, Шумадијски говор у Гружи с особитим освр-
том на акценте 401.

БЕРИСЛАВ М. НИКОЛИЋ

КОЛУБАРСКИ ГОВОР

САДРЖАЈ

	Страна
Литература	5
Увод	7
Порекло колубарског становништва	9
Акцент и квантитет	10
Природа акцента	10
Однос дугих и кратких слогова	10
1) Скраћивање Даничићевих неакцентованих дужина	11
2) Дужине којих нема код Даничића	13
3) Акцентоване дужине	15
Преношење акцента на проклитику	16
Акцент појединих врста речи	19
1) Именице	19
Именице мушког рода <i>o/jo</i> -основа	19
А) Именице са старим акцентом на почетном слогу	19
Локатив једине	19
Номинатив множине	20
Генитив множине	20
Дат.-инстр.-лок. мн.	21
Б) Именице које немају силазни акц. на првом слогу	22
Именице средњег рода	22
Именице женског рода	23
<i>a</i> -основа	23
<i>i</i> -основа	24
2) Придеви	24
3) Заменце	25
4) Бројеви	26
5) Прилози	26
6) Глаголи	27
а) Инфинитив	27
б) Аорист	29
в) Имперфекат	29
г) Глаголски придев радни	29
д) Глаголски придев трпни	30
ђ) Презент	30
Гласовне особине	33
Вокали	33
<i>b</i>	33

Редукције вокала	35
Хијат	37
Контракције вокала	37
Елизија	38
Уметање секундарних сонаната	38
Остале појаве у вези с вокалима	38
Сугласници	40
Ликвиде	40
Назали	40
Либијали	40
Дентали	41
Велари	42
Спиранти	42
Африкате	42
Јогавање	43
Хаплоглогија	43
Метатеза	43
Једначење сугласника по звучности	43
Једначење сугласника по начину и месту образовања	43
Звучни сугласници на крају речи	43
Партикуле	43
Морфолошке особине	45
Деклинација	45
Именице мушког рода	45
Именице средњег рода	46
Именице а-основа	47
Именице женског рода на сугласник	47
Именичке заменице	48
Придевско-заменичка промена	48
Бројеви	50
Прилози	50
Још неколико напомена	50
Конјугација	51
Инфинитив	51
Презент	51
Имперфекат	52
Аорист	52
Футур	53
Глаголски придев трпни	53
Глаголски прилог садашњи	53
Глаголски прилог прошли	53
Глаголске основе	53
Творба итератива	57
Напомене из синтаксе и лексике	58
Закључак	68
Трагови источнохерцеговачких досељавања	68
Трагови западних штокавских говора	69
Трагови супстрата и источнијих србијанских говора	71

ЛИТЕРАТУРА

- 1) Белић А., *Акцентнајске студије*, књ. I, Пос. изд. СКА XLII, Бгд. 1914.
- 2) Белић А., *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 1: *Речи са деклинацијом*, Бгд. 1962.
- 3) Белић А., *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 2: *Речи с конјугацијом*, Бгд. 1962.
- 4) Белић А., *Основи историје српскохрватског језика*, I, *Фонетика*, Бгд. 1960.
- 5) Белић А., *О српским или хрватским дијалектима*, Глас LXXVIII, стр. 60—164.
- 6) Belić A., *O čakavskom* ', Zbornik u slavu V. Jagića.
- 7) Белић А., *Штокавски дијалект*, Народна енциклопедија Ст. Станојевића IV.
- 8) Brozović Dalibor, *Izvještaj o dijalektološkim istraživanjima u dolini rijeke Fojnice*, Ljetopis JAZU 63, стр. 431—438.
- 9) Brozović Dalibor, *Izvještaj o istraživanju govora u dolini rijeke Fojnice*, Ljetopis JAZU 62, стр. 375—380.
- 10) Brozović Dalibor, *O problemu ijekavskočakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*, Hrv. dij. zb. II 119—208.
- 11) Вуковић Ј. Л., *Акцентнај говора Пузе и Дробњака*, СДЗБ X 187—417.
- 12) Ђорђевић Ђ. С., *Машија Диковић*, Глас СКА LII 30—139; LIII 1—136.
- 13) Ivić P., *Die serbokroatischen Dialekte ihre Struktur und Entwicklung I*, 'S-Gravenhage 1958.
- 14) Ивић П., *Дијалектологија српскохрватског језика*, Нови Сад 1956/1957.
- 15) Ivić P., *Inventar fonetske problematike štokavskih govora*, Годишњак Филоз. фак. у Новом Саду, књ. VII 99—110.
- 16) Ivšić Stj., *Današnji posavski govor*, Rad 196 (124—254) и Rad 197 (9—138).
- 17) Караџић Вук Стеф., *Српски рјечник*¹.
- 18) Кушар М., *Рајски дијалект*, Рад 118, стр. 1—54.
- 19) Николић Берислав М., *Мачвански говор*, СДЗБ XVI 179—314.
- 20) Николић Берислав М., *Сремски говор*, СДЗБ XIV 201—412.
- 21) Николић Берислав М., *Тришћки говор*, СДЗБ XVII 367—473.
- 22) Новаковић Стојан, *Неговање језика српског*, Глас X, Бгд. 1888.
- 23) Павловић Љ., *Колубара и Подгорина*, СЕЗБ VIII, Населба 4, 345—1088.
- 24) Ресо А., *Akcentat sela Ortiješa*, Grada ND BiH X.
- 25) *Правопис Машице српске и Машице хрватске*, 1960.
- 26) *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*.
- 27) *Речник српскохрватског књижевног језика*, изд. Матице српске и Матице хрватске, Нови Сад — Загреб.

- 28) Ружић Г., *Акцентски систем њеваљског говора*, СДЗБ III 113—176.
- 29) Симић Ж. П., *Предавања из српског језика на њакихичним учитељским предавањима у Негајиниу 1882*, Бгд. 1882.
- 30) Симић Ж. П., *Српска грамајика за основне школе у Краљевини Србији*, Бгд. 1887.
- 31) Стевановић М., *Најоредна ујшреба шифинијива и ѡрезнија са свезицом да*, НЈ Н. С. V 3—4 (85—102) 5—6 (165—185).
- 32) Стевановић М., *О данашњем акценџиу аорисџа*, НЈ Н. С. V 250—263.
- 33) Стевановић М., *Падежне синџагме с ѡредлогом за*, НЈ Н. С. XI 207—225.
- 34) Стевановић М., *Савремени српскохрватски језик (грамајички системи и књижевнојезичка норма), I, Фонетика и Морфологија*, Бгд. 1964. стр. I—X + 1 — 696.
- 35) Стевановић М., *Савремени српскохрватски језик (грамајички системи и књижевнојезичка норма), II, Синџакса*, Бгд. 1969, стр. I—VIII+1—902.
- 36) Stevanović M., *Štokavski dijalekat*, Enciklopedija Jugoslavije IV (s. v. jezik srpskohrvatski).
- 37) Цвијић Ј., *Меџанасџазичка крешања, њихови узроци и ѡследице*, СЕЗБ XXIV 1—96.

Порекло колубарског становништва

5. У својој студији *Колубара и Подгорина* (Српски етнографски зборник, књ. VIII, стр. 345—1088) Љуб. Павловић даје ове податке о пореклу колубарског становништва:

1) Од 1152 породице — стариначких је 78 (стр. 481); досељеничких породица је 93, 22% (стр. 482).

2) У 17. веку и раније досељене су 243 породице (стр. 482).

3) У 18. веку досељено је 259 породица (стр. 483).

4) У 19. веку досељене су 572 породице (стр. 483).

5) Досељеници су из: Старог Влаха (167 породица), ужичког округа (192 породице), Полимља (150 породица), Црне Горе (112 породица), Дробњака (39 породица), Никшића са Жупом (44 породице), Колашина с Кричком (21 породица), Осата (74 породице), Босне (22 породице), Херцеговине с Далмацијом (31 породица), Подриња (74 породице) и сл. (стр. 483—485).

6) Главна миграциона кретања су југозападнoг и јужног правца. Миграције из Босне и Осата ишле су преко Подриња (стр. 486).

6. Јован Цвијић у својој синтетичкој студији *Мешанаслазичка кретања, њихови узроци и последице* (СЕЗб XXIV) указује на разлику између *подринског* и *ваљевског* становништва (стр. 67—68).

Дужина њосле дугог силазног акценџиа.

а) У позиџији (^)+(−) постоје обе могућности: *чи́ча̄, и́ишӣ*, али и *чува̄*.

б) У позиџији (^)+(−)+(−) дужина се скраћује: из *Дивџа̄*.

14. Последњи зашворени слог.

Дужина њосле крајњког узлазног акценџиа.

а) У позиџији (˘)+(−) дужина се добро чува: *гү́сла̄р, Звџ́зда̄р* (село код Уба), *мелџ́н, код на̄с, осамдџ́сџӣ, и́ма̄ш*.

б) У позиџији (˘)+(˘)+(−) дужина се добро чува у необележеним ликовима: *Мџ́дведнӣк, Ра̄н̄с̄а̄в, крӯниса̄ӣ*. У обележеним ликовима дужина се такође већином чува мада није увек тако изразита: *о́д̄а̄б̄р̄е̄м, з̄а̄ба̄л̄а̄м, ӣскрџ́шӣ, не̄ мо̄ж̄е̄м*; али се могу чути и примери у којима је дужина скраћена: *за̄ш̄вор̄а̄м*.

в) У позиџији (˘)+(−)+(−) дужина се у последњем затвореном слогу скраћује: *ӯй̄ра̄внӣк, не̄ и́а̄мӣӣм*.

Дужина њосле дугог узлазног акценџиа.

Имам примере само за позиџију (˘)+(−) у којој се дужина добро чува: *дв̄а̄ӣӯӣ, ӣрӣӣӯӣ, — рӯк̄ом, сна̄гом, ӣрџ́сџ̄е̄м, ӣӯче̄м*. Међутим, код именица типа *дү́жност̄ӣ* нема дужине на наставку *-ост̄ӣ* ни у ном. синг.: *дү́жност̄ӣ, оӣд̄ност̄ӣ*.

Дужина њосле крајњког силазног акценџиа.

а) У позиџији (˘)+(−) дужина се добро чува у необележеним ликовима: *жа̄л̄б̄ост̄ӣ, ӣд̄мо̄ћ, ӣд̄ча̄ст̄ӣ, ӣр̄д̄ӣа̄ст̄ӣ, ӣр̄с̄ӣе̄н, Ра̄д̄ба̄с, ра̄д̄б̄ост̄ӣ, ӣд̄е̄ӣр* (= ограда), *дв̄а̄ј, вџ́зд̄ан, на̄ӣр̄а̄г*. У обележеним ликовима дужина се такође већином чува мада није увек тако изразита: *сӣл̄ом, сре̄ћ̄ом, лџ́вӣш̄е̄г, кӯва̄ј, бџ́д̄ом*; али се могу чути и примери у којима је дужина скраћена: *ӣӣје̄м*.

б) У позиџији (˘)+(˘)+(−) дужина се, бар у необележеним ликовима за које имам примере, добро чува: *Жӣво̄мӣр, ӣзвџ́ӣш̄а̄ј, Ја̄б̄ла̄нӣк, ка̄чӣња̄к, Мӣло̄ва̄н, Ра̄д̄ова̄н, ра̄с̄ӣор̄е̄д, сӣд̄мен̄ӣк*.

Дужина њосле дугог силазног акценџиа.

Имам примере само за позиџију (^)+(−) у којој се дужина у необележеним ликовима чува: *мӯч̄ња̄к*, а у обележеним губи: *не̄ма̄м с̄ү̄да*.

15. Слог који није њоследњи.

Дужина њосле крајњког узлазног акценџиа.

а) У позиџији (x)+(˘)+(−)+(x) дужина се добро чува: *Гол̄о̄гла̄вка* (она која је из Гђе Главе), *Сла̄д̄ӣӣнка* (она која је из Слатине), *Јов̄а̄н̄чина, Мӣло̄ј̄чина, ко̄д̄ӣш̄кӣ* (који се односи на село Котешцу), *сла̄д̄ӣӣн̄скӣ, не̄ и́а̄мӣӣм, ӯвџ́жү̄*.

б) У позицији (х)+(')+(˘)+(-)+(х) дужина се у необележеним ликовима добро чува: *Бранковчани*. У обележеним ликовима дужина се такође већином чува, мада није увек тако изразита: *јукрџмо* × 2, *мобилицана*, *јрџемшијмо*. Али има и примера без дужине: *јрџбаџмо*.

Дужине њосле дугог узлазног акценџа.

а) У позицији (х)+(')+(˘)+(-)+(х) дужина се добро чува: *Коиџешанка*, *обрџиџанка*. То значи да се и у гл. именицама с овим акц. дужина добро чува: *белџење*, *зајрџезање*, *мџешџење*, *одевање*, *оџијуџање*, *јаџљење*, *сиџвање*, *суџење*, *џеџање*.

б) У позицији (х)+(')+(˘)+(-)+(х) дужина се чува, бар у необележеним ликовима за које имам пример: *Јџиевчани*.

Дужина њосле крајњог силазног акценџа.

а) У позицији (˘)+(-)+(х) дужина се добро чува: *брџјани*, *вдџва*, *кџруџа*, *јдџиџка*, *кдџамо*, *мџжџмо*.

б) У позицији (˘)+(˘)+(-)+(х) дужина се добро чува: *Зџбрџанка*, *Кџзлџчаника*, *нџ ваџаду*, *вџјеваџи*, *сваџдџоваџо*.

Дужина њосле дугог силазног акценџа.

У необележеним ликовима дужина се чува: *Рџдџничани*. У обележеним ликовима дужина, кад се чува, обично није тако изразита: *из Дџивџиџа*, *крџеџмо*; разуме се да има и примера без дужине: *крџџмо*.

2) Дужине којих нема код Даничиџа

16. У познатој позицији у дат. -инстр. -лок. плур. именица а-основе, код придева на -ав и -аџи и код глагола на -нуџи, -аџи, -иџи у колубарском говору чувају се старе дужине којих нема у књижевном језику. Међутим, поред примера са дужином, јављају се и примери без ње. Сем тога, колубарски говор, као што је већ речено, у овоме није јединствен.

Дужина у инфинитиву чува се само у Петници (најјужнијем посећеном месту): *дџнуџи*, *наџрџиџи*, *џиџиџи*. Као што је речено, има и примера без дужине: *брџнуџи*, *вџнуџи*, *ваџиџи*, *руџиџи*. У Дивџима и Бранковини доследно је: *бџиџи*, *виџиџи*, *миџиџи*, *слаџиџи*, *џиџиџи* и сл.

Дужина код придева чува се у Петници и у Дивџима: *гџраџв*, *киџиџаџи*. И овде има и примера без дужине: *маџав*, *бџиџараџи*.

Дужина код именица чува се у сва три места: *гџскаџа* (Д), *кџјама* (П, Д), *јдџчама* (П, Д), *руџама* (Д), *сликама* (Д), *јаџбукама* (Д), *јереџама* (Б), *верџама* (П, Д, Б), *виџушкама* (П), *враџарама* (Д), *гњџзџарама* (Б), *јџединџама* (Б), *каџиџама* (П), *кџморџама* (Б), *кџшуџама* (Д), *лиџваџама* (Д), у *Паџунама* (Д), *јџџинама* (Д), *сиџкирџама* (Д), *сиџареџиџама* (Б), у *Сиџублинџама* (Б), *јџраџарама* (Д), *иџреџуџама* (Д). Као

25. И у колубарском говору дуг је наставак ген.-ак. личних заменица 1, 2. и 3. л. јд., повратне заменице себе и заменица ко, *што* и *са*: *мѣнѣ* (Д, Б), *за мѣнѣ* (Б), *шѣбѣ* (Д, Б), *у шѣбѣ* (Б), *њѣгā* (Д, Б), *у њѣгā* (Б), *за њѣгā* (Б), *сѣбѣ* (Д, Б), *у кѣгā* (Б), *чѣгā* (Д), *свѣгā* (Д). Исп. и: *ѡ(ѡ) шѡгā* (Б).

26. Јављају се ове дужине код прилога: *кādѣ* (Б); *вечѣрāс* (Д, Б), *дāнāс* (П, Д, Б), *нѡћāс* (Д).

27. У компаративу прилога суфикс је дуг (сем ако дужина из фонетских разлога није скраћена): *ѡйльѣ* (Д), *ѡужѣ* (П), *шѣшњѣ* (Д); исп., међутим: *ѡйльѣ* (Д), *лѣйшијѣ* (Б).

28. Јављају се ове дужине код глагола: α) у 3. пл. през. гл. *јесам*: *јѣсѹ* (Д, Б); β) у 3. пл. през. гл. *хѣиѣи*: *дћѣ* (Б), *шѣд ћѹ мѣни дѹкаѣи ка(ѡ) ћѹ ш ѣдма кѹкаѣи* (Б); γ) у дијалекатском футурском облику: *ѡѡћѣ* (П), *ѡмаћѣмо* (Д); δ) у 3. пл. аор.: *ѡвāишиѣ* (Д) (али исп. *скѣѡише* Д, јер се у овој позицији дужина може и скратити).

29. Појаве у *санѣиѹ*. Пред енклитиком се дужина последњег отвореног слога боље чува: *зā њѣ је* (Б), *ѡмā ли* (Б), *вѣдѣ се* (Б), *ѡднесѣ се* (Б), *сāчѣкā нас* (Б), *ѡзѡрѣ се* (Б), *ѡшѣвāѣ се* (Б), *нāзовѹ је* (Б), *нāѡаднѹ нас* (Б), *ѡливајѹ се* (Б); — *бѡѡ сам* (Б), *сѣѡ сам* (П), *нѡћѡ сам* (Д), *ѡшѣѡѡ се* (Б), *рāдиѡ сам* (Д), *кādā су* (Б). Тако настаје и на изванредан начин реципрочна појава: *ѡѡрбā је се* (Д), *ѡдмѣѣ су* (П), *јѣднā је* (Д), *јѣсѣ ли* (Д).

3) Акцентне дужине

30. Треба истаћи ове појаве у вези са дуљењем пред сонантима:

α) код у з л а з н и х акцената: *синѡвāц* (Д, Б), *синѡвца* (Д), *лѡвāц* (П), *лѡвца* (П), *лѡнāц* (Д), *лѡнца* (Д), *жѣвѣци* (Б); — *лѡвāц* (Д), *лѡвци* (Д), *у нāшим нѡвѣцу* (Б), *ѡрāвāц* (Б), *ѡрāвѣцу* (Д), *синѡвца* (П), *чāнци* (Д, Б); — *ѡућāнѣ* = *ѡућанѣ* (Д); — *гāјѣшāн* (Б); — *ѡѡрба* (Б); — *ѡвца* (Б). Именица *ѡраѡ* гласи: α) *ѡраѡ* (Д, Б), *ѡрла* (Б), *ѡрлови* (Б), *ѡрлѡвā* (Б) и β) *ѡраѡ* (Д), *ѡрла* (Д), *ѡрлови* (Б).

β) код с и л а з н и х акцената: *сѣѡ бāнки* (Б), *Клинѣци* (= село) (П), *сѹнѣце* (Б, Д), *ѡрамā сѹнѣцу* (Б), *са Тѹрѣцима* (Б).

31. Као код Вука, у данашњем колубарском говору јавља се дуљење код именица неутр. на -је код којих се завршни сугласник основе јогује пред овим наставком: *ѡрѡжѣ* (Д), *ѡрѹћѡм* (Д), *снѡйља* (Б), *ѡ(ѡ) ѡрња* (Д), *са ѡрњѣм* (Б).

32. У вези са дуљењем насталим на јужнословенском тлу треба навести ове појаве: *ѡѹк* (Б, Д) = *ѡѹк* (Б), *рѡг* (Д), *рѡк* (Д), *ѡѡм* (Д, Б), *крāј* (Д, Б).

33. Ни у данашњем колубарском говору не скраћује се вокално *р*: *Дѹгѣ рѣѣ* (Б), *жрѣѣвā* (Д), *крѣ* (Б), *крѣвѣ* (Д), *црква* (Д), *ѡдѣ цркви* (Б), *кѡ(ѡ) цркви* (Б), *крѣѣмо* (Д); — *ѡрѡвā* (Б).

ПРЕНОШЕЊЕ АКЦЕНТА НА ПРОКЛИТИКУ

34. У раду *Акцентнајски вид њроклизе и енклизе у српскохрватском језику* (Наш језик, н. с., књ. XII, св. 3—6, 156—178) нисам говорио о колубарским приликама па ћу зато то сад учинити овде.

Преношење акцента на проклитику жива је појава у колубарском говору, али ипак имам примера из спонтаног разговорног језика с акцентом непренесеним на проклитику.

35. Преношење с именица.

а) Старо преношење јавља се у овим случајевима:

у војску (Д, Б), за главу (Д), у главу (Д), идд рџку (Б), у рџку (Б),
у сре^мду (Б), уза сир^нану (Б, Д), нџза сир^нану (Б), у рџке (Б), —
у воду (Д, Б), д земљу (Б), у земљу (Д), —
мџшар-два у дубинку (Б), у џланшну (Б); —
за д^н (Б), на д^н (Б), уза зид (Д), у ред (Д), на Цвџици (Б), —
за џојас (Б), —
на рогове (Б), —
у џејео (Б); —
џз неба (Б); —
рџч џд рџч (Б), —
у сџ (Б), у нџћ (Б), —
у чеџвџици (Б), —
у јесџн (Д), идслџ у џомџћ (Б), сџџгне у џомџћ (Б).

Но, као што је речено, има и примера с непренесеним акцентом:

за зџму (Д), —
у дџбљинку (Д); —
у град (Д), на ж^ср (Б), —
шџо удар^а у крџмџн (Б), у бџдему (Б), у џџео (Б), —
на џдлож^ај (Б), на џдлож^ају (Б); —
од зл^аш^а (Б), —
на мџре (Б); —
за сџ (Б), —
џџгли нџке јединице оџ џрвог^к џовиза у џдмџћ (Б).

б) У колубарском говору јављају се и а н а л о ш к и примери са старим преношењем:

у св^аџове (П), —
д дув^ар (Б), —
у џриџаџеље (Б); —
џз брдо (Б), џза брда (Д), —
у џролеђе (Д); —
на џрси (П).

Но, разуме се, и овде има и примера с непренесеним акцентом:
к^амџн на к^амену (Д), џреко лџџа (Б).

С топонима *Ваљево* акценат се преноси на проклитику двојачко:

а) у виду кратког силазног: *ѝз Ваљева* (Б), *ѝ Ваљево* (Д, Б × 3), *ѝ Ваљеву* (Д);

β) у виду кратког узлазног: *ѝ Ваљево* (Б), *ѝ Ваљеву* (Д).

Разуме се да има и примера с непренесеним акценатом: *у Ваљево* (Д, Б).

в) Новоштокавско преношење јавља се у позицијама кад то захтевају принципи новоштокавске акцентуације:

на ум (Б), —

ѝ њодруму (Б); —

ѝрамѝ сунцу (Б), *дѝи сунца до сунца* (Б); —

ѝ неврѝме (Б); —

кѝ(ѝ) цркве (Б × 2), —

ѝ шаѝа (Б), *кѝћа и сѝба и кѝћа сама бѝ(з) собе* (Б), *исѝдѝи кућѝ* (Б), *на вољу* (Б), *на кућу* (Б), *ѝ кућу* (Б), *на њиву* (Б), *ѝ сламу* (Б), *на сукњу* (Б), *ѝ школу* (Б × 2), *ѝ бањи* (Б), *ѝ њиви* (Б), *ѝ ѝаши* (Д), *ѝ краве* (Б), *ѝ шаке* (Д), *ѝ школе* (Б), *ѝд књигѝма* (Б), —

ѝ јабуку (Б), *ајдѝмо на улицу да седѝмо* (= у двориште) (Б), *ѝд Тројицама* (Б).

Но разуме се и овде има и примера с непренесеним акценатом:

оѝи краја (Б), —

из рѝѝа (Б), —

до на Дрѝач (Б), —

ѝливајѝ се у Рабѝс дѝле (Б), *са бѝнѝра* (Б), —

у дѝњкове (Д), —

на кѝња (Б), —

из Дѝвѝца (Б), *са Туѝрѝма* (Б), —

у Шиѝѝулића ѝѝм крајау (Б), *у Шиѝѝулићима* (Б); —

о(ѝ) ѝрѝња (Д), *са ѝрѝнем* (Б), —

и(з) сѝћања (Б), — *ѝо сѝлѝма* (Б), — *до кѝлѝнѝ* (Д), *исѝоѝи кѝлѝнѝ* (Б); —

ѝоред цркве (Б), *у лаћу* (Б), —

из вѝѝрѝ (Б), *од вѝнѝ* (Б × 3), *исѝоѝи кућѝ* (Б), *ѝод вѝѝрѝѝм* (Б),

у Бѝѝни (Б × 2), *ис ѝѝѝака* (Б), *ѝо кућама* (Б), *ѝо ѝѝѝама* (Д × 2), —

ѝо ѝдѝѝреби (Б), *ѝо гѝдинама* (Б), —

дѝѝѝила мѝма у лѝбѝрку да мѝсѝ лѝба (Б), —

од лѝѝѝѝинѝ (Б).

36. Преношење са заменица.

а) С облика ген.-ак. личних заменица *ја*, *ѝи*, *он* и повратне заменице *себе* акценат се у колубарском говору може пренети на проклитику у виду кратког силазног:

кѝѝ мене (Б), *ѝд мене* (Б), *ѝ мене* (Б × 3), *ѝ(ѝ) ѝебе* (Б), *ѝ ѝебе* (Д, Б × 2), *на њега* (Д), *ѝрѝѝ њега* (Б), *ѝрѝѝко њега* (Б).

Но има и примера с кратким узлазним акцентом на заменици:
за *мeнe* (Б × 2), од *мeнe* (Б), у *шeбe* (Б), за *њeгa* (Б), у *њeгa* (Б × 2),
за *сeбe* (Б), *ошe сeбe* (Д).

б) С инстр. синг. заменица *ја*, *ии*, *себе* акценат се преноси у виду (''): *зa шeбeм* (Б).

в) С енклитичких облика *ме*, *ше*, *се* акц. се преноси:

а) на једносложне предлоге у виду ('') *на ме* (Б), *зa ше* (Б), *на ше*, *зa се* (П), *на се* (П); —

б) на двосложне предлоге у виду (''): *иpеда ме* (Б), *низа се* (Б).

г) Одговарају шумад.-војвођ. стандарду примери: *и бн* (Д), *и ви* (Б).

д) С обележених облика личних заменица са силазним акц. акценат се преноси у већини случајева у виду (''): *зa њим* (Б), *идд њим* (Б), *иpез њe* (Б × 2), *зa њy* (Б), *са њом* (Б), *код нас* (Б × 3), *y нас* (Д × 3, Б × 2), *са нама* (Б), *од њи* (Б × 2), *уж њи* (Б). Али, свакако аналогијом према ген.-ак. заменица *ја*, *ии*, *он*, *себе*, јавља се и преношење у виду (''): *дко њe* (Б), *мђу нас* (Б), *иpеко нас* (Б), *y нас* (Б), *иpеда њи* (Б).

ђ) Са заменица *двaј*, *днaј* акц. се двојачко преноси:

а) у виду кратког узлазног: *и овд је* (Д), *и ово* (Б), *зa оног* (Д), *и оним* (Б), *од оне* (Б), *на оној* (Д), *зa оно* (Д), *y оно* (Б), *y оно време* (Б × 3); —

б) у виду кратког силазног: *дд ови* (Б), *иpед ову кишу* (Б), *y оном стирдју* (Д).

Али акц. не мора бити пренет: у *днo време* (Б).

е) С показне заменице *иaј* акц. се преноси у виду (''): *y иaј* (Б), *дд шога* (Д), *зa шога* (Б), *и шога* (Б), *д(д) шога* (Б), *са иим* (Б), *на ибм мдсиу* (Б), *y ибм крају* (Б), *на шоме* (Б), *д шоме* (Б), *и иб је извор* (Б). Акц. може остати и на заменици: *и иaј жaр* (Б), *черес ибга* (Б).

ж) У вези с преношењем са заменице *иша* навешћу примере: *збдк иша је* (Б), *ид чем* (Б).

з) Стандардно је новоштокавско преношење с присвојних заменица у случајевима: *ид мом мишљeњу* (Б), *ид нашем* (Б), *y нашем сeлу* (Б), *дд њине стирaне* (Б), *дд њине* (Б). Забележио сам и примере с непренесеним акц.: *ио мом мишљeњу* (Б), *у мом живдйу* (Б), *у ншим ндвцу* (Б), *из њинога* (Б), *ио њиноме* (Б).

и) Са заменице *сам* акц. се преноси у виду (''): *и сам* (Д).

37. Преношење с *иpидева*.

Поред примера с новоштокавским преношењем: *из биле здрe* (Б), има више примера с непренесеним акц.: *у стирo дdба* (Б), *идвaчимо крос Црну Гдру* (Б), *од Гдлe Главe* (Б × 2), *у ишом граду* (Б).

38. Преношење с *бројева*.

Карактеристични су ови примери:

седамдeсeт и два (Б × 2), *зa две гdдинe* (Б), *на итри ндге* (Б), *ири-десет и шeс* (П); —

дò ирвог рãша (Б), *у ирвог* (Б), *зà другò* (Д), *иду једãн код другог* (Б), *кò(д) друге* (Д), *у другу* (Б), *зà ирреће вèче* (Б), *кò(д) ирреће* (Д).

Али се ни овде акц. не преноси доследно: *и́ргли нèке јединице од и́рвог и́бзива у и́дмòћ* (Б), *до и́рве* (Б).

Посебно треба истаћи преношење типа: *си́б екшãрã* (П).

39. Преношење с ирилога :

ни зими (Б), *и сад* (Б × 4), *и саде* (Б), *и сушра* (Б).

40. Преношење са глагола :

а) Акценат се доследно преноси на негацију *не*: *нè можèм* (Б), *нè морè* (Б), *нè морè се* (Б), *нè и́ãнийм* (Б).

б) С облика старог кондиционала гл. *би́ши* акц. се преноси двојачко :

α) *нè би мòгò* (Б);

β) *нè би* (Б).

С радног придева гл. *би́ши* акц. може бити пренет у виду ("): *и́ãкò је и́ било* (Д).

в) Одрични облик 1. л. јдн. през. гл. *моћи* гласи двојачко :

α) *не мòгу* (Б × 2);

β) *нè могу* (Д).

г) С през. гл. *ићи* (*и́дèм*) акц. се преноси у виду ('): *нè идèм* (Б), *нè идè ми се* (Д), *нèк иде* (Б × 2), *нèк иду* (Б).

д) С през. гл. *знаћи* акц. се преноси у виду ("): *нè знãм* (Б, Д), *нè знãмо* (Д).

ђ) С през. гл. *ваљати* акц. се преноси у виду ("): *нè ваљãду* (Б, Д, П). Али исп. и: *не ваљãду* (Б). Иначе је *ваљã* (Б).

АКЦЕНАТ ПОЈВДИНИХ ВРСТА РЕЧИ

1) Именице

Именице мушког рода о|ѝо-основа

А) Именице са старим акцентом на почетном слогу.

41. Локатив јединице.

И у говору Ваљевске Колубаре акценат се у лок. јдн. ових именица повлачи према крају:

виду (Д × 2, Б × 3), *на брãнковачком вису* (Б), *граду* (Б), *јазу* (Д), *реду* (Д × 2, Б × 3), *саицу* (Д), *снегу* (Б), *иò ладу* (Д), *чину* (Б), —

смислу (П, Д × 2), —

месèцу (Д), *случáју* (Д), —

обичáју (П, Б × 3), *иòрођáју* (Б), —

боју (Б), *брòју* (Б × 2), *идду* (Д), *си́рòју* (Д), —

у *Шш̄улића ш̄м крају* (Б), на *крају* (Б), —
бедему (П), *камѣну* (П, Б), *иламѣну* (П), —
разговору (П, Д, Б), *у ш̄м разговору* (Д), —
д̄иму (Б), *срѣзу* (Б), —
ӣейдеу (Б × 2).

Али, док је код именица типа *град* ова појава доследна, у познатом случају, код осталих се јавља и номинативни акценат:

у *а̄ш̄ару* (Д), у *једн̄м кд̄маду* (Д), у *а̄ир̄илу мѣсѣу* (Д), у *августу мѣсѣу* (Д) у *о̄кр̄угу* (Д), у *ид̄гледу* (Д), у *С̄ал̄ашу* (Б), —
на *ид̄лож̄ају* (Б), —
у *с̄ам̄м гд̄вору* (П), *ӣо гд̄вору* (П), *ӣо љ̄говору* (Д), у *б̄дему* (Б), —
на *ӣрагу* (Б), *у ра̄шу* (Б), —
ӣрема в̄дску (Б).

42. Номинатив множине.

Биће најбоље да прегледамо прилике у сваком акценатском типу посебно. То су ови типови:

тип *град*: Даничићевом стандарду одговарају: *бр̄егови* (П), *вр̄а̄ш̄ове* (Б), *зид̄ови* (П), *кд̄сови* (Б), *к̄умови* (П), *сид̄ови* (Д), *цр̄д̄иови* (П), — *сӣӯжсѣви* (Б); исп. и: *ӣр̄нове* (Д); према Даничићевом *јѣжсѣви*, *р̄д̄ови*, у Ваљевској Колубари је: *јѣжсѣви* (П), *р̄д̄ови* (П); —

тип *жр̄ва̄н*: Одговара Даничићу: *жр̄в̄неви* (П, Д, Б); —

тип *гд̄луб*: Одговара Даничићу: *г̄авранови* (П), *гд̄лубови* (П, Б), *ј̄ас̄ӣребови* (Б). Исп. и *д̄увареви* (П), *д̄бручеви* (Б), *ӯг̄љенове* (Б). Даничићу одговара и: *р̄д̄ѣ̄ци* (Д); —

тип *Бд̄г*: Даничићу одговарају: *бр̄д̄ове* (Д), *ил̄д̄иови* (Д), — *р̄д̄ови* (Д), на *рогове* (Б). Према Даничићевом *кр̄д̄јеви* у колубарском говору је *кр̄д̄јеви* (П, Д). Архаични акуз. мн. именице *гос̄ӣ* гласи: *ӯ гос̄ӣи* (Б); —

тип *рд̄ӣ*: Одговарају Даничићу: *д̄ӣвови* (Д), *мл̄д̄иови* (Б), *ил̄ӯгови* (Б). Од именице *кл̄ӣн* пл. без уметка гласи: *др̄вени кл̄ӣни у др̄љаче* (Д); —

тип *нд̄ка̄ӣ*: Одговарају Даничићу: *нд̄к̄ӣи* (Д), — *в̄г̄ӣрови* (П), *ӣр̄д̄ӣшкови* (П), *ид̄н̄чеви* (Б); —

тип *ћил̄им*: Одговара Даничићу: *ћ̄илими* (Д); —

тип *сд̄кб*: Одговара Даничићу: *сокд̄лови* (П, Б); —

тип *виног̄рад*: Даничићу одговара *виног̄ради* (Д). Акценат *виног̄ради* (Д) (= ном. пл.) развио се према ген. пл.

43. Генијив множине.

И овде је најбоље показати прилике код сваког акценатског типа посебно. То су ови типови:

тип *град*: Даничићу одговарају: *бр̄ав̄а* (Б), *д̄ан̄а* (Б × 3), *лис̄ӣа* (Б), *м̄рав̄и* (Д), *с̄а̄ӣи* (Д × 2, Б), — *бр̄егов̄а* (П), *град̄ов̄а* (Д), *друг̄ов̄а* (П, Д, Б × 2), *зеч̄ев̄а* (П), *зид̄ов̄а* (П), *кум̄ов̄а* (П), *син̄ов̄а* (Д × 2),

срѝѡвā (П), *цреѝѡвā* (П); у Ваљевској Колубари је и: *јежсѡвā* (П), *редѡвā* (П); —

тип *жрѡвā*: Према Даничићевом *бѡбњѡвā*, у Ваљевској Колубари је *жрѡвњѡвā* (П, Б), *лакѝѡвā* (П); —

тип *гдљѡб*: Даничићу одговарају: *динāрā* (Б), *месѡци* (Д, Б). У колубарском је и *корāкā* (Б), *курјāкā* (Д, Б), *ујāкā* (Д). Облици с уметком *-ов-* акцентују се као код Даничића: *гавранѡвā* (П), *голубѡвā* (П), *гушћѡвā* (П), *јасћѡвā* (Д); исп. и: *обручѡвā* (Б), *округѡвā* (Д); —

тип *дѡвѡр*: *гушћѡвā* (П), *јасенѡвā* (П), *кестѡвā* (П); —

тип *виногрāд*: Са Даничићем се слаже: *виногрāдā* (Д); —

тип *Бѡг*: Са Даничићем се слажу: *ѡлѡвā* (Б), — *рогѡвā* (Д). Према Даничићевом *крајѡвā*, у колубарском говору је: *крајѡвā* (Д). Од именице *рѡв* забележио сам ген. мн. *рѡвѡвā* (Д); —

тип *рāѝ*: Ген. мн. именице *клѝн* без уметка *-ов-* гласи: *клѝнā* (Д); —

тип *сѝѡрац*: Слаже се с Вуком: *јарчѡвā* (П); —

тип *ндкаѝ*: Са Даничићем се слаже: *нокāѝā* (Д); —

тип *Срѡбин*: Са Даничићем се слаже: *Срѡбā* (Д), *ѡлићā* (П);

тип *сѡкѡ*: Слаже се са Даничићем: *сокѡлѡвā* (П); —

тип *ѡријѡвā*: Са Даничићем се слаже: *ѡријѡвā* (Д).

44. Даш.-инсћр.-лок. множине.

Опет ћемо показати прилике код сваког акценатског типа посебно. То су ови типови:

тип *грāд*: Живо је померање акц. према крају код именица које у ном. мн. имају ('): *брегѡвима* (П), *вргѡвима* (Д), *другѡвима* (Б), *зечѡвима* (Д), *зидѡвима* (П), *керѡвима* (Б), *кумѡвима* (П), *синѡвима* (Д × 2), *срѝѡвима* (Б), *цреѝѡвима* (П), *јежсѡвима* (П), *редѡвима* (П). Забележио сам ипак и: *сѝѡновима* (о стоци) (Д). Исп. и: *ѡланѡвима* (Б) према ном. мн. *ѡланѡви*; —

тип *бѡбањ*: Поред *жрѡвњѡвима* (П), *лакѝѡвима* (П), говори се и: *лакѝѡвима* (П); —

тип *гдљѡб*: Од једног млађег објекта забележио сам *кѡрјāѡвима* (Д), што одговара Даничићу. Али у Ваљевској Колубари је и *курјāѡвима* (Д). Даничићу одговара: *комāѡвима* (П). Код именица с уметком *-ов-* живо је померање акцента према крају: *гавранѡвима* (П), *голубѡвима* (П, Д), *дуварѡвима* (П), *јасћѡвима* (Д), *округѡвима* (Б): али исп. и: *гавранѡвима* (П); —

тип *ѡбичāј*: Даничићу не одговара померање *ѡбичāјима* (Д); —

тип *дѡвѡр*: Даничић не наводи случајеве: *гушћѡвима* (П); *јасенѡвима* (П); —

тип *Бѡг*: Даничићу одговара: *ѡлѡвима* (Д), — *рогѡвима* (Д). Према Даничићевом *крајѡвима*, у колубарском је *крајѡвима* (Д × 2); —

тип *рђиј*: Дат.-инстр.-лок. мн. именице *кљин* без уметка гласи *кљинима* (Д). Даничић не наводи лик *свајдвима* (П, Б × 2); —

тип *ћилим*: Даничићу одговара *ћилимима* (Д); говори се: *йи-лићима* (П), али и: *гүшчићима*, *јәрићима* (П); —

тип *виноград*: Даничићу одговара: *виноградима* (Д); —

тип *содб*: Даничић не наводи акц.: *сокдловима* (П); —

тип *йријашељ*: Са Даничићем се слаже *йријашељима* (Д).

Напомена. У Ваљевској Колубари је *људи* (Б), *људй* (Д, Б), *људма* (П).

Б) Именице које немају силазни акц. на првом слогу

45. *Вокайив*. Вок. мн. именице *вдјник* гласи *вдјници* (Д).

46. *Падежи множине*. Померање акцента према почетку у ген. мн. забележио сам у овим случајевима: *вдлбвд* (Б, Д × 3), *ис йидикй йидйбвд* (Б), — *бәбдкә* (Д), — *лднәца* (Д), *ндвәцд* (Д × 2), — *идслбвд* (Б), — *дүкәшйд* (Д), *дрәјд* (Д), — *Түрәкә* (Д × 2), *добрдвдләцд* (Д). Према Даничићевом *ћүйдвә* (Српски акценги, стр. 26) забележио сам *ћүйбвд* (Д). С појавом померања акц. у ген. пл. доводе се у везу и случајеви: *земљанй лднци* (Б), — *Түрци* (Д), *Түрке* (Б), *Түрцима* (Д × 2, Б). Али исп. и: *у чәмце* (Б).

47. Карактеристични су и ови случајеви:

код типа *сйриц*. Даничићу одговарају: *Врәчи* (Б), — *гүневе* (Б, Д), *йәнјеви* (Б), *сйубови* (Б), *йәкове* (Б), — *лөкбвд* (Б), *йуийбвд* (Д), — *йәнјевима* (Д). Па ипак се опажа утицај типа *град*: *бйкови* (Д), *бикбвә* (П), *бикдвима* (П), *көчеве* (П), *көчвә* (П), *көчвима* (П), *сйричөвә* (Б). Од именице *вйр* ном. мн. гласи двојачко: *вйрови* (Б) и *вйрови* (Д);

код типа *врәбац*. Са Даничићем се слаже: *чвдркови* (Д, Б), *чворкбвә* (Д), *чворкдвима* (Д). Од именице *јарам* мн. гласи: *јармови*, *јармбвд* (Д), *јармовима* (Д). Даничићу одговарају: *йдййкбвд* (Д), *йөййловима* (Д), *рәжнјеви* (П), *рәжнјөвә* (П), *рәжнјевима* (П).

код типа *сндй*. Даничићу одговара: *сндйә* (Б × 4), — *көшеве* (Д). Говори се: *кдњма* (Б) и *кдњима* (Б).

Напомена. У Ваљевској Колубари је: *мднци* (П, Б), *момәкә* (П, Д, Б).

Именице средњег рода

48. У Ваљевској Колубари не помера се акц. у лок. јдн.: *у йбм йдљу* (Б), *на йбм мөсйу* (Б), *у врөмену* (Б).

49. У овоме говору помера се акц. према крају у множинским облицима именица средњег рода *о/јо*-основа које у ном. јдн. имају силазни акц.: *дрвә* (Б), *жйша* (Б), *мөсйә* (П), — *брдә* (Б), *мөсйә* (Б), — *мөсйима*

(Б); — *сѣна* (Б), — *сѣнā* (П, Б), — *ѿо гдѣм мѣсима* (Д). Али исп. и *вдѣна* (Д).

50. Померање акц. према почетку у облицима мн. код именица које немају стари акц. на почетном слогу јавља се у колубарском говору: *сѣлā* (Д), *сѣлима* (Б), — *кдлѣнā* (Д).

51. Плуралија тангум типа *врāиша* у вези с предлозима гласе: *на врāишима* (Д), *на лѣшима* (Д).

52. Са Даничићем се слаже *сресѣдвā* (Б).

53. Код именица средњег рода на консонант скраћује се у косим падежима (') у (') на слогу трећем од краја: *брāвчѣиша* (П), *јдјѣиша* (П), *кљѹсѣишу* (П), *дјѣиша* (П), *свѣишчѣиша* (Д). Али исп. и однос: *звѣишчѣиша* (П), — *белāнѣ* (П), *жумāнѣ* (П).

54. У мн. акц. се помера према крају код именица *н*-основе, *с*-основе и *ѿ*-основе: *врѣмѣна* (Д), — *имѣнā* (Д, Б), — *рамѣнима* (Д); — *небѣса* (Б); — *увѣиша* (Д), *ужѣиша* (Д), — *зрнѣишā* (Б), *кључѣишā* (Б).

Именице женског рода

а - о с н о в а

55. Стари силазни акц. почетног слога у дат. јдн. именица типа *глава* и *вѣда* и у ак. јдн. и ном.-ак. мн. именица типа *глава*, *вѣда* и *ѿланѣна* забележио сам у овим примерима:

вѣјсици (Б × 2), *ѿдѣм ја ѿдј рѹци* (Д), — *вѣди* (Б), *дѣци* (увек), *зѣмљи* (Б); —

вѣјску (Д, Б), *ѹ вѣјску* (Д, Б), *главу* (Б), *ѹ главу* (Б), *грāну* (Б), *рѹку* (Д, Б), *ѿдд рѹку* (Б), *ѹ рѹку* (Б), *ѹ срѣдѹ* (Б), *сѣѣну* (П), *с двѹ сѣрāну* (Б), *ѹза сѣрāну* (Д), *ѿрāву* (П, Д), — *вѣду* (Д × 2, Б × 2), *крѣс Црѹку* *Гѣру* (Б), *дѣцу* (увек), *зѣмљу* (Д), *ѿ земљу* (Д × 2), *ѿглу* (П), *кдсу* (Д), *лѣзу* (Д, Б), *мѣшлу* (Д), *рдсу* (Д), *сѣѣзу* (Д), — *ѹ ѿланѣну* (Д), *ѹ дубљѣну* (Д); —

блѹзе (Д), *вѣјске* (Б × 2), *врѣбе* (Д), *главѣе* (П, Д), *гламѣе* (Б × 2), *грāне* (Д), *кѣиѣе* (Б), *двѣе* (Д × 3, Б), *рѹке* (Б), *ѹ рѹке* (Б × 2), *свѣиѣе* (Д, Б), *сѣѣне* (Б), *с дѣе сѣрāне* (Д), — *вѣде* (Б), *гѣре* (Д), *ѿгре* (Б), *нѣге* (Д, Б × 2), *дѣе* (Д), *дсе* (Д, Б), *чѣле* (Б, Д), *бѣле чѣле* (= четврто колено потомства) (Д, Б), — *ѿлāнѣне* (П), *нā лейѣиѣе* (П), *на брѣзѣне* (Д).

Али од именица типа *ѿланѣна* исп. и: *дубѣну* (Д), *на лѣѣну* (Б), *чѣсѣишѣну* (Д).

Говори се: *Швāбе* (Д) и *Швāбе* (Б), *кљѹиѣ* (П) и *кљѹиѣ* (П).

56. Вок. јдн. именице *жѣна* гласи *жѣно* (Б), а вок. мн. *жѣне* (Б).

57. Скраћивање (') у (') у дат.-инстр.-лок. мн. типа *глава* живо је у Ваљевској Колубари: *главама* (Д), *грāнама* (Б), *звѣздама* (Д), *двѣцама*

(Д, Б), *рѹкама* (Д), *свињама* (П, Д), *сѣрданама* (П), *ѿрѹвама* (Д). Од млађих особа чује се, чешће него од старијих, и: *радњама* (Б).

58. Даничићу одговарају ови генитиви множине: *врѹнѹ* (Д), *чиѹчѹ* (Д), — *кѹрѹиѹ* (Д), — *гламњѹ* (Б), *кѹзѹ* (Д, Б), *ѹкѹ* (Д, Б), *сѣбѹ* (Д), *сѹзѹ* (Д), — *ѹвѹцѹ* (Д, Б × 2), — *ѹсноѹ* (Б), *рѹбинѹ* (Б; ном. мн. *рѹбине* Б), *рѹѿѹчѹ* (Д).

59. Ген. мн. именице *рѹка* гласи: а) *рѹкѹ* (Д), *гѹлѹ рѹкѹ* (Б) и б) *рѹкѹ* (Б).

ї - основа

60. Померање акцента према крају код именица које имају стари акценат на основи јавља се у лок. јдн., ген. мн. и дат.-инстр.-лок. мн.:

у *сѣварѹ* (Б), — *зѹѿѹвѣсѹи* (Д), — *ѿѹ крѹи* (Б), — у *ѹ болѣсѹи* (Д), у *младѹсѹи* (Б); —

мѣсли (Д), — *нѹђѹ* (П), — *ѹрадѹ* (Д), *ѿѣладѹ* (Д), — *ѹкѹѿијѹ* (П, Д), — *ѹнѹчѹдѹ* (Б);

мѣслима (Д), — *ѹкѹѿиѹма* (П, Б × 2).

Али за лок. јдн. исп. и: у *ѿѹмѹђѹ* (Д).

2) Придеви

61. И у говору Ваљевске Колубаре знатно је више, у односу на Даничића, двосложних и њима одговарајућих придева који у одређеном виду добивају (') на првоме слогу:

тип *нѹв*: *кѹсѹ* (Д), *нѹвѹ рѹкијѹ* (Б), *ѿрѹсѹи* (Д); —

тип *ѹѹг*: *ѹѹгѹ рѹи* (Б), *зрѣлѹ* (Б), *мѣкѹ сѹр* (Д), *ѹѣсѹи ѿнеѹѣѹѹ* (Д), *ѹѣсѹиѹ вѹѹѹ* (Б); —

тип *гѹ*: *гѹлѹ рѹкѹ* (Б); —

тип *млад*: *врѹђѹ* (Д), *љѹѿѹѣ рѹкијѹѣ* (Д, Б), *љѹѿѹѹ рѹкијѹ* (Б), *љѹѿѹи ѿѹѿѹрѹкѹ* (Б), *ѿљѹѹѹ рѹнѹ ѹѹѹ* (Б), *Сѹѣѹи Сѹѹѹ* (Б), *сѹѣѹѹѹм* (Д), *сѹѹѹѹ ѿљѹѹѹѹ* (Д), *ѿѹрѹѹ сѹр* (Д), *ѿѹђѹ* (Д), *ѿѹђѹѣ* (Д, Б), у *ѿѹђѹѹѹ ѿмѹђѹ* (Д) (али исп. *Бѣѹѹѹ кѹмѣн* = шума (Б); *бѣлѣ* Б); —

тип *мѹѹѹ*: *ѿѹзнѣ* (Д), *ѿѹснѹ* (Б), *ѿѹснѹ* (Б), *ѿѹснѹ* (Б), *ѿѹснѣ* (Д) (исп. и: *главнѹ* Д, *гламнѹ* Д; али: *ѹѹђнѹ* (Б) = *ѹѹђнѹ* (Б));

тип *сѹѿѹѹ*: *ѹрѹднѹ крѹѹѹѹѹ* (Д), у *ѹрѹднѹм крѹѹѹѹѹма* (Д), *сѹѿѹѹѹѹѹ* (Б), у *срѣѿнѹ чѹс* (Б), *сѹѿѹрнѹм лѣѹѹѹ* (Д), *ѿѹѹѹѹѹ* (Б), *чѹснѹ ѿѹсѹи* (Д, Б × 3), *чѹснѹ ѿрѹѿѹѹѹѹ* (Б), *Чѹснѣ Вѣрѹѹѹ* (Б); —

тип *ѹѹѹѹ*: у *ѹѹѹѹ* (Б); —

тип *зѹѿѹѹ*: *крѹѹѹнѣ* (Б), *мрѹснѹ* (Б), *ѿрѣснѹм мѣсѹм* (Д), *рѹѹвнѹм* (Д); —

тип *ѿѹѣѹѹѹ*: *ѿѹѣѹѹѹм* (Б), *ѿѹѣѹѹѣ* (Б), *ѿѹѣѹѹѹм ѹрѹѹѹѹѹѹ* (Д), *ѿѹѣѹѹѹ ѿѹѹѹѹ* (Б), *ѿѹѣѹѹѹ* (Б), *ѿѹѣѹѹѹ ѿѹѹѹѹѹѹ* (Б); —

тип *мрѹѿѹѹѹ*: *мрѹѿѹѹѹм ѹѹѹѹѹѹѹѹма* (Б); —

за количину: *вѣма* (Д), *мѣко* (Б), *мѣкице* (Б);

за место: *горе* (Д, Б), *горѣна* (Б), *грѣдом* (Б), *дѣљѣ* (= даље) (П, Д), *дѣвдѣ* (П), *дѣвдѣ* (Б), *дѣле* (Б × 3), *дѣле у Колубари* (Б), *долѣко* (Б, Д), *иѣсточно* (Д), *најрѣд* (Б), *најшраг* (Д, Б), *дѣамо* (Б × 2), *вѣамо* (Б), *овдека* (Б), *вѣде* (Б), *дѣдѣ* (Б), *одѣвдѣ* (Д), *дѣа дѣвдѣ* (Б), *дѣакле* (Д), *дѣандѣ* (Д), *одѣилѣ* (Б × 2) = *одаилѣ* (Б) = *одаиле* (Д), *дѣовѣд* (Д), *дѣозгѣ* (Б × 2), *дѣзгѣ* (Б × 5), *дѣоздо* (Б), *дѣонѣд* (Д), *ондека* (Б), *нѣде* (× 2), *оѣдѣлѣ* (Д, Б), *оѣдѣлѣ смо* (Б × 2), *дѣшале* (Б), *оѣдѣлен* (Д, Б), *иѣшѣв* (П), *иѣшај* (Б), *иѣуде* (Б × 6), *иѣудека* (Б), *иѣуне* (П, Б), *иѣзбрдо* (Д), *уѣуѣра* (Б), *нѣуѣар* (Б); *уѣуѣар* (П);

за време: *вѣздѣн* (Б), *вѣче* (Д, Б × 2), *донѣсѣ се вѣче дрѣново дрѣво* (Б), *вѣче иѣдѣ шѣамо шѣ дѣнесе вѣдѣ са бѣупѣра* (Б), *зѣирѣиѣ се вѣче иѣнѣиѣи у иѣѣе* (Б), *на Вѣлики Пѣѣак вѣче* (Б), *дѣнѣс* (Б), *дѣназ дѣни* (Б), *дѣндѣни* (Б), *дѣнѣу* (Д), *дѣнѣм* (П, Б), *зѣвѣда* (Б), *и зѣми* (П), *јѣако* (Б), *сѣнѣс* (= јесенас) (Б), *јѣуѣри* (Д, Б × 4), *каѣ-су јѣуѣри* *уѣѣали* *дѣшале* (Б), *дѣшли јѣуѣри* (Б), *рѣдѣра дрѣва јѣуѣри зѣирѣѣѣ* (Б), *јѣуѣру* (П), *на Ускрс јѣуѣру иѣдѣ се ѣ цркви* (Б), *кадѣ* (Б × 2), *нѣђу* (Б, Д), *нѣђи* (П, Б), *нѣђм* (П × 4, Б × 3), *дѣуѣрос* (Б), *дѣндѣк је* (Б), *дѣѣиѣ* (Б), *дѣѣиѣ* (Д), *дѣас* (Б), *иѣдново* (Б), *иѣдѣлѣ* (Б), *иѣдѣлен* (Б), *иѣосѣбниѣ* (Б), *иѣрѣдѣвѣче* (Б), *иѣрѣкојуче* (Д), *иѣрѣкључе* (Д), *иѣрѣкосуѣра* (Д), *иѣрѣкосуѣра* (Д), *сѣде* (Б), *суѣрѣдѣн* (Д × 2, Б × 3), *суѣрадѣн* (Д), *шѣдѣ* (Б).

Н а п о м е н а: У Ваљевској Колубари у честој су употреби речце *ѣвѣ*, *ѣиѣѣ*, *ѣнѣ*.

б) Г л а г о л и

а) Инфинитив

77. Глаголи сложени од **несѣи* гласе у инф. двојако:

а) *дѣнѣиѣи* (П, Д × 2, Б), *зѣнѣиѣи* (Д), *иѣнѣиѣи* (Д), *нѣнѣиѣи* (Д), *однѣиѣи* (Д × 2), *иѣднѣиѣи* (Д), *иѣднѣиѣи* (Д), *иѣрѣнѣиѣи* (Д × 2), *иѣренѣиѣи* (= принети) (Д), *иѣрднѣиѣи* (Д), *рѣзнѣиѣи* (Д);

б) *донѣиѣи* (П, Д), *занѣиѣи* (Д), *изнѣиѣи* (Д, Б), *однѣиѣи* (Д, Б × 2), *иѣоднѣиѣи* (Д), *иѣонѣиѣи* (Д), *иѣренѣиѣи* (Д), *иѣронѣиѣи* (Д), *рѣзнѣиѣи* (Д); исп. и *снѣиѣи* (Б).

78. Глаголи сложени од типа *мрѣиѣи* гласе у инф. двојако:

а) *зѣсѣирѣѣиѣи* (Д), *дѣиѣѣиѣи* (Б), *иѣдѣѣиѣи* (Д), *ѣмрѣѣиѣи* (П, Б);

б) *засѣирѣѣиѣи* (Д), *иѣоѣѣиѣи* (Б, Д), *узѣѣиѣи* (П, Д).

Акценти *донѣиѣи*, *узѣѣиѣи* у Ваљевској Колубари знатно су чешћи него у Мачви и Срему.

79. Тросложни глаголи сложени од *иѣи* гласе у инф. двојако:

а) *изѣиѣи* (Б), *обѣиѣи* (Д, Б), *оѣиѣиѣи* (Д, Б), *иѣриѣдѣиѣи* (Д), *иѣронѣиѣи* (Д × 2), *рѣзѣиѣи* (Д);

б) *дѣиѣиѣи* (П, Д).

80. Двосложни глаголи сложени од *ићи* у највећем броју случајева гласе: *доћи* (П, Б), *доће време* (Б), *наћи* (Д, Б × 2), *ићи* (Д), *ићемо* (Б), *ући* (Д, Б). Спорадично се у Петници и у Дивцима може чути и *ирећи*. В. Ј. Вуковић, СДЗБ Х 306. и А. Пецо, *Аксенат села Ortiješa* 44.

81. Доследно је *ићи*.

82. Глаголи сложени од *ићи*, * *весити* гласе у инф. доследно:

довести (Д × 2, Б), *одвести* (П, Д, Б), *иовести* (Д), *ировести* (Д), *развести* (Д), — *ирижди* (Д), — *ирилећи* (Д), *разлећи* (Д), — *омаћи* (Д), *иомаћи* (Д), *иримаћи* (Д), *иромаћи* (Д), — *иореди* (Д), *доићаћи* (Д), *доићећи* (Д), *ириићећи* (Д), *ириићећи* (Д).

83. Глаголи сложени од типа *иресити* гласе у инф. двојачко:

а) *одаући* (Д, Б), *иодаући* (Д), *иревући* (Д), *иресвући* (Д), *иривући* (Д), *иروةћи* (Д), — *обући* (Д, Б), *иреобући* (Д), — *заиресити* (Д), *оиресити* (Д, Б), *иоиресити* (Д), — *иоиући* (П, Д), *иреиући* (Д);

б) *ирешући* (Д).

Прости гласе: *врећи* (Б), — *вући* (П, Б).

84. С обзиром на дијалекатске прилике, од значаја су и ови акценти инф.:

иџсити (= *напасати*) (Д);

рашчешаити (Д); *иџсаити* (Д);

дџнуити (= *крџиинчиити* Б); *оклизуити* (Б); *меиуити* (Б; исп. и *меиуо* Б; *меиули* Б); *сусити* (Б; исп. и *сусиџ* Б);

војеваити (Б); *куиџваити* (Б); *иашџваити* (Д);

накрџсаити (Д), *окрџсаити* (Д); *крџиити* (Б), *окрџиити* (Д), *иокрџиити* (Д) = *џкрџиити* (П, Д); *јџшити* (Д);

додџаити (Д); *најџдраити* (Д); *окиишити* (Д); *ирекџишити* (Д); *закрџљаити* (Д); *сирџемаити* (Б, Д; исп. и: *сирџемо* Б, *сирџемала* Б, *сирџемали* Б, *сирџема* Д, П, *сирџемају* Б, *сирџемајући* Б) = *сирџемаити* (Б; исп. и: *сирџемало* Б); *иџливаити* (*иоливаити*) (Д); исп. и: *заљивали* Б, *заљивџ* Б, *изљивало* Б, *иџливала* Д, *иџливџ* Б, *уљивају се* Б); *ошџвараити* = *ошџвараити* (Д), *ошџвараити* (Б; исп. и: *зашџворџ* Б); *иџилочаити* = *иоилочаити* (Д); *сиџџсаити* (Д); *чешљаити* (Б), *иџрочешљаити* (Д); *ирекџишити* (Д; исп. и *иџрџкојџмо* Д); *нашџраишити* (Д); *заклињџаити* (Д; исп. и: *заклињџало* Д); *наслањџ* (Д);

возџкаити се (Д); *мољџкаити* (Д); *иџуџцаити* (Д); *рођџкаити* (Д); *својџкаити* (Д); *возџкаити се* (Д); *ћерџишити* (Д); *шушџкеишити* (Д); *кашљуцаити* (Д); *нашџраишити* (Д);

баџиити (Д; исп. и: *баџи* Б, *набаџи* Б, *иџребаџи* Б, *иџребаџи се* Б, *избаџила* Б, *избаџла* Б, *избаџи^л* Б, *избаџи^л* Б, *иџребаџио* Б, *иџребаџила* Б); *оџсалџсишити* (Д), *раџсалџсишити* (Д); *оџкџрачџишити* (Б); *крџчиити* (Д, Б), *окрџчиити* (Д); *миџгољишити* (Д); *бџришити* (Б); *иџџбирџчиити* (Д × 2); *иџсишџишити* (Д); *иџрџмишити* (Д); *сирџемишити* = *сирџемишити* (Д, Б) (исп. и: *сирџе-*

м⁴ла се Б, *сирѐмљена* Б, *сирѐмй* Б × 2, *сирѐме* Б × 2, *расирѐмйе* Д одн.: *сирѐми* = зап. начин Д × 2); *удѐсийи* (Б) (исп. и *удѐсио* Б); *увайиийи* (Д, Б; исп. и: *увайиила* Б, *увайи* Б × 2, *увайи⁴ли* Д, *увайи* Б, *увайи* Б); *извадийи* (Б; исп. и: *извадѐ* Б); *изнурийи* (Д; исп. и: *изнурио* Д, *изнурен* (П, Д); *омѐђиийи* (Д; исп. и: *омѐђио* Д); *најџусийиийи* (Д; исп. и: *најџусийили* Д); *џрилагодийи* (Б; исп. и: *џрилагодио* Б); *расидредийи* (Д; исп. и: *расидредили* Д × 2); *одџушевийи* (Б; исп. и: *одџушевљена* Б); *оѓлуђавийи* (Б), *оѓубавийи* (Б), *окашљавийи* (Б), *омлийавийи* (Б), *омршавийи* (Б), *ођоравийи* (Б) = *блесавийи* (Б), *омлийдвйиийи* (Д), *омршавийи* (Д), *оћелавийи* (Д), *џочађавийи* (Д); *ѓрмйиийи* (Д), *ѓрмйиийи* (Б), *џроѓрмйиийи* (Д) (исп. и: *ѓрмй* Д) = *ѓрмйиийи* (Д), *џрегѓрмйиийи* (Д), *џроѓрмйиийи* (Д × 2).

б) Аорисѝ

85. И у говору Ваљевске Колубаре постоје два акценатска типа аориста, као и у савременом српскохрватском књижевном језику:

а) глаголи с акцентом повученим на први слог 2. и 3. јдн.: *зайрѐсе* (Д), *ођнесе* (Д × 2, Б), *саџу* (Б), *џдвайи* (Д), *рдој му се* (Б), *скдочи* (Б), *ођтвори* (Д), *џдолови* (Б), *ођязи* (Б), *џнишиийи* (Б), *џџрши* (Б), *џозбилийи* (Д), *зџбѐли* (Д);

б) глаголи код којих је акц. у свим лицима аориста на истом слогу: *дође* (Б), *нађе* (Б), *џђе* (Д), *изџје* (Б × 2), *смаче* (Б), *леђе* (П), *џрдоу* (Д), *џдогибе* (Б), *џдоби* (П), *џуби* (Б), *џовика* (Д), *џдознаде* (Б), *исџрекршии* (П), *рађа* (Б), *изѓура* (Д), *целива* (Д), *џосџаја* (Д).

86. Двојак акц. имају: *џдче* (Б), *ођџџоче* (Б): *џдче* (Д); *зайџече* (Д): *џџџече* (Б); *ођјаде* (Д), *ођџјаде* (Б): *бејаде* (Д, Б).

О књижевним приликама в. М. Стевановића, НЈ н. с. V 250—263.

в) Имџерфекаѝ

87. Сачувани су само облици: *беише* (Б × 4), *ођџаише* (Б).

г) Глаголски џридев радни

88. У Ваљевској Колубари говори се: *ођнѐла* (Д, Б), *ођнѐла* (Д), *ођнла* (Д), *џнѐла* (Б), *џдчѐла* (Д × 2); исп. и: *џзнѐли* (Б), *ођнѐло* (Д), *џзѐли* (Д, Б), *џрѐдузѐли* (Б), *џнѐла* (Б), *џдчѐли*, *назвѐли* (Б), *ођбџили* (Д).

89. Тросложни глаголи сложени од *џи* гласе двојачо:

а) *зџџио* (Д), *изџио* (Д × 3), *изџила* (Д, Б), *изџили* (Б), *наџио* (П, Д), *џођџили* (Д);

б) *џџио* (Б), *ођџио* (Д, Б), *ођџила* (Б), *ођџило* (Д), *ођџчили* (Б).

90. Двосложни гласе доследно: *ддишб* (Б × 2), *ишиб* (Б), *ишило* (Б), *ишли* (Б), *нашиб* (Б).

91. Глаголи сложени од типа *иѣћи* гласе: *довѣли* (Д), *извѣли* (Д), *йровѣли* (Д), *сйровѣли* (Д), *увѣли* (Б), — *йолѣгла* (Б), — *исйѣкла* (Д); исп. и: *йлѣла* (Б), *йлѣли* (Д).

92. Доследно је: *чййб* (Д × 2, Б × 3), *чййа^о* (Б), *чййали* (П, Д).

93. Од интереса су још и ови акценти: *ййли* (Д, Б), — *ббловб* (Б), *кнѣзовб* (Б), — *кдйао* (Б), *йрдк^оййли* (Б), — *дддијале* (Б), *йроћѣрдб* (Б).

д) Глаголски придев *йрйни*

94. У Ваљевској Колубари говори се: *звѣна* (Д, Б), *назвѣйа* (Б), *кдйѣна* (Д), *йскойѣна* (Д).

95. Глаголски придев трпни од гл. *чйнййи* гласи: *неучйнѣне* (Б).

96. Говори се: *йдсечен* (Б), — *кдвѣни йлѣг* (Б).

ђ) Презентй

Глаголи синфинитивном основном на сугласник

Глаголи с акцентом на крају

97. У Ваљевској Колубари не говори се *йѣчѣмо* и сл., већ само *довѣдѣмо* (Б, Д), *извѣдѣмо* (Б), *извѣдѣйѣ* (Б), *одвѣдѣмо* (Б), *йовѣдѣмо* (Д), *йѣчѣмо* (П, Б), *йлѣйѣмо* (Д), *ойлѣйѣмо* (Д).

98. Тим пре је: *донесѣмо* (Б × 2, Д), *донесѣйѣ* (Д), *изнесѣмо* (Б), *однесѣмо* (Д), *йренесѣмо* (Д), *зовѣмо* (Д, Б × 2), *идѣмо* (Д × 4, Б × 4), *д'идѣмо* (Б), *идѣйѣ* (Д × 2), *јѣмо* (Б), *жњѣмо* (Б), *н'умѣмо* (Б), *йрочешљѣмо* (Д × 2), *имѣмо* (Д, Б × 2), *седѣмо* (Б), *крѣчѣмо* (Д × 2, Б), *жсѣлимо* (Д), *сйојѣмо* (Б).

99. Глаголи сложени од *иѣћи* имају двојак акц. презента:

а) *довѣдѣм* (Б × 2, Д), *довѣдѣ* (Б), *довѣдѣмо* (Д, Б), *довѣдѣу* (Б × 2, Д), *извѣдѣ* (Б), *одвѣдѣм* (Б), *йовѣдѣм* (Д × 2), *йовѣдѣмо* (Д), *йодвѣдѣм* (Д), *йрвѣдѣм* (Д), *йрвѣдѣм га* (Д), *йровѣдѣм* (Б), *йровѣдѣу* (Д), *сйровѣдѣу* (Б), *увѣдѣу* (Б, Д), *извѣзѣу* (П, Д), *исйѣчѣи* (Б), *исйѣчѣ* (Б × 2), *исйлѣйѣу* (Б), *ойлѣйѣмо* (Д), *йрѣйлѣйѣ* (Б), *уйлѣйѣ* (Б × 2);

б) *ддвѣдѣи* (Д), *ддвѣдѣ* (П), *ддвѣду* (П), *уѣвѣм* (П), *ойлѣйѣ се* (Д), *дйлѣйѣмо* (Д).

100. Глаголи сложени од **несѣти* имају двојак акц. презента:

а) *донѣсѣм* (Б), *донѣсѣ* (Д × 2, П, Б × 2), *донѣсѣ св* (Б), *донѣсѣ* (Б × 2), *донесѣмо* (Б × 2), *донесѣйѣ* (Д), *изнесѣм* (П, Б), *изнесѣи* (Б), *изнесѣмо* (Б), *однесѣм* (Б), *однесѣмо* (Б, Д), *йоднесѣ* (Б), *йонесѣм* (Д, Б), *йренѣсѣм* (Д), *йренѣсѣ* (Б), *йренесѣмо* (Д);

б) *д̀днесѣм* (П, Д), *д̀днесѣши* (Д), *д̀днесѣ* (Б × 2), *д̀днесѣ се* (Б, П), *д̀днесѣ* (Б), *д̀днесѣм* (Д), *д̀днесѣ* (Б), *д̀днесѣ се* (Б), *д̀днесѣмо* (Д), *ѝр̀днесем* (П, Д), *ѝр̀днесѣ* (Д), *ѝр̀днесѣмо* (Д).

101. И глаголи сложени од *звѣиши* имају двојак акц. презента:

а) *ѝзодвѣ* (Б), *ѝзодвѣу* (Д), *сзодвѣ* (Д);

б) *назовѣм* (П, Д), *назовѣмо* (Д × 2), *назовѣу је* (Б), *ѝдзовѣ* (П, Б).

Прост глагол гласи: *зовѣмо* (Д, Б × 2), *здовѣ* (Б).

Глаголи с акцентом на првом слогу

102. Глагол *ићи* има двојак акц. през.:

а) *идѣм* (Б), *д'идѣм* (Б), *идѣши* (Б), *идѣ* (Д × 3, Б × 3), *д'идѣ* (Б), *идѣ цркви* (Б × 2), *кѣша идѣ* (Б), *идѣ ли*, *Живко*, *кѣша* (Б), *идѣмо* (Д × 3, П, Б × 4), *д'идѣмо* (Б × 2), *идѣише* (Д × 2), *идѣу* (Д, П, Б × 4), *д'идѣу* (Д), *идѣу те дѣјѣ идре* (Б), *идѣу један код другог* (Б);

б) *идѣу* (П, Б), *не идѣм* (Б), *не идѣ ми се* (Д), *не идѣмо* (Б), *нек иде* (Б × 2), *нек иду* (Д).

103. Двосложни глаголи сложени од *ићи* гласе двојако:

а) *д̀дѣм* (Д), *д̀дѣ* (Б), *д̀дѣмо* (Д, Б), *наѣ* (Б), *ѝр̀дѣмо* (Б), *ѝр̀дѣ* (Б), *сѣје* (Б);

б) *ѝр̀дѣу* (Б), *идѣм* (П).

104. Глаголи *брѣиши*, *ѝр̀дѣиши* гласе доследно: *бѣрем* (Б), *бѣре* (Д), *бѣре* (Б), *бѣремо* (П, Б), *бѣремо* (Д), *одѣберем* (Б); *ѝдѣрем* (Д), *ѝдѣрем* (Б), *ѝдѣре* (Д), *ѝдѣремо* (Д × 2), *д̀ѝдѣрем* (П, Д), *д̀ѝдѣремо* (Д × 2).

Поред *ѝдрекнем* (Д), говори се и: *д̀дречем* (Б).

Старији облик глагола *јесѣиши* гласи: *јѣм* — *јѣмо* (Б).

Глаголи с инфинитивном основном
на самогласник

105. Говори се: *ѝрдкуну* (Б).

106. Старији облик през. гл. *ѝкаиши* гласи: *изачѣ* (Б), *изачѣ* (Б)
и: *изаиѣмо* (П), *изаиѣке* (П); али исп. и: *изаиѣка* (П), *изаиѣку* (П).

107. Од глагола *жесѣиши* през. гласи:

а) *жѣнем* (Б);

б) *жѣнем* (Б), *жѣнемо* (Б), *жѣну* (Д).

108. Постоји гл.: *мѣиш дрва* (Д).

109. Од глагола *ѝишиши* през. гласи: *ѝијѣ* (Д), *ѝије* (Д), *ѝијѣ* (Д).

110. Глагол *даваиши* гласи тројако:

а) *д̀ајѣм* (често); —

б) *д̀д̀д̀ајѣм* (Б), *ѝр̀д̀д̀ајѣ* (Б); —

в) *не дајѣ* (Б).

- 111.** Забележно сам само: *їдзнајѣм* (Д), *їдзнајѣ* (Б).
- 112.** Од гл. *знаїи* јавља се и през.: *знадѣ* (Б × 2), *знадѹ* (Б).
- 113.** Говори се: *крѣћѹ* (Д), али и: *ѡкрећѣ* (Б), *ѡкрећѣ* (Д × 3).
- 114.** Глагол *коїаїи* има двојак акц.:
 а) *кѡїа̄м* (Б × 2), *кѡїа̄ш* (Д, Б), *кѡїа̄* (П, Б), *кѡїд̄* (Б × 2), *кѡїа̄мо* (Б × 3), *кѡїа̄ше* (Б), *їскоїа̄ се* (П, Б), *ѡкоїа̄мо* (Д);
 б) *кѡїа̄* (Б).
- 115.** Глагол *чешљаїи* такође има двојак акц. през.:
 а) *чѣшља̄ш* (Б), *чѣшља̄мо* (Б), *їрѡчешља̄мо* (П, Д);
 б) *їрѡчешља̄мо* (Д × 2), *чешља̄мо* (П).
- 116.** Глаголи сложени од *чиїаїи* гласе двојачо:
 а) *очїїа̄* (Б);
 б) *їрѡччиїд̄м* (П, Д), *їрѡччиїд̄мо* (Д).
- 117.** Доследно је: *їма̄м* (Д), *їма̄ш* (Б), *їма̄* (Б × 7), *їма̄мо* (Д, Б × 2), *їма̄ше* (Д).
- 118.** Забележно сам: *закѡвча̄* (Б), *їѡчуїа̄м* (Д).
- 119.** Старији през. гл. (*їо*)*гледаїи* гласи: *їоглѣдїм* (Б × 2).
- 120.** У Ваљевској Колубари је доследно: *немајѣ* (Д), *їрибїрају* (= *їрб-*; Б), *уваљају* (Б), *називајѣ* (Д), *їїїајѣ* (Д), *исїїїајѹ* (Б), *їреїуцавајѹ* (Д), *разговарајѹ* (П, Б), *обрѣћајѹ* (Б), *їорѣћајѣ* (Д), *рўчају* (Б), *сїрѣмају* (Б), *осѣцају* (Б), *ѡїїўрају* (Д), *цѣїаје* (Д), *ша́рају* (Б), *ошїшаје* (Д).
- 121.** Од глагола *бѡриїи* презент је, разуме се: *бѡрїм* (Б), *бѡрїш* (Б × 2), *бѡрѣ* (Б), *бѡрѣ* (Б). — Иначе је: *рѡдї* (П) = *рѡдї* (Б); — *лѡмї* (Д, Б), *слѡмї* (Б); — *кречїмо* (Д × 2, Б), *ѡкречїмо* (Д). — Записао сам: *шесїѣрѣ* (Д).
- 122.** Само у емфазии говори се: *вїдїш ли їїї* (Б), *вїдїш* (Д, Б).
- 123.** У Ваљевској Колубари је: *закѣлї* (Д), — *жївїмо* (Б), — *задрѣжї* (Б), *издрѣжї* (Б × 2).
- 124.** Вуку одговара: *ајѡѡмо* (Б, П).
- 125.** През. гл. *биїи* — *будем* гласи тројачо:
 а) *бўѡѡмо* (Б); —
 б) *бїднѣм* (Б), *бїднѣ* (Б), *нѣ бидне* (Д), *бїдну* (Б), *нѣ бидну* (Д); —
 в) *бїдѣш* (Д), *бїдѣ* (Б), *бїѡде* (Б).
- 126.** Говори се: *нїје*.

ГЛАСОВНЕ ОСОБИНЕ

127. Да рад не бих оптерећивао сувишним материјалом, наводићу само примере скупљене у Бранковини. Кад устреба, наводићу примере и из осталих посећених места.

ВОКАЛИ

ѓ

128. У основи је колубарскога говора скавска замена јата шумадијско-војвођанскога типа. То значи да се и у њему налазе иказивми познати и књижевном језику: *жѓни, мѓни* (али и *мѓне!*), *ѓ колима, сѓа̀рији, нѓје*. Али има извештан број појава које треба истаћи.

129. Значајно је да сам, нарочито у Бранковини, на месту старога јата слушао глас између *e* и *u*. Ова је особина нарочито карактеристична за говор старијих жена, које су се мало кретале из села. Овај сам изговор бележио различито (*u^e, u^e, e* и сл.), већ према томе колико је у тренутку артикулације био присутан елемент вокала *e* одн. *u*. Није у питању појава да је изговор у почетку затворенији а да се потом отвара и сл., није, дакле, у питању флукуација, већ равномеран изговор у већој или мањој мери, али увек изразито затвореног *e*.

Примери:

диѓше (вок. сг.), *моје лѓѓо дѓше, Бѓли Камѓн, двѓ, двѓ куѓе, двѓ-ѓри, двѓѓ, — диѓци, дѓди, срѓѓино, сѓли, ѓѓла, — дѓше, Немѓци, рѓѓка, рѓѓчи, цѓло лѓѓо, не врѓѓди, изврѓѓио, ѓобѓѓдили, исѓкѓ, оцѓѓила се, — дѓѓца × 2, сѓдио, сѓѓдили, — ѓ срѓѓду, из биѓле зѓрѓ, кѓдѓѓѓни вѓш, ѓдѓѓли, — кѓдѓѓѓа, недѓѓѓа, недѓѓѓа, ѓврѓѓѓѓа, ѓрѓѓѓѓко.*

Као што се види из примера, овакав се изговор јавља под сва четири акцента а такође и у неакцентованим слоговима (и дугим и кратким). Али се, разуме се, све ове речи изговарају и с нормалним *e*.

У својој књизи *Die serbokroatischen Dialekte* проф. П. И в и ћ наводи ове говоре с незамењеним јатом:

1) говор католика Крашована у шест села у румунском Банату јужно од Рѓѓице;

- 2) говор галипољских Срба у Пехчеву у источној Македонији;
 3) говори у области источно и североисточно од Темишвара са две подгрупе:
 а) говор католичког становништва у селу Рекаш,
 б) говор православних Срба у неколико села Банатске Црне Горе (стр. 269).

Живојин П. Симић (*Предавања из српског језика на њрачким учитељским предавањима у Негошину*, Бгд 1882, стр. 55. *Српска грамањика за основне школе у Краљевини Србији*, Бгд 1887, стр. 177) и Стојан Новаковић (*Неговане језика српског*, Глас X, Бгд 1888, стр. 66) кажу да су ову појаву слушали у ондашњем тамнавском срезу.

130. Траговима ијекавских насељавања треба сматрати ове ијекавизме:

дјјѣше (вок. синг.), *јрјје*; —
ћѣша (хип. од *девер*), *кљѣшиа*, *кљѣшиа̄*; —
ћѣд; —
ћѣвјке; —
јрађѣда, *чѣкунђѣда*, *бађе*.

Сви се ови примери, разуме се, јављају и у екавском лику; једино нема *кљѣшиа*.

131. У корену глагола т. *свјјати* јат испред *ј* двојачко се рефлектира:

- а) *дддијале*, *јдсијо*;
 б) *сунце га грѣјало*, *сѣје се*, *сѣјало се*.

132. Доследно је: *није*, *нисмо*.

133. Јат се рефлектира као *и* и *е* у облику аориста *бијјадѣ*: *бѣјадѣ*.
 Имперфекат: *бијјашѣ*.

134. Компаративни наставак доследно гласи *-ији*: *сијјарѣи*, *касније*.

135. Лик *гдѣ* двојачко гласи:

- а) *де бѣше*, *дѣ ћу да дѣседнѣ*, *коједѣ*, *нигдѣ*;
 б) *дѣ ти је*, *нигди*, *негди*, *неди*.

Поред ијекавског лика, који сам раније навео, говори се још само: *бѣде*, *бѣде*.

136. И у глаг. прид. радном кратко јат испред *о* двојачко се рефлектира:

- а) чешће као *и*: *вѣдио*, *вѣдио сам*, *јес вѣдио*, *вѣлио је*, *живио*, *јроживио*, *јолудио*, *сѣдио*, *сѣдио*;
 б) ређе као *е*: *разѣмео*.

Доследно је: *сијјѣ*.

137. Доследни су придеви: *зрѣо, цѣо*. Али се чује: у *Бидграду*.

138. Само је: *гњѣздо, гњѣздару, гњѣздарѣма*.

139. Према ијекавском *ѹсѣијѹ* и сл. у Бранковини је: *ѹсѣѹ*.

140. И у колубарском говору постоји узајамни утицај префикса *ѣрѣ-* и *ѣри-*.

а) Постоје примери с очуваним префиксом *ѣре-*:

ѣрѣбачѣја, ѣрѣграда, ѣрѣдузѣли, ѣрѣбачѣ се, ѣрѣбачѣли, ѣрѣмешѣймо га.

Предлог *ѣред* има доследно екавски лик: *ѣрѣд ову кѣшу, ѣрѣдѣ ме, ѣрѣдвече.*

И предлог *ѣреко* има доследно екавски лик: *ѣрѣко нѣс, ѣреко ѣѣња, ѣреко ѣдѣока, ѣреко Сѣве, ѣреко Солѹна.*

Прилог *ѣре* јавља се у два лика: а) екавском: *ѣрѣ*; б) ијекавском: *ѣрѣѣ*.

б) Јављају се и примери с *ѣри-* место *ѣре-*:

ѣриѣираѣу (у теренској бележници написао сам да је у питању глагол „пребирају“), *ѣриѣило* (са напоменом у теренској бележници да је у питању гл. „пребило“), *ѣриѣиѣе му руку море, ѣриѣиѣеиш рѹке бре ѣј дѣшави ѣѣд, ѣриѣариѣиш, ѣриѣиѣиш* (с напоменом у теренској бележници да је у питању гл. „превијаш“), *ѣриѣдѣиѣѣм, ѣриѣлиѣе виѣном, ѣриѣдѣели* (= преобукли), *да се ѣриѣсѣавѣм, ѣриѣѣдѣсѣавѣени, ѣриѣѣдѣсѣавѣмо, ѣриѣиѣури се, ѣриѣиѣурило, ѣриѣзѣиме, ѣриѣзѣиме.*

в) Очуван је изворни префикс *ѣри-*: *ѣриѣовѣѣдѣѣ, ѣриѣовѣѣдали, ѣриѣсѣѣѣниѣиѣиѣу.*

г) Али се јавља и *ѣре-* место *ѣри-*: *ѣрѣкѣѣѣиѣ.*

141. Префикс *не-* у највећем броју случајева има екавски лик: *нѣког, дѣнѣкле* и сл. У колубарском селу Петници и тамнавском селу Чучугама спорадично сам слушао икавски лик *нѣки*.

142. У колубарском је говору: *видриѣа, видриѣама, — сѣкира.*

143. Забележио сам и ове икавизме:

а) *Зѣвѣздѣр* (село крај Чучуга);

б) вок. јд.: *кѣѣѣу дѣиѣе*. Овај сам лик забележио и у Срему (СДЗБ XIV 314);

в) *ѣдѣсѣк*. Али постоји и екавски лик *ѣѣдѣсѣк*.

144. Као и у Мачви (СДЗБ XVI 236), и у Колубари се јавља лик *ѣѣдѣло*.

Редукције вокала

145. И у колубарском говору редукције вокала, неуопштене али честе, могу бити:

152. За делимичну редукцију имам примере само за постакцентску позицију.

а) Примери за делимичну редукцију вокала *и*:

сјуд^амо; — у *Шийул^аћима*, — з *Бугар^ама*; — *докуч^аћим*, *йојава^ала*, *сирем^ала*, — *Лазарева^а крај*; — *воден^ацом*, у *вд^ама*, *љућий иди^арчица*, *Ран^асав*, *шен^ацџ*, *вел^ака*, *д^аћимли*, *ирд^абли*, *рд^ала*, *досел^али*, — *изба^али*, *ирба^али*, *ддлаз^аше*, *ирийдс^аив^амо*, *удар^али*, — *ид-вла^амо*.

б) Примери за делимичну редукцију вокала *е*:

ју^ела; — *гбр^ена*; — *нед^еље*, *вес^ели*, *сач^екб*, — *не може д' иде*, *дбор^ени*, *ју^ерна*.

в) Пример за делимичну редукцију вокала *у*: *ју^урна*.

153. Као што се види из овог схематског прегледа, природа и место акцента нису од значаја ни за потпуну ни за делимичну редукцију вокала.

Хијаӣ

154. И у колубарском говору хијат се отклања:

а) контракцијом вокала;

б) елизијом;

в) уметањем секундарних сонаната.

Контракције вокала

155. Завршна вокалска група *-ао* у глаг. прид. радном доследно се контражује ако није акцентована:

мдо, *дрб*; — *исийӣб*, *иомагб*, *смѣӣб*, *сиремб*, *сусӣб*, *удѣӣб*; — *ддӣб*, *јкрб*, *чӣӣб*, — *забальб*, *сач^екб*.

Исто је и код именица: *кјӯӣб*, *кдӣӣб* и придева *округб*.

У примеру *кљӯчаница ао* > *а* у средини речи.

Реч као гласи тројако:

а) *ко*: *й̄с̄ӣо ко данас*, *шӣрок ко дл̄ан*;

б) *ка*: *ка до ддбора*, *ка и брд^ћ*, *кака си ка звѣр*, *суво ка барӯӣ*;

в) *као*: *зайзали ме као ддбра војника*, *мало она као да је гбр шир^ћ*.

156. Завршна вокалска група *-ео* у глаг. прид. радном ређе се контражује а чешиће остаје.

а) Пример с контракцијом: *ддӣб*.

б) Примери без контракције:

ддево, *ид^ево*, *идчево*, *ирд^ево*, *разумео*.

Контракције нема ни код именице: *јӯ й̄е̄во*.

низа *сирāну*. Из сличне позиције („преда њ’”), а и из примера т. *йрѣдā ме*, пренето је „преда” и у конструкцију *йрѣдā њи*.

166. В о к а л н о р. И у колубарском говору вокално *р* уклања се у примерима као:

свѣкрова, —
йрдсѣрѣ се, *йрдсѣре*, *йрдсѣрѣ*.

167. Вокал *и*. Изговор *е* м. и забележио сам у овим примерима:

кѡйрева, *оѡ кѡйреве*, —
лѣйења, *лѣйење*, —
мдлене, —
мелѣдн, —
Медница, у *Меднѣцу*, —
сенѣца.

Обрнуто, *и* м. *е* забележио сам у: *кѡлѣчке*; али исп. и: *кѡлѣчке*.
В. и т. 169.

168. Доследно је сварабактичко *и* у лику: *кайсѣја*, *кайсѣје*.
Слично се, поред *зејѣина*, говори и: *бре[з] зејѣина*.

169. В о к а л е. М. *е* забележио сам *и* у *йрѣдѣсѡрка*.

170. Само је: *ѡдзи*, *ѡдзи вѡда*.

171. Говори се: *лāнѣ сам*.

172. В о к а л а. Двојачко се говоре ове речи:

а) *вāшер*, *вāшерски*,
— *ћѣрем*; —
б) *вāшару*, —
ћѣрам.

173. Само сам забележио: *суѡрѣдāн*.

174. Сем метатезе, долази *и* е м. *а* у примеру *ѡрѣнике*.

175. Двојак лик има прилог:

а) *далѣко*;
б) *долѣко*.

176. Етимолошко је *о* у *чѡрайе*, иако је у књиж. јез. *чарайе*.

177. Двојачко је: *дāље/дѡље*.

178. В о к а л о. Према књижевном „субота” забележио сам *сѡбаѡа*.

179. У данашњем књиж. јез. је *јоргован*. Изгледа да се ипак може рећи да више одговара персијском оригиналу колубарско *јѣргован*.

180. Протетичко *o* забележио сам код заменице *īāj* и *īāo* : *c* *oīīm*, *c* *očīm*.

181. В о к а л у. И у колубарском се јавља лик *īoлмáча*.

СУГЛАСНИЦИ

182. Л и к в и д е. И у колубарском се говору јавља лик *брез* : *брез*, *бре[з]* *зеīīишина*, *брез квáсца*, *брез млека*. Исп. и: *īрèз леба*, *īрèз нè*, *īрèз йчега*.

183. Такође је и: *брīсīра* × 3.

184. Група *мл* > *мн* у: *мнèка*, *мнáд*. Али исп. и: *млèко*, *брез млèка*, *млèкáр*.

185. Група *мљ* > *мњ* у: *зèмњè*. Али исп. и: *земљáнī*.

186. М. л забележио сам *љ* у словенској речи *грљице*; а у страним: *рèкљу* (*љ* м. л), *квáрīиљ* (*љ* м. р).

187. Обрнуто, само је *o[d]* *цīглè*.

188. Н а з а л и. И у колубарском говору *мл* > *мн* у: *млдго* × 5.

189. Такође *мī* > *нī* у: *здīáнīиила*, *нè йáнīим*.

190. Поред *сèмèнка* говори се и *сèмèлька*.

191. Говори се: *сīиīнè*.

192. Према немачком *Strang* у колубарском је *шīйрáнке*.

193. Сонант *н* јавља се у речима:

īрáнђед, — *īрáнђеда*, *īрáндеда* × 2; — *кдмèндија*.

Али исп. и: *īрáдед*.

194. Л а б и ј а л и. У колубарском говору у већини случајева м. *ф* долази *в*:

ндвору, *сдвру*, *вáмилиá*, *вўруна*, *вўрўна*, у *вўруни*, — *вīно*, — *шīрдед*, *шīрдеио*, *вèрмали*.

Сугласник *ф* долази знатно ређе: *фáмилиá*, *фèњери*.

195. И у колубарском говору има примера с недовољно стабилном артикулацијом сонанта *в* у интервокалном положају:

зáкуá, *Јóа*. Исп. и: *óде* = *óвде*.

196. Говори се: *сīйй*.

197. Именица „мртвац” има два лика:

а) *мрīвáца*;

б) *мрīшáц*, *мрца*, *мрīшáчкī*.

229. Јотовање. Поводом појава у вези са старим, новим и најновијим јотовањем треба навести ове колубарске случајеве:

на *дењишишу* (Б), *ијејелишишу* (Б); *ѣрише* × 2 (Б); *вриско* (Б); *зашишем* (Б)/*ишишу* (Б); *дирошишена* (Б), *ѣушиш* (Б), *наmeshиали* (Б), *кшишавѣм* (Б);

ѣушичану *вѣиру* (Б), *ѣушичане* (Б);

дѣћи (П, Б), *ѣрѣћи* (П, Д);

дѣжем (Д), *ѣдѣж* (П);

цвѣће (Б); *лише* (Б), *гвѣже* (Б); *свѣља* (Б);

од *миши* *кѣжа* (Б)/*Бѣжије дрвце* (Б);

ѣд (Б), *ѣвѣже* (Б), *ѣраѣда* (Б), *чѣкунѣда* (Б), *ѣше* (Б), — *ѣша* (Б), — *кѣшиа* (Б).

Разуме се, у вези с најновијим јотовањем треба узети у обзир да је колубарски говор у основи — екавски.

230. Хаплоглогија. У употреби су и облик *кѣруз* и облик *куѣруз*.

231. Метатеза. Само је: *бѣнар* = *бѣнар*, *бѣнариш*.

232. Поред лика *менѣрике*, код појединих представника јавља се устаљена метатеза *мерѣнике*.

233. И у колубарском говору постоје облици *ѣде*, *нѣде*.

234. Једначење сугласника по звучности јавља се и у сангхију пре свега кад су у питању синтагматске целине:

а) *данѣ дани*, *наѣ двѣјица*, з *Бѣгар^ама*, *мѣчили* з *глаѣју*, *мѣсѣс данѣ*;

б) *исѣиш* *кѣленѣ*, *исѣиш* *куѣ*, *кош* *Коѣљеве*.

235. Једначење сугласника по начину и месту образовања. Под условима сличним онима у претходној тачки и овде долази до једначења као:

ѣжљѣбѣ, —

ѣж ѣгѣ, *ѣж ѣи*; —

ш ѣим, *шиш* *ћѣ* *мени* *дѣкаш* *ка[д]* *ћѣ* *ш ѣима* *кѣкаш*, —

ѣш *чѣснѣ* *ѣѣс*.

Али не увек: *ѣрѣз ѣѣ*.

236. Звучни сугласници на крају речи губе нешто од своје звучности, али никад не постају беззвучни: *наѣрѣдиш*, *дѣбар кѣруз* з *Пѣрѣ*.

237. Партикле су у честој употреби у колубарском говору:

са *днѣме* *фѣишљѣшем*, *овѣдѣ*, *сѣдѣ*, *шѣде* (bis), —

дндѣј *су* *бѣли*, *дндѣј* (bis), —

кѣј *знѣ* *кѣш-су* *дѣрављене*, —

дндак (bis), *дндак* *је*, —

*бдвѣка, ѿудѣка, —
кудѣн, —
ддавден, ддаклен, —
гбрна, —
ѿуне, —
нбзи (bis), на нбзи, с ѿѿзим, с ѿѿзим вѣјевѣли, ѿради самѿ ѿѿзи*
Ненѣдовѣћа.

МОРФОЛОШКЕ ОСОБИНЕ

238. И овде ћу, да рад не бих оптерећивао сувишним материјалом, наводити само примере скупљене у Бранковини. Разуме се, када затреба, приказаћу и прилике у другим посећеним местима.

ДВКЛИНАЦИЈА

Именице мушког рода

239. Инструментал јединице. Код меких основа недоследно се пири наставак *-ом*:

- а) примери с наставком *-ом*:
*ваџраџом, с квасцом, ноџом (bis), ноџом, обичајом, њраја-
иљом, њкрије сачом, неким случајом;*
б) примери с наставком *-ем*:
са грлићем, краљем, са днине фиџиљичем.

240. Моја грађа показује да је INSTR. СГ. именице *џуџи* само с наставком *-ом*: *мојим џуџом, џим је се џуџом.*

241. Множински инфикс *-ов-*. Најпре ћу навести примере с инфиксом *-ов-*:

*вирови, ђднови, јасиребови, кдсови, кдшеви, мљинови, обручеви, дрлови, брлови, џањеви (bis), сџуџеви, сџубови, чадркови, шднчеви, — гџеџе, жрџеџе, обручеџе, џљеноџе, шџлове, — вџлџвџ, другџвџ, жрџеџвџ, зечџвџ, обручеџвџ, дрлџвџ, — другџдџима, керџвџма, кња-
жџдџима, џлџновџима, са свџџдџима, у свџџдџима, срџдџима.*

Одавде се види да у колубарском говору у множини није нарушен стандардни однос *-ов-*: *-ев-*.

Ево, затим, забележених примера без инфикса:

*брџвџ, сџџ мџсџџ, снџџ (bis), сџџ снџџ, шџ[c] сџџџ, — лџтри, —
— чџдџри, — дџнџрџ, корџкџ, курџкџ, месџџџ.*

242. Генитив множинице. Наставак *-и* констатован сам код именица: *сџџџ, месџџџ*. Иначе је наст. *-џ*: *брџвџ, мџсџџ, снџџ, дџнџрџ, корџкџ, курџкџ.*

258. И од именице „зрно“ забележио сам ликове који припадају *ш*- основама: *зрне̄ш̄ā*.

259. Генитив именица „очи“ и „уши“ гласи:

о̄чӣј̄у (Д), *о̄чӣј̄у ми мо̄ј̄и* (Д, Б), *о̄чӣј̄љ* (Б); — *јӯшӣј̄љ* (Б).

260. За мн. именице „буре“ употребљава се:

а) *бура̄д̄и* (Д);

б) *бурӣћа* (Б).

261. За мн. именице „унуче“ записао сам: *ос̄ам̄не̄с̄т̄оро унуча̄д̄и*.

Именице *a*-основа

262. Резултати друге палатализације живо су присутни у дат.-лок. синг.:

д̄ев̄љи, —

йо н̄дзи, на ре̄ци, у р̄уци.

То потврђују и прилике код антропонима: *Мил̄љи*.

263. Вок. јд. тросложних антропонима на *-ица* једнак је ном. јд.: *Љуб̄ица, њ̄ма ли к̄д*.

264. У Колубари је као у књижевном језику: у *Б̄љни*.

265. У ген. мн. недоследно се шири наставак *-и*:

а) *сӣљ ба̄нки на̄ да̄н, д̄ив̄љ̄и к̄љк̄љкӣ;*

б) *св̄љ њ̄ӣ вр̄сӣā ӣме̄на̄, ова̄ца̄, св̄ӣња̄, с̄љрӣā.*

266. Одговара књижевном језику: *р̄љк̄љ/р̄љк̄љ̄.*

267. Именице типа *С̄љма* двојако се деклинирају:

а) *С̄љма*, ген. јд. *С̄љме̄* (чешће);

б) *Ј̄љљӣо*, ген. јд. *Ј̄љљӣа* (спорадично).

268. Доследно је: *Коц̄љева*.

269. И у Колубари је, као и у Мачви: *на̄љве*.

270. Само је *љвце, са̄ӣње*.

271. Као што сам већ рекао у одељку о гласовима, јавља се сварабачкичко *и* у речи: *ка̄исӣја* (Б).

272. У употреби је редуковани облик именице *во̄ља* у познатој конструкцији: *вд̄љ њ̄и о гӯњ, вд̄љ њ̄и . . . о св̄љӣља* (исп. РСАНУ s. v. *вд̄ља*).

Именице женског рода на сугласник

273. Узевши у обзир и одговарајуће адвербе можемо рећи да је у инстр. јд. тројак наставак у колубарском говору:

- а) *-и*: *са цѣви*, — *ноћи*.
 б) *-ју*: *једном рѣчу*, *мучили з гладју*, — *ноћу*;
 в) *-ом*: *ноћом*.

274. Говори се:

- а) *ћа*, *ћѣри*, *ћѣр*;
 б) *ћѣрка*, *ћѣрку*.

Именичке заменице

275. Дат. јд. личних заменица 1. и 2. лица и заменице *себе* гласи двојако:

а) *каџѣ мѣни*, *шиѡ ћу мѣни дѹкаѡи ка[d] ћу ш њѡма кѹкаѡи*, *мѣни*, *свѡџи сѣби*;

б) *мѣнѣ свѣ ѡсиада*.

276. Енклитички облик дат. заменице *она* гласи двојако:

- а) као у кв. јез.;
 б) *шиѡ је нѡси ѡднѣла ћѣбе*.

277. И у Колубари постоје облици инстр. јд. типа: *зѡ шеѡѡм*.

278. Локатив заменице *шѡа* гласи двојако:

- а) *на чѣму*, *ѡд чѣм су нѡзвѡли*;
 б) *ѡо чѡме*.

Придевско-заменичка ѡромена

279. О односу „тврдих“ и „меких“ основа треба рећи ово:

а) у ном. јд. средњег рода добро се чува наставак „меких“ основа:

Бѡџије дрѡце, *моје лѣѡо дѣѡе*, *шѹћѣ*. — Једино, у познатом значењу доследно је: *свѡ*, *свѡ ћѹбре*, *свѡ цѣло имѡње* (иначе исп.: *мѣнѣ свѣ ѡсиада*); исп. такође прилог *врѹћо*;

б) и у ген. јд. м. р. и ср. р. чува се наставак „меких“ основа: *дѡлњѣга краја*, *лѣвиѡг*, *нѡшега дѣде*;

в) код придева на *-ев* јављају се и примери са суфиксом „тврдих“ основа:

а) *добошѡрѣв*, *Бѹрћѣв браѡи*, на *Јѣжеву ѡдљу*, *коѡѡчѣв*, *Лѡзарѣвог*, *ѡчѣв*;

б) *Лѡзѡровѡн*, *шрѣшњове цѣви*.

280. Од тросложних и вишесложних личних имена на *-ица* присвојни придев гласи:

Љѹбичина, *Мѡличино*, *Мѡдчино*.

281. Од тросложних и вишесложних личних имена на *-ка*, кад се непосредно испред суфиксовог консонанта *к* налази сонант, присвојни придев у колубарском говору гласи:

Дѣсѣнчин, Јовѣнчино, Милѳјчина, Милѳјчино.

282. Исто је и од именице *мајка*: *мајчин, мајчина, мајчиног ђца.*

283. У именима празника чува се придевски наставак *јѣ*:

Јерѣмињдѣн, Јовѣндѣн, Луцињдѣн, Никољдѣн, Сѣвиндѣн, Сѣвѣнѣндѣн, Сѣвѣнѣндѣн.

Али исп. и: *Вѣриндѣн, Сѣвиндѣн.*

284. Карактеристично је да сам записао ове облике присвојних придева: *Бѳжѣ дѣн* (други дан Божића), *од вѣчѣ кѳжа, од миши кѳжа.* Али, исп. и: *Бѳжије дрѣце.*

285. Од именица на *-ија* придеви на *-ски* гласе двојачко:

а) *аусѣрински, аусѣринског, аусѣринском, исѣдринско, кѳмиинска;*

б) *дивѣзѣску ѳблѣси, исѣдринско, шумѳдѣског ѳдрѣда.*

Исп. и придев *млѣдинска.*

286. Говори се:

а) *дѳјњи;*

б) *дѳјњи (Б);*

в) *дѳљњега краја.*

287. Нема сварабактичког *и* код придева: *јѣгњѣи.*

288. У Колубари је: *ѣредѳшњи.*

289. Карактеристични су ови компаративи:

блѣжи,

висѳчиѣ/вѣиѣиѣи,

лѣкшије,

лѣишиѣ/лѣвиѣг,

мѣкшѣ је.

290. Могу се (недоследно) срести облици промене неодређеног облика придева:

а) *зѣѣзѣли ме као дѳѳбра војниѣа, на Јѣжеву ѣѳљу;*

б) *њѣговога, Лѣзѣревог, мајчиног ђца.*

291. Присвојна заменица 3. л. јд. ж. р. гласи:

а) *њѣнѳг, ѣѣна, ѣѣни* (све Б);

б) *њѣне сѣсѣрѣ* (Б);

в) *њѣзѣн* (Д).

292. Присвојна заменица 3. л. мн. доследно гласи *њин.* Разлика је једино у акценту:

- а) њ̄инога (Д), из њ̄инога (Б), њ̄иним, њ̄о њ̄иноме (Б), њ̄ина (П, Б), њ̄ино (Б × 2), њ̄ине (Д × 2), њ̄ине к̄уће (Б);
 б) њ̄ин језик (Б), од њ̄ине с̄иран̄е (Б).

293. Придевске заменице *какав* и сл. гласе и у Колубари двојачо:

- а) *ка̀ка̀в*;
 б) *ка̀к̄ӣ ле б̄у̀ка̄а̀р, ка̀ка̀ си, ша̀к̄ӣ, ша̀к̄е̄ смо м̄у̀ке м̄у̀чили, нека̀к̄ом̄ њ̄о нека̀к̄ом̄, нека̀к̄б̄, нека̀к̄е̄.*

294. Ген. мн. заменице *сав* гласи: *са свӣј̄у с̄иран̄а.*

295. У локативу (али не и у дативу) јединице м. и ср. р. придевско-заменичке промене долази, поред књижевног наставка *-ом*, и наставак *-им*:

а) *њ̄о мо̀м м̄ӣшл̄е̄њу, њ̄д нашѐм, њ̄у нашѐм сѐлу, на њ̄ом̄ м̄ес̄ӣу, од њ̄ом̄ обича̀ју, њ̄у њ̄ом̄ кра̀ју, у Шӣу̀лића њ̄ом̄ кра̀ју, њ̄у њ̄ом̄ њ̄длу, на њ̄оме њ̄ри-с̄тан̄ӣшӣу, од њ̄оме, на бра̀нкова̀чком̄ вӣсу* (све Б);

б) *у њ̄дшим̄ њ̄дџу, не мисл̄им̄ од њ̄им̄* (све Б), *њ̄у њ̄им̄ разгов̄ру* (Д), *у њ̄ӯђ̄им̄ њ̄ма̄њу* (Д);

Бројеви

296. О бројевима в. одељак о акценту и у одељку о гласовним особинама т. 214.

297. У колубарском говору срео сам само облике:

че̄т̄воре, ос̄ам̄не̄стӣоро, њ̄рӣд̄ес̄тӣоро, че̄т̄р̄ес̄тӣоро.
 Нема облика на *-еро*.

Прилози

298. О прилозима в. ЗБМСФЛ IX 90. Овоме материјалу додајем:

за *начин*: *начис̄тӣо* (сасвим), *њ̄е̄шко̄ ће њ̄ӣ ва̀ла̄њӣ* (Б);
 за *узрок*: *њ̄орадӣ са̄м̄ӣ њ̄изӣ Нена̀довића* (Б);
 за *количину*: *мѐко* (Б), *мѐкице* (Б);
 за *место*: *гр̄едом̄* (Б), *од̄ле у Колубари* (Б), *ва̀мо* (Б);
 за *време*: *ва̀зд̄ан̄* (Б), *дон̄се̄ се ве̄че др̄ено̀во др̄во* (Б), *ве̄че њ̄де̄ њ̄а̀мо њ̄е донесе̄ в̄од̄е са бун̄ара* (Б), *за̄њ̄ре̄њ̄ се ве̄че њ̄а̀њӣ у њ̄е̄ње* (Б), *на Великӣ Пе̄њак̄ ве̄че* (Б), *ад̄на̄с* (Б), *ка̄ӣ-су јӯњрӣ њ̄с̄њалӣ* (Б), *ре̄дара др̄ва јӯњрӣ за̄њ̄ре̄ћ̄е* (Б), *на Ускрс̄ јӯњру њ̄де̄ се њ̄у ц̄рк̄ву* (Б), *од̄њрос* (Б), *од̄час* (Б), *њ̄дно̀во* (Б), *њ̄дслен* (Б), *њ̄ос̄њод̄не̄* (Б).

Још неколико најомена

299. У употреби је предлог *с̄иоред*: *с̄иоред ва̀с.*

300. У честој су употреби речце:

èvè;
èšè ìòziva, èšè šì;
èné.

301. Употребљава се потврдна речца *јабòм*.

302. Честа су дозивања типа: *ò, бàбà*.

КОНЈУГАЦИЈА

Инфинитив

303. На основу примера изнетих у одељку о акценту види се да се у колубарском говору добро чува инфинитивни наставак *-и*.

Презенѝ

304. 3. л. мн. през. гл. VI Белићеве врсте с основом на *-а* гласи у Дивцима двојако:

а) као у књижевном језику: *ìреиуцавају, доишрају*;

б) с наставком *-аје*: *играје, називаје, немаје, ишшаје, иорешаје, цепаје, ошшаје*.

У остала два посећена места доследно је *-ају*:

ирибирају (= *ирб-*) (Б), *уваљају* (Б), *враћају* (Б), *исишају* (Б), *иуцају* (Б), *разговарају* (П, Б), *обрешају* (Б), *ручају* (Б), *сиремају* (Б), *осецају* (Б), *узимају* (Б), *цвашају* (Б), *шарају* (Б).

305. Из претходне тачке види се да се у наставку 3. л. мн. глагола VI Белићеве врсте с основом на *-а* не губи интервокално *ј*.

306. Интервокално *ј* не губи се у 3. л. мн. през. ни код наставка *-ују*: *свадбују*.

307. 3. л. мн. през. гл. типа *усиеши* гласи: *усиу*.

308. Глаголи VII и VIII Белићеве врсте имају двојак облик 3. л. мн. през.:

а) с наставком *-е*:

òдлазè, лубè се, нòсè, ирàве, колдчаре данàs ирвàче, сàкуиè, уваиè, чудè;

б) с наставком *-у*:

белу, òдлазу, умесу, хушу, — гòру.

309. Глагол *хишши* у 3. л. мн. доследно има наставак *-у*:

дè ху да òседну, шид ху мени òукаши ка[ò] ху ии нима кукаши, нèху, нèху да се шучу, òне шèбè нèху иòзнаши.

310. Колубарском говору није непознат наставак -ду у 3. пл. през.: *нѣ ваљ̄аду* × 2, *да̄д̄у*, *не да̄д̄у*, *имаду*, *смѣд̄у*, *усӣд̄у*.

Али као што се види из претходних тачака, не може се говорити о његовој изразитој раширености.

Имиѣрфекаӣ

311. Једино су сачувани облици:

а) *бӣја̄ше*;

б) *бе̄ше*, *де бе̄ше* × 3.

Аорисӣ

312. Нису сва лица аориста у подједнакој употреби.

313. Забележио сам ове облике 1. л. јд.:

не би (Б), *ја иза̄ђо* (Б), *ја оӣв̄ори* (Б), *ја ѿл̄уди* (Б), *не ѿм̄едо* (Б).

314. Место 1. л. јд. може се употребити 3. л. јд.:

ја ђде (Б), *ја ѿд̄оже* (Б).

315. Нисам забележио ниједан пример 2. л. јд. аориста.

316. У најчешћој је употреби 3. л. јд. аориста:

бе̄ја̄де (Д), *бе̄ја̄де* (Д, Б), *бӣја̄де* (Б), *до̄ђе* (Б), *до̄ђе ѿ̄дӣи* (Б), *не екс̄илодӣра* (Б), *за̄бѣли* (Д), *за̄боле* (Б), *за̄й̄ече* (Д), *за̄й̄р̄есе* (Д), *из̄гӯра* (Д), *изӣђе* (Б × 2), *ис̄ѣребӣа* (Б), *ис̄ѣрек̄шӣа* (П), *ле̄же* (Б), *на̄ђе* (Б), *на̄ђе ма̄нѣ*, *ѿднесе* (Д × 2, Б), *ѿй̄ази* (Б), *ѿй̄вори* (Д), *ѿй̄иоче* (Б), *ѿд̄би* (П), *ѿовика* (Д), *ѿдо̄гibe* (Б), *ѿд̄знаде* (Б), *мо̄ј га ѿ̄ӣац ѿ̄знаде* (Б), *ѿд̄ломи* (Б), *ѿос̄ӣаја* (Д), *ѿдва̄ӣа* (Д), *ѿд̄чѣ* (Б), *ѿд̄че* (Д), *ѿр̄ѡсу* (Б), *ра̄ђа* (Б), *р̄ѡд̄и му се* (Б), *са̄с̄у* (Б), *ск̄ѡчи* (Б), *см̄аче* (Б), *ѿ̄би* (Б), *ѿ̄ђе* (Б), *ѿ̄нишӣи* (Б), *ѿ̄озбӣ.би* (Б), *ѿ̄ѣр̄ӣи* (Б), *и ѿ̄ѣр̄ӣи ме ѡна* (Б), *ѿ̄ӣече* (Б), *целӣва* (Д).

317. Забележио сам ова два примера 1. л. мн.: *ѿдо̄шмо* (Б), *окӯѿа̄шмо* (Б).

318. Имам само један пример за 2. л. мн.: *ѿс̄ѿавӣшӣте* (Б).

319. Примери за 3. л. мн.: *ѿдо̄лазӣше* (Б), *из̄а̄браше* (Б), *ѿд̄бегоше* (Б), *ѿд̄чѣше* (Б).

320. Из горњег прегледа види се да сам забележио и неколико примера аориста несвршених глагола: *не ѿм̄едо* (Б), *ра̄ђа* (Б), *ѿдо̄лазӣше* (Б).

321. Из 3. л. мн. -и- се шири и у 1. и 2. л. мн.:

ѿдо̄шмо (Б), *окӯѿа̄шмо* (Б); —
ѿс̄ѿавӣшӣте (Б).

Футур

322. Футур сачињен од инфинитива на *-ћи* и енклитике гласи у колубарском говору: *дóће он* (Б), *дóће време* (Б), *дóће* (Б), *и́оћемо* (Б), *дóћу* (Б).

Глаголски придев ирѝни

323. У вези с односом наставака *-ан* и *-аи* треба:

а) најпре навести примере с наставком *-ан*:

закувáно (Б), *звáна* (Д, Б), *и́зайкáн* (Б), *и́зайкáно* (Б), *кдвáни и́лѹг* (Б), *кдйáна* (Д), *кѹйовáн* (Б), *дзйáно* (Б), *и́рдчийáно* (Б), *и́кáнá* сѹкња (Б);

б) затим навести примере с наставком *-аи*:

дрѹжáио (Б), *звáии* (Б), *и́скойáиа* (Д), *нáзвáи* (Б), *нáзвáиа* (Б), *и́рдзвáио* (Б × 2), *збдк и́иа су и́рдзвáии* (Б), *крѹнисáи* (Б), *дйе-рáио* (Б), *идклáиа* (Б).

324. У Колубари је: *и́окривéна* (Б), *и́окривéно* (Б), *и́окривéне* (Б).

325. Облици глаголског придева трпног глагола *и/и*-основе исти су у колубарском говору као у књижевном језику:

неучи́не (Б), *джењенй* (Б), *рдђен* (Б), *сйрёмљена* (Б).

Глаголски прилог садашњи

326. Облици глаголског прилога садашњег могу се покадшто срести у колубарском говору: *кдйáјѹћи* (Б), *сйрémaјѹћи* (Б), *вáйáјѹћи* (Б), *иé-иáјѹћи* (Б).

Међутим да је овај глаголски облик у процесу губљења, показује неправилни облик: *дкрећа'ѹћи* (Б).

Глаголски прилог ирошли

327. Облик *и́дшáв* у примеру *и́дшáв нáшој грáници* (Б) у ствари је прави, а не глаголски прилог. Нисам забележио ниједан пример правог глаг. прил. прошлог.

Глаголске основе

328. Поред књижевних облика, од глагола *јесѝи* сачувани су и облици од старије основе:

јéмо, *иá јéј*, *дóђи ѹјéј*.

329. През. гл. *ићи* доследно гласи:

идём/идѹ.

Даље примере в. у одељку о акценту.

330. През. гл. *доћи* и сл. доследно гласи:

ддѣм (Ц) / *ѣрѣћу*.

Даље примере в. у одељку о акценту.

331. Доследно је:

оѣѣћи (Ц, Б) / *дѣѣћи* (П, Ц), *обѣћи* (Ц, Б), *разѣћи* (Ц).

332. Знатно је чешће:

изѣћи,
изѣће,
изѣшли,
ѣзѣћѣ.

Много је ређе: *д' ѣзѣћѣм.*

333. И за колубарски говор карактеристични су аналошки облици глаг. прид. трпног: *навѣжене.*

334. У Колубари је:

дднѣѣћи / *донѣѣћи.*

Даље примере в. у одељку о акц.

335. Глаголи на задњонепчани сугласник преносе резултат I палатализације и у 3. л. мн. през.:

ѣѣчѣу, *сѣчѣу,* *нѣћу да св ѣѣчѣу,* *ѣѣчѣу.*

Али недоследно:

исѣѣкѣу, *оѣсѣѣкѣу,* *ѣрисѣѣкѣу,* *ѣровѣѣкѣу.*

336. Код глагола *моћи* шири се *ж* и у 1. л. јд. през. и у 3. л. мн. през.:

нѣ можѣм, *нѣ можѣм,* *мѣжѣм* × 2, —
мѣжѣу.

И ова појава није доследна:

не мѣгу × 3.

337. У Колубари је:

ѣдѣѣћи (Ц) / *ѣочѣѣћи* (Б, Ц).

338. Забележно сам *узѣѣћи* (П, Ц).

339. У колубарском је: *ѣзумѣѣ.*

340. Само је: *сѣднѣу* (Б). Али сам записао и *ѣрѣчѣу* (П, Ч), *дѣрѣчѣм* (Б) поред *ѣдрѣкнѣм* (Ц).

341. Није у употреби гл. *живсѝи*, већ је доследно: *жѝиво*, *ѝро-жѝиво*.

342. Само је: *врѝѝи*.

343. Од гл. *ѝкаѝи* чува се и през.:

ѝзачѝ (Б), *не ѝзачѝ* (Б),
ѝзачѝ × 2 (Б), *ѝзачѝ* (Б); —
ѝддачѝ (Б).

Исп. и: *ѝзайѝке* (П), *ѝзайѝкемо* (П), и, наравно, и: *ѝзайѝка* (П), *ѝзайѝкѝ* (П).

344. Поред „сисати“ употребљава се и:

ѝдсаѝи, *ѝдсѝм*.

345. Само је: *брѝѝем се*.

346. У колубарском говору глаголи III Белићеве врсте добро чувају наставак -ну:

бѝкнуо, *вѝкнуо*, *вѝкнули*, *зѝкнуо*, *крѝнуо*, *крѝнула* × 2.

347. У Колубари је:

мѝѝѝ, *мѝѝѝ* × 2, *мѝѝѝ*, — *мѝѝуо*, *мѝѝули*.
Али исп. и: *мѝѝѝ дрѝва* = през. (Д).

348. У вези са глаг. *слаѝи* и његовим сложеницама карактеристични су ови случајеви:

шаљѝмо, —
ѝдшлаѝе × 2, *ѝдшлаљѝмо* × 2.

349. Презент глагола *жѝѝи* (Б) гласи двојако:

а) *жѝѝѝем* (Б);
б) *жѝѝѝем* (Б), *жѝѝѝемо* (Б), *жѝѝѝу* (Д).

350. Постоји през. *ѝдѝѝеѝем се*.

351. Ширење јотованих сугласника из презентске основе у инфинитивну код неких глагола V Белићеве врсте у колубарском говору није доследно:

а) *мѝѝѝ* (Б);
б) *крѝѝѝѝи* (Б), *окрѝѝѝѝи* (Д) = *ѝкрѝѝѝѝи* (П, Д), *ѝѝкрѝѝѝѝи* (Д).

352. Појава описана у претходној тачки довела је даље до тога да се од гл. „меѝати“ јавља презент по VI Белићевој врсти:

мѝѝѝи, *мѝѝѝу*.

353. Презент глагола *искаиѝи* гласи двојако:

а) *зѝѝѝѝѝем*;
б) *ѝѝѝѝу*.

354. Презент глагола *мирисаѝи* гласи: *ми́ршиѧ*.

355. Инфинитив и облици изведени од инф. осн. глагола „јахати“ гласе двојако:

- а) *ја̀шили* (Б);
- б) *ја̀шаѝи* (Д), *ја̀шѧ* (Б), *ја̀шали* (Б).

Исп. и през. *у̀зјашиѧ* (Б).

356. Глаголи *даѝи* и *знаѝи* имају двојак облик през.:

- а) *да̀м*; *зна̀м*, *нѐ зна̀м*, *зна̀мо*; —
- б) *да̀де̄м*; *зна̀де̄* × 2, *зна̀де̄у*.

Гл. *имаѝи* има доследно у през.: *и́ма̄м* (Д), *и́ма̄и* (Б), *и́ма̄* (Б × 7), *и́ма̄мо* (Д, Б × 2), *и́ма̄иѧ* (Д).

357. Аналошке је природе *и* у ликовима:

си́ашӣавѧ, *си́дӣша̄вај*.

358. И у Колубари постоји през. *и́ршӣѧ* × 2.

359. Није проширено *ић* (м. *иѝи*) у случајевима типа: *и́ушӣиѧ*, *на̀мешѝали*, *крѝӣӣа̄ва̄м*. Ове појаве нема ни у трпном придеву: *ди́рошӣѧ*.

360. Двојак је през. гл. *гледаѝи*:

- а) *гле́да̄м* × 2; исп. и: *гле́де̄*;
- б) *не гле́ди се*, *и́огле́дӣм* × 2; исп. и *и́огле́ди* (= императив).

361. У употреби је гл.: *сла̀зио*.

362. У т. 136. одељка о гласовима показао сам како се рефлектира кратко *ѧ* испред *о* у глаголском придеву радном. Овде ћу сад најпре показати прилике у осталим облицима инфинитивне основе:

- а) *ѧ* > *и*: *ви́дила*, *ви́дили*, *жи́вило*, *жи́вили*, *дожѝивӣиѝи*, *и́олудӣиѝи*, *се̄ди́ли*, *се̄ди́ли*, *и́рѝи́ли*;
- б) *ѧ* > *е*: *за̀боле*, *го̀реле*, *дог̀дрело му*.

Затим ћу показати прилике у презенту:

- а) през. на *-и-*: *вѧ́л̄ӣм*;
- б) през. на *-е-*: *бо̀л̄е̄* (у теренској бележници записао сам да је у питању 3. л. јд. през.), *вѧ́л̄мо*, *вѧ́ӣра го̀р̄е̄*, *зр̄е̄* (3. л. јд.), *зр̄ӯ* (3. л. мн.).

363. Од гл. *сломиѝи* през. гласи: *сл̄ѧ̄ӣ ко̀ла̄ч*.

364. Говори се: *ври́скало*.

365. Глаголи *бе̄гѧ̄и* има двојак облике:

- а) *бе̄жаѝи*;
- б) *бе̄га̄м*, *бе̄га̄*.

366. У Колубари је: *ћуїяала*.

367. Говори се: *сїјājало, сїјājали смо*.

368. Презент гл. *бїїи* (esse) гласи тројако:

а) *бўдѣ, бўдѣмо* × 2;

б) *бїдне* × 3, *бїднеѣ* × 2, *бїднемо, бїднѣ, бїдну* × 2;

в) *бїде* × 4.

Творба иїераїиѡа

369. Најпре ваља навести образовања:

удѣшам, удѣшб;

исїраћаваш, исїраћавб.

370. Глаголи IV Белићеве врсте на *-иваїи* имају двојак презент:

а) *нарѣђујѣ*;

б) *зайисїѡа, израћїѡа, нарѣђїѡам, одваљїѡа, оїисїѡа, осїрѣжїѡа, иїодмазїѡа, иїоказїѡам, сванїѡа*; исп. и: *уїошрѣбљїѡамо*.

371. Лик *їрѣслоња* (Б) развио се према *їрѣслони* (Б). Али исп. и *наслањб* (Д).

372. Лик *зайворам* (Б) развио се према „затворити“. Али исп. и: *оїѡвараїи* (Д), *оїѡвараїи* (Д, Б).

373. Према „пуштати“ и сл. развило се и:

намешїи га, їрѣмешїїмо га × 2, *їушїиѡа, їушїиѡи* × 2, *їушїиѡи* *їе су је їушїиѡи, їушїи, їушїїе, їушїїѣ, расїушїїїмо, расїушїїе, смѣшїїио* (све Б).

Али исп. и: *наїусїїиїи* (Д), *наїусїїиѡи* (Д), *їусїїї ѡїску* (Б).

374. Према „пустити“ развило се и: *їусїїа, їусїїање*. Али исп. и: *намешїїали, їушїїб*.

385. Карактеристично је да сам уз глагол „тицати“ записао датив: *иша ми се ише* (Б).

386. Уз глагол *смеиши* употребљава се ближки објекат у акузативу: *вешар ме нђе смеио* (Б).

387. Занимљиво је ово начинско значење инструментала: *зашине се иш снагом* (Б).

388. И у колубарском говору за изрицање намене употребљава се предлог за са генитивом:

за дешеша шрѣба, за нѣ је, нисам ја за иуша, како се нађе дрво за шого, сесирца му за удаиѣ (све Б).

О овој појави в. код М. Стевановића, НЈ н. с. XI 207—225, одн. у II делу његовог тако значајног дела *Савремени српскохрватски језик — Синтакси*, стр. 335—336.

389. Жива је употреба предлога у са генитивом:

дббар кѳрузе у Перѣ, у Радѣице Ивановића, вака је дѳжица у видрице (све Б).

390. И у колубарском говору позната је конструкција:

збѳк иша су ирѳзвѣи (Б), *збѳк иша је* (Б).

391. Такође и конструкција типа: *с двѳ сирѳану* (Б).

392. Прецизније се одређује место до којег је вршена глаголска радња — конструкцијом:

до + на + акузатив:

Нису им дами да се заусѣаве све до на Кајмакчалан (Б), *до на Драч* (Б).

393. Занимљив је овај пример начинског инструментала: *иш нећеш с вѳлѳм умрѣи* (Б).

394. У подједнакој је употреби и инфинитив и *да + презент:*

а) *на иш слѳму иѳлѳжу свѳ сѳвѳи* (Б);

б) *мѳрам д' иѳем* (Б).

О овој појави в. код М. Стевановића, НЈ н. с. V 85—102, 165—185. и у његовој *Синтакси*, стр. 575. и д. одн. 732. и д.

* * *

395. Забележио сам изванредан број мушких и женских личних имена и презимена који су занимљиви акцентски или како друкчије. Навешћу и материјал из Чучуга.

а) Мушка лична имена: *Бѳгѳан, -ана* (П, Б, Ч), *Драгослав = Драгосав* (П), *Душан, -ана* (П, Д), *Косѳадин* (Д), *Прѳвѳислав* (П), *Прѳле* (= кип. од Прѳвѳислав) (П), *Рѳјић* (П), *Рѳзмир* (Ч), *Сирѳан* (П), *Тѳма* (П).

б) Женска лична имена: *Владѣнка* (П), *Јелисавка* (П), *Јулија* (Ч), *Крунија* (Б), *Рањџија* (Ч), *Сѣјаница* (Ч).

в) Презимена: *Ашковић* (Ч), *Драгѳловић* = *Драгѳлевић* (Б), *Живановић* (Ч), *Забрђанин* (Ч), *Јанковић* (Забрдица, Колубара), *Јевђеновић* (Д), *Јовановић* (Б), *Лекић* (Д), *Марковић* (П), *Марковић* (Б), *Милић* (Ч), *Обрадовић* (П), *Павић* (Б), *Перић* (Д), *Планић* (Д), *Раџулић* (П), *Савић* (Д), *Самѳуковић** (П), *Тѣшић* (Д), *Тѳдорић* (П), *Тѳмић* (Д), *Трѳвѳновић* (П), *Трѳндић* (Ч), *Тѣбић* (П), *Шѳѳулић* (Д, Б), *Шумарчевић* (Д).

396. У сва три колубарска села, а и у тамнавском селу Чучугама, забележио сам имена суседних места, а од неких и етнике и ктетике, па сав тај материјал наводим азбучним редом. Навешћу такође и понеки хидроним и сл.

Баболучанин м онај који је ѿреклом из *Бабине Луке*; *сѣјановник Бабине Луке*.

Баболучанка ж она која је ѿреклом из *Бабине Луке*; *сѣјановница Бабине Луке*.

бабѳлѳчкѳ, -ѳ, -ѳ који ѿриѳада *Бабиној Луци*; који се односи на *Бабину Луку*.

Бѳбина Лука ж село у *Ваљевској Колубари*.

Бѳња ж речица у селу *Пејѳници* у *Ваљевској Колубари*.

Бѳњани м мн. село у *Ваљевској Тамнави*.

Белѳшевац, -ѳвца м село у *Ваљевској Колубари*.

белѳшевачкѳ, -ѳ, -ѳ који ѿриѳада *Белѳшевцу*; који се односи на *Белѳшевац*.

Белѳшевчанин м онај који је ѿреклом из *Белѳшевца*; *сѣјановник Белѳшевца*.

Белѳшевчанка ж она која је ѿреклом из *Белѳшевца*; *сѣјановница Белѳшевца*.

Близоње ж мн. село у *Ваљевској Колубари*.

бранковачкѳ, -ѳ, -ѳ који ѿриѳада *Бранковини*, који се односи на *Бранковицу*.

Бранковина ж село у *Ваљевској Колубари*.

Бранковчанин м онај који је ѿреклом из *Бранковине*; *сѣјановник Бранковине*.

Бранковчанка ж она која је ѿреклом из *Бранковине*; *сѣјановница Бранковине*.

Брѳзовица ж село у *Ваљевској Тамнави*.

Бујачанин м онај који је ѿреклом из *Бујачића*; *сѣјановник Бујачића*.

Бујачанка ж она која је ѿреклом из *Бујачића*; *сѣјановница Бујачића*.

Бујачић м село у *Ваљевској Колубари*.

бујачићкѳ, -ѳ, -ѳ који ѿриѳада *Бујачићу*; који се односи на *Бујачић*.

* Љ. Павловић (СЕЗѳ VIII 860) наводи да у *Петници* постоји само једна кућа *Самоуковића*. Павловићев рад штампан је 1907. Јула 1959, проучавајући месни говор, сазнао сам да је ова породица изумрла.

Ваљевац, -ѿвца м 1. онај који је *иореклом* из *Ваљева*; *сиановник* *Ваљева*. 2. онај који је *иореклом* из *ваљевог краја*; *сиановник* *ваљевог краја*.

Ваљеѿвца ж 1. она која је *иореклом* из *Ваљева*; *сиановница* *Ваљева*. 2. она која је *иореклом* из *ваљевог краја*; *сиановница* *ваљевог краја*.

Ваљево с град у *западној Србији*.

ваљевоскѿ, -а, -ѿ који *припада* *Ваљеву*; који се односи на *Ваљево*.

Врѿло с село у *Ваљевској Тамнави*.

Вукона ж село у *Ваљевској Тамнави*.

Гѿла *Глава* ж село у *Ваљевској Тамнави*.

Голѿглавац, -аѿвца м онај који је *иореклом* из *Голе Главе*; *сиановник* *Голе Главе*.

Голѿглаѿвца ж она која је *иореклом* из *Голе Главе*; *сиановница* *Голе Главе*.

голѿглаѿвскѿ, -а, -ѿ који *припада* *Голој Глави*; који се односи на *Голу Главу*.

Гуњевац, -ѿвца м село у *Ваљевској Тамнави*.

дѿвачкѿ, -а, -ѿ који *припада* *Дивцима*; који се односи на *Дивце*.

Дѿвци, *Дѿѿвца* м мн. село у *Ваљевској Колубари*.

Дѿвчанин м онај који је *иореклом* из *Дѿваца*; *сиановник* *Дѿваца*.

Дѿвчѿнка ж она која је *иореклом* из *Дѿваца*; *сиановница* *Дѿваца*.

Дѿкмѿр м село у *Ваљевској Тамнави*.

Докмѿрац, -рца м онај који је *иореклом* из *Докмѿра*; *сиановник* *Докмѿра*.

Дѿкмѿрка ж она која је *иореклом* из *Докмѿра*; *сиановница* *Докмѿра*.

дѿкмѿрскѿ, -а, -ѿ = *докмѿрскѿ*, -а, -ѿ који *припада* *Докмѿру*; који се односи на *Докмѿр*.

Жабѿри м мн. село у *Ваљевској Колубари*.

жабѿрскѿ, -а, -ѿ који *припада* *Жабарима*; који се односи на *Жабаре*.

Жабѿрчанин м онај који је *иореклом* из *Жабара*; *сиановник* *Жабара*.

Жабѿрчѿнка ж она која је *иореклом* из *Жабара*; *сиановница* *Жабара*.

Забрѿдица ж село у *Ваљевској Колубари*.

Забрѿђанин м онај који је *иореклом* из *Забрѿдице*; *сиановник* *Забрѿдице*.

Забрѿђѿнка ж она која је *иореклом* из *Забрѿдице*; *сиановница* *Забрѿдице*.

забрѿђанскѿ, -а, -ѿ који *припада* *Забрѿдици*; који се односи на *Забрѿдицу*.

Зѿзѿдѿр, -аѿра м село у *Ваљевској Тамнави*.

Јаблѿница ж река у *Ваљевској Колубари*.

Јѿшеѿва ж село у *Ваљевској Колубари*.

јѿшевѿчкѿ, -а, -ѿ који *припада* *Јѿшеѿви*; који се односи на *Јѿшеѿву*.

Јѿшевѿчанин м онај који је *иореклом* из *Јѿшеѿве*; *сиановник* *Јѿшеѿве*.

Јѿшевѿчѿнка ж она која је *иореклом* из *Јѿшеѿве*; *сиановница* *Јѿшеѿве*.

Клѿница ж село у *Ваљевској Колубари*.

Клѿничанин м онај који је *иореклом* из *Клѿнице*; *сиановник* *Клѿнице*.

Клѿничѿнка ж она која је *иореклом* из *Клѿнице*; *сиановница* *Клѿнице*.

клѿничкѿ, -а, -ѿ који *припада* *Клѿници*; који се односи на *Клѿницу*.

Клѿничѿћ м село у *Ваљевској Колубари*.

клиначкѣ, -ā, -ō који иријада Клинцима; који се односи на Клинце.
Клинци, Клинџа м мн. село у Ваљевској Колубари.

Клинчанин м онај који је иореклом из Клинаца; сѣановник Клинаца.
Клинчѣнка ж она која је иореклом из Клинаца; сѣановница Клинаца.

Козлучанин м онај који је иореклом из Козлучића; сѣановник Козлучића.

Козлучѣнка ж она која је иореклом из Козлучића; сѣановница Козлучића.

Козлучић м село у Ваљевској Колубари.

Колубара ж 1. река у северној Србији. 2. област око реке Колубаре.

Колубарац, -рца м онај који је иореклом из Колубаре (2); сѣановник Колубаре (2).

Колубарка ж она која је иореклом из Колубаре (2); сѣановница Колубаре (2).

колубарскѣ, -ā, -ō који иријада Колубари; који се односи на Колубару.
Косѣрић м иошес у селу Дивцима.

Кошѣшанин м онај који је иореклом из Кошѣшице; сѣановник Кошѣшице.

Кошѣшѣнка ж она која је иореклом из Кошѣшице; сѣановница Кошѣшице.

Кошѣшица ж село у Ваљевској Колубари.

кошѣшкѣ, -ā, -ō који иријада Кошѣшици; који се односи на Кошѣшицу.

Коцѣлева ж село у Ваљевској Тамнави.

Кршина Глава ж село у Ваљевској Тамнави.

Криндглавац, -āвца м онај који је из Крине Главе; сѣановник Крине Главе.

Криндглавка ж она која је из Крине Главе; сѣановница Крине Главе.

криндглавскѣ, -ā, -ō, који иријада Криној Глави; који се односи на Крину Главу.

Лозница ж село у Ваљевској Колубари.

Лукавац, -āвца м село у Ваљевској Колубари.

лукавачкѣ, -ā, -ō који иријада Лукавицу; који се односи на Лукавац.

Лукавачанин м онај који је иореклом из Лукавца; сѣановник Лукавца.

Лукавачѣнка ж она која је иореклом из Лукавца; сѣановница Лукавца.

Љубињић м село у Ваљевској Тамнави.

Мачинарац, -рца м онај који је иореклом из Мачина; сѣановник Мачина (II).

Мачинарка ж она која је иореклом из Мачина; сѣановница Мачина (II).

мачинарскѣ, -ā, -ō који иријада Мачинама; који се односи на Мачине (II).

Мѣчине ж мн. део села Пејѣнице где су шуме.

Медница = Мидница ж варошица у Ваљевској Колубари.

Мургајш, -áша м село у Ваљевској Тамнави.

Новáци м мн. село у Ваљевској Тамнави.

Пáмуковица ж село у Ваљевској Тамнави (тако име овога села гласи у народном говору; званични назив је: *Пáмбуковица*).

йáмуковачкй, -á, -ó који *йријада* Пáмуковици, који се односи на Пáмуковицу.

Пáмуковчанин м онај који је *йореклом* из Пáмуковице; *сйановник* Пáмуковице.

Пáмуковчáнка ж она која је *йореклом* из Пáмуковице; *сйановница* Пáмуковице.

Пáуни, *Пáўнá* м мн. село у Ваљевској Колубари.

Пейиница ж село у Ваљевској Колубари.

Пейиначанин м онај који је *йореклом* из Пейинице; *сйановник* Пейинице.

Пейиначáнка ж она која је *йореклом* из Пейинице; *сйановница* Пейинице.

йейиничкй, -á, -ó који *йријада* Пейиници; који се односи на Пейиницу.

Подгóрац, -рца онај који је *йореклом* из Ваљевске Подгорине; *сйановник* Ваљевске Подгорине.

Пóдгорина ж обласй у ваљевском крају.

Пóдгóрка ж она која је *йореклом* из Ваљевске Подгорине, *сйановница* Ваљевске Подгорине.

йóдгорскй, -á, -ó који *йријада* Подгорини; који се односи на Подгорину.

Пóйучке, *Пóпучáкá*, *Пóпучкама* ж мн. село у Ваљевској Колубари.

Пóцибрава ж *йойок* у селу Пейиници.

Рáдўша ж село у Ваљевској Тамнави.

Рáдўшанин м онај који је *йореклом* из Радуше; *сйановник* Радуше.

Рáдўшáнка ж она која је *йореклом* из Радуше; *сйановница* Радуше.

радўшáнскй, -á, -ó који *йријада* Радуши; који се односи на Ррадушу.

Робáјац, -јца м онај који је *йореклом* из Робаја, *сйановник* Робаја.

Рóбаје, *Рóбáја* ж мн. село у Ваљевској Колубари.

Рóбáјка ж она која је *йореклом* из Робаја; *сйановница* Робаја.

рóбáјскй, -á, -ó који *йријада* Робајама; који се односи на Робаје.

Рóгљевић м брдо у Пейиници.

Свйлева = *Свйлеува* ж село у Ваљевској Тамнави (у народном говору ово село најчешће се зове: *Свйлева*, али се и у народу чује и званичан назив *Свйлеува*).

Слáйина ж село у Ваљевској Тамнави.

Слáйи́нац, -нца м онај који је *йореклом* из Слáйине; *сйановник* Слáйине.

Слáйи́нка ж она која је *йореклом* из Слáйине; *сйановница* Слáйине.

слáйи́нскй, -á, -ó који *йријада* Слáйини; који се односи на Слáйину.

Сдвљáк м село у Ваљевској Тамнави.

Сйўблине ж мн. село у Ваљевској Тамнави.

Табанóвац, -вца м онај који је *йореклом* из Табановића; *сйановник* Табановића.

Тáбановић м село у Ваљевској Колубари.

Табанбечанка ж она која је *иореклом* из *Табановића*; *сиановница* *Табановића*.

Таково с село у *Ваљевској Тамнави*.

Тамнава ж 1. река у северној Србији. 2. област око реке *Тамнаве*.

Тамнавац, -вца м онај који је *иореклом* из *Тамнаве* (2); *сиановник* *Тамнаве* (2).

Тамнавка ж она која је *иореклом* из *Тамнаве* (2); *сиановница* *Тамнаве* (2).

тамнавски, -а, -ѓ који *иријада* *Тамнави*; који се односи на *Тамнаву*.

Тврдевац, -ѿвца м село у *Ваљевској Тамнави* (званично име овога села гласи: *Тврдојевац*).

тврдевачки, -а, -ѓ који *иријада* *Тврдеву*; који се односи на *Тврдевац*.

Тврдевчанин м онај који је *иореклом* из *Тврдевца*; *сиановник* *Тврдевца*.

Тврдевчанка ж она која је *иореклом* из *Тврдевца*; *сиановница* *Тврдевца*.

Трлић м село у *Ваљевској Тамнави*.

Трлићанин м онај који је *иореклом* из *Трлића*; *сиановник* *Трлића*.

Трлићанка ж она која је *иореклом* из *Трлића*; *сиановница* *Трлића*.

трлићки, -а, -ѓ који *иријада* *Трлићу*, који се односи на *Трлић*.

Тулари м мн. село у *Ваљевској Тамнави*.

Ўб, *Ўба* м *варошица* у *Ваљевској Тамнави*.

Чучуге, *Чучуга* ж мн. село у *Ваљевској Тамнави*.

Чучужанин м онај који је *иореклом* из *Чучуга*; *сиановник* *Чучуга*.

Чучужанка ж она која је *иореклом* из *Чучуга*; *сиановница* *Чучуга*.

чучушки, -а, -ѓ који *иријада* *Чучугама*; који се односи на *Чучуге*.

Шушовка ж село у *Ваљевској Колубари*.

Шушованин м онај који је *иореклом* из *Шушовке*; *сиановник* *Шушовке*.

Шушованка ж она која је *иореклом* из *Шушовке*; *сиановница* *Шушовке*.

шушовачки, -а, -ѓ који *иријада* *Шушовки*; који се односи на *Шушовку*.

397. Забележио сам извештан број речи којих нема у *Вуковом Рјечнику*. Овде ћу, поред њих, навести и некоје речи којих има у *Вуковом Рјечнику*, али које могу бити од значаја за лингвистичку географију.

асићалић м дем. од *асићал* (Б).

баба ж *шашта* (Б).

багрѣн м *багрѣм* (Б).

башича ж *поврићњак* (Б).

башичица ж *башића* за *цвеће* (Б).

беле челе ж мн. *чешири* колено *пошомсѿва* (Д, Б).

Бѓжѿ дан м други дан *Бѓжѿна* (Б).

болѣшчурица ж дем. од *болѣшчура* (Б).

бѓрјак, -ака м *борова шума* (Б).

вѿкаши, *вѿчѣм* несвр. *звѿши*. — Је л *вѿкат* да *вѿчѣм* *Мѿлана* (Б).

вѣсѹлька ж врсѣа крушке. — Вѣсѹлке зрѹ ѹ јесѣн (Б).

водѣњака ж врсѣа крушке (Б).

воћѣце с мањи воћњак (Б).

врѣшњѣ, -ѣ, -ѣ који је на врху, горњи (Б).

гвозѣђе с гвоздѣнѣ шѣвка на којѹ се међу гламње које гдрѹ над ђгњѣшѣм (Б).

гѣјашѣшѣ, -ѣм и гојашѣшѣ, гѣјѣшѣ несвр. ѣрљашѣ. — Нѣмѣј да гѣјѣшѣ (Б).

грѣничевача ж грѣничево дрво (Б).

гѹслѣр, -ѣра м онај који свѣра уз гусле (Б).

гуслѣрѣшѣ, гѹслѣрѣшѣ несвр. свѣрашѣ уз гусле (Б).

ѣјѣше с (вок. јд.) [И у Б и у П употребљава вок. јд. ѣјѣше и млађе кад се обраћа старијем].

ђѣша м хѣш. од девер (Б).

ђулабѣца ж врсѣа јабуке (Б).

ђѹрђѣвка ж врсѣа народног кола (Б).

ѣвала ж гвоздѣнѣ шѣангла (Б).

замрѣније прил. комп. неѣознашѣје (Б).

ѣмњака ж врсѣа крушке (Б).

ѣксѣн, -ѣна м ѣудско биђе, човек (Б).

ѣшѣ, ѣдѣ (ѣдѣ) (о киши) ѣадашѣ. — Удѣ ли, Жѣвко, кѣша (Б).

јабѣме дабоме (Б).

јармењача ж ѣодгрљача (Б).

јѣсѣнка ж јѣсења хризѣнѣма (Б).

калѣмѣр, -ѣра м онај који калѣми (Б).

кањашѣ ж мн. ограда с лѣве и десне сѣране кола, од дасака у виду сандука (Б).

каѣшњѣк м зграда где се чувају каѣе (Б).

каѣшѣчара ж ѣрѣсно шѣсѣо с каѣсѣом (Б).

каѣсакнушѣ, -нѣм несвр. бишѣ накѣсео, бишѣ мало кѣсео. — Јѣсу кѣселе тѣ јѣбуке? — Па — кѣсакну (Б).

колѣчара ж врсѣа јабуке (Б).

колѹбѣрка ж врсѣа народног кола (Б).

кѣшѣниѣрка ж врсѣа јѣсење крушке. — Кѣшѣниѣрка зре ѹ јесѣн (Б).

крањгла ж крагна на женској хаљѣни (Б).

крѣмѣруша ж георгѣна (Б).

крѣшѣнѣшѣ, -ѣм несвр. скѹѣљашѣ на каѣмару ѣо дѣсеѣ снѣѣѣ и ѣрѣвѣшѣ мѣле крѣшѣнѣце о[д] дѣсеѣ снѣѣѣ (Б).

кѹѣо м: Ы нѣс је кѹтѣ бакрѣнѣ за пѣјѣње водѣ (Б).

лакшашѣ, -ѣм несвр. ѣосѣјаѣшѣ лакшѣ. — Чѣм тѣ лакшѣшѣ снѣгѣм, лакшѣшѣ и ѣмом (Б).

лѣбѣрка ж зграда где се мѣси и ѣече хлеб. — Ѓтишла мѣма у лѣбѣрку да мѣси лѣба (Б).

лѣшѣурѣѣја ж колаѣић који се носи у цркѣву ѹѹѣѣру на дан слаѣе (Б).

лѣшѣре ж мн. мердѣвѣне (Б).

љѹшѣача ж ѣѹшѣ ѣѣѣрика (Б).

љѹшѣачѣца ж дем. од ѣѹшѣача (Б).

мајкаши, -ам свр. *йомреши*. — И тѹ је остало војскѣ доста којѣ је мајкало (Б).

мѣко прил. *мало* (Б).

мѣкице прил. *малкице* (Б).

муруз = *кѹруз* = *кукѹруз* (Б).

мурузара ж *брашно од муруза* (Б).

мучаши, *мучим* несвр. *мумлаши* (Б).

мушарица ж *муха* (Б, П).

наћуве ж мн. *наћве* (Б).

одавиши, *одавијем* свр. *одвиши*. — Слободно *одави* коѹру (Б).

ојерушкаши, -ам свр. *очистишиши йерушком*. — Да оперушкѣм (Б).

оструживаши, *оструживѣм* несвр. *сиругаши*. — Стружница она оструживѣ дѹгу (Б).

дѣсѣа ж: *закувано брашно којим се замаже прслотина од лонца* (Б).

дчас прил. *зачас* (Б).

дчек м (у изр. „на дчек“) *на вересију, на чекање*. — Дао сам ти пѣре на дчек (Б).

йѣниљив, -а, -о *који йамши* (Б).

йѣйуле ж мн. *гумени ојанци* (Б).

йѣрог м *врсѣа ограда на колима за држање воза йри вучи сѣна* (Б).

йѣшиши, -йм несвр. *гајиши*. — Пѣтѣ кокошке (Б).

йѣйрѣвка ж *йролейша хризанѣма* (Б).

Пѣриндѣн м *Бадњиѣан* (Б).

йѣддер м *оно шио оийѣдне кад се ѣйшен набија*. — Пуна пѣдѣра, жѣлосна ми мајка (Б).

йѣмѣли прил. *омален* (Б).

йѣмине ж мн. *силачине* (Б).

йѣрашчара ж *крмача која се (добро) йраси* (Б).

йѣрѣкой (*кѹрѹѣ*) м *йрво койање (кукуруза)* (Б).

йрндѣлив, -а, -о *найруо*. Придѣливо дрво — којѣ је пѣчѣло трулити, а сѹво (Б).

йродѣјѣаче ж мн. *гљиве за йродају* (Б).

йрозѣрић м *дем. од йрозор* (Б).

йрѣлѣмка ж *врсѣа народног кола* (Б).

йѹница ж: *мѣјѣ жѣнѣ брѣта жѣна* (Б).

рѣнило с *озидана зграда где се хране свиње* (Б).

рѣновача ж *рана шлива* (Б).

рѣналук м *шоља за белу кафу* (Б).

сѣвѣши се, -йм се свр. *йомесѣи се, заборавиши*. — Знѣла сам, али сам се сѣвила (Б).

смѣлнай, -а, -о *који у себи има смоле*. — Лѹч — тѣ ти је дрво бѣровоѣ от пѣња, смѣлнато; с ѣтим пѣли (Б).

снѣшчић м *дем. од снег* (Б).

сиѣанара ж *она која се бави око сиѣоке*. — Њѣна је дѹжност: тѣлѣд сѣлѣ, помѹзѣ, јабѣме (Б).

сиѣрац м *йѣасѣ* (Б).

сиѣрекаја ж *врсѣа јабукѣ* (Б).

- суближан, -а, -о сличан. — Суближан мени (Б).
 сувина ж сува дрва за ложење (Б).
 сүшидба ж сушење. — Сүшидба шљива (Б).
 шаван м дно канџа (Б).
 шакуша ж врста крушке (Б).
 шакији, -а, -е шањи, лошији. — Такшији је од његā; дошб је тањи (Б).
 шекме с суд у коме се меси хлеб (Б).
 шиквача ж врста јабуке (Б).
 шркнуши, -нем свр. шовуши. — Тргли неке јединице од првог позива (Б). Ондак смо се исто први позив трго на Овче Пдље с Бугарима примио бдрбу (Б).
 шројанац, -нца м врста народног кола (Б).
 шилимло с вумена ниш од које се шрави ћилим (Б).
 шиндијати, -ам несвр. јести око 5 саиш после шодне (Б).
 шурлијати, -ам несвр. шродувавати, шровешравати. — Штд 'но, жено, мало не изнџсеш да вџтар шурлија (Б).
 шквариши се, шкварш се свр. шоквариши се (о храни) (Б).
 шлица ж дворишише. — Ајдемо на шлицу да седимо (Б).
 шспар м оморина, зашара. — Успар бејаде (Б).
 шшора ж удубење на дужи шшребно да би се она углавила на задно (Б).
 шшдрџч, -ача м шшава за шравење шшора (Б).
 шрвиња ж зб. шрви (Б).
 шакмак м гвбжђе шшо ударџ у крџмен (Б).
 шанак м шейална чинија (Б).
 шай м шшава за одмеравање ширине дшге (Б).
 шардџк м шмоћна зграда у којој се држи кукуруз (Б).
 шсница ж Божићни колач у облику шогаче (Б).
 шшбра ж шалидрџе (Б).
 шшбуљка ж бубуљица (Б).
 шшшав, -а, -о 1. шшрд, који се шшешко шейа. 2. шшрдичав (Б).
 шшкшш м кукурузни клиш (Б).
 шшши, шшјџм [У П, Б и Ч на позив из даљине одговарају: „Чшјџм“].
 шшшелија ж бресква (Б).
 шшшчарка ж врста крушке (Б).
 шшшџр м врста дворишне ограде (Б).
 шумица ж дем. од шума (Б).

ЗАКЉУЧАК

398. У колубарском говору могу се утврдити ови метанастасички слојеви:

- 1) трагови источнохерцеговачких досељавања;
- 2) трагови западнијих штокавских говора;
- 3) трагови супстрата и источнијих србијанских говора.

Трагови источнохерцеговачких досељавања

399. Из прегледа резултата до којих је дошла етнографска наука о пореклу колубарског становништва јасно је зашто су у овоме говору видни трагови источнохерцеговачких досељавања. Тих је трагова више на југу него на северу; прелаз је поступан. Нарочито их има у акценту. Уосталом, и четвороакценатску систему у овом говору учврстили су источнохерцеговачки досељеници. Али су од значаја и поједини акценатски детаљи.

1) Тако у познатој позицији у дат.-инстр.-лок. мн. именица *a*-основе, затим код придева на *-ав* и *-асиј* и, најзад, код глагола на *-нуши*, *-аши*, *-иши* у колубарском говору чувају се старе дужине којих нема у књижевном језику, али их има у југоисточнијим деловима источнохерцеговачког дијалекта. Међутим, као што је већ речено у одељку о акценту, поред примера са дужином, у колубарском се говору јављају и примери без ње. Сем тога, овај говор у овоме није јединствен.

Дужина у *и н ф и н и т и в у* чува се само у Петници (најјужнијем посећеном месту): *дѣнуши*, *наџриџаши*, *чиџиши*. Али, као што је већ речено, и у самој Петници има и примера без дужине: *вџаши*. У Дивцима и Бранковини ове дужине уопште нема: *вџиши* и сл.

Дужина код *п р и д е в а* чува се у Петници и у Дивцима: *гџрав* и сл. Али и овде има и примера без дужине: *белџарасиј* и сл.

Дужина код *и м е н и ц а* чува се у сва три места: *кџџама*, *вџриџама* и сл. Али и овде има и примера без дужине: *вџриџама* и сл.

То све значи да се у Петници јављају и дужина код именица (*-ама*), и дужина код придева на *-ав* и *-асиј* и дужина код глагола на *-нуши*, *-аши*, *-иши*; да се у Дивцима чува дужина код именица (*-ама*) и дужина код придева на *-ав* и *-асиј*; да се у Бранковини чува само дужина код именица (*-ама*).

У тамнавском селу Чучугама нема ниједне од ових дужина.

Као што је познато, дужина типа *кџџама* постоји и у војвођанским говорима. Али мислим да она у те говоре није унета из јужних.

Из ова два разлога: 1) у војвођанским говорима нема дужина *gǎrāv*, *īđđāīī* и сл.; 2) дужине типа *крљшкѧма* нема ни у Мачви, ни у Поцерини ни у Тамнави. То значи да су Ваљевску Колубару населили они Динарци који су познавали све ове дужине; да су у Тамнаву, Поцерину и Мачву дошли Динарци који тих дужина нису познавали; да у војвођанским говорима дужина типа *крљшкѧма* постоји независно од јужних говора. Структура становништва довела је до тога да се све ове дужине не јављају ни у целој Ваљевској Колубари.

2) Акценат инфинитива *īрѣћи*, који у Колубари постоји поред чешћег *дбћи*, такође повезује колубарски говор с источнохерцеговачким.

3) Но разуме се да трагова источнохерцеговачких досељевања има и изван акцената. Ту долазе:

а) Спорадични ијекавизми који се јављају у колубарском говору.

б) Деклинација имена типа *Јѣѣио* по обрасцу *Јѣѣио — Јѣѣиа*. Занимљиво је да се данашњи тршићки говор у овоме разликује од колубарског а слаже са босанским говорима. Данас је у Тршићу *Дрѧго — Дрѧгѣ*, иако је код Вука онако као што је у колубарском.

4) Компаратив *висдчији*.

Трагови западнијих штокавских говора

400. У раној фази својега развитка (14. в.) терен на коме се временом развио данашњи шумадијско-војвођански дијалекат налазио се заједно са славонским и тереном североисточне Босне често под угарском управом. Етнографска наука, као што смо већ видели, утврдила је да се неколико векова касније босанско становништво насељавало и у Ваљевску Колубару. Одатле је јасно зашто су у колубарском говору видни трагови западнијих штокавских говора.

1) Колубарски је говор у основи екавски. Али, као и у другим говорима шумадијско-војвођанског дијалекта, и у овоме говору постоје познати икавизми: *жѣни*, *мѣни*, *љ колима*, *двѣх*; *вѣдиѣи*; мешање префикса *īри-* и *īрѣ-* и *ни-* и *нѣ*; — *сѣѣрији*, *није*; *сѣѣира*, *вѣдрица* и сл.

У науци не постоји јединствено мишљење о томе како су настали ови икавизми. Преглед и оцену досадашњих схватања дао сам у своме раду *Сремски говор* (Српски дијалектолошки зборник, књ. XIV, стр. 201—412). Овде ћу само изнети своје схватање а читалац ће лако видети у чему се ја издвајам од досадашњих тумачења. Али одмах треба да кажем да и ја сматрам да је *ѣ* пре замена у овим говорима имало вредност гласа између *е* и *и*.

Неоспорно је да су облици *жѣни*, *мѣни*, *љ колима*, *двѣх*, *вѣдиѣи* настали аналогично.

Да би се објасниле прилике у вези с мешањем префикса *īрѣ-* и *īри-*, потребно је подсетити се на саме те прилике.

а) Префикс *īре-* (< *īрѣ-*) у великом броју случајева добро се чува.

б) У мањем броју случајева јавља се *īри-* (< *īрѣ-*).

в) Изворни се префикс *īри-* такође чува.

г) Међутим, место изворног *īри-* може доћи и *īре-*.

Изгледа да је развитак ове прилично сложене појаве текао овако. Најпре се, врло рано, пре опште замене *ѣ*, под утицајем босанских икаваца *ѣрѣ-* развило у *ѣри-*. Касније су дошли на овај терен представници оних говора који су добро разликовали префиксе *ѣре-* и *ѣри-*. То је довело до напоредне употребе и *ѣри-* (< *ѣрѣ-*) и *ѣре-* (< *ѣрѣ-*) и у даљој консеквенцији до мешања *ѣре-* (< *ѣрѣ-*) са изворним *ѣри-*.

У колубарском говору се спорадично м. *нѣ-* јавља *ни-*. И овде је тешко претпоставити да је аналогија била довољна да доведе до ове појаве јер се и ова два префикса семантички разликују. И овде је, наиме, у питању рани икавски утицај, што значи да је и овде фонетика надјачала семантику.

Тим раним икавским утицајем тумачим и ликове *сѣарији*, *није* и сл. Јер, ако бисмо допустили да се ту *ѣ* развило гласовним путем у *и* (кратко *ѣ* + *ј* > *иј*), како протумачити чињеницу да је у целом шумадијско-војвођанском дијалекту доследно *ѣмѣ* (< *ѣмеју* < *ѣмѣю*), а никад *ѣмију*?

Гласовни моменат није био довољан ни за развитак ликова *сѣкира*, *ѣдрица* (кратко *ѣ* + акцентовано *и* > *и* + акцентовано *и*). Најпре зато што до ове појаве није дошло у читавом низу речи: *бѣлица*, *вѣнчић*, *вѣридба*, *вѣшрић*, *вѣчий*, *дѣчица*, *лѣњив*, *лѣњивац*, *лѣњивица*, *мѣшина*, *ѣѣлѣћ*, *рѣчица*, *сѣденица*, *цвѣтѣћ*. А сем тога, у шумадијско-војвођанском дијалекту нема паралелне асимилације вокала *о* вокалу *у*. Зато је вероватно и овде у питању рани икавски утицај који је оставио свој траг и у ситуацији у којој се кратко *ѣ* нашло испред слога с акцентованим *и*.

Тако је, мислим, настала ова фаза у развоју *ѣ* у шумадијско-војвођанском дијалекту, па, дакле, и у колубарском говору, коју је П. Ивић тачно представио у формули *бѣло* — *нисам*. То се несумњиво десило у XIV в., или приближно тада. Нема сумње да су се ови процеси могли догодити онако како сам приказао благодарећи и чињеницу што је *ѣ* имало пре замене вредност гласа између *е* и *и*. Сем наведених категорија, у свим осталим случајевима *ѣ* је и даље постојало у шумадијско-војвођанском дијалекту, па дакле и у колубарском говору.

2) У исто ово време настала је и појава која се испољава тако што је и у колубарском говору више него код Даничића двосложних придева који у неодређеном виду имају неки од силазних акцената (˘ или ˘˘) а у одређеном добијају (˘) на првome слогу (*ндѣи*, *дѣгѣи*, *сѣвѣ шѣѣве*, *шѣврдѣи сѣр*, *ѣдзѣнѣ*, *крѣѣнѣ*, *шѣшкѣи* и сл.). Старина се ове појаве може овако утврдити. Акцентат *ндѣи* стари је акценат одређеног вида. Одавде се тај акценат пренео на тип *дѣг* — *дѣгѣи*. Из напоредне употребе акцената *дѣгѣи* и *сѣвѣрѣи* развио се акценат *сѣвѣрѣи* а онда и *сѣвѣи* и сл. Но, у шумадијско-војвођанском дијалекту однос *сѣвѣр* — *сѣвѣрѣи* одавно није продуктиван. Одатле је јасно да се цео овај процес могао одиграти само у додиру двају говора: једног, западнијег, ближег чакавском (где је нпр. и однос *дѣг* — *дѣгѣи* још морао бити жив) и другог, источнијег где тај процес није био продуктиван. А да би тај процес могао добити у западно-србијанским говорима тако широке размере какве има, то укрштање морало је бити врло старог датума.

3) Акцентски однос *мени* — *код мене* јавља се у шумадијско-војвођанском дијалекту (па, дакле, и у колубарском говору), пљеваљском, тршићком, посавском славонском, спорадично у неким босанским говорима и у неким чакавским говорима. У питању је акцентска разлика створена деловањем Сосировог закона, што је јасан знак дубоке старине ове појаве. И она говори о извесној, раној блискости шумадијско-војвођанског дијалекта са западнијим штокавским говорима.

4) На такву блискост указује и једна синтаксичка појава, на име — употреба ген. уз глагол *иййайи*. Она постоји у шумадијско-војвођанском дијалекту, тршићком и посавском славонском говору, а забележена је и у језику босанског писца Матије Дивковића.

5) Сматрам да се може трагом оних босанских представника који су се у познијим вековима досељавали у Ваљевску Колубару сматрати заменички акценат *двај*, познат уопште у шумадијско-војвођанском дијалекту, тршићком говору, фојничком и посавском славонском.

6) Има још појава које говоре о траговима западнијих штокавских говора у колубарском. Такве су:

а) разне редукције вокала, познате у целом шумадијско-војвођанском дијалекту;

б) *море* < *може*;

в) предлог *йрез* (који сам забележио у Петници и Бранковини и у тамнавском селу Чучугама).

Трагови сујсйраша и истйочнијих србијанских говора

401. И поред тога што је процентуално највећи део данашњег становништва Ваљевске Колубаре досељенички, — већ је речено да етнографска наука констатује да у овој области ипак има и старинаца. Сем тога, нема сумње да се средњовековно србијанско становништво које се, бежећи од Турака селило на север, заустављало и на овоме терену. Од свега тога има трагова и у колубарском говору.

1) Несумњивим и врло значајним трагом супстрата треба сматрати чињеницу што сам у Дивцима и, нарочито, у Бранковини забележио примере у којима се на месту *ѣ* јавља глас између *е* и *и*: *лѣѣио*, *дѣѣе*, *йрѣдвече*, *дѣѣца* и сл. Појава је нарочито жива у говору старијих жена. Иако није доследна, ова је појава врло изразита. П. Ивић је истакао мишљење да је, пре замене, *ѣ* у шумадијско-војвођанском дијалекту имало вредност гласа између *е* и *и*. Из претходног се излагања види да је и у овој интерпретацији усвојено то Ивићево мишљење.

2) Мислим да је екавизам и у колубарском говору, као уосталом у целом шумадијско-војвођанском дијалекту, учврстило екавско становништво средњовековне Србије, које се, несумњиво, бежећи испред Турака, насељавало и у овој области.

3) У знатном броју категорија у колубарском се говору, као и у осталим говорима шумадијско-војвођанског дијалекта, скраћују Даничићеве постакцентске дужине. Скраћивање постакцентских дужина особина је косовско-ресавског дијалекта. И у овом случају у колубарском говору несумњиво је у питању траг источнијих србијанских говора.

ЛУКА ВУЈОВИЋ

МРКОВИЋКИ ДИЈАЛЕКАТ
(с кратким освртом на сусједне говоре)

Примљено за Српски дијалектолошки зборник XVIII на скупу
Одељења литературе и језика САНУ одржаном 9. I 1969. год.

Овај рад је одбрањен као докторска дисертација 13. XII 1965. године пред
комисијом коју су сачињавали академик *Михаило Стевановић*, редовни
професор универзитета, др *Јован Вуковић*, редовни професор универзитета
и др *Асим Пецо*, доцент универзитета.

САДРЖАЈ*

	страна
<i>Предговор</i>	77—83
<i>Литература</i>	84—87
<i>Скраћенице</i>	87

ФОНЕТИКА

Вокали

<i>ea</i> (рефлекс полугласника)	88—99
Јат (ѣ)	99—122
Лабијализација дугог <i>a</i>	122—126
Дифтонгизација вокала <i>ѡ</i> (<i>ѡ^a</i>) и <i>ѡ</i>	126—130
Сажимање самогласника	130—135
Редукција и губљење самогласника	135—137
Редукција неакцентованих слогова	137
Неакцентовано <i>o</i> > <i>a</i>	137—138
Утицај палатала <i>љ</i> и <i>ј</i> на самогласничке промјене: <i>a</i> > <i>e</i> и <i>y</i> > <i>u</i>	138—140
Замјена страних вокала	140—141
Асимилација и дисимилација	141
Гласовне промјене настале мијешањем ријечи	141
Секундарни самогласници	142
Покретни вокали	142
Једна стара гласовна црта (<i>ja</i> > <i>ja</i>)	143
Вокално <i>p</i> , <i>l</i> и <i>n</i>	143—144

Консонанти

<i>ш</i> и <i>ѡ</i>	144—152
<i>к</i> и <i>г</i>	152—154
<i>й</i> и <i>б</i>	154—155
<i>ћ</i> и <i>ђ</i>	155—156
<i>л</i> и <i>љ</i>	156—162
Сугласник <i>x</i>	162—172
<i>в</i>	172—182
<i>ј</i>	182—191
Јотовање	191—199
Десоноризација звучних сугласника на крају ријечи	199—202
Сугласник <i>з</i>	202—204
Палатализација сугласника <i>ш</i> — <i>ж</i> и <i>ч</i> — <i>џ</i>	204—205
Асимилација	205—208
Дисимилација	208—209
Метатеза	209
<i>m</i> > <i>n</i> на крају ријечи	209
Архаичне консонантске групе	209
Партикуле	209—210

МОРФОЛОГИЈА

<i>Именице</i>	211—228
а) Именице I врсте	211—220
б) Именице II врсте	220—222
в) Именице III врсте	222—226
г) Именице IV врсте	226—228
<i>Пријеве</i>	228—234
<i>Замјенице</i>	234—253
а) Личне замјенице	234—242
а ₁) Именичке замјенице	242—244

* Садржај је дат оквирно, без детаља за поједине партије.

б) Придјевске замјенице	244—255
α) Присвојне замјенице	244—245
β) Показне замјенице	245—251
γ) Упитне и односне замјенице	251—252
δ) Неодређене замјенице	252
ε) Опште замјенице	253
<i>Бројеви</i>	253—254
<i>Глаголи</i>	254—269
Презент	254—258
Глаголски прилог садашњи	258
Императив	259—260
Инфинитив	260—261
Помјерања у глаголским врстама	261—262
Аорист	262—263
Имперфекат	263—264
Трпни придјев	264—266
Сложени глаголски облици	266—267
Поремећаји у глаголском виду	268
Мијешање глаголских префикса	268—269
<i>Прилози</i>	269—280
Партикуле и модалне ријечи	280
<i>Предлози</i>	281—282
<i>Везници</i>	282

СИНТАКСА

Опште напомене	283—284
Конгруенција	284—286
Ред ријечи	286—288
Сврт на реченицу	288
<i>Везници</i>	288—295
<i>Падези</i>	295—309
Номинатив	295—296
Генитив	296—298
Датив	298—299
Акузатив	299—300
Инструментал	300—308
Локатив	309
Из синтаксе предлога	309—319
<i>Упоишреба времена и начина</i>	319—352
Опште напомене	319—320
Презент	320—321
Аорист	321—330
Имперфекат	330—336
Перфекат	336—340
Плусквамперфекат	340—342
Футури	342—344
Императив	345
Потенцијал	346—347
Глаголски прилог садашњи	347—348
Инфинитив и супин	348—352
<i>Осврћ на рјечник мрковићког дијалекта</i>	353—356
<i>Крајко поаређење мрковићког дијалекта с говором Зубаца, Туђемила и Сјига</i>	357—363
<i>Текстови</i>	364—377
<i>Закључак</i>	377—391
<i>Резюме</i>	392—398
<i>Карта Мрковића и околине Бара</i>	399

ПРЕДГОВОР

I. Мрковићи су једно од црногорских племена, а живе јужно од Бара на питомој и богатој приморској висоравни за коју се мисли да се ту у XI в. налазила жупа Прапратна са пријестоницом зетског кнеза Војислава¹. Ту висораван одваја са сјевера планина Лисињ од непосредне околине града Бара, са истока огранци Румије и Лисиња од Крајине на обали Скадарског језера, са југа брдо Расовац и ријека Међуреч од арбанашких Анамала, са југозапада планина Можура од насеља у околини Улциња, а на западу је море. Мрковићи одржавају везу са спољним свијетом преко пијаце у Бару, коју редовно посјећују двапут недјељно. У Улцињ одлазе ријетко, и то у љетној сезони, а у вријеме турске владавине сјеверном Албанијом одржавали су и трговачке везе са Скадром и имали су право да преноће у граду. Народно предање каже да је то била привилегија Мрковића због помоћи коју су пружили Турцима при заузимању Свача, утврђеног града на путу од Скадра за Улцињ.

II. Мрковићи се први пут спомињу на почетку XV вијека (1409. г.)². Други важнији податак о њима потиче из средине XVI в. (1553. г.). Тада је њима управљао поп Стефан, личност јака и самостална, па га зато нису добро гледали Млечићи, господари Бара од г. 1443, и називају га homo sceleratissimo³. У то вријеме су Мрковићи били у крвном сродству са половином становника у Бару, мада су Баране често нападали, нарочито за вријеме бербе маслина. То је скоро све што се зна о Мрковићима до пада Бара под турску власт 1571. године.

Нешто више података о Мрковићима има од почетка XVII вијека. Тако из *Боличина* описа скадарског санџака (1614. г.) сазнајемо да су Мрковићи били привилеговани и цијењени од стране Млетачке Републике као и њихови сусједи Паштровићи⁴. У споменутом опису Болица набраја сва главнија села у Мрковићима и даје имена сеоских старјешина. За нас је важно да су то све чиста српска имена, из чега се јасно види да исламизације у то вријеме још није било. И сто година касније Мрковићи су још били православни хришћани, јер су г. 1717. помагали

¹ К. Јиречек, *Историја Срба I*, стр. 96.

² А. Јовићевић, *Црногорско приморје и Крајина*, стр. 60.

³ Ђурђе Бошковић, *Стари Бар*, Београд 1962, стр. 192.

⁴ М. Болица, *Relatione et descriptione del sangiacato di Scutari* (цитирано по Ровинском, *Црногория I*, стр. 793—796).

Црногорцима при неуспјелој опсади Бара⁵. Али се отада ситуација за њих измијенила, јер су изгубили код турских власти оно повјерење које су дотада имали и зато су се почели исламизирати да не би над њима била извршена одмазда због помоћи коју су пружили Црногорцима. Четрдесетак година касније (г. 1760) даје значајне податке о Мрковићима *Фарлаи* у свом дјелу *Illyricum Sacrum*. Тада је већ један дио овог племена био прешао на ислам⁶, па је у то вријеме подигнута и прва џамија у Мрковићима. Може се сматрати као сигурно да је потпуна исламизација Мрковића извршена прије средине XIX в., али су још дуго одржавали своје старе обичаје, нарочито ложење бадњака.

III. Мрковићи су потомци старог становништва тога краја⁷, а проценат досељеника из сусједних крајева Црне Горе је сасвим мали. Зато мрковићки говор представља чист дијалекатски тип, можда с врло незнатним утицајем сусједних црногорских говора. У томе је разлика између њега и других говора који су се развијали у пуном међусобном додиру, тако да се данас не може говорити о чистим локалним говорима на територији Старе Црне Горе. Међутим, мрковићки говор представља баш такав тип говора, који се читавим низом говорних одлика издваја као посебна дијалекатска јединица, различита чак и од свог најближег сусједа — *зубачког говора*.

IV. За разумијевање извјесних појава у овом говору биће од значаја млетачка власт у Бару, која је трајала близу 150 година: 1402—1412, 1422—1429. и коначно 1443—1571⁸. Поред романских лексичких позајмица, којих у говору Мрковића нема баш много, мислим да ће романског поријекла бити и лабијализација дугог *a* у овом говору.

Од много је већег значаја турска глост у Бару од 1571. до 1878. г. За то вријеме Мрковићи нису могли имати јачег контакта са сусједним нашим говорима, сем са *зубачким* преко повремених виђања на барској пијаци. Зато се и може претпоставити да мрковићки говор доста добро чува стање једног нашег локалног дијалекта с краја XVI и почетка XVII вијека.

Међутим, од турског освајања Бара мрковићки говор је био изложен утицају турске лексике, што се нарочито појачало после исламизације Мрковића у току XVIII вијека⁹. Данас мрковићки говор има мноштво турских ријечи за кућу и намјештај, за јело и посуђе, за одјећу и обућу, за крвно сродство, за вјерске обичаје ислама, за воће и поврће и сл. На све то је дјеловао Бар у коме се развио богат и удобан живот на оријентални начин. Дјелимично је дјеловао на примање ове лексике и дужи боравак неких Мрковића у Цариграду. Мислим да су билингвизам и турска лексика имали извјесног утицаја на палатални изговор сугласника *ч* — *џ* и *ш* — *ж* у мрковићком говору.

⁵ А. Јовићевић, о. с., стр. 32.

⁶ А. Јовићевић, о. с., стр. 32, цитат из *Farlatia* („nobilissimus et frequentissimus est pagus Marcovichiorum. . . ab Rascianis schismaticis et Turcis incolitur“)

⁷ А. Јовићевић, о. с., стр. 60; Ердељановић, *Стари Срби Зећани и њихов говор*, Белићев Зборник II, стр. 325—338.

⁸ Бурђе Бошковић, *Стари Бар*, стр. 8.

⁹ А. Јовићевић, о. с., стр. 32.

С доласком Турака појачава се утицај албанског језика на Мрковиће. Тог утицаја је морало бити од најранијих времена, јер су арбанашки Анамали долазили у Бар, а пут их је водио преко Мрковића, а и Мрковићи су ишли у Скадар, а пут их је водио преко Анамала. Но од свега тога биће јаче сусједство Мрковића и Анамала и чести додирни на планинским испашама гдје и данас с прољећа и у току љета бораве заједно мрковићки и анамалски пастири. То је од давнина морао бити јак разлог за појаву обостраног билингвизма. Зато се у мрковићком говору осјећа утицај албанске лексике, иако он није велики, и утицај албанске фонетике и синтаксе. Ја сам у овом питању далеко од исцрпности, али је довољно указати на *скраћивање неакцентилованих дужина* у мрковићком говору, на *десоноризацију звучних сугласника на крају ријечи*, на прелаз *љ у л*, на *назализацију а, о и е^а* у радном придјеву (ка^озâ^н, рѣкѣ^н, пошѣ^н), на *удвојену замјеницу*, на употребу прилога *ге* у функцији *ћредлога с номинативом*, на поремећен ред ријечи у вези *аиѝрибуиѝ + именица*, па да се такав утицај јасно види. Он је нарочито морао бити јак у доба исламизације када су, вјероватно, склапани мјешовити бракови мрковићко-анамалски, јер су Анамали прије прешли на ислам него Мрковићи¹⁰. Међутим, таквих мјешовитих бракова у новије вријеме није било много, јер се Мрковићи жене а њихове дјевојке удају у оквиру свог племена.

V. Све су ово довољни разлози да се мрковићком говору посвети посебна пажња. То су показали и досадашњи осврти на овај говор, као што је L'examen P. Бошковића и М. Малецког¹¹ и моја два прилога у ЈФ¹². Зато ћу у овом раду изложити главни материјал о овом дијалекту, који се односи на фонетику, морфологију и синтаксу. Питање *акценѝа* и *рјечника* остаје за другу прилику, али ћу се ипак и овдје осврнути на те области.

а) За сада ћу напоменути да мрковићки говор има стару двоакцентску систему, као и други говори зетско-новопазарског дијалекта. Међутим, краткосилазни акценат се никада не изговара на *крајњем отвореном слогу*, сем у 2. и 3. л. једн. аориста гдје је дошао по аналогiji: *ка^озâ* према *ка^озâк*, *ѝомагâ* према *ѝомагâк*, *минѝ* према *минѝк*, *ѝира^ожѝ* према *ѝиражѝк*, *убѝ* према *убѝк*.

Дугосилазни акценат се такође повлачи са крајњег отвореног слога, али у већини случајева утицајем *аналогije*. Тако се према ном. *зѝма* изговара у ген. *зѝме*, у инстр. *зѝмом*; према *жѝна*—ген. *жѝне*, инстр. *жѝном*, и то без изузетка. — Такође у презенту: *зѝве* (1. л. једн. *зѝву* и *зѝвем*) и они *зѝве*, *жѝви* (*жѝвим*) и они *жѝве*, *чѝни* (*чѝним*) и они *чѝне*. У 3. л. мн. презента са партикулом *ћ* каже се поред *зѝкућ* и *зоѝкућ*, јер је слог затворен. Истина, овдје се поред *дни сѝду* може чути: *сѝду* у пејсѝ^ак. Врло је вјероватно да је и ова повлачења изазвала аналогija (*зѝве* према

¹⁰ А. Јовићевић, о. с., стр. 34.

¹¹ Bošković R. et Maček M., L'examen des dialectes du Vieux Monténégro, стр. 11—12.

¹² Ј. Вујовић, Историјски пресјек губљења глаголске рекције у црногорским говорима, ЈФ XX, стр. 87—126; Како се развио екавизам мрковићког говора, ЈФ XXIII, стр. 235—246.

бѣре и сл.). Међутим у глаголском придјеву радном остаје дугоси лазни акценат на крају: *йошѣ^а*, *нашѣ^а*, *ка^озѣ* и сл., мада и овдје долази до положног затварања слога, јер се често изговара назализовани вокал са *н* које се јасно чује: *йошѣ^{ан}*, *ка^озѣ^н* и сл.

Интересантно је повлачење акцента код показних замјеница: *овѣму* и *двоуму*, *онѣму* и често *дному*, *онѣјзи* и често *днојзи*, *с-онѣм* и *с-ѣним*, *овѣзи* и *двизи*. Према мојим запажањима ово је повлачење често праћено појачањем афективног стања код приповједача у вези са садржином излагања.

Посебан проблем чини " > ^, и то најчешће на рефлексу полусугласника, а рјеђе на вокалима *а*, *е*, *о*: *бѣ^ачва* и *бѣ^ачѣ*, *де^нѣ^с* — *де^анѣ^ас* — *де^анѣ^аса*, *дѣ^ашт* и *дѣ^ашии*, *кѣ^ат* (< кѣд) и *кѣ^аѣи*, *опѣ^ане^ак* и *оидѣ^ане^ак*, *тѣ^ашта* и *ѣѣ^ашии*, *сѣ^абла* и *сѣ^аблѣ*; *брѣту* и *брѣ^аѣу*, *брѣте* и *брѣ^аѣе*, *сѣ^ада* (< свадба) и *сѣ^ада*, *глѣвар* и *глѣ^авар*, *дѣста* и *дѣ^аста*, *жѣна* и *жѣ^ана* и сл. У неколика примјера дугосилазни акценат се сасвим уопштио: *уфѣ^аѣишии*, *ба^аѣок* (< бѣѣак) и *лѣи*.

Ја претпостављам да су ове квалитативне промјене у акценту могле бити изазване емотивним стањем, можда при пјевању лирских пјесама које имају специфичну мелодију и дјелују ритмом, а не садржином. Такав утисак сам стекао на њиховим свадбама и сличним свечаностима. Није искључено да је на ову акценатску промјену дјеловао и разговор на даљину (звање, довикивање).

С обзиром да сам понекад био у недоумици какав акценат изговара Мрковић, краткосилазни или дугосилазни, можда се у овом говору јављају први почети стварања *једног*, и то *ексцираиорног* акцента.

У овом говору су скраћене све неакцентоване дужине.

б) Осврнућемо се кратко и на *рјечник* мрковићког говора, јер заслужује посебну пажњу. У њему има око 30 лексичких архаизама, већином познати нашим јужним говорима, али нема ниједног локалног говора који их је све тако очувао као мрковићки. Неки од тих архаизама су познати само овом говору: *бабуна* (дрвена ваљкаста посуда за мјерење пшенице и кукуруза), *ка^ами* (камен), *ка^асма* (коса), *зѣ^аѣц* (зѣц), *о^аѣс* и *о^аѣс* (али само као *йо^аионим* у називу једног полуострвца које има облик *ре^аи*, в. фусноту 16), придјиви *брѣ^аѣиши* (братов) и *лѣ^аѣи* (гладан), код Вука *лѣ^ачан* за пса; глагол *гре^аѣиши* са старим значењем *долазиши* које се чува само у најстаријим старословенским споменицима (т. 241, в); именица *вѣ^аѣер* са прилошким значењем *увече* као у старословенском и данас македонском језику (т. 171). Затим долазе архаизми познати већином у црногорским и херцеговачким говорима, као и у дубровачком говору: *гѣ^алица* (чавка), *кѣ^аиши* м. (соба), *кѣ^аиши* м. (кртица), *ла^ајно* н. и *ла^ајна* ф. (сточни измет), *лѣ^ас* м. (дрво за кров), *дѣ^аскриши* м. (чекрић), *суд^аник*, *лов^аник* и сл. Именица *жѣ^аѣј* (жетелац) образована је према *ра^аѣи*, мада ове ријечи нема више у мрковићком говору.

Приличан број ријечи *романског* поријекла свједочи да су Мрковићи били под утицајем стародалматске (*ѣ^акѣиши*, *кѣ^аме^ак*), венецијанске и талијанске лексике, али мање него Паштровићи и Црмница. Ево неколико таквих позајмица: *абукѣиши* (адвокат), *овизѣиши* се (сјетити се), вје-

жених примјера или гдје нисам био сасвим сигуран у постојање једне говорне црте, ја сам се служио ради допуне и провјеравања — питањима, али не никада сугестивним, јер се на таква питања може добити свакакав одговор¹³. Колико је метод директних питања несигурно средство, може се испитивач увјерити при фонетском провјеравању једне ријечи која не постоји у дотичном дијалекту као ријеч свакодневне употребе и која, према томе, није фонетски „оформљена“. Тако Мрковић одговара да се *лоџух* каже *лџуџ*, ген. *лџуџа*, ном. мн. *лџуџи*. Чим се ово упореди са *орџк*, ген. *орџа*, мн. *орџи*, одмах се види да *лоџух* није преживио процес соноризације сугласника *x* и да према томе није домаћа ријеч, па не може бити ни узета у обзир при испитивању гласа *x*.

Да бих исцрпно прикупио сву дијалекатску грађу из овог говора, ја сам обишао сва мрковићка села више пута и задржавао се у сваком од њих више дана у току сваког годишњег доба, а нарочито у току лета. Зато мислим да је испред мене прошао сав језички материјал овог дијалекта и да сам успио да забиљежим све оно што је у њему битно. Ако се у неким случајевима наиђе на мали број примјера, то је знак да их више није ни било. Такви су, нпр., вокативи *џраче* и *мџе*, дативи *рџи* и *колџи* (*к > ц*) и сл. Важно је учити за један говор као што је овај — да се он не одликује богатством облика, ни облици богатством значења. То је периферијски говор са ограниченом лексиком и скромном синтаксом, са устаљеним облицима, без много дублета, и са осјетном лабилношћу у области фонетике чије се многе појаве налазе у стању непотпуно развијених тенденција. Отуда потичу за поједине случајеве малобројни и често супротни примјери (слѣп и *илѣй*, млѣко и *мнѣко*, живѣна и *жвѣна*, јѣребица и много чешће *јѣребица*, страњ и *сѣрѣањ*, крај и много чешће *креѣј* и сл.).

Материјал овог говора биће дат по селима у којима је забиљежен. Већина тих села припада територијално источном дијелу овог дијалекта, мање карактеристичном по архаичним цртама, а пружају се дуж подножја планине Лисиња и његових јужних огранака. То су: *Дџбра Вџда* (ДВ), *Равѣањ* (Р), *Печуриџе* (П), *Грџовићи* (Г), *Вѣле Сѣло* (ВС), *Дџбезићи* (Д), *Међурѣч* (М), *Лесковѣџи* (Јџ) и *Шкрѣџа* с *Вџкићима* (Ш). Западни, језички архаичнији дио Мрковића — чине села која се пружају дуж планине Можуре, с десне и лијеве стране старог колског пута Бар—Улцињ. То су: *Кџње* с *Комџном* (К), *Мџла Горџана* (МГ), *Вѣла Горџана* (ВГ) и *Пелџнковићи* (Пл). Становници овог последњег села су билингви Албанци, који су 1878. г. припојени Црној Гори и врло добро говоре овим дијалектом. Ја сматрам да су то албанизовани старосједиоци, на чију је националну одређеност утицао језик, мада им је поријекло српско, односно црногорско¹⁴.

Не би се могло рећи да је билингвизам код Мрковића ухватио много маха, али се ипак албанским језиком добро служе многи становници граничних села — Међуреча, Лесковца, Шкрете (Вукића) и доњег

¹³ Употребу квестинара нису препоручивали ни досадашњи испитивачи црногорских говора (Bošković — Malecki, L'examen, стр. 13; Милетић, Црмнички говор стр. 219—220).

¹⁴ А. Јовићевић, о. с., стр. 81—82.

дијела Веле Горане. Наравно, и већина Анамала, а вјероватно и сви, говоре мање или више српскохрватски, односно служе се мрковићким говором.

VII. Иако сам прве и најшире информације о овом говору добио на скуповима људи, у првом реду на *мобама* („молба“), на вечерњим *иосијелма* и у ширим *иородичним* разговорима гдје су учествовале и жене, — ја сам ипак имао и одабране сараднике на које сам се могао ослонити за сва специфична питања о овом дијалекту. Од њих сам већином забиљежио текстове из којих треба да се види цјеловита слика овога говора. То су махом људи између 50 и 70 година, па мислим да треба споменути неке од њих: *Асан Буроћ* (ДВ), *Усо Поидћ* (Р), *Мемџи Слакоћ* (М), *Мјјо Абдоћ* (П), *Асан Дџаичоћ* (ВС), *Бећир Вулић* (Д), *Шабо Авдић* (ЈБ), *Сјло Вукић* (Ш), *Сјло Жућдл* (Комина), *Бећир Пећоћ* и *Брајим Усеноћ* (К), *Мемџи Шаџбоћ* и *Амџи Дурчић* (МГ), *Сјло Ниќезић* и *Јусуф Мемјиноћ* (ВГ). С обзиром да је ово испитивање започето прије десет и више година, неки од њих данас неће бити у животу. Међутим, стање у мрковићком говору није се много измијенило, јер његови представници упорно чувају свој дијалекат и поред јаког утицаја школе и града. У томе је разлика између *мрковићког говора*, с једне стране, и *црмничког* и *иашшировског*, с друге стране, јер се ова два посљедња нагло повлаче са одласком старије генерације.

VIII. С обзиром на периферијски положај овога говора, ред би био да се осврнем на *иоиномастику* овога краја. Ја то могу учинити само у најопштијим потезима.

Иако у називима планина, брда и превоја има имена страног поријекла, илирског и вјероватно романског (*Румија*; *Камисора*, алб. *kamsor*, пјешак; *Камиднеза*)¹⁵, ипак је топономастика овога краја у великој мјери словенска. Таква су скоро сва имена главнијих мрковићких села (изузетак је можда *Куње*, мада и то може бити изведено од ријечи *кун*). Такви су добрим дијелом и називи планина и брда: *Лисињ* (прасл. *lysz*), *Кдзјак*, *Лидњак*, *Тусник* (прасл. *tylstь*), *Раџовеац*, а можда и *Можјра* судећи бар по наставку.

И микротопонија мрковићке морске обале има такође карактер српскохрватски: *Вџи њејсџак*, *Пејсџак* *Палушков*, *Брџ мџра* (брџ = обала, локалитет испод Куња), *Оџас* и *Оџџас* (полуострвце испод Куња у облику *реја*; у том имену се чува стара ријеч *џнас*, са значењем *реј*, позната чакавском дијалекту и неким другим словенским језицима)¹⁶.

Наравно, *иоиномастика* Бара и његове околине захтијева исцрпну и стручну студију. Но, и ово што је речено доказује ипак да је овај дио нашег приморја имао карактер словенски (српски, црногорски) од првих историјских времена, тј. од зетских Војислављевића и Попа Дукљанина, писца чувеног *Барског родослова*. Мрковићки говор то потврђује цјелокупном својом структуром: фонетиком, морфологијом, лексиком, па и синтаксом.

¹⁵ По Барићу српскохрватско име ријеке *Бојане* потиче од античког *Barbana* уз посредовање албанског језика (*Istoriја arbanaskog jezika*, 1959, стр. 29—30).

¹⁶ Vidi Rj JAZU, *ocas* i A. Vaillant, *Revue des études slaves* 21, str. 167.

ЛИТЕРАТУРА

IX. Од првих података које је дао Вук о црногорском народном говору у предговору својих Пословица (Цетиње 1836), па до појаве првог научног рада о црногорским говорима, протекло је скоро сто година. Тај настављач Вукова рада био је млади пољски слависта, каснији истакнути научник и шеф катедре за јужнословенску филологију на Универзитету у Кракову — Мјечислав Малецки. Његов рад о говору Цуца (г. 1931) представља сажету и прегледну слику главних фонетских и морфолошких црта једног периферијског староцрногорског говора, који чини прелаз ка говорима херцеговачког типа¹⁷. Ускоро затим појавио се *Источноцрногорски дијалекат* (1933—34) дра Михаила Стевановића, широка слика простране дијалекатске области од Мораче на западу до Чакора на истоку. Коначно г. 1940. изашао је из штампе најобимнији и досад неприказани рад — *Црмнички говор* Бранка Милетића. То су радови на које сам се највише позивао при обради мрковићког говора, мада су од значаја такође и сажети извјештаји проф. Р. Алексића о локалним говорима Црногорског приморја (паштровском, спичанском, грбаљском, муљанском и кртољском).

С обзиром да је Милетићев *Црмнички говор* најпотпунији рад о једном црногорском говору, ја ћу се на њ кратко осврнути, јер неке ствари у том раду сматрам несигурним.

Колико је партија о вокалу а (< њ) добра, с много детаља, толико партија о *јаиу* представља проблем за мене, јер не могу потврдити дифтоншки изговор за овај вокал. Уколико се такав изговор јавља, он је карактеристичан за Доњу Црмницу, а нарочито за онај њен дио који је до 1878. г. био у турској граници (Сеоца). Међутим, Милетић је такав изговор чуо свугдје, а то су му потврдили и његови информатори, што се види из става о двојном изговору *јаиа* на стр. 240. У свом раду: *Izgovor i pisanje praslavenskog vokala e u dugim slogovima* (Rad 273, 1942) Решетар је прихватио Милетићев опис *дугог јаиа* у црмничком говору као тачан.

У неким случајевима Милетићеве закључке не могу никако прихватити. Навешћу само неке од њих:

а) стр. 277: р у партиципу на *ро* (<рл) није вокал, него консонант: *џмаро* и сл.;

б) стр. 301—302: истина је да се *в* губи на почетку ријечи у презименима *Ујачић*, *Улићевић* и сл., али се никада не каже *Идо-Ио* (Видо Ивов), *џзда* (вазда), *џсела* (весела), *дђаше* (вођаше), *из-ајдра* (вапора), *д-л арива* (варива). Уопште узевши, партија о сонанту *в* има доста нетачности;

в) стр. 320: каже се *обу-се*, али сумњам да се игдје може чути *чу* (чуј) и *зајалју-му* свијећу. Сматрам да су овакви примјери „исфор-

¹⁷ Решетарови радови *Der štokavische Dialekt* (1907) и *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten* (1900) имају велики значај за црногорске говоре, али нису посвећени само њима.

сирани“ с тежњом да се повећа број примјера, а информатор није свјестан одговорности, која стварно и пада на испитивача;

г) стр. 397—398: сумњам да ће се игдје чути *вокалтови*: *цџру*, *Лазару*, *Сидвану* и *Бурдану*, нарочито ова два посљедња;

д) стр. 415: може се чути у ген. мн. *иџзија* (показна замј.), али нисам никад чуо такав облик од присвојних замјеница: *ндшизија*, *његдвизија*, па ни у дат. и инстр. мн.: *мџезиема*, с *иџдезиема* и сл.

Уопште узевши, овај рад се одликује мноштвом несигурних примјера. Таква су, по моме мишљењу, два примјера за каузално *ије* на стр. 579: *Нџлути-се на мѣне, ије-сам-му-онџ рѣкѣ* и *Зачудпк-се, те-га-виџек на Цетинѣе*. — А добар је овај примјер: *Нџђе-га чудо, ије-му-сиџ умрие*, мада и ова реченица више личи на посљедичну, иако се томе противи смисаони однос главне и зависне реченице.

Зато не треба сматрати необичним што у неким фуснотама, при поређењу црмничког и мрковићког говора, не могу примити Милетићеве примјере.

Х. Сматрам за потребно да кажем да сам се у синтакси глаголских облика држао Белићева схватања тих питања. У нова тумачења и размимоилажења између данашњих наших испитивача глаголских времена нисам залазио. Међутим, и за мене је проблем значења аориста у *дијалогу* између Тодора везира и цара Душана у народној пјесми Женидба Душанова. Ја сам свјестан тога да сваки аорист који није историјски, модални или гномски — изазива представу о *нејосредној њрошлости*. То је његово индикативно значење. Па ипак има примјера, као што је овај на који сам скренуо пажњу (*Виђе ли ми Роксанду ђевојку? Виђе ли је и њрсѣенова ли?*), који не значе непосредну прошлост, а не може се у њима аорист замијенити перфектом. За *народног њјесника* није битно гдје је Леђан, ни колико је Годор везир остао на том путовању (он је само у Леђану проборавио „неђелицу дана“). Све је то за њега *нејосредна њрошлост* пред којом ишчезавају реални, стварни временски размаци. А то је, по моме мишљењу, *стилистички* узус, а не синтаксички. Оно што је за синтаксу релатив, за стилистику може бити, и јест, индикатив. Према томе, у оцјени оваквих примјера, без обзира припадају ли они поезији или прози, књижевном језику или дијалекту, треба разграничити синтаксички исказ, као стандардни начин изражавања, од *стилистичког*, *праћеног емоцјама* и *јаким њсихичким сѣањима* која даље и чак далеке догађаје чине блиским¹⁸.

ХI. Списак главне литературе:

Радомир Алексић, Језик Матије Антуна Рељковића, Београд 1931.

Henrik Barić, Istorija arbanaskog jezika, Sarajevo 1959.

А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, Београд 1905.

А. Белић, Галички дијалекат, Београд 1935.

А. Белић, О језичкој природи и језичком развоју, Београд 1941.

А. Белић, О употреби времена у српскохрватском језику, ЈФ VI, 102—132.

¹⁸ Др М. Стевановић, који споменуте аористе у Женидби Душановој сматра *релативним*, допушта такође да се ти аористи могу схватити и као *индикативни*, како их схвата и др Ј. Вуковић (НЈ, н. с., књ. VIII, стр. 137).

- А. Б е л и ћ , Оцјена Источноцрногорског дијалекта од Михаила С. Стевановића, ЈФ XIV, 161—181.
- А. Б е л и ћ , Историја српскохрватског језика, књ. II, св. 1: Речи са деklinацијом, Београд 1962.
- А. Б е л и ћ , Историја српскохрватског језика, књ. II, св. 2: Речи са конјугацијом, Београд 1962.
- Ђ у р ђ е Б о ш к о в и ћ , Стари Бар, Београд 1962.
- Р а д о с а в Б о ш к о в и ћ , О природи, развитуку и заменицима гласа х у говорима Црне Горе, ЈФ XI, 179—196.
- В о љ к о в и ć R. et М а љ е с к и M., Przegłąd dialektów Srarej Czarnogóry (L'examen des dialectes du Vieux Monténégro (Stara Crna Gora) en tenant compte des parlers voisins). Extrait du Bulletin de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres, Cracovie 1932.
- Р. В u d m a n i, Dubrovački dijalekat, kako se sada govori, Rad LXV, 155—179.
- A n d r é V a i l l a n t, La langue de Dominko Zlatarić, Travaux publiés par l'Institut d'études slaves VI. I Phonétique, Paris 1928. II Morphologie, Paris 1931.
- В у к С т е ф . К а р а ц и ћ , Пословице, Цетиње 1836.
- В у к С т е ф . К а р а ц и ћ , Српски рјечник, четврто издање, Београд 1935.
- Ј о в а н В у к о в и ћ , Говор Пиве и Дробњака, Београд 1940.
- Ј о в а н В у к о в и ć, Sintaksička vrednost imperfekta u savremenom srpskohrvatskom jeziku, Radovi, knj. III (145—246), Sarajevo 1955.
- Д а н и л о В у ш о в и ћ , Дијалекат источне Херцеговине, СДЗБ III, 1—70.
- Д а н и л о В. В у ш о в и ћ , Прилози проучавању Његошева језика, Београд 1930.
- И р е н а Г р и ц к а т , О употреби перфекта без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама, Београд 1954.
- Ђ. Д а н и ч и ћ , Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека, Београд 1874.
- Г л . Е л е з о в и ћ , Речник косовско-метохијског дијалекта, Београд 1932 (свеска прва) и 1935 (свеска друга).
- П а в л е И в и ћ , О говору Галишолских Срба, Београд 1957.
- П а в л е И в и ћ , Дијалектологија српскохрватског језика, Нови Сад 1956.
- P a v l e I v i ć, Die serbokroatischen Dialekte. Ihre Structur und Entwicklung, The Hague 1958.
- М и л к а И в и ћ , Значења српскохрватског инструментала и њихов развој, Београд 1954.
- М и л к а И в и ћ , О предлогу *ио* у српскохрватском језику, ЈФ XIX, 173—212.
- С т ј е р а н I v š i ć, Današnji posavski govor, Rad 196 (124—254) i Rad 197 (9—138).
- С т ј е р а н I v š i ć, Šapinovačko narječje, Rad 168 (113—162).
- Д у ш а н Ј о в и ћ , О имперфекту у говорима околине Врњачке Бање, Зборник за филологију и лингвистику II (114—133), Нови Сад 1959.
- А н д р и ј а Ј о в и ћ е в и ћ , Црногорско приморје и Крајина, Српски етнографски зборник, књ. XXIII, Београд 1922.
- A. L e s k i e n, Grammatik der serbokroatischen Sprache, Heidelberg 1914.
- M i e c z y s ł a w M a ł e c k i, Charakterystyka gwary Cuców na tle sąsiednich dialektów czarnogórskich, Lud słowianski, tom II, zeszyt 2 (225—245), Kraków 1931.
- M i e c z y s ł a w M a ł e c k i, Przegłąd słowiańskich gwar Istrji, Kraków 1930.
- T. M a r e t i ć, Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Zagreb 1931.

- T. Maretić, *Veznici u slovenskijem jezicima*, Rad LXXXVI (76—150), Rad LXXXIX (61—128) и Rad XCI (1—80).
- Бранко Милетић, Црмнички говор, СДЗБ IX (209—663), Београд 1940.
- W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1935.
- Берислав М. Николић, Сремски говор, СДЗБ XIV, Београд 1964.
- Миливој Павловић, Говор Сретчке Жупе, СДЗБ VIII, Београд 1939.
- Асим Пецо, Говор источне Херцеговине, СДЗБ XIV, Београд 1964.
- Julius Pisko, *Kurzgefasstes Handbuch der nordalbanesischen Sprache*, Wien 1896.
- Ivan Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden 1960.
- Milan Rešetar, *Der štokavische Dialekt*, Wien 1907.
- Milan Rešetar, *Primorski leksionari XV vijeka*, Rad 134 (80—160) и Rad 136 (97—199).
- Rječnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- L. Sadnik und R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg 1955.
- Kr. Sandfeld, *Linguistique balcanique (problèmes et resultats)*, Paris 1930.
- А. Селишев, Славянское население в Албании, София 1930.
- Михаило С. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, ЈФ XIII (1—129), Београд 1933—4.
- М. Стевановић, Баковачки говор, Београд 1950.
- М. Стевановић, Значење имперфекта према употреби у језику П. П. Ње-гоша, ЈФ XX, 39—80.
- М. Стевановић, Начин одређивања значења глаголских времена, ЈФ XXII, 19—48.
- Михаило Стевановић, Граматика српскохрватског језика, Београд 1951.
- М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик I, Београд 1964.
- Wacław Simeonowski, *Le dialecte de Dushmani, description de l'un des parlers de l'Albanie du Nord*, Poznań 1951.
- Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 1, Zagreb 1956.
- Abdulah Škaljić, *Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine I—II*, Sarajevo 1957.

СКРАЋЕНИЦЕ

Едиције и усјанове

- ГЗС и ВС — Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића
- Глас — Глас Српске академије наука
- ЈАЗУ — Југославенска академија знаности и умјетности
- ЈФ — Јужнословенски филолог
- НЈ, н. с. — Наш језик, нова серија
- Рад — Рад Југославенске академије знаности и умјетности
- REW — Russisches etymologisches Wörterbuch (Vasmer)
- Рј ЈАЗУ — Рјечник Југославенске академије знаности и умјетности
- САН — Српска академија наука
- СДЗБ — Српски дијалектолошки зборник

Исијшани њункџови

ВГ — Веља Горана	М — Међурец
ВС — Веље Село	МГ — Мала Горана
Г — Грдовићи	П — Печурице
Д — Дабезићи	Пл — Пелинковићи
ДВ — Добра Вода	Р — Равањ
К — Куње са Комином	Ш — Шкрета-Вукићи
Љ — Љесковац	

ФОНЕТИКА

Вокали

E^a

1. Рефлекс полугласника у мрковићком говору је e^a , тј. отворено e чија артикулација иде у правцу вокала a . Битне разлике између акцентованог и неакцентованог e^a нема, мада је e^a под акцентом, нарочито дугосилазним, каткад отвореније него неакцентовано e^a . То се јасно може осјетити при изговору генитива мн. *бѣаче^aве^aк* и *бѣаче^aве^aк*, *мѣсече^aке^aк* и *мѣсече^aке^aк*, јер је e^a у другом и трећем слогу од почетка ријечи затвореније, ближе e , док је e^a под дугосилазним акцентом понекад осјетно отвореније и стоји на граници између e и a , дакле сасвим блиско одговарајућем самогласнику *црмничког говора*, који Милетић биљежи са a .

Стабилност у артикулацији овог вокала је постојана. Једино људи који су учествовали у балканском и првом свјетском рату, и тако били дуже у контакту с осталим Црногорцима који чувају овај вокал, — изговарају ради прилагођавања сабесједнику из другог краја Црне Горе рефлекс полугласника као a^{e1} , односно a^2 . Ово интересавтно и ријетко одступање је резултат утицаја црногорског дијалекатског *коине-а*, који су споменути информатори усвојили на ратиштима око Тарабоша и Ловћена гдје су Мрковићи учествовали као помоћне трупе. На такав изговор овог вокала утицао је, свакако, и каснији додир са представницима a (< њ)-рефлекса на пијацама у Бару, Виру, Титограду и другдје. Са овом гласовном цртом иде и покоја друга црногорска дијалекатска црта, нпр. инф. *видијейи*, коју иначе мрковићки говор нема.

Одступање од ове стабилности имају у *коријену* само четири ријечи у којима се изговара и e^a и e^2 . То су: *бе^aдѣ^aњ* и *бе^aдѣ^aњ* (често), *Скѣ^aде^aр* и *Скѣ^aде^aр* (ријетко), *снѣ^aва* и *снѣ^aва*, *ше^aм^aица* и *ше^aм^aица* (често). Можда

¹ Rešetar, Der štokavische Dialekt, стр. 90—91.

² Милетић, Црмнички говор, стр. 223—239.

³ Именица *бадњак* (бѣдњак) гласи увијек *бањок*, дакле са a (< њ), e упрошћавањем групе $дѣ > њ$ (т. 62, д) и прелазом $а̣ > а̣ > о$ (т. 27, γ; *лабијализација дугог а*). С обзиром да су Мрковићи муслимани већ пуних 200 година, сматрам да се у овом a (< њ) огледа градски изговор који је усвојен, можда, под утицајем турских политичких и вјерских власти, које су жељеле да се што прије забораве обичаји везани за стару вјеру.

у прва два примјера дјелује дисимилација, а у четвртном непотпуна асимилација. Ријеч *снѣва* се ријетко употребљава, јер ју је истисла из употребе *нѣвѣста* са истим значењем, а *снѣва* је, вјероватно, постало асимилацијом према наставку *е* у вокативу једн.: *снѣве* (Љ), а затим је такав изговор (*е^а > е*) пренесен на остале падеже.

Такође се може чути *е* мј. *е^а* у коријену при преношењу акцента на предлог, али је и то сасвим ријетка појава: *нѣ-зеи* (зѣ^ат)⁴, *ѹ-лен* (лѣ^ан), *нѣ-мек* (мѣ^ак < мѣх). На исти начин је постало *никеи* поред *нике^ат* (< кѣд).

Међутим, у суфиксима за творбу ријечи ова одступања су нешто чешћа, што ће се видјети из наведеног материјала. Три именице: *чешидл*, *Македѡнѣц* и *скакалѣц* — гласе само тако, тј. имају *е* мј. *е^а*.

а) *е^а* у коријену

беадѣањ (П, К, МГ), *беар* (ДВ, П, К), *беаѣва* (П, ВС, Д, М, Љ, МГ), *беаѣва* (К), *беаѣвеа^к* (П, ВС, М, Љ,) *беаѣвеа^к* (К, МГ), *беаѣвеа^к* (К, МГ), *вѣас* (ДВ, П, Г, ВС, Д, М, Љ, К, МГ), *вѣасколик* (ДВ, Г, К), *вѣаси* *вѣк* (М), *вѣада* (ДВ, Р, П, ВС, М, Љ, К, МГ), *вѣазде* (П), *вѣада* (П, Г, К, МГ), *завѣада* (Д), *вѣаздеа^н* (ДВ, ВС, К), *извѣа^н* (ДВ, П, Г, ВС, М, Љ, К, МГ), *одизвѣа^н* (Љ), *извѣа^н* (Д, МГ, ВГ), *дѣа^н* (ДВ, П, Г, ВС, Д, М, Љ, К, МГ, ВГ), *дѣа^н* (К, МГ, ВГ), *јен-дѣа^н* (МГ), *сѹиридеа^н* (Г, Д, Љ, К), *нѣ-дѣа^н* (Г, К), *ѹ-дѣа^н* (П, ВС, М, Љ, К), *дѣа^н ѹ-дѣа^н* (К), *дѣа^ни* (ВС), *дѣа^н-дѣа^нѣас* (ВС), *дѣа^неа^к* (Р, М, Љ, К, МГ, ВГ), *Мийшровдеа^н* (ВС, К), *Велѣгдеа^н* (ДВ, К), *Бѹрђе(в)деа^н* (ВС, К), *Бѹрђо(в)деа^н* (Љ, К), *Илиндеа^н* (ВС), *дѣа^нѣас* (ДВ, П, Д, М, Љ, К, МГ), *дѣа^нѣас* (ДВ, П, Г, ВС, Љ, К, МГ) *дѣа^нѣас* (МГ), *дѣа^нѣаза* (П, МГ), *дѣа^нѣаза* (Љ), *дѣа^нѣаши* (П), *дѣа^нши* (ВС, М, Љ), *дѣа^нши* (К), *дѣа^нш* (Д, МГ, ВГ), *дѣа^нш* (МГ), *дѣа^нжда* (ДВ), *дѣа^нжда* (К, МГ), *зѣава* (П), *зѣаши* (ДВ, ВС, К, МГ), *зѣада* (ДВ, К), *зѣада* (К, МГ), *нѣ-зеа^нш* (К), *у-зѣа^нш* (МГ), *узѣ-зеа^нш* (К), *крѡ-зеа^нш* (К), *зѣадом* (К, МГ), *зѣадови* (Д, К), *зѣадове* (МГ), *зѣадове* (МГ), *зеа^ндѣа^н* (ДВ, Р, ВС, К), *зеа^ндѣа^н* (Д, Љ), *кѣа^н* (ДВ, Љ), *кѣа^нш* (К), *кѣа^нда* (МГ), *никеа^нш* (Р), *никеа^нш* (ДВ, Г, К, МГ), *њѣкеа^нш* (ВС, Д), *ѣкеа^нд* (ВГ), *лѣага* ф. (ДВ, ВС, Љ, К, МГ, ВГ), *лѣаге* (ВС), *лѣагеа^к* (МГ), *леагушишѣа^н* (Љ), *леагдѣа^н* (ДВ, Г, Љ, К), *јѣ^о лѣажу* (П, ВС, Ш, К, МГ), *јѣ^о лѣажу* (К, ВГ), *лѣа^к* (П, К), *лѣаки* *пѡсе^ал* (ВС), *лѣако* (Г, ВС, Љ, К), *лѣако* (Д, К, ВГ), *ѣолѣако* (ДВ, П), *ѣолѣако* (ДВ, П), *ѣолѣако* (МГ), *лѣа^кше* (ВГ), *ѣолѣа^кше* (К, ВГ), *олеа^кшдла* (Г), *ѣолѣа^ка* — *ѣолѣа^ка* (МГ), *лѣа^н* (ДВ, П, Р, ВС, М, Љ, К, МГ, ВГ), *лѣа^н* (ДВ, П), *лѣа^н* (ДВ, МГ, ВГ), *лѣа^н* (ДВ, М), *леа^ндѣаге* *га^н* (П, Љ), *ѹ-леа^н* (Р, ВС, М, Љ, К, МГ), *лѣа^нсно* (ДВ), *лѣа^нсно* (ДВ, ВГ), *мѣа^к* (П, Р, ВС, К, МГ), *мѣа^к* (ВС, К), *мѣа^ка* (П, ВС, К, МГ), *мѣа^ка* (К) *нѣ-мѣа^к* (К), *ѹ-мѣа^к* (Р, ВС), *у-мѣа^к* (К), *мѣа^нгла* (ДВ, П, ВС, Д, Ш, К, МГ), *мѣа^нгле* (Р, К, МГ), *мѣа^нкѣа^нш* (ДВ, П, Љ, К, МГ), *мѣа^нкѣа^нш* (П, К, МГ), *јѣ^о мѣа^нкѣа^н* (МГ), *мѣа^нкѣа^нш* (К), *мѣа^нкѣа^н* (МГ), *мѣа^нкѣа^н* (К), *мѣа^нкѣа^н* (Љ), *мѣа^нкла* (М), *замѣа^нкѣа^нш* (П), *замѣа^нкѣа^н* (П), *ѣримѣа^нш* (Љ), *ѣримѣа^нкѣа^н* (Љ), *омѣа^нкѣа^н*

⁴ Звучни сугласници постају на крају ријечи *беззвучни* (т. 107).

⁵ *х* у финалном положају прелази у *к* (т. 88, III).

(Г), *мѣња* (ДВ), *мѣње* (ДВ, ВС), *мѣњи* (П, Љ), *најмењи* (П, Љ), *мѣње* (Г), *мењаџи-мењаџа* (Д), *омењаџа* (К), *мѣска* (ДВ, П, М, К, ВГ), *мѣска* (МГ), *мѣску* (ДВ, Д, К), *мѣску* (МГ), *мѣске* (ДВ, Д, К, МГ), *мѣсеакеак* (П, М, Д), *мѣсеакеак* (Љ, К, ВГ), *мѣскеак* (П, Љ, МГ, ВГ), *мѣскан* (МГ), *мѣсџи* „шира“ (ВС, Д, Љ, К, ВГ), *мѣсџи* (П, ВС, К, МГ), ген. *мѣсџи* (К), *у-мѣсџи* (К), *мѣач* (П, Р, ВС, Д, К, МГ, ВГ), *мѣач* (Љ) *мѣачом* (ДВ), *мѣачом* (Љ, МГ), *мѣачови* (К), *мѣачовеак* (К), *неафџе* (ДВ, Љ, МГ), *неафџе* (К, МГ), *неафџе* (ДВ), ген. мн. *неафџеак* (К) и *неафџик* (МГ), *овѣџи* (К), *овѣџи* (К), *онѣџи* (К), *онѣџи* (К), *днеџи* (МГ), *оџѣнеак* (П, Д, Љ, К, МГ, ВГ), *оџѣнеак* (Г, К), *оџѣнци* (К, МГ, ВГ), *оџѣнке* (К, МГ, ВГ), *оџѣнеакеак* (П, Р, Г, ВС, К, МГ), *оџѣнеакеак* (Љ); *џѣџрице*,⁶ копитом (*мѣска гдди џѣџрице*) (Р, К, МГ); *џѣс* (П, ВС, Д, Љ, К, МГ), ген. и акуз. *џѣса* (М, Љ, К), *џѣси* (П, Љ) и *џѣсови* (К, МГ), *сѣџи* (К), *сѣда* (К, МГ), *сѣда* (Ш, К, ВГ), *сѣдошњи* (П, МГ), *јѣсеам* (Г), *џсеам* (ДВ, МГ), *несеам* (Р, ВС, Г, Д, К, МГ), *нејсеам* (Д, Ш, К), *сѣн* (Р, Г, К), *сѣн* (Љ, К, МГ, ВГ), *џ-сеан* (ДВ, Р, ВС, М, К, ВГ, МГ), *у-сѣан* (ВГ), *осеанџи* (ВС, Љ, К, МГ), *осеанџо* (ВС, К, МГ), *осеанџе* (Љ), *свеанџи* (Љ), *свеанџо-је* (Љ), *освеанџо* (К), *Скѣдеар* (ДВ, ВС, К, МГ, ВГ), *Скѣдра* (ДВ, ВГ), *Скѣдра* (МГ), *Скѣдрањин* (ВГ), *Скѣдрањи* (ДВ), *скѣдеарскога* (ДВ, МГ), *снѣва* (ДВ, М, Љ), *шѣџи* (ДВ, Р, Г, ВС, М, К, МГ, ВГ), *шѣџи* (ВС, К), *шѣџа* (ДВ); *шѣџиџи*, тада (Љ, К, ВГ); *шѣџиџа*, тада (К, МГ), *шѣџџа* (ВС, Г, К, МГ, ВГ), *шѣџџа* (ВС, Љ, МГ, ВГ), *ошѣџџа* (К), *шѣакнџи* (ДВ, П, Г, Д, Љ, К, МГ), *шѣакнџо* (П, ВС, Љ, К), *шѣакнџола* (ДВ, Д, К), *шѣакнеан* (Љ), *шѣакнџо-се* (Д); *шѣакну*, аор. (МГ); *сѣакнџи* *огѣњ* (ВГ), *сѣакнџо* (Д), *сѣакне огѣњ* (ДВ), *сѣакни!* (МГ, ВГ), *шѣакну-се* (Д), *шѣакну-ју* безџсник (МГ), *шѣамнџа* (ВС, Д), *шѣамнџу* (ВС), *шѣамнџа* (П, К), *шѣамнџу* (К), *шѣанко* (ДВ), *шѣанко* (Ш), *шѣанеак* (П, К, МГ), *шѣанку* (К), ном. мн. *шѣанци* (МГ), комп. *шѣанли* (Д, К), *ошѣанци* (Г), *шѣаншџа* (ВС, Д, МГ), *шѣаншџа* (П, ВС, М, Љ, К, МГ), *шѣанси* (ВС); *шѣанси*, обично: бабалак (Д); *чѣаџи* (чџпџ) (П, ВС, Д, К, МГ), *чѣаџом* (П, К), *чѣаџи* (Љ, К, МГ), *чѣаџа* (К, МГ); *чѣанси* (чџстџ) (П, ВС, Љ, К, МГ), *чѣанси* (М), *чѣансиџи* (П), *чѣансиџи* (МГ); *шѣаф* = шивење (радња), уп.: иглица од шџа (П, Љ, К, МГ); *шѣџеџи* (шџпџтџ) (П), *шѣџиџаџи* (П), *шѣџиџе* (П);

бѣдењ (ДВ, ВС, Љ, К), *Скѣдеар* (ДВ, МГ), *Скѣдра* (К, ВГ); *снѣва* (П, Љ), *снѣве!* (Љ), *шѣамнџа* (ВС, Љ, К, МГ);

на-зеџи (К), *џ-лен* (К), *на-мек* (К), *никеџи* (Љ, К);

у примјерима: *џ-деан* (П, ВС, М, Љ, К) и *џ-леан* (Р, ВС, М, Љ, К, МГ) — *еа* је врло блиско самогласнику *е*, али ипак није чисто *е*.

⁶ Сматрам да је ово генитив од именице *џаџрица*, која у Вукову Рјечнику значи: *зџоџџе око кога се окреџе млински камен и косџи око које се окреџе камен на жрџњу*; у Rj JAZU *џаџрица* има три значења од којих треће одговара, углавном, Вукову. С обзиром да ова именица у старословенском гласи *џџрица* и *џџрица*, а у бугарском *џџрица* (Rj JAZU, s. v. rǫrgisa), сматрам да мрковиџки прилог *џџрице* може водити поријекло од ове варијанте са полугласником. И значење мрковиџког прилога се слаже са значењем српскохрватске именице (*зџоџџе, косџи*), јер је мазга поткована *зџоџџем*, а ако није поткована — онда има *копџано копџио*.

б) *e*^a у *наставацима*

Именице

— *e*^a*k*: *бруче^ak*, велики, дебели клинац (К, МГ); *вдсе^ak* (ВС, К), *дсе^ak* (ВС, Д, К, МГ); *врес^ak*, вријес (ДВ, ВС, Д, К); *гус^ak* (П), *десе^ak* (ДВ, П, К, МГ); *јас^ak*, тур. *yastik* (ДВ); *куч^ak* (ВС, Д, К, МГ), *к^aме^ak* (П, ВС, МГ); *Ма^aђу^aе^ak*, Циганин (ДВ, Д, МГ); *м^aд^aзе^ak* (ДВ, П, Д, Ш, К, МГ), *м^aме^ak* (П, Г, М, К, МГ), *мач^ak* (ВС, МГ), *над^aме^ak* (Г, ВС), *на^aйр^aде^ak* (ВГ), *и^aе^aј^aи^aе^ak* (ДВ, Г, ВС, К, МГ), *и^aе^aј^aс^aе^ak* (ДВ, П, ВС, Д, Ш, К, МГ), *и^aс^aе^ak* (М), *и^aро^aи^aс^aе^ak* (ДВ, П, К, МГ), *и^aу^aе^ak* (П, К, МГ); *и^aрч^ak*, плетеница (ВС, М); *и^aоч^aи^aе^ak* (П, ВС, Љ, К, МГ), *руч^ak* (ДВ, Р, П, Д, МГ), *и^aдч^ak* (ДВ), *и^aрд^aи^aе^ak* (Д, МГ, ВГ), *Ту^aре^ak* (МГ); *ћус^aи^aе^ak* и *ћос^aи^aе^ak* поред *ћес^aи^aк*, ланац од сата, из тур. *köstek* (ДВ, П, ВС, МГ); *ус^aи^aне^ak* (ДВ, ВС, МГ); *ф^aр^aсе^ak*, свјежи зрак (ДВ, П, Љ); *Ф^aр^aне^ak*, Франак, народ (Љ); *чес^aн^ak*, бијели лук (ДВ, П, Г, М); *чес^aн^aком* (МГ); *ч^aи^aе^ak*, јабучица у грлу (МГ); *ш^aу^aе^ak* (ДВ, МГ), *ш^aу^aи^aк* (К, МГ), *ш^aи^aе^ak* (П, МГ), *ш^aр^aе^ak* (Д, Љ, К);

вдс^aк (К), *дс^aк* (П, К, МГ), *к^aм^aк* (ВС, К), *м^aд^aз^aк* (ДВ), *и^aу^aи^aк* (П, МГ), *и^aдч^aк* (МГ).

— *e*^a*л* (<*e*^a*љ*): *ба^aд^aл* (П, ВС, К, МГ), *Г^aр^aбе^aл* (ДВ, Р, Љ, К, МГ); *ж^aр^aв^aл*, жрвањ (Д); *ка^aше^aл* (ВС, Д, К); *ко^aн^aв^aе^aл*, канал (К); *кра^aк^aл*, корачај (МГ); *ку^aк^aл*, кукољ (К); *м^aр^aв^aл* (П, МГ); *ни^aке^aл*, клица на кромпиру (МГ); *ц^aр^aв^aл*, црв (ДВ, Р); *ч^aр^aи^aл*, стршљен (Д);

ка^aш^aел (П, ВС, МГ), *че^aш^aл* (ДВ, П, К, МГ).

— *e*^a*м*: *ја^aр^aе^aм* (ДВ, П, К, МГ), *ја^aч^aе^aм* (ДВ, П, К, МГ), *у^aј^aе^aм* (Г, М, МГ).

— *e*^a*н*: *ов^aе^aн* (ДВ, П, ВС, К, МГ), *д^aв^aе^aн* (ВГ), *ов^aе^aн* (К).

— *e*^a*њ*: *бе^aд^aе^aњ* (ДВ, ВС, Љ, К), *ог^aе^aњ* (ДВ, П, Г, ВС, Д, Љ, К, МГ), *д^aге^aњ* (К, МГ — при извику); *ог^aе^aњ*, ген. *д^aг^aња* (К); *ос^aи^aе^aњ* (ДВ, П, МГ), *ос^aи^aе^aњ* (МГ, ВГ); *Ра^aв^aе^aњ*, име села (ДВ, К); *ра^aж^aе^aњ* (ДВ, П, ВС, К, МГ), *ра^aж^aе^aњ* (К); *се^aч^aе^aњ*, фебруар (МГ); *ше^aж^aе^aњ* (ДВ, К).

— *e*^a*р*: *ба^aк^aе^aр* (К), *в^aј^aи^aе^aр* (П, Г, ВС, Љ, К, МГ, ВГ); *ко^aл^aд^aе^aр*, јануар (К, МГ); *м^aј^aи^aе^aр* (К, МГ), *од^aе^aр* (П, ВС, Љ, К, МГ), *П^aј^aи^aе^aр* (ДВ, П, ВС, К); *и^aд^aи^aе^aр*, шпшатаван, плафон (П, ВС, Љ, ВГ); *с^aк^aе^aр* (ДВ), иначе *с^aк^aрв*; *ц^aк^aе^aр* (П, Љ, К, МГ);

в^aј^aи^aе^aр (ВГ).

— *e*^a*и*: *в^aд^aк^aе^aи*, тур. *vakit* (ДВ, Г, ВС, Љ, К, МГ); *в^aд^aл^aе^aи*, тал. *volto* (ДВ, МГ); *Е^aг^aи^aе^aи* (ВС), *к^aв^aр^aе^aи* (К), *лак^aе^aи* (Љ, МГ), *лок^aе^aи* (ВГ), *ла^aк^aе^aи*; *П^aдр^aе^aи*, пристаниште у Бару (Љ, Ш); *и^aу^aл^aе^aи*, југовина (ДВ); *н^aд^aк^aе^aи* (ВС, Д, К, МГ), *о^aц^aе^aи* (Љ, ВГ);

в^aд^aк^aе^aи (МГ), *н^aд^aк^aе^aи* (ВС, К).

— *e*^a*ц*: *А^aф^aри^aк^aне^aц* (ВС, МГ), *в^aј^aе^aне^aц* (ВС, Љ, К, МГ); *вра^aн^aе^aц*, црно грожђе (ДВ, П, ВС, Љ, МГ); *Гра^aд^aе^aц*, брдо (ВС); *гр^aив^aе^aц*, врста голуба (ДВ); *Г^aус^aр^aе^aц*, вода (К); *д^aј^aе^aц*, ујак (ДВ); *д^aд^aл^aе^aц* (ДВ, Д), *дол^aе^aц* (ВС, Љ, К, МГ); *Дол^aе^aц*, пољице (МГ); *ж^aдр^aе^aб^aе^aц* (П, ВС, Љ,

К, МГ), *зџе^{ац}* (ДВ, Р, Г, Д, М, К, МГ, ВГ), *Залдв^{еац}* (ДВ), *Зубе^{ац}* (ВС), *зубе^{ац}* (К), *зубџе^{ац}* (ВС), *јџме^{ац}* (ДВ, ВС, М, Љ, К, МГ), *јџре^{ац}* (П, Р, ВС, Љ, К, МГ, ВГ), *јџме^{ац}* (ВС, Љ, К), *јунџе^{ац}* (К), *кљине^{ац}* (ДВ, Љ, МГ), *кашанџе^{ац}* (ДВ), *кашанџе^{ац}* (МГ); *коздолџе^{ац}*, козолоац (МГ); *кџле^{ац}* (П, ВС, К, МГ), *кџне^{ац}* (П, ВС, Љ, К, МГ), *кошџе^{ац}* (ДВ, Љ, К, МГ), *кџше^{ац}* (ВС, К); *Кондолџе^{ац}* < кон долџа, њива (МГ); *кџка^ове^{ац}* (ВС, Љ); *кџше^{ац}*, скупштина (ДВ, К, МГ); *лџне^{ац}* (ДВ), *Лескџе^{ац}* (ДВ, МГ); *лџве^{ац}*, обично *ловник* (ВС); *лџне^{ац}* (П, Р, ВС, Љ, К, МГ, ВГ); *мамайро-вџе^{ац}*, април (ДВ, К, МГ); *мџше^{ац}*, обично: *мџц* (П, ВС); *Немџе^{ац}* (ВС), *Њемџе^{ац}* (ДВ), *нџве^{ац}* (Љ); *овџе^{ац}*, ген. *џваца*, овас (ВГ); *ошџе^{ац}* (П, Г, М, К, ВГ), *ошџе^{ац}* (Д, МГ), *џше^{ац}* (ВГ), *џдле^{ац}* (П, Р, ВС, К), *џравџе^{ац}* (ВС, Љ, К, МГ), *џрасџе^{ац}* (МГ), *џреснџе^{ац}* (ВС, Д, Љ); *Рџсоџе^{ац}*, брдо (ВС); *свешџе^{ац}* (ДВ, Р, ВС, Д, Љ, К, МГ), *сџанџе^{ац}-камин* (МГ), *сџранџе^{ац}* (П); *сџџре^{ац}*, обично: *сџџ^ори* (П, ВС, К, ВГ), *сџџдле^{ац}* (Р, ВС, Љ, К, МГ, ВГ); *сџџудџне^{ац}*, извор, чесма (Р, Љ, К); *Зџџне^{ац}*, њива (Р); *сџџушџе^{ац}* (ДВ, П, ВС, К, Љ, МГ); *Тушџле^{ац}*, вода (ВС), *Ушџиве^{ац}* (ДВ), *Црноџре^{ац}* (ДВ, Г, МГ); *челџе^{ац}*, лептир који једе мед (Д); *шанџе^{ац}* (П, ВС, Љ, К, МГ); *шарџе^{ац}*, шарени во (МГ); *шџиракалџе^{ац}*, брва (ДВ);

вџџнец (МГ), *зџџец* (МГ), *зубец* (П), *јџџмец* (П, ВС, Љ, К, МГ), *јџџрец* (П, ВС, К), *кљџнец* (МГ), *кџлец* (П), *кџнец* (К), *Лескџџец* (Д), *лџнец* (П, МГ), *Макеџџнец* (ДВ, П), *џдлец* (Д, К), *џџ^олец* (К); *скакалџе^{ац}*, мали скакавац (П, МГ); *сџџџрец* (К), *сџџџлец* (ДВ, П, ВС, МГ).

Придјеви

— *е^{ац}*: *вџше^{ац}* (К), *гладше^{ац}* (П, Љ, К), *гладше^{ац}* (К), *дџџе^{ац}че^{ац}* (П, Д, Љ, К), *дџџе^{ац}чка* (Љ), *џџе^{ац}ше^{ац}* (ДВ), *јџше^{ац}* (ДВ, МГ), *крашше^{ац}* (Љ, К, МГ), *крашше^{ац}* (К), *нџсе^{ац}* (МГ), *слашше^{ац}* (Љ, К), *шџе^{ац}не^{ац}* (П, Љ, К), *шџџе^{ац}* (МГ), *шџше^{ац}* (Д, Љ), *шџџџе^{ац}* (К), *џсе^{ац}* (ДВ, Љ, К);

у *дџџе^{ац}че^{ац}* — *е^а* у наставку *е^{ац}* звучи понегдје, нпр. *Љ* и *К*, врло блиско вокалу *е*.

— *е^ал* (< *е^аљ*): *шџџе^ал* (Ш, К, МГ).

— *е^ан*: *бџсе^ан* (ДВ, ВС), *блџде^ан* (МГ); *блџес(џ)е^ан*, обично *лџш* (Г); *валџше^ан* (К), *врџде^ан* (ДВ, П, Р, ВС, Д, Љ, К, МГ), *гладџе^ан* (П, Г, ВС, Љ, Ш), *гладџе^ан* = *лијеџ* (К), *глушџе^ан* (ДВ, Г, Љ, МГ), *грџде^ан* (П, Љ), *дџџе^ан* (ВС, Д, Љ, К), *жџде^ан* (ДВ, Д, К), *јџде^ан* (ДВ, Р, ВС, Љ, К), *кџџе^ан* (ДВ, Д, К), *лџче^ан* (ВС, К); *лџсе^ан*, брз, хитар (ДВ); *миџре^ан* (П, ВС, Љ, К), *мџче^ан* (МГ), *нџсвесе^ан* (Д); *обрџџе^ан*, поштен (К); *џиасе^ан* (П, К), *џџмџе^ан* (ДВ, К), *џџше^ан* (К), *џџшџџе^ан* (К, МГ), *радџе^ан* (К), *свџсе^ан* (П), *свџсе^ан* (Р, К, М), *сџџуре^ан* (М), *сџле^ан* (ДВ, Г, К), *сџромџше^ан* (ВС, Љ, К), *сџџе^ан* (П, ВС, Д, Љ, К), *слџбџде^ан* (П, Љ, К), *смџше^ан* (П), *снџџе^ан* (К), *срџмошџе^ан* (К), *срџше^ан* (МГ), *срџџе^ан* (П, К), *сџџуде^ан* (Д), *џџџе^ан* (МГ), *шџџе^ан* (Г, МГ), *чџџде^ан* (Д, К), *шџџџе^ан* (МГ), *џче^ан* (Ш);

гладџен (ДВ, ВГ), *дџџџен* (Љ), *лџчен* (ДВ, П, Љ, К, МГ, ВГ), *сџлен* (П), *сџромџшен* (К), *срџмошџен* (П), *чџџџен* (П).

— *е^ан* (< џхџнџ): *џџне^ан* (К), *џџне^ана* (Д).

— *е^ашџи*: *де^анџе^ашџи* (ВГ).

— *e^{ар}*: *би^си^еар* (ДВ, К), *би^сеар* (П, ВС, Љ, К), *ддбеар* (ДВ, П, Г, ВС, Љ, К, МГ), *мдк^еар* (ВС, Љ, К, ВГ), *муд^еар* (Љ);
мдкер (Љ).

Бројеви

— *e^{ам}*: *сд^ее^{ам}* (ДВ, П, ВС, М, Љ, К), *седе^амдес^вӣ* (П), *седе^амд^сеӣ* (П, Д, ВС, МГ); *дсе^{ам}* (ДВ, П, ВС, К, ВГ), *осе^амдес^вӣ* (ДВ, П), *осе^{ам}д^сеӣ* (ВС, К, МГ);

сд^еем (П), *дсем* (П).

— *e^{ан}*: *јд^ее^{ан}* (ДВ, П, Г, ВС, Д, М, Љ, К, МГ), *н^еде^{ан}* (К, МГ);
јд^{ен} (ДВ, П), *н^еде(н)* (П).

Замјенице

— *e^{ав}*: *к^ак^еа^ф* (ДВ, ВС, Љ, К, МГ), *н^ик^ак^еа^ф* (ВС, Љ, К), *н^дк^ак^еа^ф* (ВС, Љ, К), *св^ак^ак^еа^ф* (Љ); *ш^ак^еа^ф* (П, ВС, МГ).

в) *e^а* у *ирилозима*

де^{ан}е^{ас} (ДВ, П, Д, К, МГ), *де^{ан}е^{ас}* (ДВ, П, ВС, М, Љ, К, МГ), *но^ће^{ас}* (ДВ, П, Љ, К, МГ), *не^аћ^еа^с* (ВС), *не^аћ^еа^с* (П, ВС, МГ), *оно^ме^{ан}* (П, Д, Љ, МГ), *оно^ме^{ана}* (МГ).

г) *e^а* у *и^рефиксима и и^редлозима*

а)

У префиксима се често изговара *a* мј. *e^а*, што представља одступање од употребе *e^а* у другим случајевима. Упоредићемо обје групе примјера:

изе^абр^аӣ (ВС), *изе^аг^наӣ* (К), аор. *и^зе^аг^{на}* (К), (*и*)*зе^аг^не̄ӣ* (МГ), (*и*)*зе^аг^не̄ла* (МГ), *се^ав^{ӣ}* (ВС, МГ), *ја^о-се се^ав^{ӣ}ју* (ВС, МГ), *се^аг^нӣ* (ВС), *се^аг^нӯӣ* (К), *с^аг^ни* (К), *с^аг^ну-се* (ДВ), *се^аг^ну^о-се* (ДВ), *се^ам^ле̄ӣ* (ВС), *се^ам^лу* (МГ), *се^ам^ле* (МГ), *се^аши^ве^{на}* (ДВ); *с^аӣе̄ӣ*, објесити, свезати (ДВ, Д, К, МГ); *се^аӣра-е с^аӣе̄ӣа* (= објешена) за п^ерду (ДВ); овце *с^аӣе̄ӣе* (свезане за ногу) (МГ), *с^аӣо-му-се за^н-ноге* (Д), *с^аӣни-се јен* за др^угога (К), *се^ач^ува^о* (Љ), *уз^евр^е* (МГ);

изаб^раӣ (ВС, К), (*и*)*забр^аӣ* (Д), *изаг^наӣ* и *издег^наӣ* (К), (*и*)*заг^не̄ӣ* (К), *савӣӣ* (ВС, Д, К), *саг^нӣӣ* (К), *сакр^{ӣ}ӣ* (ВС, Д, К), *сакр^{ӣ}* (Д), *сам^ле̄ӣ* (Д, К), *сам^ле* (МГ), аор. *с^ам^ле* (МГ), *савӣӣ* (ВС, К), *савӣе^{на}* (*a* иде незнатно ка *e*) (МГ), они *с^аӣели* барјак бели на к^ућу (ДВ), *сачув^аӣ* (Д).

Под утицајем града, школе и администрације неки становници два мрковићка села (Добра Вода и Печурице) изговарају често *a* мјесто *e^а* у свим позицијама. Међутим, овдје је најмање примјера из та два села. Према томе, не може се говорити о утицају књижевног језика на овакав изговор префикса. Не може се говорити ни о асимилацији према сусједним слоговима, јер се томе противи већина примјера. Још мање се може мислити на процес прелажења *e^а* у *a*, јер је мрковићко *e^а*, као

што смо видјели, нешто ближе вокалу *e* него вокалу *a*. Пошто ниједна од ових могућности не рјешава овај проблем, поставља се питање: шта је могло дјеловати на сувише честу замјену *e^a* вокалом *a* у глаголским префиксима *изе^a* и *се^a*?

Ја сматрам да је на то утицао предлог *иза* због своје релативно честе употребе (*иза брѣга*, *иза Можџуре*, *иза Лисийња* и сл.). Најприје је под утицајем овог предлога замијењено *e^a* са *a* у префиксу *изе^a*, а затим је та особина пренесена и на префикс *се^a*, који је почео гласити *са*.

β)

Рефлекс полусугласника у предлозима:

ириде^a-мном (ДВ), *ириде^a*-мњу (П), *ириде^a*-мњу (П, ВС), *ириде^a*-мну (К), *ириде^a*-мњућ (К); *се^a*-мном (ДВ, Г), *се^a*-мну (ДВ, ВС, МГ), *се^a*-мњу (ВС, Љ, К, МГ), *се^a*-собу (МГ), *се^a*-шњом (К), *се^a*-свиња (М); *са*-стѣком (М), *са*-волѣма (ВГ), *низа*-Студене^aц (К).

2. У приличном броју примјера мрковићки говор је добио вокал *e^a* на различне начине, и то: а) сажимањем вокала *ae* (*једe^aне^aсић*); б) *a > e^a* под утицајем палаталних сугласника, а нарочито *j* (*крe^aј*); в) редуковано *a* прелази у *e^a* (*чe^aс*, *Пe^aре^aзић*); г) у неколико глагола *e^a* служи за имитовање природног гласа, дакле — ономатопетска функција (*вре^aскѣи*, *кe^aкѣи*); д) *e^a* се јавља због мијешања ријечи (*благосe^aн* и *благосe^aф*) — и ђ) *e^a* је постало по узору на гласовно блиску и семантички сродну ријеч (*чdве^aк* према *мdме^aк*), дакле морфолошким утицајем.

Погледаћемо сваку од ових група посебно.

а) *ae > e^a*

Ово сажимање обухвата бројеве 11—19 на читавој територији Мрковића, као и у осталим црногорским говорима који још чувају рефлекс полугласника. С обзиром да ово сажимање није извршено у *иеројском говору* у Истри, чије становништво потиче од пресељених Црногораца из Црмнице средином 17. в., сматрам да је *ae > e^a* новија појава у мрковићком говору и црногорским говорима уопште.⁷ Ово *e^a* свједочи да је црногорски, па и мрковићки, рефлекс полугласника средњи вокал између *a* и *e^a*, али у једним говорима ближи *a*, а у другим (Зупци, Мрковићи) ближи *e*:

једe^aне^aсић, *дванe^aсић*, *ирине^aсић*, *чеирине^aсић*, *шесне^aсић*, *седе^aмне^aсић*, *девеи^aне^aсић*; *зе^aдно* (< заједно), *зе^aном*.

б) *a > e^a* под утицајем палаталних сугласника

Ову гласовну промјену проузрокују сугласници *j*, *љ*, *њ* и *ћ*, али у малом броју примјера, сем *j* чији је утицај највећи:

⁷ Л. Вујовић, Како се развио екавизам мрковићког говора, ЈФ XXIII, стр. 9 у сепарату.

⁸ М. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, стр. 11.

бе^ајра̋к, Rj JAZU, тур. bairak (ДВ, Р, Д), *бе^ајраки̋а̋р* (ДВ); *Бе^ајра̋м*, властито име и празник, Rj JAZU, тур. bairâm (Р, П, МГ, ВГ); *крѣ^аи̋* (ДВ, МГ, ВГ), *крѣ^аи̋* (Г, ВС, Д, М, К, МГ), *крѣ^аи̋у крѣ^аи̋* — нема ништа (Д), *Крѣ^аи̋ши̋а* (К), *крѣ^аи̋* мѣне (ВС, К), *ди̋крѣ^аи̋* поља (ВС), јѣна *йо̋крѣ^аи̋*—јѣне (МГ), *мѣ^ајси̋ори* (К); *зѣ^ајчови*, обично: за̋јци, за̋јчови (К); *йо̋жѣ^аи̋а*, кућица на једну воду за стоку (П, МГ), Rj JAZU: рђјата, Елезовић, Речник косовско-метохијског дијалекта: појата; *о̋жѣ^аи̋*, „и̋рњица“, кућица за сточну храну и стоку (МГ); Вук, Рјечник: а̋јат-а̋јата, вајат, клијет; Елезовић, о. с., а̋јат од арап. хајет; Барић, Рјечник srpskog ili hrvatskog i albanskog jezika, ха̋јат, ха̋јата, алб. хајат, -и; *о̋жѣ^аи̋*, исто (К, МГ); *овѣ^аи̋*, исто (МГ); *се^ајби̋ја* и са̋јби̋ја, власник, господар, Rj JAZU, од арап. са̋хиби (ДВ); *и̋ле^аши̋и̋ан̋ица*, Rj JAZU, рлјастанка и рлјаштѣнка (ДВ, МГ); *срѣ^ањ* (поред: ср̋ањ, ср̋ањ), коноба за волове и амбар; Rj JAZU, стр̋ањ (rodum, kopoba, pivnica) од лат. stranium преко тал. stragno, од средњолатинског subteraneum (П, Г, ВС, К, МГ); *О̋ћѣ^ас* (поред ријетког О̋ћас и О̋ћас), име једног полуострвца, Rj JAZU, ђсас = реп (ДВ, Р, К).

Слична појава позната је и говорима јужне и источне Србије⁹.

в) Редуковано $a > e^a$

Ова гласовна промјена је обухватила приличан број ријечи и у већини примјера је стална. За неке од тих примјера могло би се претпоставити да је e^a постало асимилацијом према ген. мн. Тако је *сѣ^ачма* могло постати према ген. мн. *сѣ^аче^аме^ак* (< са̋че^аме^ак), *сѣ^абла* према ген. мн. *сѣ^абле^ак* и *сѣ^абе^але^ак* (< са̋бле^ак и са̋бе^але^ак), али то није сигурно. За примјер *разе^ађи̋ја* могло би се претпоставити да је палатално *г* дјеловало на прелаз *а* у e^a , али ни то није сигурно, јер се и у *црмничком говору* каже *раза̋гљи̋ја* (књиж. розаклија), иако *г* није палатално.

Пријмери:

Дѣ^абези̋ћ, село и становник села (ДВ), *Дѣ^абези̋ћ* (П), *Дѣ^абези̋ћи* (К), *Дѣ^айчо^аћ* (ДВ, П), *Дѣ^айчо^аћи* (К, МГ), *Пѣре^ази̋ћ* (ДВ, П, Д, К); *и̋ѣ^айрои̋* (Г), *и̋ѣ^айрои̋* (МГ), од *и̋ѣ^айрои̋а* (ВГ), Rj JAZU: ра̋рат, f.; *чѣ^ас* (Д), *чѣ^ас* (К), *чѣ^асом* (К); *сѣ^ач*, Rj JAZU, из арап. са̋г (ВС, М), *сѣ^ач* (К, М); *сѣ^ачма*, Rj JAZU, из тур. са̋чмак (Р, ВС, М, МГ), *сѣ^ачма* (М, МГ); *ошѣ^аф*, компот од сухих смокава (К, МГ), Rj JAZU: ђшаф, хо̋шаф и хо̋шар, од перс. shoš (лијеп, пријатан) и аб (вода); код Елезовића, о. с., *ди̋шаф* и *ошѣ^аф*, сухо воће и компот; *разе^ађи̋ја* (ДВ, П, К); *сѣ^абла* (П, ВС, Д, М, К, МГ), *сѣ^абла* (К), *сѣ^аблу* (МГ), али *са̋бла* (П, Р, Д), в. Machek, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, s. v. *savle*; *измѣ^алени* (као дијере) (ВС, К), *ђбе^адва* и *ђбе^адвије* (ДВ, К, МГ), *ђе^аревђо* и *ђе^аревђо* (К), *ђе^арђје* и *ђе^арђју* се (ДВ), *ме^анкѣи̋* (ДВ, Д, К, МГ), *зе^ар* (ВС, Д, Љ, К, МГ); *ле^акурй̋ћ*, слијепи миш (К), Varić, о. с., lakuriç i patës.

У примјерима: *рѣ^ало* (К), *рѣ^алом* (К), *мѣ^аслина* (К) — може се овакав изговор сматрати још као индивидуална појава, јер обе ријечи гласе иначе: ра̋ло и ма̋слина.

⁹ Белић, Дијалекти јужне и источне Србије, стр. 18—20.

Иако у $\frac{2}{3}$ наведених примјера редуковано *a* стоји под акцентом, и то претежно „, ипак се не би могао извести сигуран закључак да је ова гласовна промјена изазвана само акцентом. Сличних примјера има и у црмничком говору¹⁰, али је тамо стање компликованије, јер неће бити сви примјери са *a* (< *a*) резултат редукције. Писац, уосталом, даје грађу, али се не упушта у објашњење који су чиниоци утицали да до тога дође.

г) *e^a* као ономајојејски глас

Већ смо казали да се у неколико глагола изговара *e^a* ради подражавања акустичког утиска који се осјећа при вршењу дотичне глаголске радње:

бѣ^aцкай̄ (дирати) (ДВ), *бѣ^aци* (ДВ), *бѣ^aзгай̄* (дирати) (ВС), не *бѣ^aзгај* (ВС), *бе^aзнӯй̄* (ударити) (ВГ), *бѣ^aзни* (ВГ); *врѣ^aскд̄й̄*, коза *врѣ^aска* (МГ), *врѣ^aска^оше* (К), *забле^aјд̄й̄* (К), *џвца блѣ^aјаше* (К, МГ), *кѣ^aкѣй̄* (убрзано дисати) (ДВ), волџви *кѣ^aкѣ^оу* (од умора) (ДВ), *наде^aнд̄й̄* (надушити) (МГ), *наде^aнд̄^оша* од караџднице (надувена, натекла од уједа шарке) (МГ).

д) *e^a* настало мијешањем ријечи

У именици *благослов* други дио сложенице замијењен је именицом *сѣ^aн* (стр. 80). Тако је добијена именица *благосѣ^aн* (= благослов), која има често и придјевску службу: *благосѣ^aн* бјо! Од ове именице је изведен глагол *благосѣ^aнй̄*.

Примјери:

благосѣ^aн (ДВ), *благосѣ^aн* бјо! (Ј), *благосѣ^aна* бјла! (К), *благосѣ^aно* бјло! (Д, Ј), *благосѣ^aним* (Д), *благосѣ^aнсийво* (ВС).

Међутим, према *благосѣ^aн* начињено је *благосѣ^aф* (благослов > благосов > *благосѣ^aф*), а од ове именице начињен је глагол *благосѣ^aвӣ*: *благосѣ^aф* (ДВ), *благосѣ^aвӣ* (ДВ), *благосѣ^aвио* (ДВ).

ђ) Појава вокала *e^a* као резултат морфолошког утицаја

Ово се тиче именице *човек* која има тројаки гласовни облик у овом говору: *чџвек*, *чџк* и *чџве^aк*. *Чџк* је постало сажимањем од *човек* и чује се често на читавој територији Мрковића. *Чџве^aк* је добило *e^a* под утицајем именице *мџме^aк*, а можда су утицале и друге именице са суфиксом *e^aк* (*Мађупе^aк*, *Тјуре^aк*, *мџзе^aк*, *кјме^aк*, *йејйџе^aк*, *чесне^aк* и сл.). Овдје се може говорити о накалемљивању суфикса *e^aк* на именицу *човек*, али *e^a* није постало непостојано због необичности сугласничке групе *вк* у овом случају. Међутим, у оним црногорским говорима који мјесто *в* имају *ј* — развило се непостојано *e^a* [чџ(j)e^aк, ген. чџја].

¹⁰ Милетић, о. с., стр. 233—235.

Примјери:

чдв^ак (ДВ, П, М, Љ, К), *човѣ^ак* (ВГ), *чдв^ак* (П, Д), *чдв^ака* (М, Љ, К, МГ), *чдв^ака* (ДВ, ВС, Љ), *човѣ^ака* (К), мој *чдв^аку!* (ВС), *човѣ^аком* (ДВ).

3. На основу цјелокупног материјала о *рефлексу њолугласника* у мрковићком говору могу се извести ова два закључка:

а) Рефлекс етимолошког полугласника чува се сасвим добро. Одступања у коријену даду се објаснити асимилацијом и дисимилацијом (*сндва*, *бедѣ^ањ*), а у префиксима — аналогично према предлозима (*изабрат*: *изабрѣга*). Засада постоји само тенденција ка прелазу *e^а* у *e* у наставцима за творбу ријечи (*вдсек*, *кѣмек*, *кѣшел*, *гладен*). Устаљени примјери: *Македѣнец*, *скакалѣц* и *чешѣл* — могу бити сасвим стари и представљати прве примјере у којима је *e^а* прешло у *e*. Није искључено да се у овим примјерима чува траг некадашње везе која је могла постојати између Мрковића и нашег становништва сусједне сјеверне Албаније¹¹.

б) Ново *e^а* показује да је било утицаја палаталних сугласника на прелаз *a* у *e^а* (*крѣ^аѣ*), као и редукције самогласника *a* при чему се такође добијало *e^а* (*Дѣ^абезић*, *ѣѣ^аѣрош*).

Као у осталим црногорским говорима који чувају рефлекс полугласника, тако је и овдје *ae* > *e^а* у бројевима 11—19. То свједочи да је *e^а* мрковићког говора такође средњи волак између *a* и *e*, али ипак ближи *e*.

4. Кад се погледа на стање полугласничког рефлекса на територији Старе Црне Горе, онда се *данас* добија оваква слика: Катунска нахија са Горњим Грбљем и скоро читава Ријечка нахија има *a^е*, тј. рефлекс који је ближи самогласнику *a* него самогласнику *e*; Црмница са Доњим Љуботињем (Ријечка нахија), Браићи, Маине, Паштровићи и Спич имају *ae*, тј. рефлекс полугласника који чини управо средину између *a* и *e*; Зупци и Мрковићи имају *e^а*, тј. рефлекс који је ближи самогласнику *e* него самогласнику *a*.

Ове разлике су толико уочљиве да их запажају и људи без лингвистичког образовања. Тако Катунчанин осјећа да је црмничко *ae* ближе самогласнику *e* него катунско *a^е*. За Зупце и Мрковиће та је разлика још уочљивија. За зубачки рефлекс, нпр., ни лингвист није увијек сигуран је ли изговорено *e^а* или *e*, толико је мала разлика између ових вокала код најизразитијих представника зубачког говора.

Одакле потичу ове разлике између полугласничких рефлекса: *a^е*, *ae* и *e^а*?

¹¹ Именици *скакалѣц* (скакавац) одговара *shakalac* у Rj JAZU са значењем „који вјешто скаче, исто што и скакач“. Можда је гласовни облик *скакалѣц* добијен према словенској позајмици у албанском језику: *karakalets*, са истим значењем (Селџец, Славјанско насељено у Албанији, стр. 286).

За *Македѣнец* и *чешѣл* не могу ништа одређено рећи. Тешко се може препоставити утицај македонског језика, било преко нашег становништва сјеверне Албаније, било посредовањем албанског језика. Белић даје оба примјера за *галички дијалекат*: *Македонец*, *чешел* и *чешел* (А. Белић, *Галички дијалекат*, стр. 96 и 97). — Међутим, *чешел* < *чешал* има Белић у Дијалектима јужне и источне Србије, али су оба *e* акцентована, па се не зна да ли може бити акцентовано друго *e*, или је ово омашка (стр. 19).

Ја мислим да се најбоље позвати на Вука, који је у предговору својих Пословица (1836, стр. XXVIII) рекао да Црногорци и скоро сви сусједни Приморци изговарају на мјесту некадашњег њ један вокал који је *ближи самогласнику е него самогласнику а*. Пошто је Вук на том путовању прошао кроз Грбаљ, Паштровиће, Црмницу и Ријечку нахију, а затим боравио дуже на Цетињу, — ја сматрам да се ова његова констатација мора односити на читаву ову територију. То значи да је прије 130 година рефлекс полугласника у говору Старе Црне Горе био e^a . И то не само у *Црмници* и *Паштровићима* него — по свој прилици — и у Ријечкој и Катунској нахији! Сматрам да је Вуков слух био *нейогрешив* у карактеристици овога вокала, као и то да је та карактеристика врло значајна за одређивање развојног процеса у развиту овог вокала^{11a}.

Полазећи од Вуковог описа, ми закључујемо да је e^a у говорима Катунске и Ријечке нахије еволуирало у правцу самогласника *a* и дало a^e , а у црмничком, паштровском и споменутиим сусједним говорима та еволуција данас стоји на граници између *a* и e (ω). Овакав развитак је резултат дјеловања оних бокелских и староцрногорских говора у којима је већ $\omega > a$ (Доњи Грбаљ, Цуце, Бјелице, Чево, Загарач, Комани и Љешанска нахија). Наравно, у крајњој линији промјена ω у *a* је резултат дјеловања сусједног источнохерцеговачког говора.¹² То је развојни пут којим шесточлани вокални систем црногорских говора прелази у данашњи петочлани вокални систем нашег књижевног језика и њему блиских народних говора.

5. Шта да кажемо о рефлексу полугласника у зубачком и мрковићком говору?

Тај рефлекс (e^a) представља несумњиво *старију фазу* у развиту српскохрватског полугласника на територији данашње Црне Горе, односно старе Зете и њеног приморја. Одвојен одувијек географски, а врло дуго и политички, од утицаја црногорских и приморских говора (пад Бара под Турке 1571, а ослобођење 1878), — *барски крај* је остао

^{11a} У једном купопродајном уговору, написаном године 1804. у селу Томићима у Црмници, рефлекс полугласника се бильежи вокалом *e*: покра(ј) мокрице *ливаде* (ген. мн.), шест *италиере* ћесарские, *оји томиће*, *оји паштровиће*, сѣдокъ и *иисецъ*.

У писмима Петра Обрадовића из Спича књазу Данилу Петровићу има велик број примјера у којима се рефлекс полугласника пише са *e*:

1. VIII 1858: *денесъ*, *йорейъ* од бара, *кадеръ*;

27. XII 1858: *Мишићекъ* (ген. мн.), *дуженъ*, *годинекъ* (ген. мн.), *италиерекъ* (ген. мн.), *иисецекъ* (ген. мн.), *йемецъ*;

3. V 1859: *иисемъ*, *йеденъ*, *царевникъ* *бродовекъ*, *йорейъ*, *йарекъ* (ген. мн.), *ересемъ* (= јер сам).

Треба напоменути такође да се поп Илија Пламенац, касније војвода и министар војни, потписује у једном писму које је упутио 14. IV 1964. године црногорском конзулу у Скадру — *Пламенецъ*.

Оригинал купопродајног уговора из 1804. године је својина Павла Ђоновића, професора са Цетиња, а Обрадовићева писма и писмо попа Пламенца чувају се у Архивском одјељењу Државног музеја на Цетињу.

¹² М. Małecki, *Gwara czarnogórskich Cudów, Lud słowiański*, II, 1931, стр. 231. Ивић, Дијалектологија, стр. 166.

као резервоар језичких архаизама из онога времена када је још постојала веза између Старе Црне Горе и града Бара са околином. А затим је пуна три вијека припадао тај крај турској Албанији, па је разумљиво што је у развоју језика настала стагнација која се данас види у гласовним, морфолошким и дјелимично лексичким архаизмима ове посебне дијалекатске области на територији Црне Горе¹³.

Ми можемо с много вјероватноће претпоставити да данашњи изговор полугласничког рефлекса (e^a) у Зупцима и Мрковићима одговара приближно изговору овог вокала на крају 16. и почетку 17. в. И даље, а то важи у првом реду за зубачко e^a , — да се тај изговор не разликује много од старог зетског и приморског полугласника који се транскрибује у латинским записима 11. в. вокалима e и u ¹⁴.

6. На крају да се дотакнем *лијераишуре* о рефлексу полугласника на територији Црне Горе уколико она говори о могућности албанског утицаја на овај вокал¹⁵. На основу свога запажања при испитивању мрковићког и зубачког e^a — *ја до њаког закључка нисам могао доћи*. Напротив, сматрам да периферијски изговор овога вокала (приближно e^a) — како у околини Бара, тако и у околини Андријевице и Плава — представља старији степен у развоју некадашњег полугласника него што то пружају данас други црногорски говори¹⁶: катуњски, црмнички и паштровски, пиперски и кучки.

Међутим, изговор *албанског ä* у околини Владимира одговара добро рефлексу полугласника у *црмничком говору*, као што одговара и изговору овог вокала у већем дијелу источноцрногорског дијалекта (Стевановић, о. с., стр. 18 у фусноти).

Пољски албанолог Ђимоховски описује албанско \ddot{a} као *врло отворен* вокал (*très ouverte*), али му је отвореније кратко него дуго \ddot{a} (Wasław Cimochowski, *Le dialecte de Dushmani*, стр. 6—7). Ниједна од ове двије констатације Ђимоховског не вриједи за зубачко и мрковићко e^a .

ЈАТ (Ѣ)

7. Сматрам да је екавски изговор *дугог јаија* у мрковићком говору дефинитивно ријешен у мом чланку: *Како се развио екавизам мрковићког*

¹³ Бошковић и Малецки, *L'examen*, стр. 6.

¹⁴ А. Белић, *Фонетика*, 1960, стр. 82; П. Ивич, *Основне пути развоја сербохрватског вокализма*, *Вопросы языкознания* 1, 1958, стр. 4—5.

Међутим, с фонолошке тачке гледишта велика је разлика између полугласника (Ѣ) 11—12. вијека и данашњег његовог рефлекса у *зубачком и мрковићком говору*. У току 11—12. вијека полугласник је био *зайворени вокал реда е*, а данас, и већ од 13. вијека, то је вокал *отворенији од е* (e^* , δ), па је у већини наших говора прешао у *а*. Док се у 11. вијеку полугласник транскрибује на Приморју са *е* и *и* (*sitnik, setnik* = *сѣтњик*), — у 13. в. он се транскрибује у латинским записима *ѡиоѡнима* из сјеверозападне Славоније — са *е* и *а* (Ивич, о. с., т. 11). Исто мијешање показују дубровачки рукописи 14. вијека (Ивич, о. с., т. 12).

¹⁵ Rešetar, о. с., стр. 96—97.

¹⁶ Види о овом вокалу М. Стевановића, о. с., стр. 15 (закључак); А. Белића, *ЈФ XIV*, стр. 163—166 (приказ Источноцрногорског дијалекта); Р. Алексића, *Извјештај о ѡишићковском говору* у *Годишњаку Задужбине Саре и Васе Стојановића*, свеска шест, 1938, стр. 17; Бр. Милетића, о. с., стр. 225—226.

говора (ЈФ ХХIII). Ја сам се на то питање још једанпут вратио у свом чланку: *Је ли јосиџојао екавски говор у југоисточној Црној Гори и сјеверној Албанији* (ЈФ ХХVI), гдје сам се осврнуо на чланак дра Ивана Поповића: *К војросу о њроисхождении славян северной Албанији*¹⁷ у коме Поповић доказује, углавном на основу мога материјала о мрко-вићком говору¹⁸, да је говор споменутих области (Мрковићи и сјеверна Албанија) био екавски, а не јекавски. Полазећи од тог закључка, Поповић је наше средњовјековне говоре у тој области одредио у својој *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, 1960, стр. 399, као посебну екавску групу. У другом мом чланку (ЈФ ХХVI) дати су, вјерујем, убједљиви докази да екавског говора на терену Мрковића није било, а мислим да то важи и за сјеверну Албанију.

Пошто у овом раду дајем читав материјал о *дугом јайџу*, ја ћу се на ово питање још једанпут осврнути. Да би осврт био јаснији и прегледнији, ја ћу материјал класификовати тако да се јасно виде и примјери с *ијекавским изговором* (којих нема много) и примјери с *екавским изговором*. У прву групу примјера иду ове варијанте: *ије* (*иџе*), *ије*, *ије*, *иџ*, *иџ*, — а у другу: *е*, *џ*, *џ*, *џ*. Да би овај преглед варијаната био јасан одмах сада, на почетку излагања, ја ћу навести за три примјера с *дугим јайџом* све ијекавске и екавске варијанте, а у загради ће бити означено колико је пута свака варијанта забиљежена:

дџи — (*дџеџе* и *дџе*)

- а) *ије* (3): *иџе* (3): *ије* (1): *иџ* (3) *ије* (1): *ије* (5): *иџ* (2): *иџ* (2): *иџ* (1);
 б) *џ* (79): *џ* (14): *џ* (1): *џ* (5): *џ* (2).

лџи — (*лџеџо* и *лџо*)

- а) *ије* (2): *иџе* (16): *ије* (3): *ије* (1): *иџ* (2): *иџ* (3): *иџ* (2): *ије* (8): *иџ* (3): *иџ* (9): *иџ* (1): *и* (1);
 б) *џ* (108), *џ* (27): *џ* (4): *џ* (4): *џ* (4).

млџк — (*млџеко* и *млџо*)

- а) *ије* (1): *иџе* (1): *ије* (1): *ије* (1): *иџ* (1): *ије* (1): *иџ* (5);
 б) *џ* — *е* (41): *џ* (5): *џ* (1).

Већ се из овог прегледа види да екавски изговор доминира потпуно у овом говору, а кад се узме у обзир да већина примјера са *ије* (*иџе*) отпада на Добру Воду (ДВ), која се наслања непосредно на околину Бара, онда се с правом може говорити о *екавском изговору дугог јайџа*.

¹⁷ Славјанская филологија I, 1958, 204—105.

¹⁸ Л. Вујовић, Историјски пресјек губљења глаголске реакције у црногорским говорима, ЈФ ХХ, стр. 104, 120—121 и 493—494, гдје се говори о *јайџу* у мрковићком говору и у говору скадарских Црногораца (Срба).

Прије него што се још једанпут осврнем на теоријску и хронолошку страну овог проблема, ја ћу дати цјелокупни материјал о *јаићу*, како дугом тако и кратком.

а) *Дуго јаић (ѣ)*

I

бѣѣ-

е: *обѣђена* (BC), *ѣобѣди* (Д), *ѣобѣдиѣи* (К, МГ).

бѣл-

а) *ѣје*: *бѣјели* (ДВ); *ѣје*: *бѣјела* (ДВ), *бѣјеле* (П), *бѣјелу* (BC, МГ), *бѣјело* (МГ, стари); *ѣѣ*: *бѣѣло* (ДВ), *бѣѣлога* (К); *ѣѣ*: *бѣѣла* (К, МГ), *бѣѣљ* (ВГ, бијељ од вуне); *ѣе*: *бѣела*, (Г, К, ВГ), *бѣели* (Г, BC), *бѣело* (П), „*биеле руке*“ (Р, из пјесме); *ѣѣ*: *бѣјели* (ДВ, Г), *бѣјела* (М), *ѣобѣјели* (К); *ѣѣ*: *бѣѣло* (Г), *бѣѣла* (К, ВГ).

б) *е*: Глайца *бѣла* (ДВ), Глайцу *бѣлу* (ДВ), уз *Бѣлу* глайцу (ДВ), *бѣли* (ДВ, Г, П, BC, ВГ), *бѣлом* (ДВ, Д, МГ), *капе се бѣле* (ДВ), *бѣло* (ДВ, П, Р, BC, Љ, МГ), *бѣла* (ДВ, П, BC, Д, Љ, К), *бѣлаше* (ДВ), *ѣдбѣли* (ДВ), *бѣломе* (Г), *бѣле* (П, Љ, К, МГ), *бѣлога* (П, Р, Д, К), *ѣобѣјо* (П), *бѣлојзи* (Р), *Бѣли* Дрѣм (BC), *бѣлом* (Д), *бѣлиѣи* (Д), *бѣлому* (Љ, МГ), низ *Скалу бѣлу* (К), *бѣлој* (К, МГ), *ѣобѣли* (К), *ѣобѣлиѣи* (К), *бѣли* крѣви (К, дат. јдн.), *ѣобѣли-се* (МГ), *бѣлу* (МГ) *бѣли* пикаѣи (МГ), *ѣвци бѣли* (ВГ, дат. јдн.), у *Скалу бѣлу* (ВГ), *бѣл* (ВГ); *ѣ*: *бѣли* (ДВ), *бѣле* (ДВ), *Бѣли* каѣин (К); *ѣѣ*: *бѣѣли* (ДВ, К, МГ), *бѣѣлу* (ДВ), *бѣѣла* (Д); *ѣѣ*: *бѣѣло* (BC), *ѣѣ*: *бѣѣли* лѣк (МГ).

Варијанте:

а) *ѣје* (1): *ѣје* (5): *ѣѣ* (2): *ѣѣ* (3): *ѣе* (8): *ѣѣ* (5): *ѣѣ* (3);

б) *ѣ-е* (61): *ѣ* (8): *ѣѣ* (5): *ѣѣ* (1): *ѣѣ* (1).

бѣс-

е: *бѣсе^ан* (ДВ, BC), *бѣсни* чѣк (П, BC).

блѣѣ-

е: *ѣроблѣди* (Д), *ѣроблѣдиѣо* (Д), *блѣде^ан* (Љ, К)¹⁹.

брѣѣ —

а) *ѣѣ*: ген. јдн. *брѣѣга* (BC).

¹⁹ За блѣск — нема примјера.

б) *е*: *брѣк* (ДВ, ВС, Д, Љ, К), *брѣга* (Д), *брѣгом* (ВС, ВГ), *испо(д)-брѣга* (М), *при-брѣгу* (М), *на-брѣк мѡра* (К), *ѡ-брѣк мѡра* (К), *по(д)-брѣк* (К), *Дебѡ брѣк* (К, МГ), *за-брѣгом* (МГ); *ѣ*: *брѣк* (ДВ, К), *Рѣков брѣк* (МГ).

Варијанте:

а) *ѡѣ* (1);

б) *ѡ-ѡ* (19): *ѣ* (2).

брѣсѡ-

е: *брѣсѡ* (Г, ВС, Љ, К, МГ), *навр брѣсѡа* (МГ), *о(д)-брѣсѡа* (МГ); *ѣ*: *брѣсѡ* (М, К), *брѣс* (К).

свѡд-

е: *свѣсѡ* (ДВ, ВС, Д, К), *свѣсѡи* (ДВ, Д), *исѡвѣда* (П), *зайѡвѣда* (ВС), *ѡ-свѣсѡ* (ВС, К), *зайѡвѣдник* (ВС), *Блѡговѣсѡи* (ВС), *нѣсвѣсѡ* (Д), *ѡ-нѣсвѣсѡ* (К), *извѣсѡиѡ* (Д), *расвѣсѡиѡ* (К), *ѡриѡвѣдају* (К), *зайѡвѣда* (ВГ); *ѣ*: *свѣсѡ* (К).

свѣк-

а) *ѡѣ*: *ѡвиѣк* (ДВ_а), *ѡѣ*: *свѣк* (Д).

б) *е*: *свѣк* (ДВ, П, ВС, Д, Љ, К, МГ), *свѣка* (ДВ, К, ВГ), *дѡсвѣка* (ДВ), *ѡвѣк* (П, Г, ВС, Д, К, МГ, ВГ), *ѡ-вѣк мѡј* (К), *у-нѣ свѣк* (К); *ѣ*: *свѣк* (Љ).

Варијанте:

а) *ѡѣ* (2): *ѡѣ* (1);

б) *ѡ-ѡ* (23): *ѣ* (1).

свѣн-

е: *свѣнѡѡ* (П), иначе се изговара рефлекс кратког јата: *свѣнѡѡѡ* (ВС, К, ВГ).

свѣд-

е: *свѣде^ан* (ДВ, Р, П, ВС, Д, К, МГ), *свѣдна* (ДВ, Д), *свѣ: свѣде^ан* (Д).

свѣдѡ-

е: *свѣдѡ* (К), *ѡсвѣдѡла-се* (рана) (ВГ).

свѣмен-

а) *ѡѣ*: *свѣмене* (ДВ_б, ВС)²⁰, *зѡ-свѣмене* (ДВ); *ѡѣ*: *свѣмене* (ДВ), *свѣмене* (ДВ, К), *на-свѣмене* (ДВ); *ѡѣ*: *свѣмене* (ВГ); *ѡѣ*: *свѣмене* (ДВ, Д); *ѡѣ*: *свѣмене* (ДВ, ВС, Д, К); *ѡѣ*: *свѣмене* (К, скоро чисто *и*);

²⁰ Број уз ознаку мјеста казује колико је пута та варијанта забиљежена.

б) *e*: *врѣме* (ДВ, П, Р, Г, ВС, Д, М, Љ, К, МГ, ВГ), *ѱ-брѣме* мѡје (ДВ, К, ВГ), *брѣме* и *за овѡко врѣме* (ДВ); *ѳ*: *врѣме* (ДВ, Љ); *еі*: *брѣме* (ДВ).

Варијанте:

а) *ѱје* (8)²¹: *ѱіѳ* (4): *ѱѳ*: (2): *ѱе* (2): *ѱѳ* (4): *ѱѳ* (1);

б) *ѳ-е* (34): *ѳ* (2): *ѳі* (1).

врѱјес, *врѱјесак* (*vers)

врѳѳ^{2а}к (К, МГ).

грѡх-

e: *грѳим* (ДВ), *огрѳиѱи* (Г, К), *грѳиѱи* (Г, К), *огрѳиѡ* (ВС), *ѱогрѳиѡ* (ВС), *згрѳиѱа* (Д).

гњѳдо

а) *ѱіѳ*: *гњѳіѳдо* (К);

б) *e*: *гњѳдо* (К), *гњѳдо* (Д);

в) *гњѱѳда ѳ*. (К), *гњѱѳду ѳ*. (К); P. Ivić, Die serbokroatischen Dialekte, § 185.

ѡѳ-

e: *ѡѳло* (МГ, ВГ), иначе се каже *рѡѳа*.

ѡѳл-

а) *ѱје*: *ѡѳјелимо* (ДВ), *ѡѳјелили* (ДВ), *ѡѳјели се* (К), *ѡѳјеле* (ВС), *дѱо-ѡѳјела* (ДВ); *ѱе*: *ѡѡѳелиѡ* (Д); *ѱѳ*: *ѡѳјела* (К);

б) *e*: *ѡѳлим* (ДВ, К), *ѡѳеле* (ДВ), *ѡѡѳелили* (ДВ, ВГ), *разѡѳелили* (ДВ), *ѡѳлиѱи* (ДВ), *ѡѳлиѱи* (ДВ, Д, Љ, К, МГ), *ѡѳелиѡ* (ДВ, Г), *ѡѳелила* (ДВ), *ѡѡѳелимо* (ДВ, П), *ѡѳелиѡе* (К, МГ), *ѡѳели* (Р, К, ВГ), *ѡѳели!* (К), *ѡѡѳелиѱи* (Д), *ѡѳеле* (МГ), *ѡѡѳелен* (МГ), *ѡѡѳелиѡе* (ВГ), *дѱо-ѡѳ е л а* (Г, ВС); *ѳ*: *ѡѳлиѡе!* (ВС); *ѳі*: *ѡѡѳелени* (М); *ѳі*: *ѡѳјели* (МГ).

Варијанте:

а) *ѱје* — *ѱје* (5): *ѱе* (1): *ѱѳ* (1);

б) *ѳ* — *e* (31): *ѳ* (1): *ѳі* (1): *ѳі* (2).

ѡрѡѳо

e: *ѡрѡѳо* (Г, П, ВС, Д, Љ, К, ВГ), *по(д)-ѡрѡѳо* (П, МГ), *ниѳ-ѡрѡѳо* (МГ), *на-ѡрѡѳо* (Г, П, К), *ѡрѡѳиѡ* (Д), *ѡрѡѳѡе* (МГ); *ѳ*: *ѡрѡѳо* (Д).

²¹ Од тог броја 7 примјера су из ДВ.

што смо видјели, нешто ближе вокалу *e* него вокалу *a*. Пошто ниједна од ових могућности не рјешава овај проблем, поставља се питање: шта је могло дјеловати на сувише честу замјену *e^a* вокалом *a* у глаголским префиксима *изе^a* и *се^a*?

Ја сматрам да је на то утицао предлог *иза* због своје релативно честе употребе (*иза брѣга*, *иза Можуре*, *иза Лисивња* и сл.). Најприје је под утицајем овог предлога замијењено *e^a* са *a* у префиксу *изе^a*, а затим је та особина пренесена и на префикс *се^a*, који је почео гласити *са*.

β)

Рефлекс полусугласника у предлозима:

ириде^a-мном (ДВ), *ириде^a*-мњу (П), *ириде^a*-мњу (П, ВС), *ириде^a*-мну (К), *ириде^a*-мњућ (К); *се^a*-мном (ДВ, Г), *се^a*-мну (ДВ, ВС, МГ), *се^a*-мњу (ВС, Љ, К, МГ), *се^a*-собу (МГ), *се^a*-шњом (К), *се^a*-свјима (М); *са*-стѣком (М), *са*-волѣма (ВГ), *низа*-Студене^aц (К).

2. У приличном броју примјера мрковићки говор је добио вокал *e^a* на различне начине, и то: а) сажимањем вокала *ae* (*једe^aнe^aси*); б) *a > e^a* под утицајем палаталних сугласника, а нарочито *j* (*крe^aѝ*); в) редуковано *a* прелази у *e^a* (*чe^aс*, *Пe^aре^aзић*); г) у неколико глагола *e^a* служи за имитовање природног гласа, дакле — ономатопејска функција (*вре^aскѝи*, *кe^aкѝаи*); д) *e^a* се јавља због мијешања ријечи (*благосe^aн* и *благосe^aф*) — и ђ) *e^a* је постало по узору на гласовно блиску и семантички сродну ријеч (*чdве^aк* према *мdме^aк*), дакле морфолошким утицајем.

Погледаћемо сваку од ових група посебно.

а) *ae > e^a*

Ово сажимање обухвата бројеве 11—19 на читавој територији Мрковића, као и у осталим црногорским говорима који још чувају рефлекс полугласника. С обзиром да ово сажимање није извршено у *иеројском говору* у Истри, чије становништво потиче од пресељених Црногораца из Црмнице средином 17. в., сматрам да је *ae > e^a* новија појава у мрковићком говору и црногорским говорима уопште.⁷ Ово *e^a* свједочи да је црногорски, па и мрковићки, рефлекс полугласника средњи вокал између *a* и *e^a*, али у једним говорима ближи *a*, а у другим (Зупци, Мрковићи) ближи *e*:

једe^aнe^aси, *дване^aси*, *ирине^aси*, *чеирине^aси*, *шесне^aси*, *седе^aмне^aси*, *девеи^aне^aси*; *зе^aдно* (< заједно), *зе^aном*.

б) *a > e^a* под утицајем палаталних сугласника

Ову гласовну промјену проузрокују сугласници *j*, *љ*, *њ* и *ћ*, али у малом броју примјера, сем *j* чији је утицај највећи:

⁷ Л. Вујовић, Како се развио екавизам мрковићког говора, ЈФ XXIII, стр. 9 у сепарату.

⁸ М. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, стр. 11.

бе^ајрѝк, Rj JAZU, тур. *baırak* (ДВ, Р, Д), *бе^ајракѝа^ор* (ДВ); *Бе^ајрѝм*, властито име и празник, Rj JAZU, тур. *baırâm* (Р, П, МГ, ВГ); *крѝа^и* (ДВ, МГ, ВГ), *крѝа^и* (Г, ВС, Д, М, К, МГ), *крѝа^иу крѝа^и* — нема ништа (Д), *Крѝа^иишиа* (К), *крѝа^и*: мѝне (ВС, К), *ѝи^икрѝа^и* пѝла (ВС), јѝна *ѝокрѝа^и*-јѝне (МГ), *мѝа^исѝори* (К); *зѝа^ичови*, обично: зајци, зајчови (К); *ѝојѝа^ииа*, кућица на јѝдну воду за стоку (П, МГ), Rj JAZU: рѝјата, Елезовић, Речник косовско-метохијског дијалекта: појѝта; *ојѝа^и*, „ѝирниѝа“, кућица за сточну храну и стоку (МГ); Вук, Рјечник: ајѝт-ајѝта, вајѝт, клијѝт; Елезовић, о. с., ајѝт од арап. *hajet*; Барић, Рјечник српског или хрватског и албанског језика, *hajat*, *hajata*, алб. *hajat*, -i; *ојѝа^и*, исто (К, МГ); *овѝа^и*, исто (МГ); *се^ајѝија* и сајѝија, власник, господар, Rj JAZU, од арап. *sahibi* (ДВ); *ѝле^аишианѝица*, Rj JAZU, *pljaštaniца* i *pljaštëniца* (ДВ, МГ); *срѝа^њ* (поред: срањ, страњ), коноба за волове и амбар; Rj JAZU, *strãñ* (*podgum*, *konoba*, *rivnica*) од лат. *stranium* преко тал. *stragno*, од средњо-латинског *subteraneum* (П, Г, ВС, К, МГ); *Оѝѝа^с* (поред ријетког *Оѝас* и *Оѝас*), име јѝдног полуострвца, Rj JAZU, *òcas* = реп (ДВ, Р, К).

Слична појава позната је и говорима јужне и источне Србије^о.

в) Редуковано *a > e^a*

Ова гласовна промјена је обухватила приличан број ријечи и у већини примјера је стална. За неке од тих примјера могло би се претпоставити да је *e^a* постало асимилацијом према ген. мн. Тако је *сѝа^ачма* могло постати према ген. мн. *сѝа^аче^аме^ак* (< *са^аче^аме^ак*), *сѝа^абла* према ген. мн. *се^абле^ак* и *сѝа^абе^але^ак* (< *са^абле^ак* и *са^абе^але^ак*), али то није сигурно. За примјер *разе^аѝија* могло би се претпоставити да је палатално *г* дјеловало на прелаз *a* у *e^a*, али ни то није сигурно, јер се и у *ѝрмничком* говору каже *раза^аглија* (књиж. розаклија), иако *г* није палатално.

Пријмери:

Дѝабезић, село и становник села (ДВ), *Дѝабезић* (П), *Дѝабезићи* (К), *Дѝаѝчо^ић* (ДВ, П), *Дѝаѝчо^ићи* (К, МГ), *Пѝре^азић* (ДВ, П, Д, К); *ѝѝа^ироѝ* (Г), *ѝѝа^ироѝ* (МГ), од *ѝѝа^ироѝиа* (ВГ), Rj JAZU: *pãprat*, *f.*; *че^ас* (Д), *че^ас* (К), *че^асом* (К); *сѝа^ч*, Rj JAZU, из арап. *sağ* (ВС, М), *се^ач* (К, М); *сѝа^чма*, Rj JAZU, из тур. *saçmak* (Р, ВС, М, МГ), *се^ачма* (М, МГ); *оѝѝа^ф*, компот од сухих смокава (К, МГ), Rj JAZU: *òsaf*, *hòsaf* и *hòšar*, од перс. *šoš* (лијеп, пријатан) и *ab* (вода); код Елезовића, о. с., *ѝша^ф* и *оѝа^ф*, сухо воће и компот; *разе^аѝија* (ДВ, П, К); *сѝа^абла* (П, ВС, Д, М, К, МГ), *сѝа^абла* (К), *сѝа^аблу* (МГ), али *са^абла* (П, Р, Д), в. *Machek*, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, s. v. *saule*; *измѝа^алени* (као дијете) (ВС, К), *ѝбе^аѝдва* и *ѝбе^аѝвије* (ДВ, К, МГ), *ѝе^аре^аѝѝо* и *ѝе^аре^аѝа^о* (К), *ѝе^арѝје* и *ѝе^арѝју* се (ДВ), *ме^анкѝи* (ДВ, Д, К, МГ), *зе^ар* (ВС, Д, Љ, К, МГ); *ле^акурѝић*, слијепи миш (К), *Varić*, о. с., *lakuriç* i *patës*.

У примјерима: *рѝа^о* (К), *рѝа^олом* (К), *мѝа^аслина* (К) — може се овакав изговор сматрати још као индивидуална појава, јер обје ријечи гласе иначе: *ра^о* и *ма^аслина*.

^о Белић, Дијалекти јужне и источне Србије, стр. 18—20.

Иако у $\frac{2}{3}$ наведених примјера редуковано *a* стоји под акцентом, и то претежно ¹⁰, ипак се не би могао извести сигуран закључак да је ова гласовна промјена изазвана само акцентом. Сличних примјера има и у прмничком говору¹⁰, али је тамо стање компликованије, јер неће бити сви примјери са *a* (< *a*) резултат редуције. Писац, уосталом, даје грађу, али се не упушта у објашњење који су чиниоци утицали да до тога дође.

г) *e^a* као ономајојејски глас

Већ смо казали да се у неколико глагола изговара *e^a* ради подражавања акустичког утиска који се осјећа при вршењу дотичне глаголске радње:

бѣ^aцкай (дирати) (ДВ), *бѣ^aци* (ДВ), *бѣ^aзгай* (дирати) (ВС), *не бѣ^aзгај* (ВС), *бе^aзнуџ* (ударити) (ВГ), *бѣ^aзни* (ВГ); *вре^aскџ*, коза *врѣ^aска* (МГ), *врѣ^aска^oше* (К), *забле^aјџ* (К), *овца блѣ^aјаше* (К, МГ), *кѣ^aкџай* (убрзано дисати) (ДВ), волџви *кѣ^aкџа^oу* (од умора) (ДВ), *наде^aнџџ* (надушити) (МГ), *наде^aнџ^oџа* од карабџнице (надувена, натекла од уједа шарке) (МГ).

д) *e^a* настјало мијешањем ријечи

У именици *благослов* други дио сложенице замијењен је именицом *сѣ^aн* (стр. 80). Тако је добијена именица *благосѣ^aн* (= благослов), која има често и придјевску службу: *благосѣ^aн* бџо! Од ове именице је изведен глагол *благосѣ^aнџ*.

Примјери:

благосѣ^aн (ДВ), *благосѣ^aн* бџо! (ЈБ), *благосѣ^aна* бџила! (К), *благосѣ^aно* бџило! (Д, ЈБ), *благосѣ^aнџ* (Д), *благосѣ^aнџиво* (ВС).

Међутим, према *благосѣ^aн* начињено је *благосѣ^aф* (благослов > благосов > *благосѣ^aф*), а од ове именице начињен је глагол *благосѣ^aвџ*: *благосѣ^aф* (ДВ), *благосѣ^aвџ* (ДВ), *благосѣ^aвио* (ДВ).

ђ) Појава вокала *e^a* као резулџај морфолошког уџицаја

Ово се тиче именице *човџек* која има тројаки гласовни облик у овом говору: *чџвек*, *чџек* и *чџве^aк*. *Чџек* је постало сажимањем од *човек* и чује се често на читавој територији Мрковиџа. *Чџве^aк* је добило *e^a* под утицајем именице *мџме^aк*, а можда су утицале и друге именице са суфиксом *e^aк* (*Маџупе^aк*, *Тџре^aк*, *мџзе^aк*, *кџме^aк*, *џеџџџ^aк*, *чеснџ^aк* и сл.). Овдје се може говорити о накалемљивању суфикса *e^aк* на именицу *човек*, али *e^a* није постало непостојано због необичности сугласничке групе *вк* у овом случају. Међутим, у оним црногорским говорима који мјесто *v* имају *j* — развило се непостојано *e^a* [чџ(j)е^aк, ген. чџјка].

¹⁰ Милетић, о. с., стр. 233—235.

Примјери:

чдв^ак (ДВ, П, М, Љ, К), *човѣ^ак* (ВГ), *чдв^ак* (П, Д), *чдв^ака* (М, Љ, К, МГ), *чдв^ака* (ДВ, ВС, Љ), *човѣ^ака* (К), *мој чдв^аку!* (ВС), *човѣ^аком* (ДВ).

3. На основу цјелокупног материјала о *рефлексу йолугласника* у мрковићком говору могу се извести ова два закључка:

а) Рефлекс етимолошког полугласника чува се сасвим добро. Одступања у коријену даду се објаснити асимилацијом и дисимилацијом (*сидва*, *бедѣ^ањ*), а у префиксима — аналогичном према предлозима (*изабрат*: *иза брѣга*). Засада постоји само тенденција ка прелазу *е^а* у *е* у наставцима за творбу ријечи (*вдсек*, *кѣмек*, *кѣшел*, *гладен*). Устаљени примјери: *Македѣ^анец*, *скакалѣ^а* и *чешѣ^а* — могу бити сасвим стари и представљати прве примјере у којима је *е^а* прешло у *е*. Није искључено да се у овим примјерима чува траг некадашње везе која је могла постојати између Мрковића и нашег становништва сусједне сјеверне Албаније¹¹.

б) Ново *е^а* показује да је било утицаја палаталних сугласника на прелаз *а* у *е^а* (*крѣ^аѣ*), као и редукције самогласника *а* при чему се такође добијало *е^а* (*Дѣ^абезић*, *иѣ^айрош*).

Као у осталим црногорским говорима који чувају рефлекс полугласника, тако је и овдје *ае* > *е^а* у бројевима 11—19. То свједочи да је *е^а* мрковићког говора такође средњи волак између *а* и *е*, али ипак ближи *е*.

4. Кад се погледа на стање полугласничког рефлекса на територији Старе Црне Горе, онда се *данас* добија оваква слика: Катунска нахија са Горњим Грљем и скоро читава Ријечка нахија има *а^е*, тј. рефлекс који је ближи самогласнику *а* него самогласнику *е*; Црмница са Доњим Љуботињем (Ријечка нахија), Браићи, Маине, Паштровићи и Спич имају *ае*, тј. рефлекс полугласника који чини управо средину између *а* и *е*; Зупци и Мрковићи имају *е^а*, тј. рефлекс који је ближи самогласнику *е* него самогласнику *а*.

Ове разлике су толико уочљиве да их запажају и људи без лингвистичког образовања. Тако Катунанин осјећа да је црмничко *ае* ближе самогласнику *е* него катунско *а^е*. За Зупце и Мрковиће та је разлика још уочљивија. За зубачки рефлекс, нпр., ни лингвист није увијек сигуран је ли изговорено *е^а* или *е*, толико је мала разлика између ових вокала код најизразитијих представника зубачког говора.

Одакле потичу ове разлике између полугласничких рефлекса: *а^е*, *ае* и *е^а*?

¹¹ Именици *скакалѣ^а* (скакавац) одговара *shakalac* у Rj JAZU са значењем „који вјешто скаче, исто што и скакач“. Можда је гласовни облик *скакалѣ^а* добијен према словенској позајмици у албанском језику: *shakalets*, са истим значењем (Селищев, Славянское население в Албаниа, стр. 286).

За *Македѣ^анец* и *чешѣ^а* не могу ништа одређено рећи. Тешко се може препоставити утицај македонског језика, било преко нашег становништва сјеверне Албаније, било посредовањем албанског језика. Белић даје оба примјера за *галички дијалекат*: *Македонец*, *чешѣ^а* и *чешѣ^а* (А. Белић, Галички дијалекат, стр. 96 и 97). — Међутим, *чешѣ^а* < *чешѣ^а* има Белић у Дијалектима јужне и источне Србије, али су оба *е* акцентована, па се не зна да ли може бити акцентовано друго *е*, или је ово омашка (стр. 19).

Ја мислим да се најбоље позвати на Вука, који је у предговору својих Пословица (1836, стр. XXVIII) рекао да Црногорци и скоро сви сусједни Приморци изговарају на мјесту некадашњег њ један вокал који је *ближи самогласнику е него самогласнику а*. Пошто је Вук на том путовању прошао кроз Грбаљ, Паштровиће, Црмницу и Ријечку нахију, а затим боравио дуже на Цетињу, — ја сматрам да се ова његова констатација мора односити на читаву ову територију. То значи да је прије 130 година рефлекс полугласника у говору Старе Црне Горе био *е^а*. И то не само у *Црмници* и *Паштровићима* него — по свој прилици — и у Ријечној и Катунској нахији! Сматрам да је Вуков слух био *нейогрешив* у карактеристици овога вокала, као и то да је та карактеристика врло значајна за одређивање развојног процеса у развиту овог вокала^{11а}.

Полазећи од Вуковог описа, ми закључујемо да је *е^а* у говорима Катунске и Ријечке нахије еволуирало у правцу самогласника *а* и дало *а^е*, а у црмничком, паштровском и споменутих сусједним говорима та еволуција данас стоји на граници између *а* и *е (ае)*. Овакав развитак је резултат дјеловања оних бокељских и староцрногорских говора у којима је већ њ > а (Доњи Грбаљ, Цуце, Бјелице, Чево, Загарац, Комани и Љешанска нахија). Наравно, у крајњој линији промјена њ у *а* је резултат дјеловања сусједног источнохерцеговачког говора.¹² То је развојни пут којим шесточлани вокални систем црногорских говора прелази у данашњи петочлани вокални систем нашег књижевног језика и њему блиских народних говора.

5. Шта да кажемо о рефлексу полугласника у зубачком и мрко-вићком говору?

Тај рефлекс (*е^а*) представља несумњиво *сџарију фазу* у развиту српскохрватског полугласника на територији данашње Црне Горе, односно старе Зете и њеног приморја. Одвојен одувијек географски, а врло дуго и политички, од утицаја црногорских и приморских говора (пад Бара под Турке 1571, а ослобођење 1878), — *барски крај* је остао

^{11а} У једном купопродајном уговору, написаном године 1804. у селу Томићима у Црмници, рефлекс полугласника се биљежи вокалом *е*: покра(ј) мокрие *ливаде* (ген. мн.), шест *шалиере* ћесарские, *ош њомиће*, *ош паштровиће*, сџдокъ и *ишсецъ*.

У писмима Петра Обрадовића из Спича књазу Данилу Петровићу има велик број примјера у којима се рефлекс полугласника пише са *е*:

1. VIII 1858: *денењь*, *џорешь* од бара, *кадеръ*;

27. XII 1858: *Мишићекъ* (ген. мн.), *дуженъ*, *годинокъ* (ген. мн.), *шалиерекъ* (ген. мн.), *мјесецецъ* (ген. мн.), *џемецъ*;

3. V 1859: *нисемъ*, *џеденъ*, *царевикъ* *бродовекъ*, *џорешь*, *џарекъ* (ген. мн.), *ересемъ* (= јер сам).

Треба напоменути такође да се поп Илија Пламенац, касније војвода и министар војни, потписује у једном писму које је упутио 14. IV 1964. године црногорском конзулу у Скадру — *Пламенецъ*.

Оригинал купопродајног уговора из 1804. године је својина Павла Ђоновича, професора са Цетиња, а Обрадовићева писма и писмо попа Пламенца чувају се у Архивском одјељењу Државног музеја на Цетињу.

¹² М. Małecki, *Gwara czarnogórskich Cudów, Lud słowiański*, II, 1931, стр. 231. Ивић, Дијалектологија, стр. 166.

као резервоар језичких архаизама из онога времена када је још постојала веза између Старе Црне Горе и града Бара са околином. А затим је пуна три вијека припадао тај крај турској Албанији, па је разумљиво што је у развоју језика настала стагнација која се данас види у гласовним, морфолошким и дјелимично лексичким архаизмима ове посебне дијалекатске области на територији Црне Горе¹³.

Ми можемо с много вјероватноће претпоставити да данашњи изговор полугласничког рефлекса (e^a) у Зупцима и Мрковићима одговара приближно изговору овог вокала на крају 16. и почетку 17. в. И даље, а то важи у првом реду за зубачко e^a , — да се тај изговор не разликује много од старог зетског и приморског полугласника који се транскрибује у латинским записима 11. в. вокалима e и u ¹⁴.

6. На крају да се дотакнем *лијераишуре* о рефлексу полугласника на територији Црне Горе уколико она говори о могућности албанског утицаја на овај вокал¹⁵. На основу свога запажања при испитивању мрковићког и зубачког e^a — *ја до њаког закључка нисам могао доћи*. Напротив, сматрам да периферијски изговор овога вокала (приближно e^a) — како у околини Бара, тако и у околини Андријевице и Плава — представља старији степен у развоју некадашњег полугласника него што то пружају данас други црногорски говори¹⁶: катунски, црмнички и паштровски, пиперски и кучки.

Међутим, изговор *албанског* \ddot{a} у околини Владимира одговара добро рефлексу полугласника у *црмничком говору*, као што одговара и изговору овог вокала у већем дијелу источноцрногорског дијалекта (Стевановић, о. с., стр. 18 у фусноти).

Пољски албанолог Ђимоховски описује албанско \ddot{a} као *врло ойворен* вокал (*très ouvert*), али му је отвореније кратко него дуго \ddot{a} (Wasław Cimochoowski, *Le dialecte de Dushmani*, стр. 6—7). Ниједна од ове двије констатације Ђимоховског не вриједи за зубачко и мрковићко e^a .

ЈАТ (Ђ)

7. Сматрам да је екавски изговор *дугог јайа* у мрковићком говору дефинитивно ријешен у мом чланку: *Како се развио екавизам мрковићког*

¹³ Бошковић и Малецки, *L'examen*, стр. 6.

¹⁴ А. Белић, *Фонетика*, 1960, стр. 82; П. Ивич, *Основные пути развития сербохорватского вокализма*, *Вопросы языкознания* 1, 1958, стр. 4—5.

Међутим, с фонолошке тачке гледишта велика је разлика између полугласника (з) 11—12. вијека и данашњег његовог рефлекса у *зубачком и мрковићком говору*. У току 11—12. вијека полугласник је био *зайворени* вокал *реда* e , а данас, и већ од 13. вијека, то је вокал *отворенији* од e (e^a , \ddot{a}), па је у већини наших говора прешао у a . Док се у 11. вијеку полугласник транскрибује на Приморју са e и u (*sitnik, setnik* = *сътњик*), — у 13. в. он се транскрибује у латинским записима *шйойонима* из сјеверо-западне Славоније — са e и a (Ивич, о. с., т. 11). Исто мијешање показују дубровачки рукописи 14. вијека (Ивич, о. с., т. 12).

¹⁵ *Rešetar*, о. с., стр. 96—97.

¹⁶ Види о овом вокалу М. Стевановића, о. с., стр. 15 (закључак); А. Белића, *ЈФ XIV*, стр. 163—166 (приказ Источноцрногорског дијалекта); Р. Алексића, *Извјештај о иашишровском говору* у *Годишњаку Задужбине Саре и Васе Стојановића*, свеска шест, 1938, стр. 17; Бр. Милетића, о. с., стр. 225—2226.

говора (ЈФ XXIII). Ја сам се на то питање још једанпут вратио у свом чланку: *Је ли јосиџојао екавски говор у југоисточној Црној Гори и сјеверној Албанији* (ЈФ XXVI), гдје сам се осврнуо на чланак дра Ивана Поповића: *К војросу о њроисхождении славян северной Албанији*¹⁷ у коме Поповић доказује, углавном на основу мога материјала о мрковићком говору¹⁸, да је говор споменутих области (Мрковићи и сјеверна Албанија) био екавски, а не јекавски. Полазећи од тог закључка, Поповић је наше средњовјековне говоре у тој области одредио у својој *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, 1960, стр. 399, као посебну екавску групу. У другом мом чланку (ЈФ XXVI) дати су, вјерујем, убједљиви докази да екавског говора на терену Мрковића није било, а мислим да то важи и за сјеверну Албанију.

Пошто у овом раду дајем читав материјал о *дугом јайџу*, ја ћу се на ово питање још једанпут осврнути. Да би осврт био јаснији и прегледнији, ја ћу материјал класификовати тако да се јасно виде и примјери с *ијекавским изговором* (којих нема много) и примјери с *екавским изговором*. У прву групу примјера иду ове варијанте: *ије* (*ијѐ*), *^ииѐ*, *^ие*, *иѐ*, *иѐ*, *иѐ*, — а у другу: *е*, *ѐ*, *ѐ*, *ѐ*. Да би овај преглед варијаната био јасан одмах сада, на почетку излагања, ја ћу навести за три примјера с *дугим јайџом* све ијекавске и екавске варијанте, а у загради ће бити означено колико је пута свака варијанта забиљежена:

дџӣ — (дџе̄ӣе и дџе̄ӣо)

- а) *џје* (3): *џје* (3): *^ииѐ* (1): *^ие* (3) *^иѐ* (1): *џе* (5): *џѐ* (2): *џѐ* (2): *џѐ* (1);
 б) *ѐ* (79): *ѐ* (14): *ѐ* (1): *ѐ* (5): *ѐ* (2).

лџӣ — (лџе̄ӣо и лџӣо)

- а) *џје* (2): *џје* (16): *^ииѐ* (3): *^ииѐ!* (1): *^ие* (2): *^иѐ* (3): *^иѐ* (2): *џе* (8): *џѐ* (3): *џѐ* (9): *џѐ* (1): *џ* (1);
 б) *ѐ* (108), *ѐ* (27): *ѐ* (4): *ѐ* (4): *ѐ* (4).

млџк — (млџе̄ко и млџко)

- а) *џје* (1): *џје* (1): *џје* (1): *^ииѐ* (1): *^ие* (1): *џе* (1): *џѐ* (5);
 б) *ѐ* — *е* (41): *ѐ* (5): *ѐ* (1).

Већ се из овог прегледа види да екавски изговор доминира потпуно у овом говору, а кад се узме у обзир да већина примјера са *ије* (*ијѐ*) отпада на Добру Воду (ДВ), која се наслања непосредно на околину Бара, онда се с правом може говорити о *екавском изговору дугог јайџа*.

¹⁷ Славянская филология I, 1958, 204—105.

¹⁸ Л. Вујовић, Историјски пресјек губљења глаголске реакције у црногорским говорима, ЈФ XX, стр. 104, 120—121 и 493—494, гдје се говори о *јайџу* у мрковићком говору и у говору скадарских Црногораца (Срба).

Прије него што се још једанпут осврнем на теоријску и хронолошку страну овог проблема, ја ћу дати цјелокупни материјал о *јаиу*, како дугом тако и кратком.

а) *Дуго јаӣ (ḃ̄)*

I

ббд-

е: обѣђена (BC), њобѣди (Д), њобед̄ӣӣ (К, МГ).

ббл-

а) *ѡје: б̄ӣјели (ДВ); ѡје: б̄ӣјела (ДВ), б̄ӣјеле (П), б̄ӣјелу (BC, МГ), б̄ӣјело (МГ, стари); ѡѣ: б̄ӣѣло (ДВ), б̄ӣѣлога (К); ѡѣ: б̄ӣѣла (К, МГ), б̄ӣѣл̄ь (ВГ, бијељ од вуне); ѡе: б̄ӣѣла, (Г, К, ВГ), б̄ӣѣли (Г, BC), б̄ӣѣло (П), „биеле руке“ (Р, из пјесме); ѡѣ: б̄ӣѣли (ДВ, Г), б̄ӣѣла (М), ѡб̄ӣѣли (К); ѡѣ: б̄ӣѣло (Г), б̄ӣѣла (К, ВГ).*

б) *е: Глайца б̄ела (ДВ), Глайцу б̄елу (ДВ), уз Б̄елу глайцу (ДВ), б̄ели (ДВ, Г, П, BC, ВГ), б̄елом (ДВ, Д, МГ), капе се б̄еле (ДВ), б̄ело (ДВ, П, Р, BC, Љ, МГ), б̄ела (ДВ, П, BC, Д, Љ, К), б̄елаше (ДВ), ѡд-б̄ели (ДВ), б̄еломе (Г), б̄еле (П, Љ, К, МГ), б̄елога (П, Р, Д, К), ѡбел̄ӣо (П), б̄елојзи (Р), Б̄ели Др̄им (BC), б̄елом (Д), б̄елӣӣ (Д), б̄елому (Љ, МГ), низ Ска̄лу б̄елу (К), б̄елој (К, МГ), ѡб̄ели (К), ѡбел̄ӣӣ (К), б̄ели кра̄ви (К, дат. јдн.), ѡбел̄ӣ-се (МГ), б̄елу (МГ) б̄ели пика̄ӣ (МГ), дв̄ци б̄ели (ВГ, дат. јдн.), у Ска̄лу б̄елу (ВГ), б̄ел (ВГ); ѣ: б̄ѣли (ДВ), б̄ѣле (ДВ), Б̄ѣли ка̄мин (К); е̄: б̄е̄ли (ДВ, К, МГ), б̄е̄лу (ДВ), б̄е̄ла (Д); ѣ̄: б̄ѣ̄ло (BC), ѣ̄: б̄ѣ̄ли л̄ук (МГ).*

Варијанте:

а) *ѡје (1): ѡје (5): ѡѣ (2): ѡѣ (3): ѡе (8): ѡѣ (5): ѡѣ (3);*

б) *ѣ-е (61): ѣ (8): е̄ (5): ѣ̄ (1): ѣ̄ (1).*

ббс-

е: б̄ѣсе̄н (ДВ, BC), б̄ѣсни ч̄ек (П, BC).

блбд-

е: ѡробл̄еди (Д), ѡробл̄едӣо (Д), бл̄ѣде̄н (Љ, К)¹⁹.

брбг —

а) *ѡѣ: ген. јдн. б̄рӣѣга (BC).*

¹⁹ За бл̄ск — нема примјера.

б) *e*: *брѣк* (ДВ, ВС, Д, Љ, К), *брѣга* (Д), *брѣгом* (ВС, ВГ), *испо(д)-брѣга* (М), *при-брѣгу* (М), *на-брѣк мѡра* (К), *ѡ-брѣк мѡра* (К), *по(д)-брѣк* (К), *Дебѡ брѣк* (К, МГ), *за-брѣгом* (МГ); *ѣ*: *брѣк* (ДВ, К), *Рѣков брѣк* (МГ).

Варијанте:

а) *ѡѣ* (1);

б) *ѣ-е* (19): *ѣ* (2).

брѣсѡ-

e: *брѣсѡ* (Г, ВС, Љ, К, МГ), *навр брѣсѡа* (МГ), *о(д)-брѣсѡа* (МГ); *ѣ*: *брѣсѡ* (М, К), *брѣс* (К).

свѡд-

e: *свѣсѡ* (ДВ, ВС, Д, К), *свѣсѡи* (ДВ, Д), *исѡвѣда* (П), *зайѡвѣда* (ВС), *ѡ-свѣсѡ* (ВС, К), *зайѡвѣдник* (ВС), *Блѡговѣсѡи* (ВС), *нѣсвѣсѡ* (Д), *ѡ-несвѣсѡ* (К), *извѣсѡиѡ* (Д), *расвѣсѡиѡ* (К), *ѡриѡвѣдају* (К), *зайѡвѣда* (ВГ); *ѣ*: *свѣсѡ* (К).

свѣк-

а) *ѡѣ*: *ѡвиѣк* (ДВ_а), *ѡѣ*: *свѣк* (Д).

б) *e*: *свѣк* (ДВ, П, ВС, Д, Љ, К, МГ), *свѣка* (ДВ, К, ВГ), *дѡсвѣка* (ДВ), *ѡсвѣк* (П, Г, ВС, Д, К, МГ, ВГ), *ѡ-свѣк мѡј* (К), *у-нѣѣ свѣк* (К); *ѣ*: *свѣк* (Љ).

Варијанте:

а) *ѡѣ* (2): *ѡѣ* (1);

б) *ѣ-е* (23): *ѣ* (1).

свѣн-

e: *свѣнѣѡ* (П), иначе се изговара рефлекс кратког јата: *свѣнѣѡѡ* (ВС, К, ВГ).

свѣд-

e: *свѣдѣн* (ДВ, Р, П, ВС, Д, К, МГ), *свѣдна* (ДВ, Д), *ѣ*: *свѣдѣн* (Д).

свѣдѡ-

e: *свѣдѡ* (К), *ѡсвѣдѡла-се* (рана) (ВГ).

свѣмен-

а) *ѡѣ*: *свѣмене* (ДВ_а, ВС)²⁰, *зѡ-свѣмене* (ДВ); *ѡѣ*: *свѣмене* (ДВ), *свѣмене* (ДВ, К), *на-свѣмене* (ДВ); *ѡѣ*: *свѣмене* (ВГ); *ѡѣ*: *свѣмене* (ДВ, Д); *ѡѣ*: *свѣмене* (ДВ, ВС, Д, К); *ѡѣ*: *свѣмене* (К, скоро чисто *и*);

²⁰ Број уз ознаку мјеста казује колико је пута та варијанта забиљежена.

б) *e*: *врѣме* (ДВ, П, Р, Г, ВС, Д, М, Љ, К, МГ, ВГ), *ѱ-брѣме* мѡје (ДВ, К, ВГ), *брѣме* и *за овако врѣме* (ДВ); *ѣ*: *врѣме* (ДВ, Љ); *еі*: *брѣме* (ДВ).

Варијанте:

а) *ѱје* (8)²¹: *чиѣ* (4): *чѣ*: (2): *ѱе* (2): *ѱѣ* (4): *ѱѣ* (1);

б) *ѣ-е* (34): *ѣ* (2): *ѣі* (1).

врѱјес, *врѱјесак* (*vers)

врѣсѣ^{2к} (К, МГ).

грѡх-

e: *грѣшим* (ДВ), *огрѣшиѱ* (Г, К), *грѣшиѱ* (Г, К), *огрѣшиѡ* (ВС), *ѱогрѣшиѡ* (ВС), *згрѣшиѡ* (Д).

гњздо

а) *чиѣ*: *гњчиѣздо* (К);

б) *e*: *гњздо* (К), *гњѣздо* (Д);

в) *гњѱзда ф.* (К), *гњѱзду ф.* (К); P. Ivić, Die serbokroatischen Dialekte, § 185.

дѡ-

e: *одѣло* (МГ, ВГ), иначе се каже *рѡба*.

дѡл-

а) *ѱје*: *диѱелимо* (ДВ), *диѱелиѱи* (ДВ), *одиѱели се* (К), *диѱеле* (ВС), *дѱо-диѱела* (ДВ); *иѣ*: *ѱодиѱѡ* (Д); *ѱѣ*: *диѱѣла* (К);

б) *e*: *дѣлим* (ДВ, К), *одѣле* (ДВ), *ѱодѣлиѱи* (ДВ, ВГ), *раздѣлиѱи* (ДВ), *дѣлиѱи* (ДВ), *дѣлиѱи* (ДВ, Д, Љ, К, МГ), *одѣѡ* (ДВ, Г), *одѣѡла* (ДВ), *ѱодѣлимо* (ДВ, П), *дѣлиѱиѣ* (К, МГ), *дѣли* (Р, К, ВГ), *дѣли!* (К), *ѱодѣлиѱи* (Д), *дѣле* (МГ), *одѣлен* (МГ), *ѱодѣлиѱиѣ* (ВГ), *дѱо-дѣла* (Г, ВС); *ѣ*: *дѣлиѱиѣ!* (ВС); *еі*: *одѣлени* (М); *ѣі*: *дѣѱи* (МГ).

Варијанте:

а) *ѱје* — *иѣ* (5): *иѣ* (1): *ѱѣ* (1);

б) *ѣ* — *e* (31): *ѣ* (1): *ѣі* (1): *ѣі* (2).

дрѡво

e: *дрѣво* (Г, П, ВС, Д, Љ, К, ВГ), *по(д)-дрѣво* (П, МГ), *низ-дрѣво* (МГ), *на-дрѣво* (Г, П, К), *дрѣвицо* (Д), *дрѣвиѣ* (МГ); *ѣ*: *дрѣво* (Д).

²¹ Од тог броја 7 примјера су из ДВ.

дв̄и-

а) *ије*: д̄ӣје̄ӣе (ДВ), д̄ӣје̄ӣе за д̄ӣје̄ӣе (К); *ѿје*: д̄ӣѿе̄ӣе (ДВ, М, МГ); *ӣје*: д̄ӣӣе̄ӣе (ДВ); *ӣѿе*: д̄ӣѿе̄ӣе (ДВ, ВС, ВГ); *ӣе*: д̄ӣе̄ӣе (ДВ); *ӣе*: д̄ӣе̄ӣе (М, К, ВГ); *ӣѿ*: д̄ӣѿе̄ӣе (М, К); *ӣѿ*: д̄ӣѿе̄ӣе (ДВ); *ӣѿ*: д̄ӣѿе̄ӣе (К);

б) *е*: д̄е̄ӣе (ДВ₁₂, Г, П₅, Р, ВС₇, Д₁₁, М, Љ, К₁₇, МГ₄, ВГ₇, Пл); *ѿ*: д̄ѿе̄ӣе (ДВ, П, ВС, Д, М, Љ₄, К); *е̄ӣ*: д̄е̄ӣе̄ӣе (ДВ); *ѿӣ*: д̄ѿе̄ӣе̄ӣе (ДВ, Р, Љ, МГ); *ѿӣ*: д̄ѿе̄ӣе̄ӣе (Љ, МГ).

Варијанте су дате на почетку става о *јаиу*.

дв̄

а) *ије*: д̄в̄ӣје (ДВ, К, МГ), д̄вӣјес̄ӣд̄ (П, Д), д̄вӣјес̄ӣо (К); *ије*: д̄в̄ӣје̄ (ДВ, П, Р, ВГ), д̄в̄е̄^ад̄вӣје̄ (ДВ); *ие*: д̄вӣес̄ӣд̄ (ДВ);

б) *е* — *ӣе*: д̄в̄^{ӣ}ѿе̄ р̄ѣчи (МГ — сажимање!), И о̄ђ̄ен̄ ѿма̄^оте д̄в̄е̄ (К), д̄в̄е — три — г̄д̄ине (Р).

Треба истаћи да је у *дв̄ије*, по правилу, изговор увијек *ијекавски*.

д̄лӣј̄е̄ӣо (< *delto)

е: г̄л̄е̄ӣо (Д, МГ), г̄л̄е̄ӣво (МГ).

ждр̄ѿб-

е: ждр̄ѿбе (МГ), ждр̄ѿб̄ѿ^ац (П, К, ВГ), жр̄ѿб̄ѿ^ац (П, К), жр̄ѿѿца (П); *ѿ*: ждр̄ѿбе (К).

ждр̄ѿло

е: ждр̄ѿло (МГ, ВГ).

др̄ѿма̄ӣи

е: др̄ѿма (Д, К), др̄ѿма ми се (Д), др̄ѿма му се (Д), др̄ѿма ли ти се? (К), задр̄ѿма̄с̄мо (МГ), задр̄ѿма̄(ј)ӣе ма̄ло (ВГ).

зв̄ѿзд-

а) *ӣѿ*: зв̄ѿѿзда (ВГ); *ӣѿ*: зв̄ѿѿзда (Г); *ӣѿ*: зв̄ѿѿзду (ДВ);

б) *е*: зв̄ѿзда (ДВ, П, ВС, Д), зв̄ѿзде (Г, Д, М, Љ, К, ВГ, Пл); *ѿӣ*: зв̄ѿѿзда (Д); *ѿӣ*: зв̄ѿѿзда (ВС).

Варијанте:

а) *ӣѿ* (2): *ӣѿ* (1): *ӣѿ* (1);

б) *ѿ* (12): *ѿӣ* (2): *ѿӣ* (1).

звѣр-

е: звѣре (ДВ, Г, ВС, К, МГ), звѣрке (Д)¹¹, звѣро — вук (К, МГ), акуз. звѣра (К).

зѣва̄ӣи

е: зѣва (К).

клѣ̄ӣи-

а) ѡје: клѣ̄ӣӣ (ДВ), ген. клѣ̄ӣӣа (ДВ); ѡѣ: клѣ̄ӣӣ (ДВ); ѡѣ: клѣ̄ӣӣ (МГ);

б) е: клѣ̄ӣӣ (ДВ, Р, ВС, Љ, МГ, ВГ), ген. клѣ̄ӣӣа (ВГ), ѡ-клѣ̄ӣӣ (МГ); ѣ — е: клѣ̄ӣӣ (К), у-клѣ̄ӣӣ (К).

Варијанте:

а) ѡје (3): ѡѣ (1): ѡѣ (1);

б) е (8): ѣ — е (2).

лѣв-

а) ѡѣ: лѣ̄ва (ВГ);

б) е: лѣ̄вом руком (ДВ), лѣ̄ву (П, ВС, К), на-лѣ̄во (П, Р), лѣ̄ва (ВС, К, ВГ), лѣ̄во (ВС, К), с-лѣ̄ве (Д), лѣ̄во ра̄мен (К), ѡ-лѣ̄во (К).

Варијанте:

а) ѡѣ (1);

б) ѣ — е (15).

лѣк-

а) ѡѣ: лѣ̄к (ВГ); ѡѣ: лѣ̄к (Г);

б) е: лѣ̄к (ДВ, Г, ВС, М, Љ, К), лѣ̄ка (ДВ, К), лѣ̄чи (ДВ, К), лѣ̄чӣо (ДВ, М), лѣ̄чим (Г), лѣ̄чӣӣ (Љ), лѣ̄чӣӣ (К), излѣ̄чӣӣ (К), лѣ̄че (МГ), Без млѣ̄ка нема лѣ̄ка (ДВ); ѣ: лѣ̄чи (К).

Варијанте:

а) ѡѣ (1): ѡѣ (1);

б) ѣ — е (25): ѣ (1).

лѣн-

а) ѡѣ: лѣ̄н (ДВ); ѡѣ: лѣ̄н (ВГ); ѡѣ: лѣ̄ни се (Г);

б) е: лѣ̄н (ВС, Љ, К), лѣ̄њак се (ДВ), лѣ̄ни се (П), лѣ̄нӣӣ се (П), лѣ̄не се (Љ), лѣ̄ним се (Љ), лѣ̄нӣо (МГ), о(п)-лѣ̄но̄сӣӣ (МГ); ѣ: лѣ̄н (Љ, К).

¹¹ Звѣрка (К).

мѡх-

- а) *ѡје*: *миѡјек* (ВГ); *ѡѣ*: *мѡѣк* (ВГ), ген. *мѡѣга* (ВГ);
 б) *е*: *мѡк* (Г, ВС, Д, Љ, К₆, ВГ), *мѡга* (ВС, Д, К), *ѡ-мек* (К).

Варијанте:

- а) *ѡје* (1): *ѡѣ* (3);
 б) *ѣ* — *е* (17).

мѡш- (*měsiti, mešati*)

- а) *ѡје*: *миѡешамо* (Р); *ѡје*: *миѡешају* (ДВ);
 б) *е*: *мѡси* (ДВ), *мѡшају се* (ДВ, К), *смѡша* (ДВ), *мѡсимо* (ДВ), *ѡромѡшано* (ВС), *мешѡле* (ВС), *мѡша* (ВС, К), *ѡромѡшај* (ВС), *мѡша се* (Љ), *мешѡла* (МГ), *мѡшају* (К).

Варијанте:

- а) *ѡје* (1): *ѡје* (1);
 б) *ѣ* — *е* (13).

млѡк-

- а) *ѡје*: *млѡјек* (ДВ); *ѡје*: *млѡјек* (МГ); *ѡје*: *млѡјек* (МГ, старији);
ѡје: *млѡјек* (Г); *ѡѣ*: *млѡѣк* (ВГ); *ѡе*: *млѡјек* (К); *ѡѣ*: *млѡјек* (ДВ, М, К), *млѡјек* (К, ВГ);

- б) *е*: *млѡк* (ДВ₄, П, Г, ВС, Д, М, Љ, К₆, МГ₃, ВГ, Пл), ген. *млѡка* (ДВ, П, ВС, Љ, К, МГ), *млѡком* (П), *млѡко* (Љ), ген. *млѡка* (МГ), *нѡ-млеко* (К, МГ); *млечѡр*, трава (ВС); *ѣ*: *млѡк* (ДВ, М, К₃); *ѣ*: *млѡк* (ВС, млађи).

Варијанте су дате на почетку става о *јају*.

нѡм- (*пѣтъ, пѣтъсь*)

- е*: *нѡм* (ВС, Д, Љ, К), *Нѡмѡц* (ВС, МГ), *Нѡмци* (ДВ, МГ), *Нѡмце* (МГ); али *Нѡмѡц* (ДВ).

ѡѡск-

- а) *ѡје*: *ѡѡјесѡк* (Р); *ѡје*: од Вѡлега *ѡѡѡска* (ДВ);
 б) *е*: *ѡѡсѡк* (ВС, Д, М), ген. *ѡѡска* (ДВ, Р, ВС, Д, К, МГ); *ѣ*: ген. *ѡѡска* (МГ); *ѣ*: *ѡѡјесѡк* (ДВ, ВС, Д, Љ, К, МГ, ВГ), *Пеѡјесѡк* Палушков (К), Вѡли *ѡѡјесѡк* (ДВ, Р, П, ВС, Д, Љ, К, МГ).

Варијанте:

- а) *ѡје* (1): *ѡје* (1);
 б) *ѣ-е* (9): *ѣ* (1): *ѣ* (22).

илв- (*илвѣи, илвјевем: илвјевѣи*)

е: *илвѣи* (Г, ВС, К), *оилвѣи* (Г, ВС), *илвѣим* (Г, ВС, МГ), *илвѣими* (П, ВС, МГ), *дни илвѣе* (Г, ВС), *оилвѣи-га* (К), *оилвѣимо* (К), *оилвѣіо* (Г, ВС), *оилвѣіла* (МГ)²⁸.

ірвѡ- (*прѣдѡ*)

а) *ије:* *ирѣиѣи* (ДВ, К), *наирѣиѣи* (ДВ, К); *ије:* *ирѣиѣи* (К);
б) *е:* *наирѣи* (ДВ, П, Г, Р, ВС, Љ, К, МГ), *сирѣда* (ДВ, К), *сирѣд* (П, К), *наирѣд* (П, М), *наирѣд* (МГ), *унаирѣд* (К), *ирѣи* (К), *сирѣи* (К).

Варијанте:

- а) *ије-ије* (4): *ије* (1);
б) *ѣ-е* (29).

ірвк- (**регко*)

е: *ирѣки* (МГ), *идирѣко* (ВГ).

ирвсьн — (*иријѣсан*)

а) *ије:* *ирѣјесно* (МГ), *иријеснѣац* (ДВ); *ѣ:* *ирѣсно* (ВГ);
б) *е:* *ирѣсно* (ВС, Љ, МГ), *ген. ирѣсна* (ДВ, МГ), *ирѣснѣац* (ДВ, ВС, Д, Љ), *ген. ирѣснѣаца* (ДВ), *ирѣснѣацом* (Д); *ѣ:* *ирѣснѣац* (ВС).

Варијанте:

- а) *ије* — *ије* (2): *ѣ* (1);
б) *ѣ-е* (11): *ѣ* (1).

рвѡ- (*рвѡвкѡ*)

е) *рѣи* (ДВ, Г, Р, ВС, Љ, К), *рѣиѣ* (ДВ, МГ), *орѣди* (ДВ), *наирѣи* (Г, МГ), *рѣиѣи* (Г, Д), *ирорѣди* (Д), *орѣдимо* (К), *орѣђено* (МГ);
ѣ: *рѣи* (ДВ, Љ); *ѣ:* *рѣиѣ* (ВС, млађи).

Варијанте: *ѣ-е* (18): *ѣ* (2): *ѣ* (1).

рвк- (*рѣка, ријѣка*)

а) *ѣ:* *рѣѣка* (ДВ); *ије:* *рѣѣка* (ДВ); *ије:* *рѣѣка* (ДВ);
б) *е:* *рѣка* (ДВ, ВС, Д, М, К, МГ, ВГ), *Рѣку* (Д), *Рѣком* (ДВ), *ген. рѣке* (ВС), *рѣѣи* (Д), *рѣѣком* (М); *на-Рѣку* (ДВ, М, К), *ѣ-Рѣку* (Д, К), *ѣ-рѣку* (ВС, ВГ), *на-рѣку* (ДВ), *пу(т)-Рѣке* (ВС); *ѣ:* *рѣѣка* (К₁), *ген. рѣѣке* (Љ), *Рѣком* (К); *ѣ:* *рѣѣка* (Д, млађи); *ѣ:* *рѣѣка* (ВС, Љ — млађи).

Варијанте:

- а) *ѣѣ* (1): *ије* (1): *ије* (1);
б) *ѣ-е* (21): *ѣ* (4): *ѣ* (1): *ѣ* (2).

²⁸ За *илвн-* (**реинъ*) нема примјера.

рѣч-

а) *ѣје*: *рѣјеч* (ДВ); *ије*: *рѣјич* (ДВ, К), *рѣјѣћ* < свакако од *ријејѣи* (ДВ, К, МГ); *еје*: *рѣјѣћ* < *ријејѣи* (ВС, Г, К, МГ, ВГ); *ѣје*: *рѣјѣч* (К), *рѣјѣћ* < *ријејѣи* (ВС); *ије*: *рѣјеч* (К); *ѣје*: *рѣјеч* (Д); *ије*: *рѣјѣћ* < *ријејѣи* (ДВ); *ије*: *рѣјѣћ* < *ријејѣи* (П, К); *ије*: *рѣјч* (К), *рѣјћ* (овѣ Мѹјо, љу-рѣјћ Сулман) (МГ, ВГ);

б) *е*: *рѣч* (ДВ, П, Г, ВС, Д, М, Љ, МГ, ВГ), ген. *рѣчи* (ДВ), од *рѣчи* нѣ-реч (ДВ), *рѣч* пѣ-реч (ВС), *рѣчи* (ДВ, П, Љ, К, МГ, ВГ); б. п. *рѣчом* (К); сила *рѣчик* (ДВ, К), *лѣје рѣчи* (МГ), *речѣма* (ВГ), *иоречѣмо-се* (ДВ), *иоречѣмо-се* (ВС); *ѣ*: *рѣчи* (Г).

Варијанте:

а) *ѣје* (1): *ије* (5): *еје* (6): *ѣје* (2): *ије* (1): *ѣје* (1): *ије* (1): *ије* (2): *ије* (3);
 б) *ѣ-е* (44): *ѣ* (1).

рѣш-

е: *рѣшијѣи* (ДВ), *рѣшијѣи* (ДВ), *дрѣши* (П, ВС, МГ), *одрѣши* (П, ВС), *дрѣши!* (П), *дрѣше* (ВС, Д), *одрѣше* (Д), *одрѣш'се* (Д), *одрѣшијѣе се* (К), *одрѣшијѣи* (К), *одрѣшим* (К), *рѣши* (К), *одрѣши се* (МГ), *одрѣши се* (МГ), *рѣшио* (ВГ).

Варијанте: *ѣ-е* (19).

*си-нујѣи, севајѣи (*sěvati)*

е: *сѣваше* (ДВ, К), *сѣва* (МГ), *сѣвање* (М).

сѣд- (*сѣд, осѣдио*)

е: *иосѣдио* (ВС, Д, Љ), *иосѣђен* (Д, К), *сѣд* (К), *иосѣђени* (К).

сѣн-

а) *ѣје*: *сѣјено* (ДВ); *еје*: *сѣјено* (ВГ); *ије*: *сѣјена* (ВГ); *ѣје*: ген. *сѣјена* (Г);
 б) *е*: *сѣно* (ДВ, Г, П, ВС, К, МГ, Пл), *сѣна* (ДВ, П, ВС, К), *ѣ-сѣно* (Р, МГ), *нѣ-сѣно* (ВС); о(д)-*сѣна* (МГ); *Сѣно*, *ѣ-Сѣно*, *забио* (МГ);
ѣ: *сѣно* (ДВ, Д, М, К), ген. *сѣна* (К); *ѣ*: *сѣно* (Љ); *ѣ*: *сѣјено* (ВС, млађи).

Варијанте:

а) *ѣје* (1): *еје* (1): *ије* (1) *ѣје* (1);
 б) *ѣ-е* (22): *ѣ* (7): *ѣ* (1): *ѣ* (1).

сѣк- (*сѣче*)

а) *ѣје*: *сѣјечу*, з. л. мн. през. (ДВ);
 б) *е*: *сѣче* (ДВ, Г, Љ, К), *иосѣче* (ДВ, К), *иосѣчу* (ДВ, Д), *сѣчу* (ВС, К), *осѣче* (Д); *иосѣчућ*, 1. л. једн. през. (К); *сечѣањ*, фебруар (МГ, Љ),

ген. *сѣчѣа* (Љ); *ѣ*: *сѣк*, оштрица од ножа (К); *еј*: *сѣчѣаъ* (ДВ), *сѣчу*, 1. л. једн. през. (Љ).

Варијанте:

- а) *ѡје* (1);
 б) *ѣ-е* (16): *ѣ* (1): *еј-ѣј* (2).

свѣӣ- (*свѣјей̄ӣ*, *свѣјей̄ило*, *свѣјѣӣлосӣ*)

а) *ѡје*: *свѣјей̄ӣом* (ДВ); *ѡѣ*: *свѣѣѣа* (ВГ), *свѣѣѣӣ* (Р); *ѡе*: *свѣей̄ӣ* (П, ВГ); *ѡѣ*: *свѣјѣӣ* (ВС); *ѡѣ*: *свѣѣѣило* (ДВ, стари);

б) *е*: *свѣӣӣ* (ДВ, П, Р, ВС, Д, М, Љ, К, МГ, ВГ), *свѣӣа* (ДВ, Г, П, К), *свѣӣу* (ВС, Д, К, ВГ), *свѣӣом* (ДВ, ВС), *ѡ-свѣӣӣ* (ДВ, Г, П, ВС, Љ, К), *на-свѣӣӣ* (ДВ, П, Р, ВС, Д, К), *у свѣӣу бѣлом* (Д), *на-свѣӣу* (Љ), *на свѣӣу бѣлому* (ВГ), *пѡ-свѣӣу* (ДВ, Г, П, ВС, Д, К); *пѡ(т)-свѣӣа* (ВС), *пу(т)-свѣӣа* (Д), *и(з)-свѣӣа* (Д), *ѡ(з)-свѣӣа* (К), *свѣѣа* (ДВ, Г, П, Р, ВС, М, Љ, К), *свѣѣу* (ДВ, Г, К); *свѣѣѣде*, кад нема мјесечине (П, ВС, Д, М, К, МГ, ВГ), *свѣѣѣде* (Пл), *свѣѣѣдвор*, кад је мјесечина (П, ВС, Д, М, К, МГ, ВГ, Пл), *освѣӣле* (ВГ), 6. п. једн. *свѣӣлим* (К), *свѣӣло* (ДВ, М), али *свѣило* (К_а); *свѣӣлосӣ* (П, К) и *свѣӣлосӣ* (П, К); *ѣ*: *свѣѣӣ* (Г, ВС); *еј*: ген. *свѣѣӣа* (ДВ).

Варијанте:

- а) *ѡје* (1): *ѡѣ* (1): *ѡе* (2): *ѡѣ* (1): *ѡѣ* (1);
 б) *ѣ-е* (104): *ѣ* (2): *еј* (1).

слѡд-

е: *слѣӣӣ* ѡ(д)-зајца (Д), *слѣӣӣ* о(д)-кунѣце (Д), кунѣца се *ослѣѡӣла* (МГ), вѡк не мѡже да *слѣди* (К), *слѣд* ѡ(д)-вука (М), *слѣд* (МГ). Према томе, именица *слѣд* значи *измѣӣ*. Глагол је изведен од те именице и има слично значење.

слѡѡ-

а) *ѡѣ*: *слѡѡѡӣ* (ВГ);
 б) *е*: *слѣӣ* (Р, Д, М, К), *слѣѡѡа* (П), *шлѣӣ* (Р, ВС_а, Д, М, Љ, К), *шлѣѡѡа* (ВС), *ошлѣѡѡ-е* (ВС), *ошлѣѡѡ-ми-ју* вјѣте^р (ВС); *ѣ*: *шлѣѡѡӣ* (ДВ, Љ).

Варијанте:

- а) *ѡѣ* (1);
 б) *ѣ-е* (16): *ѣ* (2).

смѡх-

а) *ѡе*: *смѡѡѡӣно* (МГ); *ѡѣ*: *смѡѡѡѣк* (ВГ);

б) *е*: *смѣк* (ДВ, ВС, Д, Љ, К); *ѡ(д)-смега* (ДВ₇, П, ВС, Д, Љ, К, МГ), *о(д)-смѣга* (Д), *нема смѣга* (Д), *смѣшина* (ДВ, П, ВС, МГ), *смѣше^{ан}* (П); *ѣ*: ген. *смѣга* (Д₂).

Варијанте:

- а) *ѡе* (1): *уѣ* (1);
 б) *ѣ-е* (29): *ѣ* (2).

снѡг-

а) *ије*: *снѡјек* (ДВ); *ије*: *снѡјек* (М, К); *иѣ*: *снѡѣк* (ДВ, ВС, Љ); *уѣ*: *снѡѣк* (К, ВГ); *ѡе*: *снѡјек* (М, ВГ);

б) *е*: *снѣк* (ДВ, Г, Р, ВС, Д, М, Љ, К, МГ, ВГ), *снѣга* (ДВ, Р, МГ, ВГ), *снѣгом* (ВС), *снѣгу* (М), *ѡ(д)-снега* (ДВ, МГ), *на-снѣк* (ДВ), *ѡ-снѣк* (ДВ, МГ), *за-снѣгом* (ВС), *по-снѣгу* (Д); *ѣ*: *снѣк* (ДВ₃, Г, ВС, М, К), *снѣга* (М).

Варијанте:

- а) *ѡје* (1): *ѡје* (2): *иѣ* (3): *уѣ* (2): *ѡе* (2);
 б) *ѣ-е* (46): *ѣ* (8).

снѡѡ- (снѡѡъ)

а) *уѣ*: *снѡѡѡ* (К);

б) *е*: *снѡѡ* (Г, ВС, М, К); *ѣ*: *снѡѡ* (К); *ѣ*: *снѡѡ* (Г); *ѡ*: *снѡѡ*! (К).

Варијанте:

- а) *уѣ* (1);
 б) *ѣ* (4): *ѣ* (1): *ѣ* (1): *ѡ* (1)!

*срѡд- (*serda > srĕda)*

а) *ије*: *срѡјѣда* (ДВ), *ѡ-срѡјѣду* (ДВ), преко *срѡјѣде* = средине (ДВ); *ѡе*: *срѡѣда* (ВГ);

б) *е*: *срѣда* (П, Љ, К, МГ), ген. *срѣде* (К, МГ); *ѡ-срѣду* (ДВ, П, К).

Варијанте:

- а) *ѡје-ије* (3): *ѡе* (1);
 б) *ѣ-е* (9).

сѡѡѡн-

е: *сѡѡѡна* (ДВ, ВС, Љ, К), *сѡѡѡне* (М); *ѣ*: *сѡѡѡна* (ВС, млађи; Д).

сѡѡѡѡл-

а) *ѡје*: *срѡјѣлама* (ДВ);

б) *е*: *сѡѡѡѡла* (ВС, Д), *срѣла* (ВС, Љ, К, МГ), *срѣлѡ-срѣлѡ* (П), *срѣлѡѡ* (ВГ), 3. л. мн. през. *сѡѡѡѡлѡ* (Љ), 3. л. једн. през. *срѣла* (ДВ), *срѣла* (МГ); *ѣ*: *срѣла* (К₂).

цѣйѣаше мѣре (К), *цѣйјасмо* смѣке (МГ), *цѣйим* (ВС), *цѣйимо* (ВС), *рацеѣ-йено* (К), *рацеѣйѣеш* (К), *цѣйи* мѣре (К), *рацеѣйло* (К), *цѣйи-ју!* (МГ), *йоцѣйани* (МГ), *рацеѣйла* (ВГ), *цѣйиш* дрво (К).

Варијанте: *ѣ-е* (22).

Однос варијаната у свим наведеним ријечима (свега 74) је сљедећи:

а) *ијекавски*: *йје-ије* (21): *йје-ије* (69): *иѣ* (23): *иѣ* (19): *йе* (42): *йѣ* (23): *йѣ* (21): *йѣ* (6): *иѣ* (1);

б) *екавски*: *ѣ-е* (1182): *ѣ* (100): *ѣ* (22): *ѣ* (18): *ѣ* (47).

Ако се упореде чисти екавизми (ѣ, ѣ, е) и чисти и(ј)екавизми (йје-ије, йје-ије, йе, йе), онда су екавизми *осам* пута чешћи. Примјери под II и III повећали би још више број екавизма у односу на ијекавске облике.

II

дѣнѣй; *ѣмреѣй*, *зѣйреѣй*, *йрѣсѣйреѣй*; *нѣсе^ам* и сл.; *йѣслије* и сл.;
кѣрен

1. а) *йрѣнѣйѣй* (ДВ), *дѣнѣйѣй* (МГ);

б) *дѣнѣй* (ДВ, П, ВС, М, Љ), *йѣнѣй* (ДВ, ВС, Д, МГ), *дѣнѣйѣй* (ДВ, Г, ВС, К, МГ), *йѣнѣйѣй* (П), *йѣнѣсмо* (ДВ), *йрѣнѣйѣй* (ДВ), *дѣнѣшѣ* (ДВ, К), *йѣнѣшѣ* (Г), *йѣнѣла* (Г, Д, МГ), *дѣнѣк* (ВС, Д).

2. а) *ѣмреѣйѣй* (ВС);

б) *ѣмреѣй* (ДВ, ВС, Д, Љ, МГ), аор. он *ѣмре* (ДВ, П, ВС, К), аор. *ѣмре* му кѣсма (ВС, Љ), аор. жѣна *ѣмре* (МГ), *ѣмрѣла* (Љ);

зѣйреѣй (ВС, Љ, К, МГ), аор. кѣнѣ-ми *зѣйре* (Љ), кѣнѣи *зѣйрѣшѣ* (Љ), *зѣйрѣла* (Љ, К);

йрѣсѣйреѣй (Љ), *йрѣсѣйрѣла* (Љ).

3. а) *нѣсѣсѣм* (ВС), *нѣсѣси* (ВС), *нѣсѣсѣм* (ВС), *нѣсѣсѣм* (ДВ), *нѣсѣсѣм* (Д), *нѣсѣсу* (ДВ), *нѣсѣсу* (ДВ);

б) *нѣсѣсѣм* (ДВ), *нѣсѣсѣм* (ДВ, Г, П, ВС, Д, К, МГ), *нѣси* (ДВ, П, К, МГ), *нѣсѣм* (Г, М, К, МГ, ВГ), *нѣсу* (ДВ, Р, ВС, К, МГ, ВГ); *нѣсѣсѣм* (ДВ, П, ВС, Љ, К), *нѣси* (ДВ, П, Д), *нѣсѣм* (П, Г), *нѣсу* (ДВ); *нѣсѣсѣм* (Г, Љ), *нѣси* (К, МГ), *нѣсѣм* (Д, К), *нѣсу* (Р, Г, ВС).

4. а) *йѣслије* (ДВ), *йѣслије* (ДВ), *йѣслијеѣй* (ДВ);

б) *нѣјѣослѣйѣй* (К), *йѣслѣда* (ДВ), *йѣслѣ* (ДВ, Г, П, ВС, Д, К, МГ), *йѣслѣна* (П, Д, Љ, К, МГ), *йѣслѣн* (К, МГ), *йѣслѣ^н* (ВС, МГ).

Прилог *йрѣйѣ* (ДВ, Г, К) нема екавских облика сем једног: *нѣјѣре* (П). Нешто чешће се употребљава прилог: *йрѣйѣ* (ДВ, П, ВС, К), *йѣйрѣйѣ* (ДВ), *нѣјѣрѣйѣ* (ДВ).

5. Именица *корѣн* (коријен) има само екавски облик: *кѣрен* (ДВ, Г, Пн Р, Д, М, МГ), *трѣдѣсѣ(т) кѣренѣ^а* (Г), *трѣ кѣрѣна* (Д), ак. мн. *кѣер,е* (МГ).

III

добий̄ — добевд̄ий̄ и сл.

Према односу: *йомлий̄* — *йолевд̄ий̄*²⁵, *йромлий̄* — *йролевд̄ий̄*, *излий̄* — *излевд̄ий̄* (е < ѓ) образовани су и ови глаголски парови:

умий̄-умевд̄ий̄ (П, ВС, Д, К, МГ); *добий̄* — *добевд̄ий̄*, свега смо *добевд̄ли* (П, Д, К, МГ); *збий̄* — *збевд̄ий̄* (П, Г, ВС, К, МГ); *йокрий̄-йокревд̄ий̄*, *йокревдо* (ДВ, П, ВС, Д, МГ); *завий̄-завевд̄ий̄*, *завѣвају* вѣкови, *завѣвај*, *завевд̄ла* (П, ВС, Д, Љ, К, МГ); *снабий̄-снабевд̄ий̄* (притискивати), вѣда *снабѣва* љле (П, ВС, Д, К, МГ); *савий̄-савевд̄ий̄* (ДВ, П, Д, М, К, МГ); *разбий̄-разбевд̄ий̄*, нож-га не *разбѣва* (П, ВС, Д, Љ, К, МГ); *савий̄-савевд̄ий̄*, *савѣва* се, ноге-му *савѣвају* доњу грāну (ДВ, П, ВС, Љ, К, МГ); (избацит) — *избацевд̄ий̄*, *избацевд̄ла* рѣч (П, ВС, МГ); *скрий̄-скревд̄ий̄*, *скревд̄и* се, треба да се *скрѣва* (Р, Д, Љ, К, МГ); *навий̄-навевд̄ий̄*, не *навѣва*° ту капицу (ВС, Љ, К, МГ); *фалий̄-фалевд̄ий̄*, не *фалѣва* ништа, *фалѣваше* (П, ВС, Љ, К, МГ); *йриий̄-йривевд̄ий̄* (мало је у употреби) (П, Д, К); *йоринуй̄-йоревд̄ий̄*, он *йорѣва* (ВС, Д, К, МГ); *йочинуй̄-йочевд̄ий̄*, *йочѣва*, *йочѣваше*, *йочевд̄о* си (ДВ, П, ВС, Д, К, МГ).

Формант е (< ѓ) пренесен је и на глагол: *озвд̄ий̄-озевд̄ий̄* (МГ), овд̄ се *озѣва* (К, МГ), *дозвд̄ий̄-дозевд̄ий̄* (К, МГ), *дозѣва* се (ВС, К).

Да су се сви ови итеративни екавски облици развили преко *дугог јайша*, показују, нпр., глаголски облици: *сниџѣва* (ДВ), *сниџевд̄о* (ДВ), *сневд̄о* (МГ), *сневд̄ла* (Д). Зато ово питање иде прије у фонетику него у морфологију.

б) Крайко јай̄ (ѣ)

8. ѣ прелази у је (иза р у е):

бјџга°ий̄, *бјџга°*, *бјџли* [љ > л, види т. 82. и 85. а)], *брџгови*, *брџа* (дрво у млину), *брџме*, *брџиови*, *вјенчд̄ий̄*, *вјџра*, *вјереник*, *овјџшай̄*, *вјџше°р*, *грџид̄иша* и *гриџид̄иша*, *двјџџиша* (обично: двијџџџ) *ђевд̄ојка*, *ђевџер*, *ђџий̄* (обично: *џуш*), (дете) — *ђџиџиша*, *ђџџа*, *јџий̄*, *јџише°к* (ѣд-), *лејид̄иша* (љ > л), *лејиши* (љ > л), *лџса* (љ > л), *лџио* (љ > л), *мјџра*, *мјџсец*, *мјџџио*, *њџдро* (виме, нпр. у краве), *ијџвај̄*, *ијџсма*, *ијџна*, *ијџшки*, *илџва* (љ > л), *йреко*, *реј̄а*, *сџџер*, *сџџий̄* и *сиџџий̄*, *сџџи*, *сџо*, *сџиши* се, *сиџџица*, *сиџџџа*, *ђџрај̄*, *ђџскд̄иша*, *уђџиши*, *иџџџа*.

Због прелаза љ у л није јасно је ли *лџй-лџџа* екавизам, као у већини црногорских говора, или јекавизам.

нџ-: *њџико* (ДВ, МГ), *њџко* (ДВ, П, МГ) и *нџко* (ДВ), *њџишио* (ДВ, Г, Р, ВС, Д, К, МГ), *њџге* (ДВ, Р, Г, ВС, Д, Љ, МГ, ВГ), *њџки* (ДВ, П, К), *њџколико* (ДВ, ВС, К), *њџгда* (ДВ), *њџџесоџи* (ДВ), *њџџесоџа* (ДВ, ВС), *њџкаџи* (Г), *њџкаџев* (ВС), *њџкуђ* (К).

9. Од овог општег правила одступа именица *сџрека* (< **smerka*), која има рефлекс *дугог јата*: *сџриџека* (МГ), има *сџриџеке°к* (МГ). Можда

²⁵ Милетић, о. с., стр. 252.

Пошто овај говор мијеша префиксе: *ѝре* мј. *ѝро*: *ѝресочиѝи* (К), *ѝро* мј. *ѝре*: *ѝровѝриѝи* (МГ), *ѝровѝрио* (МГ), *ѝроврнуѝи* (МГ), *ѝрокѝнуѝи* (МГ); *ѝре* мј. *ѝри*: *шѝру* (тестеру) смо *ѝремѝли* о(д)-Бугаре^ак (МГ) итд., то сматрам да је замјена префикса *ѝре* префиксом *ѝри* резултат овог мијешања. Мноштво примјера за ово мијешање (13) свједочи да је ова замјена била потпомогнута предлогом *ѝри*(д), који се послѣје испадања д — гласовно изједначио са префиксом *ѝри*.

Из наведених примјера не да се никако објаснити постанак префикса *ѝри* гласовним путем од *ѝрѝ*, док је за предлог *ѝрѝд* фонетско објашњење сасвим прихватљиво.

г) За прилог *гѝ* важи ово: испред *ј* изговара се *гѝ* (кѝдѝ > > гдѝ > дгѝ > гѝ > ги), а у свим другим случајевима — *гѝ*²⁷:

а) *гѝ* (ДВ), *гѝ-си* идиѝо ѝ-школу (ДВ), *гѝ-ћеш* (ДВ), *гѝ-би* (ВС), *гѝ сѝди* (М), *гѝ-су* (ЈБ), *гѝ-си* поја° (учио) гимназију (К), бѝирум *ге-ја*° (П, ВС, К, МГ), *гѝ-ти-е* бѝ°бо (МГ), *гѝ* идиѝш (МГ);

б) *гѝ-је* вѝјска (ДВ), *гѝ-је* Карадѝк (ДВ), *гѝ-је* бѝно (ДВ, П), *гѝ-је-га* (ДВ, П, Р, МГ). *гѝ-е...* (ДВ, Г, ВС, М, К₈, МГ);

А. *Гѝ-е* вриѝа? Б. *Тѝ-е* *ге-тенѝа* (К).

Према томе, и овај икавизам се развио фонетским путем.

17. Из цјелокупне грађе о *јаѝу* излази да је данашњи изговор *дугог јаѝа* — претежно екавски, а *крајког јаѝа* — јекавски. Осврнућемо се још једанпут на екавски изговор *дугог јаѝа*, а затим на кратко *јат* с обзиром на повелики број екавизама.

18. а) Из наведеног материјала се види да су чисти екавизми, у које убрајам и примјере са затвореним *е* (ѝ), најчешћи. Све остале варијанте су знатно рјеђе или чак сасвим ријетке. То важи за *ѝје-ѝје* (*ѝје-ѝје*), *ѝе*, *ѝѝ*, *ѝѝ*, *ѝѝѝ*, *ѝѝ*; исто тако и за: *ѝѝ*, *ѝѝ*, *ѝѝ*, *ѝѝ*. Ијекавизми су најчешћи у Доброј Води (ДВ), која је најближа Бару и у коју мрковићке дијалекатске иновације најспорије продиру. То најбоље илуструје облик *врѝѝеме* са осам примјера од којих су седам из ДВ. И облици са *ѝѝѝ* су понајчешћи у ДВ: од четири облика *врѝѝѝеме* — три су из ДВ. ДВ показује интересантну скалу: *дѝѝѝѝе* — *дѝѝѝѝе* — *дѝѝѝѝе* — *дѝѝѝѝе* — *дѝѝѝѝе* — *дѝѝѝѝе*. То ми је и дало повода да у споменутом чланку²⁸ схватим мрковићки екавизам у дугим слоговима као секундарну појаву, насталу сажимањем групе *ѝје* (*ѝје*).

То сажимање је обухватило свако *ѝје* (*ѝје*) < *ѝ*, сем броја *дѝѝје* и прилога *ѝрије*: *дѝѝје* (ДВ, К, МГ), *дѝѝје* (ДВ, П, Р, ВГ), *ѝрѝје* (Д, Г, К). Тога сажимања нема ни у презенту *ѝјеш* (< *ѝи*). Дакле, ако се група *ѝје* налази на *ѝочѝѝику* или на *крају* ријечи — сажимања, по правилу, нема. А ако се група *ѝје* нађе у средини ријечи између сугласника, онда се сажима у *е*. Сматрам да скала примјера из ДВ (*дѝѝѝѝе-дѝѝѝѝе-дѝѝѝѝе*

²⁷ Сматрам да *ге* не мора потицати од *кѝде* (Милетић, о. с., стр. 372 и 434), него и у *мрковићком* и *ѝрѝничком* говору потиче од *кѝдѝ* (Leskien, *Grammatik*, 402).

²⁸ Како се развио екавизам мрковићког говора (ЈФ XXIII).

dēše) показује пут којим се то сажимање вршило и дјеломично се и данас врши.

Појаву сажимања врло добро илуструју прилози: *идслије* (ДВ), *ирџејџ* (ДВ, К) и *шудџер(а)* (ДВ). Они се јављају у више варијаната:

а) Поред *идслије* (само ДВ) каже се *идслијеџ* (ДВ), *идследа* (ДВ) и *идслена* (П, Љ, К, МГ). Чим је партикула затворила крајњи слог, дошло је до сажимања групе *ије* (< *ǃ*) у *e*, а затим је испуштањем партикуле добијен сажети облик *идсле* (ДВ, Г, П, ВС, Д, К, МГ), који је врло чест, али се никако није могао развити из облика *идслије*, тј. без партикуле.

б) Поред *ирџејџ* (ДВ, К) и *ндџирџејџ* (ДВ, К), данас се претежно говори: *ирџеј* (К), *сџреда* (ДВ, К) и *ндџрејџ* (ДВ, П, Г, ВС, Љ, К, МГ). Према томе, имамо исти развитак као и у примјеру под а), тј. сажимање је извршено пошто је партикула (т<д, да) затворила крајњи слог.

γ) Поред *шудџер(а)* (ДВ) говори се знатно чешће: *шудџер(а)* (Ш, К, МГ).

б) Ово сажимање се врши и у ријечима са *ије* које не води поријекло од дугог јата. Тако је постало: *ојренџџ* (<пријенути<прионути), *ндџеџн* (<ниједеџн, у ДВ: *ниџедеџн*), *ионадџник* (<понадијеник), *косџер* (<косијер, у ДВ: *косџер*), *данџерок*²⁹ (у ДВ: *данијџерок*). Од овога правила одступа презент глагола *умјејџи*, *разумјејџи* и *смјејџи*, и то не само у 3. л. једн. (умџје, разумџје и смџје) него и у осталим лицима: *умџејџ* (ДВ, П), *смџејџо* (ВС, МГ), не *разумџејџ* (ДВ, Д, К). Ипак се и овдје може чути сажимање, али врло ријетко: *разџме*, не *разџме* (МГ).

Тиме је ово питање ријешено, наиме екавски изговор *дугог јайџа* у мрковићком говору резултира из сажимања групе *ије* у *e*.

19. За нас је ипак посебан проблем да ли облици *врџџеме* и *врџџе* — представљају сажимање које води ка облику *врџе*. Позитиван одговор се намеће на основу онога што пружа, у првом реду, село ДОБРА ВОДА у којој овај процес још није завршен. Међутим, облици *рџеј* (П, Д, К), *рџејџ* (К, МГ) и *рџејџ* (ВС) показују да се *џ* < *џ* понаша исто-вјетно као *џ* < *џ*. У мојем споменутом чланку је показано да ово није посљедица аналогije, него резултат дифтонгизације дугих вокала *џ* и *џ*, дакле — потпуно супротног процеса споменутом сажимању групе *ије* (ЈФ XXIII). У том чланку је такође речено да је дифтонгизација млађа појава од сажимања *ије* > *e*, јер се јавља у малом броју ријечи (15—20), а и фреквенција забијежених варијаната је мања него код *џ* које потиче од *џ-џа*, сем варијанте *џџ* која се код *џ* < *џ* јавља 23 пута (сажимање и дифтонгизација!), а код *џ* < *џ*—34 пута (само дифтонгизација). Па ипак су се ове гласовне појаве временски додирнуле: са-

²⁹ Види ЈФ XXIII, о. с., стр. 3 у сепарату. — На исти начин, тј. сажимањем групе *ије* у *e* треба објаснити мрковићке дублете *џрџџи* и *џрџџи* (в. Allan Ringheim, Eine altserbische Trojasage, 1951, стр. 189: *џрџџи* и *џрџџи*, као и перфективни глагол *џрејџи*, стр. 345, коме одговара мрковићко *џрџџи*).

жимање у каснијој фази са дифтонгизацијом у *йочейној*. До тог закључка се долази на основу сљедећих чињеница:

а) Поред *регресивне* дифтонгизације (ж^{ије}де^ан, м^{ије}са) развила се и *прогресивна* (жѣ^{ије}де^ан, ген. мѣса и мѣса). Обје дифтонгизације чувају остатке дифтонгизирања неакцентованог дугог *e* (ē): *йејид^ак*, *свејид^ач*, *йијейид^ак* (МГ). Из ових чињеница слиједи да су се обје врсте дифтонгизације појавиле прије скраћивања неакцентованих дужина.

б) Данашње *йејсѣ^ак* (ДВ, ВС, Д, Љ, К, МГ, ВГ) показује да је некадашње *йијесѣ^ак* (<пѣсѣкъ) морало дати *йрије дифтонгизације* и прије скраћивања неакцентованих дужина — *йѣсѣ^ак*, па тек касније, кад се јавила дифтонгизација, — *йејсѣ^ак*.

γ) Према томе, сажимање *ије*>*e* старије је од обје врсте дифтонгизације. Међутим, кад је отпочела дифтонгизација (*ѣ*>^{ије}*ѣ*, *ѣ*; *ѣ*>^{ије}*ѣ*, *ѣ*), споменуто сажимање *ије*>*e* још није могло бити завршено, *јер није завршено ни данас*. Посматрајући старије људе, ја сам дошао до закључка да се тај процес код њих још врши, док је млађа генерација сасвим екавска.

Ово никако не значи да варијанте са ^{ије}*ѣ*, *ѣ* не могу водити поријекло од *ѣ*<*ѣ*. Напротив, такво дифтонгизирање је сасвим могуће, јер је сажимање *ије*>*e* старије од *ѣ*>^{ије}*ѣ*. Наравно, ја сматрам да су обје дифтонгизације, регресивна и прогресивна, *истовремене*.

20. Шта је изазвало дифтонгизацију *ѣ*>^{ије}*ѣ* и *о*>*ѣ*? С обзиром да је ова дифтонгизација супротна појава од сажимања *ије*>*e*, она мора имати своје оправдање у *фонолошком систему* овога говора. Ја сматрам да се најприје лабијализовало дуго *a* (*ā*^о, *â*^о), и то врло рано, док су се још чувале неакцентоване дужине и сугласник *x* (ка^озѣт, чѣка^ош, пѣја^оу, нѣсја^оу), а то је могло бити око почетка 17. в. То показује данашња развијеност лабијализације и неколико примјера у којима *ā*^о>*a*^о>*o* (*бањок*<<бадѣ^ак, гла^оњок<главѣ^ак, лѣкоњ<локвѣ^ањ, кѣшиѣор<капта^ар и сл.). Мислим да је лабијализација потекла из говора становника града Бара док је био под млетачком влашћу, као што је на сличан начин лабијализовано дуго *a* у дубровачком и чакавским говорима. Стални контакт Мрковића са овим градом могао је створити услове да ова гласовна појава пређе у мрковићки говор. Вјероватно је истог поријекла и лабијализација дугог *a* (*ā*) у говору неких спичанских села (Мѣ^аре, у Шушању код Бара). На сличан начин су дјеловали Будва и Кастио (данашњи *Пешировац*) на лабилизацију дугог *a* у говору Паштровића.

Касније је лабилизација дугог *a* изазвала *зайварање* и *дифтонгизацију* средњих вокала *ѣ* и *ѣ*. Ова дифтонгизација је стала јаче дјеловати кад је већ увелико почело скраћивање неакцентованих дужина. Зато се данас дифтонгизира само *ѣ* и *ѣ*. С обзиром да се регресивна дифтонгизација (*ѣ*>^{ије}*ѣ*, *ѣ*>*ѣ*) подударала у резултату са скраћивањем групе *йје*>^{ије}*ѣ* (>*ѣ*) и тиме реметила један већ *устале*ни *й* процес, дошло је до замјене (наравно, не потпуне) регресивне дифтонгизације — *й*прогресивном, и то из психолошко-лингвистичких разлога, наиме да двије *једновремене* језичке тенденције, а *й*ош^иуно *су*йрош^ине *й*о *резулти*а^иу дјеловања, не би изазвале пометњу у гласовном развоју овог дијалекта.

Отуда и потиче данашње: *дѣѣше, лѣѣо, цѣѣло, ѡѣѣсѣк, ѡѣѣшѣк, свеѣшѣц*. У већ споменутом чланку (ЈФ XXIII) ја сам рекао да су лабијализација и дифтонгизација познате у сусједном албанском говору (kâ¹l, liëruŋ; Владимир, Анамали) и претпоставио могућност албанског утицаја на Мрковиће. Међутим, сада сматрам да је ова појава код сусједних Албанаца могла такође доћи из говора становника града Бара са којима су ти Албанци, као и Мрковићи, одржавали живе економске везе. Додуше, ми данас немамо података о говору овога града за вријеме млетачке власти у њему, али нас на овакав закључак упућује лабијализација дугог *a* у сусједству већине наших приморских градова гдје су владали Млечићи (чакавска и штокавска територија). *Шушањ* на сјеверној периферији Бара, а *Мрковићи* на јужној само би потврђивали ову могућност.

21. У споменутом чланку (ЈФ XXIII) дато је објашњење зашто је *ије>е* (а не у и). Из сажимања група: *ао>а* (крепá°), *еáо>еá* и *о* (дошѣá, лѣгеá, лѣго), *ео>о* (ѣзо, пѣчо), *еи>е* (Усѣн, Усѣно^кh), *ои>о^к* (Пѣто^кh, Мрко^кh) и сл. — види се да се у овом говору сажимање самогласника врши у корист вокала јаче сонорности. А пошто је *е* по сонорности јаче од *и*, зато је и дошло до сажимања *и(j)е>е*.

Ипак, овдје треба дати једно објашњење у вези са сажимањем групе *еáо*, јер се она сажима двојачко: у корист *еá* и у корист *о*, а тај однос је као 2:1 (не узимајући у обзир ДВ). Овакво стање не одговара закључку о сажимању у корист вокала јаче сонорности, јер је у мрковићком говору *еá* слабије по сонорности него *о* (ЈФ XXIII, стр. 7 у сепарату). Наиме, рефлекс мрковићког полугласника је ближи вокалу *е* него вокалу *а*, па се зато овакво *еá* и дифтонгизира попут вокала *е*: *шеснеáсѣсѣи*, *седеáмнеáсѣсѣи*, *деáн*, *нашеáи*, *леáн* и сл. (в. дифтонгизацију дугог *е*, т. 37. и 38). Ово одступање у сажимању објашњавам тиме што је у почетку вршено сажимање у корист *ѣрвог вокала*, али прије него што је такво сажимање уопштено, почео је дјеловати закон о сажимању у *корисѣи вокала јаче сонорности*, тј. вокала *о* у овом случају. Тако је дошло до споменутог својства.

22. Најзад, да се осврнем укратко на хронологију ових фонетских промјена у вези са сажимањем групе *ије>е*.

Ја сматрам, као што је већ речено, да је лабијализација дугог *a* наступила у 17. в., управо њени почети би морали пасти при крају 16. и на почетку 17. в. Сажимање групе *ије* биће нешто касније: њен почетак може бити крај 17. в., а јаче дјеловање у првој половини 18. в., у вријеме најјаче исламизације племена Мрковића³⁰. Дифтонгизација *ѣ>ѣиѣ*, *еј* и *ѣ>ѣиѣ*, *ѣи*, *ѣи* биће, опет, нешто каснија, вјероватно друга половина 18. вијека и 19. вијек. Пошто обје дифтонгизације (прогресивна и регресивна) својим примјерима: *ѡѣѣшѣк* и *ѡѣѣшѣк*, *свеѣшѣц*, *ѡѣѣсѣк* — свједоче о чувању неакцентованих дужина у вријеме дифтонгизације (бар испред акцента), то значи да је до јаког скраћивања неакцентованих дужина дошло крајем *осамнаесѣтог* и у почетку *деветнаесѣтог* вијека.

³⁰ ЈФ XXIII (Како се развио екавизам мрковићког говора, стр. 10 у сепарату)

О губљењу неакцентованих дужина у говору Мрковића дали су прво саопштење Бошковић и Малецки³¹, али без улажења у хронологију ове појаве, што се није могло ни очекивати од њих с обзиром на сажетост њихова извјештаја. Међутим, занимљиво је да је Бошковић у својој студији о гласу *x* у црногорским говорима забиљежио и полудужину испред акцента у мрковићком говору (*mã°vñũk*, *mã°vñũt*)³². Те полудужине су данас *врло ријетке* и свједоче да је скраћивање неакцентованих дужина млађа појава не само од лабилизације дугог *a* него и од сажимања групе *ије* и од почетка дифтонгизације *ѐ* и *ê*.

23. *Да се осврнемо и на крајко јайѝ*. Ако се изузму екавизми настали аналогично (желѐо: желѐт, бѐо: бѐли и сл.), ипак остаје повелик број екавизама за које није лако рећи како су се појавили у овом говору. Неки од њих су познати и црмничком говору: *бѐк*, *нѐвѐстиа*, *целивѝѝ*, *зѐница*³³; *додѝјало* ми је — говори се такође у Црмници. Али одакле потиче: *чѝвек*, *ѝримѝр*, *зѝбели*? Све што се може рећи — јесте да се екавски изговор јавља претежно иза уснених сугласника и можда је постао фонетским путем, тј. губљењем *j* (*i*) иза усненог сугласника. За понеки примјер могао би се претпоставити утицај црквеног језика (*целивѝѝ*, *целѝнуѝѝ*).

Посебан су проблем ријетки екавизми: *деѝвјка* (Љ), *ѝѝраѝѝ* (ДВ, Г, Р), *смѝјасмо* се (Д, Љ), *деѝстиа* (П) и сл. — за које се тешко може претпоставити да су потекли из екавског извора, јер су забиљежени од људи који под такав утицај нису долазили (били су војници само у вријеме бивше краљевине Црне Горе).

С обзиром да је Бар одржавао у току наше средњовјековне историје везе са Скадром и даље преко сјеверне Албаније са Косовом и Метохијом, није искључено да су неки екавизми продрли у овај говор са те стране у вријеме бурних догађаја којима је овај крај између Бара и Скадра био изложен у току владе посљедњих Балшића и српских деспота. Таквог утицаја могло је бити и у току владавине посљедњих Њемањића. Наравно, овакве претпоставке немају много сигурности.³⁴

ЛАБИЈАЛИЗАЦИЈА ДУГОГ А

$$(\hat{a} > \hat{a}^\circ, \bar{a} > \bar{a}^\circ > a^{\circ 35})$$

24. Лабијализација дугог *a* је врло развијена фонетска појава којом се одликује старија генерација, и то више жене него мушкарци.

³¹ Bošković R. et Malecki M., L'examen, стр. 11; Малецки је ово споменуо раније (1931) у својој студији о говору Цуца (*Gwara czarnogórskich Cudów*, стр. 231).

³² Р. Бошковић, О природи, развитуку и заменицама гласа *x* у говорима Црне Горе (ЈФ XI, 183).

³³ Милетић, о. с., 250—251.

³⁴ Је ли постојао екавски говор у југоисточној Црној Гори и сјеверној Албанији (ЈФ XXVI). — Неки од споменутих екавизама (*целивѝт*, *целѝнут* и сл.) јављају се већ у XV в. на чакавској и штокавској територији и морају бити врло стари (Rešetar, Primorski leksionari XV vijeka, Rad 134, § 24—25, § 27—28, § 32 и 36).

³⁵ Лабијализација се чува и послје скраћивања неакцентоване дужине (в. примјере).

Она је одлика слободног и породичног изговора, али се млађи људи лако исправљају у додиру с градом и књижевним изговором уопште. Лабијализација је најизразитија кад се вокал *a* налази под дугосилазним акцентом (зла̀то, вра̀та), али је лабијализовано такође и скраћено неакцентовано *a* које је раније, прије скраћивања неакцентованих дужина, било дуго (ка̀зат, дбла̀к).

Лабијализација вокала *a* у наставку 3. л. мн. имперфекта (лџвја̀у, пџја̀у) свједочи да је овај гласовни процес дјеловао још док се изговарало *x*, јер је од тог изговора зависила дужина вокала *a*. Зато сматрам да је лабијализација претходила не само скраћивању неакцентованих дужина него и губљењу и замјени гласа *x* другим гласовима, као и дифтонгизацији дугих вокала *e* и *o*. На основу тога сам и казао у партији о јату да се лабијализација појавила најкасније у 17. в. и да је, врло вјероватно, посљедица млетачког утицаја који је вршио град Бар на сусједно црногорско становништво у току 15. и 16. дијека. На такву претпоставку ме упућује ова гласовна појава не само у Мрковићима него и у Спичу (*Шушањ*).

Примјери:

а) $\hat{a} > \hat{a}^\circ$

α) ба̀бо, отац (ДВ, П, Г, Љ, К, МГ, ВГ), два̀ (ДВ, ВС, Д, М, МГ, ВГ), вра̀к-вра̀га (П, МГ, ВГ), ка̀и (Љ, МГ); жа̀к, жао (Г, ВС, Д, Љ, К, МГ), јун̀к (Љ, К, МГ), ка̀ва (ДВ, МГ), ка̀фа (ДВ, Г, Д, К, МГ), сам̀р (П, К, МГ), бараба̀р (К, МГ), каиун̀р (Љ, МГ), ѝс (Љ, МГ), бра̀ве (П, Љ, К, МГ), кла̀с — кла̀си (П, ВС, К, МГ), сала̀ша (П, К, МГ), зла̀шо (МГ), ла̀јна (Љ, МГ), ила̀шва (ДВ, Љ, К, МГ), ла̀ник (П, М, МГ, ВГ), ѝша (ДВ, МГ), гла̀ња-гла̀њак-гла̀ња̀к (МГ); ша̀рика̀н, пут (ДВ, Г, МГ, ВГ), вј̀и и с̀и (П, Г, ВС, Љ, К, МГ, ВГ); чешура̀ч, који чешља вуну (МГ), за̀нова (МГ), ја̀ (ДВ, П, ВС, Љ, К, МГ, ВГ), ира̀к-ира̀га (ДВ, П, Д, М, Љ, К, МГ), вра̀ша (ДВ, П, Д, Љ, К, МГ), иаза̀р (ДВ, Д, Љ, МГ), акуз. за̀јца (ДВ, П, Г, М, К, МГ), ла̀и-ла̀да (П, К, МГ), Ра̀мо (П, Г, Љ, К, МГ); беда̀, ђаво, нашѐа-ме беда̀! (П, МГ), Ша̀бо (П, Д, Љ, К, МГ), кра̀л (ВС), зена̀и (Љ, К), акуз. ја̀рца (К, МГ), Ка̀лбеч, брдо (Љ); калка̀н, „листа од куће“ (Љ); ша̀кисра̀и (МГ), не вел̀ (К, МГ), буква̀р (МГ); арла̀ша, „гозђе од ошња“ (К, НГ); маиерија̀л (К), сева̀и (К), крей̀ ка̀ крејс! (Д, К, МГ), крей̀н (П, МГ); иџ̀к (К, МГ), иџ̀ше (Г), али: иџа̀у (МГ) и иџа̀у³⁶ (Г); осй̀ (ДВ, Г), осй̀н (Љ), да̀ (МГ), да̀н (ДВ, ВС, Љ, К, МГ), А̀со̀ћи (ВС), има̀ (П, ВС, МГ), има̀н (Љ, К, МГ, ВГ).

β) Од овог општег правила има прилично одсй̀уања, чак и у селима гдје је иначе лабијализација врло изразита (К, МГ):

мало̀му, ла̀јна; ва̀нга, врста ашова; на̀ди дѐж(д), обично: на̀ди...; гриша̀неза и гриша̀неза, греда на крову, алб. gršanz; гла̀њок, иења̀, иџа̀к, забели, иа̀лиу; на̀м, обично на̀м < на ум; грија̀ се (све из МГ); Иниша̀лију, ира̀жећ; ба̀леза, „снѐва“; иџа̀и, обично: иџа̀у (све из К).

³⁶ Бошковић је забиљежио иџа̀ч (= иџа̀у) (ЈФ XI, стр. 183), али ја таквих облика уопште немам.

Колико је лабијализација нестална појава и, у првом реду, одлика *сѝаријих* људи, показују ови примјери у којима се *a* у изговору једних лабијализује, а у изговору других остаје нелабијализовано:

имâ (ДВ, ВС, Д), имâ° (Д), имâ^н (П, Р, ВС, Љ, К), имâ°^н (Д, Љ, К, ВГ), на°пако (ДВ, ВС), на°ѝако (МГ), причâ (ДВ, П, ВС, Љ), ѝричâ° (МГ), причâ^н (ДВ, П, Г, ВС, К), ѝричâ°^н (Љ, МГ), кâ < као (ДВ, Р), кâ° (ВС, Љ, К, МГ), чувâ (ДВ, П, Р, ВС), чувâ° (Г, ВГ), чувâ^н (П), чувâ°^н (МГ), да (ВС, К, МГ), да° (К, МГ), да°^н (ДВ, ВС, Љ, К, МГ).

Општи је утисак овакав: *сѝарији људи*, који се мало крећу ван племена, и *жене*, које су везане за кућу, изговарају â°; млађи свијет, који се више и даље креће, слабије чува лабијализацију.

25. У једној ријечи се често чује лабијализовано *a* под краткосилазним акцентом: *врâ°ѝ* < вѝрк, ген. вѝрга (К, МГ). Мислим да се у овоме огледа аналогичност према облицима исте ријечи са â°: *врâ°*-е колomboђ, тј. кукуруз је избацио „овршину“.

26. Лабијализује се такође и â < ã (секундарно, дијалекатско дужење):

брâ°ѝу (ДВ), уфâ°ѝе (ДВ), јâ°бука (ДВ), уфâ°ѝи (Г, К, МГ), â°јдук (Д), â°јдуцима (К), ѝâ°зуцо (Љ, МГ), уфâ°ѝиш (К, МГ), уфâ°ѝили (МГ), али: фâта (МГ), најрâ°ламо (МГ), исѝâ°да (МГ), свâ°да = свадба (МГ), ѝâ°мо (МГ), рâ°но (МГ).

Од овога отступа: главар (К); бањок, бадњак (ВС, К).

Сматрам да примјери са секундарним дужењем и лабијализацијом вокала *a* (â > â°) доказују да је лабијализација жив фонетски процес, који и данас дјелује. Ова дужења су ријетка, а честа су у â°јдук и уфâ°ѝиш.

27. Иако су неакцентоване дужине скраћене, скраћено *a* добро чува лабијализацију (a°):

а) ка°здѝ (ДВ, П, ВС, Д, Љ, К, МГ), бјѝга° (ДВ, Р, Д, Љ, К, МГ), цука°м — цука°мо — цука°ѝе (ВС, Љ, К, МГ), чека°м-чека°ш (ДВ, П, ВС, Љ, К, МГ), бјѝга°ѝ-бјѝга°м (Г, ВС, МГ), шѝга°м — шѝга°мо (МГ), руга°м — руга°ш (МГ), вѝка°смо (Љ, МГ), ѝлâка°ѝ (К, МГ), бдга°ш (ДВ, Г, К, МГ, ВГ), дбла°к (МГ), вѝка° (Љ, К, МГ), шуга°ва (МГ), чека°ј (МГ), врâска°ше (К, МГ), чека°-ме (МГ), крдка°ч (ДВ, П, ВС, Љ, МГ), дра°чу (МГ, а° = а/о), ѝува° (П, ВС, Љ, К, МГ), Царѝгра°ѝ (ДВ, Љ, К, МГ), руга° (МГ), сла°гаѝ (П), дгла°ф (МГ), ѝѝла°д-ѝѝла°дик (К), јдга°ѝ — ујдга°^н се (Љ), на°вра°ѝа (П, МГ), ѝ-ла°ѝ (П, МГ), д(л)-гла°ди (Љ, К, МГ), ѝ-ѝа°бу (ДВ), на°гла°ву (ДВ, П), на°гла°у (Љ), за°гла°чу (К), ѝ-гра°ѝ (ВС, Љ, К);

ѝдја°у (МГ), рабдѝа°у (МГ), лдѝја°у (МГ), ндсја°у (ДВ, Љ, К), ндсја°чу (ВГ), излâзја°у (Љ), ѝâђа°у = падаху (МГ), гдђа°у (Љ), квдсја°у (Љ).

б) И неакцентовано лабијализовано *a* (a°) се изговара понекад без лабијализације:

Има и један примјер лабијализованог кратког *a* иза *j*: $\delta a^\circ j \hat{a}^\circ j a^\circ$, али мислим да се у њему огледа асимилација под утицајем сусједног лабијализованог *a*.

30. На завршетку треба да кажем да сам у току посматрања ове гласовне црте на терену стицао утисак да није само дужина вокала *a* утицала на лабијализацију, него и сусједни сугласници: уснени *п*, *б*, *в* и *м*, задњонейчани *к* и *г* и веларно *л*. Ако се пажљиво погледају сви примјери за лабијализовано *a*, онда се овакав закључак сам по себи намеће.

Још једна напомена. Могло би ми се приговорити: на основу чега приписујем лабијализацију дугог *a* утицају градског говора у Бару, односно утицају млетачког дијалекта, кад о томе нема никаквих стварних података. Ако се узме у обзир лабијализација у Луштици³⁷ (ужа Бока), Паштровићима³⁷, Спичу (Шушањ) и Мрковићима, онда се мора претпоставити градски и страни утицај (Котор, Будва, Бар). Ја претпостављам да је лабијализација вокала *a* на нашем приморју свугдје истог поријекла (романског, млетачког) — од Суска до Мрковића.

То ипак не значи да лабијализација мрковићког \bar{a} није могла постати и независно од спољашњег утицаја. Довољно је да наведемо као примјер пиперско село *Црнце* у коме се такође лабијализује вокал *a*, али услови за лабијализацију нису исти као овдје³⁸.

ДИФТОНГИЗАЦИЈА ВОКАЛА \hat{e} (\hat{e}°) и \hat{o}

31. У партији о *jaīu* је речено да је дифтонгизација \hat{e} и \hat{o} млађа гласовна појава, вјероватно с краја 18. вијека или почетка 19. в. (т. 22), а проузрокована је промјенама у фонолошком систему мрковићког вокализма, гдје су се према дугом лабијализованом *a* (\hat{a}°) појавили дифтонгизирани дуги самогласници средњег реда: $\hat{e} > i\hat{e}$, $\hat{e}\hat{i}$ и $\hat{o} > y\hat{o}$, $\hat{o}y$. Раније је такође речено да је дифтонгизација млађа од лабијализације дугог *a*³⁹ и сажимања групе *ije* $> e$ (пијесџ^ак $> i\hat{e}\hat{s}\hat{e}^\circ\hat{a}$ к, а затим је пџсџ^ак $> i\hat{e}\hat{i}\hat{s}\hat{e}^\circ\hat{a}$ к), али је временски ипак претходила скраћивању неакцентованих дужина (пејтџ^ак, свејтџ^ац, пејсџ^ак), мада не много.

Данас лабијализација и дифтонгизација дјелују упоредо и могу се сматрати као истовјетни лингвистички феномени, проузроковани *зайиварањем дугих вокала*, а то затварање се код дугог *a* манифестује као лабијализација, а код дугог *e* и *o* као дифтонгизација.

32. Као што смо видјели, акцентовано дуго $\hat{e} < \bar{e}$ показује у варијантама велику сличност са $\hat{e} < \bar{e}$. Међутим, њихове варијанте нису

³⁷ Енциклопедија Југославије 2, 494—495.

³⁸ Стевановић, о. с., стр. 18—20.

³⁹ Облик имперфекта *iđjā^oxu*, *iđjā^oγu* не да се претпоставити за крај 18. в., јер је губљење *x* у овом говору морало почети раније (уп. *гри(и)дија*, гдје је: $\hat{b} + o > u(\mu)o$, а то је морало бити не само прије 18. в., него и прије 17. в). Аналогно томе нису се *x* и γ у 3. л. мн. имперфекта могли изговарати при крају 18. в., а њихов изговор је условљавао дужину и лабијализацију вокала *a* у наставку *axu*. В. *сугласник x* (т. 94).

истог поријекла, јер код $\hat{e} < \hat{e}$ — представљају дифтонгизацију (рѣп-рѣп-ријеп), а код $\hat{e} < \hat{e}$ могу бити резултат сажимања и(ј)е > $^{u}\hat{e}$, $^{u}\hat{e}$ (врјеме > врѣме, врѣме), али такође и резултат дифтонгизације (врѣме > врѣме и сл.). Ја сам већ казао у партији о *јайу* да никако не могу прихватити претпоставку да свако $^{u}\hat{e}$ представља дифтонгизацију и кад је у питању \hat{e} , јер се томе противе моја теренска посматрања. Наиме, облици са $^{u}\hat{e}$ (< \hat{e}) јављају се код старијих људи који повремено изговарају и $\hat{u}\hat{e} < \hat{e}$ [т. 18.а)].

Примјери:

а) $\hat{e} > \hat{e}$: Бајрам вѣли (ДВ), вѣли (ДВ), мѣт (ДВ), 7 — 8 жѣне^{ак} (ДВ), ћѣр (ДВ), кћѣр (К), вѣзле (П), нѣма (П), вјѣм (П), сѣм (П), тѣшки (ВС), тѣ свѣри (ВС), свѣти (ВС), жѣѣм (Љ, врло затворено е), сѣмо (Љ, К), сѣте (Љ, МГ), јѣт (К), чѣк (МГ, ВГ).

б) $\hat{e} > ^{u}\hat{e}$: $\hat{u}\hat{e}$ шѣка (К); $\hat{e} > ^{u}\hat{e}$: кр^уѣне се (ДВ), $\hat{u}\hat{r}$ ѣде (МГ), гр^уѣда < < града (МГ); $\hat{e} > ^{u}\hat{e}$: гр^уѣде < грасти (ДВ, ВС, МГ), гр^уѣдемо (ДВ), ж^уѣде^{ак}н (ДВ), 3. л. мн. $\hat{u}\hat{r}$ ѣду (ДВ, МГ), ч^уѣсѣто (ДВ), изгл^уѣда (ДВ), кр^уѣне (ДВ₂), кр^уѣну се (ДВ, МГ), три Зал^уѣвца (ДВ), ја $\hat{u}\hat{r}$ ѣду (ДВ, К), $\hat{u}\hat{r}$ ѣде (ДВ, К), $\hat{u}\hat{r}$ ѣсемо (ДВ), вок. од нѣна: н^уѣне (ДВ), м^уѣса (ДВ), кл^уѣшѣва (ДВ), л^уѣшѣ < лед (ДВ, К), р^уѣдом (ВС), кр^уѣни се (МГ), ш^уѣни то! (МГ) р^уѣйом (МГ), ген. мн. ж^уѣне^{ак} (МГ), н^уѣмам (МГ), р^уѣшѣ < ред (МГ), см^уѣшѣа (ВГ), р^уѣшѣ (К), гр^уѣда < града (К); $\hat{e} > \hat{u}\hat{e}$: $\hat{u}\hat{e}$ шѣр (Љ), ш^уѣсѣ (ВГ); $\hat{e} > \hat{u}\hat{e}$: $\hat{u}\hat{e}$ шѣка с(т)вѣ^р (ВС); $\hat{e} > \hat{u}\hat{e}$: $\hat{u}\hat{r}$ ѣду (ДВ), $\hat{u}\hat{r}$ ѣду (Г), р^уѣшѣ (ВС), $\hat{u}\hat{e}$ шѣко (ВС).

Варијанте: \hat{e} (18) : $^{u}\hat{e}$ (1) : $^{u}\hat{e}$ (3) : $^{u}\hat{e}$ (34) ; $\hat{u}\hat{e}$ (2) : $\hat{u}\hat{e}$ (4), али у малом броју ријечи (свега двадесетак).

в) $\hat{e} > \hat{e}$: Веѣли пејсѣ^{ак} (ДВ), Веѣле Сѣло (ДВ), веѣла (ДВ), веѣли (ДВ), $\hat{u}\hat{e}$ (\hat{u}) — шѣсѣтина (ДВ), меѣсо (ДВ, МГ), $\hat{u}\hat{e}$ шѣ (П), с^уѣшѣца (МГ), $\hat{u}\hat{e}$ шѣи — шѣсѣшѣи — десѣшѣи (МГ), веѣс (ВГ), засмеѣлеш се (К, МГ); $\hat{e} > \hat{e}$: Веѣле Сѣло (ДВ), $\hat{u}\hat{e}$ шѣ (Д), ген. меѣса (Д), веѣле (К), веѣлу (МГ).

Варијанте: \hat{e} (16) : \hat{e} (5), али у малом броју ријечи (8).

г) $\hat{e} > \hat{e}$: вѣле (ДВ), вѣла (ДВ), шѣшѣамо (ДВ), ген. мѣса (ДВ), жѣде^{ак}н (Д), нѣше (МГ); $\hat{e} > \hat{e}$: ба^обо вѣли, дјед (ДВ, ВГ), ген. мѣса (ДВ, Д), $\hat{u}\hat{e}$ шѣ (П, МГ), из Веѣле Горѣне (П), дат. Горѣни Веѣли (ВГ), Веѣли Горѣни (ВГ), инстр. вѣлом (Г), вѣли (Д, МГ, ВГ); Пеѣковић (Д), шѣшѣа, тетка (Д), вѣлу (МГ), вѣле (МГ₄), вѣла (МГ₄), Дуп вѣли (МГ), Сѣка вѣла (МГ), Лѣкоњ вѣли (МГ), мѣсо (МГ, ВГ), смеѣле се = смије се (МГ), ген. мн. вѣлик (МГ), акуз. $\hat{u}\hat{e}$ шѣ (ВГ).

Варијанте: \hat{e} (6) : \hat{e} (33), али у малом броју ријечи (4 + 7), претежно вѣли, вѣли.

33. И неакцентовано дуго е (ѣ) се каткад дифтонгизира, што значи да је дифтонгизација старија од скраћивања неакцентованих дужина:

$\hat{e} > \hat{e}$: $\hat{u}\hat{e}$ шѣ^{ак} (ДВ, П₄, Г, ВС, Љ, МГ₃, ВГ), свеѣшѣ^{ак} (ДВ, Љ); $\hat{e} > \hat{u}\hat{e}$: $\hat{u}\hat{e}$ шѣ^{ак} (МГ).

41. И секундарно дуго о ($\delta < \delta$) има исте фонетске промјене: *лџи* (П, Р, Д), *лџиша* (Д), *дџиша* (МГ); *лџош* (ВС, К, МГ); *кџовица*, *кова* за *воду* (МГ).

САЖИМАЊЕ САМОГЛАСНИКА

42. У сажимању самогласника мрковићки говор се разликује од осталих црногорских говора у овом:

а) у групи *ао* ($< ал, ао$) поред сажетих облика има и несажетих: *крейџа°* (ДВ, П, Г, Д, МГ) и *крейџо* (П, ВГ);

б) у групи *е^{ао}* ($< њл$) сажимање је извршено претежно у корист *џвог вокала*, али има приличан број примјера за сажимање у корист *другог вокала*: *дошџа* (ДВ, Р, П, Г, ВС, Д, М, К, МГ, ВГ) и *дџо* (ДВ, Р, П, Г, ВС, Д, М, К, МГ, ВГ). Врло ријетки су примјери без сажимања: *џошџа°* (П, ВС);

в) у великом броју примјера самогласник у радном придјеву је назализован, али тако да се *и* ипак чује: *дошџа^н* (ДВ, П, Г, ВС, Д, М, Љ, К, МГ, ВГ) и *дџо^н* (ДВ, П, Г, ВС, Љ, К, МГ), *крейџа^н* (Г, МГ) и *џричџо^н* (ВС, К);

г) Сажима се и група *ео* ($< ел; џзо, џџо$), која у другим црногорским говорима остаје несажета.

Прегледаћемо редом све самогласничке групе у којима се врши сажимање.

I

а) *ао* ($< ал, ао$) $> а$ (*а^н*):

α) *чуџа* (ДВ, ВС), *чуџа°* (Г), *крейџа°* (ДВ, П, Г, Д, МГ), *знава* (ДВ, П, Р), *џра* (ДВ), *сџра* (ДВ), *наџако* $<$ *наопако* (ДВ, ВС), *насџриџи* $<$ *наострит* (П, МГ), *џрџа°* (К), *џџк* $<$ *џао* (ВС), *џџк* (Г, ВС, Д, Љ, МГ), *скаџула°* (ВГ), *закла°* (ВГ), *закла* (К), *џења* (ДВ, Р), *џења°* (К), *уџага°* (МГ); *џџа*, *псиџао* (ДВ), *џа°* (П, Љ, К, МГ), *џџа°* (Љ, К, МГ), *бегеџица* (ДВ, ВС, МГ), *џиса* (П);

Ово сажимање се врши и у предлошким симтагама:

џа°-не смџке (ДВ), *на-ви свџет* $<$ *на ови ...* (ВС), *на-џи брџк* $<$ *на ови ...* (ДВ), *на-нџга* $<$ *на онога* (К), *за-нџм* $<$ *за оним* (МГ), *џџ-нџма* $<$ *за онима* (ВС), *на-џџањ* $<$ *на огџањ* (К), *на°-ни мџџ* $<$ *на они ...* (К), *на-џ банду* $<$ *на о(в)у ...* (Р).

β) *чуџа^н* (ДВ, ВС), *чуџа^н* (Љ), *крейџа^н* (Р), *крейџа^н* (Г, МГ), *знава^н* (ВС, Љ), *џа^н* (ВС, МГ), *џа^н* (Љ, МГ), *исџа^н* (Г, ВС), *исџа^н* (К), *казџа^н* (ДВ), *казџа^н* (Љ), *џрџа^н* (Г), *џрџа^н* (Љ), *скаџула^н* (Љ), *уџџа^н* (П) *џисџа^н* (П, М), *џисџа^н* (МГ), итд.

Показаћемо овдје однос варијаната, *неназализоване* и *назализоване*, за ова села: ДВ, ВС, Д, Љ, К и МГ:

ДВ : а (26) — а^н (10);

ВС : а (23) — а^н (28);

- Д : а (9) — а^н (5);
 Љ : а (4) — а^н (16);
 К : а (24) — а^н (15);
 МГ : а (41) — а^н (22).

Довољно је рећи да се село *Лескдв^ац*, у коме знатно претежу *назализоване* варијатне, налази у непосредној близини арбанашких села (нпр. Вели Калиман) и да је од 1878. до 1912. било у турској (албанској) територији. Тиме је дат и одговор — одакле потиче назализација.

б) *ao > o (o^н)* :

α) *ћѐро* (ДВ), *мицо* (ДВ), *ујџо* (МГ), *џрџо* (МГ), *јџо* (МГ), *чџо* (К), *џрдо* (ВГ), *оџдво* (ВГ);

β) *џрџор^н* (Д).

Можда су ови малобројни примјери дошли под утицајем истовјетног сажимања у групи *e^аo* (*рџо* и *рџор^н*).

в) *ao (a^р) осџаје несажџеџо* :

α) *имџо* (ДВ, П, ВС, Д, МГ), *џричџо* (ДВ), *џџо* (ДВ, П, Г, Д, МГ), *креџо* (П, ВГ), *казџо* (ДВ, П, К), *џрдоџо* (ДВ, П), *жџо* (ДВ), *зџо* (ДВ, МГ), *знџо* (ДВ, МГ), *исџо* (ДВ, ВС), *клџо* (ДВ), *заклџо* (ДВ, К), *џиџџо* (ДВ, МГ, ВГ), *џисџо* (П, Д), *наџисџо* (Д), *чиџџо* (П, Р), *ручџо* (ВС, К), *држџо* (Д), *шеџџо* (ДВ), *џрошеџџо* (ВС, Д), *нале^аџџо* (ДВ), *ле^аџџо* (Д), *оџџдво* (ДВ), *скаџуџџо* (ВГ), *зџблеџџо* (К), *де^арџџо* (К), *џџо* = сијао (Љ), *вџџо* = вијао (Љ), *усџјао* и *џџа*, исто лице (МГ);

β) *имџор^н* (ДВ, ВС), *џричџор^н* (ВС, К), *џричџор^н* (Љ), *џиџџор^н* (ВС), *џисџор^н* (П), *чиџџор^н* (П), *држџор^н* (Љ), *шеџџор^н* (К, ВГ).

Приказаћемо и овдје неназализоване и назализоване варијанте за споменутих шест села, да би се, уз то, видјело како несажџети облици претежу у *ДВ* :

- ДВ : ао (72) — ао^н (2);
 ВС : ао (9) — ао^н (3);
 Д : ао (23) — -----;
 Љ : ао (4) — ао^н (3);
 К : ао (9) — ао^н (2);
 МГ : ао (10) — ао^н (1);

Значи — да је вокал *o* мање подложен назализацији него вокал *a*.

У поређењу са сажџетима, несажџети облици су ријетки, сем *ДВ* (и *Дабезића* донекле!).

II

а) $e^a o$ (< њл) > e^a (e^{an}):

α) *ѡшѣ^a* (ДВ, Р, П, Г, ВС, Д, Љ, К, МГ, ВГ), *ѡѡше^a* (Д), *излѣге^a* (Р, МГ), *мѡге^a* (П, Р, Г, ВС, Љ, МГ, ВГ), *рѣке^a* (Р, П, Г, ВС, Д, М, Љ, К, МГ), *ѡѡге^a* (Р, П, ВС, Д, К, МГ), *улѣге^a* (Г, М, К), *ѡѡсе^a* (П, Љ, МГ), *ѡѡсѣке^a* (Р, П, Д), *вѣге^a* (П, МГ), *наше^a* (П, ВС, Д, К, МГ), *лѣге^a* (П), *ѡѡебе^a* (П, Љ), *сѡѡѡге^a* (ВГ), *уѡѡѣке^a* (Г, ВС, ВГ), *ѡѡмѡге^a* (Г, Д), *ѡѡѡске^a* (ВС), *ѡѡѡѣке^a* (ВС), *ѡѡѡѡѣге^a* (Љ, МГ), *ѡѡѣке^a* (Д), *ѡѡрасе^a* (Љ), *ѡѡѡке^a* (Љ, МГ), *сѡѡѡѣке^a* (К), *ѡѡѡѡге^a* (МГ), *вѣге^a* — баѡио (К, МГ, ВГ), *мѡсе^a* < мисъл (К), *изѡше^a* (МГ), *ѡѡѡѡѡге^a* (МГ), *ѡѡѡѡше^a* (К) и *ѡѡѡѡѡѣ^a* (К);

β) *ѡѡше^{an}* (ДВ, Г, ВС, Љ, К, МГ), *излѣге^{an}* (ВС, Д, К), *мѡге^{an}* (Г, ВС, МГ), *рѣке^{an}* (Р, П, ВС, Д, Љ, К, МГ, ВГ), *ѡѡѡге^{an}* (Д, Љ, К, МГ), *улѣге^{an}* (Р, ВС, ВГ), *наше^{an}* (Д), *лѣге^{an}* (Г, К, МГ), *сѡѡѡѡге^{an}* (Г, К), *ѡѡѡѡѡѣ^{an}* (Г), *уѡѡѡѣке^{an}* (ВС), *ѡѡмѡѡге^{an}* (ВГ), *ѡѡѡѡѡѣке^{an}* (ВС), *ѡѡѡѣ^{an}* (ВС), *ѡѡѡѡѡѣ^{an}* (Д, Љ), *ѡѡрасе^{an}* (К), *измѡѡѡѣке^{an}* (К), *ѡѡѡѡѡѣке^{an}* (К), *сѡѡѡѡѡѣке^{an}* (К), *ѡѡѡѡѡѣке^{an}* (К), *ѡѡѡѡѡѣге^{an}* (МГ), *мѡсе^{an}* (< мисъл, МГ), *ѡѡѡѡѡѣ^{an}* (МГ), *ѡѡѡѡѡѣке^{an}* (МГ), *ѡѡѡѡѡѣ^{an}* (К), *сѡѡѣке^{an}* (К), *ѡѡѡѡѡѡѣге^{an}* (К).

Неназализоване и назализоване варијанте:

ДВ : e^a (8) — e^{an} (3);

ВС : e^a (47) — e^{an} (21);

Д : e^a (24) — e^{an} (11);

Љ : e^a (10) — e^{an} (16);

К : e^a (47) — e^{an} (39);

МГ : e^a (56) — e^{an} (19).

И овдје је у *Лесковцу* назализована варијанта чешћа од неназализоване.

б) $e^a o$ (< њл) > o (o^H)

α) *рѣко* (ДВ, П, Г, ВС, Д, Љ, К, МГ), *мѡго* (ДВ, Р, П, Г, ВС, Љ, К), *ѡѡго* (ДВ, Г, К), *улѣго* (ДВ, Љ, К), *наѡио* (ДВ, П, Д, М), *наше^o* (К), *ѡѡѡио* (ДВ, Р, П, Г, ВС, Д, М, К, МГ, ВГ) *ѡѡѡѡѡѣ* (ДВ), *ѡѡѡѡѡѣ* (ДВ, ВС, Д, К, МГ), *ѡѡѡѡѡѣ* (ДВ, П, Г, ВС), *ѡѡѡѡѡѣ* (ДВ, ВС), *ѡѡѡѡѡѣ* < посьл (ДВ, Р, П, Г, ВС, К, ВГ), *ѡѡѡѡѡѣ* (ДВ), *уѡѡѡѣко* (ДВ, П, Д, К, МГ), *ѡѡѡѣко* (ДВ), *ѡѡѡѡѡѣ* (ДВ, Д), *ѡѡѡѡѡѣ* (К), *сѡѡѡѡѡѣ* (ДВ), *ѡѡѡѡѡѣ* (Р), *вѣго* (ДВ, Г, Д), *лѣго* (П, Г, ВС), *ѡѡѣко* (П), *изѡѡио* (ВС), *изѡѡио* (МГ), *ѡѡрасо* (ВС), *вѣго* = баѡио (Д);

β) *рѣко^H* (ДВ, П, ВС, Д, МГ), *мѡго^H* (ДВ, П, К), *ѡѡго^H* (Д), *наѡио^H* (ДВ), *ѡѡѡио^H* (П, Д), *ѡѡѡѡѡѣ^H* (ВС), *уѡѡѡѣко^H* (Д), *вѣго^H* (ДВ), *лѣго^H* (П), *замѡѡѡѡѣ^H* (П), *ѡѡѡго^H* (М).

Карактеристично је да исто лице говори: *рѣке^{an}* и *рѣко^H*, *рѣке^a* и *рѣке^{an}* и *рѣко^H* (ВС).

Упоредићемо неназализоване и назализоване варијанте, да бисмо тако уочили и разлику у броју између варијаната e^a (e^{an}) и o (o^n):

ДВ : о (66) — o^n (12);

ВС : о (18) — o^n (5);

Д : о (19) — o^n (4);

Љ : о (3) — o^n (3);

К : о (24) — o^n (26);

МГ : о (11) — o^n (2).

Закључци: 1) у ДВ се сажимање врши много чешће у корист вокала о; 2) о је мање подложно назализацији него e^a .

III

а) $au > a$:

нам < на ум (ДВ), паде ми *на^ом* (ВС, Д, Љ), *на^очи* се < научи се (МГ).

б) $eo > o$:

а) *џо* (ДВ, П, Р, Г, ВС, Д, Љ, К, МГ), *идчо* (Д, Љ, К, МГ); *сајо*, *сајо* се (МГ), *идњо* < пдњет (П, Д, К), *ддњо* (П, Г, ВС, К), *виђо* < виђет (ДВ, ВС, Д, К, МГ); *ноћу* < не хоћу (К), *ноће* (П, Љ, К), *ноћемо* (П), *ноћаше* (П), *ноћау* (ДВ), *грџиа* < грехота (П, Г), *носидну* < не остану (ДВ);

у *дебџо* (Д), *дебџо* (К), *идџо* (Д) — сажимање спречава хијатско ј (*i*);

у *идмео* — *идмела* (ДВ, ВС, Д, К) и *идмџо* (К) — можда спречава сажимање акценат друге варијанте, а вјероватно и облици зависних падежа (однос номинатива и генитива).

б) *џзрⁿ* (ДВ, П, Р, Д, Љ, К, МГ), *идчрⁿ* (К), *виђрⁿ* (ДВ, ВС, Д, Љ, К, ВГ).

в) $eu > e$:

Усџн (П, Љ, К, МГ), *Усџноⁿ* (ДВ, П, ВС, Љ, К, МГ).

г) $ee > e$:

џџм < сџџем (Р, Г, Љ, К, МГ), *вјџм* < вјџџем (Р, Г, Д, Љ, К), *џна ми ге* [*< ге (j)e*] дала (ДВ), *кџ-ге идџнао?* (ДВ), *бјло-ге* и *лџтос* (К). У сва три посљедња примјера *ге* је постало од *ге* + *је*.

д) $oe > e$ и o :

а) *џџк* < чџвек (П, ВС, Љ, К, МГ, ВГ).

б) *Река Црновића* (ДВ), *Мркоⁿ* (П, ВС, Љ, К, МГ) за које се може претпоставити да је постало од Мркојевић (ДВ, К).

ђ) $oo > o$:

гѳри < говори (П, МГ), *гѳриѳла* (ВС), *горѳла* (К), *гѳрећ* (К), *гѳраше* (МГ), *ѳгор* (ВС), *ѳгѳр* (К), *бѳница* < болница (ВС, М), *ѳдѳница* < по(в)ојница (ДВ);

Не сажима се ова група у радном придјеву: *убѳо* и *убѳ^но* (МГ), *убѳ^рн* (К).

е) *оу* > *у*:

удѳр < овуѳер (МГ).

ж) *и(ј)и* > *и*:

Свѳиѳлија < Свети Илија (ДВ), *Свѳиѳивѳн* < Свети Иван (ДВ), *Змѳно* брѳдо (Д), *змѳ-е* лѳк вѳѳа (К).

43. Сажимајући групу *ао* у корист првог вокала (*ао* > *а*), Мрковићи одступају од сусједног *зубачког говора*, који ту групу чува несажету, а слажу се са осталим црногорским говорима од којих су територијално потпуно одвојени. Несаждети примјери, који су најбројнији у ДВ, ипак показују да веза са зубачким говором није сасвим прекинута.

Двојство у групи *е^ао* (< ѳл), која се сажима у корист првог и у корист другог вокала, повезује Мрковиће са удаљенијим црногорским говорима који имају такође *ѳл* > *е^а*, односно са сусједним зубачким говором који има *ѳл* > *о*. У овој групи је сажимање *ѳл* > *о* најизразитије у ДВ.

44. За нас има посебан значај сажимање у групама: *ео* > *о* и *еи* > *е*, јер показују да се контракција врши у *корисѳи* вокала *јаче сонорносѳи*. То нам помаже да схватимо сажимање групе *и(ј)е* > *е*. Сва три сажимања [*ео* > *о*, *еи* > *е*, *и(ј)е* > *е*] сматрам *ѳриближно* истовременим и релативно старим, тј. ѳихов почетак би могао бити при крају 17. вијека, а јачи развитак у току 18. в. На такву претпоставку нас упућује скоро потпуна завршеност ових гласовних промјена и историјске прилике у којима су се Мрковићи нашли у то вријеме (*исламизаѳија*).

Ја такође сматрам да упоредо са сажимањем споменутих група иде и сажимање у групи *ао* > *а*, гдје знатно претежу сажети облици, сем ДВ гдје је однос обрнут. И ово сажимање може такође бити резултат превласти вокала *јаче сонорности*, тј. вокала *а* у овом случају. Превага несажетих примјера над сажетим у ДВ (74 : 36) одговара донекле релативно добром чувању групе *ије* у овом селу, а то значи да је сажимање у корист вокала *јаче сонорности* у ДВ *касније* почело него у јужним мрковићким селима, гдје се најприје и јавила ова гласовна промјена.

45. Вокалска група *е^ао* (< ѳл) је специфична, јер се у несажетом облику није сачувала ни у једном црногорском говору⁴². Она се на читавој црногорској територији, сем Грбља и Зубаца, сажима у *е^а*. Мрковићко двојство показује колебање: ДВ иде углавном са Зупцима,

⁴² Милетић, о. с., стр. 271—272, нема ниједног несажетог примјера за групу *е^ао* у *црмничком говору*; међутим, Бошковић и Малецки (L'ехатен, стр. 8) имају таквих примјера за Доњу Црмницу (Сеоца).

мада контакт између њих никад није био јак, а у јужном дијелу Мрковића претеже знатно e^a . Ја сматрам да је и једно и друго сажимање старо, јер га у облику e^a налазимо већ у почетку 16. вијека у познатих седам писама Скендер-бега Црнојевића Млетачкој Републици⁴³. Исто сажимање има и *ћеројски говор*⁴⁴ код Пуле у Истри чији су се становници преселили тамо из Црмнице средином 17. вијека.

Кад бисмо могли претпоставити са сигурношћу да се група $e^a o$ (< њл) бар дјелимично одржала до средине 17. в., онда бисмо примјере са o у јужним селима (ВС, Д, Љ, К, МГ) могли такође схватити као сажимање у корист вокала јаче сонорности, јер је вокал o сонорнији од вокала e^a у овом говору. Један једини примјер из овог говора (*ћошд^aо*; П, Д) није довољан да несажете облике ове групе (свега 2) примимо као *сигурне* за 17. в., мада је и то *сасвим* могућно (види т. 21).

46. Од осталих примјера скреће на себе пажњу сажимање у групама: *оe > e* (чѣк) и *оу > у* [удѣр < о(в)удер]. Ово сажимање мора бити старо, јер претходи сажимању у корист вокала јаче сонорности. Међутим, облици: Рѣка *Црновића* (< Р. Црнојевића) и *Мрковићи* (< Мрковијевићи?) биће свакако новији.

47. Што се тиче назализације крајњег самогласника у радном придјеву и именицама са истим таквим сажимањем, то је сигурно *албански уишцај*. Гегијски говори албанског језика имају ове назале: \bar{a} , \bar{i} , \bar{e} , \bar{a} , \bar{o} , \bar{u} и \bar{u}^{45} . Као што смо видјели, при сажимању вокала у мрковићком говору јављају се ова три назала: \bar{a}^H , \bar{e}^H , \bar{o}^H . У усамљеним ријечима може се јавити и \bar{e}^H (\bar{e}): Камене^Hчки мост (< Каменички мост), тј. *ен* + сугласник > \bar{e}^H + сугласник. Чисто \bar{e} чује се у албанској позајмици *фрџише* (име једне воде у Горани).

РЕДАКЦИЈА И ГУБЉЕЊЕ САМОГЛАСНИКА

48. Каткад се *неакцентивани самогласници* на почетку и у средини ријечи редукују и сасвим губе. Засад се ова редукција врши у ограниченом броју примјера, а најизразитија је код вокала u и i , нарочито код i . Према томе, она је најјаче захватила вокале најмање сонорности.

а) Почетак ријечи

a : *ačā(n)*-је л^џош (МГ); *букāӣ*, адвокат (ДВ, МГ) и *абукāt* (ДВ, ВС, Д).

o : *скџруша* (МГ), *скорџуша* (МГ), *сџираџуша* (Г, К), *гледāло* (К, МГ), *фицџери* (К), *суишло* се фџно (МГ), *шећџр*-је *скуџџо* (П), *овā-е скуџџела* (МГ), инф. *скуџџӣ* (< оскупјет), *фундāло* се (МГ) и *офундāло* се (МГ).

⁴³ Rešetar, *Der štok. Dialekt*, стр. 95.

⁴⁴ Л. Вујовић, Како се развио екавизам мрковићког говора, ЈФ XXIII, стр. 8.

⁴⁵ W. Cimochowski, *Le dialecte de Dushmani*, стр. 8; М. Стевановић, о. с., стр. 17—18 и фуснота на стр. 17, из које се види да је у Трелчи \bar{e}^e (< \bar{e}) назализовано, али само у радном придјеву (као у Мрковићима).

Мр̀ко^ш (ВС, К, МГ), у Ра̀до^шће (Р), Пѐко^ш (Љ), ген. Пѐко^шћа (Љ), ген. Пѐко^шћа (Љ), Ша̀бо^ш (ВС), Пѐшо^ш (К), Де^шчо^шћи (ВС, Д), пу(т)-Де^шчо^шће^ак (П), у Сеф^шро^шће (Г), А^осо^шћи (Д), Кр^шшо^шћи (К);

Вокал *и* може бити и сасвим редукован: у Бу̀ро^ше (ДВ).

β) М^еме^шо^шца (ДВ); Фра^шно^шца, њива (МГ); Мил^шшо^шца, њива (МГ); такође Ш^рд^шја^шца (МГ);

Су^шло^шца, жена (П).

γ) гла^швар^шма (К), Мр̀ко^шјеви^шма (К), оч^шма о^шшвор^шен^шма-за^шшвор^шен^шма (К).

δ) У једним ријечима неакцентовано *и* се скоро редовно губи између сугласника:

Фа^шшма (ДВ, П, Г), ж^шшвина (Г), ж^шшвину (МГ), ж^шшвину (МГ), за ж^шшвину (МГ), ил^шшво (МГ); с^шшво, пасу^шљ (МГ); ш^шл^шж^ше (К), ш^шл^шег^шшћи (К), ш^шл^шж^шад-ш^шл^шж^шадик (К), Кра^шш^шина (ДВ, Љ) и Кра^шш^шина (ДВ), у-Кра^шш^шину (ДВ), у-Кра^шш^шину (Д, К); к^шш^шко (ДВ, Д, К, МГ), к^шш^шке (МГ), њ^шш^шко^шко (ВС); м^шш^шса^шш (К), м^шш^шс^шни^шше (К, МГ), м^шш^шше (П, ВС, Љ); Ка^шш^шмен(и)чки м^шш^шст (ДВ, П, ВС);

У другим ријечима се губи *и* повремено:

в^шш^шли лу^шшћи (ДВ) и вел^шш^шка гла^шш^шт (К, МГ); до^шш^шш^шја (МГ) и до^шш^шш^шш^шја (ДВ); и^шш^шм^шња (К, ВГ) и и^шш^шм^шија (ВС, Д, Љ, МГ); ма^шш^шс^шне (ДВ, П, МГ) и ма^шш^шс^шлине (Р, ВС, К).

Сматрам да је и^шш^шм^шња постало асимилацијом (мј > мњ), а не јотовањем, јер таквог јотовања у овом говору нема. Постанак *ш* у ма^шш^шсна је сасвим нормалан за ову гласовну ситуацију.

РЕДУКЦИЈА НЕАКЦЕНТОВАНИХ СЛОГОВА

49. Слично самогласницима, и неакцентовани слогови се редукују у неким ријечима, и то потпуно. Тој редукцији је више склон почетак него средина ријечи.

а) Почетни слогови:

(ин)вал^шшш (ДВ); (ја)ша^шш^шг^шш (МГ, ВГ), (ја)ша^шш^шг^шш (Љ), (ја)ша^шш^шг^шш (К), (је)м^шш^шш = лемеш (ВГ);

б) Средњи слогови:

њ^шш^шко(ли)ко (ДВ); ш^шш^шд(ли)ко-ге (= људе) стим^шш (К); к^шш^шд(ли)ко д^шш^шба-е б^шш^шд^шш^шо с^шш^шк на Ц^шш^шт^шш^ше? (К); к^шш^шд(ли)ко (ДВ, МГ); преко м^шш^шста Ка^шш^шме(ни)-ч^шш^шкога (ДВ₂).

НЕАКЦЕНТОВАНО О > А

50. Лабавијом артикулацијом неакцентованих слогова објашњава се прелаз неакцентованог *о* у *а*, како испред акцентованог слога, тако и иза њега⁴⁶.

⁴⁶ Упореди сличну појаву код М. Стевановића, Ђаковички говор, стр. 28 и А. Белића, Дијалекти јужне и источне Србије, стр. 18.

а) о > а непосредно испред акцентованог слога:

майїка (ДВ, Љ, МГ), *майїку* (МГ), *майїком* (ДВ, Љ), *валѡма* (ДВ₃, МГ₆), *валѡви* (МГ), *валѡве* (МГ) *јаргѡн* (ДВ, П, МГ), *далѡї* (ДВ), *майїамо се* (ДВ), *майїа се* (П), *замайїа°* (МГ), *замайїа°ју* (Д), *замайїај* (ВГ), *сирамѡк* (ДВ), *Амѡр* (Г, МГ₃), ген. *Амѡра* (МГ₃), *Асмѡн* (МГ₆), *Асмѡн Амѡров* (МГ), ген. *Амѡроца* (МГ), *арѡк* (П, ВС, К₂, МГ₂), ген. јдн. *арѡга* (К, МГ), *арѡзи* (Г, К), *арѡзи* (МГ), *арѡги* (К), *лайїше* (П), *лайїша* (Г), *лайїшу* (Г), *лайїшом* (Љ), *лайїшама* (МГ), при *Мажѡри* (Љ), *Мажѡра* (МГ), од *Гарѡжде* (Љ), *авѡ°* (МГ, ВГ), *анѡ°* (МГ), *бајѡла се* (МГ); *Рагѡшица*, њива (МГ); *Паїкѡник* < Под коник, имање (МГ); *їалумїш* < полумиш, царић (МГ); *разбалѡла се* *їагѡно* (МГ), *нарачїш* (МГ), *їајѡї* (МГ), *їасїѡф* (МГ), *багѡї* (МГ), *Салѡна* (МГ), *малїшву* (МГ), *їреканѡчио* (МГ), *Асѡј* < *Осој* (МГ), *їаїѡк* (МГ), *їаїѡком* (ВГ); *магѡ-ли?* аор. (МГ); *забарѡшиї*, обично: *забрѡиї* (ВГ), *арїз* (ВГ), ген. једн. *басїѡна* (ВГ), *арїѡчки* млїни (Љ);

б) о > а непоредно иза акцентованог слога:

їѡїѡла (МГ), *їѡїѡлу* (МГ), *Тѡїѡлица* (К), *срѡмаїша* (К), *їолѡка-їолѡка* (Г), *їолѡка-ге!* (МГ), *їолѡка* иде (МГ);

Као што се види из малог броја примјера, ова појава је знатно рјеђа од претходне.

в) о > а у групи предлог + именица (предлог је често акцентован):

їрека-мѡра (К), *їрека-сѡла* (МГ), *їрека* педѡсе(т) гѡдине^ак (ВС), *їрека-Међурѡча* (Љ), *їрека-гѡдине* (Љ), *їрека* *їѡ(ѡ)на* (К), *їрека-вїлице* (К), *їрека-њѡга* (МГ), *їрека* пѡла (МГ), *їрека-њѡкош* *кѡзе*^ак (МГ), *їрека* гѡре (ВГ), *їа-їирѡук* = под... (МГ), *їа-їѡ* *слѡме* = под... (МГ).

Из распореда примјера се види да је ова гласовна промјена позната читавом говору, али је најчешћа у МГ.

Примјер: *їрека-Међурѡча* — показује да се ова промјена може вршити и на већем одстојању од акцентованог слога, а не само непосредно испред њега.

УТИЦАЈ ПАЛАТАЛА Љ И Ј НА САМОГЛАСНИЧКЕ

ПРОМЈЕНЕ: А > Е И У > И

51. Утицај палатала *љ* и *ј* на прелаз *а* у *е* огледа се у два примјера: *велѡї* и *јѡребица*⁴⁷, док је прелаз *ју* у *ји* нешто чешћи. Ова промјена је, у ствари, само дио партије о утицају палаталних консонаната на вокале *а* и *у*, а са њом смо се срели кад смо говорили о прелазу *а* у *е*^а при непосредном додиру вокала *а* са палаталима: *ј*, *љ*, *њ* и *ћ* (т. 2, б).

а) *а* > *е* *испед* *љ* (> *л*): *велѡ* (ДВ, ВС, К), не *велѡ°* (К, МГ), *велѡла* (П), не *велѡју* (ДВ).

Ово је, мислим, старија гласовна промјена која је извршена прије прелаза *љ* у *л*. Пошто се *љ* изговарало као посебан фонем најкасније до почетка 18. вијека, како показују примјери за ново јотовање: *дї-*

⁴⁷ А. Белић, Дијалекти јужне и источне Србије, стр. 18: *јеребица*.

бли < дибљи < див-ји, зрале < здрав-је, — можемо са много вјероватноће претпоставити да је облик *велѡи* постао прије 18. вијека. Такав закључак изгледа једино могућ, јер високо л (л < љ, т. 85) не би могло довести до ове гласовне промјене, тј. *a* > *e*.

И *јѣребица* (Г, ВС), *јѣрибице* (Г, К), *јѣребице^ак* (Г, ВС, М), — постало је прије под утицајем палаталног *j* него као резултат асимилације према идућем *e*, јер је акценат био на првом слогу: *јѣребица^а*⁴⁸ (Д).

б) Знатно је јачи утицај *j* на *y* које прелази у *ÿ*, а затим у *и*: *ÿрѣчајÿћ* (П) и *ÿрѣчајÿћ* (К).

Тако је постало: *Исÿф* < Јусуф (ДВ, Г, К, МГ, ВГ), *ичѣр* < јучер (ДВ, П, Г, Љ, МГ), као и у другим црногорским говорима; *ичѣра* (П, К), *ÿиѣроза* < јутрос (ВГ), *сѣ^а -мѣић* (МГ) < *сѣ^а -мѣућ* (МГ) < *сѣ^а -мњућ* (К, ГМ);

ју (< љ) > *ји* > *и*: не могу да-*ји* (= *ју*) *ћѣра^м сѣ^м* (К); *купѣо-се^а(м)-и* (= *ју*, мазгу) *самѣ^ором* (МГ); *ја-ћу да-и* (= *ју*) *држѣм* (МГ).

Према томе, ова гласовна промјена је знатно чешћа у мрковићком него, нпр., у црмничком говору⁴⁹, али је у оба случаја сматрам домаћом гласовном појавом.

в) Споменутим гласовним промјенама под а) и б) веома је близак прелаз *a* у *e* иза *ч* и *з* (з):

чешѡф (Д, МГ), од тур. *çarşaf* (Škaljić, Turcizmi: *çarşaf* i *çarşav*); *чѣрѡи* (МГ) и *чѣрѡи* (ДВ, МГ), од тур. *çorap* и *çorab* (Škaljić, о. с., *çagara* i *çògara*; Елезовић, Речник, *чарѡи*); *зенѡи* (Љ, К, МГ) и *зенаи^лија* (Д), од тур. *sanat* (Škaljić, о. с., *zànat*).

Мада у овом говору *ч* може бити каткад палатално (такође и: ш, ж, ц)⁵⁰, ја нисам забиљежио ниједан примјер у коме би *ч* било палатално у ријечима *чешѡф* и *чѣрѡи*. Па ипак, прелаз *a* у *e* у тим ријечима морамо тумачити палаталношћу сугласника *ч* у вријеме уласка тих ријечи у овај говор. Истовјетне промјене су познате призренско-тимочком дијалекту⁵¹ и ђаковачком говору⁵¹.

Знатно је теже објаснити прелаз *a* у *e* у *зенѡи* и *зенаи^лија*, јер *з* није данас палатал. Па ипак и у тој промјени видим прије утицај раније палаталности сугласника *з* (т. 109) него редукцију вокала *a*, јер би у овом посљедњем случају *a* морало дати *e^а*, а таквог изговора данас нема. Слична гласовна промјена у *ђаковачком говору*⁵² свакако је резултат редукције неакцентованог *a*, али према цјелокупности фонетских про-

⁴⁸ У својој дисертацији *Говор источне Херцеговине*, стр. 33—34, А. Пецо наводи *јѣрѡица* и чешће *јѣрѡица*. Позивајући се на двојаки коријен за ову ријеч код Даничића (Коријени), Фасмера (REW) и Славског (Słownik etymologiczny języka polskiego), он закључује да *јѣрѡица* и *јѣрѡица* могу бити дублети. — С обзиром на двојаки коријен *ѣрѡ* и *ѣрѡ* за јужнословенске језике (Славски) није искључено да и мрковићко *јѣребице*, поред много рјеђе *јѣребица*, — може бити дублет.

⁴⁹ Милетић, о. с., стр. 255.

⁵⁰ Види у овом раду: ш—ж, ч—ц (т. 110).

⁵¹ А. Белић, *Дијалекти јужне и источне Србије*, стр. 19—20: *ча^риѡѡче* и *чѣрѡи*; Стевановић, *Ђаковачки говор*, стр. 32: *ћѣрѡи*.

⁵² Стевановић, *Ђаковачки говор*, стр. 32: *з^ниѡи*.

мјена у мрковићком говору — ја тешко могу за њ претпоставити такав развитак, тј. да је *занáџи* > *зенáџи* путем редукције (мада то није искључено).

ЗАМЈЕНА СТРАНИХ ВОКАЛА

Осврнућу се само на најчешће и мање-више јасне примјере за романске (млетачке и талијанске), турске и албанске позајмице.

52. Романско (млет.) *o > y*: *бумба* (ЈБ, К), *кулџера* (Р, ВС₂) и *колџера* (Р), *куманџер* (ДВ, ВС) и *команџер* (ВС), *кумџендија* (ВГ).

Романско (тал.) *a > e^a*: *ме^aнкáџи*, *ме^aнкáџе*, *ме^aнкáџаше* (тал. *mançare*) (П, ВС, ЈБ, К).

53. Турско *ü* се замјењује обично нашим *и*, а ријетко нашим *у*:

а) *ћиџи* (ДВ, ЈБ) од тур. *kür* (Škaljić, Turcizmi, ćur; Елезовић, Речник, *ћуџи*); *ћимџир* (ДВ, МГ) од тур. *kömür* (Škaljić, ćumur; Елезовић, *ћумџир*, ген. *ћумџура*); *ћигџим* (К, МГ) од тур. *güçüm* (Škaljić, đugum; Елезовић, *ћугџим*, ген. *ћугџума*); *мифџиџа* (П, К, МГ) од тур. *müftü* (Škaljić, müftija); *мислимáн*, *мислимáнски* (ДВ, М) од тур. *müsliman* (Škaljić, musliman);

б) *ћулáџ* (ДВ, П, ЈБ, МГ) од тур. *kulah*; *ћускџа* (ДВ, П, К, МГ) од тур. *küskü*.

Турско *ö* показује велику разноврсност у замјенама:

а) *ö > o*: *ћџр* и *ћџр*, слијеп (П, ВС, К) од тур. *kör*; *ћџш* (ДВ, МГ) од тур. *köse*;

б) *ö > y*: *душџк* (П, К) од тур. *döşek*;

в) *ö > и*: *ћиџрџа* (К, МГ) ов тур. *körgü* (Škaljić, Turcizmi, ćurgija); *ћимџир* од тур. *kömür* (алб. *çutur-i*).

г) *ö > y, o, e*: *ћусџџак*, *ћосџџак*, *ћесџџк* (ДВ, К, МГ), ланац за сат, од тур. *köstek* (Škaljić, ćustek m, спона за сапињање предњих ногу у коња; Елезовић, *ћусџџек*, ланац (за сат), део коњске опреме којом се на коњу нешто стеже).

Турско *in > ин*, *e^aн*, а турско *it > e^aм*: *џзин* и *џзе^aн* (К), допуштење, дозвола, од тур. *izin* (Škaljić, izun; Елезовић, *џзан* и *џзџн*); *рџсе^aм* (К, МГ), слика, фотографија, од тур. *resim*, арап. *resm* (Škaljić, řesum m., такса, порез; Елезовић, рџсим м., такса).

54. Албанско *a* иза *л* (l) може бити замијењено са *e^a*: *лакурџи* и *ле^aкурџи*, слијепи миш, голаћ (го човјек), од алб. *lakuriç*; *Ла^aкџиџа*, назив једног имања у ВГ које има мочварну земљу, — албанска је синтагма (сложеница) у чијем је првом дијелу придјев: *i lagët* = мокар; вокал *a^e* у *Ла^aкџиџа* је осјетно шири, отворенији од мрковићког *e^a* у *лџак* и *лџан*; према алб. *lak* кажу Мрковићи *лџак* за *коноу*, мн. *лџаке* за „праће о-самара“.

Албанско *ë* може имати тројаку замјену у ријечи *frashën-i*: *e^a*, *e*, *и*: *Фрáше^aњ* и *Фрáшин*, вода у Горани; *Фрáшењ*, ген. *Фрáшња* (са непостојаним *e*), назив за једно имање.

Испржније изучавање замјене страних гласова (вокала и консонаната) у овом говору захтијевало би посебну студију у шта се ја не могу упуштати. Мјесто тога мислим да дам рјечник страних ријечи у мрковићком говору.

АСИМИЛАЦИЈА И ДИСИМИЛАЦИЈА

55. У неколико ријечи имамо потпуну асимилацију вокала у два сусједна слога.

Ако је вокал акцензован, онда се према њему може једначити и вокал који му претходни и вокал који слиједи за њим:

$a > o$: *бдоми* (ДВ), *чдмок*⁵³ (Љ, К, МГ) од тур. вулг. *çotak*, *џаниџолдне* (ДВ), *Ддброџода*⁵⁴ < Добра Вода (К);

$a > e$: *делџко* (Д);

$e^a > y$: *осунџо*, *осунџи* (ВС, К) < *освџуи*, са губљењем *в* и асимилацијом e^a (< Ђ) према сусједном акцензованом *у*;

$e > и$: *чилџик* (МГ), тур. *çelik*;

$e > a$: *марџак* (ДВ, К), *маракџија* (К), од тур. *teğak*.

Ако је вокал неакцензован, онда се према њему једначи вокал који му претходи:

$a > o$: *Црџногора*⁵⁴ < Црна Гора (К, МГ), а можда и *Ддброџода* < Добра Вода (К);

$e > a$: *џајаниџка* < *цепаниџка* (*цепџат*) (МГ), ген. мн. *џајаниџке*⁵⁴ (МГ);

$e > o$: *џроко-брџега* (ДВ), *џроко-мџста* (К), *џроко-лџети* (К), *џроко-зџбеле*⁵⁴ (К);

$o > y$: *курубџамо* (Д).

Гласовне промјене у *осунџи*, *џајаниџка* и *курубџи* — сталне су, а у осталим примјерима — повремене.

56. Можда се *дисимилација* огледа у овим примјерима: *рашџџо* < *решето* (ДВ, МГ), *косарџић* < *косџер* (ДВ, Г, МГ), *чакџић* < *чекић* (МГ) и *јџзиро* < *језеро* (ВГ₅).

ГЛАСОВНЕ ПРОМЈЕНЕ НАСТАЛЕ МИЈЕШАЊЕМ РИЈЕЧИ

57. Према ријечи *коломџдџ* (кукуруз), која се употребљава у Мрковићима и код сусједних Албанаца, — постало је: *кокорџс*, *џзбек кокорџза* (ДВ, Љ, К).

Према именици *кџнџулус*, *сефџир* (конзул), постало је *кџнџулаџрија* (МГ), али је њена употреба ограничена на ужи круг људи.

⁵³ *Чдмок* може бити и резултат лабијализације, мада *а* у *çotak* није дуго (уп. *зубок* < *зубак*).

⁵⁴ *Ддброџода* и *Црџногора* може бити образовано према *Доброџдџанин* и *Црногдџре*⁵⁴, али ће прије бити да је a^o (< \bar{a}^o) прешло у *о* као резултат асимилације.

СЕКUNДАРНИ САМОГЛАСНИЦИ

58. Именица *грива* гласи обично: *огрѝва* (П₂), у *огрѝву* (П₂), *угрѝва* о(д) кѡња (МГ).

Сматрам да су се самогласници *о* и *у* појавили под утицајем *санӣ-хија*, јер се предлог *у* (а такође и предлог *о*, мада је то примјером теже доказати) могао једноставно „прилијепити“ уз именицу и постати њен саставни дио.

Ово потврђује грбаљско *ѡрог* и *ѡро̄и* (< орао), које је такође морало постати у сантхију (*ѡро-те* изио, *ѡро-га* изио).

Прилог *низдоко* добио је *о* према *висдоко*.

ПОКРЕТНИ ВОКАЛИ

59. Покретни вокали су врло чести у прилошким ријечима (*сӣноћ-сӣноћа*), јављају се каткад и у прилошким синтагмама (*јѣну но̄ћ* и *јѣну но̄ћа*), али их никада нема у ријечима с деклинацијом. Најчешћи покретни вокал је *а*, који се јавља нарочито често у временским прилозима, а знатно је рјеђе *е* и *у*, јер их налазимо само у два мјесна прилога (*нӣздол* и *ѡзгор*). Овакав развитак покретног *а* настао је, несумњиво, под утицајем прилога: *кѡѡӣ* (*кѡѡӣ*) и *кѡѡа*, *сѡѡӣ* (*сѡѡӣ*) и *сѡѡа*.

Примјери:

лѣтос (ДВ, Г, ВС), *лѣтоса* (ВС, МГ, ВГ) и *лѣтоса* (МГ, ВГ); *де^ане^ас* (М, МГ), *де^ане^ас* (П, ВС, М, Љ, МГ) и *де^ане^аза* (П, Љ, МГ₂, ВГ); *ѡтрос* (К), *ѡтроса* (МГ, ВГ) и *јѡтроса* (Љ); *не^ане^ас* (П, ВС) и *не^ане^аза* (П, Љ); *ичѣр* (ДВ), *ичѣра* (ДВ, П, К₂, МГ) и *јучѣра* (МГ); *одувѣр* = *овуда* (МГ, ВГ) и *одувѣра* (МГ, ВГ); *тудѡјер* и *ѡудѣра* (ДВ, МГ); *озѡр* (К) и *озѡра* (ДВ); *ѡзгор* (ДВ, М, МГ) и *ѡзгора* (МГ); *ѡпет* (МГ) и *ѡиѡда* (ДВ, МГ₂, ВГ); *зѡ^т* = *затим*, *послије*, *опет* (К, МГ) и *зѡда* (ДВ), *зѡ^дда* (К); *те^апут* (ДВ, П, ВС, Д, Љ, К, МГ) и *ѡѡѡӣуда* (ДВ, Р, ВС, К, МГ, ВГ), *јен-пѡт* (ДВ) и *јен-ѡѡда* (ДВ); *пѡсле* (ВС, Д, К₂) и *ѡдследа* (ДВ); *ономе^ан* (ДВ, П, ВС, Д) и *ономе^ана* (ДВ₂, П₂, ВС₂, Д, МГ); *јен-дѡ^ан* (МГ) и *јен-дѡ^ана* (МГ); *лѡник* и *лѡника* (ДВ, Р, К, МГ₂), *лѡ^аника* (К, МГ); *сӣноћ* (ДВ) и *сӣноћа* (ДВ, МГ); *ѡѡ-но̄ћа* (Д, К), *јѣну но̄ћа* (К); *озѡл* (ДВ, Љ, К, МГ) и *озѡла* (ДВ, К, МГ); *нӣздол* (ДВ, Д, М) и *нӣздола* (ДВ);

нӣздоле (П, ВС, К₂, МГ), *ѡзгоре* (ДВ, П, Љ, МГ₂);

нӣздолу (К, МГ₂), *ѡзгору* (ДВ, Р, МГ₂).

Под утицајем покретних вокала у овим примјерима — настали су прилошки облици: *ѡѡкла^ѡ* (ДВ₁₂) поред *ѡ ѡ кле* (К) и *ѡ ѡ кли* (ДВ, Р₂, К₂, МГ); *ѡѡла* (ВС) поред *ѡ т ле* (ДВ₂, Р, Г, ВС₂, Д) и *ѡ т ли* (К₂); *ѡкла* (ДВ₂, Д, М) поред *ѡ кле* (ДВ, К, МГ) и *ѡ кли* (Љ).

⁶⁶ Ivšić, Posavski govor, стр. 189: *пѡла* — *послије*. — И у Бару се каже *ѡѡла*.

лику доспјела са средњег или сјеверног приморја, јер би у мрковићком говору *р* морало дати *е^ар*, а не *ар*.

в) Некадашње *д* дало је *о* (а не *у*) у ријечи: *џомаџићий*, *џомаџиши* (МГ)⁶⁰, а *лу* у *лужйца* (ДВ, П, ВС, Љ, К, МГ) < лџаца.

Ново *д* се развило редукцијом вокала и у ријечи *маслина*: *мџсине* (ДВ), *мџсна*, са ослабљеним *џ* (П).

г) Дуго (вокално) *н* се развило из *мџсна* асимилацијом *џн* у *н̄*(=*н̄* !): *мџне* (Љ), *мџне* (МГ), *грџна о(д) мџне* (ДВ).

К о н с о н а н т и

Т и Д

62. Сугласници *џ* и *д* се губе у изговору више него ма који други сугласник. Тако се *џ* губи фонетским путем у групама *сџв* и *сџр*, а *д* у групама *здр*, *ждр*, *дн*, *дњ* и *дл*. Код предлога који се завршавају сугласницима *џ* и *д* — долази до губљења тих гласова испред свих сугласника и сонаната у *санџију*, што, очигледно, неће бити увијек чисто фонетска појава него прије последица специфичне фонетике санџија, а до извјесне мјере и аналогија према оним примјерима у којима се *џ* и *д* губе фонетски.

Изложићу цјелокупан материјал о губљењу *џ* и *д* према споменутиим сугласничким групама и према врстама сугласника испред којих се *џ* и *д* губе у санџију:

а) *сџв* > *св*:

свџр (ДВ, Г), *свџр* (ВС, Д, К, МГ), *свџри* (Љ), *свџрно* (МГ).

б) *сџр* > *ср*:

нџ-срџну (ДВ), *срџна* (Г, Д), *срџна* (ВС), ген. јдн. *срџне* (МГ), *срџнка* (ДВ), *срџнке* (ДВ), *срџнку* (К), *срџжа* (ДВ), *срџжом* (ДВ), *срџжу* (К), *нџ-срџжу* (К), *срџњ* (ДВ, МГ), *срџњ* (П, Г, К, МГ), *срџк* (ДВ), *срџк* (МГ), *д-срџга* (ДВ), *д-срџга* (К), *о-срџга* (МГ, ВГ), *срџшнџ* (ДВ), *срџшио* (ДВ), *срџшиш* (Љ), *сџсро!* (ДВ, МГ), *сџсру* (ДВ, МГ), *сџсри* (П, М, МГ), *сџсра* (Д, Љ) *сџсре* (М, К), *бџсро* (ДВ), *бџсра* (П, К), *бџсри* (К), *срџла* (Д, К), *срџла* (МГ), *срџлаше* (МГ), *срџлџ* (МГ), *срџва* (Љ, МГ), *срџц* (ДВ, Д, МГ), *срџдџ* (ВС), *насрџо* (МГ), *срџгосџ* (МГ), *косрџка* (МГ), *срџк* (ДВ), *срџка* (Д, К, МГ), *срџдџли* (ДВ), *срџжу* (ДВ), *осрџжи* се (МГ), *Аџсрија* (ДВ, Р, К).

Према *срџњ-сџрџњ* (ДВ) и *срџц-сџрџц* (ДВ), говори се: *срџња* и *сџрџња* (ДВ), *срџбро* и *сџрџбро* (ДВ), *сџрџшине* (ДВ), *усџре(д)-пола нџни* (П), *усџрџ-зџме* (МГ).

в) *здр* > *зр*:

озрџвио (ДВ), *џдрџф* (ДВ), *џдрџи* (ДВ), *зрџле* (ДВ, Љ), *зрџф* (Д, К), *зрџве* (К), *зрџво* (К), *зрџви* (М, К), *зрџвик* (М).

⁶⁰ Rešetar, Der štokavische Dialekt, срр. 103: *tomaciti* < *tolmaciti*, а не *tmaciti* (Dubrovnik, Prčanj).

г) *ждр* > *жр*:

жребѣ^ац (П), *жрѣйца* (П).

Иако се у свим овим групама (а-г) може још чути *ш* и *д*: *ств^ар*, *стра^ана*, *бйстра*, *страњ*, *здрале*, *ждребѣ^ац*, — то су ипак ријетки примјери и потичу од оних чији је говор захваћен слабијим или јачим утицајем књижевног језика.

д) *д* се губи испред *н* и *њ*, нарочито у ријечима: *једна*, *дан*, *йодне*, *средњи*, *задњи*, у презенту од *сјесити*, *биити* и сл. Али се чују ове сугласничке групе и неизмијењене.

а) *јѣнога* (ДВ₂, Р, Г, ВС, Д, Љ, К, МГ, ВГ), *јѣному* (П, МГ₂), *јѣноме* (ДВ, Р), *јѣним* (ДВ, Р, Г, ВС, Љ, К, МГ₂), *јѣнијем* (ДВ), *јѣна* (ДВ, П, ВС, Д₂, М, Љ, К, МГ), *јѣнојзи* (ВС), *јѣну* (ДВ₂, П, Р, Г, ВС, Д₂, Љ, К, МГ₂), *јѣном* (ДВ, МГ, ВГ), *јѣно* (ДВ, Г, ВС, М, Љ, К₂, МГ), *јујено* (К), *јѣнаци* (ВС), *јѣнаки* (МГ), *зѣ^аном* < заједно (ДВ₂, П, Р, Г, К₂, МГ), два (д)нй (ДВ), два^о (д)нй (Д, К), два (д)нд (К), три-(д)нд (ДВ, К); три (д)нй (Љ, К₂), прије *Мийи^ровна* (ВС), о *Мийи^ровну* (ВС), прије *Илйјена* (Д), по *Илйјену* (Д), *шеснѣ^асти Илйјена* (П), о *Ђурђеуну* (Љ), испри *Ђурђевана* (К, МГ), до *Ђурђена* (МГ); *ономѣ^ана* (ДВ, П, Љ, МГ), *ономѣ^ана* (МГ); *йдне* (ДВ₂, ВС, Љ, К, МГ), *дд-йона* (ДВ),, пбсле *йдна* (М, МГ), *посрѣ йдна* (К), *ју-йоне* (ДВ, МГ), *ид-йону* (ДВ, П, Р, Г, Љ, К, МГ); *сѣ(д)не* (ДВ), *сѣ(д)ниѣ* (Г), *сѣ(д)ну* (К), *сѣ(д)ни* (К, МГ); *бу(д)не* (П, Љ, К); *дд(д)не* (К, МГ), *исй^а(д)ну* (Д), *укра(д)ну* (МГ), не *йо(д)ндси* (Љ), *йо(д)ниѣйй* (МГ), *зѣ^ањи* < задњи (МГ), *ндј-зѣ^ањи* (ВС), у *зѣ^а(д)нйну* (Љ), *срѣ(д)њу* (ВС, ВГ), *срѣ(д)ње дрво* (ВС), *ид(д)нѣй* (П).

б) *јѣднога* (М), *јѣдну* (ДВ), *јѣднаци* (Љ, М, Г) *до-дн^а* (ДВ), *днѣви* (ДВ), *пб дн^а* (ДВ), *три-дн^а* (ДВ), о *Ђурђеудну* (ВС), о *Мийи^роудну* (ВС), о *Илйедну* (ВС), испри *дн^а* (Д), *два-днй* (Љ), *дуге^ачкога дн^а!* (Љ), *пбла дн^а* (МГ), *бблега дн^а* (МГ); *онѣмѣ^адна* (ДВ), *послије йбдна* (К), *сѣдник* (П, ВС), *сѣдница* (Љ), *йрисѣдник* (Љ, К₂), *дддне* (ДВ), *за-йбведник* (ВС), *доддник* (ДВ), *довддник* < доходник (ДВ), *ју-дно* (Д), *врѣдна* (ДВ, Д), *гл^адна* (МГ), *си^удно* (МГ), *си^йдно* (МГ).

Иако је број примјера за неизмијењену групу *дн* доста велики, ти се примјери ипак ријетко чују, како се то види из малог броја мјеста у којима су забиљежени. Сем тога, ту има и ријечи које су ушле у овај дијалекат из новије администрације, као што су *сѣдница* и *йрисѣдник*, па се у њима не може ни очекивати упрошћавање ове сугласничке групе.

Међутим, *бањок* < *бѣдњак* свједочи, по моме мишљењу, да је ово упрошћавање *си^аро*. Пошто Мрковићи не ложе бадњак више од сто година, а ову ријеч познају само као *бањок*, ја сматрам да она у току тих посљедњих 100—150 година није ни мијењала свој гласовни облик јер се скоро не употребљава у живом говору. Зато мислим да је упрошћење *дњ* > *њ* извршено негдје око почетка XIX в., или, можда, и још раније. Аналогно томе, *д* се морало губити и у другим сугласничким групама у то исто вријеме.

Додуше, ова ријеч има *а* < *ь* и *о* < *ā*^о. Ја мислим да је *а* дошло из градског говора када су исламске вјерске и политичке власти у Бару

в) И испред сугласника *й* и *б*, *к* и *г* — губе се *й̄* и *д* споменутих предлога скоро редовно:

й̄ред [$>$ *й̄ри(д)*]:

й̄ри-й̄раосланим (ДВ), *й̄ри-Бајрд̄м* (ДВ), *й̄ри-кр̄алом* (Р), *й̄ри-кӯћом* (ВС), *й̄ри-гос̄иод̄аром* (ВС).

од:

о-й̄ушке (К, МГ), *о-й̄ѐ^ай̄роџа* (МГ), *о-й̄р̄мике* (ВС), *о-й̄лећ̄ијук* (К), *о-б̄уве^ак* (ДВ, Д), *о-бр̄ѐсӣа* (МГ), *о-Б̄ӯгарске* (ВГ), *о-бр̄авадик* (К), *о-кд̄ња* (ДВ, МГ), *о-кӯће* (ДВ, Р, К, МГ), *окӯда < ой̄куда* (Г), *о-кр̄с̄ий̄јук* (К, МГ), *о-кд̄га* (К), *о-гр̄д̄з̄жа* (Р), *о-г̄л̄й̄ба* (МГ), *д-г̄ла^оди* (К, Љ).

й̄од:

й̄д-Беч (ВС), *й̄о-бр̄ѐг* (МГ), *й̄д-г̄ра̄й̄* (МГ), *й̄о-г̄ла̄й̄цу* (Д), *й̄о-кор̄й̄шо* (ДВ), *й̄о-К̄албеч* (Љ).

й̄ӯй̄:

й̄у-й̄дла (МГ), *й̄у-Б̄ара* (М), *й̄у-кӯће* (ДВ, Р, Г, МГ), *й̄у-кд̄зе^ак* (ВС), *й̄у-Гор̄џне* (П, ВС, К).

И у глаголским и прилошким сложеницама врши се исто ово упрошћавање: *о(й̄)к̄й̄не* (Д), *о(й̄)к̄й̄нуо* (МГ), *о(д)к̄ѐ^ай̄* (МГ).

Одступања су ријетка: *од-бр̄авѐй̄а* (ВГ), *од-г̄рӯђик* (Г), *дд-г̄ла^оди* (Љ), *й̄од-Бр̄д̄ӣцу* (МГ), *й̄дд-г̄рло* (ВС), *й̄ӯй̄-кӯће* (МГ).

Међутим, архаичнији облици упитне замјенице *ко* (= *й̄ико*), који се овдје још чувају, показују да ово гласовно упрошћавање нема снагу гласовног закона: *й̄икд̄* (М), *н̄й̄й̄ико* (ДВ_з, Д, ВС, М, К₄, ВГ), *њ̄ѐй̄ико* (ДВ, Д, М, МГ, ВГ).

г) *й̄* и *д* се губе такође испред струјних сугласника, и то скоро без изузетка. Не само да се каже: *бр̄ѐс̄иво* (ДВ) и *бр̄ѐс̄ио* (К), него предлози *од*, *й̄од*, *й̄ӯй̄* и сл. губе редовно *й̄* и *д*:

од:

д-срама (ДВ), *д-смега* (ДВ, ВС, Д, МГ), *д-срага* (ДВ), *о-ср̄а^ога* (МГ, ВГ), *д-ср̄а^ога* (К), *о-Сӯй̄бр̄мана* (ДВ), *д-снега* (ДВ, М), *д-сунца* (Д), *о-с̄ӣар̄й̄не* (Д), *о-сам̄^ара* (К, МГ), *о-см̄окоце^ак* (МГ), *о-сл̄иве^ак* (ВГ), *о-ср̄ѐде* (К), *о-сл̄ѐй̄ога* пр̄ѐва (П), *о-з̄име* (ВС), *д-зеца* (ВС), *д-зајца* (Д), *о-з̄д̄гаре^ак* (МГ), *о-зелен̄ике* (МГ), *о-зм̄й̄је* (К); *о-шк̄оле* (МГ), *о-ж̄ѐје* (ВГ).

й̄од:

й̄д-собу (ДВ, М, К), *й̄о-ср̄а̄жом* (ДВ), *й̄о-с̄ӯку* (МГ), *ис̄йо-с̄ѐ^абле* (К), *й̄д-землу* (ДВ).

Свега један примјер одступа од овог упрошћавања: *од-з̄ѐчеве^ак* (МГ).

д) Најзад се *й̄* и *д* ових предлога губе и испред сонаната (управо као и испред сугласника):

од :

о-лѣ^ана (ДВ, МГ), о-Лазине^ак (МГ), о-рāне^ак (ДВ), о-рāда (Г), о-рāдње (Г), о-рāшове^а (МГ), о-рўке^ак (МГ), о-вўкове^ак (ДВ, Д), о-врā-ишик (МГ).

код :

кѡ-јѣнога пāше (ДВ).

усред :

усре-лїда (Д), иѡсре лѣти (Д), насрѡ врате^ак (ВГ).

иод :

иѡ-лисї (К), иѡ-лѣсу (Љ), исїѡ-јѣне мѣђе (ДВ), иѡ-јѣном спїлом (ДВ), иѡ-јāцим бѡгом (ВС), иѡ-јѣде^а лїт (К), иѡ-јѣно рāмо (Љ).

иуиї :

иу-Рѣке (ВС).

Ово стање одговара већином реченичној фонетици, а не фонетици ријечи (двā°, дрѣво, трāва, мѣтла). Овдје мора бити јак утицај аналогичје: према о(ѡ)-иѡбѣ добијено је и о-рўке^ак, о-врāишик и сл.

ђ) Ово губљење иї и ѡ пред свима почетним сугласницима довело је до уопштавања тих предлога, тако да су се они у том окрњеном гласовном облику почели употребљавати и испред ријечи које почињу самогласником:

ири-ониѡм ѡвном (МГ), ире-ѡцом (ДВ), исїѡ-оїѣ^анка (ВС), иу-овиѡк (ВГ).

Ипак су у овом случају предлози у пуном гласовном облику, тј. са иї и ѡ, неупоредиво чешћи:

од : од-онѡга (ДВ, К), од-очїјук (ВС, Љ), од-ѡчик (МГ), од-увїјук (МГ), од-ониѡк (К, МГ), од-овиѡк (Љ, К, ВГ), од-овѡга (К), од-ўша (К).

иуиї : пуд-Интāлије (ДВ), пуд-оѡѡмо (ДВ).

иод : под-Уцїњом (ДВ), под-ѡруже (ВС).

64. Ово губљење иї и ѡ код предлога од, код, иод, иред, иуиї и ради (рад) — довело је до губљења иї и ѡ код бројева и ирилога (па и других ријечи) у међусобном додиру ријечи у реченици⁶²:

а) иѣиї : чѣтири-иѣ(иї) дѣ^ане^ак (ДВ), иѣ(иї)-ше(сїи)-стѡтину гѡ-дине^ак (ДВ), иѣ(иї)-ше(сїи) јўнаке^ак (ДВ), иѡ-иѣ(иї) лире^ак (Р), дваѡѡс(иї)

⁶² Слична појава постоји и у црмничком говору (Милетић, о. с., т. 189), али не ни приближно у овим размјерама као у мрковићком. Сматрам да и овдје има код Милетића претјеривања, тј. сасвим је обично: *ѡ-гладї, ѡ-зїлѣ, ѡ-шїлѣ*, али сасвим необично: *ѡ-ѡга* (овога) *иѡ-ѡблāке, иѡ-ѡрўже*, мада су овакви примјери биљежени само у по једном мјесту. — Сличну појаву има и говор Пливе и Дробњака (Вуковић, о. с., стр. 29—31), али много мање него мрковићки. Упореди код Вуковића: *иѣ ѡкѡ*, *пѣт воїникѡ* (испред сонанта), *иѣиї бāбā* и *иѣиї бāбā* (са чувањем акцента на броју).

й-*ӣе*(*ӣ*) шйбак^ак (Г), *ӣѣ*(*ӣ*)-шес(*ӣ*) гѣдине^а (Г), *зѣ-ӣе*(*ӣ*) дѣке^аке^ак (ЈБ), *ѣд-шес*(*ӣ*) *ӣѣ*(*ӣ*) дѣке^ак (К).

*шес**ӣ* : *шѣс*(*ӣ*) гѣдине^ак (П), *шес*(*ӣ*)-кабруче^ак (МГ), *шѣс*(*ӣ*) браћ^ек (МГ₂), *шѣс*(*ӣ*) мјесеце^ак (МГ), *шѣс*(*ӣ*) зрне^ак (МГ), *шес*(*ӣ*) -гѣдине^ак (К₂), *шѣс*(*ӣ*) сѣ^атик (К), *шѣс*(*ӣ*) мѣте^аре^ак (К).

десей : *дѣе*(*ӣ*) дѣ^ане^ак (ДВ), *дѣе*(*ӣ*) пѣдик (Р, К), *дѣе*(*ӣ*) мјесеце^ак (Д), *дѣе*(*ӣ*) лйстик (МГ).

десеи : *дѣсе*(*ӣ*) лѣке^ате^ак (ДВ), *дѣсе*(*ӣ*) дйнар^е (Г), *дѣсе*(*ӣ*) љлиште^ак (Д), *дѣсе*(*ӣ*) зрне^ак (ЈБ), *дѣсе*(*ӣ*) тефтере^ак (ЈБ), *дѣсе*(*ӣ*) рѣчи (упореди: *ӣ*рава, *ӣ*ражи и сл.), *дѣсе*(*ӣ*) рале^ак (К, МГ), *дѣсе*(*ӣ*) сѣтик (МГ), *дѣсе*(*ӣ*) йладе^а (МГ), *дѣсе*(*ӣ*) клѣ^асик (К), *дѣсе*(*ӣ*) бага^аше^ак (К).

11—19 : *једене^ас*(*ӣ*) сѣте^а (М), *дванене^ас*(*ӣ*) куће^ак (К), *дванене^ас*(*ӣ*) йладе^ак (К), *дванене^ас*(*ӣ*) бравик (К), *шесене^ас*(*ӣ*) лѣке^ате^ак (МГ), *ӣейне^ас*(*ӣ*) дѣ^ане^ак (К), *ӣейне^ас*(*ӣ*) мѣте^аре^ак (К).

Ово једиако важи за бројеве од 20 до 90, зато ћемо за њих навести само по који примјер, да се материјал не би без потребе гомилао:

30: *ӣриде^с* гѣдине^а (Д), *ӣриде^с* бага^аше^ак (К);

40: *чеӣрѣ^с* бага^аше^ак (К);

50: *ӣдесе* стапо^ек (ДВ), *ӣдесе* гѣдине^ак (ВС);

60: *ӣдесе-ӣѣдесе* лудик (М);

70: *седе^амдесе* пуник (Д);

80: *осе^амдесе* мѣте^аре^ак (ВС);

90: *деведесе* й-два днй (ЈБ).

Из наведених примјера се види да се *ӣ* губи не само испред сугласника него и испред самогласника (*дѣсе љлишйе^ак*, *дѣсе йладе^а*, *деведесе й-два*), а то није условљено дотичном фонетском ситуацијом, него је уопштено из других позиција гдје се *ӣ* фонетски изгубило. Нема сумње да је утицај реченичне фонетике на ово стање врло велики. То одлично илуструју овакви примјери, у којима се *ӣ* губи само у вези с другим ријечима у реченици, односно с њиховим почетним сугласницима:

Вра^а(*ӣ*) *сломио* (МГ); Не умйје *дѣ*(*ӣ*) *ка^ачу* (П); Немѣјте *би*(*ӣ*) *бѣја* (К); Немѣ *йричѣ*(*ӣ*) *бѣгом* (П); Јѣ-ге *не^ес*(*м*) *тйо догнѣ*(*ӣ*) *дѣма* (П).

б) Прилози који се завршавају на *ӣ* и *ѣ* (кад, сад, опет, *ӣе^ачуӣ*) показују исти развитак: и они губе *ӣ* и *ѣ* испред свих сугласника и сонаната, па се одатле уносе у положај испред ријечи које почињу самогласником:

кѣ^а дожд (ДВ), *кѣ^а дйгок* (Д), *кѣ^а глѣдам* (Г), *кѣ^а глѣда* (ЈБ), *ӣе^ачуӣ*(*ӣ*)-*сйе* вѣзле (П), *кѣ^а слемйо* (К), *кѣ^а -се* (ДВ, Г, ЈБ), *нике^а -се* (ДВ, МГ), *кѣ^а -се^ам* (К), *кѣ^а зѣ^ада* (ДВ), *нике^а зйме нйе* (Р), *кѣ^а не-ми^ачук* (МГ), *кѣ^а на-кушлук* (ДВ), *кѣ^а лѣгосмо* (К), *кѣ^а -вѣс вйћек* (Г), *кѣ^а јѣ^а пѣк* (МГ); *сѣ^а дѣк* (МГ), *сѣ^а-си* (ВС, М, МГ), *сѣ^а-се* (К), *сѣ^а не-жнам* (Г); *дйе*(*ӣ*) *друзи*;

кѣ^а идѣи (ДВ), *кѣ^а обрне* (ЈБ), *нѣке^а у-мѣј вѣк* (МГ), *сѣ^а о-ѣрѣому* (К), *сѣ^а-е* време (Р, ВС, К, МГ), *кѣ^а-е* дѣ^ан (ДВ, Р, Г, ВС, Д, М, ЈБ, МГ).

И ово је резултат реченичне фонетике, а мора бити и утицаја фонетских промјена које се послѣје уопштавају (*кѣ^ад-се > кѣ^а-се*, а одатле: *кѣ^а идѣи*). Стиче се утисак као да мелодија реченице овога говора изражи отворене слоге.

И од овога има одступања (мислим на бројеве и ѣрилоге), али су она сасвим ријетка у поређењу са великим бројем примјера гдје се *ѣ* и *д* губи:

ѣѣи - багаше^ак (ДВ), *ѣѣи-ѣладе^а* (МГ), *ѣѣи* кѣрене^а (МГ), *ѣѣи* пѣсове^ак (К), *дѣсеи* ѣладе^ак (МГ), *пѣ-десеи* лѣре^ак (ДВ), *седе^ам-нѣ^асѣи* сѣ^оте^ак (К), *двадѣсеи* мѣте^аре^ак (К), *оѣѣ^аѣуѣи*-се тѣ просѣло (ЈБ).

Понекад се крајње *ѣ* изговара *имѣлозивно*: *дѣвѣт* мјесеце^ак (К), *дѣсеѣ* дѣ^ане^ак (ВС), *дѣсеѣ* куће^ак (Д).

Али има примјера гдје се *број* и *ѣрилог* изговора и изван реченице без крајњег *ѣ* и *д*:

ѣдѣсе(ѣ) (МГ), *седе^амдѣсе(ѣ)* (К), *дѣе(ѣ)* (ВС), *сѣ^а(д)* (ЈБ).

На крају реченице изговара се: *јѣе* и *јѣѣѣи* (ВС).

65. а) Група *сѣи* и *шѣи* (= *сѣи*, *зд* и *жд*) чува се углавном добро кад се ријеч употрејеби изван реченице или на крају реченице:

мѣсѣи (ВС, Д, ЈБ), (*в*)*лѣ^осѣи* (К), *рѣсѣи(и)* (Д), *ѣѣсѣи(и)* (К), *грѣсѣи* < грозд (ДВ, ВС, МГ), *лѣсѣи* (МГ), *ѣрѣсѣи* (Д, МГ), *ѣѣсѣи(и)* (ДВ), *једѣ^анѣ^асѣи* (ДВ, ВС, К), *дванѣ^асѣи* (ДВ, Д, К), *чѣѣрнѣ^асѣи* (ДВ, МГ), *седе^амнѣ^асѣи* (ДВ, ВС), *осѣ^амнѣ^асѣи* (ДВ, ВС), *осѣ^амнѣ^аѣсѣи* (П), *двадѣсѣи* (ДВ, МГ), *чѣѣрдѣсѣи* (ВС), *дѣ^ашѣи* < дѣжд (ВС, М, ЈБ).

Од овога има и одступања, и то више у западном дијелу овога говора (К, МГ, ВГ) него на истоку (ДВ, ВС, Д, ЈБ):

брѣс(ѣ) (К), *наѣс(ти)* (ВГ), *за-ѣрѣс(т)* (МГ), *омѣс(ти)* (ВГ), *кѣрис(т)* (МГ), *лѣс(т)* (К), *ѣѣс(ти)* (ДВ), *једѣ^анѣ^ас(т)* (К), *дванѣ^ас(т)* (К, ВГ), *ѣѣнѣ^ас(т)* (МГ), *ѣрѣс(т)* (К), *дѣ^аш(т)* < дѣжд (Д), *чѣѣрдѣс(т)* (МГ), Немѣ-се *ѣрѣѣс(ти)* (ЈБ), *јѣс(ти)* (Д).

Опште правило за чување и губљење *ѣ* и *д* у групама *сѣи(шѣи)* и *зд(жд)* може се представити слѣдећом формулом:

а) *грѣсѣи* (ДВ, ВС, МГ): β) *грѣз* г р ѣ з ѣ а (ДВ, ВС, МГ);

а) *лѣсѣи* (МГ): β) *Лѣс-је* сѣф (МГ).

б) *д* се губи у неким облицима глагола *гледаѣи*, а то је посљедица ослабљене, пасивне артикулације:

глѣ(д)а (ДВ), *глѣѣѣе* (ДВ), *ѣоглѣ(д)а!* (ДВ), *глѣѣѣи* (Д, МГ).

Такође и бројеви 20 и 30 губе каткад *д* из истих разлога (а можда и због дјеловања дисимилације):

двадѣсѣи (Г, ВС, ВГ), *ѣрѣсѣи* (Г), *ѣрѣс* (К).

66. У овом говору се изговара палатално *й̄* у ријечи *й̄рсѝ* (не само у множини испред *и* и *е* него и у једнини), а палатално *д* испред *и* у зависним падежима именица: *й̄шлад*, *говѣда*, *бравад*, *ждрѣбад*, *й̄шйлад*. Палаталност сугласника *й̄* и *д* није стална и чује се претежно код старијих људи.

Примјери:

а) *й̄рсӣ* (Д, МГ, ВГ), *й̄рсӣи* (МГ), *й̄рсӣи* (МГ), *й̄ршӣи* (ДВ, ВС₂, Д, Љ, К, МГ), *й̄ршӣи* (ДВ), *й̄рсӣй̄јук* (ВС) и *й̄ршӣи* (ВС, К, МГ), *й̄рсӣма* (Д), *й̄ршӣма* (ДВ, К, ВГ), *й̄рсӣе* (МГ), *й̄ршӣе* (ДВ, Љ);

б) *й̄шладик* (Р, К), *й̄шладима* (К), *гдѣдик* (Р, К), *гдѣшма* (ДВ), *бравадик* (К), *ждрѣбадима* (К), *й̄шладима* (К).

Као што се види, код именице *й̄рсӣ* ова појава је веома распрострањена, па ју је уочио и Решетар, али само за множину⁶³. Генитиви *гдѣдик* и сл. нису особито чести, али их је ипак уочио Бошковић у својој студији о сугласнику *х* у црногорским говорима⁶⁴.

Ја бих овоме могао додати још и ген. мн. од *крсӣи* (П, ВС, Д, МГ): *крсӣй̄јук* — *крсӣй̄јук* — *кршӣй̄јук* (К), ном. мн. од *лисӣ* и *й̄рӯи*: *лисӣи* (Д), *лисӣи* (М, К), *лишӣи* (МГ), *й̄рӯи* и *й̄рӯи* (К).

Посебну пажњу заслужује именица *грудѝ*, која у ном. и ген. мн. гласи:

грудѝ (ДВ, ВС) и *грудѝа* (ВС, МГ), *грудѝи* (Д), *грудѝе* (Р, К₂), *грудѝе* (ДВ, К);

грудѝик (ДВ, Д) и *грудѝи* (Г, ВС, Љ), *грудѝй̄јук* (ДВ) и *грудѝй̄јук* (К, МГ).

За именице *лисӣ* и *й̄рӯи* може се прихватити утицај њихових збирних именица (које су изашле из употребе) на гласовне облике за множину. Ово потврђују ном. мн. *кла̄си* и *камењи*, који су такође морали постати с наслоном на збирне именице *кла̄се* и *камење* којих данас нема у овом говору. Палаталност *й̄* и *д* испред *и* и *е* код других именица морала би се тумачити — *й̄палатализацијом*. Међутим, то није општа појава у овом говору, јер се не палатализује свако *й̄* и *д* испред *е* и *и* (кѣсти — кѣстѝјук, ђ-глади итд.). Зато наведени примјери не морају значити палатализацију.

С обзиром да споменуте именице (прст, груди, телад, ждрѣбад и сл.) значе мање дијелове *й̄шјѣла* и *младе* и *мале живошѝње*, сматрам да палаталност сугласника *й̄* и *д* баш треба да појача значење *деминутивности* тих појмова, тј. палатализација преузима на себе службу наставка „субјективне оцјене“ за творбу ријечи.

Такву функцију палаталног гласа имамо кад мајка њежно умирује дијете које је повриједило *й̄рсѝ* (*й̄рсӣ*), а исту ту функцију тонски вишег гласа кад у прилогу *мѝло* изговарамо „високо л“ мјесто веларног, јер тиме означавамо сасвим малу количину нечега. Даље, у Катунској

⁶³ Решетар, *Der štokavische Dialekt*, стр. 118.

⁶⁴ Бошковић, ЈФ XI, стр. 183.

нахији се каже *дса*, гдје *с* такође значи деминуцију. Међутим, палаталног *с* нема никада у изведеној ријечи *осињак*.

Ја сам свјестан да ово објашњење има два недостатка.

Прво, ако је палатално *ш-д* знак деминуције, а не фонетска појава, зашто се онда не говори: *телад*, *говеда*, *ждребад* и сл.? То је ипак мањи проблем него непостојање палаталности у маси других ријечи овога говора, гдје се *ш-д* нашло испред *е* и *и*.

Друго, објашњење ове појаве *деминуцијом* не одговара сасвим облицима ријечи *гдведа* (гдведик) и *крсиш* (крстијук). За њих мислим да су могли настати према *шдладик* и *шрсшјјук*, јер се односе на сродне појмове (животиње, дијелове тијела). Уосталом, облик *крсишјјук* забележен је само једанпут, и то од старијег човјека. Веома распрострањени облици: *груди* — *грџи*, *грџа* — *грџа*⁶⁶ — могу се објаснити и као знак деминације и као аналогија према *леђа*, мада се данас каже само *илџи* (ВС, Д, К, МГ), једн. *илџе* н.

На исти начин објашњавам мношину од именице *кџкот*: *кџкоћи*, која је првобитно морала значити *младе кџкоте* који су се тек распознавали у *јату пиплица* и *кџкотића*. Данас Мрковићи тако зову и познато село у Љешанској нахији: *Кџкоћи*.

Да закључим: не би се могло тумачити као фонетска појава оно што се врши у малом броју примјера, а не врши се у другим, многобројним примјерима, мада су фонетски услови у оба случаја исти.

К и Г

67. При пасивној артикулацији, која је потпомогнута и дисимилијом, губе се *к* и *г* каткад у облицима најфреквентнијих глагола, као што су *рећи* и *моћи*:

рџ(к)ок (ДВ₂), *мџ(г)ак* (ДВ), не *мџ(г)у-га* чешурат (ДВ), не *мо(г)ак* (Г, ВС).

68. *гн* > *н*, али само у облицима глагола *лећи* и *излећи* (слџи): *излџ(г)неш* (М), *лџ(г)ну* (К), *лџ(г)неш* (МГ), *лџ(г)не* (МГ), *лџ(г)ни* (МГ), *слџ(г)не* (К), *излџн'* = *излџни* (К), *излџ(г)не* (МГ, ВГ).

Међутим, знатно су чешћи облици са чувањем гласовне групе *гн*:

ужџгне (ДВ), *лџгну* (ВС, Д, К), *лџгнеш* (П), *лџгни* (Д), *лџгни* (Д), *побјџгну* (ВС), *помџгни-је* (Љ), *дјгну* (К), *јџгне* (ДВ, П, Д), *гнџј* и *гњџј* (М).

69. *к* и *г* се губе кад се нађу у *саншхију* и *реченици* испред ријечи које почињу оклузивама:

Бџ(г) - те бегенџса! (МГ); *јџде^а(н) зџло(г) крџџа* (П).

⁶⁶ Решетар, *Der štokavische Dialekt*, стр. 118.

70. *к* и *г* се мање или више палатализују испред *е^а*:

ваке^аӣ (Г, ВС, Д, К, МГ), *нике^аӣ* (ДВ), *нике^ан* (Д), *иоџке^а* (П), *рџке^а* (ДВ, П, Г, ВС, Д, М, Љ, К₂, МГ), *рџке^ан* (Р, Љ), *рџке^ак* (ВС), *смџке^аве^ак* (МГ), *ӣаке^ав-е* (Р), *уӣџке^а* (ВС), *срџке^ан* (П), *Скџаде^ар* (К); *џиџе^а* (Р), *џуџе^ачка* (Љ), *мџе^а* (П, Љ), *мџе^ан* (К), *нџе^ак* (ВС), *улџе^а* (К), *фиџе^ак* < *фйга* алб., *смоква* (Љ).

Палатализација *к* и *г* испред вокала предњег реда (*а^е*, *е*, *и*) забиљежена је у радовима М. Малецког⁶⁶, Р. Бошковића⁶⁷ и Бр. Милетића⁶⁸. Милетић се на њу најпотпуније осврнуо и утврдио да се јавља „у доста малој мери“, што је сасвим тачно. Ова палатализација се осјећа у мрковићком говору углавном испред *е^а* и одговара по акустичком утиску Милетићевој карактеристици. Кад се упореди палаталност *к* и *г* у ријечима *кӣнӣал* и *разе^аџӣја* са палаталношћу ових консонаната испред *е^а* (*рџке^ак* и *нџе^ак*), онда ова посљедња изгледа једва примјетна⁶⁹. Зато је и остала незапажена од ранијих испитивача. Питање је да ли се у овој благој палатализацији огледа албански утицај, као што мисли Милетић, а поводећи се за њим — и П. Ивић⁷⁰. Споменути пољски албанолог Ђимоховски говори доста исцрпно о *к* и *г* у дијалекту села Душмана, али не каже ништа о разлици у изговору испред самогласника предњег и задњег реда.

71. *г* се каткад нешто јаче палатализује у ријечи *ге*, која има два значења — прилошко и замјеничко:

ге = *их* (Д), *гџ* = *гдје* (П, МГ).

72. *к* је изразито палатализовано у *кӣнӣџл* (квинтал) и *кӣла* (килограм):

кӣнӣал (К), *кӣнӣџл* (ДВ, П), 2 *кӣнӣџла* (П, МГ), стџ *кӣнӣале^ак* (П, К); *кӣла* (П).

73. *г* је изразито палатализовано испред *и* у *разе^аџӣја* (ДВ, Д), крупно, зрнато грожђе (розаклија).

74. Палатално *к* страних ријечи прелази у *ћ*:

асћџр (МГ), *асћџра* (ДВ), *ӣешӣџр* (ВС, МГ), *ћибрӣӣ* (ДВ), *ћӣла* (Р, П, ВС, Љ, К, МГ₂): *к њ љ а* (П): *к њ љ о* (П, Љ, К), *ћирџӣја* (ДВ), *ћирџӣјом* (ДВ, К), *шћџла* = *скела* (ДВ), *шћџлу* (Љ), *Шћӣнӣџа?* (К), *шџџур* богу! (МГ).

Мислим да овамо спада такође: *ка̄ӣолӣћ* (Љ), *ка̄ӣолӣћи* (К), *ка̄шомлӣћи* (Р).

Одступање: *с о ф р џ - п е ш к и р* (ДВ).

⁶⁶ М. Malecki, Gwara czarnogórskich Cusów, стр. 231—232.

⁶⁷ R. Vošković et M. Małeckí, L'examen. . . , стр. 8 и 9.

⁶⁸ Бр. Милетић, Црмнички говор, стр. 282—283.

⁶⁹ Друкчије је ову палатализацију осјетио Малецки. За њега је она толико изразита испред *а^е* да на њу чак скрећу пажњу представници сусједних говора који мјесто *а^е* изговарају *а* (о. с., стр. 240).

⁷⁰ П. Ивић, Дијалектологија, стр. 161 и Die serbokroatischen Dialekte, стр. 214.

75. $z > \dot{h}$ у страним ријечима:

верђија, данак, порез (ДВ), *Берман* (ДВ, ВГ), *Бермани* (ДВ, ВГ), *2 Бермана* (ВГ), *ђермански* (ВГ).

Али се говори такође: *верџија* (ДВ), *Герман* (ВС).

76. Поред ф у р м а (К, МГ), каже се и *иѐђара* с наслоном на глагол п е љ и .

77. Сматрам да су ријечи *букџлица* (ДВ₃, МГ) за „дрвену чутуру“ и *буџџла*, *буџџлица* (П, МГ) за „жбањ“ истовјетне и да је $k > \dot{c}$ албански утицај, јер и сусједни Албанци кажу *biscala*.

П и Б

78. Сугласник \dot{u} се губи пред струјним и експлозивним сугласницима, а б у групи *дб* и *мб*, али то није опште правило:

а) $\dot{u} + \text{ски} > \text{ски}$: *ср̣(̣)ски* (ВС, Љ, К₃, МГ), *ср̣(̣)ску* (К), *ср̣(̣)-ско* (ВС).

Али: а р а̣ п с к и (П, К), п ц љ̣ ј е (П, ВС, Љ).

б) $\dot{u}ш > ш$: *лџ(̣)ши* (К), али: л ѐ п ш е (П, Љ), *д п ш т и н а* (П, ВС).

в) $\dot{u}ш > \dot{u}ч > ч$: *ченџца* (ДВ, ВС, Љ, К, МГ), *ченџу* (ДВ, П), *ченџом* (Р, Д, М, К, МГ).

г) $\dot{u}к > к$: *кл̣уко* (К, МГ), *о(̣)колџо* (ВС);

к л љ̣ ф к о (ДВ) — резултат је дисимилације у групи *џк*.

д) $\dot{u}ш > ш$: *џиџца* (П, ВС, К, МГ), *џиџу* (Д, Љ), *џиџом* (Г, М, К); *о(̣)џџџе* (МГ), *о(̣)џџџиџ* (Д, К).

Али: о п т а̣ в а ш е (Д, Љ).

е) *дб > д*: *св̣ада* (Р₃, Г, К, МГ, ВГ), *св̣а̣да* (МГ); *св̣аде*, ген. јдн. (Р, МГ); *св̣аду* (ДВ, Р, К, МГ); *св̣аде*, ном. мн. (МГ);

с в а̣ д в а (ДВ, МГ) — резултат је дисимилације у групи *дб*.

Интересантно је са *св̣ада* и *св̣адва* упоредити: *бр̣иџиџа* и чешће *бр̣иџа*, *см̣џка* и чешће *см̣џка*, *л̣џка* и чешће *л̣џка*, *кол̣џка* и чешће *кол̣џка*, па доћи до закључка да *дб* (*дв*), *џв* и *кв* губе уснене сугласнике, али само у именицама на *-дба(-два)*, *-џва*, *-ква*.

Насупрот овоме каже се: т в џ̣ ј , к в а̣ ° с , д в а̣ , па чак и архаизам *дџиџуџиџ* (МГ).

Процес губљења сугласника у наведеним ријечима још је у току, што показују напоредни примјери са *в* и без *в*. Отуда долази, по аналогiji, секундарно *в* у именицама: *џла̣ џиџа* (ДВ, К, МГ) и *гл̣џиџо*⁷¹ < *д л љ̣ т о* (МГ).

⁷¹ Можда је *в* у *гл̣џиџо* дошло према именицама *џл̣џиџо* < *плетиво* и *сџиво* < *сочиво* (т. 48, б, д), мада такав утицај није убједљив. Овај говор нема ријечи *сџиво* (Црница) и *кресиво*, које би биле погодне за такав утицај (М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, 1964, пар. 547; Т. Маретић, *Граматика*, 1931, пар. 342, ф).

(Љ); *nâj* (ДВ), ма̀ло се мџе *nâj* та̀квик (Д); *nđj* (МГ); *ũđj* (Д₂, МГ₂), *ja-hu ũđj* (МГ), *đhu-ли ũđj* викнџт? (К), *đ-ли ũđj* јџпеда? (К), *đhu-ли ũđj ja°?* (Д); на-*ũđмој* (ВС); нѐће-ми *rđj* ништа (МГ).

б) *ћ > j*:

нѐмојте *gajđũ* (ДВ), *đđj* тџ пу-на̀с (МГ), *đđjũe* (ДВ), *đđjũe* пу-на̀с (Г), *ũđj sãm* (ДВ), *ũđj* ге-џн (ДВ), *ũđj* ма̀ло тџ (П), *ũđj* та̀мо (МГ) овџ-ти *ũđj* сџтри-де²н (МГ), *ũđj* ге-чешура[°]чи (МГ), *ũđj*, на̀не! (МГ), *ũđjeũ* (П), *ũđje* (П), *ũđje* џ-гору (МГ).

Из наведених примјера се види да се ова промјена у оба случаја врши претежно у сложеницама глагола *иџи*, које се у свакодневном говору најчешће употребљавају.

Л и Љ

81. Питање о сонантима *л* и *љ* у нашим периферијским говорима дуж границе албанског језика иде у најинтересантније и још непречишћене проблеме описне и историјске дијалектологије нашег језика. О овом питању постоји повелика литература од Решетара до новијих радова о српскохрватским и македонским говорима⁷³. Тим питањем су се бавили и специјалисти за албански језик, било у вези са нашом дијалектологијом или независно од ње⁷⁴.

Постоје два схватања овог проблема:

а) *Веларно л* (Ľ) испред самогласника *а*, *о* у (а такође и у другим позицијама, уколико се *л* изговара) — представља утицај албанског језика у коме постоји двојако л: веларно (Ľ) и нормално (l). Ово мишљење је заступљено у оба Стевановићева рада, а нарочито у опису *ђаковачког говора* гдје писац сасвим усваја схватање овога проблема како га је Белић изнио у *Галичком дијалекту* и приказу Стевановићева *Источноцрногорског дијалекта* (ЈФ XIV).

б) *Веларно л* (Ľ) у нашим периферијским говорима не мора бити албанског поријекла, него може потицати од старог веларног *л* прасловенског поријекла. Ово мишљење заступа Милетић у опису *црмничког говора*. Иако српскохрватски језик „не зна за алтернативне консонанте испред вокала предњег и задњег реда“, — то за Милетића није довољно убједљиво да се због тога наше веларно *л* мора објашњавати

⁷³ Решетар, *Der štokavische Dialekt*, стр. 116; М. Малецки, *Gwara szarnogórkich Syców*, стр. 238; Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, стр. 42—45; Белић, *ЈФ XIV*, стр. 170—173 (приказ Источноцрногорског диј.); Белић, *Галички дијалекат*, стр. 102—104; Милетић, *Црмнички говор*, стр. 278—282; Стевановић, *Ђаковачки говор*, стр. 66—70.

⁷⁴ *Ajeti Idriz, Godišnjak Naučnog društva V i H I (Sarajevo, 1957), стр. 187—193*: за разлику од Пекмезија, Ајети сматра да албански језик има само два л: *л* и *љ* (l). Зато не прима Милетићево тврђење да крајински Албанци имају средње л. Такво, тј. средње л — изговарају само билингви Црногорци села Драчевике под утицајем средњег л у матерњем језику.

W. Cimochowski, *Le dialecte de Dushmani*, стр. 15; другу литературу в. код Милетића (о. с., стр. 279—280).

албанским утицајем, јер се „два *л* јављају и у другим језицима у којима је поменута алтернација такође непозната“ (о. с., стр. 280).

Што се тиче гласовних промјена *љ > л*, *ле > ле* и *ли > ли*, — сви се дијалектолози слажу да су оне настале под утицајем сусједних албанских говора, јер нас на то упућује географска распрострањеност ових фонетских појава.

82. Мрковићи говор познаје три варијанте *л*: веларно (*л̄*), висок (*л̄*) — које потиче од *љ* и са којим се изједначило свако друго *л* у свим позицијама гдје се изговара (се_м веларног) — и *љ* које је добијено палатализацијом *л* испред вокала *е* (*е^а*) и *и⁷⁵*. Ја ћу ово питање обрадити с гледишта мрковићког говора пошто изнесем цео материјал о овим гласовима, а засад могу учинити само двије општије напомене.

Прво, ја сматрам да је отклањање сугласничких алтернација, наслијеђених из прасловенског језика, била лингвистичка неминовност у историјском развоју српскохрватског језика, и да у томе није било никаквих изузетака. Према томе, ни данашњи црногорски говори не могу бити изузетак⁷⁶.

Друго, да су црногорски говори очували старо *л̄* испред вокала задњег реда, мислим да би послје 15. вијека такво *л̄* успоставили на крају ријечи и испред сугласника у средини ријечи гдје се иначе изговара *л*. Међутим, тога нема, односно таква појава је ријетка. Мрковићи редовно изговарају: *иџсе^ал*, *ми^{се}л*, *дџлба*, *мџлба* (са значењем *моба*), дакле без веларног *л̄*. Наравно, у свим овим примјерима *л* је враћено аналогијом послје средине 15. вјјека.

Послије ових уводних ријечи прећи ћемо на дијалекатску грађу за *л* и *љ*.

83. а) *л + а, о, у > љ*:

бџла-бџлу (алб.), смук (К); *гџсла-гџслу* (Д, М); *жџлга-жџглу* (алб.), узани кожни кајиш за крпљење опанака (МГ); *кордџкула-кордџкулу* (алб.), кичма (МГ); *кџрла-кџрлу*, ждрал и, вјероватно, звиждара, Regenpfeifer (Meyer—Lübke, Rom. etym. Wörterbuch, 1936, рум. corlă итд.) (К); *кџсиџла-кџсиџлу* (МГ), *куџла-куџлу* (Љ), *куџла-куџлу* (Д, Љ, К), *моџила-моџилу* (П, ВС, К, МГ), *сиџла-сиџлу* (ДВ, Д, МГ); *ћџфула-ћџфулу* (алб.), скакавица (Љ); *раићџла-раићџлу* (алб.), дрвене гребуље (П, К); *гџла^ава* (К, МГ), *јџсла* (М), *кџла^с* (ВС), *ла^ајна* (МГ), *ла^аник* (П, М),

⁷⁵ Палатализује се, и то врло ријетко, примарно *л*, али остаје без палатализације *л* које је потекло од *љ* (т. 85, б, в. примјере). Једини примјер за палатализовање *л < љ* — јесте *љџ < хџб* (ДВ), али ова ријетка ријеч (олично се каже *крџк*) може бити *еквивалент* као и у неким другим црногорским говорима (Милетић, о. с., стр. 251).

Међутим, у једном случају иста особа је изговарала *уџго* — *изџго* и *иџџи* — *Маџисџр* (ДВ), па се на основу таквих примјера може закључити да се палатализује и *л < љ*!

⁷⁶ Из кратког описа перојског говора у Истри (Przegląd slowiańskich gwar Istriji, 1929, стр. 112), види се да и истакнути пољски дијалектолог Малецки сматра *йеројско љ* — прасловенским. Пошто су Перојци пресељени из Црне Горе (Црмница) средином 17. в., из тога слиједи да је црногорско веларно *л̄* прасловенског поријекла. Ипак мислим да је врло мало наших лингвиста који би се сложили са овим закључком.

дбла°к (МГ), оздбла (ДВ), салā°ша (ДВ, МГ), Сојā°на (ЈБ, МГ), ма̀ло (Г, ЈБ, К), њ̀лѡш (К), л̀дка (МГ), л̀дквица (МГ, ВГ); бу̀цѡло (алб.), велики сврдао (П, ВС, Д); ко̀ломбд̀ћ (ДВ, П, ВС, К), с̀ѡло (П, Д, МГ), ловнѡк (П, Д, К), итд.

б) л + а, о, у не прелази у љ, него у л:

л̀ула, из тур. lüle, од перс. lüle (ДВ); Пā(в)лоућ (ДВ); ћу̀лај, из тур. kulah, од пер. kulah (ДВ); б̀ѡла, трнокоп (ДВ, П); д̀дзвола (Г), г̀рѡула, зимска птица (ДВ); ис̀ламска вјѡра (ДВ, П, МГ); ма̀лун, гомилица одређеног лана или вуне (П); бу̀цѡла, жбањ, алб. buscela (ВС); л̀ашка, љуска од тесаног дрвета, ивер (Д₃, МГ) и л̀ашкица, алб. laške (МГ); ф̀а̀ла (ВС): ф̀а̀ла (К), л̀аша, велика сјекира (МГ); ма̀лунѡћ (алб.), јагода (МГ); л̀ашѡрија, ватра, огањ (МГ); г̀ѡла, црна овца (МГ); галанѡћѡћ, црно јагње с бијелом пјегом на челу (МГ); ма̀рѡла, магиња (МГ); ѡ̀рѡѡла (МГ).

в) л + сугласник > љ:

Алба̀нија (Г), Алба̀нија (ВС), Алба̀нија (Д), а̀лва (Д, П), ген. једн. а̀лве (МГ); ба̀лдеза, тур. baldiz, свастика (ВС); Балка̀н (ВС), Балка̀н (К), балка̀нскога (ДВ), балка̀нскому (К₃), ву̀лнеѡа̀ри, добровољци (МГ), Далма̀ѡија (К), Дѡлма̀ѡија (МГ), до̀лма, тур., капсуљача (Г); д̀ѡлма, тур., јело од лука, паприке и краставца (К, МГ); калка̀н, „листа од куће“, тур. kalkan = штит, заклон (ЈБ); д̀љжѡден, добро дошао, из турског hoş geldin (ДВ); ѡ̀а̀лѡша, в. Vasmera (REW): палто; ријеч је позната у алб. јез. (МГ), ѡ̀а̀лѡшу (Д), су̀лѡан (К), с̀лѡан (К), су̀лѡа̀н (К), Су̀лѡа̀на (МГ), фалзѡра, пророчица (К); чалѡија, музика, тур. çalgı (К), ча̀лма, тур. (К); О̀лга (Д), дѡѡално (К), сѡѡално (ДВ₄, Г, ВС, Д₃, ЈБ₂, К, МГ₃);

Од овога одсѡиујају:

крѡлѡ (ВС); мѡлба, моба, (Д, К, МГ); дѡлба (П, К, МГ), кѡлѡви (Д), ѡ̀ужѡлѡци (К), сѡѡлѡви (К); ду̀лѡиѡна, врста земље погодне за воће (К).

г) л + е, и, е^а > љ:

а̀ле = тетке, а̀ла ф., тур. hala (МГ₂), б̀уле (К₃), Ана̀долија (К), Ана̀долију (К₂), Клѡзна, арбанашко село (МГ₄), пу(т)- Клѡзне (ВС), Клѡзном (ЈБ); чакāл, тур. çakal, тако кажу и сусједни Шиптари (П, ВС, Д, К, МГ), чакāли (П, ЈБ, К, МГ), чакāле^ак, ген. мн. (Р, ЈБ, МГ), чакāлима (Р); ѡ̀аниѡбле, панталоне (Д, МГ), балѡсѡи (К); кариѡле и кариѡле, кариѡла ф., кревет (К); шкѡле (ЈБ₃), шāле (МГ), ма̀ли (ЈБ), ѡ̀ле^ако (К, МГ), 500 ра̀ле^а (МГ₁): р ā л е^а (МГ₂).

Наѡмена:

У партији о сонанту љ навешћемо примјере у којима л испред е, е^а и и прелази у љ (и још чешће у полупалатално л које чини средину између високог л и љ).

д) -л (на крају ријечи) > л:

(свега 23 ријечи, већином домаће и одомаћене)

*баиџ*л, тур. *battal* (ДВ, К); *биџ*ол, али: во (МГ₂), *бок*л (Г, ВС), *ва*л (Г, ВС), *г*л (Г, ВС), *ђенер*л (Г, ВС), *Жуђ*л (ДВ, П, ВС, К₂); *кайри*л, алб., пресло (Г, ВС, М, Љ, МГ); *кан*л (ВС, К), *мари*л (Г, ВС), *мајерија*л (К), *низдо*л (ДВ, Д), *озд*л (ДВ₂, Љ, К₄); *ириок*л, од тур. *portokal*, лимун (ДВ, Д); *иаранг*л, удица (ДВ), *Пис*ул, мјесто (МГ), *Сиџ*бол (ДВ, Љ); *санд*л, тур. *sandal*, алб. *sanal*, барка (К); *шал*л, тур. *tellal*, гласник (МГ), *узд*л = оздо (МГ); *чак*л, тур. *çakal*, алб. исто тако (ДВ, Р, ВС, Д, Љ, МГ₃, К₂); *ш*л (ДВ), *шанд*л, сточић за „кандил“, алб. исто тако (К, МГ).

Од горњег *и*правила одс*и*у*и*ају:

(свега 10 ријечи: 2 наше, 6 одомаћених, 2 турске)

*канд*л, из тур. *kandil*, в. *Škaljića*, петролејска лампа (МГ₃); *кин*л (МГ), *ми*се^ал (П, МГ), *моно*л (ДВ), *оид*л (ДВ), *ид*се^ал (Р, ВС, МГ), *шомоб*л (ДВ); *иунг*л (К), *иунг*л (Д), *иунг*л, од алб. *sungal*, вертикална греда која подупире сјеме (МГ), *иенер*л (Д); *ченг*л, из тур. *çengel*, 1. повлака у брави, 2. гвоздена кука (ДВ, МГ).

84. Материјал о гласу *л* доводи нас до следећих закључака за овај говор:

а) Испред самогласника задњега реда (а, о, у) у свим домаћим (српскохрватским) ријечима изговара се *л*, а такође и у многим туђицама, претежно албанског поријекла (*б*л^а, *ж*л^а, *корд*бу^л, *ћ*фу^л, *раи*ћл^а, *бу*л^а).

б) У извјесном броју ријечи, претежно турског и албанског поријекла, изговара се испред а-о-у високо *л* (= *л*); а то значи да је такав изговор дошао у овај дијалекат заједно са позајмљеном ријечју.

Што се тиче наших ријечи, *д*з^{во}ла је књижевна ријеч, па се на основу ње не може изводити никакав закључак; *ф*л^а је усамљен примјер, а обично се говори ф *а* л а ; *г*л^а и *галан*ч^ић су наше ријечи (Рј ЈАЗУ), али је изговор високог *л* у овим примјерима знак симпатије, наклоности према животињи, дакле е м о т и в н а а не фонетска црта.

в) У ријечима страног, опет турског и албанског, поријекла изговара се пред сугласницима скоро без изузетка *л*, а то опет значи да је такав изговор наслијеђен с позајмљеном ријечју.

У домаћим ријечима у тој се позицији изговара високо *л* (= *л*), које се развило из нашег средњег *л*, а то значи да је мрковићки говор (односно његов далеки предак), као дио српскохрватског језика, прошао кроз фазу измјене општеловенског *л* веларног у нормално, средње *л* нашег савременог језика и његових говора (л > л).

Усамљени примјери, као *с*ш^ал^{но}, не говоре ништа у противном смислу, него само доказују да се под утицајем фонетике позајмљених ријечи може *л* јавити и у некој нашој, домаћој ријечи.

Уосталом, свако *л* испред сугласника — ново је код нас, јер се морало ту појавити последије престанка гласовног закона о промјени *л* у *о*. Дакле, последије средине XV в., или још касније.

г) Веларизација *л* испред вокала предњег реда — туђа је фонетска црта, свакако албанска и турска, и није чудо што се уз такве примјере у албанским и турским позајмицама (*Клџна*, *Анддолија* и сл.) може јавити као страни утицај и по које *л* у домаћим ријечима (*ма^оли*, *школе* и сл.).

д) И примјери за *л* на крају ријечи налазе се углавном у ријечима албанског и турског поријекла. Међутим, таквих примјера за *л* има и у 4—5 наших и 5—6 одомаћених ријечи. У овом случају *л* је могло доћи из зависних падежа (*ва^л*: в а *л* а) или из облика с покретним *а* (*оздб^л*: : о з д б *л* а). Но ти примјери никако не значе да је мрковићки говор могао очувати старо веларно *л*, које је српскохрватски језик некада морао имати.

Примјери са средњим, односно високим *л* на крају ријечи, и страни и домаћи, одражавају фонетику мрковићког говора као српског дијалекта (п^дсе^л, са *л* из зависних падежа) и фонетику талијанског јез. из кога су већином дошле наведене туђице.

Ја сматрам да су далеки пређи овога говора, као и свих других дијалеката нашег језика, прошли кроз фазу *л* > *л*, и да на периферији српскохрватског језика нема трагова старог стања (наслијеђеног из словенске заједнице). Све што је пореметило то ново стање у нашем језику, тј. појава веларног *л* у неким нашим говорима, у првом реду периферијским, — туђи је утицај, у нашем и уопште црногорском случају — албански. Мислим да је истог поријекла и високо *л* којим је замијењено наше нормално, средње *л* [в. теоријски дио о сонанту *љ*, т. 86.а)].

85. а) *љ* > *л*⁷⁷

То је општа црта овог говора, тако да су одступања врло ријетка:

бадџ^л (П, ВС, Љ, МГ), *бри^лан* (ДВ), *Вас^лл* (ДВ), *Грбе^л* (ДВ, К, МГ), *гребу^лла* (П, К), *грк^лан* (МГ), *дибли* (Љ), *дибло* (ДВ), *диблога* (ДВ), *јагу^лла* (МГ), *каше^л* (ВС), *к^луч* (МГ), *к^ласмо* (ДВ) *к^лал* (ВС, Љ, МГ), *к^лалови* (Љ), *к^лалџа* (ВС, Д, Љ), *л^лџиши* (МГ), *л^лџио* (ДВ), *л^лџиос* (ДВ), *л^лубиши* (ДВ), *л^луђи* (ДВ, Д, К), *ма^л* (Љ), *м^ллаше* (П), *на^лстарли* (ДВ), *неђ^лла* (ДВ, МГ), *ја^ллау* (К), *је^лел^лак* (К), *јок^лл* (ДВ), *јри^лјашел* (ВС), *се^ллба* (М), *си^ларли* (ДВ), *ш^лр^лај* (П), *у^лле* (ДВ, П, МГ), *у^лгал* (П), *и^ла^лда* (ДВ, П, Љ, МГ), *шуй^лмина* (МГ).

Малобројна одступања су из Добре Воде, села најближег Бару:

др^лб^ллау, *из^лџегосмо*, *л^лџиши*, *сл^леме*, *сти^лрел^лање*, *сти^лару^лла*, *у^лџегоше*, *у^лџего*, *сл^лџего* — све из ДВ; *шкр^лел* (алб.) и *Љ^лумеш^лиши* — из МГ.

⁷⁷ Високо *л* (= *л*) које је постало од *љ* имаће свој конвенционални знак (*л*) само у овој партији (т. 85), али нема потребе да се тај знак свугдје одржава с обзиром на једнакост *л* < *љ* и сваког другог *л*, сем веларног (т. 82).

б) $л + е, и, е^а > л^8$ (љ)

Прелаз у *љ* је риједак, а у *л* знатно чешћи:

а) *кѡлец* (ДВ), *кѡле^ац* (МГ), *сѡдлец* (ДВ), *сѡдле^ац* (МГ), *шѡира-калѡ^ац*, *брава* (ДВ), *Алѡл* (ДВ), *Алѡл* (МГ), *билѡи* (Д), *мѡлим* (М), *лѡле!* (МГ), *м^али* (МГ), *далѡко* (МГ), *ѡѡле^ац* (МГ), *кѡле* (МГ), *шѡле* (МГ), *лѡси* (МГ), *лѡже* (МГ), *ѡлѡше* (МГ), *ѡлѡшо* (МГ), *малѡшо* (МГ), *клѡкнѡ* (МГ);

б) *Маљисѡр* (ДВ), *ѡлѡи* (ДВ, П), *глѡдаѡи* (ДВ), *лѡго* (ДВ), *јељѡк* (ВС), *лѡле мѡне!* (МГ), *м^аље* (П), *м^аљи* (П, ВС).

в) $љ + а, о, у > л > л$

У примјерима:

галѡфе^ан (прождрљив), *дебел^ан*, *лѡлаѡи* (тесати); (тѡмео), ген. једн. *шѡмела*; (шупе^ал), *шѡйла*, *шѡило* — ова фонетска промјена је стална; у *шрл^аѡи* и сл. чешће је *л* него *л*. *Вѡло* Сѡло — чује се сасвим ријетко, а облик *кр^ала* (1): *кр^ала* (2) — који се јавио у кратком разговору са истим лицем — знак је да је овај процес активан, али не особито.

Примјери:

Вѡло Сѡло (К, МГ), *галѡфе^ан* (ВС, К), *галѡфна* (ВС, МГ), *дебел^ан* (Љ); *дебел^унга* (МГ), али: *з а в а љ ѡ н г а*, *з а в а љ у н г ѡ н а* (МГ); *ѡлѡлаѡа* дрва (ДВ, МГ), *лѡлам* (Р, Д, МГ), *лѡлаш* (МГ), *неѡлѡлаѡа* (ВС, Д), *ѡлѡлао* (Д), *лѡламо* (Д), *ѡлѡламо* (Д), *ѡлѡла^оѡи* луђи (К), *ѡлѡлаѡи* (МГ), *ѡлѡлаѡи* (МГ), *лѡла^оѡи* (МГ), *лѡла^оше* (МГ), *излѡлаѡи* (МГ₃), *ѡлѡла^о* (МГ);

(тѡмео) — *шѡмела* (ДВ, ВС, Д₂, К₂), *тѡмѡ* (К);

шрл^ам гл^аѡу и *шрл^ам* (ВС), *шрл^аѡи* (Д), *шрл^ам* (Д) *шрл^ам^н* -се^ам (Д); *шрл^ам^о*, през. (К);

(ш ѡ п е^а л; ВС, К), *шѡило* (П, ВС, К₂, МГ), *шѡилѡ* (П), *шѡила* (ВС, Д, Љ, К, МГ), *шѡилаѡи* (ВС, Љ, К₂, МГ);

четѡри *кр^ала* (1) (К): *кр^ала* (2) (К).

86. Дијалекатски материјал о сонанту *љ* даје следећу слику:

а) *љ* прелази у *л* које је осјетно више од средњег *л* нашег књижевног језика. Извјестан број примјера са чувањем *љ* могу се сматрати као утицај књижевног језика, а и потичу из оног села у коме је тај утицај најјачи (ДВ). С обзиром на географски положај оних црногорских говора у којима $љ > л$ (Мрковићи, Зета, Љешкопоље, Кучи), ова појава је објашњена као утицај албанског језика, и овог мишљења се придржавају сви наши дијалектолози.

б) Супротна појава од ове — јесте тенденција да *сѡро* *л* испред вокала предњег реда прелази у *љ* (в. фусноту 75). Број таквих примјера није велики, али се не може порицати постојање овог факта. Много је више примјера у којима *л* у овој позицији постаје знатно више, тако да стоји на граници између високог *л* и *љ*. Овакво *л* (л¹) писмени Мрковићи

⁷⁸ Знак за *ѡлулѡлаѡи* *л*.

аперцепира као *љ*, па га тако и пише. Таква провјеравања дала су овакве резултате: *цййеље* су *маље*, *маљи*, *узориљи* и сл.

И ова се појава објашњава албанским утицајем, јер се исти фонетски процес врши и у албанским говорима⁷⁹.

в) Интересантна је појава да *л* < *љ* испред вокала задњега реда — прелази у неколика случаја у *љ*: *ћљаи* (тесати), *тѐмео-шѐмела* и сл. Мислим да се и ово *л* јавило под утицајем фонетике албанског језика.

87. Зауставићу се посебно на облику *шѐмео*, ген. *шѐмела*.

Ова ријеч иде у ред оних грчких позајмица које су ушле у наш језик у току 13. и 14. вијека⁸⁰, а први пут је забиљежена тек у 16. вијеку⁸¹. Шта нам казује гласовни облик *шѐмео*? Прво, да је *љ* > *о* на крају ријечи. Таквих примјера има у нашим говорима врло мало. Маретић наводи као једини сигурни примјер за јужне говоре *ѝонедионик*⁸². Ја мислим да је прелажењу *љ* у *о* у оба примјера, а свакако у првом (*шѐмео*), претходно прелаз *љ* у *л*, односно *љ*, а то је морало бити прије средине 15. вијека, јер је тада престао да дјелује гласовни закон о прелажењу *л* (= *љ*) у *о* на крају ријечи и на крају слога.

Значи ли ово да је утицај албанске фонетике проузроковао у мрковићком говору прелажење сваког *љ* у *л* прије средине 15. вијека? Такав утицај се не може никако претпоставити, јер се томе противи гласовни облик многих наших ријечи, као што су: *бадџа*л, *Грбе*а*л*, *каше*а*л*, *мравџ*а*л*, *црвџ*а*л* и сл., које би у том случају морале имати исти гласовни облик као *шѐмео-шѐмела*, *дрџ*а-*дрла* и сл.

Ипак није искључено да је таквог утицаја могло бити, бар у појединачним примјерима као што су *шѐмео* и *ѝонадѐник* у мрковићком говору. Мрковићко *ѝонадѐник* и црмничко *ѝонадиеник* (Милетић, о. с., стр. 249) свједоче да је ова гласовна промјена извршена док се *јаи* (ѳ) изговарало као посебан глас (*ѝонедѳљник*), а то је вријеме до средине 15. вијека, или можда и нешто касније — до краја 15. вијека. Непосредно сусједство албанског језика наводи нас на претпоставку да је оваквог утицаја могло бити већ тада, мада примјери новог јтовања (*дибли* < див-ји, *здравле* < здрав-је) показују да је *љ* могло прећи у *л* најраније у *шоку* 18. вијека.

СУГЛАСНИК Х

88. С обзиром на изврсну студију дра Р. Бошковића *О ѝрроди, развијку и заменицама гласа х у говорима Црне Горе* (ЈФ XI, стр. 179—196), у којој је дато видно мјесто и сугласнику *х* мрковићког говора (стр. 182—187), могло би се ово поглавље свести на кратак резиме. Међутим, ја имам знатно више примјера него Бошковић и сматрам да се неке појединости могу друкчије објаснити него у Бошковићеву раду. С друге стране, развитак гласа *х* у мрковићком говору представља

⁷⁹ W. Cimochowski, о. с., стр. 15. — Један Албанац из *Анамала* (село *Мјде*) има у свом писму писаном српскохрватским језиком ове гласовне црте: *Љекић*, *Иљуја*, *Смаиљ*, б и ј о.

⁸⁰ Vasmer, *Die griechischen Lehnwörter im Serbokroatischen*, 1944. стр. 16—17.

⁸¹ Rj JAZU, temelj.

⁸² Maretić, *Gramatika*, 1931, стр. 49.

самосталан и оригиналан фонетски процес који је отишао *знајно даље* од развитка *x* у другим говорима Старе Црне Горе, иако би овај говор као периферијски баш морао чувати старо стање. То ми је дало повода да се судбином овога гласа у мрковићком говору позабавим у цјелини и утврдим, по могућности, почетак његова губљења, односно *замјене*, и узроке који су довели до данашњег стања. Према томе, мој приказ неће бити само садашње стање, него покушај да се оно историјски објасни у вези са другим гласовним промјенама у овом говору и развитком гласа *x* у сусједним црногорским и приморским говорима.

С обзиром на сложеност проблема, ја ћу поглавље о сугласнику *x* у *средини ријечи* подијелити на четири дијела: а) *x* у интервокалном положају; б) *x* у 3. л. мн. имперфекта; в) *x* у средини ријечи испред сугласника — и г) *x* у системи облика. Посебни дијелови ће бити такође *x* на апсолутном почетку ријечи и *x* у финалном положају.

I. *x* на апсолутном почетку ријечи

У ријечима српскохрватског поријекла *x* се губи и испред самогласника и испред сугласника (сем у *хијетии*):

а°јдук (Д, Љ), *а°јдуци* (К), *алина* (ДВ, ВС, Љ, МГ), *илада* (ДВ, ВС, К, МГ), *иладе^ак* (К, МГ), *иџа°* (Г), *одџи* (П), *доддник* (ДВ), *оће* (ДВ, ВС, Д, Љ), *оћу* (ВС, Д, К, МГ), *оћа°к* (МГ), *нџ-оће* (ДВ, Г), *фалд-ви* (ДВ), *фа°ла* (Д), *фџија°* (К, МГ), *уфџи* (ВС, Љ, К), *уфа°џи* (ДВ, Г, К, МГ), *уфа°ћена* (К), *ла°џи* (П, Г, МГ), *џ-ла°џи* (ВГ), *ла°да* (К, МГ), *оладџи* (Д, М), *лџи* (Д, М, Љ, МГ), *лџа* (Р, Љ, К), *ра°на* (П, Д), *ра°није* (К).

У *хијетии* *x > к*: *кџи* (К), *киџи* (ДВ, МГ), *кџо* (ДВ), *кџела* (МГ), *кџели* (Р, К); у *џо* (Г, ВГ) и *џио* (Д) прије ће бити изгубљено *к* него *x*.

У нашим ријечима чује се каткад *асџираџа*, али врло ријетко: *џладу* (К, МГ), *џладе^ак* (МГ), *џија* (Д).

И у ријечима *џурског* поријекла *x* се потпуно губи, али се аспирана чује често, сем у личним именима гдје је никако нема:

абџр (ДВ, Р, Д, К), *'абџр* (Д, Љ, К), *џзне* (Љ), *'аџдан* (П, К); *џде* (ДВ, ВС, К, МГ), *'џде* (ДВ, П, Г, К, МГ), *џџије* (ДВ), *'џџије* (ДВ, Љ), *'џџије* (МГ); *џк* (Љ), *алџл* (ВС), *'алџл* (Љ), *џлва* (П), *Амџи* < *Хамид* (Г, К), *џн* (Љ), *'џн* (Љ, К), *џису* (Љ), *Асџн* (ДВ, К), *есџи* (П), *џија* (ДВ, Г, Д, Љ, К, МГ), *џсо* (ДВ, К, МГ).

II. *x* у средини ријечи

а) *x* у интервокалном положају

а) У малом броју примјера *x* се губи без замјене:

мџеа (ДВ, П), *мџија* (П), *грџија* (Љ), *џулица* (ДВ); *рџо* (из *пјесме*) (МГ).

У једном примјеру: *маћиџа* (Д, Љ, К) — јавља се прелазно *ј*, које се развило пошто је добијен облик *маћиа* с наслоном на именицу *маји*, која је и данас врло честа.

β) У скоро свим осталим случајевима *х* је замијењено са *в* или *џ*:

дуџан (ДВ, Г, Д, Љ, К), *дуџан* (ДВ, Љ, К), *дуџан* (Љ, МГ), *дуџан* (ДВ, МГ), *дуџана* (П, Г, ВС, Д), *дуџана* (П), *дуџана* (Љ); *ма^оваџ* (Љ), *ма^оваџ* (Љ), *ма^ова* (К), *ма^ова* (ДВ), *ма^овај* (ДВ), *ма^овај* (К); *буџа^о* (М, Љ, К), *буџа* (К), *буџа* (ВГ), *буџе* (Г), *буџе* (ВС), *буџе^ак* (ДВ, Г); (глџф)-*глџвога* (ВС), (глџф)-*глџвога* (МГ); *грџоџа* (П, ВС₃, Љ₂, К, МГ₂), *грџоџа* и *грџоџа* (П), *грџоџа* (Љ, К₂, МГ₂); *куџар* (МГ), *куџамо* (Д); *леџа* < лџа (ВС, Д, К), *леџа* (Д), *налеџо-си* (Д); *муџа^о* (Д, М, Љ), *муџа* (К₂), *муџа^о* (ВГ), *муџе* (Г, Д₂, К, МГ), *муџе* (ВС)⁸³; *јуџа^о-ли?* (П, Г, К₂, Љ-јака лаб.), *јуџа^о* (Г), *јуџа* (К), *јуџа^о* (ВС, Љ, МГ), *јуџаџ* (Љ), *јуџаџе* (К), *јуџаџ* (МГ); *јаџзо* (Д, Љ), *јаџзо* (Љ, МГ), *јаџзо* (К), *јаџзо* (ВГ); *руџо* (К); *снеџа* (ДВ, М), *снеџа* (П, Љ), *снеџа* (ВС, К), — али је ријеч ријетка јер се обично каже *невеста*; *сџа* (К); *срџа* < стрџа (ВС, К), *срџа* (Д, Љ, К); *суџа* (ДВ), *суџо* (П, Д, К); *суџога* (МГ), *суџик* (ВГ), *суџик* (П, ВС, К), *суџима* (Г); *џо* (П, К), *џо* (Љ), ном. мн. *џа* (Р, Д), *џа^о* (Г, ВС, Љ), *џа^о* (К), *џик* (Љ, К), *џик* (ВС, К, МГ).

γ) *х* се потпуно губи у турским позајмицама и властитим именима:

аџдаа (Љ), *дајја* (ДВ), *најја* (Љ); *ша(х)* (К), акуз. мн. *ша(х)е*; *Брајм* (ДВ, К), *Маумџи* (П, ВС, Љ, К), *Маурџм* (П, Д).

δ) Одступања су сасвим ријетка:

х > *г*: *врџе^а-врџла-врџло-врџли* (П, Г, К, МГ); *јаџаџ* (П, МГ).

х > *ф*: *Мејџџија* (Р).

б) *х* у 3. мн. имперфекта: *а х у* > *а у*, *а у* а *у*

Од 70 забиљежених примјера: 60 гласи — *ау*, 5 — *ау*, а 5 — *а^уу*. Према томе, *х* је ишчезло без икакве замјене, јер су се примјери на *а^уу*, са слабир *џ*, развили у најновије вријеме и не могу представљати никако замјену за *х*.

Примјери:

бџу (ДВ, МГ), *бџау* се (ДВ), *боја^оу* се (К), *вџлау* (ДВ), *глџдау* (МГ), *гџа^оу* (Љ), *гџрау* (МГ), *грџа^оу* (Љ), *да^ова^оу* (ВГ), *зда^оу* (ДВ, К), *зда^оу* (К), *иџа^оу* (Г), *иџа^оу* (МГ), *кџа^оу* (Љ), *каџуџа^оу* (К), *ндџа^оу* (Љ, К), *илџау* (ДВ), *идџа^оу* (МГ), *иџиџуџа^оу* (МГ), *ра^оџа^оу* (К), *са^оуџ* = сиџау (К), *сеџау* (Љ, К), *хау* (Љ), *хеџа^оу* (К), *џау* (ДВ);

биџа^оу (К), *виџа^оу* (К), *иџау* (Љ), *сиџа^оу* (П), *сиџау* (МГ);

гџра^оу (К), *ндџа^оу* (К₂), *прџа^оу* (К₂).

⁸³ Провјеравање у промјени именице *муџа* у *Д* дало је у једини свугдје *џ*, које је било најслабије испред *у*.

в) *x* у средини ријечи испред сугласника
 а) *x* се губи у том положају:

осе^ануџи (BC, K, MГ), *осе^ануло* (BC, K, MГ), *оглу^нула* (MГ), *оглу^нуло* (Д);

x, односно *г*, у предлозима на врх и поврх редовно се губи, без обзира је ли предлог неакцентован или акцентован:

џор-чардока (MГ), *нар-мурве* (MГ), *нав^р* кбца (Д), *џов^р* камење^ак (K), *нав^р* гра^ада (MГ), *на^р* Можуре (K), *нар-скале^ак* (MГ), *на^р* тиге^але^ак (Љ, K), *на^р* мѣндре^ак (Љ), *на^р* вр^ага (K), *нав^р* вр^ага (K, MГ), *џдвр* два^о да^ана (K), *џов^р* вр^ага^о (BГ); отуда и: *џов^р* увџук (MГ); *на^р* кдде^аре^ак (сугласничко *p*) (BГ); *на^р* ба^оске^ак (сугласничко *p*) (MГ).

Је ли некадашње *нав^{рх}-мурве* и *нав^{рх}-коца* већ тада изгубило *x* (уп. *осе^анџт* < *осе^анџт*), или је дало: *нав^{рг}-мурве* и *нав^{рк}-коца*, па даље: *на(в)р(г)* - мурве и *на(в)р(к)*-коца?

Могуће је и једно и друго. С обзиром да предлог, као помоћна ријеч, подлеже редукацији лакше него именица, ја сматрам да је предлог могао гласити и *нав^{рг}(нав^{рк})*. Упореди са овим у одјелку о *к-г* (т. 69): *зџло(г)* крџва и *бџ(г)*-те бегенџса. — Ако је дошло до гласовне редукације овога предлога у ранијој фази, тиме није речено да је баш *x* морало отпасти у споменутим примјерима, него је то могао бити прије звучни веларни спирант (*γ*) у који је *x* прешло у првој фази свога губљења. Дакле, *нав^{рг}-мурве* > *нав^р-мурве* (*кбца*, *гра^ада* и сл.).

β) Према глаголима *ма^о вџт* и *пувџт* — стоје глаголи *ма^овнџи* и *џувнџи*: *ма^овни* (П, K, MГ), *ма^овну* (K), *ма^овне* (K₄, MГ), *мавнџо* (MГ); *џувне* (K₃). Сматрам да је *в* у *ма^овнџи* и *џувнџи* добијено према *в* у *ма^овџи* и *џувџи*, јер су њихови облици осјетно фреквентнији од претходних. Не бих могао усвојити Бошковићево мишљење да је *в* у *ма^овнџи* и *џувнџи* добијено фонетским путем (ЈФ XI, 185). Кад би Б. био у праву, онда би *в* морали имати и глаголи *осе^ануџи* и *оглу^нуџи*, а они га немају јер не посједују према себи трајне глаголе са *в*. (Тако је према *севџи* постало *сивнџи*; т. 95, I, вн > н).

γ) У радном придјеву *вр^гло* (П) и *двр^гли* (K) — *г* је добијено према муш. роду *вр^{ге}а* (П) и *двр^{ге}а* (K), — дакле из међувокалског положаја где је *г* могло бити добијено фонетским путем (уп.: *јџаџи*, ген. једн. *грџа* < граха).

δ) У *др^кџџи* (Љ), *др^кће* (Љ) — *к* коже потицати и од *г* (дрџг^т-тати; Милетић, Црмн. говор, стр. 286 и Leskien, Grammatik, стр. 39). Ипак је сасвим могуће да је *кџ* < *хџ*, као што смо видјели у *кџџи* (т. 88. I).

ε) *x* се потпуно губи испред сугласника у властитим именима: *Амџи* (ДВ, Р, K, MГ₃), *Мемџи* (П, Д, K).

г) *x* > *г* у системи облика

α) Ова промјена је обухватила скоро све именице које се употребљавају у свакодневном говору:

врк-врџа (Р, ВС₆, М, Љ, К, МГ, ВГ), *врџа°* (ВГ), *врџом* (ДВ, К, ВГ), *врџови* (Р, ВС, К, ВГ), *врџове^ак* (К), *врџоима* (М); *грак-грџа* (Р, ВС, Д, М, Љ, К, МГ, ВГ), *грџа* (ДВ); *мек-меџа* (ВС, Д, Љ, К), *меџови* (ВС, Д, Љ, К, ВГ), *меџове^ак* (ВС, Љ); *арџк-арџа* (Р, П, Г, ВС, М, Љ, К₄, МГ₄, ВГ), *арџзи* (П, Г, ВС, Д, К, МГ₄), *арџзи* (Р, Г, Љ, К, МГ₄, ВГ), *арџги* (Д, М), *дрџе^ак* (П, ВС, Д, М, К, МГ₃, ВГ); *пра^ок-џра^ога* (ДВ, Д, М, Љ, К₄, МГ₄, ВГ₂), *прак-џраџа* (ДВ, Р₂, ВС); *сиромџк-сиромџа* (ДВ, Р, П, Г, ВС, Д, М, Љ, К₅, МГ₄, ВГ), *сиромџу* (МГ), *сиромџом* (К), *сиромџзи* (Р, П, ВС, Д, М, Љ, К₅, МГ₂, ВГ), *сиромџзи* (Р, П, Љ, К, МГ₅, ВГ), *сиромџги* (Д), *сиромџе^ак* (ВС, К); *смек-смеџа* (ВС, Љ, К), *џ(д)-смеџа* (ДВ₅, П, ВС, Д, Љ, К, МГ₄); *сра^ок-сра^ога* (П, ВС, Љ, К, МГ), *сраџа* (ДВ, Д, К); *трбџк-џрбџуџа* (Г, ВС, М, Љ, К₄, МГ, ВГ₂), *џрбџзи* (К), *џрбџге* (К).

β) Поред ових именица, прелаз *x* у *z* чује се редовно у радном придјеву глагола *врџи* и у свим облицима глагола *јахаџи*:

врџе^а (П), *џврџе^а* (К, ВГ), *врџо* (П, Г), *врџло* (П), *џврџли* (К, МГ); *јаџа°џи* (П, Љ, МГ), *ујаџа^н* (П, МГ), *ујаџа^он* (Љ), *ујаџа°ј* се (МГ), *јаџо* (МГ);

изведени глагол *врџа°џи* добио је *z* из именичке основе *врџ-* (< врх): *врџа°е* коломбџн, тј. цвјетао је кукуруз (К).

γ) Одступања од *x > z* у наведеним примјерима под α) врло су ријетка и потичу од ових информатора за које би се могло рећи да нису увијек изразити предзнаци овога говора:

пра^оџа < праџа (М), *џсраа* (К), *сиромџаџа* (К), *сиромџуџа* (ДВ), *сиромџа* (Љ), *трбџџа* (Д, К).

δ) Неколико именица не показују ову правилност у развоју *x*. Неке од њих се врло ријетко чују (*џух*, *коџух*, донекле *маџ* < мџх, *џух*), па се може сматрати да нису ни преживјеле ову еволуцију, јер их, ваљда, није ни било у лексици овога говора кад се вршила ова гласовна промјена. Међутим, именица *крџух* чује се свакога часа, а ипак нема ову гласовну промјену.

Примјери:

џуџф-џуџва (ДВ), *заџуџва* (К), *коџуџк-коџуџка* (ВС), *коџуџи-коџуџиа* (ВС, Д, К), *ме^ак-ме^ака* (ВС, Љ, К, МГ) и *ме^ага* (К), *џуџф-џуџфа* (П, ВС, Д, К, МГ);

крџк-крџва (Р, МГ, ВГ), *крџџа* (ДВ, Р, ВС, М, К, МГ).

III. *x* на апсолутном крају ријечи

Сугл. *x* на апсолутном крају ријечи прелази у *k* скоро без изузетака:

врџк, *граџк*, *арџк*, *џра^ок*, *сиџра^ок*, *смеџк*, *крџк*; од *овџк* *наџиџк* *џсене^ак*, од *џиџк* *џџџрик* *лџџиџк*, *Црноџџре^аџе^ак*, *Мџрко^нџе^ак*, *Калаџмиџеро^нџе^ак*; аор. *џриџџаџк*, *ка^оџаџк*, *џоџиџк*, *рџкоџк*; имперф. *џџраџк*, *џџа^ок*, *кџџилаџк* се, *сеџа^ок*; чак и узвик *ох* гласи редовно: *џк*!

Сигурни изузетци су само придјиви: *џлуџф* и *сџуџф*.

89. Шта нам казује овај материјал о развитуку сугласника x у мрковићком говору?

Осврнимо се најприје на оно што је о томе рекао Р. Бошковић у споменутој студији (ЈФ XI, 182—187). Његово се схватање може резимирати овако: 1) $x > \gamma$ у свим позицијама овога говора сем краја ријечи гдје је остало x ослабљене фрикации (ç), 2) у почетку ријечи γ се сасвим изгубило (дђу , $\text{ла}^\circ\text{џ}$), 3) у средини ријечи, и пред сугласницима и између самогласника, $\gamma > \text{в}$ у оним ријечима гдје се x не налази у системи облика ($\text{ма}^\circ\text{внџи}$, мџва), 4) у средини ријечи $\gamma > \text{г}$ у оним именицама гдје је било у системи облика (грџак-грџга : дрџк-дрџга), 5) слабо x на крају ријечи (ç) дало је фонетским путем k , при чему је Бошковић, вјероватно, мислио на катунске говоре са ç на крају ријечи (рџкоç , орџç) и на црмнички говор са ç и k на крају ријечи (рџкок , грџџаç , орџk)⁸⁴.

За овакво тумачење судбине гласа x у мрковићком говору важно је и Бошковићево објашњење развитака овога гласа у сусједном зубачком говору (Бошковић, о. с., 187—189): 1) свако $x > \gamma$, сем краја ријечи гдје остаје ç које је прешло у k или в , а затим је $\text{в} > \text{ф}^{85}$ (орџk , крџk , лџиуф , глџуф), 2) γ се губи у почетку ријечи и у средини ријечи испред сугласника (иљада , џиа , аор. маџу , $\text{усе}^\circ\text{нџи}$), 3) у средини ријечи између самогласника $\gamma > \text{в}$ (мџва , снџава).

Дакле, за Бошковића важи: 1) $\text{ç} > k$ на крају ријечи у мрковићком и зубачком говору — и 2) развитак $\gamma > \text{в}$ фонетска је појава и за Мрковиће и за Зупце.

Одмах да кажем: на основу целокупног материјала о гласу x у мрковићком говору јасно је да је у даљој прошлости $x > \gamma$ у интервокалном положају. То потврђују не само примјери арџк-арџга-арџзи него и јџаџи , врџе° , дврџе° .

Врло је вјероватно да је $x > \gamma$ и у почетку ријечи, као и у средини ријечи испред сугласника. На то нас упућује сличан развитак гласа x у данашњим говорима Катунске нахије и Грбља (т. 91). Међутим, у $\text{ма}^\circ\text{внџи}$ и џувнџи — в не потиче од γ , како је мислио Бошковић, него је дошло аналогijом према $\text{ма}^\circ\text{вџи}$ и џувџи . То је већ речено [стр. 93, β]. Ја из тога закључујем да је γ изгубљено испред сугласника у средини ријечи, а исто тако и у интервокалном положају свугдје гдје се није налазило у системи облика. Према томе, в у мџва , џџва и сл. прелазни је глас који се јавио послје губљења x , односно γ . То потврђују облици: маџеа (ДВ, П), маџиа (П), грџоџа ⁸⁶ (Љ), а нарочито 3. л. мн. имперфекта [стр. 92, б)].

За мене нарочито много значи облик гриџдиџа ⁸⁷ (Љ, К₂, МГ₆) који се могао развити само овако: $\text{гр љ х о т а} > \text{гр љ о т а} > \text{гри о т а}$. Овај облик свједочи да је бар у западном дијелу овога говора (К, МГ) до губљења x могло доћи још док се љ изговарало као посебан фонем. Такав изговор јаџи за црногорске говоре важи приближно до краја

⁸⁴ Бошковић, о. с., стр. 181 и 191.

⁸⁵ И у зубачком говору звучни сугласници на крају ријечи постају безвучни.

⁸⁶ грџоџа се говори и у Грбљу, Паштровићима и Црмници.

⁸⁷ Милетић, Црмн. гов., стр. 287: гриџоџе (Па, Бр).

XV в.⁸⁸, а за Мрковиће би могао важити и знатно дуже с обзиром на изолован географски положај овог дијалекта, а исто тако с обзиром на прекид односа и додира са сусједним црногорским и приморским говорима последије турског освајања Бара 1571⁸⁹. Сматрам да се облик *grioiša* могао развити и у току XVI вијека. У сваком случају он свједочи да се *jaiš* у мрковићком говору одржало дуже него у осталим црногорским говорима и да се *x* (γ) у њему почело губити знатно раније него у осталим староцрногорским говорима. На основу тога и предлажем горњу хронологију, која за развитак *jaiša* одступа од хронологије других јужних (јекавских) говора, а за развитак *x* од хронологије осталих староцрногорских говора. Да није, можда, на рано губљење *x*, преко γ , у овом говору утицало сусједство албанског језика у коме је такође познат звучни веларни *špiraniš*?⁹⁰ На то питање, као и на нека друга, могао би дати одговор упоредни студиј *мрковићког* и сусједног албанског говора (А н а м а л и).

Прелазно μ у *grioiša* могло се развити испред *o* [в. с е к у н д а р н о е, д] или је унесено из варијанте *grioiša*, која се употребљава претежно у источном дијелу Мрковића. *Морам нагласиши да је искључено да је г р и џ о т а могло биши унесено у овај говор са сџране.*

Пошто $\gamma > \xi$ у интервокалном положају углавном тамо гдје *x* улази у систему облика (сиромѡк-сиромѡга-сиромѡзи: рѡк-рѡга-рѡзи), то значи да је γ и ту било склоно губљењу и да његово чување и прелазење у ξ није резултат само фонетских него још више морфолошких чинилаца, како је Бошковић рекао у споменутој студији.⁹¹ Једно одступање од овог правила је нејасно: *крѡк-крѡца*. Но, свако правило може имати и изузетака. Тај примјер само потврђује да је тежња ка губљењу γ у интервокалном положају ипак оставила траг, јер је μ за мене прелазни глас, а не фонетска замјена за γ ⁹².

90. Да би се ипак видјело како стоје мрковићки замјеници гласа *x* према његовим замјеницима у катунском и сусједним приморским говорима, ја ћу овдје дати сажет преглед развитка гласа *x* за сваки од тих говора. При томе ћу се користити својим биљешкама за читаву ову територију и примјерима из споменуте Бошковићеве студије, као и примјерима из рада пољског дијалектолога М. Малецког о говору Цуца⁹³. Тиме бих хтио да утврдим је ли на читавој територији од Котора до Мрковића *x* прешло у γ , односно који замјеници гласа *x* у тим говорима потичу од γ , који од *x*, а који су прелазни гласови у хијату ако је $x > \emptyset$. То би нам могло помоћи да утврдимо је ли зубачки говор доиста добио *v* у *мѡва* и сл. — од γ , како мисли Бошковић, и да ли је мрковићко *k* на крају ријечи постало од ξ , како опет мисли Бошковић, или од γ (које би морало дати *о р ѡ г*, *г р ѡ г*, а тек последије губљења звучности код сугласника на крају ријечи: *г р ѡ к*, *о р ѡ к*).

⁸⁸ Белић, Фонетика, 1960, стр. 89.

⁸⁹ А. Јовићевић, Црногорско приморје и Крајина, стр. 24.

⁹⁰ W. Simochowski, о. с., стр. 21.

⁹¹ Р. Бошковић, о. с., стр. 185.

⁹² Облик *крѡк* — *крѡца* говори се и у Зупцима, Спичу и Паштровићима, а у Грбљу: *крѡг* — *крѡца* (Дуб) и *крѡг* — *крѡга* (Пријевор), али је обичније за Грбаљ *лѡб*.

⁹³ М. Малецки, о. с., стр. 234—237.

91. За катунски говор *Бјелица, Теклића и Његуша* вриједи у најопштијим цртама ово: x се губи на апсолутном почетку ријечи (сем *Теклића* гдје се испред вокала чува γ : *γиша^{ер}, γда*), а у свим другим позицијама $x > \gamma$, с напоменом да се у Његушима поред γ чује често и z : *идзуго, задуга* (Бјелице); *сиромџа, наџја, осџло* (Теклићи); *миџеу-миџеу, дођду, њрџау, мџа, џго, џџнуџ* (Његуши, Мирац). Овдје треба напоменути да је Малецки у говору *Теклића* чуо на апсолутном крају ријечи γ , а Бошковић x , што ће потицати од разлике међу информаторима. Бошковићево уопштавање x за апсолутни крај ријечи у говорима Катунске нахије треба данас ревидирати, јер се у катунском говору изговара γ и на крају ријечи, како се то јасно види из мојих биљежака за Његуше. С Катунском нахијом иде Грбаљ, уз једну напомену: тамо је скоро сасвим $\gamma > z$, тако да доминира и у средини и на крају ријечи глас z (*џго, џиџау, џрџу* и сл.). То је јасан доказ да постоји потпуни паралелизам у развоју катунског и грбаљског говора, али катунски говор у тој заједничкој еволуцији гласа x представља млађу фазу.

92. Сасвим друкчије изгледају замјеници гласа x између Бара и Будве. Заједничка особина *џашџровског⁹⁴, сџичанског* и *зубачког* говора јесте у томе што x на апсолутном почетку и у средини ријечи испред сугласника није оставило никакав траг. У интервокалном положају данас стоји v мјесто x у сва три говора: *мџва, џво*, ген. *орџва* и *миџева, глџва, сџва* и сл. Главни изузетак је 3. л. мн. имперфекта у коме x такође није оставило трага у тим говорима: *џиџау* (Паштровићи), *џрџау* (Спич), *иџау* (Паштровићи и Спич); *зџбрау-грџау-нџсау* (Зупци). Ипак се у Зупцима чује и *кџсау*, *нџсау*, но то је такође особина Мрковића.

Крај ријечи је осјетно сложенији. Ту Паштровићи имају тројаку замјену: 1) v и ϕ : *грџв-грџф, орџв-орџф, џрџв-џрџф, сџв-сџф, глџв-глџф*; 2) k : аор. *џоџк*, имперф. *иџа^к*, ген. мн. *џиџе^ак смџке^аве^а(к)*. — Спичански говор има на крају ријечи двојаку замјену за x : 1) v : *орџв, миџев, глџв, сџв*; изузетак: *крџк-крџца*, 2) k : аор. *казџк*, имперф. *иџа^к*, ген. мн. *овиџе^ак рџиџове^ак*. — Зубачки говор има такође двојаку замјену: 1) ϕ : *лџиуф, дџф, џрџф, мџф, глџф, сџф*; 2) k : *орџк, сиромџк, џрџук, грџк, крџк*; аор. *рџкок*, имперф. *џисак*; ген. мн. *џиџе^ак дџбриџе^ак џџџик*.

93. Из овог прегледа се јасно види да је x у говору К. нахије и Грбља дало фонетским путем γ , и даље z . То вриједи углавном и за крај ријечи. Шта да кажемо о остала три говора?

Ја сматрам да су фонетски замјеници гласа x за *џашџровски* говор ϕ и k , јер су се могли развити директно из x (глас нешто ослабљене фракције), а v је добијено аналогijом према v у интервокалном положају дотичних ријечи. То се може закључити и по томе *џиџо је ф* обичније код *именица* и *џрџјева* на крају ријечи него v . — За *сџичански* говор сам истог мишљења: само се k развило фонетским путем, а v је резултат аналогije према зависним падежима. — За *зубачки* говор држим да је k добио свакако фонетским путем, а ϕ је постало на тај начин што је v из зависних падежа пренесено у номинатив, па је затим $v > \phi$, јер се

⁹⁴ Р. Алексић, Извјештај о паштровском говору (ГЗС и ВС, св. 6, 1938). Међутим, нисам никако могао доћи до Алексићева извјештаја о спичанском говору.

у овом говору десоноризују крајњи звучни сугласници. Упореди: *ѵрѧв* > *ѵрѧф* и у Зупцима и у Мрковићима.

Из овога би слиједио закључак да на простору од Будве до Бара није ни било развитка $x > \gamma$, јер се финално *k* и *φ* (сем зубачког *φ*) развило из *x*, а *v* у средини ријечи је прелазни, хијатски глас, који је из зависних падежа пренесен у номинатив јединине (дјелимично у зубачком и паштровском, а скоро сасвим у спичанском). Ја друкчије не бих могао схватити примјере: *ѵодраш*, *мауна*, *маунице*, *кијаш* и *кидиш* — у сва три говора. Само губљењем интервокалног *x* и развијањем прелазних гласова могу се објаснити и ови примјери: *грѧоша-греѧоша* (Зупци и Спич) и *грѧша* (Паштровићи), *ѧждаја-ѧждаца* (Зупци и Спич) и *ѧждаја* (Паштровићи), *дуѧн* и *дуѧн* (Зупци), *мадиш* и *мадиш* (Зупци), *Неѧј* (< Нехај-град) и *Невѧј* (Спич), *грѧорина* и *грѧѧорина* — у сва три говора.

У вези са овим да дам једну напомену. Иако се хијатско *v* развија фонетски у сусједству лабијализованих вокала, то никако не значи да се оно не може јавити и у сусједству других, нелабијализованих вокала. Довољно је узети примјере из *црмничког говора*: *снѧва*, *снѧве*, *снѧви*, ген. *сиромѧва* и *орѧва*, *с-врѧва*, *маѧева* итд. (Милетић, о. с., стр. 288 и т. 78 на стр. 289, нарочито оно што се каже о именицама мушког рода), — па се увјерити да је то сасвим обична појава (мада овдје могу дјеловати, и дјелују, падежи са *o* и *у* у наставку: *снѧвом*, *орѧву*). Зато не бих могао прихватити Бошковићево мишљење да у основи данашњих замјеника гласа *x* *зубачког говора* стоји γ . Напротив, сва три споменута говора чине „пандан“ *црмничком говору*, који није развио звучни веларни *спирант*, само су у процесу замјене сугласника *x* другим гласовима отишли знатно даље од данашњег стања у *црмничком говору*⁹⁵.

94. Можемо ли сада прихватити Бошковићево тумачење да је финално *k* у мрковићком говору добијено од x ? Само кад би се доказало да је крај ријечи у то вријеме био десоноризован. Другим ријечима — да звучни веларни спирант није тада могао стајати на крају ријечи. Бошковић претпоставља такву могућност, али не инсистира на том⁹⁶. Као што смо већ видјели, он сматра да је финално *x* у мрковићком говору остало мукли веларни спирант и послѣје соноризације овога гласа на апсолутном почетку и у средини ријечи.

Ја сматрам као сигурно ово: ако је $x > \gamma$ на почетку и у средини ријечи, оно је морало прећи у γ и на крају ријечи, разумије се — ако су крајњи звучни сугласници још чували звучност. То би скоро потпуни паралелизам *грѧљском* и *кашунском говору*, иако подстрек за ову гласовну промјену није могао потицати из истог центра за говоре око Цетиња и Котора — и за *мрковићки говор*.

⁹⁵ Милетић, о. с., стр. 244—298. — Једини примјер који би директно говорио да је и *паштровски говор* развио γ јесте замјенички облик *њѧгов*. Међутим, то ће бити просто „лексичка“ позајмица из сусједног грѧљског или маинског говора (преко честих додира на *будванској* пијаци). — С друге стране, спичанско *Грѧово* и *њѧово* — свједоче да је γ хијатски глас који се осјетно разликује од етимолошког *v* тих истих ријечи.

⁹⁶ Бошковић, о. с., стр. 187.

Међутим, ја сам склон мишљењу да је крај ријечи већ у вријеме прелаза $x > \gamma$ био *десоноризован*. На то нас упућује потпуна стабилност ове гласовне промјене у мрковићком говору. Извјесне промјене у односу краја и средине ријечи још више свједоче о њеној старини. Нпр. *лий* — ген. *лида* и *лидовина* (ланица), *дпет* и *дпета*, *те^апут* (= тада) и *ше^аиуда*, *де^ане^ас* и *де^ане^аза*, *лѣтос* и *лѣшоза*, *лѣшоз-ју* (тј. пшенице) нема, *лѣс*—ген. *лѣза* (< лѣс), *мирис* — ген. *мириза*, *купѣс* — ген. *куиѣза*; *јѣз-вала* (јест, вала); *јѣз њѣшто* (јест нешто), *ис-ока*, *бес-дца* итд.

Ја сматрам да је крај ријечи почео губити сонорност најкасније при крају XVII в. Наравно, ова промјена је настала под утицајем албанског језика, а за такав утицај треба претпоставити билингвизам који је морао обухватити дио мрковићког становништва. Могли су на ово утицати такође и билингви Арбанаси, који су у српски изговор уносили навике свога матерњег језика.

И данашњи замјеници гласа x у овом говору резултат су доста дуге и потпуно завршене еволуције. Ми смо већ видјели да нас именица *грицѣша* упућује на почетак *раног губљења* гласа x . Зато можемо с много вјероватноће претпоставити да се x почело соноризовати ($x > \gamma$) при крају XVII в., а затим су у току XVIII в. и на почетку XIX в. дошли замјеници за γ у одређеним позицијама. Решетар наводи да је чуо изговор *г мј. x* у околини Бара, а то се односи на овај говор⁹⁷. Вуково тврђење (Пословице, стр. XXI) да се x чује чак до Бара и Скадра не мора се односити на Мрковиће, јер су они у то вријеме скоро сигурно имали ово данашње стање. Уосталом Вукова запажања су сигурна за крајеве које је он лично обишао (ужа Бока, Паштровићи, Црмница, Ријечка и Катунска нахија), па и у тим крајевима су настале осјетне промјене од Вука наовамо. Нарочито у Паштровићима и Катунској нахији, мада ја мислим да се x у Кат. нахији (Цуце, Чево) почело соноризовати већ у Вуково вријеме.

Као периферијски говор, мрковићки дијалекат би морао очувати *фрикативно* x дуже него катунски и грбаљски говор, који су били преко Цуца, Чева и сјеверне Боке под утицајем херцеговачког говора у коме $x > z$ ⁹⁸. Међутим, Мрковићи данас показују већу стабилност у крајњем резултату развика x него грбаљски говор, а много већу него катунски говор. Зато с правом и сматрамо да је мрковићки процес $x > \gamma > z$ старији, осјетно старији, од грбаљског и катунског.

Значи ли то да је мрковићки говор *самостјално* елиминисао x , прије осталих црногорских говора? То је врло тешко претпоставити. Зато сматрам да је и ову гласовну промјену могао изазвати албански језик преко свога *звучнога* x ⁹⁹. Ја не видим другог излаза из овог проблема, јер на Мрковиће — из географских и политичких разлога (пад Бара 1571) — нису могли већ од краја XVI в. дјеловати остали старо-црногорски и приморски говори.

⁹⁷ Решетар, *Der štok. Dialekt*, стр. 122.

⁹⁸ Малецки, *Gwara czarnogórskich Cudów*, стр. 234—237 с позивом на Д. Вушовића.

⁹⁹ W. Cimochowski, *Le dialecte de Dushmani*, стр. 21; П. Ивић, *Die serbo-kroatischen Dialekte*, стр. 213, у фусноти.

Да завршим. Ако десоноризација краја ријечи није претходила прелажењу *x* у *ʎ*, она се свакако вршила напореда са соноризацијом гласа *x*. Само тако би се могло примити Бошковићево схватање да је финално *x* прешло у *k* у мрковићком говору.

B

95. Стабилност у изговору *v* је осјетно слабија него у књижевном језику, али јача него у црмничком говору¹⁰⁰. Према мојим запажањима *v* има у великом броју примјера билабијалну артикулацију (*μ*). Сматрам да је то посљедица комотнијег, мање брижљивог изговора. Таква артикулација је нарочито честа у групи *ува*: *кажуцаиш*, *кујуцаиш*, *зайишцаиш*, *ишрејуцаиш*. Интересантно је да просјечни Мрковић осјећа да је ту артикулација билабијална, јер каже да се тај глас изговара „рилина“, тј. уснама.

Глас *v* се губи у одређеним сугласничким групама (*вл*, *кв*), у интервокалном положају (нарочито у групама *ави* и *ови*), али много мање него у црмничком говору, а ријетко се губи испред самогласника на апсолутном почетку ријечи (*уколџк* < вуколџак).

Секундарно *v* се јавља у интервокалном положају и у сантхији у сусједству лабијализованих вокала (*чџкаџо*, у *-џ- љиш*). Ту мрковићки говор показује фонетске особине које га везују за сусједне говоре Црногорског приморја¹⁰¹, а одвајају га од говора у залеђу, нпр. црмничког.

Интересантна је особина овога гласа, која је и другдје позната, — да се јавља каткад, и то само у неким ријечима, као звучни *џарњак* муклог *џ* (нпр. *неџфџе*, *џџца*, такође и у Паштровићима: *џџце*). Иначе никада *v* не прелази у *џ* (сем *џџла* < хвала и *уџџиши* < ухватити), а то је опет особина којом се мрковићки говор одликује од других црногорских говора¹⁰².

Разгледаћемо судбину гласа *v* у свим споменутим позицијама.

I. Губљење *v* у сугласничким групама

Релативно лабилна артикулација гласа *v* доводи до његова губљења испред непчаних сонаната (*љ*, *њ*, *ј*), испред зубних ликвида (*л*, *н*, група *шврч*), испред и иза неких зубних сугласника и иза задњонепчаних *к*, *г*. У неким од ових сугласничких група *v* се губи често, а у некима ријетко.

¹⁰⁰ Милетић, о. с., стр. 298—314.

¹⁰¹ *украџо*, *којџо*, *зрџаџо* (Зупци, L'examen, стр. 8); *зџџо*, *нџџаџо* (Спич, моје биљешке); *кџџо* < као, *ишџџо*, *ишџџо*, *окуиџџо* (Паштровићи, моје биљешке), — али се у сва три говора *џ* јавља повремено, но ипак чешће него у Мрковићима.

¹⁰² Милетић, о. с., 361. — У *Бокову* (код Цетиња) забиљежио сам поред општецрногорског *џџа*, *џџјес*, *џџиши* — још и ово: *џџе* (али в р б а), *џџџиш*, *џџџи*, *џџџиш*. — У Љешанској нахији: *џџџ*, *џџџиш*, *џџџа*, *џџџјес*, *џџџа*, *џџџиш*.

Знатно су чешћи примјери са *в*: В у ј а ч и ћ (ДВ, П), В у ч њ и н и ћ (ДВ, П, ВС), В љ к и ћ и (П, Д, Љ, МГ), В љ л и ћ и (ВС, Д, К), в љ к (П, ВС, Д, Љ, К), в љ к о в е а к (Р, МГ).

Веома је ријетко *в* у *вукорлак* = вукодлак (ВС).

во- > *о*:

оф (ДВ, К, МГ), *крѣпа оф* (К), *јѣде^{ан} оф* (МГ), *ѣни оф* (МГ); али: *крѣпа в ѓ ф* (ДВ), *в ѓ ф* (Љ, К, МГ), *в ѓ ф* (ВС, К), *вол ѓ ви* (Љ, К), * *ол ѓ џ и* (МГ); — *ѣсе^{ак}* (ВС, Д, Љ), *ѣсек* (ДВ, П, МГ); али: *в ѓ се^{ак}* (ВС, Љ), * *ѣсек* (МГ).

Из примјера за губљење *в* у интервокалном положају не да се закључити да је *в* у *во-* и *ву-* изгубљено под утицајем сантхија. Напротив, реченична фонетика потврђује да се у сличним примјерима развија секундарно *в*: *јѣ-ли-џ-ѣн?* (МГ), *у-џ-љлицу* (ВС), *љма-џ-у дѣктора* (Љ); *жљку-џ-и лѣ^{ан}* (К).

Свега два примјера говоре да при губљењу *в* у овој позицији може имати утицаја и *сантхи*: и (в) љ к (ВГ), у (в) ол ѓ ве (Љ). Међутим, ја тим примјерима не придајем особити значај, него сматрам да се *в* „просто стапа са потоњим лабијализованим вокалом“¹⁰⁵. То потврђују и примјери: * *љко љ и* (ДВ), * *укол љ к* (МГ), * *ол ѓ џ и* (МГ).

Није искључено да је на губљење почетног *в* у *оф* могла дјеловати и дисимилација [*в ѓ* > *в ѓ в* > *в ѓ ф* > *о ф*, в. секундарно *в*, а)].

III. Губљење *в* у интервокалном положају

Сонант *в* у интервокалном положају показује осјетну тенденцију ка губљењу. То нарочито вриједи за групе *ави* и *ови*. Прегледаћемо све такве групе, упоређујући у свакој од њих примјере који губе *в* са онима који га чувају. Тамо гдје је губљење најизразитије приказаћемо то у процентима.

ави > *аи*:

Глајца бѣла (ДВ), *глајцу* (ДВ, Р, Д, МГ), *глајце* (МГ), *глајцом* (ДВ), *скѣкаџа* (ДВ, К), *скѣкаџу* (Љ), *лѣсѣџаџа* (ДВ, К), *лѣсѣџаџа* (М), *крѣсѣџаџа* (П, Г), по *љрајџи* (Љ), *жѣгаџаџа* (Љ), *рѣзаџе* (М, МГ), *љрѣџаџаџа* (МГ); *наљраи* (ДВ), *наљраи* (ДВ, Г, К), *наљраџиџи* (ДВ, П, Д), *наљраџиџи* (К), *наљраџиџу* (К), *љљраџио* (ДВ), *љљраџиџи* (Г), *наљраџила* (ДВ, К), *наљраџили* (Д), *љљраџик* (ДВ), *наљраџик* (Г), *љљраџи* (Љ), *наљраџио* (ДВ), *љљраџио* (ДВ); *забрџио* (ДВ, Љ), *забрџила* (ДВ), *забрџик* (МГ); *добџио* (ДВ), *бџили су се* (ДВ), *бџим се* (ВС, МГ), *бџимо се* (М), *набџисџе* (ДВ), *бџио-се* (ВГ), *набџиџи* (ДВ); *сџиџиџе* (ДВ), *сџиџила* (МГ), *засџиџиџи* (ДВ), *засџиџиџе* се (К), *осџиџиџе* (ДВ, ВС), *осџиџисмо* (ДВ), *осџиџиџи* (Д), *осџиџик* (МГ), *осџиџили* (ДВ, Љ, К), *сџиџили* (ВС, Љ, М, К), *сџиџим* (МГ), *сџиџиџи* (ДВ, ВС, МГ), *сџиџик* (П, МГ), *сџиџим* (ДВ), *сџиџи!* (ДВ, Г, Љ, К, МГ), *сџиџио* (ДВ, П, Д, МГ); *љљзрџи се* (ДВ, Љ); *уда(в)џик* (Љ).

¹⁰⁵ Милетић, о. с., стр. 301.

лижно у 15% случајева. Примјери у којима се чува *v* и *μ* стоје у овој сразмјери: *v*—40%, *μ*—60%.

Примјери:

а) чѣтири *кѡ(в)е* (ДВ), *онѡ(в)ечери* (ДВ), *чѣк* (П, Д, Љ, К), *чѣку* (Љ), *Блѡго(в)есѣи* (ВС), о *Блѡго(в)есѣи*ма (Љ), *Нѣко(в)е* (К), *грѡбо(в)е* (К); *зѣйо(в)едом*, инстр. јдн. (К₂), *добро(в)ѣче* (МГ).

б) волѡвѣ (ДВ, МГ), овѣ (ДВ, ВС, Љ), чѡвек (П, Љ, К, МГ), чѡвѣка (П), пѣ^асовѣ (К), зѣчовѣ (К), вѣ^у-ковѣ (К), ловѣ^{ње} (К), свѣ^ачесовѣ (ВС, К), лѡнчовѣ (МГ), запѡведник (ВС), гѡведик (ВС), нѡжовѣ (Д), пѣ^утовѣ (К);

о^ѣѣ (ДВ, Р), чѣсѡ^ѣѣ (ДВ), нѣ^ѣчесо^ѣѣ (ВС), свѣ^а-чесо^ѣѣ (К), свѣ^ато^ѣѣ (ДВ), го^ѣѣда (ДВ, К), гѡ^ѣѣдник (Д, К), тѡ^ѣпо^ѣѣ (К), зѣ^ѣчовѣ (МГ), зѣ^јчовѣ (К), јѣ^р-човѣ (МГ₂), чѡ^ѣѣк (К, МГ), чѡ^ѣѣка (Д), чѡ^ѣѣку (МГ), зо^ѣѣш (ВС), зѡ^ѣѣмо (МГ), дѣ^ѣбо^ѣѣ (МГ), звѣ^ѣро^ѣѣ (К), грѡ^ѣбо^ѣѣ (К), брѣ^ѣго^ѣѣ (МГ).

оѣ^а > оѣ^а

У овој групи се *v* губи сасвим ријетко, углавном у именици *чѡѣ^ак* и још понеком примјеру. Међутим, има прилично примјера у којима је *v* једва чујно (^к), тако да оно представља завршну фазу уочи самог губљења овог гласа.

Процент примјера са губљењем *v* износи *исѡд* 10%, а однос у процентима ових примјера који чувају *v* и *μ* је следећи: *v*—33%, *μ*—67%.

Примјери:

а) *чѡѣ^ак* (ДВ, П, Д₄), *чѡѣ^ака* (ДВ, ВС, Љ), *чѡѣ^аком* (ДВ₂), *срѣ^а-коѣ^ак* (ДВ);

пѣ^асо^ѣѣ^ак (ДВ), сѣ^ано^ѣѣ^ак (К), рѡ^ѣго^ѣѣ^ак (К), пѣ^у-то^ѣѣ^ак (МГ), чо^ѣѣ^ака (П₄), чо^ѣѣ^аку (Р), Рѣ^асо^ѣѣ^ац (ВС), Лѣ^аскѡ^ѣѣ^ац (МГ).

б) вѡ^ѣловѣ^ак (ДВ), чѡ^ѣвѣ^ак (ДВ₄, П₂, М, Д, К), чѡ^ѣ-вѣ^ака (К), грѡ^ѣбовѣ^ак (Р, Д), пѣ^утовѣ^ак (П, К, МГ), тргѡ^ѣвѣ^ац (Љ, ВС), ѡ^ѣгњовѣ^ак (Љ), вѣ^рговѣ^ак (К, МГ), клѣ^ѣтовѣ^ак (К), свѣ^атовѣ^ак (МГ), стѣ^аповѣ^ак (МГ), рѣ^атовѣ^а (МГ), зѣ^ѣчовѣ^ак (МГ);

Лѣ^аскѡ^ѣѣ^ац (ДВ, Д, К), клѣ^ѣто^ѣѣ^ак (ДВ), пѣ^у-то^ѣѣ^ак (ДВ, П, ВС, Љ, К), чѡ^ѣѣ^ак (ДВ, Р, П, ВС, Д, Љ, К), чѡ^ѣ-ѣ^ака (ДВ₄, Д, К, МГ), чѡ^ѣѣ^аку (Р, ВС, Д), стѣ^апо^ѣѣ^ак (ДВ), тргѡ^ѣѣ^аце^ак (ДВ), цѣ^ѣро^ѣѣ^ак (ДВ), грѡ^ѣбо^ѣѣ^ак (Р), вѣ^ѣко^ѣѣ^ак (Р, Д), вѣ^рго^ѣѣ^ак (ВС, М), Рѣ^асо^ѣѣ^ац (М), пѣ^ѣфо^ѣѣ^ак (ВС), пѣ^асо^ѣѣ^ак (К), рѣ^ѣпо^ѣѣ^ак (К), дрѣ^ѣго^ѣѣ^ак (МГ), брѣ^ѣго^ѣѣ^ак (МГ), бѣ^ѣго^ѣѣ^ак (МГ), вѡ^ѣло^ѣѣ^ак (ДВ, МГ).

аво > *ао*

И овдје се *в* губи у ограниченом броју ријечи, али се оне употребљавају у говору исто тако и са *џ*, односно *в*. У неким примјерима се чује сасвим слабо *џ*.

Примјери:

а) *ѝраослâ(в)ни* крѣст (ДВ), *ѝраослâни* (ВГ), *ѝраослâним* (ДВ), *ѝрâо* (ДВ, П₂, МГ), *глâ°ом* (МГ);

прâ°о (П), *глâ°ом* (К).

б) *прâџослâни* (ДВ), *праџослâник* (ДВ), *глâ°ом* (К), *зрâџо* (К), *прâџо* (МГ), *плâ°во* (Д).

ево > *ео*

в се губи обично у партикули *ево* и још у понекој ријечи, али се оне чују и са *в*:

а) *џо* (ДВ₂, Р₂, П₂, Г₂, Д, Љ, К, МГ₂), *јџо* (Г, Д), *ђџку* < љевџку (К); *џ°о* (К, МГ).

б) *џво-ју* (Љ, К₂, МГ₂), *јџво-ју* (К), *јџво-се^ам* = ево ме (Д), *џво* (Љ, МГ), *ђевôка* (Љ), *дрêво* (К₂), *дрêџо* (МГ).

ово > *оо* (> *о*)

в се губи у *говориѝи* и још понекој ријечи, а има примјера и са *џ*, за које смо већ казали да је знак ишчезавања *в* у таквим ријечима. У осталим ријечима одржава се претежно као *џ*, које такође значи слабљење *в*.

Примјери:

а) *разгорâ°* (Г), *гђрила* (ВС), *не одгôра* (ВС), *гôри* (Љ, К), *гôрећ* (Љ, К), *горѝла* (К); 1. л. јдн. през. *гôру* (К); *рâзгор* (К); *о(в)ољко* (К);

џло°о (К), *Дџброџода* (К).

б) *њџчесово* (ВС), *разговôра* (Д, МГ), *гоџôрим* (Љ), *џо* (Г, Љ, К), *оџџга* (Г, Љ, К), *по нџџому* (М), *њџчесоџо* (ВС, К), *његџџом* (Д), *његџџо* (Љ), *из Дџброџоде* (К), *доброџџле^аце^ак* (МГ).

у + в + о > *у + о*

Само примјер из сантхија: *у-(в)олџве* (Љ).

аву > *ау*

Број примјера с потпуним губљењем *в* и са slabим *џ* је сасвим мали. У овој групи преовлађује изговор са *џ*.

Примјери:

а) *нâ-гла°у* (Д, Љ, К), *глâ°у* (ВС);

зâ-гла°џу (ВС), *зâ-гла°џу* (К), *кâ°џџкоџи* (Љ).

б) г л а ° џ у (П, Д₃, ВГ), љ-г л а ° џ у (П), к а ° џ у (П₂), к р а џ у (П, К), н а ° - (в) у б а ° нду (К).

оу > оу

а) з ђ у ђ (К₃);

б) з ђ в у (ДВ, К, МГ), з ђ џ у ђ (К), з о џ љ (К), з о џ љ ђ (К).

еу > еу

о Б љ р ђ еу (ѡ) ну (ВС, Љ), на д ђ у (К); номинатив: д ђ в а (ВС) и д ђ џ а (К).

аве > ае

в испада каткад у трпном придјеву глагола *на љ р ђ ии* :

а) *на љ р ђ ено* (ВС), *на љ р ђ ена* (К), *љ љ р ђ ена* (К), *на љ р ђ ене* (МГ);

б) *на п р а ђ в ено* (ВС), *на п р а ђ в ене* (К), *на п р а ђ џ ена* (К₂); ген. јдн. г л а ° џ е (К, МГ).

ова > оа

У овој групи се *в* губи ријетко, јер се исти ови примјери могу чути и са *џ*:

а) *љ р ђ о ђ ли* (ДВ), *љ ђ и џ ко(в)а* (П), *в ђ е р ђ а ии* (П), *в ђ е р ђ о а ии* (К), *в ђ а д а р о(в)а* (К), *о(в) ђ* (К₂);

т р ђ б о џ а њ е (К₂).

б) п о т к ђ џ а т (П), о џ а (К₄), о џ а м о (К), њ ђ ч е с о џ а (К), Р а ° м о в а (ДВ, П, К).

IV. Секундарно *в*

Секундарно *в* се јавља:

а) скоро редовно на крају ријечи *вѡ* и *сѡ*:

вѡф (ДВ, Р, Д, М₂, Љ, К, МГ₃, ВГ), *вѡф-је* (МГ), *џѡф* (П), *вѡф* (Д, К), *в љ ѡф* (МГ);

сѡф (ДВ, П, ВС₃, Д, Љ, К₂, МГ), *р а с ѡф* (К), *с ѡф* (Д, К, ВГ), *з а с ѡф* (ДВ), *с љ ѡф* (МГ).

На основу посматрања ових ријечи у живом говору, ја сам закључио да се секундарно *в* (> ф) развило из *ѡ*, тј. из *дугог за љ в о р еног и ла би ј а л и з о в а н о г л о к а л а*. Данашњем стању морало је претходити *в ѡ џ* и *с ѡ џ*, а сличних примјера има за ове ријечи, иако не много (исп. *с ѡ џ ф*, МГ). Никако нисам могао доћи до закључка да се секундарно *в* јавило у сантхију, мада би се то могло претпоставити, нарочито за имену *вѡ*.

б) У ријечима *око* и *улица* јавља се секундарно *в* (џ) изузетно ријетко: *џ ѡ ко* (МГ), *џ љ и ца* и *в љ и ца* (Д). За ове се примјере може претпоставити са много сигурности да су се развили у сантхију; уп.: *ј ђ ли - џ ѡ н?* (МГ), *у-џ-љлицу* (ВС).

в) *в* (*џ*) се јавља скоро редовно у глаголу *изуџи* и придјеву *рџни*:

изџуј (BC); *изџуџи* = 1) с в у љ и (пџлту, кошџлу), 2) и з у т и (опџџнке) (BC, Д, К), *изџује* (К), *изџућемо* рџбу (К), *изџује* кошџлу (К), *изџуцају* (МГ), *изџује* (МГ), *изџуо-се* (МГ); *изџуџи* (Д); такође: *изџуџи* опџџнке (К), *изџуџи* капицу (К);

рџвно сџње (Љ), *рџвни* сџв (Љ), *рџвни* колом(б)џћ (Љ, МГ), *рџвно-се* сџ (Шкрета).

Постоји само једно објашњење за ову појаву: јака лабијализација у и *џ* изазвала је у оба примјера *џ*(*џ*, *в*).

г) *в* (*џ*, *џ*) се јавља каткад као прелазни глас под утицајем лабијализованих вокала у следећим групама:

1) *ао* > *аџо* (*аџо*): *казџо* (ДВ, BC), *џасџо* (Д), *имџо* (Д), *чџкаџо* (Д₂), *узџмаџо-је* (К); *џдслаџо* (ДВ), *имџо* (ДВ, МГ), *џисџо* (ДВ), *дрџџо* (ДВ), *креџџо* (Љ), *укоџџо* (МГ), *скиџџо-се* (МГ).

2) *уо* > *уџо* (*уџо*): *минџо* (Д₂), *џоџнуџо* (Д), *чџџо* (Д), *џеџк-нџо* (Д), *џромеџкнџо* (Д); *минџо* (К, МГ), *џоџнуџо* (К), *чџџо* (К), *изџо* (МГ), *обџо* (МГ).

3) *ео* > *еџо* (*еџо*): *ћџо-је* (ДВ), *џоџџо* (Д₂), *изгорџо* (Д), *сџџо* (МГ), *оџлџо* (МГ); *ћџо* (МГ).

4) *оо* > *оџо*: *убџо* (МГ).

5) *ои* (< *оји*) > *оџи* (*оџи*): *њџоџи* (МГ₂), *њџоџи* (Д, К, МГ).

6) *ое* (< *оје*) > *оџе*: *њџоџе* (Д, МГ).

7) *оа* (< *оја*) > *оџа*: *њџоџа* (Д).

8) *оо* (< *ојо*) > *оџо*: *њџоџо* (Д); види г), 4) — овога става.

д) у 3—4 примјера јавља се секундарно *в* (*џ*, *џ*) у сантхију у сусједству вокала *о* и *у*:

1) *у + и* > *у + џ + и*: *жџку -џ-* и *лџн* (К).

2) *и + о* > *и + џ + о*: *три-џ-џка* (К), *јџ-ли -џ- џн?* (МГ).

3) *а + у* > *а + џ + у*: *џма -џ-у* дџктора (Шкрета).

4) *у + у* > *у + џ + у*: *у-џ-џлицу* (BC).

V. *в* као звучни парџак безвучном *ф*

В се понаша као звучни парџак безвучном *ф* у два случаја: скоро редовно испред *ћ* у именици *навће* и доста често испред *џ* у именици *овца*:

нџџфће (ДВ, Љ, МГ), *нџџфће* (К₂, МГ), *нџџфћеџк* (К), *нџџфћик* (МГ); али *в* може остати и неасимиловано, што значи да се још одржава и као сонант: *нџџ в ће* (П), *у нџџ в ће* (ДВ);

џфџе (ДВ, BC, МГ₂), *џфџа* (BC, више *ф* него *в*), *џфџе* (ВГ); оvdје су чешћи облици са *в*: *џ в џа* (ДВ, К), *џ в џе* (П, К₂);

именица *овас* гласи у овом говору *џс* (К), а добијена је према ген. *џ(в)са*, што значи, можда, да је *в* изгубљено у групи *вс* прије него се појавило *фс*.

Закључак :

96. Општи утисак који оставља глас *в* у овом говору јесте да се он налази *данас* у почетном стадијуму слабљења (> *џ*). С друге стране, јавља се *секундарно џ* у *сусједств*у *лабијализованих вокала*, али је то претежно нова и ријетка појава, која карактерише изговор млађе генерације.

Ако се упореди са црмничким говором¹⁰⁶, онда се може рећи да *мрковићки* још добро чува глас *в*.

J

97. Глас *ј* се много боље чува у мрковићком него у црмничком говору (Милетић, о. с., стр. 316—328). Тако га налазимо очувана у високом проценту у групи *ије* (преко 80%) и *ији* (преко 60%), мада се то не би очекивало с обзиром на положај *ј* према сусједним вокалима. С друге стране, *ј* се увелико губи у групи *оји* (преко 80%) и *оје* (50%). Насупрот овим крајностима стоји група *ује* у којој се *ј* чува 100%.

Ова статистика је дата на основу фонетике *ријечи*, а не фонетике сантхија, у којој долази углавном глаголска и замјеничка енклитика *је*, у већини случајева са изгубљеним *ј* и не може као таква бити сигуран критериј за фонетске односе у гласовним групама.

Што се тиче изговора овога гласа, он има довољно енергичну артикулацију и варира између *ј* и *ј̣*, тако да мрковићки говор у томе представља архаичније стање.

По мојим запажањима акценат нема особитог значаја за изговор *ј*: *најглавње* и *највише*, *чекај* и *чекај*, *кукајућ* и *варајућ*, *познајеш* и *познајеш*, *дај* и *дај*.

I. *ј* на айсолућном њочейку ријечи

Ј се у овом положају добро чува, тако да су примјери без *ј* сасвим ријетки и јављају се каткад у презенту глагола *јесам* и облицима броја *један*, затим у властитим именима *Ђдрене* (Једрене) и *Ељена*, кад се говори о краљици Јелени, жени Урошевој, којој се овдје приписује зидање Бара.

¹⁰⁶ Милетић, о. с., стр. 298—314.

Ипак је Милетићев опис гласа *в* у *црмничком говору* далеко од реалне слике, јер се тамо *в* много боље чува него што би се рекло на основу његових примјера.

Нико неће рећи у Црмници: *с-Ира*, него *с-Вира*; *о-л* *џрива*, него *о-ли* *џрива*; *сликџа* и *џсела*, него *великџа* и *вџсела*; *џ-ј-Ир*, него *џ-Вир*; *не-јка*, него *не-џка*; *бијела* *ила*, него *би(ј)ела* *вила*; *е-ала*, него *е-џала* (*вала*); *ја* *џљу*, него *ја* *вџљу*; *немо* *ме* *џрат*, него . . . *џрај* (*џрај* може стока усједе и воће); *Идо* *Ио*, него *Видо* *Иџов*; само при дозивању на већој удаљености може се чути *Митар* *Пџро* *мј. М. Пџров*.

Зато неће бити тачан ни Милетићев закључак да су облици без *в* између два лабијална вокала и испред лабијалних вокала много обичнији (обичније је *Васоо* него *Васово*, али се чешће каже *лџвом*, *џиџром*, *нџџме* и сл. него *лџом*, *џиџром*, *нџџме*; много је чешће *џ-воду* него *џ-оду*; свакако је много чешће *у-џајџр*, *у-џрош* него *у-ајџр*, *у-џрош*, чак сумњам да се ово последње уопште може чути).

Примјери:

ѡсе^ам (ДВ, МГ₂), ѡси (ДВ, ВГ), ѡси-ли (П), ѡ-ли (ДВ, П), (за) ѡдно (врѡме) (ДВ), (за) ѡдну (ДВ), (м^авни-га) ѡном (П), ѡрбо (МГ₂), Ђдрене (К), у Ђдрену-локатив. (К), краљица Елѡна (ВС, Љ).

II. *j* у средини ријечи испред сугласника

И у овој се позицији *j* добро чува, а губи се скоро сасвим у облицима глагола *замйѡ* и сл., врло често у прилогу *ѡѡѡуѡѡ* (= тада), сасвим ријетко у именици *ѡѡѡка* и још ријеђе у именици *лајна*:

замйѡше Д^абезу (ДВ), *замй-ти-га* држ^ава (ДВ), *замйѡ* (Г), *замйѡмо* (К); 3. л. једн. през. *з^ами* (МГ); *ѡѡѡуѡѡ* (ДВ, П, ВС, Д, ВГ). *ѡѡѡуда* (ДВ, Р, ВС, К₂), *ѡѡѡуѡѡ* (ДВ); *ѡѡѡку* (ВС), *ѡѡѡка* (Д, Љ₂, МГ), *ѡѡѡке* (Љ); *ла^ана* < лајна (МГ), нѡма^о д^а-се кр^ава *ла^ани* (МГ).

Међутим, чују се споменуте ријечи и са *j*: *позајмит* (К), *тѡѡјпут* (ДВ, Г), *ѡѡѡка* (ДВ, П, ВС, Љ, К, МГ), *лајна* (Д, МГ), *ла^ајну* (МГ).

У свим другим случајевима чува се *j*, које каткад нешто слаби и постаје *i*:

најлепши (К), *најслабли* (П, К), *најстарла* (ВС, К), *најглавње* (К), акуз. *з^ајца* (П, Г, МГ, ВГ), *з^ајчови* (К), *Сејмѡн* (Д), *ѡѡјзи* (Д, М, К, МГ), *којѡјзи* (Д), *тѡјзи* (К), *ѡнојзи* (Д, М, К), *бог^атојзи* (Д, М), *бѡлојзи* (М);

бе^ајра^к (ДВ), *највише* (ДВ, Д, К), *најпрви* (К), *најправе* (К), *ѡѡјзино* (ВГ).

III. *j* на айсолуѡном крају ријечи

J се губи у овој позицији: *редовно* у енклитичком дативу *јој*, *врло често* у императиву *немој*, *скоро редовно* у императиву на *-иј* (пиј, изиј и сл.) и сасвим ријетко у императиву на *-ај* (причај и сл.):

а) не па^а-*јо* нам (ДВ), ѡн-*јо* маш^ѡје (Р), мину-*јо* кѡза (П), рѡкнеш-*јо* (П), задѡва-*јо*-се (ВС), нѡ-*да-јо* р^аст (Д), к^а-*жи-јо* (Д), пѡслен-*јо* рѡкне (Д), бѡк-*јо* д^а^он (Љ), помѡгни-*јо* (Љ), домаћин-*јо* рѡче (К), нѡзнам-*јо* крѡ^аја (МГ), окйде-*јо* гркл^ан (МГ), *ја-јо* каж^ѡју (МГ), рѡкок-*јо* (МГ), *ја^о-јо*-се озв^ак (МГ), *ја^о-јо* ст^аик (МГ), окйде-*јо* рило (МГ).

Пошто се облик *јој* уопште не јавља, а у акцентованом облику њој — *j* се никада не губи, сматрам да је енклитички датив *јој* изгубио *j* дисимилацијом. Читава говорна ситуација не упућује нас ни на какво друго тумачење. Примјери типа: *ја^о-јо*-се озв^ак, гдје се *j* налази у сантхију испред сугласника, сувише су ријетки и не би могли проузроковати потпуно ишчезавање финалног *j* у овом замјеничком облику.

б) *немб* (П, Г, ВС, Љ, К₂, МГ₂), *немб-га сѣћ* (ДВ), *немб да-ти-е жа°к* (ВС), *немб-се...* (Љ, МГ), *немб да мѣне* (МГ), *немб спѣћ* (МГ), *немб-га пуштаваѣ* (МГ), *немб-му-га...* (МГ), *нембѣе* (МГ);

нем ђ ј (ДВ, Д, МГ, ВГ), *нем ђ ј те* (ДВ, Д, К), *нѣ мо ј* (ВС₂), *нем ђ љ* (Д, МГ₂), *нем ђ љ -се* (Д, М, Љ), *нем ђ љ те* (Д), *нем ђ ј* (К, ВГ), *нем ђ ј т ѣ...* (МГ), *нем ђ ј те* (МГ).

Сматрам да се овдје *ј* почело губити најприје у множинским облицима и у сантхију испред сугласника. Дакле, *нем ђ ј те* > *нем ђ те*, *нем ђ ј -му-га даѣ* > *немб-му-га...* Одатле се овакав изговор почео уопштавати (*немб*, *нембѣе*). Данас су облици са *ј* и без *ј* — једнако чести, па се види да је овај процес још у току. Мада се у овој позицији (тј. у средини ријечи испред сугласника) *ј* ријетко губи, ипак за овај случај нема убједљивијег објашњења. Можда је губљење *ј* потпомогнуто и чињеницом што је *немој* више партикула за прохибицију него глаголски облик, па као таква лакше и подлеже оваквим гласовним промјенама. На то нас упућује и императив типа: *дај*, *чуј*, *обуј* — гдје се *ј* врло добро чува.

в) *разбѣ-ју* (ДВ), *ѣојѣ-ју* (П), *убѣ-ју* (К); *убѣ-ју*, прип. имп. (МГ), *сѣ* (П, К), *сакрѣ* (Д), *скрѣ-га* (Д, МГ), *изѣ кђју* (К), *ѣси-га* (К), *уѣ сириште* (К), *ѣокрѣ* (К), *ѣокрѣ-се* (МГ), *изѣ* (МГ), *ѣроѣ* (МГ), *ѣј* (МГ), *сѣј* (МГ), *изѣѣе* (ДВ, Љ), *бѣѣе* (Љ);

не *л ѣ ј* (ВС), *из ѣ љ* (Љ), *гр ѣ ј* (К).

Сматрам да је *ј* изгубљено гласовним путем у групи *-ѣј*. Томе су могли допринијети и облици у сантхију (*уб ѣ ј -ју* > *убѣ-ју*), који су у овом говору доста чести, а затим множински облици (*из ѣ ј мо* > *изѣмо*, *из ѣ ј те* > *изѣѣе*) у којима се *ј* нашло испред сугласника¹⁰⁷.

Упореди императиве: *сѣ* (сѣ) — *сѣмо* — *сѣѣе* и *вѣј* — *вѣјмо* — *вѣјѣе* (К, МГ). Само упрошћавање у групи *-ѣјмо* и *-ѣјѣе* не би могло довести до оваквог стања, тј. до скоро потпуног губљења *ј* на крају групе *-ѣј* у свим императивима.

г) *ѣрича-му*, *Адем!* (ДВ), *да-ми..!* (ДВ, П), *да-ми*, *чђче!* (П), *не-рѣга°-се!* (МГ), *да°-ми!* (МГ); *чђка ја да-се обрне*, прип. имп. (ДВ), *задрѣмаѣе мало!* (ВГ).

Кудикамо су чешћи облици у којима се чува *ј*:

да° ј (ДВ), *да° ј -ми* (ДВ), *да љ* (Д, К₂, МГ₂, ВГ), *нѣ-да ј* (ВГ), *да ј те* (МГ), *ископ ѣ ј* (ДВ), *пѣцај* (Р), *пѣцај те* (Д), *чувај* (Р, Д), *чувај* (П, ВС₂), *чува°ј* (К), *чувај-се* (ВГ), *слѣшај* (П, Д, К, МГ), *трл љ ј* (П), *чђкај* (П, ВС), *чђка љ* (Д, Љ), *чђкај-га* (Љ), *причај* (П, М, МГ), *причај* (К), *рачун ѣ ј* (П), *пѣтај* (М, МГ), *шѣтај* (П, К), *појтај* (Г), *послѣшај* (Г), *хѣрај* (ВС, ВГ), *глѣдај* (ВС₂, К₂), *вечѣрај* (Д, К), *играј* (Д, К), *играј те* (Љ), *удѣрај* (Д), *вѣкај те* (Д), *зн ѣ ј* (Љ), *рабђтај* (Љ), *пѣта°ј* (Љ), *прђдај* (К).

¹⁰⁷ Упореди са *изѣмо* — *узѣмѣј*. — Решетар сматра да после вокалског и консонантско *ј* лако ишчезава (Der štokavische Dialekt, стр. 195).

Међутим, сматрам такође да је на губљење *j* у презенту могло утицати и 3. л. мн. имперфекта, јер је временска ситуација увијек одређена као садашњост или прошлост, па губљење *j* у 3. л. мн. презента не причињава у дијалекту никакву тешкоћу, иако се овом промјеном презент и имперфект изједначују по облику¹⁰⁰. То показује и овај примјер:

Смѣла^о се и глѣда^ућ кăко ђни Мр̄ко^нћи *игр̄ду*ћ.

Прва два глаголска облика су имперфекти, а трећи презент. До душе, овдје презент значи напоредну радњу с имперфектима, дакле — прошлост.

в) *и + j + е* (чува *j* 84%)

Ако се изузме *ије* < $\bar{\text{Ѣ}}$, онда ова група не пружа много материјала за дискусију, јер преовлађују примјери у којима се чува *j*, док су они са губљењем *j* сасвим малобројни (једино одрични облик 3. л. једн. презента глагола *јесам* губи често *j*):

нй̄де^ан (К), *нӣде^ан* (МГ), *нӣе* (ДВ, Р, Г, ВС, Д, Љ, К, МГ), шеснѣ^асти *Илй̄е(д)на* (П), *прӣђе* *Илй̄е(д)на* (ВС);

нй̄ једнога (ДВ), *удудй̄ је*-граничари (ДВ), *нй̄ је* (ДВ, Р, П, Г, М, К, МГ), *грй̄ је* (ДВ, Г, ВС, М, МГ), *сй̄ јем* (К, МГ), *смй̄ је* (ДВ, ВС, Љ, МГ), *разумй̄ јеш* (Г, ВС), *ст̄ори је* (ВС), *прӣ је* *Илй̄ је(д)на* (Д), *по Илй̄ је(д)ну* (Д), *дом̄а^о ти је* (Д), *окрӣ је* (Д), *бй̄ јемо* (Д), *бй̄ јеш* (К), *убй̄ јемо* (Г), *змй̄ је* (Д), *добй̄ јемо* (М), *коншй̄ је* (Љ), *вй̄ јем* (К), *жвй̄ јеш* (К), *ткй̄ јемо* (К), *вй̄ јем* (МГ), *попй̄ је* (ВГ).

За *ије* < $\bar{\text{Ѣ}}$ можемо казати да се оно чује са *j* и без *j* приближно једнако (наравно, у овом случају су најчешћи *екваски* облици). Навешћемо само неколика примјера, јер се читава грађа налази у одјељку о *дугом јайу*:

лй̄еио (П, Г, ВС, М, Љ, К, МГ), *лй̄еио* (ВС, Д, ВГ), *млй̄еко* (П, Г, М, К), *млй̄еко* (К), *двй̄е* (П, ВС, К);

лй̄ је по (ДВ, Р, П, ВС, М, К), *млй̄ је ко* (ДВ, МГ), *двй̄ је* (МГ), *двй̄ је* (Р, П, Д, Љ, К, МГ).

Пошто се примарно *ије* добро чува, јасно је да бројни однос примјера са *ије* и *ие* који потичу од дугог јата — нема вриједности за ово питање. Као што се видјело из партије о дугом јату, ми не можемо бити сасвим сигурни да се оно ($\bar{\text{Ѣ}}$) развило увијек у *ије* (в. варијанте за *дуго јайу*, т. 7).

Ни однос примјера са *ие* и *ије* у сантхију нема особите важности за рјешење овог питања, јер је број примјера без *j* двапут чешћи него оних са *j*, а то је сасвим супротно ономе што смо нашли у *ријечима*. Очигледно је да се из најчешћих случајева какви су, нпр., *нӣе* и *гй̄-е*

¹⁰⁰ М. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, стр. 30.

уопштило *e* (= је) и пренијело механички у друге примјере, а није добивено, или није морало бити добивено, фонетским путем.

Примјери:

гѷ-е? (ДВ, Г, ВС₂, М, Љ₂, К₄, МГ, ВГ), *жао-ми-е* (ДВ), *кѷи-е* (ДВ), *кой-е* (ВГ), *овѷки-е* (Р), *мѷне-ми-е* (П, Г), *лѷ^ако-ѷи-е* (П), *јако-ми-е* (ВС), *зѷло-ѷи-е* (ВС), *белѷк ђ-дневи-е* = зора је (ВС), *причѷала-ви-е* (Д), *ђѷвер-ми-е* (Д), *тамо-ѷи-е* (Д), *гѷ-ѷи-е* (Д, МГ, ВГ), *тако-ми-е* (К), *змѷ-е* лѷк вѷда (К), *мѷ^ане-ми-е* (К, МГ), *овѷ-ѷи-е* (К), *овѷ-е* (К, МГ), *велѷки-е* (МГ), *гѷ-ви-е* (МГ), *какви-е* (МГ), *слабо-ми-е* (ВГ);

г ѷ - је (ДВ, Р, П, ВС, МГ), ѷ ѷ би ш - и - је (ДВ), дѷ - ви - је (ДВ), грѷ - до - ти - је (П), тѷ ш ко - ми - је (П), из вѷ - ди - је (Д), жѷ^а - к - ти - је (Д), ѷ ли - је (Д), мѷ не - ми - је (Д), ђ кли - је (Љ), вел ѷ ки - је (К), ч ѷ - је сѷ мен (К), рѷ ло - ми - је (МГ).

г) *a + j + u* (губи *j* 84%)

Примјери су ограничени на једну ријеч (јаје), али је очигледно да претежу они без *j*:

јаѷк (ДВ₂, Р), *ја^аѷк* (К, МГ, ВГ);

ја^а ѷ и к (Љ).

д) *a + j + e* (чува *j* 75%)

Овдје је број примјера без *j* сасвим мали, тако да су примјери са *j* четири пута чешћи:

јаѷ (Р), *ѷознѷемо* (ВС), *караѷл* (Г, ВС), *не дѷеш* (МГ);

ја^а је (К, МГ), *дѷ^а је м* (К), *дѷ^а јеш* (М), *дѷ^а је* (К, МГ), *дѷ^а јемо* (ДВ), *познѷ^а је м* (ДВ), *познѷ^а је ш* (ВС), *познѷ^а је ш* (К), *удѷ^а је - се* (ВС), *трса^а је* (Д), *крепа^а је* (Љ, К), *ме^анкѷ^а је* (Љ, МГ), *продѷ^а јемо* (К), *цветѷ^а је* (К), *припродѷ^а је* (К), *овизѷ^а је - се* (К), *оста је* (ВС).

Међутим, у сантхију су примјери без *j* *ѷри ѷѷиѷа* чешћи од оних са *j*, што свједочи да таква пропорција није одраз фонетске ситуације, него прије механичко преношење енклитике *e* (= је), која је уопштена из оног гласовног скупа у коме се *j* дјелимично изгубило гласовним путем (ије > ие: *нѷе*, *гѷ-е*):

нѷка-е (ДВ); *ја-е* (= ју) (ДВ), *срамѷѷа-е* (ДВ), *вѷда-е* (Р, М, К, ВГ), *грѷѷа-е* (П); *јѷ(ѷ)на-е* (ВС, Д), *ѷна-е* (ВС, К, МГ); *ѷѷ-е* (ВС), *мѷка-е* (ВС), *зѷра-е* (ВС), *о-чѷса-е* (Д, МГ), *ѷаса^а-е* (Д), *засукѷ-е* (М), *иска^а-е* (Љ), *греѷѷа-е* (Љ), *ѷѷѷла-е* (Љ), *чѷсѷва-е* (Љ), *нѷма-е* (Љ), *врѷѷ^а-е* (К), *ѷѷба-е* (К), *ѷмрѷла-е* (К), *Кѷнија-е* (К), *ѷ-бога-е* (МГ), *ѷн-га-е* (МГ), *велѷкае-*(МГ);

г ѷ д и на - је (ДВ), м ѷ д а - је (ДВ), д ѷ б а - је (ДВ), д ѷ - је (П), д ѷ - је (Д, Љ, МГ), п ѷ - је (Д), б о г ѷ т а - је (Д, М), к р ѷ в а - је (Д), ј ѷ р е б и ц а - је (Д), г ѷ с п о д а - је

(Д), им \hat{a}° -је (К, МГ), \hat{a}° -је (К), велика-је (МГ), р \hat{d} дила-је (МГ).

ђ) $o + j + e$ (губи j 50%)

У овој групи се j губи често, тако да је број примјера са j и без j приближно једнак. Међутим, у сантхију је однос сасвим другачији: тамо је број примјера без j двоструко већи, што опет јасно потврђује да то није само фонетско губљење j , него и механичко преношење глаголске енклитике без j , која се све више уопштава у том облику.

Примјери без j и са j у ријечима:

*свако*е (ДВ), *свакога* (К), *свако*му (МГ), *ко*џ (Г), *кдега* (ДВ), *швед*га (П, МГ), *швед*му (МГ), *мде* (К), *мдега* (П, Г, К), *мде*му (К), *двде* (П, Г, ВС, М, К, МГ), *шрде* (ВС, МГ), *њко*е (МГ);

пђе (ДВ), *њкоје* (ДВ), *боје*-се (ДВ), *мђе* (Г, М, Љ, К), *трђе* (ДВ), *свђе* (ДВ), *свђе* (М и МГ-2. п. једн., К), *присђе* (ДВ), *које* (Д, МГ), *кђе* (К), *којему* (К), *свакоје* (К), *твђе* (МГ).

Примјери без j и са j у сантхију:

рџко-е (ДВ, ВС), *шиш*-е (ДВ, К), *ддбро*-е (ДВ, Г), *идшо*-е (ДВ, П), *кд*-е (Р, Г, Д, Љ, К, МГ), *узо*-е (Р, К), *шд*-е (Р, ВС, Љ, МГ), *умро*-е (П), *кџко*-е (Г, М, Љ, К, МГ), *ошлейшо*-е (ВС), *мдго*-е (ВС, МГ), *ура*-со-е (ВС), *ддишо*-е (Д), *бишо*-е (Д), *овд*-е (Љ, МГ, ВГ), *миншо*-е (Љ), *рејико*-е (К), *џко*-е (К, МГ), *умрело*-е (К), *јџрбо*-е (МГ), *горџо*-е (МГ);

*дз*ебо-је (ДВ), *будџло*-је (ДВ), *штд*-је (ДВ, Љ), *бшо*-је (Г, ВС, Д, Љ, ВГ), *ошлепшо*-је (Д), *кд*-је (Д, К), *урастшо*-је (Д), *тд*-је (Д), *тд*-је (М, К), *седшо*-је (М), *кџко*-је (Љ, К), им \hat{a}° -је (К).

е) $e + j + e$ (губи j 90%)

Ова гласовна група се одржава још у презенту глагола *џа \hat{a} ш* (< џџат) и *вџа \hat{a} ш* (< вџџат): *џџем*, *сџџемо* и *вџџем*, *вџџемо* (Д, К, МГ), али су већ скоро сасвим преовладали сажети облици: *џем* и *вџем* и сл. (Р, П, ВС, Д, Љ, К, МГ), који су добивени послје губљења j .

У сантхију се ова група јавља само у вези са глаголском и замјеничком енклитиком *је*, која је ту двапут чешћа без j него са j :

лџше-е (ДВ, МГ), *шрџше*-е, *брџме*-е (ВС, ВГ), *свд*-е (Г), *кдме*-е (Г), *нџше*-е (Г), *мџне*-е (К, МГ, ВГ), *шџе*-е (= ју) обрток (МГ), *дџше*-е (ДВ, К);

тџ-је бшо = који је ... (ДВ), *дбрте*-је (ДВ), *гџ*-је (ДВ), *свџ*-је (К), *џџме*-је (К), *мџне*-је (Љ).

Ова се група сажима у 3. л. једн. перфекта кад је објекат акузатив, односно генитив мн. личне замјенице 3. л. (*ге*): *лџгос-ге* бшло (= *лџгос их је било*), а *сџт*-ге нџма.

ж) $e^a + j + e$

У ријечима је ова група сасвим ријетка, али се у њој i чува: акуз. мн. кр $\check{e}^a i e$ (П), у кр $\check{e}^a i e$ (К), дне кр $\check{e}^a i e$ (МГ).

У сантхију је ова група честа и јавља се са глаголском енклистиком je , која је скоро увијек без j , но то не значи да је ово гласовна појава, као што смо и досад видјели:

$do\check{s}e^a-e$ (Р, МГ), $r\check{e}ke^a-e$ (К, ВГ); $k\check{e}^a(\partial)-e$ (ДВ, Р, ВС, Д, М, К, МГ); $s\check{e}^a(\partial)-e$ (Р, ВС, К, МГ), $d\check{i}ze^a-e$ (ВС), $i\check{u}ke^a-e$ (Љ); $d\check{e}se(\check{i}i)$ $g\check{o}dine^a-e$ (Г), $i\check{o}b\check{z}e^a-e$ (Љ);

$j \check{e} d e^a (n) - i e$ Буро (ДВ); к $\check{e}^a (d) - j e$ (К).

з) $e^a + j + u$

Малобројни примјери: кр $\check{e}^a i i$ (П, Г, ВС, Д) и кр $\check{e}^a i \check{i} n e$ (П) — потврђују да се у овој групи i чува. Примјера за сантхи нема.

и) $u + j + e$ (чува j 100%)

У засебним ријечима j се чува у овој групи без изузетка:

$t\check{u}j e r a$ (Р, Г, К), $t\check{u}j e r a$ (Д), $t\check{u}j e r i c e$ (ВС), $m a \check{s} \check{u} j e$ (Р, К), $p\check{c}\check{u} j e$ (П), $p u \check{s} t \check{u} j e$ (М, К), $p u \check{s} t \check{u} j e m o$ (ВС), $p u \check{s} t \check{u} j e t e$ (К), $p o t r e f \check{u} j e$ (Д), $\check{c} \check{u} j e$ (М), $\check{c} \check{u} j e \check{s}$ (К), $k a \check{z} \check{u} j e \check{s}$ (К), $s n \check{u} j e$ (К).

У сантхију се ова група јавља у вези са глаголском и каткад замјеничком енклистиком je , али су облици без j два пута чешћи од оних са j . То не може бити никако одраз фонетске ситуације.

Примјери:

$j a \check{h} u - e$ (Р), $o\check{c}d m u - e$ кокле (ВС), $i\check{h}\check{e}l a - m u - e$ (ВС), $t\check{o} - m u - e$ (ВС), $\check{z}\check{e}n a - m u - e$ (Д), $i\check{m}e n - m u - e$ (Љ), $\check{s}t\check{d} - m u - e$ (К), по(д)-чију $k o m a n d u - e ?$ (К), $m a \check{t} i - m u - e$ (МГ), $r\check{e}k e^a - m u - e$ (ВГ);

$n \check{e} m u - i e$ (Д), $t \check{u} - i e$ (Љ), $r\check{o}\check{n}j a - m u - j e$ (К), $k n \check{i} g u - i e$ (К), $s\check{e}^a n - m u - j e$ (К), $t a k o - m u - j e$ (МГ).

ј) $u + j + u$ (чува j 63%)

У неколика примјера j се губи, а затим се обично врши сажимање:

$I l \check{i} n$ (тј. мјесец) (ДВ), $\check{z} m \check{i} - e$ лѐк [в\`ода (К), $k a d \check{i} n \check{i} c e !$ (МГ), $S a l \check{i} \check{s} \check{t} a$ (МГ);

Бројнији су примјери у којима се j чува, а то су већином властита имена:

по Бу $\check{l} j i$ (М), А $k \check{i} j i$ (Љ), при те $p s \check{i} j i$ (К), ка $d \check{i} j i n a$ (К), Ну $r \check{i} j i$ (МГ), А $\check{l} j j i$ (К), по мор $\check{i} j i$ (К).

Ипак се види да у овој групи слаби j , јер преовлађује i .

Примјера за сантхи нема.

к) $u + j + u$ (чува j 100%)

У овој групи се j веома добро чува: $p \check{i} j u$ (ДВ, П, МГ), $\check{s} \check{i} j u$ (ДВ, Љ, К), $i \check{z} \check{i} j u$ (ВС, К), $s m \check{i} j u$ (ДВ, Д, К, Љ, МГ); А $\check{l} j i u$ (П, К), С а $\check{l} j i u$ (ДВ, МГ).

И у сантхију се j изговара: $\check{u} \check{z} m i - j u$ (П), г а $\check{h} i - j u$ (ВС, К).

V. Секундарно *j*а) на *йочейку ријечи*

Секундарно *j* се изговара скоро редовно у прилогу *ојейи* и каткад у показној партикули *ево*:

јдйейи (ДВ, ВС, К), *јдйеда* (П, К, МГ, ВГ), *јдйе(и)* (П, Г, Д), *јдйе(и)* (ДВ), *јдйеда* (К), *Ѣ-ли пѢј јдйеда?* (К); *јѢво* (Д, К);

Али: *Ѣ п е (т)* (К), *Ѣ в о* (ДВ, ВС, Д, Љ, К, МГ).

Нема сумње да се протетско *j* развило у сантхију, како то показују примјери: *и-ј-дйейи* (МГ), *и-ј-дн* (ДВ, М_з, МГ), *и-ј-дна-е* (М).

б) између вокала

Секундарно *j* у овој позицији чује се нешто чешће у групи *и + о*, знатно рјеђе у групи *е + о* и изузетно ријетко у групи *у + о*. Важно је истаћи да је секундарно *j* у споменутим групама, уопште узевши, ријетко и да је свака од ових група, чак и група *и + о*, обичнија и много чешћа без *j* него са *j*. Тиме се мрковићки говор бијино разликује од сусједних говора, нпр. црмничког и источноцрногорског¹¹⁰, у којима је прелазно *j* у овим групама нормална појава.

Примјери:

α) *и + о*: *бијо* (Д, Љ, К) *убијо* (ВС), *жњијо* (ВС), *идијо* (Д), *ош-лейијо* (Д), *киијо* (Д), *шијо* (Д), *зѢби^о* (Д), *урасијијо* (Д), *радѢјо* (Љ), *давѢјо* (Љ), *удавѢјо* (МГ), *уморијо* (К), *ндѢијо* (МГ), *учинијо* (МГ), *на-лушијо* (МГ).

β) *е + о*: *дебѢјо* (Д), *дебѢјо* (П, ВС, Љ, К), *ѢѢјо* (П, Г, К_з, МГ_з), *иѢмејо* (Д, К), *иѢејо* (МГ), *иѢе^о* (Д), *иѢејо* (МГ_з), *бѢјо* (К, МГ_з), *дѢјо* (МГ).

γ) *у + о*: *Ѣујо* (К).

ЗАКЉУЧАК

98. Мрковићки говор губи *j* у високом проценту у групама *оји* и *оје*. Он га губи такође и у групама *аји* и *еје*, али због малог броја лексема ово губљење је од мањег значаја. У групи *ији j* се чува боље него што би се очекивало¹¹¹. Ово стање проистиче из фонетике *ријечи*, а не сантхија.

Секундарно *j* је ријетко, чак и у групи *и + о*, што може изгледати загонетно с обзиром на остале наше говоре. Међутим, то за мене значи

¹¹⁰ Стевановић, Источноцрногорски диј., стр. 30., Милетић, Црмнички говор, стр. 329—331; за секундарно *j* у групи *ио* в. Вуковића, Говор Пиве и Дробњака, стр. 17 и Пеца, Говор источне Херцеговине, стр. 85.

¹¹¹ Ипак ово стање у мрковићком говору одговара добро Белићевој карактеристици чувања и губљења *j* (Фонетика, 1960, стр. 128), сем примјера *иде* и *гѢ-е*, који су чешћи него *идје* и *гѢ-је* (в. *и + j + е*).

да мрковићки говор овдје рефлектује старо стање боље од ма ког другог црногорског говора.

ЈОТОВАЊЕ

Старо јотовање

99. Резултати старог јотовања се јасно виде, али су у неким граматичким категоријама поремећени дјеловањем аналогije. Најприје ћемо дати материјал у коме се тачно, или приближно тачно, огледа *старо јотовање*, а затим примјере у којима је оно измијењено, као и узроке који су довели до те измјене.

а) *иј* > *ћ*: *ћа°к* (ДВ, Д, К), *љућаше*] се (ВС, МГ), *зайдћен* (ДВ, П);

б) *дј* > *ђ*: *млађи* (П, К), *гђђи* (П, ВС, МГ), *слађи* (ВС, Д), *зиђемо* (ДВ), *суђа°ше* (ДВ, ЈБ) *сеђа°ше* (К), *сиђа°ше* (ЈБ), *сиђау* (МГ), *иђаше* (МГ), *иђа°у* (Г, ЈБ), *гдђа°у* (ЈБ), *ипроцеђене* (Д), *омлађена* (К), *насца°ђена* (МГ), *оређено* (ВГ), *ириђе* (ДВ, П, Д, М, ЈБ, К₄), *ириђе* (ДВ, Д);

в) *гј* > *ж*: *дужле*, т. 183 (ДВ, ВГ); *дужли* (П, ВС, Д, К);

г) *скј* > *ши*: *ишије* (ДВ), *ишиу* (Д, К);

д) *сиј* > *ши*: *иушииши* (П, ВС, МГ), *иушиуцаиши* (Д, К, МГ), *иушиуцаше* се (МГ); *чешле* < *чешће* (П, М);

ђ) *сј* > *ш*: *иокдишено* (Р, Г, К); *вишли*, т. 183 (П, ВС, Д, МГ), *вишли* (ВС, К);

е) *зј* > *ж*: *рђжем* (ДВ, Д, К); *иђжли*, т. 183 (ВС, Д, К, МГ), *бђжли* (П, ВС, Д, МГ);

ж) *иј* > *иљ*: *кајла* (МГ), акуз. *кајлу* (ЈБ), ном. мн. *кајле* (МГ); *иујли* (П, Г, ВС, Д);

з) *бј* > *бљ*: *дрдбљау* (ДВ₂), *исиребљено* (Д), *дубле* (Д);

и) *мј* > *мљ*: *зџмла* (МГ), *на-землу* (К), ген. једн. *зџмле* (ДВ, К, ВГ);

ј) *вј* > *вљ*: *сџвли* (П, Г, ВС, Д);

к) *лј* > *љ*: *бјџли* (ВС, Д, К), *кџласмо* (ДВ), *мишлак* (ВС);

л) *нј* > *њ*: *наслџен* (К), *рањџје* (= рања, оставља) (ДВ).

Међутим, старо јотовање није очувало свој исконски гласовни лик у сљедећим облицима:

а) У *комиарашуу* *иридјева* због опште распрострањености наставка *ли* (< *љи*, уп. т *у* п *ли* < *тупљи*): *крајли* (К, МГ) *лујли* (П, ВС, Д, МГ), *жујли* (ВС, Д, К), *иљили* (П, ВС, Д), *блџли* (П, ВС, Д), *гладли* (П, ВС, Д), *ишрџли* (П, ВС, Д), *гђкле* (ЈБ), *цџнле* (МГ), *иђнли* (П, ВС, Д) *ишрли* (ВС, Д, К, МГ).

Компаративи *дужли* и *дужле* (в. *гј* > *ж*), у поређењу са *гђкле*, показују да је нови компаративни наставак *ли* (< *љи*) могао бити додат

и на основу старог компаратива, а не само на основу позитива. Зато су и унесени компаративи: *вѣили, чѣшле, нѣжли, брѣжли* — у примјере у којима се приближно види старо јутовање, јер мислим да је ту могло бити додато *ли* на основу компаратива.

Међутим, компаратив *ушле*, према позитиву *јусѣ^ак* (П, ВС, Д, К, МГ), показује ипак да је у овом примјеру *ш* добивено асимилацијом, дакле из основе *данашњег њозишва*, а не од старог јотовања, јер би јотовање дало *ж*, као што се каже у *црмничком говору*: *јусѣк*, компаратив *јужи*.

б) У *шрѣном шридјеву глагола VII врсте* којима се глаголска основа завршава на *си*: о м *а°сѣн* (П), о к р *а°сѣн* (Д), о ч *и°сѣн* (К, МГ), к р *сѣн* (К), н а м *јѣсѣн* (К), п р е м *јѣсѣн* (К); у имперфекту м *и°сљак* (ВС).

Исту појаву имамо у итеративном глаголу и с к о р *и°сѣ^а* је (МГ) и у именици р *и°сѣн* (К), р *и°сѣни* (ДВ), р *и°сѣнке* (ДВ).

Јасно је да су ови облици постали доцније по угледу на основу инфинитива, односно на властито име (X)*рисѣи*(ос).

в) У *шрезениу глагола V врсте* и у *имперфекту и шрѣном шридјеву глагола VII врсте* којима се глаголска основа завршава на уснени сугласник:

узѣмем (П, Љ), *узѣмеш* (П, Д), *узѣме* (ДВ, П, Љ, К₃, ВГ₂), *узѣму* (П, М, Љ, ВГ); *досѣме* — према перфективном *ддсѣме* од *ддсѣи* (П, К, МГ);

куѣјаше (ДВ₂, К, МГ), *шѣдѣја°к* (К), *вѣ°бјак* (МГ), *вѣ°бјасмо* (М), *лѣвјаше* (ВС), *лѣвја°у* (ВС), *жѣвја°ше* (П), *дѣвја°ше* (П, инф. д о в ѣ т);

куѣен (ДВ, К), *шѣдѣно* (П), *шѣдѣње* (П, М), *реѣѣена* (П, К), *наѣрѣвена* (Д), *залѣен* (Љ), *шкѣѣен* (МГ), *удрѣбен* (П), *зарѣбено* (МГ), *углѣвен* (ДВ), *наѣрѣвена* (Р), *удѣ°вено* (К), *ловѣње* (К).

г) Рекло би се на први поглед да су по узору на имперфекат *вѣ°бјак*, *лѣвјаше*, *вѣ°бјасмо*, *лѣвја°у* — образовани имперфекти глагола чија се глаголска основа завршава на *с* и *з*: *ндсјаше* (ДВ), *ндсјау* (Р, ВС, ВГ), *ндсја°у* (К, ВГ), *кдсјау* (К₂), *излѣзја°у* (Љ).

100. Нас овдје доводи у забуну старо јотовање уснених сугласника. Врло добро га чува именица *кѣйла*, доста добро именица *зѣмла*, мада се говори каткад и *зѣмја*, ген. *зѣме*. Сасвим добро га чува компаратив: *шѣйли*, *сѣвли*, *дѣбли*.

Међутим, не чува га никако презент глагола *узѣмаиш* (*узѣмем* итд.), имперфекат глагола VII врсте којима се глаголска основа завршава на уснени сугласник (*шѣдѣја°к*, *вѣ°бјак*, *лѣвјаше* итд.) и трпни придјев тих истих глагола (*куѣен*, *удрѣбен*, *углѣвен* и сл.).

О чему се ради овдје: о *фонетској* или *морфолошкој* промјени?

Да има фонетскѣ промјенѣ, показује именица *зѣмја* (поред много чешњег *зѣмла*). Такође је познато да је промјена уснени сугласник + *љ*

у уснени сугл. + *j* (м љ > м ј и сл.) — особина албанског језика, а мрковићки дијалекат је више него ма који други црногорски говор био изложен таквом утицају.

Па је ли, онда, *куџаше* и сл. резултат такве промјене? То је сасвим могуће. — Је ли на исти начин добивен презент *узџем* и трп. придјев *куџен*? И то је могуће, јер је *џ* могло испасти испред *e* као у ген. *зџме* (врло риједак случај) од *зџма*.

А шта онда да кажемо о компаративу *дџбли* и сл.? Је ли и он раније гласио *дубји* (< дубљи), па наставак *ли* (< љи) касније повратио и уопштио га за све придјеве (*сидџли*, *гџкли*, *чишли*) под утицајем компаратива *бџели*? То је врло мало вјероватно, иако компаратив на *љи* имају *зубачки* и *сиччански* говор за све придјеве, као и мрковићки.

Према томе, *фонетско* објашњење не задовољава овај проблем, иако би баш оно морало дати жељени одговор.

Да видимо како стоје *морфолошки* чиниоци.

Презент *узџем* може бити образован према презенту перф. глагола *узџем*. — Трпни придјев *куџен* могао је постати према: *идџен* (< *идџић*, бацити), *иџџен*, и још прије према *огребен*, мада паралела није најсрећнија. „Пандан“ овој паралели чини имперфекат глагола VI врсте: *идџау* (падаху) и *рабдџау* (работаху), који је образован према имперфекту глагола VII врсте: *граџау* и *муџау*, или према имперфекту глагола I врсте: *илџах-илџау* и *бдџахе-бдџау* (т. 246).

Још је компликованије објаснити имперфекат: *куџаше* и сл. Према њему стоји *ндсјаше* (и *ндсаше*) за које би сваки познавалац овога говора рекао да је образовано према *куџаше*, тј. да је *j* аналогичном прешло из *куџаше* у *ндсјаше*. Међутим, пошто имам свега један примјер који гласи *ндсјаше* (ДВ), ја могу претпоставити да је *и* редуковано, тј. *ндсјаше* > *ндсјаше* (уп. *илџиво*, *сдџво*, *жџина*, т. 48, средина ријечи, ђ). А затим је *j* из *ндсјаше* истисло *л* (*љ*) из чешћег *куџаше*! Немам потврде да је имперфекат *идџах* и сл. постао од *идџах*, мада се такав имперфекат чује у црмничком говору (Милетић, о. с., стр. 450: *дџбијаше*, *гџмјаше*, *живјаше*).

Тако би морфолошко објашњење и редукација вокала *и* задовољили овај проблем, а примјер *зџма* остао би као усамљени свједок да ипак има нешто и од гласовне промјене уснени сугл. + *љ* у уснени сугл. + *j*.

Да су споменута одступања од старог јотовања уснених сугласника морфолошка, а не фонетска појава, показује ново јотовање придјева *дџбли*. С обзиром на вријеме новог јотовања (крај XVII и почетак XVIII в.), овај придјев би морао гласити *д* и *в* ј и било да је прелаз *б љ > б ј* претходио новом јотовању или да се извршио послје њега. Да је по сриједи први случај, *бј* не би могло више бити јотовано; да је други случај, онда би он морао обухватити и *дџбли*, које би морало дати *дџби*.

Ново јотовање

101. И ново јотовање је у овом говору приведено крају, али нема примјера за све случајеве, нпр. за *чј*, *шј*, *жј*, па већином ни за уснене

сугласнике, јер нема именица као што су *којље*, *снојље* и *гробље*. Међутим, из оно мало примјера што имамо може се закључити да је овај гласовни процес, уз ријетка одступања, сасвим извршен. Одступања се тичу гласовних група *сиј* (лйстй, лйстје), *зј* (гѡззје, грѡззје) и *зј* (Кѡзјак). Но и у наведеним примјерима обичнији су јотовани облици, а нејотовани се чују сасвим ријетко и само од старијих особа.

Примјери:

а) *иј* > *ћ(ѡ)*: *брѡћа* (ВС, МГ), *цѡће* (Д, МГ), *иѡмећу* (ДВ, К); *ирући*, множ. с наслоном на изгубљену збирну именицу (К, МГ), *прући* (К); *пруће*, акуз. мн. (К);

б) *ѡј* > *ћ(ѡ)*: *лућу* (ДВ, Р, ВС, Д, Љ, К, МГ), *лућима* (ДВ, Р, ВС, Љ), *рѡћак* (К), *гלאћу* (К), *лудима* (МГ). *рѡћак* (К);

в) *сиј* > *шћ(си, сћ, сћ, сиј)*: *лиши* (К) *лишћоци* (Д), *лйстй* (Д), *лйсће* (М₂), *лйсћни* (К); акуз. мн. *лйсће* (К), *лйстје* (МГ);

г) *зј* > *ж(ж, зѡ, зѡ, зј)*: *зѡже* (ДВ, Г, М, К, МГ₂), *зрѡзје* (М, Љ, К, МГ), ген. *зѡжја* (ДВ), ген. *зрѡзја* (ДВ), *зѡжар* = ковач (ДВ), *гѡзде* (МГ₂), *грѡзде* (МГ), *гѡзје* (МГ₃), *грѡзје* (МГ);

д) *сј* > *с*: *сѡија* (ДВ, Р, П, МГ₂); *кלאци*, множ. с наслоном на изгубљену збирну именицу (П, К, МГ), *кלאцик* (П, К, МГ); *кלאце*, акуз. мн. (МГ), *ирѡцак* (К); *с-јѡним* (М, МГ), али је обичније и чешће *с-јѡним* (К, МГ, ВГ);

ђ) *зј* > *з(зј, зј, зј)*: *Кѡзјак* (ВС₂), при *Кѡзјаку* (М), *Кѡзјак* (ВС, Д, М, К₂, ВГ), *Кѡзјак* (ВС-често, М), *Кѡзјак* (ВС, МГ), за *Кѡзјаком* (К);

е) *жј* > *ж*: *ѡруже* (ДВ₂, ВС₂, Љ, К₂), ген. *ѡружа* (ДВ, Љ, К), *ѡружом* (ДВ, Љ, К₂, МГ), инстр. мн. *ѡружима* (К), *иѡдноже* (на стативама) (ДВ), *ѡжа* (ти вјера) (П, Д, М, Љ, К), *ѡжи* (ДВ, К, МГ), *ѡже* (ДВ, П), *ѡжему* (ДВ), *ѡжом* (ДВ, К), *врѡже* (мјесто) (ВГ);

ж) *рј* > *р*: *Примѡре* (К), али се ова именица чује и у женском роду: *Примѡрија*, б. п. *Примѡриом* (Д) и тада има слабо *ј*;

з) за *уснене сугласнике* има само неколико примјера, али и они показују да је ово јотоване извршено: *ѡбли* (ДВ, К), *ѡбло* (ДВ, П, ВС, Љ, К), *ѡблѡчина* (К, МГ); *з(ѡ)рѡ(в)ле* (ДВ, ВС, Д, Љ, К, МГ), б. пад. множ. *кѡилама* = *копљима* (ДВ);

и) *нј* > *њ*: *вјѡвање* (ВС), *вјѡвање* (К); *кѡмећи* (ДВ, К, МГ), с наслоном на изгубљену збирну именицу *камење*;

ј) *лј* > *љ (> л)*: *весѡле* (Љ, К, МГ).

Оскудица у примјерима за ново јотоване долази отуда што у овом говору нема збирних именица образованих наставком *је* (гробље, снопље,

камење, смиље, босиље и сл.) ни довољно присвојних придјева образованих наставком *ји* (крављи, пасји, козји, овчји, мишји, мачји), него се мјесто њих употребљава *генијив именице с њредлогом од*: млѐко о (д) - кр ђ ве, од - б в це, о (д) - к ђ зе и сл.

Ми смо већ видјели да је у ријечима и облицима са старим јотовањем: р и с ђ а н, к р с ђ е н, п р е м ј е с ђ е н и сл. — с враћено аналогично према другим облицима ових ријечи. Зато би се могло помислити да је на сличан начин враћено *с* и *з* у ријечима са новим јотовањем: *лисћи* (: *лист*), *грџе* (: *грџст*), *гџе* (према ријетком *г о з д ђ н и*).

Међутим, неће бити тако. Сувише је примјера који показују да ново јотовање у групама *сиј*, *зј* и *зј* није извршено до краја: *лисије* (МГ), *грџје* (МГ), *гџје* (МГ), *грџје* (МГ), *Кџјак* (ВС, Д, М, К, МГ). У овим примјерима се, несумњиво, чувају посљедњи нејотовани остаци овог гласовног процеса који се у говору Мрковића кретао нешто спорије него у сусједним говорима. Треба имати на уму да је мрковићки говор периферијски, с посебним географским положајем и малим контактом са представницима других говора. Он у извјесном смислу има положај сличан западнобосанским и славонским говорима који врве од архаизама¹¹².

102. На крају требало би рећи нешто о примјерима са палаталним *џ* и *џ* мјесто *ћ* и *ђ* у ријечима: пр љ ти, луд љ ма, р ђ ђ ак, г ђ ђ е, г р ђ ђ е и сл. На један такав примјер наишли смо и у старом јотовању: *џ р ђ ђ е*. То је утолико значајније што су Р. Бошковић и М. Малецки у *L'exampe...* (стр. 12) казали да се у овом говору свако *ћ* и *ђ* изговара као *џ* и *џ*. Према томе, била би то архаична црта која представља старо стање у изговору ових гласова. П. Ивић је ово мишљење усвојио и унио га у своју студију о српскохрватском консонантизму¹¹³. Да би ово значајно питање било сагледано у цјелини, ја остављам да читав проблем размотрим последије давања примјера за најновије јотовање.

Најновије јотовање

103. По резултатима овог јотовања мрковићки говор се, углавном, слаже са приморском зоном црногорских говора, тј. јотују се *џ-џ*, *с-з*, *л-н*, али не и уснени сугласници¹¹⁴. У томе се овај говор разликује од црмничког говора на обали Скадарског језера, у коме се већином јотују и уснени сугласници¹¹⁵.

Треба посебно истаћи да се у овом говору још могу чути нејотоване или дјелимично јотовање групе *џј*, *џј*, *сј* и *зј*. То за нас има особити значај с обзиром на споменути констатацију Бошковића и Малецког о изговору сваког *ђ* и *ћ* као *џ* и *џ* у мрковићком говору.

¹¹² Решетар, *Der štokavische Dialekt* стр. 140; Ивић, *Дијалектологија*, стр. 200.

¹¹³ П. Ивић, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. II, стр. 161; за *џ* и *џ* *крашованског говора* в. *Die serbokroatischen Dialekte*, стр. 276, од истог писца.

¹¹⁴ Р. Алексић, *Извјештај о паптровском говору* (ГЗС и ВС, 1938, стр. 19).

¹¹⁵ Милетић, о. с., стр. 343—344.

104. Од значаја је такође и група *сл* (< слѣ) и *зл* (< злѣ) на споју префикса и глагола (*слего*, *излегли*), као и у именици *слѣме* (< слѣме), јер се те гласовне групе изговарају неасимиловане, тј. не чује се скоро никако *шл* и *жл*. Да ли ово значи да је прелажење *љ* у *л* стара појава којом треба објаснити одсуство асимилације у групама *сл* и *зл*? Ово питање је сасвим оправдано кад се групе *сл* и *зл* (< слѣ и злѣ) упореде са предлогом *с* уз инструментал личне замјенице 3. лица: *се^а-шњѣм* (ДВ, ВС) и *се^а-шњѣм* (П), јер облик *шњѣм* несумњиво свједочи о старини прелажења *с-њ* у *ш-њ*, а то је паралелна група — групи *сљ* и *зљ*. Додуше, ова група *с-њ* није везана за *јаиѣ*, него је контакт *с-њ* у њој знатно старији од контакта *сљ* (< слѣ-). Важно је истаћи да се једначење у групи *с + њ* вршило најкасније на почетку XVI вијека с обзиром да га налазимо у *ѣрвом* од седам познатих писама Скендер-бега Црнојевића Млетачкој Републици: *ш њиме*¹¹⁶. Да ли је већ тада, или ускоро затим, *ѣ* дало је у мрковићком говору? Другим ријечима: је ли *јаиѣ* у то вријеме било дифтонг [i^е] или *је*? Сматрам да је свакако у току XVI в., бар при крају тог вијека, морало *ѣ* > *је* и у овом говору¹¹⁷. Да ли је већ прије тога — *љ* > *л* под утицајем албанских дијалеката?

На ово питање је већ дат одговор у партији о сонанту *љ* (1. 87). Наиме, пошто је извршено ново јотовање у *дѣблѣ* (< див-ји) и *здравле* (< здрав-је), јасно је да је резултат тога јотовања била група *вљ*, која је тек касније прешла у *вл*. То непобитно доказује да је *љ* прешло у *л* (л) послѣ XVII вијека.

Не вјерујем да је у вријеме новог јотовања постојало *високо л* (= л) иза кога би *ј* једноставно отпало, јер се такво *л* не би дало јотовати. Ако се ипак ова гласовна промјена појавила прије XVIII вијека, она је морала бити ограничена на појединачне примјере и гранична насеља према сусједним Албанцима, а до њеног уопштавања дошло је тек касније (т. 87).

Да је прелаз *љ* у *л* каснија фонетска промјена, показује нам источноцрногорски дијалекат не само својим *здравле* и *снојле* него и облицима *влера* и *млера*¹¹⁸, јер се одатле види да је у тим говорима *љ* > *л* тек пошто је извршено најновије јотовање.

Примјери за ново јотовање у *мрковићком* и *источноцрногорском* показују да је утицај албанског језика на наше периферијске говоре почео јаче дјеловати тек од XVIII вијека. Иако је мрковићки говор имао у свом сусједству припаднике албанског језика, као што показује

¹¹⁶ Franc Miklosich, Die serbischen Dynasten Crnojević, Wien, 1886.

¹¹⁷ Белић, Фонетика, 1960, стр. 89, каже да је у зетским повељама је за *јаиѣ* употребљено први пут 1485. г. — Питање је да ли се ова хронологија може примити за мрковићки говор. Кад ово кажем, ја мислим на географски положај мрковићког говора, а не на Милетићев опис *дугог јаиѣ* у црмничком говору (о. с., стр. 240—241), јер је по мом језичком осјећању изговор *дугог јаѣ* у Црмници двосложан, а не једносложан, како га је чуо и описао Милетић. Међутим, Милетићев опис *дугог јаиѣ* у овом говору усвојио је и Решетар у свом раду *Izgovor i pisanje praslavenskog vokala ѣ u dugim slogovima* (Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 273, g. 1942).

¹¹⁸ Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, стр. 44.

Боличин опис скадарског санџаката (1614)¹¹⁹, он је ипак дуго чувао чист лик једног нашег старог говора, тако да се може претпоставити да он раније није био периферијски говор у оноликој мјери колико је то данас¹²⁰.

То што данас мрковићки говор има *слѣме*, *слѣго*, *излѣгоше*, *злѣко*, а зубачки *шлѣме*, *шлѣго*, *ижлѣгоше*, *жлѣко* — доказује да је ова асимилација у зубачком говору извршена свакако послје XVII вијека, дакле у вријеме када мрковићки говор није имао сонанта *љ*, јер је већ био прешао у *л*, док у зубачком говору те гласовне промјене нема.

105. [Иако су групе *лђ* и *нђ* јотоване рано, код дубровачких пјесника у XVI и XVII вијеку (Рањина: *њекад*, *неко*; Гундулић: *улезе*, *њекада*)¹²¹, то не значи да је била обавезна асимилација сугласника *с* и *з* испред тако добивених *љ* и *њ*. Она је наступила релативно касно у већини наших говора¹²², па је разумљиво што се касно појавила и у околини Бара. Иако се у Мрковићима каже *се^а-шњѣм*, говори се само *с-њенским*, дакле без асимилације. (Можда је социјатив *с-њенским* утицао да се предлог *с* поново врати испред облика *шњѣм*, јер се изгубило осјећање да у њему постоји предлог: *ш-њѣм*.)]

Приближно временско одређивање прелажења *љ* у *л* помаже нам да и друге случајеве албанског утицаја на мрковићки говор можемо сматрати, мање-више, хронолошки блиским са прелазом *љ > л*. А то су: десоноризација звучних сугласника на крају ријечи, вјероватно веларизација *л* испред вокала задњег реда и соноризација сугласника *х*, скраћивање неакцентованих дужина и неке појаве у синтакси (ред ријечи, ге + номинатив).

Примјери:

а) *иј* > *ћ*: *ћѣраиѣ* (П, ВС, Љ, К, МГ), *ћѣрај* (П, ВС, МГ, ВГ), *ћѣра^ом* (ВГ), *ћѣра* (ДВ, К), *ћѣрамо* (ДВ, ВГ), *ишћѣрали* (ДВ), *ћескдиѣа* (Љ, К, МГ, ВГ), *кћѣиѣ* (ДВ, К-ћ = скоро *ћ*), *кћѣо* (ДВ, П), *кћѣли* (Р, К), *ћѣиѣ* (Љ-слабо *ћ*), *ћѣо* (ДВ, Г, МГ, ВГ), *ћѣо* (ВС, Д): *киѣио* (МГ), *ћѣли* (ВС); *нѣ-кће* (ВС, ВГ);

ијѣрај (ДВ, ВС₂);

ишѣѣрали (К), *иѣѣра* (К), *иѣѣраиѣ* (МГ), *иѣѣрали* (М), *иѣѣраће* (К), *киѣѣиѣ* (Љ), *киѣѣо* (К);

еквивизми: *тѣрамо* (ДВ), *тѣра се* (Р), *тѣрај* (Г) — обрађени су у партији о *крајком јачу*.

б) *ој* > *ћ*: *вићѣиѣ* (К), *вићѣк* (ДВ, Г, Д, К), *вићѣо^н* (ДВ), *вићѣо* (ДВ₂, Г, Д, К₇, МГ₂), *вићѣо^н* (ДВ, ВС, Д, К), *ћѣ*: *гѣ* (ДВ₂, Г, К, МГ, ВГ),

¹¹⁹ А. Јовићевић, о. с., стр. 61 (цитат из М. Болице).

¹²⁰ А. Јовићевић, о. с., стр. 81 (подаци о *Пелинковићима*) и стр. 95—96 (подаци о *Анаматама*).

¹²¹ А. Vaillant, La langue de D. Zlatarić, I, стр. 312—313.

¹²² Ова асимилација је извршена скоро сасвим у *црмничком говору* (Милетић, о. с., стр. 335), а још изразитије у *исјочнохерцеговачком* (А. Пецо, о. с., стр. 95). — Види Белића, Фонетика, 1960, стр. 132.

з) *rj*: нема примјера (нпр. старешина).

и) *lj* > *љ* (> *л*): *лѣшос* (ДВ), *слѣго* (ДВ), *излѣгоше* (ДВ), *излѣгли* (ДВ), *излѣге^a* (Р, К), *излѣге^{an}* (ВС, К), *шлѣге^{an}* (ВС), *слѣго* (Д), *слѣмен* (МГ), *слѣме* (К, МГ).

ј) *n + j* > *њ*: *њѣдро* (ВС, Љ), *њѣдра* (ВС), *њѣко* (ДВ, П, М, Љ, К, МГ, ВГ), *њѣшко* (ДВ, М, МГ), *њѣки* (ДВ, П, ВГ), *њѣке* (К), *њѣколико* (ДВ, Д), *њѣге* (ДВ, Р, Г, ВС, Д, Љ, К, МГ), *њѣшио* (ДВ, Р, П, ВС, Д, Љ, К, МГ, ВГ); *њѣчесови*.

Нејојшовани и *шек њалашизовани* примјери из новог и најновијег јотовања (К ђзјак, лѣстје, прѣѣи, р ђѣак, лѣстѣи, гр ђзѣе, гр ђзѣѣе; тјѣрај, сјѣди, изјѣде, тѣрат, ђѣца, ђѣѣца, за ђѣѣли) доказују да ни једно ни друго јотовање није дефинитивно завршено, него се још чувају малобројни али сигурни примјери који показују гласовно стање прије јотовања, односно прелазни степен у јотовању (гр ђзѣе, ђѣца). С обзиром на скоро самосталан развитак овог говора у току посљедња три вијека, ово мало закашњење у јотовању је сасвим разумљиво.

106. Ја сматрам да су примјери као *шѣраш*, *ѣѣца* и сл. утицали на Бошковића и Малецког¹²³ да изведу погрешан закључак о изговору сваког *ћ* и *ђ* у овом говору као *ш* и *ѣ*. То тврђење је неприхватљиво јер, нпр., између мрковићког *ћ* и чакавског *ш* постоји велика разлика. Све што се може рећи у прилог Бошковићу и Малецком јесте да је при изговору *ћ* и *ђ* у овом говору палаталност (и фрикативност) *нешшшо* слабија него у у књижевном језику, али не никако до тог степена да их можемо окарактерисати као *ш* и *ѣ*.

ДЕСОНОРИЗАЦИЈА ЗВУЧНИХ СУГЛАСНИКА НА КРАЈУ РИЈЕЧИ

107. Десоноризација звучних сугласника у финалном положају извршена је потпуно. Она обухвата и сонант *в*, који се и овдје понаша као звучни парњак сугласника *ф* (његѣф), а то потврђује и примјер *јѣз-вала!* (ВС) у коме се безвучно *с* соноризује испред *в* и прелази у *з*. Треба истаћи да се *с* соноризује каткад и испред других сонаната, и то само у *реченичној фонетици* (као у наведеном примеру), што представља, можда, јединствену појаву у нашим дијалектима уопште.

У извјесном броју примјера забиљежио сам *имѣлозивно* *ѣ* (ѣ) у финалном положају, али је слична појава код осталих звучних сугласника сасвим ријетка. Пошто се овакви примјери јављају скоро искључиво код именица, дакле ријечи са деклинацијом, може се мање-више сигурно претпоставити да је ово секундарна појава, а не одржавање старог стања које је претходило десоноризацији. Наиме, према зависним падежима: *народа*, *народу* и сл., могло се накнадно јавити *ѣ* у номинативу (и акузативу), али то представља само *звучну имѣлозију*, док је експлозија увијек безвучна.

¹²³ L'examen. . . , стр. 12.

Није лако утврдити када је дошло до десоноризације финалних звучних сугласника у овом говору, али се може са сигурношћу казати да је то стара појава. На то нас упућују неке појаве у деклинацији и у прилошким ријечима са покретним *a* (мирис, ген. *мириза*; ђпет и *диједа*). На ово питање ћу се вратити пошто изнесем богату грађу о овој гласовној појави.

Примјери:

b > ŷ: *галеј* (ДВ), *грџи* (ДВ, П, ВС, К), *гџи* (ВС), *дџи* (П, К, МГ), *зџи* (К), *лџи* (ДВ₂, Д, М), *рџи* (К), *скрџи* (МГ), *слаји* (ВС, К);

грџб (Р).

v > f: *благосѣф* (ДВ, Р, Г), *Дѣ^аичоф* (ВС), *жџф* (ДВ, Г, Д, М, МГ), *жџф-је* (ДВ, Д), *зрџф* (П, Д, К, МГ), *каке^аф* (П, Љ, МГ), *кралџф* (ВС), *крџф* (ДВ, Р, П, ВС, Д, Љ), *крџф* (МГ), *џ-лоф* (ВС, К, МГ), *мрџе^аф* (Љ, К, МГ), *мрџџф* (ВС), *нарџф* (К), *његџф* (МГ), *џглаф* (МГ), *оџрџф* (МГ), *џанџлџф* (МГ), *џонџф* (ДВ), *џрџф* (ДВ, К), *срашлџф* (МГ), *сџф* < сув < сух (МГ), *џсиаф* (ДВ), *џџф* (МГ), *шџф* (Д);

ж ѝ в (ДВ), *на-З а л ѝ в* (ДВ), *м р т е^а в/ф* (ДВ).

z > k: *бџк* (ДВ, Р, П, Г, ВС, Д, Љ), *бџк-ви...* (ДВ), *бџк-јо...* (МГ), *бџк* (ДВ), *брџк* (ДВ, ВС, Љ, К), *врџ^ак* (П, К, МГ), *врџк-јо...* (ДВ), *дрџк* (ДВ, Д), *јџк* (ДВ), *Караџак* (ДВ), *Осрџк* (ДВ), *илџк* (ДВ), *џ-рок* (Д), *снџк* (ДВ, Г, ВС, Д, Љ, К, МГ), *сиџк* (К);

збџгом, *бџг!* (ДВ), *наџтраг* (ДВ), *снџг* (К); *п^аг о(д)-пџшке* (МГ).

d > ŷ: *Амџи*, ген. *Амџиа* (ДВ), *брџва^оџи* (Д, Љ, К, МГ), *брџи* (ВС, К), *винџгра^оџи* (Љ), *гла^оџи* (П, ВС, Љ, К, МГ), *гра^оџи* (ДВ, К, МГ), *џ-гра^оџи* (ВС, Љ, К, ВГ), *грџси* (ВС, К, ВГ), *џџши* (ВС, Д, Љ, МГ), *дрџва^оџи* (К₂), *џџи* (ДВ, ВС, Љ), *желџи* (К), *зџџи* (Д, К, МГ), *зџра^оџи* (К); *јџи*, ген. *јџа* (К₂), *лџи* (ДВ), *ливџи* (Љ₂, ВГ), *ливџџи* (МГ), *Мемџи* (ДВ, ВС, МГ), с *Мемџиом* (К, МГ), *мџи* (К), *Муамџи* (П, Љ), *наџа^оџи* (К, МГ), *наџреџи* (ДВ, Г, ВС, Д, МГ), *нарџи* (ДВ, К, МГ), *нике^аџи* (ДВ, Љ, К), *идџлиџеџи* (ДВ), *ирџјеџи* (ДВ), *ирџи* (К), *сирџи* (К), *раџи* (ВС, МГ), *реџи* (К), *роџи* (П), *сџџи* (К, МГ), *слџи* (Д), *сџи* (ДВ, Г, Д, К), *ла^оџи* (МГ), *Царџгра^оџи* (ДВ, МГ);

сулџан А м џ д (Г), *брџва^о џ* (Љ, МГ), *гла^о џ* (К), *желџ* (К), *млџ^о џ* (К), *нарџ џ* (ДВ, П), *нике^а џ* (ДВ, ВС), *сџ^а џ* (ДВ, Љ, МГ), *џ-суд* (ДВ), *ла^о џ* (Г).

ђ > џ: *виђи* и *виђ* (ВС), *јеђи* и *иђ* (ДВ, ВС), *иђ!* (ДВ₂).

ж > ш: *лужџи* (ДВ), *младџи* (ДВ), *муџи* (ДВ, Љ), *муџи* (К), *ноџи* (Љ), *рџи* (К); *сиџриџи*, ген. *сиџриџа*, *козја длака* (ВГ);

м л а д ѝ ж (ДВ).

z > s: *Аџс* (ДВ), дат. *Аџсу* (ДВ), *бакџз* (ДВ), *књаџ* (ДВ, Р, ВС), *кокорџс* (ДВ, Љ), *луџсџс* (ДВ), *иџкџс* (Д, К).

108. Према односу: безвучни сугласник на крају ријечи, а звучни у средини ријечи, поремећен је у неколико случајева код именица и прилога с покретним вокалом — првобитни, етимолошки однос краја и средине ријечи. Прегледаћемо редом сваку од тих поремећених група.

а) Према односу *грá°ӣ-грá°да* створен је нов и скоро сталан однос код двију именица: *лӣӣ* (литоца) — ген. *лӣда* (ДВ, ВС, Д, К, МГ), *лӣдови-лӣдове^ак* (Д, Љ), *лӣдовина* (ВС); *ӣѣ^аӣроӣ* (Г, МГ, ВГ) — *ӣѣ^а-ӣрода* (Г, К, МГ), *ӣѣ^аӣроӣ-ӣѣ^аӣрода* (Д), али *п^ѣа* прота (ВГ).

б) Према односу *лѣс-лѣза* створен је нов однос код шест именица: *Арбанѣс-Арбанѣзи* (ДВ, МГ, ВГ); *инӣерѣс*, без *инӣерѣза* (Љ), *инӣерѣзе* (ДВ), њега *инӣерезӣра* (ДВ), *куӣӯс-куӣӯза* (П, Д); *лѣс*, *пѣча* *лѣза* (ВС), *мáло* *лӣѣза* за кућу (Љ); *мӣрис-мӣриза* (Р, К), *мӣризом* (Љ, МГ); *ӣалѣс* (двор)-*ӣалѣза* (К).

в) Према односу *сѣ^аӣ* и *сѣ^ада* настали су истовјетни односи код великог броја прилога:

ѡ п е т (МГ) и *ѡӣеда* (ДВ₃, МГ₇), *јѡӣеда* (Р, П, К₄, МГ₃); т^ѣа-п у т (ДВ, П, ВС, Д, Љ, К, МГ) и *ӣѣ^аӣуда* (ДВ, Р, ВС, К₃, МГ, ВГ), *јѣде^а(н) ӣуда* (МГ), *двá° ӣуда* (ВГ), дрѹги *ӣуда* (ДВ, МГ), њѣколика *ӣуда* (Љ), *јен-ӣуда* (ДВ), *два-ӣуда* (Љ), *три-ӣуда* (Љ), *2—3 ӣуда* (Љ);

д^ѣа н^ѣа с (П, ВС, М, Љ, МГ) и *де^анѣ^аза* (Љ, МГ₃, ВГ), *ӣт-р о с* (К) и *ӣӣроза* (МГ), *јѹӣроза* (Љ); л^ѣт о с (ДВ, Г, ВС) и *лѣ-ӣшоза* (МГ, ВГ); н^ѣа љ^ѣа с (П, ВС) и *не^аљ^ѣаза* (П, Љ).

г) Не само под утицајем једначења по звучности: о т - К ѹ њ е^а к, него још више под утицајем десоноризације краја ријечи — настали су ови случајеви: о т - ӣ с т о к а (ВС), о т - л ѣ ш а (К), б е с - о в ѣ к (ВС), б е с - ѡ ц а (Д), б е с - ѹ м а (МГ), ӣ с - о к а (К), и с - м ѣ к о и љ^ѣа к (МГ), к р о с - л е д ѣ н у (ДВ); б е с о б р а з н о (ДВ).

Сматрам да примјери као *јѣз-вала* (ВС) и *јѣз-валá°* (К) иду такође у ово поглавље, а не у партију о сонанту *в*, гдје се говори о њему као звучном парњаку сугласника *ф*. Треба истаћи да однос: *ј ѣ с т и* и *ј ѣ з - в а л а* значи дефакто однос краја и средине ријечи с фонетске тачке гледишта. Примјери као: *јѣз валá°* (К), *јѣз мáло* (Д), *јѣз јѣде^ан* (Д), *јѣз њѣӣӣо* (К), *лѣӣшоз-ју* (тј. розаклије) нѣма (Д); *нѡз* (= *носи*) *мѣ^аску* и *пáре* (Д) — у ствари су двочлане реченице у којима су обје ријечи акцензоване, али је *главни акценатски удар на једној, обично ӣрвој ријечи*. Зато је и овдје прелаз *с > з* јасан, без обзира да ли га објашњавамо асимилацијом по звучности или односом краја и средине ријечи. Да ово ипак неће бити асимилација по звучности, доказује то што само *с > з* у овој позицији, и то испред сонаната. Ниједан други сугласник се не једначи по звучности у тој позицији. Ја зато немам примјера и сигуран сам да их уопште нема.

Према томе, *јѣсѣӣ* и *јѣз-вала* (*јѣз-валá°*) представља фонетски исти однос који имамо у примјерима: *мӣрис-мӣриза* и *лѣтос-лѣӣшоза*.

Грађа о десоноризацији краја ријечи показује да је овај процес дефинитивно завршен. Неколико примјера непотпуне десоноризације

могу бити прије угледање на зависне падеже него остаци недовршеног процеса. Утицај аналогije (лѣт-лѣда : грѣт-грѣда и сл.) потврђује да је десоноризација стара појава, али ниједан факат нам не казује одређено када је овај процес започет и када се завршио.

У муслиманским властитим именима десоноризовани сугласник с краја ријечи улази у све облике ријечи као основа: *Мемѣи*, *Мемѣи-ом*, *Мемѣи-ов* и сл. Из тога би се могао извести закључак да је десоноризација у вријеме исламизације Мрковића била дефинитивно завршена. А то је, као што знамо из историјских података, средина XVIII в.¹²⁴

На то нас упућује и топоним *Ласниџков* = Лаз Ников, за који мјештани (МГ) не знају казати шта значи. Према данашњем *јѣз-вала*, ми бисмо очекивали и овдје испред сонанта *н* — *Л а з н ѣ к о в*. Пошто тога нема, ја сматрам да и овај микротопоним потиче у овом гласовном облику још из времена прије исламизације, тј. негдје из XVII и прве половине XVIII в. (или чак и раније).

Међутим, ни властита имена ни споменути топоним нису сигурни докази за хронологију десоноризације. Име је могло гласити и код исламизираних Мрковића — *М е (х) м е д*, па постати *Мемѣи*, а топоним — *Л љ з Н ѣ к о в*, на временом постати *Ласниџков*.

Ипак сматрам да је десоноризација појава XVII в., јер је у то вријеме, послѣ пада Бара, дошло до јачег додира између Мрковића и сусједних Арбанаса. *А десоноризација је албански уиџицај*. Према томе историјске прилике овога племена у XVII в. и првој половини XVIII в. упућују нас на закључак да је управо у то вријеме извршена ова гласовна промјена.

Међутим, њени почети могу бити знатно ранији: XV — XVI в. Ја сматрам да су фонетске промјене *љ > л* и десоноризација звучних сугласника на крају ријечи временски блиске, а можда и истовремене појаве.

СУГЛАСНИК 3

109. Овај сугласник се чује у повећаном броју домаћих ријечи, и то претежно на почетку ријечи, гдје стоји мјесто *з*. Он се јавља такође као *п а л а т а л н и е к в и в а л е н т* гласа *з* (< *х*) у системи облика (арѣк — ген. арѣга — мн. арѣзи). *З* се изговара и у 10—12 страних позајмица гдје се огледа несумњиво талијански и албански утицај (тал. *б и з ѣ н* и *б р о н з ѣ н*, алб. *ш т њ а н з а* = кљусе, магаре).

Укупан број ријечи са *з* износи 28, али се у неким домаћим ријечима чује сасвим ријетко, јер се нормално изговара *з* (нпр. *н љ -з е м л у*, *з љ б и*, *б љ з о*). Сматрам да је *з* најприје ушло у гласовни систем овога говора под утицајем талијанског језика, односно венецијанског дијалекта¹²⁵, јер су Млечићи господарили Баром и околином око 150

¹²⁴ А. Јовићевић, о. с., стр. 32 (цитат из Фарлатија).

¹²⁵ А. Vaillant, о. с., I, стр. 271—273, нарочито § 253.

година. Касније, а можда и истовремено, јавио се и албански утицај¹²⁶, како то потврђују албанске позајмице (ш т а н з а, можда и: з љ н г а, п е л е н з б р а и ф а л з ђ р а).

Појава овога гласа у системи облика може имати значаја за одређивање старине гласа з у овом говору. Према ранијем: орах-орача-ораси јавило се касније: ара̑-ара̑а-ара̑зи. Овај нови однос могао се јавити тек пошто је з било у употреби у приличном броју домаћих и страних лексема. А то значи да је већ у XV и XVI в., дакле у доба млетачке власти у овом крају, било гласа з у овом говору, како у позајмицама тако и у домаћим ријечима. Само иако можемо разумјети прелаз г (< x) у з у системи облика, а тај прелаз је морао настати у току XVII — XVIII в. с обзиром на мање-више сигурну претпоставку да је x у овом говору рано прешло у γ и г, свакако у току споменутих вјекова.

На такву нас је претпоставку навело данашње стање замјеника гласа x у овом говору.

Прегледаћемо све ријечи са з, најприје домаће, а затим ијозајмице из страних језика:

а) з > з у домаћим ријечима: з̑нова (П, МГ₃); з̑дно (ВС, МГ₄), з̑дна (Д₂); зел̑н (П), зел̑нога (П), зел̑но (П, Г, М), зел̑ни се (ВС), трава зел̑ња (ВС); зел̑ника (Р); с̑мен о-з̑ла (МГ₂), с̑мен о-з̑ла (МГ); н̑-земљу (П); з̑му (ДВ), з̑ма (К); з̑ницо (П), з̑ницо (МГ), 2 з̑ница (П); з̑ну̑и (К), з̑не (К), з̑ња (ВС, К₂), з̑нуло (К), з̑ну̑е (К); з̑дра (П, ВС, М, Љ, К, МГ₃), з̑дру (К, МГ), љ-зору (ДВ, К), н̑-зору (К), при̑е з̑ре (К), до-з̑ре (МГ), з̑ром (ДВ); з̑ри = сазријева (Д, К), уз̑ри (ВС, Д, М, К), уз̑рила (ДВ), уз̑рило (ДВ, П₂, К, МГ), уз̑рио (Д), з̑рау (ДВ), з̑ре бараб̑р см̑кцома (Д); з̑р̑н, комп. з̑р̑нли (П); з̑рно (ДВ₂, П₃, Г, ВС, Д, М₂, К₂, МГ₂), ген. з̑рна (Г, К, МГ), мн. з̑рна (П), ген. мн. з̑рне^ак (Љ, К₂); з̑р̑ницо (Д, МГ); з̑уби (МГ); б̑зо (МГ).

б) ђ-з > з у домаћој ријечи (сложеница): наз̑рник (П).

в) з мј. љ у домаћој ријечи као знак хипокористикона или ироније: з̑оле (ДВ).

г) (x >) г > з у системи облика: ора̑зи (Д, МГ₂, ВГ), ара̑зи (Р, Г, Љ), сиром̑зи (Р, П, ВС, Љ₂, МГ), сиром̑зима (Р).

д) з у страним ријечима: зан̑и̑ (ДВ), зен̑и̑ (ДВ₃, ВС), зен̑^аи̑ (Љ, К); Зен̑л-бек (Г); биз̑н м. (Д, Љ, МГ), биз̑на ф. (Д), биз̑ни (Д), инстр. мн. биз̑нома (Д, Љ₂); бронз̑н (МГ₂); з̑ба (џба) = женски црвени капут (МГ), з̑уна = барска трава за плетење стуре (П, МГ₂); инз̑ин̑ер (ВС), инз̑ил̑ер (К), инз̑ин̑ерима (Д); иар̑и̑из̑ани (К); иеленз̑ора = „котрова за воду“ (МГ); р̑нзула = ружа (ДВ), л̑нзура = цвијет, ружа (К); иш̑анза, алб. (К, МГ); фалз̑ора = нека пророчица из једне шаљиве приповјетке (Д, МГ).

Иако је више домаћих ријечи са з него позајмица, ипак је за појаву овог гласа био одлучујући с̑рани уи̑ицај, венецијански и нешто

¹²⁶ W. Cimochoowski, о. с., стр. 20: з постоји у албанском језику као звучни парњак сугласника ч.

албански. Никакви други разлози за појаву гласа *ʒ* не постоје. Најбоље то потврђују примјери из новијег времена. Талијан просјечног образовања који учи наш језик — изговара врло често *z* као *ʒ*: *ʒ* е л ђ н и сл.

ПАЛАТАЛИЗАЦИЈА СУГЛАСНИКА Ш — Ж И Ч — Џ

110. Ова палатализација није уједначена појава, него се њоме најјаче одликују они људи који су дуже боравили у Турској, као и они којима је један од родитеља албанске народности. То нас упућује на два главна извора за ову дијалекатску појаву, на *иурски* и *албански језик*¹²⁷. Према томе, рекао бих да је палатализација ових сугласника резултат *билингвизма*, а не чување старог стања ових некада палаталних сугласника у српскохрватском језику (изузев *џ* које је туђег поријекла). Па ипак, блага палатализација се осјећа код многих који не знају ни турски ни албански. Изгледа као да се овај страни утицај постепено шири, али још није постао општа дијалекатска норма^{127а}.

Прикупљена грађа показује као да је ова палатализација најчешћа испред вокала предњегга реда, а осјетно рјеђа у другим позицијама. Ја ћу ту грађу тако и сврстати, али тиме никако не мислим рећи да самогласници предњегга реда играју ма какву улогу у овој палатализацији. То значи, једноставно, да је фреквенција сугласника *ш-ж* и *ч-џ* у овом говору јача испред *e^а*, *e*, и него испред других вокала или консонаната.

Важно је напоменути да се понекад палатално *č* и *ǰ* сасвим приближава гласовима *ћ* и *ђ*, а то одговара изговору тих палаталних сугласника у албанском језику (види цитат из Ђимоховског, *фуснота*¹²⁷)¹²⁸. То је и директан доказ да поред турског имамо и албански утицај.

Примјери:

а) *ш*

доиџ^а (ДВ, Д, МГ₂), *доиџ^а* (ДВ, К, МГ), *наиџ^а* (К, МГ), *џоиџ^а* (ДВ₂, МГ), *џоиџ^а* (Д, К, МГ), *џиџи^а* (МГ);

нџ-беџи (Г), *беџи* (К), *веџџраџи* (МГ), *виџи* (П, Г₃, Д, Љ₂, МГ₂), *виџи* (МГ), *навџи* (Г), *дуџиџе* (Љ), *кџиџи* (К₂, МГ₂), *наџиџему* (МГ), *пџ(т)-џес(т)* године^а (Г), *џџиџиџиџи* (Г₂), *сџиџи* (К), *џеџиџл* (К), *џеџиџлџи* (Г), *џеџиџиџи* (Д), *џеџиџамо* (МГ), *џеџиџ^о* (МГ), *џеџиџају* (Д);

виџиџи-и? (МГ), *знаџи-и?* (М), *јаџиџи* (Г), *кониџиџа* (ДВ, М, Љ₂, К), *кониџиџе* (Р, Љ), *џраџиџим* (Г), *џиџиџи* (Љ), *џџиџиџи* (МГ), *џиџиџиџи* (Д), *џиџиџ^о* (МГ), *џиџиџ^а* (Љ, К);

¹²⁷ W. Cimochowski, Le dialecte de Dushmani, стр. 20—21, каже да албански језик има палатално *č* и *ǰ*, који су ближи гласовима *ћ* и *ђ* него гласовима *ч* и *џ*. Међутим, палатално *ш* наводи само за три аориста (стр. 18), а у осталим случајевима га нема у говору Душмана. Палатално *ж* уопште не спомиже.

^{127а} Врло је вјероватно да се у овој фонетској појави чува у извјесној мјери и *сџара* *џрасловенска* и *српскохрватска џалаталност ових сугласника*.

¹²⁸ Палаталне сугласнике *ш—ж* и *ч—џ* има и *ђаковачки говор* (Стевановић, о. с., стр. 23 и 70—74), али је тамо њихова палаталност много јача него у мрковићком говору, јер *č > ћ*, *ǰ > џ*, *ш > ш*, *ж > ж*.

Примјери:

а) *вц* > *фц*: *ѡфца* (више *ф* него *в*) (П), *ѡфце* (ВС, К, МГ), *ѡфце* (МГ). Међутим, говори се и *ѡвца*, и то знатно чешће него *ѡфца*.

б) *мл* > *мн* (носна артикулација): *мнѣн* (П, Р, К₂, ВГ₂), *мнѣни* (ДВ), *мнѣшо* и *млѣто* = мливо (МГ), *мнѣко* (ВС₂, ЈЬ₂, МГ), *мнѣко* (К), *мнѣдога* (ЈЬ), *Мнѣчић* (ЈЬ) и (М)лѣчић (К).

Као што је већ речено, ова група је много чешћа у неасимилованом облику: *млѣко*, *млѣн*, *млѣт*, *млѣда*.

в) *мљ* > *мњ* (носна артикулација): *земњѣшиѣ* (К), *земњѡм* (Г). Ова врста асимилације је изузетно ријетка и сматрам да су наведени примјери остаци једне давнашње језичке тенденције (док се још изговарао *љ*) која је сасвим потиснута, а то значи јаче него она под б). Нормалан изговор је *зѣмла* и *зѣмља*.

г) *миѣ* > *ниѣ* (зубна артикулација): *ѣанѣним* (ДВ), *ѣанѣлиѣф* (ДВ), *ѣанѣлиѣва* (МГ). Обичније је: *пѣмтим*.

д) *гн* > *гњ* (приближавање по мјесту артикулације): *гњѣздо* (Д), *гњѣздо* (К), *гњѣзда* ф. (К₂), *гњѡј* (М). Али се говори и *гнѣздо* (К) и *гнѡј* (М), а редовно се каже *јѡгне* (П, Д, К), *јагнић* и (К, МГ). *јѡгнат* (Д, К). Одакле ова разлика? Свакако отуда што је ова промјена факултативна: у једним говорима она је обухватила именицу *јѡгне*, а у мрковићком говору *гњѣздо* и *гњѡј*, али не досљедно¹²⁹.

ђ) *α*) *сл* > *шл*: Ова гласовна промјена је обухватила једино придев *слѣѣ* и изведени глагол *ослѣѣшиѣ*: *шлѣѣ* (ДВ, Р, ВС₂, Д, ЈЬ, К), *шлѣѣгога* (ВС), *ослѣѣшо-е* (ВС), *ослѣѣ-ми-ју* (ВС). Али се чује каткад и *слѣѣ* (Р, Д, К, ВГ). Данас се много више употребљава *ѡдр* него *слѣѣ*, али кад се говори о отргнутом пупољку са воћке, онда се каже само: *ослѣѣшиѣ*.

Поред придева *шлѣѣ*, забиљежио сам по једанпут: *шлѣѣкујем* (М) и *шнѣју* кућу (М), и то од истог информатора.

β) *зн* > *жн*: *жнѣѣ* (ДВ), *ѡѡжнѣ* (К); *ѣѡжнѣѣ*, трп. пр. (К), *нѣ-жнам* (Г, Д), *ѣѡжнѣ* (Г). Ова гласовна промјена је изванредно ријетка и чује се само код старијих људи. У понеком примјеру (*нѣ-жн а м*, Г) нисам био сасвим сигуран је ли *ж* посљедица несигурне артикулације или дијалекатска црта.

Само једанпут сам забиљежио ову промјену у групи *зл*: на *жлѣ* пѣт (ВС).

Од свих примјера под *α*) и *β*) — једино је *шлѣѣ* и *ослѣѣшиѣ* сигурно. Све остало је толико ријетко да на испитивача дјелује као случајност, као „лапус лингве“ информатора.

Има ли ова појава икакве везе са истовјетном појавом у староцрногорским и приморским говорима (Катунска, Ријечка и Љешанска на-

¹²⁹ Ова гласовна промјена је позната и *ѣашиѣровском* говору: *гњѡј*, *гњѣздо* (Р. Алексић, ГЗС и ВС, 1938, стр. 19).

хија, горња Црмница¹³⁰, Грбаљ и Кртоле¹³¹ у Боки)? Између те територије и Мрковића постоји појас у коме ове црте нема: Паштровићи и Спич у приморској зони и доња Црмница на обали Скадарског језера. Пошто ове црте нема ни у *ћеројском говору*¹³² (код Пуле у Истри), чији су се становници тамо преселили из горње Црмнице и сусједног Љуботиња прије *ћирисџа* година (1653), то сматрам да мрковићки примјери не могу бити никако резултат заједничког развитка са осталим старо-црногорским говорима. Такође не вјерујем да су ови примјери унесени у мрковићки говор послје ослобођења Бара и Улциња (1875—1878), иако су Мрковићи отада долазили у додир са оним Црногорцима који изговарају *ин* и *жн*, нарочито у балканском и првом свјетском рату. То се никако не би могло рећи за придјев *шлѐй* и глагол *ошлѐйџи*, који су општа појава у овом говору. Зато сматрам да се ова промјена, која представља асимилацију *с* и *з* према идућем *л*, могла појавити у говору Мрковића и сасвим независно од осталих црногорских говора, али је у свом развоју остала неостварена, са ријетким и усамљеним примјерима. Проститије речено — једна језичка тенденција се угасила прије него што је израсла у гласовни закон.

Познато је да је Вук у предговору *Српских њословица* (1836) претпоставио да се у промјени *сн*, *сл* и *зн*, *зл* у *ин*, *ил* и *жн*, *жл* може огледати млетачки утицај¹³³. Каснији испитивачи нису усвојили Вукову претпоставку (Решетар, затим Малецки и Милетић), него су у овој гласовној промјени видјели асимилацију за коју су нашли потврду у палаталном изговору *ш* и *ж* у овим групама¹³⁴. Данас се та палаталност не осјећа, сем у говору Бјелица и Чева каткад. Ја ово напомињем да се не би помислило да је ову гласовну промјену изазвао доиста венецијански дијалекат, јер би у том случају било јасно одакле мрковићко *шлѐй*. Наиме, пошто су Млечићи владали Баром и Улцињем у току XV и XVI в. (око 150 година), то би они могли и изазвати ову гласовну промјену, која се није даље развијала јер су од г. 1571. Млечиће у Бару и Улцињу замијенили Турци.

Да је ова гласовна промјена утицај венецијанског дијалекта, онда би се развила и у говору Паштровића, који су остали у саставу Млетачке Републике све до њене пропасти. Међутим, ње тамо нема, сем каткад у паштровским селима близу Будве. А она је тамо унесена из сусједног маинског и грбаљског говора са којима споменута паштровска села одржавају сталну везу преко будванске пијаце.

е) *α*) *ѝс* > *ѝц*: *оѝцџвао* (ДВ, Д, МГ), *оѝцџали* (МГ), *ѝцџје* се (П₂), *ѝцџјеш* (ВС), *ѝцџју* (ВС), *ѝцџје* (ЈБ), *удѝци* (П), *оѝцџваѝ* (ВГ), *лѝцџаше* (ВГ).

β) *ѝш* > *ѝч*: *ченѝца* (ДВ, П, ВС, ЈБ, К, МГ), *ченѝцу* (Г, Д, ВС, М, К, МГ), *лѝѝче* (ДВ₂).

¹³⁰ Милетић, о. с., стр. 350—353.

¹³¹ Р. Алексић, Извјештај о испитивању говора кртолског, муљанског и грбаљског, Гласник САН, 1953, 2.

¹³² Рибарић, Љетопис ЈАЗУ, 1953, стр. 57 и моје биљешке.

¹³³ Вук, Пословице, 1836, стр. XXVI—XXVIII; Милетић, о. с., стр. 353—355 и тамо наведена литература.

¹³⁴ Решетар, *Der štokavische Dialekt*, стр. 128; Малецки, *Gwara czarnogórskich Cudów*, стр. 238.

За ову појаву у *црмничком говору* Милетић каже: „Услед појачане артикулације ствара се каткад испред констриктиве хоморгана оклузива која јој одговара“ (Црмнички говор, стр. 363). Сматрам да је и ово врста асимилације по преградном (експлозивном) елементу.

ж) У три ријечи имамо асимилацију на даљину: *шежѐња* (ДВ, ВС), *жлѐжда* (МГ), *брѐма* (ДВ, К, МГ). Прва два примјера су позната и црмничком говору¹³⁶, док је *брѐма* (= б р а в а, асимилација по библијалности) позната само у мрковићком говору.

ДИСИМИЛАЦИЈА

112. И дисимилација је захватила десетак сугласничких група, али се јаче испољила само у два случаја: *мн* > *мл* и *чн* > *шн*. У осталим групама је ријетка и ограничена на 1—2 ријечи¹³⁶.

Примјери:

а) *мн* > *мл*: *млѓго* (ДВ₄, Р, П, Г, ВС₂, Д₃, Ј₂, К₃, МГ₄), *млѓзина* (П, К, МГ), *млѓзину* (ДВ); *ше^амлѓца* (П, ВС, К₃), *ше^амлѓцу* (К₃), *шемлѓца* (Ј₂, К, ВГ); ја *млѓм* (Д), *млѓше-ли..?* (Д), луђи *млѓ* (Д), ја *млѓк* (ВС, МГ, ВГ);

Али се говори такође: *мнѓк* (ВС, К), ви *мњѓше* (К), ви *мнѓте* (К), лѓди *мнѓ* (ДВ, К), *мнѓо* = мислио (П, К), ја *мнѓм* (ВС).

(*мн* > *вн*: г^вно; МГ).

б) α) *чн* > *шн*: *ѓрилѓино* (ДВ), *мѓче^ан-мѓшина* (П), *лѓче^ан-лѓшина* (П, Д), *тѓче^ан-ѓшина* (П), *лѓино* (Д, ВГ), *олѓшила* (Д), *олѓшим* (Д), *олѓшино* (Д), *олѓшинѓ* (Д), *лѓшнѓ* (Ј₂), *ѓлѓино* (К), *ѓѓино* (К₂, ВГ), *лѓшина* (легитимација) (ВГ);

Али се говори такође: *лѓчно* (Д, ВГ), *лѓчна* (Д).

β) *чк* > *шк*: *мѓшка* (Ј₂), поред *мѓчка* на читавој територији.

в) α) *ѓк* > *фк*: *клѓфо* (ДВ), иначе *клѓко* на осталој територији.

β) *ѓѓ* > *фѓ*: *ѓфѓше* (ВС), *ѓфѓла* (МГ), али *ѓптѓ^аваше* (Ј₂).

γ) *ѓл* > *кл*: *ѓк^ала* (ВС), *ѓкле* (Д, МГ), *ѓреклѓѓ-ѓреклѓју* (МГ).

д) *ћн* > *ѓн*: *нѓѓно* (ДВ₂, К), *нѓѓнѓ* (МГ), *нѓнѓк* = ноћни вјетар (К), поред *нѓ^ано* (ВГ).

ђ) *јн* > *ѓн*: *тѓ^а краѓнѓ* = крајња (МГ), *нѓјкраѓнѓ* (МГ).

е) α) *вљ* > *бљ*: *дѓбли* (Г, М, К), *дѓбла* (Р, Д, М), *дѓбло* (Ј₂), *дѓблѓчѓна* = вук (К), такође и *дѓбе^ал* (К)—према женском и средњем роду.

β) *вр* > *бр*: *брѓме* (ДВ, П, Г, ВС, М, Ј₂, МГ, ВГ, К), *ѓ-брѓме* мѓје (ДВ, К, ВГ), *брѓме* и *за ѓвако врѓме* (ДВ). У овом посљедњем примјеру је извршена диференцијација између *врѓме*, што значи реално, одређено врѓме, и *брѓме*, што значи врѓме уопште. Споме-

¹³⁶ Милетић, о. с., стр. 339, наводи само *шежѓња*.

¹³⁶ У приличном броју наведених група слаже се *мрковићки говор* са *црмничким* (Милетић, о. с., стр. 347—350).

ногорским говорима, али је партикула *ћ* искључиво одлика овога говора¹⁴³. Постанак ове партикуле биће објашњен у партији о *ћрезенију*, гдје се она најчешће јавља, јер је и постала укрштањем 3. л. мн. презента и глаголног прилога садашњег.

Овдје ћу дати кратак преглед свих партикула, а колико су оне честе — видјеће се при обради оних врста ријечи и облика у којима се ове партикуле употребљавају.

Преглед партикула:

бо: *јѣрбо* (МГ, ВГ);

гоњ (мј. год, за опште замјенице): ко *гдњ*, што *гдњ* (ДВ, ВС, Љ, К, МГ);

д, *да*: *їдсмијейї* (-д > -т) и *їдследа* (ДВ);

зи: *двизи* (ДВ, К, МГ), *нїшизи* (ДВ, Љ), *сїїризи* (ДВ, Р), *днојзи* (М, К), *днојзи богдїијзи* (ВС, М);

ј: *ондгај* (ДВ, К), *њѣгај* (К), а свакако и *їїјера*¹⁴⁴ (тї-је-ра), које се употребљава на читавој територији Мрковића;

к, *ка*: *лãник* (Р, П, Д, МГ) и *лãника* (К, МГ);

н, *на*: *одн* (ДВ, П, МГ) и *одна* (ДВ, МГ), *дãклен* (ДВ) и *дãклена* (ДВ, ВС, Д);

р, *ра*: *їе^адã^ор* (К, МГ) и *їе^адã^ора* (ДВ, ВС, Љ, МГ), *їудѣр* (ДВ, ВС, К, МГ) и *їудѣра* (П, ВС, МГ);

ћ: *јѣсућ* (К), *дã^ојућ* (Љ, К), *кã^ожућ* (М, К), *лдвех* (К); *їђа^оућ* (К), *ѣћãућ* (Љ); *блїзућ* (К).

¹⁴³ Стевановић, Источноцрногорски д., стр. 60; Милетић, о. с., стр. 442—445; А. Vaillant, La langue de Dominko Zlatarić, II, стр. 209—214; Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, стр. 76—77; Белић, Дијалекти јуж. и ист. Србије, стр. 470.

¹⁴⁴ Rešetar, Primorski leksionari XV vijeka, Rad 136, стр. 152: *опому-је* и сл.; А. Vaillant, о. с., II, параграф 603: *tu(j)de(re)*; А. Пецо, Говор источне Херцеговине, стр. 161 (*їїјје*, *їїјјена*).

МОРФОЛОГИЈА

Именице

а) ИМЕНИЦЕ I ВРСТЕ

117. Овај говор је очувао стари номинатив једн. именице *ками* (>к њ м и), који се данас употребљава као номинатив и локатив с предлозима *на* и *у*. Међутим, нема ниједног примјера гдје би *ками* вршио службу акузатива без предлога. Облик *ками* се одржао и као *номен ипроприум* (у микротопонимима) и као *ајелайив*¹⁴⁵:

Ками *на-ками*, микротопоним, везан за име нашег народног јунака Марка Краљевића (ДВ, Р, ВС, Д, К, МГ); (*на*)*Ками* *Дваичоф* (ВС), *Ками* *Марков* (ВС); *Јарчић-ками*, микротопоним из једне приповијетке (ДВ); *јџе^ан ками* (ДВ), *најприџе пџремо у ками коњски* (ДВ); „*џ-чело му џлем-ками драги*“, из пјесме (Р); *тџ^апут-е ками мџк* (ВС); *горџками* = „три дана прије Илиндана и три дана по Илиндану“ (Д, Љ), *горџками-е прџшо* (М), *оњ ками* (М), *маџи ками* (М), *ками црвџни* (Љ), *ками-ти нџгу бџје* (К), *у ками-је дубџ^ак* (за ситџење соли) (К).

Још чеџи је облик *камин* који је постао додавањем *н* из основе *камен-* (ген. једн *камена* и *камина*) на стари облик *ками* (слично *маџи* и *маџир* према ген. *маџере* итд., т. 168, а). Он се употребљава као номинатив, акузатив, инструментал с предлогом *иод* (за друге предлоге из ове групе нема примјера) и локатив с предлозима *на* и *у*:

камин (ДВ, ВС, Д, М, К, МГ), *гџ-је Јарчић-камин* (ДВ), *Камин на-камин* (ВС), *Камин Дваичоф* (ВС), *у камин-бачџе* (ДВ), *млаџиџи џзми по јџе^ан камин* (ДВ), од Вџлега *пџџеска* до *Камина на-камин* (ДВ), *упра до Камена на-камин* у Пџле мрџб(в)ско (ДВ), *јџе^ан камин* (ДВ), *камин паде* (ДВ), *сџеде на џни камин* (ВС), *вџџи камин* (ВС), *вџда-е у камин* (Д), *горџкамин* (Љ), *бџџи камин* (К), *сџџи на камин* (К), *рабџ-тамо у тџ^аџ живи камин* (К), *маџе (= баџе) камин* (К), *цџка^о камин* (К), *ваџим камин* (МГ), *с камена на камин* (МГ), *џпеда џџе на дрџги камин* (МГ), *камин црџни о(д) кџде^аре^ак* (МГ), *ус-камин* (МГ), *сиџанџа-камин* (МГ), *кџџа му бџше по(д) јџе^ан камин* (ДВ).

Ном. мн. гласи искључиво *камеџи* (ген. *камеџе^ак*), а постао је с наслонем на изгубљену збирну именицу, као што то показују и други примјери: *кла^аси*, *џруџи*, *лиџиџи* (т. 136, 137. и 141).

118. Именица *џџ^ан* има, поред уобичајеног генитива *џџ^ана*, још и генитив: *џна*, *џни*, *џнџи*. У ген. на *-и* чува се траг некадашњих *и ос-*

¹⁴⁵ Облик *ками* се чува као именица у нашим споменацима XIII—XV вијека, а данас се употребљава у Ц. Гори и јужној Херцеговини као *џрилог*: *к а м и* маџици и сл. (Рј ЈАЗУ). Зато неће бити тачна два Милетићева примјера у којима *ками* има именичко значење у црмничком говору (о. с., стр. 396). Облик *ками* се чува и код Д. Златарића, али само у слику: *к а м и + с у з а м и*, *с т а н а ц к а м и + в и л а м и* и (Vaillant, о. с., II, стр. 85). Према томе, мрковићки говор је једини наш дијалекат који је до данас очувао именицу *ками* и једини црногорски говор у коме *ками* није добило прилошко значење.

нова, док се траг консонантских основа сасвим изгубио, јер се не чува ни *дне* за ген. и лок., које је другдје познато¹⁴⁶.

Примјери:

пџла *днџ* (Г, ВС, Д, МГ); дџге^ачкога *днџ*, шџћур бџгу! (Јљ); о-тџга *днџ* (К), нџмам бџлега *днџ* (К), пџ *днџ* (К, МГ), пџча *днџ* (К);

три (д)нџ (К_з), три-(д)нџ (К), двџ^о (д)нџ (К); преко *днџви* (К), колџко-џ *днџви* (К), пџча *днџви* (Г, Д, ВС); џџди лџ^ан сџпрај *днџви*, тј. лан остаје у води краће ако је дан топал, а дуже ако је маџе топал (К), т. 309, в.

Поред уобичајеног ном. мн. *дџ^ани* (ген. *дџ^ане^ак*), употребљава се се каткад и *днџви* за ном. и акуз. мн.: *днџви* (ВС), за *крајџке днџви* (ДВ), тамџн ка *џџџе днџви* (Јљ, МГ), нџџе *днџви* (Р), као *дрџџе днџви* (МГ);

Овај облик са проширеном основном чује се каткад и у ген. мн.: *колџко днџвик*¹⁴⁷ (К).

119. Именица *џџ^ас* се ријетко употребљава јер је замјеђују: *куџџ* за пса чуvara стоке и куџе, а *заџџр* и *бизџн* за ловачког пса. Уколико се употребљава, она нема непостојаног *џ^а*, него се говори: за *џџ^аса* (ДВ), има тџкога *џџ^аса* (ДВ), на *џџ^аса* (Јљ), на слику *џџ^аса* (К), *џџ^асови* (К_з, МГ).

120. Именице *џџџн* (ДВ, Р, М), *Лџџџн* (ВС, Д), *риџџн* (ДВ, К, МГ), *Шџџџн* (ДВ, Јљ) и *Цџџан*(ин) (ДВ, К) губе *ин* у свим падежима јединице: *џџџна* (ДВ), *риџџна* (К), *Лџџџна* (К), зџџ јџнога *Цџџана* (К), џмак јџнога *Шџџџна* (Јљ), со-тџм *Шџџџном* (ДВ).

Као индивидуалну црту јџнога од најизразитијих представника овога говора, Брайма Усџно^џџа (К), забиљежио сам ове примјере: ном. јџдн. *Бџра^оџи* (= Б а р а н и н), ген. јџдн. *Бџрана*; *Лџскџџџџи*, јџнога *Лџскџџџџана*; *Крџџџџи*, јџнога *Крџџџџана*.

У ном. јџдн. *Бџра^оџи* и сл. нисам могао осјетити *сигурну назализацију* јер је код споменутог имформатора и ном. мн. гласио исто тако (Бџра^оџи). Међутим, назализација је морала постојати, па се изгубила. Ген.-акуз. *Бџрана* и сл. сматрам да је резултат х а п л о л о г и је (Барањина > Барана).

Ја сматрам да су у овом говору на сличан начин, тј. хаплогогом, добивени најприје у зависним падежима облици: *Цџџана*, *риџџна*, *Лџџџна*, — па је одатле ова основа уопштена као ном. јџдн. То не важи за друге наше говоре у којима је *џџан*, *Лџџџн* и сл. добивено према основи за множини¹⁴⁸.

121. Именице *мџџ* (< мртџџ) и *џџџ* чувају у акуз. јџдн. стару јџднакост ном. и акуз. јџдн.: пџде нџ^о-ни (< на они) *мџџ* (К), лџџек за

¹⁴⁶ Стари облик ген. и лок. *дне* чува се још у црмничком говору (Милетић, о. с., стр. 403), али се чује такође и генитив *дневи* који Милетић није забиљежио (нпр. комџт *днџви*; *вар-џ-дневи*, тј. кад јако пригрџје сунце око подне).

¹⁴⁷ Колико је мноштво облика именице *дан*, показао је Маретић у Gramatici, 1931, т. 140, б).

¹⁴⁸ А. Пецо, о. с., параграф 162.

ови *црв*¹⁴⁹ (ДВ). — Такви су и ови примјери из *зубачког говора*: Б. је купџо *јџде^ан крџи* и Купџо се^ам *јџде^ан скџбаљ сџви*.

122. Именица *џдне* (< подне) има од зависних падежа генитив и локатив¹⁵⁰:

од *џдна* (П), пџсле *џдна* (Д), посрџ *џдна* (Љ), пџслије *џдна* (К), али: пџсле *џдне* (Љ);

џд-џону (Д, Љ, К).

123. Мјесто генитива од именице *лџшо* употребљава се уз предлог, па и у темпоралном, партитивном и посесивном ген., — прилог *лџши*, који потиче од старог локатива без предлога. Каткад се у овом положају употребљава и прилог *зџми* мјесто ген. од именице *зџма*:

за-прџко *лџши-и(м)*-је тџшко (ДВ), прџко *лџши* (Р), снџк пџсре *лџши наџи* (Р), пџсре *лџши* (Д), џво нџсе за прџко *лџши* (К), проко-*лџши* (К); прџко *зџми* џма, а прџко *лџши* нџма (К); преко-*лџши* — преко-*зџми* (К);

овџ *лџши* (К), у-пџ *лџши* (К), за 3 мјесеца *лџши* (К).

124. Придјиви средњег рода *кџсело*¹⁵¹ (млџко), *џрџсно* (млџко), *млџшо* (жито) и *жџво* (стадо или сл.) постали су именице и употребљавају се све у ном., акуз. и ген., а каткад и у *даџи*. и *инџџр*. јџн.:

кџсело (П, ВС, Д, Љ), ген. *кџсела* (П, Д, Љ); џнкара *кџсела* (П), даџе му *кџсела* (Д), даџ-ми маџо *кџсела* (К); А) штџ-си џо? Б) крџца и *кџсела* (К); два филџана *кџсела* (МГ); и *кџћело* смо џли (МГ); змџја пџне у онџ џџп *кџсела* (МГ);

џрџсно (ВС, Д, Љ, МГ), *џрџјџсно* (МГ); даџ-ми *џрџсна*, нџћу к џ - *с е л а* (К, МГ); *џрџсном* (Д, Љ, МГ); али: даџ-ми маџо *млџка џрџсна* (МГ);

млџшо и *мнџшо* (= мливо) (К, МГ); нџма твџега *млџша* (МГ); кџџе-ћу *ја^о* с твџим *млџшом*..? (МГ);

жџво (П, Д, К, МГ); млџко о(д)-*жџва* (К); око *жџва* се млџго пџти (П), *жџву* даџемо (МГ);

Али: џдем за *жџвим* — в о л џ м а (К).

125. Именица крџица очувала је свој стари облик *кџџи* м.¹⁵² (прасл. кџџъ) (К, МГ), напува^о-те *кџџи* (МГ), од онџга *кџџиша* (К); *кџџиови* (К, М), *кџџиове^ак* (К, МГ).

¹⁴⁹ Акуз. јџн. м. р. који још чува стару једнакост са номинативом — налази се у нашим споменицима до краја XV вијека: *уз коџ, биџуџ скоџи* (Даничић, Историја облика, стр. 27).

¹⁵⁰ Исто стање је и у црмничком говору (Милетић, о. с., стр. 404).

¹⁵¹ У вези са овим питањем у књижевном језику говори Б. Милановић у чланку *Деклација џименгчених џриџева* (Наш језик, нова серија, књ. XII, св. 3—6). Види у том чланку о именици *слаџко* (стр. 109).

¹⁵² *кџџи* м. се очувало у околини Дубровника (РЈ ЈАЗУ) и у косовско-метохијском говору (Гл. Елезовић, Речник косовско-метохијског дијалекта).

126. Именице средњег рода типа *сѣма* добијају у ном. и акуз. једн. све више облик на *-н*. Уз додатке који разликују род (атрибут, предикат) оне су обично средњег рода, сем у неколика случаја¹⁵³. Зато ће ове именице бити обрађене са именицама средњег рода, а оvdје ћу навести примјере гдје оне постају *мушког рода*:

није *исидо* ни *сѣмен* (П), *ўзму онѝ сѣмен* од њѣга (Д); А) *чи-*је *сѣмен*? Б) *м ђ је* (К); *свѡј ѡмен* (МГ), *сломио се сљѣмен* о(д)-куће (Д); *имен-му-е био* Брајм Бѡла (ЈБ).

127. И именице женског рода IV врсте добијају у знатном броју мушки род и прелазе у I врсту.¹⁵⁴ До ове промјене у роду и врсти деklinације долази због тога што многе именице IV врсте добијају у *инструменталу јдн.* наставак *ом*, тако да се са именицама I врсте слажу у инструменталу и номинативу. То су ове именице: *жѡч* (стсл. *žlěčь*), *јѣсен*, *крѡф*, *ма°сѡи*, *мѡсе^а* (*мѡсе^ал*, *мѡсо*), *ѡѣ^ароѡи*, *ѡдган*, *рѡш*, *сѡф*, *ѡш*, *ѡѣв*, (в) *лѡ°с*:

лѡш ѡ(д)-*жуча* (П), *пѡке^а-му жѡч* (К); *тѡ-је* бѡло *ѡдга* (*ѡрѡга*) *јѣсена* (Д), *ѡви јѣсен* ће бит *ѡѡѡе^ал* (ЈБ), два мјѣсеца *јѣсена* су *ѡрѡшли* (К);

ѡни крѡф (ДВ, Д, К), *за онѡѡем крѡвом* (ДВ), *таѡ-е био крѡф* и *ѡни за крѡвом...* (П), *за ѡним крѡвом* (П), *с ѡним крѡвом* (П), најближи *ѡо крѡву* (К), до онѣ гробнице *крѡф-је био* (Г, ВС, Д), *пошѣ^а-е за крѡвом ѡ-Крајну* (ДВ), не мѡжемо бит слѡжни са *крѡвом ѡик* (МГ); ова именица чува још и женски род (в. именице IV врсте);

ѡѣ^ај ма°сѡи-је *ѡѡѡе^р*(К); А) *Јѣ-ли скѡѡи ѡѣ^ај ма°сѡи*? Б) *Скѡѡи-је, јѡ°-га* не узѡму (МГ); и ова именица још чува женски род (в. именице IV врсте);

јѡѡе^ан мѡсо (Р), *свѡк ѡма свѡје мѡслове* (ВС, К), *ѡрѡги су мѡсли те^а-ѡѡ^р бѡли* на нарѡт (ДВ), *без-ѡѡмѡсла* (ВС);

ѡѣ^ароѡи и *ѡѣ^ароѡи* м., ген. *ѡѣ^ароѡа* (Г, Д) и *ѡѣ^ароѡа* (К, ВГ); сѣ(д)ло о(д)-*ѡѣ^ароѡа* (МГ); из Рј ЈАЗУ се види да има потврда и за мушки род, мада је ова именица у књижевном језику само женског рода;

зѡвите *ѡдга ѡдгана* (ДВ);

ѡни рѡш (Д, К, МГ), *рѡш-се добро рѡѡио* (К, МГ); и ова именица још чува женски род (в. именице IV врсте);

ѡни сѡф (К, МГ), *ѡни сѡф бѡли* (Д, К), *нѣма ѡѡге зѡмле у ѡѡму* (К), тј. у с о л и ; инстр. *сѡлом* (П, ВС, К, МГ); ген. *сѡли* је женског рода;

¹⁵³ Слична појава је позната паштровском говору, али је сасвим ријетка: *ѡн кажѣваше ѡмен њѣѡво*. Да-бог-ѡа-му-се *сѣмен искоѡ^а*!

Међутим ова појава је добро позната *чакавским говорима* (М. Малецки, *Przegląd słowiańskich gwar Istryi*, стр. 153).

¹⁵⁴ Слична појава постоји и у *црмничком говору*, али је тамо захватила јаче само именице *со* и *масѡи*, и то у оном селу које је најближе Бару — *Лѡмљани* (Милетић, о. с., стр. 408). Међутим, у *призренско-тимочким говорима* и *ђаковачком говору* ова појава је узела знатно шире размјере (А. Белић, *Дијалекти јужне и источне Србије*, стр. 305 и М. Стевановић, *Ђаковачки говор*, стр. 108). — Именица *јѣсен* је мушког рода и у *посавском говору* (Ившић, *Rad, knj.* 197, стр. 209).

пўштиш-му *дни ўш* (К, МГ), *дни ўш мїне* унтра (К), *дн* (тј. уш) га зайје (К, МГ); кѢ-га (тј. коња) гиликне? *дн, ўш* (К); чѢк-се бди од-ўша (Д, МГ), *вѣлїки ўши* (К);

с *јѣним цѣвом* (ДВ), али се и овдје још чува женски род: од-онѣ *цѣви* (К, МГ); поред тога начињена је именица женског рода *цѣва* и *цѣвица*, тако да се *цѣв* ријетко употребљава;

дни (в)лѣс чїсїи (К).

128. Именица *вѣрош* је и мушког и женског рода (као и у књижевном језику): *вѣлїки вѣрош* (ЈБ) и *дрўга вѣрш* на оѢдме свѣту (ВГ).

129. Именица *ливада* гласи *ливѣи* (< ливад) и увијек је мушког рода: *јѣде^ан ливѣи* (ЈБ, К), *ливѣи* (К, МГ), *ливѣ^ои* (К, МГ), ген. *ливѣда* (МГ) и *ливѣ^ода* (К, МГ), ном. мн. *ливѣди* (К). У томе се огледа, свакако, албански утицај (Barić, Rečnik srpskoga ili hrvatskoga i arbanaskoga jezika I, livadh-i).

130. Именица *јасле* гласи: *јѣсло* н., мн. *јѣсла*, а *њедра* — само *њѣдро* н. и значи *в им е* краве, овце и козе.

Вѣш' кѢна на *јѣсло* (П, Г, ВС, Д, МГ), *Вѣш'* говѣда на *јѣсла* (П, ВС, К, МГ). — У вези са овим упореди *зўсла* ф. (П, ВС, Д, МГ) мј. *г у с л е* (гусли), т. 157.

131. Тврде основе имају у *вокаїи*ву *једн.*, по правилу, наставак *е*, а меке основе и именице на *ар* (*ер*) наставак *у*:

о вѣле! (ЈБ), *мѡј сїне!* (МГ); а *гѣ-си, жуглѣне!* (МГ); *унўче!* (ДВ); *нѣ, чѡче* (П, ВС, Д, К); *мїчи, бѡже, лѡше!* (ДВ, МГ); *опрѡсти, бѡже!* (МГ);

ѡ кѡну! (ЈБ), *їријѣишелу!* (ДВ, П, ВС, К, МГ), *Учїнићу!* (ДВ, П), *Лѣкоѣћу!* (ДВ, ВС, К); *дѡбе^{ар} дѡшо, гѡсїѡдару!* (ДВ); *кѡмандеру!* (ВС).

Наставак *у* имају и именице *чѡцѣ^{ак}*, *зѣѣ^ац*, *мачѣ^{ак}* и каткад *в р њ г* (обичније је *ш е и т њ н*), свакако зато што би наставак *е* знатно измијенио основу именице:

мѡј чѡцѣ^{ак}у! (ВС, ВГ); *мїчи се, чоцѣ^{ак}у!* (МГ); *ѣјде, зѣѣ^ацу!* (ДВ); *мїс, мѣчу!* (МГ); *спї, врѣгу, сўтра цѡо дѣ^ан* (МГ).

132. Међутим, именице на *ч* и *ж* не одржавају традиционални наставак *у*, него имају наставак *е* тврдих основа: *сироѣ^а-ти, драче!* (ДВ); *ѣјде, мѡре, мўже!*¹⁵⁵ (К).

133. Кад се мајка обраћа дјетету, онда вокатив именице *син* има облик номинатива:

штѡ, сїн? (ВС, Д); *ѡћу, сїн нѣнин!* (МГ); *ѣјде, мѡј сїн!* (МГ); *нѡ, сїн, дѣ!* (МГ).

¹⁵⁵ Упореди вокатив *мўже* у посавском говору (Ившић, Rad, knj. 197, стр. 211).

138. Именице *ђак*, *кле̄и*, *кр̄и* и *ӣдас* имају само дужу множину: *ђакови* (BC, K₃, MГ), *кле̄иови* (ДВ, К, МГ), *кр̄иови* (Д, К, МГ), *ӣдасови* (K₃, MГ), *ӣдасове* (К), *ӣдасове^ак* (ДВ).

Уколико се употребљава у множини, и именица *миш* има дужу множину: *мишови* (BC₂).

139. Све остале једносложне именице које имају дужу множину у књижевном језику — имају је и у мрковићком говору, а оне којима се основа завршава на палатални сугласник проширују основу са *ов*, као и тврде основе:

бђови (Д), *брђови* (Д), *вѣкови* (Р, Д, К), *ва°ј-вајови* (пропуст за воду) (ДВ), *гѣњови* (ДВ), *дђрови* (ДВ), *зѣчови* (К, МГ), *зѣчове^ак* (MГ), *знакови* (ДВ), *сѣдови* (посуђе) (ДВ), *кљѣчови* (ВГ), *крѣлови* (Г, Љ, К), *мѣлови* (Љ), *мѣчови* (К), *мишови* (BC), *рђови* (Д, К), *ћдшови* (К), *џђрови* (ДВ, Г);

Изузеци од дијалекатске норме: *зѣчеви* (ДВ), *дђреви* (ДВ).

140. Дужу множину имају и све двосложне именице мушкога рода које се завршавају на суфиксе *е^ац¹⁰⁷* (сем каткад *ошѣ^ац*, т. 137) и *е^ањ*. И ове именице проширују множину као тврде основе:

врѣнѣоци (Љ), *ждрѣйчови* (Љ), *зђчови* (Р, МГ) и каткад: *з а̄ ѣ̄ ц* и (К), *јђрчови* (Љ, К, МГ), *јѣмчови* (Љ), *јѣнчови* (MГ), *кѣлчови* (Д, Љ, ВГ), *лѣнчови* (ДВ, Љ, МГ), *дѣчови* (MГ), *дѣцови* (MГ), *ӣдлчови* (Љ), *сидрчови* (ДВ, Љ, MГ), *сидлчови* (Љ, К, MГ), *сидѣйчове* (К), *шѣнчови* (Љ), *шѣнчове* (ДВ, К);

дгњови (Љ, К, MГ), *дгњове^ак* (Љ), *рѣжњоци* (Љ, К), *рѣжњоце^ак* (Љ);

Изузеци од дијалекатске норме: *дѣлчеви* (MГ) и *дѣчеви* (ВГ).

И именице *кѣме^ак* (< *кѣмех*) и *шиѣ^ак* имају дужу множину: *кѣмчови* (M), *шиѣкови* (П, BC).

Као што показују примјери, фреквенција ове множине је већином в р л о м а л а . Мрковић ријетко долази у ситуацију да се послужи множином од већине ових именица.

141. Посебно је питање — одакле њ у једнини и множини именица овога типа: *Бѣрањин* — *Бѣрањина*, *Бѣрањи* — *Бѣрање^ак* — *Бѣрањима* и сл. Је ли ово њ чисто фонетска или морфолошко-фонетска појава?

Пошто се њ јавља само у називима становника *селā*, *градава* и *обласѣи* који се творе наставком *јанин* (Печурѣчањин < Печурѣце, Скѣ^адрањин < Скѣ^аде^ар, Црмиѣчањин < Црмниѣца итд.), ја сматрам да је ово њ добијено најприје у номинативу мн. под утицајем именице *лѣѣи*, и то док је *номинаѣив мн.* гласио *лѣѣе*, или још боље: *лѣдје* (успор.

¹⁰⁷ Код Стевановића: *стѣрчеви*, *јѣрчеви* (Источнопрнгорски дијалекат, стр. 66), а код Милетића: *јѣрчеви*, *кѣнчеви*, обичније *стѣрци* него *стѣрчеви* (о. с., стр. 400—401). Сумњам да уопште постоји множина *кѣѣеви* у црмничком говору. — Код А. Пеца: *јѣрцови*, *јѣрцеви* и *јѣрчеви* (о. с., стр. 117).

Белића, Речи са дефлексијом, књ. II, 1962, примјери: в а р о ш а њ е , к а п е т а њ е) . Дакле, под утицајем номинатива мн. старих *и основа*. (Можда су на то дјеловали и ном. мн. *кџмењи*, *кџа°си* и *џрући* који су постали од збирних именица, свакако зато што су збирне именице добиле множинско значење. То значи: *камење* = *камени*, *џруће* = *џруши*, а затим је уопштен наставак *и* са јотованим сугласником из збирне именице). Кад је овим путем добијено њ у ном. мн., који се *најчешће* говори и гдје се њ да објаснити, оно је уопштено у осталим падежима множине и у једини.

Примјери:

Добровдџањи (К), *Печурџчањи* (К), *Међурџчањи* (К), *Бџарањи* (ДВ, П, ВС, Д, К), *Скџадрањи* (ДВ), *Подгорџчањи* (П), *Дџбрањи* (К), *Зџујчањи* (Г, ВС, Д), *Зџујчањина* (К), *Сџиџчањин* (ВС, ВГ), *Сџиџчањи* (К₂), *Крџћањи* (ВС, Љ), *Црџиџчањи* (П, ВС, Д), *Црџиџчањима* (К).

Мислим да се ова гласовна појава не може друкчије објаснити. Ако претпоставимо да су могли дјеловати облици: Улцињањини (Улцињ) и Равњањини (село Равњањ у Мрковићима) асимилацијом на даљину, тј. Улцињањин и Равњањин, — то је врло мало вјероватно. Ја овакве називе у слободном говору нисам *никад* чуо, нити их има у мојим биљешкама.

С друге стране, можда име *Крџјањин* (мн. *Крџјањи*) за становнике данашње *Крајине* на западној обали Скадарског језера — потврђује да је наставак *је* примљен у ном. мн. ових имена веома рано, док се та област још звала *Крај* (данас обично *Крајина* < Крајина).

142. Именица љ у д и чува и у овом говору гласовни облик старих *и основа*: *љџи* (ДВ, ВС, Љ, К, МГ), ген. *љџик* (Љ, К), акуз. *љџе* (ДВ, МГ); говори се такође: *љџди* (ДВ, ВС, К, МГ), ген. *љџдик* (ВС, М).

143. Именица *доба* је непромјенљиво *џлурале џанџум* средњег рода¹⁵⁸:

У *мџја дџба* (ДВ, ВС), у *овај дџба* (ДВ), *сињ-му-је на мџја дџба* (ДВ), у *џа дџба* (ДВ, ВС), *се^адошња дџба* (Р), у *дџба мџја* (П), у *наша дџба* (П), *на-доба чџк* = старији човјек (ВС), *на-доба жџна* = старија жена (К), колико *дџба-е* бедџо снџк на Цетџе? (К), има *мџго дџба* (Љ);

По конгруенцији: кџ^а(д) *дџе ова дџба* (П) — види се да преовладајуће *значење*, а не облик.

144. Именица *грџди* има номинатив мн. по I, III и IV врсти: *грџда* и *грџћа* (ДВ, ВС, МГ), *грџде* и *грџће* (ДВ, Р, Г, ВС, Љ, МГ) и *грџи* (Љ).

Генитив мн. иде такође по тим врстама: *грџде^ак* и *грџће^ак* (ДВ, МГ), *грџдик* и *грџџик* (ДВ, Р, ВС, Д, Љ, К, МГ), *грџдијук* и *грџџијук* (ДВ, ВС, Д, К).

¹⁵⁸ У прмничком говору *дџба* може бити јединина (ријетко) и множина (често) средњег рода. Ген. мн. гласи *дџба̄* (о-га̄ја̄ дџба̄). Види Милетића, о. с., стр. 404.

Д, МГ), *зү(в)ник* (П) и *зү(в)не^ак* (Г, Д, К), *рѣли(к)* (ДВ₂) и *рѣле^ак* (П, ВС, К, МГ), *брѣди(к)* (К) и *брѣде^ак* (ВС, М, МГ).

д) *ик*, *ијук* и *е^ак*:

зубик (ВС, К, МГ), *зубијук* (ВС, МГ), *зубове^ак* (ВС); *врайиик* (ДВ, П, ВС, Љ, К), *врайијук* (ДВ, К, МГ), *врайше^ак* (ДВ, К, МГ); *зрућик* (ДВ, ВС, Д, Љ, К, МГ), *зрућијук* (ДВ, ВС, Д, К), *зруће^ак* (ДВ, МГ). За *зрућа* в. т. 144.

150. Именица *Цейиње* има у ген. наставак *е^ак*, као да је плурале тантум. До овог наставака је дошло под утицајем генитива од именâ мрковићких села *Күње* и *Печурице*, која су заиста плуралија тантум: ис-*Күње^ак*, с-*Печурице^ак*. Аналогно томе каже се:

Ќкле грѣдеш? О(д) *Цейиње^ак* (Д, Љ); Ови-е о(д) *Цейиње^ак* (К); Идиш пу(т) *Цейиње^ак* (К); Кољико-е о(д) *Цейиње^ак* до Рѣке, тољико-е о(д) Рѣке до *Цейиње^ак* (Д).

И у *зубачком говору* се употребљава ген. мн.: од *Цейиње^ак*.

151. Наставак *ма* за датив, инструментал и локатив множине обухватио је сасвим именице ове врсте (као и именице других врста), али је у неколика примјера додато *а* на стари облик датива:

дѣј *волѣма* (К), ђремо *волѣма* (ДВ, П, ВС, Д, М, Љ, К, МГ), по *сѣлома* (ВС), давали су дѣама и *идѣама* (Љ), при *идѣома* (Љ); по *синома* (Љ), али: *ка^оже сино^ама* (Љ); дѣшли *кајкома* (= чамцима) (К), фѣта-се *чакѣлома* (К); бѣгома *плѣ^оћа* по 400—500 *лѣре^ак* (Љ). Сем облика *волѣма*, који је сталан, сви остали се чешће говоре са наставком *има*.

Стари датив се чува у два примјера: д Ѧ ј у с ѣ н о *вѣлом* (МГ) и *јѣо-га(теле)* у *волѣм ѣдје* (Д). — Други примјер је по значењу *локаитив мн.*, али га треба примити са извјесном резервом, јер је ухваћен са веће удаљености, а пастир је то казао подигнутим тоном.

Са још већом резервом треба примити примјер: С Ѧ н - м и Ѧ д е и н з е н Ѧ р и м а *ѣо овѣма ѣшерѣном* (Д), јер је *ѣшен* сасвим нова ријеч, али је примјер сигурно забиљежен¹⁶².

Наставак *ма* се често додаје на основу именице, али се тиме одликује углавном *Међуреч*, планинско село, које иначе има све одлике овог интересантног говора:

кѣњама (Г, М₂, К, МГ); *кѣренма*, *ѣѣѣма*, *чобѣнма*, *Вүкиѣма*, *козлѣѣма*, *Ивѣчкоиѣма*, *Слѣ^окоиѣма*, *Мрѣкоиѣма*, *Пѣѣоиѣма*, *Шѣ^обоѣма* — све из *Међуреча*.

б) ИМЕНИЦЕ II ВРСТЕ

152. Већ је речено да именице типа *сѣма* добијају у *ном.* и *акуз. једн.* и из основе, тако да се завршавају на сугласник. Код неких име-

¹⁶² Остаци старих падешних облика чувају се у овим примјерима: *ѣо дрѣѣим* *мјѣсѣим* (МГ), то иде *ѣо сѣлим* (МГ), ЈФ ХХ, стр. 105.

ница је *н* често (џме, сџме), а код других знатно рјеђе. У примјерима гдје се разликује род, те именице претежно задржавају — средњи род, али их има прилично које постају мушког рода (оне су наведене у т. 126).

Примјери:

а) џме (ДВ, П, ВС, Д, К, МГ); лџши нџје у *имџн* вџјске (Г); *џно џмен* (Љ); *јџ°-се^{ам} знавџ^н џмен* тџј браџи (Љ); *таџо-му-е џмен* (Љ); *саџ°мо-е џмен осџџло* (Љ); *џмен-и(м)-је* приџанице (К); што збџриш да ти пише *џмен?* (К); сваџа нџива џма *џмен* (МГ); *знаџм-јо џмен* (МГ); да џзем *јџно џмен* (МГ); *тџ-е џмен* (МГ), *тџ-е лџно џмен* (МГ); *таџо-му-је џмен* (МГ); *заџто-е осџџло џмен* Црџна Гџра? (МГ); за *џмен* — не знам (МГ); *каџо-ћу-јо стаџт џмен?* (МГ).

Од примјера који разликују род по конгруенцији — 5 су средњег, а 2 мушког рода (т. 126).

б) *џлџме^н* (Љ), *џџбро џлџме^н* (Љ), *њџџво џлџме^н* (МГ). Као што се види, овдје је *н* слабо, али мислим да нема назализације. Говори се такође и *џлџме*, али ова ријеч није честа у употреби.

в) *рџмо* (ДВ, Љ₄, К), *нџ-рамо* (ДВ₃, К), *џ-рамо* (К), *рџмено* (К, МГ); *стаџсне рџмен* (ВС), *нџсим на џџсно рџмен* (К), *нџси на лџво рџмен* (К).

г) *сџме* (ВС), *тџ-је сџме* (К, МГ), *донџс°-ми тџ сџме* да сџју (1. л. једн. през.) (МГ), за *сџмен* (ДВ), *сџмен о(д)-ченџце* (Д); *сџмен-ћеш усаџ°т*, *сџмен-ћеш пожњџт* (Д); *Њџива бџла*, *сџмен црџно*, *мџдра глаџва штџ-га сџ* (Љ); *маџ°ло сџмен* (Љ, К); *џзми џно сџмен* (К); *пџла-му нџе џџста* за *сџмен* (К); *Ѐџо-си изџо сџмен*, *изџо-си слџмен* (К); *сџмен* што џсеш, *скџпиш* (К); *тџ-је сџмен* (К); *сџмен о(д)-зџла* (МГ), *сџмен* не мџже да кџпи (МГ), *три баџаџша* за *сџмен* (МГ).

Од 7 примјера који разликују род по конгруенцији 4 су средњег, а 3 мушког рода (т. 126.)

д) *слџмен* (Љ, МГ₂), *овџ слџмен-је јџко* (Љ), *јџно слџмен* (МГ).

153. Именицама типа *жџдрџбе* и *џџле* припадају још и ове:

браџ°ве-бравџта, мн. *браџва^{џи}* (П, ВС, Љ, К, МГ); *дрџво-древџта*, мн. *дрџва^{џи}* (П, Г, ВС, К, МГ); *звџре-зверџта*, мн. *звџраџи* (М, К, МГ); *јџгне-јџгнета*, мн. *јџгниџи* и *јџгна^{џи}* (ВС, Д, К, МГ); *јџре-јарџта*, мн. *јџра^{џи}* (ВС, Д, К), *кџзле-кџзлета*, мн. *козџџи* и *кџзла^{џи}* (Д, Љ, МГ); *лаџно-лајнџта*, мн. *лаџна* по I врсти (Д, Љ, К, МГ); *џрџсло-прџслета*, мн. *џрџсла* по I врсти (П, Г, ВС, Д); *џриџне-приџнета* (јаре од године), мн. *џриџниџи* и *џриџна^{џи}* (К, МГ); *џлџже-џлџжета* (јџгне од године), мн. *џлџжиџи* и *џлџжа^{џи}* (К, МГ).

Именица *говџџо* се нерадо мијења у једнини, али ипак има генитив: *говџџина* и *говџџина* (Д), у коме *н* на крају основе потиче од именица типа *сџме*.

Примјери из текста:

Ако нџмаш *браџ°ве*, *браџ°ве-си сџм* (П); Штџ-су овџ^а *браџва^{џи}* уџјена? (К); *Вџћ* ге-тџ *дрџво* (МГ); Нџма нџге *древџина* (ВС, МГ); *ѐто-ге* за

и́рѣслейѡм (Г, ВС, Д); *Нѣма нѣге лајнѣѡа* (МГ); *Пѡј гѡре ге-козлѣѡи наѡши* (МГ).

154. Суплетивне именице на *ад* имају у ген. мн. редовно наставак *ик*, а у дат., инстр. и лок. мн. има:

и́ѣладик (ЈБ, М, К, МГ), *ждрѣбадик* (ВС, МГ), *ја́радик* (ВС), *ја́гнадик* (ВС); *брава́дик* (К₂);

бравадима (ЈБ, К), *ждрѣбадима* (К, М, Г), *и́ѣладима* (ЈБ), *и́ѣла-ђима* (К, средњи глас између *ѡ* и *ђ*).

155. Код именице *ђѣца* преовлађује множинско значење над обликом за једнину (каже се каткад: *ѡвима* ђаци, *мѡвима* ђѣци), па у ген. добија понекад множински наставак:

пе-шѣсторо *ђѣце^ак*¹⁶³ (ДВ); *о(д)-ђѣце^ак о(д)-школе* (ДВ); *ѡма дѡста ђѣце^ак* (ВС).

в) ИМЕНИЦЕ III ВРСТЕ

156. Сложени називи трију некадашњих мрковићких цркава постали су *сложенице*, и претежно се тако изговарају:

Свѣѡиљѡја (ДВ), *ѡна Свѣѡиљѡја* (ДВ), на *Свѣѡиљѡју* (ДВ₂, Д, К), у *Свѣѡиљѡју* (ВС, К) поред: на *Свѣѡу Илију* (ДВ); *Свѣѡиљѡѡѡка*¹⁶⁴ (ВС, Д), *Свѣѡиљѡѡѡку* (Д₂); *Свѣѡињикѡла* (ВС), на *Свѣѡињикѡлу* (ВС). (Такође: *Сѣѡиљѡн* < Свети Иван, ДВ).

Тако се често изговарају као сложенице и име села: *Дѡбра Вѡда* и име државе: *Црѡна Гѡра*:

Дѡбровѡда (ДВ), *Дѡброѡѡда* (ДВ), *Дѡброѡѡду* (К); *Црѡногора* (ДВ, К), *ѡ-време Црѡногоре* (ДВ, М), *Црѡногору* (Р).

Имена цркава постала су сложенице по истом принципу као *Бѡдград* и *Вучиѡѡрн*, а *Дѡбровѡда* и *Црѡногора* можда према *Д о б р о в ѡ - ђ а ѡ и н и Ц р н о г ѡ р е^а ц*.

Није искључено, чак је врло вјероватно, да су посљедње сложенице постале и на овај начин: *Црѡнѡ^ѡ Гѡра* (Црѡнѡ^ѡ Гѡра) > *Црѡнѡ^ѡ-гора* > *Црѡногора*, тј. да је *ѡ^ѡ* послѣје губљења дужине — прешло у *о* као резултат асимилације према сусједном вокалу *о* (т. 55). Понеки пут се и чује у овим сложеницама вокал који није чисто *о*, него средина између *о* и *а*. Упореди са овим: *баѡиш*, *бањѡк*, *глањѡк*, *лѡкоњ*, *каѡиѡѡр* (< *каѡшта^{ѡр}*, ВС), *иѡ^ѡѡроѡ* (< папрат) и велики број примјера у дат., инстр. и лок. мн. именица ове врсте, за које се мора претпоставити да је *ѡ^ѡ* > *о* (рѡбома, тѡглома, крѡвома и сл.), али не само под утицајем лабијализације него и под утицајем инстр. једн. (в. т. 27 и 167).

¹⁶³ У *ѡсовском говору* датив гласи *ђѣцама*, Rad, knj. 197, стр. 14.

¹⁶⁴ *Свѣѡиљѡѡѡка* према *Светиљѡја*, тј. са придјевом у мушком роду.

157. У овом говору су именице *виле* и *гусле* добиле облик за једину женског рода: *вила* (П, ВС, Д) и *гусла* (П, Д, ВС, МГ), што одговара једини средњег рода за *јдсло* код именица I врсте (т. 130). Главни разлог за промјену облика и броја ових именица лежи, свакако, у томе што оне представљају *јединствене предмете*, па често бива потреба да се од њих узме права множина. То ће бити разлог што и плурале тантум *стаиџе* све више добија облик *сџсџџва*, јер има често у истој кући по више младих жена од којих свака, по правилу, има стативе. Међутим, овџ промјенџ нема никада код именице *нџџџџе*, која је остала плурале тантум.

158. Повелик број именица мушког и средњег рода добио је женски род и тако прешао у ову врсту:

дрџна мј. дријен (МГ), *рџка* мј. рак (МГ), *скакалџца* (П) поред *скакалџ* = скакавац (МГ), *углџва* = „ковачки угалџ“ мј. угалџ (ВС);

*гњџзда*¹⁶⁵ (К) поред *гњџздо* (К₂) и *гњџздо* (Д₂); *коџџџа*¹⁶⁶ (МГ) мј. копито, *лајна* (Д, Љ, МГ) поред *лајно* (К, МГ); *џџсма*, „азбука, писмо“, (ДВ, Љ, К) мј. писмо (за шта се овдје употребљава *књџга*).

Планина Суторман, поред облика за мушки род: *Суџџрмен* (ВС), има и два облика за женски род: *Суџџрма* (К) и *Суџџрмена* (МГ).

Примјери из текста:

Рџка-ти (и)јџла нџге до-иза-члџнца! (МГ), *Врџна-е* направџла *гњџзду* (К), *џџџе* џн *лајну* о-кџкошке (МГ), *Маџш' лајне* испо-вџловџџа (МГ); *џн* нџ-зна *нџџџџу џџсму* (К), *Да мџџкнеш џџсму џџџрску* (К), — упореди са овим: *Бџ-ли* чџсџва *књџга* (= писмо) од *Аџџџла?* (ВС);

до *Суџџрме* (К), пу(т)-*Суџџрме* (К); *Наџши* су чџџкали у *Суџџрмену* (МГ).

Мада оваквих измјена у облику, па онда и у роду, има такође у другим говорима (г њ и з д а , б е д р а ; Решетар, о. с., стр. 166), ипак је њџхов број у овом дијалекту веџи него што би се могло очекивати.

159. Именице изведене од придјева (и придјевских замјеница) наставком *ина* замјењују тај наставак — наставком *џња*, који остаје у читавој промјени:

висџња (ДВ, ВС, Д, К, МГ), у *висџњу* (ВС), *дубџња* (ДВ, Д, Љ, К), у *дубџњу* (ВС), *дужџња* (К₂), ген. *дужџње* (Љ, К), *колиџња* (ВС), *сџарџња* (ДВ, Д), ген. о(д) -*сџарџње* (ДВ, Д), *ширџња* (Д, К₂);

Али: *дужџна* (К).

160. Примјери за палатализацију *к* и *г* у *даџи*. и *лок*. једн. врло су ријетки: *рџџи* (ВС), *рџџи* (Д), у *колџџџи* (МГ), *мајџџи* (К, МГ), али само *нџџи*, *слџџи*, *шџџи*, *гџџи*, *крџџи* на читавој територији.

¹⁶⁵ Rešetar, Der štok. Dialekt, стр. 166: gnjizda f.

¹⁶⁶ Ivšić, Šaprinovačko narječje, Rad 168, стр. 132: *коџџџа*. — Интересантан је примјер *џџџа* ф. (= пуж) у говору Галипољских Срба (Ивић, о. с., параграф 199).

161. Апелативи на *ица* имају у вокативу једн. наставак *о*, а властита имена жена по мужу наставак *е*:

а) *гдсиоћицо* (Р), *о краљицо-гдсиоћицо* (Р), *јаребицо* (П, Д), *јеребицо* (Г, МГ), *кукавицо* (П, Г, ВС, Д), *кућицо* (П, ВС, К), *лајавицо* (П, Г, ВС, Д), *лисицо* (П, Г, ВС, Д, Љ, МГ), *скишавицо* (К, МГ), *шоварицо* (Г, Д, К, МГ), *шрњицо* (П, Д, Љ, К), *узданицо* (МГ);

грлице, *другарице* и *гдсиоћице* (млађи информатир из МГ) — мислим да је утицај књижевног језика.

б) *Мујонице* (П, ВС, К), *Брајмоице* (ДВ, Д, МГ), *Усоице* (П, К, МГ), *Емроице* (ДВ, ВС, Љ, МГ).

Као властита имена жена по мужу понашају се у вок. једн. и ове именице: *нџна ба^обова*¹⁶⁷ (баба по оцу), *нџница дај(и)на* (баба по мајци) и *нџна*¹⁶⁷ (стрина):

о нџне б њ б о в а ! о нџне ба^обове ! о нџнице дај(и)но ! о нџне !

162. Једини други остаци наставка *е* из вокатива некадашњих меких основа јесу ови примјери: *Плаче дпо дџте, мџре сџве!* (Љ); *Нџ, мџја дџше!* (МГ); *Ма јџк, дџше!* (К); *О младе!* (МГ), али су и они ријетки, јер се каже такође: *с њ ѡ мџја ! д џ ш о мџја ! м л њ д а !* — У интимном саобраћају могу *сџва* и *дџша* имати вокатив једнак номинативу: *с њ ѡ м џ ј а ! д џ ш а м џ ј а !*

163. О именици *грудџе* (*грудџе*) в. т. 144.

164. *Генијив* мн. именица женског рода на *а* којима се основа завршава на сугласничке групе: *кв, ск, чв, чк* и *чм* — изговара најстарија генерација претежно с непостојаним *а*, а млађа обично без тога *а*:

цџкве^ак (Љ, К), али само *смџке^аве^ак* и *смџкове^ак* (ВС, МГ); *ба^се^аке^ак* (К) и *ба^оске^ак* (К, МГ), *б њ с к а* = бала, руковет; *бџ^аче^аве^ак* (ВС, М, Љ) и *бџ^аче^аве^ак* (К) и *бџ^ачве^ак* (П, Д, МГ); *мџчке^ак* (ВС), *сџ^аче^аме^ак* (К) и *сџ^ачме^ак* (Д, МГ).

Али се редовно каже: *џвџџе^аке^ак* (ВС, Љ), *шџџе^але^ак* (К, МГ); *жџџе^але^ак*, *жџџла* (К, МГ); *кџџе^аре^ак*, *кџдра* (Љ, К, МГ).

165. Именица *нџга* и *рука* имају у ген. мн. редовно: *нџге^ак* и *руке^ак*. Једини примјер двојинског наставка у јесте: *с нџзу* (К).

166. Именица *нџ^афџе* (ДВ, Љ, МГ) и *нџ^афџе* (К₂, МГ) има у ген. мн.: *нџ^афџе^ак* (К) и *нџ^афџик* (МГ).

167. Посебну пажњу заслужују *даӣ.*, *инсӣр.* и *лок. мн.* ових именица. Наиме, ако је наставак *ама* акцензован, он редовно остаје такав: *женџма* (П), *школџма* (П), *козџма* (МГ), *овџма* (МГ). Он остаје често такав и кад је неакцензован: *џри-џланиџма* (ВС), *кременџчама* (К), *прилџчуџ џџџкама* (К).

¹⁶⁷ Шкаљић, Турцизми, *нџна* и *нџна* = 1) баба (очева или материна мати) 2) бака, стара жена, из тур. *пине*.

Међутим, у великом броју примјера наставак је *ома* кад акценат није на њему. Ова појава је најизразитија у К и МГ. У таквим случајевима јавља се каткад мјесто *о врло лабијализовано а*, које стоји на граници између *а* и *о*:

а) *рѣба^ома* (К), *шѣгла^ома* (МГ);

б) лѡвим *бизѣнома* (Д, Љ), *бизѣна* ф.; побјегли *ба^оркома* (К), *гѡмома* (МГ), опе^анци *жѡглома* (К, МГ), *јѡриѡма* (К), *кошѡлома* (ДВ), мѡжемо се виђат бѡди *књѣгома* (П), *крѡвома* (К, МГ), *крѡшкома* (Д), *кунѣѡма* (К), *куђома* (Д), радили су лѡзома (П), с ма^ојкома (МГ), ме^аскома (К, МГ), мрѣжома (ДВ), нѡжиѡма (ДВ, К), оѡѡѡма (ДВ, МГ), ѡланѣнома (ВС, Д, К), раишѣлома (МГ), сѣче се сѣ^аблома (ДВ), сѣ^ачмома (ВС, МГ), великѣма сѣлома (ВС), смѡвома (Г, Д), сѡѡѡѡма (Д, М, Љ), сѣкѣрома (К), шѣглома (ДВ, П, Д, К₃, МГ);

Навешћу посебно неколико примјера у којима се распознаје локатив: по *зѡдругома* (Љ), по *књѣгома* (К), Мѣни-е брѣме прѡшло *ѡ нѡдницѡма* радећ (ДВ), по *њѡвома* (ДВ, К), при *ѡланѣнома* (ВС, Д), при тѣма *сѡранѡма* (М), бѡимо се о шѣглома (МГ).

Пошто се наставци *ом* и *ома* не чувају у већем броју ни код именица мушког и средњег рода, искључено је да овај наставак потиче од архаичног наставка мушког и средњег рода. Он је, несумњиво, резултат укрштеног утицаја *јакѣ лабијализације* дугог *а* у *ама* (ā^ома) и инструментала једн., који је осјетно чешћи од инстр. мн. Даље преносење тог облика на датив и локатив мн. не представља никакав проблем: инструментал је кудикамо фреквентнији од оба друга синкретизована падежа. Уосталом, скраћивање *дугог лабијализованог а* (ā^о) несумњиво је утицало на прелажење *а^о > о* (т. 27 и 167)¹⁶⁸.

Иако се у сусједном зубачком говору чују често ова три падежа за именице мушког и средњег рода I врсте са наставком *ама*: *ѡѡѡвомама*, *вѡзовомама*, *брѣговомама*, *вѡѡвомама*, *кѡњамама*, *сѣламама*, — ја ипак из тога не бих могао закључити да је у току XV—XVII в. наставак *ома* могао бити употријебљен за именице женског рода, нити да су овакви облици у мрковићком говору остатак таквог стања у прошлости.

Међутим, зубачки облици *вѡѡвомама*, *сѣламама* и сл. могу бити стари, јер у XVI в. имамо за инструментал мн. средњег рода облике *вођамама* и *криламама*, а у XVIII в. *богаѡсѡѡвомама* и *досѡѡѡансѡѡвомама*, као и *богаѡсѡѡвомама* и *досѡѡѡансѡѡвомама*; у XV в. за мушки род: *врхамама*, *лугамама* (ради слика), *другамама* (Даничић, Историја облика, стр. 122). Сматрам да су од оваквих облика могли постати и наведени зубачки облици. О распрострањености наставка *ама* у дат. - инстр. мн. муш. и сред. рода, који је нарочито карактеристичан за исељеничке и периферијске говоре, в. П. Ивића, О говору Галипољских Срба, параграф 173.

168. Именице *мѡѡѡ* и *кѡѡ* се још употребљавају, али у ограниченом броју облика. Ово нарочито важи за именицу *кѡѡ*, која излази из употребе. Замјењују их *ма^ојка* и (моја) *ђевѡјка*.

¹⁶⁸ Стари падешки облик за дат. мн., а са значењем инстр. мн., чува се у примјеру: Тађаше га сѡкеним аѡѡнам (МГ), ЈФ XX, стр. 105.

а) Именица м а т и има *номинатив*, *генитив*, *датив*, *акузатив* и *инструментал једн.*, а понекад и *локатив* једн. и *номинатив* множине:

Тѣ^апут-му-се *мѣши* ўдала (ДВ); *Мѣши*-те праћала! (Г); *Мѣши* гѣ-је? (ВС); *Мѣши* гѣ-ће приђе! (ВС); *Мѣши*-му није била дѣма (К); *Мѣши* његѣва-је Палѣшка (К); Убила-те *мѣши* (МГ); Ка^оже *мѣшери* (Љ); Ка^ш' ђцу и *мѣшери* (К); *Мѣшер* мѣло познѣ^оју (1. л. једн.през.) (Љ); *Мѣшер* Ра^омову знѣ^ом (К); Јѣ^о-му знѣ^ом *мѣшер* ђевѣјку (К) и М ѣ^о ј-к у -му знѣ^ом ђевѣјку (К); Мѣну за *мѣшером* (П, К); с *мѣшером* (МГ); о *мѣшери* (МГ) — о м ѣ^о ј ц и (К); *Мѣшере* њаше су биле сѣсре... (К).

Треба истаћи да се за ном. једн. употребљава такође и акуз. *мѣшер*, као и облик *мѣшир*, који је настао међусобним спајањем ном. и акуз. једн. (упор. са овим *кѣми* и *кѣмин*, т. 117).

б) Врло ријетко се чују облици именице *кѣи*:

Јѣ-се^ам *кѣи* његѣва (Д); о(д)-*кѣри* њаше (ДВ); датив: *кѣри* (МГ); *Имам* јѣну *кѣр* (ДВ); с *кѣѣром* (ВС, К) и с *кѣром* (МГ).

Акуз. *кѣр* употребљава се и као ном. једн.: *мѣја кѣр* (П, Р). Такође је образован номинатив *кѣра* (Р, МГ), свакако према инстр. *кѣром*, јер та два облика стоје у корелацији као облици именица женског рода на *а*. Према ном. *кѣра* постоји и акуз. *кѣру* (кѣру) (МГ).

г) ИМЕНИЦЕ IV ВРСТЕ

169. У т. 127. смо видјели да је десетак именица жен. рода на сугласник прешло дјелимично или потпуно у именице мушког рода. Оне које су дјелимично прешле у I врсту — чувају жен. род каткад у *ном.* и *акуз. једн.* и редовно у *ген. једн.*, како се види по наставку *и*:

Ри се *рѣдила* (К); Кѣ^а(д)-се *носѣла ма^оси*, *нике^а(д)-ме* није пра^отио да је *нѣсим* (К); П^{лѣ}ти-му *ѣну крѣ* (К); м^{лѣ}го *крѣи* (Д), П^{лѣ}ти-му *пѣла крѣи* (К); Напѣнио *црѣво крѣи(к)* (МГ); *Ијемо* *крѣк* од *рѣжи* (К); од *овѣ сѣли* (П, ВС, К), од *онѣ цѣви* (К, МГ), *Тѣ* не *ијаше ма^оси*(Д).

170. Именица *иѣи* као дио прилошког израза (јѣну *пѣт* = *јѣде^ан пѣт*, *јен-пѣт*) може бити и женског рода. Такође су женског рода именице *иѣр* и *зѣиад*, а свега у по једном примјеру именице: *слѣчај*, *ѣѣи(и)* и *рѣи*:

а) *јѣну иѣи*¹⁶⁹ (ДВ), *јѣдну иѣи* гађи (ДВ), *јѣну иѣи* и два (!) (ДВ), од *онѣ иѣи* (ВГ);

б) за *јѣну иѣ^р* вѣлове^ак (ДВ, Љ), *јѣна иѣ^р* *кѣне^ак* (П), *јѣна иѣ^р* *свѣтове^ак* (Љ), Речѣно-му да од свѣгачеса *ѣзме* по *јѣну иѣ^р* (Љ), три *иѣ^р* вѣлове^ак (К), *Имам* *ѣѣи* *иѣ^р* да *пришѣју* (МГ), *јѣну иѣ^р*-*ѣѣи* (МГ), сто *иѣ^р* *опѣ^ане^аке^ак* (МГ);

Такође: *јѣдну иѣ^р*¹⁷⁰ *гѣме^ак* (МГ);

¹⁶⁹ Утицај албанске ријечи *bot* ф.; Натѣни га *јѣну бѣиу*, тј. једанпут (МГ).

¹⁷⁰ *para* ф. у словачком јез. (Machek, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského).

в) од *зѣиади* (BC₂), пу(т)-*зѣ°иади* (Д, К₈-стално), још пу(т)-*зѣиади* (К), Бѣлгија-је пу(т)-*зѣ°иади* (К), владар о(д)-*зѣ°иади* (К);

Али: пу(т)-*зѣиада* (П, Г);

г) *иѣ слѹчај* (ДВ), о(д)-*иѣ слѹчае* (ДВ); иначе: о(д) т ђ г а сл ѹ ч а ј а (ДВ). — Ова ријеч се врло ријетко употребљава.

д) *Надѣла дѣ^аш(иѣ)* (дѣждь, м.) = падала је киша (МГ); није искључено да је овдје дошло до промјене у роду по асоцијацији са именицом *кѣиша*, која је сасвим обична у говору.

ђ) Тѡ-е бѣло *балкѣ°нске рѣиѣ* (рать, ф.) (МГ).

171. Поред именичког значења [(Д ђ б р и в ѣ ч е р ! (К), Д о б р о е ч е ! Д ђ б р о в и ѣ ч е - в и ! Ј е д н у в ѣ ч е р н ѣ - з н а д е с е к ѹ д а к ѡ п ѡ ѣ (ДВ), Бѣш ту пѣдају прѣ(д)-в е ч е р (МГ)], *вечер* има и двојако прилошко значење:

а) *увече*: И дѡѣ *вѣчер* ге-кѹћа (МГ). Лѣгоше да спѹ *вѣчер* свѣ тройца (МГ). Нѡ-ти *вѣчер* дѡѣ мѹш и рѣче жѹ^иѣни... (МГ). Оѣ-ли бѣт зѣма *вѣче*? (МГ). Дѣ°-му кѡла и волѡве, кѣ^а(д)-ѣе дѡѣ *вѣчер* ге-кѹћа да ге не ужѣне вратѣма (МГ). Нѣка ѣју *вѣчер* (Д).

б) *вечерас*: Пѣте нѣма де^нѣ^ас, теке *вѣчер* (Д). Пѡѣмо *вѣчер* да сѣдимѡ (МГ). *Вѣчер*-ѣеш тѡмо да остѣнеш (МГ). *Вѣчер*-ѣемо пѡѣ ге-ѡн (МГ). Дѡѣи *вѣчер* (BC). Трѣба да прѣчаш *вѣчер* (ДВ).

Сва три споменута значења има именица *вечер* у македонском језику: 1. *вече*; 2. адв. а) *вечерас*: вечер ке одиме на кино, б) *увече*: вечер светат звездни полилеи = увече сијају звездани полилеји (Речник на македонскиот језик I, 1961).

Сматрам да и Даничићев примјер (Рјечник из књижевних старина српских I, стр. 111): властелинѣ *вечерь* да не позиваеть се . . . — има такође прилошко значење, тј. *увече*.

Пошто су акузативи именица УТРО и ВЕЧЕРЪ имали у старословенском језику и прилошко значење (au matin, au soir), како наводи Vaillant у Manuel du vieux slave, Grammaire, стр. 204, то је јасно да се у Даничићевом примјеру огледа ова старинска црта, док се у сличним примјерима данашњег мрковићког говора чува један риједак синтаксичко-морфолошки архаизам српскохрватског језика. Македонски језик, као директни потомак старословенског језика, чува прилошко значење именице *вече* и данас, што — у поређењу с осталим словенским језицима (сем бугарског донекле) — представља такође архаичну црту.

172. *Инсѣр. једн.* ових именица има врло ријетко наставак *ју*, а много чешће наставак *ом* под утицајем именица жен. рода на *а*:

а) *Ўзели-су Скѣ^аде^{ар} гла°ћу* (К), сѹ-том *иѣмећу* (К), кѣ^а-е бѣла при *смрћу* (инстр. = локатив) (МГ);

б) дѣ^ањом и нѡѡм (ДВ), нѡѡм = ноћу (Д₂); бѡѡм *иѡмоѡм* (ДВ), Пошѣ^а за *крѡом ѹ-Крајну* (ДВ), Ми за *крѡом њеко(ли)ко...* (МГ), Не мѡѡжемо бѣт слѡѡжни са *крѡом њѣк* (МГ), по мѡѡјом *иѣмеѡм* (инстр. =

= локатив) (BC), за *иџмећом* (BC, МГ), јёном *рёчом* (К), Наш липан *рёчом* Муамёдовом йма да се сапне на Скё^аде^ар (К), со-тём *рёчом* (К), Поше^а *зђио(в)едом* бђжом (К), Пунуо *зђио(в)едом* бђжом (К), *сблом* (П, BC, К, МГ).

Овај наставак је највише учинио да неке именице IV врсте добију мушки род и почну прелазити у I врсту (т. 127).

173. *Ген. мн.* има наставак *ик*, али се код неких именица употребљава и наставак двојинског поријекла *ијук*:

дчик (ДВ, ЈБ) и *очијук* (ДВ, П, BC, Д, М, ЈБ, К, МГ₃), *илёћик* (ЈБ, К, МГ) и *илёћијук* (BC, Д, К, МГ), *крсићик* (ДВ, К, МГ) и *крсићијук* (BC, Д, М), *крићијук* (МГ); 5—6 *ноћију* (ДВ), *косићијук* (ДВ).

У једном једином примјеру забиљежио сам овај наставак и у *ген. једн.*: напунио црево *крви(к)* (МГ). То је, свакако, повођење за генитивом мн., јер су се послје скраћивања неакцентованих дужина обадва генитива изједначила код именица ове врсте.

174. О деklinацији суплетивне множине на *ад*, која иде сасвим по овој врсти, види т. 154.

Придјеви

175. Иза палаталних сугласника стоји каткад у *ном.*, *акуз.*, *ген.*, *даи.* и *лок. једн. о мј. е* (примјера има само иза *л < љ*, *њ* и *р < р'*):

дйбло мјесто (ДВ, ЈБ), *Вёло* Сёло (К), *срёкњо* (П), *шуило* (МГ), *царов* (П, К, МГ), *ндјсиарло* (МГ), *дйблога* (ДВ), *сијарлога* (Д), тако ми *царове* глёве! (Р), *царову* (К);

Али: *старлега* (ДВ, BC, Д, ЈБ).

176. Малобројни остаци именичке промјене описних и присвојних придјева муш. и сред. рода на *ски* и *чки* — чувају се само у *генитиву* и каткад *даииву* једн.:

О(д)-далёка мјеста све траже бању (П), о(д)-далёка свёта (П), пу(т)-далёка мјеста (ЈБ), тако-ми оцђга мдега *йусиа* рамазана (Г); мймо рага *скё^аде^арска* (К), прёко пђла *Грддце^ачка* (BC);

Вёли дни сиромак ондму *богйиу* (*богййому*) (МГ).

177. У *даи.* једн. придјева женског рода такође се чувају остаци именичке промјене:

онёј сёсри *богйи* (ЈБ, Ш); ондјзи *сиромйшки* (*сиромйшкој*) (Д); Горани *Вёли* и Горани *Ма^оли* су дали тё (К); тдјзи *ма^оли* јарици (МГ), ёној јарици *ма^оли* (МГ); Дај сёна ёној *црни* крави (МГ); днйма дружйни *Адёмови* (К); Салийици *Мемёйови* (МГ), *ма^ојки* *Сулови* (К), онёј нёвести *синдвни* (К), жёни *царови* (К); Узе крўк вёјски *црногёрски* (К). — Види т. 208.

178. У *даи.* и *лок. једн. муш. и сред. рода* употребљава се скоро искључиво наставак *ому* (*ему*):

а) трѣба ба^обу *сӣа^орому* (ДВ, П), *црног^орскому* краљу (ДВ), он^ому *ш^урскому* п^аши (Р), *цѣлому* свѣту (ВС), *ц^ару б^ечкому* (ВС), т^ому б^рату *др^угому* (ВС), он^ому *сӣа^орому* (Д), тѣшко *гр^ешному!* (МГ);

по *сӣа^орому* (ДВ, Д), по *н^овоу* (ДВ, П, М), по *р^ускому* (ВС), по *р^ату ск^ад^ерскому* (Д, К), н^а-свѣту *бѣлому* (ЈБ), по *арбандишкому* језику (ЈБ, К), по *н^ашкому* (језику) (К);

б) свега два примјера имају наставак *оме*: *јѣд^ен др^угоме* (ДВ), *п^о-свѣту бѣломе* (Г).

179. У *инс^ир. једн. и ген., дай̄., инс^ир. и лок. мн.* преовладали су скоро потпуно наставци придјевске, односно меке замјеничко-придјевске промјене, сем Добре Воде гдје има и нешто утицаја тврдих основа:

а) с *јѣним* цѣвом (Д), су ђетѣтом *јѣним ма^олим* (Р), *ц^рним* трном (Р), за *ц^аром ш^урским* (Г), (с) *фѣсом ц^рвеним* (ВС), *јѣд^ен* с *др^узим* (Д), *сӣа^рим* дружом (К), *јѣно* за *др^узим* (К, МГ), (с) *свѣтим* обр^азом (К); д^ошли *с^увим* (М);

јѣд^ен за *др^узијем^а* (ДВ, ЈБ), *сӣа^ријем^а* п^утом (ДВ), *др^узијем^а* п^утом (МГ), (с) *кра^лом гр^чкијем* (К).

б) *сӣа^орик* (ДВ, ВС), *пѣт ли^ре^а з^ла^йник* (Р), *сӣйник* и *з^рн^айик* с^ѣ*аче^аме^а* (Р), *ма^олик* (П, К), *с^увик мѣте^але^ак* (П), *л^ѣйик* = *бо^лих* (ВС), *мл^дго др^узик* (Д), *й^ама ђ^орик* и *г^ледај^ућик к^уће^ак* (М), *др^узик сӣа^орик* *й^ама с^ила* (К), *ц^рвеник* (К), *донѣс^т и^йик с^увик* (К); о(д)-т^ик *сӣа^орик* (К); *мл^дго р^ањеник* и *м^ривик* (К), *у^ко^иа^ои^к* (МГ);

од о в *й* к *мл^адијем^а(к)* (ДВ); од о в *й* је^а к *сӣа^ријем^ак* (ДВ); *з^ла^йнијем^ак* (ДВ); чу^{ја}^о о(д)-*сӣа^ријем^а(к)* (Г, Д, М), с в *й* к о н *й* је^а м р т в *й* је^а (К).

в) рѣко *Ѣ* н и м а *др^узима* (ДВ), *вел^икима* с^илома (ВС), *з^ла^й-нима* слов^има (ДВ); (с) *л^амама ц^рвенима* (ДВ), со т *й* је м а *сӣа^рима* (ДВ), (са) *ши^ритима зел^енима* (ДВ), (са) *см^дквома с^увима* (Г), за т *й* м а *др^узима* (К₂), (с) *ш^ен^ицима* оп^утома (МГ); по *др^узима* *Ѣ* бичајима (Г), по *др^узима* м^јѣстима (ВС);

мл^адијема (ДВ), ог^ич р^огоима *зас^ука^ои^ијема* (Д).

180. Као што се из досадашњих примјера видјело, сугласници *к*, *г* и *х* прелазе доста често у *ц*, *з* и *с* испред придјевских наставака у *инс^ир. једн., ном., ген., дай̄., инс^ир. и лок. мн.* Ова промјена је скоро стална код редног броја *др^уги*, а повремена код придјева: *мѣк*, *вел^ик*, *јѣд*; *ак*, *ј^ак* и *ш^ене^ак*:

др^узијем^а (ДВ, ЈБ, МГ), *др^узим* (Д, К, МГ), по(д) *ја^оцим* б^огом (ВС, ЈБ); *др^узи* Црног^орци (ДВ), чѣкају *др^узи* (П), *др^узи* л^ући (ВС), *др^узи* дрѣше (ВС), *др^узи* (ЈБ, К), *мѣци* л^ући (Р), *вел^ици* т^опови (ВС), *јѣд^наци* (ВС), *иди^ти вел^ици* (Д), *ка^ко-су Ѣни ја^оци?* (МГ), *ш^ен^ици* пр^ући (МГ); *др^узик* (ДВ, Д, М, ЈБ, К, МГ), *др^узијем^ак* (ДВ, ВС), о(д)-*др^узик* *кра^јлеве^ак* (К), *др^узик* св^арик (МГ), *Ѣ* н и м а *др^узима* (ДВ), *др^у-зима* (К), с *др^узима* (К), (с) *ш^ен^ицима* оп^утома (МГ).

181. Партикула *зи* додаје се придјевима у *даииву једн.* жен. рода и у *номинаииву мн.* муш. рода. Она служи за истицање та два придјевска облика, и то обично кад су самостално употријебљени, тј. кад не врше атрибутску службу:

бѣлојзи (Р, М), *црњојзи* (Р), *т ђ ј з и Турскојзи* (ВС), *јѣнојзи* (ВС), *ѡ н о ј з и богдѣојзи* (Д), *богдѣојзи* (М), *црвѣнојзи* (М);

сѣаризи вѣлау (ДВ), *пјѣвау ѡ џ и з и сѣаризи* (ДВ), *мѡи сѣаризи* (Р), *сѣа°ризи* (Г), *т ѣ з и сѣа°ризи* (К).

182. Супстантивизирају се кад год то затреба ови придјевии: *сѣа°ри*, *мла°ди*, *шлѣи*, *мрѣви*, *грѣшн* и *шѣђи*, јер се у овом говору скоро и не чују именице које су од њих изведене. Нарочито је честа супстантивизација прва два примјера (стари и млади):

а) Кажѣвау *сѣари* (ДВ), *Сѣаризи* вѣлау: *бију-се здѣмачи* (ДВ), *три-четѣри сѣарице°к* (ДВ), *Пјѣвау ѡџизи сѣаризи* (Р), *О(д)-сѣарик-се°м чѣо* (ДВ, К), *мѡи сѣа°ризи* (Р);

Дѡђе *јѣде°н сѣа°ри* у *нѣ кѣђу* (Д), *Ево јѣде°н сѣа°ри бр°дом дѡ-паса* (МГ), *сѣа°ра* мѣлаше (П), *несрѣћа тѡга сѣа°рога црнога* (ДВ), *Мог°ли зборѣт со-тѣјема сѣа°рима ѣзбек?* (ДВ), *ѡному сѣа°рому* (Д).

Треба истаћи да *сѣари* и *сѣарац* нису истовјетни појмови, али се тачно зна да у последњих шест примјера *сѣа°ри* значи *сѣарац*, а *сѣа°ра* — *старица*.

б) *Прѣчам младима* (ДВ), од овѣк *младице°к* (ДВ), *Тражи млади-дога!* (ДВ), *Нѣка-ти кажѣјућ овѣ млади* (К), *мла°ди и сѣа°ри* (К);

в) *брат тѡга шлѣиога* (ВС); *Тѡ-е биѡ ѡни мрѣви* (К), *Изѣј ѡну рѡбу мрѣвѡму* (К), у *шѣђега* и у *св ѡ ѣ га* (ДВ), *тѣшко грѣшнѡму!* (К);

г) Супстантивизирају се такође и придјевии средњег рода: *лѡше*, *лѣйше* (= боље) и *сѣво*, али се употребљавају само у одређеним ситуацијама и само у једном падежу:

Мѣчи, *бѡже*, *лѡше* (акуз.) (П, ВС, Љ, К, МГ), *Обрнѣо-се°м пу(т)-лѣйшега* (ген.) (Р), *Дѡшли сѣвим* (инстр.) (М);

д) Супстантивизирани придјевии у локативу представљају и данашњи чисти *ѣрилошки изрази*:

Свѣ ѣо сѣарѡму брѡимо (ДВ); *Нѣшта ѣо нѡвому* — *свѣ ѣо сѣарѡму* (ДВ, К, МГ); *Кѡй-смо ѣо сѣа°рому?* (П) итд.

183. Компаратив на *ѣи* и *ји* замијењен је компаративом на *ли* [*< љи*: *тупљи*, *дубљи* и сл.; у овом говору: *шѣйли* (тѣпе°н), *дѣбли*, *сѣвли*]. Такав компаратив са твори од основе *ѣозиѣива* свих придјева који су имали стари компаратив на *ѣи*: *сѣар-ли*, *богдѣи-ли*, *мѣр-ли* < < мирн-ли. То се такође може рећи и за већину придјева са старим компаративом на *ји*: *лѣй-ли*, *крѣй-ли*, *шѣрд-ли*, *глад-ли* (глат-е°к), *ѣрн-ли*, *шѣе°н-ли* (тѣе°не°к).

Међутим, компаратив *дѣжли*, кад га упоредимо са *грѣкли*, показује јасно да *ж* долази из старог компаратива, јер се група *гљ* не асимилује. То исто важи за *сѣшли* (*нѣјсушли* мјѣсец).

Шта показују компаративи: *брж-ли*, *ниж-ли* (ни^с-е^ак), *виш-ли*? Свакако то — да су образовани од основе *иозиш*ива наставком *ли* и да је извршена асимилација у групи *зљ* и *сљ* ако је овај компаратив с т а р по постанку, односно да је *ш* и *ж* унесено из старог компаратива *бржи*, *нижи*, *виши* ако је овај компаратив н о в и ј а појава, тј. ако је образован наставком *ли*. С обзиром да се компаратив на *ли* употребљава у зубачком и спичанском говору, врло је вјероватно да се појавио сасвим рано, можда прије пада Бара под Турке, тј. у првој половини XVI вијека.

Компаратив *чџи-ли* (< чест-ли) и *џи-ли* (< ус-љи) потврђују горње стање уз једну напомену: *џи-ли* је компаратив према новом гласовном облику позитива (џсе^ак), док је *ниж-ли*, према *нисе^ак*, задржао *ж* из старог компаратива или је изведен од основе старог позитива (низ-љи > нижљи).

Компаратив *чишли* (< чист-љи) показује јасно да је изведен од позитива уз обавезну асимилацију *сљ* > *шљ*, која мора бити гласовна појава, јер није могло бити угледања на стари компаратив овога придеја (чист-ији).

Из ове анализе се види да су компаративи *џишли* и *чишли* нова образовања од основе позитива и наставка *ли* (сљ > шљ). С обзиром да је мрковићки говор још имао *љ* при крају XVII вијека (див-ји > > *дивљи* > *дџбли*), а није извршена асимилација у групи *сљ* у *сље*го (> слѐго) ни у групи *зљ* у *изље*го (> излѐго), — значи да је овај компаратив образован свакако прије него што је *л + је* (ѣ) прешло у *ле* (можда је тада ѣ још било дифтонг: љѐ). Зато је у компаративу и извршена асимилација: *сли* > *шљи*, *зљи* > *жљи*, док је *сље*го (са каснијим *љ*) остало неасимиловано.

Наравно, овдје је могућ и наклон новог компаратива на стари, јер смјена није извршена преконоћ, него су једно вријеме морала бити у употреби оба компаратива: *сиџари* и *нови*.

Примјери:

а) *ли* мј. ји:

блџдли (П, ВС, Д), *бржли* (П, ВС, Д), *бржле* (МГ), *вишли* (П, Г, ВС, Д), *вишле* (ВС, К, МГ), али: *височја* (Д); *врџла* (П, ВС, Д), *глайшли* (гла^{те}а^к) (П, ВС, Д), *гркле* (ЈБ), *дџжли* (дџге^аче^ак) (П, ВС, Д), *дџжле* (К), *најдужли* (ВС), *жџишли* (П, ВС, Д), *крайшли* (К), *крайшле* (МГ), *најкрайшле* (К), *лџишли* (П, ВС, Д), *нижли* (П, ВС, Д, К), *нижле* (К, МГ) и *низочије* (К), *илишли* (П, ВС, Д), *шџжли* (Д, К), *шџжла* (П, Д, ЈБ), *шџжле* (ЈБ), *шврџдли* (П, ВС, Д), *шџанли* (Д, К₂), *шџанла* (К), *шџанле* (МГ); *шџанли* (П, ВС, Д), али: *шџанлије* (ЈБ); *џишле* (џсе^ак) (К, МГ), *џишли* (џсе^ак) (П, ВС, Д), *џенле* (МГ₂), *џршли* (П, ВС, Д), *џишле* (чџст) (П, М), *шџрли* (П, ВС, Д), *шџрла* (К), *шџрле* (МГ).

Задржали су се ови стари компаративи: *грџ*, комп. *грџи* (П, ВС, Д, МГ); *зљ*, комп. *гџри* (П, ВС, Д); *млад*, комп. *младџи* (П, К) и *слâт е^ак*, комп. *слаџи* (П, ВС, Д, МГ).

б) *ли* мј. ији:

*богдаш*ли (П, ВС, Д), *најбогаи*ли (ДВ), *варѐн*ли (варѐн) (П, ВС, Д), *зорѐн*ли (з о р ѐ н, зрео) (П, ВС, Д), *з(д)рѐв*ли (П, ВС, Д), *јеф-иш*ли (П, ВС, Д), *мир*ли (мир^ан) (МГ), *најмрз*ли (мрзе^ан) (К), *муш*ли (му^{те}н) (П, ВС, Д), *ндв*ли (П, ВС, Д), *идмеш*ли (памете^ан) (ВС, Д), *ичѐн*ли (печ.н) (П, ВС, Д), *ишшом*ли (питом) (П, ВС, Д), *најшошш*енла (П), *ирѐв*ли (П, ВС, Д, Љ), *ирѐв*ле (К), *најирѐв*ли с;д (К₂), *најирѐв*ле (К); *рѐн*ле (Д₂, К₂); Што *ран*лије, то лепше = ... боље (М); *сиромаш*ли (сиромаше^ан) (П, ВС, Д); *слаб*-комп. *слаб*ли (П, ВС, Д), *лѐш*-комп. *слаб*ли (П, ВС, Д), *најслаб*ла (П, К), *најслаб*ле (МГ); *сидр*ли (ДВ, П, Г, Д, Љ, К), *сидр*ла (К), *најсидр*ли (ДВ, Д, К), *најсидр*ла (Р, Д, К), *Он-је сидр*ли = ... старији (ДВ), *најфин*ла (Д), *црѐн*ли (П, ВС, Д), *чиш*ле (чист) (Љ, К₂).

в) *ши*:

Поред компаратива *лѐиши*, *лѐакиши* и *мѐкиши* говори се искључиво: *јѐкиши* (ДВ, П, ВС, Д, Љ, К, МГ), *јѐкише* (К), *најѐкише* (К₂).

Поред *лѐакише* забиљежио сам и *ле^акшије* (К).

Позитив *лѐи* значи што и *добар*, па и компаратив *лѐиши* има исто значење (*лѐиши* = бољи, *најлѐиши* = најбољи):

Биће *лѐиши*, нѐ *рђи* (МГ). Јѐ-ли-ти нѐга *лѐиша*? (П). Има *лѐиши*к од мѐне (ВС). Што *ран*лије, то *лѐише* (М).

Међутим, *лѐиши* може бити и компаратив од *фѐн* (МГ), и тада има исто значење као у књижевном језику.

184. Скраћивање неакцентованих дужина у овом гоџору знатно је смањило разликовање одређеног и неодређеног придјева. То се најбоље види из овог примјера:

Двѐе-су кулѐре биле: јѐдна *биѐ*ла и јѐдна *цр*на.

Којѐга-е те^акнѐла *она* *цр*на кулѐра, он-је ђдма трсио, а од *би*еле кулѐре је претѐке^ан (МГ).

У првој реченици придјеву су, по правилу, *неодређени*, али нисмо сигурни да је доиста тако за приповједача, јер он не изговара дужине ни у другој реченици гдје имамо класичан примјер за употребу одређеног придјева. Према томе, разлике у облику између одређеног и неодређеног придјева у овом случају нема, него остаје само синтаксичка разлика на основу које и одређујемо придјевски вид у првој реченици. (Да је у првој реченици ипак и за приповједача *не одређени* *придјев*, може се закључити из овог примјера: *Била два овна: јѐде^ан црн*, *јѐде^ан бѐо*; Д).

185. Цјелокупна грађа из живог говора показује да је разлика између одређеног и неодређеног придјева сведена на малу мјеру. Наиме, *одређени иридјев* се употребљава као атрибут и са значењем *одређености* (првенствено као стални атрибут) и са значењем *неодређености*:

а) Ра°ни, сине, треба ба°бу сиа°рому (ДВ). Ѐмаше дѣблага лѣка (ДВ). Једе°н вѣк мандѣи љеде четворицу и свѣ љмријеше (ДВ). Они сапели бајрак бѣли на кѣћу (ДВ). Да вечѣрамо, али цр°нога кѣмена вечѣрасмо! (ДВ); кѣмат лѣба бѣлого (Р), о(д) слѣйога црѣва (П); бѣли љикѣи (ДВ, ВС, К, МГ), Бѣли Дрѣм (МГ); Колико нѣси овѣ љаса°ни (прошли) мјѣсец? (П); пѣн кѣшта°р жѣиѣа бѣлого и црѣвнога (Д); Он-беше дѣнио нѣви крѣк, а ја нѣ-бек јео нѣвога крѣца (М); на мла°ди Божѣи — на сиа°ри Божѣи (К); Зна°ш-и Брајма дѣге°чкога? (К); скрѣи дебѣли = качамак (МГ); Ба°бо вѣјли-е мѣ°не цѣш (МГ);

Сталау мрѣивога чѣка на-пут (ДВ). Поз(д)раи-се мѣјему љѣјейому пријѣтелу Мѣту (ДВ); онѣ мандѣи Дѣ°пчоиѣ (ДВ); Кѣран-је прѣтио... цѣлому свѣту (П). Она кажѣје домаћину како љмају слѣгу свѣйого чов-јѣка да-му-се крѣве сѣме вежѣјуѣ и пуштѣјуѣ (К). Бѣирум цѣлому свѣту (К).

Од примјера из првог става, који представљају сѣилне аѣрибуѣе, одступања су врло ријетка: Ѐзми мѣка љрѣсна (ДВ) и Дѣј-ми мѣло мѣка љрѣсна (МГ). То долази отуда што је љрѣсно већ постало именица (т. 124), али се ипак каткад употријеби и као атрибут и тада има именички генитив.

Сматрам такође да је придјев цѣли у другој групи примјера (цѣлому свѣту) употријебљен у оба случаја са функцијом одређеног придјева, иако постоји примјер са цео у номинативу: Ако вѣра мѣне, вѣраће цѣо свѣт (К). По моме мишљењу и овдје имамо потпуну одређеност, али је употријебљен краћи придјев из сѣилских разлога (јача изражајност). Исти случај је са примјерима: Бевѣјка на-свѣту бѣлому као сѣнце и Дѣли се бѣјо свѣт (тј. све свјетске државе) (Љ, К).

б) (одређени љријѣв као атрибут са значењем неодређености)

Бѣше срѣшни чѣе°к (ДВ). У Горѣну бѣда љѣјѣи дувѣн (ДВ). Напѣјно га љунога (ДВ). Дѣгло-га цѣлого (ДВ). Врѣе-га пѣ-гуну цѣлога (Г). Бѣше фѣни младѣи (ВС). Ма°рко бѣше љѣи чѣк (ВС). Сиа°ри чѣе°к-је бѣо онѣ пѣша (Д). Лѣи (= добар) мѣме°к дѣје за сѣт и черѣк (М). Дѣге°чки језѣк љмаше (Љ). И дѣни љзеше и изѣдоше га цѣлого (Љ). Зна°м га: љошѣѣни чѣк-је бѣо (Љ). Крујѣни чѣк бѣше, з (д) р ѣ ф (К). Жѣвога чѣе°ка допада свѣшто (К). Ёо-ви-га жѣвога код мѣста барскога (МГ). Кѣ°(д)-га слѣжиш мѣкога, дѣбе°р-је (МГ). Јѣному-је да јѣнога кѣѣа црѣвнога, вѣла цр°нога, дѣву бѣлу (МГ). Чѣсѣви велѣки порѣс љје бѣо (ДВ). Бѣо јѣде°н богѣтѣ°ч велѣки (К). Е, велѣкога газѣпа, љѣи бѣжи! (МГ). Дѣге° велѣки кѣмин (ВС). Тѣ°пу(т)-е бѣо љуѣен (весѣље) велѣки (МГ). Бѣше ли велѣки? Нѣ-беше велѣки (МГ). Велѣки-е вѣѣе°р (МГ). Мѣ-смо врѣга велѣкога тѣ°пут имѣли (МГ).

Анализа било кога од наведених примјера показала би да облик одређеног придјева има, у ствари, функцију неодређеног придјева. Такав је примјер: Лѣи мѣме°к..., гдје се говори о било коме добром момку. Изразит је примјер: Крујѣни чѣк бѣше, з (д) р ѣ ф, — такође са функцијом неодређеног придјева, као што показује зрѣф који љје употријебљен атрибутски, па је остао у неодређеном облику. И сви примјери са велѣки такође су по функцији неодређени, јер овај говор

врло добро чува облик *велики*, тако да се свега 2—3 пута јавља облик *велик* (наравно, са неодређеним значењем). Према примјеру: *Дуге^{ачки}* језик ђмаше — стоји примјер: *Дуге^{аче^{ак}}* чек беше, а у оба случаја имамо по функцији неодређени придјев.

186. У извјесном броју примјера употребљава се *неодређени* *придјев* као атрибут, и то претежно уз именицу у именском предикату:

Ови-је *ддбе^{ар}* ђак (ДВ). Нека-те обрла *цџла!* (Р). Био је главар *велик* (Г). Ови-е *ддбе^{ар}* чд(в)*е^{ак}* (Д). *Дуге^{аче^{ак}}* чек беше (Љ). Држа-ме *лџина* и *жџдна* (Љ). Беше *ддбе^{ар}* владар (К). Ја^онко беше *дебџо* чек (К). *Ддбе^{ар}* чд^е*ак* беше (П). Није био *велик* чд^е*ак* (МГ). О(д) *далџка* мјџста све траже бању (П). Они вџле *мџк* дуван (МГ).

Из примјера у претходној тачки (185, б) знамо да се у овој служби, са значењем *неодређености*, употребљава и одређени придјев (*Круџини* чек беше; *Пошџџени* чек-је био).

187. Двије појаве у вези са придјевским видом заслужују нарочиту пажњу. То су: а) употреба *краџег* (неодређеног) придјева са значењем одређености — и б) употреба *дужег* (одређеног) придјева у именском предикату. Иако су обје појаве ријетке, оне ипак свједоче о постепеном и потпуном губљењу разлике између одређеног и неодређеног придјева:

а) *Дебџо* брџк (назив брда) (МГ); *О н о ј ј а р и ц и м а ° л и* стџик ђме прекандса (МГ); (Ово је) *песџак*, *о н џа џ сџше^{ан}* из Улџиња (К); мјџсец *краџе^{ак}* = децембар (К, МГ);

б) Таке^{ав}-е (чакџл), *црни* (Р); Не мџже бит *зџт* (зид) *јаки* (К); Тџ-су погџинули два бајрактџра: тџрски и мџџе^{ачки}. И сџ^а(д) тџ стџју два камена: *јџде^{ан}-је црни*, а *јџде^{ан} бџли* (Д). (У *сусачком говору* су чести овакви примјери: *Круџ* је *студџени*; *Рџт* је *сирџки*; *Хрватски дијалектолошки зборник*, knj. I, стр. 130).

Иначе се у именском предикату употребљава неодређени придјев (*Он-је ддбе^{ар}*, *Био-се^{ам} лџи* и сл.), и то је једина синтаксичка позиција у којој се неодређени придјев још добро чува у овом говору. (До сличног закључка дошао је Милетић за *црмнички говор*, о.с., параграф 358).

Замјенице

а) ЛИЧНЕ ЗАМЈЕНИЦЕ

188. Личне замјенице имају у овом говору неколико дијалекатских и архаичних облика. Неки од њих су познати и другим црногорским говорима (дат. и лок. једн. *мене, џебе, себе*; дат. мн. *ни, ви*; акуз. мн. *не, ве*; акуз. једн. ж. р. *ју*), а неки се употребљавају само овдје (дат.-лок. једн. *мџ^{ан}не*, акуз.-лок. једн. *њџ^{ам}*, инстр. једн. *мџу, џобу, собу*; ген. једн. ж. р. *њџје*; енкл. акуз. 3. лица мн. за сва три рода *ге*). Сем тога, у овом говору се употребљава удвојена замјеница у дат. и акуз. једн. и дат. множ. за

све три личне замјенице, а у акуз. мн. углавном за личну замјеницу 3. лица. Разгледаћемо по реду све споменуте облике, а примјере за удвојену замјеницу навешћемо уз одговарајући падеж сваке од личних замјеница.

189. Датив и локатив једн. личне замјенице 1. и 2. лица и повратне замјенице гласе: *мѣне* (*мѣ^ане*), *шѣбе*, *сѣбе*. Из наведених примјера видјеће се такође и облици за удвојену замјеницу 1. и 2. лица.

Мѣне су м и га даџи (ДВ). *Мѣне* м и га да Омѣр (ВС). *Мѣне* м и га жа^ак (Д, К). *Мѣне*-се дрѣма (К). Кѣку *мѣне* црному! (МГ). *Мѣне* љмре жѣна (МГ). Ујак-ми-е *мѣне* Бећир (К), Јако -м и -е Ђуро велѣ *мѣне* (ВС).

При *мѣне* нѣма нѣшта (Р, Љ). Паѣре су при *мѣне* (МГ).

Кѣ- т и рѣче *шѣбе*? (ДВ). Тѣ- т и трѣба *шѣбе* (П). Нѣе- т и врѣме још *шѣбе* (ВС). Благо *шѣбе*! (Д). Штѣ- т и -би *шѣбе*? (К). Гѣ- т и -е ба^або *шѣбе*? (МГ). *Тѣбе*- т и -е минѣла товарѣца (МГ).

Паѣре су при *шѣбе* (МГ).

Кѣ-што чѣни, *сѣбе* чѣни (ДВ, ВС, Д, Љ). Рѣкок са^ам *сѣбе* (К). Гѣрим са^ам *сѣбе* (МГ, ВС).

Имаѣ-је 5—6 грѣше^ак при *сѣбе* (ДВ). И-ѣ-ѣна-е прифѣтила ѣцу при *сѣбе* (М). Имам па^аре^ак при *сѣбе* (Љ).

Одступања од оваквих облика су врло ријетка: *Мѣни*-е врѣме прѣшло по наѣдницома рѣдећ (ДВ); при *сѣби* (Љ).

Вајан сматра да је до облика *мене*, *шебе*, *себе* у дативу дошло на слѣдећи начин: према једнакости акузатива, генитива и локатива множине личних замјеница — дошло је до једначења тих истих облика и у једнини, а затим је то пренесено на датив једн¹⁷¹.

190. Мрковићки говор је очувао стари датив — локатив једн. личне замјенице 1. лица: *мѣѣ*, који овдје гласи *мѣ^ане*¹⁷². Тај облик је пренесен и на генитив-акузатив, тако да имамо у деклинацији напоредне облике *мѣ^ане* и *мѣне*. Овај први облик се чује најчешће код старије генерације, и то већином у западном дијелу Мрковића (К, МГ, ВГ):

а) генитив

кре^аѣ-*мѣ^ане* (К), код-*мѣ^ане* (К), Нѣје нѣде^а(н) стѣрли о(д)-*мѣ^ане* (К), Пу(т)-*мѣ^ане* грѣде (К), Глѣда пу(т)-*мѣ^ане* (К), Овако-се нарѣт ѣскупи ѣколо *мѣ^ане* (К), покрај-*мѣ^ане* (МГ), нѣже *мѣ^ане* (МГ₃), више *мѣ^ане* (МГ₃), Смѣле се пу(т)-*мѣ^ане* (ВГ), Дѣђе до-*мѣ^ане* (МГ).

б) датив

Грѣде зѣми *мѣ^ане* (ДВ). Ево за Бајрам и тѣбе и *мѣ^ане* (ДВ). *Мѣ^ане* и нѣму је мејдѣ^ан углавен (ДВ). За-тѣ свѣње дѣбле *мѣ^ане*-је причѣо с(т)риц (ДВ). Рѣче *мѣ^ане* (К, МГ). *Мѣ^ане* фјорѣн! (К). Да^а друзѣма па и *мѣ^ане*

¹⁷¹ А. Vaillant, La langue de Dominko Zlatarić, II, стр. 173—174.

¹⁷² Бошковић и Малецки, L'examen, стр. 12; Вујовић, Историјски пресјек..., стр. 105 (ЈФ ХХ).

(К). *Мѣне* причај! (МГ). Кўку *мѣне*! (МГ). Дајте *мѣне*! (МГ). А: Кд-ти-е оџд? Б: *Мѣне* сїн (МГ). Ма нїје ка° *мѣне* нїкому (МГ). Ба°бо вѣјли-е *мѣне* цўш (МГ). Гдри овї *мѣне* (ВГ). Вдда га порїнула *мѣне* (и ја° њдї) (ВГ). Ка°жу днїзи мдїи дрўгови *мѣне* (ВГ).

Мѣне-м и јѣде^а(н) даде рўку (К). Кд-м и даде *мѣне* овѣ пѣре? (К). *Мѣне*-м и -е бараба°р (К). *Мѣне*-м и ти ка°жеш! (МГ). Ча-дра-м и трѣбује *мѣне* (МГ). Ддђе јѣна жѣна пѣ-м и гдри *мѣне* (МГ). *Мѣне*-м и-е ла°ника (вук) бїо ў-овце (ВГ). Тѣ°пут-м и пѣде нѣ-памет *мѣне* (ВГ).

в) акузатив

Превѣри *мѣне*! (ДВ). За *мѣне* немдї мїслит (ДВ). Не болї *мѣне* (К). *Мѣне* пѣде овѣ° (К). Пѣде *мѣне* од оџдга сѣла (К). И *мѣне* зоџўћ (К). По-тдму-се зоџемо: он *мѣне* и ја° њѣга (К). *Мѣне* сўнце не жѣже (К). Ддђе Ма°ло Кдла за *мѣне* (К). Он-је нѣприје *мѣне* молїо (К). *Мѣне*-е тражїо (МГ). Скдчи јѣде^а(н) пўда на *мѣне* (ВГ). Овд-е жѣна бїла остѣла за *мѣне* (МГ). *Мѣне* мджеш да пдзнаш (МГ). Зна°ш-и тї *мѣне*? (ВГ).

Па м е стѣише *мѣне* (ДВ).

г) локатив

Има°-се^ам тѣшке бдлести на *мѣне* (К). Дса на *мѣне*! (К). Ђо на *мѣне* два злѣ (МГ).

Стари датив *мѣнѣ* чува се у нашим споменицима до XVI в.¹⁷³ Чакавски облик *мѣни* настао је под утицајем инструментала тпѣпојо, а налазимо га у дјелима чакавских писаца XV в. (Марулић), а под њиховим утицајем и у дјелима дубровачких пјесника XVI в. (Менчетић и Држић)¹⁷⁴.

Према томе, мрковићки говор је очувао у овом случају један од најархаичнијих облика замјеничке промјене, који се не чува ни у једном другом штокавском говору. Ново је у мрковићком говору што је *мѣнѣ* — пренесено на генитив и акузатив, за шта нема потврде у Даничићевој Историји облика српскога или хрватскога језика.

191. *Инструментал једн.* личне замјенице 1. и 2. лица гласи прежежно: *мну* и *идбу*, а повратне замјенице *сдбу*. Лична замјеница 1. лица има често *мњу* под утицајем личне замјенице 3. лица: *њим*, јер у другим случајевима група *ми* остаје без промјене. Поред тога, инстр. личне замјенице 1. лица добија често, а личне замј. 2. лица и повратне — каткад, партикулу *ћ* која се најприје развила у 3. л. мн. презента под утицајем глаголског прилога садашњег.

Примјери:

а) сѣ^а-*мну* (ДВ, ВС, МГ), сѣ^а-*мњу* (ВС₂, Љ₃, К, МГ₅), сѣ^а-*мњум* (К), сѣ^а-*мнућ* (К, МГ), сѣ^а-*мњућ* (К₃, МГ₃), сѣ^а-*мїућ* (МГ), сѣ^а-*мїућ*

¹⁷³ Белић, Историја српскохрватског језика, 1962, II, стр. 103.

¹⁷⁴ Белић, о. с., стр. 103 и А. Vaillant, La langue de D. Zlatarić, II, стр. 173.

(МГ); прѣде^а-мњу (П, ВС), прѣде^а-мну (К₂), прѣде^а-мњућ (К), прѣ-мнућ (МГ), прѣ-мјућ (МГ₂), прѣ-миућ (МГ); за-мну (К), за-мнућ (К), за-мњу (К), за-мњућ (К), за-мјућ (МГ), за-миућ (МГ).

Прелаз мњ у мј свакако је резултат дисимилације.

б) с *иѣбу* (ДВ, П, Д, М, К₂, МГ₂), бѣк с *иѣбу* (Д), с *иѣбу* и з-друѣма (МГ), с *иѣбућ* (МГ), прѣ-*иѣбу* (Р), за-*иѣбу* (МГ), за-*иѣбућ* (К).

в) Има-е братуѣда *сѣбу* (ДВ). Сѣ^а(д)-се узѣмау међу-*сѣбу* (ДВ). Узе вѣколико цандаре^ак се^а-*сѣбу* (ДВ). Има *сѣбу* два јавѣра (Р). Пѣта ђне јавѣре *сѣбу* (Р); прѣ(д)-*сѣбу* (П, М), пѣ(д)-*сѣбу* (ДВ, М), међу-*сѣбу* (ВС, Љ, ВГ), сѣм *сѣбу* (Љ), за-*сѣбу* (Љ, МГ), Рѣкок сѣм *сѣбу* (К), Дѣже пѣп *сѣбу* свѣ (К); међу-*сѣбућ* (МГ), Узе га *сѣбу* (МГ); међу *сѣбу* (ВГ).

Ови архаични замјенички облици могу се каткад чути у Грбљу и Црмници, што Милетић није уочио у опису црмничког говора. У Даничићевој Историји облика (стр. 217) имамо облике *мноу*, *иѣбою* и *мновь*, *иѣбовь*, а затим *мновь*, *иѣбом*, *сѣбомь*. Облика *мну*, *иѣбу*, *сѣбу* — Даничић нема. Из тога слиједи закључак: да је у оном нашем говору раног средњег вијека чији је наставак данашњи мрковићки дијалекат — замјеничко ојж морало сажимањем дати ж (тобојж > тобж), што је касније дало *иѣбу* и сл.

192. Енклитички датив множине личних замјеница 1. и 2. лица гласи *ни*, *ви*, као и у осталим црногорским говорима. То су, као што је познато, архаични замјенички облици који се употребљавају у нашим најстаријим споменицима¹⁷⁵.

Примјери:

а) Удѣраше *ни* Црногѣре^ац (ДВ). Није *ни* кѣле (ДВ). Дѣ-*ни* кажеш! (ДВ). Додејѣне-*ни* сунце (Д). Бијемо-ге каменом, косѣром, штѣ-*ни*-се нађе љ-руке (Д). Утече-*ни* ђна пѣтка (МГ). Ка^о стѣдно-*ни* р^иѣћ (МГ). Неће-*ни* рѣј (= рећ) ништа (МГ). Слабо-*ни*-е причѣ^ан (МГ). Ништа-*ни*-се није рѣдило (МГ).

У нећѣлу вѣче-*ни*-е вѣда нѣма (П). Тако-*ни*-е нѣма дава^о да ље-мо (К).

б) Чувѣ-*ви* бѣк рамена! (ДВ, Р). Дѣбре-*ви* учињѣло (ДВ, П). Бѣк-*ви* чувѣ јунаке! (ДВ). Имѣло-*ви*-се гѣ! (ДВ). Дѣбре-*ви* на сѣдник! (ДВ). Лѣто-*ви* лѣтом (прошло), зѣма-*ви* зѣмом (прошла)! (ДВ, ВС, К). Чувѣ-*ви* бѣк рамена свѣјема (П). Напр^иѣдовали-*ви*! (П). Бѣк-*ви* рамена чувѣ^о! (Г). Дуалѣр-*ви* = Збогом (ВС). Ја^о-*ви* тамо не грѣду (Д). Гѣ-су-*ви* лѣђи? (К). Ђчи-*ви* испѣле! (К). Чувѣ-*ви* бѣк рамена! (МГ). Данѣрок-*ви*! (МГ). Дѣбро-*ви* на сѣћѣње (МГ). Помѣ^о-же-*ви* бѣк (МГ).

Штѣ-ћете дѣ-*ви* дам дѣра вѣма Мрѣко^аћима? (ВС). Напрѣићу-*ви* ја^о рабѣту вѣма (К).

¹⁷⁵ Даничић, Историја облака, стр. 219.

193. И енклитички акуз. мн. личних замјеница 1. и 2. лица *не* и *ве* употребљава се у овом говору као и у осталим црногорским говорима. Нема ни трага употреби *ни* и *ви* за акузатив, као што то чувају нека мјеста у Боки Которској¹⁷⁶.

а) Окољише-*не* Црногорци (ДВ). Није-*не* дирā нѝко (ДВ). Мо-тали-*не* свљђе (ДВ). Задржали-*су-не* тљна (ВС). Да°вио-*не* (Д). Тљ-ме пљзнаде и ослободише-*не* (К). Свѣ трчау да *не* глѣдау (МГ). Задѣвају-*не* Албанѣзи (МГ). Изгорѣсте-*не* (МГ).

б) Камо-*ве?* (ДВ). Одрāk-ли-*ве* лѣпо? (Р). Мљлим-*ве* (ЈБ). Свѣ-*ве* ослободѝк (К). Он-*ве* свезā° и ђн-*ће-ве* опуштāt (К).

Одступање: Вљда-*нас* ја°ко смљтѝ (К).

Удвојена замјеница: Јā-*ве* чѣкам вāс, чљче! (ВС, Д).

194. Из Даничићеве Историје облика (стр. 219) види се да у XVI и XVII в. долази често инструментал мн. *нами* мј. старог датива. Ја сам у мрковићком говору чуо само један такав примјер:

Кљку *на̄ми!* (МГ).

195. У *гениѝиву* и *акузативу* једн. мушког и средњег рода личне замјенице 3. лица изговара се понекад партикула *ј*:

навр-*нѣгај* (К), од-*нѣгај* (К), на-*нѣгај* (К), Ра̀нили *нѣгај* (К); Тљ-је убио *нѣгај* (К).

196. У мојој студији „Историјски пресјек губљења глаголске рекције у црногорским говорима“ (ЈФ XX, стр. 76—124) навео сам приличан број примјера за замјенички облик *нѣ^ам*, који се употребљава уз предлоге: *у, на, кроз, уз, низ* и *ѝри*, а служи као *акузатив* и *локатив* личне замјенице 3. л. једн. за сва три рода. Тако се каже:

а) Чѣла *на̄не* на-*нѣ^ам* (=на вресѣ^ак). Стљка *ѝде* у-*нѣ^ам* (= у забио). Улѝ(ј) сирѝште у-*нѣ^ам* (= у млијеко). Стā(в)-ла се гр̄м у-*нѣ^ам* (= у клачину, тј. у кречану).

б) Вљда-е у-*нѣ^ам* (= у љугуму). У-*нѣ^ам* *ѝма* свѣга дљста (= у Владимирској економѝји). Дљбрско Сѣло — бѣше у-*нѣ^ам* лепљте.

У споменутој студији је дато исцрпно објашњење да овај облик представља контаминацију старог акузатива и старог локатива личне замјенице 3. л. јдн. за мушки род (*нѣ*: *нѣмь*) из оног времена када се још изговарао полугласник у отвореном слогу. До постанка овога облика дошло је због губљења глаголске рекције, тј. када се почело говорити поред *идж вѣ нѣ* и *живѣ вѣ нѣмь* — *идж вѣ нѣмь* и *живѣ вѣ нѣ*. Тако је настао облик *нѣмь* који данас гласи *нѣ^ам*.

О промјени у семантици овога облика и његовој употреби мјесто локатива једн. именица жен. рода говори се исцрпно у споменутој студији (стр. 89—95).

¹⁷⁶ В. Томановић, Акузатив пл. личних замјеница првог и другог лица: *ни, ви* (*нѣ, вѣ*); Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје, 1950, 8.

197. И лична замјеница 3. лица има удвојену замјеницу у *даииву* и *акузайиву* једн., само је број примјера мањи него за 1. и 2. лице:

а) Ка^оже му њѣму (Љ). Дѡше му њѣму (К).

б) Зѡву га њѣга (МГ). Пйта га њѣга (МГ). Он-га-е зѡо њѣга (МГ). Глѣда га њѣга (МГ).

198. У *инсйр. једн.* мушког и средњег рода употребљава се с предлогом *се^а* инструментал *шњйм*, који је постао стапањем овог падежа и предлога *с*:

се^а -*шњйм* (ДВ, ВС).

199. *Генийив једн.* личне замјенице *дна* гласи често *њйје*. Сматрам да ово није резултат дифтонгизације *дугог е*, него остатак старог генитива *њеја*¹⁷⁷. Облик *њйје* постао је на тај начин што је *е* испред *ј* прешло у *и*. То потврђују напоредни презенти: *сѣм-сѣјем-сйјем* (веома често) и *вјѣм-вјѣјем-вјйјем* (веома често), који доказују да је *е* испред *ј* заиста прешло у *и*.

Примјери:

Опашују-се (оне) испод *њйје* (стражњице) (К). Миџи-се о(д)-*њйје* (МГ). Ја обрни пуд-*њйје* (МГ). Нѣ-зна (она) дѡ-је мѡш *њйје* (= ње, њен) (МГ). Јѡ-се припадок о(д)-*њйје* (из дјечјег говора) (МГ); пѡсре *њйје* (МГ).

200. а) Већ је речено да се енклитички датив личне замјенице *она* употребљава искључиво у облику *јо*, без финалног *ј*, и да је та појава резултат дисимилације (в. *ј* на апсолутном крају риче). Зато ћемо овдје навести само неколика примјера:

Ми^{ну}-*јо* кѡза при-волѡма (П). Ка^ожи-*јо* (Д). Дсмаййн-*јо* рѣче (К). Зна^м-*јо* ймен (МГ). Јѡ^о-*јо*-се озѡак (МГ).

Напоредо са овим облицима јавља се и удвојена замјеница у дативу:

Ми^а-*јо* њѡзи нѡсимо (МГ). О^{на} -е укѡла кѡ чѣк и бранйли -*су-јо*-се њѡзи нѡжовима дѡ-ге не задѡви (ВГ).

б) Акцентовани датив се појачава доста често партикулом *зи*: *њѡзи* (Љ, К, МГ, ВГ), *њѡзи* (К). У оба наведена примјера за датив удвојене замјенице долази партикула *зи*, што доказује да она заиста служи за појачавање овог замјен. облика.

201. *Енклитички акузайив* личне замј. *она* гласи скоро редовно *ју*¹⁷⁸:

а) Нађу-*ју* мртву (ДВ). Аѡа, кѡмо-*ју*? (ДВ). Затвѡри-*ју* (ДВ). Јѡ-*ју* чѣкам (ДВ). Не-йје-*ју* (дрву) бйша (црвѣ^ал) стѡре свѣће (Р). Дйже-*ју* (П). Пйши-*ју*! (П). Ошлепй-ми-*ју* вјѣте^ар (ВС). Трбѡк-*ју* бѡли (Д).

¹⁷⁷ Стари генитив *њеје* употребљава се у дјелима приморских писаца чак у XVI в. (Белић, Историја српскохрватског језика, књ. II св. 1, 1962, стр. 110).

¹⁷⁸ Овог облика нема у црмничком говору (Милетић, о. с., стр. 424). Међутим у источноцрногорском употребљава се само *ју* (Стевановић, о. с., стр. 73).

Га°ђеш-ју на лећење (Д). За°да-ју ндсим кѡњом и товаром ѱ-гу(в)но да-ју овршем; пѡшто-ју овршем, мбра да-ју ѡзвјем (Д). Чѱје јѡде^ан гла°с гѡ-ју пита (М). Узећу-ју (Љ). Ёво-ју (Љ, К_а, МГ_а). Уфа°ти-ју, удави-ју и понесе-ју (Љ). Камо-ју? (К, МГ). Викни-ју (К). Опра-ју (К). Уфа°ти-ју и дигне-ју (К). Глѡдај! ёво-ју у стѱлицу (К). Ђли-ју ѱзми ти, ѡли-је дај мене (К). Уфа°т'-ју за јѡну рѱку да-ју рацѡпимо (К). Нека-ју (К). Рањим-ју (К). Оћу да-ју фа°там (МГ). Напѱнисмо-ју (МГ). Мбрам да-ју ѱзму (МГ). Учинио-ју зѱблу (МГ). Ёво-ју ѡна! (МГ). Ја°-ју га°ћи и уби-ју (МГ). Није-му-ју каза° до крѡа (МГ). А. Камо-ју? Б. Миѱу ѱ-дрва. А. Нека-ју (МГ). Ђн-ју ка°ди, а ја°-ју гѡре чѡка°м (МГ). Уфа°тик-ју и засука°-јо вра°т (МГ). Ја°-ју годѱк и убију-ју (МГ). Годѱо-се^ам-ју се^ачмома (МГ).

б) Врло ријетко се чује акузатив *је*: Помѡгни-је, ба°го! (Љ). Да-је ѱзмемо за наѱим сином (К).

в) У једном примјеру *ју* је употријебљено као *генитив*: Нѡма-ју више (тј. кѡзе) (К). С гледишта књижевног језика генитиви су сви примјери који гласе: *ѡ в о - ј у* [в. примјере под а)]. Одатле слиједи закључак да је *ју* замијенило генитивно *је*. Дакле, сасвим обрнуто од онога што се десило у књижевном језику и њему блиским говорима.

г) Удвојена замјеница је у овом случају сасвим ријетка и прва два примјера потичу од истог информатора:

Ђне^ај дѱм ѱу-ју (= лисицу) не вади, ѡна није ка кунѱца (Д). Ђне^ај дѱм ју-ѱу не вади (овај ред замјеница је бољи) (Д). И тако-су-је укопѡли ѱу (ДВ).

Удвајање посебне врсте чине ови примјери: Ёво-ју ѡна! (МГ). Тако-ју зѡвјак ѡну ѡвцу: фѱнока (МГ).

202. *Инструментал* личне замјенице *она* гласи понекад се^а-иѱѡм (П). То је, у ствари, дуплирање предлога који се стојио са замјеничким обликом.

203. *Енглијички даѱив* мн. личне замјенице 3. лица гласи скоро искључиво *и*, дакле без *м*. То не може бити у овом говору облик акузатива мн. ове замјенице, јер он данас гласи *ге*, а раније је могао гласити само *ик* (< *их*) ако је *х* > к прије него што је постао нови енкл. акуз. *ге*. Зато сматрам да се *и(м)* развило гласовним путем, преко назализације а затим деназализације самогласника *и*: *им* > *и* > *и*¹⁷⁹.

Примјери:

а) Тако-и-је прѡзиме (ДВ). Како гѡ-и трѡфи (ДВ). Како-и-је бѱла вѡла (ДВ). Даѡок-и ѡпет (ДВ). Учѱѡѡли-и велику стѱму (ВС). Да(ј)-и(м) овѱ лѡп (М). И даде-и да ѱју (М). И овѱ-и даде ѡне пѡре (К).

¹⁷⁹ За ову појаву има сличних примјера: *јѡде^ан* даје често *јѡде^а*, *Баѱаѱин* > *Баѱаѱи* (т.120), *Каменички мост* > *Кѡменички мѡст* > *Кѡмечки мѡст* > *Кѡмечки мѡст* (каткад). У свим овим примјерима морала је најприје дјеловати назализација, а затим деназализација. — Види Милетића, *Црњички говор*, т. 351, б).

Али: Кѡле-им-је (BC).

б) Мй-смо-и-се млодо мољли њѡма (BC).

204. Енклитички акузатив множ. личне замјенице 3. лица гласи за сва три рода *ге*, а постао је, свакако, по угледу на одговарајућу енклитику за 3. л. јдн. *га* и облике *не*, *ве* за енкл. акузатив мн. личних замјеница 1. и 2. лица: Вѣш^п-*ге* (тј. товаре) тѡјера (Љ). Иждѣн'-*ге* (тј. овце) (П). Вѣдиш-ли-*ге* (тј. брава^т)? (К).

Облик *ге* се употребљава и као енклитички генитив, јер енклитичког облика *ик* (< их) за генитив уопште нема: Бѣло-*ге* (тј. вукова) дѡста. Сѣ^а(д)-*ге* нѣма, угасише се (Љ). Ово је сасвим природна појава, јер је тиме попуњена настала празнина у системи енклитичких облика код личне замјенице 3. л. множине.

Особито је интересантно да се *ге* употребљава у два примјера као енкл. датив множине: Дѡ-*ге* (= им, пијавицама) мѣњаш вѡду, трајаће-ти дѡста (Д). Не-мѡш-*ге* (ништа) [тј. не можеш *им* ништа учинити] с-знѡју два језѡка (BC). За ову појаву могли су послужити као узор облици *мѣне*, *иѡбе*, *сѡбе* који се употребљавају као *гени и ѡи и в*, *даѡив* и *акузаѡив* тих замјеница. Не вјерујем, због малог броја примјера, да је ово стара црта, из оног времена када је енкл. датив и акузатив за 1. и 2. л. множине гласио *ни* и *ви*, а баш у тој подударности би требало тражити употребу акузатива *ге* у дативу¹⁸⁰.

Навешћу примјере за енклитику *ге* у генитиву и акузативу (за *даѡив* имам само два наведена примјера), а затим и ријетке примјере за удвојену замјеницу у акузативу:

а) енкл. *гениѡив мн.*

Отѣ^апут-*ге* (= дивљих свиња) нестѡло (ДВ). А. Јѣ-ли бѣло вѡ-коѡе^а? Б. Бѣло-*ге* (Р). Мѡло-*ге* ѡма (П). Ђма-ли-*ге* (= народа) дѡста? (BC). Сѡла-*ге* бѣло (BC). Нѣма-*ге* (= змија) млодо у овѡ нѡше мјѡсто (Д). Чакѡ! ѡма-*ге* (= их) дѡста (Љ). Бѣло-*ге* (= вукова) и лѣтос (К). Јѡ нѣ-знам тѡшно тѡ браства, ѡли-*ге* (= их) ѡма голѣмо (ДВ).

Нема удвојене замјенице у *ген. мн.*, али постоји удвајање замјенице и одговарајуће именице:

Ђма *ге* м н ѡ г о р ѣ ч и (ДВ). Бѣло-*ге* ж ѣ н е^а дѡста (Д). Овѡмо-*ге* нѡге нѡје бѣло *ѡи ѡк к ѡ ѡ е^а к* (К).

б) енкл. *акузаѡив мн.*

а) Мй-*ге* (= 2 војника) вѣдимо (ДВ). Нѡјесе^ам-*ге* (Горанце) питѡо (К). Јѡ-*ге* нѣ-знам по ѡмену (ДВ). Напоѡк-*ге* (волове) (Р). Нѣка-*ге* (= волове) пожѡну (ја) ге-кѡћа (Р). Нѣма-*ге* (= коње) кѡ ѡрат (П). Чѣкај дѡ-*ге* (коње) вѣжу (ја) (П). Сѣ^а(д)-*ге* (= козе) не гѡ^оси (П). Не гѡзи-*ге* (људе) нѡко (П). Треба дѡ-*ге* (муѡа и жену) питаш (П). Ђѡе-ли-*ге* (ѡевојке) дирѡт? (BC). То нѣсу лѡђи штѡ-*ге* не познѡјемо (BC). Орѣзали-

¹⁸⁰ У сусједном *зубачком говору* замјенички акуз. *ки* (<ик<их) употребљава се не само у *ген. мн.* [Бѣло-*ки* (= вукова)-е вѣ^азда] него и у дативу: Цѣква-*ки-е* бѣла гѡре. Мѡјка-*ки* дѡђе. Не гѡраше-*ки* (= им) нѡтко нѡшта.

смо-ге (= лозе), па-ге острваемо (= стамамо ђстрве) (BC). Ја-ге дѡњек (= доведох) опе^анцима, а ти-ге изўј ако мѡжеш (BC). Ка^ора-ге (= ђецу) (BC). Кѡ-да-ге (= овце) ч^ува? (Д). Оће да-ге (= прасад) лѡве (М). Ја-ге (= паре) не-узйму (Ј). Платйше-ге (волове), али у пѡла цѣне (Ј). Убйли-ге (= њйк тройцу) (К). Сѣ^а(д)-ће да-ге (= волове) вѣже (К). Ёто-ге (= гуме; ово је синтаксички — *генийив*) тамо! (К). Т^у-ге (= Црногорце) дочѣкаше (К). Нама-ге (= кокошке) дйже ђре^{ан} (К). Тй-си-ми-ге (= паре) да^н (К). Стай-ге (рѡсу и пѡтку) зѣ^адно (К). Ма^ојка-ми-ге (= приганице) дала (МГ). Не-чўва^о-ге (= овце) мајка мѡја (МГ). Гѣ-ћеш-ге (= волове) обрнўт! (МГ). Удри-ге (= јазме, тј. заушнице) верйгома! (МГ). Вўк-ти-ге закл^а! (МГ). Бѣри-ге, красти-ге (= маслине) (МГ). Јѣси-ге вйћ^о (= ђецу)? (МГ). Кѣ^а(д)-се озрѣк, ѣ(в)о-ге (= клешти) (и ово је синтаксички — *генийив*, МГ). Жѣлу-ге (= јаја) (МГ). 'Ајде да-ге (= јагниће) осйка^омо (= одвојимо) (МГ). (О)сйкај-ге тамо (= ђецу) (МГ).

Ѳ) Свега имам два примјера за акузатив *и* (< их): Р ѣ ж и м о - и (= и х , л о з е) с в е ћ е н а п р ѣ т к е (кад је млади мјесеѡ) (К) и Т ѣ к е к ѣ^а (д) - и (= о в ц е) н а ђ е (МГ). Ја сматрам да ће овај облик (*и* = их) бити унесен *сйѡла* у овај говор. Кад би он заиста био старији мрковићки облик, онда би било јасно одакле она два примјера са *ге* у дативу множине [*и*(м) у дативу: *и*(х) у акузативу = (*ге* у дат.): *ге* у акуз.].

у) Поред удвојене замјенице, употребљава се каткад и енклитичка замјеница са акузативом мн. одговарајуће именице или придјевске замјенице.

Примјери:

Обўма^оше-ге њйк (ДВ). Пит^аћете-ге њйк (BC). Тй-ге свѣ њйк позн^ајеш (К).

О н е рйбице сўве ст^айше-ге низ-верйге (МГ). Боја^оше-се да-ге ја^о не отрѣк^нам (= изгубим) ѡвце (МГ). Тѣ-ге напоик коз-лйће на Лѡкоњ (МГ). Ја^о-ге овйїе^а (= жење) зн^ам кѣ^а(д) нѣ-беу н^а-свет (МГ).

а₁) ИМЕНИЧКЕ ЗАМЈЕНИЦЕ

205. Именичке замјенице: ко, неко, нико, свако, ко год — гласе:

а) номинатив: *кѡ* (П, BC, Ј, К, МГ) и *йкѡ* (М); *њѣко* (ДВ, М, К₃, МГ) и *њѣйко*¹⁸¹ (ДВ, М, МГ₂); *нйко* (П, М, Ј, К) и *нййко*¹⁸¹ (ДВ, П, BC, Ј, К, МГ); *йко* (ДВ, BC, К, МГ) и *ййко* (ДВ); *св^ако* и *св^аки* (П, К, МГ), *ко гѡњ* (ДВ, П, BC, Ј, К, МГ). Старије гласовне облике (њѣтко и сл.) чува старија генерација.

Примјери из текста:

Дѡбе^{ар} дѡшо *нййко* ге-*нййко* (ДВ). Тѡ не чѣка^о *нййко*! (К). *Нййко* нйје бйо на овй свѣт ка^о ѡн (МГ). Не мйсли *нййко* (BC, Ј, МГ). *Нййко*-га нйје мѡгѣ^{ан} добйт (К). *Њѣйко* йма, *њѣйко* нѣма (МГ).

¹⁸¹ Замјенице *њѣйко* и *нййко* употребљавају се и у *зубачком говору*.

б) генитив (акузатив): α) у ген. се јавља каткад партикула j : *кѡгај* (К); β) *нико* се не раставља предлогом: *Оѡѡ нѣнеш чѣт о(д) нѣкога* (К); γ) каткад се чује и удвојена замјеница: *Јѣ-ли кѡга ѣкога?* (К, МГ).

в) датив: *кѡму* (ДВ, Р, П, М, МГ), *нѣкому* (Д, К, МГ), *нѣкому* (ДВ, П, Д, К, МГ_а), *ѣкому* (ВС), *свѡкому* (П, ВС, К, МГ).

Примјери из текста:

Глѣт' *кѡму* си дѡ (ДВ). *Кѡму* нѣма вѣка, нѣма му ни лѣка (К). Мѣкага *кѡму* тражит (К). *Нѣкому* пѡлта, *нѣкому* кѡпца (ДВ). *Нѣкому* нѣшта (К). Смрт на вѡке^ат *свѡкому* (К).

Али: н ѣ к о м е нѣшта (П).

г) Као у инструменталу личне замјенице 3. лица (се^а-шѣм, се^а-шѡм), тако се и овдје предлог *с* стоио с именичким замјеницама: *скѣм*, *нѣским* и *свѡским*, па у социјативу мора бити поновљен: *с нѣским* (П, МГ), *с свѡским* > *с-вѡским* (П, К).

Други примјери:

За-*скѣм*-је ѣдата? (П); пред *свѡским* (П); Пѡшли ми по-*скѣм* кѡшицу фрѣнге^ак (МГ). Прѡтићеш ми мѡло брѡшна по-*нѣским* (П). У посљедња два примјера инструментал је употријебљен у синтаксичкој конструкцији локатива (т. 374, в: *ѡ* са инструменталом).

206. Именичке замјенице: што, нешто, свашта, што год — гласе: *шѣѡ*, *нѣшѣѡ*, *свѣшѣѡ*, *шѣѡ гѡн*. Осврнућу се на најкарактеристичније облике ових замјеница:

а) генитив је сачувао архаични облик *чѣса*¹⁸², који се овдје редовно употребљава:

ради-чѣса? (ДВ); *о(д)-чѣса?* (П, Љ); *ра(д)-чѣса?* (ВС); *О(д)-чѣса-е оѡѡ?* (ВС); *О(д)-чѣса-ће дѡт порѣс?* (Љ); *Бѡк зна^о о(д)-чѣса-е бѣло тѡ* (К); *О(д)-чѣса-е тѡ млѣко?* (МГ);

минѣсте^{ар} о(д)-нѣчеса (К); од *свѡчеса* (ДВ); *Речѣно-му-је да од свѣгачеса ѣзме по јѣдну пѡр* (Љ); *Свѣгачеса-смо добевѡли* (К).

Али: око *свѡшѣѡ* (ДВ).

б) датив: *чѣму*, *нѣчѣму*, *нѣчѣму*, *свѣчѣму* (ВС, К, МГ).

в) акузатив с предлогом има облик локатива: *За-чѣм-гѡѡ-ти трѣбује* (МГ); *За нѣчѣм нѣ-бѣк волѡве прѡда* (К, МГ); *Заћѣли-се за нѣчѣм* (К). Из другог примјера се види да предлог не раздваја замјеничку сложеницу.

г) Мјесто инструментала употребљава се често акузатив замјенице *шѣѡ* с предлогом *су*: *Нѣма сѣ-шѣѡ* (ДВ, К).

Али такође: *Нѣмам су-чѣм дѡћ* (ДВ).

д) локатив гласи: у *нѣчѣм* (ВС); *Прѣје-је бѣло у свѣчѣм* (К). Ово не значи да је очувана синтаксичка разлика између акузатива и лока-

¹⁸² Милетић, о. с., стр. 423 и Стевановић, Источноцрногорски д., стр. 73.

тива, него само да је у конструкцијама с предлозима уопштен локатив (в. примјера под в).

6) ПРИДЈЕВСКЕ ЗАМЈЕНИЦЕ

а) Присвојне замјенице

207. Лична замјеница 3. л. једн. за ж. род и 3. л. мн. за сва три рода немају одговарајућих присвојних замјеница, него се мјесто њих употребљавају генитиви *њѐ*¹⁸³ и *њѝк*¹⁸⁴:

а) *њѐ* вѝме (ДВ); Дѐђе јѐде^ан ста^ори у *њѐ* кѝћу (Д); код онѐ *њѐ* сѐсре (М); Тѐ-је свѐ-било минѝло без *њѐ* кѝће (М); Брат *њѐ* био-је калѝћер (Ј); Гребта-е *њѐ* тѝће развалѝт (Ј); Ўста *њѐ* су жѝво (тѝцу и сл.) да изѝје (Ј); Вѐда штѝти јѐт (= отров) *њѐ* (К); у-*њѐ* вѝк (К); Млѝко-е *њѐ*, крѝва-е *њѐ* (МГ); Обѝче-се у онѐ одѝло *њѐ* (МГ); сѝн *њѐ* (МГ);

б) Жѝне *њѝк* у Бѝр грѝду (ДВ); у-*њѝк* сѝло (ДВ); тѝме *њѝк* глѝвару (ВС); Срадѝли-смо у-*њѝк* рѝке (ДВ); Вѐда-е остѝла на-ѝмен *њѝк* (М); Кѝже *њѝк* маѝци (М); Изѝк онѐ, а *њѝк* рѝбу обѝк (Ј); Не мѝгу се крѝф нѝша и *њѝк* погодѝт нѝкако (Ј); Тѐ-је *њѝк* землѝште (К); у-кѝћу *њѝк* (К); у-врѝме *њѝк* (К); Дѝдок га ѝвѝјци *њѝк* (К); *њѝк* вѝно (МГ); Пѝла-е бѝло *њѝк* (= ѝихово) (МГ); Не мѝжемо бѝт слѝжни са крѝвом *њѝк* (МГ).

Али: зенѝт-је ѝ ѝ х о в тѐ (ДВ).

208. Присвојне замјенице жен. рода *моја*, *ѝвоја*, *своја* и *његова* добијају каткад у *даѝиву* једн. именички наставак и:

ѝвѝјци мѝји, *ѝвѝји* (К, МГ); свѝи ѝѝци (Ш); жѝни свѝи (МГ), сѝсри *његѝви* (МГ).

Сматрам да се у овоме прије огледа утицај именице него придјева, јер су овакви дативи код придјева ријетки (т. 177).

Напомена:

Види мноштво оваквих примјера за придјеве и замјенице у *лошињском говору* прије 400 година, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 1, стр. 25 (Susački govor u prošlosti): мајки *negovi*, по *negovi* smarti, Мари *Maričičevi*, тои *dici*, по *dobri* voli, в *dobri* pameti, у *mali* nemoći itd. Писац сматра да ово *i* може бити морфолошко као што је у мушком и средњем роду (в *stanji Tomašinevi*), али се може помишљати и на контракцију вокала *oi*, *ei* > *i*.

Види и Решетара: у smarti *negovi* и сл. (Primorski leksionari XV vijeka, Rad 136, стр. 147).

209. У дат. и лок. једн. муш. и сред. рода присвојне замјенице имају увијек наставак е м у (о м у), дакле — стари наставак за датив:

¹⁸³ Исп. *нѐ* brat у *ѝосавском говору* (Rad, књ. 197, стр. 112).

¹⁸⁴ Каткад и у *зубачком говору*: *њѝк* бѝле, *њѝк* плавѝна. — Милетић, о. с., стр. 535.

а) *мдјему* пријателу (ДВ), *швдјему* домаћину (К), *свдјему* мјужу (К, МГ), *ншшему* цару (ЈБ, К), *ншшему* пејгамбѣру (ВС, К, МГ), *вдшшему* владару (МГ), ондму *швдшему* (МГ), Смѣлу-се (ја) *мдјему* јунаштву (МГ);

б) по *ншшему* (ВС, К, МГ), по *вдшшему* адѣту (К), по *њгдшшому* (МГ), по *мдшшему* (К).

210. У *инсшр.* једн. и ген., *даш.*, *инсшр.* и *лок. мн.* преовлађују код присвојних замјеница сасвим (слично као код придеја) — наставци *меке њромјене*:

а) Ја° идшм ба°бом *мдшм* (ЈБ); за *ншшим* сшном (К), за *свдим* сшном (К), с ј е н и м м а° л и м *мдим* брштом (МГ), с ђ н и м *мдим* сшном (МГ), с *швдим* млштом (МГ), пшлом *ншшим* (МГ);

б) *њгдшш* (Г, МГ), *ншш* (ВС, МГ), *мдш* (К, МГ), о в њ к *ншш* (МГ), пу(т)-о в њ к *вдшш* зшбеле^ак (МГ);

м ђ и *ш* е^а гшдине^ак (ДВ), н а ш и *ш* е^а кшће^ак (М), Јешли бшло *в д ш и ш* е^а к у чштнике? (ДВ), од *в д ш и ш* е^а пшпове^ак (ВС);

в) *мдим* лушшма (ЈБ), Да шдете кшшма *свдима* (МГ), *швдима* гшларима (К); о *ншшима* стшрима (МГ);

Вшш-се^ам *м д и ш* е м а бркшма (К).

211. Партикула *зи* је врло ријетка код присвојних замјеница. Забилежио сам само један примјер: *ншшизи* (ЈБ).

β) Показне замјенице

212. Показна замјеница *шш*ј гласи на читавој територији *шш*е^аи и врло ријетко *шш*е^а: *шш*е^аи клијет (ДВ), *шш*е^аи ршт (ДВ, Г), *шш*е^аи дшн (П), *шш*е^аи мусафшр (М), *шш*е^аи пшша (К), *шш*е^аи пшсе^ал (МГ); *шш*е^а пшша (ДВ, МГ).

Показна замјеница *овш*ј гласи, такође на читавој територији, *овш* и врло ријетко *овш*е^аи: *овш* дца (ДВ), *овш* лшп (М), *овш* слшга (К), *овш* пшс (= бунар) (К), *овш* командшр (К), *овш* зшт (МГ), *овш* Алијш (МГ); *овш*е^аи лшс (К).

Показна замјеница *онш*ј гласи вешином *онш*, али се говори доста често и *онш*е^аи (дше^аи): *онш* пшша (ДВ), *онш* вшк (Д), *онш* вапшр (ЈБ), *онш* косшр (К), *онш* гшлар (МГ), *онш* чшк (МГ), *онш* мшј шетшх (ЈБ); *онш*е^аи сшс^ач (Д), *онш*е^аи колшбшх (Д), *онш*е^аи слшга (К), *онш*е^аи цшр (К), *дше*е^аи вш°(ј) [МГ, вш°(ј) = пролаз за воду у меши]. — По мојим биљешкама облик *онш* је двапут чешши него облик *онш*е^аи.

Облици *овш*е^аи и *онш*е^аи добивени су према *шш*е^аи.

213. *Генишш*ив и *акузашш*ив једн. мушког и средњег рода добијају каткад партикулу *ј* (< и): отш^ац *овдш*ј (К), отш^ац *ондш*ј Пшто^аш (К), ис-*шдш*ј вшрош (К), *д н о г а* (*ј*) (МГ).

214. *Дашш*в једн. женског рода добија често партикулу *зи*, која и овдје служи за истицање замјенице:

Мусафѝр каже *днојзи ма°јци њѝк* (М), *шѝдјзи Мѝрици* (К), Уб-
лѝжу се *днојзи љбли* (К), *днојзи ђевѝјци* (К); *онѝдјзи* (МГ), *онѝјзи* (МГ).

215. У *даш. једн.* мушког и средњег рода показне замјенице имају
већином наставак *ому*, а само каткад *оме*; у *локалѝвиу једн.* — само *ому*:

а) *ѝному* Црноѝрцу (ДВ), *шѝму* џандару (ДВ), *ѝному* сљду (Р),
ѝному тљрскому пѝши (Р), *ѝному* калљђеру (ВС), *овѝму* (ДВ, ВС, МГ),
ѝому (Д), *онѝму* ѝци (Љ), *онѝму* ђетѝту (К), *шѝму* Алѝји (К), *шѝму*
вљку (К), *ѝному* гѝзди (К), *шѝму* сиромѝгу (МГ), *ѝному* дрљгу (МГ),
ѝному м ѝ л о м у (МГ);

ѝноме каѝји (ДВ), *прѝча оѝѝме* (ДВ), *шѝѝме* (П), *ѝноме* дрљгу (МГ).

б) по *шѝму* (ДВ, К), Мѝ-смо по *онѝму* влаѝали (ДВ), О-*шѝѝму*-се
неѝсу занимѝли (ДВ), о-*онѝму* уколаку (Р), о-*шѝѝму* лѝву (МГ).

216. Као и придјевии и присвојне замјенице, показне замјенице
имају у *инсѝр. једн.* и у *ген., даш., инсѝр.* и *лок. мн.* скоро искључиво
наставке *меке* промјене. Изузетак чини и овдје Добра Вода, село које
се налази на периферији Бара и његове најближе околине, јер она (ДВ)
има и наставке *меке* и наставке *шѝврде* промјене.

Примјери:

а) со-*шѝѝм* Шестѝном (ДВ), с-*ѝним* кѝцом (ВС), с-*ѝним* кѝвом (Д);
Врснѝци-смо с *овѝм* (Д), Пљва° вѝѝте^ар с *ѝним* прѝзором (Љ), с *овѝм*
лонѝћном (Љ), при(д)-*шѝѝм* вѝјводом (К), за *овѝм* зѝѝдом (К), со-*шѝѝм*
мѝѝчом (К), со-*шѝѝм* пљтом (К), при(д)-*о(в)ѝѝм* рѝтом (К), с-*онѝм* кѝњом
(К), с-*ѝним* м ѝ и м брѝтом (МГ), с-*овѝм* ра°жњом (МГ), с-*ѝним* дрљ-
гом (МГ);

Издушљје с *онѝѝе^ам* грѝлом (ДВ), со *шѝѝѝем* се мљчимо (ДВ), со
шѝѝѝе^ам кѝњом (ДВ), за *онѝѝѝем* кѝвом (ДВ), с *овѝѝѝе^ам* ђетѝћном (ДВ), со
шѝѝѝе^ам корѝзом ѝде (ДВ), с *шѝѝѝе^ам* нарѝдом (ВС).

б) кљћа *овѝк* (ДВ), пуд-*онѝк* лљђик (ДВ), због *шѝѝк* п љ в и к
(ДВ), Има *шѝѝк* с т ѝ р и к лакрдѝѝе^ак (Р), *овѝкѝк* (Р), повр-*шѝѝк* мѝ-
ђе^ак (П), јѝну о(д)-*шѝѝк* (П), од *овѝк* дљбове^ак (П), повр-*онѝк* шѝѝгале^ак
(П), од *онѝк* кљће^а (Г), од *овѝк* (ВС), о(д)-*шѝѝк* чѝле^ак (Д), *шѝѝѝѝк* лљђик
(Д, Љ), *овѝк* фашисте^ак (Д), иза-*шѝѝк* вргове^а (М), о(д)-*шѝѝк* брѝѝе^ак
(К), *овѝк* дрѝваѝик п ѝ т о м и к (К), о(д)-*шѝѝк* Малисѝре^ак (К), 5—6
о(д)-*шѝѝк* гѝфоѝе^ак (К), од-*онѝк* лѝбе^ак (К), о(д)-*шѝѝк* жѝне^ак (К), близу
ѝни грѝбове^ак (К), од-*онѝк* (МГ), код-*овѝк* (МГ), *шѝѝк* рѝчи не^ама (МГ),
пљна *овѝк* кљндуре^ак (МГ), пу(т)-*овѝк* н ѝ ш и к забеле^ак (МГ);

о(д)-*тѝѝе^ак* Крајане^ак (ДВ), *шѝѝѝе^ак* Лѝтине^ак (ДВ), јѝѝе^ан о(д)-
шѝѝѝе^ак Залѝве^аѝе^ак (ДВ), кљће *овѝѝе^ак* (ДВ), против *шѝѝѝе^ак* Малисѝре^ак
(ДВ), о(д)-*шѝѝѝе^а* баштине^ак (ДВ), од-*овѝѝе^ак* с т ѝ р и ѝ е^ак (ДВ),
ко(д)-*шѝѝѝѝѝе^а* лљђи (ДВ), о(д)-*шѝѝѝѝе^а* с т ѝ р и ѝ е^а трѝѝѝѝѝе^аѝе(к) (ДВ),
сѝѝк онѝѝе^а м љ т в и ѝ е^а (К).

в) *овѝѝа* дрљзѝма (ДВ), *ѝниѝа* дрљзѝма (ДВ), *шѝѝѝа* (ДВ), ђѝт
оѝѝѝа ђѝѝи (ВС), *ѝниѝа* сѝно^ѝма (Д), *шѝѝѝа* Кѝлѝѝѝѝѝа (Д), *овѝѝа* (Љ),

ийма а°јдучима (К), *ѡ(в)има* официѡрима (К), свѡј *овима* (МГ); с *овима* мљинима (ДВ), со-*ийма* пришћима (ДВ), (с) *ийма* главарима (ВС), за *онима* бизинома (Д), с *онима* Турѡима (К), с *ѡнима* брѡдама (К), *ѡнима* кременѡчама (К), с-*ѡнима* дрѡгоима (МГ); по *оѡима* н њ ш и м а омладинцима (П), о-*ийма* чѡлама (Д), по с в њ м а *ийма* брѡдима (М);

онѡје^ама (ДВ); со-*ийѡјема* стѡрима (ДВ), с-*ийѡје^ама* тѡпоѡима (ДВ); по *овѡје^ама* црквама (ДВ), по *онѡје^ама* књѡгама (ДВ), о-*ийѡјема* Кѡњарима (ДВ).

217. Партикула *зи* је у врло живој употреби код показних замјеница, али је знатно чешћа у *ном. мн. муш. рода* него у дативу једн. жен. рода (т. 214). За разлику од придјева, којима се ова партикула додаје већином кад су придјеви употријебљени у функцију именице, — показне замјенице добијају партикулу најчешће кад врше атрибутску службу:

ийзи таквизи (ДВ), *ийзи* спайѡе (ДВ), *ийзи* Кѡњари (ДВ), *ийзи* стѡризѡ (К), *ийзи* пѡпови (К), *ийзи* вѡроши (К), *ийзи* дрѡзи (МГ), *ийзи* Камараѡе (МГ), *ийзи* лупѡжи (МГ), *ийзи* (П, М, Љ, К);

У примјеру: *Тѡзи* двѡ° слѡва нѡма (МГ) — показна замјеница за мушки род је употријебљена уз именицу средњег рода у објекатској служби (облик номинатива, а функција *г е н и т и в а*!).

овѡзи нѡши (ДВ), *ѡцизи* стѡризѡ (ДВ), *овѡзи* двѡ-су нѡ-ноге (ДВ), *овѡзи* стѡри (ДВ, Р), *овѡзи* дрѡзи (Љ, МГ₄), *овѡзи* омладинци (К), о в ѡ з и му кажѡју (К), *ѡ(в)изи* двоѡца (К), *ѡвизи* сви четворѡца (К), *овѡзи* трѡе (МГ); *овѡзи* (ДВ, Љ, К), *ѡвизи* (ДВ);

онѡзи дѡказѡ (ДВ), *онѡзи* дрѡги (ДВ), *ѡнѡзи* капетѡни (ДВ), *ѡнѡзи* пѡше (К), *ѡнѡзи* Малѡсѡри (К), *онѡзи* браћа (К), *ѡнѡзи* (Д, К), *онѡзи* (М, К, МГ).

218. Једна од најинтересантнијих црта показних замјеница у овом говору јесте доста ријетка употреба облика: *ийѡ^а* и *ийѡје^а*, *овѡ^а* и *овѡје^а*, *онѡ^а* и *онѡје^а* — у *гениийѡву једн. жен. рода*, затим у *номинаийѡву мн. женског* (и само једанпут *м у ш к о г*) *рода* и најзад у *акузайѡву мн. мушког* и женског рода. Биће најбоље да најприје дам грађу, а затим да се осврнем на питање о постанку ових облика.

Примјери:

а) *гениийѡв једн. ж. р.:*

α) *ийѡ^а*;

Нѡма вѡше о(д)-*ийѡ^а* (приче) (К); о(д)-*ийѡ^а* бѡнде нѡма (К); Мѡнѡ-те испастѡт о(д)-*ийѡ^а* кѡзне (К);

о(д) *ийѡје^а* бѡнде (К); Ако-ћеш о(д)-*ийѡје^а* бѡнде, ако-ћеш од-*овѡје^а* бѡнде (МГ); Бѡли су Србијѡнци о(д)-*ийѡје^а* бѡнде (МГ); нѡвр *ийѡје^а* глайце (МГ); ис-*ийѡје^а* чѡте (МГ); пу(т)-*ийѡје^а* с(т)рѡне (МГ); о(д)-*ийѡје^а* бѡнде и о(д)-*ийѡје^а* бѡнде (МГ); Бес-*ийѡје^а* слѡтке вѡде не вѡди-се сѡф (М).

β) *овѣ^аї*

Нема више од *овѣ^а* (приче) (К); од-*овѣ^а* ба^онде (МГ); Немѳј од-*овѣ^а* ба^онде да ти ўзме ујѣ^ам (МГ); упореди са овим: прѣко *двѣ* вѳде (К) и бра^{ст}(в)о *овѣ* нѣвесте (К);

тѣ^ашта *овѣ^аї* (= двѣ жѣнѣ, 2. п. једн.) (МГ); од *овѣ^аї* ба^онде (МГ), од *овѣ^аї* рѣфе (МГ); *Овѣ^аї* зїме нїје изашѣ^а (МГ).

γ) *онѣ^аї*

прѣко *онѣ^а* планине (К), прѣко *онѣ^а* вѳтре (К), спрѣма *онѣ^а* кѣѣ (К); Ђси бїо код *онѣ^а* Брајмоице? (МГ).

б) *номинаїив* мн. женског (и мушког) рода:

α) *їѣ^аї*

мушки род:

А. Који су богатији? Б. *Тїје^а* тѳмо (К); извѣ^ан (= осим) *їїїје^а* двѳ^о (чѣка) (МГ); Ђѣламо ге-*їїїје^а* дѣбови (МГ); *їѣ^аї* и *їѣ^аї* други: *їїїје^а* дбе^адва (МГ).

женски род:

а) *Тѣ^а* нїве су нѳ^омом (= на гласу) (К);

б) *Тїје^а* нїве тудѣн зѳву се Шкалоки (МГ). Јѳ^о-ћу ге-*їїїје^а* дрве излевѳ зѣмљу (МГ). *Тїје^а* бѣбице се зѳву свїла (МГ). *Тїје^а* жѣнске што долѳзау оѳѳмо мѳло нїјау (МГ). Пѳћемо ге-*їїїје^а* жѣнске (МГ). Омладїше-се *їїїје^а* свѣ (МГ). Нѳјболе-су-ми вѳжне *їїїје^а* рѣчи (МГ). Бѳгу фѳ^ола кѣ^а(д)-су-се нѳшле *їїїје^а* рѣчи (МГ).

Упореди са овим: Ако нѣсу *їѣ^аї* жѣне дѳшле (К) и *Онѣ^аї* бизїне їду за нѣ слѣдом (Д).

β) *овѣ^аї*

само женски род:

Овѣ^аї пїсме су оѳѳко изашле (МГ). Крап, скакаица, јагѣла — *овѣ^аї* трї врсте (МГ). *Овѣ^аї* (ба^{ске}) су дѳбре (МГ). — Али: Оклен-су тѣбе о в ѣ ї е гаће бѣле? (МГ).

γ) *онѣ^аї*

само женски род:

Рѳсе су *онїїје^а* ситнїје (МГ). Тѳмо ге-*онїїје^а* ѳѳце зѳвемо Дѳп вѣїли (МГ). А. Што чинѳѳу *онїїје^а*? Б. *К о ѣ ї е^а*? (МГ).

в) *акузайив* мн. муш. и жен. рода

α) *їѣ^аї*

мушки род:

Тѣ^аї главаре заклѳк (К);

Чувѳће у *їїїје^а* забеле (К, = локатив). *Тїје^а* забеле тѣ зѳѳемо Рѳдоѳа (МГ). Дѳј *їїїје^а* клѳсе (МГ). Сѣћѣ ге-мї *їїїје^а* двѳ^о дѣ^ана (МГ).

Чува^м *ӣӣје^а* дђбре волђве (МГ). *Т̄ӣје^а* др̄уге (војнике) су слом̄или у Скалу бѐлу (МГ). Да̄(ј)-ми *ӣӣје^а* кл̄а^осе (МГ). — Упореди са овим: Она *ӣлака^оше ӣе* два^о дѐ^ана (МГ).

женски род :

Ка^о Јусуф М̄ујов, *ӣе^а* године-ће им̄ат (К). Ја^о кѐ^а(д)-се^{ам} б̄ио у *ӣе^а* године (К, = локатив);

Да̄-бик-му *ӣӣје^а* дв̄ије п̄ари (ципел̄а) (МГ). Он-ће де^анѐ^{ас} да љ̄зме *ӣӣје^а* к̄ундре (МГ). *Т̄ӣје^а* три ма^оле (овце) ост̄авте (МГ). Вред̄ило-је у *ӣӣје^а* п̄аре (= локатив) љ̄ладу д̄инаре^{ак} (МГ). Ч̄ува^о *ӣӣје^а* б̄вце и волђве (МГ). Куп̄ик *ӣӣје^а* г̄уме (МГ). Т̄ӣ чѐка^о; *ӣӣје^а* (*ӣе*) др̄уге, нем̄о да̄-ти отрѐк̄њају (МГ). — А. Гѐ-ти-е ба^обо? Б. Та̄мо дђле у *ӣӣје^а* њ̄иве (МГ, = локатив). *Т̄ӣје^а* шѐс(т) б̄асе^{ак}кѐ^{ак}-ћеш ст̄аит на *он̄ӣје^а* др̄уге б̄аске (МГ). *Т̄ӣје^а* рѐчи уз̄име (МГ).

β) *овѐ^аӣ*

мушки род :

Ако одрѐши *овѐ^а* л̄уђе (К);

Ов̄ӣје^а с̄итне крш̄иће што нђси вђда зђвемо ж̄ љ̄р (К); у *ов̄ӣје^а* двђре (МГ). — Ба^она-сте удавили, *ов̄ӣје* (без *е^а!*) нем̄ђте дав̄ит (МГ).

женски род :

Овѐ^а тридѐсе(т) мѐ^{асе}кѐ^{ак}к да̄-ми нап̄уните з̄лата (К). Оћеш-ли придрж̄ат *овѐ^а* к̄арте? (К). *Овѐ^а* праће о(д)-сам̄а^ора зом̄у л̄ѐ^{ак}е (К). Да^о је слуг̄и *овѐ^а* к̄њиге да̄-ге придржи (К);

Глѐдали-смо-му *ов̄ӣје^а* стђпе (МГ). Буцѐлица-ми зовѐмо *ов̄ӣје^а* ч̄утуре (МГ); кроз-*ов̄ӣје^а* арф̄ане (МГ); акуз. *ов̄ӣје^а* чакш̄ире бѐле (МГ); Ја^о-ге *ов̄ӣје^а* (= жене) зна^м кѐ^а(д) нѐ-беу на̄-свет (МГ). Вӣ-сте с̄амо за *ов̄ӣје^а* рѐчи (МГ). Не питаш *ов̄ӣје^а* (= ћецу) (МГ).

γ) *онѐ^аӣ*

мушки род :

К̄уши *онѐ^а* лиће о(д)-чен̄ице (К). Чува^о-се^{ам} *онѐ^а* волђве (МГ);

Но трѐфи (зец) на *он̄ӣје^а* два^о др̄уга (МГ). Да вӣдимо *он̄ӣје^а* д̄ђ-бове (МГ); за *он̄ӣје^а* на̄ше др̄угове (МГ). — Али: Ништа не ра̄димо у *он̄ӣје* дѐ^{ане} (МГ).

женски род :

За *онѐ^а* три ћевђјке ц̄арове — знаш-(л)и? (МГ). С̄амо да ћера *онѐ^а* к̄раве (К). — Али: *Оне* крѐ^аје г̄рде прода^оје нарђду (МГ);

С̄амо ст̄аи 2—3 спѐце — *он̄ӣје^а* штђ жѐжу (МГ). Крвѐт о(д)-гђз̄ја на *он̄ӣје^а* ј̄абукѐ бѐле (МГ). *Т̄ӣје^а* шѐс(т) б̄асе^{ак}кѐ^{ак}-ћеш ст̄аит на *он̄ӣје^а* др̄уге б̄аске (МГ). Глѐдам-му *он̄ӣје^а* палет̄ушке (МГ). Нѐка љ̄у *он̄ӣје^а* т̄икве (МГ);

Усамљен је овај примјер од замјенице *који*: *Коӣје^а* рђсе-се^{ам} лов̄ио! (МГ).

2.

Сав овај материјал показује да су замјенице *īaj*, *ovaj* и *onaj* употребљене у наведеним падежима доста ријетко. Ја ћу то приказати бројевима у загради за сваки од ових облика:

генийив једн. жен. рода:

īē^a (3), *ovē^a* (3), *onē^a* (4); *īījē^a* (8), *ovjē^a* (4); за *onaj* нема примјера;

номинайив мн.:

α) *мушки род*:

īījē^a (4); осталих облика нема;

β) *женски род*:

īē^a (1); *īījē^a* (8), *ovjē^a* (3), *ovjē* (1), *onjē^a* (3);

акузайив мн.:

α) *мушки род*:

īē^a (1), *ovē^a* (1), *onē^a* (2); *īījē^a* (7), *ovjē^a* (2), *onjē^a* (4), *onjē* (1);

β) *женски род*:

īē^a (2), *ovē^a* (4), *onē^a* (2); *īījē^a* (7), *ovjē^a* (7), *ovjē* (1), *onjē^a* (5).

Пишући о примјерима ове врсте, ја сам у чланку „Историјски пресјек губљења глаголске реакције у црногорским говорима“ (ЈФ XX, стр. 167) облике *ovjē^a* (*ovjē*) и сл. објаснио утицајем сложене придјевске промјене на замјеничку, као што то показује старословенски језик (Куљбакин, Граматика старословенског језика, стр. 103). Појаву полугласничког рефлекса (*ovjē^a*) протумачио сам примјерима ове врсте: *tjē^a* *dōbrjē^a* *ženē^a* (К), који нису ријетки у овом говору¹⁸⁵, а облике *īē^a* (*ovē^a* и *onē^a*) као сажимање дужих облика (*īījē^a* > *īē^a*, према: н њ је д е^a н > н њ д е^a н). На овакво објашњење навели су ме дужи облици без полугласничког рефлекса: *ovjē* за ном. мн. ж. р. и *ovjē*, *onjē* — за акуз. мн. муш. и жен. рода. Овакво објашњење би могло и остати, јер се тешко може објаснити ова црта на друкчији и убједљивији начин.

Међутим, постоје неки детаљи који нас упућују и на друкчије тумачење. То су:

а) облик *īē^a* (као и *ovē^a*, *onē^a*) у ген. једн. жен. рода (3 примјера), у ном. мн. жен. рода (1 примјер) и акуз. мн. мушког (1 примјер) и женског рода (2 примјера) — може бити и облик номинатива једн. мушког рода који остаје у овим примјерима без деκлинације и разликовања рода (*īē^a* поред *īē^ai* постоји за мушки р., али само *ovē^ai* и *onē^ai* поред *ovjē* и *onjē*). На овакво тумачење ме упућује ном. мн. женског рода:

¹⁸⁵ Такви облици су чести у ДВ, а на осталој територији су сасвим ријетки.

шĕ^aĭ жĕне и *онĕ^aĭ бизѝне* (свега два примјера). (Слична појава постоји у источноцрногорским говорима, али само за м. род: *шĕ^a чѝк* и *шĕ^a љѝћи* и сл.; Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, параграф 152 и 153).

б) облик *овѝје^a* (*овѝје*) може бити дифтонгизирани генитив једн. жен. рода (*овĕ* > *овѝје* према *рĕп* > *р ѝ ĭ е ѝ*), а рефлекс полугласника може доћи из облика *овĕ^a* који се са њим напоредо употребљава (дакле, од *овĕ^a* б^анде: од *овѝје* б^анде > од *овѝје^a* б^анде). Не може се ни к а к о претпоставити дифтонгизација *е^a* (тј. *о в ĕ^a* > *о в ѝ је^a*), јер за такву појаву нема ни г д је примјера (упореди: *дĕ^aн* и *дĕ^aн*, *нашĕ^a* и *наше^aĭ*).

Ако би се ово објашњење прихватило, а оно је могуће, онда ген. једн. од *ѝ н а* (= *њѝје*) не би био стари генитив (*нĕм*), него дифтонгизирано *њĕ* (> *њ ѝ ĭ е*). Одсуство полугласника у овом генитиву објаснило би се непостојањем напоредног примјера са „полугласником“ код ове замјенице (за разлику од показних замјеница гдје та напоредност постоји: *овĕ^a* и *овѝје*, а само *њĕ* > *њѝје*).

Прво објашњење (ЈФ XX, стр. 167) има ману у томе што рефлекс полугласника у *овѝје^a* — не мора бити од: *о в ѝ је^a* д ѝ б р и је^a ж ĕ н е^a(к), јер то нису исти падежи. У првом случају имамо ген. једн., ном. или акуз. мн., а у тврдој придјевско-замјеничкој промјени *е^a* се јавља у инстр. једн. м. и ср. рода и у ген., дат., инстр. и лок. мн. све три рода. С друге стране, не мора ни *овĕ^a* потицати од *овѝје^a*, јер таквог сажимања нема у другим врстама ријечи. (Сажима се, додуше, *ије* у *е*, али не ни оно у крајњим отвореним слоговима, нпр. *с м ѝ је*, *у м ѝ је*, *д в ѝ је* и сл., сем у сасвим ријетким случајевима: нпр. *ѝмате двĕ*, *К*).

Слаба страна другог објашњења је у томе што се замјенице *овĕ^aĭ* и *онĕ^aĭ* никада не јављају без *ĭ* у ном. једн., а и са *ĭ* су сасвим ријетке, јер гласе претежно *овѝ*, *онѝ*. Оне постоје, додуше, у облику *овĕ^a* и *онĕ^a* (као и *шĕ^a*) у источноцрногорским говорима (Стевановић, о. с., параграф 153).

Једно од ова два објашњења мора бити тачно. Можда је права истина на средини: облици *овĕ^a* и сл. су ном. једн. муш. рода, а облици *овѝје* (*овѝје^a*) су резултат утицаја сложене придјевске промјене у коју је (тј. у *овѝје^a*) „полугласник“ ушао из *овĕ^a* и сл. С обзиром на архаичност овог говора у замјеничким облицима (*мĕ^aне*, *њĕ^aм*, *мну* и сл., вјероватно *њѝје*) и лексици (*вĕчер* = вечерас, увече), — ја сам ближи овом објашњењу, тј. да је *овѝје^a* (*овѝје*) остатак давнашњег утицаја сложене придјевске промјене на замјеничку.

γ) Уѝшѝне и односне замјенице

219. Од упитних замјеница треба споменути: *ко(ј)ѝ*, *кој^a*, *којѝ* и *чесѝви*, *чесѝва*, *чесѝво*.

Код замјенице *који* врло је јак утицај тврдых основа у ном.-акуз. једн. средњег рода и у ген. и дат.-лок. једн. мушког и средњег рода:

којо време? (BC, K, MГ), којо време гђдине? (MГ), како којо сѐло (Љ), којога-е те^акнљла (BГ, одн. замј.), којому (MГ₂). Наравно, чују се и облици меке промјене: којему чѐку? (K).

Замјеница *чесѓви* значи исто што и *какав* :

чесѓца жѐна? (ДВ), *чесѓца* вјѐра? (BC), *чесѓва-е* та кѓкоша (јѐрбо да^о је 40 зрне^ак)? (Љ), *чесѓце* пѓре? (ДВ), *чесѓце* торбице? (MГ).

Из примјера: Ѐма-ли *чесѓѓога* вѓћа? — види се да замј. *чесѓви* има промјену као одређени придјев, што одговара њеном облику у ном. једн.

д) Неодређене замјенице

220. Од неодређених придјевских замјеница треба споменути: *њѐки* и *њѐко(ј)и* са истим значењем, *њѐкаке^аф* и *њѐчесови* такође са истим значењем, *чесѓви*, *гѓкои* и *злѓкои*.

Замјенице *њѐки* и *њѐко(ј)и* су ријетке у једнини, јер их обично замјењује број *јѓде^ан* у замјеничкој служби, док се у множини употребљавају често и имају скоро искључиво облике меке промјене.

Примјери:

за *њѐко* вриеме (ДВ), Ђѓли смо *њѐки* нарѓт липсат ѓ(д)-глади (ДВ); *њѐке* рѓчи (MГ) и *њѓкои* оце (MГ), *њѓке* Спичѓнке (ДВ) и *њѓкоје* рѓчи (ДВ), Заб(о)рѓио-си *њѓкое* фрѓнге (парадајс) (MГ); Јѓде^ан јѓному поњо *њѓкое* пѓре (MГ); Мљва-ју (= ченицу) *јѓе* *њѓкије^а* гђдине^а (ДВ); Мјѓну прека *њѓкоик* кѓзе^ак (ДВ); *њѓкима* (ДВ); *Њѓкоима-се^ам-се* ручно, а *њѓкоима* *нѓјсе^ам* (Љ); *Остѓио-се^а(м)-и* (= овце) *њѓкоима* ѓѓци (MГ).

У ном. мн. *њѓки* добија партикулу *зи* сасвим ријетко, а *њѓко(ј)и* често:

њѓкизи (ДВ), *њѓкојизи* (ДВ), *њѓкоизи* (ДВ, М), Минљше *њѓкоизи* (Љ).

Сасвим је свеједно хоће ли се рећи: *њѓкаке^аф* чѓк или *њѓчесово* злѓ, *њѓкаква* пјѓсма или *њѓчесова* пјѓсма, *њѓкакво* злѓ или *њѓчесово* злѓ. Треба истаћи, међутим, да је замјеница *њѓчесоф* веома честа у употреби: *њѓчесови* прѓтисе^ак (ДВ), *њѓчесово* гѓведо (BC), *њѓчесова* локва (ДВ), у *њѓчесова* Црногѓрца (K), Тамо сѓду у *њѓчесову* кљћу (ДВ), *њѓчесови* главар (MГ).

И замјенице *гѓкои* и *злѓкои* имају приближно исто значење: *гѓкои* цѓр (ДВ), *гѓкоја* рѓч (ДВ), *злѓкои* де^ан (MГ).

Упитна замјеница *чесѓви* употребљава се са значењем *некакав* (какав) :

Чесѓви велики порѓс није био (ДВ). Није био *чесѓви* плашлиф (П). *Чесѓѓо* злѓ да учине (ДВ). Јѓ-ли у *чесѓѓу* слљжбу? (BC), Би-ли *чесѓва* књига (= писмо) о(д)-Смајла? (BC), Викѓ^а-је за вратѓма кѓ^о *чесѓви* лапѓр (= сиромех) (MГ); свеѓте^ац *чесѓви* (ДВ), *чесѓво* слабо љле (ДВ), *чесѓви* де^ашт (MГ).

ε) Ойшће замјенице

221. Од општих замјеница вриједије су пажње: *свѣком* (*свѣкоја*, *свѣкое*), *вѣас* и *вѣасколик* (*свѣколика*, *свѣколико*) и *свѣчесови*:

Свѣком гађаше ўзгор (ДВ). *Свѣком* зна арбанѣшки (ДВ). Сѣѣт кабўли *свѣком* (ДВ). *Свѣкоја* по њѣшто донѣсе (ДВ). *Свѣкоју* Црногору познаваше (ДВ); *свѣкоему* нарѣду (МГ).

Трѣсак *вѣас* (ДВ, ВС, Д), со *свѣјем* дружом (ДВ), о(д)-*свѣјук* (ДВ), о(д)-*свѣк* краљевѣк (К), *свѣма* (ДВ, К), се^а-*свѣма* (ДВ), Чувѣ-ви бѣк рамена *свѣјема* (ДВ). — Дакле, ген. мн. гласи *свѣк* и *свѣјук*.

Овај замјенички придјев има и облик *вѣаси* у мушком роду: *вѣаси* вѣк (М).

Од *вѣасколик* ном. мн. м. рода гласи: *свѣколици* (ДВ, Р, П, ВС, Љ, К, МГ), дат. мн.: *свѣколицима* (Љ).

Замј. *свѣчесови* чује се на читавом простору овога говора: *јѣство свѣчесово* (К), смѣкве *свѣчесове* фѣре (Љ), Има *свѣчесова*¹⁸⁶ вѣћа (ВС, К, МГ).

Бројеви

222. Поред облика *јѣде^ан*, овај број има у ном. и акуз. и облик *јѣн*, који је постао према зависним падежима: *јѣн-ога*, *јѣн-ому*, с *јѣн-им* (дн > н; т. 62, д):

Причаше *јѣн* чѣк (Љ, К, МГ), у *јѣн* дѣ^ан (МГ), Јѣ^о пѣк *јѣн* дѣ^ан да чува^ом кѣзе (МГ). Јѣ^о минўк *јѣн* дѣ^ан да чува^ом ѓвце (МГ). Јѣ^о кренўк *јѣн* дѣ^ан да идим у Пѣле уцїњско (МГ).

Овај облик се употребљава и у прилошком изразу *јѣн-дѣ^ана*, у коме је крајње *а* покретни вокал, а не наставак за генитив (упореди: с ѣ^а т и с ѣ^а да, д е^а н ѣ^а с и д е^а н ѣ^а за): Кѣ^а(д)-ти *јѣн-дѣ^ана*... (МГ).

Бројеви 2—4 не мијењају се, сем у изузетним случајевима:

Заповѣдио бѣк *дѣма* ѣнђелима (МГ). Овѣма *дѣма* (МГ). *Ѓбе^а-дѣма* гла^оме на-землу (К). Ка^оже *чѣирима* вѣ^орома (К₂). — Обично у оваквим случајевима преузима на себе падешко одређивање синтагме — придјевска замјеница: Калўђер рѣке^а *ѓнима* трѣ пѣпа (ВС).

Основни бројеви 11—19 гласе на читавој територији: *јѣде^анѣ^аст*, *дѣанѣ^аст*, *тринѣ^аст*, *чѣтрнѣ^аст*, *петнѣ^аст*, *шеснѣ^аст*, *седе^амнѣ^аст*, *осе^амнѣ^аст* и *деветнѣ^аст*, — дакле као и у другим црногорским говорима који чувају *е^а*. Само се понекад чује несажета група *ае*, и то као *ае*: *ј е д е^а н ѣ^а е с т* (ВС), *с е д е^а м н ѣ^а е с т* (ВС), *о с е^а м н ѣ^а е с т* (ВС).

Бројеви 20—90 гласе: *дѣадѣсѣи* (ВС, МГ) и *дѣадѣсѣи* (ДВ, МГ); *иридѣсѣи* (ДВ), *иридѣсѣи* (МГ) и *ириѣсѣи* (ДВ, К); *чѣирдѣсѣи* (ВС) и *чѣирдѣсѣи* (ВС, МГ); *иѣдѣсѣи* и *иѣдѣсѣи* (Д, К, МГ); *шѣздѣсѣи* (ДВ),

¹⁸⁶ Упореди примјере: Ѐма-ли *чѣсѣога* вѣћа, т. 219; у *њѣчесова* Црногоруца, т. 220; има *свѣчесова* вѣћа, т. 221.

шездѣсеѿ (МГ) и *шездесетѿ* (ДВ, К); *седѣмдесѿ* (ДВ), *седе^амдесѿ* (П), *сѣде^амдѣсеѿ* (К) и *седе^амдѣсеѿ* (ДВ, П, ВС, МГ); *осе^амдесѿ* (П), *осе^амдѣсеѿ* (ДВ, ВС, МГ) и *ѡсе^амдѣсеѿ* кѡзе^{ак} (К); *деведѣсеѿ* (К, МГ). — Карактеристично је да бројеви 50—90 имају претежно " на првом слогу другог дијела сложенице, управо као бројеви 20—40. Примјери са два акцента јављају се при нарочито подигнутом гласу, који је знак и с т и ц а њ а и е м о ц и ј е .

223. Поред редних бројева *ѿрви*, *ѿрѣћи*, *дванѣ^асѿи*, *ѿринѣ^асѿи*, *чеѿрдѣсѿи* и сл., употребљавају се доста често сложени редни бројеви: *самдрѿги* (ДВ), *самѿрѣћи* (ДВ, К), *самѿрѣћа* (МГ), *самѿѣи* (ВС).

224. Збирни бројеви се употребљавају самостално (тј. без именице), као атрибути, и то не само уз збирне именице него и уз праву множину, и у прилошким изразима:

а) *Двѣ* су гѡре (с) мѡјком (ВС). Бјѣше-ми изѿо *ѿрде* (ВС).

б) *двѡје* кѿчадик (П), *двѡе* ѣѣце (К), *двѡе-ѿрде* тѣладик (К), *де-сѿѿоро* ѣѣце^{ак} (КВ), *чеѿрне^асѿѿоро* овѡквик и *деѿѿоро* мѡлик (П).

в) *двѡје-ѿрѡје* јѡгниѣ^{ак} (ДВ), *ѿрде* јѡгниѣ^{ак} (ВС), *чеѿѿоро* јѡгниѣ^{ак} (ВС), *Узо двѡе* тѡваре^{ак} (МГ). Имѡли су *двѡје* имѡње (ДВ). Јѣо *двѡе* дрѿзник (ВС).

г) Н ѡ - т р о ј е с м о с е ѣ ѣ л и (ДВ, К).

У примјерима: *двѡје ѿдваре^{ак}* и *двѡје имѡње* — збирни број је употребљен мјесто основног броја *два* (два тѡвѡра, два имѡња).

Нема потврде за деклинацију збирних бројева.

225. Бројне именице: *д в о й ц а*, *т р о й ц а*, *ч е т в о р ѿ ц а* — ријетко се употребљавају, јер се замјењују основним бројевима и генитивом именице. Обичније је: Грѣду *двѡ³ чѣка* него — грѣду *двоѿца*. Из примјера: Он с *днѡма чеѿворѿцом* дѣли воду (ДВ) — види се да код бројних именица преовлађује множинско значење не само кад је у питању конгруенција с *ѿредѡкаѿѿом* него и са *ѿѿрибуѿѿом*.

Бројне именице: *седмѿна* (К), *дванѣ^асѿѿина* (ДВ), *осе^амнѣ^асѿѿина* (К) — још се рјеђе чују. И код њих је атрибути у множини: *овѿ* седмѿна, од *овѿк* седмѿне, с *овѣ* седмѿном (К).

Глаголи

а) ПРЕЗЕНТ

226. Мрковићки говор је сачувао стари наставак у у 1. *лицу јѣдн.* презентѡ код глагола I—V Белиѣеве врсте, док је код глагола VI, VII и VIII врсте већ уопштен наставак *м.* Из Даничиѣеве Истѡрије облика (стр. 262—3) и Белиѣеве Истѡрије српскохрватског језика, књ. II св. 2 (1962), стр. 57, види се да је наставак *м* за 1. л. јѣдн. презентѡ атематских глагола захватио већ у XIII в. глаголе типа *рабоѿѿам*, а у XV в. глаголе типа *ѿлаѿѿим*, *видѿим*. Тек од

краја XV в. почело је *м* улазити у 1. л. презента осталих глагола, а у току XVI вијека овај процес је тако напредовао да су у XVII в. ријетки примјери са наставком у (Даничић, о. с., стр. 263).

Према томе, мрковићки говор чува данас оно стање у 1. л. једн. презента које наши споменици показују на крају XV вијека. То значи да су у то вријеме везе између мрковићког дијалекта и сусједних црногорских (приморских) говора на сјеверозападу сасвим ослабиле, па је због тога мрковићки говор сачувао ову архаичну глаголску црту. То доба претходи паду Бара под турску власт (г. 1571) за читав један вијек, а послије пада Бара веза Мрковића са Црном Гором је дефинитивно прекинута. Отада овај дијалекат има, углавном, свој сопствени развитак.

Класификација грађе за 1. л. једн. презента биће извршена по Белићевој подјели глагола на врсте. Зато ће сви глаголи са презентом на *не* ићи у III врсту, без обзира има ли основа инфинитива одговарајући наставак *ну*.

Примјери:

I *врста*

дѡћу (ДВ), *дѡћу* (П, К, МГ), *имам да изију* (ДВ, К), *не љу* (Р, П, Д, Љ, К, МГ), *оѡиучу* (ДВ, П); *Сѣ^а(д)* (ћу) *да иѡћу да донѣсу* вѡде (ДВ, Р, П, ВС, К, МГ), *не мѡгу да јѡду* (Р), *вршу* (П, Д, К), *грѡду* (П, Г, ВС, Д, К, МГ), *ѡзму* (П, Д, Љ, МГ), *ѡју* (Д, Љ); *Да ѡрѡћу-ћу тѡмо* (Д), *иѡчу* (Д, Љ), *ѡмру* (М, МГ), *нѡћу* (МГ), *ѡрѡду* (МГ₂); *дѡсму*, инф. *д ѡ с е т* (МГ₂).

Али се употребљавају и облици са наставком *м*: *ѡдем* (Д, Љ, К), *вршем* (Д, Љ), *грѡдем* (ДВ, Љ), *ѡрѡдем* (К).

II *врста*

зѡву (ДВ, К, МГ) *зову* (П), *сѡу* (ВС, Д), *ѡсу* (ДВ, П), *сију* (МГ₃), *ѡру* (Р, Д, К, МГ₃), *ѡожѡну* (П), *дожѡну* (Г, МГ), *бѡру* (Д, М), *убѡру* (П, Д), *вју* (ВС), *бљу* (К), *вљу* (МГ), *грљу* (ВС, ВГ), *Да згрљу-ћу* вѡду (МГ), *иѡру* (М, МГ), *оѡру* (Д, К, МГ), *ѡкију*¹⁸⁷ (МГ₃), *ја чкѡ* (< чкѡт = = мокрити, МГ), *ја с е к ѡ п л у* (инф. *куѡлѡи*; ДВ, Д, К).

Употребљавају се такође облици са наставком *м*: *вјѡм* (Р, Г, Д, Љ, К), *вѡјѡм* (К), *вѡјѡм* (МГ), *вѡјѡм* (МГ), *сѡм* (Р, Г, Љ, К, МГ), *сијѡм* (К, МГ₂), *ѡкѡм* (ВС, Љ, К, МГ), *грљѡм се* (М).

III *врста*

ѡћу да исѡћу тѡмо гѡре (ДВ, П); *Ако засѡћу*, *ѡћу да се врну* (ДВ); *дѡгну* (ДВ), *рѡкну* (ДВ₃, П, ВС, МГ), *коѡрну* (Г, МГ), *уѡѡкну* (ВС), *ѡбѡјѡну* (ВС), *лѡгну* (ВС, Д, К, МГ), *ѡћу да ѡѡћу* (Д, Љ, К), *улѡгну* (Љ), *ѡрозѡну* (Љ, = з и ј е в а т и), *ѡѡкну* (Љ), *уѡћу* (К), *сѡ(д)ну* (К), *ја^о-ти-се крѡну* (МГ), *окину* (МГ), *цркну* (МГ), *мѡкну* (МГ), *ѡлѡну* (МГ), *ѡриѡѡкну* (МГ), *бѡ(д)ну* (МГ), *цѡкну* (МГ).

¹⁸⁷ Према *сѡѡ-сју* и *сѡм*, *вѡѡ-вју* и *вјѡм* говори се *ѡкѡи* — *ѡкѡм* и *ѡкју*.

Нема примјера са наставком *м*!

IV врста

Ја не *чљју* дѣбро (ДВ, Љ, К, МГ), *куљју* (ДВ, МГ), Ја°-ти *кажљју* ка° бра°ту (ДВ, П, ВС, Д, К, МГ_а), Не *умљју*-ти ка°зљт (ДВ, Р, ВС, Д, М, Љ, К, МГ), *жњљју*¹⁸⁸ (Р, К, МГ), *вјѣрују* (ДВ, Р, П, Г, ВС, Д, К, МГ), Ја°-те тѣбе *љозна°ју* (ДВ, Љ, К, МГ), *обљју* (ДВ, ВС, Љ, МГ_а), Дѣ-ти *чљју* зрѣле! (ДВ), *вѣжљју* (ДВ, МГ), Не *чљју* лѣѣпо (ДВ, Г, К), Ја не *љљју* нѣке^ат (ДВ, ВС, Д, Љ, К_а, МГ_а), *убљју* (Р, ВС_а), *да°ју* (П, Д, Љ, К, МГ_а), *габоњљју* = гријешим (Д), *љушљљју* (М, МГ), *љмам* да *љљљју* јѣну каѣлу (Љ, К, МГ), *бљју* (Љ, МГ), ја° не *гладљју* (К), ја° *ља°миљју* (инф. пѣмтуљат) (К); ја *смљју* (К), *љризна°ју* (К), *разумљју* (К, МГ), ја° *машљју* (МГ), ја° *љродљју* (МГ), *љушљју* (МГ), *љришљју* (МГ).

Облици са наставком *м*: *разумљјем* (Г), *кажљјем* (К), *љљјем* (К), *да°јем* (К).

V врста

Ја-ти *ка°жу* (ДВ, Р, П, ВС, Д, М, Љ, К_а, МГ), ја° *љљшу* (К_а), *љљљшу* (ДВ), ја *мичу* (ДВ), *ѣћу* дѣ-љи *кажљћ* (ДВ), *вѣжу* (ДВ, МГ), ја *лѣ^ажу* (ДВ, ВС, Љ, К_а); Стѣ(в)и да ја *самѣлу* (Г), *ѣћу* да *се осрљжу* (ВС), ја га *љљичу* (ВС); *љмам* ја да *заљрѣћу* крљк (ВС); *ѣћу* да *заљрѣћу* лѣљ (Д), ја° *узљму* (Д, М, МГ), *слѣжу* (К), Нѣ-знам да *љљшу* (К); ја° *ѣрѣћу*, инф. дрктѣт и дрѣктѣт (К); *закѣлу* (МГ), ја° не *лижу* (МГ), Ја *љзек* да *љлѣчу* (МГ), *љрљшу* (МГ).

Облици са наставком *м*: *ка°жем* (К), *узљмем* (П).

VI врста

Сви глаголи ове врсте имају наставак *м* у 1. л. једн. презент: з^на°м (ДВ, Г, ВС, К, МГ), чљ^ва°м (ДВ, МГ), н^атовѣ^рам (ДВ, МГ), копѣ°м (ДВ, МГ), мѣ^рам (МГ), чѣ^ка°м (МГ), дѣ°м (МГ), цљ^ка°м (ВС, К, МГ), корубѣ°м (П, МГ), прљча°м (Д, Љ, К, МГ).

VII и VIII врста

Наставак *м* је уопштен: нѣ^сим (ДВ, МГ), пѣ^здим се (ДВ), сѣ^дим (ДВ) и сѣ^дљм (МГ), оглѣ^дим (ДВ), идљм (Р, П, Г, ВС, Љ, К, МГ) и идљм (Д, Љ, К, МГ), г^рѣдим (Р), т^рѣдим (П), вљдим (Г, К), лѣ^чим (Г), рѣдим (ВС, Љ, МГ), ја м^нљм (ВС), п^лѣвим (Љ, К), спљм (Љ, МГ), учљним (К), затвѣ^рим (МГ), мѣ^лим (МГ), вѣ^дим (МГ), прѣ^тим (МГ), п^љштим (МГ), бѣ^им се (Д), држљм (МГ).

Наставак *у* је врло риједак: Ја°-га *мѣлу* (ВС, Д); Ако кѣ (= хтједе) дѣ-га *мѣлу* (МГ), Не *љрѣжу* нѣшта (МГ), ја *сиѣђу* (МГ).

¹⁸⁸ Према *смљѣљи* — ја *смљју* имамо и *жњѣљи* — ја *жњљју*.

227. У 3. л. мн. презента глаголи VII и VIII врсте често добијају наставак у под утицајем глагола I—VI врсте:

мла̑ди *лѡву* (ДВ, ВС), *слѡму* (ДВ), *у̑уши̑у* (ДВ), *нѡге ме бѡлу* (ДВ, Љ), *др̑жу* (ДВ), *ѡни мн̑у* = мисле (ДВ, К), *л̑у̑ћи м̑л̑у* (Д), *уч̑и̑ну* (ДВ), *ѡтле-се највише ж̑ѡну* (ДВ), *ѡни нѡсу* (ДВ), *ѡни -га уф̑а̑и̑у* (ДВ), *бѡју се* (ДВ, Д), *ѡни вѡлу* (ДВ, К), *св̑и̑шу* (ДВ), *ж̑ѡне ч̑и̑ну* (ДВ, МГ), *р̑а̑ду* и *м̑учу се* (ДВ), *у̑чу* *ћѡца* (ДВ), *с̑ѡду* (ДВ, МГ), *т̑а̑мо с̑и̑у* (ДВ, П, ВС, Д, МГ), *ж̑а̑лу се* (ДВ), *т̑у̑-се м̑а̑ду* (овце) (ДВ), *завѡду* (ДВ), *го-м̑ѡру* (ДВ), *с̑а̑ду лѡзе* (Р), *с̑ѡду* у *пе̑с̑ѡк* (Љ, К), *ѡни с̑и̑ѡју* (К), *ж̑ел̑у-ге* (= јаја) (МГ).

228. У 3. л. мн. *ѡрезени̑а* често се јавља партикула *ћ* (р̑а̑дећ), па се тако овај облик изједначује са глаголским прилогом садашњим. С обзиром да је употреба глаголског прилога садашњег у овом говору доста честа, његов утицај на 3. л. мн. през. је сасвим могућ. Мислим да су најпогоднији били овакви примјери за добијање партикуле *ћ* у 3. л. мн. презента:

Они *с̑ѡд̑у* *р̑аб̑ѡта̑ју* *ћ*, — тј. *они с̑једећи раде*, гдје прилог стоји непосредно испред 3. л. мн. презента, па је тако дошло до прелажења *ћ* из прилога у презент. Да је ова партикула стара у презенту, види се по томе што је пренесена и на 3. л. мн. и м п е р ф е к т а и на неке прилоге који се завршавају на у (*бл̑и̑зућ* и сл.).

Примјери:

Бра̑ви *ѡјућ* (ДВ, М, К₂). Ж̑ѡне *нѡсећ* (ДВ, Љ, К₂). Нѡсе̑м *ви̑ћо кѡ̑(д)-се би̑јућ* (ДВ, К). Сами *ѡр̑ичаућ* (ДВ, К). *ѡне кѡкошке да ве-чѡраућ* (ДВ). Да̑вни *јѡсућ*, а нѡ-зна̑м *кѡ-сућ* (К). Та̑ко *ка̑ж̑у̑јућ* (К). Ша̑̑ бои̑и-ге *зѡућ*, *па-сућ*-се д̑вие угасиле (К). Кра̑ве-сућ у њиву (К). Уд̑рйо бра̑зде да̑-сућ озѡ̑р (К). Кол̑ика са̑̑та-сућ? (К). Л̑у̑ћи се *смѡлућ* (К); *јѡдућ* (М), *уб̑и̑јућ* (К), *изгѡрећ* (ДВ), *ф̑а̑шаућ* (ДВ), *ѡѡјућ* (ДВ); *ѡни ка̑жућ* (ДВ); *ка̑̑жућ* (М, К), *да̑јућ* (Р, М), *да̑̑јућ* (Љ), *ѡѡјућ* (П, К), *јѡсућ* (ВС), *ѡдућ* (М, Љ), *ѡд̑ућ* и *о̑ћен* (Љ, К), *д̑и̑зајућ* *конѡпе* (М), *б̑и̑-га̑јућ* *ѡ(д)-снега* (М), *уз̑и̑ма̑јућ* (М), *уз̑и̑мућ* (К), *зѡцућ* (Љ, К), *зо̑цућ* (К), *сѡ̑а̑нућ* (Љ), *др̑жућ* (Љ), *ос̑и̑а̑нућ* (Љ), *ра̑̑дећ* (Љ, К), *др̑ж̑ећ* (Љ), *ѡѡрућ* (Љ), *грѡдућ* (Љ, К), *с̑ућ* (Љ, К), *в̑и̑шућ* (Љ, К), *в̑ј̑ућ* (Љ, К), *ж̑ѡућ* (Љ, К), *ш̑к̑ућ* (Љ), *збѡрећ* (К), *ѡма̑јућ* (К), *зай̑алећ* (К), *рѡкли-сућ* (К), *ц̑е̑и̑ѡ̑јућ* (К), *зай̑к̑нућ се* (К), *ѡромѡнућ (-ећ)* (К), *ч̑у̑ва̑јућ* (К), *сѡѡућ* (К), *гѡрећ* (К), *мѡгућ* (К), *ѡко̑ѡ̑јућ* (К) *кра̑̑дућ* (К), *б̑у̑дућ* (К), *лѡвећ* (К), *чѡка̑јућ* (К), *да̑већ* и *ѡда̑већ* (К), *м̑и̑нућ* (К), *в̑и̑ве ра̑̑ћућ* (К), *нарѡдећ* (К), *ћѡра̑јућ* (К), *с̑а̑дећ* (К), *у̑и̑ѡ̑ећ* = угасе (К), *кв̑а̑сећ* (К), *ѡѡрућ* *бра̑де* (К), *в̑а̑дећ* и *изв̑а̑дећ* (К), *слѡмећ* (К), *ко̑ма̑и̑ећ* (К), *в̑р̑и̑ећ-ѡл̑а̑чућ-к̑у̑ка̑јућ* (К), *ш̑р̑а̑жећ* (К), *ѡу̑и̑ѡ̑ју̑јућ* (К), *ве̑ж̑у̑јућ* и *ве̑жућ* (К), *гр̑а̑дећ* (К), *зна̑јућ* (К), *чѡка̑јућ* (К), *с̑и̑ѡ̑јућ* (К), *ла̑јућ* (К), *сѡ̑чућ* (К), *ѡг̑ра̑јућ* (К).

Ова партикула се чује на читавој територији Мрковића, *сем* МГ! Најчешћа је у К, Љ и М, гдје се њоме служе највише старији људи. У много слочајева нема никакве разлике између 3. л. мн. презента *без ѡар̑и̑ш̑и̑куле* и *са ѡар̑и̑ш̑и̑кулом*, али се код најбољих приповједача та разлика

ипак осјећа. Наиме, глаг. облик са партикулом служи за *испицање* радње и стања казатих глаголом. То се види у реченици: Да[°]вни јџсућ, али нџ-знам кџ-сућ, — којом је приповједач хтио да истакне с т а р и н у јелног од мрковићких братстава и своје ж а љ е њ е што о њима ништа више не може да каже.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ

229. Глаголски прилог садашњи се твори као и у књижевном језику, али је наставак за његову творбу *ћ*, а врло ријетко *ћи*. Зато и нисам сасвим сигуран да облици на *ћи* представљају дијалекатску црту. Белић мисли да прилог на *ћ*, који се јавља од XV в., није стари акузатив мушког рода партиципа активног презента, него стари облик партиципа на *ће* у коме је *e* отпало под утицајем покретног *e* код прилога и везника¹⁸⁹. Даничић је, међутим, мислио да је облик на *ћ* постао од облика на *ћи* у коме је *и* отпало као у инфинитиву¹⁹⁰. Материјал овога говора не даје могућности да се определијелимо за једно од ова два мишљења, а кад бисмо то ипак хтјели, онда би мрковићки говор давао више за право Даничићу него Белићу. Уосталом није искључено ни да је облик на *ћ* акузатив партиципа активног презента за м. род. (С друге стране, губљење *и* у инфинитиву прије ће бити резултат замјене инфинитива с у п и н о м него фонетска црта, т. 427).

Поред многобројних облика на *ћ* и свега три примјера на *ћи*, у овом говору сам само једанпут забиљежио *лџе* (= ловећи), а овакви се облици налазе у нашим старим споменицима од краја XIV в. па све до XVII в.: м о л е , п р о с е , т у ж е (XIV в.); м у ч е , с т о ј е , в о д е , г о в о р е (крај XV и XVI в.); л е ж е (XVII в.)¹⁹¹.

Примјери:

Долџећи напирже чџо вџге појџње (ДВ). Остави кџшницу и *илџчући* пу(т)-кџће (ДВ). *Идџћи* (они) пџтом, срџтне ге пџ(д)не (МГ).

Мџни-е брџме прџшло по наџницома *раџећ* (ДВ). Цџкау шаку о шаки *гледџућ* џно (ДВ). *Узџмућ* мџе рџчи, напунџ два лџста (Г). *Иџболе* ме глава дџван *кџдајућ* (П). *Појџћ* йду напрет (Г). *Дџрућ* вџка, нашли су му рџну под-грло (ДВ). Кџ^а(д)-се пуштџ^а, *грџџућ* удавџо се (Љ). Остџнук *чекаџућ* (Љ). *Идућ* чџ на-пут е прџдџје јџде^ан чџџе^ак јџну лџру рџч (Љ). И џн *йџшајућ* — и наџе га (Љ). Мџну *јџкиућ* пџтом (Љ). Утџнеш тџко *сеџућ* (К). Штџ џвца *лежџућ* вџди (то није далеко) (К). *Идџћ* срџтне нџку џџцу (МГ). Мџнџше *играјџућ* правџ^ац у јенџк (МГ). Ёво зџц! ис-паде ис-чџпре (= из грма) *ваџлајућ* (МГ).

Смаграм да овамо иду и ови необични примјери: Адџм-је бџо у пџс *коџајућ* (К). Бџли-су у бџнкере *сиџћ* (К).

Једини примјер с обликом *лџве* гласи: Рџке^а-ми-е Мџ^арко рџбар штџ-се осакџтио *лџве* рџбу (К).

¹⁸⁹ А. Белић, Историја српскохрватског језика, књ. II св. 2, 1962, стр. 70—71.

¹⁹⁰ Даничић, Историја облика, стр. 362.

¹⁹¹ Даничић, о. с., стр. 350—351.

ИМПЕРАТИВ

230. И у мрковићком говору се употребљавају стари императиви атематског поријекла од глагола јести и видјети¹⁹², али се чују такође и књижевни облици:

јѣђи (ДВ, Г, М), *јѣђише* (Д); *ѡћ*, *море!* (ДВ); *ѡћ* *крѡва* (К), *ѡћше* *крѡма* *лѣпога!* (Р); *виђи* (ВС, Љ).

Али: *јѣди* (М), *вѡди* (ДВ, ВС).

231. У 2. л. једн. императива губи се доста често наставак *и*, нарочито у емоционалном говору, па се то губљење преноси и на облике множине:

ка°ш', син (ДВ, МГ), *оѡвѡр'* *врѡта* (ДВ), *имѡден'-ге* (П), *држ'* *лѡч* (М), *ѡѡш(т)* *косѡр* (К), *излѡн'* (К), *ѡѡин'* (К), *ѡћ* (= *ј е ѡ и*, према през. *ѡјем*) (К, МГ), *ѡћше* (П, Љ, К, МГ).

232. Под утицајем прве палатализације у презенту изговарају се у императиву *ч и ш* мјесто *ц и с*:

вѡчи (Р), *обѡчи се* (П), *ѡѡчи* (Д, К), *исѡѡчи* (П, ВС, Д), *ѡѡчише* (Д), *вѡши* (Д, К), *вѡшише* (Д), *сѡчи* (ДВ, К), *сѡчише* (К, МГ).

233. У императиву се каткад мијењају коријенски сугласници *м* и *н* код глагола узети и почети: *ѡзни* *прут* *о(д)-пѡшке* (МГ), *ѡѡчи* *пѡт* (Љ). Ова појава је позната и презенту глагола *узети*: *ѡзне* (МГ), *ѡзну* (МГ).

234. Императив глагола *ѡѡи* служи као појачање императиву другога глагола, па се ту једначи са извиком 'ѡјде под чијим се утицајем, можда, такав императив и развио (в. т. 428).

Примјери:

П ѡ ѡ *ка°ш'* мало кроз комшије (ДВ). П ѡ ѡ и -ге *дожѡн'* (Д). П ѡ ѡ и *вѡди* онѡ *вапѡр* (М). П ѡ ѡ и *вѡи* *ка* *пише* *тѡјера* (Љ). П ѡ ѡ и *скуѡи* онѡ *бѡце* *нѡка* *дѡђу* *овѡмо* *ге-кѡћа* (Љ). П ѡ ѡ и -ге *дожѡни* (К). П ѡ ѡ и *дожѡн'-ге* (К). П ѡ ѡ *ѡзми* *р ѡ бу* (МГ).

Упореди са горњим примјерима овај: *Ѐјде да п ѡ ѡ е ш вѡѡет* (К).

235. У нашим говорима и књижевном језику постоји одрични императив (у ствари, модални перфекат) ове врсте: *да ниси ѡиснуо!* Овакав императив за прохибицију има и мрковићки говор, али мјесто *ниси* (*нијеси*) испред глагола — стоји *немој* на почетку императивне реченице којом се изриче прохибиција:

Не м ѡ ј *дѡ-си* *м ѡ га ѡ!* (ДВ). Не м ѡ ј *да си му причѡо!* (К). Не м ѡ *да си изѡо-њѡга!* (ДВ). Не м ѡ

¹⁹² А. Белић, Дијалекти јужне и источне Србије, стр. 541; Стевановић, Источноцрногорски д., стр. 89—90; Милетић, Црмнички говор, стр. 448—449.

да си нã-уста стãвио! (П). Немôј вра°та о-кӯће да си затворãла! (Љ, МГ).

Полазећи од конструкције: *Немôј да ме укойãти* при(д) цãмијом (ВС), — ја сматрам да је мрковићки *йрохибицив* с модалним *йерфекциом* домаћа конструкција којом се појачава *йрохибиција* више него обичном забраном (нпр. *немô йричãй*). У вези са овим види модални перфекат, т. 407, б).

ИНФИНИТИВ

236. Инфинитив је сасвим обичан без наставка *и*, а врло риједак са тим наставком:

Оли- *дôћ* с нãма? (ДВ). Блãго-ће *исйãси* (ДВ). Не-ћê *ијêси* ниједнога зãлага (ДВ). Нêћу-се *засмелãй* (ДВ). Јã-се лëњак *дôћ* (ДВ). Сêãгну-се *шидркай* (ДВ). Бôк-ће *дãй* лëпо (= добро) (ДВ). Сêмен-ћеш *усãй*, сêмен-ћеш *йожнêй* (М). Кêã-ће *гъмнуй* и *севнуй*, немôј-се *йриãси* (М). Који-ће прãво *йричãй*, ðн-ће у ценêт *йôћ* (Љ). Јã°-ћу *ићêй* волôма (Љ). Сêã-е лëãко *знãй* (К). Мй-ћемо-те *исйãсиций* о-тêã кãзне (К). Не могãк-ју *убий* (МГ). Немô-га *йушйãвãй* (МГ).

Немô чãпри *цйјену кажуйãй* (ДВ). Јã-ћу-ти *йрãйици* кадйју (ДВ). Мй-ћемо *йðи изрãдйи* (да изрãдимо) (П). Кêã-ће *гъмнуйи* и *севнуйи*, немôј-се *йрийãси* (Љ). Зãклали-су вôла за *јêси* мëсо (МГ).

237. а) Према инфинитиву перфективног глагола *йроменйи* стоји инфинитив итеративног глагола *йроменуйãй*, који је образован од основе презента *йроменуйем*. Ова особина је веома распрострањена у мрковићком говору, а позната је и говорима јужне и источне Србије.¹⁹³ и ђаковачком говору¹⁹³.

Примјери:

зãбранйт-зãбрануйãй (Д, К), везãт-везжуйãй (јã вê жу рêп за рêп; Сã°ме се крãве вез жуйјућ и пуштуйјућ) (П, МГ), узãймит-узãймуйãй (Д), казãт-кажжуйãй (немôј ка жуйват) (ДВ, ВС, К), закупйт-закуйуйãй (чãпре за купуйје) (Д), олизãт-олижжуйãй (немôј оли жуйват тô) (Д), оладйт-олађуйãй (К), променйт-йроменуйãй (променъуйју) (Г, МГ), подмитйт-йодмиђуйãй (П, Д), замуит-замуђуйãй (замућуйје се) (ВС, К), смутйт-смуђуйãй (немôј туйвôду смућуйџат) (Д), намайт-намамлуйãй (нëмој намамлуйват туйћџу) (Д), записãт-зайишуйãй (ДВ, ВС, МГ), испитãт-исйишуйуйãй (Љ), упутйт-уйуђуйуйãй (Немô-ми-га упућуйџат по нйским, сãм ћу дôћ) (Д), напрашйт-найрашуйãй (ДВ, П, К), зарадйт-зарађуйãй (Д, М), досадйт-досађуйãй (Д, Љ), насадйт-насађуйãй (Д), посветйт-йосвеђуйуйãй (К, МГ), йосвеђуйање (Д), пресудйт-йресуђуйуйãй (П, Љ), дочêкат-дочекуйуйãй (туй-је дочекуйџаш) (Д, ВС).

¹⁹³ А. Белић, Дијалекти јужне и источне Србије, стр. 500—501; М. Стевановић, Баковачки говор, стр. 120.

б) По узору на ове примјере наставак *ува* је постао врло продуктиван, па се додаје и другим итеративним глаголима који немају презент на *ује*:

бачит-бачуцаӣ (Д, К, МГ), обрнут-обрнуваӣ (Г, ВС), ођена-ге обрњџју (Љ), отворит-отворуцаӣ (К), спремит-спремјуваӣ (П), спремјували смо (ВС), пуштат-пуштава̄т и *јушијуваӣ* (та не *јушијује*; како-га *јушијују*) (ВС, К), ручит се-ручуцаӣ се (немô-се *ручуцаӣ* с тѣм чѣком) (Д), прискочит-прискочуцаӣ (нѣмој преко мѣђе *прискочуцаӣ*) (Д), слимит-слимуцаӣ (дѣје абѣр да *слимују*, тј. ја, чѣтири кѣзе) (К), сломит-сломуцаӣ (Д, К), научит-научуцаӣ (Д).

в) Посебно треба споменути два глагола из ове групе: *пења̄т-пењуваӣ* и *скитат се-скииуцаӣ се*, гдје према трајним глаголима стоје итеративни (као што су у првој групи: *везат-везџват* и *казат-казџват*): *ѣна-се ѣна̄°је џз-дрво ка° ма̄чка; скииуцала се ш̄-њѣм*. Међутим, *ѣна̄ӣ* је већ почео да добија перфективни вид, свакако по узору на остале глаголе овог односа. Тако: *ѣн се ѣна̄* на товара — значи: он *се ѣоје* (узјаха) на магарца; *ѣн се ѣна̄°* на товара — значи: он *се ѣојео* (узјахао) на магарца. У овом изразу се, иначе, огледа *калк* према албанском: *‘ûri gomarit*.

Наравно, и глаголи који немају према себи перфективног глагола добијају *ува* из основе презента: *џргџуваӣ, разликуваӣ*.

238. Трајни (и итеративни) глаголи *мицаӣ* и *д(в)џзаӣ* гласе такође *миџӣнаӣ* (през. *миџӣњем*) и *диџӣнаӣ* (през. *диџӣњем*), без промјене вида, тако да је *џзам* (VI врста) = *диџӣњем*. Ово може бити аналогија према беспарном глаголу *џужӣнаӣ* (трајати, према именици *џужӣња*): *снѣк не џужӣна̄* млѣго.

239. Инфинитиви *ма̄ћи* и *та̄ћи* гласе редсвно: *ме̄акнӯӣ* и *ше̄акнӯӣ*. Поред *кре̄џӣӣ* говори се и *кре̄џинӯӣ*: да *кре̄џине* ѣ-смега. Трајног инфинитива од овог глагола као да нема, али има трајни презент: *кре̄џа̄°је* ве̄азда.

240. Једини глагол који је дуплирао инфинитивни наставак *џ(и)* у овом говору — јесте *исџасџӣӣӣ* (спасити)¹⁹⁴: *Мӣ-немо-те исџасџӣӣӣ* о-те̄а *ка̄зне* (К), *Ја̄°-се̄ам исџасџӣӣџо* ѣнога *ма̄°лога за̄°јца* (К).

Чува се инфинитив *рӣџе̄ћ* и *рӣџе̄ӣ*, али претежно у околини Бара (Зупци, Спич). Види т. 7, *рвч-*, а).

ПОМЈЕРАЊА У ГЛАГОЛСКИМ ВРСТАМА

241. Због промјене у презентској и инфинитивној основи неколико глагола је прешло из једне врсте у другу.

¹⁹⁴ Види примјере: *џӣӣӣ* и *џӣӣӣӣ*, *ѣџӣӣӣ*, *на̄џӣӣӣ*, *на̄расџӣӣӣӣ*, *џрѣрасџӣӣӣӣ* у Дијалекту источне Херцеговине од Д. Вукушића (стр. 50), док А. Пецо, о. с., стр. 160, наводи само један примјер: *џӣит*. — Решетар, *Der štok. Dialekt*, стр. 199: *ještit, grjštit* и сл. за Дубровник.

а) Поред *врћ-вршу* (*вршем*) — овај глагол има инфинитив *вршѣи* (утицај през. *вршем* и имперф. *вршаше*), а презент *вршем* и врло ријетко *вршим*. Према томе, он припада I и II грсти, а каткад и VIII.

б) Глагол и ћ и има инфинитив *иђѣи* (према имперф. *иђаше*), а презент *иђем* (*иђу*) и чешће *идѣм*. Према томе, он још иде у I врсту само по основи презента, али је све чешћи као глагол VII врсте.

в) Стари глагол *грѣсѣи* има инфинитив *гређѣи* (према имперф. *гређаше*), а презент *грѣдем* (*грѣду*). И он је глагол I врсте само по основи презента. Значајно је да овај глагол чува своје старо значење — **д о л а з и т и**¹⁹⁵.

г) Глаголи *зиђѣи-зиђем*, *лиѣѣи-лиѣје* (плакати) и *куѣѣи се-куѣлем се* прешли су из V у II врсту због гласовног једначења инфинитивне и презентске основе — под утицајем презента.

д) Глагол *д(в)ѣзѣи* — през. *д(в)ѣзам* прешао је из V у VI врсту.

ђ) Глагол **д о с е ћ и** (досегнути) гласи: *ддсеѣи*, перф. през. *ддсме*, а имперф. *досѣме* (без одговарајућег инфинитива), па припада по перф. през. I врсти. Ово је образовање према: *ѣзеѣи(и)-ѣзме* и *ѣзѣмат-ѣзме* (< узимље). Види код Милетића (о. с., стр. 456): *ддсећ* и *ддсесѣи* према *уљѣћ* и *уљдсѣи*.

е) Глаголи **с м р з н у т и** (се) и **с п у з н у т и** — гласе: *смрѣћ* и *сиѣћ*, а имају поред инфинитива — *аорисѣи* (*смрѣгосмо се*) и *радни ѣридјев*: *смрѣгѣан* (ѣн се *смрѣгѣан*) и *сиѣгѣан* (Дѣ-му није нѣга *сиѣгла*). Можда је дјеловао на њихов прелаз у I врсту глагол *мѣћ-мѣгу* и *мѣгне*, јер су, вјероватно, постојали и презент *смрзне* (*смргне*) и *сиѣзне* (*сиѣгне*) који се данас не употребљавају.

ж) Глагол *бѣи* има перф. презент *бѣ(д)не*, дакле по III врсти, али има такође и трајни (итеративни) през. — *бѣда*: У Горѣну *бѣда* лијѣпи дѣван (Љ, П). Слабо *бѣда* пу(т)-Црнице (Љ). *Бѣда* свѣшто (К, МГ).

з) Глагол **с м и ј а т и** се гласи: *смѣѣи се-смѣлем се*, дакле чува врсту (II), али је гласовно нејасан. Одакле *л* (< љ!) мјесто *ј*? Је ли *е* аналогија према *смѣк-смѣга*? Претпостављам да је *л* (< љ) објект-љезе хипокористикона, тј. да је овакав облик потекао из материнског „тепања“ дјетету.

и) Глаголи *ѣрасѣи* и *ѣкусѣи* имају презент и императив по III врсти: *ѣраѣсне*, *ѣкуѣбне* и *ѣраѣсни*, *ѣкуѣбни* (Д, К, МГ).

АОРИСТ

242. Овдје ћемо се осврнути на неке дијалекатске облике аориста, у чему се овај говор добрим дијелом слаже са осталим црногорским говорима.

Тако глагол *мѣћ* има дијалекатски аорист *моѣк*¹⁹⁶, али се чува и књижевни облик *моѣок* (< моѣох):

¹⁹⁵ А. Vaillant, Manuel du vieux slave, Grammaire, стр. 284.

¹⁹⁶ Решетар, Der štokavische Dialekt, стр. 199.

а) Не *могак* му ништа (ДВ). Не *могак* се испастит (МГ). Лежак, не *могак* спат (Д). Оне два друга не *могак* виђет више (ВС). Не *могак*-ју убит (МГ). *Могак*-ли зборит? (ДВ). Не-*могак*-му-се наћ трага није (ДВ). *Могак*-ли-га дтећ? (МГ). ПѢ-пону не *могасмо* о-зйме (ДВ). Оћемо ако *могасмо* (МГ). Али га слабо *могаше* јест на-поне, бѣу уморѣни (ДВ).

б) Сѣ^а(д) нѣшто *йомѡгох* Ёмру (каже *ћак*) (ДВ). Ја-му не *мѡгок* ка^озат (МГ). Не *мѡгок*, браће, и гѡтово! (МГ). Не *мѡгоше*¹⁹⁷ (К).

243. Поред *вићек* итд., говори се *вићок*¹⁹⁸, *вићосмо*, *вићосйе*, *вићоше*: Три лаке беле *вићок* (К), *Вићосмо*-га (К), Не *вићосмо* се (МГ).

244. Од глагола *обрнуй* аорист гласи: *обрйок*, *обрйе*, *обрйосмо*, *обрйосйе*, *обрйоше*: Не поћок даље, *обрйок* се пут(т)-кѣе (ДВ); Ја пок у цардин и *обрйок*-ју пуд-оцамо (ВС, Д); Алија се *обрйе*, а Омѣр мйну (К); *Обрйоше* напрет (ДВ).

245. Аористи од глагола *ѡћ*, *наћ* и *йѡћ* гласе: *ѡок*, *нак* и *йѡк* (поред: *д о ѡ к*, *н а ѡ к* и *п о ѡ к*)¹⁹⁹:

Засну *й*-скут мѡј тѣке *ѡок* (К); Кѣ^а(д) *ѡок* ге-кѣна, *ћене*-ме убй (МГ); Бйк на-воду и *ѡок* (МГ); *Дѡше* Тѣрци (ВС, Д, МГ); Бетйшта бѣу *кѣ^а(д) ѡше* (ЈБ);

Ако *нак* дуван, *ѡбро*-е (Г); А. На^оће-ли штѡ? Б. *На^ок* (К); Ја^о-га *на^ок* (МГ); *Насйе*-ли штѡ? (П); *Наше*-га (Д); *Наше* лисйцу (ЈБ); Нѡ-ју *наше* е-латйнска (МГ);

Пок у забио (П, ВС, Д); Кѣ^а(д) *йѡк* гѡре, *кѡзлиће^ак* није (МГ); А. Пѡје-ли? Б. *Пок* (Д); Мй *йѡсмо* у Бѡр (ЈБ, К); Кѣ^а(д) *йѡсмо* тѣјера... (МГ); *Пѡше* да га дйзају (Д); *Пѡше* ге-кадйја (МГ).

ИМПЕРФЕКАТ

246. Имперфекат од глагола *врћ*, *вѣћ*, *йѣћ*, *йлѣсй* и *бѡсй* гласи: *вршасмо* ченйцу (П, К), *вршау* (ВС, МГ); трй плѡте *вѣчаше* (Р), *вѣча^оу* (МГ); *йѣчаше* лѣп (Д), *йѣча^оу* (К); *йлѣхах* чарѡпе (Д), *йлѣћау* (К); *бѡћаше се* (МГ), *бѡћау се* (ЈБ, К).

Под утицајем имперфекта *г р ѡ ћ а у - м ѣ ћ а у* и, можда, *йлѣћау-бѡћау* јѡтује се каткад *й* и *ѡ* код глагола VI врсте:

рабѡћау (МГ), *йѡћау* штйчице о-самѡ^ора (МГ), *пѣца^оу-йѡћау* (МГ).

247. Имперфекат глагола *звѡй* твори се од основе презента:

Нане-ме *зѡваше* (ДВ). *Зѡчаше*-се Ками на-ками (Р). Кѣна пѡшина се *зѡчаше* (Р). *Зѡваше се* мецидйја (ЈБ). *Зѡчаше*-ме наница ба^ѡбова (МГ). Мй-ге *зѡвасмо* (ДВ). Тѡ *зѡвау* вйнћерѡѡ *й*ле (ДВ). Тйзи пограничари се *зѡвау* удѡдйје (ДВ). Клубаша се *зѡва^оу* та стра^нка (ДВ). Бѣци-га *зѡва^оу* (К). *Зѡчау* га Јѣко (К).

¹⁹⁷ У мрковићком гов. нема 2. и 3. л. једн. аориста *мѡже*, него само *мога* (могак-ли?).

¹⁹⁸ Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, стр. 71—72.

¹⁹⁹ Милетић, о. с., стр. 453.

типичско значење [каже се: коломбѡћ је *ѡрасе^{ан}*; тѡп је *ѡѡко* (ДВ), *ѡѡке^{ан}* (ЈБ, МГ)].

Можда је *ѡораснуѡ* постало према основи презента глаг. *ѡрасѡ* (т. 241, и).

254. Наставком *ен* твори се трпни придјев од глагола I и неких глагола III врсте и при том се јотује *ѡ*, свакако по узору на глаголе VII врсте (грађен, омлађена):

ѡлђене лѡсе (Д), *ѡђђен* товѡр (ДВ), Гѡдине нѡсу биле *завѡђене* (заведене, уписане) (П, ВС, Д); У кѡћу свѡ *украђено* (МГ); Кѡкот гла^ѡмом *ѡкѡђеном* олетѡ у-Улцѡњ (К); *ѡрокѡђена* (МГ).

Наставком *ен* се твори трпни придјев глагола IV₁ врсте: *ѡмѡђен* и *ѡбѡђен* (Дѡте-ѡе *ѡмѡђено*; Змѡја-је *ѡбѡђена*).

Од *ѡокрѡѡ* и *налѡѡ* трпни придјевѡ гласе: *ѡокревѡђен* (Куђа-је *ѡокревѡђена*, — с наслоном на итеративни глагол *ѡокревѡѡ*) и *налевѡђен* (с наслоном на итеративни глагол *налевѡѡ*).

Трпни придјевѡ глагола VII врсте којѡма се глаголска основа завршава на уснени сугласник — гласе:

куѡѡен (ДВ, К), *ѡѡѡђено* (П), *зарѡђен* (К), *ѡдрѡђен* (П), *ѡглавѡен* (ДВ), *налѡдрѡвѡен* (Р), *слѡмѡена* (МГ).

Видјели смо у партији о старом јѡтовању (т. 100) да се ова појава не може објаснити фонетским путем (к у п љ е н > к у п - ј е н > к у п е н, са испадањем *ј* (*ѡ*) испред *е* као у генитиву *зѡме* према ном. *зѡмѡја*). Зато сам овај облик трпног придјева објаснио морфолошки: према *ѡгрѡђен* (*ѡгрѡпст*), *мѡшен* (*мѡшит*) *ѡѡѡжен* (*тужѡит*) — доби-вено је *куѡѡен* и сл. Према томе, ова појава је слична донекле знатно широј појави у призренско-тимочком дијалекту и ѡваковачком говору, гдје се не јѡтује у трпном придјеву ниједан сугласник код глагола VII врсте⁰⁰.

Ипак остаје загонетно зашто се у мрковићком говору каже *ѡлђен*, *ѡђђен* (поједен), *завѡђен* (заведен), *украђен* (украден) — према *ѡлађен* и *грађен*, а *куѡѡен* и *зарѡђен* — према *ѡгрѡђен* и *мѡшен*. Из тога морамо закључити да зубни сугласници чувају старо јѡтовање, чак га и проширују по аналогѡји, док га уснени сугласници у овом случају губе. Међутим, кад се данас каже *каѡѡла*, *зѡмла* (каткад *з ѡ м ѡ ѡ ѡ*), *ѡѡбли*, *ѡѡѡѡли*, — то значи да у *куѡѡен*, *зарѡђен* и сл. имамо аналогѡју према *ѡгрѡђен*, *мѡшен*, а не гласовну појаву.

Можда су трпни придјевѡ *ѡлђен*, *украђен* и *ѡђђен* настали по узору на имперфекте *ѡлђѡу*, *ѡѡђѡу*, *крађѡу* и сл.

255. Интересантно је такође, и ново, да се од неких (непрелазних) глагола VII врсте твори трпни придјев и наставком *н* и наставком *ѡѡ*, али у оба случаја врши службу радног придјева (слично као код споменутих глагола III врсте):

⁰⁰⁰ А. Белић, Дијалекти јужне и источне Србије, стр. 151—152 (*рад-ен*, *ѡрав-ен* према *ѡад-ен*, *ѡуб-ен*); М. Стевановић, Ђаковачки говор, стр. 64—66.

Кўће *изгдρείше* (ДВ); Кдме-е кўћа *изгдρείша?* (Д); Кўћа-му-је *изгорела* (*изгдρείша*) (К); *изгдρείш* = *изгорео* (П, ВС, Д), *изгдρείши* = *изгорели* (МГ);

Изгдрено бёше свё (ДВ); Кўће бёу *изгдрене* (ДВ); Он-је *иосёђен* (= п о с е д њ о) (Д), али: Тй нёси *иоседйю* јдшт (Д); *Посёђен*-је бйо кё^а(д)-се оженйю (ВС, Д); Сйнои-су-му *иосёђени* (К); *иосёђен* = *иоседйю* = сёд (К).

Да су и ови трпни придјевни блиски *йридјевима*, показује придјев *к р в а в*, који обично гласи *к р в а и ш*: Кдза бёше свя *к р в а и ш а*, Ня^аће овцу *к р в а и ш у*. Ова гласовна измјена нема никакве везе са *рогаиш*, *главаиш* и сл., него је потекла од значењске и функционалне блискости овога придјева са *иораснуиш*, *иукнуиш а* и *изгорейша*

СЛОЖЕНИ ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ

256. Осврнућемо се овдје на перфекат, плусквамперфекат, футур, футур егзактни и потенцијал, али само уколико се тиче морфологије. Значење и употреба сваког од ових облика биће обрађени у синтакси глаголских облика.

а) *Перфекаиш* се твори као и у књижевном језику, али треба истаћи да је историјски перфекат без помоћног глагола рјеђи него у другим нашим дијалектима који имају дужу и потпунију еволуцију:

Насййнуо си (Д), *Променйю-се свёт* (Љ), *О-смега-смо креййле* (К); *Тйца олеййла*, а дёте *умрело* (МГ).

Као што постоји итеративни презент *буда* од глагола *биши*, тако постоји и радни придјев од тог истог облика:

Будало-је (ДВ) = Бивало је. *Будале* су такве рабдте (ДВ).

Непотпуни глагол *велим* има у овом говору, поред презент а и имперфекта, и облик перфекта, али врло ријетко:

Марко Бошков-је *велдо*: Црна Гбра-ће победйт (ДВ). Онй паша је *велю...* (К). *Велйли* су му... (Г).

Један једини примјер перфекатске конструкције која се састоји од презент глагола *имаиш* и *йриног йридјева*: *Ймаиш-и сá^аишо* йзбек кокордза? (Љ) — представља *калк* према перфекту албанског језика (W. Simochowski, *Le dialecte de Dushmani*, стр. 144). — Упореди са овим сличан утицај њемачког језика на сусједне пољске говоре: ја *to tam sprzedané* (*ich habe verkauft*) мјесто пољског *sprzedalem* (J. Vendryes, *Le langage*, 1950, стр. 343).

б) *Плусквамйерфекаиш* се твори, као и у књижевном језику, од имперфекта и перфекта глагола *биши* и радног придјева. Првим обликом плусквамперфекта се казује доживљена, а другим — по правилу — недоживљена радња:

Бјек бйю у шпедат (ВС), *Ја нё-бек јёо* (М), *Свёкои бёше сёо* (ДВ), *Бёше се уйдзна* луђима (ВС), *Гё-беше бйю онй* Калиман? (Д), *Бёу дёшле* (ДВ);

Дџио-е био међет (Д), *Био-е сие^акнџо огѣ^ањ* (Д), *Ми-смо били габоњали* (= погријешили) (МГ).

в) Видјејемо у партији о *инфинитиву* да се овај облик у футуру и другдје доста често замјењује везником да + презент (т. 426). Међутим, и *футур са инфинитивом* је чест, али ипак рјеђи него у сусједним црногорским говорима:

Он-ће исидаси пред спилу (ДВ). *Калѣ-ти глава* (ДВ). *Нећу се засмелѣи* (ДВ). *Ја-ћу-ве идњейи* (= повести) (ДВ). *Ја-ћу ирдѣишии* (= послати) кадију и два заптије (ДВ). *Чѣле ће се ројѣи* (ДВ). *Бок-ће дѣи* лѣпо (ДВ). *Гѣ-ћу улѣи оџо?* (ДВ). *Кѣ^а(д)-ћеш доћ* у Дѣбре? (МГ). *Оће-ли забелѣи?* (ДВ). *Тѣ-ћейе-ме, рѣко-е, укоидѣи* (ДВ). *Бѣирум нѣвестом, па-ћемо ирчѣи* (П). *Грђи-ће идћ нѣ-ће доћ* (П). *Доће* тѣшки дѣани (ВС). *Сѣтра и зајтре ћу доћ*, ако могак (Љ). *Ја-ћу ићейи* волѣма (Љ). *О-ли се куйлѣи?* (Љ). *Кѣ-ће идћ* ге-ѣвце? (К). *Пѣсле ће иѣи* вѣду (К). *О-ли досеи* мѣло слѣме? (МГ). *Мѣло-ће врѣме офрескѣи* (МГ).

У реченици: *Јѣно рѣло-ћу да ѣсу* — имамо такође футур и не видим никакве синтаксичке разлике између овог футура и футура са инфинитивом у горњим примјерима.

Од глагола *идћ* и *доћ* — футур гласи: *идћу* (П, К), *доћу* (Д, МГ), *доће* (ВС), *доћемо* (К, МГ).

г) У овом говору нема *футура егзактног*, него га замјењује футур:

Кѣ^а(д)-ће мрћ, ка^озѣху му (Љ); *Који ће прѣво ирчѣи*, он-ће у ценѣт пѣћ (Љ); *Кѣ-ће идћ*, ѣзеће срѣлу (К); *Кѣ^а(д)-ће доћ* сајбѣја за тѣле, тѣ^апут-ће-ти бит — лѣле! (МГ).

д) Мрковићки говор има два *ипотензијала*: за садашњост и за *ипрошлост*, као и други црногорски говори (*ја-бик ка^озѣ* и *ћѣ^ок рѣћ*).

Помоћни глагол у потенцијалу за садашњост стоји врло често испред радног придјева и већином је акцензован:

бѣк поше^а, *бѣк* пита^о, *бѣк* ѣзо дѣгле, *бѣ* кѣдну^о, постио *бѣк* гѣдину; би иска, *ја-бик-му* ка^озѣ.

Сматрам да се у овоме огледа утицај помоћног глагола у потенцијалу за прошлост: *ћѣ^ок* дѣњет, *ћѣ^оше* доћ.

Посебно треба истаћи да 3. л. мн. потенцијала за садашњост има облик *бише* мј. б и књижевног језика.

Не-бише-е дѣли (ДВ); *Штѣ-ме* нѣ-бише носѣли, не мѣгу ићѣт (Р); *Кѣ^а-би* пѣла кѣша, *бише* нашли (П); *Велѣку* кѣрист *бише* направили (Д); *Горѣ^онци* *бише* рѣкли — пањѣга, а мѣ — пѣнѣра (К).

Разлика између потенцијала са *садашњост* и *ипрошлост* је строго спроведена, јер се сваки од њих употребљава само у својој временској ситуацији²⁰¹:

а) *Ја-бик-му* ка^озѣ (К); *Рѣно* да дѣћеш, *би* наше^а (Љ); *Он-би* јѣр^о (ДВ).

б) *Дѣ-си* вѣћр^о тѣ^о хѣцу, ба^обо, *ћѣ^оше* илѣка^ои (Љ). *Да-је* мѣге^а самлѣт, *ћѣше* доћ дѣма (МГ).

²⁰¹ Милетић, о. с., стр. 553, није повукао разлику између ова два потенцијала црмничком говору. Он уосталом није ни обрадио потенцијал као посебну јединицу.

ПОРЕМЕЊАЈИ У ГЛАГОЛСКОМ ВИДУ

257. а) Перфективни глагол *издѣсѣи* врло ријетко се чује, јер га је истиснуо глаг. *ијдѣсѣи* (према през. *ијем*) у коме се *и* осјећа као префикс. Пошто се ово *и* скоро редовно губи у аористу и радном придјеву за жен. род, то *ијдѣсѣи* има у та два случаја облике трајног глагола, али му је вид перфективан [т. 48, а) Почетак ријечи]:

Свѣ-је (траву) *јѣдоше* (= поједоше) (ДВ); Трѣ вѣка *јѣдоше* (= поједоше) кдња (П); *Јѣде-ми* (= поједе ми) лисѣца кдкошке (МГ); *Јѣла-те* чѣма! (МГ); Морѣја-те *јѣла!* (каже се стоци) (К); Змѣја-те *јѣла у-ѣши!* Дѣ-те змѣја и з ѣ је! (МГ); *Јѣће-ме* (= ујѣће ме) кучѣћ (МГ).

На тај начин је овај глагол у облицима: *јдѣсѣи* (*ијсѣи*), *ијем* (*ију*), *ијаше* — имперфективан, а у облицима: *ијдѣсѣи*, *јѣдок*, *јѣла*, *јѣ(ш)ће* — перфективан.

б) Глагол *иенѣи* је трајан, а изведени глагол *иенѣуваи* (през. *иенѣ^оје* се) — итеративан. Међутим, аорист и перфекат гл. *иенѣи* постају перфективни због резултативног значења (*ја-се иенѣк* = ја се попех; *ѣн-се иенѣ^о* = он се попео), па и овај глагол иде ка перфективности. Мада се још осјећа да је *иенѣ се* = *иенѣ^оје се* (нема инф. п е - њ а в а т, како бисмо очекивали према презенту *иенѣ^оје*), ипак горњи примјери с аористом и перфектом показују да се већ формира пар *иенѣи-иенѣуваи* на бази: перфективност-имперфективност (т. 237, в).

МИЈЕШАЊЕ ГЛАГОЛСКИХ ПРЕФИКСА

258. У употреби глаголских префикса мрковићки говор се осјетно разликује од књижевног језика и сусједних црногорских говора.

а) Најчешћа је замјена префикса *ире* — префиксом *ири*:

иригнаи: Прижѣни ђвце пу(т)-тамо (ДВ); Пригнали-ге отѣда (МГ); *иридаи се*: Прида^ојте се (К); Придаде се Каплано^оћ (МГ); *ирикѣнуи*: прикѣнут мејдѣ^{ан} (МГ); *иријдѣсѣи*: Ђе-ли-се примјѣстит? (ВС); *ириѣсѣи*: Немѣ-га припаѣт (Р, К); припа^о-се (МГ); *ириселѣи*: Ђтли-су-се присѣлили Вѣлићи (Д, Љ); *ириѣћ*: приѣкло-ме (МГ); *ирискочѣи*: Мѣш-и прискочѣт? (ВС); Нѣмој преко тѣ мѣће п р и с к о ч ѣ ѣ а т (Д); *ириѣћ*: притѣкне (ВС), притѣкло (МГ); *иришенѣи*: Ђ-ли тѣ пришенѣт? (ВС).

Замјена префикса *ире* — префиксом *ири* позната је и другим српскохрватским говорима²⁰². Та замјена је у овом говору појачана обликом предлога *ири(ѣ)* [< прѣд], који се развио гласовним путем (т. 16, в).

²⁰² П. Ивић, Die serbokroatischen Dialekte, стр. 172: *ириврнем* — за шумадијско-војвођански говор; Бер. Николић, Сремски говор, стр. 312: *Придображење* (и Преображење), али је у Срему обичнија замјена преф. *ири* са *ире*: *ирејавио*, *иретисло*, *иречекам* и сл. (стр. 312—313).

б) Код три глагола префикс *йре* је замијењен — префиксом *йро*: *йровдрийи*: Гла̂т-ће-те проварит (К); *Он-ме проварио* (МГ); *йроврнуи*: Све-је проврнуто (МГ); *йрокйнуи*: Ожу-ли-ју (дрву) прокйнут? (МГ).

в) У једном примјеру префикс *йро* је замијењен — префиксом *йре*: *йресочии* (К).

г) Код пет глагола префикс *о* замјењује друге префиксе књижевног језика и сродних му дијалеката:

оведрийи (= изведрити се): Оведрило се (ВС, МГ); *оредийи* (= уредити): Оредила-е кућу (П, К); *оскуйјџи* (поскупити се): Шећџ-је оскупјџо (П); *осудийи* (= усудити се): Како мога осудит та ђевџка да га љзме? (П); *очудийи се*: Очудик се кџ^а(д)-га виђок (П, МГ); *овенуи*: Гбра-е овенула (МГ).

д) Код четири глагола префикс *у* замјењује друге префиксе књижевног језика:

уближйи (= приближити): Уближйо-се кијамџ (Љ); Уближй-смо-се тџји срџжи (К, МГ); *уквџси* (наквасити): Уквџсик-се синоћ (П, К); *умокрийи* (= смокрити); Умокрик-се на пџндеру (МГ); *йраси* (= порастати, нарасти): Коломбџ-је йрасџ^{ан} (Љ), Ђџца су йрасла (К), Урасла ђџца (М).

Посебно је питање колико се у овоме огледа индивидуални развита мрковићког говора, а колико евентуални архаизми које је овај говор могао очувати. Из овог материјала се види само — да је мрковићки говор распоред глаголских префикса извршио до извјесне мјере друкчије него остали црногорски говори.

Прилози

ПРИЛОЗИ ЗА МЈЕСТО И ПРАВАЦ

258. гџ²⁰³, нйге, њџге, гейнге

а) Гџ (< кџдџ) је упитни прилог за мјесто:

Гџ-ћеш? (ДВ), Гџ сџди? (М), Гй-је вџјска? (ДВ, К), Гй-је Мркоић? (ДВ, Р), Вйдо гй-је? (П), Гй-е на-пџ свџта? (К), Гџ-ти-е ба'бо? (МГ), Гй-је-га? (ДВ, П, Р, МГ); в. т. 16, г.

б) Прилог *ге* + *номинайив* врши службу предлога *код* с генитивом и предлога *к* с дативом:²⁰⁴

а) Чўва волџве *ге-кућа* у дџњу пџчу (ДВ). А. Гй-је-га? Б. Бйџо је *ге-ми* (ДВ). Бйџо-е *ге-Исўф Нйкичић* де^анџс (ДВ). Тамо *ге-Брайм Усџно^нћ* (ДВ). Сўло-е бйџо *ге-ми* йтрос (Р). Тў *ге-иџмија* (П). Ови-е бйџо *ге-ми* (Г). Не^анџс *ге-ја*, сўтравџе *ге-и* (ВС). *Ге-кџ-сте* бйџи синоћ? (М). Позајмўјемо јџде^{ан} *ге-дрўги* дџк-се отвџре пўтови (М). Тамџн

²⁰³ Милетић, о. с., стр. 434.

²⁰⁴ Вошковић Р. et Маџеки М., L'examen, стр. 12.

тљјера *ге-наше куће* извире вљда (М). Негљва сљсра-е *ге-ћевљјка мљја* (Љ). Сљћљли су удудљје тљрски *ге-кљла* и у Међурљч (Ш). — А. Гљ-е врића? Б. Тљ-е *ге-шенљћа* (К). — А. Гљ-си бљо? Б. У Комљну. А. *Ге-кљ*? Б. *Ге-Амљш Жућљл* (К). — *Ге-кљ-си* ручљо? (К). Сљ^а(д)-е бљла *ге-јљ*^љ (МГ). Поћљше да пљшу *ге-јљде^ан љма* (МГ). Вљлови-су-ми *ге-кљћа* (МГ). Кљ^а-е бљо *ге-мљ*? (МГ). Сљћљ *ге-мљ* тљје^а двљ^љ дљ^ана (МГ). *љма-ги-е* тљмо (= Тамо код хоље) (МГ). Увели-смо-га *ге-Анљо Нљлић* (МГ). — *Ге-кљ-си* бљо сљноћ? *Ге-Мљјо* (МГ).

љ) Поћљсмо *ге-мљ^љмија* на Кљње (ДВ). Дљбе^ар дљшо нљтко *ге-нљшкљ* (ДВ). Ја грљдем *ге-кљћа* (ДВ). Гредљо-је *ге-мљ* (ДВ). Дљћљте *ге-јљ* (ДВ). Дљће крљл *ге-мљмија наша* (ДВ). Дљће врићом *ге-кљћа* (ДВ). Дљшла-си *ге-ћевљјка* (ДВ). Ко нљће дљћ *ге-јљ^љ*, не велљ ни јљну шестљцу (ДВ). Нљка-ге (= волове) пожљну (1. л. једн. през.) *ге-кљћа* (Р). Штљ нљће дљћ *ге-шљ^љ*? (Р). 'Ајт *ге-кљћа!* (Г). Немљ ићљт *ге-кљћ* (Г). Ићљли-су *ге-калљћер* (ВС). Без нљ нљма пљта *ге-кљћа* (ВС). Пљшли су *ге-госљљљар* (ВС). О-ли дљј *ге-јљ^љ* прљје нљ-си минљо? (М). љна-е минљла *ге-Амљш Адљмов* (К). Дљшле су онљ жљне *ге-јмро* (К). 'Ајде *ге-јљ^љ* (К). Дошљ^а *ге-јљ^љ* (К). Пљћи тљ *ге-сљн љин* (К). Јљ^љ-се^а(м) звљ^љта *ге-јшљм* (МГ). И црљни пљбро нљке^ат вљше *ге-љн* (МГ). Кренљо зљт да пљђе *ге-шљ^љшља* (МГ). Нљ-пође *ге-Нљ-риља* (МГ). Дошљ^а чеснљком *ге-кљћа* (МГ). Да дљјемо: *ге-јљде^ан*—на ивтљ^љр, *ге-љрљги*—на сљфљр (МГ). Идљш *ге-нљвљсља* (МГ). 'Ајт *ге-нљвљсља* да спљш (МГ).

Ове су конструкције толико распрострањене да се чују на сваком кораку и ријетко ће Мрковић друкчије рећи. Пошто постоји истовјетна конструкција у албанском језику: *Urropi te me* = Бљирумте *ге-јљ^љ* (ДВ, ВС, Љ, К, МГ), јасно је да се у овоме огледа албански утицај, који ће бити стар с обзиром на стабилност ове црте у мрковићком говору. Из П и с к о в е (Pisko Julius) *Kurzgefasstes Handbuch der nord-albanesischen Sprache*, стр. 98, види се да је *te me* = *bei mir* одлика свих регијских говора²⁰⁵.

в) Прилог *нљге* има најчешће исту службу као у књижевном језику:

Не-могљ-му-се наћ трага *нљге* (ДВ). Нљ-беше шкљле *нљге* (Љ). Нљма *нљге* кљ^љ тљјера кон-студљнца (Ш).

У неким примјерима *нљге* одговара општој замјеници *икакав* и врши атрибутску службу:

Вљјска црногљрска-е дљшла без *нљге* штљте (Ш), тј. не учинивши Мрковићима никакву штљту; Жљба кљром (= корњача) жљви без *нљге* вљде (К), тј. без и к а к в е воде (= без воде).

У црмничком говору се каже: *Остљ-је без нљће нљшља* (без нљће нљкога).

г) Прилог *нљге* врши исту службу као и у књижевном језику: Мљче кврљчи *нљге* (ДВ). Мљрам *нљге* да пљђу (Д).

²⁰⁵ W. Simochowski, о. с., стр. 198, објашњава употребу *предлога* с номинативом у албанском језику (ти су предлози по поријеклу *љ р и л о з и*, као и у нашем случају).

д) *гејнге*, *ѝнге* = негдје друго (Leskien, Serbokroatische Grammatik, § 686: *inđje anderswo* = *inъdě):

Немѵ *гејнге* иђѣт (Љ). Дѧ-је *гејнге*, бѣк габѵѵо пѵт (Љ). Тѵ-се *ѝнге* сѣкло, а не у нашу зѣмлу (К). Седѧ-ли тѵ или *гејнге* (гѧ *ѝнге*)? (К). Поше^а *гејнге* (МГ).

260. а) *кѵђе* (нѣкуђе, њѣкуђе), *свѵђе*

Сви ови прилози имају партикулу *ѵѣ* која је по најновијем јотовању дала *ђе* (уп. *qodě* и *vъodě* код L. Sadnika und R. Aitzetmüllera, Handwörterbuch, стр. 47 и 152). Према томе, *кѵђе* (правац) и *свѵђе* (мјесто) су архаични прилошки облици:

Кѵђе знѧ и *кѵђе-је* (ДВ). *Кѵђе-је* утѣко Ацѣја? (ДВ). *Кѵђе-је?* (Љ). *Кѵђе-ђе?* (К). *Кѵђе-ћу ја°?* (К). Те *ја°* минѵк *кѵђе* кѵћа Ра°мо^аћа (МГ). Не могѧк да мрѣдну *нѣкуђе* (Д); *њѣкуђе* (ДВ), *њѣкуђе* о-тѣк бр-де^ак (Д);

свѵђе (ВС, МГ), Мотѧли-не *свѵђе* (ВС).

в) *ођѣн* (ођѣна), *ођѣр* (ођѣра), *одѣн* (одѣна), *онђѣн*

Ови прилози потичу од некадашњег *ovъdě, onъdě и партикула *н(на)* и *р(ра)* [Leskien, Serbokroatische Grammatik, § 686]:

Идѵћ и *ођѣн* (Љ). Грѣѧаше *ођѣна* (Љ). Прѣда-се *ођѣна* (К). Јѧ°-ти дѧ°ју сарѧје *ођѣна* (К). Јѧ°-ћу-ге чѣка°т *ођѣна* (МГ). *Одођѣн* у Можѵру (К). Јѧ°-га познѧ°ју *одођѣн* (К). Мѣчи оѵѵ дѣте *одођѣн* (МГ). Онѧ штѵ-се јучѣра оmlађила нѣје *одѣна* (МГ); *ођѣр* (ДВ), *ођѣра* (ДВ); *одѣн*, с партикулом *де* (ДВ, П, МГ), *овдѣна* (Ш), *ѵѵѣ* (К), *онђѣн* (М, МГ).

261. *ѵѵудѣјѣр* (тудѣјѣра), *ѵѵудѣр* (тудѣра), *ѵѵудѣн* (тудѣна), *удѣр* (удѣра), *одуѣр* (одуѣра)

Ови прилози за правац потичу од старих образовања *t-ŕda и *t-ŕdě, *ov-ŕda и ov-ŕdě (Leskien, Serbokroatische Gram., § 686) са партикулама *р(ра)* и *н(на)*. Прилог *удѣр* (удѣра) постао је сажимањем на слѣдећи начин: о в у д и ј е р > о в у д е р > оудѣр > у д е р, а о д у в ѣ р (МГ) — метатезом послѣје чега није било сажимања у прва два слога: о в у д е р > о д у в е р .

Примјери:

Нѣје *ѵѵудѣјѣра* та граниѧа (ДВ). Пѵт-је *ѵѵудѣр* бѣо (Ш). Пѵт-је ѵсе^ак, не мѵгу минѵт ни волѵви јѧрмом *ѵѵудѣр* (К). Иђѧу ѵвце вѧше *ѵѵудѣра* (МГ). Немѵј *ѵѵудѣра* (МГ). Ни волѵви јѧрмом не ѣду *ѵѵудѣра* (МГ). Минѵ°о-си волѵма *удѣр* (Д). Црѧогора дѵђе *удѣр* (МГ). *Удѣра* пасѧ°ју (Д). Уфѧти мѣ^агла *удѣра* (Ш). Тѧко-ге зѵву цѣла бѧнѧа што нѧшки прѣѧа *удѣра* (Ш). Долѧзи пѵсле пѵ(д)не *удѣра*, а врѧѧа се ѵјтро отѵда (= преко Можуре) (Ш). Удем *удѣра* (ВГ). Крѧтли-е пѵт да идѣмо *одуѣр* (МГ). Јѧ° грѣду *одуѣр*, чѣкај-ме тѵ (МГ).

У Међуречу *овдѣр* = отуда; дакле, губи се *у* и нема сажимања. Овај примјер показује да је сажимање групе *ије* > *е* старије од губљења *в* (овудер > оудер и удѣр).

262. *ӣу-на, ӣујера, ӣујерице*

Како се развио прилог *ӣујера*? Свакако додавањем партикуле *ј* (т̄ј). Према прилозима *џгор-џгоре*, *нӣздол-нӣздоле* могло је доћи *е* као појачање старој партикули *ј*, а затим је додата и друга партикула *ра*. Дакле, *туј-туј* ^{е²⁰⁶} — *ӣујера*. Можда је за додавање *е* на *ј* (т̄ј-е) прије могла послужити као узор партикула *ре* (< же), која се чува у сусједном зубачком говору (до-сѣда-ре, т^а-пута-ре).

Примјери:

ӣу (МГ), *ӣуна* (ВС, МГ), баш *ӣујера* (ДВ); *Не̄јсу ӣујера* (Р). Пог̄йнук о-зѣме *ӣујера* (ВС). Там̄ан *ӣујера* ге-на̄ше к̄уће изв̄ире в̄ода (М). Заст̄аде *ӣујера* крај-н̄е (Љ). *Т̄ујера*-се с̄екла п̄ара (Љ). П̄д̄и в̄ит ка̄ п̄ише *ӣујера* (Ш). В̄еш'-ге (= товаре) *ӣујера* (Ш). *Ӣмате-ли* в̄оду *ӣујера* блӣзу кон-к̄уће тв̄дје? (Ш). *Не̄си* б̄ио *ӣујера* т^аѣ-д^ана (МГ). Пог̄йнуше *ӣујера* (МГ). *Т̄у*, *ӣујера* њ̄елаше (МГ). *Ӣмаш-и* св̄е ов̄це *ӣујера*? (МГ). П̄д̄шли су *ӣујера* за вукор̄лаком и на̄шли-га у-гр̄оп (МГ); *ӣујерице* (ДВ, ВС, Д).

263. *д̄иле-н* (д̄тли, д̄тла) и *д̄д̄иле-н* (д̄д̄тли)

д̄кле (д̄кли, д̄кла) и *д̄д̄кле* (д̄д̄кли, д̄д̄кла)

Ови прилози правца су стара образовања од предлога *од* и *до* и замјеничких облика *kolē*, *kolī* и *tolē*, *tolī* (Leskien, Serbokroatische Gram., § 687) и казују просторни однос (а *докли* — служи као временски везник). Поред облика са *е* и *и* на крају, који су историјски оправдани, говоре се и облици са *а* (д̄тла, д̄кла, д̄д̄кла), који су нарочито чести у ДВ и иду у специфичности уже околине Бара. Ово *а* је дошло као покретни вокал под утицајем других прилога, управо као напоредни вокал са *е* и *и* (нӣздоле, нӣздоли, нӣздола). Прилошки облици *докле*, *докли*, *докла* употребљавају се већ у приморским лекционарима XV в. (Решетар, о. с., Rad 136, стр. 178).

Примјери:

а) *Д̄илен* штуд̄ира (ДВ). *Д̄иле*-се на̄јвише ж̄ену (ДВ). Д̄џке-се *д̄иле* (ДВ). *Д̄иле*-се д̄игне (К). Б̄јеш' *д̄иле* (МГ). *Д̄иле* ск̄дчи у Ч̄к̄ла^а-вицу (МГ). М̄е^акни-се *д̄и ли*! (К); *д̄шла* (ВС).

б) *д̄д̄илен* (ДВ), *д̄д̄иле* (ВС), *д̄д̄или* (К).

в) *Д̄кле* нар̄д̄ опе^ан̄цима у ца̄м̄ију? (ДВ); *д̄кле* (К, МГ), *д̄кли* (К); *Д̄кла*-сте ви? (ДВ); *Д̄кла*-е д̄н? (ДВ); *Д̄кла* дол̄азаше? (ДВ, М).

г) Зна̄-се *д̄д̄кла*-су М̄рко^ићи, а *д̄д̄кла* Д̄д̄бро^ода (ДВ).

О временском значењу везника *докли* в. т. 338.

264. а) *озг̄ор*, *озг̄ора*; *џгор*, *џгора*, *џгоре*, *џгору*

Ако се радња креће одозго наниже, онда се употребљава прилог *озг̄ор* (озгора) [*<от + с + гор*]:

²⁰⁶ А. Пецо, Говор источне Херцеговине, стр. 161: *ӣује* и *ӣујена*, са партикулама *је* и *јена*.

Њеко грѣде (= долази) *озгбр* (Д, МГ).

Ако се радња креће одоздо навише, онда се употребљава прилог *узгор* и сл.:

Гађау *узгор* (= увис) (ДВ). Не глѣак ни *узгор* ни *низдо* (= ни горе ни доље) (ДВ). Он-га цўка *низдо*, а дно йде *узгор* (= горе, н а в и ш е) (МГ).

Ја йду *узгора* (= горе, навише) (МГ).

Глѣдам *узгоре* (МГ). Ајт *узгоре* (= горе, н а в и ш е)! (МГ). Одођер па *узгоре* = Одавде навише (Ш). Оне излѣгоше *узгоре* (= горе, н а в и ш е) (МГ).

Рѣп кратки, ўва *узгору* (= уши усправне): те^амѣ^ан мѣли вўк (Р). Ја^о двйзају чашу *узгору* (= горе, навише) (МГ). О-ли *низдолу* или *узгору* (наниже или навише)? (МГ). Ја йду *узгору* (= навише) (МГ). Шѣта у вѣрош: *узгору-низдолу* (горе-доље, навише-наниже) (МГ).

б) *оздбл*, *оздбѣ*; *низдо*, *низдо*, *низдо*, *низдо* (н и з - д о л и), *дбл*

Ако се радња креће оздо горе (навише), онда се употребљава прилог *оздбл* (*оздбѣ*):

Зѣри (сунчеви зраци) му *оздбл* дођдше (ДВ). Нѣ-дође Аўс(т)рија *оздбѣ* (К).

Ако се радња креће озго доље (наниже), онда се употребљава *низдо* и сл.:

Не глѣак ни *узгор* ни *низдо* (ДВ). Он-га цўка *низдо*, а дно йде *узгор* (МГ).

Он пѣђе *низдо* (= наниже) (Г, К).

Минўо-е кѣкот бедѣ^ањом *низдо* (= наниже) (Д). (Пух) к о - р ѣ з о м (= кичмом) *низдо* (= наниже), ногѣма при тавѣну (К). Тѣ-је *низдо* (= наниже) свѣ њѣк (К).

О-ли *низдолу* или *узгору* (= наниже или навише)? (МГ). Шѣта у вѣрош: *узгору-низдолу* (МГ). Вѣда грѣде *низдолу* (доље, наниже) (К). Правѣ^ац *низдолу* (*низдо*) у Полѣкоњ (МГ). Дѣ-ти мѣну *дбл* (= доље) (МГ).

Акузативна прилошка сложеница *узгор* постала је према *озгбр*, а *низдолу* према *узгору*.

Шта је *дбл*: стари локатив или нова појава према *низдолу*? Иако се именица *дољ* не налази на списку старих у основа (уп. прилог *долѣ* > *доље*), ипак се облик *долу* налази као прилог у старословенским спмменицама: *долу* adv. hinab, unten (L. Sadnik und R. Aitzetmüller, Handwörterbuch.). Према томе, и мрковићко *дбл* (доље) може бити архаизам.

265. *сѣрѣш*, *исѣрѣда*

Ови прилози значе н а п р и ј е д, а *сѣрѣш* (*сѣрѣда*) може имати и временско значење (р а н и ј е):

а) Свѣтови йду *сѣрѣда* (ДВ); Ја замѣк волѣве, бѣ^обо-ми минѹ *исѣрѣи* (МГ); Кѣ^а(д) оѹи мѣ^оли бѣше-ми минѹо *исѣрѣда* (МГ);

б) То *сѣрѣда* (= раније) нѣ-зна^ом, накли да лѣ^ажу (К).

266. *униѣра*

Због редукције другог у овај прилог гласи *униѣра* [Редукција и губљење вокала, т. 48, б) Средина ријечи]:

Ови лончић йма *униѣра* слѣтко што нѣма нѣ-свету слѣје (Ј). Они ѹш мѣне *униѣра* (К). Бѹирум *униѣра* (МГ).

267. *низѣко*

Према в и с ѣ к о каже се гдјегдје и *низѣко* (ДВ).

268. *кѣмо*

Овај упитни прилог за *цѣл* кретања има само један примјер за то значење:

Кѣмо ђца йѣаше јѹтрос? (МГ).

Сви остали примјери одговарају упитном прилогу *гѣ* за мјесто:

Кѣмо-си? (ДВ). *Кѣмо-ти* мѣ^аска? (ДВ). *Кѣмо* онѣ косѣр, Садѣк? (П). *Кѣмо-ју?* (МГ₂).

269. *йнакле*

Йнако и *йнакле* су прилози за начин, али овај други може имати и мјесно значење — негдје друго:

Нѣ у Тѣтоград, но *йнакле* (Ш).

ПРИЛОЗИ ЗА ВРИЈЕМЕ

270. Међу прилозима за вријеме има их сасвим нових, којима се одликује само овај говор, али је ипак већина прилога иста као у другим нашим дијалектима. Пошто су најчешћи прилози за вријеме обрађени у партији о покретним вокалима (т. 59: д^е н^е а с и д^е - н^е а з а, йтрос и *йѣроза*, лѣтос и *лѣшоа*, н^е а х^е а с и н^е а х^е а з а, сѣноћ и *сѣноћа*, ѣпет и *ѣпѣда*, кѣт и *кѣда* — и сл.), нећемо се на њих поново освртати, него ћемо се задржати на другим временским прилозима:

271. *кѣле*

Нѣје-ни *кѣле* (ДВ); Нѣје *кѣле* шѣтѣт (ДВ); Оѹѣму-е *кѣле* (ДВ); Нѣѣму-е *кѣле* сѣѣт (Д); Нѣје-ми *кѣле* дѣћ (К).

Већ је Вук очочи да овај прилог значи вријеме (Zeit)²⁰⁷, па је у том правцу најдаље отишао грбальски говор у коме се каже: *Нѣмам кѣла*, што значи: немам времена. У осталим црногорским говорима, па и у мрковићком, *коле* се употребљава само у овом, непромјенљивом облику.

²⁰⁷ Вук, Пословице 1936 (у Предговору).

272. *идслије* (*идџиле-на*)

Овај прилог је врло чест и добија партикуле *д* (> *т*), *да* и *н*, *на* (*ио* + *слв* + *да* или *на*, *ио* + *илв* + *на*)²⁰⁸:

идслије (ДВ, ВГ), *идслијейи* (ДВ), *идслиейи* (ДВ), *идследа* (ДВ), *идслен* (ДВ, ВС, Д, К, МГ), *идслена* (Д, Љ, К, МГ), *идсле* (ДВ, П, Г, ВС, М, К, МГ); *Пдслије* *пдсече* свдју *па*ру (ДВ); *идџилена* (ВГ).

273. *зџи* (< *зџд*), *зџда*²⁰⁹

Овај прилог значи: *затим*, *одмах* *послије* *тога*. У неким примјерима *зџи* значи исто што и *послије*, али ипак нису синоними.

Примјери:

Бизџла *бџи* *цвџе*, *зџи* *мџше* (МГ). *Бџ* *ге-Тџ*р *Асџ*нов *да* *џшту* *кандџ*л; *зџи* *о-Тџ*ра *дџ*к, *тџ*-се *слџ*к *под-о*нџ *грабџ*ицу (МГ). *Кџ*зе-*ми* *излџ*гоше *џгоре*, *тџ*-ге *обрџ*ток *зџи* *на-пџ*с *Драџ*ичиџа (МГ). *И* *џ* *зџи* *застџ*док *тџ*џера и *џ*зек *тџ*-ге *брџ*им *зџи*, *кџ*а(д)-*ми* *ниџ* *јџ*дне *тџ*џера (МГ). *И* *зџи*-*ми* *рџ*ече: "‘*џ*де, ‘*џ*де, *не* *ма*ри *ниџ*шта" (МГ). *И* *зџи*-*је* *Браџ*м *Бџ*ла *доџ*а оџен — *ка*-*ти* *приџ*ак (Љ). *Зџи* (= *послије*) *не* *џ*ште *ниџ*шта (К). (*Сџ*ше *лџ*н), *па*-*га* *зџи* *цџ*кају (Д). *Зџда* *дџ*госмо *у* *Муриџ*ан *да* *џ*демо *сџ*и (ДВ). *Кџ*а(д) *зџда* *дџ*џоше *џ*џоџи (ДВ).

274. *ономџн* (ономџна), *ондџери*

Старо *ономџне* > *ономџдне*, а затим према ген. *дн*а — *ондџедна* (ДВ). У овом говору, због упрошћавања групе *дн* (т. 62, д), имамо *ономџна* (ДВ, ВС, Д, Љ, К, МГ) и *ономџана* (К, МГ).

Пошто се *на* осјетило као партикула, добијен је и облик: *ономџан* (ДВ, ВС, Љ, МГ); *џдономџн*, „*накџуче*“ (Д).

Прилог *ондџери* (= *прекџиноџ*) биџе *да* је *настао* *миџешаџем* *темпоралног* *акузатива* *оно* *вџ*чер и *темпор.* *генитива* *о*не *вџ*черџ, *јер* *му* *атрибу*т *нема* *облик* *локатива*. Овај прилог је чест у *црмничком* *говору* и *гласи* *ондџер* и *ондџери*²¹⁰. Меџутим, у *мрковиџком* *говору* је *сасвим* *риџедак*:

Онџери *су* *бџ*ли *трџ* *с* *Приџ*ана *у* *Мрџ*џе (ДВ).

О *именици* *вџ*чер *у* *прилоџкој* *служџи* *в.* *Имениџе* *IV* *врџ*те, *т.* *171*.

275. *лаџник-а*

Овај прилог је *сасвим* *обичан*: *лаџник* (ДВ, Р), *лаџника* (ДВ), *лаџник* (П, М, К, МГ), *лаџника* (К, МГ), *Кренџ*к-*се* *џ*а *лаџник* *да* *идџ*м *да* *џ*ру *џ-Поле* *уџ*џџско (МГ).

²⁰⁸ Милетиџ, о. с., стр. 435.

²⁰⁹ Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 1, стр. 183: *зџда*, *прил.* *с* *т* *р* *а* *г* *а*, *у* *с* *а* *ч* *к* *о* *м* *г* *о* *в* *о* *р* *у*.

²¹⁰ Милетиџ, о. с., нема овог прилога.

276. *дѣањом, нѣом, идноћи*

Ови прилози су сасвим ријетки: *дѣањом* и *нѣом* (ДВ), *нѣом* (Д_а); *Онѣ штѣ-га научѣо на-тѣ, пѣје тѣ-га чѣва° идноћи* (К). Они се дѣле *идноћи* (МГ).

277. *иѣаѣуӣ (иѣаѣуда), о(ѣ)иѣаѣуӣ; јѣдѣ(н) - пѣда и сл.*

Тѣаѣуӣ (оиѣаѣуӣ) је прилошка сложеница која се врло често употребљава, а значи *иѣада, оиѣада*:

Тѣаѣуӣ-су исѣрали Млѣчића из Бѣра (ДВ). *Оиѣаѣуӣ*-ге (= дивљих свиња) нестѣло (ДВ). *Тѣаѣуда*-су ловѣли мрѣжомѣ (Р). *Тѣаѣу(т)*-сте вѣзле (П). *Тѣаѣу(т)*-ћеш дѣћ кѣ^а(д)-ће Исѣф дѣма дѣћ (Д). *Оиѣаѣуӣ*-се тѣ просѣло (Ј). Испутиѣ *иѣаѣуӣ* да ѣде (Ј). *Тѣаѣуда* днѣ-се кѣјаше, но-тѣ више бѣ (Ј). *Тѣаѣу(т)* рѣ^аѣау свѣку гѣдину (К). *Тѣаѣуӣ*-ми пѣде нѣ-памет мѣ^ане (МГ). *Тѣаѣу(т)*-е бѣо дузѣн велики (МГ). Кѣ^а(д)-ћемо ми сѣст, *иѣаѣу(т)*-ћере ви (тј. сѣст) (МГ).

Сложеници *иѣаѣуӣ* су врло блиске ове полусложенице које и по значењу и по фонетским особинама представљају прилошке изразе: *јѣде^а-ѣуда* (ДВ, МГ), *дрѣги-ѣуда* (МГ); *јѣн-дѣ^ана* (К, МГ), *јѣну-нѣћа* (К), *иѣаѣ-дѣ^ана* (МГ); *јѣн-дѣ^ан* (МГ), *иѣу-ноћа* (К).

Примјери:

Скѣчи *јѣде^а-ѣуда* на мѣ^ане (МГ); Причѣ-ми *јѣн-дѣ^ана* (К); Пѣје *иѣу-ноћа* у *јѣде^а(н)* потѣк (К).

278. *чѣстиѣ иѣуӣшк и сл.*

Према плеонастичком прилошком изразу *чѣстиѣ иѣуӣшк* (К) настали су неуобичајени прилошки изрази: *чѣстиѣ дѣ^ане^ак* (ДВ) и *рѣиѣко иѣуӣшк* (ДВ, К).

279. *свећенѣдвор и свећесѣле, свећенаѣрѣиѣке и свећеназѣиѣке*

Мрковић вјерује да се неки радови не смију започети кад се види сунце или мјесец. Ово се нарочито односи на сјетву и рад око воћа. Мрковић такође сматра да нову одјећу треба обући прије изласка или послѣе заласка сунца, јер ће тако бити трајнија. За ове временске прилике постоје временски прилози: *свећенѣдвор* (кад се види сунце или мјесец) и *свећесѣле* (кад се мјесец или сунце не види). Ти су прилози постали од реченица: *свеће нѣ-двор* и *свеће сѣле*. По некипут су ови прилози полусложенице, јер се изговарају оба акцента: и на субјекту и на предикату.

Примјери:

Јѣ не почињем рабѣту *свећенѣдвор*, нѣ-ју почињем *свећесѣле* (П). — А. Штѣ-си порѣниѣ иѣтрос волѣма? Б. *Свећесѣле* бѣше, рѣд-бек да-ге уфѣ^атим (М). — А. Штѣ нѣ-уфати иѣтрос волѣве да дреш? Б. *Свећенѣдвор* бѣше, нѣсе^ам-ге уфѣтиѣ (П). — Кѣ^а(д)-ће бит *свећенѣдвор* (свеће нѣ-двор), нѣма срѣће ѣ-рад (М). — Немѣѣ обѣт нове ципеле *свећенѣдвор* (кад се види мјесец) (К) и Обѣѣ нѣву кошѣлу *свећесѣле* (по заласку сунца) (К). — Глѣдамо да почињемо свѣку рабѣту *свећесѣле* (МГ) и Нѣје дѣбро пѣчет јѣну свѣ^ар *свећенѣдвор* (МГ). —

Кад мјесец расте, то је *свећа најрџиџка*, а кад је у опадању, — *свећа назџиџка*. Од ових израза су настали прилози: *свећенајрџиџке* и *свећеназџиџке*. Мрковић вјерује да неке послове треба радити *свећеназџиџке*, а не *свећенајрџиџке*:

Сџчу дрџва^от *свећеназџиџке* да ге не ѝје бѝша (ВС). — Ако лџзу орџжемо *свеће-најрџиџке*, џна прут^а°, а не р^ађе; ако-ју орџжемо *свеће-назџиџке*, слабо прут^а°, а више р^ађе (МГ).

Поред ових прилошких *сложеница* (и полусложеница), употребљава се за ознаку времена *темпорални генитив* или *акузатив* с *предлогом* у истој тој служби:

Џћу да кѝдам дрџво *сѝаре свеће*, јер не бѝша (П). — Џћу да рџжем лџзе *сѝа^оре свеће* (П). — Немџј кѝдат то дрџво *на мл^аду свећу* (*мл^аде свеће*) (П).

На основу ријетког темпоралног генитива: *сѝаре свеће* и *мл^аде свеће* — могло би се помислити да и сложенице *свећенаџвор* и *свећенајрџиџке* (свеће-напрџтке) представљају образовања по угледу на такве генитиве. Међутим, није тако. Прилог *свеће^сџле* (па и *свећенаџвор*) свакако је постао од *реченице* са субјектом и предикатом (у оба примјера је испуштен помоћни глагол). *Свећенајрџиџке* и *свећеназџиџке* постало је, мислим, према *свеће^сџле*.

ПРИЛОЗИ ЗА ВРИЈЕМЕ СТРАНОГ ПОРИЈЕКЛА

280. То су претежно прилози турског поријекла:

а) *бараб^ар* и *б^арабар*, из тур. *beraber*, значи: једновремено, напореџо:

Дѝгли-су-се *бараб^ар* кџкошкама (П). Крушџке мџ^але^анџке зџре б^арабар смџквома (ВС).

б) *вакѝѝле*, из тур. *vaktiyle*, значи: давно, одавно: Дџ^апч^оѝ^и-ге зџву *вакѝѝле* (ДВ). Т^у-су бѝле кѝће *вакѝѝле* (М).

в) *ђене*, из тур. *gene*, значи *оѝеѝ*:

Кџ^а(д) дџк ге-кѝћа, *ђене-ме* убѝ, не мога^к се испастѝт (МГ). Б^џне не-мога^д да не пџђеш т^амо (МГ).

г) *ѝрџе^сеѝ* значи о д м а х, а биће романског поријекла: Ё^{џо} грџду (ја) *ѝрџе^сеѝ* (ДВ). Иџѝ *ѝрџе^сеѝ* (МГ).

ПРИЛОЗИ ЗА НАЧИН

281. *данџрок* < да није урок

даниџџрок (ДВ), *даниџџрок* (ДВ), *данџрок* (П), *Данџрок-ви!* (МГ). *Данџрок*, Ас^ане! (МГ).

282. *заманиџце* (редом, без бирања)

Узо-се^ам-ге (= тигле) *заманиџце* (К). — У ДВ *з^аманиџа* ф. су кратке и маџе вриџедне нити вуне.

283. *зубице* (= зубима)

Зубице дофатио (ДВ). Уфати *зубице* товара и не кидаше, нѡ-га маши преко себе ка кућелицу вуне (ДВ).

284. *лѣише* (= боље)²¹¹

Ка приђе, *лѣише-е* било (ДВ). Кѡ-га *лѣио* уреди, њѣму-се *лѣише* плаћа (Ш). До Печурице²¹² слабо (буда), а тамо *лѣише* (Ш).

285. *лѡве* (= ловећи)²¹³

Ово је једини остатак старог партиципа презента IV Лескинове врсте у прилошкој служби (т. 229):

Рѣке²¹⁴-ми-е Ма²¹⁴рко рибар штѡ-се осакатио *лѡве* рибу (К).

286. *нѣиоли*²¹³

(Д)лаку *нѣиоли* да дѣлиш (ДВ). Рацѣпи-ју *нѣиоли* (К). Дѡ-га дѣлимо *нѣиоли* (К). Не велѡ²¹⁴ тѡ, но и њѡ ра дѣлимо *нѣиоли* (К). Поделили-су-га *нѣиоли* (МГ). Дѡ-и (= их) ѡсѣш *нѣиоли* (МГ).

287. *нѣсем* (= посебно)²¹⁴

Јѣ(д)ну *нѣсем*, дрѡгу *нѣсем* (К). — Можда је *м* добијено према *зѣ²¹⁴ном* (заједно), а у *зѣ²¹⁴ном* према *ј ѣ (д) н о м*.

288. *ѡгњом* (= брзо, хитно)

Они долѡзише (дѡше) *ѡгњом*. — Ово је стари инструментал за начин, упор. руско: упал *камнем*.

289. *нѣирице*, *нѣ²¹⁴ирице* (= копитом)

Гѡди *нѣ²¹⁴ирице* (= удара копитом) (Р). Товар гѡди *нѣ²¹⁴ирице* (К). Стави гла²¹⁴ву мѣђу нѡге²¹⁴к, тѣ-он *нѣирице* ѡзгору (МГ). — О постанку овог прилога види партију о рефлексу полугласника (е²¹⁴), ф у с н о т а б.

290. *нѣрѣ*

Овај *нѣрефикс* за апсолутни суперлатив изговара се с акцентом и одвојено од прилога, именице и глагола уз који стоји. Овај префикс-прилог има и слободу кретања, јер може стајати иза прилога који одређује:

Прѣ јако пѡва²¹⁴ (Г). О(д) змије *нѣрѣ* рѣтко трси бра²¹⁴ве, а о(д)-крта трса²¹⁴је, крѣпа²¹⁴ (Д). Како-је пѡшла та вѡда, *нѣрѣ* су дѡбро (Ш). Вресѣ²¹⁴к мрйше лѣпо *нѣрѣ* (К).

Он-је *нѣрѣ* мераклија (К). Нако *нѣрѣ* да застѡди (ВС).

291. *нѣнако*, *нѣнакле*

Ови прилози су забиљежени у ДВ, К и МГ, а значе — *дружчије* (т. 269).

²¹¹ Рј ЈАЗУ, с. в. *лијей* и т. 183, в) овога рада.

²¹² Види М. Стевановића, Источноцрногорски дијалекат, стр. 92 (заgone, стоје, сѣде, лѣже), — Милетића, о. с., стр. 438 (жмѡркѣ, заgone) и т. 229 овога рада.

²¹³ Види Милетића, о. с., стр. 437.

²¹⁴ Значење се не слаже с књижевним (н а т р а г), Правонас српскохрватског књижевног језика, 1960.

292. *зѣ^аном* (< *заједно*)

Пдѣјемо *зѣ^аном* (К). Алїлом бѣсмо *зѣ^аном* (тј. ја и Алил) (МГ). Нѣсмо чувѣли кдзе *зѣ^аном* (МГ). — Финално *м* је добијено према прилогу *јѣ(д)ном*.

ПРИЛОЗИ ЗА НАЧИН СТРАНОГ ПОРИЈЕКЛА

293. *бараб^ар* (= подједнако)

Обѣ^адва-су (тј. муж и жена) лѣпи *бараб^ар* (П). Мѣ^ане-ми-е *бараб^ар* (К). Сваки-је *бараб^ар сѣ^ат* (МГ). — Види т. 280, а).

294. *дебдѣ^ио* (= управо)²¹⁵

дебдѣ^ио (ДВ, П, ВС); *Дебдѣ^ио* акш^ам (МГ). И т^у *дебдѣ^ио* дѣје пѣне (МГ). Још *дебдѣ^ио* двѣе смд^{ке} (МГ). В^ук-је *дебдѣ^ио* бй^р да улѣгне у трнѣцу (МГ). *Дебдѣ^ио* бй^о да уф^ати ђно дѣте (МГ).

295. *дрѣ^иом* (право)

Дрѣ^иом у Вулиће (ВС). *Дрѣ^иом* с ђвом вѣдом (ДВ). — Од млетачког *dreto*, Милетић, о. с., стр. 265.

296. *ѣзбек* (мало)²¹⁶

Мог^а-ли зборѣт *ѣзбек* с тѣма ст^арима? (ДВ); П^ума^а-ли *ѣзбек*? (П); Ђ-ли пѣ^и *ѣзбек* на к^ућу? (ВС); *ѣзбек* кр^ува (ДВ, П); *ѣзбек* твр^до (МГ); *ѣзбек* кра^отко (П); *ѣмаш-и ѣзбек* кр^ува? (М); *ѣмаш-и ѣзбек* лѣба? (Љ); Ђси лачила де^анѣ^ас *ѣзбек*? (ДВ); Ђси гнойо ма^слине *ѣзбек*? (МГ); На^оди-ли *ѣзбек*? (МГ).

297. *мас^ус* (нарочито, право, баш)²¹⁷

Ј^а-се^ам дѣш^р ма^су^с ге-тѣ де^анѣ^ас да прѣчамо (Д). Ђни кѣгар-је на^пр^а(ј)ен *мас^ус* за јѣребице (Д). У Б^ар ѣдем *мас^ус* за јѣдне опѣ^анке (Д). *Мас^ус* ѣду да пѣју вѣде, јер др^уге рабѣте нѣмам (Д).

298. *н^а-нам, н^аом* (чувен, на гласу)

Потиче од тур. *nam*, перс. *nām*, глас, име²¹⁸; *н^а-нам* чѣк (ВС); Тѣ^а вѣве су *н^аом* (К); Ш^ас-је бй^о *н^аом* (МГ).

299. *озѣ^ар* (готов, спреман)²¹⁹

Ово је, у ствари, непромјенљиви придјев, као и у босанско-херцеговачким говорима, а потиче од турског *hazır*, а ово од арап. *ħadır*:

²¹⁵ Ријеч ће бити романског поријекла (Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, 1935, 1228 с; итал. *botta, botta* = Schlag, Hieb, Stoß, als Ausdruck des Fechtens).

У говору *Суска*, *debđtto, debđto, nebđto*, прил. *скоро, мало не* (Hrvatski dijaletkološki zbornik, knj. 1, стр. 156).

²¹⁶ Нисам могао утврдити поријекло овог прилога.

²¹⁷ Шкаљѣћ, Турцизми *māxūs, māxūs (māxūs), adj.* (ар.), нарочит, специјалан, особит; засебан, посебан. „Ово сам донио ма х ус за тебе.” Из тур. *māhsus*, од ар. *maḥṣus*.

²¹⁸ Шкаљѣћ, Турцизми, с. в. *nām* м. (на *н^аму* = на гласу).

Удрио бра^озде да-сућ *озѣр* (К). Цигара да-и(м)-је *озѣр* (К). Тѣке су *озѣр* учињѣли војску, љмре крал (К). Ђси кѣња учињѣла *озѣр*? (МГ).

300. *ѡфице* (на брзину)

Штѡ тако радиш *ѡфице*? (П).

301. *шѡћур* (хвала, хвала богу)²²⁰

Потиче од тур. *şükür*, а ово од арап. *şukr*:

Шѡћур бѡгу (ДВ); *Шѡћур*, мѡну зѡма (Р); *Шѡћур* ѡ-си скапула^о (ЈБ); *Шѡћур*-му бѡло! (МГ).

Партикуле и модалне ријечи

302. *вада да* (= ваљда)

У планине *вада да-е* сн^иѣк (ДВ). — Овај модални израз чува старији, несажети облик и одговара по значењу дубитативном футуру (биће да је снијег).

303. *врагу* (= баш)

Алѡл нѡје тѡ *врагу* нѡке^ат (П). Нѡ-знам гѡ-се^ам стаѡо јѡде^ан чѡмок *врагу* нѡшта (П). Не дају (они) *врагу* нѡшта (ВС). — Ова партикула појачава прилог уз који стоји: *баш* никад, *баш* ништа. Она се развила из елиптичне реченице: (Не дам) *врагу ништа*, — као што се у другим крајевима Ц. Горе говорило, а и још се говори: к ѡ м и в р ѡ г у (тј. дајем). Из таквог исказа, унутрашњом промјеном у семантици, дошло се до новог значења: *врагу* ништа = *баш* ништа.

304. *ѡј* (једно, отприлике)

У Спѡч ста^осмо *ѡј* двѡје нѡћи и пу(т)-кѡће (Р). Јѡна ѡвца Сѡлова болова *ѡј* два^о (д)нѡ (К).

305. *зеар* (= ваљда)

ѡна-се да-ти *зеар* ма^о примѡкла (ДВ). *Зеар* нѡма крѡја нѡге мјѡри! (МГ). *Зеар* пѡло на њѡга (МГ).

Овај упитни везник²²¹ има у овом говору само модално значење (ваљда). У првом примјеру (ДВ) модална ријеч је удвостручена, јер и *ѡ-и* значи исто што и *зеар*. — За прелаз а > е^а види т. 2. в).

306. *ѡйра* (чак, сасвим)²²²

ѡйра дѡле (ДВ), *ѡйра* до рѡке (ЈБ); ѡн *ѡйра* до Скѡдра сѡѡше (ЈБ). Нѡје *ѡйра* ста^ора (тј. пјесма)! (МГ).

307. *ѡшала*

Ова модална ријеч је турског поријекла и значи, отприлике, а ко бог да:

Бѡк-ће да, *ѡшала*, лѡпо брѡме (ДВ).

²¹⁹ Шкаљић, Турцизми, *хазур* (азур), индекл., готов, спреман.

²²⁰ Шкаљић, Турцизми, *шѡћур* и *шѡкур* м.

²²¹ Maretić, Gramatika, 1931, параграф 507, д.

²²² Милетић, о. с., стр. 339 (в > ф:упраф).

Предлози

308. Овдје ћу се осврнути на неке предлоге који се одликују архаичним и дијалекатским обликом (*кон, су*), затим на предлоге страног поријекла (*суџрај, суџер, карий*), а остали важнији предлози биће обрађени у синтакси падежа.

309. ПРЕДЛОЗИ СА ГЕНИТИВОМ

а) *коло*

Поред *око*, употребљава се често и *коло*²²³:

коло-вратиќ (Р, ВС), *коло*-њиќ (Д); *Коло*-вде^ак-се највише на^оде (змије) (Д). Т^у-ће бит њеѓе *коло*-вас (Ш). Ма^јќи С^улови-се ст^исну (б^дла) к^дло р^уке (К).

б) *кон*

Поред много чешћег *код*, говори се још и *кон*²²⁴:

Т^ујера близу кон-он^е ч^есме (Ш). Н^ема-е није ка^о т^ујера кон-студенца (Ш). Ѐма та^{мо} кон-м^дста (Љ, Ш). Ѐмате-ли в^ду близу т^ујера кон-к^уће тв^дје? (Ш). Т^у кон-м^дста, кон-м^лйна (Ш). Змија с^еди кон-п^ута (Љ, Ш). — Кон дол ^ѝа ц < кон долца, њива (МГ).

Предлог *кон* се употребљава до XVIII вијека, али већ од XIV в. се говори и *код* под утицајем *код, ѝред, над*. Иако је *кон* у овом говору ограничено, углавном, на једно село (*Шкрџа*, каткад *Леск^две^ац*), оно је несумњиво архаизам, каквих има много у овом говору. Тако је стара група *да у дв^игну^и* (т. 115, б) ограничена на МГ (Мала Горана).

в) *суџрај, суџреј, суџре, суџер* (уочи, наспрам, према)

Овај предлог је као романска позајмица ушао у албански језик, а одатле је, сматрам, преузет у мрковићки говор²²⁵. Не вјерујем да се овакав облик предлога *суџрај (суџер)* могао развити из талијанског *sopra*.

Примјери:

Не^аѝ^ас-је *суџер ѝѝика* (уочи петка) (МГ). *Суџрај срѝе* кућ^ела-се не прѝе (уочи сриједе) (МГ). Ја не грѝдем *суџрај-срѝе* (К); *суџрај суб^диѝе* (ВС, К); *Суџреј кобиле-е* ѝрасе^а (= наспрам кобиле, тј. ждрѝбе је већ растом достигло кобилу) (МГ). — А. Како-су плаћали? Б. *Суџрај г^ддине^ак* како су биле (према годинама) (Д). — Л^ѝн с^еди ѝ-воду *суџрај д^нѝви* (према дану, тј. ако је дан топал, лан остаје краће у води) (К); *суџрај-сѝбе* = спрам себе.

С обзиром на своје романско значење (*über, an, auf*), а још више с обзиром на значење у албанском језику (*oberhalb; en dessut, en haut*),

²²³ А. Белић, Историја српскохрватског језика, књ. II св. 1, 1962, стр. 233—234.

²²⁴ А. Белић, Историја српскохрватског језика, књ. II св. 1, 1962, стр. 231—232.

²²⁵ Meyer-Lübke, Romanisches etymologisches Wörterbuch, 1935, *süper, süpra*, *über, an, auf*; Julius Pisko, Kurzgefasstes Handbuch der nordalbanesischen Sprache, Wien 1896, стр. 95: *süpri*, *oberhalb*; W. Cimochowski, Le dialecte de Dushmani, 1951, стр. 202: *sipër, en dessut, en haut*.

није ми јасно како су се развила данашња значења овога предлога у мрковићком говору. Ја бих прије очекивао да *суиер-џејка* значи *џослије џејка* него *уочи џејка*.

Можда *суиер-џејка*, преко реалног „изнад петка“, добија значење *уочи џејка*, јер, ваљда, ток времена у седмици има силазни, а не узлазни карактер код Мрковића.

г) *каршиј* (наспрам, према)

Овај предлог је турског поријекла (*karşı*)²²⁶, али је познат и албанском језику²²⁷. Поред Мрковића, употребљавају га и сусједни Зупци, али је риједак:

Кўћа-ми-је *каршиј* ондга брѣга (Д, К). Шкѡла-е *каршиј* ондга дўба (Зупци).

310. ПРЕДЛОЗИ С ИНСТРУМЕНТАЛОМ

су, со

Поред *с, се^а* — говори се често уз *шио* и *џоказне замјенице*, а каткад и уз број *јѡд^ан*, *су* и *со*:

сў-што? (ДВ), *Нѣма сў-што* (ДВ, К); *Нѣмам сў-што дѡћ* (ДВ); *Сў-што Рўс мѡже ўћ у-кўћу азрѣт-Алџину?* (К); *Нѣма су-чим жиѡѡѡѡт* (ДВ); *Нѣмам су-чим дѡћ* (ДВ); *Су-чим да живи ако нѣма вѡћа?* (Ш); *Нѣшта не мѡжеш нѣ-су-чим на свѣту* (К); *су-свијем* (ДВ), *сў-том пѡмећу* (К), *Нѡђе јѣнога су-јѣним ѡком* (ВГ);

Јѡ-се^а(м) убиѡ прѣпелицу *со-тѡм пўшком* (Р); *Владѡ-је со-ѡвом шѡком лўћик*, *с мѡ^олом Црном Гѡром* (ДВ); *со-тѡм рѣчом* (К); *Со-чим ѣѡлаш?* (МГ); *Со-чим кѡдаш лѣс?* (МГ); *Нѣмам со-чим* (МГ); *зѡклат со-јѣним нѡжом* (МГ); *Тўрци ѣду со-јѣном бѡ^ндом*, *Црногѡрци со-дрўгом бѡ^ндом* (МГ).

Предлог *со* се развио из израза *с-овом*, *с-оном*, а затим *со-тѡм*, *со-ѡвом*, *со-јѣном* и сл.

Предлог *су* се доводи у везу са *сѡ* у *сѡсѡдѡ* и *сѡпѡра* (супарник)²²⁸, али постоје и друга објашњења (*скобийи* и *сукобийи*)²²⁹.

Везници

311. Са значењем и употребом везника улознаћемо се у синтакси, а овдје ћу указати само на облике неких везника и на два нова везника:
а) *сасѡавни*: *ѡа* и *ѡа к*, *ѡе* и *ѡе р*; *суѡройни*: *ѡи* и *ѡе*, *но* и *но го*; *узрочни*: *е* и *је р бо*; *временски*: *ѡе ке* и *до к ли*;

б) нови су везници: *нѡкле* (искључни) и *ѡкле* (временски).

Већина ових везника има по два и више значења.

²²⁶ Шкаљић, Турцизми, с. в. *каршијлук* (тур. *karşı*, према, против).

²²⁷ Julius Pisko, о. с., стр. 95: *karfi*, gegenüber; W. Cimochowski, о. с., стр. 200: *karfi*, vis-à-vis.

²²⁸ А. Белић, Наука о грађењу речи, 1949, стр. 230.

²²⁹ Милетић, Црмнички говор, стр. 445 с позивом на Вушовића.

СИНТАКСА

ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

312. Синтакса мрковићког говора има интересантних појединости, али посматрана у цјелини, она пружа мање материјала него фонетика или морфологија. Са неким питањима из синтаксе ми смо се већ упознали и нећемо их понављати.

То су:

а) Нове именице: *кй̀село*, *й̀рѣсно*, *млѣшо* и *жй̀во*, које су обрађене у морфологији именица I врсте (т. 124). Особито је интересантно прилошко значење именице *вѣчер*, али је и то обрађено у морфологији именица IV врсте (т. 171), мада се о томе могло говорити с истим правом у партији о прилозима или у синтакси акузатива;

б) С обзиром на повезаност облика и значења, ја сам се у морфологији придјева дотакао, колико је требало, одређеног и неодређеног придјева (т. 184—186), тако да нема потребе да се понавља ово иначе изразито синтаксичко питање;

в) И питање удвојене замјенице обрађено је у морфологији замјеница (т. 189; 190, б и в; 192, б; 197; 200, а; 200, г; 203, б; 204, б, γ; 205, б, γ), јер су њени облици испреплетени с архаизмима и дијалектизмима (мѣ^ане, мѣне, тѣбе, сѣбе; ни, ви; не, ве, ге), тако да нема особите потребе да се ово питање понавља у синтакси;

г) У партији о прилозима обрађен је један специфичан случај мрковићког дијалекта (и зубачког говора), наиме употреба *й̀рилога ге* у служби *й̀редлошкој са номинайивом* (т. 259, б). То, наравно, не може бити одлика српскохрватске синтаксе, него је та конструкција — као што је тамо речено — дошла под утицајем албанског језика у коме одговарајући предлог (*те*), као и неки други, може стајати с номинативом.

313. Према томе — за синтаксу није много остало. Па ипак има и ту занимљивих особина. Такве су: логичка конгруенција уз именице типа *браћа* и *народ*; конструкција *ми с њим* (= ја и он) коју налазимо и у говору Галипољских Срба²³⁰; неке новине у *реду ријечи*, настале већином под утицајем албанског језика; неке напомене о *реченици* и најкарактеристичнијим *везницима*; падешки систем, особито *инсй̀рументшал*

²³⁰ П. Ивић, О говору Галипољских Срба, стр. 358.

У примјеру: Кѣ^а(д)-су *настѹиѹила* војска, — глаголска спона је у множини, а радни придјев у једнини жен. рода! С обзиром да је облик *војско* и. одлика руског, пољског и чешког језика, у нашем примјеру не би могла бити множина средњег рода, јер је српскохрватски јез. задржао старији облик *војска ф.* (А. Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego).

Тѹ бѣу дружѹна (ДВ). Ако дружѹна мѹја *ѹиѹијају* за мѣ^ане, кѣ^ажи: изврнѹо-је нѹгу (ДВ). *Дођѹше* његѹво друштво свѣ (МГ).

Гѣ-су-ти живѹна? (К). *Гѣсу-ли-ти* живѹна цѣла? (К). И у овом примјеру глаголска спона стоји у множини, а придјев у предикату у једнини!

Скочили нарѹт (ДВ). Па и(х) *нијесу* мѹгли нарѹт набѹит (ДВ). *Гѣли* смо њѣки нарѹт лѹпсат ѹ-глади (ДВ). Нарѹ(д) *грѣду* пуд-овѹмо (П). *Чѣкали*-га нарѹт при црквом (ВС). *Има* дѹста нарѹда штѹ-ти *бѹше ѹри-чѹли*, нѹ-су глѹдни (М). *Смојдѹли-се* нарѹт од-оѹдга рамазѹна (К). Да *ѹсу* нарѹт (К). Рамазѹн *ѹмају* нарѹт (МГ). Не *сѣду* нарѹт сѣ^ад (ВГ). По-кѹпили-су-ге *јѣде^ан дѣ^ан*, па нарѹт *нѣсу* дѹшли (К).

Али: *Бѹи-се* нарѹт (ДВ). *Дѹбе^ар-е* нарѹт (МГ). Нѹка (= нека) *ска-ѹула* нарѹт (ВГ).

Бѹо *јѣде^ан* капетѹн, па су *кѣли* сѣло да га *извѹдећ* (К).

317. Конгруенција у предикату показује да је у овом говору почело слабити разликовање рода у множини, јер се уз именице жен. рода и збирне именице јавља радни придјев (и придјев) у мушком роду. Не само да се каже: Запѹије су *ѹшли* за њѣга (ДВ), Тѹ-су *ѹогѹнули* два^о бајрактѹ^ора (К), него се каткад чује и овако:

Чѹли-су тѹ вла^асти (ДВ). *Ићѣли-су* чѣте (ДВ). *Ѓчи-ти* *исѹдѹли* (МГ). Бѹје *нѹшли* зѣца и *дѹњели-га* кот-кѹће (Г). Бѣца су *ручѹли* (ДВ). *Пѹчели* ћѣца да се свађају (ВС). *Мѹли* су ћѣца јѹшт (Љ).

318. Конструкција мѹ с њѹм = ја и он

Ова конструкција се употребљава при везивању 1. и 3. лица и при везивању два *ѹрећа* лица (има само један примјер, и то специфичан, за 1. и 2. лице):

Врснѹци-смо с овѹм (= ја и овај) (МГ).

Погодѹше-се ѹн с-њѹм (= он и он, њих два) (Д).

Ова црта није особито распрострањена и кад су у питању два *ѹрећа* лица, могу бити употријебљена имена мјесто личних замјеница:

а) *Шѹком-смо* дружѹна (= ја и Шако) (ДВ). *Онѹ* *ишѹ-смо* брѹиѹом *сѣћѣли* (= ја и брат) дѹбро-смо пасѹли (П). Бѣше фѹни младѹи: *мнѹго-смо* с-њѹм *другѹцали* (= ја и он) (ВС). *Разговѹрамо* с-дѹвим *ѹрѹфесором* (= ја и професор) (Д). *Бјѣсмо* с-јѣним у дѹ^авију (= ја и један) (Г). Онѹ што мѹну (с ѹним) кѹњом — *врснѹци* *смо* с њѹм (= ја и он) (К). *Мѹ* со-јѣним брѹиѹом *Сѹлоим* сѣдимо *нѹ-маду* (= ја и Сулов брат) (К). *Врснѹци-смо* с *Мемѹиѹом* (= ја и Мемет) (МГ). *Прѹчасмо* *Мѹјом* (= ја и Мујо) (МГ).

Ова конструкција може бити употријебљена и при *расињавању* 1. и 2. лица (дисјунктивност):

Кой њмамо више њемаџа (ја или ти)? (МГ). — Међутим, ако се у овој реченици употријеби *ко*, а ипак се мисли на два лица (прво и друго), онда се каже: *Кд њма више њемаџа, ја или ти?*

б) *Пдбраџими су ови ш-њим* (= овај и он) (Јб). *Врсџици су Ас-мањом Амџровим* (= он и А. А.) (МГ). На-крџаџ обџра *вџком се лаџиџице* (човјек и вук) (К). Узе га Осман и *џоџдше* (= пође, тј. он) *ш-њим* (М).

Чџо краљ Н. *дџ-су-се џосџкли Алџл Бркан Алџлом Бџџоим* (М). *Днеџаџ сџн џдџиџн са жџном џоџдше у кџмару* (К).

Ова конструкција је настала контаминацијом копулативне и социјативне везе: *Сџчу-се Алџл Бркан и Алџл Бџ-ћов = Сџче-се Алџл Бркан Алџлом Бџџоим = Сџчу-се Алџл Бркан Алџлом Бџџоим*. На исти начин је П. Ивић објаснио ову појаву у говору Галипољских Срба²³⁴, а исцрпно се овим питањем позабавила М. Ивић у својој дисертацији *Значења српскохрватског инсџрументџала и њџхов развој* (стр. 186—192). Ту је објашњена слична појава у нашим старим споменицима, с позивом на Хирта и Делбрика о сличној појави у другим индоевропским језицима, нарочито у руском и литавском.

Иако ова још неуопштена црта мрковићког говора може бити третирана као дио синтаксе замјеница, како је урадио П. Ивић, односно као социјативна конструкција, како је поступила М. Ивић, — ја сам ову дијалекатску појаву схватио као нарочиту врсту конгруенције која се развила мијешањем два блиска синтаксичка односа — копулативног и социјативног.

РЕД РИЈЕЧИ

319. Највише одступања од књижевног језика има у положају атрибута уз именицу. Ту треба разликовати три подврсте атрибутивних синтагма: а) *џоџониме*, б) *џџермине* и в) *оказионалне аџрибуџице*. У једним топонимима атрибут стоји скоро редовно иза именице, а у другима испред именице. Исти случај је и са *терминима*, да их тако назовем (нпр. слџпо црџво). Оказионални атрибути такође често стоје иза именице, али су ипак много чешће испред именице. Овдје ће бити наведени сви главни примјери за *џоџониме* и *џџермине*, док ће за *оказионалне аџрибуџице* бити унесени само неки примјери уз већ дату напомену: да је уобичајени ред *аџрибуџи* + *именица* још знатно чешћи.

Тоџоними :

а) Глаџца *бџла*, Скџла *бџла*, Пеџсџџк *Палџушков*, Кџми *Дџаџчоф*, Кџми *Мџрков*, Пџле *мркџ(в)ско*; овамо иде и име с надимком: Брџим

²³⁴ П. Ивић, О говору Галипољских Срба, стр. 358—359.

дуге^ачки. — Само каткад може да се чује Горана Ма^ола, Горана Вејла, Село Вејле, — а обично се каже: Ма^ола Горана, Вејла Горана, Вејле Село;

б) Добра Вода (Ддброџода), Рйков брѣк, Дебео брѣк, Вѣли пејсе^ак.

Термини :

а) ба^обо сѣа^ори и ба^обо вејли (= дјед), скрѣп дебели (= качамак) (МГ), фрѣнги црвени (= парадајз) (МГ), ками коњски (= модра галица), ками црвени, ками црни;

б) слѣйо црѣво (П, К), црни лѣк (П, МГ), бѣли пикат (ДВ, ВС, К, МГ), лѣва рѣка, лѣво рѣме(н) и сл.

Оказионални айрибуѣи :

(придјев, замјеница)

а) у свѣту бѣлом (Д), на свѣту бѣлому (ВГ), ламама црвенима (ДВ), фѣсом црвеним (ВС); пѣн кашта^ор жѣта бѣлога и црвѣнога (Д); ѣзми млѣка црѣсна (ДВ, МГ); Јѣному-је да јѣнога коња црвѣнога, вѣла црнога, дѣву бѣлу (МГ); дној јѣрици ма^оли (МГ); Њѣва бѣла, сѣмен црно, мѣдра гла^ова штѣ-га сѣ (Ј);

цѣру бѣчкому (ВС), по рѣту скѣ^аде^арскому (Д, К), с кралом грѣкијем (К);

ѣ-век мѣј (К), ѣ-време мѣје (ДВ, К, ВГ); пѣј гѣре ге-козлѣћи нѣши (МГ);

б) Међутим, још обичнији је ред ријечи с придјевом и замјеницом испред именице:

црним трном (Р), сѣа^орим дружом (К), свѣтлим образом (К), сѣа^орије^ам пѣтом (МГ), велѣкима сѣлома (ВС), шѣ^анцима опѣтома (МГ), велѣци тѣпови (ВС), мѣјему ддброму пријѣтелу (ДВ) и сл.

Колико је ово двојство узело маха, најбоље показује поређење оваквих примјера:

а) су ѣтетом јѣним ма^олим (Р) и

б) с јѣним ма^олим мѣим брѣтом (МГ).

Нема сумње да се у овоме огледа дјелимично утицај албанског језика, у коме придјев може стајати иза именице (djali i mir, der gute Knabe)²³⁶. Ово нарочито важи за шѣоиниме и шѣрмине, а биће овог утицаја и за оказионалне атрибуте.

320. Посебан случај чине конјунктивне реченице са футурским значењем код којих енклитички презент глагола хѣјѣши стоји иза везника да и ѣрезениа. Наиме, поред: Ођу да рѣдим (ВС), Ођу да оѣѣру кошѣле (МГ) — каже се такође:

²³⁶ Julius Pisko, Kurzgefasstes Handbuch der nordalbanesischen Sprache, 1894, стр. 22.

Да зегрју-ћу вџду (МГ), Да крей̄а°-ће (МГ); Ајте, да се скӯиш-ће Гор̄ана (МГ), — што сам оцијенио као конјунктивне реченице са нарочитим истицањем *зависне реченице* (т. 426, б). Овај необични ред ријечи, који значи корак даље к правом футуру, *шворевина је мрковићког говора*, јер нема сличне конструкције у албанском језику.

321. Иначе, у мрковићком говору влада слободан ред ријечи као и у говорима блиским књижевном језику. Чак и утврђене формуле којима се Мрковић служи кад прилази моби и орачу: *Чув̄а-ви бџк ра̄мена!* (ДВ, Р) и *Сиров̄а-иш* (рамена) (П, МГ) — могу гласити: *Бџк-ви ра̄мена чув̄а°!* (Г) и *Ра̄мо-иш сиров̄а!* (МГ). Ако пођемо од тога да за истицање служи *јрво мјесџо* у реченици, онда су у прва два примјера истакнути предикати, а у друга два — субјекти. Наравно, ово су екскламативне реченице у којима предикат, по правилу, стоји на првом мјесту.

ОСВРТ НА РЕЧЕНИЦУ

322. Мрковићки говор нема оне епске снаге којом се одлукују наши динарски говори. Зато је његова реченица једноставна, без богатства у сложености и инверзији. Чак је и номинална реченица типа: *Нџ — гџдина* (ДВ) — сасвим ријетка²³⁶. Међутим, једна врста типизираних екскламативних реченица је доста честа и има за сваки случај мање-више утврђени облик. Тако кад се прилази моби на гумну и орачима, каже се: *Чув̄а-ви бџк ра̄мена! Чув̄а-ви бџк снагу! Сиров̄а-иш, драче! Сиров̄а-ви* (ваљда: рамена)! *Ра̄мо-иш сиров̄а!* — Кад се некоме жели породична срећа, каже се: *Бџк-ви чув̄а лџће! Бџк-ви чув̄а јун̄аке!* — Кад се позива гост у кућу, обавезна је реченица-формула: *Бџирум̄иш ге-ја! Бџирум ге-кџћа!* — У току ручка и вечере гост се стално нуди: *Бџирум̄иш крува! Бџирум̄иш зџба°к крџва!* — Кад се неком даје благослов из захвалности и симпатије, каже се: *Беген̄иса-иш бџк!* — Кад Мрковић жели да отклони од себе или другог неку непријатност, онда каже: *Мџчи, бџже, лџше (бел̄а°)!*

Све су ово утврђене формуле. Неке од њих се потпуно подударaju са истовјетним реченицама сусједних Албанаца (*Бџирумте ге-ја; Мџчи, бџже, бел̄а°*), па је врло вјероватно да представљају *калк* према албанском, што је већ речено у вези са конструкцијом *ге + номиналиш* (т. 259, б).

Везници

323. Мрковићки говор није особито богат везницима. Најчешћи су ови: *и, џа, џе, а, али, но, ма, накле, џеке, како и ка°*, *докли, ге, јербо, е, да, шџо*.

Скоро никако се не чују у слободном говору ови везници: *н и т и, већ, чим, као што, а камоли, буди, макар и*

²³⁶ Мислим да је таквог поријекла прилог *свећен̄адвор* < *свеће на двор* (т. 279).

п р е м д а²²⁷. Неке од њих замјењују други везници: *иџке* и *како* замјењују — чим (ипак: *Чим*-се осуши, онда га тучемо (ДВ); *ка*^о стоји мјесто — као што, а *не* замјењује — а камоли:

Тџке-се вџде, цџкау-се (МГ). Чџвам *кџи* (*ка*^о) зна^ш (Д). Ђ-четири ђка-се боја^о нџје, а *не* ђ-два^о (К).

Везник *иошиџо*²²⁸, тако чест и обичан у црногорским говорима, овдје је сасвим риједак, али има оба значења — *временско* и *узрочно*:

Пџшиџо-га пџжњемо, искџпимо-га на кџпе (Д). — Идем да га питама кџ^а-ћу џмрет, *иџшиџо*-ће зна^т кџ^а-е зна^о дџ-ћу пџс(т) (ДВ).

324. За *џараџаксу* је карактеристично гомилање везника *и* и *џе*. Овим везницима често почињу нове реченице, при чему они означавају садржајну повезаност своје реченице са претходном. Да не бих гомилао дуге примјере, упућујем читаоца на приложене текстове: за везник *и* текст *Крџф*, а за *џе* текст *Фџнока*.

325. Везници *кџ^а(џ)*, *џџк* и *нџ* (*нџго*) служе, поред осталог, да се њима започне нова реченица којом се казује нешто необично и неочекивано:

Јџ-бек пџшо да џру. *Кџ^а* чџк: иџџо-је товаџа Бајрактџро^џџа вџк (ДВ). — Бџо јџде^ан Горџне^ац и џзо косџр да кџси џџ^орму. *Дџк* у-џну џџ^орму опџзи зџ^џца (ВС). — Тџ-су биле двџје сџсре: јџна-џе бџла бо-џџа, а јџна сиромџшна... *Нџго* она сиромџшна-е готџила лџп онџзи бо-џџојзи (М).

326. Мрковићки говор нема особито развијену хипотаксу. Врло су ријетке посљедичне реченице, а још рјеђе допусне. Дешава се чак да добар приповједач зависну реченицу у инверзији везује везником *и* са главном реченицом, па се стиче утисак да су то за њега копулативне реченице:

Кџ^а лџгоше џни у душџк — *и* џн вџка^о из грла да џни не чују: „Свџште се“. (К). Кџ^а пџђе на јџдну вџду мџтну — *и* зџстаде тџџера (Јџ). И џн питајуџ — *и* нађе га (Јџ).

Ни у једном од наведених примјера и није партикула. Таква функција овог везника је ријетка: *Мџну и-џ-џн на-сваду* (МГ).

Па ипак у *хиџџџакси* овог говора има врло интересантних појава. Тако везник *ли* има каткад *временско* значење, а везник *да* — *џџџенцијално*, које је и у народним приповијеткама врло ријетко; прилог *џкле* може вршити службу *временског везника*; везник *ка*^о може вршити службу везника *како*, од кога је и постао, и везника *као шиџо* (т. 323).

Четири везника: *џџе*, *е*, *да* и *шиџо* — показују да мрковићки говор не заостаје много за локалним црногорским говорима, јер су ти везници развили прилично богатство у значењима.

²²⁷ Иако *црмџички говор* нема адверзативног *вџћ*, каузалног *будуџи да*, интерогативног *зар* и *да ли*, асверзативног *џакако* и *џашиџо*, — он је знатно богатији везницима од мрковићког говора и има изграђенију синтаксу реченице. У вези са овом напоменом види *Милетиџа*, о. с., стр. 564—565.

²²⁸ Стевановиџ, Источноцрногорски дијалекат, параграф 274, *иошиџо* је обични каузални везник. — Милетиџ је испустио овај везник у опису *црмџичког говора*.

Према томе, ја ћу овдје говорити само о најчешћим и најкарактеристичнијим везницима, с особитим освртом на она њихова значења која мање или више одступају од књижевног језика.

327. *иа* (*ѡак*)

а) *сасѡавно*: Плѡтите, *ѡа*-да-ви кѡжу(ја) (Р). Црѡно, *ѡа* прѣња (Д). Бѡ јѣна стѡд, *ѡа*-ге покварѡ (Ш). Остѡше њѡве без-гѡдја, *ѡа*^о слабо рѡ^оћућ (К). Звѡ^о-т-је нарѡт тѡјера, *ѡа*-се^ам рѡт да пѡћу (пѡћем) (МГ).

б) *суѡроѡно*: Пења-се^а(м)-му-се и ја, *ѡак*-се не мѡгаше на-ѡ (ову) бѡнду (Р).

в) *исѡицање*: Дѡ^о дрѡзима, *ѡа*^о и мѡ^ене (К).

328. *ѡе* (*ѡер*)²³⁹

а) *сасѡавно*: Купѡк јѣно црѣво бравѣће, *ѡе* га напѡник крѡви (МГ). Нѡ^ок-ге по(д)-сѡку у Цѡфрѡн, *ѡе*-ге замѡк у Дубрѡву ге-козлѡићи дрѡзи (МГ). Бѡк остѡио волѡве сѡ^оме, *ѡе*-ми јѣде^ан бѣше трѣкѡња, *ѡе*-ја^о трѡчи за њѡм дѡкли-га нѡ^ок (МГ). Згрѡј-се, *ѡе*-ћеш минѡт овцѡма (МГ).

б) *сасѡавно-ѡосљедично*: Иђѡше-ми прѣко њѡве, *ѡер*-ти ја, бѡ-гами, тѡжбу на њѣга (ДВ). Не мѡгѡк-је дѡбро стѡснут, *ѡе* остѡде мѡло лѡкома (лабава) (Д). Удѡрик-се у-нѡте^ак, *ѡе*-ми-се нѡга посмѡтѡњала (повриједила) (МГ). Ђдѡк мѡло спѣце жежѡ^ове, *ѡе*-ми (и)спѣче ѡста (МГ).

в) *ѡосљедично*: Штѡ дѡјеш свѡјој дѣци, *ѡе*-су тѡко зрѡви? (М).

г) *односно*: Бѡшко-су звѡли тѡга стѡрога *ѡе*-је бѡио (ДВ). Спѡш-тише онѡ камѡн *ѡе*-нѣма мѡтѡра при онѡм *ѡе*-ѡмаше мѡтѡр (Д). Онѡ *ѡе*-мѡло сирѡмѡшѡи (К).

д) *узрѡчно*: Ѣна зѡт застѡде да не врѣска, *ѡе*-се бѣше окѡзѡла, бѣше рѡдила јѣну јѡрицу црѡѣну... (МГ).

ђ) *исѡицање*: Ѣн бѡи *ѡе*-кѡко дѡбро (ДВ). Нѡ-два рѡла *ѡе*-дѡ-брик (Г).

329. *а*

Овај везник има само *суѡроѡно* значење:

Лѣтѡс вѡше тѡ, *а* нѡ-летѡ више ја (ВС). Ѣћу да рѡдим, *а* врѣде^ан нѣсе^ам (ВС). Дѡ^овни јѣсућ, *а* нѣ-знам кѡ-сућ (К). Хајѡан укупѡ^оје, *а* ми машѡјемо (К).

330. *ѡи* (*ѡе*)

а) *суѡроѡно*: Поћѡк тѡмо, *ѡи* бѣше озѣ^ар (ДВ). Јѡ^о глѣдам, *ѡе* дрѡга (јѣребица) пррр! (ВГ).

б) *расѡавно*²⁴⁰: Ѣћу чѣкат јѡшт *ѡи*-ћу ићѣт? (ДВ). Тѡи *ѡи* ја? (ВС). Ђ-ли слаб *ѡи*-е лѡ^ош? (МГ). *ѡи*-ју ѡзми тѡи, *ѡи*-је дѡј мѣне (К).

²³⁹ Овом везнику је посветио доста пажње *Милетић* (о. с., стр. 578—580). Међутим, примјери за каузално и експликативно значење у већини нису добри, јер се тако не говори у Црмници. Добри су само ови примјери: Нѡће-га чѡдо, *ѡе*-му-сѡи ѡмрѡе. Чѡдо *ѡе*-и-ѡѡлико бљѡше. Ако бѡг дѡ срѣће *ѡе*-бѡдемо зѡ(ј)едно . . .

²⁴⁰ Дисјунктивно *ѡи* је сасвим обично у пригорским говорима (Стевановић, Источнопригорски дијалекат, параграф 271; *Милетић*, о. с., стр. 566).

331. *нџ* (*нџго*)

а) *сујројно*: Добева^а-се^{ам}, *нџ* се^ада не добевам (Ш). Вел^а, *нџ* нџ је ђбич (К). На вел^а тџ, *нџ* и њу да дџлимо н^аполи (К). Бџремо, *нџго*-га не џјућ (К).

б) *јоредбено*: Грђи-ће пџћ *нџ*-ће дџћ (П). Лџпше-ти-је р^ало зџмле под-вџдом *нџго* т^ри по(д)-сџшом (Д).

332. *ма* (*ама*)

а) *сујројно*: Њџко вел^и, *ма* нџ-знам штџ-је (Д). Уморџјо-си мџне, *ма*-си-се уморџјо и тџ пишућ (К). Сџдџо^а-се^{ам} двџје гџдине у Грбџ^ал, *ама*-се^{ам} им^а да џју колико-ћу гџћ мџћ (Љ).

б) *екскламајивно*: До вџртице бр^азде бџше мџкро, *ама* нџмаше пр^ага нџ-по пџста! (ДВ).

333. *н^акле*, *н^акли* (= осим)

Постао је, свакако, миџшањем везника *нако*²⁴¹ (< но ако) са прилозима-везницима *окле* и *докле*. Има само *ексклузивно* значење:

Не џ је *н^акле* прџсна (млџка) (ВС). Ђна нџма *н^акле* јџнога бр^ата (ВС). Нџ-знам *н^акле*-да-те лџ^ажу(ја) (К).

Пџлом џде м^ала мџма,
Нџге л^ада н^аћ не-мџже,
Н^акли дрџво посре(д)-пџла,
И тџ бџџше уфаћџно...

(ДВ, МГ)

334. *џеке*

Теке се употребљава за два сродна паратаксичка значења — *сујројно* и *искључно*, али је риједак као *временски везник*²⁴², јер се обично употребљава к џ^а (д).

а) *сујројно*: Бџда свџшто, *џџке* трџба да-се-р^ади (ВС). Лџд (= млад) бџџк, *џџке* бџ^ао-се^{ам} на-св^адбу (Д). А нџ-знам колико, *џџке* зн^ам д^а-е ст^арли (К). Бџло-е џџшто, *џџке* м^ало (МГ). Бџо-е лџп, *џџке* м^али (МГ). Има прџћник, *џџке*-су тџ^анци (ВГ). Пџте нџма дџ^анџ^ас, *џџке* вџчер (Д). Нџсе^{ам} ј^а заин^ат, *џџке* нџсе^{ам} мџге^а (П). Не џ је крџва, *џџке* смџке^авџк (ВГ).

б) *искључно*: У цџјелу гџдину не свџткујемо *џџке* сџде^{ам} дџ^анџ^ак (ДВ). Нџ је мџја *џџке* јџдна (ДВ). Нџ је бџлесе^ан, *џџке*-га бџлу нџге (Г).

²⁴¹ За везник *нако* у мрковићком говору имам само два примјера: *Овџ џдре не џдућ, н^ако у огџњ да се б^ачећ* (П). *Оџлевила-се^{ам}-га лџо*, нџма нџнџи^а џнџра, *н^ако зрџнцо ченџце* (МГ). Можда је овај везник некада био чџшић, па га је потиснуо везник *н^акле*. Међутим, *нако* је сасвим обично у *црмничком говору* (Милетић, о. с., стр. 574—575) и има два значења: *ексклузивно* и *кондиционално-ексклузивно*, а у источноцрногорском (Стевановић, о. с., стр. 124) — претежно *кондиционално-ексклузивно*.

²⁴² У *црмничком говору* (Милетић, о. с., стр. 580—581) *џеке* је *џемџорално*, *ексклузивно* и *каузално*, а у *источноцрногорском* (Стевановић, о. с., параграф 278) *џемџорално* и *каузално*.

в) *временско*: Тѣке-се напраи нѣвеста, плаче (ДВ). Она-се оградила *шѣке*-е дошѣ^а Црногѡре^ац (Г). Засну ѱ-скут мѡј *шѣке* дѡк (К). Тѣке-су озѣ^ар учињѣли вајску, ѱмре (ѱмро-е) краљ Н. (К).

г) *истицање*: Опет ѡди, *шѣке* виѣт! (МГ).

335. *ли*

Познато је колико значења има овај везник у српскохрватском језику и како су се та значења развила²⁴³. Међутим, данашњи мрковићки говор има за овај везник само *уишино* и врло ријетко *временско* значење, иако овог посљедњег нема код Маретића. Из примјера ће се лако видјети да се *временско* значење развило из условног, што показује да је овај говор имао и условно значење за везник *ли*, али се оно данас не чује у слободном говору.

Примјери за *временско* значење: Бѱне-*ли* акшам, не виђу (К). Мрче-*ли*, завѣва (вук) (Р). Дѡђе-*ли* пѡне, одмах мркне (П). — У овим примјерима се *ли* може замијенити везником *чим*.

336. *како*

Овај везник има *поредбено* и *временско* значење. Као поредбени везник, *како* стоји мјесто *као* ради истицања поређења, а сасвим је необична његова употреба мјесто поредбеног везника *него* (само један примјер).

а) *поредбено*: Живи *како* јазме^ац у спѱлу (ДВ). Машала, камара *како* цклѡ (Р). Зраф *како* шипѣ^ак (Д). Пѣremo-га *како* дѣте ма^оло (Љ). Бевѡјка... *како* сунце (Љ). Срѣће^ан *како* Шуган (МГ). Дѡђе кѡњ *како* мѣк (МГ). Ке^а вас виђек, *како* да виђек њѣга (Р). Он застаде *како* да му рѣкок: сѣт! (ВС). Узѱмемо-се с њѱма *како* да су од најболик бѣгоѣ^ак (МГ).

б) *како* = него: Није вѣћи *како* тѣ^а кучић (Р).

в) *временско*: Ови вјереник, *како* чѱје тѣ прѱче, пѱшти-је (ДВ). *Како* дѡше ови дѡбри лѡди да за нас сѣдѡче, ѡнда-су-не пуштали (ДВ). Ёо грѣду двѱе гѡдине *како* каву нѣсе^ам пѡпио (Р).

377. *ка^о* (< како)

Овај поредбени везник одговара у једним примјерима својој употреби у књижевном језику, у другим примјерима стоји мјесто *како* (види горе супротан случај), а у трећим мјесто *као* *шио* (*како*). Ово нам јасно свједочи о семантичкој неиздиференцираности везника *како* и *ка^о*. Сматрам да се у овоме огледа старији ступањ у развоју ових везника.

а) *ка^о* = *као*: Те^ад^ар нѣ-беше *кади* сѣ^ат шкѡла (Д). Учињѣк-се *ка^о* кучић (МГ).

б) *ка^о* = *како*: Ради *ка* ѡн 'ѡће (ДВ). Пѡђи виѣт *ка* пише тѱјера (Ш). Виш (< видиш) *ка*-е бѣла (МГ).

²⁴³ Maretić, Veznici u slovenskijem jezicima, Rad LXXXIX, стр. 104—128.

в) *ка°* = као што (како): Чувам *каи* зна°ш (Д). Ради *ка°* при-
чамо (М). Да-је у Повару, дави°-би брава°т *ка°* да°ви у Куње (Ш).
Ка° чини Кра°јна, не мџе нико (Ш). Извје-се ченица лапџом *ка°*
трѣбује (Ш).

338. *докли*

Поред казивања просторног односа (т. 263, г), овај прилог слу-
жи врло често као *временски везник*:

Дџкли-се напџни кџте^{ан}, џн прѣма вџде (ДВ). Тџ-су-се сѣкли
џџкли-су кџкоћи појџли (= запјевали) (Р). Напџн зѣмле мѣђу каме-
ње^к и мѣђу плџта *џџкли-се* сврши (К). Пѣреш-га *џџкли-ће* побелџт (К).
Тра°жи џну кџћу *џџкли* је на°ђе (К). Ја° трчи за-њим *џџкли-га* на°к
(МГ). Џн дџби бџлест *џџкли-е* био ма°ли (МГ).

339. *окле (окли)*

Поред честог просторног односа (т. 263, в), овај прилог служи
каткад и као *временски везник*:

Џкли-је мај мѣсец дџшр^н, џне-су трсиле (Ш). *Џкле* пџју (= откад
запјевају) кџкоћи, не мџгу заснџт (МГ).

340. *ге*

Сем прилошке и предлошке службе (т. 259, а и б), *ге* има и вез-
ничку функцију слично као у књижевном језику, али са прелазним
нијансама за *експликациивно*, *начинско* и *намјерно* значење⁴⁴.

а) *односно*: Познаваше-му-се рџка *ге*-бѣше дофџтио (Р). Дѣте
цџрово дџђе тџјера *гѣ* сѣдџ џни (МГ). *Гџ-е* вџда мџтна, немџ-се на-
жењџт (Јб).

б) *експликациивно-начинско*: Код-онѣ њѣ (= њене) сѣсре богџте
чџје једе^{ан} гла°с *гѣ-ју* пита: „Џћете-ли мусафџра?“ (М). Кѣ^а прискочи
џне грџбоџе, нађе јеџнога чџве^кка *гѣ* сѣди на-пут (К).

в) *експликациивно-намјерно* (I) и *односно-намјерно* (II);

Глѣдам, вртим се *гѣ-ћу* напраџт шѣћлу (заклоџ) (I), те-ти ја по-
зџйџи маџо мѣђе и остџи јеџну шкрапџу *гѣ-ћу-га* гађџт (II) (ДВ).

г) *узрочно*: Даде-ми ја°је *гѣ-ми-се* бѣше окозџла кџза (МГ). Стаџк-јо
џме прекаџса *ге* џмаше џну ба°лицу џ-чело (МГ).

341. *јер (јѣрбо)*

узрочно: Није тешко *јѣрбо* џма лџдик (ВС). Лѣ^ако-ћемо *јѣрбо-е*
блџзу (МГ).

342. *е*

Овај везник има *узрочно*, *изрично* и каткад *временско* значење²⁴⁵.

²⁴⁴ У *ирмичком говору* овај везник има *каузално*, *експликациивно*, *модално* и
релативно значење (Милетић, о. с., стр. 569—570).

²⁴⁵ У *источноцирногорском* и *ирмичком говору* овај везник има *каузално* и
експликациивно значење (Стевановић, о. с., стр. 125—126; Милетић, о. с., стр. 570—571).
Ја сматрам да су оба мрковићка примјера за темпорално значење — такође експлика-

а) *узрочно*: Чўвај *ѐ-ће* прѐћ (уплашити се) рѝбе (П). Испадосмо ис-кўће *е-рѝсаше* дѐшт (ВС). Шўћур *ѐ-си* скапула²⁴⁶ (Љ). Ђна ништа не разгоѝбра *е-зна* *е-нема* крўѝа (М). Рѝт-се^{ам} *е-чўк* (К). Јѝси-ли за кѝл(и)ко рѝт *ѐ-смо* дѝшли? (МГ).

б) *изрично*: Млїм *е-гѝри* мѐ^ане (П). Мнѝк *е-погїнуо* (ВС). Ја мнїм *е-погїнуо* (ВС). Ђн мнї *ѐ-му-се* жѐна покурвїла (Љ). Ја знам *ѐ-сте* вї његѝду жѐну ўзели (К).

в) *временско*: Ђо чѐтири сѝта *е-дошѐ^а* (ВС). Седѝмдесѐт и јѐдна гѝдина *ѐ-је* крѝд дѝшо на Бѝр (ДВ).

343. да

Овај везник има скоро сва главна значења, али најчешће *намјерно* и *изрично*, а врло ријетко *їосљедично*.

а) *уїшїно*: Прѐже стѝка! Да нїје вўк?

б) *суїроїно*²⁴⁶: Зѝшто Бећїр мїну да не ѝје о-пїте мѝје? (Г).

в) *намјерно*: Јѝ^о-се^а(м)-се спремѝ^о да пѝћу до у Нїкезиће (МГ). Ђ-е бїо да се^{ам}мѐле коломѝћа (жита) (МГ). — За *їојачану намјеру* употребљава се везник *нека*: Уклѝн-ми-се *нека* пѝћу ге-кўћа (Р). Стѝн *нека* обўју (ја) черѝпе (МГ).

г) *жельно*: Ђмам вѝду јѐну бѝту (једанпут) да пѝћу у-дѝктора (МГ).

д) *изрично*: Штѐта-е да овї остѝне на (овї) занѝт тѐже^ак (МГ).

ђ) *у с л о в н о* :

а) *иреално*: Да-знам, јѝ-бик-му ка^озѝ (ВС). Дѝ-је (вук) у Повѝру, давїѝ-би брѝват (Ш). Дѝма дѝ-си радїо, би-имѝо (К). Да-їмам појѝт ѝну кнїгу његѝву, те^адѝ^ор-би вїћела (Г). Јѝ да-їмам цѝра ўзет, двѝ-бик сїна рѝдила (К).

Од наведених примјера одступа овај: Дѝ -бик бїо кѝ ѝн, *їосїїѝо-бик* гѝдїну (К), гдје бисмо мјесто везника да очекивали кад. Сматрам да се и у овом огледа архаичније стање²⁴⁷. — Друге примјере за иреално да види у модалном аористу (Дѝ-се тѝ уфѝ^отило, мїну свѐ), т. 341, в.

б) *їоїенцијално*²⁴⁸: Дѝ-ге (= им, пїјавицама) мѐѝаш вѝду, трѝ-јаће-ти дѝста (Д). Дѝ-бише јѝш једе^анпїт дѝшли, нѐ-би вїше трѐбало (МГ). Дѝ-би бїла јѐна кїша, би-брѐме дѝбро оладїло (МГ).

Ово су ипак необични примјери, јер код Маретића нема ништа слично са другим и трећим нашим примјером (Gramatika, 1931, параграф 505, d). Зато бих рекао да су обје зависне реченице са везником

тивна, али им се не може порицати ни временско значење, иако га овај везник нема ни у Маретићевој Gramatici ни у његовим Veznicima (Rad JA LXXXIX, стр. 68—69). Упореди са мрковићким примјерима овај из Маретићевих Veznika (Rad JA XCI, стр. 17): *Ево има чѐїири године како с їѝобом, цѝре, војујемо.*

²⁴⁶ Maretić, Gramatika, 1931, §493, c; Veznici . . . (Rad LXXXVI, стр. 133 и 134 (padnuo je Radosave s družinicom vince piti, da prvo to biše stražice razredio).

²⁴⁷ Maretić, Veznici . . . (Rad LXXXVI, стр. 146: Da bi vi znali, bi ga zatukli. — Gramatika, 1931, §505, d: Da bi se oni opomenuli, imali bi vrijeme da se vrate.

²⁴⁸ Maretić, Gramatika, 1931, § 505, d [Да које од вас упадне вретено у њу (тј. у јаму), оне би се мати одмах претворила у краву].

да и *иошентријалом*, у ствари, опгитивне реченице у служби условних потенцијалних реченица.

е) *иосљедично*: Таква-му-је била натџра да се усрашиш о-њџга (К).
Нема примјера за допусно значење.

344. *шиџо*

Поред *односне* службе, *шиџо* може бити *узрочни* и врло ријетко *условни*, *дојусни* и *иосљедични* везник. *Посљедична* служба је нова, јер је нема у књижевном језику²⁴⁹, а у *дојусној* функцији стоји замјеница *шиџо* гоњ.

а) *односно*: Зна°ш Фџтму *шиџд* би ођџн (П). Тџ несу лџђи *шиџд*-ге не познаџемо (ВС). Има грџбове^ак *шиџд*-се не-зна Chesџви-су (Р). Ка°же онџ *шиџд*-је џзо џевџџку цаџрову (К). Не^афђе *шиџо* меџсимо крџк (ДВ). Тџ-је гу(м)но *шиџо* врџемо ченицу (Ш). Јџ°-га те^акну с-овџм лончиџом *шиџд*-је џнтра слџтко (Јџ). — *Шџџд* џма на-свету, биџло-је у Скџ^аде^ар (Јџ). *Шџџд* плџну (ја), ја° не лиџжу (МГ).

б) *узрочно*: Каџак-се *шиџд*-те не дџбџек (= доведох) (П). Тџ-га осрамотџла *шиџд*-ју у-џпсу стаџо (К).

в) *условно*: *Шџџд*-ме не-бише носџли, не мџгу иђџт (Р).

г) *дојусно*: *џјте *рџти и заџари,
што-гџњ-ђете уловџти,
месо ваше, кости наше (ДВ, МГ)

д) *иосљедично*: Ови лончиџ џма џнтра слџтко *шиџд* неџма на-свету слађе (Јџ).

Ипак није сасвим ишчезло *односно* значење у овом примјеру.

Падежи

345. Падежи без предлога не пружају много материјала за дискусију, сем *инструментџала* гдје је дошло до изједначења оруђника и социјатива, па се о том проблему мора говорити исцрпније, узимајући у обзир развитак овог падежа у другим штокавским, а нарочито јужним говорима. Међутим, неки предлози с акузативом, инструменталом и локативом — пружају много грађе, јер је дошло до *губљења глаголске реџије*, као и у другим црногорским говорима, и *гласовног једначења неких џредлога*, што је, даље, проузроковало мијешање падежа (*џри камено* = 1. при камену, 2. пред каменом и сл.). Зато ће ова група предлога (на, у, о, по, при, пред, за, међу) бити обрађена као посебно поглавље. Остали важнији предлози биће обрађени уз одговарајуће падеже.

НОМИНАТИВ

346. Уз глаголе *учиџџи се* и *сеђџи* (= бити) номинатив служи као дио именског предиката:

²⁴⁹ А. Белић, О језичкој природи и језичком развитку I, стр. 447.

Сефѐр-оца *у̀чиње се ѝди* (Г). Тридѐс(т) г̀дине^а-је *седѝо кмѝи* (= као кмет) (М).

Никада се у оваквим примјерима не употребљава предикатски инструментал.

О проклитичкој употреби прилога (= *ѝредлога*) *ге + но-ми н а т и в* говорили смо у партији о прилозима (т. 259, б).

ГЕНИТИВ

347. Уз инструментал властитог имена презиме стоји понекад у генитиву, који се може сматрати *ѝосесивним*:

Дѐвет мјѝеце^ак-се^ам *седѝо А̀нгом Бр̀анкоѝћа*²⁵⁰ (ДВ). Судѝили-се Ник̀длом *Уч̀ињѝћа* (ДВ); с Ббјом *Вук̀днoѝћѝћа* (ВС); Седѝо-се^ам Ник̀длом *Пд̀ишѝћа* (ВС). Ја^о-се^ам *био А̀нгом Бр̀анкоѝћа* (К). Бѝили су Ра^оми-цом *Цу̀фигѝћѝћа* (ДВ).

Али: Амѝт Чикмѝр-је *био Са^оком Даб̀днoѝћѝћом* (К).

Како се развила конструкција: с Ник̀длом *Уч̀ињѝћа*, кад у номинативу имамо само *Ник̀дла Уч̀ињѝћ*? Ја сматрам да ово може потицати из генитива и акузатива као најчешћих зависних падежа: од *Ник̀дле Уч̀ињѝћа*, *Ник̀длу Уч̀ињѝћа*, па према томе — с Ник̀длом *Уч̀ињѝћа* и сл.

348. Именица која управља *ѝосесивним гениѝивом* од имена и презимена (или само: презимена) — стоји редовно иза тог генитива:

Прѝчаше *Ису̀фа Цур̀ана жѝена*²⁵¹ (ДВ). Прѝчаше *Омѝра Ск̀уре жѝена* (ДВ). Сеѝасмо у к̀ућу *Му̀ја Пѝкоѝћа сина* Омѝром Мемѝоим (ВС). Ге-к̀д-сте бѝили сѝноћ? Код *Брай̀ма Мемѝиова сѝнове^ак* (М). Тѝи познѝајеш к̀дња *Ас̀ана Карасѝѝана жѝене* (К). *Ву̀кѝћа и Шкрѝѝшовѝћа љѝца* иду на Печурице (Ш).

349. Уз глагол *са^оѝ* стоји обично партитивни генитив:

Сѝмо кромѝда (ДВ). *Сѝмо ченѝце и коломб̀дћа* (П, ВС). Сла̀бо сѝ-јасмо *лѝана* (ДВ, Љ, К). К̀д-е *са^о румейѝна* р̀ано, бѝло-га-е д̀оста (Ш). — Али: *Сѝмо коломб̀дћ и ченѝцу* (ДВ).

Уз глаголе *бѝи* и *имѝи* стоји парт. ген. мн.:

Бѝше *вр̀ане^ак* (П). Имѝше *ѝѝе^аке^ак и грѝве^аце^ак* (К).

350. Конструкција: *Ч̀инимо др̀ве^ак* да се грѝјемо (ДВ) и *Ја иду да уч̀иним љ̀еного ѝшов̀ара др̀ве^ак* (Љ) — биће романски утицај.

²⁵⁰ Слична појава постоји и у говору Пиве и Дробњака (Вуковић, о. с., стр. 81: *Васо Јоу̀ћа, М̀ара Ч̀авѝћа* и сл.) и у говору Срема, али само уз женска имена (Бер. Николић, о. с., стр. 363: *Олга Илѝѝћа* и сл.). — За мрковићки говор имам само један примјер уз *номинатив* властитог имена жен. рода: *Фд̀и́ма К̀Уко̀ђа* (П). Такав је и Вуков примјер: *Милица Сѝојадновѝћа* (Вуковић, о. с., стр. 81).

²⁵¹ Такође и у зубачком говору: *М̀арка Сѝојаднова мѝи́и, М̀арка Сѝојаднова мѝи́ер* изѝела-е змѝја. — Сличних примјера уз генитив презимена има доста у црмничком говору (Милегић, о. с., стр. 503) и у говору Пиве и Дробњака (Вуковић, о. с., стр. 81).

351. Темпорални ген. је риједак, јер га замјењује темпорални акузатив (с предлогом и без предлога):

Прича-ли-ти М. Р. *онѐ гддине штѐ?* (К). *Овѐ гддине нѐма ништа* (Ш). *Бећѝр-је умро овѐа гддине* (МГ). Ођу да рѐжем лѐзе *сѝд^оре свѐће* (П). Немѝј кѝдат тѝ дрво на млади свѐћу (*млади свѐће*) (П). Тѝ-је сѐа било, *рѝша балканскога* (ДВ). *Овѐ мѐне* (ВС).

352. Од предлога с генитивом обрађени су у морфологији архаично кон и дијалекатско коло (т. 309, а и б: *мјесно значење*), затим позајмице *суѝрај* (т. 309, в: *временско и ѝоредбено значење*) и *кариши* (т. 309, г: *мјесно значење*), а овдје ћемо се осврнути на предлоге *у*, *мимо*, *ѝрема*, *навр* и *ѝовр*, *с* и *од*, *због* и *ради*.

353. Предлог *у* има *мјесно* и *ѝосесивно* значење, али се ријетко употребљава, нарочито за *мјесно* значење, јер га је одатле потисла конструкција *ге* + *номинатив* (т. 259, б):

а) *Купѝше у нѐкога* (ДВ). — *Гѐ-си бѝо? Бѝк у дѝкѝора* (ЈБ).

б) *минѝсте^р ѝ-крала* (ДВ). *Їма-ѝ-у дѝкѝора лѐкове^к* (Ш). *У Рѝса ѝма много вѝјске* (К). *Бѝ-ли у-вѝс ченице, Мемѝт?* (МГ). *Живе вѝде нѐма у-нѝс* (ВГ).

354. Предлог *мимо* се врло ријетко употребљава и служи за *казивање времена* и *начина*:

а) *Тѝ-е било мѝмо рѝша скѐ^аде^рска* (= прије скадарског рата) (К).

б) (Раде) *мѝмо нѝс* = друкчије него код нас (ДВ).

355. И *ѝрема* је врло ријетко, а има *мјесно* и *ѝоредбено* значење:

а) *Срѐли смо се ѝрѐма кѝће Учѝнића* (ДВ).

б) *Према-дрѝгик мјѐсѝе^к* (у Куњама) нѐма зѝме (К).

356. Предлози *навр* и *ѝовр* имају *мјесно* и *временско* значење:

а) *навр Дѝброводе* (ДВ), *навр јѐдне жѝле* (П), *навр вѝга* од Можѝре (МГ); *Стѝка пѝсе ѝовр-вѝга* (К). Ја минѝк *ѝовр увѝјук* о(д)-кѝња (МГ).

б) *навр шѐс мјѐсеце^к* (ДВ), *навр ѝри-неђеле* (ЈБ), *навр нѐколко дѝба* (ВС); *Пѝвр двѝ^о дѐ^ана* окѝне-се онѝ плѝт кѝло клѝчине (К).

Пошто је предлог *ѝовр* добио и значење предлога *над* (Авидн лѐти *ѝовр-Мрѝко^кне^к*, *ѝовр-Можѝре*), он је утицао да *над* изађе сасвим из употребе (т. 372).

357. Поред уобичајеног значења за *одвајање* од одређене тачке у простору (Грѐде *с-Печурице^к*), предлог *с* са ген. може бити члан сложеног предлошког израза: *с-две сѝрѝне* (с-дне стрѝне) *Печурице^к*; *с-две ба^{нде}* (с-дне ба^{нде}) *Кѝменичкога мѝста* (ДВ, МГ).

358. Поред уобичајеног *ѝросѝорног* и *временског* значења, предлог *од* с ген. може имати још ове службе:

а) значи потицање, *ѿоријекло*: Овѿ-је *о(д)-Цѿѿишње^ак* (= са Ц е т и њ а, из околине Цетиња);

б) са ген. именице замјењује присвојне придјеве *крављи, овчји, козји* и сл., којих нема у овом говору: млѿко *о-краве*, сѿр *од-бвце*, млѿко *о-кдзе*, мѿсо *од-вдла* (говедина); такође: трава *о-бѿве^ак* (бухавица), лѿкар *о-рѿне^ак* (хирург), минѿсте^{ар} *о(д)-њѿчеса* (ДВ, К, МГ);

в) генитив материје: кошѿула *о-лѿна*, черѿпе *од-вѿне*;

г) за казивање врсте болести: слѿб (лѿш) *о-грудѿјук*, *од-очѿјук*, *о(д)-крсѿјјук*, *о(д)-ѿрбѿга грдога* (стомак);

д) може бити члан сложеног *ѿредлошког*, односно *ѿрилошког* израза:

Нѿ-гла^оку од-гѿдине (= *ѿослије* године дана) дѿшли-смо ге-кѿѿа (МГ). — Каже се такође: *нѿ-гла^оку 2—3 дѿна* (ДВ) и *нѿ-гла^оку сѿде^ам дѿне^ак* (Д); Рѿдие-се^ам-се *нѿ-срѿ о-колѿдара* (*ѿочѿшком* јануара, кад се појавио млади мјесец у облику српа) (К).

ђ) веома је обичан у *микроѿѿионимима*: потѿк *о-Шкѿрте*, Потѿк *о-дрѿче^ак*, Потѿк *о-ѿрѿшњице^ак*, Глайца *о(д)ѿѿѿела* и сл.;

е) употребљава се у синтагми: *гѿшѿтер о-мѿгле* (даждевњак).

359. Предлог *због* има узрочно, а *ради* — *намјерно* значење, али им је употреба ријетка:

а) Оће да се сѿчу *због-ѿвѿђе невалѿле рѿчи* (ДВ). *Збѿк чѿга-е убише?* Штѿ-се бѿла вјѿрила, пѿ-се растѿчила (ДВ);

б) (Бѿк у дѿктора) *ради очѿјук* (ДВ, К).

ДАТИВ

360. Поред уобичајене службе — падежа *намјене, комоди и ин-комоди* (Јѿ^о-ѿи ка^озѿк; Гѿдина-е рѿдила *сѿѿма*; Кѿму нѿма вѿка, нѿма-му ни лѿка), — честа је употреба енклитичког датива једн. личних замјеница у служби *ѿосесивног даѿива*:

отѿ^ац-*ми* (ДВ, МГ), код жѿне-*му* и брѿта-*му* (ДВ), Гађѿли-су ѿѿда-*ми* (ДВ), Рѿкне жѿна-*му* (ДВ), Причаше ѿјак-*ми* (ДВ), ма^ојка-*ми* и јѿде^ан брѿт-*ми* (Г), Ба^обо-*ми* ѿре волѿма (ВС); Ко идѿ? — Нѿвеста-*ѿи* (ВС); Омѿр Мѿркезиѿ и сѿн-*му* (М); сѿн-*ми* (Јѿ), Мѿло-га пѿтеже бабо-*ми* (К); Гѿ-е ба^обо-*ѿи*? (К), Гѿраше ба^обо-*ми* (МГ), Ба^обо-*ми* мѿну ѿспрет (МГ), Причаше ба^обо-*ми* (МГ).

361. *Финални даѿив* је сасвим риједак:

ѿмаш-и што *рѿчку?* (ДВ). Спрѿми-га (= за^ојца) *вечѿри* (МГ).

362. Датив *смјера* (циља) такође је сасвим риједак:

У јѿде^ан ваке^ат окрѿне-се да ѿде *куѿи свѿѿој*; (Д). Да ѿдете *куѿама свѿѿима* (МГ).

Уобичајено је да се каже: *Ајте ге-кућа* (т. 259 б).

363. Поред уобичајене употребе с генитивом (*близу* Ддброводе, *изблизо* Метане^{ак}, *иروييڤ* њѣга и сл.), предлози *близу* и *иروييڤ* употребљавају се каткад и с дативом:

а) Припадали-су *близу ийма Арбанѣзима* (ДВ). *Свѣ-је близу ва^о-рошу* (П). *Тѣ-е близу мѣру* (К).

б) *Он-је био иروييڤ* *дној сиромѣшици* (Д). *Да нѣје иروييڤ* *бѣгу* (К).

Предлог *к* је потиснут из употребе: а) конструкцијом *ге + номинатив*: *Пѣшо-е ге-госиодѣр*, *ге-кућа*, *ге-Емро*; б) предлогом *иуиш* с дативом: *Идем иу(иш)-Печурице^{ак}*, *иу(иш)-Бѣра*, *иу(иш)-Цѣшиње^{ак}*.

АКУЗАТИВ

364. а) Као и у другим нашим говорима, акузатив је претежно падеж *објекта*:

Дувѣн ноће бѣлу зѣмлу (Ш). *Бѣша прокића дѣво* (К). *Кунѣце лѣвимо бизѣнома*, *стѣпицома* (Д, МГ).

б) Уз глаголе *сидиш* (постѣит, остѣит), *учињѣш* и *знаш* стоје доста често *два акузатива*:

Тѣо-се^{ам} каиѣшана да-ше стѣим (ДВ). *Тѣо-се^{ам}-ше стѣит каиѣшана* (ДВ). *Постѣише га каиѣшана* (ДВ). *Стѣили-га баракѣѣра* (ВС). *Остѣили-ге* (= баштине) *забио* (ДВ, П). *Учинѣо-ју зѣблу* (МГ). *Јѣ^о-му зна^ом маѣшѣр ѣвѣјку* (К). *Ма^ојку-му зна^ом ѣвѣјку* (К).

365. *Темѣорални акузатив* је много чешћи од темпоралног генитива:

Пошѣ^а-е ирѣћи дѣ^{ан} да се вѣди свѣиѣ^{ам} крнѣком (ДВ). *Трѣфило-е исиу гѣдину* да рѣди *дно дрѣво* (ДВ). *Тѣ гѣдину кѣ^а(д)-си* био жѣном одѣн, *како-ти бѣ?* (П). *Позна^ојеш Рама Бркана?* *Изде-га вѣк јѣдну гѣдину* (К). *Тѣ^апу(т) ра^оѣау* (маслине) *свѣку гѣдину* (ВС). *Јѣну гѣдину кѣ^а(д)* бѣ тѣ одѣн нѣмасмо пѣпуна (П). *Цѣелу зѣму сеѣѣау* *ѣвце по нѣ-двору* (ДВ, К). *Ја минѣк јѣн дѣ^{ан}* да чѣвам *ѣвце* (К). *Свѣку гѣдину* по дѣсе(т) *дѣ^ане^{ак}* *јде рамазѣн нѣпрет* (МГ).

Већ смо видјели у поглављу о временским прилозима да акузативни прилошки изрази са именицама *иуиш*, *дан* и *ноћ* постепено прелазе у прилоге (т. 277).

366. С обзиром да се већина предлога карактеристичних за овај падеж обрађује као посебна партија (т. 370—373), а предлози *уз*, *низ* и *кроз* не пружају ништа ново, — ограничићу се на употребу предлога за са неким другим предлозима и прилогом *ге*:

Јѣ-ћу тѣбе спремѣт за-у-Скѣ^аде^{ар} (ДВ). *Вѣду-су-и(м)* прекѣнули која је *ишла за-ѣ-град* (ДВ). *Имају дрве^{ак} за-и-реко-зѣме* (ДВ). *За гѣ идѣте?* (П).

Мислим да се у овој конструкцији огледа страни утицај, и то романски (т. 429).

ИНСТРУМЕНТАЛ

367. Данашње стање у мрковићком говору може се окарактерисати овако: облик инструментала без предлога *с* преовладао је у свим категоријама које се употребљавају у овом говору: у *оруђнику*, *иросекуишву*, *инструменталу* начина и *социјалишву свих врста*. Једино уз *замјенице*, и то претежно *показне*, стоји предлог *с* без обзира коју службу врши такав инструментал: службу оруђа или друштва.

а) Оруђник (без предлога *с*)

Сече се *се^аблома* (ДВ). Де^ане^ас дће шестина да се коду *се^аблома* (ДВ). Ма^вне *се^аблом* (ДВ). Те^апуда су ловили *мрежом* (Р). Ф^усни-га *дишом* у огриву (П). Св^и-су *јеном лужилом* или (Г). Мет^нуше-га *наопако*: *врго(в)има* *наниже* (М). *Пушкома* *ћерали* *зверо^е* (К). Ж^вемо *кодсом* по ливадима (К). Гре^ђели су от^ут *ба^оркома* (К). На^ш *лишан речом Муамедовом* *има* да се са^пне на *Ск^аде^р* (К). С^ушак *граничи Р^еком* (К). Уд^арише да *у^зну Тарабдиш*, но Т^урци *дочекај-ге* *и^ушком* и *мишралезом* и т^у поб^ише *д^оста в^ојске* (МГ). Б^елам *к^рш чек^ишом* (МГ). Б^елам *д^рву с^ек^иром* (МГ). *Ако-ге* *те^ак^ну* *к^д и^рсиом* (МГ). Нем^о-га *убит једрицом* (МГ). Не *ч^ују* *ув^има* (МГ). Не *видим оч^има* (МГ). С^иа^рим *дружом-су* *били* *б^ој* (МГ). Уж^егау *каменом* (МГ). Бранили су се *ножовима* (МГ). Та^ђаше-га *д^вим с^укеним али^нам* (МГ).

б) Оруђник *с* предлогом *с*

Пригнао-га *с и^лд^ом* (М). Га^ђаше га *се^а-и^ушком* (МГ). Р^уковод^ио-се^ам *се^а-и^ушом*, *се^а-с^длом*, *се^а-з^дбом* (МГ).

Со-*чим* *ћ^елаш?* (МГ). Со-*чим* *ка^даш л^ес?* (МГ). Уд^арио-се *у-око с-д^ом и^ушалицом* (ДВ). Исп^руши *ог^еањ с-д^ом шкул^дњом* (ДВ, МГ). Ј^а-се^ам *убио пр^епелицу с^д-шом и^ушком* (Р). Д^еа^н-де^ане^ас-се *ба^им со-ш^им л^дцом* (ВС). Т^еа^нк^ну-га *с-д^ним д^ругим л^онцом* (ЈБ). Т^дпимо *с-д^ом в^ддом* (К). Уд^арио-га *со-ш^им м^ачом* (К). Т^дпи га *с-д^нима б^раздама* (К). Ништа не *м^джеш ни-су-чим* на-св^ету (К). Со-ш^ем-су-се *бранили* (МГ). Со-ш^ом *и^ушком*-га је *убио* (МГ).

Обје групе примјера потврђују оно што је речено на почетку: именички инструментал (оруђник) стоји без предлога, док инструментал замјеница добија предлог *с*. Одступања од овог општег правила су сасвим малобројна, и могу се дјелимично сматрати као утицај споља. То важи за примјер: Р^уковод^ио-се^ам *се^а-и^ушом*, *се^а-с^длом*, *се^а-з^дбом* (МГ), — који је забиљежен од одличног информатора, официра црногорске војске, који је био у току балканског и првог свјетског рата у друштву Црногораца за чији је говор баш карактеристична оваква употреба предлога *с*.

в)

Да би се видјело колико је у овом говору ишчезло разликовање инструментала и социјатива, узећемо неколико глагола који имају, односно могу имати, инструментал као допуну:

1) *бавиџи се*

α) Бавили су се *мџром* *мало* (ДВ). Баве-се *сиџком* (ДВ).

β) Дѣ^ан-де^анѣ^ас-се бѣим *со-џџим* *лџом* (ВС). Сѣ^а(д)-се бѣимо *се^а-сиџком* (М).

Иако овај глагол тражи као допуну оруђник, у два примјера је употријебљен социјатив. Истина, у првом примјеру предлог *со* стоји уз показну замјеницу.

2) *живјеџи*

α) Живимо *свијеџом* (ДВ). Живјели-су *кџом* (= од козе) (ДВ). Кџа *живи шџмом* (= од шуме) (ДВ). *Сџџом* (= лаписом) *живи* (МГ) = *На сџџу* (= на лапис) *живи* (МГ). Живјели су *Бџром*, *Царџградом* (К). Живим *јџом*, *чаџом* (Р). Свѣ *сиџком* *живи* (Д).

β) Мџ *с-њџм* (= с кравом, од краве) *живимо* (ДВ).

Глагол *живјеџи* тражи у књижевном језику допуну у социјативу (живјети с *неким*). Мрковићки примјери нису истовјетни с овим, јер значе живјети *од свијеџа*, *од козе*, *од шуме*, *од оловке* (пера), *од Бара* и *Царџграда*, *од јајеџа* и *чаја*, *од сџоке*. А та су значења доста блиска оруђнику. П а и п а к, у свим наведеним примјерима д о м и н и р а социјативно значење, а ни у једном од њих није употријебљен предлог *с*, сем у примјеру под β), гдје га захтијева *замјеница*. (Примјер: ждрал... *живи рибама* — тумачи проф. Р. Алексић приближно овако: *храни се рибама*. Језик Матије Антуна Рељковића, стр. 121).

3) *носиџи*

α) Носиле су (Шушанке) *пејсѣ^ак џовџрима* (ДВ). За^ада-ју (= пшеницу) *нџсиш кџњом* и *џовџром* *џ-гу(м)но да-ју овршеш* (Д).

β) Дрѣе *нџсу ш њџм* (= кџњом) (К).

Синтагма: *носиџи џејсѣ^ак џовџрима* — заиста је оруђничка, а не социјативна, јер се у радњу не укључује човјек. Ово није исто што и *орџи с воловима*, гдје је социјативно значење јасно. Међутим, у примјеру под β) опет имамо предлог јер то захтијева *замјеница*.

4) *орџи*

α) Пѣтком не џремо *волџма* (ДВ). Бабо-ми џре *волџма* (ВС). Џру *волџма* (кџњма) (МГ).

β) Џремо *са волџма* (ВГ).

Оруђник: *џрем волџма* — одговара старијој епоси нашег језика, а данас је обавезан инструментал с предлогом, јер се развило социјативно значење (М. Ивић, *Значење српскохрватског инструментала*

и њихов развој, стр. 223). Иако у примјеру под β) имамо социјативни предлог, питање је — је ли архаични мрковићки говор (који се од краја XVI в. самостално развијао) у овом случају био развио потпуно социјативно значење. Можда се у овом примјеру огледа утицај споља (предлог гласи *са!*).

5) *радиши*

α) У-Шкурту ра^оди вол^дма (ДВ). Ра^дим вол^дма (Д). Ра^дио^н во^лма (К).

β) Ра^ди с вол^дма (К). Ра^ди су л^дзома (П).

Случај глагола *радиши* је исти као и глагола орати. Све што је речено за *орати* вриједи и за *радиши*.

6) *бјѣгаши(и)*

У примјеру: Бјѣга^о-се к^дњама (ВС, Д) — имамо инструмектал без предлога, али ипак претеже социјативно значење.

7) *промијениши се*

Најзад у примјеру: Да^о-се промѣнимо жен^дма — имамо искључиво инструментално значење (оруђник).

Анализа ових примјера показује да је разлика између оруђника и социјатива скоро сасвим нестала, као и то да су правилни примјери више случајност него резултат језичког осјећања.

г) *Пресекушиш мјестиа*

α) без предлога

Грећели су м^дром (ДВ). Оће-ли п^очет вап^дри да раб^дтау о^дјем м^дром? (ДВ). Йдемо сн^егом, па на^дємо пр^т д-зеца (ВС). Бйо-си Бл^дшом у Ск^еде^ар (Ш). Ид^о-је Мй^кули^шом, Ме^ђур^ечом, Мй^дом, нйге-се ца^ди нйге ублажй^до (Ш). Йдеш Б^аром, В^уром, Р^еком, па ге-К^дкоћи (К). П^ошо-е м^дром (К). Й^ђаше м^дром (МГ).

β) с предлогом

Др^етом с-д^вом в^ддом (ДВ). Да не издуш^ује с-он^йе^ам гр^лом (ДВ). (Корйс о-Мож^уре) со-шй^дем корй^зом йде (ДВ). Гред^о је со-шй^дм у^лицом (П). Ид^м с-д^вом у^лицом (Г). С-д^ним н^ег^двим й^ршом п^ођемо (ВС). Гра-нйца-е бйла с-д^ом р^еком (Д). И ј^а-ћу с-д^цим йсй^шим йу^шом (М). П^ува^о вјѣте^ар с-д^ним йр^бзором (Л). Со-шй^дм йу^шом идй (К). Дол^ази с шй^дем йу^шом (К). Прис^ече-му п^ут да не идй с-он^йм йр^авцом (МГ). Т^урци йду со-ј^еном ба^ондом, Црног^дрци со-др^угом ба^ондом (МГ).

д) *Просекујућив времена*

α) без предлога

Пейком не дремо волџма (ДВ). — Лѣто-ви *лѣшом*, зима-ви *зѣмом*. Други примјер се чује на читавој територији, а потиче из легенде о цару који је, пролазећи кроз Мрковиће, питао људе: шта желе. Мрковићи су одговорили да желе само благослов. На то им је цар рекао: *Лѣшо-ви лѣшом* (тј. прошло), *зѣма-ви зѣмом* (тј. прошла).

Сматрам да је ово чиста социјативна конструкција, али се никада не чује предлог *с*.

β) с предлогом

Таквих примјера нема.

ђ) *Инструментал за начин*

Овај инструментал се употребљава без предлога, и то претежно у типизираним изразима:

Бѣро-је коња *ћирѣјом* (ДВ). Сѣђасмо (= становасмо) *ћирѣјом* (ДВ). Нашѣ^а кѣћу *ћирѣјом* (К). Ми-је звѣсмо *ѣдром* (= за новац, за плату) да бѣре (ДВ). Ѐмак јѣнога Шестѣна да копа *ѣдром* (= за паре, за плату) (Љ). Зиђали међу *ѣдром* (= за паре, п л а ћ а ј у ћ и) (П). Ови ради *ѣдром* (за паре, за дневницу) (К).

У свим овим примјерима имамо јасно начинско значење које се развило из инструментала *с омогућивачком* функцијом. Наведени примјери одговарају потпуно овом из народне пјесме: Не пијемо *вересијом* вино, већ *гошвом ѣаром* и *динаром* (М. Ивић, Значења српскохрватског инструментала и њихов развој, стр. 25). Овај инструментал није добио широку примјену у нашем језику, јер су га потисле предлошке конструкције с акузативом (Ако пијем, за своје *ѣаре* пијем; М. Ивић, о. с., стр. 25).

Инструментал *огњом* у примјеру:

Ѐни долѣзише (дѣше) *дгњом* (МГ) — има такође начинско значење (брзо, хитно). Овом инструменталу одговара примјер из народне пјесме: Поткуј и мене, млад јуначе, нека бих коњем у гору утекла. М. Ивић (о. с., стр. 145) назива овај инструментал *компаративним* и сматра га као посебан тип који се развио из инструментала „основне карактеристике“ (лети *ѣишцом* = као *ѣишца*).

Према томе, компаративни инструментал води поријекло од инструментала оруђа.

У примјеру:

Ѐцом мртвим (= за оца мрвог) дѣбио стѣк ченѣце (МГ) — имамо истовремено инструментал за *начин* и *узрок*, гдје се каже *како* је и *зашѣо* син добио стѣг пшенице. Ова необична конструкција мора бити социјативног поријекла и подсјећа донекле на „архаични

инструментал којим су обележена лица са функцијом вршиоца оне радње која се остварује у име неког другог, за неко друго лице (тип: *оцац је сином наредио*).²⁵² Али ипак постоји и крупна разлика. Док је у другом примјеру — у име очево наредио *син*, у првом примјеру — *син добија сѝог њенице* за мртвог оца, а не мртви отац.

е) Социјатив

Као што смо већ казали, социјатив се употребљава скоро редовно без *ћредлога с*, сем испред замјеница, нарочито показних, гдје по правилу редовно стоји *ћредлог*. Ово вриједи за све случајеве социјатива, било да је у питању лице, животиња, предмет, мјесто, особина или начин. Тако се редовно каже:

Ѓаше се *Мјјом* (ДВ). *Мјну волџма* (ДВ). *Ѓде дружом* (ДВ). *Вј тргјете Рѣком и Вјром* (ДВ). *Гладе^ан и вџлом* (= с вољом) *јде на-прет* (Г). *Мјком се пас^аје* (ДВ); *жаба кџром* (= корњача) (П, К), *ћек браџом* (МГ, К), *кољбе сламом* (ВС), *опѣ^анци жсјглома* (ВС, МГ).

Прије него што изведемо ма какав закључак о овом стању мрковићког социјатива, ја ћу навести цјелокупан материјал, и то овим редом: а) социјатив у коме се јавља као друштво *биће* (човјек или животиња), б) социјатив у коме се јавља као друштво *ћредмет* и *мјесто*, γ) социјатив у коме се јавља као друштво *особина* живог бића или предмета и δ) социјатив за *начин*.

а) Биће (човјек или животиња)

а.) без *ћредлога*

Ја-се^ам Шаком (ДВ). *Шаком* смо дружјна (ДВ). *Ѓрте-се кџном* *назат* (ДВ). *Греде козџма* (ДВ). *Мјну волџма* (ДВ). *Бјли-су-се Турџима* (ДВ). *Бјо-се^ам пџпом Јоцџном* (ДВ). *Прича књазом* (ДВ). *Да-се вјѣриш* *ћевџком мџјом* (ДВ). *Греде јѣде^ан чобџн овцџма* (ДВ). *Лјшно ѓћу Алјлом* *Бећо^ијем* да *дѣлим мејдѣ^ан* (ДВ). *Поше^а-е трѣћи дѣ^ан* да се *дјди свџије^ам* *крнјком* (ДВ). *Како-се разминѣсмо* *Насраџн-џјом?* (ДВ). *Чџвек лѣжи* *жѣном* (ДВ). *Пџшо кџном* у *Улцјњ* (ДВ). *Има-е братѣчеда* *сџбу* (ДВ). *Стџли да се спрџдау* *Мјјом Пѣко^ићом* (ДВ). *Пџће њѣзом и мајшером* (ДВ). *Ја минѣк* *Мемѣјом*, он *јћаше волџма* (ДВ). *Наџшема-је* (ДВ). *Лџди испџдају сџџком* (ДВ). *Тј-си дџшо* *јрдѣсором* (ДВ). *Судјли-се* *Никџлом* *Учјнића* (ДВ). *Да нѣмате* *нарџдом* *пџсла* (ДВ). *Поћџсмо* *учјнѣлом* *на-море* *да-се кџплемо* (ДВ). *Ге идјш* *козџма?* (Р). *Тѣра-се* *чакџлима* (Р). *Бјли су пџзнати* *књазом* (Р). *Причџли-су* *шеиџџнџма* (Р). *Гѣ-ћеш* *овцџма?* (Р); *жѣна* *дѣцом* *мџлом* (Р); *Јмам* *сџбу* *два јавѣра* (= слуге, аћутанги) (Р). *Пјта ѓне јавѣре* *сџбу* (Р). *Ѓба су тѣ* *живјном* (Р). *Бѣирум* *нѣвѣсјом*, *па-ћемо* *причџт* (П). *Прџти* *крџцу* *шељѣјом* (П). *Кѣ-(д)-ће* *кџном?* (П). *Бјо-си* *жѣном* *одѣн* (П). *Мѣ^аском-је* *доше^а* (П). *Ѓѣкошма-*

²⁵² М. Ивић, Значења српскохрватског инструментала и њихов развој, 1954, стр. 192.

се^ам-се ручио, а њекоима не^јсе^ам (Г). Продава-се^ам трешње ма^ојком мајчином (Г). Дигли-смо-се барабар кдошкама (ВС). Се^асмо у кућу М^уја П^еко^нћа сина Ом^ером Мем^ешоим (ВС). Ови к^оњом право при кућом Филиповом (ВС). Сед^ио-се^ам Ник^олом Пашића (ВС). Био-се Р^усом (ВС). Сед^ио-се^ам уче^наџима и суд^иома (ВС). Седи и^има главарима (ВС). Био-је у Сут^орман да седи в^илома (ВС). Двџе су г^оре мајком (ВС). Био-е Савом (ВС). Беше се уп^озна лу^ђима (ВС). Мин^уцо-си вол^ома уд^ер (Д). Окрен^ук-се биз^инома да л^овим (Д). О^ну да се пос^ечу Ал^илом Б^ешоим (М). Ч^уо кра^л Н. да-су-се пос^екли Ал^ил Брк^ан Ал^илом Б^ешоим (М). А^осо^нки б^еу Г^рдои^ном (М). С^ян-ми ^иде ин^зен^ерима (Г). Био-се^ам ^у-војску Ник^олом (М). ^Идем на паза^р к^оњом (М). Ни^е сед^ио лу^ђима (Љ). Ја^о ид^им ба^обом м^д(^ј)им (Љ). Ни^{је} три-м^јесеца сед^ио ж^еном (Љ). Ја-^{ћу} и^ћет вол^ома (Ш). Г^е-^{ћеш} шов^арима? (Ш). По^ћемо зе^аном Мем^ешоим (К). Ја^о-се^а(м) био Цр^ни^ња^нима (К). Да д^оћеш ц^елом в^ојском и ш^вдима главарима (К). Ф^ата-се чак^олома (К). Они б^еу Б^ег^ицом (К). И тамо смо били уч^ии^лом (К). Св^ојштина-смо М^ујом (К). А^{ко} ни^{је} дру^жи^ном, ^ије га в^ук (К). П^осле-^{ћемо}-га Баз^имом машит (К). К^инија-е Р^усом (К). Д^ошла-е в^ојска ка^о св^атои н^ев^ест^иом (К). Н^ема п^осла б^огом (К). О^{ће} да се б^ије Р^усом (К). Они-су-се бор^или Ц^рном Г^ором (К). К^еа(д)-се убио султ^ан Ам^ит кра^олом г^рчки^јем (К). Разг^обра д^нима м^лина^рима (К). К^ол(и)ко ^има^о оте^ада^ра к^еа(д)-се уби султан-Ам^ит Г^рчком? (К). Ам^ет Чик^мир-^{је} био Са^оком Даб^ано^ном (К). Г^реде Пет^ро^нћ ж^еном (К). М^ину-ли ов^цама? (МГ). Зг^ри^ј-се, т^е-^{ћеш} мин^ут ов^цама (МГ). Заг^ари-се и^једоше д^ном л^ис^ицом (МГ). Уз^е-га с^обу (МГ). Б^и п^огибија М^илошом Л^еки^ном (МГ). Ја^о и^ћа^нк коз^ама ^у-гору (МГ). ^Иду св^атови н^ев^ест^иом (МГ). Они п^оп поше^а д^ном и ^узо ав^дес (МГ). П^ричасмо М^ујом (МГ). Се^ће-ли ж^еном њ^ег^дов? (МГ). М^и-смо ра^ди да ^иде (куч^ић) с^ид^ком (МГ). Јус^уф-^{је} био ов^цама (МГ). Поше^а-е ж^ен^ом и ^ће^ие^иом у Б^ар (МГ).

β.) са предлогом с

Н^ека г^реде с н^ама П^ете^ар (ДВ). О-ли д^оћ с н^ама? (ДВ). По^ће се^а-ш^нима (ДВ). Р^учи се ш-^нима (МГ). Узо^н њеколико ц^андаре^ак се^а-с^обу (МГ). Ја-ти к^рену с д^нима др^угоима (МГ). Се^аста^оју-се со-^иима Ар^нау^шима (Д); со-^иим чо^ћаком (Љ); Уби б^ој с-^он^има Тур^чима (К). Дав^али-су м^олбу да б^уду^ћ с-^нама (К). Б^ок-^{јо} на п^омоћ с^о-^иим ^ће^ие^иом (МГ). Уз^имемо-се с-^нима к^ако да-су о(д)-^најболик б^его^це^ак (МГ);

Та-^{је} (роба) и^ћела с ко^нима (ДВ). Д^изамо са с^ид^ком пу(т)-Б^ара (М). По^ћд^смо с ^јен^им ма^олим м^одим б^ра^шом (МГ).

Из примјера за социјатив бића види се ово:

а) за социјатив без ^иредлога с уз замјенице имамо 10 примјера: с^обу — 4 примјера, н^аш и ема — 1 пр., њ^екоима — 2 пр., т^има — 1 пр., тв^оима — 1 пр., д^нима — 1 пр.;

б) за социјатив са ^иредлогом с имамо свега 14 примјера, и то 11 уз замјенице, 2 уз именице и 1 уз број један:

с н а м а — 3 примјера, с њ и м а — 1 пр., ш њ и м а — 1 пр., с е а ш њ и м а — 1 пр., с е а с д б у — 1 пр., с ђ н и м а — 2 пр., с о т и м а — 2 пр.; с к ђ њ и м а — 1 пр., с а с т ђ к о м — 1 пр., с ј д н и м .

β) Предмет и мјесто

α₁) без предлога

Иђели-су *оје^анцима* (= у опанцима) у ца^амију (ДВ). Ођемо-ли *оје^анцима* (= у опанцима) у ца^амију? (ДВ). Ја-се^ам-ге до^аво (= довео) *оје^анцима* (= у опанцима), а ти-ге св^учи (ДВ). Иђели-су *јушкома* (ДВ). Ви трг^ујете *Реком* и *Виром* (ДВ). *Иде дружом* (ДВ). Т^о-се ^уле м^оже рав^нати *ма^слом* (ДВ). Гр^еђау св^е *ши^ри^ишима зел^еницама* (ДВ). Малис^ори *ла^дмама црв^еницама* (ДВ); Трго^али су *Ул^ри^ном* (ДВ). Н^есмо б^или *јушкома* (ДВ). Б^ио-је у бата^лидн *јушкома* (ДВ). Ђо-га *јушкома* нав^р ма^слине (ДВ). Иђели су *дружом* (ДВ). Гр^едем *ј^еним и^ру^шом* (ДВ). Кла^нјају *оје^анцима* (= у опанцима) (Р). Гр^еду *кош^улома* (Долазе носе^ћи оп^рате кош^уље) (Р). *Кол^еком* мин^ула (П); ја^о ја *с^иром* (П); Не-по^ћд^смо *Ск^еа^дром*, но б^есмо *Ба^ром* (Г). Т^урска к^е^а-се б^ијаше *Гр^чком* (Г). Г^й-е ов^и *ку^ћом*? (= Гд^{је} је о^воме ку^ћа, дакле — *и^редика^иш^ки ин^стру^мент^ал*) (Г). Ј^еде се ^у-зиму *с^мд^квома с^увима* (Г). Слож^ио-се М^рко^ић *Ск^еа^дром* (ВС). Ја-ге д^оњек (= доведо^х) *оје^анцима* (= у опанцима), а ти-ге из^уј ако м^ожеш (ВС). Д^оше т^ри *ф^есом црв^еним* (ВС). Кла^нјали-су *оје^анцима* (= у опанцима) (Д). И д^низи т^ри б^ра^та исп^ану при-в^им *кос^ерима* (Д). Кр^ушке м^е^але^анке з^оре б^арабар *с^мд^квома* (М). У ст^а-ри ва^ке^ат *с^уцима кр^уш^кома-су* св^аду чи^њели (М). Д^оше-ли он^изи *в^одом*? (ЈБ). М^й-смо иђели *М^рко^ићом* (ЈБ). *Оружом* н^ије м^ог^е^а п^оћ н^ико (Ш). Ов^а б^а^нда н^ије м^огла т^амо иђ^ет *дружом* (Ш). Мин^уо-е к^дкот *б^ед^ењом* н^издоле (Д). Мин^ули *друж^има* да ћ^ерау^ћ к^ође (К). (Пух) *кор^изом* н^издоле, *ног^ама* при тав^ану (К) = сли^јепи миш, па према томе ово може бити инстру^ментал *особине*; Прид^адоше се т^ро^ица *дружом* (К). П^ут-је ^усе^ак, не м^огу мин^ут ни вол^бви *ј^армом* туд^ер (К). Ја-се^ам-га ср^е^а *и^йглома* (К). А^ко-ћеш да г^инеш, г^инућеш *к^рс^иом* (К). Гр^еде ва^пдр *ру^ским ба^јраком* (М). Пил^ав *ма^слом* и *у^лем* (МГ). Ра^стов^а-ра к^оња *в^одом* (*бар^елима*). Куп^ио-се^а(м)-и (= ју) *сам^аром* (МГ). Дош^е^а *чес^неком* ге-к^ућа (МГ). П^очели да гр^еду *оје^анцима* (= у опанцима) у ца^амију (МГ). Ни вол^б(в^и) *ј^армом* не йду туд^ера (МГ).

β₁) с предлогом

Они *се^а-св^има оје^анцима* у ца^амију (ДВ). Уж^ени д^ну ла^ђу *се^а-св^им с^длом* у Голуб^ињак (ДВ). *Со-св^ијем дружом* ско^чили крос-пр^озор и ут^екли (ДВ). *Со-и^шм*-је пр^ошо в^ек (ДВ). Шт^о-ћеш *со-и^шм с^ек^иром*? (ДВ). К^о-е он^о шт^о м^ину *с-д^ним ц^ай^уном*? (Г).

Из ових примјера се види да је социјатив *и^ред^ме^иа* ограничен на Добру Воду, тј. село које је најближе Бару, и да предлог служи за

истицање социјативне везе. Сем тога, у свим примјерима предлог стоји испред замјенице.

γ) *Особина*

α₁) без предлога

опе^анци *жуглома* (ДВ); Им^али смо опе^анке *оушума* (ДВ). Нема к^уће *шуглома* (ДВ); бардак — он^и *рукашком* (Р); жаба *кдром* (= корњача) (П, К); Н^ие б^ило вап^ора *огњом* (= парног брода) да *иде* (Г); сандале *ремичишима* (Г); колибе *сл^амом* (ВС); ог^ич *рдошма засука^ошицема* (Д); Дру^ги п^ут нем^бј *п^оћ рукама не^ирашима* из м^оје к^уће (Д). Она ж^ена-се ст^иди од он^ога ч^оме^ака ст^а°рога *бра^одом* (Д). Ј^ен ч^ек з^уб^има (М). Б^или-смо код он^ога *бра^одом* (М). Ост^ала ј^ена Ц^иганка *бр^еменом* (= носећа) (Ј); б^ритва *рукашкицом* (К); (ја)та^гани *ув^има* (К); Н^ије ост^а° *ј^еде^ан св^ешлим об^разом* (К). Ѐма-ли в^ише *д^внове^ак рдошма* или без р^ого^ек? (К); *ћ^узе р^удома* (муслиманска женска сукња с украсима) (МГ); на к^оња *с^д(д)лом* (= оседланог) (МГ); *ј^аре^ац рдошма* (МГ); Он-је ч^ек *бра^одом* (МГ); кремен^аче *кр^ешима* (плеоназам) (МГ); Ѐмаше ј^ену ј^арицу прв^ену *ба^олицом* *у-чело* (МГ). Ево ј^еде^ан ст^а°ри *бра^одом* д^о-паса (МГ); Н^ови опе^анци-су бе(з)-ж^уге^але^ак, *оушума* (МГ).

β₁) с предлогом

Уф^атисмо Јауд^ију *су бра^одом* (Д).

Према томе, инструментал особине се употребљава скоро сасвим — без предлога.

δ) *Начин*

Социјатив за начин се употребљава редовно без предлога:

М^уком-се пас^а°је (ДВ). П^ошо-е *с^ишмом* (ДВ). Г^ладе^ан и *в^олом* *иде на^прет* (Г). М^уком-ћеш б^ит ж^иф (МГ).

Закључак :

368. Цјелокупна грађа из мрковићког говора показује да су се инструментал и социјатив изједначили. То изједначење је извршено *уз именичке ријечи* — у корист инструментала, а *уз замјеничке ријечи* — у корист социјатива, али не тако изразито као уз именичке ријечи у корист инструментала. На основу ових података мрковићки говор показује много сличности са говором Галипољских Срба, јер је и у том говору дошло до изједначења инструментала и социјатива — у корист инструментала, и то под утицајем турског језика, али се социјативна конструкција очувала *уз личне замјенице* и замјеницу *ко* (П. Ивић, о. с., стр. 350).

Како је текао овај процес у мрковићком говору? Је ли стара социјативна конструкција продрла бар дјелимично у *псеудосоцијативне* (особина = „карактеристична појединост“ и начин = „пратилачки инструментал“²⁵³), а затим они заједно изазвали слично двојство и у старој инструменталној категорији, као што је данас у другим староцрногорским говорима?²⁵⁴

Ја сматрам да је процес управо тако морао тећи. Али ипак снага социјатива није била толика да створи *йоййуно двојство*, него су инструментални облици (псеудосоцијатив и инструментал) стали дјеловати у супротном правцу, тежећи да потпуно одстране употребу предлога *с*. У овом „сукобу“ инструменталног и социјативног облика фонетске прилике су ишле наруку инструменталу. У овом богатом материјалу има преко 40 примјера за социјатив у којима се *с* губи гласовним путем, а то је довољан утицај да облик инструментала добије превагу над социјативом. Ево неколико од тих, већином наведених, примјера:

сййцом жйви, сйџком жйви, ја^џја сйром, ўзе-га сџбу, колибе слџмом, чџк зубйма, кџза жйви шўмом, ја-се^{ам} Шџком, причџли-су шеййџнима, опџвнци жџглома, лџжи жџном, џба-су живйном итд.

Да су фонетске прилике морале снажно дјеловати, показује облик *сџбу* у социјативној конструкцији: од *йей* таквих примјера само *један* стоји *с* предлогом, а *чейири* су без предлога!

Према томе, мрковићки говор је прошао кроз фазу *двојства* које није било особито јако у псеудосоцијативу и инструменталу, а затим је супротним дјеловањем старих инструменталних категорија, снажно потпомогнутих гласовним дјеловањем, доспио до данашњег стања, јединственог на терену јужних говора и потпуно супротног онеме стању којим се одликује данашњи дубровачки говор (М. Ивић, о. с., стр. 235, а).

Употреба предлога *с* уз замјеничке ријечи представља *окамењену йредлошку синйагму* (упор. ш-њйм и се^а-шњйм), која је механички пренесена из социјативне категорије у инструменталну. Ипак, стална употреба предлога *су, со* уз инструментал замјенице *шйшо* (т. 310) показује да је у прошлости постојало *двојство*: нема *чйм* — нема *су-чйм* (*нй су чйм*), па је уопштен социјативни облик (*су-чйм* и *су-шйшо*).

С обзиром на данашње стање инструментала и социјатива у овом говору, ја сматрам да је мијешање ова два облика почело *рано*, можда прије краја XVI в., а то значи прије пада Бара под турску власт. У то вријеме мијешање је могло бити сасвим благо, а данашње стање је резултат потпуно самосталног развика овога говора у току посљедња 2—3 вијека. Чак сматрам да је овдје страни утицај минималан, тј. може се помишљати на извјестан *млейџачки утицај* (при крају XV и у току XVI вијека), а на албански и турски утицај уопште и не рачунам.

²⁵³ М. Ивић, о. с., стр. 195—200: пратилачки инструментал; стр. 200—210: категорија „карактеристичне појединости“.

²⁵⁴ М. Ивић, о. с., стр. 232—234.

ЛОКАТИВ

369. Познато је да је локатив без предлога замијењен локативом с предлогом, али су локативи без предлога ипак допрли до историјске епохе словенских језика (Vondrák, *Slavische Grammatik II*, стр. 293—294). Данас се такав локатив чува само у прилозима: г ђ ре, д ђ ле, з ђ ми, л ђ ти, о н о м ђ а н, док је *дѡлу* (= доле, т. 264 б) начињено према *врху* које се у овом говору не употребљава (Meillet, *Le slave commun*, 1935, стр. 467).

Међутим, ја сам забиљежио један локатив без предлога у мрковићком говору, али он одговара *ѡросекуѡиѡву*, дакле—*инструментѡалу*, а не локативу:

С в ђ м у ѡ ѡ ѡ у -се^{ам}-га (= коња) водѡ зѡ-мѡѡ ѡ-рке, дѡ-кле-се^{ам} доше^а ге-кѡѡа (МГ).

Је ли овај локатив случајност, „лапсус лингве“?

Он потиче од ведрог и разборитог приповједача на кога сам се могао ослонити за сваку информацију. Иако је показна замјеница олакшавала чување локатива без предлога (*tomъ časě, semъ městě, opomъ dьpe*; Meillet, о. с., стр. 468), ја сам далеко од тога да тврдим да је ово остатак локатива без предлога, али је приповједач *и*ако рекао.²⁵⁵

У сусједном *црничком говору* рекло би се: *Свѡјем ѡѡѡом-сам-га* водѡ јо зѡ-собом (зѡ-мноm).

ИЗ СИНТАКСЕ ПРЕДЛОГА

370. Губљење глаголске рекције уз предлоге који се слажу са акузативом и локативом (на, у), односно са акузативом и инструменталом (над, под, пред, за), и уопштавање *акузатива* уз предлоге у и на, односно *акузатива* или *инструментала* уз предлоге (над), *ѡд*, *ѡред* и *за* — захтијевало је да се ови предлози обраде као посебна цјелина.

Предлог *о* има у овом говору само локативну конструкцију (акузативна није у употреби), а *ѡ* и *ѡри* су развили још и употребу уз инструментал, па сва три предлога треба обрадити као посебне јединице једне шире синтаксичке цјелине, чија је повезаност овдје знатно друкчија него у књижевном језику.

И конструкције с предлогом *међу* такође не разликују глаголску рекцију, него се овај предлог употребљава само с *гениѡивом*. Нема, дакле, ни акузатива ни инструментала с предлогом *међу*, па ће и он бити обрађен као цјелина за себе.

на, у

371. Сматрам да сам у чланку *Историјски пресјек губљења глаголске рекције у црногорским*

²⁵⁵ Са примјером из Мрковића треба упоредити овај из Туђемила: Туђемиљ кѡји су бѡли *Лѡнцу вѡу* (= уврх Лонца), слѡгоше на Јасен. — Он такође може бити схваћен као *локатив* од номинатива *врх Лѡнац*. Међутим, у стиху из *Сѡарог Вујадина*: *Кад су бѡли бѡјелу Лијеѡу* — стоји датив.

говори ма (ЈФ ХХ, стр. 87—104) доказао да је до губљења глаголске рекције у периферијским говорима старе *Дукље*, односно *Зете*, дошло најкасније крајем X вијека. На то нас упућује замјенички облик *чѣм* мрковићког говора, као и замјенички облик *чѣм* данашњег говора *Куча*. Зато можемо с правом очекивати да ће у овом говору употреба акузатива с предлозима *у* и *на* — како уз глаголе кретања, тако и уз глаголе мировања — бити константна црта (као и у осталим црногорским говорима). Сматрам да не треба наводити примјере за акузативну конструкцију (тип: идем у Бар, на Вир), јер је она стална, него ћу дати само примјере за локативна значења:

на

а) Свиљу-је купува *на-Вир* (ДВ). Стѡка-е *на-иланѣну* (Р). Купу-се на *Вѣли њејсѣак* (П, Љ). Шкѡла-е на *Печурице* (ВС, Д). *Сећесмо на Цеѣиѣе* три дѣна (Д). Биѣо-сеам на *свѡдбу* (Д). Једнѡм-су-ме фѡтале грознице у *мој вѣк* (Ш). Радимо на *Салѡну* (К, МГ). На *каѣју* капица кралева, а на *каѣицу* ча^олма турска (К). Ја^о-ге овѣје^а зна^ом кѣ^а(д) нѣ-беу *на-свѣи* (К). Што ѣмаш најтеже *на-овѣ свѣи* да-ти ја^о оле^акша^ом (К). Граница бѣше *на-Мос(ѣ) каменчки* (МГ). Нѣтко нѣје био на *овѣ свѣи* ка^о ѡн (МГ). Итд.

б) Нѣма у мѣне нѣшта *на-свѣицу* (Р). Што ѣма *на-свѣицу* бѣло је у *Скѣ^аде^ар* (Љ). Дрѣга вѡрош *на-оѡдме свѣицу* (МГ). На *сврѣѣицу* рамазѡна (П). Отворѣли смо ѡну шкрапу на *дѣбу* (МГ).

в) Примјер за употребу локатива мј. акузатива: Нѣмам *на-чѣм* лѣх (П).

у

а) Волѡѣ купуvasмо у *Скѣ^аде^ар* (ДВ). Бѣше се *у-море* удавиѡ (ДВ). У *Црѣну Гѡру* се сѡди по ѡбичајѡм црноѡрским (ДВ). Стѡка-е у *иланѣну* (Р). Турѡин бѣше *у-Бѡр* (Г). Цѡмија-е у *Вѣле Сѣло* (П, ВС). Седѣ у *ѣејсѣак* (Д, Љ). Ору *у-ѣоле* (ВС, М). У *Горѡну* бѣда лиѣепи дувѡн (Ш). Сићѣли-су удудѣје турски ге-кѣла и у *Међурѣч* (Ш). Мемѣт остаде у *Горанѣцу* (К). У *јѣде^ан брѣк*-му бѣше кѣћа (К). Кѡ-ће бит у *Кобѣлици* и у *Кѡзѣак*, ѡн-ће претѣх (МГ). Ёо вѣк у *кљѡцину* (МГ). У *којѣ мјѣсѣо* сѣди овѣ? (МГ). Сневаѡ-сеам *у-се^ан* (МГ). Бѣше кѣћа у *јѣну рѣицу* (МГ). Наши-су чѣкали у *Суѡѡрмену* (МГ).

б) Огѣ^ац-је тѣ^апут био *у-рѣицу* (Г). — А. Гѣ-му-је жѣна? Б. У *Бѡру* (ВС). — Бѣскуп у *Бѡру* (ВС). Чѣо-си *у-сѣ^ану* (МГ). — А. Гѣ-је Суло? Б. Тѡмо *у-сѣлу* (МГ). — Јѡребице жѣве у *иланѣнама* (МГ). Тѡ ѣма у *књѣгома* (МГ).

Из наведених примјера се види да се каткад употребљава и локатив уз глаголе мировања. Ја сматрам да се у оваквим примјерима не огледа утицај књижевног језика^{2, 6}, а још мање — да се чува глаголска

²⁵⁶ Ја такође сматрам да ни примјери из црмничког говора (Милетић, о. с., стр. 483) нису настали под утицајем књижевног језика, него су остатак старе конструкције, а употријебљени су ради стилског истицања.

рекција. Ради се просто о ријетким, врло ријетким, дублетима који имају претежно стилско значење, јер служе за истицање локативног израза.

над, њод, њред, за

372. Одмах треба истаћи да се предлог *над* не употребљава, а ни употреба предлога *њред* и *за* није честа. Једино за предлог *њод* има доста примјера.

над

Овог предлога нема у слободном говору, него га замјењују предлози *њовр*, *навр* и *више* с генитивом:

Оре^{ан} лети *њовр Горане, куће* и сл. (Д, К). Кџтрова ви^{си} *њовр њуса* (Д, МГ). Дџте стџји *њвр јџме* (ВС, К). Поглџдај *више сџбе* (К, МГ).

њод

Уз глаголе *креџања* стоји предлог *њод* обично с акузативом именица сва три рода и оба броја, а врло ријетко са инструменталом једн. именица жен. рода на *а*:

а) Дџђи *њод*(џ)-*мџслику* да сџдимо (П). Пџђи *њод-онџ дџџи* (*њод онџ дџбове*) (П). Узми јџно дџте *њод*(џ)-*јџно рџмо*, а дрџго дџте *њод*(џ)-*дрџго рџмо* (Ш). Цџџо свџт стџ(в)и *њод*(џ)*свџју кумџнду* (К). Србијџнци дџше *њод*(џ)-*Брдџџу* (МГ). По(џ)-*њравџсу* не (= нас) скрџи (МГ). Волџви минџше играјџћ, те мџне проврџтоше *њод*(џ)-*лџсу* (МГ).

б) Пџђи *њод-онџм мџрвом* (Д, К).

Уз глаголе *мировања* стоји *њод* каткад с инструменталом, а врло често с акузативом:

а) инструментал

Подџвиш-ге (= теле) *њод-мџ^ојком* (Д). Нашџ^а-се^м кџћу *њод*(џ)-*кџменом* (К). Ви-ћете *њод*(џ)-*мџјом рџком бит* (К). Нџма дџ-се крџва лџ^{ни} (= балежи) *њод*(џ)-*њџм* (МГ). Цџрдин *њод*(џ)-*кџћом* (МГ).

б) акузатив

Сџди *њд*(џ)-*граџи* (ДВ). Пџ(џ)-*землу-се* не мџже нџшта нџћ (ДВ). Ёто-е *њод-бџчу* (ДВ). Срџо кџџаза *њд*(џ)-*бресџи* (ДВ). Сџди *њод*(џ)-*њџдџџек* (ДВ). Нџшли-су-му рџну *њдд-грло* (ДВ). Сџдимо *њод*(џ)-*мџслику* (П). Да-спџм-ћу мџло *њод-онџ дџџи* (П). Сџђџау *њод-мџслине* (*њод-мџрве*) (П). Тџ-си сџдџ^р Омџром *њод*(џ)-*крџшкџ* (П). По(џ)-*Глайџу* Кџџежеиџа (П). Полџ^ако-га (= теле) подџвиш *њод* њџдџву мџ^ојку (Д). Тџ *њд*(џ)-*џу џџму* (М). Жџву *њд*(џ)-*џо бџдо* (Ш). Кџџа-е *њод*(џ)-*лџсу* (Ш). Дрџћеш јџно дџте *њод*(џ)-*јџно рџмо*, а дрџго *њод*(џ)-*дрџго рџмо* (Ш). Чџк сџди *њод*(џ)-*крџшкџ* (К). Он-је то снџва^о *њод-овџ сџнце* (К). Свџ-ти-је тџ *њод*(џ)-*комџнду* (К). Франџуска-е бџла *њод-Бџр* (К). Фџбрике су цџле *њод*(џ)-*њџд*(в)*у комџнду* (К). По(џ)-*чџју комџнду-е* сџ^а(д) Мисџр? (К). Ёто-ти-је (лопџта) *њдд-ноге* (П). Разгџџбра дџним мџнарџм *њд*(џ)-*мосџ бџ^орски* (К). О(д)-свџк крџлеве^ак су бџли вапџри *њод*(џ)-*Бџр* (К). Пџлџнкоџћу-су бџли *њод*(џ)-*беџ^арџк мрџвски* (К). Лџже тавџр *њод*(џ)-*дџва* (МГ). Довџо-га

ѿо(д)-мјургу (МГ). *По(д)-ѿрбѿк* прокиђена и прижева (МГ). *Ђво-ју ѿо(д)-Поидвицу* (њива) (МГ). *Њйве ѿд(д)-цркву* (МГ). *На°к-ге ѿо(д)-сјуку* у Цафран (МГ). *Сломйк-се ѿод-ону грабойцу* (МГ). *Грѿп-је ѿо(д)-са°му кућу* (МГ). *Тѿјера (-е) ѿод врйће* (МГ).

Према броју забиљежених примјера с предлогом *ѿод*, акузатив је шест пута чешћи од инструментала (41 : 7). То је потпуно супротно ономе што налазимо код предлога *ѿред* и *за* уз које стоји само инструментал (независно од глаголске реакције).

Одакле потиче ова разлика? Ја сматрам да се предлог *ѿод*, због губитка свога семантичког парњака — предлога *над*, синтаксички прикључио предлозима *на* и *у*, уз које такође стоји само *акузатив* (уз незнатна одступања). Друкчије објашњење не видим за ову разлику која не може бити случајна.

ѿред

Предлог *ѿред* стоји с инструменталом и уз глаголе кретања и уз глаголе мировања (одступања су врло ријетка):

а) акузативна значења

Бевѿјка њйје излѿзила *ѿри(д)-ѿнома*, *ѿри(д)-нѿнциома* (П). Скѿчи луђи *ѿри(д)-њйма* (П). Јѿну баскетйну траве машик *ѿри(д)-волѿма* и свѿ-је јѿдоше (П). Испѿн' *ѿри(д)-кућом* да ти рѿкнем њѿшто (П). Мѿге^а-си испѿст *ѿри(д)-крѿлом Никѿлом* (Р). Испѿни *ѿри(д)-њйм* (Р). Пѿше *ѿрѿ(д)-књазом* (ВС). Овй кѿњом праѿо *ѿри(д)-кућом* Филипвом (ВС). Дѿшла *ѿри(д)-госйодѿром* (ВС). Пѿђи *ѿрейш-кућом* [*ѿре(д)-ѿййма кућома*] (Д). И дниси трй брѿта испѿну *ѿри-њйм* косѿрима (Д). Испѿсће Црногорци *ѿри-њйм* (К). Пѿђи *ѿре(д)-ѿѿмијом* (К). Трчи *ѿри(д)-њйм* (= акуз.) на прйту (МГ). Пѿђи *ѿри(д)-сѿудом* (МГ). Пѿђи *ѿри(д)-каѿейшѿном* (МГ).

б) инструментална значења

α) мјесто

Чѿкали-га нарѿт *ѿри(д)-цркъвом* (ВС). Сѿдимо *ѿрейш-кућом* (*ѿрейш-кућома*) (Д, К).

Али: Тѿ-е *ѿрейш-кућу* (П).

β) вријеме

Сѿ^а(д) *ѿри(д)-о(в)йм рѿйшом* (К).

за

1.

И предлог *за* стоји с инструменталом и уз глаголе кретања и уз глаголе мировања (одступања су врло ријетка):

а) акузативна значења

Пѿђи *за кућом* (*за кућома*) (Д). Пѿђи *за брѿгом* (*за брѿгоима*) (Д). Он-се сѿкрио *за-ѿййм дѿбом* (К). Дѿ-је ѿзмето *за нѿшим сйном* (К). За-ђѿли-се *за њѿчем* (= због нечега) (К). Везѿла-се^а(м)-се *за-колѿком* (МГ).

б) инструментална значења

Свѣ штѣ нађеш, испѣчи-ми-га *зѣ-врашом* (П). На онѹ (крушку) за *ѣрѣслѣшом* и *скалунѣшем* ѣма круше^аке^ак (П, Д). Ёво-га за-брѣгом (за брѣгоима) (Д). Ра^оди за кѹћом (К). Жѣви за *Лесѣном* (К).

Али: Лѣти лужѣца за *сѣфру* (= за софром) (П). Сѣдимо за *ћу-ѣрѹду* (*ћуѣрѹда* = драча) (ДВ).

Међутим, ако се врши кретање за одређеним циљем, онда поред инструментала може стајати и акузатив:

а) Јагне трѣчи за *ма^ојком његовом* (Д). Кучѣћ трѣчи за-зѣцом (Д). Штѣкѣао загар за-за^оѣцом (МГ). Осе^ам вѹкове^ак иђаѹ јѣде^ан за јѣним за мѹгом (Ш).

б) Вѣка-ју: „Ајде овѣмо.“ И Фѣтма за-њѹ (= за њом) до тѣчка (пође) (П). — Дѣте плаче за-ма^ојку (= за мајком), нѣка дѣђе брзо ма^ојка (П, Д). — Дѣте плаче за ба^оба (= за оцем) (Д). — За дѣву (= за халвом) и ја^о плачу (П, Д). — Тѣле рѣка за ма^ојку (за краву) (Д). — Сѹѣа-ми гла^оѣа за мѣга брѣша! (ДВ, МГ).

У првом примјеру имамо кретање за одређеним циљем, а у сљедећих пет примјера — такође кретање у пренесеном смислу. Према томе, то су инструменталне конструкције. Зато се морамо запитати: одакле овдје акузатив, кад је у свим осталим случајевима уопштен инструментал уз предлог за?

Ја сматрам да ова појава није резултат поремећаја у глаголској реакцији, јер сличних појава нема у сусједним говорима, нпр. у црничком. Прије ће бити да је овдје настала промјена у семантици глаголске ријечи (или боље: у семантици *ѣредикаѣске синѣагме*), тј. да је тежиште у намјери, а не у кретању за одређеним циљем. То значи: дијете плаче — да би му дошла мајка, да би добило халву и сл. (Упор.: Кад не казах за *ше хѣѣре* ноге, ја не казах за *варљиве* очи)²⁵⁷.

2.

Предлог за се употребљава испред инфинитива са којим замјењује експликативну и намјерну реченицу. У томе се огледа, свакако, страни (романски) утицај:

Јѣде^ан мѣну за-нѣ-доћ нѣгда (ДВ). — Пѣздим се за-иђѣи пу(т)-кѹће (ДВ). — Мѣну за-у-нѣ-доћ (ВС). — Дѣбре су за-обѹи (МГ). Види т. 429.

Најзад, предлог за се употребљава у сложеним прилошким изразима — за *ѣреко зѣме*, за *ѣреко лѣи*:

Умају дрве^ак за-ѣреко-зѣме дѣста (ДВ). — За-ѣреко-лѣи им је тѣшко (ДВ).

Сматрам да је и ово страни (романски) утицај.

²⁵⁷ М. Стевановић, Граматика 1951, стр. 409.

о, њо, њри

373. о

Предлог *о* се употребљава с *локативним*, а скоро никад с акузативним значењем (свега 1 примјер: Удари кундаком о(д)-пѹшке *о-дѹбу*; МГ). Локатив с предлогом *о* може вршити двије службе: мјесну и објекатску. У мјесној служби претежу знатно облици *генитива* мн. над облицима локатива мн., а што је нарочито важно — у тој служби се јавља само именица *ѹѹи* (*о-ѹѹиове^ак*, *о-пѹтовима*). У објекатској служби се употребљава и *генитив* и *локатив* мн. приближно подједнако, али та употреба није честа. Њу лако замјењује предлог *за* с акузативом (Причамо — *о њѹду чѹку*: *за њѹга чѹка*, *о њѹма луђима*: *за њѹ луђе*).

а) мјесно значење

α) *ген. мн.* (= лок. мн.)

Ќ-ли да прѹтиш нарѹт *о-ѹѹиове^ак* со тѹѹе^ам кѹѹом? (ДВ). — Мјеш-раш-ли нарѹт *о-ѹѹиове^ак*? (П). — Мѹ^аска остала *о-ѹѹиове^ак* (П). — Стѹка-е пасала *о-ѹѹиове^ак* (М). Стѹка-е остала *о-ѹѹиове^ак₃* (*о-пѹтовима₁*) (Љ). — Ќстаде ми стѹка *о-ѹѹиове^ак* (К). — Осташе *о-ѹѹиове^ак* (К). — И тако *о-ѹѹиове^ак*, по п ѹ т о и м а, — свѹ знају нашки (МГ). — Изгубиле су се о - п ѹ т о и м а (*о-ѹѹиове^ак*) (МГ). — Товари су остали *о-ѹѹиове^ак* (МГ). — Дѹста бел^аѹма кѹ^а-те жѹне цѹкају *о-ѹѹиове^ак* (МГ).

β) *локатив* мн.

Гѹ-е стѹка? 1. Ќ-путу (једн.) 2. *О ѹѹиоима* (*о-ѹѹиове^ак*) (Р). — Брави су остали *о-ѹѹио^ама* (Р). — *О-ѹѹио^ама* -се^ам мнѹго бѹо (П). — Оста^а-е стѹка *о-ѹѹиоима* (*о-ѹѹиове^ак*) (ВС). — Двѹе ј^агѹади осташе *о-ѹѹиоима* (М). — Брават-су остала *о-ѹлицома* (*о-ѹѹиоима*, *о-ѹѹиове^ак*) (МГ).

γ) Ако именица у *ген. мн.* (= лок. мн.) почиње самогласником, онда мјесто предлога *о* може стајати *од*:

Седи^ѹ од-ѹлице^ак (по п ѹ т о и м а) (МГ). — Товари су остали *од-ѹлице^ак* (МГ). — Прати-ге тамо дѹле *од-ѹлице^ак* (МГ).

б) објекатска служба

α) *ген. мн.* (= лок. мн.)

Зна^ам *о-сѹдове^а* (ДВ). — Не води рачѹна *о-ѹѹк чѹле^ак* (*о-ѹѹма чѹлама*) (Д). — Прича^амо *о сѹ^арик луђик* (К). — Прич^али смо *о ѹѹѹвѹк сѹнове^ак*, *о Тѹре^аке^а* и *Црнодре^аце^ак* (К). — Прича *о сѹ^арик рѹчик* (МГ). Причамо *о нашки сѹ^арик* (*о нашкима сѹ^арима*) (МГ). — Причамо *о сѹ^арик луђик* (*о сѹ^арима луђима*) (МГ). — Разговар^а-је *о ѹѹк ѹриче^ак* (МГ). — Прича^амо *о сѹ^арик луђик* (*о овѹк сѹ^арик луђик*) (ВГ). — *О ѹѹк грѹбове^ак* не-знам (ВГ).

β) *лок. мн.*

Ќн-би знаваѹ *о-ѹѹѹема* *Кѹњама* (ДВ). — *О Мѹкулиѹма* не-знам (ДВ). — Прич^али смо *о-ѹѹбрима луђима* (Р, ВС). — Причамо *о-сѹ^а-рима луђима* (*о-сѹ^арик луђик*) (К). — Причамо *о-мѹјима вѹселима* *дѹ^а*

нима (*о-мѡјик вѡселик дѡне^ак*) (МГ). — Баимо се *о-иѡглома*, (*о-иѡге^а-ле^ак₁*) (МГ). — Причамо *о-днима нѡшима дрѡгоима* (*о-н ѡш и к др ѡгов е^ак*) (МГ).

Примјери: *о ѡлицома*, *о днима нѡшима дрѡгоима* — свједоче да је *локаѡив мн.* и овај примјер: *о овѡк сѡ^арик лѡђик*. Међутим, ми имамо примјера гдје се предлог *о* употребљава и са *гениѡивом*, али у локативном значењу: *о дѡброму чѡце^аку* и *о дѡброга чѡце^ака* (Р).

Такође има примјера гдје се предлог *од* употребљава и са локативом и са *генитивом*, али у оба случаја са *локаѡивним* значењем: *од-онѡму чѡце^аку* и *од-овѡга сѡ^арога чѡка* (К). Такви су још и ови примјери: Причали-смо *од Осмѡна Нѡкезића* (Р); Причамо *од-онѡма ѡце^ама* (К), *од-овѡк сѡ^арик лѡђик* (К), *од-овѡк глѡваре^ак црногѡрских* (К), *од-онѡк вѡселик дѡне^ак* (МГ).

То је очигледан доказ да се мијешају предлози *о* и *од*. То је мијешање настало због губљења сугл. *д* у примјерима ове врсте: *шѡга о-иѡруѡве^ак* (= од трѡпове^ак), ал^ат *о-иѡуѡве^ак* (= од пѡтове^ак), *не^асе^ам заснѡ о-кѡме^аке^ак* (= од кѡме^аке^ак) и сл. Зато нисмо сасвим сигурни је ли значење *гениѡивно* или *локаѡивно* у овом примјеру: Нѡшта не вѡјерујем *о-иѡѡк зѡвјеѡе^ак* (К).

Па ипак то мијешање предлога *о* и *од* није сасвим замаглило употребу предлога *о* с локативом. Зато сматрам као сигуран *локаѡив мн.* примјер *о-иѡуѡве^ак* у свим наведеним примјерима за мјесно значење. Наравно, ја таквима сматрам и све друге *синѡагмаѡски* јасне локативе, како за мјесто, тако и за објекат.

Иако је употреба предлога *о* са старим *локаѡивом мн.* именице *ѡуѡ* (пѡт-ѡх < пѡтѡх) — једини примјер те врсте за мјесто у мрковићком говору²¹⁸, он нам, као и примјер за *објекат*: *о ѡгѡвѡк сѡнове^ак*, свједочи да је данашњи *гениѡив мн.* именица у црногорским говорима (*а^ех*, *а^ек*, *а^ег*, *е^ак*) по поријеклу *сѡѡри локаѡив мн.* оних именица које су некада у том падежу имале наставак *ѡх²¹⁹*.

374. *ѡо*

а) мјесно значење

Данас је у овом говору врло ријетка употреба предлога *ѡо* с *гениѡивом мн.*, док је употреба с *локаѡивом мн.* обична, али не и честа као у другим нашим говорима:

а) *ѡо ѡуѡѡце^ак* (ДВ), *ѡо крѡ^аје^ек* (П); Стѡка ѡде *ѡо ѡуѡѡце^ак* (Д, К). Овце п^асу *ѡо вѡгове^ак* (п о в ѡ г о ѡ и м а) (К).

б) Селили-се *ѡо зѡбелима* (ДВ). Ост^али-су н^адвор *ѡо-ѡланѡнома* (Г). Ст^ално-се^ам *ѡо-ѡуѡѡима* (ВС). Овце су ѡстале *ѡо-ѡлицома* (Д). Ј^есу-ли *ѡо-слѡжбома*? (М). Ј^еребице^ак ѡма *ѡо-ѡланѡнома* (М). По ка-ѡѡн(и)ма (*ѡд-селима*) н^е-беше шкѡле нѡге (ЈБ); *ѡо гѡдима ѡуѡѡима* (ЈБ); Ост^ала стѡка *ѡо-ѡуѡѡима* (К). Ђто б^рава^т *ѡо-ѡлицома*, *ѡо-ѡуѡѡима*

²¹⁸ Примјере за црнички говор види код Милетића, о. с., стр. 495—496.

²¹⁹ Белић, Историја српскохрватског језика, књ. II св. 1, стр. 79—80.

(МГ). Тешко томе ко остане *йо-ийџема* *улицома* (МГ). И тако *о-йу-йшове^ак*, *йо-йушоима*, — сви знају нашки (МГ). Кѣ^а(д)-смо били *йо-шумома*, *йо-брџима* (ВГ).

б) начинско значење

За начинско значење употребљава се предлог *йо* с *локативом*:

По њима (= по мапама) грѣде да тражи (ДВ). Знаш *йо-овиџе^ама* *црквама* штѣ-ге голѣмо (ДВ). Знаш *йо онџје^ама* *књигама*, *йо онџје^ама* *знакошима* (ДВ). Наслиедили *йо женџма* (ДВ). Мѣни-е брѣме прѣшло *йо-наџницома* *раѣе* (ДВ). Игрѣли-су *йо-дружима* *ѣбичајима* (Г). Траве џма *йо-џменима* *сила* (К). Пѣмтим *йо џричџма* (МГ).

Изузетак: *йо наџнице^ак* (ДВ).

Из овог материјала се види да је употреба предлога *йо* с *локативом* мн. за *мјестџо* и *начин* у овом говору — сасвим блиска *књижевном* језику. Уколико се некада и употребљавао *генијџив мн.* (= старом *локативу* мн. типа: *йо џушове^ак*), он је замијењен новим обликом *локатива* мн.

в) *йо* с *инструменталом*

а) *друшџџво*

Ово је секундарна појава у мрковићком говору, која се развила уз глагол *џрашџџи* (= слати), а настала је под утицајем *социјџџива* са којим ова конструкција има много сличности:

Праџи штогѣџь *йо-њџм²⁶⁰* (ДВ). Праџи *йо-филџн-чоѣ^аком* (ДВ). Праџи-ми-га *йо-Беџџром*, *йо-унџком* (Р). Праџиџеш ми маџо брашна *йо-њџским* (П). Он праџио брашно *йо-вџџџром* (П). Кџран-је праџио *йо наџшим џеџгамѣром* *цѣлому свѣту* (П). Њѣгда праџи књџгу на пѣсту, ѡѣгда *йо-чоком* (Г). Праџио-се^ам пѣсмо *йо-овџм чоком* (*йо Асџном*) (Љ). *По-њџм* (*йо Амџџом Пѣџџџџом*) шџли пѣре (К). Праџио-му *йо-њџским* (К). Јѣ-џу-ти праџит књџџџџу *йо-Беџџром* (К). Праџи *йо-њџским* (МГ). *По-скџм?* (МГ). Пѣшли-ми *йо-скџм* *кѣшџџу* *фрѣнге^ак* (МГ).

б) *начин*

Споменута употреба предлога *йо* пренесена је и на *начинско значење*, које је доста далеко од *социјџџивног*, али међу тим примјерима има и таквих који се додирују са *џросекушџџивом*, па је употреба предлога *йо* с *инструменталом* у таквим примјерима сасвим разумљива²⁶¹:

Знаш *йо-џџмеђу* („покажџвању стѣриѣ^ак“) (ДВ). Иџѣла-му-е жѣна *йо злѣ^ам џушџом* (ВС). *По-мѣјом џџмеђом* (ВС). Ако-ѣе иџѣт *йо-злѣм џушџом* (ВС). *По-џџм* *кажџџџџом* (Љ). *По-џџм* зна^ам (= по

²⁶⁰ Постоји ипак мала вјероватноћа да је *йо* с *инструменталом* *друшџџџво* и *начина* (в. начин) — дошло под утицајем конструкције *йо(д)-камѣном*, *йо(д)-мѣјом рџком* [т. 372, *џод* уз глаголе *миравања*, а)], тј. да је због гласовног *изједначања* *йо(д)* и *йо* могла бити пренесена *инструментална* конструкција са *џод* на *йо*.

На овакво тумачење нас упуђује *истовјетна* конструкција уз предлоге *џри* и *џриџ* > *џри* (т. 329).

²⁶¹ М. Ивић, О предлогу *йо* у српскохрватском језику, ЈФ XIX, стр. 206—207.

томе) (Љ). У Црну Гору се суди *ѿо* обичајом црногорским (Ш). По ндишким је спѣца (К). По ндишким језиком причамо (К, МГ), али: По ндишкому језику: Пејсѣак Палушков (К). По-коим језиком-је то? (МГ). Сви-се *ѿо-ѿѿм* (јатаган) збву Тагани (МГ).

г) *ѿо* (= послије) с локативом

Дијалекатска конструкција *ѿо* + *инструментал* почела је продирати и у конструкцију *ѿо* (= *ѿослије*) + *локатив*, али је то засад сасвим ријетка појава. Међутим, ова појава је позната и код наших старих западних писаца (М. Ивић, ЈФ XIX, стр. 206).

Примјери:

а) Мати-ми-је дошла три године *ѿо Црногорицу* (П). Отѣц-ми-се оженио три године *ѿо Црногорицу* (П). — А. Кад почињете са радом ујутро? Б. Мало *ѿд-сунцу* (= послије изласка сунца) (ДВ). Ови пут се направио *ѿо рѿѿу скѣ^аде^арскоме* (Д). Наша-се кућа направила *ѿо морији* (К). То-е било *ѿо-рѿѿу скѣ^аде^арскому* (К). То-е било *ѿо-Кѿсову* (К). Те две *ѿо ѿдму делѿу* рекоше: њѣкому 5—6, њѣкому ништа (МГ).

б) Нѣма више свѣта *ѿо-ѿѿм вѿкиом* (*ѿо сѿрашним сѿдом*) (Љ). — Чѣбо^аћи, Лѿшкићи и Кѿзелићи дошли су у Лескѣвѣц *ѿо Брајмом Бѿлом* (= послије Браима Биле) (Љ).

д) *ѿо* = „у току“

Оваква употреба предлога *ѿо* је сасвим ријетка и, рекао бих, небична:

Што ѿдеш *ѿд сунцу*? (П). По *ѿдму брѣмену* (Љ).

375. *ѿри*

Предлог *ѿри* има само мјесно значење, а употребљава се с *локативом једн.* и још чешће с *инструменталом једн.*, док је у множини сасвим риједак. Употреба уз инструментал долази због мијешања предлога *ѿри* и предлога *ѿри(ѿ)* (< рѿд), који су се гласовно изједначили, а везује их мјесно значење:

а) Луње су *ѿри-Лесѿу* (Р, МГ). Сѣдим *ѿри-ѿѣнциеру* (П). Пѿле *ѿри-Можѿури* (К). Сѿснуле се *ѿри-међи* (К). *При камену* (К). *При са^ѿ мому мѿру* (К). Опренѿо-е крук *ѿри-ѿѣсѿи* (К). Стѿпица-се стаи *ѿри-међи* (К). Брѿани-су *ѿри-ѿланѿни* (К). Дѣбра Вѣда-е *ѿри-Лесѿу* (К, МГ). Зѣбели-су *ѿри Можѿури* (МГ) Лескѣвѣц-је *ѿри-Рѿсовцу* (МГ).

ѿвце су *ѿри ѿѿма сѿра^анома* (Р, М). Гѣ-су та сѣла? *При ѿланѿнома* (Љ). Кѣзе су *ѿри сѿра^анома* (К). Вѣде су *ѿри ѿѿма ѿланѿнома* (МГ).

Један једини примјер овога предлога с *генитивом мн.* (= старом *локативу мн.*) свједочи да се предлог *ѿри* некада чешће употребљавао у тој конструкцији, која се данас може чути само од *старијих људи*:

Међурѣч-је при-*ѿѿк ѿланѿне^ак* (К).

б) Кѣзе су *ѿри ѿланѿном* (Р_а). Луње су *ѿри Лесѿном* (Р, МГ). пмамо зѣбио *ѿри-зѣлом* (П). Сѣдим *ѿри-ѿѣнциером* (П). Дѣ^апчѣ^аћи-су *ѿри-Ле-*

Одступања од овог општег правила су ријетка и неуједначена:

М е ђ у - н а м а н е м а с в а ђ е (К).

Ј е с и - л и ў б р а о ђ н у к р ў ш к у м е ђ у - к ђ д р е ? (П).

Ј е - л и д ђ ш о м е ђ у - њ њ м а ? (К).

Употреба времена и начина

ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

377. У употреби времена и начина мрковићки говор не показује оно обиље у примјерима и врстама којим се одликује наша народна књижевност и развијенији говори. Нарочито је ријетка *гномска* употреба времена и начина, што се може објаснити периферијским положајем овога говора, док њему блиски паштровски говор обилује баш таквим примјерима³⁶³. Нема ни праве *квалификативне* употребе неких облика, нпр. перфекта и оба начина, чиме се опет одликује књижевни језик и развијенији говори. Мрковићки говор нема ни *футура егзактног*, него га у једним случајевима замјењује модални аорист, а у другима — *футур*. Покушаћемо у партији о футуру да објаснимо губљење *футура егзактног*, јер га је мрковићки говор, свакако, морао имати. Нема такође ни *глаголског њрилога њрошлог*, док је глаголски прилог садашњи сасвим обичан.

Па ипак, гледан као цјелина, мрковићки говор показује у овој области синтаксе већину главних одлика осталих говора са овог подручја³⁶⁴. Нарочито је богата и синтаксички драгоцјена употреба *аорисџа* и *имперфекџа*. Модална употреба аориста у зависним реченицама с везником *ако* и употреба перфекта за строгу забрану — заслужују посебну пажњу. Класична је употреба плусквамперфекта, у коме се тачно разликују значења са имперфектом помоћног глагола *биџи* (доживљеност) од оних са перфектом овог истог глагола (недоживљеност). Строго је спроведена разлика између потенцијала за садашњост (*бик реке^a*) и потенцијала за прошлост (*ћак рећ*).

Иако се чува синтаксичка разлика између *аорисџа* и *имперфекџа*, ипак има примјера који показују да је та прецизност у разликовању начета, али тако да се аорист јавља (или боље: *задржава*) мјесто перфекта. Ево примјера који то потврђују:

Бџ тџ и умј^a (= нестале), нџге га нџ-би, — јесте чисти индикативни аорист за непосредну прошлост. Међутим, у примјерима: Бећџр с џ^a (д) *бџ обџен*, *мџну џџге* и С џ^a (д) *гџ бџ тџ?* — опет имамо аорист за непосредну прошлост, али прилог *сџ^a(д)* сам по себи казује ту прошлост која граничи са садашњошћу, па бисмо у оба случаја очекивали пер-

³⁶³ Љубиша, Причања Вука Дојчевића.

³⁶⁴ Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, стр. 118—122; Милетић, Црмнички говор, стр. 543—562.

фекат, као што га имамо у примјерима: С $\dot{\text{e}}^{\text{a}}$ (д) - *e* била ге-ја^o и Дош^a-се^aм с $\dot{\text{e}}^{\text{a}}$ (д), м а л о п р и ђ е²⁶⁵. Аорист продире и у чисто перфекатска значења гдје нема никакве доживљености, као што је ово питање: *За време рђиша* (1941—1945) *гд би ши?* Овакво питање ми је поставио један Мрковић, мој предатни познаник, кад смо се срели 1950. године. Додуше, могло би се рећи да овдје има *уживљавања*, које се управо јавило код мог познаника, а уживљавање при употреби аориста значи исто што и доживљеност.

Такође у примјеру: 1. Г $\dot{\text{y}}$ -е Б $\dot{\text{y}}$ мо? 2. С $\dot{\text{e}}^{\text{a}}$ (д) б $\dot{\text{y}}$ ше о $\dot{\text{h}}$ ен — прије бисмо очекивали перфекат него имперфекат²⁶⁶, али то не вриједи за мрковићки говор, у коме се, по правилу, *доживљена радња казује имперфектом*, а не перфектом. Овај имперфекат и још више аористи у претходном ставу — показују са колико се упорности чувају ова два глаголска облика, што ће се видјети у даљем излагању о њима.

Послије овога увода прећи ћемо на обраду сваког глаголског облика посебно.

ПРЕЗЕНТ

378. *Индикативни њрезениј* је сасвим обичан и зато ћемо навести само неколика примјера:

Н $\dot{\text{e}}$ -да време да се ради (ДВ). *К $\dot{\text{y}}$ лу се, с $\dot{\text{e}}$ ду* у пејс $\dot{\text{e}}$ к (ВС). *М $\dot{\text{e}}$ ња се свећа* (К). На ог $\dot{\text{e}}$ ањ *с $\dot{\text{e}}$ ди* пињаћа водом врелом (К). *Не м $\dot{\text{o}}$ гу се оч $\dot{\text{u}}$ диш оидму*: на кад $\dot{\text{i}}$ ју капица крал $\dot{\text{e}}$ ва, а на капицу ча $\dot{\text{o}}$ лма т $\dot{\text{u}}$ рска (кад $\dot{\text{i}}$ -ина) (МГ).

Сви наведени презенти казују радње, односно стања, напоредне са садашњошћу говорног лица. То вриједи сасвим и за посљедњи примјер, који има у себи и квалификативног значења, јер се реченица приписује личности која је у доба Црне Горе носила црногорску капу око које је била обмотака чалма.

379. *Квалификативни њрезениј* је такође чест, јер се њиме карактерише индивидуални и још чешће колективни живот ових људи, као и њихова многобројна искуства у вези са биљним и животињским свијетом који их окружава:

О $\dot{\text{k}}$ ле *и $\dot{\text{o}}$ ју* к $\dot{\text{o}}$ коћи, *не м $\dot{\text{o}}$ гу зас $\dot{\text{n}}$ уш* (ДВ). Преко д $\dot{\text{n}}$ еви *з $\dot{\text{a}}$ снем* н $\dot{\text{e}}$ гда (ДВ). К $\dot{\text{o}}$ *м $\dot{\text{o}}$ же да з $\dot{\text{a}}$ сне, б $\dot{\text{y}}$ ($\dot{\text{d}}$)не* му к $\dot{\text{o}}$ рист (ДВ). Сваки б $\dot{\text{y}}$ г $\dot{\text{e}}$ а^o-с $\dot{\text{m}}$ р $\dot{\text{t}}$ и (ВС). Она *не и $\dot{\text{o}}$ ч $\dot{\text{e}}$ ва* н $\dot{\text{i}}$ ке^{aт} (П). *Имамо* ј $\dot{\text{e}}$ де^{aн} језик М $\dot{\text{r}}$ коићом, а *н $\dot{\text{e}}$ мамо* М $\dot{\text{i}}$ кулићом (М). И бе(з) с $\dot{\text{o}}$ ли *с $\dot{\text{e}}$ д $\dot{\text{i}}$ мо* (= остајемо) д $\dot{\text{o}}$ ста п $\dot{\text{u}}$ те^{aк} (М). У Амболу *ниже* Ш $\dot{\text{a}}$ са *с $\dot{\text{e}}$ ду* (= станују, живе) Малисбри па *г $\dot{\text{r}}$ еду* бул $\dot{\text{e}}$ -

²⁶⁵ А. Белић, О употреби времена у српскохрватском језику, ЈФ VI, стр. 123—125.

²⁶⁶ А. Белић, о. с., ЈФ VI, стр. 123—124.

Моја провјеравања у *црмничком говору* показују да је тамо много обичније: *Б $\dot{\text{i}}$ ју је с $\dot{\text{a}}$ д* о $\dot{\text{h}}$ ен, па је *м $\dot{\text{i}}$ ну $\dot{\text{o}}$* (него: *С $\dot{\text{a}}$ д би* о $\dot{\text{h}}$ ен, па *м $\dot{\text{i}}$ ну*); такође је обичније: *С $\dot{\text{a}}$ д је б $\dot{\text{i}}$ ју* о $\dot{\text{h}}$ ен (него: *С $\dot{\text{a}}$ д б $\dot{\text{y}}$ ше* о $\dot{\text{h}}$ ен). Оба примјера казују доживљеност.

тиму и релативу за приповиједање. У оба случаја аористом се казује скоро искључиво *доживљена радња*. Ако се у приповиједању, тј. синтаксичком релативу, употреби кадгод и за недоживљену радњу, онда је приповиједачево уживљавање у тај догађај толико сликовито и импресивно — да се стиче утисак као да је све то доживљено.

Аорист је такође чест као *модални облик* и по фреквенцији у одређеним функцијама — може да се упореди са правим модусима: императивом и потенцијалом. Његова модална употреба у условним реченицама с везником *ако* имала је, по моме мишљењу, велики утицај на губљење футура егзактног у мрковићком говору.

384. Аорист у синтаксичком индикативу, који значи радњу извршену непосредно или блиско пред моментом саопштавања, односно радњу која се вршила до момента саопштавања, — употребљава се најчешће у *дијалогу* (питања и договори) и *саопштењима*.

Међутим, и у оваквој употреби он може бити у релативу, као што ће се видјети из наведеног материјала. Али се таквим аористом казује увијек радња мање или више удаљена од садашњости, *а увијек одмјерена њрема моменту у њрошлости*. (Можда би се неки од тих примјера могли окарактерисати као *њриповиједање* у разговору, односно саопштењима).

а) Аорист у дијалогу (питања и одговори)

Индикативна употреба

У овој употреби је врло чест аорист од перфективних, а риједак од имперфективних глагола.

а) 1. *Маш*-ли онб бдба? 2. *Ћсак* (П). (Упореди са овим: 1. Ј е с т е л и љ с а л и, А с њ о и ц е? 2. Н е с м о — за радњу која није планирана и о чијем се извршењу ништа не зна). — *Скђиисје*-ли-ге? *Скђиисмо* (ДВ). *Брјса*-ли руке? *Обрјсак* (ДВ). — Што ддње кабрџч? Не ддњек га за сѣбе, нб за сјна (ВС). — *Одрјк*-ли-ве лѣпо? *Одрј* (МГ). — *Нјшои*-ли свѣ, Рамо? *Нјшоијк* (Г). — *Нј°ђе*-ли-га? *Нј°к* (ЈБ). — *Дђње*-ли вѣде, ма°ли? *Дђњек* (МГ). — *Везј*-ли крјву, Рајмо? *Везјк* (К). — *Мјну*-ли? *Мјнјк* (МГ). — *Ође*-ли бјт кјше? *Рјзмјну*-се (Д). — *Гѣ*-ти-е гјма? *Издужј* (П). — *Позиђј*-ли онђ мѣђу? *Позиђјк* (ДВ). — *Гѣ*-су дњи? *Мјнјше* у Бјр (МГ), тј. *сада*, ја сам их видио. (Упореди са овим: *Гѣ*-су дњи? *М и н љ л и - с у у Бјр*, — тј. чуо сам да су минули, али их нисам видио). — *Кђ дђђе*? Не *јшјдк* (К). — *Пђшто је мѣсо*? Не *вјђок* (Г). — *Кђ*-ми *дјде* мѣ°не овѣ пјре? *Тј-си-ми-ге дј°н!* (К). *Изненађени* човјек не зна ко му је овог часа дао новац, али *закључује* да сам му га дао ја). — *Кђ*-е онђ чѣк што *дђђе* ге-тј? (ВС). — *Кђ*-е онб што *мјну* с онјм цјпуном? (М, Ш).

б) Са истим се синтаксичким значењем употребљава и аорист од трајних глагола, и то најчешће од глагола *бјш* (*esse*):

Ге-*би* (тј. досад)? *Прайшик* волђве (ДВ). — *Би-ли* кђ да сђди? *Бише* (Р). — *Би-ли* кђ тѹ? *Бише* Дђапчоићи (Д). — А ти *би*ла да чѹваш? *Бик* (П). — *Би-ли* (тј. досад) *чесђва* књига (= писмо) о-Смаила? *Нѐ*, *вђла* (ВС). — *Би-ли* у Дђброђоду? *Бик* (П). — 1. Јѐси *би*о у Крѹте? 2. *Нѐсе*м. 1. *А-да* гѐ *би* тѹ (тј. досад)? (МГ). — *Бриса-ли* рѹке? О б-р ѡ с а к (ДВ). — Ти *нѐ-једе*? *Јѐдок* (П). — А *зђшто*, пријателу, *нѐ-једе* крѹђа ти? (К). — *Би-ли* на тигларѹце? *Причђше-ли-ти* штђ? (МГ). (Упореди са овим: Ге-кђ-си *би*о сѹноћ? Г е - М ѡ ј о , — јер питалац не зна гдје сам сѹноћ био, али зна да сам отишао на тигларице и претпоставља да сам се отуд вратио). — *Имђк-ли* јђ^т трѹ клинђа ѹ-руке? (МГ).

Наравно, за аорист има примјера који се не односе на непосредну прошлост, али ипак припадају синтаксичком индикативу, јер се види да их говорна лица одмјеравају према *својој* садашњости:

Би-ли ченице у-вђс, Мемѐте? (ВГ). — *Родѹ-ли* што бостђна? Слабо, *убѹ-се* (П). — Гѐ-си *би*о? *Бик* мђло до бђнице (ВС). — Има-ли купачђ у Улђињу? Мѹ не *би*смо дђле (тј. на плажи) (М).

Релативна употреба

Иако је дијалог скоро искључиво индикативна временска ситуација, ипак има примјера и у дијалогу гдје се аористом казата радња одмјерава према тренутку у прошлости, а не према садашњости говорног лица. Ево неколико таквих примјера:

Поѹише-ли-ти вђде и чѐра? *Поѹише* (П). — 1. Јѐ-ли Јусѹф тѹјера? 2. Јусѹф-ѹе *би*о овђђама. П ђ с л и е б ѹ у с р ђ њ (МГ). — 1. Отелѹила-ми-се крђва. 2. Кѐђда? 1. С ѹ н о ћ . Дђста-е чѐкасмо (МГ). — *Би-ли* писђње лѐтос кђје-си вјѐре? (Онај који пита зна да је то писђње било) (К). — *Причђ-ли-ти* М. Р. о н ѐ г ђ д и н е што? (К). — Кољке гђдине *би* у твђје гђдине у Горђну кђ^о у Мисѹр? (МГ). — Кољко *ѹма*^о отѐђ дђ^о ра кѐђ(д)-се *убѹ* султан-Амит Грѹчком? (К). — Т ѹ г ђ д и н у кѐђ(д)-си *би*о жѐном одѐн, кђко-ти *би*? (П). — З а в р ѐ м е р ђ т а (1941—1945) гѐ *би* тѹ? (К). (Ово питање ми је постављено 4—5 година по свршетку рата).

У свим наведеним примјерима, сем последњег, имамо дјелимичну или потпуну доживљеност, а у последњем примјеру — уживљавање, јер ме заинтересовано лице познавало и прије другог свјетског рата.

Објективно гледајући, све наведене временске ситуације су — *ѹерфекђишке*, и то не само с гледишта књижевног језика него добрим дијелом и с гледишта једног локалног дијалекта, какав је нпр. *ѹрмички*, мој завичајни говор. Употреба аориста у примјерима ове врсте у мрковићком говору — показује колико је *доживљеност* сталан пратилац аориста, управо — колико је њоме прожето његово временско значење и употреба. Сматрам да мрковићки говор чува у овоме старину сличну аористу у библијским текстовима.

б) Аорист у саопишћенима

Индикативна употреба

И овдје је чешићи аорист од перфективних него од имперфективних глагола.

α) У два примјера употребљен је аорист у временској ситуацији за садашњост („вријеме говорења“), па би мјесто њега могао стајати презент без икакве промјене у временском значењу! Ево тих примјера:

Сѐ^а(д)-те ја^о *знѡдок* (= знам, познајем) *лїѣпо* (К). — Сѐ^а(д)-се ја^о *авизѡк* (= овизајем, видим, знам) *како-је ова рабѡта* (К). —

Аорист се у овим примјерима може разумјети само ако у мислима говорног лица одлучују секунди шта је садашњост, а шта прошлост, јер онај који прати говор не види ту разлику. То нарочито вриједи за први примјер гдје би, по моме осјећању, морао стајати презент.

Ипак је највише примјера у којима се саопштава о радњи која се извршила непосредно пред моментом саопштавања:

С ѐ^а (д) *дођѡк*, *мѡло-ми-је студѣно у прїше* (ДВ). — С ѐ^а (д) *нѣшто ѡмѡдок Ёмру* (ДВ). — Ё в о ја^о *ѡѡк*, па *чїните што ѡћете сѐ^а-мном* (МГ). — *Бї тї и умјѡ* (= нестале), *нїге-га нѣ-би* (Д). — *Промїслик* е *порѣзник какви* (ДВ). — Јѡ *ѡјѡдок тѡ што и мѡк* (ВС). — *Бїк нѡ-воду и ѡѡк* (МГ). — Јѡ-ге *ѡѡњек* (= доведош) *опе^анщїма*, а *тї-ге изўј* ако *мѡжеш* (ВС, МГ). — *Он мїну њѣкуђ* (МГ). — *Сїасї-те* (К). — *Тї не ѡѡїѡ вѡде* (П). — *Не ѡѡње домѡ^отїју нѣну, дѣте* (МГ). — Јѡ^о-тї *згрїѡк вѡду* (П). — *Пѡк да пожѣну волѡве у-забїо* (Љ). — *Рѡт-се^ам е-чўк* (Д). — *Крейѡк ѡ-смега* (П, ВС, МГ). (Упореди са овим перфекте за *даљу* прошлу радњу: *К ре п ѡ о с е ѡ м ѡ смега, ѡ смега-с м о к ре п ѡ л е*). — *Мемѣт осїѡде* у *Горанїцу ге-ѡвце омѡѡне* (К). — *Зѡсну ў-скут мѡј тѣке ѡѡк* (К). — *Тѡ што знѡ^ом, ја^о-тї ка^оѡк* (К). — *Ма разумјѣк ја^о, нѡ-ми не дољїкује причѡт* (К). — *Шўћур, мїну зїма*²⁶⁷ (Р, 12. III 1947). — *Чѣкак зїму и ѡрезимїк-се, ѡчѣкак пролѣће* (Р, 19. III 1947)²⁶⁷.

Из примјера се види да у неким реченицама стоје напоредо аористи перфективних и имперфективних глагола.

β) У синтаксичком индикативу се употребљава и аорист трајних глагола, нарочито аорист глагола *їричїи*, и тада се њиме казује радња која се вршила и завршила пред самим саопштавањем о њој:

Ја *бїк* и *сїѡк* *тѡмо дѡле* (П). *Бїк* да се *јѡвим тўјера* (П). — *Лѣжѡк, не мѡѡк спат* (ВС). — *Кѡїѡсмо мѡло, свѣ песѣ^ак испѡдаше* (ВС, Д). — *Јѡѡѡк, а нѣ-бек ни глѡде^ан* (Љ). — *Смѡкве ѡейїше*, па *стѡише на лѣсу* да се *сўше* (МГ). — Јѡ^о-тї *їричѡк с ѐ^а т* (Љ). — *Штѡ-се^ам знавѡ^н, ја свѣ ѡ р и ч ѡ к* (Љ). — *Онѡ што знѡм, онѡ му ѡричѡк* (К). — *Тї ѡричѡ*

²⁶⁷ Оба примјера су забиљежена у два сунчана мартовска дана, па су аористи: *мїну, ѡрезимїк се* и *ѡчѣкак* — индикативни. Међутим, аорист *чѣкак зїму* — њиме одмјерен према „времену говорења“ говорног лица, него према моменту у прошлости (приближно прије 3 мјесеца), зато овај аорист не може бити индикативан.

саопштење) и Т^еапут њма п^аре^ак (тј. у вријеме италијанске окупације) (II), јер се њима саопштавају радње које су одмјерене према времену у прошлости (*ш^еа^уи^и* и неизречено „*док си ти код нас био*“). У ствари, оба аориста стоје мјесто имперфекта, који — као и аорист — значи дживљеност, али аорист казује да је то било и *да више није*, а имперфектом се то не може тако изразито рећи²⁶⁸. Објема временским ситуацијама одговарао би у књижевном језику — перфекат, а у дијалектима који чувају аорист и имперфекат — више *имперфекат* него аорист. У сваком случају, обе временске ситуације су релативске.

385. Већ смо се осврнули у уводу о употреби времена и начина — на индикативне аористе с прилогом *сад*, јер се аористи са овим прилогом могу замијенити перфектом с обзиром на једнакост израза: (*сад дођох* и *сад сам дошао*). То је уосталом и пут који води к замјени аориста — перфектом²⁶⁹:

Ј^а с ^ѐа (д) *дођок*. (Упореди са овим: *Дош^еа-се^ам* с ^ѐа (д), м а л о п р и ђ е). — Бећир с ^ѐа (д) *би оћен, м^ику њѐга*. (Упореди са овим: *С ^ѐа -е била* ге-ја^о и *С^уло-е био* ге-ми й т р о с).

Наравно, тешко би било говорити да данашњи мрковићки говор показује тенденцију замјењивања аориста перфектом. Напротив, на основу наведених примјера прије би се могло рећи да аорист продире у област перфекта. Али то бива само онда када се говори о доживљеној радњи, која је у овом говору скоро обавезна за аорист (и имперфекат), али није обавезна за перфекат.

Ипак постоји теоријска могућност да наведени и њима слични примјери могу дјеловати касније на замјењивање аориста перфектом, као што је то било у другим нашим говорима који су дјелумично или сасвим изгубили аорист.

386. *Приповједачки аорист* је врло жив. Њим се казују историјски догађаји у којима је Мрковић учествовао, као и лични доживљаји од првих дана приповједачева дјетињства и младости. Најмаркантнија црта овог облика јесте *доживљеност*, већином потпуна, а ријетко дјелумична, тј. таква од које приповједач познаје само неке појединости, а ипак сав догађај приповиједа тако као да му је цио лично познат.

Поред доживљености — постоји и *уживљавање*, тј. употреба аориста за приповиједање догађаја који су познати по чувењу, из литературе или било којим другим путем. *Уживљавање* је одлика старијих људи, обдарених јачом маштом, којом се Мрковић, за разлику од нашег динарског човјека, не одликује много.

²⁶⁸ Сличних примјера има и у другим припојским говорима. Ево једног из говора Ријечке нахије:

Било је око Савина-д... 26. године. *Б^и д^ијепо* (тј. приповиједање).

Аористом хоће да се каже о... но трајање дијепог вре... процесу). Међутим, обе рел... ниста могао стајати имперфек... пног аориста: ограничено

²⁶⁹ А. Белић, О употреби времена... VI, стр. 123—125.

а) Доживљеност

Црногорци *изгореше* Добраоуду и Мрко^нћ. *Придаде-се* Каплано^нћ. *Замисмо* стόку цѣлу у-Цињ (ДВ). — Бър се *уишиа* и Црногоре^ац *узе* Бър и Уцињ. На-гла^у о-гōдине й-по дшли смо дōма (1878) (МГ). — Кѣ^а-е био рат на Крнци, *околише-не* Црногорци; дрљзи Црногорци *убише* Мљја Бљју (ДВ). — *Јѣдоше*²⁷⁰ ге (стоку) дрљзи, кѣ-ти зна^о кѣ-ге *јѣде*.²⁷⁰ Кѣ^а *дождсмо*, не *наждсмо* ни стѣке ни ништа (МГ). — Црна Гѣбра *рађаше* тљрском пѣром, па пѣслије *идсече* свѣју пѣру: *идсече* перпер, *идсече* злато (ДВ). — *Дочѣкаше* црногорску војску и *гађаше* се, и *тљ* се *убише* мѣло. Тљрци тѣ *најуишиаше* и *йређише* у Скѣ^аде^{ар}. Црногорци *ударише* да *љзму* Тарабѣш, нѣ Тљрци д о ч ѣ к а ј -ге пљшком и митралѣзом и тљ *убише* дѣста војске (ДВ). — *Пождсмо* ге-цамија на Кљне; *љзади* мѣда и *јѣдсмо*; *уљгосмо* у тљрско (П). — *Пођише* на Тарабѣш и *бише* се сѣде^{ам} мјѣсече^{ак}. Бљ пѣгибија Мљлошом Лѣкићом (К). — *Не љождсмо* Скѣ^адром, но бѣсмо Бѣром (М). — У Спљч *сиасмо* дѣ двљје нѣни и пу(т)-кљне (К). — Тљ *нѣ-би* бѣја, мљ *дождсмо* свљ натрак (К). — На Тѣполицу *би*к и чљк крѣла Никѣлу кѣ^а *рѣче*: „Кѣ не дошѣ^а ге-јѣ^о за шестљцу, глѣ^{ва} му шестљцу не велѣла.“ (ВС) — Наљшу војску *љзе^агна* и(з)-Скѣ^адра Францѣс и Инглѣс (К). — Војска *бљссмо*. *Позваше-не* кѣъма. *Сеђсмо* на Цетљне три дѣ^{на} (МГ). — Велики нарѣт тѣмо *дсиаде*. *Пѣмриљше* (МГ). — Орѣли-смо у-тѣ пѣле. *Дљгоше-ми* волове. *Плаљише-ге*, али у-пѣла цѣне (Ш).

Блљзу кљне *дљгоше-ми* загари јѣнога зајца. Јѣде^{ани}т-га годљк, не *могѣ* му ништа; дрљги пљт: *осљаде*. Не *љожд* дѣле, *обрљшок-се* пу(т)-кљне (ДВ). — Они *јѣдоше*, *умљше* рљке на јалѣк и л ѣ (г) ли да спљ (ДВ). — Кѣ^а *љк* гѣре, кѣзлийе^{ак} није. Бѣу трѣтъали. На^к-ге под сљку у Цафран, тѣ-ге *замљк* у Дубраву ге-козлийи дрљзи. Ба^обо-ме *ишиа*: „Гѣ-су-ти козлийи, мѣре?“ Јѣ^о-му ка^{зѣк}. Кѣ^а *дѣк* ге-кљна, *ђене-ме* *уби*, не *могѣ*-се испастљт.“ (МГ) — Јѣна ѣвца Сљлова *боловѣ* дѣ двѣ^о (днљ). Бљ лѣпша. Оре^{ан} *досљје* на-њљ да пѣне. Јѣдвѣ-ју *исљасљисмо* (К). — И јѣ^о *дѣк* ге-кљна и тљ *засљѣк*, а ѣн *мљну* (К). — Бљк ге-Тљйр Асанѣв да *љшту* кандљл. За^от о-Тљйра *дѣк*, *сиљгоше* ни нѣге, тѣ-се *сломи*к под-он^ѣ грабойцу (МГ). — Мѣ^{ане}-ми-е лѣ^оника бљо љ-ѣвце. ъвце *йрѣгоше* (= преплашише се), чакѣл *йрѣљиња* (= изгуби се) (К). — Приђе *й* м а^о с м о кѣзе, *угасљше-ге* *љма^о* чѣтири гѣдине (К). — Гѣдину нѣѣста *сеђѣ* ш-њѣм (П). — Ѧн *бљ* љ-војску, *дѣђе* бѣлесе^{ан} и *љмре-ми* (МГ). — Не *могѣ* *љђѣт*, *зљйре* (П). — Кѣ^а *дођише* при(д)-шкѣлом, *знадосмо* дѣ-је лѣш (Г). — Нѣсу имѣли мнѣго имѣна: тѣ *љаде* три брѣта, *оделийи* се (Д). — Бљла-је тѣ богѣта кљна за јѣно брѣне. Сѣ^а нѣсу. *Оделийи* се, *осирѣмишише* (П). — Позна^ѣђеш Рама Брѣкѣ. *Јѣде-га* вљк јѣну гѣдину (П). — *Крѣбѣк* нѣо брѣдо да лѣвим нѣше пѣребице. *Гађѣк-игѣ* (С). — Те^адѣ^{ар} нѣше сѣ^{ат} шкѣла. *Има*гѣ нѣше љ-школу. *Има^о*кѣ нѣше *ѣ^одово*, па и ѣѣ. — Не *љражљише* мѣше. — Ѧн *се* рѣди кѣ^а (С). — Највише-е (С). — *Сеђѣ* (С). — *Рѣше* (С).

²⁷⁰ Овај глагол има перфективну форму, тј. „јѣдоше“. (Ср. Мрковић, т. 48, а)

сињом (BC). Међуреч-је *џри-Гдлобрдом* (M). Калиман бади *џри-Ка° л-бечом* (по-Ка° лбеч) (Љ). *При-Лесињом* — тд-е *џри-џланињом* (Љ). Како-е које село *џри-кдјом гдром* (Љ). Залѣф-је *џри Волуицом* (Љ). Једе^{ан} *џри-дрџим свѣжу* се, опрѣну (K). Остање пѣча кдре *џри-њом, џри-џеисијом* (K). Дѣ^{пчочџи}-су *џри-џланињом* (K). И пдп-се пишџа *џри-јѣним дубом* (K). Остаде-му једе^{ан} трџп велики прџ - т е л у (*џри џделом*) (K). За-бели-су *џри Можјуром* (MГ). Пџре-су *џри-Мјјом, џри-онџм тѣ-ге џма°* (MГ). Извџри су *џри Суџврманом* (MГ). Пџре су *џри-њџм, џѣму* у цѣп (MГ).

г) *џри* с а к у з а т и в о м

Ово је врло ријетка појава у говору Мрковића и потиче од мијешања акузатива и локатива по угледу на предлоге *на* и *у*:

Сеђџа *џри-зе^{аи}* (пр џ - з е^а д о м) (П). — Штд-га маџи *џри-зе^{аи}* (при-зе^аду) (П). — За време рџта (1912) бџо-се^{ам} *џри кџеџански суд* (П).

Тако је у овом говору постала једнакост сљедећих предлошких конструкција: Сѣдим прџ - з е^а д у = *џри-зе^адом* = *џри-зе^{аи}* (П), уз напомену да је инструментал најчешћи, а акузатив сасвим риједак.

Употреба предлога *џри* с а к у з а т и в о м, која је у говору Мрковића тек на помолу, преовладала је сасвим у *грбальском* говору. Тамо се редовно каже: Нађу Перџноића *џри-море*. Пришџ-га *џри џлѣме*. Приѣња кџи *џри-мѣд*. Ради *џри-џишџину, џри-одбѣр*. Играли су *џри-онџ кџм*. Убила-га-е *џри осџуџџње*, итд.

међу

376. Предлог *међу* стоји с *гениџивом* и за акузативно и за инструментално значење.²⁴³ Иако у нашим рјечницима нема примјера за овакву употребу предлога *међу*, ипак се у Рј ЈАЗУ (с. в. *међу*) каже да би се овај предлог морао употребљавати с генитивом, као што се употребљава у руском језику. Сматрам да топоним *Међугѣре^{ак}*, и поред новог наставка у ген. мн., свједочи да је ово стара црта мрковићког говора.

а) акузативно значење

Ускочи вџк *међу-џве^аце^{ак}* (BC). Пдџи *међу кџде^аре^{ак}* (K). Јѣ ли дџшо *међу вџ^с* (K).

б) инструментално значење

Пмам да орѣжем јѣну лџзу *међу-кџде^аре^{ак}* (П). Дѣ^абезиџи-су *међу-гѣре^{ак}* (BC). Миџулиџи-су *међу џлџнине^{ак}* (BC). Међурѣч-је *међу Кџз-јака* и *међу Лиџџњака* (Д). Међурѣч-је *међу-џлџнине^{ак}* (Љ). Он-је *међу-вџјске* (ген. једн) сѣдџо (K). Ёто га *међу кџџе^{ак}* (K). Вџк-је *међу-џве^аце^{ак}* и *међу-кџзе^{ак}* (K). Ми сѣдџмо *међу лџџик* (K). *Међу-њџк* нѣма *жѣне^{ак}* (MГ).

²⁴³ Л. Вујовић, Историјски пресјек . . . , ЈФ XX, стр. 107.

Одступања од овог општег правила су ријетка и неуједначена:

М е ђ у - н а м а н е м а с в а ђ е (К).

Ј е с и - л и љ б р а о ђ н у к р љ ш к у м е ђ у - к ђ д р е ? (П).

Ј е - л и д ђ ш о м е ђ у - њ и м а ? (К).

Употреба времена и начина

ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

377. У употреби времена и начина мрковићки говор не показује оно обиље у примјерима и врстама којим се одликује наша народна књижевност и развијенији говори. Нарочито је ријетка *гномска* употреба времена и начина, што се може објаснити периферијским положајем овога говора, док њему блиски паштровски говор обилује баш таквим примјерима³⁶³. Нема ни праве *квалификативне* употребе неких облика, нпр. перфекта и оба начина, чиме се опет одликује књижевни језик и развијенији говори. Мрковићки говор нема ни *футура егзактног*, него га у једним случајевима замјењује модални аорист, а у другима — футур. Покушаћемо у партији о футуру да објаснимо губљење футура егзактног, јер га је мрковићки говор, свакако, морао имати. Нема такође ни *глаголског њрилога њрошлог*, док је глаголски прилог садашњи сасвим обичан.

Па ипак, гледан као цјелина, мрковићки говор показује у овој области синтаксе већину главних одлика осталих говора са овог подручја³⁶⁴. Нарочито је богата и синтаксички драгоцјена употреба *аориста* и *имперфекта*. Модална употреба аориста у зависним реченицама с везником *ако* и употреба перфекта за строгу забрану — заслужују посебну пажњу. Класична је употреба плусквамперфекта, у коме се тачно разликују значења са имперфектом помоћног глагола *биџи* (доживљеност) од оних са перфектом овог истог глагола (недоживљеност). Строго је спроведена разлика између потенцијала за садашњост (*бик реке^а*) и потенцијала за прошлост (*ћак рећ*).

Иако се чува синтаксичка разлика између *аориста* и *имперфекта*, ипак има примјера који показују да је та прецизност у разликовању начета, али тако да се аорист јавља (или боље: *задржава*) мјесто перфекта. Ево примјера који то потврђују:

Бѝ тѝ и *умј^а* (= нестале), *ниге* га *нѝ-би*, — јесте чисти индикативни аорист за непосредну прошлост. Међутим, у примјерима: *Бећѝр* с *ѝ^а* (д) *бѝ* оћѝн, *мину* њѝге и *С ѝ^а* (д) *гѝ бѝ тѝ?* — опет имамо аорист за непосредну прошлост, али прилог *сѝ^а* (д) сам по себи казује ту прошлост која граничи са садашњошћу, па бисмо у оба случаја очекивали пер-

³⁶³ Љубиша, Причања Вука Дојчевића.

³⁶⁴ Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, стр. 118—122; Милетић, Црмнички говор, стр. 543—562.

фекат, као што га имамо у примјерима: С ђ^а (д) - е била ге-ја° и Доше^а-се^ам с ђ^а(д), м а л о п р њ е^а. Аорист продире и у чисто перфекатска значења гдје нема никакве доживљености, као што је ово питање: *За време рђија* (1941—1945) *гђ би шй?* Овакво питање ми је поставио један Мрковић, мој предратни познаник, кад смо се срели 1950. године. Додуше, могло би се рећи да овдје има *уживљавања*, које се управо јавило код мог познаника, а уживљавање при употреби аориста значи исто што и доживљеност.

Такође у примјеру: 1. Гй-е Бймо? 2. С ђ^а (д) бйше ођен — прије бисмо очекивали перфекат него имперфекат²⁶⁶, али то не вриједи за мрковићки говор, у коме се, по правилу, *доживљена радња казује имперфектом*, а не перфектом. Овај имперфекат и још више аористи у преходном ставу — показују са колико се упорности чувају ова два глаголска облика, што ће се видјети у даљем излагању о њима.

Послије овога увода прећи ћемо на обраду сваког глаголског облика посебно.

ПРЕЗЕНТ

378. *Индикативни љрезениј* је сасвим обичан и зато ћемо навести само неколика примјера:

Нџ-да време да се ради (ДВ). *Кјџлу се, сџду* у пејсџак (ВС). *Мџња се свџћа* (К). На огџањ *сџди* пињата водом врџлом (К). *Не мџгу се очџдиш оџдму*: на каџију капица кралџва, а на капицу ча^лма тџрска (каџи-џина) (МГ).

Сви наведени презентии казују радње, односно стања, напоредне са садашњошћу говорног лица. То вриједи сасвим и за посљедњи примјер, који има у себи и квалификативног значења, јер се реченица приписује личности која је у доба Црне Горе носила црногорску капу око које је била обмотака чалма.

379. *Квалификативни љрезениј* је такође чест, јер се њиме карактерише индивидуални и још чешће колективни живот ових људи, као и њихова многобројна искуства у вези са биљним и животињским свијетом који их окружава:

Окле *џђу* кџкоћи, *не мџгу заснџи* (ДВ). Преко днџви *заснем* њџда (ДВ). *Кџ мџже да засне, бџ(џ)не му кџрист* (ДВ). Сваки *бџџа* о-смџрти (ВС). Она *не џочџва* њџке^ат (П). *Имамо* јеџе^ан језџк Мџркоићом, а *немамо* Мџкулићом (М). И бе(з) сџли *сџдџмо* (= остајемо) дџста пџте^ак (М). У Амболу *ниже* Шџса *сџду* (= станују, живе) Малисџри па *гџџу* булџ-

²⁶⁶ А. Белић, О употреби времена у српскохрватском језику, ЈФ VI, стр. 123—125.

²⁶⁶ А. Белић, о. с., ЈФ VI, стр. 123—124.

Моја провјеравања у *црничком говору* показују да је тамо много обичније: *Бџо је сџд* ођен, па *је мџнџо* (него: *Сџд би ођен*, па *мџну*); такође је обичније: *Сџд је бџо* ођен (него: *Сџд бџше ођен*). Оба примјера казују доживљеност.

рама у Шас да узиму воде (Ш). *Позајмџемо* јџеде^ан ге-дрџти дџк-се *ошвџре* пџтови (М). При(д) Бајрам вџли тридџс(т) дџ^ане^а *шдсшмо* (МГ). Сваку гџдину по-дџсе(т) дџ^ане^ак *шде* рамазан напрет (ВГ). Кџ^а(д) *бџ(д)не* јџжно брџме, *снџк не дџжшџџ* (М). Зџми и лџти *сџди* зелџна (К). У Горану *бџда* лџџепи дуван (Ш). Дуван *нџше* бџлу зџмлу (Ш). Арак *нџше* црвеницу (Љ). Змџ-е лџк вода, дџна *шшџџш* јџт вџ (Д). Хајван *укошџ* је (сахрањује), а мџ *машџемо* (К). *џна-се шџнџ* је јџз-дрво кџ^а мџчка (К). Кџ^а(д) *знџ* гџ-си, *гџде-ти* кџко вџф (Р). Бџша *шрокџџа* дрво (К). Кунџце *лџвшмо* бизџнома, стџпицома (Д). Јџзмец и кучџџа *добџва* (савлаџује) (Љ). О-змџје прџ рџтко *шџрси* брџ^аве, а о(д)-крџта *шџрсаџе*, *крџшџ* (МГ).

380. *Пришвџедачки шрезенџ* није особито чест и обично стоји напоредо са проповџедачким императивом, аористом и перфектом. Најобичнији је у изношењу догађаја за које приповџедач зна по чувењу. Нпр.:

Ја обрџни пу(т)-вџџе и *шџца*^м и *убџју-ју* (МГ). — Србијанци д џ ш е под Брдџцу, Тџрци-ге не *гџџу* (ДВ). — *џн-је пџшџ* да *ћџра* гнџја магарџтом. У јџде^ан *вџке*^ат *окрџне се* да *шде* кџџи свџџџ. И дџизи три брџта *шшџ(д)ну* пред-нџм косџрима (Д). — Насрадџн-је имџо тридџсет гџварџк. *Пџње се* на онџга најпрвога и *брџји*: *шзлџзи* му двадџсет дџвет. *Пџње се* на најзџвџга: *џпет* двадџсет дџвет (МГ). — Жџна *шзме* *ћџбре* говедџтно и *шшџче*-га пот-сџч. *Дџђе* јџде^ан стџ^ари у-вџ кџџу. *џна жџна-се шшџди* од-онџга *чџџка* стџ^арога брџ^адом да окрџје онџ лџп о(д)-лаџнџта (Д).

381. *Гномски шрезенџ* је чешџи од ма ког другог глаголског облика у гномској употреби. Неке пословице одговарају обликом и значењем нашим народним пословицама, док су друге, свакако, творевина овог говора:

Кџму *нџма* вџка, *нџма-му* ни лџка (ДВ, К). — Без млџка *нџма* лџка (ДВ, МГ). — Тџшко грџду штџ-га жџне *грџдећ* (К). — Што *сџш*, то *жџџи* (Г). — Кџ-што *чџш*, сџбе (га) *чџш* (Љ, Д). — Гџ-е прџџа, тџ бџк *шмџџе* (Љ). Супрај-срџде-се кућџла не *шрџде* (К, МГ). — Ако *нџмаш* брџ^аве у кџџу, брџ^аве-си сџ^ам (ВС, Љ). — Зџло-ти-е свџт ширџк, *џко-ти-е* алџна *шска* (ВС). — Из јџлове крџве не *шшџда* млџко (МГ). — С *кџм-си*, *таке*^ав-си (ВС). — *Лџшше* *грџи* нџ *рџи* (Љ).

382. *Модални шрезенџ* је сасвим риједак и одговара по свом значењу футуру:

1. *Идџше*-ли, нџвесте? 2. *Идџмо*, нџка спрџмим дџте (МГ). — Ублџжџо се кријамџт. *Нџма* вџше свџта по-тџм вџктом (Љ).

АОРИСТ

383. Аорист је најчешџе и најразвијеније претеритално вријеме у овом говору. Он се употребљава врло често у синтаксичком индикџ-

тиву и релативу за приповиједање. У оба случаја аористом се казује скоро искључиво *доживљена радња*. Ако се у приповиједању, тј. синтаксичком релативу, употреби кадгод и за недоживљену радњу, онда је приповједачево уживљавање у тај догађај толико сликовито и импресивно — да се стиче утисак као да је све то доживљено.

Аорист је такође чест као *модални облик* и по фреквенцији у одређеним функцијама — може да се упореди са правим модусима: императивом и потенцијалом. Његова модална употреба у условним реченицама с везником *ако* имала је, по моме мишљењу, велики утицај на губљење футура егзактног у мрковићком говору.

384. Аорист у синтаксичком индикативу, који значи радњу извршену непосредно или блиско пред моментом саопштавања, односно радњу која се вршила до момента саопштавања, — употребљава се најчешће у *дијалогу* (питања и договори) и *саопштијењима*.

Међутим, и у оваквој употреби он може бити у релативу, као што ће се видјети из наведеног материјала. Али се таквим аористом казује увијек радња мање или више удаљена од садашњости, *а увијек одмјерена према моменту у прошлости*. (Можда би се неки од тих примјера могли окарактерисати као *приповиједање* у разговору, односно саопштењима).

а) Аорист у дијалогу (питања и одговори)

Индикативна употреба

У овој употреби је врло чест аорист од перфективних, а риједак од имперфективних глагола.

а) 1. *Маши*-ли онџ бџба? 2. *Усак* (П). (Упореди са овим: 1. Ј ђ с т е л и љ с а л и, А с њ о и ц е? 2. Н ђ с м о — за радњу која није планирана и о чијем се извршењу ништа не зна). — *Скљиисље*-ли-ге? *Скљиисмо* (ДВ). *Брљса*-ли руке? *Обрљсак* (ДВ). — Што *дџне* кабрљч? Не *дџнек* га за сџбе, нџ за сљна (ВС). — *Одрљк*-ли-ве лџпо? *Одрљ* (МГ). — *Наљиољи*-ли сџџе, Раџмо? *Наљиољљк* (Г). — *Наџе*-ли-га? *Наџк* (ЈБ). — *Дџне*-ли вџде, маџли? *Дџнек* (МГ). — *Везџ*-ли крџву, Раџмо? *Везџк* (К). — *Миџу*-ли? *Миџљк* (МГ). — *Оџе*-ли бљт кљше? *Раџмиџу*-се (Д). — *Гџ-ти-е* гљма? *Издљиш* (П). — *Позиџџ*-ли онљ мџџу? *Позиџџк* (ДВ). — *Гџ-су* дљни? *Миџуше* у Бљр (МГ), тј. *сада*, ја сам их видио. (Упореди са овим : *Гџ-су* дљни? *М и н љ л и - с у* у Бљр, — тј. чуо сам да су минули, али их нисам видио). — *Кџ дџџе*? Не *љиљџк* (К). — *Пџшто* је мџсо? Не *љљџок* (Г). — *Кџ-ми* *дџде* мџџне овџ пџре? *Тљ-си-ми-ге* *дџџ*! (К). *Изненађени* човјек не зна ко му је ово г часа дао новац, али *закључује* да сам му га дао ја). — *Кџ-е* онљ чџк што *дџџе* ге-тљ? (ВС). — *Кџ-е* онџ што *миџу* с онљм цљпуном? (М, Ш).

б) Са истим се синтаксичким значењем употребљава и аорист од трајних глагола, и то најчешће од глагола *биљи* (esse):

Ге-*би* (тј. досад)? *Прйиш*к волѡве (ДВ). — *Бй-ли* кѡ да сѣди? *Бйше* (Р). — *Бй-ли* кѡ тѹ? *Бйше* Дѣ^апчоићи (Д). — А тй бйла да чѹваш? *Бйк* (П). — *Бй-ли* (тј. досад) чесѡва књйга (= писмо) о-Смайла? Нѣ, вѡла (ВС). — *Бй-ли* у Дѡброѡду? *Бйк* (П). — 1. Јѣси бйо у Круте? 2. Нѣсе^ам. 1. А-да гѣ *бй* тй (тј. досад)? (МГ). — *Бриса-ли* рѹке? О б-р й с а к (ДВ). — Тй нѣ-*једе*? *Јѣдок* (П). — А зѡшто, пријателу, нѣ-*једе* круца тй? (К). — *Бй-ли* на тигларйце? *Причѡше-ли-ти* штѡ? (МГ). (Упореди са овим: Ге-кѡ-*си* бйо сйноћ? Г е - М ѡ ј о , — јер питалац не зна гдје сам сйноћ био, али зна да сам отишао на тигларице и прет-поставља да сам се отуд вратио). — *Имѡк-ли* ја° трй клинца ѹ-руке? (МГ).

Наравно, за аорист има примјера који се не односе на непосредну прошлост, али ипак припадају синтаксичком индикативу, јер се види да их говорна лица одмјеравају према *својој* садашњости:

Бй-ли ченице у-вѡс, Мемѣте? (ВГ). — *Родй-ли* што бостѡна? Слѡбо, *убй-се* (П). — Гѣ-*си* бйо? *Бйк* мѡло до бѡнице (ВС). — Има-*ли* купачѡ у Улцињу? Мй не *бйсмо* дѡле (тј. на плажи) (М).

Релативна употреба

Иако је дијалог скоро искључиво индикативна временска ситуација, ипак има примјера и у дијалогу гдје се аористом казата радња одмјерава према тренутку у прошлости, а не према садашњости говорног лица. Ево неколико таквих примјера:

Поййше-ли-ти вѡде и чѣра? *Поййше* (П). — 1. Јѣ-*ли* Јусѹф тѹјера? 2. Јусѹф-*је* бйо овцама. П ѡ с л и е б й у с р ѡ њ (МГ). — 1. Отелйла-*ми-се* крава. 2. Кѣ^ада? 1. С й н о ћ . Дѡста-е чѣкасмо (МГ). — *Бй-ли* писѡње лѣтос кѡје-*си* вјѣре? (Онај који пита зна да је то писѡње било) (К). — *Причѡ-ли-ти* М. Р. онѣ гѡдине што? (К). — Кољке гѡдине *бй* у твѡје гѡдине у Горѡну кѡ° у Мисйр? (МГ). — Кољко йма° отѣ^а дѡ^а ра кѣ^а(д)-*се* убй султан-Амит Грчком? (К). — Т ѹ г ѡ д и н у кѣ^а(д)-*си* бйо жѣном одѣн, кѡко-*ти* бй? (П). — З а в р ѣ м е р ѡ т а (1941—1945) гѣ *бй* тй? (К). (Ово питање ми је постављено 4—5 година по свршетку рата).

У свим наведеним примјерима, сем последњег, имамо дјелимичну или потпуну доживљеност, а у последњем примјеру — уживљавање, јер ме заинтересовано лице познавало и прије другог свјетског рата.

Објективно гледајући, све наведене временске ситуације су — *йерфекайске*, и то не само с гледишта књижевног језика него добрим дијелом и с гледишта једног локалног дијалекта, какав је нпр. *црмнички*, мој завичајни говор. Употреба аориста у примјерима ове врсте у мрковићком говору — показује колико је *доживљеност* сталан пратилац аориста, управо — колико је њоме прожето његово временско значење и употреба. Сматрам да мрковићки говор чува у овоме старину сличну аористу у библијским текстовима.

б) Аорист у саопштењима

Индикативна употреба

И овдје је чешћи аорист од перфективних него од имперфективних глагола.

а) У два примјера употријебљен је аорист у временској ситуацији за садашњост („вријеме говорења“), па би мјесто њега могао стајати презент без икакве промјене у временском значењу! Ево тих примјера:

Сѧ(д)-те ја° знаѡок (= знам, познајем) лијепо (К). — Сѧ(д)-се ја° авизѡк (= овизајем, видим, знам) како-је ова рабѡта (К). —

Аорист се у овим примјерима може разумјети само ако у мислима говорног лица одлучују секунди шта је садашњост, а шта прошлост, јер онај који прати говор не види ту разлику. То нарочито вриједи за први примјер гдје би, по моме осјећању, морао стајати презент.

Ипак је највише примјера у којима се саопштава о радњи која се извршила непосредно пред моментом саопштавања:

С ѧ(д) доѡок, ма̀ло-ми-је студѡно у прѡше (ДВ). — С ѧ(д) нѡшто ѡмоѡок ѧмру (ДВ). — Ђ в о ја° док, па чините што ѡћете сѧ-мног (МГ). — Ђи тѡ и умја° (= нестале), нѡге-га нѡ-би (Д). — Промѡсѡик е порѡзник какои (ДВ). — Ја ѡјѡдоок то што и ма̀к (ВС). — Ђиѡк ѡв-воду и док (МГ). — Ја-ге доѡек (= доведох) опеѡнѡиѡма, а ти-ге изѡј ако моѡеш (ВС, МГ). — Он миѡу ѡѡкуѡ (МГ). — Сѡасѡ-те (К). — Ти не ѡѡиѡ вѡде (П). — Не доѡе дома̀тију нѡну, дѡте (МГ). — Ја°-ти зѡриѡк вѡду (П). — По̀к да поѡѡну волѡве у-заѡио (ЈБ). — Ра̀т-сеѡм е-чѡк (Д). — Креѡѡк ѡ-смега (П, ВС, МГ). (Упореди са овим перфекте за даљу прошлу радњу: Крѐп ѡ-сеѡм ѡ-смега, ѡ-смега-с-мо крѐп ѡле). — Мемѡт осѡѡде у Горанѡцу ге-ѡвце омлаѡене (К). — Зѡсѡу ѡ-сѡут мој тѡке док (К). — То што зна̀м, ја°-ти ка̀зѡк (К). — Ма разумѡек ја°, нѡ-ми не доликује причѡт (К). — Шѡѡур, миѡу зѡма²⁶⁷ (Р, 12. III 1947). — Чѡкак зѡму и ѡрезѡиѡк-се, доѡѡак пролѡће (Р, 19. III 1947)²⁶⁷.

Из примјера се види да у неким реченицама стоје напоредо аористи перфективних и имперфективних глагола.

б) У синтаксичком индикативу се употребљава и аорист трајних глагола, нарочито аорист глагола ѡриѡѡиѡ, и тада се њиме казује радња која се вршила и завршила пред самим саопштавањем о њој:

Ја ѡиѡ и сѡѡк та̀мо до̀ле (П). Ђиѡк да се јѡвим тѡјера (П). — Леѡѡк, не моѡѡк спат (ВС). — Коѡѡсѡ ма̀ло, свѡ песѡѡк испѡдаше (ВС, Д). — Јѡдоок, а нѡ-бек ни гла̀деѡн (ЈБ). — Смѡкве ѡѡиѡше, па ста̀ише на лѡсу да се сѡше (МГ). — Ја°-ти ѡриѡѡк с ѧ т (ЈБ). — Што-сеѡм знаѡѡѡ, ја свѡ ѡ р и ч ѡ к (ЈБ). — Онѡ што зна̀м, онѡ му ѡриѡѡк (К). — Ти ѡриѡѡ

²⁶⁷ Оба примјера су забиљежена у два сунчана мартовска дана, па су аористи: миѡу, ѡрезѡиѡк се и доѡѡак — индикативни. Међутим, аорист чѡкак зѡму — није одмјерен према „времену говорења“ говорног лица, него према моменту у прошлости (приближно прије 3 мјесеца), зато овај аорист не може бити индикативан.

саопштење) и Тѣ^апут ѿма пѣре^ак (тј. у вријеме италијанске окупације) (II), јер се њима саопштавају радње које су одмјерене према времену у прошлости (*иѣ^аѿуи* и неизречено „*док си ѿи код нас био*“). У ствари, оба аориста стоје мјесто имперфекта, који — као и аорист — значи диживљеност, али аорист казује да је то било и *да више није*, а имперфектом се то не може тако изразито рећи²⁶⁸. Објема временским ситуацијама одговарао би у књижевном језику — перфекат, а у дијалектима који чувају аорист и имперфекат — више *имперфекат* него аорист. У сваком случају, обје временске ситуације су релативске.

385. Већ смо се осврнули у уводу о употреби времена и начина — на индикативне аористе с прилогом *сад*, јер се аористи са овим прилогом могу замијенити перфектом с обзиром на једнакост израза: (*сад дођох* и *сад сам дошао*). То је уосталом и пут који води к зајени аориста — перфектом²⁶⁹:

Ја с ѣ^а (д) *дођок*. (Упореди са овим: *Доше^а-се^ам* с ѣ^а (д), м а л о п р и љ е). — Беѿр с ѣ^а (д) *би ођен*, *мину њѣга*. (Упореди са овим: *С ѣ^а-е бѿла* ге-ја^о и *Сѿло-е био* ге-ми ѿ т р о с).

Наравно, тешко би било говорити да данашњи мрковићи говор показује тенденцију замјењивања аориста перфектом. Напротив, на основу наведених примјера прије би се могло рећи да аорист продире у област перфекта. Али то бива само онда када се говори о доживљеној радњи, која је у овом говору скоро обавезна за аорист (и имперфекат), али није обавезна за перфекат.

Ипак постоји теоријска могућност да наведени и њима слични примјери могу дјеловати касније на замјењивање аориста перфектом, као што је то било у другим нашим говорима који су дјелимично или сасвим изгубили аорист.

386. *Приповједачки аорист* је врло жив. Њим се казују историјски догађаји у којима је Мрковић учествовао, као и лични доживљаји од првих дана приповједачева дјетињства и младости. Најмаркантнија црта овог облика јесте *доживљеност*, већином потпуна, а ријетко дјелимична, тј. таква од које приповједач познаје само неке појединости, а ипак сав догађај приповиједа тако као да му је цио лично познат.

Поред доживљености — постоји и *уживљавање*, тј. употреба аориста за приповиједање догађаја који су познати по чувењу, из литературе или било којим другим путем. *Уживљавање* је одлика старијих људи, обдарених јачом маштом, којом се Мрковић, за разлику од нашег динарског човјека, не одликује много.

²⁶⁸ Сличних примјера има и у другим црногорским говорима. Ево једног из говора Ријечке нахије:

Било је око Савина-дне 1926. године. *Би лѿјепо* (тј. в р и ј е м е) и *рађасмо* с вољом (приповиједање).

Аористом хоће да се каже ограничено трајање лијепог времена, а имперфектом трајна радња *без ограничавања* (у процесу). Међутим, обје радње су напоредне, истовремене, па би и овдје мјесто аориста могао стајати имперфекат, али тада не би била истакнута битна црта имперфективног аориста: ограничено трајање.

²⁶⁹ А. Белић, О употреби времена . . . ЈФ VI, стр. 123—125.

а) Доживљеност

Црногорци изгореше Добраооду и Мрко^нћ. Придоде-се Капла^нно^нћ. Замисмо стдоку целу у-Цињ (ДВ). — Бър се *иушиџа* и Црногоре^{ац} џзе Бър и Уцињ. На-гла^у о-гџдине љ-по дошли смо дома (1878) (МГ). — Кџ^а-е био рџт на Крнџцу, *окољше*-не Црногорци; дрџзи Црногорци *убџше* Мџја Бџју (ДВ). — *Јџдоше*²⁷⁰ ге (стоку) дрџзи, кџ-ти зна[°] кџ-ге *јџде*.²⁷⁰ Кџ^а *дођдсмо*, не *нађдсмо* ни стоке ни ништа (МГ). — Црна Гџра рађаше тџрском пџром, па пџслије *идсече* свџју пџру: *идсече* перпер, *идсече* злџто (ДВ). — *Дочџкаше* црногорску војску и *гађаше* се, и тџ се *убџше* мџло. Тџрци тџ *наџушиџше* и *џређдше* у Скџ^адер. Црногорци *удџрише* да џзму Тарабџш, нџ Тџрци д о ч џ к а ј -ге пџшком и митралџзом и тџ *џобџше* дџста војске (ДВ). — *Пођдсмо* ге-џџија на Кџџе; *џзвади* мџда и *јџдосмо*; *улџгосмо* у тџрско (П). — *Пођдше* на Тарабџш и *бише* се сџде^{ам} мјџсеце^{ак}. Бџ пџгибија Мџлошом Лџкињом (К). — *Не џођдсмо* Скџ^адром, но бџсмо Бџром (М). — У Спџч *сџдсмо* дџј двџје нџћи и пу(т)-кџће (К). — Тџ *нџ-би* бџја, мџ *дођдсмо* свџ нџтрак (К). — На Тџполицу *бџк* и *чџк* крџла Никџлу кџ^а *рџче*: „Кџ не дошџ^а ге-јџ[°] за шџстицу, гла[°]ва му шџстицу не велџла.“ (ВС) — Нџшу војску *џзе^агна* и(з)-Скџ^адра Францџс и Инглџс (К). — Војска *бџџсмо*. *Позвџше*-не кџџма. *Сеђџсмо* на Цџтџне тџри дџ^ана (МГ). — Велики нарџт тџмо *дсџаде*. *Пџмријеше* (МГ). — Орџли-смо у-тџ пџле. *Дџгоше*-ми волове. *Плаџџше*-ге, али у-пџла цџне (Ш).

Бџџу кџће *дџгоше*-ми загџри јџнога зџјца. Једе^{ан}гџ-т-га *годџк*, не *могџк* му ништа; дрџги пџт: *осџаде*. Не *џођџк* дџле, *обрџџок-се* пу(т)-кџће (ДВ). — Ђни *јџдоше*, *умџше* рџке на јџлџк и л џ (г) ли да спџ (ДВ). — Кџ^а *џџк* гџре, кџзлийџ^{ак} нџје. Бџу тџретџали. *На[°]к*-ге под сџку у Цџфрџн, тџ-ге *замџк* у Дубрџву ге-козлийи дрџзи. Ба[°]бо-ме *џџџд*: „Гџ-су-ти козлийи, мџре?“ Јџ[°]-му *ка[°]зџк*. Кџ^а *дџк* ге-кџџа, џџне-ме *убџ*, не *могџк*-се испџстџт.“ (МГ) — Јџна џвца Сџџова *боловџ* дџј двџ[°] (д)нџ. Бџ лџпша. Орџ^{ав} *досџје* на-нџ^џ да пџне. Једвџ-ју *исџџџџсмо* (К). — И јџ[°] *дџк* ге-кџџа и тџ *засџџк*, а џн *мџну* (К). — *Бџк* ге-Тџџр Асџнов да џшту канџџл. За^т о-Тџџра *дџк*, *сџџгоше* ни нџге, тџ-се *слоџџк* под-он^џ грабџџу (МГ). — Мџ^ане-ми-е лџ[°]ника био џ-овце. Ђвце *џрџгоше* (= преплашише се), чџкџл *џрџџџа* (= изгуби се) (К). — Приђе џ м џ с м о кџзе, *угџџше*-ге џма[°] чџтири гџдине (К). — Гџдину нџџеста *сеђџ* ш-њџм (П). — Ђн *бџ* џ-војску, *дџђе* бџлесе^{ан} и *џмре*-ми (МГ). — Не *могџ* иџџт, *зџџре* (П). — Кџ^а *дођдше* при(д)-шкџлом, *знаџдосмо* дџ-је лџш (Г). — Нџсу имџли мнџго имџња: то *џџде* тџри брџта, *оделџше* се (Д). — Бџла-џе тџ богџта кџџа за јџно брџме. Сџ^а нџсу. *Оделџше* се, *осџромџџше* (Д). — Познџ[°]јџш Рама Брџџана? *џзде*-га вџк јџну гџдину (Д). — *Кренџк* у онџ брџдо да лџвџм и *нађџк* јџребице. *Гађџк*-иге (!) и *убџк* двџ[°] кџмџта (Д). — Те^адџ^р нџ-беше кџи сџ^{ат} шкџла. Ёмак брџта стџрлега, па џн *џџђе* џ-школу. Ёма^к јџно дџте џ[°]цово, па и џно *џџђе*. Јџ[°] *осџџџк* да не џду. Не *џражџше* ме (Д). — Ђн *се рџди* кџ дџ^анџ^{ас}, џна *џмре* кџ сџтра (ДВ). — Нџјвише-е сџдџо крос-планџне. *Сеђџ* у Међурџч (К). — Рџке^а-е

²⁷⁰ Овај глагол у аористу има перфективни вид (в. у фонетици: губљење почетног и, т. 48, а).

Бећир Каја (ти га *знаде*): „Удариће Талијан, Францес и Инглес на Цариград (II). — Беше грџе дѣбро кѣ^а-не (= нас) *звѣше* на петне^аста (в)густа да пођемо коѣма у Скѣ^аде^ар (III). — Да-ти причам јѣну пјесму Хусейна Крчица! *Познаде-ли-га* ти? (K). — Тѣ^апут *се угасише* коѣе једе^анп^т (M). — Тѣ^апут *сећѣ* (снѣк) три-днѣ (M).

Из наведених примјера се види да се у приповиједању употребљава претежно *аорисѣи ѣерфекѣивних глагола*, којим се казује један момент извршене радње у прошлости.

Кад се у приповиједању употреѣби *аорисѣи ѣирајних глагола*, онда је његово трајање ограничено прилошком одредбом: *бише се сѣде^ам мјесеце^ак, сѣсмо дѣј двѣје нѣћи, боловѣ дѣј двѣ^о (д)нѣ, сећѣ ѣри-днѣ, звѣше не на ѣѣинѣ^асѣи а(в)густа*. Па и у примјеру: Н ѣ ј в и ш е - е с ѣ д ѣ о к р о с - п л а н ѣ н е . *Сећѣ* у Међурѣч — радња је ограничена прилошком одредбом у *Међурѣч*, јер је лице (хајдук) боравило само *једно*, и то *ограничено вријеме* — у селу Међуречу. Додуше, овај примјер може бити условљен и *ошклањањем сѣилске моноѣоније* коју би изазвали перфекти у двије сусједне реченице.

б) Уживљавање

Зѣт Муамѣдов *дође*, *ме^акнѣ* Талијан^оне з-Балка^ана (K). — Кѣ^а *ѣзе* Скѣ^аде^ар, дн *ѣзе* и Царигра^т. Цѣо свѣт *сѣѣ(в)и* по(д)-свѣју куманду (K). (Оба примјера се односе на прва турска освајања на Балкану). — До пола нѣћи *сѣћѣ* жѣф, послен *ѣзе* му живѣт (давнашњи догађај) (Љ). — Бѣо-је ѣ-борбу и ништа-му *нѣ-би* (уживљавање, а можда и стилско диференцирање) (МГ). — Тѣке су озѣ^ар учињѣли вѣјску, *ѣмре* (ѣ м - р о - е) крѣл Н. (K). — Бѣше бѣо тѣмо Етѣм Бајрамо^нѣ. У чѣсту свѣст чѣ^ак и *ѣричѣ, ѣричѣ, ѣричѣ* (II). [Објашњење: Е. Б. је посѣтѣно старог и обољелог Ш. А. који је *дуго* и памѣтно причао. Затим је Е. Б. ово казао моме информатору, а информатор је то много касније пренио мени на овај начин. Према томе, ови аористи значе *изразишо уживљавање*, које се једначи с правом доживљеношћу. Заправо, три пута употреѣбљени аорист *ѣричѣ* значи исто што и: *дуго је ѣричао*. Дакле, и овдје је аорист употреѣбљен у служби перфекта трајног глагола. Ипак се и овакав аорист може правдати синтаксички јер је у питању *уживљавање* (= доживљеност), а *ѣричање* је трајало до оног тренутка у прошлости док Е. Б. није напустио кућу обољелог и разборитог Ш. А.]

Модални аорисѣи

387. а) Чѣста је и типѣзирана модална употреба 1. л. јѣднине аориста од глагола *доћи*. Такав аорист означава да ће 1. лице доћи *одмах, без одлагања*:

Ѣво *доћѣк* прѣсет (одмах) (K). — ‘Ој, *дѣк, дѣк!* (Д). — Чѣка^ој, ѣво *дѣк* (МГ). — ‘Ѓјде у-кѣћу, ѣво *дѣк* јѣ^о (II). — Чѣкај-ме! Ѣво *дѣк* (Љ). — 1. О Сѣло! 2. Ѣво *дѣк* (Г). — 1. Јѣси ту, Мујовице? 2. Јѣсе^ам. Сѣ^а *дѣк* (II).

Горњим примјерима су слични и ови:

1. Мўрто! 2. Ево *мину*к (тј. поћи ћу одмах) (BC). — Гд̄ре н̄е-ос̄идав̄ н̄ико (тј. неће, не може остати) (K). — Ја̄-ти т̄о д̄адок (= ја ћу ти то дати без поговора) (MG).

Једини примјер ове врсте у зависној реченици гласи: Бди-се ђ-га *набдо*к (тј. боји се да ћу га набоисти).

Модално су обојени и ови аористи, који се иначе могу сматрати индикативнима (јер се ради о промјени у семантици ријечи):

*Погѣ*нук (= пострадах) о-зѣме тўјера (ДВ). — Ја̄° *креѣ*ѣк о-вру-ћине (ЈБ). — *Погѣ*нук од ра̄°да, а не м̄дгу н̄ишта учињ̄ѣт (MG).

б) Аорист се употребљава и у кондиционалу, и то редовно мјесто *фуѣ*ура *егзактно*г у зависној реченици с везником *ако*, а често мјесто *фуѣ*ура (I) у главној реченици. Старија генерација говори само:

Ако-ми к̄ѡња *ѣуши*ѣд̄, он *мину* (ЈБ). — Ако к̄ѡња *ѣуши*ѣд̄мо (*ѣуши*ѣше), он *мину* (ЈБ) и сл.

Истина, млађа генерација каже да се може рећи: *Ако ѣи коња ѣ ѣ ш ѣи и м о*, (*он ће мину*ѣ), — али се то од старијих не може чути.

Употреба аориста мјесто футура *егзактно*г у кондиционалној реченици с везником *ако* постоји и у *црмничком говору*²⁷¹, али је тамо честа, а у мрковићком говору *сјална*. Ево још примјера за то:

Ако не *ѣроши*, ни Југославију не *ѣомаг*ѣ (MG). — Ако га *осѣ*д̄ви изв̄ѣн, зв̄ѣро-га *изв̄е* (K). — Ако *д̄д̄е*, *ѣзе*; ако не *д̄д̄е*, не *ѣзе* (MG). — Ако не *рад̄с*мо, не *им̄с*мо (BC). — Оћемо ако *мог*ѣмо (П). — Д̄а-се тра̄°(н)пимо ако *куѣ*ѣк н̄ѣшто (Д). — Ако *зн̄а*док, ка̄°з̄аћу (K). — Ако *на*к дӯѣна, д̄добро-е (П). — Ако не *ѣрим*ѣ, н̄ема се шт̄ѣ ѣст (ДВ). — Ја̄°-ћу-му ка̄°з̄ат, ако *зн̄а*док шт̄ѣ (K). — Кўку н̄ѣму ако *л̄ѣ*га (ДВ). — Ако *в̄ара* м̄ѣне, *в̄ара*ѣе ц̄ѣ св̄ѣт (MG). — Не *наћ*д̄смо м̄ѣ т̄ѣ (асиндетска хипотакса), н̄ѣне б̄ѣт д̄добро (K). — Ако *уѣ*ѣког гла̄°ѣом, слава-ће мин̄ѣт (MG). — Сўтра или з̄ајтре-ћу д̄ѣћ ако *мог*ѣк (BC). — 1. Дон̄ѣси в̄ѣна! 2. Ако *наћ*д̄к (*на̄°к*) (П).

Аорист се може употријевити мјесто футура *егзактно*г и у временској реченици с везником *кад*:

Кѣ̄а ја̄ *доћ*д̄к, тѣ̄а-пут-ћеш и т̄ѣ д̄ѣћ (ЈБ). — Иначе се у реченицама овога типа употребљава редовно мјесто футура *егзактно*г — *футур*, нпр.:

Кѣ̄а-ћемо м̄ѣ *с̄ѣ*си, тѣ̄а-пу(т)-ћете в̄ѣ (тј. *с̄ѣст*) (MG). — (У вези са овим види *фуѣ*ур *егзактно*ни, т. 414).

в) Аорист се употребљава у главној реченици у кондиционалу мјесто дијалекатског *ѣош̄еницијала за ѣрошлос̄и*²⁷²:

Да н̄ѣ-би Ис̄ак, дн̄-га *одр*ѣ (BC). — Д̄а-се т̄ѣ уф̄а°тило, *мину* св̄ѣ (K). — Да не-б̄ѣше *цив̄ѣ*ли, *ѣд̄мреше* св̄ѣ рањ̄ѣнији (MG). — Да д̄д̄е јд̄шт пе(т)-ст̄ѣтину д̄инаре̄к, ја̄-му-га *д̄адо*к (П).

²⁷¹ Милетић, о. с., стр. 549 (параграф 371).

²⁷² Види код Милетића сличну појаву у црмничком говору (о. с., стр. 549, т. 373, б).

У примјерима ове врсте, који по времену припадају прошлости, могао би стајати само потенцијал за прошлост, као што се види из овог и сличних примјера (в. потенцијал, т. 420, б):

Да-је било кйше, *ћа°ше бйи* дббро.

Ниједан временски глаголски облик у овом говору није развио модалну употребу у толикој мјери као аорист. Он је потиснуо свским футур егзактни из кондиционалних реченица с везником *ако*, а потискује и потенцијал за прошлост из главне реченице у иреалном кондиционалу. Ово сам и имао на уму кад сам казао да се модални аорист у одређеним функцијама, а то су баш ове о којима смо говорили, — може упоредити с правим модусима: императивом и потенцијалом.

388. *Гномски аорист* је сасвим риједак, заправо чистих пословица и нема, него су то више поговорке:

Ако ирешџекок главом, слава ће минуи (с модалним аористом). — *Ббли мину ге-ббли, а ја°-ше иџебе јџдва (до)иџдок*. (Упореди истовјетан одговор Кањоша Мацедоновића: Бо љи и виши по ђоше бо љи јема и вишијема, а ја јџдва и вас допадох).

ИМПЕРФЕКАТ

389. Имперфектом се казује доживљена прошла радња неограниченог трајања, која се може вршити у било ком временском распону од приповједачевих најдаљих доживљаја и сјећања до момента његове праве садашњости, тј. до тренутка саопштавања о њој.

390. У великом броју примјера радња имперфекта се врши напоредо с другом неком радњом или било каквом временском одредбом:

Кџа пођоше вџска, свџкои *гађаше* џзгор (ДВ). — Копџмо мџло, свџ песџк *исџдаше* (ВС). — Бџишта *бџу* кџа дбше (Д). — Не пођбсмо Скџадром, но *бџсмо* Бџром (Љ). — Кџа-ти-е џвро бџбо дџјин, *чџва°к* стџку (К). — Лџд (млад) *бџџ*, тџке бџјо сеџм на свџдбу (Д). — Камо џца *иђаше* јџтрос? (МГ). — Тџ деџнџс нџси џо крџца, но *бџше* акшџм, пџ-ти не *умџјак* нџшта рџџ (П). — Гџ-си тџ, Мемџт? *Нџмаше*-те ичџр (Г). — Дџ-си *виђр^н* сџноћ! О-прџше лужџцом поџр -сџбе *гџђаше*, пџ нџс-плеџи *иџролџвање* (Г). — Гџдину сџџсмо у Скџадеџр. Нџко *иџмаше* приџатела, нџко *нџмаше* (Љ). — Јџкше се *ра°ђаше* теџда°р. Мџлау по четрес бџга°шеџк (К). — Теџда°р *бџше* лџпо (К). — Теџпу(т) *ра°ђау* мџслине свџку гџдину (П). Јџ бџк кмџт у тџ брџме (П). — Жџне и јуџна°ци се не *муђау* теџда°р (ДВ). — Приђџе *иџма°с*мо кџзе, угасџше-ге *иџма°* чџтири гџдине (Ш). — Ла°ника *бџше* тџ (али: Рџче ми Омџр да је *џо лџник* бџло) (МГ). — Јџну гџдину кџа бџ тџ Марџјом одџн, *нџмасмо* пџпуна, но тџ *узџмаше* ге-џвро (П). — М. *наџрајаше* патлицџн, тџ теџпут *иђаше*. Но ја не умџју наприџт ка џна (П). — Ми *бџсмо* вџџзда војџници за врџме Црџгоре (ДВ). — У прџво брџме *нџмаше* гџза, но дрџж° лџч дџк-џеш вечџрат (Љ). — *Нџмаше* пџшке у тџ брџме (МГ).

391. Међутим, има примјера за употребу имперфекта и без *видљиве* временске одређености, али је и тада његова радња везана за *одређену прошлост* (*доживљеност* за приповједача, *сумарна временска оријентација*²⁷³ за слушаоца, коме је стало, у првом реду, до вјеродостојности догађаја):

Кажуца стари да је било диблик свиње^{ак} у Кабџе (ДВ). — Ја°-ге овџе^а (тј. жене) зна°м ке^а нџ-беу на-свет (тј. кад још нису биле ни рођене) (К). — Шездесџ Добровдђане^а бџсмо у Царџграт (ДВ). — Црна Гџра рађаше турском паром, па пџслиџе пџсече свџју пару (ДВ). — Од Мисџра бџше она гџспода, па-се^{ам} свџ шет^{ао} с њима дванџст гџдине^а (Д). — Чувак кџзе. Удџра°к кавалу. Не мџшлак, тџке да га убџју. Он пу(т)-кџзе^{ак}, а ја° пџшки огџњ (ВС). — Цџџасмо и џџџасмо смџке на лџсу (П). — Како пџћаше! Дџлџла-се о-дрџге^{ак} (ДВ). — Лџђи гџњауђ џ-гладџ (Јџ). — Смџла°у-се и глџда°уђ како џни Мрџко^њи играуђ (ДВ). — Ёмак јџнога Шџстџна да кџпа паром (Јџ). — А°со^њи бџу Грџџом (ВС). — Грџасмо пуд-овџмо; бџсмо лџшни и да°ва°у крџва (К). — Нама излџзаше таџн да џјемо кџко мџжемо. У кџђу сџђа°смо бес-кирџје. Нама бџше прџлџпо (К). — Вџјска џмаше, а цивџли-су пџтегли мџку вџђлу џ-гладџи у зе^њџну (Јџ). — Сџде^{ам} вџкове^{ак} иђџу јџде^{ан} за јџдним за мџргом (Ш). — Креџа°џаше џ-смега (МГ). — Са°м кажџца°ше (МГ). Тако га џјаше (ВС). — Лџпе-ли бџу! (Р). — Бџја°у се цџвом о-пџшке (ВГ). — Оне бџу Бџгицом, сџђџу (П). — Кџ^а-е минџо? Ја° га не вџђек, бџк дџле, коџа°к зџмлу (МГ). — Онџ бџше Влаџо, ја га вџђек фџно (ВС).

392. Имперфектом се казује и глаголска радња која се у прошлости понављала више пута. За то је нарочито погодан глагол *грџџи* (долазити):

Грџа°у јџроплани, па гџђа°у. Срџк бџше. Да бџк се^{ач}џва°! (Јџ). — Тџзи спџџе грџџу свџ ширџтима зелџнима (ДВ). — Грџџаше ођџн и џрџџџаше (Јџ). — Свџ-те сџоменџваше (МГ). — Ђа°смо мџни полџко, срџже бџу рџком (ВС).

393. Кад се говорно лице обрађа питањем своме саговорнику, онда се оно уноси у доживљаје саговорника и употребљава имперфекат:

1. Бџ-ли у Дџброџоду? 2. Бџк. 1. Бџше-ли вруђина? 2. Бџше (П). — 1. Бџ-ли у Бџр? 2. Бџк. 1. Ёмаше-ли барџла? 2. Ёмаше, џли нџ овџк наџшик (К). — 1. Гџ-си бџо? 2. Ге-Браџм. 1. Што ра°ђа°у? Бџше-ли Браџм тџјера? (МГ).

Ево још изразитџи примџер: вратио сам се у друштву свога прџтоца са јџдне „џеназе“ у сусџдној куђи, па ме мој информџтор пита:

Бџше-ли кџ џ-суда тамо? Ёмаше-ли јџнаке^{ак}? Чџњау-ли да џју крџца? Плџкау-ли? — А одмах затим: Плџкаше-ли-му та дрџга сџсра? — Плџкау џбиџе, — одговара мој прџтилац.

²⁷³ „Сумарна временска оријентација“ значи да је приповиџдање везано за приповиџдачеву младост, за балкански рат, за први свџетски рат, за Ц. Гору у доба краља Николе, за краљџву посџету Бару и Тополицџи, за бџравак Мрковиђа у Царџграду и сл.

Ова особина је позната и другим нашим говорима, а класичан примјер за овакво оживљавање јесте дијалог у *Горском вијенцу* између војводе Драшка и осталих Црногораца после Драшкова повратка из Млетака²⁷⁴.

394. Имперфекат је нарочито чест у *квалификативној употреби* којом се дају најразноврсније карактеристике лицима и предметима:

Та жѐна му бѐше каи вила (ДВ). — У јѐде^ан брѐк му бѐше кѹћа (ДВ). — Ја^онко бѐше дебѐјо чѐк (К). — Дѹге^аче^ак чѐк бѐше (МГ). — По катѹн(и)ма нѐ-беше школе нѹге (МГ). — Граница бѐше нѐ-Мос(т) каменчки (К). — Дѐбе^ар бѐше, вѐлаше га краљ Н. ја^око (ВС). — М. П. бѐше цѐндар, сеѹа^аше оѹен (ЈБ). — Нѐмаше кѹће тѹглома (ВС). — *Имаше* сѐре брѐке (П). — Кѹћа пѹшина се зѐваше (К, МГ). — Тѹрска пѹра бѐше бѐла, зѐваше се мецидѹја (ДВ). — Тѹзи пѹграничари се зѐвау удѹдѹје (ДВ). — Клѹбаши се зѐвау та срѹнка (К). — Волѐве куйѹвасмо у Скѐ^аде^ар (Ш). — Бѐ^ар кѐкошкама дѐва^осмо (ДВ). — Тѐ се нѐсјаше оѹен (ДВ). — Шестѹца се грѹш брѹјаше (ДВ, К). — Слабо сѹјасмо лѐ^ана (МГ). — Три језѹка знѹцаше (П). — Цѹелу зѹму сеѹѹу ѐвце по-нѐдвору (ДВ). — Кѐ^а ѹјаше лѐба, свѹраше му мѹзика (МГ). — Јѹзме^ац оѹиѹа^оваше стѹпицу мѹризом (Ш).

Интересантна је употреба квалификативног имперфекта у примјеру: *Јѹзме^ац оѹиѹа^оваше сѹѹиѹцу мѹризом* (Ш), — јер би ту морао стајати презент. Међутим, мој информатор је говорио о лову којим се бавио у младости, па је тако у *имперфекту* дао и квалификацију јазавца, која се никако не може односити само на прошлост.

395. У неколико примјера употређебљен је имперфекат у временској ситуацији за садашњост, па би мјесто њега могао стајати презент²⁷⁵. Такав имперфекат је најобичнији од модалног глагола *хиѹеѹи*, затим од *имаѹи* и *иѹи*, а понекад и од других глагола: *варѹиѹи*, *иѹиѹиѹи*, *горѹеѹиѹи*.

Примјери:

1. Оѹеш да тѐпиш? 2. Бѹ^ок (ДВ, П).
 2. О Шѹ^абоице! Оѹеш на свѹду? 2. Јѹ^о дѹ^ак (МГ).
- Беѹре, ѹмаше ли дувѹна? (Г).
- Имаше* ли сѹ^т? (ЈБ).

²⁷⁴ М. Стевановић, Значење имперфекта према употреби у језику П. П. Његоша (ЈФ XX, стр. 46—49).

²⁷⁵ Питањем модалног имперфекта баве се следећи аутори: Маретић, *Граматика*, 1931, стр. 536; Милетић, *Црмнички говор*, стр. 552; Стевановић, *ЈФ XIX*, стр. 282—283 (приказ Стојићеве студије о аористу и имперфекту); нарочито Вуковић, *Синтаксичка вредност имперфекта у савременом српскохрватском језику*, Радови, књ. III, стр. 159 и даље; Сладојевић, *О имперфекту у српскохрватском језику*, *ЈФ XX*, стр. 222—223; Јовић, *О имперфекту у говорима околине Врњачке Бање*, *Зборник за филологију и лингвистику II*, стр. 122—123; А Пецо, *Говор источне Херцеговине*, стр. 180.

1. Ђеш да чуваш? 2. *Ња°к* ма̀ло (ДВ).
 1. Ђ-ли љ шетњу? 2. *Ња°к* ма̀ло ге-Мљјо (К).
 За̀што ме *ва°раше*? (П).
 За̀што ме *ѡѡѡаше* мѡне? (ВС).
Гѡраше ли та цѡгара твѡја? (ЈБ).

Осврнућемо се посебно на сваки од ових примјера.

У имперфекту глагола *хиѡеѡи* осјећа се намјера за коју говорно лице није сигурно да ће је и остварити. Зато *ћа°к* значи отприлике што и *хиѡи бих*.

Имперфекат од глагола *имаѡи* показује несигурност говорног лица да ће добити позитиван одговор, мада би у датој ситуацији одговор морао бити такав, јер у продавници обично има дувана, а и питано лице има сат.

Имперфекат од глагола *ићи* нема овдје своје право временско значење, иако је радња започета прије постављеног питања, него се вршилац радње односи према самој радњи с извјесном резервом, тј. као да још није сигуран у њено остварење.

У имперфектима *ва°раше* и *ѡѡѡаше* огледа се благо подозрење говорног лица с каквим циљем га в а р а м и п и т а м . Оно као да зазире од каквих неозбиљних намјера.

И имперфекат од глагола *горѡеѡи* показује несигурност говорног лица да ће добити позитиван одговор, мада би такав одговор био сасвим природан.

За разлику од модалног аориста *ѡк* (*ѡѡѡк*), који значи чврсту одлуку о доласку за најкраће вријеме, модални имперфекат значи *несигурност* у вршење радње, односно могућност друкчијег обрта у вршењу радње од онога који би се очекивао.

То показује и овај примјер који се, иначе, везује за прошлост:

1. Кѡ^а-се носѡла ма̀ст, њѡке^а-ме њѡје прѡтио да је носим. 2. А ти не *ѡјаше* ма̀ст.

Наиме, на скупу Мрковића (који као муслимани нису јели маст) један од њих говори како га његов војни старјешина није никада слао да носи маст. На то му други каже мало у шали: „А ти не *ѡјаше* ма̀ст“, — чиме је хтио рећи да није нимало сигуран да његов друг није јео маст. Сматрам да се овдје не ради о стилском контрасту, него о модалној употреби имперфекта, који нема само значење прошлости него се односи и на садашњост, као да је речено: *А ти не једеш, ѡѡѡе, масѡи*.

396. У једном једином примјеру имперфекат је употријебљен мјесто *ѡѡѡенѡијала за ѡрошлѡсти*:

Да б ѡ ш е јѡш ма̀ло, ја° не *мѡгак* (каже онај који је управо тога часа оврхао пшеницу).

Овој конструкцији одговара у овом говору нормална и уобичајена конструкција с аористом: *Да б ѡ ј о ш ма̀ло, ја не м о г ѡ к*

(тј. нѣ - ѣ а к м ѡ ѣ). Зато сматрам да се у горњем примјеру огледа *синтаксичка асимилација* према имперфекту у зависној реченици.

397. *Гномска ујошреба имперфекта* је уопште ријетка у нашем језику, па се не треба чудити што је, заправо, и нема у овом говору. Једини примјер: Једе^а нпѹт ма^аше, два^апѹт те бѣ-ја ше — није имперфекат по значењу, него презент, али је употријебљен облик имперфекта ради слика.

398. Из свих досад наведених примјера могло се видјети да је имперфекат вријеме релатива, јер му радња није нигдје одмјерена *нейосредно* према садашњости говорног лица, него увијек као *најоредна* према мање или више одређеној прошлости, односно за приповједача — према тачно одређеној прошлости, јер је радња доживљена. Зато се имперфекат каткад и назива — презент за прошлост²⁷⁶.

Па ипак, у овом говору, а и другдје²⁷⁷, има примјера за које се не би могло рећи без извјесног колебања — да су у релативу. Навешћемо сада три групице примјера од којих друга и трећа чине осјетну тешкоћу у вези са разликовањем индикатива и релатива:

- а) 1. Штѡ чѣѣаше Муарѣм? 2. Шѣје свѣлу (II).
 б) Кѡ ѣскаше воде? — Салѣјѡ, штѡ ѣлѣкаше? (ДВ).
 в) 1. Гѣ-е Бѣмо? 2. Сѣ^а(д)-беше оѣен (II).
 Д о с ѣ^а (д) ѣмаше стѣрије^а (ДВ).

У *ѣрвом ѣримјеру* (а) имперфекат је у релативу, али је одговор дат у *ѣрезенију* који стоји у индикативу. То долази отуда што лице које одговара сматра да Муарем и *сада* ш и је . У оваквим случајевима могући су у другим говорима и обрнути поступци: да је питање у *ѣрезенију*, а одговор у имперфекту²⁷⁸. Па ипак у нашем примјеру *имперфекат* не би одмјеравао према садашњости говорног лица пошто његова радња не би допирала до садашњости. Између те радње и саопштавања о њој остаје празни временски интервал који радњу чини прошлом без непосредне везе са садашњошћу.

У *друга два ѣримјера* (б) имперфекат је употријебљен у овим околностима:

1) Док гости ручају, неко од њих тражи воде; домаћица се у истом тренутку јавља и пита: кѡ ѣскаше воде? (а не: ко и ш т е воде?). Тражење воде се може схватити као непосредна прошлост за коју домаћица пита имперфектом, а могла је то учинити и презентом, јер је ово стварно временска ситуација за праву садашњост. Овакве временске дистинкције задају много тешкоћа, али показују да у временској си-

²⁷⁶ Ј. Вуковић, о. с. (Radovi III, књ. 2), стр. 219—222 и тамо наведена литература.

²⁷⁷ Д. Јовић, о. с., стр. 121—122.

²⁷⁸ Ј. Вуковић, о. с. (Radovi III, књ. 2), стр. 151; Д. Јовић, о. с., стр. 127—128.

туаџији садашњости (од које један дио може бити скваћен и као прошлост) нема строге границе између презента и имперфекта;

2) Дијете се заплакало у башти, а мати у истом тренутку излази на прозор и пита: Салијџ, што *ѿлѿкаше*? (а не: Салијо, што п л а ч е ш ?) . — Образложење је исто као у горњем примјеру.

Пошто у наведеним примјерима нисам осјетио никакву модалну нијансу (међутим, она није искључена!), ја сматрам да би ови имперфекти могли бити протумачени и као индикативни и као релативни. Индикативно је у њима, по моме мишљењу, *нейосредно наслањање на садашњосћ*, а релативно — *ѿрошлосћ* у којој језички не осјећам *ѿу неѿсредну везу са садашњошћу*. То је, свакако, не мали парадокс: објективна анализа нас доводи до индикатива, а субјективно језичко осјећање до релатива. Наравно, свака анализа у језику мора полазити од језичког осјећања. Ако појемо од тога да је имперфекат — *ѿрезениѿ* за *ѿрошлосћ*, онда је релативна употреба сваког имперфекта ријешена ствар.

Проанализирајмо сада *ѿѿрећу груѿу ѿримјера* (в).

У првом примјеру: С *ѿа* -*беше* оћѿн — мјесто имперфекта може стајати аорист или перфекат: Бећѿр *сѿа* *би* оћѿн, мѿну њѿге; С *ѿа* -*е* *била* ге-*ја*^о — и оба су у индикативу. Прило *сѿа(д)* значи овдје *овог часа*, а то одговара потпуно временској ситуацији индикативног аориста. Према томе: *Сѿа-беше оћѿн* — значи такође: *Овог часа беше оћѿн*, а то значи као да стање казато имперфектом граничи са садашњошћу, што је врло блиско индикативу. Међутим, ако се прилог *сѿа(д)* протумачи као *малоѿрије*, што је такође могуће, онда је имперфекат у релативу.

У другом примјеру: Д о с *ѿа* (д) *ѿмаше* стѿрије^{а(к)} — радња имперфектова је тачно одмјерена према садашњости говорног лица. Ја сматрам да није битно значи ли ово *досѿа(д)* — до овог часа, до овог дана или до ове јесени. За говорно лице — то је садашњост. Према томе, овај имперфекат је у чистом индикативу. Ипак, једну ствар треба имати на уму: радња имперфекта је ограничена у трајању према садашњости прилогом *досѿа(д)*, а то одговара сасвим временској ситуацији индикативног аориста имперфективних глагола. То значи да је овдје имперфекат употријебљен у индикативној ситуацији другог глаголског облика (упор. Досад га *чекасмо*, а сад идемо).

Ја из овога изводим слједеће закључке:

а) Ако се имперфекат окарактерише као *ѿрезениѿ* за *ѿрошлосћ*, онда је он увијек у релативу, макар његова радња допирала до праве садашњости говорног лица;

б) Ако имперфекат окарактеришемо као прошло вријеме, што он и јест, тј. као облик за неограничено трајање глаголске радње у прошлости, која је напоредна са том прошлошћу (више или мање експлицитно одређеном), онда подржавамо и за имперфекат критеријум индикативног одређивања његовог временског значења према садашњости говорног лица. У том случају имперфекат може бити у индикативу, али само

кад му радња допире до садашњости говорног лица²⁷⁹. Тада се имперфекат једначи с индикативом аориста имперфективних глагола.

Ни у једном другом случају имперфекат не може бити индикативан, јер га временски интервали, краћи или дужи, удаљују од праве садашњости, па га наше језичко осјећање аперципира као вријеме у простору (позади нас) без директног контакта с правом садашњошћу.

399. У овом говору нема примјера за ограничено трајање глаголске радње у имперфекту²⁸⁰. То показују и ови примјери:

Она гдспода *беше* од Мисџра, *па-се^ам* свѣ *шейдо* с њима *дванѣ^аси* *гддине^а* (Д). — *Ја-те* *викѡк* *цѣлу* *нѡћ* (Г). — *Ја-се^ам-те* *викѡ* *цѣлу* *нѡћ* (Д)²⁸¹.

ПЕРФЕКТАТ

400. С обзиром на добру очуваност *аористѡа* и *имперфектѡа*, којима се износе доживљени догађаји у прошлости, перфекту остаје ограничено поље употребе, па је зато његова фреквенција у мрковићком говору мања него у сусједним говорима, нпр. црмничком. Ријетки су примјери гдје се за исту говорну ситуацију употребљавају и перфекат и аорист. Нпр.:

I	Сѣ ^а -е <i>била</i> ге-ја̄ и Сѣ ^а <i>би</i> оћѣн, мину њѣге.														
II	<table border="0"> <tr> <td style="font-size: 3em; vertical-align: middle;">{</td> <td>1. Ђкле луђи опе^анцима у ца̄мију?</td> </tr> <tr> <td></td> <td>2. Ја̄-ге <i>дѡњек</i> опе^анцима, а тѣ-ге свѣчи.</td> </tr> <tr> <td></td> <td>3. Ја̄-се^ам-ге <i>дѡњо</i> опе^анцима, а тѣ-ге изѡј.</td> </tr> </table>	{	1. Ђкле луђи опе ^а нцима у ца̄мију?		2. Ја̄-ге <i>дѡњек</i> опе ^а нцима, а тѣ-ге свѣчи.		3. Ја̄-се ^а м-ге <i>дѡњо</i> опе ^а нцима, а тѣ-ге изѡј.								
{	1. Ђкле луђи опе ^а нцима у ца̄мију?														
	2. Ја̄-ге <i>дѡњек</i> опе ^а нцима, а тѣ-ге свѣчи.														
	3. Ја̄-се ^а м-ге <i>дѡњо</i> опе ^а нцима, а тѣ-ге изѡј.														
III	<table border="0"> <tr> <td style="font-size: 3em; vertical-align: middle;">{</td> <td>1. Гѣ-си <i>био</i> ичѣр, Ђмро?</td> </tr> <tr> <td></td> <td>2. У бѡлницу. <i>Пѡњо-се^ам</i> онѡга ма̄лога.</td> </tr> <tr> <td></td> <td>1. Штѡ-ти рѣкоше дѡктори за њѣга?</td> </tr> <tr> <td></td> <td style="text-align: center;">и</td> </tr> <tr> <td></td> <td>1. Ге-би ичѣр, Ђмро?</td> </tr> <tr> <td></td> <td>2. <i>Пѡњок</i> онѡга ма̄лога у бѡлницу.</td> </tr> <tr> <td></td> <td>1. Штѡ-ти рѣкоше дѡктори?</td> </tr> </table>	{	1. Гѣ-си <i>био</i> ичѣр, Ђмро?		2. У бѡлницу. <i>Пѡњо-се^ам</i> онѡга ма̄лога.		1. Штѡ-ти рѣкоше дѡктори за њѣга?		и		1. Ге-би ичѣр, Ђмро?		2. <i>Пѡњок</i> онѡга ма̄лога у бѡлницу.		1. Штѡ-ти рѣкоше дѡктори?
{	1. Гѣ-си <i>био</i> ичѣр, Ђмро?														
	2. У бѡлницу. <i>Пѡњо-се^ам</i> онѡга ма̄лога.														
	1. Штѡ-ти рѣкоше дѡктори за њѣга?														
	и														
	1. Ге-би ичѣр, Ђмро?														
	2. <i>Пѡњок</i> онѡга ма̄лога у бѡлницу.														
	1. Штѡ-ти рѣкоше дѡктори?														
IV	Нѡјвише-е <i>сѡдио</i> крос-планине. <i>Сѣђѣ</i> у Међурѣч.														
V	Јѣну гѡдину кѣ ^а -си <i>био</i> жѣном одѣн како-ти <i>би</i> ?														

У аористу је тежиште на доживљености, а у перфекту на саопштавању.

Па ипак, и поред његове релативне ријеткости, перфекат се употребљава у свим синтаксичким варијацијама: индикативној, квалификативној (али не у пуном смислу те ријечи), приповједачкој, модалној и сасвим ријетко гњомској.

²⁷⁹ Сличних примјера има код Д. Јовића, о. с., стр. 121—122.

²⁸⁰ А. Пецо, Говор источне Херцеговине, стр. 181, има два примјера за ограничено трајање имперфекта.

²⁸¹ Примјер с имперфектом: *Ја-те* *викѡк* *цѣлу* *нѡћ* (ВС) — потиче од лица коме је отац Албанац, па га сматрам сасвим несигурним.

401. У синтиаксичком индикативу перфектом се констатује прошла радња чија локализација у времену није обавезна, али ипак може бити одређена прилогом или прилошком синтагмом²⁸²:

Шко́ле су *процеди́ле* свѣт (Р). — *Ќ*-смега смо *крейди́ле* (П, К). — Мѣне-ме *приид°* *Ў*со (Г). — *Ќ*на-е *мигӯла* ге-Амѣт Дӯричи́ћ (МГ). — *Дди́ле-су* онѣ жѣне ге-*Ў*мро (ДВ). — *Седи́о-се*^ам Никѣлом Паши́ћа (ВС). — *Кӯран-је и́райио* по на́шим пѣјгамбером цѣлому свѣту (П). — *Ша́ру-смо и́ремйли* о-*Бӯ*гаре^ак (МГ). — *Бѣк-ме иорѣза* *кѣ*^а-ме *да°* на ови свѣт (К). — *Рддила-е* гѣдина свима (Ш). — *Вѣјска* црногѣрска-е *дди́ла* без ни́ге шгѣте (Љ). — *Си́ћли-су* удудйје тӯрски ге-*кӯла* и у Меѣурѣч (Љ);

Бйо-е ге-Исѣф Нйкичи́ћ *де*^а *нѣ*^а *с* (ДВ). — *Сӯло-е бйо* ге-мй *йтрос* (П). — *Бећйр-је* *умро* овѣ^а гѣдине (К). — *Де*^а *нѣ*^а *с-си* *дди́о* и *дѣбе*^ар *ддошо* (Ш). — *Умрела-е* жѣна жѣна у *Крӯте*, *де*^а *нѣ*^а *с-је* пѣ^іти *дѣ*^а *н*, па-ће да пѣћу овѣ (жене) (МГ).

Перфекат се употребљава и у питањима:

Еси заи́ворйо прѣсло, Дурамън? (ДВ). — *Јѣ-ли* бйло кйше овѣ лѣти на *Цетйње*? (К). — *Колйко-е* дѣба *седи́о* снѣк на *Цетйње*? (МГ).

Перфекат без помоћног глагола се не употребљава у индикативу. Примјери: мѣне-ме *припа°*, бѣк-ме *порѣза* и сл. постали су сажимањем (ме + је > ме).

402. У неким примјерима није суштина у *йрејерийи́алностйи* перфектове радње, него у *сиању* *субјекйову* које постоји у садашњости као резултат извршене прошле радње:

Насййнуо си (назебао си) (Д). — *Променйо* се свѣй (Љ). — *Дди́ли* смо на *крај* свѣйа (Љ). — *Умори́о-си* мѣне, ма-си-се *умори́о* и *йй* (К).

Овом особином се одлукује претежно перфекат свршених глагола, што је исцрпно обрађено код Мусића²⁸³, а касније заправљено и на материјалу говора Галипољских Срба код П. Ивића.²⁸⁴ У вези са овим питањем треба водити рачуна о мишљењу А. Белића, који стање, од-

²⁸² Прилози *де*^а*нѣ*^а*с*, *ййтрос*, *овѣ* гѣдине и сл. уз перфекат не значе, по моме мишљењу, релатив ако се перфектом саопштава прошла радња коју говорно лице одмјерава према својој садашњости. Перфекат је глаг. облик чија радња може припадати сваком времену у прошлости, а да перфекат ипак буде индикативан ако се одмјерава према правој садашњости. У том погледу постоји битна разлика између аориста и перфекта, јер се радња индикативног аориста мора извршити непосредно пред моментом саопштења, а за перфекат нема у том погледу никаквих ограничења.

Ову напомену дајем у вези с Белићевим примјерима за индикативни и релативни перфекат у његовој књизи *О језичкој йрироди и језичком развијку* I (стр. 356, т. 269 и стр. 375, т. 285), који се — по моме мишљењу — не противе индикативности мојих примјера уз које стоје споменути прилози и прилошке одредбе.

Напомена: друкчије схвата индикативни аорист проф. Ј. Вуковић (*Поводом најновијих радова и ишйерйеиација йосећених аорисйу и ишйерфекйу*, Radovi XVIII, кпј. 6, стр. 35—41).

²⁸³ А. Мусић, Глас СХХI, стр. 128; Глас СХХIII, стр. 80; Глас СХХVI, стр. 11—13.

²⁸⁴ П. Ивић, Систем значења основних претериталних времена, ЈФ ХХ, стр. 250—251 и тамо наведена литература.

носно резултативност у перфекту — приписује искључиво перфективној глаголској основи²⁸⁵.

403. Да бисмо уочили разлику између индикативног аориста и индикативног перфекта, послужићемо се овим примјером:

Дође брѐме да нѐће отѐ^ац сина... *Дѐшли смо* на крај свѐта. *Уближѐо се* кијамѐт. Н ѐ м а вѐше свѐта по-тѐм вѐктом (по стра̀шним сѐдом) (ЈЬ).

Аорист (*дође*) значи *доживљеност*, јер је то говорно лице осјетило с а д а у својој најближој околини. Оба перфекта (*дѐшли смо*, *уближѐо се*) значе констатовање, умовање, дакле — интелектуални стил коме овај облик и одговара. Модални презент (*нѐма*) значи пессимистичку поенту једног старог човјека кога је „прегазило вријеме“.

404. *Квалификативни перфекат* карактерише живот појединаца и племена у прошлости. С обзиром да радње и стања означени тим перфектом — не постоје у садашњости, овај квалификативни перфекат је, у ствари, индикативни перфекат:

Мѐни-е брѐме *ѐрѐшло* по на̀дницима ра̀дећ (ДВ). — Ј. В. је вѐјни стѐн нау̀чуѐао (К). — *Нѐје бѐло* дѐктора нѐге (у тѐ брѐме) (Р). — *Трѐгували смо* Бѐром и Скѐ^адром (у тѐрско брѐме) (П). — У Меѐурѐч *дужи-жѐо-је* снѐ^иѐк и 3 мѐсеца, а оѐн слѐбле (Ш). — У ста̀ри вѐке^ат сѐ^има кру̀шкома су свѐду *чињѐли* (МГ).

405. *Приповједачки перфекат* није особито чест. Он се употребљава и с помоћним глаголом и без њега, али без помоћног глагола само у 3. лицу једн. и каткад у 3. лицу мн. Према томе, краћи перфекат у овом говору чува почетни ступањ у развоју овог облика, тј. ступањ који се најприје појавио у 3. л. као знак чистог релатива²⁸⁶.

а) *Приповједачки перфекат* с *помоћним глаголом*

Кѐ^а-е бѐла да̀вија Залѐвом и Дѐбром Вѐдом за Волѐвицу, *ѐд-сла^о-је* господа̀р јѐнога о-Цѐтиње^ак и казѐ^о-му да пресѐди ка̀ко-је бѐло дѐк-је *ѐуко* тѐп на Сутѐрман (ДВ).

Цѐр-је *дошѐ^а* у Мр̀ко^ѐће и пѐта-ге: „Штѐ-ћете да̀-ви да̀м?“ — „Нѐшта на̀ко једе^ан благосѐ^аф“. — *Он-је рѐке^а*: „Лѐто-ви лѐтом (прошло), а зѐма-ви зѐмом (прошла).“

И за̀т-је Браѐм Бѐла *дошѐ^а* оѐн, — ка̀-ти причѐк (ЈЬ). — Оѐн-је бѐо Латѐн у тѐ брѐме (Д). — *Пѐшли-су* тѐјера за вукорлѐком и на̀шли га у грѐп (ДВ). — Тѐ^апуда-су *ловили* мрѐжома (ВС). — *Пѐшли су* мѐ^а-кома, *наѐунили* мѐгове и *крѐнули* на̀за^т (МГ). — Приѐје нѐ-су *ѐзели*

²⁸⁵ А. Белић, О употреби времена у српскохрватском језику, ЈФ VI, стр. 121—122.

²⁸⁶ И. Грицкат, О перфекту без помоћног глагола. . . (параграф 191). — Новија семантичка значења краћег перфекта: резултативно и експресивно, која се у нашем језику јављају касно (16—17. в.; Грицкат, о. с., параграф 226), изузетно су ријетка у мрковичком говору. Такав је само овај примјер за 2. л. једн.: *А тѐ бѐла да чу̀ваш?* (П) — са упитно-експресивним значењем.

Скѣ^аде^ар, *били су Србијанци о-тије^а ба^онде* (ДВ). — *Тѣке-су озѣ^ар учинѣли војску, умро-е* (*у м р е*) краљ Н. (К).

Прва два примјера показују да није особито развијен смисао за перфекат без помоћног глагола.

б) *Приповједачки њерфекат без њомоћног глагола*

Било једе^ан Горане^ац, па *џо* косѣр да кѣси *ћа^орму* (ВС). — *Шако минџо* у Горџу (ДВ). — *Осидла* жѣна брѣменом (ДВ). — Немѣ^ац *доше^а* мѣром (П). — *Тѣца олейила*, а дѣте *умрело* (МГ). — *Пѣшо* да прѣти волѣве и долѣзећи *наниже* *чуо* њѣге појѣње (ДВ). — *Кренџо* зѣт да пѣђе ге-тѣ^ашта (МГ). — *Они* пѣп *џоше^а* дѣом и *џо* авдѣс (ВГ). — *Дебѣто био* (вук) да уфѣти *ѣно* дѣте (МГ). — *Они* нѣж-га *исѣасѣѣѣо* (К). — *Кѣ^ат-ју* *видио* домаѣин, *није-му* мѣло *било* (ДВ). — *Тѣ-га* *осрамоѣѣла* штѣ-ју у-ѣпсу *сидио* (П). — *Сидѣо* ѣн да проклиѣње и *ушѣко* (ВС, Д);

Уфѣѣили се мѣло имѣњом (ДВ). — *Дѣшли* кучѣѣи и (и)ѣѣли мѣсо (МГ). — *Пѣшто* *минџули* овѣзи, *ѣробудѣо се* ѣн (П). — *Кѣ* *дѣшли* у Облик, *наѣу* лѣч (ЈБ). — *Со* свѣ(ѣ)ем *ѣружом* и сѣ^аблама *скочѣли* крос-прѣзор и *ушѣкли* (ДВ).

У једном примјеру прип. перфекат без помоћног глагола употријебљен је напоредо са аористом:

Они *ј ѣ д о ш е*, у м ѣ ш е рѣке на јалѣк и *лѣгли* да спѣ (ДВ).

Приповједачки перфекат без помоћног глагола употребљава се обично на почетку приповиједања, као кратка експозиција, и још чешће на завршетку приповиједања, као закључак и завршна слика. Такав перфекат се одликује и стилском изражајношћу, коју појачавају најосјетљивија мјеста: почетак и крај приповијетке.

406. У тачки 403. дати су примјери за разликовање аориста и перфекта у индикативу. Овдје ћу дати примјере за разликовање у приповиједању, тј. релативу:

Асѣн Мѣкулин *ѣрѣѣи* јабуку Асѣну Дрлѣну (ДВ).

Бѣк-је *ѣрѣѣио* ѣсе^ам лишѣне^ак (К). — Шестѣни су *ѣрѣѣили* јабуку Бѣранима (ДВ).

Аорист у приповиједању значи *доживљеност*, јер је то приповједачу лично познато, а перфекат — оно што приповједач зна *џо чувењу*. Пошто се приповиједање код Мрковића креће обично у границама доживљених збивања, аорист је чест, а перфекат знатно рѣђи.

407. Овдје ћемо се осврнути на *модалну уџоѣребу њерфекѣа и радног ѣридјева*.

а) Пуни перфекат се употребљава за будућност мјесто *футура егзактног*, односно *перфективног презента*, у поредбено-временским реченицама са *везником ѣриѣе но*:

Ѓ-ли пѣћ *ѣзбек* на кѣћу *ѣриѣе нѣ-си* *минџо?* (ДВ). — Ѓ-ли *дѣј ге-ја ѣриѣе нѣ-си* *минџо?* (М).

Сматрам да је ова конструкција добијена према истовјетној конструкцији у временским реченицама за прошлост: *Приђе нѡ-су љзели Скѣ^аде^р*, б ѣ ли - су Ср би ј ѧ н ци о - т ѣ ѣ ^а б ѧ ^о н де . Овдје се радња временске реченице десила *ѡослије* радње главне реченице, а истим редом би требало да се изврше радње у наведеним примјерима с модалним перфектом.

б) У црногорским говорима (а и другдје) изриче се *сѣрога за ѡовијесѣи* и *забрана* везником *да + ѡерфекаѣи*: Смјѣста *да - сте - п ѡ - ш ли д ѡ ма*, *Да се н ѣ ѣ си м ѣ ц ѧ ѡ то лан*²⁸⁷. Мрковићки говор нема ове конструкције за заповијест, а за строгу забрану има сличну конструкцију, која се састоји од глаголског облика *немој + да + ѡерфекаѣи*:

Немѡ да си изѡо о-њѣга (ДВ). — *Немѡ да си нѧ-усѣа сѣѡвио* (П). — *Немѡј да си му ѡричѡо* (К). — *Немѡј, нѧне, да си гређѣла овѡмо* (МГ). — *Немѡјѣе вѣ да сѣе ѡѣли кѧ^офу* (К). — *Немѡј в р ѧ т а о - к ѣ ѣ е да си заѡворѡла* (Ј, МГ).

Ова конструкција се развила несумњиво комбинацијом обичног прохибитива (*немѡј-се* страшит, *немѡ* тѡ просѣмат) и строге заповијести (*да си изѡо то!*), која се раније морала употребљавати, како се то види из наведене конструкције за строгу забрану. — У вези са овим в. *имѣраѣице*, т. 235.

в) Сматрам да је овдје најзгодније навести примјере за модалну *ѡѡѡребу радног ѡридјева*, којом се изричу разноврсни ставови говорног лица према његовом сабесједнику, односно *ѡређем* лицу (благослов, симпатија, мржња, клетва и сл.)²⁸⁸:

Чувѧ-ви бѡк рѧмена! (ДВ, ВС, МГ). — *Чувѧ-ви бѡк снѧгу!* (П, Д, МГ). — *Бѡк-ви чувѧ јунаке!* (П, К, МГ). — *Дѡбро-ти бѡк дѡо!* (ДВ, Ј). — *Де^анѣ^а-си дѡшѡ^н, дѡбе^р дѡшѡ^н!* (Ш). — *Рамѣт имѧ!* (К). — *Креѣѧ^о кѧ^о крејс!* (П, К). — *Тѣбе-те вѣк заклѧ^о!* (К, МГ). — 1. *Бѣрумте ге-мѣ!* 2. *Имѧло-се ге!* (П, Г, ВС, Ј, К, МГ). — 1. *Помѧ^оже-ви бѡк!* 2. *Бѡк-ти-га дѧ^он!* (Д, Ј, МГ).

408. *Гномски ѡерфекаѣи* је сасвим риједак. Забиљежио сам само овај примјер:

Њко-си изѡо сѣмен, изѡо-си слѣмен (Ј).

ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ

409. Плусквамперфекат је у овом говору претерит перфекта, тј. њиме се казује *само ѡрошла радња која се извршила (вршила) није друге радње у ѡрошлосѣи*. У употреби је скоро искључиво плусквамперфекат

²⁸⁷ Милетић, о. с., стр. 554.

²⁸⁸ Модална употреба *радног ѡридјева* води поријекло „од правог перфекта, преко неиндикативне, и то модалне употребе његове” (И. Грицкат, о. с., стр. 152, параграф 163).

од свршених глагола. Тачно је спроведена разлика између плусквамперфекта с имперфектом и перфектом помоћног глагола *биши*: првим обликом, који је много чешћи, казује се *доживљена*, а другим — *недоживљена* радња.

Навешћу најприје примјере с имперфектом, а затим с перфектом помоћног глагола:

а) 1. Позиђа-ли ону међу? 2. Позиђак. 1. *Беше-ли иџла* ис-гџ-мелџа? 2. Не, *не-беше иџла* ис-гџ-мелџа, тџмејо бџше здраџ (ДВ). — Јџ-се^{ам} глџдао Никџчо^ине кџ^а-су дџшли отџда гџ бџу бџли (ДВ). — Најприје-се^{ам}-те виђо^и у Печуриџе. Ти бџше бџо ге-мџја сџсра (К). — Дџго-се^{ам}-се иџтрос и пџшо да зџђем јџну међу. (*Беше-ми иџло* јџно грло међе). Пџ-пону не могџсмо о-зџме (ДВ). — Она зџ^т застџде да не врџска, тџ-се бџше околџла, бџше рџдила јџну јџрицу црвџну (МГ). — Јџ минџк јџн дџ^{ан} да чџва^м џвце, бџк ослџвио кџзе да не чџџам више, бџк иџрасџ^{ан} (ВГ). — Јџ^о иџџ^к при(д)-оним џвном штџ ми нџсаше звџно, те га вџ^бјак, бџк га научџо дџ-му дџ^у кџрицу крџџа (ВГ). — Кџ^а пџк гџре, кџз-лиџе^{ак} није. Бџу иџрџињали (нестали) (МГ). — Напойк козџиџе на Лџ-коњ дџњи, но јџно ми бџше убџла драџа, чџпа^{ше} јџ^око (МГ). — Бџла бџше иџрџдрла тиџа од џтина. Тиџ бџше у-њџ^{ам} (у џџ) (К). — Познџ-ваше му се рџка ге бџше дофџиџо (Р). — Бџк ослџио волџве сџ^{ме}, тџ-ми јџде^{ан} бџше иџрџкџа, те јџ трџи за џим дџкли га нџ^к (ВГ). — Кџ^а џво крџл Никџла ге иџде. Бџше бџо џ-лоф (ВС). — Виџек јџнога Црногџрца, бџше бџо да кџпи тоџџра (К). — Бџше бџо тџмо Етџм Бајрџмо^иџ. У чџсту свџст чџе^{ак} и причџа, причџа (уживџавање) (П). — Гџ бџше бџо ониџ Калимџн (тј. прије састанка с тобом, а лице које пита видџело је тај састанак)? (Д).

б) Отџ^ац-ми-се оженио три гџдине по Црногџрцу. *Посџђен-је бџо* кџ^а-се оженио (К). — Онџ^ај штџ-га (= вука) чџка^о, пџшо-џе џџтро. Вџк-џе бџио иџџџ^о онџ цџло штџ-џе имџ^о (Д). — 1. Збџк чџга-е убише? 2. Што се бџла вџџрила, па се растџмла (ДВ).

410. У народним приповијеткама, гдје се ради о *уживџавању*, употребџава се плусквамперфекат и с имперфектом и с перфектом помоћног глагола:

а) Он уфџ^{ти} јџнога идџћ (= гдје иде), а дрџги бџше иџшџ^а да се пџчке (МГ). — Он-му-је даџе, а џевџјка се бџше дџвет пџтик уда-вџла (К). — Узџ рџбу кџко-му-е бџло вџла и миџу прџ^о ге-кџџа свџја. Ал' бџше миџо ис-кџџе свџје иџма тридџсет(т) гџдине^{ак}. А б џ о с е о ж е н и о скоро, није три-мџсеца сџдио жџном, а тридџсе(т) гџдине^а-сџдио џ-свет (Јб).

б) *Бџо-е* (чџвјек) сџиџкџ^о огџ^њ (Д). — *Дџшо-е бџо* међџт креџ-џгџа (Д). — *А бџо се оженио* скоро... (из трећег примјера, т. 410, а).

Из наведених примјера се види да се у народним приповијеткама употребџавају обје варијанте плусквамперфекта подједнако (3 : 3). А то значи да *уживџавање* у народној приповијетци није обавезно, него само могућно.

Па ипак, ја стојим под утиском да је и у приповијести чешћи плусквамперфекат с имперфектом помоћног глагола и да је примјер: *А био се оженџо...* — прије резултат стилског диференцирања према плусквамперфекту у претходној реченици (*Ал' бџше минуо...*) него знак неуживљености. Последња два примјера (*б љо - е сте^а кн љо*, *д ђшо - е б љо*) потичу од млађег информатора, човјека тридесетих година, који није склон уживљавању као старији људи и за којег народна проповијетка нема онај непосредни печат стварности чиме се одликују даровити проповједачи.

411. Испуштање помоћног глагола у плусквамперфекту је врло ријетко:

Кџа дођџк, ђна сорђла.

412. Сматрам да плусквамперфекат мрковићког говора чува класичну старину у сљедећем: а) његова радња се врши увијек прије друге радње у прошлости²⁸⁹; б) доживљеност се изриче имперфектом помоћног глагола, а недоживљеност — перфектом; у томе се варијанте плусквамперфекта подударају углавном с *имперфекциом* и *џерфекциом*²⁹⁰ у приповиједању.

На основу онога што је речено у т. 409, — плусквамперфекат је само вријеме релатива, а тако на њ и гледа синтакса.

ФУТУРИ

413. Футур (I) је обичан у *индикативу*, а сасвим риједак у *џриповједачком релативу*:

а) *Калџће-ти глава* (ДВ). — *Чџле-ће-се рођџџ* (ДВ). — *Мџне-ме нџће џџнеџ* џзгоре ако добијем јџну шџшу (К). — *Кџа-џеш дођ* у Дџбре? (МГ).

б) *Минџше пџтом*. *Кџа-џе глџ(џ)аџџ*, џо дџте (К). — *Окренџла онџ лџјно*. *Кџа-џе глџ(џ)аџџ*, онџ погџча (Д). — *џна отворџла кџцу*. *Кџа-џе глџ(џ)аџџ*, џо сџра (М). — *џзек да џру*. *Кџа-џу глџдаџџ*, рџло-ми-је расџ^џђено (МГ).

Као што се види, *џриповједачки фуџур* се употребљава само у једној врсти типизираних временских реченица, гдје би мјесто њега могао стајати и аорист. С обзиром да се радња приповједачког футура дешава послџје радње претходне реченице, мада са њом футурска реченица није синтаксички тјешње повезана, — можемо ипак овај футур сматрати приповједачким.

²⁸⁹ М. Стевановић, Начин одређивања значења глаголских времена, ЈФ XXII, стр. 34—37.

²⁹⁰ У овоме нема подударности између *мрковићког* и *џрмичког* говора, јер се у овом последњем употребљавају обје варијанте плусквамперфекта без разлике (Милетић, о. с., стр. 555—556). — Ове разлике нема ни у говору *источне Херцеговине* (Пецо, о. с. стр. 183), али је има у говору *Пиве* и *Дробњака* (Вуковић, *Говор Пиве* и *Дробњака*, стр. 96—97).

Како-ће даи бок, тако-ће бит (II, МГ).

в) допусне реченице

Колико-ћеш-му маиши материјала, не притеца му (BC).

Ова реченица значи: Колико год му будеш дао материјала, неће му претећи. Истина, реченица би могла гласити и: Ма колико му дао материјала, неће му претећи. У том случају модални перфекат опет врши службу футура егзактног, тако да је по смислу свеједно замјењује ли футур — футур егзактни или модални перфекат, јер је у оба случаја временско значење — будуће.

г) односне реченице

замјенице: *ко, који, шио*

Кд-ће иоћ, ўзеће срѣлу (К). — *Кд-ће чињети прѣганице на Божѣћ, пуаће-му ў-лето вјете^{ар} да вје (II).* — *Кд-ће биѣи у Кобилицу и у Кдзѣк, ђн-ће претѣћ (BG).*

Кђи-ће право ѣричаѣи, ђн-ће у ценѣт пѣћ; кђи-ће криво ѣричаѣи, ђн-ће у ценѣм пѣћ (ЈБ).

Шиѡ-ће-ѣи ѣас(ѣи) нѣ^ом, питај га (К). — *Шио-гѡњ-ћемо сѣѣћ, да га дѣлимо (К).*

У једном примјеру употријебљен је *фуѣур* мјесто *ѣоѣенѣијала*, али опет у временској ситуацији за будућност:

Овѣ тицу *кд-ће да изјѣде*, би-постѣ владар од овѡга свѣта (Д).

На основу примјера у овом ставу, могу се извести сљедећи закључци:

1) *модални аорисѣи* је потпуно истиснуо егзактни футур, односно презент, из условних реченица с везником *ако*;

2) *фуѣур* (I) је такође потпуно истиснуо футур егзактни, односно презент, из зависних реченица, нарочито временских, чија се радња врши у будућности. Можда су за ово потискивање биле у почетку најутицајније оне временске реченице чија се радња темпорално поклапала с радњом главне реченице; нпр.: *Кѣ^а-ћемо мѣ сѣсѣи, т ѣ^а пу (т) - ћете вѣ сѣст²⁹³.*

Тако је дошло до ѣоѣиѣуног губљења фуѣура егзактног у мрковић-ком говору.

²⁹³ Говорећи о овом питању, Белић каже да у временској (условној) реченици: *Кад ѣи доћеш, доћи ћу и ја — доћеш, будеш дошао и доћи ћу* имају исту временску вриједност. Тако је дошло до једначења перфективног презента и футура егзактног са правим футуром употријебљеним у релативу, а одатле су настале двије могућности: „или да се *фуѣур* може ѣѣѣребљавати као *фуѣур егзактни* . . . или да се футур егзактни — према његовој истовјетној вриједности са футуром — могао употребљавати, пренесен у индикатив, и као прави футур” (О језичкој природи и језичком развиту I, стр. 380—381, т. 289).

ИМПЕРАТИВ

415. а) Поред *зайовијесии*, која је обична и честа (*ий* вџде! *ийий* *ка°фу!* *учиин* *селџм*), — императивом се изриче *жеља* и *молба*:

Дџџише *кџџ*т (ДВ, ВС, МГ). — *Буирумше* *ге-ја* (ДВ, П, ВС, Љ, К, МГ). — *Иџише* *крџџа* (П, Д, Љ, МГ). — Бџже *чџвај* *лџђе* (П, ВС, К, МГ).

б) Обична забрана се изриче конструкцијом *немој* + *инфинитив*, а строга забрана конструкцијом *немој* + *да* + *инфинитив* (т. 407, б: *Немџ-га* *сџџ* (ДВ). — *Немџ иџџи* *ге* - *к џ џ* (Г). — *Немџ-се* *ириџџ* (Љ). — *Немџ габоџџи* (МГ);

Немџ да си *н џ* - *уста* *сиџџио* (П). — *Немџ* *дџ-си-му* *ириџџо* (К). — *Немџ*, *н џ* *не*, *да си* *греџџла* *о џ џ* *мо* (МГ).

Строга забрана се може изрећи и конструкцијом: *немој* + *да* + *инфинитив*, али је то сасвим ријетко:

Немџ да ме *укојџише* *при(д)-џџмијом* (ВС).

416. *Приповједачки императив* је знатно рјеђи него у *црмничком*²⁹¹, а кудикамо рјеђи него у *грбальском говору* (по мојим запажањима). Њиме се казују и сопствени доживљаји и доживљаји другога.

У једним примјерима приповједачки императив долази сам, а у другим помијешан с приповједачким презентом, аористом и имперфектом:

Јџ-ју *га°џи* и *убџ-ју* (МГ). — *Јџ* *дочџка-ју* и *убџ-ју* (К). — *И* *ја°* *џџрај*, *џџрај*, *те* *правџџџ* *џ-Поле* (ВГ). — *Цџло* *лџто* *џџрај* *грџџџе*, *мџчи* *вџно*, *иџчи* *ракију* (К). — *Увечер* *иџџи* *јџдеџн*, *те* *га* *чџкај* *онџга* *вџ-ка* (Д);

Јџ *обџни* *пу(т)-џџџе* и *п џ џ* *а* *м* и *у б џ* *ј у-ју* (МГ). — *У д џ* - *р и ш е* *да* *џзну* *Тарабџш*, *но* *Тџрци* *дочџкај-ге* *пџшком* и *митралџзом* и *тџ* *п о б џ* *ш е* *дџста* *војске* (ДВ). — *Зџ*т се *ја°* *дџгни*, *п о џ џ* *к* *тџмо*, али *б џ* *ш е* *озџџр*, *сџмо* *кџлко* *з џ* *в* *а* *ш е* (ДВ).

417. Врло је ријетка приповједачко-модална конструкција која се састоји од имперфекта глагола *хиџџи* и *императива* неког другог глагола²⁹⁵. Њом се казује доживљена прошла радња која се више пута понављала:

*Ђџ*смо *мџни* *полџџко*, *срџџе* *бџу* *рџком* (К).

418. *Гномски императив* је сасвим риједак. Забиљежио сам само овај примјер:

Плџи *котџџџ* *ка-ти* *отџџџ* (ДВ, К).

²⁹⁴ Милетић, о. с., стр. 561.

²⁹⁵ Милетић не спомиње ову конструкцију у *црмничком говору*, међутим она је тамо позната и свакако је чешћа него у мрковићком говору.

ПОТЕНЦИЈАЛ

419. Већ смо видјели да потенцијал има два облика: *би̋к њоше^а* — за садашњост и *ћа̋к њдћ* — за прошлост. То ипак не значи да потенцијал за садашњост има одређено временско значење као *модус*, него само да се употребљава у временској ситуацији за садашњост, а сама радња нагиње ка будућности. Међутим, *ћа̋к њдћ* и сл. је доиста модус за прошлост, јер се ни у једном својству не може употријебити за садашњост²⁹⁶.

Кад се потенцијал употријеби самостално, а не у кондиционалу, онда има два главна значења као и у књижевном језику:

а) *могућности̋*

Мало-би наше^а инса^она кџи-би зна^о штѡ-ти ја^о прича̋к (К). — Ја^о-се *би̋к ленио* рабѡтат оѡѡ (Д). — Ово жене *би̋ше знале* (МГ). — Ђ *би̋лај* се ма̋ши, *ћа̋к рѡћ* — двадѡсе(т) мѡге^аре^ак (ДВ). — У Горану *ћа̋ше* млого *чӳи* (односи се на прошлост) (П).

б) *жеља*

Би̋к њоја^о мевлѡт (МГ). — Немам ва̋кта. *Би̋к-ти ѡрича̋о* јѡш мало (МГ). — *Ћа̋ше-ли* ме *уби̋и*? (К, Љ).

420. Оба потенцијала се употребљавају у кондиционалу, и то: потенцијал за садашњост — у главној и зависној реченици, а потенцијал за прошлост — само у главној.

а) *ѡи̋енцијал за садашњости̋*

Би̋к обрнѡо памет да сѡдим с њим (К). — Рано да дѡђеш, *би-наше^а* (МГ). — Да дѡђе код мене, *би̋к-му се^аси̋ѡвио* двије свѡске (МГ). — Да зна^ом, ја-би̋к-му ка^оз̄а (Љ). — Дѡма да-си радѡ, *би-имѡо* (П). — Да-је геинге, *би̋к-габѡњо* пѡт (К). — Да-је у Повару, *давѡѡ-би* бра̋ва^от ка^о да^ови у Кѡње (МГ).

Кѡ-би ѡдла кѡша, *би̋ше нѡшли* (П).

У слѡдећа четири примјера употријебљен је везник *да* мј. *кад*, тако да у њима имамо условно-жељне реченице:

Да-би̋к зна^ова^о, *би̋к дои̋ѡ^а* = *Кад...* (К). — *Да-би̋к био* ка̋ ѡн, *ѡси̋ѡо би̋к* гѡдину = *Кад...* (МГ). — *Да-би̋ше* јѡш једе^аншѡт *ѡшли*, *нѡ-би* ви̋ше *ѡрѡвало* = *Кад...* (Љ). — *Да-би* *би̋ла* јѡна кѡша, *би-брѡме оладѡло* = *Кад...* (П).

б) *ѡи̋енцијал за ѡрошлоси̋*

Да-ми-је мало кѡ рѡко, *ћа̋к ѡѡѡи̋и* (Љ). — Да *ни̋је* пѡбро (тамо), *ћа̋ше* њѡко *ѡѡћ* (МГ). — Да-је мѡге^ан самлѡт, *ћа̋ше ѡѡћ* дѡма (К). Да-и(х) *нѡсу* та̋ко трѡвали, *ћа̋у* чѡѡ *учи̋ѡѡи̋и* (П). — Да-је *би̋ло* кѡше, *ћа̋ше*

²⁹⁶ Друкције стоји ствар у *ирмичком говору* гдје овај облик значи „*жељу* или *намјеру* како у садашњости тако и у прошлости и будућности”. „Иста конструкција служи за изрицање потенцијала” (Милетић, о. с., стр. 552—555).

биди добро (К). — Да-си виђо²⁹⁷ ту ђепу, ба^обо, *ћа^оше илџкаи* (Љ). — Да не^смо ми п^ошли на Ск^еаде^ар, *не-ћаше* ни^ко *д^оћ* по(д)-Б^ар (ВС). — Да-су т^у стојали, *ћау* м^уке *виђети* (ДВ).

Као што се види из примјера, потенцијал за прошлост се употребљава само у иреалном кондиционалу.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ

421. Из примјера у т. 229 види се да глаголски прилог садашњи може значити:

- а) *вријеме*: *Ид^ући* п^утом, ср^етне ге п^о(д)не (МГ);
- б) *начин*: М^ени-е бр^еме п^ош^ло по н^ад^ницома *радећ* (ДВ);
- в) *узрок*: Њзболе-ме гл^ава д^уван *кидајућ* (П);
- г) *услов*: Утр^неш т^ако *сед^ућ* (К).

422. У неколико примјера глаголски прилог садашњи не односи се на субјекат личног глаголског облика у тој реченици, него има свој субјекат са којим чини *ио* смислу зависну временску реченицу: Ј ^а *зиђућ*, о в ^и н ^а ^о ^ђ е т ^у п ^а р у (К), што значи: *Док сам ја зидао, овај нађе ту пару*. Оваквих примјера има код Вука и наших писаца прве половине XIX вијека²⁹⁷, али они не иду у књижевни језик²⁹⁸. Белић је постанак оваквих примјера објаснио на цитираном мјесту — транспозицијом *ио* смислу герундија у временску реченицу.

Примјери:

Т^о ј^утро *исид^ајућ* (син) ис-к^уће, р^екне мајка с^ину: „Де^ане^ас ^оће шестина да се к^одлу с^еа^блома збок твоје невалале р^ечи шт^о-си р^еко у Цар^иград (ДВ). — Ђн (= вук) к^озу *и^ров^рћајућ*, ја о^ге^ањ у њ^ега (ВС). — Ја т^о *и^рич^ајућ*, к^еа ж^ена д^онесе т^абаку с к^аф^ом (К). — Ја^о на п^енц^еру *изл^азећ*, к^окоша пр^рр! (МГ).

423. У неколико примјера *глагол. и^рилог садашњи* односи се на објекат у реченици, али не разликује ни род ни број:

Н^а ^оће-ти н ^е в ^е с ^т у л^еж^ућ (*леж^ућ*) (Љ). — На М^итровде^ан-м^е и^јела з^мја б^ерућ м^аслине (К). — У к^оју к^ни^гу-^је да б^ијеш к^ога *си^ућ*? Не сми^јеш-г а убит *си^ућ* (К). — Ђн уф^ати ј ^е н о г а *ид^ућ*, а др^уги б^еше пош^еа да се п^очке (МГ). — Ост^аила-си-г а *си^ућ* (МГ). — Уб^ио-г е *дол^азећ* из Ск^еа^дра (МГ). — Ја виђу ^оне ч^об^ане *ч^увајућ* ст^оку (МГ).

Оваквих примјера има у народним пјесмама (И погуби м л а д у Ј а н у *си^ерућ* кошуљу)²⁹⁹ и у нашим старим споменицима³⁰⁰, па остављају

²⁹⁷ А. Белић, О језичкој природи и језичком развоју I, стр. 453.

²⁹⁸ М. Стевановић, Граматика, 1951, стр. 451.

²⁹⁹ М. Стевановић, Граматика, 1951, стр. 451.

³⁰⁰ Б. Даничић, Историја облика, стр. 351: кад га сам састао туј *леже*; стр. 361: нађе *их си^ећи*.

Оваква употреба глаг. прилога садашњег је честа код славонских и далматинских писаца XVIII вијека (Радомир Б. Алексић, Језик Матије Антуна Рельковића, стр. 135, параграф 200, а).

утисак окамењеног партиципа. Међутим, то нису партиципи, јер не разликују ни род, ни број, ни падеж.

ИНФИНИТИВ И СУПИН

424. Инфинитив стоји као допуна уз глаголе непотпуног значења, нарочито уз глагол *моћи*, уз партикулу *немò* за изрицање забране и врло ријетко уз понеку именницу, придјев и прилог³⁰¹:

Не мòже се *сá°ӣ* (ДВ). — Не мòгу га *нáћ* нíге (ДВ). — Не мòгу *ӣáмeйовáӣ* (ДВ). — Не мòш-ју *ӣоклòӣӣ* (К). — Нíйкакe^ав домаћин не мòгаше с-нòм *осунӯӣ* (К). — Не мòгу-га *заснӯӣ* ни зрна (МГ), — Не мòгáк-ју *убӣӣ* (МГ). — Тò-се ўле мòже *равнáӣӣ* мáслòм (ДВ). — Не умíју-ти (1. л. једн. през.) *ка°зáӣ* (ДВ, Р, ВС, Љ). — Не умíју-ти (1. л. једн. през.) *ӣричáӣ* (ВС, Д). — Не-нè *ӣсèсӣ* нíјèнога зáлага (К). — Немò-ми глáву *цeйӣӣ* (ДВ). — Немò-га *сèћ* (ДВ). — Немò *ӣћeӣ* ге-кòв (Г). — Немò-се *ӣрејáсӣ* (Д). — Немò-се *ӣријáс* (Љ). — Немò гејнге *ӣћeӣ* (Љ). — Немò *габоњáӣ* (МГ). — Немò-га *ӣушӣáвáӣ* (МГ).

М љ к а - е чòе^ака *држáӣ* (ВС). — М љ к а -га кòму *ӣражéӣ* (К). — Нè-бек в р è д e^а рáло *извáдӣӣ* из зèмле (ДВ). — Прићe бèше г р д о *ӣћeӣ* (ДВ, Р). — Убрáӣ-ге (тј. смокве) л è^а к о (Д). — Сè^а-е л è^а к о знáӣ (К).

425. Послије глагола непотпуног значења *моћи*, *иòчеӣӣ*, *имáӣӣ* (= морати), *знáӣӣ*, *морáӣӣ*, *умјeӣӣ*, *сиáӣӣ* и *смјeӣӣ* — инфинитив се често замјењује везником *да* и *ӣрезенӣом*. Ово нарочито вриједи за глагол *моћи*. (За глаг. *хӣјеӣӣ* види т. 426).

Примјери:

Òни не мòгу *да* му *учӣну* нíшта (ДВ). — Не мòгу *да* *ӣју* (1. л. једн. през.) нíшта (Р). — Мòш *да* се *засмèлеш* (Р). — Не мòгу *да* *јèду* (1. л. једн. през.) (Р). — Да мòгу *да* *исíа̄ну* (1. л. једн. през.) тáмо гòре (П). Не мòгу *да* знá^м тò (Г, К, МГ). — Já не мòгу *да* *рèкну* (1. л. једн. през.) (ВС). — Ја мòгу тў *крўшкy да ӣрджèду* (1. л. једн. през.) (Д). — Já^о вíше не мòгу *да* *рá°дим* (Љ). — Не мòже *да* *дòсме* (Љ). — Не мòгу *да* *рáдећ* (ћèца) (К). — Já не мòгу *да* *ӣдем* (К). — Já не мòгу *да* га *вӣђу* (МГ). — Мòгу *да* *закòду* (1. л. једн. през.) чòмeкa (МГ). — Мè^ане мòжеш *да* *ӣдзнаш* (МГ). — Мòгу *да* знá^м (МГ). — Пòче *да* *сӣӣће* (*да* нá°ди) (К). — Пòчели-су *да* *дáјућ* (Р). Пòче *да* *удáра* кáвалу (ВС). — Èси пòчео *да* *рòжисӣ* кўћу? (МГ). — Пòчео-е *да* *рòжисӣ* кўћу (МГ). — Їма м *я* *да* *зайрèђу* крўк (ВС). [Упореди са овим: Да *ӣмам* *ӣојáӣ* ðну кнйгу нeгòвy, (те^адá°р-би вӣћeлa); Г]. — Ја *ӣма м* *да* *ӣòђу* у Крўте (МГ). — *Да* *ӣушӣӣм* *ӣма м* ðфе (МГ). (Упореди са овим: Он *да* *гáђе* ðћe ðну кукувá°јкy; МГ). — З н á м и *да* *гоцòрим* лèпо

³⁰¹ У поређењу с Маретићем (Gramatika, 1931, параграф 618 и 619) мрковићки говор је много оскуднији.

(арбанашки) (Љ). — Н њ - з н а м зрăво нїшта да кãжу (К). — Н њ - з н а м да ийшу (К). — М б р а м дã-ју ўзму (1. л. једн. през.) (МГ). — М б р а м да зайвдрим тã врãта (МГ). — Јã мбјом ђецом не у м њ ј у (1. л. једн. през.) да ирїчам (Р). — Не у м њ ј у (1. л. једн. през.) да ти кãжу (1. л. једн. през.) да не лãжу (1. л. једн. през.) (ВС). — С т ã д е да ирїчи (МГ). — Јã не с м њ ј у нїшта да издãм без одобрѣња овїк (МГ).

Такав је и примјер: Нембј да ме укойãше при(д)-цãмијом (ВС).

Ради поређења треба погледати т. 424, у којој имамо иза глагола моћи осам инфинитива, а иза умјейи два инфинитива; такође и т. 427, у којој имамо иза глагола имаии четири инфинитива.

426. У овом ставу ћу говорити о замјени инфинитива у футуру — везником да + ирезениї. Али прије него што дам грађу која то потврђује, ја ћу навести примјере са презентом глагола хїјейи и везником да + ирезениї који такође означавају будућност, али нису прави футур него конјунктивне реченице са хоћу³⁰². Такви примјери могу бити двојаки: а) у једнима се хоћу налази на првом мјесту, а да + ирезениї на другом, б) у другим примјерима је обрнуто: да + ирезениї је на првом мјесту, а ћу (хоћу) на другом:

а) Ђћу да дїгну ўле (ДВ). — Ђћу да се мãло койбрну (Г). — Ђћу да рãдим (ВС). — Ђћу да се осрўжу (ВС). — Јã-ћу да се дїгну = Хоћу да се дигнем (К). — Ђћу рўку да му окїну (МГ). — Ђћу да ойђру кошўле (МГ). — Ђћу да лãгну (МГ). — Сã-ћу да обўју (1. л. једн. през.) койбїлу, е-дћу да идћу ў-дрва ш-њбм (МГ).

Јасно је да ниједан од ових примјера није футур, и зато овдје не би могао бити употријебљен инфинитив мјесто да + ирезениї. То вриједи и за примјер: Ја ћу да се дїгну, јер је њим говорно лице изразило хїјење, вољу, што такође има нијансу будућности, али то није прави футур, ослобођен модалних примјеса.

б) Да зайвдрим-ћу врãта (ДВ). — Да сїим-ћу мãло под-онї дўп (ВС). — Он да гãће дће дну кукувãјку (МГ). — Да зрїју-ћу вдду = Хоћу да згријем... (МГ). — Да креїã-ће (МГ). — 'Ѓјте, да се скўиї-ће Горãна (МГ). — А. Штã-ћеш? Б. Да ўзму-ћу дпег (МГ).

Ни у овим примјерима немамо прави футур, него опет конјуктивне реченице, али по мом осјећању нешто ближе правом футуру него у примјерима под а). То усталом показује и енклитички презент од хїјейи у примјерима под б), сем једне реченице у којој имамо „да гãће дће“. Сматрам да је овакав ред ријечи у реченици резултат нарочитог истицања конјунктивно-футурске реченице, као у примјеру: 'Ѓјте, да се скўиї-ће Горãна. — У вези са овим треба упоредити ове реченице: Сã-ћу да зайвдрам врãта (ДВ) и Да зайвдрим-ћу врãта (ДВ).

в) Сад ћу навести оне реченице за које мање-више сигурно знамо да у њима имамо футур:

³⁰²А. Белић, Историја српскохрватског језика, књ. II св. 2, 1962, стр. 149.

Штѡ-ћу да *ѡрѡчам?* (Р). — Штѡ-ћеш да *закдлеш?* (Р). — Нѣ-знам штѡ-ћу да *рѣчеш* (ВС). — Жѣне ће сѣ^а да *гласѡју* (ВС). — Штѡ-ћеш да *радѡш?* (Д). — Сѡтра-ћу да *врѡшу* (Д) обичније је него: Сѡтра ћу в р ш а т (Д). — Он-ће сѡтра да *врѡше* (Д). — Мѡ-ћемо сѡтра да *врѡшемо* (Д). — Ја-ћу да *вјѣм* (К). — Сѡм-ћу да *ѡдђу* (К). — Нѣћеш да *креѡѡш* (К). — Штѡ-ће да *чѡни?* (МГ). — Нѣћу да *рѣкну* (1. л. једн. през.) (МГ). — Вѣчер ћемо да *ѡдђемо* ге-Амѣт Рѡмов (МГ). — Де^анѣ^{ас}-ћемо да *дрѣмо* (МГ). — Де^анѣ^{ас}-ћу да *вјѡју* (1. л. једн. през.) (МГ). (Упореди: *Оћу де^анѣ^{ас} да жнѡју*). — Ја-ћу да *ѡкѡју* (МГ). — Ја-ћу *дѡ-ти сѡѡдим* тѣбе коло-грла (МГ). — Ја^о-ћу да *ѡју* и да *ѡју* (МГ). Ја-ћу сѡтра да *жнѡју* (МГ). — *О-ли сѡтра да жнѡјеш?* (МГ). — *О-ли сѡтра да ѡлѣвиш?* (Д, МГ) обичније је него: *О-ли сѡтра плевѡт?* (Д, МГ).

Ако се изврши анализа датих примјера, онда је јасно ово: Сѡм-ћу да *ѡдђу* — значи: Сам ћу поћи, Нѣћеш да *креѡѡш* — значи: Нѣћеш крепати, Вѣчер-ћемо да *ѡдђемо* ге-Амѣт Рѡмов — значи: Вечерас ћемо поћи код А. Р., Де^анѣ^{ас}-ћу да *вјѡју* — значи: Данас ћу вијати, *О-ли сѡтра да ѡлѣвиш?* — значи: Хоћеш-ли сјутра плијевити? итд.

Одакле потиче ова формална једнакост између различитих синтаксичких категорија: конјунктивне реченице с футурском нијансом и чистог футура?

Та једнакост не може бити резултат наслеђа из прошлости, јер је футурска конструкција гласила: *хош ѡ и ѡи*. Она је, очигледно, резултат нових прилика у овом говору. А то значи да се у тој једнакости огледа, бар формално, балканизовање мрковићког футура, и то не под утицајем албанског језика, који у регијским говорима има конструкцију: *имам + инфинитив*³⁰³, него под утицајем *живе* и *врло чѡше* мрковићке конјунктивне реченице са футурском нијансом. Она, та конјунктивна реченица из конструкције: *Оћу да радѡм, Ја-ћу да се дѡгну, Да креѡѡ-ће* и сл., — дјелује на обличко једначење *фѡшѡра* са том реченицом.

То за мене значи да је мрковићки говор на основу *своје соѡсѡвене јѣзичке грађе* успорио до извјесне мјере развитак чистог футура као конструкције *хоћу (ћу) + инфинитив*, а дао предност конструкцији: *ћу + да + ѡрезениѡ*. Јер то не може бити албански утицај, а призренско-тимочки дијалекат је просторно сувише далеко. Дакле, само тако можемо разумјети ову појаву која мрковићки говор *случајно* приближава говорима јужне и источне Србије, у које је замјена инфинитива везником *да + ѡрезениѡ* дошла из сасвим другог, и то — као што је познато — страног извора (грчки језик)³⁰⁴.

³⁰³ Sandfeld, *Linguistique balcanique*, стр. 180—185; X. Барић, *Историја арбанаског језика*, 1959, стр. 50—51; W. Cimochowski, *Le dialecte de Dushmani*, стр. 113—114. — Cimochowski ипак каже да је футур са *хѡјѣшѡ* познат и регијским говорима, сем *скадарског*.

³⁰⁴ Врло тешко би било претпоставити да је овај *фѡшѡр* доспѡ до Мрковића из области Призрена и источног дијела сјеверне Албаније гдје је наше средњовјековно становништво морало бити под јаким утицајем призренско-тимочког дијалекта.

Нас је овдје интересовало питање *инфинитива*, али тиме нисам хтио рећи да у овом говору нема футура са конструкцијом *хоћу + инфинитив*. Такав футур постоји, као што смо већ видјели (т. 256, в), али је нешто рјеђи него у сусједним говорима Црне Горе и њеног приморја.

427. Видјели смо у т. 425 три примјера за замјену инфинитива везником *да + њрезени* уз глагол *имаји*, а овдје ћу навести четири примјера за употребу *инфинитива* уз тај исти глагол (примјери су издвојени у посебан став јер у овом случају *инфинитив* не сматрам обичном допуном):

Да *џмам џојџи* ђну књигу његђву, (те^ад^ар-би виђела) (Г). — Да-се *џма нађ* (= може нађ) јђде^ан алат, да-те чђк слђми (Г). — Ми-смо бџли 3 чђвека завђђени да *џмамо* (и)нђкцију *добџи* (М) — Ја да *џмам* цђра *џзеи*, два-бик сџна рђдила (К).

Мислим да се у овим примјерима огледа прије домаћа конструкција него страни утицај (романски, евентуално албански). Није искључено да се у наведеним примјерима одржала стара футурска конструкција уз помоћни глагол *имаји*³⁰⁵, али овдје са значењем *џошеницијала*: Ја да *џмам* цђра *џзеи*, два-бик сџна рђдила = *Кад бих ја цђра узела*, два бих сџна родила. Сличну службу може имати и наш књижевни футур: Соко лети изнад Сарајева, тражи хлада *гдје ће џочинуџи* = ... тражи хлада гдје би починуо³⁰⁶.

На овакав закључак ме наводе и примјери: *џмам ја да заџрђћу крђк* (ВС), *Ја џмам да џђђу у Круџе* (МГ), *Да џуџиџим џмам ђђце* (МГ), — који су блиски оваквим примјерима: *ђђу да ђџну џле* (ДВ), *ђђу да се осрђђу* (ВС), *Да заџвђрим-ћу вђџа* (ДВ).

428. Иза облика глагола *џођи* и *дођи* (презента и још чешће футура) стоји *инфинитив* који замјењује намјерну реченицу. Ја мислим да се у тим примјерима чува стари *суџин* уз глаголе кретања, а не појачање као у императиву (т. 234). Уосталом, можда се и споменута императивна конструкција прије развила под утицајем ове супинске, него под утицајем узвика 'џде турског поријекла.

Да ли је у том правцу могао посредовати од XV в. Скадар и наше бројно становништво сјеверно и јужно од овог града, као што то показују подаци *Скадарског кџиасџира* из 1416. г. (Селицев, Славјанское население в Албании, стр. 91)? Данас је мрковићки говор — периферијски дијалекат, али није сигурно да је то сасвим био већ у XV и XVI вијеку. Можда је постојао низ наших насеља дуж пута *Бар—Скадар* са којима су Мрковићи могли имати извјесне економске и сличне додире. На основу онога што каже А. Јовићевић у споменутом дјелу (Црногорско приморје и Крајина, стр. 34—36 и 68), *Анамали* су били православни Срби, а они су непосредни сусједи Мрковића на путу за Скадар.

³⁰⁵ О глаголу *имаји* као помоћном глаголу за творбу футура в. А. Белића, Историја српскохрватског језика, књ. II св. 2, 1962, стр. 149 и 152. — За инфинитив као допуну уз глагол *имаји* в. Маретића, Граматика, 1931, параграф 618,а).

³⁰⁶ А. Белић, Историја српскохрватског језика, књ. II св. 2, 1962, стр. 154 (модални футур).

Наравно, *суйин* није данас жива синтаксичка категорија у овом говору, него остатак који се чува уз најобичнији глагол кретања, односно уз његове сложенице (уп. стсл. ид.ж *ловити* *рыбь*):

Дã-ме п ò ģ е ш *иужий*, йладу дїнаре^а нѣ-би-ме окрѣпле (ДВ). — Да-јо(ј) п ò ģ е м тò *идњейи* (ДВ). — Ёо *ја-ћу-е* (= ју) д ò ģ *узейи* (Р). — Он-се дїже да га п ò ģ е *убийи* (Љ). — Ајде да п ò ģ е ш *вићейи* (К). — Ò-ли п ò ģ *удãрии* вòла? (ДВ). — Òћу-ли п ò ģ *ддњейи* мãло слãме? (ДВ). — Јã-ћу п ò ģ *узейи* (ДВ). — Ò-ли п ò ģ *ддњейи*? (П₂). — Мй-ћемо п ò ģ и *израдїи* (да израдимо) (П). — Òћу-ли-га п ò ј *викнуи*? (К). — Шаћир, ð-ли п ò ј *чѣкаѡи* онò? (К). — Јã-ћу п ò ј сãм *окїнуи* (МГ). — Мбш-ми д ò ģ *врћ*? (П, ВС, Д).

Такав је и примјер: Сѣ^агну-се *шидркаи* (ДВ).

Ја сматрам да нам ови примјери потврђују да је црногорски, а свакако мрковићки *инфинитив* — супинског поријекла. То што немамо ниједног примјера именичке рекције супина у овим примјерима — нема особитог значаја, јер ово синтаксички и није више супин, него инфинитив.

Два примјера са инфинитивом (*идњейи*, *израдїи*) показују да су се инфинитив и супин изједначили по значењу³⁰⁷, па је и облик инфинитива могао (и још може) стајати напоредо са обликом супина.

429. Примјери: Пòздим-се *за-ићейи* пу(т)-кўће (ДВ). — Јѣде^ан мйну *за нѣ-доћ* нйгда (ДВ). — Ймамо вòде *за ийи* (К). — Дãј-му стòле^ац нйжли *за вечѣрайи* (К). — Дòбре су *за обуи* (МГ). — Зãклали су вòла *за јѣстии* мѣсо (МГ). — Купїо се^ам мãло прã^ага *за ловии* (МГ). — Мãла вòда *за шойи* (ВГ) — свакако су резултат страног утицаја, и то романског³⁰⁸. Треба имати на уму да је Венеција владала Баром и Улцињем скоро 150 година.

³⁰⁷ А. Белић, О језичкој природи и језичком развитуку, I, стр. 414 и Историја српскохрватског језика, књ. II св. 2, 1962, стр. 180.

И у *сусачком говору* се употребљава инфинитив уз модалне глаголе и *глаголе кретања* да се њим изрази намјера (Хрватски дијалектолошки зборник, књ. I, стр. 132).

³⁰⁸ М. Решетар, Приморски лекционари XV вијека (Рад 136, стр. 196). — А. Белић, Историја српскохрватског језика, књ. II св. 2, 1962, стр. 186—187. — Радомир Б. Алексић, Језик Матије Антуна Рельковића, стр. 135, параграф 199, е). — Данило В. Вушовић, Прилсзи проучавању Његошева језика, параграф 278. — Б. Милетић, о. с., стр. 561.

ӣелѝћ < плетерић (јер то може бити и плот) и алб. *ка̄ӣрѝѝл* (*ка̄ӣрѝѝл*). Албанска позајмица је нарочито честа у МГ и ВГ.

За гвоздене гребуље постоји назив *гребу̀ла* ф., а за дрвене којима се скида слама са овршене пшенице *рашћ̀ела* ф. (алб.).

За *ивер* од тесаног дрвета постоје два назива: *л̄ашка* (*л̄ѝшка*) албанског и *јунга* турског поријекла. *Л̄ашка* се употребљава у западном дијелу Мрковића (К, МГ, ВГ), а *јунга* у источном (Веље Село, Дабезићи, Микулићи).

Нарочито је велики број назива за водне резервоаре у току сушних дана: *ѝбла* ф., *ӣѝс* м. (алб.), *бисѝѝрња* ф. (ром.), *кѝѝ* м. (тур.), *аѝс* м. (тур., ген. једн. *аѝза*) и *с̄аранѝа* ф. (алб.?). Ова значења нису довољно издиференцирана, сем ријечи *ѝбла* и донекле *аѝс*, који значе отворене резервоаре за воду гдје се обично поји стока. Остали називи могу се превести ријечју *бунар*.

Поред данашње ријечи *ӣорѝс* (< порез) постоје још *д̄днѝѝја*, која излази из употребе, и *верѝѝја* (*верѝѝја*), која се употребљава кад се говори о турском времену.

Романска позајмица *сѝѝма* и турска *икѝѝб̄а̄р* имају исто значење, али је *сѝѝма* ријеч свакодневне употребе, а *икѝѝб̄а̄р* се употребљава у свечаним приликама, обично кад се говори о значајним личностима исламског свијета.

Ријеч *сѝд* се употребљава за данашње судове, а *маћ̀ема* за турске. Постоји узречица: *М̄рко̄ћу-је д̄дила ӣа̄меѝ кѝа-е изл̀его из-маћ̀еме*.

За *кичму* постоје два назива: уобичајено *корѝс*, ген. *корѝза* м. и врло ријетко *корд̀окула* ф. (обје се ријечи употребљавају у алб. јез.): *Ја-ге* (= волове) *бѝаѝни увѝ корѝза*. *Бѝк-ӣи окѝнуо корд̀окулу*. — *Корѝс* може бити употријебљено и за „кичму“ планине *М о ж у р е*, која се претеже од сјевера к југу у дужини од неколико километара: *корѝс о-Можѝре*.

Турско *ѝзин* (*ѝзе̄н*) м. употребљава се само у каквој приповиједи оријенталног поријекла, а иначе се каже *д̄дзвола* (*д̄дзвола*).

Сасвим је обична домаћа ријеч *ѝена* (со-тѝм *ѝеном* д̄а̄јемо), али се код старијих билингвих људи чује каткад и ријеч албанског (заправо *арайског*) поријекла: *фӣа̄ѝ* м. (продавали смо *ио* *фӣѝѝѝу*; стаф-му *фӣа̄ѝ*).

Сасвим је обично *греѝѝѝ-греѝѝм*, али се код старијих људи чује *габа̄ѝѝ* (алб.), ја *габа̄ѝа̄ѝу*.

431. Поред свог уобичајеног значења, глагол *се̄ћѝѝ* (*сѝћѝѝ*) значи *становати*, *боравити*: 1. *Гѝ с̄дди овѝ?* 2. *На Цетѝње*. — *Ма̄чка с̄дди у ма̄кину* (= у љари). — *На̄јвише-е с̄едѝо крос-планине*. *Се̄ћѝ* у Међурѝч. — Слично значење имамо и код Вука.

Глаг. *зайомеѝѝѝ* значи: 1) запамтити, 2) *о̄ѝзѝѝѝ* (Јѝси-ли *зайомеѝѝо* ко̄ња у забѝо?).

Глаголи *д̄днѝѝ* и *ӣднѝѝ* имају, поред свог уобичајеног значења, још и значење: *довести* и *одвести*. (*Пита̄ше-ме гѝ-си*.)

ном саобраћају. Велики број таквих ријечи, у првом реду турских, чује се само у усменој књижевности Мрковића и приповједач им често не зна право значење. Тако, нпр., *лејлек* је нека птица (тур. *leylek* = рода), али каква, то приповједач не зна³⁰⁹. Што се тиче великог броја страних ријечи, то ће опет бити јасно кад се узме у обзир да су Мрковићи били под непосредним утицајем венецијанског дијалекта — преко 140 година, турског језика — преко 300 година, а албанског језика — откако их можемо пратити на њиховом данашњем боравишту.

³⁰⁹ У Мрковићима постоји шаљива клетва: *Калик-ти у опѣнек* — којом се обично служе дјеца, али нико не зна њено право значење ни значење ријечи *калик*. Из рјечника *сусачког говора* (Хрватски дијалектолошки зборник, књ. 1, стр. 162) види се да *калик* значи магла (на мору, особито густа). Мислим да су обе ријечи истог (свакако романског) поријекла.

КРАТКО ПОРЕЂЕЊЕ МРКОВИЋКОГ ДИЈАЛЕКТА С ГОВОРМ ЗУБАЦА, ТУЂЕМИЛА И СПИЧА

I

435. Непосредну околину Бара чине сљедећа насеља: *Сџич* (околина Сутомора), *Шушањ*, *Зујци*, *Туђемили*, *Микулићи* и *Пода*. Јужно од Бара су *Мрковићи*.

Иако је *мрковићки говор* најизразитији представник ове дијалекатске области, индивидуализован до тог ступња — да га можемо сматрати посебним говором у пуном смислу те ријечи, ипак се већина његових главних црта: фонетских, морфолошких, добрим дијелом синтаксичких и лексичких — могу наћи разасуте на простору између Мрковића и границе сусједног паштровског говора. Ја ћу се овдје осврнути на неке важније црте које повезују Мрковиће са њиховим сусједима око Бара.

436. Већ је речено да је мрковићком *e^a* најближе зубачко *e^a* (т. 4), с напоменом да је овај вокал у зубачком говору осјетно ближи вокалу *e*, па се често и изговара као чисто *e*: мрковићко *мѣ^aска* (*мѣ^aска*), зубачко *мѣ^aска* и *мѣска*. Код муслимана у Туђемилима може се чути овакав изговор: *мѣ^aска*, *мѣска*, *мѣска*, *мѣ^aска* и *мѣска*. Најчешћи је изговор *мѣска* и представља утицај сличног вокала у турском језику. Исти такав вокал изговарају Зујци у прилозима *сѣда* и *дѣнс*. Туђемилско *мѣска* може бити утицај сусједног *црмничког говора*, а *мѣ^aска* — укрштање дијалекатског *мѣска* и књижевног *мѣска*, тј. мазга. Тај вокал је, заправо, редуковано *a*.³¹⁰

³¹⁰ Види код проф. Р. Алексића знак *ь^a* за полугласник реда *a* у *кртолском говору* у Боки которској, Гласник САН, књ. V св. 2, стр. 344: *бь^aдѣ^aњ*, *дѣ^aнѣ^aс*, *опѣ^aнѣ^aк*, *тѣ^aнѣ^aк* итд. Исти знак има Алексић за полугласник у Доброти. Из Алексићевог материјала П. Ивић изводи за Кртоле и Доброту *двосийени шестичлани вокални сисџем са шри реда* (Die serbokroatischen Dialekte, стр. 208).

Пошто сам и ја обишао Кртоле ради поређења са Мрковићима и околином Бара, изнијећу овдје своја запажања о кртолском полугласнику и његовој сличности са истим тим вокалом у Туђемилима.

Ја сам кртолски полугласник биљежио *йрејшежно* са *ь*, јер у тим случајевима нисам осјетио нијансу вокала *a*: *бѣ^aњак*, *бѣ^aдѣ^aњ*, *бѣ^aјавѣ*, *дѣ^aнс*, *бѣ^aш*, *до^aлѣ*, *чѣ^aсѣ*, *нѣ^a-чѣ^aсѣ*, *шѣ^aмнѣ-е нѣш*, *Тивѣш*, *идрѣш*, *внѣ^aма*- га било (анатема . . .), *свѣ^aш*, *свѣ^aшѣ*, *узѣ-страну*, *низѣ-страну*.

Према секундарном дужењу мрковићког *e^a* (*bē^ačva*, *mē^aska*, *mē^agla*, *oē^aњ*, *oiē^ane^ak*; т. V-а) у *Предговору*), јавља се такво дужење и у говору *Шушања* и *Сичча*, али рјеђе него у Мрковићима. У Спичу добија понекад секундарну дужину и неакцентовано *e^a*: *mē^aknūš*, *šē^aknūš*, *šē^amñica*.

437. Екавски изговор дугог јата (*dēiše*) је искључиво одлика мрковићког говора. Само у *Подима*, која комуницирају са Добром Водом, може се чути изговор *d^{mi}ēiše* и каткад *dēiše* и сл.

438. Лабијализовано *a* изговара се изразито у Мрковићима и Шушању (старија генерација), можда нешто слабије у Спичу, а врло ријетко у Зупцима и Микулићима. У Шушању се чују облици *bāboma*, *šijkvoma* (за Мрковиће в. т. 167), који потврђују да је ова гласовна црта најраније захватила Мрковиће и Шушањ, а касније и знатно слабије Зупце и Микулиће. Можда је лабијализовано *a* (*ā*° и *ã*°) у Спичу резултат контакта са паштровским говором.

Што се тиче хронологије ове појаве за Мрковиће (крај XVI и почетак XVII вијека), види примјере у Хрватском дијалектолошком зборнику, књ. 1, стр. 25—26, у којима *дуго a* прелази у *o* (г. 1588): ту *йровду*, *нодор* пуплики и сл. Они непобитно потврђују лабијализацију дугог *a* за *лошињски говор* XVI вијека.

439. У сажимању самогласничких група *ao*, *e^ao* и *eo* Мрковићи показују скоро потпуну индивидуалност (т. 42), док остала територија има друкчије стање (*ao* и *eo* се обично не сажимају, *e^ao* > *o*).

440. Вокално *p* у радном придјеву (*ўмро* и сл.) губи вокалну природу код муслимана (Мрковићи, Микулићи, Туђемили), а код осталих даје *e^ap*: *ўме^aро* (*ўме^apō*). У Шушању и Спичу ова појава је захватила

У знатном броју примјера изговара се *a* мјесто *ь*: *dān*, *lān*, 10 *māsākā*, *oiānākāx*, *sndāx*, *čāp* (и *čbī*), *šijkvāx* и сл.

У малом броју примјера забиљежио сам *ь^a* и *ь^e* (у сусједству палаталних сугласника): *m^aь^aska*, *oiān^aь^ak*, *bān^aь^ak*; *vi^gь^eњ*, *kāš^ьь^e*, *oiš^ьь^eњ* (< *ost^ьњ*), *ul^ьь^eњ* (хоботница).

Међутим, у сусједству сонаната *ь* се често губи, а сонант постаје силабичан: *Skādr*, *vjēšr*, *dšīr*, *īdšīr*, *svēkr*, *ūg^ь*, *kāš^ьь^e*, *d^ьušn*.

Нарочито је важно да *крјолски говор* има *ь^a*, односно *ь^a*, свугдје гдје и други црногорски говори. Тако се каже *зљгај* поред *залагај* (Грбаљ и Црмница *z^ьlaga*), *m^ьkr* < макар (у Црмници: *mākar*), *ь^hњма* (у Црмници: *dn^hњма* < *анатема*) итд.

Туђемиљски полугласник је истовјетан с кртолским (*ь*, *ь^a*), па се и тамо говори *dšbr*, *vjēšr*. Међутим, њихово поријекло не мора бити исто. Ја сматрам, као што сам рекао, да је *шуђемиљско ь* (*ь^a*) резултат утицаја турског језика. Мислим да се то за *крјолски* и *добројски* полугласник не може рећи. Питање је само је ли *ь* (*ь^a*) у Боки *примарно* или *секундарно*. Ако је примарно, значило би да је на територији старе Зете и њеног приморја било локалних говора који су једначење полувокала извршили у корист полугласника задњега реда (*ь* > *ь^a*). А то је, мислим, врло тешко претпоставити. Прије ће бити да је ово секундарна и локална црта кртолског и добротског говора, коју су развили као изоловани говори од оних својих сусједа који имају *a* (*a^e*, *e^a*) као рефлекс полугласника. Мислим да ово потврђује и *зубачки говор* својим примјерима *сѣда* и *дѣнѣ*.

именицу в р х > *вѣр* и ген. мн. од именице *зрно*: *зѣре^ане^ак*; у Зупцима такође ген. мн. *зѣре^аник*.

Мрема мрковићком *Мркѣниѣ* (топоним) и *маркѣниѣ* (у Зупцима само *мркѣниѣ*) имамо у Спичу *Брѣѣчанин* и *Барѣѣчанин* за становника села Брѣѣ.

441. Гласовна промјена *љ > л* одлика је муслиманског живља, а нема је код осталих (Зупци, Шушањ, Спич). Само понекад се може чути и код њих такво *л* у компаративу *сидрли*, што неће бити гласовна промјена, него усвајање готовог гласовног облика од сусједних муслимана.

442. У вези са претходном тачком треба споменути поремећаје у *старом* и *новом јошовању*, а упоредо с тим појаву најновијег (*дијалекатског*) јотовања уснених сугласника:

а) *зѣмља* и *зѣмја* (Зупци), *Рибљак* и *Рибјак* (Зупци), *илѣва* < **relva* (Зупци и Спич) и *илѣва* (Спич), *се^амљѣи* и *семјѣи* (Зупци), *наздравјање* и *здравије* (Шушањ), *изгубљен-ошуйљен* и *изгубјен-улдјен* (Спич); *лдѣјасмо* и *зубјасмо* (Спич); *ндѣља* и *ндѣја*, комп. (Зупци).

б) *илјѣсма* и *илѣваи* (Зупци), *ндѣјесѣи* и *ндѣљесѣи* (Шушањ и Спич), *вјѣаи* и *извѣаи* (Спич), *бљѣжѣла* и *бљѣжѣла* (Спич), *вљѣше^{ар}* (Спич).

С обзиром да је најновије јотовање уснених сугласника сасвим ријетко, нарочито у Зупцима и Шушању, ја сматрам да поремећаји у старом и новом јотовању уснених сугласника не морају бити угледање на ријетке примјере *илјѣсма* и *илѣсма*, *ндѣјесѣи* и *ндѣљесѣи* и сл. Мислим да се у том прије може огледати албански утицај: у с н е н и + *љ > уснени + ј*.

Таквих примјера нема у говору муслимана (сем мрковићког *зѣмја*, и то ријетко), па нам то непобитно доказује да је промјена *љ > л* старија од промјене *илъ > иј* и сл., ако се ради о албанском утицају.

443. Десоноризација звучних сугласника на крају ријечи (т. 107) потпуна је у Мрковићима, Микулићима, Туђемилима и Зупцима, осјетно слабија у Шушању, а ријетка у Спичу. Са територијом десоноризације поклапа се и скраћивање неакцентованих дужина (т. IV у Предговору). Међутим, то не мора значити, по моме мишљењу, да су ове појаве истовремене (види т. 22. и крај т. 107).

444. Сугл. *з* је познат на читавом терену: *зѣра*, *зрно*, *зелѣн*, *бизин*.

445. Архаично *ѣше^{ар}*, *сѣаи* и *слѣва* познато је свугдје, такође *јѣгне* (али *гнѣј* и *гнѣј*), а *дѣвѣзѣи*-през. *дѣвѣжѣње* само у Мрковићима и Микулићима.

446. Партикуле су врло живе на читавом терену, али с локалним разликама: *шѣ-је-ра*, *удѣра* (Мрковићи); *увѣчера* (Микулићи и Спич), *ше^айушѣре*, *досѣдѣре*, *дѣкленѣре* (Зупци); *одѣнаре* (Туђемили), *лѣника* (Мрковићи и Туђемили); *удѣјѣра*, (Спич); *ше-р* и *иа-к* говори се свугдје, али не често.

(и *врћ*), през. *вршем* и *вршим*. Шушањ и Спич имају *сећдш*, през. *сѣ* - *д* и *м*. Само Спич има *мољдш*, през. *м ђ* л и *м*.

457. Конструкција *дн с њѝм* с предикатом у множини (т. 318) чује се поред Мрковића — и у Микулићима: *Ја^око-су-се волѝли Мѝрком нѝшице^ам* (= он и Марко).

458. Конструкција *ге + номинаш* [т. 259, б)] је врло жива код свих. Она се чује и у Спичу: *Дѝђи ге-ја^о*.

459. Уопштено говорећи, на читавој територији *барског говора* с о ц и ј а т и в је замијењен инструменталом: *жаба кѝром* (Мрковићи), *ђао рѝго^ама* (Зупци), *Дѝђи койѝом сѝѝриѝом* (Зупци), *Живјѝли-смо Царѝградом* (Шушањ), *Спич-је живѝо вѝјском ѝѝурском* (Спич).

460. Док је употреба предлога *о, ѝо, ѝри* са ген. мн. (= стари лок. мн.) у Мрковићима ријетка (*о-ѝѝшове^ак, ѝо-ѝѝшове^ак, ѝри-ѝѝк ѝлѝ-нине^ак*), она је на осталој територији сасвим обична: *о-ѝѝклате^ак* (Зупци и Шушањ), *ѝо-лѝваде^ак* (Туђемили, Зупци, Спич), *ѝо-онѝје^а јѝсене^а* (Зупци), *ѝо-ѝлеђѝју* (Спич), *ѝре* (= при) *ѝѝје^а лѝзе^ак* (Зупци), *ѝре зѝ-дове^ак* (Шушањ и Спич), *ѝри ѝѝје сѝѝранѝк* (Туђемили).

461. Аорист и имперфекат су врло живи, али нема другдје оне *усѝаљеносѝи* у употреби модалног аориста као што је случај у Мрковићима: *Сѝ^а дѝк* = Доћи ћу одмах; Ако ти коња пуштѝмо, он *мину* = ... с и г у р н о ће отићи (минути).

Међутим, треба истаћи овдје модалну конструкцију *бѝше обрнѝш*, познату и иначе (*Бѝше брѝши*, а не спати), али је овдје употријебљена у временској ситуацији *за садашњосѝи*:

Бѝше обрнѝш дѝста (гј. воде), пролѝва се (Спич). — 1. Обрће вѝде? 2. Нѝ. 1. Е, *бѝше обрнѝш*, трѝбаће (Спич).

У оба случаја *бѝше обрнѝш* значи *т р е б а о б р н у т и*, а сличну конструкцију нисам чуо ван Спича. По моме осјећању овај м о д у с има значење *кашѝгоричког захѝјева*, а не одмјереног упозорења. Уосталом, степени у значењу м о д у с а не морају свугдје имати исту скалу³¹¹.

462. И модални перфекат уз *немој* у служби прохибитива (т. 407, б) чује се гдјегдје изван Мрковића: *Немојше да сѝе најѝдали нѝкога* (Спич).

463. Употреба глаголског прилога садашњег у служба скамењеног партиципа позната је такође спичанском говору: *Убѝше-га идуђ* путом (= кад је ишао путем) (Спич). У вези са овим в. т. 423.

464. И споменута *суѝинска консѝрукција* (т. 428) позната је ван Мрковића: *Трѝба да га ѝдѝеш убѝш* (Микулићи). *Немоше одѝш* Мѝшићима злѝ *чиѝѝш* (Спич). — Такође у Паштровићима: *Нека-се дѝђу ѝосѝћ* на Мѝлу Свѝту Тѝму (Бечићи).

³¹¹ При каснијем провјеравању модуса *бѝше обрнѝш* у Сутомору, добио сам одговор да се он односи на прошлост.

ТЕКСТОВИ

1.

Штò висòке òне гòре
Дà-би пàле вѣ^аром¹ дòле?
Чињѣло-се рàвно пòле
Дà-се сàје свàко бйле,
А нàјвише гарајфйла.
Гарајфйл-је говорйò:
„Нѣвјесте-ме лѣпо нòсе
Лѣто и зйму у-шамйју²,
У-зиму-ми зйма нйје,
А ў-лето грàт не бйје.“

Алйл А^олкои^н, 35 год. (ДВ)

2.

Тѣкла вòда, дйлбер вòда,
Дйлбер вòда нѣма брòда.
Амѣт-бѣго нà-брот сѣди,
Тунус-фѣса нà-глав йма,
За тунусом рўса кйта.
Амѣт трўсну рўсу кйту у јунàке,
Свй јунàци разбјегàше
Кà вўци крос-планине.

Амѣт Дўричи^н, 55 год. (МГ)

3.

Пòдом йде мàла мòма,
Пòдом йде, òвце вà^оби,
Нйге лà^о да нà^н не мòже,
Накли дрѣво посре(д)-пòла,
И тò бйеше уфа^нно,
Пò(д)-њим сѣди Брайм-бѣго,
Шйје свйте свàчесòве,
А нàјвише мар-јелѣку³,
Јѣлек шйле вјеренйци,
Она-му-га не бегѣни,
Гòлу свйту нàзат врàна,
А гàјтàне òгњу дà^оје,
Пўца лòми о-камѣну:
„Нѣ фалà-ти, Брайм-бѣго,

¹ вѣ^{ар} = врх (у говору: в р к - в р г а)

² шамйја = извезена марамица

³ мар-јелѣка (само у пјесми) = јелек

Нѣ-био та тѣ^ај ђидѣо
Ако овце не замѣо,
Ако зѣдно не сломѣо.

Амет Дуричић, 55 год. (МГ)

4.

Паде магла под-Бојане,
Ситна рѣса низ-ливѣде,
Нѣшта рѣсу прѣх не мѣже,
Нѣсли јѣдна бѣса мѣма,
И ѣна-је прѣх не мѣже,
Испужѣ-јо дѣсна нѣга,
Дочекѣ-се лѣвој рѣци,
Поскочѣ-јо злѣ^аћен прѣстен.
Мѣма мѣмку придигнула:
„Тѣ-ми, мѣмче, прѣстен краѣш.“
„Нѣсе^ам, мѣма, живе гла^аве,
Ја-се^ам синоћ з-вѣјске дѣшо,
Јутрос рѣно ѣ-лоф пѣшо.
Узех ^арѣте и загаре:
^ајте ^арѣти и загарѣ,
Што-гѣн ћете уловѣти —
Мѣсо ваше, кѣсти нѣше.“
„Штѣ-ти ѣне гѣле кѣсти?“
„Да направим нѣве клѣче,
Да оклѣчим вра^ата о-гра^ада,
Да проглѣдам штѣ-је ѣ-гра^ат;
ѣ-гра^ат-ми-је дѣвно ѣро,
Дѣвно ѣро ѣвојачко,
Међу ѣма мѣмче Мѣјо,
На-ѣга ми чѣдно рѣо,
Чѣдно рѣо, тѣ^ан-кошѣла.
Пѣтаѣ-га све ѣвојке:
„Ѡј за-ѣга, мѣмче Мѣјо,
Окѣд тебе чѣдно рѣо?“
„Има^ао-се^ам дѣ-три сѣсре,
Сѣ-три-се^ам-ге удомѣо:
Јѣдну Бѣру на-камѣну,
Дрѣту Скѣдру на-Бојане,
Трѣћу гра^аду Цѣригра^аду.
Ѡна Бѣру на-камѣну,
Ѡна да^аје тѣ^ан-кошѣлу,
Ѡна Скѣдру на-Бојане,
Ѡна да^аје црѣвен јѣлек,
Ѡна гра^аду Цѣриграду,
Ѡна да^аје свилѣн-па^аса.

Амет Дуричић, 55 год. (МГ)

5.

(Коледа)

Колѣдари^а дѣри, пријѣтели стѣри,
Колачића од Божѣћа, појѣсмицу^а лѣ^ана,
Кућѣлицу вѣне, букарића вѣна.

(Добра Вода)

^а колѣдар = јануар

^а појѣсмо н. и појѣсма ф. = р у н о вуне или лана

6. ВУК И ТОВАР

(Алйл А°лко^кн, 35 год.; ДВ)

Ја-бек пџо да ђру. Кѣа чѣк: ијѣо-је товѣра Бајрактѣроѣћа вѣк! Питѣк: „Гѣ, мѣре?“ Кѣа вѣле: „У Лѣзе по(д)-Крше.“ „А ѣ-ли га ијѣо цѣлога или га зѣклоа?“ „Нѣ, мѣре, но га зѣклоа! Тѣ-је вѣсколик.“ „Е вѣла зѣјсто пѣћу не^аѣ^с да га чѣкам.“ И ја орѣк до блѣзу *акшѣма*⁶, пуштѣк волѣве, прѣтик-ге пу(т)-кѣће, ијѣдок вѣшто мѣло, напѣник пѣшкѣ *дремлѣје*⁷ и ја ѣзгоре-ѣзгоре поѣдок гѣре. Кѣа глѣт: зѣйла ијѣ-ѣен товѣр! Глѣдам, вѣрим-се гѣ-ћу напѣит *шѣлѣ*⁸, кѣа глѣдам: ѣма јѣдно лѣѣпо мјѣсто у-тѣ^ај крш, тѣ-ти ја позѣйи мѣло мѣђе и остѣи јѣну *шкрѣйи*⁹ гѣ-ћу-га гаѣат. Те-ја ѣѣдок, те чѣкај-чѣкај до понѣћи. Фѣла бѣгу, мѣсли се, ѣћу чѣкат јѣшт ѣли-ћу иѣт. Вѣла, рѣкок, чѣкаћу јѣшт мѣло.

Тамѣн тѣ^апут ѣспаде мјѣсец. Сѣѣк јѣшт кѣ(ли)ко-би јѣну цѣгару дувѣна изгорѣо. Кѣа ѣѣшто *рдкнѣ*¹⁰ вѣге тѣмо гѣре: ѣчиѣе-ми-се кѣ-да јѣде^н кѣмин пѣде. Слѣшам ја^о, кѣа штѣ да вѣдим: лѣт ѣ-вука пѣде^а-мноом у Лѣзе! Глѣдам ја лѣѣпо јѣ-ли вѣк: зѣйла копѣре! Пѣче мѣне кѣпица да устѣје ѣзгору. Удри ја кѣпицу да стѣим нѣ-глѣ^ому, не мѣгу нѣкако, те-ја^о уфѣ^оти и вѣргни-је до-тѣмо. Чѣкај јѣшт(т) мѣло, кѣа ѣѣшто озгѣра: бѣф! Кѣа-се мѣши у-Лѣзе — кѣ чѣсѣви јунѣ^ац. Кѣа ѣво-ти-га прѣво пут-овѣмо. Али не-ѣ ијѣст нијѣднога зѣлага, но покѣрај ѣѣга кѣ мѣња. Глѣдам ја кѣће ѣде, а ѣн-ти прѣко Лѣзе^ак прѣо на-брѣк Бајрактѣроѣћа и ѣѣде на-шѣпѣ^ак, а дѣле пѣчеше да завѣвају кучѣйи Бајрактѣроѣћа. А ѣн вѣрти глѣ^ому тѣмо и тѣмо: на свѣ стрѣне. Е ѣиѣѣо-је тѣ зѣо јѣде^н сѣ^от. Кѣа у јѣде^н злѣ вѣке^ат-се дѣже и ѣо-ти-га нѣзат прѣо. Кѣа дѣђе, вѣше не глѣаше нѣшта, но ѣфати зѣбице товѣра и не кѣдѣше, но га мѣши преко-сѣбе кѣ куѣѣлицу вѣне. Али — белѣ! — бѣше глѣ^омом пу-мѣне и не мѣ(г)ак да га *гѣдим*¹¹. Чѣка ја дѣ-се обрне ѣ-срану, дѣк-се јѣде^а(н)пѣт ѣбрте, тѣ-ти-му ја задѣмим. Ё бѣлај-се мѣши ѣзгоре, ѣѣк рѣћ, двѣдѣсе(т) мѣте^аре^ак! Кѣа-ти пѣде у ѣѣкове грабовѣне, мѣлѣше кѣ млѣн да мѣле. Јѣде^а(н) сѣт-је (то) трѣјало. Зѣ^от-се ја^о дѣгни, поѣдок тѣко, али бѣше озѣ^ар¹², само кѣлко ѣстима зѣваше.

7. НАСРАДѢН-ѢЦА

(Алйл А°лко^кн, 35 год.; ДВ)

Бѣо Насрадѣн-ѣца и крѣстио јѣде^н дѣп. Ѣн-је кѣѣо онѣ гѣрану штѣ-је сѣѣѣо на-њѣ. Но тудѣр-је иѣѣо јѣде^н чѣк. Кѣа поглѣда Насрадѣна, вѣди да кѣѣа онѣ гѣрану штѣ сѣѣи на-њѣ и рѣкне Насрадѣну:

⁶ *акшѣм* = вѣриѣе послѣје заласка сунца, прѣви сумѣрак⁷ *дремлѣје* = крупне сѣчне⁸ *шѣлѣ* = шѣнац (иначе: пристѣниште)⁹ *шкрѣйи* = отѣор, рупѣ¹⁰ *рдкнѣ* = трѣснути¹¹ *гѣдим* = гаѣати¹² *озѣ^ар* = гѣтов (т. 299)

„Што кѣдаш тѣу гра̀ну ѣ-неш пас?“ А Насра̀дѣн-му рѣкне: „Штѣ-је тебе брѣга? *Ајде ти пѣтом!“ И ѣн мѣну, а Насра̀дѣн кѣда јѣш ма̀ло, дѣк-се дѣкѣде гра̀на те пѣне и Н. и гра̀на свѣ дѣле. Кѣ^а па̀де Насра̀дѣн, рѣче: „Види како онѣ чѣк зна̀де ѣ-ѣу пас. Но ѣдем да тѣчим за-њѣм да га уфатѣм да-га пита̀м кѣ^а-ѣу ѣмрет, пѣшто-ѣе зна̀т кѣ^а-је зна̀о да-ѣу пас.“ И-ѣ-ѣн затрѣа за-њѣм дѣкле-га ѣфати и велѣ-му: „Чѣкај ма̀ло да-ми кажеш кѣ^а-ѣу ѣмрет.“ А ѣн-му рѣкне: „Ископај грѣп, улѣгни у-њѣм и ѣмреѣш.“ И Н. се вра̀ти дѣма и ѣзе ца̀пун и ѣурѣк, ѣскопа грѣп и оста̀ви јѣну рѣпу да мѣже ѣзет дѣва кроз-њѣу. И улѣгне у грѣп, за̀копа-се и сиѣѣ 2—3 дѣ^ана док огла̀дѣ. Но јѣде^ан дѣ^ан покрај-грѣба ѣѣшто рѣп-ѣаше, а тѣ-су бѣли ѣера̀ѣске мѣ^аске, штѣ-су ѣѣра̀ли шѣше за трѣбѣце. Насра̀дѣн изва̀ди ма̀ло гла̀ву кроз-онѣу шкра̀пу, а мѣ^аске-га виду, па прѣгну и слѣме-ти шѣше у кѣмате. А ѣера̀ѣје да виде о-чѣга прѣгоше мѣ^аске, и виѣшоше Насра̀дѣна и изва̀дише-га извѣ^ан, па-ти ста̀поима преко-њѣга: *ѣѣча*¹³ у пѣче. И оста̀ише-га таман тѣу. Те Насра̀дѣн ја̀дни кѣ^а-се ра̀свести, мѣну пу-кѣѣе ни жив ни мѣте^ав.

Кѣ^а дѣѣе дѣма, иску̀пише-се комшѝје да га пита̀ју како бѣше та̀мо, а ѣн рѣче: „Гла̀т велѣка и ко припа̀даше мѣ^аске го̀ге^ачке, ѣјаше чѣмак^ак.

8. ОРАЊЕ

(Алѣл А^олко^аѣ, 35 год.; ДВ)

Ја уста̀док ра̀но, приѣе зѣре, кѣлико-се ма̀ло бѣлаше та̀мо иза-Ле-сиѣа. Мѣне бѣу волѣви у за̀био, у јѣдну лѣѣну бѣу лѣгли. Бѣу-се на-сѝтили ка бѣк. Лиѣпо кѣ^акѣау колико бѣу јѣли. Тѣ-ти ја бѣзо на-пресло-ге *изва̀и* и *ѣѣра* ш-њѣма у ра̀ло. Аѣи кѣ^а-ге уфатѣк, ма̀ло-се бѣзда виѣаше кѣлко бѣѣше ра̀но. Ја-ге бѣ^ацни увѣ *корѣза*¹⁴ и ѣри — до *кушлѣка*.¹⁵ Кѣ^а на-кушлѣк, дѣѣше-ми крѣѣа да изѣју и јѣну *баскеѣѣну*¹⁶ тра̀ве ма̀шик при(д)-волѣма и свѣ-је јѣдоше, тѣ-ти-се ја дѣгни ѣпет, ма не-глѣак ни ѣзгор ни ѣѣздо̀л, јѣр-ми бѣше *булѣѣја*¹⁷ што ѣке^аг. До *ѣѣѣѣѣ*¹⁸ бра̀зде бѣше мѣкро, ама нѐмаше пра̀га ѣѣ-по прѣста. И јѣном нѐ-ѣак да га ла̀чим до-пѣ-поне. Аѣи кѣ^а за̀лече сѣнѣце, понѣф (сѣрата зѣмла) пѣбели, а лѣса-ми нѐ-беше тѣу, те-ја виѣкај ге-кѣѣа: „Донѣсте-ми лѣсу и ченгѣле.“ Дѣкле дѣѣше ченгѣле, ѣфати-ме пѣне ѣруѣ, а-да-га оста̀им за пѣ-пону, не ба̀ста̀ше-ми, тѣ-ти ја прѣко цѣлога пѣна лѣси!¹⁹ Ама-се волѣви умо-рѣше, изва̀дише јѣѣк ка ја̀рмоѣе. Тѣ-ти-га ја полѣсик онѣ штѣ-бек сѣра. Напоѣк волѣве, поѣше вѣде, ама̀н ја̀раби! Аѣи-га сла̀бо мога̀ше јѣст на-поне, бѣу умѣрени. Ја-ти сѣдок, руча̀к и убѣк јѣде^ан ла̀(д) дѣбѣли дѣкле па̀де сѣнѣце — за̀ри²⁰ му оздѣл доѣѣше.

¹³ *ѣѣча* = комад¹⁴ *корѣз* м. = кѣѣма¹⁵ *кушлѣк* м. = руча̀к (за̀право: *ѣриѣе* *ручка*)¹⁶ *баскеѣѣна* ф. = бала¹⁷ *булѣѣја* ф. = ѣриѣе погодно за ора̀ње¹⁸ *ѣѣѣѣѣ* ф. = дно (до *ѣѣѣѣѣ* бра̀зде = до *дна* бра̀зде)¹⁹ *лѣсиѣ* = вла̀чити (глагол извѣден од имениѣе *лѣса*)²⁰ *за̀ри* м., мн. = сунѣчеви зра̀ци²¹ *јѣмѣш* = лѣмѣш, ра̀оник

Ја-се дѣгок, али бѣк кѧ сломѣн. Уфѧтик волѣве ђпет и дѧдок-и(м) ђпет јѣну фбрцу: до акшѧма ораќ. Али на-акшѧм кѣ^а пуштѧк волѣве, нѣ-бек врѣде^ан рѧло извѧдит из зѣмле да му мѣчу (тј. ја) јемјѣш.²¹ Јѧ-ти волѣве прѧтик у забѣи и ђтле обрнук прѧо пу-кѣѣ. Кѣ^а ге-кѣѧ, живѣѧна грѣѧаше. Дѣкле затворѣсмо живѣѧну, дѣкле пѣмузосмо, у кѣѣу улѣ-госмо, — двѧ-сата нѣѧи. Да вечѣрамо, али црѣнога кѧмена вечѣрасмо! Не могѧсмо јѣст ни зѧлага. Не моѧк чѣка^т дѣкле прѣстреше душѣк и лѣгок кѧ зѧкла^т.

9. УКОЛАЌ^а

(Ўсо Попѣ^ѧ, 70 год.; Р)

Амѣт Рѧмов бѣо-је да ђре у Зѧл и опознѣо-се. И кѣ^а-е дошѣ^а на точкѣѧ ге-Бѣштена, волѣве му нѣшто зѧстави. И ђн-му кѧже: „Уклѣн-ми-се нѣка пѣѣу (тј. ја) ге-кѣѧ и ђпе(т)-ѣу-ти дѣѧ.“ Тѣ-му-се укљо-нѣло и ѣ-е пѣгна волѣве ге-кѣѧ и ѣзо-е пѣшкѣу вѣѣлу, двѣје кубѣре и нѣш и пошѣ^а-е на^{ѣр} онѣга кѧмена ге-точкѣѧ на Бѣштене и пѣѧѧ-се на(в)р-онѣга кѧмена и вѣка: „Кѧмо-си? Испѧни јѣпѣда.“ Испѧне уколѧк и тѣ-су-се сѣкли дѣкли-су кѣкоѧи појѧли. Тѣ-е изгѣнуло и ѣ-е дошѣ^а ге-кѣѧ и кѧже браѧи штѣ-е бѣло. Пѣшли су тѧмо. Тѧмо-е бѣо крѣф и ђни за-крѣвом и пѣшли-су у Лѣсице, из Лѣсице^ак ѣ-бачу Цураѣноѣѧа. Тѣ-су-га нѧшли у грѣп и изгорѣли-су-га црѣним трѣном.

10. ЈѢРЕБИЦА

(Омѣр Вѣлић, 30 год.; Д)

Вѣдим јѣну јѣребицу на сѣѣѣње (= чучи) и јѧ полѣ^ако мѣцѧк кѧпицу (= фес) и лишѧнѣк-јо дѣбро, но онѣ белѧв од онѣ капсулѧче грѣде при-сѣче-ми, не уждѣи и бѣга-ми не мо(г)ѧк-је убит; дѣже-се ђтле и мѣну у јѣде^а(н) лѣт. Оѧк да напѣним пѣшкѣу ђпе(т), кѣ^а глѣдам — нѣма-ми чѧрка²² (ударач) на-ѣѣ, те-јѧ поѣѣк ге-кѣѧ, ѣзек јѣне клѣшти, јѣну пѣчу клѣнца, лѣму и пѣчек ђпет да напѣлам јѣну вѣду. Напѣнѧк ђну вѣду, пѣсле-ју завѣдѧк, но не шкрѣпѧше дѣбро. Не мо(г)ѧк-је дѣбро стѣснут, те остѣде мѧло лѧкома (= лабава).

11. ДѧВИЈА

(Омѣр Вѣлић, 30 год.; Д)

Бѣсмо с-јѣним у дѧ^овију! Иѧ^оше-ми прѣко ѣѣве. Тѣр-ти јѧ бѣ-гоми тѣѣѣбу на-ѣѣга. Поѣѣсмо ѣ-сут, сѣт-не (= нас) пѣтѧ: „Штѣ-е тѣ измеѣу-вѧс?“ Јѧ-му кѧзѧк: „Овѣ-ми-е напѣвио тарѣкѧ^он²⁴, навѣ ѣѣве кѧпрѣѣл²⁵, тѣ-се^ам-ти бѣо ш-ѣѣм цѣло врѣме на-белѧѧа, не могѧк дѣѧ до крѧја ш-ѣѣм нѣѧѧо.“

²¹ уколѧк = вукодѧк

²² чѧрк м. = ударач, ороз

²⁴ тарѣкѧ^он = пут

²⁵ кѧѣрѣѣл (алб.) = прѣсло, прѣлаз

12. КАКО СЕ ЛОВИ КУНИЦА

(Бећир Вулић, 70 год.; Д)

Ти идеш за-онѝма бизѝнома²⁶. Онѝ^аѝ бизѝне (фем.) йду за-њѝ слѝдом. Кѝ^а-ју нађу у какву спѝлу, ако мѝгу да улѝгну у-^ону спѝлу — дни улѝгну. Потрефѝје да-ју уф^ате бизѝне.

13. КАКО СЕ СИЈЕ КУКУРУЗ

(Бећир Вулић, 70 год.; Д)

Ја° дру волѝма, а дрѝги за-мѝом сѝ колобѝн²⁷. Уса°ли-смо-га (уѝса-смо-га). Онѝ^аѝ колобѝн-је нѝке^ан, урастиѝо-је. Матѝка трѝба да се опраши (испраши). Кѝ^а дѝје брѝме да узѝри, пѝжаємо-га. Пѝшто-га пѝжаємо, искѝпимо-га на кѝпе. Пѝсле^н-га куруба°мо, па-га мѝтнемо у-кашторе²⁸.

14. ТѝАПУТ-СЕ Тѝ ПРОСѝЛО

(Мемѝт Слако^н, 70 год.; М)

Тѝ-су биле кѝне вакѝиле²⁹. Тѝ-су биле двѝје сѝсре: јѝна-је бѝла богѝта, а јѝна сиромѝшна. Та сиромѝшна-е имѝла два ѝетиѝа. Та богѝта-је имѝла јѝднога. Нѝсу имѝле нѝкога дрѝгога ни ѝна ни ѝна. Нѝго она сиромѝшна-е готѝила лѝп онѝјзи богѝтојзи. Она сиромѝшна-е имѝла двѝе ѝѝце зравик, а она богѝтача-је имѝла слабо дѝѝете. Пѝта ѝна бѝгата своју сѝстру: „Штѝ дајеш ти својој дѝци, тѝ-су тако зрави?“ Каже она сиромѝшница: „Ја готѝим лѝп тѝбе и рѝке пѝру ге-мѝја кѝна и онѝ дају својој дѝци, дрѝго нѝмам штѝ даѝ.“ Каже она богѝта својој сѝсри: „Пѝри рѝке кот-кѝне мѝје.“ Она сиромѝшница-је пѝшла кот-кѝне своје. Њѝјзи тражу дѝца крѝма, а ѝна нѝје имѝла да-и(м) да, но је дофѝтила јѝно ла°јно о-вѝла и стаила у-огѝањ да-га пѝче. Дѝца траже лѝба. Она каже ѝйма: „Чѝка нѝка-се испѝкне“.

Но код-онѝ ѝѝ сѝсре богѝте чѝје јѝде^ан гла°с ге-ју пѝта: „ѝѝете-ли мусафѝра?“³⁰ Она каже: „Нѝмамо ге ѝ ни сѝми сиѝѝет!“ У тѝ дѝје тѝ^аѝ мусафѝр ко-тѝ сиромѝшнице и вѝка° на-вра°та: „ѝѝете-ли мусафѝра?“ „Напрет! Кѝна бѝжа и пријатѝлска.“ И-ѝ-ѝн долѝзи у кѝћу и сѝде код-ѝгња. И ста°п йма ѝ-руке. Она ѝѝца траже крѝма мајци. Онѝ пријатѝл каже: „Да-и(м) крѝма“. Она нѝшта не разговѝра е-знѝ е-нѝма крѝма. ѝни ѝпет траже крѝма. ѝн гѝри ѝпет: „Да-и(м) крѝма.“ Мајка нѝшта не разговѝра. ѝни по-трѝћи пѝт траже крѝма. ѝни мусафѝр каже ѝпет:

²⁶ бизѝна ф. = ловачки пас (женка)²⁷ колобѝн (колобѝн) = кукуруз²⁸ кѝшиѝор (кѝшиѝа°р) = катац²⁹ вакѝиле = давно, некада³⁰ мусафѝр = гост

„Да-и(м) круџа“. Онѝ пријател бѣзну онѝ лајно и врже-га извѣн. Тамо излѣже бѣли лѣп. И каже (мусафир): „Да-и(м) овѝ лѣп нѣка ѝјуџ (јѣдуџ).“ Мусафир каже днојзи мајци њѝк: „Ајде на кацу сѝра и да-и(м) сѝра.“ Но она зна — нѣма сѝра, па не ѝде. И-ѝ-ѝн каже: „Дај сѝра нѣка ѝју.“ И-ѝ-ѝна-е пѝшла на кацу и каца-е бѣла пѝна сѝра. И даде-и(м) да ѝју. Мусафир-се дѝже да ѝде и каже њѝк мајци: „Кѣа-ѣе дѝџ нѝџ, ѝзми ово двѣ ѣце при-сѣбе. Кѣа-ѣе грѝнѝт и севнѝт, немѝ-се припѣст. Отвѝри врата.“

Кѣа-е дѝшла нѝџ, грѝнѝло-е и севнѝло, и велика-се јѣка учи-вѣла. И-ѝ-ѝна-е прифѣтила ѣцу при-сѣбе и отворѝла-е врата. Кѣа-е зѝра бѣла, тѝ-је свѣ-било(!) минѝло без њѣ кѝѣ.

15. ВУК И КОБИЛА

(Бѣѝр Вѝлић, 70 год.; Д)

Она кобила-је бѣла сѣпета коѝпом за нѝге. И пѝшо вѝк, ијѣде-ју. Увечер пѝѝи јѣде^ан тѣ-га чѣкај онѝга вѝка. Чѣкаѝо-је вѝка до пѝла нѝѝи. Вѝк дѝшо нѝје. Онѣ^аѝ штѝ-га чѣкаѝо пѝшо-је ѝјтро. Вѝк-је бѝѝо појѣ^о онѝ цѣло штѝ-је имѣ^о.

16. ТРИ ЛИРЕ

(Ша^обо Авдѝћ, 75 год.; Љ)

Д(в)орѝо-је (јѣде^ан) јѣнога бѣга тридѣст гѝдине^ак. На-гла^оу тридѣст гѝдине^ак рѣке^а-му-је: „Да-ти плѣ^отим ‘ѣк^а штѝ-си-ме д^орѝо. О-ли ѝзет тридѣст лире^ак хара^ома или три халаѝа?“ Он-се мѝсли и ка^оже: „Узеѝу три лире халаѝа, нѣѝу ‘арама“. Испуѝѝо тѣ^апут да ѝде. Ыдуџ чѝ нѣ-пут е продаје јѣде^ан чѝде^ак јѣну лиру рѣч. И ѝн пѝтајуџ — и ваѝе га. Ка^оже: „Ка^ожи-ми јѣну рѣч, ѣо-ти лира.“ И ѝн ка^оже: „Сабѣр сѣламѣт.“ — Опе(т)-му даде јѝш јѣну лиру и ѝн-му ка^оже: „Гѝ-е вѝда мѝтна, нѣмо-се нажеѝѣт.“ — Даде-му трѣћу лиру: „Ка^ош-ми јѝш јѣну рѣч.“ Он-му ка^оже: „Гѣ вранчеви кврче, без нѝшта нѝје.“ И овѝ-се дѝже да ѝде. Кѣа пѝѣе на јѣну вѝду мѝтну — и застаде тѝјера крај-вѣ. Дѝѣе јѣде^а(н) цѣрски слѝк (јавѣр)^сз азнама^сз на-кѝѝа и нагна-се на-ѝну иѝду и чѝвѣ^ак-се ѝда^ови, а кѝѝ испѣде. И ѝн-га увѣти и ѝзе оне ѣзне и мѝну јѣкшиѝ пѝтом. Дѝспје у јѣну гѝру. Ёво вранчоѝи-се врѣте! „Зѣј-сто-ћу пѝџ да вѝдим штѝ-је оѝѝ, ѣ-се^ам да^о лиру.“ Кѣа п ѝ је (= поѣе) да вѝди, ѣли-се убѝли трѝѝвци меѝу-сѝбу и остаѝили велику рѝбу. Узе рѝбу кѝко-му-е бѝло вѝла и мѝну пра^о ге-кѝѝа свѝја. Ал бѣше минѝо ис-кѝѣе свѝје ѝма тридѣсе(т) гѝдине^ак. А бѝо-се ожѣнѝо скѝро, нѝје три-мѝсеца сѣдѝо жѣном, а тридѣс(т) гѝдине^а-е сѣдѝо ѝ-свет.

²¹ ‘ѣк м. = зарада, заслуга

²² јавѣр м. = аѝутант (овдје: слуга)

²³ ѣзне ф. мн. = благо, новац

Кѣ^а улѣже у кѹћу, ѓо јѣно мѡмче јѣ^око згѡдно и ѡн мнѣ ѓ-му-се жѣна покурвила и ўзела дрѹгога мѹжа. И ѡн гѡри: „Кѣ^а-ће мрђ, зѣјсто ка^озѣћу-му“. Кѣ^а да лѣгоше, ѡн-се дѣже да га пѡђе убит. Кѣ^а-му пѣ де нѣ^ом: „Јѣ^о-се^ам дѣ^о лиру, застѣћу дѡјтра“. Кѣ^ад бѣ здра, устаѡше из-ѣлине^ак. Пѣта (ѡно момче): „Гѣ-ћу, нѣне, рабѡтат?“ А ѡн ка^оже: „Штѡ-ти-е ѡѡо тѣбе?“ ѡна ка^оже: „Оѡѡ-ми-е сѣн.“ „А гѣ-ти-е мѹш?“ — ка^оже ѡн. „Минѹ-е ѹ-свет тридѣсет гѡдине^ак. Бѡг да зна^о ни жѣв вѣше нѣје.“ „А-да тѣ, жѣно, гѣ ѡѡѡга мѡмка набѣи?“ „Бѡгоми од мѡега мѹжа, три мѣсеца-е сѣдѣо сѣ^а-мѹю и ѡѡѡ-е његѡѡо дѣте.“ — „Обрѣни-га, рѣче, јѣ^о-се^а(м)-му бѣ^обо.“

17. МУАМѢТ И ШЕИТАЊ

(Ша^обо Авдѣћ, 75 год.; ЈѢ)

Їде пѹтом Муамѣт, кѣ^а глѣда у ѡнѹ спѣлу: ѓо шеитѣн! Имѣ^он двѣ^о лончѣћа крај-сѣбе и јѣну нѣкараду^а. И ѡн-га пѣта Муамѣд нѣш: „Штѡ-су ѡѡѡ двѣ^о лончѣћа и ѡѡѡ нѣкарада?“ А ѡн не мѡгаше ѡ-њѣга скрѣт нѣшта. Ка^оже-му њѣму: „ѡвѣ лончѣћ ѣма ѹнтра слѣтко штѡ нѣма нѣ-свету слѣђе. И тѣ^акнѹ (ја) с-ѡвѣм лончѣћѡм штѡ-је ѹнтра слѣ^атко жѣну и јуна^ока^а и ўзму (ја) нѣкараду па удѣрам дѣ-му-се чѣни да нѣко нѣје тѹ. Кѣ^а ѡпраѣ рабѡту, тѣ^акнѹ-га с-ѡѣм дрѹзим лѡнѡѡм штѡ нѣма нѣ-свету грѣкле. Тѣ^апуда ѡни-се кѣјаше, но тѡ вѣше бѣ.“

18. Кѡ-ШТО ЧѢНИ, СѢБЕ-ГА ЧѢНИ

(Ша^обо Авдѣћ, 75 год.; ЈѢ)

Краљѣца-е сѣћѣла у-зе^адѣне. Имѣла-е трѣ сѣна. Брѣт њѣ бѣѡ-је калѹћер. ѡн-е сѣдѣо у Крѣш Мѣркезића. И свѣѡѡи дѣ^ан-е (краљѣца) да^овѣла сѣно^ама по јѣде^ан прѣснѣ^ац дѣ-му понѣсу. „Штѡ-ви гѡри кѣ^а-му нѡсѣте ѡни прѣснѣ^ац?“ (запѣта краљѣца сѣно^аве). „Нѣшта, мѣ^ојко, тѣке гѡри: кѡ-што чѣни, сѣбе-га чѣни.“ И ѡна пѡђе те нѣпѹни прѣснѣ^ац зѣ^ара^а (ѡтрова) и не ка^оже сѣно^ама нѣшта. И ѡни-га ўзеше и пѡњеше-га дѣ^оју. И ѡн ка^оже: „Кѡ-што чѣни, сѣбе-га чѣни.“ И ѡни минѹше да лѡве. И уфѣти-ге велѣка глѣ^ат и ѡни пѡше, вѣка^оју дѣ^оја^а: „Ѣмаш-и ѣзбек лѣба, погѣбѡсмо ѡд-глѣ^ади“. „Нѣмам, вѣ^ола, тѣке ѡни прѣснѣ^ац штѡ-сте-га дѡњели. Изѣте-га, јѣ-га не ѣју.“ И ѡни ўзеше и изѣдоше-га цѣ^алога. Симѡн ѡстаѣ нарѣ Мѣндре^ак, Нѣкѡла ѡстаѣ нарѣ јѣне ѣѣве; трѣћи пѡђе да ка^оже мѣтери у зе^адѣне.

И ѡна крѣну и мѣну у Бѣр. И пѡче Бѣр да рабѡта.

^а нѣкарада = добѡш^б јуна^ок = мушкарац^в зѣ^ар м. = ѡтров^г дѣ^оја, ген. дѣ^оја м. = ујак

19. АДЕМ ЖУЋЕЉ

(Бећир Жућел, 70 год.; Комйна)

Адем Жућел јуна^к-је био. О-четири ђка-се боја^о није, а не ђ-два^о. У планину Можџуру били-су дошли тридест конаке^к³⁸ Малисђра. Нђго иждене-ге тђа; Адем Жућел. На-гла^у у о-године или двије пет Малисђре^к-се дигну из-Малесије да-га убију ђнима кременђчама пуш-кома. Питајућ-распитајућ, ђниси Малисђри-га несу нашли кот-куће. Адем-је био сѳ-три брата и два братучђда у Шађ самшђсти да вади пђре. Но Малисђри по питању пђђу и у Шађ. Уближу-се ђнојзи ѳбли ге ко-пају коло двадђсет мђте^{ре}^к. Но Адем-је био у-пѳс³⁹ копајућ. А онѳзи Малисђри-су презевђли ђнима дружини Адђмови: „Помага-ви бђк! Јђ-ли јђде^а(н) Адем Жућел оћен?“ Но ђни не одгођорѳју ништа, но пита Адем из-ѳбле³⁰: „Кђ-е то што-ве пита?“ Овиѳзи-му кажѳју: „Мѳчи, Адђме, Малисђри-су дошли и питају за тђбе.“ И ђн каже ђнима свођма другоима: „Пуш(ти)те-ми конђп дђле“. Пуште-му конђп и изваде-га гђре. И ови испђне гђре и гђри Малисђрима: „Кђга тражите?“ „Адђма Жућђла“ — рђкну ђни. Ови-се цѳкне ѳ-груде и рђкне: „Јђ-се^{ам} тђа; Адем Жућел.“ Они Малисђри шђпну њђшто јђде^а(н) јђному и побђгну.

20. КРФ

(Осмђн Усђно^ћ, 80 год.; К)

Има^о-је јђде^а(н) јђнога сѳна, па-му-је тражио пђре да иђи у-Царѳ-гра^т. И ђн-му-је да^о 3 ђесе пђре. Кђ^а-е мињо пђкрај њђкик грђбове^к, њђшто-је викало у ђне грђбове: ђк! ђк! И ови-га пита^о: „Штђ-ти-е, мђре!“ „Амђн, пђђи на филђн¹¹ -кућу, убио-се^{ам} човђка и пла^{ти}-ми ђну крђ е-немам ођамо мјђста ни како“ (рече неко из грђба). И ови-се обрђте, те пђђе: тра^ђжи ђну кѳћу, тра^ђжи, дђкли-је на^ђје. ђн пђђе у-ђну кѳћу и пита-ге: „Имате-ли с-кѳм крђ?“ И ђни кажѳјућ: „Имамо, убио-ни-е јђде^ан брата и ђн-је ѳмрђ^н, немамо о-кога тражит крђ“. ђн-и(м) ка^ђже: „Бѳсте-ли ви кћђли да-ви ђн пла^{ти} пђла крђви и да-га опрос-тите?“ И ђни рђкоше: „ђћемо“. И ови-и(м) даде ђне пђре и вра^{ти}-се кѳћи јђпет. И пита-га отђ^ац ге-кућа: „Што дђђе, што не-мину?“ Он ка^ђже: „Украђоше-ме кумѳти, немам су-чѳм да ѳдем.“ Нђ-се мђли ђцу јђпет(т): „Да-ми да^ш пђре да ѳдем.“ И дѳже-се да ѳде јђпет. И не-мину пђкре^ај ђник грђбове^к, но с-друге ба^{нде}. Кђ^а прѳскочи ђне грђбође, нађје јђнога чђвђка ге сђди на-пут и пита-га: „Ге ѳдеш?“ И ђн-му кажѳје: „гдем пу-Царѳгра^т да“. „ђ дђбро — рече — и ја^о иђидѳ у Царѳгра^т. Да-смо дружина! ђћемо-ли се удружит што-гђв-ћемо стђћ да-га дђлимо нађполи?“ рече ђни што сђћа^{ше} на-пут. Ови-му одговђри: „Јђлајмо.“ И поћђше у Царѳгра^т.

³⁸ конђк = добра (боља) кућа; исто значење има ова ријеч код Шка-љића (Турцизми) и у албанском језику.

³⁹ ѳс м. = бунар

⁴⁰ ѳбла ф. = пус (убао)

⁴¹ филђн-кућа, филђн-чђк и сл. = позната кућа (човјек) и сл.

Сећеше мало, два° деа^н-три, и гори-му они што сећа°ше днومه: „Да тра°жиш ти њевџку цару да-ти-ју да° за жѣну.“ „Како ја° да тра°жим њевџку цару?“ рече^{а^н}. „Тако — гори — ка°-ти ја° ка°жем.“ И дн-му-ју тра°жи! И дн-му-ју даде. И дна њевџка-се беше дѣвет пѣти^к удавала и никак^ев домаћин не мѣгаше с-њѣм осунѣт^{а²}, но сви бјѣу мртви. Он-је љзе и лѣже љвечер ш-њѣм у ѣдају. И они штѣ-га научио на тѣ, пѣже тѣ-га чѣва° пѣноши. И кѣ^а заспаше, излѣже јѣна змија из устѣјук ѣнојзи њевџки да изије ѣнога домаћина. И ови штѣ-га чѣва° пѣтеже нѣжи-цома: ѣкиде-јо гла°ву. И љтро дни зраво, ништа-му нѣ-би. — И тѣ-се чѣ е осунѣо зѣт царов зраво. И пѣкоше тѣпови на градове. И ка°же сѣ^а-т они: „Тра°жи љзин^{а³} цару да ѣдемо кѣћи.“ И цар-му гори: „Зашто ти да ѣдеш кѣћи? Ја°-ти да°ју сараје ођѣна.“ Ка°же дн: „Нѣмам љзе^{а^н} од-ѣца више да сѣдим.“ И дн-му да(д)не двѣ мѣ^аске цѣкине^{а^к} да љзме и кренѣше да ѣдућ ѣба зѣ^аном. И кѣ^а дођѣше близу ѣник грѣбове^{а^к}, ка°же-му они: „Да починемо мало. Јѣсмо-ли-се удружили да дѣлимо свѣ наполи штѣ-нѣмо стѣн?“ „А-да како-нѣмо дѣлит оѣб?“ ка°же они штѣ-је љзо њевџку царову. „Тако — рече — јѣну мѣ^аску љзми ти, јѣну ја°.“ „Дѣбро одѣлисмо пѣре, но жѣну како-нѣмо дѣлит? Аѣли-ју љзми ти, аѣли-ју дај мѣне.“ „Не велѣ° тѣ, но и ѣѣ да дѣлимо наполи. Уфа°т-ју за јѣну рѣку да-ју раѣпимо овр гла°ве до дѣле: јѣну половѣцу-ћу ја°, а јѣну ти.“ И дни пѣтегоше — јѣде^{а^н} за јѣну, а дрѣти за дрѣту рѣку. И ови ма°вну сѣ^аблом до гла°ве: фап! А дна се припаде и дна гла°ва о-змије љскочи: фап! „И ѣво — рече — жѣна сѣ^а тѣбе зрава. Хајт — рече — сѣ^а-т кѣћи! Срѣнѣ^{а^н}-ти пѣт бѣо, а мѣја кѣћа-е ођѣн у грѣбѣ.“

Тѣ-е бѣо дни мртви штѣ-му-е пла°тио крѣф. Теада°р-му-се он ка°за°^{а^н} е-дн тѣ.

21 ВУК

(Амѣт Дѣричић, 55 год.; МГ)

Бјѣсмо на јѣну клѣчину. И тѣмо вичу ѣѣца: јѣво вѣк! Стаде мало, ја поглѣда тѣмо: бѣгоми јѣво вѣк! Бѣсмо око тридѣсет лѣћи(к). Он ѣѣаше праѣо на-наѣ. И јѣде^{а^н} дрѣк наѣ ѣмаше јѣну пѣшку вѣјну. Ја зѣву ѣнога дрѣга. Гађе-га 4—5 пѣти^к. Прѣже они вѣк. Мѣну прѣка ѣѣкоик кѣзе^{а^к} и нѣ-напраи никакву штѣту.

22. ШАЛА

(Амѣт Дѣричић, 55 год.; МГ)

Иѣ^асмо ѣйс-Поле ба°рско и јѣво два° дрѣга грѣду љс-Поле. Ка°же Мѣјо Андрић: „Зраво, дрѣгови.“ Кѣ^а дођѣше насрѣ(д) мѣ^ане, рѣкоше: „Нѣсмо чувѣли кѣзе зѣ^аном, па-да-смо дрѣгови.“

^{а²} осунѣти = осванути (т. 55: е^а > у)^{а³} љзин, љзе^{а^н} м. = дозвола

23 ЗАИЕАЦ

(Младић из МГ)

Јџе^{ан} дџе^{ан} пџк да лџвим у Рџко(в) брџк, тџ-ми кренџше бизџини за^џјца. Ёво-га грџде праџ насре(д) мџне! Обрџток-му ја^џ пуџшку у-њџга да-га гџдим, тџ-ми не ужџже капсџла. Извџдик гарвџју⁴⁴ извџ^{ан}, те глџдам: бџше-ми шкрапнула на капсџлу.

По дрџги пуџт грџде заџе^{ац} на мџне и ја^џ стаџк дрџгу гарвџју. Те^аџ пуџт ми ужџже и у б џ к - и - г а (!), тџ-га стаџк у торбџцу. Грџдуџ ни(з)-Цафрџне, кџ^а дџк ге-Њџвица на-Грџбове, озрџк се у торбџцу: за^џјца-ми нџма! Кџ^а-ћу-се озрџт, џли торбџца џдрата — јџна шкрапница на-дно џџ. За^џјца-ми нџма, трџкњџ¹²-ми-је.

24. ПРЕКАНџСА

(Суџло Њџкезић, 56 год.; ВГ)

Ја^џ пџк јџн дџ^{ан} да чу^{ва}м кџзе. Јџна врџска^џше. Ја^џ-ју ва^џбџак. Њџра^к-ју за-козџма дрџзџма да-ми не-отрџкња^џ, џ-се боја^к да-ми не-оста^{не} извџ^{ан} да-ју не-уда^џви безџсник.⁴⁷ Вџше-ми бџше жџ^к џно кџзле ма^џло, за кџзу-ми нџ-бџше ста^џло. Она за^т¹⁸ застаџе да не врџска^џ, тџ-се бџше окозџла, бџше рџдила јџну јџрицу црвџну, јџну бџлицу џмаше џ-чело.

Ја^џ за^т мџсли кџко-ћу стаџт џме тџјзи ма^џли јџрици, кџ^а-ми ура^џ-сне и џна да-ју ва^џбџм за козџма дрџзџма, и стаџк-јџ џме — *џреканџса*.

25. ФџНОКА

(Суџло Њџкезић, 56 год.; ВГ)

Ја минџк јџн дџ^{ан} да чу^{ва}м џвце, бџк остаџвио кџзе да не чу^џмам вџше, бџк пџрасџ^{ан}. Те-ја минџк кџђе кџћа Ра^џмо^џћа, те ја ш-њџма у Крш Баџшин правџ^{ац}. Те-ја^џ иђџ^к при-онџм џвном штџ-ми нџсаше звџно, те га ва^џбџак, бџк-га научџјџ да-му да^џју кџрицу крџџа и ја ш-њџма у Водџцу. Те џне-ми излџгоше џзгоре џ-Лећу, тџ-ге обрџток за^т¹⁸ џзгоре на-пуџ Драџичића да-ми пџју вџде. И тџ дебџто⁴⁹ дџђе пџне, те ге пригнџк у-поточџћ о-Трџшњице^ак гџ бџџу два^џ дџџба вџџлик. Те ја^џ за^т застаџок кре^аџ-њџк да почџну (ја). Тџке за^џда вџка^џ-ме џџко. Џли то бџше нџна ба^џбоџа (рамџт имџла!). Она вџзда џма^џше адџт те вџка^џше ја^џко. Боја^џше-се да ге ја^џ не отрџкња^џм џвце те ја^џ-јџ-се озвџк: ‘џј мџре, ‘џј ја! И џна-ме пита о-кџђе: „Џмаш-и свџ џвце тџјџера?“ —

⁴⁴ гарвџја = чаура⁴⁵ џрџкњџи, џрџкњџи (алб.) = нестати⁴⁶ џџрџкњџи = нестати, изгубити се⁴⁷ безџсник = вук⁴⁸ за^џџ = затим, послџје (т. 273)⁴⁹ дебџто = управо, баш (т. 294)

„Јѣсу, мѡре, јѣсу, само она штѡ-се јучѣра омладила није одѣна.“ — „Чуѡај те друге лепо, ѡна-е дошла дома. Глѣдај, синко, лепо да није безу̀сник, ја° бѣла“.

Преже-ми њѣшто ѡвце. Ке^а-ѣмо безу̀сник, те-ја° кршима за-њим до Плдче Маркоѣе и ја° за°т застаѡок тужера и у̀зек те-ге брдим за°т, ке^ат-ми није јѣдне тужера. Тако-ју здвја°к ѡну ѡвцу: *фйнока*. Ке^а ја° глѣдај за јѣном смрйкоком: бѣше-ми-е изйо безу̀сник.

26. ФРЕНГИ^а

(Суло Ни́кезић, 56. год.; ВГ)

Крену̀к-се ја° ла°ник да идим да дру у̀-Поле уцињско. Утоѡа-рисмо рѡбицу на кѡња. Ке^а пѡк на-Прлагу, паде-ми на°м: забраио-се^ам њѣшто дома. Ке^а ја° мисли: штѡ-смо забраили? Забраили-смо фрѣнге црвѣне (парадајз). Те ја° вика°: „О на°не-ја, пѡћи у̀зми у долѣ^ац на-гус јѣну кѡшицу фрѣнге^ак црвѣник и прати-ми-ге до Прлаге, ја-ну-ге чека°т ѡђѣна. Ке^а ѡми ма°ли бѣше-ми мину̀о волѡма испреѡа. Оми ма°ли-ме вика°ше: „О ба°бо!“ Ја му рѣкок: „Ео грѣду.“ Тако иђа°смо пу-Пѡла уцињскога, те куже Чѡци, те преко Пѣргоице, те правѣ^ац на Шкалѣзу, правѣ^ац у̀-Поле уцињско.

27. КѡШИЦА ФРѢНГЕАК

(Суло Ни́кезић, 56. год.; ВГ)

Ја° крену̀к јѣн де^ан да идим у Пѡле уцињско. Ја° замйк волѡве, ба°бо-ми мину̀ испрѣт. Ке^а пѡк на Прлагу, вика°-ме на°ница ба°бова: „О Сулеман! О Сулеман!“ — Ја°-се озвак и питак-ју: „Штѡ-ме вика°ш?“ — „Хајде, мѡре, дома, јѣну кѡшицу фрѣнге^ак-си забраио.“ Те-се ја° обрток да у̀зму кѡшицу фрѣнге^ак, остаик волѡве са°ме. Ке^а док на Прлагу — бйк да у̀зму фрѣнге — волѡве^ак-ми није. И ја° трчи — кѡшицу нѡсис у̀-руке — да уфа°тим волѡве и трчећ уфа°тик волѡве ге-куња Даја°ка. И ја° хѣрај-ге, хѣрај, те правѣ^ац у̀-Поле.

Ке^а ја° пѡк та°мо, пита ме ба°бо: „Гѣ-си бйѡ^а до се^ада, ти вра°т сломйѡ^а! Ке^а да уфа°тим волѡве, ѣво пѡне!?“ — Ја°-му рѣкок: „Обрну̀о-се^ам-се о-Прлаге пу-куње да у̀зму кѡшицу фрѣнге^ак, па-се^ам-се затѡ опозниѡ. Бѣк остаио волѡве са°ме, те-ми јѣде^ан бѣше трѣкња, те-ја° трчи за-њим докли-га на°к.“ И за°т-ми рѣче: „‘Ајде, ‘ајде, не ма°ри ништа! Доѡта-е рано ако-е срѣће.“

28. КУЛѢРА

(Јусуф Метановић, 65. год.; ВГ)

Е, синко мѡј, не остаје нико на ови свѣт. Кѡ-ће бйт у Кѡбилицу и у Кѡзѡак, ѡн-ће прѣтећ. Тѡ-е бйла кулѣра. Двйе-су кулѣре бйле: јѣдна

^а *фрдик*, ген. *фрдига* м. = парадајз

бијела и једна црна. Којога-е те^акнѹла она црна кулѣра, он-је одма т^рсио, а од-бијеле кулѣре-је претѣк^а. Па-су бјежали дѹђи о-кѹће^ак по-шѹмама да-се скрѣвају.

У-то брѣме-е била њѣкаква тѣца — пуistolдвица. Она-е ук^ала ка чѣк и бранили-су-јо-се њојзи нѣжовима да ге не задави. Но су се снашли њѣки да сѣцају чакмаком и она-е одаљѹвала о-чѣка. Со-шѣм-су-се бранили.

29. КАКО СЕ СПРЕМА ЛАН (ЛЕАН)

(Старија жена из МГ)

Оне да-се-опѣре, да се смат^а на вјѹтке, па-ће да се снѹје прѣко мѣђе, па-ће да се навѣје на вратило о-стагиве^ак, па-ће да се увѣде у нѣти и брдо, па-ће да се ткѣ. Кѣ^а-се џтке, џне џпеда да-се опѣре, па-ће да излѣ(г)не пастаф.

30.

(Петровица Вретеничић, 72 год.; *З у и ц и*)

О ј^абуко зеленѣко,
Л^ајеп-ли-си р^от р^одила,
На-три г^ране три-ј^абуке,
На четв^рту с^око сѣди.
С^око глѣда р^авно п^оље
Ге св^атови к^итом г^рѣду,
Ј^енѹ (нѣ^кесту) в^оде
Ни вел^ику ни м^алену,
Ст^ару св^ату до-пој^аса,
Младожѣ^ни ј^ено(м) л^иком и прел^иком^а.

31. ГРАДѢЦ (Г Р А Д Ђ А Ц)

(Петровица Вретеничић, 72 год.; *З у и ц и*)

Краљѣца-је г^рат напрајала. Вик^ала-е у Вѣцкои^не: „Гѣ-су-ви јунаци?“
Озвале-су-се жѣне: „Нѣјесу д^ома.“ — „Ајде, т^у-се вѣзда жѣне озије-
вале“ — (рек^ла је краљѣца). — Па-е вик^ала у Д^умези^не јунак да д^ође
ге-џна. Џни-су рѣкли: „Не м^оже, ч^оп-је.“ А краљѣца-је рѣкла: „Вѣзда
ч^опи б^или.“

32. ВУК

(Петровица Вретеничић, 72 год.; *З у и ц и*)

Ч^увак у планину под-Г^рабник јагнѣне и џвце: јѣдно шѣсет б^равик.
Д^оше мѣђу б^раима т^ри в^ука и р^анише-ми јѣну џвцу, л^аком-је ост^аише
ж^иву. П^очѣх да в^икам и п^отпуно-ми г^рло з^амуче. Д^игоше-ми јѣнога

^а1 Послѣдњи стих значи да млада одговара младожењи и ликом и преликом.

овна и одраше-му пб прве лопатице. Гдре срѣтоше чобани дне вѣкое и дни пушташе онога овна. Болоала-се(м) више о-десе(т) дѣнек дт-стра⁴²а *ийје*⁶² вѣкое⁶³.

33. МѢКУЛА МАЛИ⁶⁴

(Испричао Дур-ацо Мѹјић, 75 год.; *Т у њ е м и л и*)

Мѡкулу Малога у чѣте зарѡбе Црмнйчани. И ништа му нијесу учинѣли, но су га заустали у Црмйцу и дѡбро су га држали. Вратили га нијесу. Алйл Беѡов послао-је за Дѹра Бйбезића да дѡђе код Алйлове кѹће. И рѣкне му Алйл: „Дѹро, јѣси-ли чујаѡ од-Алйлу? Њѣга-га не вратише ни га посѣкоше.“ Вѣли Алйл Дѹру: „Да пѡђемо и да уфатимо јѣдног жйвог Црногѡрца.“ А Дѹро му рѣче: „А кѡ да пѡђе?“ Рѣче му Алйл: „Ја и тй, дрѹги нико. Но пѡђи кѹћи па се сигурај и изйди на-пут, па-ћу и ја йзаћ.“ И Алйл је йзаше⁶⁵ и нашли се у *йушу*. И кренули-су ѡко три-ѹре пѡ-подну. Пѡшли су прѣко Пѡдик и грлом од Мѹжица у Лйнске Пѣпиће. Дѡшли су у близйну тѡровак. Тѹ-је бйла јѣдна пут-лага, не главни пѹт. Сакрйли су се у *лишићу* код путлаге. Тѹ-ге (= им) свануло.

Дѡшло врйјеме дѡ-се стока пѹшти ѹ-пашу. Јѣде⁶⁶н Црногѡре⁶⁷ц дошѡ п р е д с ѡ м и м њ ѡ м а на-тѹ путлагу. Они-га из онѡга зак-лѡна уфате за пѹшку, за друже, и зарѡбу-га. Рѣкне Дѹро: „Да-му-ѹз-мемо пѹшку“, а Алйл: „Нѣ, нѡго йди пред-њйм, а ја-ћу одйт за-њйм и чуваћу-ге.“ Утолико накуша Црногѡре⁶⁸ц да Дѹра убије. Дѹро се нађе при сѣбе, дйгне-му пѹшку, пѹшка пѹкне у-вйс. ѹзму-му друже и дѡђу са-шњйм у Тођемйле. Живјѣли-су 3—4 дѡна у Туђемйле тйјем Црногѡрцем, шетали-су и у-Бѡру. И онда су писали писмо у *Лймјане*: „Јѣде⁶⁹н наш војник је тамо, нѣ-знамо штѡ-је с-њйм, но и јѣде⁷⁰н ваш је оѡмо. Нѣка бѹде по воли вашој: ако-ћете дѡ-ге (= их) врати⁷¹мо, дѡ-ге врати⁷²мо; ако-ћете да ге посйјечемо, да ге посйјечемо; вй њѣга, а мй-ћемо оѡдга.“

Дрѹги дѣ⁷³н су вратили отѹда Мѡкулу са дружом праѡ дѡма. Овй Тођемйли су пратили и вратили тѡга њйова до прѣко границе, близу *Лймјане*⁷⁴.

ЗАКЉУЧАК

1. Мрковићки дијалекат, најархаичнији црногорски говор, представља периферијски дијалекатску оазу чије су везе са нашим говорима биле мале још у току средњег вијека, а од г. 1571, када је овај крај заједно са Баром пао под турску власт, — те су везе биле још мање, заправо сасвим незнатне. Послије исламизације Мрковића у току XVIII вијека те везе су сасвим прекинуте. Кад се узме у обзир да смјенѣ старог

^{62, 63} Рефлекс *йолугласника* је скоро чисто *е*.

⁶⁴ Иако је приповједач изразити представник туђемилског говора, његов језик је у неким случајевима дотјерац према књижевном језику.

становништва на терену Мрковића скоро није ни било, онда се с правом може рећи да овај говор репрезентује добро један наш локални дијалекат из XVI и XVII вијека.

Међутим, млетачка управа у Бару 1443—1571. и турска 1571—1878. имале су јак утицај на говор Мрковића, нарочито у лексици. И албански је утицај на овај периферијски говор био јак, нарочито послјије доласка Турака и исламизације Мрковића.

2. Оно чиме мрковићки говор скреће на себе пажњу у поређењу с вокализмом других црногорских говора — јесте извјесна специфичност у изговору вокала e^a (< њ), потпуно оригиналан развитак дугог *јаиша* (дйјете, дѣише, дѣше), лабијализација дугог *а* (ка^аза^а, т. 24), дифтонгизација вокала *е* и *о* под дугосилазним акцентом (*рѣиѣи*, *мѣвси*), непотпуна уједначеност у сажимању самогласника (*иисао* и *ииса*, *рѣке^а* и *рѣко*), тенденција ка губљењу неакцентованих самогласника на апсолутном почетку и у средини ријечи [(и)сид^ачник, ж(и)в^аина], прелажење неакцентованог *о* у *а* (*маишка*, *идиала*), утицај палаталних сугласника на прелажење вокала *а* у e^a и *е*, као и вокала *у* у *и* (крај > *крѣ^ај*, страњ > > *сирѣ^ањ*, можда *ј њ р е б и ц а* > *јѣребица*, ваљати > *велѣи*, чарапа > > *черѣи*, причајућ > причајућ > *иричајућ*, акуз. *ју* (< *јж*) > *ји*).

Посебно треба истаћи потпуно скраћивање неакцентивованих дужина у мрковићком говору (*нарди* < *нарѣд*, *брач* < *брач*).

3. Рефлекс полугласника у мрковићком говору је e^a , тј. отворено *е* чија артикулација иде у правцу вокала *а*: *бѣ^ача*, ген. мн. *бѣ^аче^аве^ак*, *мѣ^аска*, ген. мн. *мѣ^асе^аке^ак*, *ојѣ^ане^ак* и *ојѣ^ане^ак*, ген. мн. *ојѣ^ане^аке^ак* и *ојѣ^ане^аке^ак*, *снѣ^ава*, *иѣ^аиша* и *иѣ^аиша*.

Стабилност у артикулацији овога вокала је постојана, тако да су одступања у коријену сасвим ријетка: *бањок* < *бѣ^ањак* — биће утицај градског говора, *бѣ^аѣ^ањ* < *бѣ^аѣ^ањ* — утицај дисимилације, *снѣ^ава* < *снѣ^ака* — утицај асимилације у вокативу *снѣ^аве* < *снѣ^аве*, а *иѣ^аиша* < *иѣ^аиша* — утицај непотпуне асимилације.

Међутим, у суфиксима за творбу ријечи ова одступања су нешто чешћа: *ки^амек*, *кашел*, *ндкеи*, *сидлец*, *лѣчен* и сл. Три именице: *чешѣл*, *Македѣнец* и *скакалѣц* — гласе само тако, тј. имају *е* мјесто e^a .

Мрковићко (и зубачко) e^a , упоређено са истим вокалом у другим црногорским говорима (a^e , a), представља несумњиво старију фазу у развоју полугласника.

4. Цјелокупна грађа о дугом *јаишу* показује да је данашњи изговор претежно екавски: *дѣше* (79): *дѣше* (14): *дѣише* (1) — *дйјете* (6): *дйјете* (5): *дйјете* (2). У 74 ријечи с дугим јатом јављају се чисте екавске варијанте око 1300 пута, а чисте ијекавске — око 150 пута.

С обзиром да се у овом говору сажима у *е* и група *ије* која не потиче од дугог *јаиша* (ниједан > *нѣде^ан*, прионути — преко *п р и ј е н у т и* > *ојренуи*), сматрам да се дуго јат најприје развило у *и(ј)е*, а затим је сажимањем дало *е*. Према томе, екавизам дугих слогова у овом говору је секундарна појава (*дѣте*, *млѣко*, *песѣ^ак*).

38. У инстр. једн. и ген., дат., инстр. и лок. мн. придјевско-замјеничке промјене преовладали су сасвим наставци меке промјене: *иџим црним трном*, од *иџик рањеник*, с *иџима иџе^аницама* општома, по *ониџа друзима*.

39. Компаратив на *ји* и *иџи* замијењен је компаративом на *ли* (< *љи*, према *иџуџли* и сл.): *жџуџли*, *блџдли*, *вџиџли*, *брџжли*, *грџкле*, *сиџдрли* и сл. Комп. *чиџиле* (< *чист-ље*) показује да је изведен од позитива уз обавезну асимилацију *сљ* > *шљ*. Зато уопштавање наставка *ли* (< *љи*) можемо сматрати доста старим, вјероватно старијим од XVIII в. (т. 16 овог Закључка).

40. Разлика између *одређеног* и *неодређеног* придјева сведена је на малу мјеру. Наиме, одређени придјев се употребљава као атрибут и са значењем *одређености* и са значењем *неодређености*: *бџли пикџт*, о(д)-*слџиога* црџва; *лџиџ* (= добар) мџме^ак дџђе за сџт и черџк.

У вези с придјевским видом двије појаве заслужују нарочиту пажњу: а) повремена употреба *краџег* (неодређеног) придјева са значењем одређености — и б) повремена употреба *дужег* (одређеног) придјева у именском предикату:

а) *Дџбџо* брџк (ороним); дџној јџрици *мџ^оли*; ово је песџ^ак, о н џ^а и с џ т е^а н из Улџиња;

б) Таџе^ав-е чџкаџ, *црџни*; не мџже бџт зџ^ат *јџки*; и сџ^а(д) тџ стџју два кџмена: јџде^ан је *црџни*, а јџде^ан *бџли*.

41. Поред дијалекатског датива-локатива једн. *мџне*, *иџџбе*, *сџбе* — очувао се облик *мџ^ане* (< *мџнџ*), који се употребљава не само као датив-локатив него и као генитив-акузатив једн. личне замјенице 1. лица.

42. У инструменталу једн. личне замјенице 1. и 2. лица и повратне замјенице још се чувају облици *мџну*, *иџџбу*, *сџбу*.

43. Енклитички датив мн. личних замјеница 1. и 2. лица гласи *ни* и *ви*, а акузатив *не* и *ве*.

44. У акуз. и локат. једн. мушког и средњег рода личне замјенице 3. лица употребљава се облик *њџ^ам*, који је постао сажимањем старог скузатива *њџ* и локатива *њџемџ*. Овај облик показује да се глаголска реакција почела губити док се још изговарао полугласник у отвореном слогу.

45. Ген. једн. личне замј. 3. лица за жен. род гласи у западном дијелу овог говора *њџџе* (< *јеџ^а*).

46. Акуз. једн. личне замј. 3. л. за жен. род гласи *јџу*.

47. Енклитички акуз. мн. личне замј. 3. лица за сва три рода гласи *ге*: *тџ-ге* дочџкаше. Овај облик служи и као енклитички генитив мн.: *мџло-ге* има.

48. Од синтаксичких особина треба споменути удвојену замјеницу у дат. и акуз. једн. и мн. за све три личне замјенице: *Мџ^ане-ми-е* *лџ^оника*

био љ-овце. Мја-јо њџзи нџсимо. Ја°-ше шџбе позн^ају. Оне^ај дџм-ју њу не вади. Ја°-ве чекам *вдс.* Пит^аћете-ге њџк.

49. Поред *кџ* говори се каткад и *шкџ*, поред *њџко* — *њџико*, поред *њџко* — често *њџико*.

50. Генитив од *шџџ*, *њџшџ* и *свџшџ* гласи: *чеџа*, *њџчеџа*, *свџчеџа* (св^ачеџа).

51. Мјесто *њен* и *њихов* употребљава се генитив личних замјеница: *њџ сџсра*, *њџк сџсло*.

52. Показне замјенице гласе: *шџџ^ај* и каткад *шџџ^а*, *овџ* и врло ријетко *овџ^ај*, *онџ* и доста често *онџ^ај*.

53. Облици *шџџ^а*, *овџ^а* и *онџ^а* у ген. једн. и ном. мн. жен. рода и у акуз. мн. муш. и жен. рода — представљају, вјероватно, давнашња утицај придјевске промјене на замјеничку.

54. Врло ријетки су примјери за промјену бројева 2—4: *дџдва* *а*нџелима, *чеџирима* вјџрома.

55. Код глагола I—V Белићеве врсте чува се у 1. л. једн. презента наставак у: *грџду*, *џмру*, *вџшу*, *зџву*, *џру*, *сџју*, *грџју*, *дџгну*, *чеџју*, *вџџрују*, *к^аџсу*, *шџшу*.

56. На 3. лице мн. презента додаје се доста често партикула *ћ* под утицајем глаголског прилога садашњег, који се обично твори тим наставком: бра°ви *џјућ*, жџне *нџсећ*, џни *к^аџућ*, *жџућ*, *шџућ* и сл.

57. Поред књижевног *јџди*, *вџди* — употребљава се чешће стари атематски императив *јџђи* (*шџ*), *вџђи*.

58. Поред обичне забране: *немџ иричеџи* — постоји нарочита конструкција за појачану забрану: *немџ да си му иричеџо!*

59. Инфинитив је сасвим обичан без наставка *и*, а врло риједак са тим наставком: бџк-ће *дџи* лепо (= добро), немџ-га *сџћ*, благо-ће *исџдсџи*; ја-ћу-ти *ириџиџи* каџју.

60. Под утицајем основе презента постали су ови инфинитиви: *забрањџваџи*, *вџџџваџи*, *каџџџваџи*, *шџџџџџваџи*, *зџџџџџваџи*, *досаџџџваџи*, *дочекџџваџи* и сл.

61. Аорист глагола *моћи* има дијалекатски и књижевни облик (сем 2. и 3. лица једн., које има само дијалекатски облик): *моџк*, *моџд-ли*, *моџсмо* и м џ г о к , м џ г о ш е .

62. За имперфекте *нџсјак* и *шџџја°к* види т. 20.

63. Глаголи којима се основа инфинитива завршава на самогласник *а* творе трпни придјев наставком *шџ*: *зџџ^ошџ*, *вџџшџ*, *зџк^{ла}шџ*, *обеџшџ^ошџ*, *укоџшџ^ошџ*, *оџл^ач^{ка}шџ^а*.

73. Прилог (= *предлог*) *ге* + *номинатив* врши службу предлога код с генитивом и предлога *к* с дативом: Не^аћ^{ас} *ге-ја̄*, сѹтравече *ге-ш̄ӣ*. Пдшли су *ге-гос̄ид̄ар*.

Ова конструкција представља *калк* према истовјетној конструкцији у албанском језику (*te une*).

74. Цјелокупна грађа из овог говора показује да су се *инструментал* и *социјатив* изједначили. То изједначење је извршено уз именичке ријечи — у корист инструментала, а уз замјеничке ријечи — претежно у корист социјатива:

мавне с^аблом, фусни га *дш̄њом* у огр̄иву, т^апуда су лов̄или мр̄ежом̄а — ја-се^{ам} убио пр̄епелицу *со-ш̄бм̄ иушком*, *ш̄д̄ишмо с-дном* *вддом*;

м̄ину *вол̄дма*, прича *књ̄азом*, пође *ш̄џом* и *мд̄иџером*, в̄и трг̄ујете *Р̄еком* и *В̄иром* — пође *се^а-ш̄њима*, *со-ш̄ӣм чов̄џком*;

ч̄ек *бр̄а^ддом*, жаба *кдром* (корњача), вап̄ор *дгњом*, опе^анци *жс̄у-глома* — Јаудија *су-бр̄адом* (једини примјер).

Сматрам да је до овог стања дошло на следећи начин: најприје је социјативна категорија захватила благо псеудосоцијативну и инструменталну, а затим су ове двије посљедње категорије, потпомогнуте донекле фонетским приликама (ја^оја *с̄иром*, ч̄ек *зуб̄има*), истисле социјативну конструкцију из свих категорија овога падежа. Према томе, мрковићки говор је у развиту инструментала и социјатива прошао кроз фазу у којој се данас налазе староцрногорски говори, а затим се сасвим приближио стању у говору Галипољских Срба.

75. а) Предлог *о* се употребљава за мјесно значење са старим обликом *локатив̄а мн.* (данас *ген. мн.*) само уз именицу *иуш̄*: Мјераш ли нар̄дт *о-иуш̄ове^ак*? И тако *о-иуш̄ове^ак*, по п̄тоима — св̄и знају *нашки*. Мислим да ови примјери јасно доказују да је наставак *е^ак* у *ген. мн.* — доспио из локатива *мн.*

б) За разлику од других црногорских говора, предлози *ио* и *ири* се овдје употребљавају скоро искључиво с новим обликом локатива (*ио заб̄елима*, *ири ш̄ӣма с̄иранома*, а само једанпут: *ири ш̄ӣк ил̄днине^ак*), што значи да је рано прекинут контакт у развиту између мрковићког и сусједних говора (зубачког, спичанског).

в) Предлог *ио* се употребљава са *инструменталом* као допуна уз глагол *ирд̄иш̄ӣ* (слати): Прати *ио-њ̄им*. Кӯран је пратио *ио н̄д̄иш̄им иејгамб̄ером* цџелому свџту.

Предлог *ио* с *инструменталом* има и *начинско значење*: Ић̄џла-е *ио-зл̄де^ам иуш̄иом*. У Црну Гдру се с̄уди *ио дбичајом црногдрским*.

Инструментал уз глагол *ирд̄иш̄ӣ* стоји због сличности са *социјативом*, а инструментал за начин због сличности са *иросекуш̄ивом*.

г) Због гласовног једначења предлога *ири* и *ири(д)* (< пр̄џд) почело се *ири* употребљавати и са инструменталом: Опрен̄у-се кр̄џк *ири ш̄еис̄ӣји* и Остане п̄џа коре *ири-њ̄бм*, *ири ш̄еис̄ӣјом*.

76. Мрковићки говор нема оне епске снаге којом се одликују наши динарски говори. Зато је његова реченица често једноставна, без богатства у сложености и инверзији. Међутим, једна врста типизираних екскламативних реченица је доста честа и има за сваки случај мање-више утврђен облик. Тако кад се прилази моби на гумну и орачима, каже се: *Чувâ-ви бôк рâмена! Чувâ-ви бôк снâзу! Сировâ-џи, драче! Сировâ-ви* (ваљда: рамена)! — Кад се некоме жели породична срећа, каже се: *Бôк-ви чувâ лûђе! Бôк-ви чувâ јунâке!*

За паратаксу је карактеристично гомилање везника *и* и *џе*. Овим везницима често почињу нове реченице, при чему они означавају садржајну повезаност своје реченице са претходном. Да не бих гомилао дуге примјере, упућујем читаоца на приложене текстове: за везник *и* текст *Крф*, а за *џе* текст *Фџока*.

Мрковићки говор нема особито развијену *хиџоџаксу*. Врло су ријетке посљедичне реченице, а још рјеђе допусне. Дешава се чак да добар приповједач зависну реченицу у инверзији везује везником *и* са главном реченицом, па се стиче утисак да су то за њега копулативне реченице:

Кџа лџгоше ђни у душџк — *и* ђн вџка° из грла да ђни не чџју: „Свеште-се.“ — Кџа пџђе на јџдну вџду мџтну — *и* застаде тџјера. — *И* ђн пџтајућ — *и* нџђе га.

Па ипак у хипотакси овог говора има врло интересантних појава. Тако везник *ли* има каткад *временско* значење (Мрче *ли*, завџва), а везник *да* — *џоџенцијално*, које је врло ријетко и у народним приповијеткама [*Да* ге (= им) мџњаш вџду, трајаће ти дџго]; прилог *џкле* може вршити службу *временског везника* (*џкле* пџју кџкоћи, не мџгу заснџт); везник *ка°* врши службу везника *како* (Вџш *ка°*-е бџла) и везника *као џџо* (Ради *ка°* причамо).

77. У архаичне синтаксичке црте овог говора иде и употреба прилога садашњег у служби окамењеног партиципа: Убџше га *сиџћ* (док је спавао, на спавању).

78. *Аорисџ* је најчешће претеритално вријеме у овом говору. Он се употребљава врло често у синтаксичком индикативу и релативу за проповједање. У оба слгчаја аористом се казује скоро искључиво доживљена радња:

Бџ тџ и *умџа°* (= нестале), нџђе га нџ-би. — Сџа бџ оџџен, *мину* вџге. — Шџћур, *мину* зџма.

Бџк ге-Тайр Асџнов да џшту кандџл. Зџа°т о-Тайра *џџк*, *сиџгоше* ми нџге, тџ-се *слоџџк* под онџ грабойцу.

Модални аорисџ се употребљава у кондиционалу, и то редовно мјесто футура егзактног у зависној реченици с везником *ако*, а често мјесто футура у главној реченици:

Ако *џџде*, *џзе*; ако не *џџде*, не *џзе*. — Ако не *радџсмо*, не *имџсмо*. — Ако *вџра* мџне, вџраће цџо свџт.

Тако је *модални аорисџи* проузроковао потпуно губљење футура егзактног у мрковићком говору.

79. Имперфектом се казује доживљена прошла радња неограниченог трајања: *Грѣџа^оу* јѣроплами, па *гдѣ^оу*. *Срѣ^ок бјѣше*. Да-бѣк се^ачува^о. — *Кѣ^а љјаше* лѣба, *свѣраше* му мѣзика.

Кад се имперфекат употребљује за садашњост, дакле мјесто презента, онда има *модално значење*: 1. Оћеш ли да топиш? 2. *Ћѣ^ок* (= хоћу, хтио бих). — *Їмаше* ли сѣ^от? (= имаш ли, *можда* имаш...).

90. Историјски перфекат без помоћног глагола (*Ћица олеџиџла*, а дѣте *џмрело*) употребљава се само у 3. л. једн. и врло ријетко у 3. л. мн., а то је почетни стадијум у развојку ове варијанте перфекта.

За разлику од аориста и имперфекта, којима се казује доживљена радња, *џриџојѣдачким џерфекџом* се казује радња позната по чувењу, посредством другога.

81. Плусквамперфекат с *биџах* одговара потпуно аористу и имперфекту, а са *био сам* — перфекту:

а) *Кѣ^а пѣк гѣре*, *кѣзлиѣс^ак нѣје*. *Бѣу џрѣџиџали* (= нестали).

б) *Отѣ^ац ми се ожениџ три гѣдине по Црногѣрцу*. *Посѣѣен је био* *кѣ^а*-се ожениџ.

82. а) Инфинитив стоји као допуна уз неке глаголе непотпуног значења и често се замјењује везником *да* + *џрезениџ*: Не мѣгу *да зна^ом* тѣ. Не умѣју (1. л. једн. през.) *да ти каџу* (1. л. једн. през.).

Таква замјена је доста честа и у футуру: *Сѣм-ћу да џдѣу*. Нећеш *да креџаш*. — Сматрам да је ово аутохтона мрковићка црта која се развила под утицајем врло живе конјунктивне реченице с јаком футурском нијансом: *Ајте, да се скуџи-ће* Горѣна.

б) Мислим да се у слѣдећим примјерима огледа стара *суџинска констџрукциџа* уз глаголе кретања: Он се дѣже да га *џдѣје* у *б џ џ*. *Мѣш-ми дѣћ* в *ѣ ѣ*? *Сѣ^агну* се *ш џ д р к а џ*.

83. Мрковићки говор чува архаичност и у рјечнику јаче него ма који други локални црногорски говор: *гѣлица* (чавка), *зѣје^ац*, *кѣми*, *кѣџи* м., *кѣсма*, *кѣџи* м., *лѣс* м., *ѣскрџи* м. (млински чекић), *ѣѣс* и *ѣѣс* (само као топоним), *брѣџиџи* (братов), *лѣче^ан*, *греѣѣџи* (долазити), *зѣѣмеџиџи* (1. запамтити, 2. опазити).

Као одраз туђег утицаја и исламизације, у овом говору се и данас употребљава неколико стотина страних ријечи: претежно турских, затим албанских и романских.

II

84. Мрковићки говор је рељефно издиференцирана језичка оаза, која се осјетно разликује и од својих најближих сусједа — зубачког и спичанског говора. С друге стране, његова српскохрватска структура је толико изразита да се не може ни помишљати на то да је *мрковићки*

био периферијски говор у току XV и скоро читавог XVI вијека. А то нам потврђују и етнографски подаци из новије литературе, који указују на постојање српског становништва на терену данашњих Анамала прије њихове исламизације (А. Јовићевић, Црногорско приморје и Крајина, стр. 34—36 и 68).

С обзиром да се најизразитији архаизми мрковићког говора налазе разасути, истина у малој мјери, по околини Бара све до границе паштровског говора, — ми бисмо могли закључити да је мрковићки дијалекат централна област једног нашег старог говора који се протезао од планине Сутормана до ријеке Бојане. Врло је вјероватно да се та дијалекатска област простирала преко данашњих Анамала до предграђа Скадра, гдје се додиривала са врло блиским говорима данашње Крајине и Враке, који су допирали до Скадра и знатно дубље у сјеверну Албанију. Подаци које је дао С е л и ц е в потврђују ово, али нису довољни да бисмо могли реконструисати све црте тог старог говора око Скадра и јужно од Скадра. Нажалост, ми немамо ни описа оног говора којим су говориле и вјероватно још говоре старе скадарске породице српског, односно црногорског поријекла.

85. Читав низ подударности између данашњег мрковићког говора и призренско-тимочког дијалекта указују на извјестан паралелизам у развоју ових удаљених дијалекатских области. Такав је архаични наставак у у 1. л. једн. презента (иду, кажу, умру), мрковићко *зџеџ* и *зџеџ* и јужноморавско *зајаџ* и *зајеџ*. Још је значајнији паралелизам у иновацијама, као што су: 1) акуз. мн. *Грце* и *Турце*, 2) прелаз именица жен. рода IV врсте у I врсту (кѣв, ген. кѣва м.), 3) замјенички облик *ге* за акуз. и каткад дат. мн. (у јужној Србији *ги* за оба споменута падежа), 4) придјев *блѣде^ан*, 5) инф. *џргџваи*, *куџваи* и сл., 6) партицип *изџубен* (али само: г р а ђ е н и сл.), 7) прилог *гџ* (< кџџ), 8) честа замјена инфинитива везником *да* + *џрезени*, 9) логичка конгруенција: *џоџше* вџска и сл.

Према садашњем стању наше дијалектологије, ја бих тешко могао примити као чињеницу — дијалекатски контакт између Мрковића и околине Призрена преко Скадра и сјеверне Албаније. Што сам имао да кажем о том, ја сам рекао у чланку: *Је ли џосџојао екавски говор у југоисточној Црној Гори и сјеверној Албанији* (ЈФ XXVI). Међутим, није искључено да је такав додир заиста постојао у вријеме наше средњовјековне државе и првих деценија турске управе (вјероватно до краја XV вијека, а можда и нешто дуже). За евентуални такад додир не може послужити као доказ екавски изговор *дугог јаџа* у мрковићком говору, јер је то секундарна појава.

86. Мрковићки дијалекат пружа драгоцену грађу за историју и дијалектологију српскохрватског језика. Он нам рефлектује старију варијанту полугласничког рефлекса (*e^а*) него већина осталих црногорских говора; он потврђује такође да се облик *мџ^ане* из датива-локатива преносио и у генитив-акузатив, за шта нема потврде у нашим старим споменицима; мрковићки говор показује да је било врло старог утицаја

придјевске деклинације на замјеничку (*ӣӣје^а* и *ӣӣје*); овај говор још добро чува стари наставак *у* у 1. л. једн. презента и стару супинску конструкцију уз глаголе кретања; он показује осјетну архаичност у синтакси глаголских облика: има врло живу употребу аориста, а плусквамперфекат чува разлику између облика за доживљеност (бијах) и недоживљеност (био сам).

Неке дијалекатске црте овог говора карактеришу га као посебан идиом са јако израженом индивидуалношћу. Такав је консонант *з*, развитак $\bar{ѣ} > e$, мека придјевско-замјеничка промјена, компаратив на *ли*, замјенички облици *њѣ^ам* и *ге*, конструкција *ми с њим*, албански калк *ге + номинатив*, уопштавање инструменталне конструкције у социјативу итд.

Гледан као цјелина, мрковићки говор пружа драгоцене податке за историју српскохрватског језика, за могуће међудијалекатске односе са призренско-тимочким и за међујезичке односе са *иџурским* (бројна лексика; дјелимичан утицај на палаталан изговор сугласника *ш—ж* и *ч—џ*), са *венецијанским* (лексика, лабијализација дугог *а*) и са *албанским* (скраћивање неакцентованих дужина, $\bar{љ} > л$, десоноризација звучних сугласника на крају ријечи, конструкција *ге + номинатив*, лексика).

Резюме

Лука Вуйович

МРКОВИЧСКИЙ ДИАЛЕКТ

Мрковичи — черногорское племя, принявшее ислам в XVIII веке, живёт на плоскогорье на юг от города Бара. В XV и XVI веках, в течение более 140-а лет, его представители находились под властью Венеции, а затем более 300 лет под властью Турок (1571—1878). Их связи с черногорским побережьем на север от Бара никогда не были развитыми, а после прихода турок они почти прекратились. Такая ситуация задержала развитие местного наречия у Мрковичей, в то время как усилилось иностранное влияние на этот говор: венецианское, турецкое и албанское. Мы здесь дадим краткое рассмотрение особенностей диалекта Мрковичей, и наряду с этим обратим внимание на характерные черты иностранного влияния.

В конце мы укажем также на некоторые важные совпадения между этим говором и призренско-тимочским диалектом.

1. Тогда как в остальных черногорских говорах рефлекс редуцированного гласного — гласный звук ряда *a* (*ʔ > a^e*), в говоре Мрковичей на этом месте находится гласный звук ряда *e* (*ʔ > e^a*): *бѣ^aча*, родительный множественного числа *бѣ^aче^aве^aк*, *дѣ^aн*, *де^aнѣ^aс*, *лѣ^aн*, *мѣ^aгла*, *оѣ^aне^aк*, *сѣ^aн*, *шѣ^aмница*, *шѣ^aшиа*; *јечѣ^aм*, *овѣ^aн*, *вјѣ^aше^aр*, *дуге^aче^aк*. Очевидно, что мрковичское *e^a* представляет более старый вариант рефлекса редуцированного гласного, чем черногорское *a^e* (*a*). Албанское *ā* не могло влиять на мрковичское *e^a*, потому что оно гораздо ближе варианту *a^e* (*a*), чем варианту *e^a*.

2. Весь материал о *долгом яѣ* показывает, что в настоящее время преобладает экваское произношение: *дѣ^aше* (79 примеров), *дѣ^aше* (14 примеров) — а *дѣ^aѣ^aше* (6 примеров), *дѣ^aѣ^aше* (5 примеров). В 74 лексемах с *долгим яѣ* появляются чисто экваские варианты около 1300 раз, а чисто иекваские — около 150 раз. Несмотря на то что существует несколько примеров экваского произношения *короткого яѣ* (*примѣ^aр*, *нѣ^aвѣ^aшиа*, *зѣ^aбио* (*зѣ^aбел*) — род. ед. числа *зѣ^aбела*, иногда *дѣ^aвѣ^aјка* и *шѣ^aраш*) — нельзя доказать, что Мрковичи являются самой западной зоной сербских экваских говоров, которые, якобы, были распространены от города Призрена через северную Албанию до самых Мрковичей.

Наоборот, примеры как: *нѣ^aде^aн* < ниједе^aн, *оѣ^aренуѣ* < пријенут < < прионути — показывают, что фонетическая группа *и(j)e* сжимается

в е (=э). Это значит, что и долгое *яиѣ* в начале развилось в *и(ѣ)е* (весьма вероятно со слабым *ѣ*), а затем произошел переход *и(ѣ)е* > *е*.

Примечание. — Вся система *сжайиия гласных* в этом говоре показывает, что оно происходит в пользу гласных большей сонорности: *ао* > *а* (крепао > *крей̄а̄*), *ео* (< ѣл) > *о* (ддио), *ео* (< ел) > *о* (узео > *ѣзо*), *еи* > *е* (Уссин > *Усѣн*), *ои* > *оѣ* (Мрковић > *Мр̄коѣћ*). Этому вполне отвечает и переход *и(ѣ)е* > *е*.

Может быть, это упрощение началось ещё в XVIII веке, когда Мрковичи приняли ислам, потому что это событие привело к прекращению сношений с христианским населением в окрестностях Бара, а усилило связи с албанцами, принявшими ислам, живущими на юге от Мрковичей.

3. Лабиализация долгого *а* слышна выразительнее всего под долгим насходящим ударением (*зла̄ѣѣо*), но лабиализовано также и безударное *а*, которое раньше (перед сокращением безударных долгот в этом говоре) было долгим (*ка̄з̄ай̄и*, *дбла̄к*).

Я думаю, что лабиализация является следствием венецианского влияния на этот говор в XV и XVI веках. Это подтверждается и таким же фонетическим явлением в соседних говорах черногорского побережья (Луштица в Боке, Паштровичи, частично Спич), которые тоже находились под влиянием венецианского диалекта. Я также считаю, что лабиализация мрковичского долгого *а* была закончена в XVII веке.

4. Хотя и выглядит, что дифтонгизация гласных *ѣ(ѣ)** и *ѣ(ѣ)* (*жѣде̄ан* > *жѣ̄де̄ан*, **пѣтѣ̄ак* > *иѣ̄иѣ̄ѣ̄ак*, **пѣсѣ̄ак* > *иѣ̄е̄сѣ̄ак*, *бӯѣј*, *нӯѣс*) представляет параллельное и тождественное явление с лабиализацией, я считаю, что оно появилось гораздо позже, в последней фазе сокращения безударных долгот (*иѣ̄иѣ̄ѣ̄ак* и очень редко *иѣ̄е̄иѣ̄ѣ̄ак* < **пѣтѣ̄ак*), а во всяком случае после упрощения группы *и(ѣ)е* в *е* (=э) [*пи(ѣ)есѣ̄ак* > *пѣсѣ̄ак* > *пе̄сѣ̄ак*]. Принимая во внимание релятивную хронологию лабиализации долгого *а* (XVI—XVII в.), так же как и упрощение группы *и(ѣ)е* в *е* (=э) [XVIII в.], — можно предпологать, что дифтонгизация выявилась во второй половине XVIII века, может быть в конце XVIII и в начале XIX века, т. к. это явление не особенно распространено (см. т. 22. настоящей работы).

5. Этот говор тяготеет к редукции и потере безударных гласных на абсолютном начале и в середине слова: (о)*сйрагуша*, (е)*лѣйрика*, (и)*сй̄дчик*, (и)*сй̄дрија*, (и)*нѣкција*, (и)*збр̄ай̄и*; *зб(о)р̄ай̄и*, *Сул(е)м̄ан*, *ѣн(у)ѣра*, *ѣ-р(у)ке*, *С(у)лем̄ан*, *м(и)р̄исай̄и*, *плѣй(и)во*, *сѣч(и)во*.

6. Согласный *ӣ* выпадает фонетическим путём в группах *сй̄в* и *сй̄р*: *св̄а̄р*, *ср̄а̄на*, *сѣсра*, а согласный *д* в группах *здр*, *ждр*, *дн*, *дњ* и *дл*: *зр̄а̄ф*, *жр̄ебѣ̄ац*, *ӣдне*, *ср̄ѣњи*, *сѣло* < *седло*, *укол̄ак* < *вукодлак*.

7. В примерах нового и новейшего йотирования слышны иногда *ӣ* и *ѣ* вместо *ћ* и *ђ*: *ӣѣрай̄и*, *кй̄ѣӣ* < *хтјети*, *р̄ѣдак*, *гр̄ѣѣе*, *ѣѣца*.

* В настоящее время нет безударных долгот в этом говоре.

8. В мрковичском говоре имеются три варианта л: *велярное* (л̄), *высокое* (л) — которое происходит от л̄ и с которым отождествилось каждое другое л во всех позициях, где оно произносится (кроме велярного) — и л̄ которое получено палатализацией л перед *е, е*, и*.

а) Велярное л (л̄): *могѝла-могѝлу, бѝла-бѝлу, жѝгла-жѝглу, буѝѝло* (сверло), *коломбѝћ; Албанѝја, ѝлва, бѝлдеза, Балкѝн, дѝлма, калкѝн, чалѝја; Анѝдолија, Клѝзна***, *чакѝли; бѝвол, Жуђѝл, кайѝѝл* (алб., проход), *ѝрѝокал* (лимон), *сандѝл* (лодка), *чакѝл, вѝл* (но: кандѝл, кинѝтѝл, пѝсеѝл).

Вопреки мнению некоторых наших и иностранных славистов, которые в велярном л черногорских говоров видят архаический пережиток, считаю это новой чертой, развившейся после XV века под влиянием албанского языка.

б) Высокое л (л): *гребула, грклѝн, крѝл, лѝѝо, лѝђи, сѝѝбла, Пѝ-лоѝћ* < Павловић. Здесь албанское влияние несомненно.

Думаю, что примеры нового йотирования (див-ји > дѝбли, здрав-је > здравле) показывают, что л̄ ещё произносилось в мрковичском говоре на границе XVII и XVIII веков.

в) Совсем редки примеры нового л̄, которое развилось под албанским влиянием: *мѝље, мѝљи, кѝљеѝч, кѝљеѝ*.

9. Согласного *х* нет в мрковичском говоре. В начале слова оно исчезло без замещения (*ла̄°д, дђу*). В середине слова вместо него стоит *в* (*мѝва, гревѝѝа, мѝѝева*) или *г* в системе падежей (орѝк, род. падеж ед. числа орѝга). В конце слова *х* > *к*: *орѝк, аорист ка̄°зѝк, имперфект прѝча°к*.

Фонетические замены согласного *х* в этом говоре показывают, что *х* в нём исчезло как отдельная фонема раньше чем в других старо-черногорских говорах, и то путем соноризации (*х* > *γ*, а затем *γ* > *г* или *γ* > *0*). Поэтому считаю, что здесь дело идёт о более старой соноризации албанского происхождения.

10. Сонант *в* исчезает в согласных группах: *вл* (*лѝдар*), *вљ* (*зрѝлле* < здравље), *вн* (*крѝѝк*), *вњ* (*гла̄°ња*), *вск* (*мркѝски*), *кв* (*смѝка*), *свј* (*седѝк*), *сѝв* (*цѝрсѝѝо*).

11. Умеренная и не особенно частая палатальность согласных *ч* - *ѝ* и *ш* - *ж* может быть архаизмом, а точно также и влиянием албанской и турецкой фонетики: *рѝѝи, ѝѝѝа, кѝѝѝа, жѝѝѝе*.

12. Десоноризация звонких согласных в конце слова полностью закончена: *гѝлей, жѝѝф, срѝк, гла̄°ѝѝ, луѝѝѝ, ѝѝкмѝс*. Если мусульманское собственное имя *Мемѝѝѝ*, род. падеж *Мемѝѝѝа*, отражает мрковичское произношение в конце слова в период принятия ислама (середина XVIII века), то можем сделать заключение, что десоноризация конца слова наступала раньше середины XVIII века. Эта фонетическая черта является результатом албанского влияния на мрковичский говор.

** Село с албанским населением.

13. Согласный *з* вошёл в этот говор из венецианского диалекта и, может быть, из албанского языка, а затем появился в славянских словах: *бизѝн*, *бронзѝн*, *шиѝанза* (лошаденка), *зѝдно*, *зѝдра*, *зѝно*.

14. Имена существительные типа *сѝма* часто получают в имен. и винит. падежах ед. числа окончание *н*, а вместе с тем переходят в мужской род: *сломио се слѝмен*, *чи-ѝе слѝмен*?

15. Из-за совпадения имен. и творит. падежей ед. числа (окончание *ом*) некоторые имена существительные женского рода IV группы переходят в муж. род, в I группу склонения. Примеры: *крѝф* (твор. падеж *крѝвом*), *жѝуч*, *јѝсен*, *ма^асиѝ*, *иѝѝроѝи*, *ѝи* (< *рж*), *сѝф* (= *сѝ*).

16. Имена существительные с мягкой основой мужского рода в твор. падеже ед. числа и во множ. числе имеют окончание твёрдых основ: *учѝиѝелом*, *кѝњом*, *нджѝом*, *мѝ^ачѝом*, *вѝом*, *иѝлом*, *ја^ајѝом*, *мѝром*, *дружѝом*, *бѝјѝови*, *гѝњѝови*, *зѝчѝови*, *крѝлови*, *мѝшѝови*, *цѝрови*.

17. Вместо обычного окончания *е^к* в род. падеже множ. числа некоторые существительные I группы принимают окончания *ик* и *ијук*: *иѝуѝиѝк*, *брѝвиѝк*, *ја^аиѝк*, *гѝведѝиѝк*, *кѝленѝк*, *уѝсиѝиѝк* и *уѝсиѝиѝјук*, *уѝвиѝк* и *уѝвиѝјук*, *враѝиѝиѝк* и *враѝиѝиѝјук*.

18. В склонении имён прилагательных и местоимений совсем упорочнились окончания мягкого склонения: *иѝиѝм црѝниѝм трѝном*, *о(д)-иѝиѝк рѝњѝениѝк*, *с иѝиѝма иѝѝ^анциѝма опѝтоѝма*, *по онѝма друѝзѝима*.

19. Сравнительная степень с окончанием *ји* и *ији* заменена сравнительной степенью с окончанием *ли* (< *љи*, например *иѝуѝиѝ-ли*): *жѝуѝиѝ-ли*, *бѝдѝоли*, *виѝиѝли*, *брѝжѝли*, *грѝкле*, *сиѝдрѝли*. Сравнительная степень *чиѝиѝле* (< *чист-ље*) показывает, что она построена исходя из позитива с обязательной ассимиляцией *сь* > *шь*. Поэтому обобщение окончания *ли* (< *љи*) можем считать довольно старым, наступившим вероятно до XVIII века [см. т. 8, б) этого резюме].

20. Односложный (неопределённый) вид прилагательного хорошо сохраняется только в сказуемом, но и тут бывают отступления (*јѝде^ан је црѝни*, а *јѝде^ан бѝли*).

21. Помимо диалектного дательного-предложного пад. ед. числа *мѝне*, *иѝѝебе*, *сѝбе* сохранилась форма *мѝ^ане* (< *мьнѝ*), которая употребляется как дательный-предложный и родительный-винительный ед. числа личного местоимения 1. лица.

22. В творительном падеже ед. числа личного местоимения 1. и 2. лица и возвратного местоимения ещё сохраняются формы *мѝну*, *тѝбу*, *сѝбу*.

23. Энклитический дательный падеж множ. числа личных местоимений 1. и 2. лица гласит *ни* и *ви*, а винительный — *не* и *ве*.

24. В винительном и предложном падежах ед. числа муж. и сред. рода личного местоименич 3. лица употребляется форма *нѝ^ам*, которая

возникла слиянием старого винительного *њь* и старого предложного *њемь*. Эта форма показывает, что глагольная рекция начала теряться в то время, когда редуцированный гласный ещё произносился в открытом слоге.

25. Винительный падеж ед. числа личного местоимения 3. лица жен. рода гласит *ју*.

26. Энклитический винительный падеж множ. числа личного местоимения 3. лица у всех трёх родов гласит *ге*: *тѹ-ге* дочекаше.

27. Упомянем здесь употребление двойного местоимения, хотя этот вопрос и относится к синтаксису: *Мѣне-ми-е* бѣо ѱ-овце. *Ја°-ше идѣ* познѧ ју. *Питаћете-ге њѣк*.

28. Употребляются ещё и формы местоимений *ѣко*, *њѣшко*, *ниѣшко*.

29. Вместо *њен* (её) и *њихов* (их) употребляется родительный падеж соответственных местоимений: *њѣ сѣсра*, *њѣк сѣло*.

30. Указательные местоимения гласят: *ѣѣ°ј* и *ѣѣ°а*, *овѣ* и *овѣ°ј*, *онѣ* и *онѣ°ј*.

31. У глаголов I—V склонений (по Беличу) сохраняется в 1. лице ед. числа настоящего времени окончание у: *грѣду*, *ѹмру*, *зѣву*, *ѡру*, *ѡйгну*, *чѹју*, *ѣѣшу*.

32. К 3. лицу множественного числа настоящего времени часто прибавляется частица *ћ* под влиянием деепричастия настоящего времени: *бра°ви ѣјућ*, *жѣне ѡсећ*, *ѡни ка°жућ*.

33. Помимо литературного *јѣди* и *вѣди* — чаще употребляется архаическая повелительная форма *јѣђи* и *виђи*.

34. Помимо обычного запрещения: *немѡ ѣричѣѣ* — существует особая конструкция с усиленным запрещением: *немѡј да си му ѣричѡ*.

35. Под влиянием основ настоящего времени образовались неопределённые формы: *зобрањѹвай*, *кажѹвай*, *зѣйшиѹвай*, *дочекуѹвай*.

36. Аорист глагола *моћи* гласит *могѣк* (как и в других черногорских говорах) и *мѡгок* < *могох* (как в литературном языке).

37. Страдательные причастия *кѹѣен*, *удрѡбен*, *углѡвен*, *сломеѣна* — образовались под влиянием *мѣшен*, *ѣѹжен* и т. п., следовательно морфологическим путём.

38. Характерны наречия: *гѣ* (< *къдѣ*), *ѣнге* (в другом месте), *гѣйнге* (где-то в другом месте), *ѣѹјера* (< *ту-је-ра*) и сложные слова *свећесѣле* (когда нет солнца и лунного света) и *свећенѡдвор* (когда есть солнце и лунный свет).

39. Характерна конструкция *ми с њѣм* (= я и он): *Прѣчасмо Мујом* (= ја и Мујо); *Погодише се ѡн с њѣм* (= он и тот другой).

40. Под влиянием албанского языка развилась конструкция *ге + + именительный падеж*: *Не^аѣ^ас ге-ја* (= у меня), *сѣтравече ге-ѣи* (у тебя).

41. Социатив сравнялся с творительным падежом: *мину волѣма*, *прича књаѣом*, *чѣк бра^одом*, *жаба кѣром* (черепаша), *вапѣр дѣном* (пароход).

42. В паратаксисте характерно нагромождение союзов *и* и *ѣе* (смотри тексты *Кѣф* и *Фѣнока*). Я считаю это несомненной архаической чертой.

43. В мрковицком говоре гипотаксис не особенно развит. Весьма редки придаточные предложения следствия, а ещё более редки придаточные уступительные предложения.

Необходимо заметить, что союз *ми* имеет иногда значение времени: *Мѣче ми*, *завѣва* (вук), а союз *да* — потенциальное значение: *Да ге* (= им) *мѣнаш вѣду*, *ѣрѣјаѣе-ѣи дѣго*.

Наречие *ѣкле* может выполнять функцию союза для обозначения времени: *ѣкле ѣдѣу кѣкоѣи*, *не мѣгу заснѣи*.

44. Архаично употребление деепричастия настоящего времени в роли старого причастия: *Убѣше-га сѣуѣ* (= пока спал, во сне).

45. Аорист употребляется чаще всех остальных прошедших времен в этом говоре. Больше всего он встречается в синтаксическом индикативе и в релятиве, при повествовании. Его модальное употребление в условном наклонении вызвало полную утрату будущего второго времени: *Ѡко вѣра мѣне*, *вѣраѣе чѣо свѣи*.

46. Историческое прошедшее время без вспомогательного глагола (*Тѣца олейѣла*, *а дѣѣе ѣмрело*) — употребляется только в 3. лице ед. числа и очень редко в 3. лице множ. числа, что показывает начальную стадию в развитии этого варианта прошедшего времени.

47. Плюсquamперфектом выражается действие, которое всегда предшествует другому действию в прошлом. Плюсquamперфект с *бижа* показывает пережитое, а с *био сам* — непережитое действие: а) *Кѣ^а ѣѣк гѣре*, *кѣзлѣѣек нѣје*. *Бѣу ѣрѣѣнѣати* (потерялись); б) *Оѣѣѣци ми се оженѣо ѣри гѣдине ѣо Црногѣриу*. *По о с ѣ ѣ е н је б ѣ о кѣ^а-се оженѣо*.

48. Неопределённая форма часто замещается союзом *да + настояще-е время*: *Не мѣгу да знѣ^о м ѣѣб*. — *Сѣм ѣу да ѣѣѣу*. — *Нѣѣеш да кѣре ѣ ѣи*.

49. Мне кажется, что этот говор сохранил супин при глаголах движения: *Ѡн се дѣже да га ѣѣѣе у б ѣ ѣи*. — *Мѣи-ми дѣѣ в ѣѣѣ*? — *Сѣ^агну-се шѣѣркаѣи*.

50. Этот говор сохраняет несколько сербохорватских архаизмов, как напр.: *зѣѣ^а*, *кѣми м.*, *кѣѣи* (= комната) *м.*, *лѣс* (= лес для крыши) *м.*, *лѣчѣм* (голоден). Но в нем есть и много иностранных заимствований: романских, албанских и в особенности турецких.

возникла слиянием старого винительного *њь* и старого предложного *њемь*. Эта форма показывает, что глагольная рекция начала теряться в то время, когда редуцированный гласный ещё произносился в открытом слоге.

25. Винительный падеж ед. числа личного местоимения 3. лица жен. рода гласит *ју*.

26. Энклитический винительный падеж множ. числа личного местоимения 3. лица у всех трёх родов гласит *ге*: *тѹ-ге* дочекаше.

27. Упомянем здесь употребление двойного местоимения, хотя этот вопрос и относится к синтаксису: *Мѣ^ане-ми-в* бѣо *ѹ-овце*. *Ја^о-ше* *ѡдбе* позна^оју. *Пита^анете-ге* *њѡк*.

28. Употребляются ещё и формы местоимений *ѡко*, *њѡко*, *ниѡко*.

29. Вместо *њен* (её) и *њихов* (*их*) употребляется родительный падеж соответственных местоимений: *њѣ* сѣсра, *њѡк* сѣло.

30. Указательные местоимения гласят: *ѡѣ^аї* и *ѡѣ^а*, *овї* и *овѣ^аї*, *онї* и *онѣ^аї*.

31. У глаголов I—V склонений (по Беличу) сохраняется в 1. лице ед. числа настоящего времени окончание *у*: *грѣду*, *ѹмру*, *зѡву*, *ѡру*, *дѡгну*, *чѹју*, *ѡѡшу*.

32. К 3. лицу множественного числа настоящего времени часто прибавляется частица *ћ* под влиянием деепричастия настоящего времени: *бр^ави* *ѡјућ*, *жѣне* *ндсећ*, *ѡни* *ка^ожућ*.

33. Помимо литературного *јѣди* и *вѡди* — чаще употребляется архаическая повелительная форма *јѣђи* и *вѡђи*.

34. Помимо обычного запрещения: *немѡ* *ѡричайї* — существует особая конструкция с усиленным запрещением: *немѡј* *да* *си* *му* *ѡричаѡ*.

35. Под влиянием основ настоящего времени образовались неопределённые формы: *зabrinaѹвайї*, *кажувайї*, *зайишѹвайї*, *дочекувайї*.

36. Аорист глагола *моћи* гласит *моѡк* (как и в других черногорских говорах) и *мѡгок* < могох (как в литературном языке).

37. Страдательные причастия *кѹѡен*, *удрѡбен*, *угл^авен*, *сломе^ана* — образовались под влиянием *м^ашен*, *ѡѹжен* и т. п., следовательно морфологическим путём.

38. Характерны наречия: *гѣ* (< кѣдѣ), *ѡнге* (в другом месте), *гѣѡнге* (где-то в другом месте), *ѡѹjera* (< ту-је-ра) и сложные слова *свећесѣле* (когда нет солнца и лунного света) и *свећен^адвор* (когда есть солнце и лунный свет).

39. Характерна конструкция *ми* *с* *њѡм* (= я и он): *Прїчасмо* *Муѡм* (= ја и Муѡ); *Погодїше* *се* *ѡн* *с* *њѡм* (= он и тот другой).

40. Под влиянием албанского языка развилась конструкция *ге + именительный падеж*: Не^ан^ес *ге-ја* (= у меня), с^утравече *ге-иш* (у тебя).

41. Социатив сравнился с творительным падежом: м^ину *волма*, при^ча *к^назом*, ч^ек *бра^о дом*, жа^ба *к^ором* (черепаша), вап^ор *о^гном* (пароход).

42. В паратаксисе характерно нагромождение союзов *и и ише* (смотри тексты *Крф* и *Фйнока*). Я считаю это несомненной архаической чертой.

43. В мрковицком говоре гипотаксис не особенно развит. Весьма редки придаточные предложения следствия, а ещё более редки придаточные уступительные предложения.

Необходимо заметить, что союз *ми* имеет иногда значение времени: *Мрче ми, зав^ева* (вук), а союз *да* — потенциальное значение: : *Да ге* (= им) *м^енаш в^оду, ш^ра^је-иш о^уго*.

Наречие *о^кле* может выполнять функцию союза для обозначения времени: *О^кле и^дју к^око^ши, не м^огу зас^ну^и*.

44. Архаично употребление деепричастия настоящего времени в роли старого причастия: *Уб^ише-га с^иу^ћ* (= пока спал, во сне).

45. Аорист употребляется чаще всех остальных прошедших времен в этом говоре. Больше всего он встречается в синтаксическом индикативе и в релятиве, при повествовании. Его модальное употребление в условном наклонении вызвало полную утрату будущего второго времени: *Ако в^ара м^ене, в^ара^е ц^о св^еи^и*.

46. Историческое прошедшее время без вспомогательного глагола (*Т^ица о^лей^ила, а д^еи^е у^мрело*) — употребляется только в 3. лице ед. числа и очень редко в 3. лице множ. числа, что показывает начальную стадию в развитии этого варианта прошедшего времени.

47. Плюсквамперфектом выражается действие, которое всегда предшествует другому действию в прошлом. Плюсквамперфект с *би^јах* показывает пережитое, а с *био сам* — непережитое действие: а) *К^еа и^ок г^оре, к^оз^ли^ће^ак н^ије. Б^еу ш^ре^ин^али* (потерялись); б) *О^иш^еа^ц ми се о^жени^о ш^ири г^одине и^о Ц^рног^ор^цу. П^о с^е ђ^е н^е је б^ио к^еа-се о^жени^о*.

48. Неопределённая форма часто замещается союзом *да + наст^оящее время*: *Не м^огу д^а з^на^м и^ш*. — *С^ам ћу д^а и^до^ћу*. — *Нећеш д^а к^ре^иа^ш*.

49. Мне кажется, что этот говор сохранил супин при глаголах движения: *Он се д^иже да га и^до^ће у б^иш^и*. — *М^ош-ми д^оћ^и в^рћ^и?* — *С^еа^гну-се ш^идр^ка^и*.

50. Этот говор сохраняет несколько сербохорватских архаизмов, как напр.: *з^аје^ац*, *к^ами м.*, *к^ле^и* (= комната) *м.*, *л^ес* (= лес для крыши) *м.*, *л^аче^ам* (голоден). Но в нем есть и много иностранных заимствований: романских, албанских и в особенности турецких.

51. Между мрковичским говором и призренско-тимочским диалектом существует бесспорное сходство, и то больше в новшествах, чем в архаизмах. Напр.: *зѣječи* (мрковичский) и *зајац* (южно-моравский); 1. лицо ед. числа настоящего времени: *иду, умру, кажю*; переход некоторых имён существительных IV склонения в I склонение: *кѣв, варош* и т. п.; энклитика *ге* (мрковичский) и *ги* (южно-моравский) для дательного и винительного падежей множ. числа личного местоимения 3. лица; неопределённая форма *куй̆увай̆и* (мрковичский) и основа неопределённой формы *куй̆увано* (призренско-тимочский) и т. п.; страдательное причастие *куй̆ен, изгубен*; логическое согласование: *ймају народ̆и* (мрковичский) и *сед̆ију нарош̆и* (дяковачский); частичная замена неопределённой формы союзом *да* + *настойщее время* в мрковичском и полная в призренско-тимочском диалекте.

Но с другой стороны, приведённые сходства недостаточны для подтверждения мнения о совместном развитии этих говоров, хотя такую возможность нельзя категорически отрицать.

ИГРУТИН СТЕВОВИЋ

ШУМАДИЈСКИ ГОВОР У ГРУЖИ
С ОСОБИТИМ ОСВРТОМ НА АКЦЕНТЕ

Примљено на седници Научног већа Института за српскохрватски језик 15. IV
1969. године, и решено да се штампа у Српском дијалектолошком зборнику.

САДРЖАЈ

	страница
Литература	407

У В О Д

Претходна напомена	409
Дијалекатска припадност и територија	411
Гружанска јекавштина	413
Кратки узлазни акценат	419
Датив — локатив јединице на <i>-им</i>	424
Постанак шумадијског говора	429

ГЛАСОВИ

Алтернација <i>o/e</i> у наставцима	448
Сажимање вокала	451
Елизије	452
Глас <i>j</i> у интервокалском положају	452
Глас <i>v</i> у интервокалској позицији	454
Сугласник <i>x</i>	454
Упрошћавање сугласничких група	455
Асимилација и дисимилација	456
Презент глагола типа <i>бискайти</i>	456
Стање промене <i>Л > О</i>	456
Сугласник <i>ф</i>	457

МОРФОЛОГИЈА

а) *Именице*

Мушка имена	458
Мушка имена од мила	458
Акцент презимена	458
Женска имена	458
Надимци	459
Промена имена сродства	459
Мушка имена типа <i>Раде</i>	459
Вокатив именица на <i>-ар</i>	459
Генитив множине именица типа <i>цре</i>	459
Генитив множине <i>гдвѣдѣ</i>	460
Генитив множине од <i>око, ухо, њрса, ушта</i>	460
Промена и број именица типа <i>шелад</i>	460
Промена именица типа <i>баба, мајка</i> и сл.	460
Вокатив женских имена типа <i>Милица</i>	461
Присвојни придев именица типа <i>Милица</i>	461
Вокатив јединице именица типа <i>судија</i>	461
Промена и род именица типа <i>комунисѣ</i>	461
Вокатив јд. именица типа <i>кукавица</i>	461
Дат.-лок. јд. именица ж. р. с основом на <i>к, г, х</i>	461
Генитив множине именица типа <i>гривна</i>	461

Именице ж. р. на -а у бројној конструкцији	462
Наставак -ић (чић) за патрониме	462
Облици именица <i>јосић, јосао, госић</i>	463
Инстр. јд. именица 4-те врсте на -ом	463

б) Придеви

Промена придева	463
Промена присвојних придева	464
Промена описних придева	465
Именичка промена код придева	467
Покретни вокали код придева	467
Компаратив	468
Суперлатив	468
Девербативни придеви типа <i>шиваћи</i>	468
Придеви <i>мушки</i> и <i>женски</i>	468
Придев <i>божи</i>	469

ц) Заменице

Датив-локатив <i>мене, тебе, себе</i>	469
Енклитике <i>ви</i> и <i>ве</i> од зам. <i>ви</i>	469
Употреба заменица <i>иша</i> и <i>ишо</i>	469
Употреба повратних заменица <i>себе, се</i> и <i>свој</i>	471
Облици и акценти заменица <i>сав, сва, сво (све)</i>	471
Повратне заменице <i>исти</i> и <i>сам</i>	472
Заменице <i>то, оно, све</i> и <i>себе</i> као појачане речце	474
Транспозиција говорних лица	474

д) Глаголи

Облици презента глагола <i>бити</i> и <i>хити</i>	475
Глагол <i>јушићии-јушићим</i> м. <i>јусићии-јусићим</i>	476
Глаголи са облицима по 3-ој и 1-ој врсти	476
Облици 3 л. мн. типа <i>сечу</i>	477
Облици помоћног глагола у потенцијалу	477
Сложени глаголи од <i>неси</i> у трпном придеву	477
Облици прилога садашњег типа <i>давајући</i>	477
Глаголи стања типа <i>остарии</i>	477
Облици глагола <i>врети</i> и <i>зрети</i>	477
Глаголи <i>врћи, мрети</i> и сл.	477
Глаголи типа <i>бискаии-бишићем</i>	480
Презент од <i>даи</i> и <i>знаи</i>	480
Глаголи типа <i>легаи-лежем</i>	480
Акцент прилога садашњег типа <i>седећи</i>	481
Облици глагола <i>изићи, сјајаћи, дуићи, крићи, сисаћи, мусти, јаси, икаи,</i> <i>бежаи, жахаи</i> и др.	482
Аорист	482
Имперфекат	486

СИНТАКСА

Номинатив апозитивни	489
Номинатив м. генитива објекта	489
Номинатив објекта у медио-пасиву	489
Номинатив у егзистенцијалним реченицама	491
Глагол <i>шребайи</i>	491
Генитив фамилије	491
Словенски генитив	492
Генитив игре	492
Аблативни генитив	492
Адјоминални генитив <i>од + генитив</i>	493
Генитив порекла <i>од + генитив</i>	494
Генитив времена	494

Предлог <i>код</i> са генитивом	494
Синтагме <i>у + генитив</i>	495
Временски <i>за + генитив</i>	495
Неки сложени предлози	495
Генитив субјекта у ингресивној конструкцији	496
Екскламативни генитив	496
Датив логичког субјекта	496
Посесивни датив	497
Финални <i>на + акузатив</i>	497
Прилози <i>где и куда</i>	497
Инструментал	497
Безличне реченице (типолошки)	500
Неки најобичнији примери хипотаксе	501
Модалне сложене реченице	501
Неки лексици	502

АКЦЕНАТСКИ СИСТЕМ ГОВОРА ГРУЖЕ

I. <i>Акцентни именица</i>	
Акцентат именица женског рода на <i>-а</i>	508
Акцентат именица мушког рода	538
Акцентат именица средњег рода	562
Акцентат именица ж. р. на сугласник	578
Акцентат имена мушких особа	583
II. <i>Акцентни њридева</i>	584
III. <i>Акцентни заменица</i>	600
IV. <i>Акцентни бројева</i>	605
V. <i>Акцентни њрилога</i>	607
VI. <i>Акцентни глагола</i>	608

У сїомен мојој мајци
Викторији-Вийи Сїевошић

ЛИТЕРАТУРА

1. Белић А., Акценатске студије I Београд 1914.
2. Белић А., Диалектологическа карта сербскога језика. Скуб. 1905.
3. Белић А., О српским или хрватским дијалектима. Глас САН, књ. 78 (1908).
4. Белић А., Штокавски дијалекат. Народна енциклопедија IV (1929) Ст. Станојевића.
5. Белић А., Периодизација српскохрватског језика. ЈФ XXIII (1958).
6. Белић А., Из новије акцентуације. НЈ II (1951).
7. Вуковић Ј., Акценат Пиве и Дробњака. СДЗБ X (1940).
8. Вушовић Д., Дијалекат источне Херцеговине. СДЗБ III (1927).
9. Даничић Ђ., Српски акценти. Београд 1925.
10. Ђорђевић П., Einiges über die Kano-Mundart im Königreiche Serbien, Archiv XVI (1894).
11. Ивић П., О говору галипольских Срба, СДЗБ XII (1957).
12. Ивић П., О неким проблемима историјске дијалектологије. ЈФ XXI (1956).
13. Ивић П., Дијалектологија српскохрватског језика. Нови Сад 1956.
14. Ившић Стј., Данашњи посавски говор. Рад ЈАЗУ, књ. 196 и 197. (1913).
15. Милићевић М., Кнежевина Србија. Београд 1876.
16. Московљевић М., Акценатски систем поцерског говора. Београд 1928.
17. Николић Б., Сремски говор. СДЗБ XIV (1964).
18. Николић Б., Акценти личних заменица. ЈФ XXIII (1958).
19. Павић А., Студије о хрватском акценту. Рад ЈАЗУ, књ. 59 (1881).
20. Решетар М., Die serbocroatische Betonung südwestlicher Mundarten. Wien 1900.
21. Решетар М., Der Stokavische Dialekt. Wien 1907.
22. Ружићић Г., Акценатски систем плевалског говора. СДЗБ III (1927).
23. Стевановић М., Систем акцентуације у пиперском говору. СДЗБ X (1940).
24. Стевановић М., Неки акценатски дублети. НЈ III (1952).
25. Стевановић М., О данашњем акценту аориста. НЈ V (1953).
26. Стевановић М., Акценат трпног придева. НЈ VI (1954).
27. Стевовић И., Један особит акценат придева код Вука, Даничића и у народним говорима. ЈФ XXVI (1964).
28. Стојановић Љ., Dialektologische Miscellen aus der Gegend von Vrnci im Krusévacer Kreise (in Serbien). Archiv XXV (1903).
29. Драгић М., Груза. СЕЗБ XXI (1921).
30. Петровић П., Живот и обичаји народа у Грузи. СЕЗБ LVIII (1948).
31. Цвијић Ј., Метанастасичка кретања, њихови узроци и последице. СЕЗБ XXIV (1921).

Остала литература наводи се у тексту.

ПРЕТХОДНА НАПОМЕНА

Овај мој рад о говору Груже рађен је као опис родног дијалекта, а уз то као говора који не одступа много од књижевног језика. Оба ова момента условила су унеколико посебну обраду материјала у раду. Како се из овакве обраде можда не види увек аутентичност грађе, даћу овде читаоцу податке о томе како сам до грађе долазио.

Грамматичка грађа из фонетике, морфологије и синтаксе дата је мање-више у грамматичкој систематици — наравно само особености говора које су унеколико друкчије него што су у књижевном језику. Сваки податак узет је из живог говора људи (сељака) мојега родног села Борча. Проверавање и фиксирање грађе, податка који сам запазио и хтео да унесем у рад, вршио сам, и по више пута, у слободном неvezаном разговору с људима мештанима — тако што сам им наметао разговор о пословима њиховог свакодневног живота или разговор са темама где ћу у разговору чути речи или облике речи који су ми потребни. Ја сам тамо познат човек и пријатељ, земљак, често школски друг и рођак, па су разговор и говорна ситуација увек били у највећој мери природни и верни. Дакле, ја сам ишао за одређеним материјалом, одређеним грамматичким особеностима овог говора за које сам знао или сазнао да постоје, а онда сам их фиксирао у живом говору на терену. У уверењу сам да је то најкориснији посао кад се обрађује говор ове врсте.

Грађу о акцентима овога говора ја сам дуже времена скупљао, поредио с Даничићевим акцентима речи и облика речи и систематски обрађивао према сличностима и разликама — део по део. А кад сам приступио писању текста о акцентима, задржао сам доследно ред излагања грађе који је код Даничића: прво Даничићева грађа и обрада, а онда грађа из говора Груже и моја обрада. Акцентска грађа, као и грађа из грамматичког дела рада, проверавана је такође, сваки податак, у живом говору људи села Борча. Наравно, речи су провераване по формацијским типовима грађења речи, а често и појединачни примери речи и облика речи — већ према важности податка.

Писац

У В О Д

Говор Груже припада млађим говорима новоштокавског дијалекта — екавског типа. Он улази у састав шумадијско-сремског дијалекта, онај део његов у централној Србији који чини тзв. *шумадијски говор*. Овај говор има четвороакцентску систему, нову деклинацију и све друге црте млађих новоштокавских говора, и у томе се слаже са млађим јекавским говорима југозападне Србије, а на другој страни јасно се одваја од старијег екавског говора косовско-ресавског, који му је на истоку.

Говор Груже се простире на територији слива реке Груже који се протеже од огранака Рудника код Враћевшнице па на југ до Западне Мораве код Краљева. Затворен у грузанској котлини између Рудника, Котленика и Гледићких планина овај говор је најтипичнији у свом средишном делу где су села: Борач, Претоке, Бумбарово Брдо, Гунцати, Кнић, Рашковићи, Драгушица, Брњица, Забојница, Гривац, Опланићи, Топоница, Кусовац, Бечевица, Брестовац, Бело Поље и др.¹

Са источне стране грузанском говору је сусед левачки говор, веома типичан косовско-ресавски говор у Србији. Границу према левачком говору чине планински венци Гледићких планина, који су развође Груже и Лепенице. Кад се пређе Вучковачка коса, у грузанским селима према Крагујевцу већ се могу срести примери старије акцентуације *ћуирија*, *чардје*, *цигळे*, *волдв*, *вейрџв*, *крмдча* итд. Исто тако у горњој Грузи, чим се прођу Љуљаци на путу за Крагујевац већ у селу Барама², могу се чути стари акценти. Затим, на крајњем југу, где је грузанска котлина отворена према моравској долини, у неколико грузанских села осећа се утицај говора трстеничке Жупе и Левча.

На западу грузанског говора су руднички говори, који су у много чему исти са овим говором, осим што су у њима нешто чешћи јекавизми него у грузанском говору.

На северу грузански говор има свој природни наставак у говору подрудничких села Шумадије (Рамаћа, Чумић, Страгари, Топола и др.), а затим даље у Колубари и Качеру. На једном појасу кроз централну

¹ Пункт за испитивање овог говора служио ми је Борач, моје родно место.

² Исп. грузанску ругалицу Баранима: „*Пошџрај крмдчу у думдчу и йонџси омлајдчу, да млајшимо глогдње, да наранимо сејње*“ (П. Петровић, Груза, СЕЗБ LVIII, 1948., 23.

Србију који се протеже од Западне Мораве код Краљева па иде на север до Саве код Обреновца — налази се шумадијски говор као најтипичнији у својој врсти и најкомпактнији у простирању. На овом појасу између старијих екавских и најмлађих јекавских говора — у подручним пределима — развио се један новији екавски говор који је представник најмлађих говора екавског типа новоштокавског дијалекта. У новијем свом развиту он иде паралелно с најмлађим јекавским говором Старог Влаха, на пример, а на другој страни тим новијим развиту јасно се одваја од косовско-ресавског левачког говора, као свог старијег брата.

Граница екавштине и јекавштине у Србији данас је знатно помакнута ка југозападу — више утицајем књижевног језика као језика школе, администрације и градова као центара просвете и културе. Први је М. Ђ. Милићевић повукао ову границу: „Дрина—Видојевица—побиље Цера и Влашића—Медведник—Маљен—Сувобор—Рудник — једном његовом косом водолеђом Груже и Лепенице — преко Мораве ка Чемернику и Голији“... (Кнежевина Србија, 1876, стр. 571). Ову границу је усвојио А. Белић, али је исправио Милићевића код границе грузанског говора, тако што га је припојио екавским говорима шумадијског типа (в. Диалектологическая карта 1905, стр. 27 и 44, затим приложеној карту). Та граница остаје и касније код А. Белића (в. Народна енциклопедија Ст. Станојевића IV, 1929, стр. 1072).³ Ова граница екавштине и јекавштине у Србији тачна је и реална само са историјске тачке гледишта и према стању ствари пре сто година. Уз то она је заснована на односу екавских и јекавских говора на терену, у њиховом природном положају као народних говора сеоског становништва. Превага екавштине и помицање њене границе данас далеко на југозапад није само знак снаге екавског говора као народног говора, већ је по среди и утицај књижевног језика, који смо горе поменули. Узимајући ово у обзир и „према својим личним проматрањима“ М. Московљевић је поставио овакву нову границу јекавштине у југозападној Србији: „Гучево — Борања — Јагодња — Соколске планине — Медведник — Повлен — вододелница Скрапежа и Каменице до Каблара и Овчара, где прелази Западно Мораву, па се опет хвата планинског била Јелица—Чемерно, а после иде Ибром“ (Прилози IX, 1929, стр. 112). Проф. М. Стевановић границу шумадијско-сремском поставља у југозападној Србији до Голије, Овчарско-кабларске клисуре, Рудника, Сувобора, Повлена, Маљена и Влашића и реком Јадром до Дрине, и каже да она „у западној Србији није потпуно одређена, јер има ијекавизама преко ње у шумадијским говорима, а и екавизама са ијекавске стране границе“ (Савремени српскохрватски језик, 1964, стр. 11). П. Ивић усваја Белићеву границу: Краљево—Ваљевске планине—Лозница (Дијалектологија с-хр. језика, 1956, стр. 66). Тачан одговор на ово питање моћи ће да се да кад се буду, после овог описа говора Груже, описали руд-

³ Мислим да је по среди непрецизна израда карата, кад код А. Белића у универзитетском уџбенику *Савремени српскохрватски језик I*, 1948, на приложеној карти између 24. и 25. стране, стоји да већи део говора Груже припада косовско-ресавском дијалекту. Али ова грешка је можда крива што исто налазимо и у уџбенику Брабел, Храсте, Живковић, *Грамајка* 1961. (в. приложеној карту).

нички и драгачевски говори, затим и ужички. Описи говора ових области треба да донесу и коначан и тачан одговор на питање о односу екавштине и јекавштине на овој територији Србије: и данас, а и историјски узето. Из овога треба да произађе и одговор на једно далеко-сежније питање, које се не тиче само ових говора већ целог шумадијско-сремског говора, а наиме: кад су се они развили у млађи новоштокавски говор и како су се развили, утицајем са стране или из сопствених средстава, природним развитком или услед пресељавања становништва — како се данас обично мисли.

Говор Груже несумњиво припада шумадијском говору, јер он има гласовне, морфолошке и акценатске особине као и шумадијски. Он има оне две карактеристичне црте шумадијског говора које други говору немају: а) наставак *-им* у дат. лок. јд. код заменица и придева м. и ср. рода и б) девијацију код ` акцента, који настаје преношењем " акцента с крајњег слога. Посебна карактеристика грузжанског говора, затим, јесу његови јекавизми. Ове три његове особине најпре ћемо описати. Тиме ћемо одредити и однос овог говора према суседним говорима: на западу према јекавском, на истоку према левачком, на северу према шумадијском.

Грузжанска јекавштина

Јекавштина у говору Груже данас представља чист анахронизам. Само особе старије генерације делимично говоре данас јекавски, чешће у кући и на раду, а ређе на јавном месту. Млађа и средња генерација говори екавски.

Ова јекавштина код Грузжана јавља се разбијена и фрагментарна, а не као говор доследан у системи свих својих црта. При том она је у много чему друкчија од класичне јекавштине. Она се, прво, често чува у посебним речима само, које имају вредност термина, или у посебним сталним изразима. Затим, као што смо рекли, она није доследан фонетски систем. Но ипак, она није страна грузжанском уху. Од ране младости ја сам слушао јекавштину, а делимично и говорио њоме. Касније ја сам је увек поредио са класичном јекавштином коју сам слушао и изучавао, и оно што ћу овде забележити о њој мислим да је у највећој мери верно. Све категорије које овде доносим проверавао сам по више пута у свом родном месту Борчу. Ево главних особина грузжанске јекавштине.

1. Неке речи у јекавском лику имају вредност термина, јер се екавски лик не налази: нпр. *йриеклад*, *йриелог*, *йриесек*, *ййоц* и др., а таквим се осећају и ове: *йльва*, *гњэздо*, *баљега*, *жлэзда*, *жлэб* — иако се може чути и *илва*, *гнездо*, *ба лега*, *жлэзда*, *жлэб*.

Исто тако у обраћању се говори *Дијетше!* или у сталном изразу *Е, моје дијетше!*, а у слободној употреби биће *детише*, *детише, детиша*, *детице* и сл. Исп. *Дијетше*, *кокоши ти йријетше*.

2. Најглавнија и најизразитија црта грузжанске јекавштине јесте *айсолушна йревага* рефлекса дугог *ѣ*-та над кратким, јер је у многим

позицијама *je* (< *ǃ*) замењено са *e* у говору оних који говоре јекавски. Затим, дуго *ǃ* под узлазним акцентом има *дифтоничку* вредност и другачију акцентуацију него што је у класичној јекавштини. Ово су главне фонетске и акценатске особености дугог *ǃ-ша*:

а) Дуго *ǃ* у корену двосложних речи⁴ које у екавском лику имају / акценат, као што су *река, њесак, млеко, бело, бесан* и сл. — у груганској јекавштини има вредност дифтонга *ие* са дугим узлазним акцентом на *и* које представља основу дифтонга: нпр, *ријека, бједа, свијећа, сјијена, цијена, мијена, сриједа, звиједа, вријежа; њјесак, њјевац, вијенац, сјерак, слијепац, лјевак, дријенак, лјейак; мјлеко, дјейце, вријеме, цријиво, вријесло, глијешо; вриједан⁵, њјјесан, њјријезан, њјријесан, бјесан, смјешан, рјивдак; бјело, лјейо, лјейо, нјемо; сјједа, блјједа, цјјела; мријеша, снјеша, дријеша, вријеша; затим: на ријеци, у бјједи, на сјијени, на цјјени, о мијени, на звијезди, на вријежи; у њјеску, на вијенцу, у мјјлеку, у цријеву* ИТД.

б) У тросложним облицима ова интонација дифтонга се мења, тако што основни вокал у дифтонгу постаје *e*, па је оно сад носилац / акцента: *ријекама, свијећама, сјијенама, сјиријелама, цјјенама, вријежама, звиједама, сриједама; вијенцима, слијешцима, њјевцима; цријевима, глијешцима; вриједнога, њјријезнога, бјеснога, смјешнога, рјјекнога* ИТД. Затим и испред дужине: *ријјка, свијјћа, сјијјена, сјиријјела* ИТД. *вријјног, њјријјног* ИТД.

Најомена. Само двосложне речи са *ǃрǃ-*, које смо већ наводили горе под 1), ремете ову доследност интонацијског односа дифтонга у двосложним речима и дифтонга у тросложним речима, однос *ие* : *ие*: нпр. *њријелог, њријесек, њријеклад* које вреде као термини, а затим и остале, као: *њријелеш, њријелаз, њријекор, њријјек, њријјер, њријјиб, њријјевоз, њријјеш, њријјшб, њријјшуй* ИТД.

в) Дуго *ǃ* у корену двосложних и једносложних речи које у екавском лику имају ^ акценат, као што су *сјено, снјг, лјш*, ИТД. — у груганској јекавштини има двосложну вредност *ие* са " акцентом на *и* а са дужином на *e* (Sic!): нпр. *сјјено,⁶ њјјешо, њјјело, вок. дјјеше; снјјг, бријјг, цвјјеш, цвјјеше, свјјеш, бријјш, цјјеш, вјјек, гријјх, дријјем, рјјез, бјјес, лјјек, мјјех, лјјш, зјјв; цјјв, рјјч; сјјвд, блјјвд, лјјш, слјјш, нјјм, бјјл, лјјш. цјјл* ИТД. Само: *дјје, нјје*.

г) У тросложним облицима ових речи, или тросложним од њих изведеним, добија се иста гласовна вредност као под б): дифтонг *ие* са ' акцентом на *e* (наравно ако у истом облику екавског лјка има ' акценат):

нпр. *сјјенима и сјјнја; бријјшови, вјјкови, гријјхови, дријјмови, рјјчима, рјјчш; дријјмаши, свјјшши, блјјшши, снјјшши, цјјшши, слјјшши, нјјшши, бјјшши, лјјшши се, цјјшши, вријјшши, њријјшши, дјјшши, лјјшши, зјјшши, мјјшши, мјјшши, цјјшши, цвјјшши, њријјшши, рјјшши, њријјшши* ИТД. И кад приме префикс, ови глаголи остају са овом интонацијом:

⁴ Број слогова се утврђује овде према екавском говору речи.

⁵ У говору Груге је и *ниједан, ниједна* ИТД.

⁶ У овом говору *ј* се губи у интервокалном положају ако је први вокал *и* (в. даље о томе на одговарајућем месту).

нпр. *задриѐмаѝи, излиѐчиѝи, олиѐиѝи, осиеѕеѝи, љоблиеѕеѝи, осниеѕиѝи, љроциѐдиѝи, ослиеѝиѝи, осниеѕиѝи, љоблиеѝиѝи, олиѐиѝи се, љроциѐдиѝи, извриѐѕаѝи, заѝриѐиѝиѝи, љодиѐлиѝи, љолиегаѝи, назиеваѝи се, љромиѐиѝи, измиѐиѝи, љромиѐаѝи, љрециѐиѝи, олиѐвиѝи, ориѐдиѝи, оѝриѐиѝи, оклиеваѝи, заѝодиѐваѝи, обиѐдиѝи* итд.

Ако у тросложном облику у екавском лику остаје $\hat{}$ акценат, у јекавском лику је двосложно *ие*, као под в): нпр. *ѝиѐѝиѝа, ѝиѐѝиѝа*. Иста вредност је ако у потоњем слогу дође дужина: *дриѐма̃м, ѕиѐди̃м, ѕвиѐѝи̃м, биѐѝи̃м* итд., као под в).

У свим облицима, дакле, ако је на корену $\hat{}$ акценат у екавском, у јекавском је *ѝѐ*: нпр. *ѕѐви — ѕиѐви, рѕчи — риѐчи, дриѐма̃м, дриѐма̃мо, дриѐма̃ше — дриѐма̃м, дриѐма̃мо, дриѐма̃ше, ѕѐди̃м — ѕиѐди̃м, биѐѝи̃м — биѐѝи̃м, леѝи̃м се — ѝиѐѝи̃м се, ѕѐѝа̃м — ѕиѐѝа̃м, врѕѕа̃м — врѕѕа̃м, ѝриѐѝи̃м — ѝриѐѝи̃м, деѝи̃м — диѐѝи̃м, леѕѕѐм — ѝиѕѕѐм, зѐѝа̃м — зѝѐѝа̃м, меѝа̃м — ѝиѕѝа̃м, меѝа̃м — ѝиѕѝа̃м, ѝлеѝи̃м — ѝѝиѐѝи̃м* итд.

д) Дуго *ѝ*, на послетку, у слогу после акцената има у гружанској јекавштини двосложну вредност *ие* (*ј* у овом положају се губи, као што смо рекли веѕ, и као што ћемо даље видети):

нпр. *ѝрѕциѐѝи, ѝрѕѝиѕ, ѝѝиѕ; ѝѝлиѐ, ѕбаѝѝиѕ; ѝриѕѕан, ѝриѕѝиѝан, ѕбиѕѕан, ѝѝлиѕѝа, олиѐѝиѕен, заѝлиѐѝиѕен, ѕѝѕиѐѝиѕен, ѕѕѝиѕен, ѕѕиѕѕен, ѕѝриѕѕѕѕен, излиѕѕен, ѕѝриѕѕен, раѝдиѕѕен, ѕриѕѝиѕен, ѕѝлиѐѝиѕен, ѝрѕриѕѕен, ѕѝриѕѕѕен; ѕѕѝиѕѝиѕ, ѕѕиѕѕѝиѕ, ѕѝриѕѕѝиѕ* итд. *ѕѕѝиѕѝи, ѕѕиѕѕѝи се* итд. — где је дужина на *е* вероватно из основних речи нпр. *ѝиѕѕѝиѕ-ѕѕѝиѕ, биѕѝиѕѝиѕ-ѕбиѕѕан, ѝиѕѕѝиѕѝиѕѝиѕ*, а код глагола према дугом акценату у инфинитивној основи: према *ѕѕѝиѕѝиѕѝиѕ, ѕѕѝиѕѝиѕѝиѕ, ѕѕѝиѕѝиѕѝиѕ* и *ѕѕѝиѕѝиѕѝиѕ, ѕѕѝиѕѝиѕѝиѕ, ѕѕѝиѕѝиѕѝиѕ* и сл.

Затим ови примери: *ѕѝиѕѝиѕ, раѕѝиѕѝиѕ; ѝѝѝиѕѝиѕ, ѕѝиѕѝиѕѝиѕ, ѕѝиѕѝиѕѝиѕ; ѕѝриѕѕѝиѕ, ѕѝриѕѕѝиѕ* (тако са *ѝ*), *ѕѝриѕѕѝиѕ, заѝѝриѕѕѝиѕ, ѝѝриѕѕѝиѕ, ѝрѕѝиѕѕѝиѕ, ѕѝриѕѕѝиѕ, ѝѝриѕѕѝиѕ, ѕѝриѕѕѝиѕ* и сл.

Ова одступања у изговору дугог *ѝ-ѝа* у гружанској јекавштини — као и одступања у вредности кратког *ѝ-ѝа*, што ћу одмах за овим показати — ја сам тумачио фактом повлачења овог изговора овде у овом периферном говору: јекавштина у повлачењу пред екавштином претрпела је извесне деформације у својим остацима и задобила овде извесне особине владајуће екавштине.

Тако примери под а) као што су *риѕѕа, диѕѝиѕ, ѝиѕѕаѕ, ѝриѕѕан, биѕѕо, мриѕѝиѕ* и сл. могли су настати, како у погледу стапања у један слог тако и у погледу ' акцената, према ликовима екавског изговора: *реѕа, деѝиѕ, ѝѕаѕ, ѝриѕѕан, беѕо, мриѕѝиѕ* и сл.

Примери под б) као што су *риѕѕама, виѕѝиѕма, ѕриѕѕѝиѕма, врѕѕѝиѕѝиѕѝиѕ* и сл. наслађали су се на екавске ликове са ' акцентом на *е* које је непосредно испред наставка: *реѕама, ѝѕѕѝиѕма, ѕрѕѕѝиѕма, врѕѕѝиѕѝиѕѝиѕѝиѕ*, са кога се (са наставка) пренео овај акценат, док је у суседном левачком био на наставку: *реѕа̃ма, ѝѕѕѝиѕ̃ма, ѕрѕѕѝиѕ̃ма, врѕѕѝиѕѝиѕ̃ма*, што је могло подупирати позицију овог акцената.

О изговору и писању *ʋ-ѡа* у српскохрватском језику (Archiv XIII, S 591 — 597).

Решетар, прво, констатује да се, по Вуку, пише *ријѣка*, *бијѣда* итд. па додаје одмах затим „но ја нигде и ни од кога нисам могао чути такав изговор...“ „јер заступање дугог *ʋ-ѡа* двосложним гласовним скупом са „слабим“ кратким акцентом на *е* апсолутно не постоји“ (S. 592). Као објашњење и тумачење ове појаве код њега стоји: „Напротив, ја сам долазио до убеђења да се према у језику стварно постојећем *ѡѡ-јело*, *бијѣли* итд. искомбиновало, и да путем паралелизма *ѡѡло : ѡѡело : ѡѡјело = рѣка : река : ријѣка*, треба да се има и *ријѣка*, *бијѣда*“ (С. 592).

После овога Р. установљава три основне вредности дугог *ʋ-ѡа* у јекавштини:

Прво, кад *ʋ* стоји под „јаким“ акцентом, оно може остати дифтонг *ѡе : ѡено*, *ѡиело*, *ѡиѡо* итд. или се развити у два слога: *сѡјено*, *ѡѡјело*, *лѡјѡо* итд. — „при чему, као иначе (нпр. *био : бил*, *дао : даи* итд.), сваки од два вокала прима половину трајања ранијег вокала“ (S. 593).

Друго, „кад *ʋ* стоји под „слабим“ акцентом, дифтонг остаје увек као такав: не изговара се два слога већ само један, акценат није слаб кратки већ слаб дуги: *риѣка*, *биѣда* итд“ (S. 593).

„Трећи случај који треба споменути — пише Решетар— јесте кад је *ʋ* без акцента: нпр. *ѡриѡвијесѡи*, *ѡмијем*.“ „У овом случају, како ми изгледа, *ʋ* се изговара обично исто тако као (једносложни) дифтонг *ѡе*: ређе, нарочито онда кад се акценат налази непосредно пред *ʋ-ѡом*, нпр. *ѡмијем*, *кодѡјевка* — јат постаје двосложно— *ије*“ (S. 593).

Решетар није навео примере типа *биѣлиѡи*, *ѡиѡиѡи*, *миѡѡиѡи* итд. (код мене под г), али према ономе што је рекао одмах после примера типа *риѣка*, *биѣда* итд., тј. да се под „слабим“ акцентом „други део истиче у односу на први“ (S. 593) — излази да је он могао мислити на ове примере.

После овог упоређења гружанских вредности дугог *ʋ-ѡа* са његовим вредностима у дубровачком говору (вероватно) које установљава Решетар — а које се несумњиво слажу у многоме — намеће се као закључак питање: да ли су гружанске особине јекавштине, у првом реду вредности дугог *ʋ-ѡа*, старо стање ствари и општа особина јекавштине, како мисли Решетар, или иновација и одступања у једном периферном говору — како сам ја мислио. Одговор на ово питање не може се дати овде на материјалу говора који сам испитивао, већ тек после испитивања у овом правцу новијих јекавских говора на оним територијама где је јекавштина чиста и аутентична. Поготово кад знамо да је ово питање од прворазредног значаја, како за наш књижевни језик тако и за правопис.

3. Изразита особина гружанске јекавштине је што се у њој не може наћи вредност *је* за кратко *ʋ*.

а) У корену речи кратко *ʋ* никад нема вредност *је*, већ само *е*. Никако се не може чути:

нпр. *вјѣшар*, већ само *вѣшар*, *вѣшрић*, *вѣшрина* и сл.

<i>вјеишрѡвиш</i>	„	<i>вѣшрѡвиш</i>
<i>ијѣсма</i> ,	„	<i>иѣсма</i> , <i>иѣсмица</i> и сл.
<i>ијѣваши</i> ,	„	<i>иѣваши</i> , <i>иѣвање</i> и сл.
<i>ијѣсник</i> ,	„	<i>иѣсник</i> , <i>иѣснички</i> и сл.
<i>идвјесмо</i> ,	„	<i>идвесмо</i>
<i>вјѣра</i> ,	„	<i>вѣра</i> , <i>вѣран</i> и сл.
<i>идвјероваши</i> ,	„	<i>идвероваши</i> , <i>увераваши</i> и др.
<i>мјѣра</i> ,	„	<i>мѣра</i> , <i>мѣриши</i> , <i>мѣрило</i> и сл.
<i>мјѣсио</i> ,	„	<i>мѣсио</i> , <i>намѣстиши</i> , <i>смѣстиши</i> и сл.
<i>ијѣна</i> ,	„	<i>иѣна</i> , <i>иѣнасѣ</i> , <i>иѣниши</i> и сл.
<i>мјѣсѣц</i> ,	„	<i>мѣсѣц</i> , <i>мѣсечина</i> , <i>мѣсечни</i> и сл.
<i>бјѣжашѣ</i> ,	„	<i>бѣжашѣ</i> , <i>бѣжање</i> , <i>бѣжѣ</i> , <i>бѣжѣм</i> и сл.
<i>дјѣвѣр</i> ,	„	<i>дѣвѣр</i> , <i>дѣверѡв</i> , <i>дѣверски</i> и сл.
<i>дјѣвојка</i> ,	„	<i>дѣвојка</i> , <i>дѣвојчица</i> , <i>дѣвојачки</i>
<i>дјѣца</i> ,	„	<i>дѣца</i> , <i>дѣчији</i> , <i>дѣчица</i> , <i>дѣчак</i> и сл.
<i>дјѣд</i> ,	„	<i>дѣда</i> , <i>дѣдин</i> , <i>дѣдовина</i> и сл.
<i>ијѣлесни</i> ,	„	<i>иѣлесни</i> , <i>иѣлесѡ</i> , <i>иѣлѡшице</i> и сл.
<i>дјѣло</i> ,	„	<i>дѣло</i> , <i>дѣла</i> , <i>дѣлаши</i> и сл.
<i>ијѣме</i> ,	„	<i>иѣме</i> , <i>иѣмени</i> и сл.
<i>ијѣраши</i> ,	„	<i>иѣраши</i> , <i>иѣрање</i> , <i>иѣрам</i> и сл.
<i>цвѣишѡви</i> ,	„	<i>цвѣишѡви</i> , <i>цвѣишѡн</i> , <i>цвѣишѣ</i> и сл.
<i>сјѣвер</i> ,	„	<i>сѣвер</i> , <i>сѣверни</i> и сл.
<i>сјѣћи</i> ,	„	<i>сѣћи</i> , <i>сѣчка</i> , <i>сѣцаши</i> и сл.
<i>сјѣсти</i> ,	„	<i>сѣсти</i> , <i>сѣдим</i> , <i>сѣди</i> , <i>сѣдиши</i> и сл.
<i>бјѣснило</i> ,	„	<i>бѣснило</i> , <i>бѣснешѣ</i> , <i>бѣсним</i> и сл.

б) Нема у овом говору примера новијег јотовања зубних сугласника *ш* и *д* у корену речи, типа: *ћѣвојка*, *ћѣраши* и сл., већ само *дѣвојка*, *иѣраши*, *дѣвѣр*, *дѣца*, *дѣда*; и *сѣме*, *сѣвер*, *зѣница*, *кѡзји* и сл.

Само се може наћи *ћѣ*, *ћѡ*, *ћѣла*, *ћѣли* — као лексѣци у овом говору (в. горе под 1).

в) Кратко *ѡ* у основи речи, као и у корену никад нема вредност *је*, али јотовање зубних сугласника на крају основе, као фонетско-морфолошка црта, среће се у грузжанској јекавштини у приличној мери, тако да је ова црта једна од изразитих њених особина: нпр. *вићѣши*, *врћѣши*, *лѣћѣши*, *сѣћѣши*, *блѣћѣши* и *блићѣши*, итд. као и *вићѣо*, *врћѣо*, *лѣћѣо*, *блѣћѣо*; *бѣлѣло се*, *црњѣло се*, *жућѣло се*, *вићѣло* (= *свѣило*) итд.

Ово јотовање је нарочито јако код глагола стања кад су са префиксом: нпр. *зарућѣши-зарућѣо*, *иѡлућѣши-иѡлућѣо*, *иѡблѣћѣши-иѡблѣћѣо*, *иѡцрњѣши-иѡцрњѣо*, *осићѣши-осићѣо*, *иѡиѡмњѣши-иѡиѡмњѣо*, *зѡблѣши-зѡблѣло*, *искѡињѣши-искѡињѣла*, *иѡилѡвѣла*, *сѡмѣла*, *иѡцрњѣла*, *иѡзелѣло*, *иѡцрвѣло*, *иѡрумѣло* итд.

Одржавање овог јотовања код глагола стања из 7-ме глаголске врсте, свакако је у вези са постојањем облика трпног придева са старим јотовањем код ових глагола: *иѡбѣћѣн*, *зѡбрѡжћѣн*, *уврѣћѣн*, *иѡдрѣћѣн*,

Само кратки узлазни акценат ` у двосложним облицима речи — ако други слог није дуг, прелази у `` акценат. Ова особина је врло изразита и конзеквентна у овом говору: нпр.

жѣна, али *жѣнѣ*, *жѣнѣм*, *жѣнама* (: ном. ак. *жѣне*);
нѣга, али *нѣгѣ*, *нѣгѣм*, *нѣгама* (: *нѣге*);
мѣгла, али *мѣглѣ*, *мѣглѣм*, *мѣглама* (: *мѣгле*);
сѣсѣра, али *сѣсѣрѣ*, *сѣсѣрѣм*, *сѣсѣрама* (: *сѣсѣре*);
зѣмља, али *зѣмљѣ*, *зѣмљѣм*, *зѣмљама* (: *зѣмље*);
кѣса, али *кѣсѣ*, *кѣсѣм*, *кѣсама* (: *кѣсе*);
вѣда, али *вѣдѣ*, *вѣдѣм*, *вѣдама* (: *вѣде*);

У двосложним облицима без дужине може се десети да се чува ` акценат у случајевима кад после њих дође енклитика, која тако створи тросложни облик: нпр. *Сѣсѣра ње* зове. *Жѣна се* мора поштовати као свој друг. *Кѣса се* носи на рамену. *Нѣге ме* боле. *Вѣда га* однела!

Осим ових именица ж. р. из Даничићевог акценатског типа I³ (стр. 6) доследну акценатску измену ` на `` акценат имамо у Дан. акц. типу II^{3a} (стр. 28): *бѣлчак* — али *бѣлчака* (остаје неизмењен у тросложном облику): нпр.

<i>Бѣжић-Бѣжића</i>	<i>кѣнак-кѣнака</i>	<i>Мѣлан-Мѣлана</i>
<i>ѣвор-ѣвора</i>	<i>нѣвен-нѣвена</i>	<i>јѣзик-јѣзика</i>
<i>дѣлек-дѣлека</i>	<i>ѣков-ѣкова</i>	<i>бѣсер-бѣсера</i>
<i>дѣкај-дѣкаја</i>	<i>ѣѣнок-ѣѣнока</i>	<i>мѣдвед-мѣдведа</i>
<i>јѣсиук-јѣсиука</i>	<i>ѣбраз-ѣбраза</i>	<i>ѣѣров-ѣѣрова</i>
<i>јѣлен-јѣлена</i>	<i>ѣѣвек-ѣѣвека</i> (из књ. језика)	

Исто тако, на пример, код придева Дан. акц. типа II^{3a} бб (стр. 218): нпр. *зѣлен*, али *зелѣнѣг* и *зелѣнѣ-зелѣнѣг*;
мѣлен, али *малѣнѣг* и *малѣнѣ-малѣнѣг*;
рѣмен, али *румѣнѣг* и *румѣнѣ-румѣнѣг*;
сѣйлен, али *сѣйленѣг* и *сѣйленѣ-сѣйленѣг*;
сѣйѣден, али *сѣйѣденѣг* и *сѣйѣденѣ-сѣйѣденѣг*, а затим овако : *ѣрвен*, *гѣлем*, *шѣрен*, *шѣрок*, *дѣбок*, *висок*, *дѣбел*, *дѣлек*.

У императиву и аористу врши се такође доследно измена ` акцента у `` акценат — у двосложним облицима: нпр. *рѣци*, али *рѣцимо*, *нѣси-нѣсимо*, *нѣгни-нѣгнимо*; *ѣдо(х)-ѣдосмо*, *нѣсих-нѣсисмо*, *рѣко(х)-рѣкосмо* итд.

Затим овако и именице средњег рода из Дан. акценатског типа II³ (стр. 63): *сѣло*, *ѣѣро*, *бѣдро*, *рѣбро*, *сѣдло*, *вѣсло*, *дѣбро*, *кѣѣѣ*, *сѣѣкло*, *вѣдро*, *јѣдро*, *ѣкно*, *лѣѣо* и др., и будући да су тросложни облици множине иначе са `` акцентом, нпр. *сѣлима*, *ѣѣрима* итд. — овај тип се у говору Груже једначи са следећим Дан. акц. типом *мѣсиѣ-мѣсиѣ* (стр. 64).

Остале случајеве ове доследне акценатске измене у двосложним облицима у говору Груже видећемо на одговарајућем месту даље.

Најѣмена. Измена ` на `` акценат третираће се овде ограничено, тј. само код двосложних речи — онако како су је углавном формулисали

и третирали П. Борђевић, Љ. Стојановић и А. Белић. Иначе, појава је шира и тиче се ` акцента увек кад је он на претпоследњем слогу под условом да је последњи слог кратак, тј. кад је овај акценат постао преношењем `` акцента са последњег слога, дакле и у вишесложним речима — нпр. *сланина, будџла, кишовиш, ђубрџиш, сирџчиш, будџчиш, њекмезџна, њошњоручниџчиш* итд. (в. даље на одговарајућем месту код акценатских типова именица, придева, глагола).

Проф. А. Белић је писао да објашњење за сва одступања у акценту шумадијско-сремског говора треба тражити у наслону на материјал косовско-ресавског говора (Диалект. карта серб. језика 1905. стр. 31). И заиста и ова акценатска особина гружанског говора стоји на једној страни у извесној вези с акценатским стањем у косовско-ресавском, а на другој страни она стоји у паралелизму са познатом изменом ` на ` акценат у тзв. кановачким говорима, који се спорадично јављају у подручничким селима, нарочито у шумадијској Колубари.

Љ. Стојановић је писао за говор Врњаца и околине (Јасиковица, Врба, Подунавци) да се у њему чувају стари акценти, а „модерно преношење акцената на претходни слог важи овде само код кратког акцента крајњег слога“, да је то преношење у двосложним речима, и да акценат који се овде добија као резултат преношења није ` већ ``, „само могло би се рећи да он звучи мање експираторно“ — тако да се „*вџда* и *вџду* сасвим исто изговара“ (Archiv XXV, 1903., S. 212—213).

А. Белић установљава за косовско-ресавски такође преношење `` акцента са крајњег слога на претходни као `` или ` акценат, и даје само двосложне примере: *дџска, жџна, нџга, сџза, дџца, сџлу, чџвек, њџшок, дџшила; зџма, рука* итд. (Ib. id. 30).⁸ Дуги силазни акценат у овој позицији остаје непренесен — као и у свим другим слоговима, пише ту А. Белић: *сџојџм, вџзџ, зовџ, водџ, као и њрџчање, орање, сџљувџнка, црешњџв, весџџм* итд. (Ib. id. 31).

Према томе, косовско-ресавска особина коју су констатовали Љ. Стојановић и А. Белић у исто време је и особина гружанског говора — с том разликом што у говору Груже, као говору са четвороакценатским системом, налазимо и *дџскџ, жџнџ, нџгџ, вџдџ, дџчеви, њџшока, дџшао, дџскама, жџнама, нџгама, вџдама* итд. Ако је, дакле, пренесен ^ акценат *дџскџ < дџскџ* у двосложним речима или `` акценат са унутрашњег слога: нпр. *жџнама < жџнама, њџшока њџшока* и сл. — ` акценат не прелази у `` акценат.

П. Борђевић за кановачки говор даје ове двосложне примере из Кораћице под Космајем, у којима је ` акценат измењен у ` акценат: *маџла, сџсџра, сџло, бџаџ, Аврам, Мџлан, коџа* (ген.-акуз. јл), *висок, шџрок, зелџн, наџгни* (импер.), *рџци* (импер) *џдо* (аор.), *ноџси* (аор.), *џџкров, дукаџ (дукаџа) дуџлек (дуџлека)* (Archiv. XVI, S. 131).

⁸ Ову појаву Решетар налази у Грбљу, Будви и Паптровићима: нпр. *сџсџра, дџбра гредџа, висџка* итд. затим и *сџџла, каџфа, бџџла, мџџеко, бџџзу* итд. (с. 24). Затим у Озринићима: *јџдан, дџбра, њџџа, коџџа њџџи рџџи, сџсџра* итд. (в. даље на одговарајућем месту овај акценат императива у Гружи).

Проф. А. Белић је кановачко одступање у изговору акцента у двосложним облицима: *Бџсић, дџкаји, жџна, сџло, коџа* и сл. објашњавао управо из косовско-ресавског: *Бџсић, дџкаји, жџна, сџло* и сл. (Ib. id. 38) — а тако је данас редовно у Грузи. Он прво каже да би се тај кановачки акценат могао објашњавати као ритмичка појава, али он сматра бољим једно историјско објашњење, а наиме да је овај акценат настао укрштањем на терену Шумадије централног говора који је новијег типа и старијег косовско-ресавског говора колониста с југа, који је само у овим позицијама имао " акценат. И како су придошлице косовско-ресавског говора у свим другим позицијама имале сасвим друкчије по месту акценте, тј. непренесене старе акценте, а само у двосложним речима (кад се пренео " акценат) имале су на истом слогу као и представници централног говора свој " акценат према ` акценту староседелаца, они су тај акценат кориговали према ` акценту староседелаца. Њима се ` акценат „могао учинити дужим“ према својем акценту, па су га изговарали као ` акценат: *жџна* : *жџна* место свог *жџна*, *дџкаји* : *дџкаји* м. *дџкаји* (Ib. id. стр. 38).

Напоследку, после овог, могу се рећи и неки противразлози нашем објашњењу ове грузжанске акценатске појаве. Иако је она несумњиво у извесном паралелизму са стањем у косовско-ресавском и кановачком говору — како смо до сада показивали — могла би се поставити и супротна хипотеза, тј. да је она аутохтона у овом говору, тј. да није настала услед усељавања колониста из Левча, већ у додиру с левачким говором као граничним говором. То прво, стога што у Грузи није било косовско-метохијске метанастијичке струје, а друго, што је овај говор новији новоштокавски говор који има потпуно развијену четвороакценатску систему. Треће, што мислим да ова акценатска појава није нека усамљена појава ограничена на овај говор. Даља испитивања у овом правцу показале њену распрострањеност и праву вредност, а онда и њено порекло. Рећи ћу само да ја мислим да се овај екавски говор самостално развијао у новији новоштокавски говор, као и екавски говори шумадијске Колубаре, Посавине, Срема и Бачке. Он има нову систему падежних облика, четири акцента и чува дужине после акцента.

Сам изговор ` акцента у двосложним речима без дужине крајњег слога — веома је тежак. У овој позицији он се чује, бар ја га тако чујем, као веома нетипичан ` акценат, и по интонацији својој и по квалитету, тако да је он сасвим друкчији него што је у осталим својим позицијама: исп. *сџсџра*, *жџна*, *игла*, *сџло*, на једној страни и *сџсџрџ*, *сџсџрџм* или *сџсџрама*; или *водџница*, *џреџчџница*, *варџника* и сл. на другој страни. Наравно, ја не мислим сада на грузжански изговор, већ на изговор људи који у свему говоре књижевним изговором, које сам

кад су речи двосложне (*жџна*), тада други део овог двосложног акцента има на себи јак удар (иктус), значи да је он претежнији од првог слога“. (Историја срп. хрв. јез., фонетика, 1960, 152).

О двосложности овог акцента в. и код Решетара (Betonung S. 9—10). Видети, затим, врло корисну студију М. Храста, О кановачком акценту у Хрватској, Филологија 1 (1957), 59—74, нарочито закључак о условима настанка оваквог акцента, стр. 70, и о његовој двосложности стр. 72—73.

говѝм зѝшу, јѝднѝм дѝшеѝшу, јѝднѝм свѝм учѝнику, ѝрѝведнѝм чѝвѝку, Рѝѝковѝм ѝцу, Свѝѝѝм Нѝколи, дрѝгѝм (причаѝ), чѝѝврѝѝм рѝзреду, у нѝѝѝм ѝкругу, на кѝѝм брѝду, на ѝѝм јѝзѝку, у ѝѝм сѝлу, ѝѝ кѝм, у нѝкѝм сѝлу, на кѝкѝм брѝду, у јѝднѝм дѝкаѝшу, у бѝѝградскѝм ѝкругу, о Свѝѝѝм Сѝвѝи, на слѝвѝнскѝм јѝзѝку, у ѝрѝвѝм рѝзреду, јѝдан ѝрѝма дрѝгѝм, ѝѝ ѝѝм, у чѝм ћу, ма ѝѝ кѝм (S. 132).

Ова морфолошка црта кановачког говора иста је, као што смо видели, у говору Груже, и она се тамо јавља као архаизам који се врло упорно одржава у старијем слоју говора Груже.

Међутим, и ова стара особина овога говора стоји у извесном паралелизму са стањем у левачком говору. Тако, на пример, сви примери (а и многи други) које Љ. Стојановић даје за локатив једнине (стр. 215) стоје у потпуном паралелизму са стањем у говору Груже (с тим што је у Левачком *е м.* и у овом наставку):

(Врњци) у ѝѝм имању — (Гружа) у ѝѝм имању
у јѝднѝм винѝграду — у јѝднѝм виногрѝду
на ѝѝаснѝм мѝсѝу — на ѝѝѝнѝм мѝсѝу
ѝѝ свѝѝѝм Лѝке — ѝѝ Свѝѝѝм Лѝки
у ѝрѝкѝѝѝѝѝм крѝју — у ѝрѝкѝѝѝѝѝм крѝју
ѝѝ влѝшкѝм ѝѝљу — ѝѝ влѝшкѝм ѝѝљу и у Бѝчѝвѝчкѝм ѝѝљу
ѝѝ сѝлскѝм ѝѝѝѝју — ѝѝ сѝлѝѝѝѝѝм ѝѝѝѝју
ѝѝ бѝѝгарскѝм рѝѝшу — ѝѝ бѝѝгарскѝм рѝѝшу

Овај неочекивани наставак овде, наст. -ѝм, проф. А. Белић објашњава код заменица једначењем дат.-локатива са инструменталом једнине према постојећем једначењу дат. лок. у множини (Речи са деклинацијом 1950, стр. 202). Међутим, ова црта није општа, као што је једначење падежа множине — каже тамо Белић. Белић још каже да је ово једначење извршено „у новије време“, што упућује на његово објашњење кановачких црта, за које он мисли да нису старе црте. Управо он каже за њих да су се морале јавити (‘ акценат м. ` акцента, нпр. *жѝѝна*) тек пошто је у шумадијском говору било извршено преношење акцената (в. ниже, стр. 28). Али примери које наводи Белић: *о ѝѝм чѝвѝку* (Беловар), *о своѝѝме ѝцу* (Ib. id.), *у нѝѝѝм сѝлу* (у Новом Саду), исп. *ѝрѝд ѝѝм* (у Бјелопавлићима), налазе се на врло широкој територији, па то говори да је ова црта веома стара. Ту Б. наводи и примере из 13. века: *ѝри коѝм сѝлѝ* М. S. 52, *ни у чѝм крѝѝѝ* Пуѝић II 18, 20, *на чѝм* (Ib. id. 45), *на кѝм мѝсѝу* MS 518 — за које каже да „није поздано да се тако имају објаснити“, па додаје: „Да ли су то народне особине или писарске грешке — тешко је рећи“. Он, очито је, изјављује сумњу зато што мисли да су кановачке црте новијег датума. Међутим, ако левачки има у овом наставку *е* место шумадијског *и*, онда је ово стварна црта и најкасније из 13. века.

Ми сматрамо да је ова црта управо из 13. века или раније, и да је она саставни део опште појаве уједначавања заменичко-придевских наставака (в. доле, стр. 41.).

<i>Вида̀кдвѣћ</i>	<i>Вѣдѣковић</i>	<i>Вѣдѣковић</i>
<i>боловдо</i>	<i>бѣловао (и болдовао)</i>	<i>бѣловао</i>
<i>оѣшковѣло се</i>	<i>дѣшковѣло се</i>	<i>дѣшковѣло се</i>
<i>јагњѣшце</i>	<i>јагњѣшце</i>	<i>јагњѣшце</i> ¹⁶
<i>јарѣнце</i>	<i>јарѣнце</i>	<i>јарѣнце (ја̀решце)</i>
<i>ѣлѣшце</i>	<i>ѣлѣшце</i>	<i>ѣлѣшце</i>

Акценти код Вукових примера које смо бележили знаком (?) сасвим су необични, јер сви значе предмете, па је природније да имају деминутивни наставак *-ић*, иако има и деминутива од предметних именица са наставком *-ић* који је пореклом наставак за патрониме: нпр. *ојданчић, колѣчић, будѣчић*¹⁷ (в. даље одељак о овом образовању).

Лексички акценти се обично не узимају при испитивању говора као изоглосе које спајају извесне говоре. Међутим, мислим да су лексички акценти исто толико важне изоглосе колико, нпр. морфолошке и фонетске. Исто тако сматрам да су и поједине формације речи, поједини суфикси, врло значајне карактеристике једног говора. Истина је да се суфикси наших речи могу наћи на целој територији нашег језика, али суфикс је карактеристика ако је у превази над другим истог значења, или ако је јако причвршћен за једно карактеристично значење. Ово сам имао у виду, и увек сам то у овом раду, где год ми је било угодно, — истицао.

Последње две црте говора Груже које смо управо приказали несумњиво сведоче да овај говор припада оном говору у Шумадији који је назван *кановачким говором*, а за који проф. А. Белић мисли да га је боље звати *шумадијским говором* (Диалектологическая карта, стр. 10 и 37).

Кановачки говор први је на терену проучио и записао у Кораџици под Космајем П. Ђорђевић (Einiges über die Kano-mundart im Königsche Serbien, Archiv XVI, 1894). Он је фиксирао две његове основне црте — управо оне које смо изнели у говору Груже: а) акценатско одступање код ` акцента, као што су *ма̀гла, сѣсѣѣра* и др. и б) наставак *-ѣм* у дат. лок. јд. м. и ср. р. код заменица и придева: *ѣвѣм човеку, ѣѣм гѣзди* и др. (S. 131—32). Ђорђевић каже да се овај говор налази: у Качеру, у већем делу Лепенице, у крагујевачкој и смедеревској Јасеници, неким крајевима северно од Крагујевца (у грузанском и крагујевачком срезу), у делу ваљевске Колубаре, у београдској Колубари, испод Космаја и у неким квартовима Београда (савском и врачарском), S. 132.

Проф. А. Белић сматра кановачки говор као остатак једног старијег слоја екавског говора централне Србије. Он пише да шумадијски говори између Мораве, Колубаре, Саве и Дунава нису уједначени, већ се „може констатовати неколико слојева, који су јако потамнили

¹⁶ Цела ова формација у Гружи има овај акценат *ѣлѣнце, деѣнце, ѣрасѣнце, ѣдрѣбѣнце*, затим и *килѣнце, гледѣнце, ѣсѣѣѣнце*; затим и *марѣмче, коѣѣѣрче* и сл.

¹⁷ в горе Напомену на стр. 20, за овај акценат.

(првобитну) основу“. „Кад се новији слојеви одвоје, остаће кановачки говор само у оним крајевима у којима су *старици*“ (ИС). То могу бити, каже Белић, и „релативни старици“ у Шумадији, али је главно да тај слој говори кановачки, да је он носилац његов. А кад су „у току прошлог и претпрошлог века колонисти нагрнули са свих страна у Шумадију, а понајвише из источне Србије, Шумадија је изгубила кановачки тип говора као господарећи“. „Он се сад разбијен и раздвојен јавља као говор појединих села“... (Диалект. карта, стр. 36—37). Кад ту одмах за овим Белић помиње да код становништва Шумадије постоји предање да је оно досељено с југа, из Старе Србије, он хоће да прецизира ту теорију: „колоници су, несумњиво *зашекли* у *старај* Шумадији *јредсјавнике централног говора*“ (ИС). Узајамно мешање њихових језика и учинило је могућном појаву међу представницима централног говора нових дијалекатских црта таквог карактера какав имају црте његовог шумадијског дијалекатског типа“ (стр. 37). Значи, косовско-ресавски колонисти су морали затећи староседеоце са формираним централним говором, управо млађим говором са пренесеном акцентуацијом, јер се кановачка девијација ` акцента као што је *вѡда*, *сѣстира* и сл. (као и грузанска *вѡда*, *сѣстира*, али *вѡдѣ*, *сѣстирѣ*) — могла јавити само у додиру једног новијег говора са пренесеним акцентима и једног старијег говора са непренесеним акцентима.¹⁸ Ако ово тумачење наведеног текста А. Белића, о томе како је и када је настао тзв. кановачки говор, може бити сумњиво, навешћемо још једно место. Побиијајући мишљење П. Борђевића о великој старини кановачког говора, А. Белић каже да се он образовао „дуго времена после тога кад се образовао централни говор“ (стр. 39). Ту он у поређењу каже: као што је централни дијалекат настао у додиру јекавско-икавских говора са екавским, исто тако је настао и шумадијски говор, „благодарећи мешању косовско-ресавског дијалекта и централног“ (стр. 39).

Дакле, кановачке црте у шумадијско-сремском дијалекту нису његове конституционе особине, већ пропратне појаве у њему, које су условљене његовим централним положајем, на граници две зоне говора, једне са новим акцентима и новијим новоштокавским цртама и друге са говорима са непренесеном акцентуацијом и старијим цртама.¹⁹

Ми смо горе показали потпун паралелизам у развоју ове две кановачке црте у грузанском говору у односу на левачки говор, односно условљеност њиховог развоја у шумадијском говору блискошћу левачког говора. Питање је сада кад су могле настати ове тзв. кановачке црте у шумадијском говору? А. Белић на наведеном месту каже да су становници Шумадије који говоре кановачки „релативни старици“ (Диал. карта 36). А даље он каже да су масовна усе-

¹⁸ Проф. Белић као принцип истиче: „у оним случајевима кад акценат шумадијско-сремског говора или књижевног језика одступа од акцента тзв. јужног (јекавског) говора, он налази своје стварно објашњење у акценту левачког говора, јер је несумњиво да су елементи тог говора на овај или онај начин ушли у састав централног говора“ (стр. 31, в. и стр. 38).

¹⁹ Ову идеју и одакво објашњење налазимо и код М. Храста при објашњавању кановачког акцента у Хрватској (Филологија, 1957, стр. 70 и даље). О кановачком акценту у Дубровнику види: Б. Финка-Ившић, Филологија 4 (1963), стр. 221—222.

љавања новог становништва у Шумадију у току 18. и 19. века разбила кановачки говор као компактан говор и учинила да се он јавља спорадично на терену централне Србије (Ib. id. стр. 36—37). Ово нам још не говори о времену постанка кановачког говора. Једимо сама природа његових црта — односно наше објашњење тих црта — говори нам, донекле, и о самом времену њихова постанка, — нарочито његова измена ` у ` акценат. То је морало бити тек пошто је преношење акцената било извршено, како је то А. Белић објаснио и како смо ми то показали горе на материјалу говора Груже и Левча). Зато је и проф. А. Белић писао да је кановачки релативне старости, а затим да је настао тек после времена кад се био формирао централни говор, тј. шумадијско-сремски као модеран говор новоштокавски који има четвороакценатску систему. Што се тиче говора Груже у њему се, већ смо рекли, наставак *-им^{бу}* дат. лок.јд. заменица и придева м. и ср. рода — осећа као архаизам. Тако није са ` акцентом који је настао преношењем `` са последњег слога, који се у говору Груже јавља као `` акценат: *жéна, вóда, милина, Београд* и сл. (у кановачком; *жéна, вóда, милина, Београд* и сл.). Ова акценатска особина у говору Груже је и општија, доследнија и осећа се као жива и савремена црта овог говора. Она, мислим, има ширу распрострањеност и општу вредност у целом шумадијско-среском дијалекту, као и у београдском говору. О београдском говору, тј. карактеристикама његовог акцента А. Белић пише: „Истина је да и београдски говор има по коју реч са кановачким ` место ` (нпр. *Бóжић* и сл.), али тога дуљења као система нема. У њему има нешто томе супротнo: ` акценат под истим приликама под којима се дуљи у шумадијском говору, у београдском се претвара у `` (*вóда, и́диок, али вóдѐ, и́дишока* и сл.)“ (Ст. Станојевић, Нар. енциклопедија IV, 1929, стр. 1074). Ово је особина и говора Груже.

Ако усвојимо Белићево објашњење о постанку кановачког акцента, а узмемо у обзир да галипољски има овај акценат како ја утврдио П. Ивић, онда посредно и релативно можемо утврдити и време преношења акцента и стварање нове четвороакценатске системе. То би било пре 16. века. О датирању појаве наставка *-им* у дат.-лок. јд. код заменица и придева в. доле стр. 41.

Посџанак шумадијског говора

Ако сад хоћемо да разумемо постанак и историјски развитак говора Груже и његово данашње стање које ћемо даље излагати, треба прво да се подсетимо на неке моменте из историје земље, порекла становништва, и нарочито историјског развитка наших дијалеката.

Гружа као територија још од најстаријих времена налази се у ужем саставу земаља и средњовековних српских држава, како немањихких тако и деспотовине српске. Код становништва Груже и данас је врло жива традиција о том времену, и тамо постоје многа предања о догађајима из тих старих времена, која су везана за градине, црквине,

селишта и гробишта која се налазе у Грузи, као и за новије историјске догађаје кад је Груза била кнежина.²⁰

У средњем веку Груза се помиње као жупа Борьчъ²¹, а при крају 15. века као *Власий борачка*.²² У време деспотовине Груза је у центру српске државе и она је тада врло напредна област. Из тог времена, и нешто раније помињу се два средњевековна града у Грузи, Честин и Борач, од којих и данас стоје развалине. Деспот Стеван 1405. године пише повељу Дубровчанима „у славном граду Борчу“²³, у коме је био његов велики челник Радич Поступовић. Челник Радич је имао велику баштину и у горњој Грузи у рудничкој подгорини, где је подигао Враћевшницу око 1430. године.²⁴

„Знатну насељеност Грузе у време деспота утврдио је својим истраживањима непосредно у Грузи М. Драгић“ — пише П. Петровић (Ib. id. 16). Затим: „У току 16. па и до пред крај 17. века настало је затишје јачег пресељавања становништва преко Саве и Дунава и досељавање становништва у област данашње Шумадије“ (Ib. id. 17). Затим и ово: „Груза је у почетку 18. века (тј. у време војне која се завршила Пожаревачким миром 1718) била поштеђена од ратних догађаја и знатнијих одсељавања становништва из ње“. „Али је у току 18. века било знатног досељавања становништва у Грузу“ (Ib. id. 20). Све ово говори да у току неколико векова после продирања Турака у наше земље — у Грузи није било знатнијих промена у структури становништва, чега је иначе по правилу било у другим деловима Србије, источнијим од ове области.

Многа насеља (села) у Грузи воде порекло из средњег века, па се тако у споменицима тога времена помињу: Борач, Честин, Враћевшница, Црнућа, Каменица, Коњуша, Бело Поље и др.²⁵ У Борчу и Честину постоје зидине, остаци средњевековних градова, а Ст. Новаковић налази да је испод борачког Крша, на коме су градске зидине, некада била варош. Код К. Јиричека стоји да је постојао друм од Београда, преко Рудника, града Борча, па долином Грузе до Краљева и даље Ибром до Пећи и Призрена.²⁶ М. Драгић је забележио предање у Грузи по коме је некад поред друма био густ шор, тако да је мачак с крова на кров могао стићи из Страгара до Карановца (Ib. id. 186). Данас се при обичном орању у пољима Грузе која леже око реке између насеља често наилази на цигле, малтер, црепове и други грађевински материјал. На основу ових података и испитивања порекла становништва на терену Грузе М. Драгић је утврдио да у овој области није долазило до прекида између староседелачког становништва и

²⁰ П. Петровић, Живот и обичаји народни Грузе, СЕЗ6, LVIII, 1948, стр. 3—21.

²¹ Ф. Миклошић, Monumenta Serbica, 13. — у повељи Првовенчаног ман. Жичи.

²² Ст. Новаковић, Законски споменици 1912, стр. 571.

²³ Миклошић, Monumenta Serbica, 269.

²⁴ В. Петровић, Братство 26, стр. 44.

²⁵ М. Драгић, Груза, СЕЗ6 X, 1921, стр. 185

²⁶ К. Јиричек, Die Handelssrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters. Prag 1879, s. 87.

нових насељеника, чак ни у време најезде Турака (15. век), а ни касније у време велике сеобе 1690. године (Ib. id. 187). А П. Петровић, слажући се у овоме с Драгићем, додаје: „И после велике сеобе је ипак у северној Србији остала једна трећина њеног становништва; (Ib. id. 20).

Кад је испитивао порекло породица у Грузи, М. Драгић је установио три главне струје досељавања са стране: сјеничку, новопазарску и старовлашску. Прва је примила у себе струју из црногорских брда, па Сјеница овој последњој служи као прва етапа сасељавања (Ib. id. 192). Друга је на исти начин примила у себе струју из области Пећи.²⁷ Трећа у свом старијем слоју, има и сјеничана који су у Старом Влаху доживели прву етапу сасељавања (Ib. id. 193). Из овога излази да је досељавање јекавског становништва у Грузу било непосредно из Старог Влаха. Из прегледа досељених породица у Грузи, са подручја јекавштине, може се извести овај биланс: сјеничка струја, која има правац Јавор — Драгачево — Моравица — Груза, доноси 180 породица, новопазарска која иде долином Ибра доноси око 120 породица, старовлашка око 120 породица. Овоме броју треба додати око 30 породица из Црне Горе и Херцеговине, па би укупно било око 450 породица са подручја јекавских говора, углавном из Сјенице и Старог Влаха. Према овом становништву стоји око 220 породица екавског становништва пореклом из Шумадије северно од Западне Мораве. Овоме треба додати још око 180 породица старинаца и оних којима се не зна порекло (в. упоредни преглед, на стр. 104), што са претходним чини око 400 породица екавског становништва. Ако се узме у обзир да су досељавања вршена постепено и да су уследила доста касно, онда постоји превага екавског живља у Грузи, па је развитак његовог говора у новији говор новоштокавског дијалекта могао бити самосталан и природан.

Што се тиче времена досељавања јекавског становништва у Грузи, то је било прилично касно. О томе М. Драгић каже: „Најстарији досељеници о којима се памти потичу тек из прве половине 18. века, па се све више развијају у другој половини 18. в., док не достигну своју кулминацију у првој десетини 19. в., нарочито многобројним досељавањем 1809.²⁸ год.“ (Ib. id. 190). Ј. Цвијић, такође, каже да се динарска метанастазичка струја у Србији развила тек у другој половини 17. века.²⁹ А границу динарској метанастазичкој струји у Србији према другим струјама: косовско-метохијској, моравско-вардарској, тимочко-браничевској Цвијић је повукао управо источном границом Грузе: „Авала, Космај, Венчац и Оплепац, Рудник, преседлина код Вучковице између Грузе и Лепенице, планине на западу од Левча и Темнића (Татарна, Самар, Тиква); затим ова граница прелази Мораву у сутјесци код Трстеника и хвата се Гоча, Жељина и Копаоника“... (Ib. id. 67).

²⁷ Од значаја је примедба Драгићева коју он даје уз ову струју: „Можда је с овом струјом имало везе досељавање Косоваца, али само донекле; пут ове струје више је ишао преко Жупе у долину Западне Мораве. Но ова струја има много мањег значаја за композицију грузанског становништва но претходне две“ (Ib. id. 194).

²⁸ Драгић овде мисли на оно масовно досељавање Сјеничана 1809. у време Карађорђевог војне на том подручју.

²⁹ Ј. Цвијић, *Метанастазичка кретања* 1921. стр. 68.

Ако динарска метанастижичка струја захвата Грузу тек на почетку 18. века, а других струја у Грузи није било ни пре ни после тога, онда излази да је екавско становништво Грузе остало као компактно старо-седачко становништво све до 18. века. До овог времена развиле су се све оне дијалекатске црте које карактеришу тзв. млађе говоре новоштокавске: четвороакцентска система, нова деклинација (једначење дат. инстр. лок. множине — наставак *-ма*), ново јотовање, губљење гласа *x* и др. То значи да ове миграције становништва на овом подручју, а тако исто и на целој територији шумадијско-сремског дијалекта, нису могле бити од значаја за развитак овог дијалекта до нивоа млађег говора новоштокавског. Овај дијалекат, свакако, није могао чекати 18. век, па да тек онда ступи на пут развитка у модерни говор. Он је у свим својим цртама, нарочито новијим цртама које су карактеристичне за млађе новоштокавске говоре, истоветан са свим осталим млађим новоштокавским говорима. Зато постанак и развитак шумадијско-сремског дијалекта морамо разумети као историјско-развојни процес, кад се један део старијег екавског говора (косовског) развио у млађи новоштокавски говор. Његов развитак је исто толико самосталан колико и развитак млађих јекавских говора новоштокавских. Црте најновијег развитка подједнако су захватиле територију овог млађег екавског говора као и територију млађих јекавских говора новоштокавског. То је идентичан, паралелан развитак, а не утицај херцеговачког на шумадијско-сремски, јер ни један утицај се не показује тако апсолутан да би говори били идентични у свему, и на толикој територији.

О заједничком развитку екавског и јекавског у централном делу штокавског, где граница екавско-јекавска није била препрека за ширење нових црта и у једним и у другим говорима, проф. А. Белић пише: „Ма како та црта (тј. јекавизам односно екавизам) била општа и јако распрострањена, ипак и она *не дели говоре* (ИС), већ само одређује, који су од појединих покрајинских и месних говора стајали у извесно време у ближњим дијалекатским односима. Да се њима ни у колико *не одређује граница нових црта* (ИС) — видећемо одмах“.³⁰ И за доказ овог свог тврђења, овде наводи низ дијалекатских црта, и новоштокавског и млађег новоштокавског, које су захватиле и екавске и јекавске говоре (стр. 63—64). Дакле, црте најмлађих говора новоштокавског развијале су се у централном делу новоштокавског и на јекавској и на екавској територији.³¹ И доцније А. Белић истиче да развитак *ђ*-та у штокавском као дијалекатска црта није снага која окупља извесне говоре и затвара их у посебну целину која би се посебно развијала. Он за развитак *ђ*-та каже: црта која „није динамична и експлозивна“ као што су остале, „мада по значају за наш језик премаша све оно што се дотле десило у нашем језику“.³² И заиста ова црта није доследна

³⁰ А. Белић, О српским или хрватским дијалектима. Глас САН 78, 1908, стр. 62—63.

³¹ Ово је било могуће и с тога што и развитак самог *ђ*-та у многим позицијама, као што ћемо видети даље, није делио ове говоре, већ уједињавао, и тако се и у том погледу показује њихов заједнички развитак у новије говоре.

³² А. Белић, Периодизација српскохрватског језика, ЈФ XXIII, 1958, стр. 9.

и свеобухватна ни у екавском ни у јекавском, јер у њима постоје познати „икавизми“ у низу позиција.³³ Затим и на подручју јекавског његов развитак је недоследан и неуједначен, па се у многим позицијама налазе такви резултати развитка ђ-та који су „незаконити“. И на крају, неки резултати тог посебног његовог развитка у јекавском територијално се издвајају: нпр. *видио* и *виђео*; или према старини говора: нпр. у старијим говорима *овијех*, *добријех*, у млађим *двих*, *добрѣх* и сл.

Напослетку, јекавски има и старије говоре (нпр. зетски) који нису ступили на пут новијег развитка млађих његових говора (херцеговачко-босанских), као што и екавски има косовско-ресавски који није достигао развитак шумадијско-сремског. Зетски и косовски имају заједничких црта које их сједињују, као што су се екавски шумадијски и јекавски херцеговачки (старовлашки) објединили у најновијем развитуку новијих црта новоштокавских. Овде не може бити говора ни о каквом утицају једног дијалекта на други, о неком једностраном ширењу новијих црта са терена једног дијалекта, већ о заједничком развитуку, јер су нове црте подједнако захватиле и екавске и јекавске говоре о којима је овде реч. Екавско-јекавска граница морала је бити ирелевантна за овај развитак, јер то показују и старије и новије црте у овим екавским и јекавским говорима. То поготову што је развитак ђ-та у њима у многим позицијама у области наставка био исти.

Овакав самосталан и природан историјски развитак шумадијско-сремског сасвим је разумљив, јер то показују и његове старије и његове новије црте. О томе не би требало ни говорити да у дијалектолошкој литератури не постоји и једно друкчије мишљење о постанку шумадијско-сремског — опет мишљење А. Белића. Он је горње мишљење, засновано на једном развојно-историјском схватању ствари, изнео у полемици са М. Решетаром, и кад је требало доказати да је шумадијско-сремски дијалекат родствен са косовско-ресавским дијалектом као његов млађи брат, па да се не може одвајати од овог последњег, како је то у својој подели штокавског дијалекта учинио Решетар. Али три године раније проф. А. Белић је друкчије објашњавао постанак шумадијско-сремског. Он ту претпоставља укрштање косовског и јекавских говора на терену Шумадије, па се у резултату добија шумадијско-сремски говор, као говор модерног типа. Дакле, он је црте које га карактеришу као новији говор новоштокавског добио са стране, као туђе особине. Он пише: „Према томе, туђи елементи који су продрли у тај дијалекат (косовско-левачки) дали су њему карактер особеног (посебног) говора само у односу на косовски говор, и само појаве других дијалеката, туђе њему као косовском говору, које су захватиле и њега, могле су створити могућном и вероватном претпоставку о самосталној појави неких његових црта, иако се оне у самој ствари свде на спољне утицаје“.³⁴ Од-

³³ Ти „икавизми“ су у екавском шумадијском објашњавани најпре неким икавским супстратом. Касније су тумачени као морфолошко-фонетске појаве, и доведене у везу с идентичним појавама у јекавском, јер се у овом последњем није могао претпоставити утицај икавског. Ми ћемо, даље, дати једно посебно тумачење засновано на једној могућој претпоставци, која би била заснована на историјско-развојном схватању ове црте и ових млађих говора.

³⁴ А. Белић, Диалектологическая карта сербскога языка 1905, стр. 33.

мах за овим, и поред овакве своје искључивости, он као знак извесног свог попуштања додаје: „Уосталом, не треба рећи да овај дијалекат није све до сада створио ништа своје (в. ниже), али се то, ипак, не јавља као општа црта већ као локална обележја његова“ (Ib. id. 33). Овде Белић мисли на кановачке црте у шумадијском говору, па би то само (Sic.) било оригинално у шумадијско-сремском. Даље он пише: „Ми смо претпоставили да се централни дијалекат (који је у овој књизи за Белића друго име шумадијско-сремског) јавља као резултат мешавине у поменутиим пределима јекавског и косовског говора“... (Ib. id. 34). Међутим, на том месту где је Белић дао претпоставку коју помиње овде, говори се о вишевековном развиту овог дијалекта, који се никако не може свести на *уишцај*, те да су нове црте у њему неке туђе црте и особине унесене са стране, мада и овде Б. говори о „смешаном језику“: „Још у трећој епоси³⁶ косовски дијалекат се распростра далеко на север и северо-исток: он је захватио Жупу, Левач, Темнић, Мораву, Ресаву и, несумњиво, више западних области Србије.³⁶ Али он је овде дошао у додир (столкновение) с јекавским говорима, и захваљујући томе што је његов однос с њим у разним областима био врло жив, током времена, углавном од XVI—XVIII в., сбразовао се смешани језик³⁷, који се јавља књижевним и административним језиком краљевине Србије. То је, управо, средишни или централни говор, по односу према осталим, или шумадијско-сремски према територији коју заузима. Њему се придружује и говор Баната и Бачке“ (Ib. id. 10). Кад даље А. Белић хоће поближе да објасни скрштање јекавског и косовског екавског на терену Шумадије, он каже да је то мешање првобитно могло бити у корист екавског, јер то показује факат што је шумадијско-сремски говор остао екавски, али је све нове црте унео јекавски, осим замене Ћ-та која је екавцима била туђа. „Све остале црте туђег јекавског дијалекта они су (екавске придошлице и релативни старинци) савршено усвојили“ (Ib. id. 34) — пише А. Белић. И на послетку: „Ту је био важан моменат укрштања (сплочения) јекавског и екавског говора у корист, макар само и са спољашње стране, екавског говора. Касније црте тог екавског говора преносиле су се на све друге екавске говоре с којима је тај екавски говор дошао у додир“ (Ib. id. 35). Ако је овај екавски овако (пасивно) усвајао нове црте развитака са стране, па их чак и даље преносио на екавске говоре, није јасно зашто се те црте нису пренеле и на косовско-ресавски. Свакако је екавски рашко-косовски дијалекат на терену шумадијско-сремског био активан у развиту новијих црта новоштокавских: он се развијао и подмлађивао новим цртама као и јекавски говори у његовом суседству на западу. Но јасно је да је овде код проф. А. Белића велику улогу играла Цвијићева теорија о пресељавању становништва, његовом сталном кретању

³⁶ Код Белића је ту трећа епоха 14, 15. и 16. век.

³⁶ Он је овде морао бити, а није се распростро: он се у то време налазио ту формиран као косовско-рашки дијалекат.

³⁷ Шумадијско-сремски ни по чему не представља мешавину, осим ако се не схвати да су његове најновије новоштокавске црте јекавских говора у овом екавском говору — како је овде мислио Белић.

с југа на север. И много касније ова теорија налази одјека код проф. А. Белића. Кад говори о најзначајнијем моменту у историји развитка српскохрватског језика, стварању млађих новоштокавских говора, он то представља у слици која јако подсећа на слику кретања динарског становништва код Цвијића: „Али ова слика не би била потпуна кад не бих изнео најзнатнији покрет у другом раздобљу, који је наткрилио све друге и који је створио основицу савременог српскохрватског књижевног језика. То је онај покрет који се пружио, находивши се негде на југу наше језичке територије, од XV—XIX века, лепезасто по њој захватајући и све главне штокавске дијалекте наше: и знатан део западног штокавског дијалекта, и јужног, и источног. То су они говори у центру српскохрватске језичке територије, које називамо најмлађим штокавским говорима, а који су развили нову штокавску акценатску систему од четири акцента и знатан део особина нове деклинације (нарочито у множини)“.³⁸

Али овде је значајно то што проф. А. Белић у овој својој изразито историјској студији, у којој утврђује хронологију свих главних дијалекатских црта, ставља под исти датум постанак шумадијско-сремског дијалекта и осталих најмлађих новоштокавских говора. Ту он утврђује да се у шумадијско-сремском четвороакценатска система развија у периоду 15—17. века, кад се врши опште повлачење сизазних акцената (˘ и ˝) на претходни слог у свим осталим млађим новоштокавским говорима (Ib. id. 11). Затим у њему се развило *-ма* у дат. и инстр. мн. у време 15—17 века, а *-ма* у лок. мн. и *-а* у ген. мн. у 17. веку (Ib. id. 11—12). Ново јоговање и губљење *x* њега, такође, захвата кад и остале млађе говоре (Ib. id. 11—12).

На основу досадашњег прегледа дијалектолошких радова о шумадијско-сремском дијалекту и испитивања говора Грузе који овоме припада, ми смо стекли уверење да се овај дијалекат као део косовског екавског новоштокавског дијалекта самостално активно развијао у млађи новоштокавски говор у потпуном паралелизму са млађим јекавским говорима јужне и југозападне Србије — са непосредном и сталном везом са говорима Старог Влаха. Тај паралелан развитак значи и индентичан развитак, јер су све нове црте подједнако захватале и екавску, и јекавску територију, пошто је вредност *љ*-та на овој територији била ирелевантна — а у неким позицијама, видећемо касније, та вредност је била иста за оба наречја.

Као што су новоштокавске црте до 15. века подједнако захватале и екавски косовски и јекавски зетски (са изузетком полугласника *ь*, на једном делу територије зетског), па они тако имају заједнички развитак, исто тако, и још више и потпуније, нове црте млађих новоштокавских говора које су се развиле од 15. века подједнако су захватиле и екавски шумадијско-сремски, и млађе јекавске говоре Старог Влаха и Санџака. Ово је био још више заједнички развитак млађих екавско-јекавских говора. То је био онај значајни покрет о коме говори горе

³⁸ А. Белић, Периодизација српскохрватског језика, ЈФ XXII, 1958, стр. 13—14.

проф. А. Белић, кад су настали млађи говори у централном делу новоштокавског дијалекта. Колико је јединствен и хомоген овај екавско-јекавски развитак најбоље показују говори централне и западне Србије заједно с говорима Старог Влаха и Санџака.

Према испитивању говора Груже, узимајући у обзир цео шумадијски говор, млађи екавски говори новоштокавски развијали су се понајпре у централној Србији на оном појасу који смо већ горе поменули, а који се протеже од Западне Мораве код Краљева до Саве код Обреновца, што представља територију тзв. *шумадијског говора*. То је најтипичнији говор шумадијско-сремског дијалекта.

Прелазим на питање „икавизма“ у шумадијско-сремском дијалекту, које постаје, видећемо, озбиљан проблем савремене наше дијалектологије. Ови „икавизми“ су најпре тумачени као изузеци, па се то објашњење и данас може срести у настави нашој. Запажена је, уз то, идентичност њихова са стањем у јекавском, што је наводило на мисао да је то утицај јекавских говора.³⁹ Кад се узме овде у обзир и то да је и цео развитак шумадијско-сремског у млађи говор тако тумачен, утицајем млађих јекавских говора, онда је овако мишљење о овим „икавизмима“ сасвим разумљиво. Само, ми бисмо и овде ствари пренели на развојно-историјски терен, па ће оне добити другу вредност и друкчије објашњење које је много природније него што је схватање о утицају, о уношењу са стране. Не знамо како би један дијалекат своје „аномалије“ могао предати другом дијалекту, јер одступања су одступања, сопствена слабост, и она нису са снагом развитка да би могла вршити експанзију.

Од како су Хирт (1900) и Белић (1905) писали о траговима икавског говора у западној Србији (у Азбуковици на Дрини, а Белић каже чак и на Сави више Београда: Барич, Моштаница, Мислоћин и др.)⁴⁰, појавила се и теорија о икавском супстрату на територији шумадијско-сремског дијалекта.⁴¹ У једној од последњих студија својих коју смо већ наводили, А. Белић се поново враћа на ово питање, где он говори о великој експанзији икавског крајем 13. века (ЈФ XXIII, 1958, стр. 9). Он ту каже да је икавски прешао Дрину и почео се ширити по источном дијалекту тамо где је источни дијалекат још чувао разлику између *џ* и *е*, а да је то било на територији каснијег шумадијско-сремског само у „извесној мери“ (вероватно Б. мисли на позиције *џ*-та где шумадијски има и *м. е*), а источније на територији галипољског, вршачког, крашованског и сл. да је то било „у потпуности“, тј. у свим позицијама *џ*-та. Није вероватно да на крају 13. века није била извршена измена *џ*-та на територији шумадијског, кад се зна да се екавски најпре развио. Затим, како је могао предак шумадијско-сремског (као косовски ди-

³⁹ Види Глас САН 78, 1908, стр. 112: Белић о наставку компаратива *-ији* у шумадијско-сремском

⁴⁰ А. Белић, Диалектологическая карта 1905, стрл 39—40; в. и Archiv XXVIII, 1906, с. 125.

⁴¹ Ову теорију су прихватили, даље развијали и потврђивали М. Московљевић (Акцентски систем поцерског говора, 1928, с. VII—VIII) и не сасвим одређено Б. Николић (Сремски говор 1964, с. 449, 382, 384 (т. 462 и 463), а закључак у т. 465 — друкчије, тј. као П. Ивић).

јалекат) чувати Ћ незамењено само у познатим наставачким позицијама, кад се зна да су позиције вокала у наставку слабије позиције њихове, те би се очекивало да је њих нови развитак, замена Ћ-та, прво захватио? Није јасно ни то како је икавски извршио апсолутни утицај управо на удаљеније говоре: галипољски, вршачки, крашовански! Мени је много вероватније да су ови екавски говори, овде усред других екавских говора, имали посебан развитак Ћ-та⁴², који је у основи екавски развитак његов (в. ниже). И нема сумње да је такав развитак Ћ-та у овим говорима у директној вези са „икавизмима“ шумадијско-сремског⁴³ и са идентичним „икавизмима“ у јекавским говорима, а ови последњи се никако не могу објашњавати као утицај икавског на њих. А како су и екавски и јекавски „икавизми“ идентични, те према томе морају имати *заједничко порекло*, онда је сумњиво и објашњење екавских „икавизама“ утицајем икавског, било као супстрата било као експанзивног говора.

На истоветност јекавских и шумадијско-сремских „икавизама“ указивао је Решетар (*Der štok. Dialek!*. S. 17). Он ту каже: „у којем се изузетно, као у суседном јекавском дијалекту, каткад *ѡ* у *и* развија; скрушено признањем да не знам зашто долазе ови изузеци, ипак бих за компаративни наставак *ији* могао навести да је после Ћ-та *ј*, за *гњиздо* да је испред Ћ-та палатално *њ*, за *гди* честу везу *гдѡ је* у којој је *ѡ* испред *ј*, па као обично пред тим гласом оно прелази у *и*“. Решетар је шумадијско-сремски, због његових новоштокавских црта које су заједничке свим млађим штокавским говорима, сврстао у својој подели дијалеката заједно са херцеговачким (и зетским, наводећи као аргуменат Његошев језик), а одвојио га од косовско-ресавског. Противећи се одвајању шумадијско-сремског од њему родственог косовско-ресавског, А. Белић је тражио противаргументе за ово и овакво приближавање екавског шумадијско-сремског јекавском херцеговачком. Зато он сасвим категорично пише поводом наведеног места Решетаровог: „Прво тврђење, да постоји *йаралелизам* (ИС) међу овим говором и „суседним јекавским“ у мењању Ћ — није тачно. Ћ се у јекавским говорима мења у *и* увек испред *ј* (сем случајева где је то нарушено под утицајем аналогije), међутим у шумадијско-сремском говору оно се мења само у једном случају, и то у компаративном наставку *ији* = *ѡји*“ (Глас САН 78, стр. 108). Овде су Белићеве противаргументи: а) шумадијско-сремски ликови: *сејаји*, *смејаји се*, *вејаји*, *смеју*, *разумеју*, *йрисијеју* и др.; б) да се имперфекат „не употребљава“ у шумадијско-сремском (јер је Решетар на С. 68, навео *илеијах*), али ипак признаје ову црту, и наводи још в) *није* — као трећу категорију (Исто, 108—109). Затим Б. спори фонетско тумачење оваквој замени јата Ћ > и, па ове случајеве тумачи као икавизме. На следећих неколико страна, затим, он развија своју тезу о икавском у северној Србији. Но при том он стално ове особине зове *јекавско-икавским*. На крају Б. објашњава два случаја „икавизама“ у шумадијско-сремском: *води* и *ових*, које ту-

⁴² То несумњиво показују испитивања говора галипољских Срба П. Ивића.

⁴³ П. Ивић, О говору галипољских Срба, СДЗБ XII (1957), стр. 408, 419 и 436.

мачи као морфолошко уопштавање и које назива сопственим цртама овог говора, његовим конституционим особинама којима се издваја из косовско-ресавског као свог старијег брата (Ib. id. 113). Објашњавајући заменичко-придевске наставке у множини: за косовско-ресавски -ѣх, ѣм, за јекавски -ијех, -ијем и -их, -им, за шумадијско-сремски -их, -им — закључује: „Дакле, и у овом је правцу шумадијско-сремски говор сачувао старину“ (Ib. id. 114). Мишљење А. Белића да је ова црта у шумадијско-сремском знак чувања старине веома је значајно и тачно. Само проф. Белић вероватно мисли на време уопштавања заменичко-придевских наставака, заједно са уопштавањем именичких наставака, као што је *води*. Али зашто и јекавско -их. -им није исто тако чување старине. Наравно у оним говорима који имају ове наставке, а не -ијех, -ијем (в. доле стр. 40).

Кад говори даље о наставку -ма у множини, он из Вука наводи облике старе деклинације: у *новина, њо ливада, са орлови, њо љушкови, њо сели, на коли* — за шумадијско-сремски, па каже да нова црта није захватила цео овај говор, као што није захватила ни све јекавске говоре (нпр. Лику). Али је потпуно захватила онај део њихов „који је у непосредном суседству шумадијско-сремскога говора“ (Ib. id. 115—116). Мада и овде Б. види утицај јекавског на шумадијско-сремски, овај податак о овој црти је важан.

Затим говори Б. о новој акцентуацији шумадијско-сремског. И кад на ствари гледа историјски, он каже да се она сасвим природно могла развити из старије двоакцентатске косовско-ресавске системе, па додаје: „Јер кад се могу у Црној Гори находити у непосредној близини говори са старијом акцентуацијом и новијом, зашто то не би могло бити и код горњих говора?“ (Ib. id. 117).

Али да остане доследан својој теорији о ширењу новоштокавских црта у правцу југ—север, он овде изводи овакав закључак: „Само, зато што се може констатовати утицај јекавскога говора и у гласова и облика, што је становништво шумадијско-сремскога говора примило врло много у се представника јекавског говора, што ни један други екавски говор не зна за најновију акцентуацију, а она се јавља у херцеговачком говору све до Лике и Крбаве — мислим да је она подстакнута утицајем јекавског говора“ (Ib. id. 117).

Ми видимо овде у овом подужем навођењу Белићевих мишљења да је код њега стално присутна идеја о икавском говору у северној Србији. Он све црте новијих говора новоштокавских у шумадијско-сремском објашњава тиме како оне или долазе из јекавских говора или су се развиле подстицањем отуда (нова акцентуација, наставак -ма), само зато што су „икавизми“ заједнички екавском шумадијско-сремском и новијим јекавским говорима.⁴⁴ Па кад их то несумњиво обједињује, онда су и новоштокавске црте пореклом из јекавског. Само не знамо зашто су оне само јекавске? Наравно зато што се за њих не може рећи да су оне јекавско-икавске, као што он редовно говори тако за „икавизме“. А онда, он никад није рекао зашто су „икавизми“ и је-

⁴⁴ Видели смо, он екавске „икавизме“ назива јекавско-икавским утицајем.

кавски, и откуда су они у јекавском.⁴⁵ Он има право кад каже да су они јекавски, јер се они стварно налазе и у јекавском као и у екавском шумадијско-сремском, али откуда су тамо, он није рекао. За екавски, говори да су му дошли од икавског, а за јекавски ништа није рекао. Он одбија Решетарово објашњење „икавизама“ фонетским путем, тј. утицајем потоњег *j*, зато што претпоставља ту утицај икавског. Но за екавски, то да, по њему, али како објаснити њих у јекавском! Њега то овде као да се не тиче. Али „икавизми“ су јако изразита заједничка црта екавског шумадијско-сремског и новијих јекавских говора западно од њега. Исто тако кад пореди (на стр. 116) наставак *-ма* у лок. мн. и наставак *-ији* у компаративу, он каже да је прва црта новија и зато није захватила цео шумадијско-сремски, а да је друга доследнија у њему зато што је старија црта, а затим што је доследна и у јекавском. А зашто је она доследна у јекавском и откуда је она тамо доспела — он не говори. Из икавског свакако није.

Што се тиче Белићеве примедбе Решетару да су шумадијско-сремски ликови само *сејаји*, *вејаји*, *грџаји*, *смејаји се*, *смејју*, *разумејју* и др., она као да не стоји, јер има шумадијских говора и са *и*: *вијаји*, *гријаји*, *сијаји*, *смјаји се*, *смјју* (Гружа), а први ликови су можда утицај левачког или књижевног језика. П. Ивић чак мисли да су законити други ликови, и објашњава прве ликове императивом *вѣј*, *грѣј* итд. где је *ѣ* дуго, или итеративима *загреваји*, *додѣваји* — за шумадијско-сремски, а наводи и податак о недоследној замени јата код ових глагола и у јекавском које дају Решетар, Вуковић, Бошковић и Милетић (ЈФ XXI, 1956, стр. 107—108).

Исто тако Белићева примедба да се имперфекат „не употребљава“ у „шумадијско-сремском дијалекту више је доказ о његовој ексклузивности него што је она прави доказ за саму ствар, јер се имперфекат чува врло добро у говору Груже, а мислим и даље.

Напоследку, што се тиче црте наставка *-ма*, која с новом акцентуацијом чини главне карактеристике млађих новоштокавских говора, можемо рећи исто што и проф. Белић, само обрнутим редом ствари. Он каже да овај настанак није потпуно обухватио јекавски, али јесте потпуно обухватио оне његове говоре који су „у непосредном суседству шумадијско-сремског говора“, па закључује да је овде јекавски утицао на екавски шумадијско-сремски.

Ми видимо, како и подаци говоре (у шумадијском говору и говору Груже — нема одступања у овој црти)⁴⁶, да је црта наст. *-ма* у дат. инстр. лок. мн. — доследна како у екавском шумадијском тако и у јекавским говорима који су на појасу западно од њега. Хомогеност ове црте на појасу Санцак — Шумадија показује јединствен развитак млађих екавско-јекавских говора новоштокавских.

Видели смо до сада да се млађи екавски и јекавски новоштокавски говори слажу у томе што су код именица на *-а* усвојили наставке меке

⁴⁵ Ми сматрамо, пак, да су „икавизми;“ екавско-јекавска особина — као што факта показују (в. доле о томе).

⁴⁶ Исто то наводи П. Ивић за галипољски (О говору галхпољских 1957, стр. 405 и 436).

промене (*води* : *души*), да имају доследно *-ма* у дат. инстр. лок. мн. Да узмемо сад у разматрање остало што се тиче дефлекције млађих говора екавских и јекавских, а наиме наставке множине придевских заменица и придева, заменичко-придевске наставке. Проф. А. Белић, видели смо горе, два „икавизма“ шумадијско-сремског дијалекта тумачи као две његове црте које треба сматрати морфолошким уопштавањем (наставка *меких* основа), а затим их сматра конституционим цртама шумадијско-сремског, којим се он у свом развоју издваја из косовско-ресавског, његовог старијег брата. Једна од тих црта је *води* (м. *водѣ*), а друга *двѣх*, *двѣм* и *добрѣх*, *добрѣм* (м. *овѣхъ*, *овѣмъ*). Навешћемо овде примере у поређењу, који треба да илуструју стање заменичко-придевских наставака у екавским и јекавским говорима. Овде се са навођењем примера не може ићи до исцрпности, јер то је врло широка област која захвата више од половине целокупне дефлекције:

Кос.-ресавски: *овѣх*, *шѣх*, *онѣх*; *овѣм*, *шѣм*, *онѣм*,
маѣх, *швоѣх*, *своѣх*; *моѣм*, *швоѣм*, *своѣм*,
добрѣх, *лудѣх*; *добрѣм*, *лудѣм*,
сињѣх, *шѣхъ*, *дѣхъ*; *сињѣм*, *дѣмъ*, *шѣхъ*.

Шум.-сремски: *овѣх*, *шѣх*, *онѣх*; *двѣм*, *шѣм*, *онѣм*
мојѣх, *швојѣх*, *својѣх*; *мојѣм*, *швојѣм*, *својѣм*,
добрѣх, *лудѣх*; *добрѣм*, *лудѣм*,
сињѣх, *дѣхъ*, *шѣхъ*; *сињѣм*, *дѣмъ*, *шѣхъ*.

Јекавски млађи: *двѣх*, *шѣх*, *онѣх*; *двѣм*, *шѣм*, *онѣм*,
мојѣх, *швојѣх*, *својѣх*; *мојѣм*, *швојѣм*, *својѣм*,
добрѣх, *лудѣх*; *добрѣм*, *лудѣм*,
сињѣх, *дѣхъ*, *шѣхъ*; *сињѣм*, *дѣмъ*, *шѣхъ*.

Јекавски старији: *овѣјѣх*, *шѣјѣх*, *онѣјѣх*; *овѣјѣм*, *шѣјѣм*, *онѣјѣм*,
мојѣјѣх, *швојѣјѣх*, *својѣјѣх*; *мојѣјѣм*, *швојѣјѣм*, *својѣјѣм*,
добрѣјѣх, *лудѣјѣх*; *добрѣјѣм*, *лудѣјѣм*,
сињѣјѣх, *дѣјѣхъ*, *шѣјѣхъ*; *сињѣјѣм*, *дѣјѣмъ*, *шѣјѣхъ*.

Говори, нпр. Санцака и Шумадије, као млађи говори екавско-јекавски држе средину територијално и у исто време обједињују овом цртом на овом подручју развој ових новоштокавских говора. По својој примени, иначе, ова црта је знатна карактеристика ових говора, јер су њена примена и њена фреквенца веома честе у говору и јављају се већ у првом додиру са говором. Косовско-ресавски је овде доследно екавски, старији јекавски говори су доследно јекавски.

Овде сад треба учинити једну напомену: иако се овде може примити објашњење да је по среди уопштавање наставака *меких* основа, односно тврдих за косовско-ресавски, ипак би се могао претпоставити и двојак развој *ѣ-ѣа* кад је оно било под извесним условима, односно у питању је кратко *ѣ* овде. У хиперекавском, пак, косовско-ресавском уопштено је *е* из тврдих заменичких основа и код заменица *меких* основа, па се пренело и на придеве, будући да заменица у атри-

ликови: *вдлио, сједио, видио, њоцрнио, њожућио, њолудио, њозелѣнио, ублѣдио, осижедио, а њрѣврио, сазрио и дсѣарио* и у једним и другим јекавским говорима (в. даље, стр. 77, т. 51).

Што се тиче само неколико глагола који у шумадијско-сремском дијалекту имају ликове *вѣјаѣи, грѣјаѣи, сѣјаѣи, смѣјаѣи се лелијаѣи се* и *додијаѣи* као у јекавским говорима — ја сам већ рекао да су они редовно овако у говору Груже, па сам некад мислио да је то слагање с јекавским говорима. Међутим кад П. Ивић наводи ове ликове за банатске говоре (ЈФ XVIII, стр. 147), онда нема сумње да ови примери иду заједно с претходним, јер је и овде кратко *ѣ* под "акцентом, иако у корену. Ивић чак мисли да су за шумадијско-сремски то законити ликови, а да ликове *вѣјаѣи, сѣјаѣи, грѣјаѣи* итд. треба објашњавати, па мисли да би се могли објаснити императивом где је дуго *ѣ*, или итеративима *загрѣваѣи, додѣваѣи, исмѣваѣи* и сл. (в. горе, стр. 39). Екавски ликови можда су дошли из левачког или књижевног језика.

Овде иду и шумадијско-сремски облици *није, њрѣдвече, дѣ је, мѣјур* и сл.

Како треба разумети овај заједнички развитак „икавизама“ у екавским и јекавским млађим новоштокавским говорима на централној територији штокавског дијалекта од Санџака до Саве, и даље на север докле допире шумадијско-сремски дијалекат? На овој територији се мора претпоставити рани развитак кратко *ѣ > и* у области *насињавака* и кад је оно било под "акцентом. То је ове говоре сјединило пре него што су они у *корену* речи развили дуго *ѣ > е* и *ѣ > ије*, дакле пре него што су они постали екавски и јекавски. Поготову што је ова појава била фонетско-морфолошка, једначење наставака у заменичко-придевској промени. Како су овде у питању млађи екавски и јекавски новоштокавски говори, можемо претпоставити да је ова црта била *ѣрва црѣа* њиховог новијег развитка, полазна тачка новог *заједничког развитка*. Ова црта је значила нову деклинацију, знатно измењену на подручју именица на *-а*, заменичко-придевске промене, компаратива, па и на подручју коњугације: имперфекат, глаголи на *-ѣи* и др. Касније у овим говорима долази и *-ма* у именичкој деклинацији.

Рана црта ових екавско-јекавских млађих говора новоштокавског може бити и преношење акцената, јер ако је кановачки акценат девинација која је наступила знатно после ове црте (А. Белић), онда она прва може бити и крајем 14. века.

Везу са родственим старијим говорима, шумадијски са косовским а млађи јекавски са зетским, одржали су они развитком дугог *ѣ-иѣ* у позицијама корена речи, лексичком позицијом *ѣ-та*, у оном правцу како се оно тамо развило, у дедовини њиховој. То јат у позицији корена речи остало је као *лексичка вредност*, а *ѣ > и* у наставцима добило је *граматичку стурктуру вредности*, која је објединила ове говоре на почетку њиховог новог заједничког развитка.

Откуда овај „икавизам“ овде на међи екавско-јекавских говора? Прво што треба да се рекне то је дело екавског дијалекта, рашко-косовског. То је црта коју је он положио у основицу млађих говора но-

воштокавских. Порекло њено треба тражити у оној *монотонској вредности* ђ-та затвореније боје $\acute{e} > u$, коју је проф. А. Белић претпоставио за екавски, поред $\acute{e} > e$. Он у својим универзитетским предавањима из историјске фонетике⁴⁷ претпоставља овакав развитак ђ-та у српскохрватском језику:

Основна вредност ђ-та била је непотпун дифтонг $\hat{i}\acute{e}$. Он се даље развијао у штокавском дијалекту у два правца, па смо добили две ниансе:

а) у правцу монотонга, са јачањем отвореније компоненте: $\hat{i}\acute{e} > \acute{e}$ (рана тенденција екавска);

б) у правцу дифтонга, са јачањем затвореније компоненте у још непотпуном дифтонгу: $\hat{i}\acute{e} > \hat{i}\acute{e}$ (рана тенденција јекавска).

Још у 12. веку она прва монотоншка екавска нијанса развила се даље, опет у две ниансе:

α) у правцу отварања вокала: $\acute{e} > e$ — екавски;

β) у правцу затварања вокала: $\acute{e} > i$ — икавизам.

Почетком 14. века она друга дифтоншка јекавска нијанса се развија у потпун дифтонг: $\hat{i}\acute{e} > i\acute{e}$ — јекавски.

Затим, по Белићу, јачање i компоненте у дифтоншкој нијанси $\hat{i}\acute{e} > i$ — икавски налазимо у западном штокавском и источном чакавском.

Напослетку, у западном чакавском је $\hat{i}\acute{e} > e$, где $\hat{i}\acute{e}$ је компонента — екавизам.

Кад даље говори о замени ђ-та, он каже да косовско-ресавски има „потпуно доследну замену ђ звуком e , и тамо где шумадијско-сремски говор зна за одступање: *неје, несам, секира, милеји, ситареји, гдѐ, шѐ(x), шѐм, добрѐм* итд. И затим свугде другде где је старо ђ: *мѐсио, вѐк, дѐд, љевџка* итд. (стр. 87—88).

За шумадијско-сремски каже да такође има e , сем примера у којима има икавски изговор, који је дошао шумадијско-сремском говору, вероватно, са стране, дакле: *није, сикира, милији, ситарји, илџијах* итд. (стр. 88). Затим додаје:

„Према новијим испитивањима може се рећи да је шумадијски говор дуго чувао разлику, нарочито у источним својим деловима, између e (= e) и e (= \acute{e})“ (стр. 88). И ту помиње говоре који су ту разлику сачували: говор галипољских Срба, који су се иселили у XVI веку из источне Шумадије, источно-банатске говоре и говор Крашована, за које говоре каже да су се некад налазили „у североисточној Србији (Шумадији)“, стр. 88.

Мислим да се порекло „икавизама“ млађих екавско-јекавских новоштокавских говора може наћи у оној екавској монотонској вредности ђ-та, која се развијала у правцу затвореног вокала $\acute{e} > i$, која стоји горе под β). И овај развитак треба поставити у основу развитка

⁴⁷ А. Белић, Основи историје српскохрватског језика, I део: *фонетика*, Бгд. 1960, стр. 84.

екавских и јекавских млађих новоштокавских говора — како смо већ рекли. Ова се црта може датирати са 13. веком, а можда и раније, јер је то било пре $\text{ѣ} > \text{е}$ и $\text{ѣ} > \text{ије}$.

П. Ивић је проучио говор галипољских Срба и дао његов потпун опис.⁴⁸ У закључку своје књиге И. утврђује да су Галипољци иселени из долине Велике Мораве (из околине Јагодине) крајем 16. века (стр. 430), да галипољски говор чува $\text{ѣ} = \text{е}^i$ као и говор Крашована који му је по томе родствен (стр. 419 и 436), да галипољски „икавизми“ одговарају „у великој мери“ овима у шумадијско-сремском (стр. 408)⁴⁹, да се ти „икавизми“ не могу „тумачити мешањем готовог екавског и готовог икавског говора“ (стр. 433). Још су важне неке претпоставке које И. овде додаје. Он овде пише: „У галипољском е^i (м. ѣ) огледа се једна старија фаза развитка јата која претходи данашњем тројству“ (стр. 404—405). Ово би одговарало у свему нашој претпоставци о раном развитку „икавизама“ у млађим говорима новоштокавским, као црта која их обједињује на почетку новог развитка.

Али Ивић претпоставља јединство „икавизама“ галипољског и шумадијско-сремског око 16. века. Заједничка им је црта у то време и кановачки акценат.⁵⁰ Па су онда настале нове прилике за шумадијско-сремске говоре: „они су доспели под јак динарски утицај који је у многеме изменио њихов лик“ (стр. 434). И у својој Дијалектологији И. исто говори за шумадијски говор: „Пошто је и у целој овој зони утицај динарске миграционе струје врло јак, лако је могућно да је акценатско преношење у њу сразмерно *недавно* (ИС) унесено споља, што би значило да су ови говори *доскора* (ИС) чинили део смедеревско-вршачког дијалекта с којим имају много заједничког“ (стр. 73—74). Ми не знамо шта треба да значи „недавно“ и „доскора“, али нам је јасно да то није пре 18. века пошто се говори о динарској струји и уношењу споља. То је оно мишљење проф. А. Белића које се налази код њега кад се он одвајао од историјско-развојног погледа на развитак шумадијско-сремског говора и његових црта.⁵¹ Како је шумадијски говор могао доскора или донедавно чувати стару акцентуацију, па онда споља примити нову? И како се то могло десити и у Срему и Бачкој? Ивић само мотри на галипољску основицу шумадијско-сремског коју му је поставио („икавизми“ + кановачки акценат), а све друге особине млађих новоштокавских говора њему долазе са стране („било убацивања појединих дијалекатских одлика“ — *Ib. id.* стр. 80). Како је са стране добио нову акцентуацију, тако сад шумадијско-сремски добија отуда и наставак *-ма* (стр. 80 т. 63).⁵²

⁴⁸ П. Ивић, О говору галипољских Срба, СДЗБ XII (1957).

⁴⁹ А на стр. 433 И. пише: „У галипољском говору јат остаје неизмењено, а икавизми су већ ту“.

⁵⁰ Ивић то назива основицом шумадијско-војвођанског дијалекта (стр. 621).

⁵¹ Међутим ми смо изнели и једно друкчије мишљење проф. А. Белића, које се заснива на историјско-развојном гледишту, које се види кад се прати развитак млађих новоштокавских црта код њега.

⁵² Међутим, у следећем параграфу Ивић говори о самосталном развитку шумадијско-сремског, без учешћа јекавског и икавског.

Ми смо покушали овде да покажемо постанак и развитак шумадијско-сремског дијалекта развојно-историјски, онако како су се у њему развијале црте млађих говора новоштокавских. Ивић говори о његовом „формирању“ само, од црта које му долазе са стране (нова акцентуација и нова деклинација), а у основици је црта $\text{ѣ} = e^i$ (§ 63 и 64). Уосталом код Ивића и сама класификација штокавских говора није историјска. За њу он каже: „Ову класификацију не треба схватити као родословно стабло: она иде за тим да рељефније истакне садашње односе, без обзира на суксесију *ејоха развијка иџих односа*“ (ИС), стр. 61. Кад говоримо о шумадијско-сремском дијалекту, онда мислимо на њега као млађи новоштокавски говор: *како се он развио у модеран говор*. То је главно овде. Наравно важно је и његово порекло, родствена припадност — основа од које је пошао у нови развитак, а која се налази у њему кад се одвоје нове црте. И то је косовско-рашки, нема сумње. Ивић је код овог питања родствене везе шумадијског са косовско-ресавским прилично искључив (в. ЈФ XXI, стр. 119). Он ту, прво, одбија неку чудну претпоставку, а наиме „да су екавску компоненту у шумадијске, а нарочито војвођанске говоре уносили досељеници из тих крајева“, тј. са подручја косовско-ресавског. Како ће несумњиво екавским говорима неко доносити „екавску компоненту“?! Јер да је то било, каже он, требало би очекивати сродност и заједничке црте ова два дијалекта. „Уствари, међутим таквих веза нема“, пише Ивић. Наравно, веза је прекинута кад је шумадијско-сремски ступио на пут новог свог развитка у млађи новоштокавски говор. За доказ овог свог тврђења И. наводи осам *одлика* косовско-ресавског које је утврдио А. Белић (Глас САН 78, стр. 71): $\text{ѣ} = e$, стара акцентуација, губљење дужина после акцента, лок. мн. = ген. мн., *жене* дат. јд., *иоидкем* и сл., *овем*, *добрѣм* и сл., *идѣ двек* и сл., *дѣдмо* и *сѣјајмо*, затим *џице*, *Свезда*, *грџице*, *мном*, *ју м. јој* (стр. 119). Наравно да се не могу подударати карактеристике једног старијег говора и једног млађег, јер шумадијски је и *настао* кад се развио даље у особитом правцу, и тиме одвојио од косовско-ресавског. Зато је сасвим природно и тачно кад на следећој страни 120 Ивић пише: „Ако би већ требало тражити којем је другом дијалекту најближи шумадијско-војвођански, онда је тај дијалекат свакако херцеговачки јекавски (П. Ивић, ЈФ XVIII, 156)“. Наравно, то је очигледно и сви се слажу у томе, само то треба показати као природан историјски развитак. Ја сам покушао да пођем тим путем.

П. Ивић је, међутим, опет у тој својој расправи (*О неким њроблемима историјске дијалектологије*, ЈФ XXI (1956), стр. 97—125, из које смо до сада узимали цитате) дао изванредно добре закључке, на основу којих би се могао извести заједнички развитак млађих новоштокавских говора, екавских и јекавских, а на темељу „икавизама“ ових говора. Он у овој расправи доказује да су ти „икавизми“ сопствени развитак ѣ -та у екавским говорима северне Србије, и да су они заједнички и јекавским говорима. На темељу налаза $\text{ѣ} = e^i$ у галипољском говору, он овде врло успешно и убедљиво показује да су ови „икавизми“ сопствени развитак ових говора, а не утицај икавског говора. Ево Ивићевих доказа за то:

Испитивање „икавизама“ на терену Војводине показује да су они свуда у свему исти; да је утицај споља, не би могло бити тако, на целој територији исто (стр. 107).

2. Ови „икавизми“ се могу објаснити: а) као аналошко уопштавање: *жени, мени; њо зуби, њу колима, двџм; видџији; њривариј; њрид, њрико; њџки, њџколико*, б) као фонетско уједначавање или асимилација: комп. *сџарији*; имперфекат на *-ијаше; дџ је; није; гријџија, Бидград, бијџоуг; вијџији, гријџији, додијџији, смијџији се, лемијџији се* (стр. 107).

И. напомиње да би се неки примери дати под б) могли сбјашњавати као и они под а). Свакако мисли на компаратив и имперфекат, што је тачно. Овде је важан закључак Ивићев: „Из свега је јасно да правих, слободних икавизама у шумадијско-војвођанском дијалекту немамо. Кад бисмо примили хипотезу о икавизмима, остало би необјашњено зашто нигде не долазе примери као *џивџији* или *млико*“.

Треба овде рећи, само, да је примере под а) овако објашњавао А. Белић (Глас 78, стр. 113, в. горе стр. 38), а примере под б) М. Решетар (*Der štok. Dialekt S. 17*), а Белић му порицао за шумадијско-сремски (в. горе стр. 37).

3. У јекавским говорима такође има *нисам, сџиџира, жиџиџији*, а онда и *жени, градовима, овима* и сл., и асимилација *џј > иј*.

Онда наводи овде примере „икавизама“ и из косовско-метохијског и призренско-тимочког (стр. 109).

4. Шумадијско-војвођански нема лексика који би били само у икавском лику, што би се очекивало да је на његовој територији био икавски говор (стр. 109).

5. У јекавском ђ има такође недоследну замену: *рџ > ре, џј > иј, џо > џо*, затим *џђ > иђ, џљ > иљ* (стр. 110). Ивић овде закључује: Кад се ово не сматра икавским утицајем, зашто би екавска одступања ове врсте морала то бити, поготову кад има значајних поклапања (*џј > иј*) у овим екавским и јекавским говорима (стр. 110).

6. Шумадијско-сремски „икавизми“ нису неки „уникат“, они се налазе и у смедеревско-вршачком и екавском славонском (стр. 110).

7. Галипољски и крашовански имају *џ > е*, те је оваква вредност поспешавала гласовне промене поменуте под 2). И овде је значајан закључак Ивићев: Шумадијско-сремски са оваквом вредношћу јата близак је јекавским говорима са којима дели многе црте (стр. 112).

8. У галипољском није још извршен прелаз *џ > е*, али он има познате нам „икавизме“, што сведочи да је појава *џ > и* у екавским говорима старија од општег прелаза *џ > е* у њима (стр. 112). Ово датирање црте *џ > и* од изванредног је значаја.

9. Галипољски има старе црте шумадијског: *оном жени, дрвама, веднем; кановачки акценат* (стр. 113).

У закључку И. још истиче да нико није доказао да је у северној Србији било аутохтоних икаваца, нити прилива икаваца из Босне.

За мене је најзначајнији резултат Ивићегов истраживања у галипољском што је утврдио да у њему има две одвојене вредности ѣ -та: лексичка и граматичка, у корену речи и у наставку, и што је друга дала $и$, док се прва чува као $е$.

На основу овог последњег и претпоставке проф. А. Белића о вредности ѣ -та $\acute{e} > i$ на територији екавског, ја сам претпоставио заједнички развитак млађих говора новоштокавских, екавског рашко-косовског и јекавских говора у његовом суседству на западу. У основу тог развитка поставио сам управо црту $\text{ѣ} > \acute{e} > i$.

Слагање „икавизама“ екавског шумадијско-сремског и млађих јекавских говора било је свакоме очигледно, и то је одавно уочено. П. Ивић је у галипољском нашао порекло за екавске „икавизме“. Но њихова истоветност с јекавским „икавизмима“ води претпоставци о заједничком пореклу и екавских и јекавских „икавизама“, и то је прва црта њиховог заједничког развитка у млађе новоштокавске говоре, коју сам овде предпоставио.

Ивић сматра, међутим, да је шумадијско-сремски дијалекат постао кад је овај екавски говор развио самостално икавизме и кановачки акценат, а његов даљи развитак у млађи новоштокавски говор да је то ствар мање или више утицаја са стране (од млађег јекавског).

Белић у дијалектолошкој карти има слично мишљење о постанку овог дијалекта: кад је на екавски косовски у новије време утицао млађи јекавски говор који му је дао лик млађег новоштокавског говора. Али у Гласу САН 78 и расправи *Периодизација српскохрватског језика* ЈФ XXIII, где се утврђују црте млађих новоштокавских говора, проф. А. Белић претпоставља развитак шумадијско-сремског паралелно и истовремено (15—19. века) са осталим млађим новоштокавским говорима. Белић је још дао претпоставку о развитку $\text{ѣ} > \acute{e} > i$ на терену екавског. Ивић је њу потврдио истраживањем у галипољском.

Ми смо Белићеву претпоставку и Ивићеву потврду њену узели као фонетску црту и повезали је даље са морфолошким појавама на подручју именичке и заменичко-придевске промене, делом и коњугације, — и то ставили у основицу заједничког развитка млађих новоштокавских говора, екавских и јекавских. Даља истраживања на овој основи могу дати значајне резултате, како у погледу развитка ѣ -ша, тако и у погледу настанка и развитка млађих новоштокавских говора.

ГЛАСОВИ

Овде ће бити изнесене само најглавније карактеристике гласовног система овог говора, оне које представљају одступања од књижевног језика, углавном материјал који имам и који треба да да слику овог говора Шумадије.

Мислим да би подробнија испитивања ових говора централне Србије, како фонетских и морфолошких тако и синтаксичких црта у појединостима, била од велике користи, као материјал живог народног говора који је конзеквентан у свим својим појединостима граматичке структуре, који би служио као драгоцен грађа теоретичарина и кабинетским радницима у области нормативне граматике нашег књижевног језика. Језик писаца је далеко богатији у појмовима и у изграђености фразе, нарочито сложених реченица, а живи народни говор је језик једне *примене*, општеважећи језик једне животне друштвене заједнице, па је као такав природна целина, јединствена граматичка структура доследна у свакој својој појединости. Материјал говорног језика је нарочито богат у области синтаксе *прости реченице* и сталних *идиомских обрћа* у којима је засведочена употреба облика речи (нпр. падежа и времена), па би систематско и зналачко скупљање овог материјала било од велике користи.

1. Овај говор даје врло поуздан материјал на основу кога се може закључити да вокал *о* има апсолутну превагу над вокалом *е* у алтернацији *о* : *е* у наставцима именица и придева иза некадашњих мекких сугласника *ч, ж, ш; ц, з, с, р* и *шиј, жд*. Ова појава је толико јака да у неким наставцима долази *о* и после *ћ, ђ, љ, њ, ј*.

Примере сам узимао у *инструменталу* једине, *номиналиву* множине и *присвојне* придев на *-ов* : *-ев*, а затим облик *средњег* рода придева. Превага вокала *о* над *е* најизразитија је у инструм. јд. и присвојном придеву, а ређе у ном. мн. Могло би се рећи, стога, да је ова појава подстакнута и да се одржава на темељу стања код именица од мила типа *Кочо, Мишо, Рајо, Мићо, Војо, Божо, Јоцо, Лазо, Весо, Пéro, Млађо, Вељо, Пёњо*, затим надимци и погрдна имена исте формације *Сёљо, Дрoњо, Бајо, Жућо, Дрнђо, Ђоро*, па и *Лисац, Зёц, Кёйёц* итд. Ова имена долазе са наставком *-ом* у инструм. јд. : нпр. *Кочом, Мишом, Божом, Јоцом, Лазом, Весом, Пёром, Мићом, Млађом, Вељом, Пёњом, Гајом*; и од њих присвојни придев се формира само наставком *-ов* :

*Кóчѡв*³, *Мíишѡв*, *Бѡжѡв*, *Јѡѡв*, *Лáзѡв*, *Вѣсѡв*, *Пѣрѡв*, *Мíићѡв*, *Млáћѡв*, *Вѣльѡв*, *Пѣньѡв*, *Гáјѡв*, затим *Щíльѡв*, *Жућѡв*, *Ђѡрѡв*, *Лíсѡв*, *Зѣѡв* итд. Како су оваква имена много чешћа у употреби од пуних имена, па и надимци су тако чести у употреби, а многи су и заједничке именице нпр. *Кукáч* — са *Кукáчѡм-Кукáчѡв*, *Киѡш-Киѡшѡм-Киѡшѡв* — ова фонетска појава је могла ићи овим путем. Или да узмемо случај кад снаје девере и млађе у кући зову тзв. „презименима“, као што су, *йíсáр*, *сокдлíћ*, *дѣшѡ*, *брáцá*, *йáјѡ* (за свекра) или хипокористици од имена рођака: *јѡ*, *йѣчѡ*, *йáшѡ* итд. — и сва ова имена имају у инстр. јд. -ом, у присвојном придеву -ов (осим *брáѡѡн*).

Ако се овде има на уму лингвистички моменат да у локалним говорима по правилу много заједничке именице имају вредност особенних именица, и да је симбиоза особенних и заједничких именица врло тесна, онда је извесно да су хипокористичка имена и надимци могли утицати на све именице ове деклинације у овом правцу.

Примери:

Основе са ч, ж, ш:

а) *бíчѡм*, *бíчѡв*; *бриáчѡм*, *бакрáчѡм-Бакрáчѡв* (надимак *Бáкрáч*); *буáчѡм*; *букáчѡм-Букáчѡв*; *врáчѡм-врáчѡв* (*Врáчѡв*); *врчѡм-врчѡв*; *грчѡм-грчѡв*; *игрáч-игрáчѡм*; *ковáчѡм-ковáчѡв*; *којáчѡм-којáчѡв*; *косáчѡм-косáчѡв*; *кукáчѡм-Кукáчѡв*; *йíрубáчѡм-йíрубáчѡв*; *кључѡм-кључѡв*; *лучѡм-лучѡв*; *дбручѡм-дбручѡв*; *мáчѡм-мáчѡв*; *свирáчѡм-свирáчѡв*; *секáчѡм*; *Бѡрчѡм*;

б) *јѣжѡм-јѣжѡв* (*јѣжѡв*); *лүйѣжѡм-лүйѣжѡв*; *лáвѣжѡм*; *крíѣжѡм*, *грáбѣжѡм*, *сíѡрѣжѡм*, *йíрулѣжѡм*, *млáдѣжѡм*; *йíлѣжѡм*; *мужѡм-мужѡв*; *сíуѣжѡм-сíуѣжѡв*; *сíуѣжѡв* (*сíуѣжѡв*).

в) *гајдáшѡм-гајдáшѡв* (*гајдáшѡв*); *грѡшѡм-грѡшѡв*; *йíбѡшѡм*; *рáбѡшѡм*; *дрѣшѡм-дрѣшѡв*; *кáшѡм-кáшѡв*; *кѡшѡм-кѡшѡв*; *кршѡм-кршѡв*; *кочíѡш-кочíѡшѡм-кочíѡшѡв*; *мíшѡм-мíшѡв*; *йíлíшѡм-йíлíшѡв*; *чѣргáш-чѣргáшѡв* (*чѣргáшѡв*); *Кавурмáшѡм-Кавурмáшѡв*; *сíѡрíшѡм-сíѡрíшѡв* (лист); *слáѡшѡм*; *сáлáшѡм*; *јурíшѡм*; *робíѡшѡм-робíѡшѡв*; *кочíѡшѡм-кочíѡшѡв*; *богáшѡм-богáшѡв*;

Основе са ц, з, с:

а) *кѡцѡм*; *кѡцѡм-кѡчѡв*; *лáнѡм*; *лíсѡм-лíсѡв* (*Лíсѡв*); *кѣѡм-кѣчѡв* и *Кѣѡм-Кѣѡв*; *зѣѡм-зѣчѡв* и *Зѣѡм-Зѣѡв*; *врáѡм-врáчѡв*; *квáсѡм*; *крíѡм*; *йѣѡм-йѣчѡв*; *глумѡм-глумѡв*; *мѡлѡм*; *свѣѡм-свѣчѡв*; *сíѡрѡм-сíѡрѡв*; *јáрѡм-јáрѡв-јáрѡв*; *мѣсѣѡм-мѣсѣѡв*; *Кѣйѣѡм-Кѣйѣѡв*; *чáкáнѡм*; *удáрѡм*; *мáгáрѡм-мáгáрѡв*; *над Пѣйрѡѡм*; *йѣйрѡѡм*; *кѡнѡѡм*; *йѡкрѡѡм*; *йѡѡѡм*; *губáѡм*; *крáс-йáѡѡм-крáсйáѡѡв* (лист); *йѣѡѡм*; *ћѡрáѡм*; *йáѡѡм*, *йáѡѡм*; *ѡѡѡм-ѡѡѡв*, *ѡѡѡм*; *йрѣсѡлѡм*; *сунѡм*; *Вршѡм*, *Кршѡвѡм*; *шáнѡм*, *лѡѡм*, *зуйѡм*; *сíуѡѡм*, *лукѡм*, *йѣѡѡм-йѣѡѡв*; *јѡѡѡм*, *кѡмáѡм*, *удѡѡ-*

³³ Наставак -ов је дуг само у ном. акуз. јд. облика за мушки род, тј. само у крајњем слогу (в. даље код акцента придева) — што је дуљење вокала пред сонантом иза којег се изгубио полугласник.

цом, јаловцом, мушкарцом; Селцом; сенцом, слейцом, језерцом, грањичом, цвећичом.

б) бдгазом; вёзом-вёзови; рёзом-рёзови; гáзом-гáзови, јáзом-јáзови; вбзom-вбзови; баксузом-баксузбв, сёизом-сёизбв; Черкёзом-Черкёзбв; шд-йузом-шдйузбв; угурсузом-угурсузбв; кукурүзом-кукурүзбв; лёмёзом-лёмёзови; билмёзом-билмёзбв; мрáзом-мрáзови и мрáзеви-мрáзбв; кнёзом-кнёзови-кнёзбв и кнёжєви-кнёжєв; млáзом-млáзови; йрáзом-йрáзбв и йрáзбв лүк; слёзом-слёзбв и слзбв лисй; кдломáзом; вйáшєзом-вйáшєзови;

брүсом-брүсови; бёсом-бёсови; глбсом-глбсови; йдјáсом-йдјáсови; нд-сом-ндсєви; клáсом-клáсови; куйусом-куйусбв; мйрйсом-мйрйсови; драсом-драсбв (лист); клйсом-клйсови, рйсом-рйсови; вёсом-вёсови; дшкосом, ўдесом;

г) воденичáром-воденичáрбв; оянчáром-оянчáрбв; ймлйáром-ймлйáрбв; врешєнáром-врешєнáрбв; йомелáром-йомелáрбв; кдцкáром-кдцкáрбв; кáйлáром-кáйлáрбв; цáром-цáрєви-цáрєв; жйром-жйрєви; вйром-вйрєви; дáром-дáрови и дáрови; ййром-ййрєви; чйром-чйрєви и чйрєви; звёром-звёрєви; кёром-кёрєви; лєйййром-лєйййрєви-лєйййрбв; сйром-сйрєви; шийром-шийрєви; цёром-цёрбв; добрдшвором-добрдшворбв; кáлуђєром-кáлуђєрбв; мáјсйором-мáјсйорбв; рáзором, сүмйором-сүмйорбв (цвєй); йєнциером; цáгором, жубором, чубором, ексером, гүбером, шєћером, чдйором, гдвором, сєвером; йвером; Тддором-Тддорбв; вєйром-вєйрєви-вєйрбв; дйнáром, шєсйáром; ћубрдшйй, сумйордшйй, вурдшйй;

Основе са меким сугласницима ħ, ħ, љ, њ, ј :

а) сйанáћом-сйанáћбв (сйанáћєв); зелембáћом-зелембáћєв и Зелєнбáћбв; йлємићом-йлємићєв; сєсйрићом-сєсйрићєв; колáчићом, будáчићом, йроздрчйћом, извдрчйћом, оянчйћом; срндáћом-срндáћбв; голáћом-йолáћбв; зєчйћом-зєчйћєв; мравйћом-мравйћєв; овнйћом-овнйћєв; ножйћом-ножйћєв; царйћом-царйћєв; млáдйћом-млáдйћєв; кумйћом-кумйћєв; вбчйћом-вбчйћєв; кóчйћом, дбчйћом, кóнчйћом, сйбчйћом; Мйлићом-Мйлићєв; Дрáгићом-Дрáгићєв; Мáрићом-Мáрићєв; Ббжєвићом-Ббжєвићєв; йрүћом, лйшйћом, цвєћом, йрбшйћом, йлáшйћом, дрвєћом; йод двдрйшйћом, над сєлйшйћом, йод кўћйшйћом, йод вйшйрйшйћом, гддйшйћом;

б) Бүрћом-Бүрћєв; Ббрћом-Ббрћєв; цєћом-цєћєм; смүћом-смүћбв; бўћом-бўћбв; грдєжћом-грдєжћєвá мáсй; йдсүћом, злєћом, йббрћом;

в) йасүљом-йасүљбв-йасүљєвина; йшйшйбљом-йшйшйбљбв; чүкљом-чүкљєви (чўљєви); йкљљом-йкљљєви (йкљљєви); кўкљљом-кўкљљбв (лист); жсүљом-жсүљєви (жсүљєви) и жсүљєви (жсүљєви); бдгáљом-бдгáљбв; йрљљом-йрљљєви; мáљом-мáљєви; вайрáљом, крáљом-крáљєви-крáљєв; рдгљом-рдгљєви; ўгљом; кєљљом-кєљљбв (лист); йєдљом, йдййрљљом-йдййрљљєви; йўшáљом-йўшáљбв; йрйјáшєљом-йрйјáшєљбв (йрйјáшєљєв); ўчйшйљом-ўчйшйљєв (ўчйшйљбв); чєшљом-чєшљєви; сндйљом, кдйљом, грбљљом, рбљљом, зєљљом, смйљом, вєсєљљом, зрнєвљљом, йод йрдчєвљљом, ўгљєвљљом, ўзглáвљљом; шйбљљом; рддйшйљом, свєйшйшйљом-свєйшйшйљбв; хрáнйшйљом-хрáнйшйљбв;

г) йáњом-йáњєви (йáњєви); кдњом; рáжњом-рáжњєви; шйгáњом; врáњом-врáњєви; бубњом-бубњєви; жрњом-жрњєви; йуцњом-йуцњєви; рєжњом-рєжњєви; шўшйњом-шўшйњєви; шүшйњом-шүшйњєви; зáврйшйњом-зáврйшйњбв;

вршњеви; дбршњом-дбршњеви; наковњом-наковњеви (наковњи); чешњом-чешњеви; грањом, шрњом, њњом; њечењом, знањом, имањом, драњом, играњом, чекањом; јесењом, камењом, зрњом, шруњом, бусењом, грумењом, женскињом, мушкињом, корењом, ирсињом; кошњом, коињом, брањом, играњом, шкањом, ирањом, драњом, кланњом.

Д) гајом-гајеве; разбојом; крајом-крајеве; мајом-мајеве; рђом-рђеве; лђом-лђеве; бђом-бђеве; сђом-сђеве; зндјом-зндјеве; гндјом-гндјеве; брдјом-брдјеве; шебојом-шебојев; иод Кдсмајом; вршајом, гушљајом-гушљајеве; лншајом-лншајеве (лншајови); завојом, њвојом, набојом, калајом; идрођајом, идожјајом, наменијајом, окршајом, уздисајом, загрљајом; Милојом-Милојев; Блдојом-Блдојев; њерјом, класјом, бсјом, оружјом, драшјом.

И присвојни придеви, односно градивни, управо придеви врсте од именица њенског рода које значе дрвета с основом на њ, њ, ј имају овако исто редовно наставак -ов: нпр. ирешњов, вишњов, жешњов, кајсијов, брекињов, смрчов, дудињов и сл.

Напоследку, придеви са основом на мек сугласник у облику средњег рода у позитиву имају о м. е.: врүћо-врүћог, крњо-крњог, рићо-рићог, смѣћо-смѣћог, лѣно-лѣног, и лѣшњо-лѣшњог, затим свд-свдг; исто тако именица шлд-шлѣ-шлѣ само овако гласи. Компаративни облици придева, међутим, немају о: доњѣ, горњѣ, средњѣ, вишѣ, нижѣ, млађѣ, већѣ, даљѣ, средњѣг, горњѣг, слађѣг итд.

Именица иуш у говору Груже има скоро искључиво конкретно значење именице друм, осим прилошког мултипликативног у иушѣ: нпр. вишѣ иушѣ, дсам иушѣ, сѣб иушѣ; или једаниуш, дваиуш, итрииуш, четириуш; или два иушѣ иѣш, ири иушѣ седам итд.

Може имати и значење глаголске именице иушовање (иушдвање): нпр. иођу на иуш, уз иуш огладне, осѣаће на иушу ири данѣ, болѣ га нде од иушѣ, причао нам о свом иушу у Америку. Никад се неће рећи: иушем огладне или иушем срејну свдшове и сл., већ само уз иуш. Нема у употреби ни предлога иушем, као што је нпр. иушем расишѣ, иушем уговбра, иушем уговрања и сл.; нема у овом говору ни предлога иуш и идиуш: нпр. иуш Крагујевца, већ ка Крагујевцу, идиуш грѣма, већ као грѣм и сл.

Облици који се третирају у овом одељку од именице иуш = друм гласе: иушом, иушови, нпр. идем иушом, неко прође иушом, иди онѣм иушом, свуд иушом посута слама (или ио иушу...), иод иушом је кућа, над иушом котар; наши су иушови рђави, кулук на иушовима, иушове треба насипати често, свуд ио иушовима војска итд.

2. Сажимање вокала заступљено је у приличној мери.

У брзом и лабавом говору у радном придеву облику м. р. чује се често сажета група ао > о: нпр. рѣкѣ, сѣкѣ; вүкѣ, иүкѣ; дбрѣ, дирѣ, нѣбрѣ, сѣбрѣ; маѣ, дѣѣ, рѣѣ, лѣжѣ; ређе и група ео > о: үѣ, вѣдѣ, иѣжѣ, вѣлѣ, дѣѣ, сѣдѣ, као и код придева вѣсѣ, дѣдѣ; иѣѣ, ањѣ.

Сажимање се врши и са вокалним р, па се чују паралелно облици радног придева: дрво и дрѣ, нѣвро-нѣврѣ, ирдсѣро-ирдсѣрѣ, зашро-зашрѣ,

сѣшро-сѣшрѣ, ѡмро-ѡмрѣ, ѡдро-ѡдрѣ, ѡрѡдро-ѡрѡдрѣ, зѡдро-зѡдрѣ, нѣшро нѣшрѣ, ѡшро-ѡшрѣ, ѡддѡшро-ѡддѡшрѣ и сл.

Често је сажимање и код бројева: нпр. *једанѣс, дванѣс, дваѣс, шриѣс, чѣшрѣс, шѣсѣш* (в. даље одељак Акценти бројева).

У појединим речима примери су сажимања: *ѡнеѡбник, сѡтаѣе, свѣдно, грѣша, ѡрѡсушра, Крагѣвац* (исп. *Тѣрај за Крагѣвац!*) *кѡбѡгда?* (Куда?).

Нарочито су честа сажимања код заменичких прилога — са пропуштањем првог слога: нпр. *вѡкѡ, нѡкѡ, волѡкѡ, нолѡкѡ, вудѣ, нудѣ* (в. одељак Акц. прилога).

Елизије су врло честе код *да + ѡрезениѡ*: нпр. *д'ѡдѣм, д'ѡдѣм, д ѡзмѣм, д ѡберѣм, д ѡбиѣ, д ѡверѣ, д ѡшвори, д ѡдѣм, д ѡчим, д ѡдѣм, д ѡизвадѡ, д ѡшѣра, д ѡмрѣ*, затим *нѣш (нѣшѣш)*, *дѡко дође, дѡко падне киша* и др.

Нарочито код глагола *гледати* и сложених с њим веома су честе елизије у лабавом говору: *гледѡм, гледѡј, гледѡмо, гледѡо, гледѡли; ѡглеѡм, ѡглеѡј, зѡглеѡо се, зѡглеѡли се, ѡрглеѡј ѡвце, ѡрглеѡли му кроз прсте*. Затим: *нѣ мош, ако мѡш; склѡниѣ се, дѡксе, сѣше воде*;

Овакво пропуштање у народу се зове „гутање речи“ или „гутање слова“ и оцењује се као особина лабавог говора или шљивог говора: нпр. „*Јѣше, дѣѡ, слѡви, баба-Мѡра!*“

Да се овакве елизије оцењују као некоректан говор, сведочи и постојање овакве игре речи у овом говору. Кад неко рекне *Јесѡдѡ?* (м. *Јѣси видео!*), у шали му се врати: „*Нѣ кѡжѣ се свѡдо него свѡдо*“.

4. *Глас ј* у највећем делу интервокалних позиција се у овом говору губи.

а) Ако је испред *ј* вокал *и* а после њега који било од вокала, предњег и задњег реда, оно се у изговору не чује:

Ија = иа: ѡвиѡ, ѡрѡвиѡ, ѡдѡвиѡ, кѡвиѡ, сѡвиѡ, зѡвиѡ, ѡриѡ; шѡсѡшиѡ, шѡмиѡ; ѡриѡ, ѡриѡшељ, ѡриѡши; зѡвиѡ, ѡвиѡн, брѡвиѡ; виѡши, грѡвиѡ, сѡвиѡ; кѡвиѡши, ѡриѡши; ѡвлиѡ, кѡвиѡ, рѡкиѡ, шѡвиѡ.

ије = ие: ѡиѣмо, бѡиѣмо, мѡиѣмо; ѡдиѡиѣм, ѡдѡиѣм, ѡрѡдиѡиѣм, сѡшиѡиѣм; грѡиѣмо, виѡиѣмо, сѡиѣмо; сѡиѣно, ѡиѡсѡиѡ, сѡиѣг, лѡиѣк, цѡиѣш; диѡли, миѡшиѡи, ѡрѡциѡи, ѡрѡсиѡк, ѡвиѡк, ѡриѡ, вудѡиѣ; дѡиѣ;

ију = иу: ѡију, шѡију; грѡију, вију; виѡуга, ѡиѡук, , цѡиѡуѡиѡ, ѡиѡуѡиѡ;

ијо = ио: Срѡио, рѡкио; бѡклиѡм, бѡкрѡиѡм, ѡвлиѡм, зѡиѡм;

Најомена. Кад Гужанин слуша и усваја из књижевног језика гласовну групу *ијо* место свог изговора *ио* нпр. *Срѡијо, рѡкијѡм* и сл. он онда неке стране речи, које му долазе такође из књижевног језика, изговара са сувишним *ј*: нпр. *камѡијѡн, ѡвијѡн, милѡијѡн, баѡиѡлијѡн, радѡијѡн*. Исто тако, они који почињу да пишу, пишу *ијѡ, бијѡ, мијѡ, чѡнијѡ, мѡлијѡ, сѡмѡијѡ, дѡдѡијѡ, мѡслијѡ, сѡкрѡијѡ, ѡчијѡ, скѡчијѡ, будѡијѡ, кѡијѡ, сѡиѡијѡ, ѡдѡкрѡијѡ, скрѡвијѡ; радѡијѡница, ѡдѡријѡница; нѡсѡијѡ; јѡдѡнајѡсѡијѡ; шѡијѡн;* и сл.

(за зрно); *ркаиши-рчѐ, ркао, ркање; рамаши-рамљѐ, рамње, йоррамаши се* (за вола); *ријаши-рийљѐ, рийање; ишаши-ишам, идишаши, идишāj (идј-иāj)*; *арайши-арā, арао, арање, идараши; дрйши се-дрй се, дрило се, вā-шаши-вайā, вāшао, увашиши-увашишм; — дануши, уздануши, йреддануши, задануши, издануши, одануши, венуши, грѹнуши, йунуши, осмѣнуши се: йѹор, вйор, йуāлка, чда, чданй; градрица, драовина, маовина, мауна, меāна;*

-вр -врха (врā); *йāзу-йāзуа - йод йāзуом-йод йāзу; дчу-дчуа-са дчуом; ђдма; ирбу-ирбуа—у ирбуу (у ирбу) сирā-сирāха (сирāа); грѣшиа (и грѣшиа); драс-драса (: драси), драсѣв, драсовина;*

б) *мѹва-мѹвѐ; бѹва-бѹвѐ, бѹвињак; ѹво-ѹвѣша; сирѣва-сирѣвѐ; сѣва-сѣвѐ, сѣшица; кѹвайши, кѹвār, кѹвање; дѹвайши-дѹвām, дѹвање, дѹвāлка; дѹвāн; дуванйши се; йрѣшува, буздѣван, шѣвр, бѹвāч-бѹвāча; чѣва-чѣвѐ, чѣванй и чѣванй; рѹво, һинђува, зāвār; — сѹв, сѹва, сѹво, прил. сѹво, сѹвљй, сѹвђав, сѹвдица, сѹвāрак; глѹв-глѹва, глѹво, глѹвāћ, глѹвāћа; йāс-шѹв, йāсйушай.*

в) *снаја-снајѐ, снајин (снайн), снајка, снаша; лѐја, лѐјѐ, лѐјица; ирѣја-ирѣјѐ, ирѣјица (и ирѣица), ирѣин (ирѣјин); аждаја, ирдмаја, мађија (чешће мађа), мијана; чѣја-чѣјѐ, чѣјица (и чѣица); шйй-шйја (и шйх-шйха); смѐј-смѐја (и смѐх-смѐха) и смйѐх-смйѐха и смйја; мајайши, кијайши задйјайши се; кѹјна-кѹјнѐ; јѣндек-јѣндека (и ѣндек-ѣндека); Мијайш, Мијольдāн, Мијāлиовић.*

Напочетку код неких речи се изговара место фрикативе експлозива *к* — поглавито на крају: *йārѣк, дѹк, вāздук, йѣк, цѣк, слѹк; йарѣкиа, Микаило, йрикод, рāскод, закшйѣва, дакишайши, дркшайши, дрйићѐ, кишѣде, кишѣдоше-нѐ кишѣде, нѐ кишѣдоше, нѐ кишѣше; затим ѹзѐг, јā биг.* Затим *Крйсийос, Крйсийна (и Крсййна), Ракйла* и др.

7. Упрошћавање сугласничких група врши се у великој мери у овом говору:

а) групе *-сий, -зд, шйш, жд*, на крају речи редовно губе *ш, д*: *мйс, йлāс, йѣс, йрѣс, крѣс, кѣс, брѣс, јѣс, мѣс; чйс, чѣрѣс, йрѣс, гѹс, чѣс, рāчвāс, рāкљāс, йлāвкāс, сйвкāс, зѣдйāс, жѹћкāс; бѣличāс, зѣленкāс, йлāвичāс; свѣшлѣс, рāдѣс, мйлѣс, жāлѣс, йāкѣс, сйārѣс, млāдѣс, мāс, слāс; нāйāс, бѹднос; кѣс, сйрāс, свѣс, зāвйс, нѣвос, слāбѣс, зрѣлѣс; вѣш, йрѣгрш, йрйш, крљѹш; грѣз, Вѣлбуж, дāж.*

б) на почетку речи: *чѣла (м. йчѣла), кāнице (м. йкāнице), шйица (м. йрйца), һѣр-һѣри, чешће, һѣрка-һѣрке.*

в) код упрошћавања група *сийн (сийк* у страним речима) проширено је упрошћавање, тј. губљење *ш* и у ном. јд. м. р. придева: нпр. *мāсан (: мāсна) м. мāсийан, йāкосан, йѣсан, чāсан, свѣсан, рāдѣсан, бѣлесан, жāлѣсан, сйрāсан; комѹнискиња, социāлискиња.*

г) група *шсий* при образовању именица на *сийво* губи *ш* са краја основе: *брāсийво, богāсийво, нāслесйво, кмѣсийво, йроклѣсийво, занāсийво; срѣсийво, лѹсийво, ѣсусйво* и сл.

д) у префиксу *йред-, од-* губи се *ш* испред *с* и *ш*: *йрѣседник, йрѣс-шāва, ѣсесйш, ѣсѣши, ѣсѣдиши, ѣсѣдиши се, ѣсусйво, ѣселе (м. дйиселе =*

= *оїсад*); *дїшїейїиїи*, *дїшїейїа*, *дїшїїи* (м. *дїшїиїи*), али *їдїсеґи* (: *їдсеґи*), *їдїшїиїи* (: *їдшїиїи*) и сл.

8. Неки примери асимилације и дисимилације сугласника: а) *зельмбаћ* (зубни носни *н* према билабијалном *б* прелази у билабијални носни *м*), *црвемїєрка*; б) *млдо* (м. *мндго*), *млдоґење*, *осамлєс* (врло ретко); затим *земњани* и *зємња*, *їямљан*, *Дамљан*, *сумљам*, *сумљамо*, *сумљају*, али *сумња*; затим *їанїиїм*, *їанћєње*, *їанїиївєк*; затим *гүвно* (дисимилација); затим *срїшан*, *срїшина*, *срїшино* и *срїшїи*, *күшїи* (праг) поред *күшїи*, затим *вдїшїаќ*, *гдїшїаќ*; прилог *љүчки*: нпр. *седи љүчки* (исправно), *обуци се љүчки*, ако неће *љүчки*, ти *удри* (за дете).

в) Именица *јүфка* поред овог има и ове ликове: *јүвка* и *јүкџа*, затим *јүйка* најчешће. Именица *кдїча* поред овог лика јавља се чешће *кдџча*, *закдџчаиїи се*, *їрекодџчаиїи*, *скочџчаиїа* (зихернадла). Сугласничке групе са почетним *ш* испред експлозива мењају *ш > к*: *башїиа* = *башча* у Грузи *бакча* и *бакчица* (није деминутив), затим *кдкчица* (нпр. у *шљиве*); *їбун* (м. *жбун*), *вџба*, *вџбаиїи*; *чкџа* (у реци под обалом), *чкџљив* (ту-галив), *чкџмбе* (м. *шкџмбе*), *чкџмбар*, *чкџмбиїи*; али нема *чкдла*, већ само *шкдла*, *шкдловаиїи*; *шкддї*, не *чкддї*.

9. Глаголи типа *бїскаїи* имају у презенту на крају основе *иїи*, а не *шї*: *бїшїиїем*, *їшїиїем*, *їљєшїиїе*, *мљєшїиїе*, *їрдїиїиїиїе ме*, *їрїиїиїиїиїе*, *сїиїиїиїе* и сл.

10. У трпном придеву глаголи 7. врстїе са основом на *сїи* имају редовно *шї*: *їурошїен*, *дчишїен*, *їсїошїен*, *їчоршїен*, *їскоршїен*, *развлашїен*, *їгошїен*, *ојалошїен*, *ївршїен*, *дсвєшїен*, *онєсвєшїен*, *їуроїашїен*, *їдїлашїен*, *замашїен*, *слїшїен*, итд. Само код глагола *крсїиїи* и *оїрдсїиїи* (грехе) имамо овде *иїи*, вероватно под утицајем црквеног језика: *кршїиїен*, па и *їрєкршїиїен*, *їокршїиїен*, *їкршїиїен*, *скршїиїен*, али *закршїен*, *раскршїен*; *дїрошїен*, али *їїурошїен*.

У говору Грузе глаголи *їусїиїи* и сложени са *-мєсїиїи* имају, као што ћемо видети даље, у свим облицима *иїи* м. *сїи*: *їушїиїиїи*, *їушїиїм*, *їушїиїо*, *їушїиїићу*, па и *їушїиїен*, *наїушїиїен*, *рдсїушїиїен*, *їїушїиїен*, *сїїушїиїен*, *дїїїушїиїен*, *зайїушїиїен* итд.; *намєшїиїи*, *намєшїиїм*, *намєшїиїо*, *намєшїиїићу*, *намєшїиїен*, *їдмєшїиїен*, *размєшїиїен*, *їрмєшїиїен* итд.

11. Стање промене *л > о* на крају речи и слога углавном је исто као у књижевном језику: нпр. *сєдео*, *вїдео*, *ддо*, *нашао*; *врдо*, *здо*, *вєseo*, *цдо*, *гд*: *їдсао*, *драо*, *їдїео*, *сдкд*, *вд*, *дд*, *сд*; *кдца*, *кдцом*, *кдчеви*; *бєдце*, *їдцо*, *їддоц*, *бдсиок*; и без промене: *жџлца*, *їџлца*, *сїрєлца*, *бєлца*; *сєлце*, *крїлце*, *грлце*, *убїлца*, *оглєдџлце*, *вєсџлце*; или *мџл*, *бдкџл*, *дсїџл*; *ббл*, *дхол*, *бблница*, *бєлкџсїи*, *цєлцїиїи*, *гдлцїиїи*, *бєлцїиїи*.

Нешто више него у књижевном језику у овом говору има придева са неизмењеним *л*: нпр. *бєл* (и *бдо*) и *бїєл*, *ддбєл*, *кїсєл* (и *кїсєо*), *вєсєл* (и *вєseo*), *гњїл*, *дбал*, *їдїџл*, *їдбџл*; *сєлскїи*, *анћєлскїи*, *сїџєлна* (и *сїџєлона*), *мїслєн* (м. *мїсадн*), *округџл*, *накїсєл*, *їддєбєл*, *нвєсєл*; затим и *їдїєл*, *сдкдл* (и *їдїєо*, *сдкд*).

МОРФОЛОГИЈА

Овде ће бити дате само најглавније и најкарактеристичније особине овог говора са подручја облика речи и грађења речи. Пошто је ово само преглед, а не систематска граматичка обрада, материјал ћу груписати по врстама речи, како би материјал добио какву такву класификацију и што боље представио тенденције у морфолошком развоју овог говора.

а) ИМЕНИЦЕ

1. Мушка имена имају, нека од њих, другачији акценат него што је у књижевном језику: нпр. *Бранко, Вељко, Рајко, Миленко, Радењко; Драгбјло, Нидељко: Радивоје, Арсеније, Василије, Глигорије; Милентије; Александар и Лесандра* и др.

2. Изворна имена од мила у овом говору су типа: *Анио-Аниа, Васо-Васа, Гајо, Глишо, Бујо, Јово, Лазо, Мићо, Пајо, Љубо, Рајо, Саво, Рејо, Тобио*, па и *Џиго, гбљо, дрбњо, ћоро* и сл. а ова имена у лику *Аниа, Васа, Раја* итд. преузета су из књижевног језика.

3. Презимена у аутентичном лику за овај говор, слажу се акцентом са именом: нпр. *Лука-Лукић, Урош-Урошевић, Андрија-Андрин, Вучић-Вучићевић, Божо-Божовић, Мара-Марић, Сијево-Сијеовић, Луко-Луковић* итд.

4. Нека женска имена имају особиту структуру или особит акценат: нпр. *Совијана, Тајица, Викитрија, Родана, Ветија, Полексија, Руменка, Разуменка*, а затим долазе неке особите формације погрдних имена, као што су *йојадика* (од *йојадика*), *Живаника* (: *Живана*), *Миленика* (: *Милена* или *Миленија*), *Сшаменика* (: *Сшаменија*) и др. Са овим акцентом деминутиви од женског имена на *-ица* постају шаливо погрдна имена: нпр. *Миленица* (дем. *Миленица*), *Добрилица* (дем. *Добрилица*), *Живаница, Радмилица*.

Са овим акцентом неки деминутиви постају пуна имена цвећа: нпр. *шеничица, врбица, љубичица, менђушица, кадивица* итд.

Надимци — имена за жене формирају се наставком *-ка* од имена мужа преко присвојног придева: нпр. *Перовка, Лаишвка, Србвка, Рајовка, Рејовка* итд.

5. Надимци — имена за мушкарце формирају се наставком *-ац*: *Шћиловац, Предовац, Кбјовац, Рајовац, Ббјовац, Косиловац*, и сл. Затим, полупогрдна имена становника на *-ац* и *-анац*: *Вучкбвац-Вучкбвци* (: *Вучковница*, иначе *Вучкбвчанин*), *Раднилбвац-Радмилбвци* (: *Радмиловићи*, иначе *Радмилбвчанин*), *Борчанац-Борчанци* (: *Ббдрач*, иначе *Ббдрчанин*), *Корићанац-Корићанци* (: *Корићани*, иначе *Корићанин*), *Церовац-Церовци* (: *Церовац*, иначе *Церовчанин*), *Дубравац-Дубравци* (: *Дубрава*, иначе *Дубравчанин*) итд.

6. Од мушких имена праве се врло ретко аугментативи са *-енда*, *-дека*, *-дара*, и сл., нпр. *Милдошѐнда*, *Јовандека*, *Јовандара*, *Павлекања* и др. — редовно суфиксни акценат.

7. Имена стодства, или ова имена кад долазе уз имена мушких и женских особа из поштовања — остају индеклинабилна у разним падежним функцијама: нпр. *баба-Цака*, *баба-Цакѐ*, *баба-Цаки*, *баба-Цакѐм*, затим *чика-Јанка*, *деда-Симу*, са *деда-Милѐнишијом*, *о шешка-Мари*, са *ујна-Бдјанѐм*, од *йријашѐљ-Јована*, код *дѐкѐор-Сйирѐ*, код *йой-Мијиловѐ кѐћѐ*, тужи ме *йой-Диши* из *Зѐкушѐ*, код *ујак-Даниловѐ кѐћѐ* итд. Према *чика-Павле*, *чика-Павла*, *чика-Павлу*, *чика-Павлом* и сл. долази и *кума-Дмишар*, *кума-Дмишра*, *кума-Дмишру*, *кума-Дмишром*, или *йойа-Мијаила*, *йойа-Мијайлу*, *йойа-Мијайлом* и *кума-Дмишрова кѐћѐ*, *йойа-Мијайлова кѐбила* итд.

8. Именице типа *Раде* (са овим акцентом) мењају се као маскулина: *Рада*, *Дула*, *Мила*, *Вула*, *Сйидна*, *Јбла*, *Свѐла*, *Цала*, *Цвѐла*; *Раду-Радом*, *Дулу-Дулом*, *Милу-Милом*, *Свѐлу-Свѐлом*, затим овако: *Бѐле*, *Дѐле*, *Тѐле*, *Тиче*, *Прле*, *Пуле*, *Тѐле*, *Бѐле*, *Цуле*, *Мале*, *Заре*, затим и: *брале*, и сл.

9. Именице мушког рода на *-ар* у имају у вок. јд. већином наставак *-е*: *ца̀ре*, *йиса̀ре*, *манда̀ре*, *кѐцка̀ре*, *сѐкрейа̀ре*, *нѐвина̀ре* (и *нѐвина̀ру*), *кѐманда̀ре*, *кайла̀ре*, *Лѐза̀ре*, али и: *ѐвча̀ру*, *мљина̀ру* *сѐдла̀ру* (и *сѐдла̀ре*) итд.

Могло би се рећи да је тенденција да особене именице, и заједничке кад се узимају као властите — имају наставак *-е*: нпр. само *Лѐза̀ре*, *ца̀ре*, *йиса̀ре* (кад снаја зове тако „презимином“ девера). Ипак, чешће *гѐсѐиода̀ру* него *гѐсѐиода̀ре*.

Међутим, код ових именица са осталим меким сугласницима на крају основе — чува се стари наставак *-у*: нпр. *Мйлошу*, *Урошу*, *ѐрачу*, *йирѐбачу*, *гајдашу*, *ајашу*, *йужу*, *јѐжу*, *чѐркѐзу*, *билмезу* итд.

10. Именице м. р. (Дан. акц. тип *глас-гласа*, стр. 19), као што су *црѐ*, *мра̀в*, *са̀ш*, *ар*, *йар*, *Цвѐши* — у ген. мн. имају редовно наставак *-й*: нпр. *мнѐго црѐй*, *мра̀вй*; *йѐш са̀шй*, *арй*, *йарй*, *вайй*, до *Цвѐшйй*; затим *йѐш мнѐшйа* и неколико *мнѐшйа*, али редовно *йѐш мѐсѐшй*.

Међутим, неке из ове групе, које имају и множину на *-ови*, имају у ген. мн. *-а*: *йѐш дана̀*, *срйа̀*, *грѐзда̀*, *зуба̀*, *лисйа̀*, *рѐда̀* (и *рѐдѝ*); *ѐвѐра̀*, *ѐруа̀*.

Бојана, Сшаменка; Јоване, Милане, Перо, Јово итд. Одавде се могао развити узлазни акценат место силазног код горе поменутих: *мајка* < < *мајка*, *снајка* < *снајка* и сл.

15. Женска и мушка имена на *-ица* имају вокатив као номинатив: *Милција, Марица, Јелица, Сиданица, Ружица; Добраца, Радоца, Раица, Јовица, Кација*, као и деминутивна *Верица, Јовица, Перица, Војица, Кацица, Мицица*⁶ итд.

16. Присвојни придеви од ових именица редовно долазе са ч на крају основе: *Милчин, Маричин, Јеличин, Сиданичин, Ружичин; Добрачин, Радоичин, Раичин, Ндовичин, Јовичин* (и према *Јовица* дем. — *Јовичин*), *Качичин*, затим и *Веричин, Перичин, Војичин, Качичин, Микичин*; па и *другаричин, учитељичин, Богородичин, кукавичин, еверичин, ласичин, издавичин, кривачин, јетровичин* итд.

17. У вокативу имају *-а* и именице које значе занимање и титулу типа *вјвода, владика, судија*: нпр. *кафеџија, судија, вјвода, дџолова, драмбашија, књиговођа*, али само *слуго*.

18. Именице страног порекла на *-иш* су мушког рода, као и у књижевном језику, али у зависним падежима једине иду по *-а* деклинацији: нпр. *комунистички-комунистичке-комунистички-комунистички*, *социјалистички-социјалистичке-социјалистички-социјалистички*, *финактеристички-финактеристичке-финактеристички-финактеристички* и сл., само *антихристички-антихристичка-антихристички-антихристички*, као *Христички-Христичка-Христички-Христички*. У множини ове именице имају деклинацију м. р.

19. Именице типа *ијјаница, изелица* и сл. скоро искључиво имају у вокативу наст. *-о*: *ијјаницо, изелицо, сиррашљивицо, кукавичо, лажљивицо, издајичо, бубалицо, незналицо, њрзничо; јетровицо, бедничо, сирдишничо*, па и *другарицо, учитељичо, ирејелицо, неверничо, мученицо, идкајничо*, затим *кућничо, ватирицо, вештишчо, ијичицо, белицо, сираирицо, мајицо, сеситрицо* итд.

20. Постоји извесна тенденција да се и у заједничким именицама са *к* и *г* на крају основе — не врши промена у *ц* и *з* у дат.-лок. јд.: може се чути на *слики, на руци, на ноги, на крушки; чавки, ћурки, џушки, ћерки, мотики, владики, жујки, белки, сламки, чавки, ирџунки, ирџмки, ирџишки, идиришки, дшљики, јевџики, шашљики, баиљики, вршљики, кочањки, иерџунки* итд.

21. У ген. мн. именице ж. р. које не умећу *а* између сугласника на крају основе — имају наставак *-и*: *гуљви, гривни, дојки, мајки, њловки, ирџишки, ирџмки, чавки, бајки, ббљки, жујки, замки, курви, кришки, иерки, ранки, сџки, сенки, сламки, сираки, ирџавки, ирџунки, црнки, ујни, хумки, ширџанги*. Све ове именице код Даничића су са уметањем *а* и наставком *а*: нпр. *дојјакџа, мајјакџа, ирџмакџа* итд. (стр. 6), што се у Гружи никако не може чути.

⁶⁶ Мислим да је дужина на наст. *-а* реална овде, као знак разлике према номинативу.

Оне које имају један сугласник на крају основе, имају редовно наставак *a*: *лаћа̄, граћа̄, даћа̄, млада̄, ираља̄, иреља̄, икаља̄, сунџа̄, шваља̄*.

22. У бројној конструкцији са бројевима 2—4 долази генитив јединине од именица ж. р. на *-a* — као и код именица м. и ср. рода: нпр. *две жене̄, две овице̄, две бразде̄, две земље̄, две сиране̄, две сестре̄, две ндге̄, ири виле̄, чешири бразде̄, две сестре̄, две ндге̄, две сламке̄, ири ирмке̄ чешири ћурке̄* итд.

23. У говору Груже јасно се разликују наставак *-ић* за патрониме: *браићић, сестрић, маћић, иићић, Срџић, Швајић, сељачић**, *воћић, унућић, курјаћић, рџићић, ојанчић, идаћић, сирдчић, сокодлић, сдмчић, кленчић* итд. — и наставак *-ић* за деминутиве и хипокористике: *браићић, брусић, маљић, цвџић, реић, церић, лисџић, ирџић, дрлић, венчић, зџић, мишић, иџић, јаџић, коњић, Пешрић, вџић, идић, јџић, мравчић, иужчић, зидић, вџић, иањић, Маркић* и сл.

Наставак *-ић* за деминутиве и имена од мила раширен је колико и у књижевном језику и има врло велику структурну вредност, тако да се скоро од сваке именице може извести деминутив: нпр. *саић, гродџић, коџић, враић, ирџић, бавнић, ирџић, брџић, вџић, вџић, зџић, иџић, иласџић, иџић, нџић, крџић, каџић, дџић, иањић, зидић, клинчић, раџић, леџић, шеџић, нџић* итд.

Наставак *-ић*, будући да је ограничен на извођење у првом реду од именица које значе особе (јер именице на *-ић* првобитно значе име за сина по оцу) нема велике структурне могућности као тавак — нарочито не у непосредном извођењу од основе именице. Директно су изведена презимена типа *Саџић*, као што су *Миџић, Гаџић, Крџић, Јаџић, Коџић, Рџић, Дуџић, Скџић, Дуџић, Грџић* и сл. Али према образовањима од живих створова типа *курјаћић, сељачић* и сл. могло је у једном пренесеном значењу доћи и *колџић, бакрџић, каниџрић* или *будџић*; затим су дошла образовања од именица на *-ац*: *леџић, зџић, коноџић, закљоџић, коџић, лонџић* или од именица на *-ак*: *доџић, сџић, коџић, иџић* и сл. Онда се издвојио нов наставак за ова образовања, наст. *-чић*, и сад имамо веома бројне именице са овим наставком. Само оне, будући да су изведене од именица које значе предмете, имају деминутивно и хипокористичко значење. Уз то се код неких именица јављају дублетни облици: на *-ић* и *-чић*: *синџирић* и *синџирић*, затим и *синџирић* и *синџирић*.⁵⁷

Врло бројни су примери оваког грађења: *ексџић, косџић, иџић, ендеџић, кџић, изџић, лоџић, иаџић, вџић, нџић, иџић, каџић, барџић, барџић, чеџић, драџић, иџић, крџић, зџић, гџић, сџић, иџић, јџић, зџић, крџић, вџић, маџић, иџић, бџић, оџић, уџић, сељџић,*

⁵⁷ О измени ' на '' акценат у претпоследњем слогу кад је последњи слог кратак — види Напомену горе на стр. 20.

⁵⁸ Овај наставак *-чић* могао је настати и контаминацијом *-че -ић*: *иџић — иџић, сирџић — сирџић, будџић — будџић, каниџић — каниџић* итд.

дбрашчићи, колачићи, колушићи, мехурићи, уларићи, лојдовчићи, мангујичићи, ндишешчићи, шлајјечичићи, дужашићи, кашичићи, језичићи; вошњачићи, обдрчићи и обдрићи; облачић, канџарчић и канџарић, сокачић, ашдовчић, акдовчић, илајовићи, свастичић; џастичић, ластавичић, ћурићи, рџичићи, ћевајчићи, каменчићи, обдјчићи, јасичићи; џисарчићи, бундрићи, богашчићи, брџчић, солирић, засируићи, шдићи итд. (в. даље Акценти именица м. р., тип II 3а).

24. Именица *јдси-јдсиа-јдсјови* има у множини и облике као *јдси*: нпр. пости све *јдсие*, уз *јдсие* се не једе месо, уз *вџкџ јдсие*, по *јдсјим јдсјима*, *јдсји јдсји* се посте увек и сл.

Именица *јдсао-јдсла-јдслови* има множину и *јдсла*: *ћдравā јдсла*, али мани се *ћдравих јдслова*, прича о *ћдравим јдсловима (јдслима)*; гледај *свдја јдсла*, забада нос у *јдја јдсла*; не могу-имама *јдсла*, увек се има *јдсла* у кући итд. Или: пусти га, *његова јдсла* (кад је ко настран човек).

Именица *јдси* има облике множине *јдси*, *јдсију*, *јдсјима*, *јдсие* и *јдси*, *јдси*, *јдсјима*. Може се чути: *Идем јдси* и *јдси* или *јдсие*.

25. Именице четврте врсте, у великом броју, показују тенденцију да образују инструментал једине као маскулина прве врсте (без дужине на наставку): нпр. *сљом*, *крљом*, *маићом*, а затим овако и *кдићом*, *рддићом*, *млддићом*, *мјлдићом*, *јрддићом*, *дблдићом*, *бдлдићом*, *свџилоићом*, *сијроићом*, *ндћом* (и *ндћу*), *смрћом* (и *смрћу*), *чаићом*, *глаћом*, *мишљом*, *вџићом*, *свџићом*, *слаићом*, *влаићом*, *жџћом*, *чџаћом*, *јдмећом*, *љубављом*, *бљгодаћом*, *храброићом*, *чџићом* (*чџићу*) *немарноићом* (и *немарноићу*): намазан *маићом*, *крљом*; *јосљен сљом* (*са сљом*); пред очитом *јрддићом*; изнурен дугом *бдлдићом*; умро тешком *смрћом*; јамчи *чаићом* и *имаћом*; уморен *глаћом* и *жџћом*; с толиком *чџаћом*; својом *чџићом*; упропашћено њеном *немарноићом* итд. Атрибут, пак, показује да су ове именице овде женског рода.

Неке именице ове врсте су прешле у маскулина прве врсте: *зџр*, *зџра*, *зџру*, *зџра* (*зџр*), *зџром*, *зџру*, *зџрови*, *зџрџа*, *зџровима* и колект. *зџрџа*, *зџрџима*; затим *зџб*, *зџба* и *зџби*, али само *зџбом*; *жџч*, *жџча*, *жџчу*, *жџчом* и *жџчови*; *бџћ*, *бџћа*, *бџћу*, *бџћом* и *бџћа*, *бџће*, *бџћи*, *бџћом* чешће у употреби; *чаћ*, *чаћа*, чешће *чаћа*, *чаће*, *чаћи*, *чаћу*, *чаћом* и *чаће*, *чаћа*, *чаћама*; *раж*, *ража* и *раж*, *ражи*; *нић*, *нића*, *нићу*, *нићом* и *нићови*, *нићџа*, *нићовима*, колект. *нићи*, *нићју*, *нићима*.

б) ПРИДЕВИ

26. *Промена јрдева*. У овом говору се у потпуности огледа стање придевске промене, видских облика описних придева, које влада у савременом књижевном језику којим се говори у нашим градовима. То стање је, као што знамо нешто друкчије него што се нормира у нашим граматицама, где редовно напредо стоје две парадигме, *именичке* и тзв. *заменичке* промене. Придевска промена у савременом књижевном

језику иде ка потпуном јединству, изграђивањем једне јединствене *придевске* *промене* на темељу заменичке промене. *Именичка* *промена* придева све више се губи, она се осећа данас архаичном цртом књижев-ног језика, и одржава се само у специјалним функцијама придева. У основној атрибутој служби придева, кад је придев у основној функцији придева, описној функцији, — она више не долази, или се може врло ретко наћи. Облик женског рода код придева, као што знамо, већ одавно је изгубио именичку промену — као и облици множине, а сад су на реду облици мушког и средњег рода у јединици.

Но губљење именичке промене код облика неодређеног вида никако не значи и губљење видских облика код описних придева, јер разлика у акценту поуздано чува видску разлику: акценат код придева није као код осталих речи *акцентнај речи*, већ је он постао *видски акцентнај*, пошто је он остао као морфолошки знак за вид. Тиме је акценат код придева постао *функционално-семантички акцентнај* којим се бележе различите синтаксичке функције придева (в. о томе у мојем раду *Један особити акцентнај придева код Вука, Даничића и у народним говорима*, ЈФ XXVI, стр. 369—397).

Главне особине придевске промене у говору Грузе биле би у овоме:

27. *Присвојни придеви* су потпуно изгубили именичку промену, тако да сасвим необично звучи грузанском уху нпр. *Пјетрова сина*, *Миланова брђица*, у *Павлову забрану*; *Марина брђица*, *Маричину сину*, и сл. — као и *негова сина*, *нена друга*, у *њину забрану*, већ увек и само може се чути: *Пјетровџ сина*, *Милановџ брђица*, у *Павловџ забрану*, *Николинџ друга*; *Маринџ брђица*, *Маричинџ сину*, одн. *Маричинџ сину*; *неговџ сина*, *неџ друга*, у *њинџ забрану*. Чак и у топонима, где би се могла очекивати именичка промена, долази придев у заменичкој промени: нпр. *са Гигинџ лџа*, *код Сидјановџ вџра*, *на Гверемовџ брџу*, *код Јевџовџ брџица*, *код Тџминџ грџба*, *погинуо на Јанковџм лџу*, *на Мачковџм кџмену* итд.

Примери: *иза Мџљковџ забрана*, *из Јанковџ вџињака*, *са Мџлојевџ извора*, *код Сџмовџ дрџса*, *дао Мџлошу Милџдиновџм*, *продао Рџјку Косџддиновџм*, *са Маринџ брџда*, *од Бџјанинџ сина*, *Даничинџ брџица*, *дао Рџсинџм деџишу* (одн. *Рџсинџм*), *Жџвкинџм зџшу*, *Бџџсинџм кџњу*, у *Николинџм сџлашу* итд.

И градивни придеви, односно придеви врсте, на -ов од имена др-већа и биља, немају именичку промену: *буковџ чџвџра*, *од грџбовџ дрџеиша*, *од врџбовџ џруџа*, *на брџсџтовџм лџсџу*, у *брџсџтовџм лџду*, у *виновџм лџсџу*, *од лџсковџ џруџа*, *од бџгремовџ цџџиша*, *од јасџновџ дрџеиша* итд.

Затим: *соко из врџанинџ гнџзда*, *од сврџкинџ џџрџа*, у *чџвџкином кџлџну*, *на крџвинџм вџмену*, у *сџнџчинџм џџрџу*, у *вџџерџчинџм рџџу*; *од жџџенинџ имџња*, *од сџџџиринџ сина*, *за снџинџ брџиша*, у *чџчинџм виновџграду*, *обрадовао се ко џџџџкинџм колџчу*, у *џџџџџинџм грџиџу*, *на бџџџинџм рџџу* итд.

28. *Ойисни придеви* кад су у правој придевској функцији, кад стоје уз именицу као атрибут у *ојисној функцији*, долазе у облику неодређеног вида — само што је он у заменичкој промени, јер се именичка промена овде сасвим изгубила. Код облика женског рода и у облицима множине сва три рода именичка промена се изгубила и у књижевном језику. У овом говору је у овој функцији изгубљена именичка промена и код облика за м. и ср. род.

Тако, у овом говору су се по промени изједначили видски облици код свих описних придева, а знак вида у њима је акценат: нпр. *лејџга-лејџга*, *лејџм-лејџм*, *лејџм*, *лејџм* — с тим што, уколико вреди кановачка црта са наставком *-џм* у дат.-лок. јд. м. и ср. рода, реално постоје само два облика: *лејџг* и *лејџг* и *лејџм* и *лејџм*.

Дужина на наставцима поуздано је засведочена у неодређеном виду као и у одређеном, — као што је то случај и код придевских заменица у овом говору (в. у одељку Акценат заменица).

Узимам овде примере из Даничићевих акценатских типова *благ-благџ* (стр. 212), *гџрак-гџркџ* (стр. 215), *здџв-здџвџ* (213) и *бџсџар-бџсџрџ* (213) — који представљају све описне неизведене придеве, са дугим акцентом и са кратким акцентом:

нпр. *благџг-благџм-благџм* : *благџг-благџм-благџм*
брџџг-брџџм-брџџм : *брџџг-брџџм-брџџм*
врџџг-врџџм-врџџм : *врџџг-врџџм-врџџм*
жџџџг-жџџџм-жџџџм : *жџџџг-жџџџм-жџџџм*
глџџг-глџџм-глџџм : *глџџг-глџџг-глџџм*

затим: *гџркџг-гџркџг*, *гџсџџг-гџсџџг*, *јакџг-јакџг*, *крџвџг-крџвџг*, *крџџг-крџџг*, *кџсџг-кџсџг*, *лџџг-лџџг*, *млџкџг-млџкџг*, *илџвџг-илџвџг*, *слџнџг-слџнџг* итд.

нпр. *гџркџг-гџркџм-гџркџм* : *гџркџг-гџркџм-гџркџм*
рџџкџг-рџџкџм-рџџкџм : *рџџкџг-рџџкџм-рџџкџм*
бџсџџг-бџсџџм-бџсџџм : *бџсџџг-бџсџџм-бџсџџм*
жџџџг-жџџџм-жџџџм : *жџџџг-жџџџм-жџџџм*
кџвџрџг-кџвџрџм-кџвџрџм : *кџвџрџг-кџвџрџм-кџвџрџм*

затим: *злџџнџг-злџџнџг*, *мџснџг-мџснџг*, *мџрснџг-мџрснџг*, *мџџнџг-мџџнџг*, *џрџзнџг-џрџзнџг*, *џрџснџг-џрџснџг*, *рџвнџг-рџвнџг*, *рџџжнџг-рџџжнџг*, *смџџнџг-смџџнџг* итд.

Код придева са кратким акцентом типа *здџв-здџвџ* и *бџсџар-бџсџрџ*, после продирања заменичке промене на подручје неодређеног вида, дошло је до једначења видских облика: нпр. *мџркџг-мџркџм-мџркџм* : *мџркџг-мџркџм-мџркџм*. Зато се код ових придева у облику одређеног вида развио нов аналошки акценат, тзв. *акценаџ крајњег слога* према придевима типа *бџсџ* < *бџсџ*, па имамо *мџркџг-мџркџм-мџркџм*, и *бџсџрџг-бџсџрџм-бџсџрџм* у облику одређеног вида. Тако је и код ових придева установљен видски однос: *мџркџга-мџркџга*, *бџсџрџга-бџсџрџга*. И сад је код придева са кратким акцентом интонација, силазна и узлазна, знак видске разлике *мџркџга-мџркџга*, као што је и код придева са дугим акцентом *благџга-благџга* (в. мој рад у ЈФ XXV).

нпр. *дугбг-дугбм-дугйм* : *дугбг-дугбм-дугйм*
крйбг-крйбм-крййм : *крйбг-крйбм-крййм*
йрѣбг-йрѣбм-йрѣйм : *йрѣбг-йрѣбм-йрѣйм*
йунбг-йунбм-йунйм : *йунбг-йунбм-йунйм*
сийбг-сийбм-сиййм : *сийбг-сийбм-сиййм*.

затим: *йрдсийбг-йрдсийбг*, *ндвбг-ндвбг*, *вийбг-вийбг*, *слаббг-слаббг*, *сийрбг-сийрбг*, *сийрбг-сийрбг*, *сийрбг-сийрбг*, *йрѣбг-йрѣбг*, *чйсийбг-чйсийбг*, *мѣкбг-мѣкбг*, *лакбг-лакбг*, *врѣлбг-врѣлбг*, *зрѣлбг-зрѣлбг*, *мйльбг-мйльбг*, *чйльбг-чйльбг*, *йрѣлбг-йрѣлбг* итд.

нпр. *вийкбг-вийкбм-вийкйм* : *вийкбг-вийкбм-вийкйм*
глайкбг-глайкбм-глайкйм : *глайкбг-глайкбм-глайкйм*
крѣйкбг-крѣйкбм-крѣйкйм : *крѣйкбг-крѣйкбм-крѣйкйм*
слайкбг-слайкбм-слайкйм : *слайкбг-слайкбм-слайкйм*
сийнбг-сийнбм-сийнйм : *сийнбг-сийнбм-сийнйм*

затим: *гийкбг-гийкбм*, *крайкбг-крайкбм*, *крѣйкбг-крѣйкбм*, *мрѣкбг-мрѣкбг*, *нйскбг-нйскбг*, *йидкбг-йидкбг*, *уьскбг-уьскбг*, *вичнбг-вичнбг*, *вѣчнбг-вѣчнбг*, *гѣднбг-гѣднбг*, *гласнбг-гласнбг*, *јаснбг-јаснбг* итд.

Акцентат крајњег слога ових придева везао се за називну функцију, кад придев с именицом чини назив предмета једне врсте: нпр. *сийни ндвац*, *сийи* (нпр. *сийбг* је лако нахранити), *крйѣ врба*, *йрдсийбг свѣша*, *вийѣ рѣбра*, *слабѣ* (за ракију), *чйсий йондељак*, *мѣкй сйр*, *лакѣ сйрана* (код кантара), *йрѣлѣ гѣзда*; *слайкѣ вино*, *крайкѣ кайѣи*, *нйскѣ сйдлица*, *йидкѣ кѣнац*, *йидкѣ йлаино*, *йидкѣ нйиш*, *уьскѣ сукња* итд. (в. мој рад у ЈФ XXV).

Овај акценат проширио се у овој истој функцији и код придева са дугим акцентом: нпр. *благѣ ракија*, *врйѣ ракија*, *љушѣ ракија*, *младѣ сйр*, *йврдѣ сйр*, *чѣсий сйшо*, *рѣйкѣ сйшо*, *круйни драс*, *мрсно* (јело), *йѣшкѣ сйрана* (код кантара) итд. (в. мој рад ЈФ XXV).

29. У овом говору, а мислим да је то особина савременог књижевног језика, врло често се употребљава облик неодређеног вида уз именицу у *йойлуѣредикайивној функцији*, кад придев врши *карактеризацију* (Који? Које врсте?) а не опис предмета (Какав?): нпр. *млад мѣсѣц*, *йун мѣсѣц*, *йун йдогѣд*, *сийр чѣвек*, *дѣбар чѣвек*, *йѣжжак чѣвек*, *љуш чѣвек*, *луд чѣвек*, *срѣшан чѣвек*, *јак чѣвек*, *глѣш чѣвек*, *лѣй дѣн*, *вѣдар дѣн*, *мирна нѣш*, *врѣш дѣн*, *ладан дѣн*, *лѣшо врѣме*, *ружжан врѣме*, *лѣшо дѣше*, *лѣшо жѣна*, *лѣше сйварѣ*, *лак сѣн*, *йѣжжак сѣн*, *йѣжжак жйвош*, *йѣшка врѣмена*, *йрѣзан ѣѣ*, *јѣка зѣма*, *бѣсан йѣс*, *јак вѣшар*, *леден вѣшар*, *лак кѣрак*, *йѣшки кѣрацѣ*, *йѣшка блѣсий*, *дубѣка црнѣна*, *йрѣзне рѣчи*, *жсѣш дѣкаш*, *ладне рѣке*, *рѣшка жйвѣшѣна*, *кѣран драс*, *жѣдан вѣ*, *раван йѣш*, *ружжан сѣн*, *смѣшан чѣвек*, *дѣж жйвош*, *млад чѣвек*, *йрдс чѣвек*, *слаб чѣвек*, *здрав чѣвек*, *сийрдс чѣвек*, *чйсий рѣчѣн*, *мѣк чѣвек*, *лакѣ рѣба*, *мшо йдбрашшм*, *крѣшак сѣн*, *слайкѣ дѣше*, *слайкѣ жѣна*, *сийшан кѣрак*, *јѣсан дѣн* итд.

Идентификација овакве придевске употребе ишла би овако: нпр. *лѣшо дѣше* = ово је право *лѣшо дѣше*, тј. *дѣше кѣјѣ је лѣшо*; *сийрдс чѣ-*

век = он је *сирџ* (човек), тј. *човек који је сирџ*; *јун месец* = месец кад је *јун*; *леј дан* = дан кад је *леј* и сл.

Овакве везе су честе у овом говору, и оне су синонимне исто тако честим везама облика одређеног вида са ` акцентом, у којима је придев у функцији *придева врсте* такође: исп. *љуш човек* и *љуш ракија*, *врүћ дан* и *врүћ леб*, *ладан вешар* и *ладни леб*, *шежак*, *човек* и *шешки иди* *раван јуш* и *Равни гај* итд. Ипак, извесна разлика овде постоји: у првим примерима будући да је придев у полупредикативној служби, он има и *описну функцију*, јер временски даје особину, у другом случају придев је у чисто називној функцији и значи *само врсту предмета*.

Кад су придеви са кратким акцентом, међутим, као што су *слашко дете* и *слашко вино*, *лак сан* и *лаки иди*, *слаб човек* и *слаба сирана* (каже се за жену), *чисти рачун* и *чисти понедељак*, *мек човек* и *мек сир*, *лака рџба* и *лака сирана*, *сипан корак* и *сипни шидеј* итд. — тада се у промени једначе акценти, па имамо *слашког детеша* и *слашког вина*, *лаког сна* и *лаког иди*, *слабог човека* и *слабе сиране*, *меког човека* и *меког сира*, *сипног корак* и *сипног шидеја*, па се поклапају облик и функција (значање) ових веза које су у номинативу различите. И на овај начин се „избегава“ именичка промена првих примера која је у овом говору сведена на врло малу меру.

30. *Именичка промена* облика неодређеног вида засведочена је поуздано само у обртима који представљају *генијивну експламативну реченицу*: нпр. *Леја лада!* *Леја коња!* *Врућа дана!* *Луда човека!* *Глује жене!* *Добра кукуруза!* *Гадна дана!* *Дуга дана у зла домаћина!* итд.

Али и овде ће се наћи примери са заменичком променом: нпр. *Љушог иса!* *Тушог детеша!* *Доброг ирућа!* *Вредног детеша!* *Лејог драса!* *Бесног коња!* *Ружног времена!* *Љушог лука!* *Сираиног човека!* *Зеленог иди!* итд.

Именичка промена облика неодређеног вида среће се и у *генијиву каквоће* (ген. врсте): нпр. жена *бела лица*, девојка *виска сипа*, човек *виска распа*, жена *богаша рџа* (од *богаша рџа*), човек *бледа лица*, девојка *добра рџа* (од *добра рџа*), момак *крашка сипа*, *човек дишра иогледа* итд.

Изван ове две синтаксичке функције наћи ће се примери именичке промене облика неодређеног вида — поглавито ген.-акуз. јд. — у случајевима кад су придеви у *полупредикативној служби* или у сталним везама: нпр. узнемирава *блесна човека*, *гладна човека* је лако нахранити, грех је не напојити *једна брава*, код нас не можеш видети *дебела човека*, скупило се све *од зла дца* и од горе мајке, *из идијана меја*, *без мирна сна* итд.

Овако долазе и супстантивизирани ови придеви у неодређеном виду: *блесна* је тешко развеселити, *гладна* је лако нахранити, *сипа* је тешко угостити итд.

31. *Покрејни вокали* код придевских облика сведени су у овом говору на најмању меру, тако да се само покретно -а среће у ген.-акуз. јд. облика м. и ср. рода: нпр. *жушџга* и *жушџга* поред *жушџг* и *жушџг*

— што је чисто ритамска вредност без промене значења: нпр. *из оне великог буреџа* или *из онога великог буреџа*.

Покретно *е* у дат. јд. не среће се ни код придева ни код заменица, а покретно *у* у овим облицима уопште се не може наћи. Само код супстантивизираних придева може се срести покретно *е*: нпр. Бадава је *ћдравоме* намигивати и *глувоме* дошаптавати; о *мрљвоме* се ружно не говори; лако је *ишјаноме* запевати и *лудоме* жену отерати.

Датив-локатив-инструментал множине добива покретно *а* само онда кад је придев у супстантивној употреби: нпр. лако је *богаишма*; *сиљнима* се ништа не може; *мрљвима* за *душу*, *живима* у *гушу*; *ишјанима* не треба веровати; тешко *дужнима*, благо *младима* и *лудима* итд. У овом говору овде је *а* неопходно, као знак множине, јер су ови облици без *а* на крају облици дат.-лок. јд.

32. Компаратив се образује као у књижевном језику: *ишњий*, *вишиј*, *слађиј*, *дубљи*, *скуљиј*, *жестији*, *љућиј*, *краћиј*, *иштији*, *ишчиј* (: *грк*), *ишчеј* (: *ишчеј* = потребан, нпр. мене је *ишчеј* него тебе), *крџијиј*, *крџијиј*, *љукијиј* па и *ишестијиј*, *бестјиј*, *сишдрџијиј*. Затим *младшиј*, *врџишиј* и *ишдшиј*, који не иду у књижевни језик.

33. *Суишералишиј*, међутим, по свом акценту сасвим је друкчији него што је стање у књижевном језику, односно код Даничића. Наиме, суперлативна речца *нај* — никад нема у говору Груже овај акценат, већ редовно *нај*. Управо, према стању у овом говору, најисправније би било говорити о двома речима овде, јер се скоро редовно чува и акценат компаратива, а постоји и извесна пауза између саставних делова облика суперлатива:

нпр. *нај-ишњий*, *нај-вишиј*, *нај-слађиј*, *нај-жестијиј*, *нај-чџијиј*, *нај-млађиј*, *нај-ишврђиј*, *нај-мекшиј*, *нај-ишвијиј*, *нај-слабијиј*, *нај-чишчијиј*, *нај-гадницијиј*, *нај-срећницијиј*, *нај-ишамџијиј*, *нај-ишдраслијиј*, *нај-ишреишдрџијиј*, *нај-ишзачџенијиј* итд. Исто овако: *нај-ишчиј*, *нај-ишвишијиј*, *нај-ишјаснијиј*, *нај-ишжжнијиј*, *нај-ишједноишдвнијиј*.

Друга изговорна ватианта, која је повезана са утицајем књижевног језика, код једносложних придева је с једним акцентом: *најишњий*, *најишвишиј*, *најишслађиј*, *најишбољиј*, *најишгориј*, *најишмлађиј* итд. а код вишесложних има и ' акценат на слогу испред *-ији*: *најчишчијиј*, *најслабијиј*, *најишамџенијиј*, *најишборџенијиј*, *најишкривџенијиј*, *најишјорџнијиј*, *најишговорљивијиј*, *најишресџијиј* итд.

34. У говору Груже стара формација девербетивних придева има ове форме: *ишваћа ишгла* (машина), *иширишкаћа ишгла*, *ишлџишџаћа ишгла*, *ишраћи саишун*, *ишваћи саишун*; два ектара *ишраће зџемље*, *ишјајаћа вџјска* (стални кадар), *ишваћа бџлесџиј*, *ишваће гаће*, *ишсаћа ишришија*, *ишјајаћа вџда*.

35. Придеви *мушкџиј а*, *б* и *жџенскџиј а*, *б* употребљавају се у облику ср. р. као супстантивизиран придев са ' акценатом: *мушкџо* = мушкарац, *жџенскџо* = женско чељаде: нпр. *жџенскџо мушкџом* не верује; *ишрошџо* путем двоје *мушкџо* и двоје *жџенскџо*, *ишродила мушкџо*, *ишродила жџенскџо* Буди *мушкџо!* Проклето *жџенскџо!*

Иначе у називима ови придеви долазе у облику одређеног вида са акцентом крајњег слога *мушкиј*, *женскіј*, као и многи други придеви: нпр. *мушкѡ јѡгње*, *мушкѡ сѡфѡна*, *мушкѡ одѡло*, *мушкѡ кошуља* итд.; прилог *мушкиј*: држао се *мушкиј*, они су све *мушкиј* издржали, *мушкиј* су се борили, *мушкиј* му је одговорио итд.; *женскѡ јѡгње*, *женскѡ дѡше*, *женскіј ѡслови*, *женскѡ ѡсла*, *женскѡ кѡвча*, *женскѡ* = *жена* итд.

Придев *бѡжјѡ* (*бѡжјѡјѡ*) врло често се употребљава у овом говору као *ѡјѡчѡјѡна реч*: нпр. *слѡйче бѡжјѡјѡ*, *сама бѡжјѡјѡ ѡда*, *сам бѡжјѡјѡ лѡѡѡв*, *сѡме бѡжјѡјѡ*, *чѡече бѡжјѡјѡ*, *женѡ бѡжјѡјѡ*, *сама бѡжјѡјѡ шѡрѡва*; исп. Тераћу га *до бѡжјѡјѡ кѡћѡ*; *иза бѡжјѡјѡјѡх лѡћѡ*; па онда: *бѡгу за лѡћѡма*.

в) ЗАМЕНИЦЕ

36. Врло изразита црта грузжанског говора је скоро редовна употреба (ако се изузме утицај књижевног језика) облика за дат.-лок. *мѡне*, *шѡбе*, *сѡбе* место *мѡни*, *шѡбѡи*, *сѡбѡи* (акцент в. у одељку Акцент заменица): нпр. *Тѡшко мѡне!* *Тѡшко шѡбе!* *Мѡне говориш?* — *Тѡбе*. *Мѡне* је овде врућина. Дај то *мѡне*. Ово *мѡне*, ово *шѡбе*. Пола *мѡне*, пола *шѡбе*. Шта ће *шѡбе* коњи? — *Мѡне* требају, а шта ће *шѡбе*. Само *сѡбе* шкоди. Баш сад *о шѡбе* причамо: — А шта сте *о мѡне* причали? *Јѡднѡм шѡбе*, мислиш да смо те оговорали.

А *мѡне* шта ће? — *Тѡбе* ће ово. Ко ће *мѡне* да помогне? — Свак *сѡбе* нек помогне. — Шта има *на сѡбе*? тј. шта је обукао. На *шѡбе* је увек ново одело. Је *л'шѡбе* зима? *Мѡне* није, а *шѡбе*? Изгледа ми, *шѡбе* се не иде тамо. *Тѡбе* је жао? (Жао ти је?).

Енклитике 1-ог и 2-ог лица исправно се употребљавају: нпр.

Шта *ми* се тиче! али: То се *мѡне* ништа не тиче!

Шта *ѡи* се тиче! То се *шѡбе* ништа не тиче!

Шта *му* се тиче! То се *њѡму* ништа не тиче!

Шта *нам* се тиче! То се *нѡма* ништа не тиче!

Шта *ви*⁹⁹ се тиче! То се *вѡма* ништа не тиче!

Шта *им* се тиче! То се *њѡма* ништа не тиче!

37. Енклитике *ви* и *ве* од личне заменице 2-ог лица множине врло често се срећу у овом говору: нпр. Ко *ви* то каже? Шта *ви* је рекао? Пише ли *ви* син? Где *ви* је брат? Оће да *ви* подвали! Каква *ви* је пшеница? Нешто *ви* се пријатељ љути?! Да *ви* право кажем. Је *л'ви* жао? Је *л'ви* се спава? Ко ће *ви* угодити!

Али: Је ли он *вѡма својѡша*? *Вѡма* нико не смета! *Вѡма* ништа није по вољи. *Вѡма* говорим.

— Ко *ве* пита! Где *ве* нађе? Је *л'ве* стра? Зашто *ве* мрзе? Поздравио *ве* пријатељ из Претока. Каква *ве* брига мори? Што *ве* остави? Јесу ли *ве* звали? Идите, наћи ћу *ве* тамо. Довешће *ве* Рајко.

Али: Ко *вѡс* пита? *Вѡс* ћу ја довести.

⁹⁹ О енклитикама *ви* и *ве* види у следећој тачки.

38. Упитна заменица за ствари у овом говору је *шїа̇*, у номинативу и акузативу: а) облик номинатива у функцији субјекта или у предикату, нпр. *Шїа̇ їо* лупа? *Шїа̇ је* овде прошло? *Шїа̇* погази овај лук? *Шїа̇ је* то? *Шїа̇ їо* може бити? *Шїа̇ је* он? *Шїа̇ си* ти? *Шїа̇ сїе* ви њему? *Шїа̇ їо* би? *Шїа̇ је* било тамо? *Шїа̇ се* десило?

б) Облик акузатива у функцији објекта: *Шїа̇ си* ми купио? *Шїа̇* тражиш? *Шїа̇* имам у руци? Он нема *нїшїа*. *Шїа̇* имаш?⁶⁰

в) Облик номинатива у безличним реченицама: *Шїа̇ му* је? *Шїа̇* вам би? *Шїа̇* ти је било? *Шїа̇ ће* ти бити ако му помогнеш? *Шїа̇ му* би? Затим у медио-пасивним обртима: *Шїа̇ се* десило? Или са старим генетивом у реченицама типа *Нѣмā їрāвдѣ*: нпр. *Шїа̇ їу їмā*? *Шїа̇*⁶¹ има ново? Нема *нїшїа* ново. Нема *шїа* да се бојиш? *Шїа* има да се бојиш? *Шїа̇ ћеш!* вајкање. Али: *Јој, шїд̇ ћу!* болно.

г) Облик акузатива са предлозима *у, на, о, їо, уз, низ, кроз, над, їод, їред, за, међу*: *У шїа* ћеш ово? *У шїа* сте се опкладили? *У шїа* се ви разумете? *У шїа* да покупим ово семе? *У шїа* гађате? *Нā шїа* да ставим ово? *Нā шїа* се жали? — Боли га глава. Нема *нā шїа* да се згази. *Зā шїа* ти је ово? *Зā шїа* да се уватим? *Зā шїа* *їе* тужи? — За увреду части. *О шїа* да обесимо ово? *О шїа* си обио лонац? *Уз шїа* да се попењемо? *Нїза шїа* да сиђем доле? *Крѣза шїа* да провучем ово? *Пѣда шїа* (*їѣд шїа*) да ставим ово? *Нāда шїа* се нагао? *Прѣд шїа* ће ово бити? *Зā шїа* да се заклоним? *Мѣђу шїа* да ставим ово? Само прилог *їдшїо* има у свом саставу акузатив *шїо*, а не *шїа*: *Пѣшїо* вам је ово? *Пѣшїо* крава? *Пѣшїо*, прико, то зелено јуне? Или: *їдшїо* *їдшїо* оће да уђе. Затим тако и свеза *їошїо*, нпр. *Пошїо* све пожеше, седоше да се одморе.

Као заменички облик *шїо* долази само у случајевима кад је упитна заменица употребљена као *неодређена*, дакле *шїо* = *нешїо*: Имаш ли *шїд̇*? Је ли *шїд̇* купио? Дај ми *шїд̇* од тога! Дајте ми *шїд̇* да ручам. Урадићемо све: *шїд̇* ја *шїд̇* ти. Дадоше ли ти *шїд̇*? У ову функцију не долази *шїа*, као све друге упитне заменице што долазе као неодређене.

Шїо се може сматрати заменицом, анафорском, још у функцији релативне заменице: нпр. Украде *шїд̇* види с очима! Купе *шїд̇* нађу. Јесу ли то волови *шїо* си их јуче купио? Је ли ово момак *шїд̇ се* жени? То је онај *шїо* држи кавану.

Иначе, *шїо* врло често долази у овом говору у функцији речи других врста. Тако, врло често *шїо* долази у функцији *їрѣлога* за *узрок* у самосталним реченицама: *Шїд̇* питаш? = Зашто питаш? *Шїд̇* се љутиш? *Шїд̇ ниси* дошао? *Шїд̇* лажеш? *Шїд̇* виче? *Шїд̇ си* се жалио? *Шїо* плачеш? *Шїо* си се женио? *Шїо* ниси слушао? *Шїо* си продао волове? Немој ту седети! — *Шїд̇*? Зато што ћеш да панеш. Исто тако у зависним узрочним реченицама: Љути се *шїо* га нисте звали. Бије га *шїо* не слуша. Радује се *шїо* иде у Крагујевац. Кад видиш, *шїо* питаш. Мило му *шїо* сте дошли.

⁶⁰ Акцент ове заменице види у одељку Акцент заменица.

⁶¹ Исп. облик генитива *шїа* у везама са предлозима, које се у овом говору осећају архаичне: *Ода шїа* се уплашисте? *Око шїа* се свадисте? — *Ни око шїа*. Данас само: *Од чега* се уплашисте? *Око чега* се свадисте? — *Ни око чега*.

У екскламативним реченицама *шїо* долази као узвик: *Шїо бдї!* *Шїо дѡвѡ!* *Шїо ме нѡлѡїї!* *Шїо сам глѡдан!* *Шїо се ѡлѡвї!* *Шїо су жѡїїе крѡїке!* *Шїо сам ѡмѡран!* *Шїо си блѡд!* *Шїо ћу, мѡјко, с дчїма, свѡђају ме с мѡмцїма!* *Шїо ме нѡсїкїра овѡј вѡ!* *Шїо се вѡрѡ!* *Шїо ће да ѡднѡ!* *Шїо лѡжѡ!* *Шїо ѡдѡ кїша!* *Шїо је врућїна!* *Шїо је зїма!* *Шїо нас ѡрѡвари!* *Шїо је лѡд!* *Шїо је лѡїа!* *Шїо ѡгрѡ!* *Шїо ѡвѡ!* Овде *шїо* има вредност узвика *ѡлѡ*.

Тако, долазе као јасно разграничени по значењу врло блиски изрази по саставу: *Шїїѡ ме зѡвѡ?* тј. шта хоће од мене. *Шїїд ме зѡвѡ?* = = Зашто ме зову *Шїїо* ме зѡвѡ! = Ала ме зову! тј. не могу без мене. Или *Шїїѡ ѡї* је? тј. шта те боли. *Шїїд ѡї* је! тј. не узнемиравај ме. *Шїїѡ* виче? тј. Шта хоће? *Шїїд* виче? = Зашто виче, *Шїїо* вичѡ = Ала виче! Као узвик, *шїо* се изговара проклитички.

39. Повратне заменице, лична *сѡбе*, *сѡби* и присвојна *свѡј*, *а*, *е*, употребљавају се само у неким сталним везама, или уколико преовладава књижевни изговор: нпр. Ја, богами, чувам *мѡне*, а ти чувај *ѡїѡбе*. Он се само за *њѡга* брине и *њѡму* угађа. Ја сам ово *мѡне* купио! Ти купи *ѡїѡбе*. Ми смо *нѡс* осигурали. Ви само *вѡше* фалите! Они не дају у *њїно* имање.

Али: Сваком по мало, *сѡбе* ни мало. Не зна шта ће сам *сѡ* *сѡбом*. Узе и стави *ѡдѡ* се. Стѡви то *ѡд* *сѡбе*. Једно понесе, а једно обуче *нѡ* *сѡбе*. Свак *сѡбе* фали.

— Ја волим *мѡју* децу. Јеси ли писао *ѡвѡм* сину. Он чува *њѡгово*, а туђе *ѡће*. Они ору *њїну* њиву. Она гледа само *њѡну* децу. Људи се боје за *њїна* имања.

Али: сваком *свѡје*; *свѡја* кућица, *свѡја* слободица.

Иначе *свѡј* и *свѡји* се употребљава супстантивизирано у значењу рођак или суграђанин (мештанин) и пријатељ: нпр. он нам је *свѡј*, ми смо *свѡји*, *свѡји* се не узимају, тј. не жене се међусобно; шта се женираш, *свѡји* смо или *нѡїи* смо; човек се међу *свѡјїма* осећа слободније и сл. Или у значењу самосталан: он је *свѡј* *чѡвек*. Исп. *свѡјакѡїи* (*се*) и *свѡјїи*, *усвѡјїи*, *ѡрїсвѡјїи*, *ѡсвѡјїи* итд.

40. Количинска заменица *сѡв*, *свѡ*, *свѡ*, *свї*, *свѡ*, *свѡ* има друкчије облике и акценат кад долази као атрибут уз именицу, затим полупредикативно или предикативно, а друге облике и посебан акценат имају *све* и *сви* кад се самостално употребљавају у вредности *ѡїїїїе* *заменїце*: *све* — за ствари, *сви* за особе.

а) <i>сѡв</i> , <i>свѡ</i>	<i>свѡ</i>	<i>свї</i> , <i>свѡ</i> , <i>свѡ</i>
<i>свѡг</i>	<i>свѡ</i>	<i>свїх</i>
<i>свѡм</i> (<i>свїм</i>)	<i>свѡј</i>	<i>свїм</i>
<i>сѡв</i> , <i>свѡ</i>	<i>свѡ</i>	<i>свї</i> , <i>свѡ</i> , <i>свѡ</i>
<i>сѡв</i> , <i>свѡ</i>	<i>свѡ</i>	<i>свї</i> , <i>свѡ</i> , <i>свѡ</i>
	<i>свїм</i> <i>свѡм</i>	<i>свїм</i>
<i>свѡм</i> (<i>свїм</i>)	<i>свѡј</i>	<i>свїм</i>

Примери: — *сва лѣб, свѣг лѣба, свѣм лѣбу* (и *свѣм лѣбу*), *сва лѣб, са свѣм лѣбом. ѿо свѣм лѣбу и свѣм лѣбу; свѣ лѣбови, свѣ(х) лѣбѣва, свѣ лѣбове, свѣм лѣбовима;*

— *свѣ сѣло, свѣг сѣла, свѣм сѣлу и свѣм сѣлу, свѣ сѣло, са свѣм сѣлом, у свѣм сѣлу; свѣ сѣла, свѣ(х) сѣла, свѣ сѣла, ѿо свѣм сѣлима;*

— *сва лѣвада, свѣ лѣвадѣ, свѣ лѣвади, свѣ лѣваду, свѣ лѣвадо, над свѣм лѣвадом, ѿо свѣ лѣвади; свѣ лѣваде, свѣ(х) лѣвадѣ, свѣ лѣваде, ѿо свѣм лѣвадѣма.*

Затим: од цака *свѣг ѿдѣѣанѣг*, рече човеку *свѣм ѿлѣашенѣм*, виде дечка *свѣг ѿлѣакѣнѣг*, нађе врећу *свѣ ѿддерѣну*, увече њива је била *сва дѣоѣана*, он је стајао *сва мѣкар* од кише, ствари бијаду *сва рѣзбѣцѣне*, трава беше *сва ѿгажена* итд.

б) <i>свѣ</i>	<i>свѣ</i>
<i>свѣгѣ</i>	<i>свѣјѣ (свѣјѣ)</i>
<i>свѣмѣ</i>	<i>свѣмѣ (свѣма)</i>
<i>свѣ</i>	<i>свѣ</i>
<i>свѣм (свѣме)</i>	<i>свѣмѣ (свѣма)</i>
<i>свѣмѣ (свѣм)</i>	<i>свѣмѣ (свѣма)</i>

Облик *свѣм* долази с предлогом: пошли *са свѣм* што имају, дошли су *са свѣм* и свачим. Облици *свѣјѣ*, *свѣмѣ* су за колектив од *свѣ* које значи колектив, а облици *свѣјѣ* и *свѣма* су плурал: нпр. узети од *свѣјѣ* 10.000 динара, узети од *свѣјѣ* по 10.000 динара; ја сам то *свѣмѣ* купио, тј. за све вас, али купио сам *свѣма* по нешто, тј. сваком од вас по нешто. Примери: *свѣ* се догађа; доста ми је *свѣгѣ*; ту има *свѣгѣ* доста; потрошио *свѣгѣ* 200 динара; боји се *свѣгѣ* и свачега; *свѣмѣ* је крај; *свѣмѣ* се смеје; *свѣмѣ* нађе ману; *свѣ* ти дајем; *свѣ* су однели; лече се *са свѣм* и свачим; гарантујем *са свѣм* што имам; али *свѣме* су га помагали (свачим), *свѣме* их подмићују; *о свѣмѣ* су нам причали; *ѿо свѣмѣ* се види... *на свѣмѣ* ти хвала, а *на свѣм* тебе вала — из народне песме.

-свѣ су дошли; *свѣ* знају; *свѣ* говоре; *свѣ* се плаше; *од нас свѣјѣ* траже..., *од свѣјѣ* њих он је најбољи, узео је *од свѣјѣ* по нешто; тешко *свѣмѣ* сада, *свѣмѣ* је жао, *свѣмѣ* је тешко, *свѣмѣ* се спава, он је *свѣмѣ* рођак или он је *свѣма* рођак; *свѣ* смо позвали, *свѣ* волимо подједнако; отишао *са свѣмѣ*, пред *свѣмѣ* је ручак, *са свѣма* се посвађао; *о свѣма* похвално говори, *на свѣмѣ* нама је овај терет, *свѣма* смо поручили итд.

41. Повратне заменице *ѿсѣиѣ*, *ѣ*, *ѣ*, и *сѣм*, *сѣма*, *сѣмо*, као и у књижевном језику имају двојаку вредност, заменичку и придевску са посебним пуним значењем придевске речи.

а) Заменица *ѿсѣиѣ*, *ѣ*, *ѣ* има понајвише вредност повратне придевске заменице за *каквоћу* и за *количину*, дакле са значењем *ѿсѣиѣ ѿѣкав* и *ѿсѣиѣ ѿолики*: нпр. купио сам *ѿсѣиѣ ѿлѣг*, *ѿсѣиѣ кѣсу*, *ѿсѣиѣ ѿесѣере*; мој је син *ѿсѣиѣ* као твој (по величини, узрасту); ова и она њива су *ѿсѣиѣ* (по величини); или облик средњег рода у вредности прилога: он *ѿсѣиѣ* ради, тј. оно што и пре (каквоћа) или онолико колико и пре (количина). Или долази уз *каквоћне* и *количинске* заменице као редупликација:

йсийй ййакāv, йсийā ййаква, йсийб ййакво (одн. *йсийй ййакй*); *йсийй ййоликй, йсийā ййоликā, йсийб ййоликб*; *йсийб ййакб, йсийб ййоликб*.

Уз показне заменице самостално употребљене ова заменица долази постпозитно у функцији праве повратне заменице, са смислом поновног исказивања (*йојачавања*): *двај йсийй, два йсийā, дво йсийб; ййāj йсийй, ййā йсийā, ййб йсийб; днај йсийй, дна йсийā, днб йсийб*.

Уз личне заменице она овако постпозитно ређе долази: нпр. *ййй йсийй, дн йсийй, вй йсийй* причали сте ми то.

Самостално, као субјекат у реченици, ова се заменица сређе само у судским актима: нпр. Н. Н. је осуђен на два месеца затвора. *Йсийй* има да плати овом суду 10.000 динара. Овако у субјекту као анафорска заменица не долази, већ заменица *дн, дна, дно* као и у књижевном језику. Али у атрибутој служби долази често (обично с показном заменицом): Донеси ми *днāj йсийй* сврдо. Ођу *йсийб* (*оно*) тестере. Уче у *йсийбј* школи. Били смо на *йсийбм* месту.

Уз именице, *йсийй* има још и значење придева *сличан* (од *иденйичан* значење се померило до семантичке вредности *сличан*): *йсийй дййац, йсийā мājка, йсийй нѐгов дѐда, йсийā Милѐва, йсийй ујак*: Овако може доћи и уз личне заменице: *йсийй дн, йсийā дна* итд. Али кад дође иза личне заменице, онда је повратна заменица: *дн йсийй, дна йсийā, Милѐва йсийā* то нам је говорила.

б) Заменица *сām, сāма, сāмо* више је развила придевске особине, тако да има и видске облике *сāmй, сāmā, сāmб*, поред горњих, па има промену као придеви типа *блāг-блāгй*.

У функцији *йоврайнe* заменице употребљавају се само акц. облици *сām, сāма, сāмо* (*ipse*), како уз личне заменице тако и уз именице, како испред тако и иза управне речи, а понајвише уз заменице сваког лица *сѐбе, се*, која је са своје стране такође повратна заменица:

нпр. *дн сām* не зна шта да ради, *дна сāма* каже, *сām ййй* ниси платио, и *мй сāми* не знамо шта да радимо (и: *и сāми* не знамо...), *сām Пѐйшар* се каје, терају на рад и *сāме сййарце*, тај ће се жалити и *сāмом Тййшу*; оптужује *сāмог сѐбе* или *сѐбе сāмог*, боји се од *сāмог сѐбѐ* или од *сѐбѐ сāмог*, бори се *са сāmйм сѐббм* или *са сѐббм сāmйм*, љутио се *на сāмог сѐбе* или *на сѐбе сāмог*, он се брине *о сāмбм сѐби* или *о сѐби сāмбм*; ја жалим *сāмог сѐбе* или *сѐбе сāмог*. Ретко именичка промена: од *сāма сѐбѐ*, за *сāма сѐбе* и сл.

Као придев *сām, сāма, сāмо* = без других (*solus*) налази се веома често у *йредикайшу*, као што долазе у оваквој употреби придеви *бѐс, гѐб, неумйвен, недбрийан, голѐглав* и сл.: нпр. *идѐ сām, йрѐђе сām, жйвѐ сāми, радѐ сāми; сѐдй сām, дсйша сāма* без игде икога свога, на сред ливаде *сām цѐр* итд. Врло често у редупликацији: *сām сāmййй, сāма сāmйййша* итд.

Или долази у значењу *сāмо од сѐбѐ, сйднййано* у предикативној служби: сено *сāмо* пало, врата се *сāма* отворише, *сāмо* никло, *сāмо* се укиселило, *сāма* ми се рука подиже, *сāма* ми се коса диже итд.

Обйље нечега исказује се овим придевом који долази атрибутојски уз именице: нпр. *сāма вѐда, сāмо цвѐће, сāма ййрāва, свуд сāме двѐце, сām*

кѣмѣн, сѣм лѣд, сѣме лѣваде, сѣме ѣшѣнице, на друмовима сѣма вѣјска, сѣми виногради итд.

Акцентски облици сѣми, сѣма, сѣмѣ долазе, такође, атрибутски уз именице као чисто *појачајне речи* — што им враћа природу повратне заменице: нпр. дође пред сѣмѣм цѣра, погиге пред сѣмѣм кућѣм, заболѣ ме у сѣмѣм сѣру, поорѣо до сѣмѣ дѣрадѣ, порѣд сѣмѣ рѣкѣ, кућа му је до сѣмѣ шкѣлѣ, стоји на сѣмѣм вѣрху, усред сѣмѣ шѣмѣ, на крају сѣмѣм сѣла, паде ми у сѣмѣ ѣко итд.

Но и овако: сѣм цѣр изиђе пред њѣга, тј. цар лично, главом цар; сѣм домаћин, чича Панта, дочекао нас на капији.

42. Заменице *шѣд*, *ѣнѣ*, *сѣв* и *сѣбе* долазе врло често у експресивном говору као *асеверѣшнѣ речи*: Шта *шѣд* лупѣ? Где *шѣд* пише? Ко ће *шѣд* мене да бије? Што се *шѣд* вама тичѣ! Како *шѣд* да ти то не знаш? Где *шѣд* има да се једе, а да се не ради!

Погледам, а *ѣнѣ* прѣсе побегло! Уђем у кућу, *ѣнѣ* нема нико. Пођемо, *ѣнѣ* поче киша да пада.

Уз *уѣшнѣ* заменице и упитне заменичке прилоге долази *сѣ* као појачајна партикула врло често: Ко *сѣ* ту долази? Кога *сѣ* сте питали? Кома *сѣ* сте ишли? Са *кѣм* *сѣ* сте били? О *кѣмѣ* *сѣ* сте причали? За *кога* *сѣ* сте гласали? Шѣд *сѣ* ту има? Од *чѣга* *сѣ* сте узели? Са *чѣм* *сѣ* сте пробали? Затим: Где *си* *сѣ* био? Кад *сѣ* сте долазили? Куд *сѣ* сте ишли? Како *сѣ* може да се пропадне?

Кад је *ѣредикаѣ* негѣшнѣван, формирају се редовно *ѣшнѣ* заменице место упитних. Ко *сѣ* ту није долазио! = Свак је ту долазио. Кога *сѣ* нисмо питали! Кома *сѣ* нисмо ишли! Са *кѣм* *сѣ* нисмо били! О *кѣмѣ* *сѣ* нисмо причали! За *кога* *сѣ* нисмо гласали! Шѣд *сѣ* ту *сѣ* нема! Са *чѣм* *сѣ* нисмо пробали! Где *сѣ* нисмо ишли! Куд *сѣ* нисмо тражили! Куд *сѣ* не иду они! Како *сѣ* човек не може сломити врат. Одакле *сѣ* нису дошли!

Сасвим је особита употреба заменичког облика *сѣбе* као појачајне партикуле уз *уѣшнѣ* *ѣрилоге*, али је у овом говору и обична и чѣста: Где *сѣбе* паде! Кад *сѣбе* су они дошли! Куд *сѣбе* одосте ви! Одкад *сѣбе* нисмо јѣли печѣње! Одкад *сѣбе* вас чекамо! Одкад *сѣбе* нисте били код нас! Докле *сѣбе* је дошла река! Докле *сѣбе* он скочи! Одакле *сѣбе* они носе воду! За кад *сѣбе* ви то спремаѣ! Где је *сѣбе* Крагујѣвац! Где је *сѣбе* подне!

Можда би се овде *сѣбе* могло протумачити и објаснити овако. После чѣсте употребе повратне заменице *сѣбе* са појачајном заменицом *сѣм*: нпр. сѣма сѣбе, сѣмѣм сѣбе, могла се сад овде осѣтити заменица *сѣбе* као појачана, јер обе ове заменице значѣ увѣк исто лице: *сѣм* = *сѣбе*. Онда је *сѣбе* дошло и уз заменичке прилоге просто као појачајна рѣчца.

43. Напоследку, у овом говору, као у сваком говорном јѣзику, постоји тзв. *ѣрансѣозиција говорних лица*: нпр. Особа која се зѣве Павле може говорити за себе у 3-ћем лицу: „Не брините ви, зна Павле шта ради!“ „Не бој се мали, неће теби чича ништа!“ „Таѣа ће вама да саѣшѣје

нова одела!“ „Оди, деда тебе воли!“ „Ево, ујак вам је донео свима по нешто!“

Или кад се 2-гом лицу једнине говори са ми: „Где смо ми?“ „Ми смо се много њонели, па ни бога да назовемо“. „Што смо се удесили!“ „Како смо?“ „Нешто смо љути!“ „Куда ћемо, пријатељу?“

Исто тако често се 2-гом лицу говори у 1-ом лицу: „Нешто ми се чини да не идем љраво!“ „Како ћу сад, а?“ Море шта се ја ту сѝидим! Узмем, и љравим се луд! Дођем, оѝворим туђ амбар и узмем колико ми треба, па ником ништа! Нешто ми се извор вода мути, а! Израм, љевам, лако ми је нико не зна како ми је. Корачам, а не ѝомерам се с места, а!

Напоследку, овде иде и говор у форми 2-гог лица једнине за сва лица једнине и множине — што је општа особина свих словенских језика: Пѝдѝј пакчету леба да те уједе. Рѝнѝи псето да ѝе уједе. Ни ѝзми ни ѝсѝави. Граѝѝи ражањ, зец у трњу. Пѝсѝѝи муву на браду, она ће и у уста. Само сѝднѝи, терају те даље. Само што си ѝшао у кућу, зову ѝе. Идѝи, цео свет ѝе гледа. Пѝѝѝѝи једну, иѝѝѝѝи две, па уздрављу. Узмѝи торбу на леђа, па ајд даље! Што више глѝдѝи, мање вѝдѝи. Прѝдѝи краву, кѝѝи козу. Зѝкѝѝѝи се, нѝ вѝдѝи се.

г) ГЛАГОЛИ

44. Глагол *бѝѝи* (esse) поред облика презента *бѝдѝм, бѝдѝш, бѝдѝ, бѝдѝмо, бѝдѝше, бѝдѝ* — или ређе *бѝднѝм, бѝднѝш* итд. — има и облике *бѝдѝм, бѝдѝш, бѝдѝ, бѝдѝмо, бѝдѝше, бѝдѝ*, или *бѝднѝм, бѝднѝш, бѝднѝ, бѝднѝмо, бѝднѝше, бѝднѝ*. Исто тако и императив: *бѝди, бѝдимо, бѝдише* и *бѝдни, али и бѝди, бѝдимо, дѝдише* или *бѝдни, бѝднимо, бѝднише*. Још и *бѝднуо, бѝднула*.

Од *јѝсам* презент је: *јѝсам, јѝси, јѝше* (облик *јѝш* само као потврда се може наћи); *јѝсмо, јѝше, јѝсу*: нпр. *Јѝси ли задовољан? — Јѝсам. Јѝси ли стигао? — Јѝсам. Јѝше ли окопали? — Јѝмо. Јѝсу ли вас звали? — Јѝсу. Јѝсам ли ја позван? — Јѝси. Јѝше ли га видели? — Јѝмо. У упитном облику перфекта долазе пуни облици место енклитика.*

Акцентат ` се мења на ` акцентат у говору Груже, али ако дође анклитика уз глаголски облик, настаје тросложна интонација, па нема услова за ову промену акцента: *јѝсам*, али *јѝсам ли, јѝси*, али *јѝси ли* итд. Као потврдна речца *јѝше* долази у овом облику и са овим акцентом: *Ти си решио да путујеш? — Јѝше. Ти се љутиш? — Јѝше, љутим се. Исп. Јѝс, јѝ! То јѝс, Шѝо јѝс јѝс* и сл.

Облици *бѝдѝм, бѝдѝш* итд., који су из књижевног језика, данас преовлађују у овом говору, али су облици *бѝдѝм* и *бѝднѝм* — итд. аутентични за овај говор.

Глагол *нѝѝи* има презент *дѝу, дѝеш, дѝе, дѝемо, дѝеше, дѝе* и *нѝу, нѝеш, нѝе, нѝемо, нѝеше, нѝе*. Још се често чује 3. л. мн. *нѝејеу* и *дѝејеу*. Упитно: *дѝу ли, дѝеш ли, дѝе ли, дѝемо ли* (и *оѝемо ли*), *дѝеше ли* (*оѝеше ли*), *дѝе ли* (*дѝејеу ли*). Наставак *-ју* у 3. л. мн. дошао је свакако да се овај облик разликује од облика 3. л. јд. — нарочито у одговору, нпр. *Оѝе ли доћи (они)? — Оѝејеу* одн. *Нѝејеу*.

45. Глагол *йўсїишии-йўсїишм* и сложени од њега редовно имају измењену сугласниску групу *сїи* у *шїи*: *йўшїишии, йўшїишм, йўшїиши, йўшїишиє, йўшїиших, йўшїишио, йўшїишен* итд. Исто и код сложених: *сїйўшїишии, нїйўшїишии, ддїйўшїишии, дїйїйўшїишии, уїйўшїишии, зїйўшїишии, йрїйўшїишии, йрдїйўшїишии, йрїйїйўшїишии, рїсїйўшїишии* итд. Ова измена је вероватно пренесена из трпног придева (многи данас већ придеви) од сложених глагола, као што су: *дїйўшїишен, сїйўшїишен, нїйўшїишен, ддїйўшїишен, дїйїйўшїишен, уїйўшїишен, зїйўшїишен, йрїйўшїишен, йрдїйўшїишен, рїсїйўшїишен* итд. Прво је за трпним придевом пошао радни придев; *йўшїишен-йўшїишио, уїйўшїишен-уїйўшїишио* итд. а онда и *дїйїйўшїишии-дїйїйўшїишиє, па и дїйїйўшїишм-дїйїйўшїишмо* итд.

Исту промену налазимо и код глагола *-месїишии*, тј. сложених с овим глаголом — само не тако редовно: нпр. *смїешїишии, намїешїишии, умїешїишии, йремїешїишии, размїешїишии*, нпр. *нїамїешїишм, нїамїешїиши, намїешїишио, намїешїишила, намїешїишили*, као: *нїамїешїишен, нїамїешїишена, нїамїешїишени* итд.

Глагол *гледїиши* изговара се у лабавом говору са пропуштањем *д*: *гледї, гледїј; гледїјше, гледїало, гледїали; гледїише, гледїасмо*; затим *уледї, зїгледї се; нїагледїмо се* итд. нпр. Где *гледїиш*? Шта то *гледїише*? *Пдгледїјше* тамо! *Прїгледїј* ми овце.

Глагол *йїднуши* губи *д*, такође, па се говори: *йїдануши, уїануши, зїануши, сїднуши, исїануши, йрїануши се, йрдїануши* итд. Облици су *йїднїм, йїднїи, йїднї, йїднїмо, йїднїше, йїднї; йїднї, йїднїмо, йїднїше; йїдну(х), йїдну, йїдну, йїднусмо, йїднусїе, йїднуше* и *йїдше* (од *йїдсїи*).

Овако се пропушта *ј* у сложеним глаголима од *јїсїиши*: нпр. *йїдїсїиши, йїдїдїмо, йїдїдїмо, йїдео, йїдела, йїдели, йїдїди, йїдїдїише; нїдїсїиши се, нїдїдїмо се, нїдео се, нїдела се, нїдели се, нїдїди се, нїдїдїише се, йїрїдїдїмо се* итд. Ал кад је пренесено значење, чува се *ј*: *зїјїсїиши, зїјїео ми*, тј. смањно на обрачуну, *дїјїсїиши се* (од зноја), *йїрдїјїсїиши* (за киселине), *рїзїјїсїиши се* и др.

46. Многи глаголи, перфективног вида и перфектизовани имају облике и по 3-ој и по 1-ој врсти, поглавито у радном придеву: нпр. *йїдкиснуо-йїдкисао, лїгнуо-лїгао, йїдлегнула-йїдлегла* (пшеница), *йїдомгнуо-йїдомогао, занїдомгнуо-занїдомогао, дїанула-дїала, нїкнула-нїкла, свїкнула-свїкла, дїгнула се-дїгла се, сїднула-сїела, смркнуло се-смркло-се цркнула-цркла, йїукнула-йїукла, йїобегнула-йїобегла, йїрїсїишгнули-йїрїсїишгмили, йїдсїишгнули-йїдсїишгли, йїрїйїкнутли-йїрїйїкнутли, усїйукнутли-усїйукнутли, угрїзнутли-угрїзтли* (узрїзла), *ушїегнула-ушїегла, йїрїшїегнула-йїрїшїегла, сїйїегнула-сїйїегла*, затим: *окрїнусмо-окрїшїосмо, зїшїїегнутли-зїшїїегосмо; йїромукнуо-йїрумїкао, ушїїегнуо-ушїїеггао, зїшїїегнуо-зїшїїеггао, мїкнуо се-мїкао се, сїдїшїакнуо се-сїдїшїакао се, сїгнуо се-сїгао се, нїгнуо-нїгао се, уденула-удела; йїдгїнїусмо-йїдгїбосмо, мїшїнїусмо-мїшїосмо, смрзнутли се-смрзосмо се, йїрїчвркнула-йїрїчвркла* (пре времена сазрела), *клїкнула-клїкла, йїдклїкнула-йїдклїкла, одмекнула-одмекла, сїдїанула-сїдїиала, уїанула-уїиала, дбиснула-дбисла, йїрїшїиснула-йїрїшїисла, забрїкнутли-забрїккла, йїрдзукнутли-йїрдзукла, дклизнула се-дклизла се, дмрзнула-дмрзла, вїскрїснула-вїскрїсла, осїгнула-осїгла* итд.

47. У 3. л. мн. презента од глагола на -ћи, уопштено је ч м. к. из облика осталих лица: *сечу, вучу, ишчу, ивчу*; м. *секу, вуку* итд.

48. Помоћни глагол бити у потенцијалу у свим лицима је *би*: *ја би* : *ја би рекао* да се ти шалиш, *ти би цркао* од стра, *он би се жденио* канда, *ми би дошли* кад би нас *ви звали*, шта би они радили, *ми би вам рекли*, *ви би се чудили* и *крстили* итд.

49. Сложени глаголи од -*нестии* и -*вдстии* у трпном придеву имају јотовање, као глаголи 7-ме врсте: *донешен, изнешен, снешен, унешен, иренешен, разнешен, однешен, нанешен, ионешен, иринешен, узнешен, иронешен, занешен* и *донешен, изнешена, унешена* итд. — поред облика *дннети, дннетиа, дннетио* итд. одн. *ддннети (ддннети), ддннетиа* итд. Као придеви имају друге акценте: *донешена, изнешена, однешена* итд.

Нешто ређи су облици *ошрешен, ишмужен, нашашен* и *довезен-довезена, ирвезен-ирвезена, одвезен-одвезена* итд., већ *довезен-довезена* итд., а то стога што се место овог глагола налази редовно у употреби *вући*: нпр. *дувучено жшшо, ирвучен камен* итд., а *довезен, довезена, ддвезао, ддвезао* долази из књижевног језика.

50. Прилог *садашњи* од неких учесталих глагола на -*аши*, -*аваши*, -*иваши* показују тенденцију образовања од инфинитивне основе — иако они немају презент од ове основе: нпр. *иродавајући, удавајући се, задавајући, задиркивајући, иоскакивајући, иодваљивајући, намигивајући, викајући, скакајући, илакајући* итд.

51. Многи глаголи 7. врсте са изразитим значењем *сиња* имају инфинитивну основу на -*и* м. е: нпр. он је *дстиарио*, *обелио снег*, кукурузи су се *зеленили*, чим је зора *зайлавила*, шљиве су *иоилавиле*, он је *дслабио*, нос му се *зацрвенио*, бостан је *зарудио*, он је *оглувио*, нож се *зашушио*, ранац се *усишио*, он је *занемιο*, цвет се у пољу *жушио*, нешто се *црнило* у мраку и др. Ова тенденција је прилично јака и многе глаголе захвата. Чини ми се да ова појава води порекло из јекавштине од облика м. р. једине: према *видио-видјела* и *иобелио-иобелела, дстиарио-дстиарила* итд. Само, у говору Груже, у његовој јекавштини, нема облика радног придева типа *видио, вдио* и сл. већ са јотовањем као облик ж. рода: *вићео-вићела, вљео-вљела* итд.

52. Глаголи *врим-врети* (*aestu*) и *зрим-зрети* (*maturescere*) имају у 3. лицу множине презента облик по 1-ој врсти: нпр. лонци *врү*, кад лонци *ирдврү, уздврү, саврү, уврү* итд. крушке *зрү, узрү, ирзрү, ддзрү, сазрү* итд.

Од ових глагола треба разликовати сложене нпр. *наврети-наврём, назрети-назрём* и др. — о којима види у следећој тачки, под 7) и 8).

53. Глаголи *вршём-врћи* (*вриети*), *мрём-мрети* (*мриети*) затим ови који долазе само као сложени с префиксом: *ишрём-ишрети, ирд-рём-ирдрети, ишрём-ишрети, ирждрём-ирждрети, наврём-наврети* — чувају многе облике од инфинитивне основе са *р* вокалним на крају основе (док *назрём-назрети* показује само трагове *р* вокалног): у радном придеву, аористу, трпном придеву:

1. *вршѐм-врћи* : *врђ, врла, врсмо, вршено, вршӯћи* (Дан. *врхао, врхох, врше, врхосмо*):

нпр. Сутра ћемо *врћи*. Данас они *вршӯ*. Где си јуче *врђ*? Овде је *врла* машина. Кад ја *врђ*, ти ми не поможе. Онда баш ми *врсмо*. Како је ово *вршено*! *Вршӯћи* по селима свашта сам видео.

-*Овршѐм-оврћи* (*ђврћи*) : *ђвро, ђврла, ђвросмо, ђвршено* :

нпр. Да нам је још *оврћи* (*ђврћи*). Кад *овршѐм*, вратићу ти. Јеси ли *ђвро*? Она је све *ђврла*. Само кад ово *ђвросмо*. Све је у селу *ђвршено*.

2. *мрѐм-мрѐши* : *мрђ, мрла, мрѐсмо, мрӯћи* (*мрӯћи*) :

нпр. На све стране свет је *мрђ*. Деца су и *мрла*. Цео дан *мрѐсмо* од жеђи. *Мрӯћи* од жеђи, морали смо копати на сунцу.

-*Умрѐм-умрѐши* (*умрѐши*) (: *умрђ, умрла, умрѐ(x)*); затим *идмрѐши, замрѐши, идрѐмрѐши, изумрѐши*?

нпр. Није ми *умрѐши* с миром. Свак мора *умрѐши*; није лако *умрѐши*. Кад ти је отац *умрђ* (*умрђ*)? После му је и мајка *умрла*. Придев: *умрла сирђиња, умрли глас* (слаб глас); *идрѐмо* од стра; *идмрлѐ чѐле, изумрла кӯћа, замрла црква* итд.

3. *Ушрѐм-ушрѐши*⁶²: *ушрђ, ушрла, ушрѐсмо, ушрши, ушрвен*; затим *ђшрѐм-ђшрѐши* (*ђшрши*), *сашрѐм-сашрѐши* (*сашрши*), *зашрѐм-зашрѐши* (*зашрши*), *нашрѐм-нашрѐши* (*нашрши*), *ирђсшрѐм-ирђсшрѐши* (*ирђсшрши*), *идђсшрѐм-идђсшрѐши* (*идђсшрши*), *зђсшрѐм-зђсшрѐши* (*зђсшрши*), *сшрѐм-сшрѐши* (*сшрши*) : нпр. Стара се фарба мора прво *ђшрѐши* (*ђшрши*); ниси добро *ђшрђ* (*ђшрђ*); ниси добро *ђшрла* ноге (*ђшрѐсмо* и *сашрѐсмо*); сва је фарба *ђшршиа* (*ђшрѐвна*), сав зид *ђшрвен* (*ђшрши*); *ђшршиа* *фарба*; — Треба најпре *ушрши* пут; он је колима *ушрђ* пут; кола су *ушрла* пут; пут је *ушрши* (*ушрвен*), *ушршиим* *иушом*; *ушршиа* *иушања*, *ушрши* *иуш*, путања је *ушрѐвна* и *ушрѐвна* *иушања*; пут је *ушрвен* и *ушрвени* *иуш*. — *Сђшрђ* *волове, коње, чѐлад* итд. *Сђшрла* *коње, краве* итд.; *Сђшрђ*, *сашрла* се *радећи*; тако ћеш *сашрши* *стоку, сђшрѐсмо се* (*сашрѐсмо се*); *сашршиа* *сђђка* и *сашрѐвна* *сђђка*, али *стока* је *сашрѐвна*. — Он је *зашрђ* *челе*; она је *зашрла* *ћурке*. Она им *кућу* *зашрла*. Она ће им *кућу* *зашрши* (*зашрѐши*). *Зашрђ* им се *траг*. Исп. *зашрши* *запаш*, *зашршиа* *кућа* или *кућа* је *зашрѐвна*, али *зашрѐвна* *кућа*. — Она је *нашрла* *тесто*; он је *нашрђ*; *тесто* је *нашрши* или *тесто* је *нашрѐвно* и *нашрѐвно* *шѐсђо*. *Тесто* се мора добро *нашрши* (*нашрѐши*). — Треба нешто *ирђсшрши* (*ирђсшрѐши*) на под. Пао па се *ирђсшрђ* што је *дуг*; *ирђсшрла* *ћилим*; у *кући* *ирђсшршиа* *слама* као на *Божих*; *слама* је *ирђсшрѐвна* и *ирђсшрѐвна* *слама*. — *Стоци* треба *идђсшрши* (*идђсшрѐши*) *сламу*; он је *идђсшрђ*, она је *идђсшрла* *стоци*; *свуд* је *идђсшрши* и *идђсшрѐвно*; *идђсшрѐвно* *сѐно*. — Треба *зђсшрши* (*зђсшрѐши*) *собе*; он је *зђсшрђ*; она је *зђсшрла* *собе*;

⁶² Прост глагол: *шрѐм* — *шрши*: исп. *Трла* *баба* *лан*. Затим *накнадно* од *радног* *придева* *изведен*: *шршии* — *шрши* (*лан, конопљу*) и *ђшршии* — *ђшрши*.

соба је *заси́рша* и *заси́рвена*, али *заси́рвенā* *сдба*. — Треба *си́рши* (*си́ршии*) фарбу; фарба је *си́рша* и *си́рвена*, али *си́рвенā* *фа́рба*. Исп. *и́ршио-ди́ршио*.

4. *и́рдрем-и́рдрейши* (*и́рдрши*) : *и́рдрро*, *и́рдррла*, *и́рдррши*; затим *о́дрем-о́дрши*⁶³, *о́дадрем-о́дадрейши*, *за́дрем-за́дрейши*, *на́дрем-на́дрейши*, нпр. најпре примери од простог глагола: колац је *дро* по путу, мотка је *дрла* по зиду; исп. *дршио-и́рдрршио*. — *Продро* шиљак из вреће: *и́рдррла* вода у подрум; *и́рдррша* *вреша*, *си́шио*, *и́рдррши* *нак*; *и́рдрресмо*. — Тако ћеш *о́дршии* (*о́дрейши*) кору воћке; *дрро* сам кожу на прсту; сода јој је *о́дррла* кожу на рукама; *о́дррла* вода и однела; на *о́дрршио* место се стави спориш; *о́дадрро* га каменом; — *За́дрро* на једну страну, *за́дррла* па не попушта; *за́дррши* *човек*, *за́дррша* *жѐна*. — *На́дрро* ко смрека, *на́дррла* стока као ћорава, *на́дррла* вода и провалила насип.

5. *у́йрем-у́йрейши* : *у́йро*, *у́йрла*, *у́йрши*; затим *о́йрем се-о́йрейши се*, *за́йрѐ-за́йрейши*, *о́дйрѐм-о́дйрейши*, *о́дуу́йрѐм се-о́дуу́йрейши се*, *и́ддуу́йрѐм-и́ддуу́йрейши* :

нпр. *У́йрс* поглед у једну тачки, *у́йрла* поглед, *у́йрши* *и́бглед* у даљину; *у́йро* револвер у њега. — Он му се *о́йро*, она им се *о́йрла*. — *За́йро* му залогaј у грлу, *за́йрла* му оскоруша у грлу; *за́йрла* вода напер; *за́йрша* рупа на насипу. — Докле сте *о́дйрли*, *о́дйро* поток до брвна, *о́дйрла* река до куће. — Треба *се о́дуу́йрейши*, он *се о́дуу́йро*, она *се о́дуу́йрла*. — Треба сено *и́ддуу́йрейши*, он је *и́ддуу́йро* сено, она је *и́ддуу́йрла* врата; *и́ддуу́йрши* *стог*.

6. *и́рдрѐм-и́рдрѐйши* : *и́рдрѐдро*, *и́рдрѐдрла*, *и́рдрѐдрши* и *и́рдрѐдрвен*; нпр. Он ће је *и́рдрѐрейши*, све је *и́рдрѐдро*, *и́рдрѐдрла* вода. Бићеш *и́рдрѐдрвен*, *и́рдрѐдрвена*; *и́рдрѐдрвенā* *девојчица*.

7. *на́врѐм-на́врѐйши* : *на́вро*, *на́врла*, затим *и́ддуврѐм-и́ддуврѐйши* :

нпр. Где си *на́вро* (*на́врѐ*), где си *на́врла*? (Треба разликовати од: Колико си *на́вро*, колико си *на́врла*, колико сте *на́врли*? али: Куд сте *на́врли*? Затим у 3. л. мн. презента: Кад деца из школе *на́врѐ* сокаком и Кад лонци *на́врѐ*). *На́вро* силан свет, *на́врла* светина. Шта си *на́вро* ко прасе у сурутку. — Он је *и́ддувро* посао и завршио на време, кад је заладило моба је *и́ддуврла* и све пожелала.

8. *На́зрѐм-на́зрѐйши* нема облика са *р* вокалним, осим изведеног глагола *назрњиши се-назрњим се*. Сложени су још *и́рдрѐм-и́рдрѐйши*, *и́рдрѐм-и́рдрѐйши*.

За облике овог глагола и облике глагола *зрѐйши-зрѐим* (*maturare*) треба рећи следеће:

а) У говору Груже овај последњи глагол нема облике презента, *са́зрѐм*, *са́зрѐш*, *са́зрѐ*, *са́зрѐмо*, *са́зрѐше*, *са́зрѐ*, већ само *са́зрѐим*, *са́зрѐиши*,

⁶³ Овај глагол заступа *о́дерѐм* — *о́драйши*, који првенствено значи одрати брава, а онда и за предмете.

sàzrī, sazrīm, sazrītie, sàzrū, па се не бркају облици овог глагола са облицима сложених од *zrēi*-*zrēm* (spectare). Они у презенту имају и акценте друкчије: *nàzrēm, ȳrdzrēm, ȳrēzrēm; nàzrēmo, ȳrēzrēmo; nàzrū, ȳrdzrū, ȳrēzrū*. Мешање не долази у обзир и стога што им се префикси не подударају, осим *ȳre*. — Али у 3. л. мн. презента овог глагола бркање се отклања акцентом: крушке *ȳrēzrū*, а они њих *ȳrēzrū* за увек.

б) у облику инфинитива, поред разлике у префиксима код већине глагола, постоји разлика у дужини основног слога: *nàzrēi*, *ȳrdzrēi*, *ȳrēzrēi* (Вук *nàzrēi*, *ȳrēzrēi*): *sàzrēi*, *ȳzrēi*, *ȳrēzrēi*. У аористу у говору Груже је такође дужина на основном слогу: *nàzrēsmo, ȳrdzrēsmo, ȳrēzrēsmo*.

У радном придеву друга је акцентрација: *nàzreo-nàzrēla, ȳrdzreo-ȳrdzrēla*, али *sàzreo-sàzrēla, ȳzreo-ȳzrēla, ȳrēzreo-ȳrēzrēla*,

Вук иако има *nàzrēi*, *ȳrēzrēi* (без дужине слога у основи), има *nàvrēi-nàvrēm (nàvro-nàvrēla)* са значењем „vi regumpe velle“, а образовање ова два глагола је истоветно као и оно из претходне тачке, као *ȳmrēi, ȳrdzrēi, ȳvrēi, ȳrdzdrēi*, па, дакле, и *nàvrēi, nàzrēi*.

54. Глаголи формације *bīskai*-*bīšiiēm* немају облике презента са подновљеним јотовањем: *ȳšiiēm, ȳlēšiiēm, mēšiiēm, sīšiiēm, ȳrdšiiēm*, затим *vrīšii, ȳšii, ȳvrīšii* и сл.

Ови глаголи немају, такође, облике по 6-тој врсти, као *bīskām, ȳskām* итд.

55. Глагол *dāi*, *znāi* и *ȳmai* немају презент *dādēm, dādēi* итд. *znādēm, znādēi* итд., *ȳmādēm* итд., већ само *dām, dāi, dā, dāmo, dātie, dādū*; затим трајни — учестани: *dajēm, dājēš, dājē, dājēmo, dājētie, dājū*; сложени: *dddām, dddāi, dodāmo, dodātie, dodādū; dodājēm, dodājēš, dodājē, dodājēmo, dodājētie, dodājū* и *dddājēm, dddājū* итд.

-*znām, znāi, znā, znāmo, znātie, znājū (znājū)*; *ddznām, dddznāi, dddznā, dddznāmo, dddznātie, dddznājū; sàznajēm, sàznajē, sàznajēmo, sàznajētie, sàznajū*; одрични: *nē dām, nē dādū; nē znām, nē znādū; nēmām (и nēm)* итд.

-*ȳmām, ȳmāi, ȳmā, ȳmāmo, ȳmātie, ȳmajū*; одрично *nēmām, (nēm), nēmāi, nēmā, nēmāmo, nēmātie, nēmajū*; и сложени: *zajmām se, zajmāmo se, zajmajū se*.

56. Неки глаголи су поуздано у 5-ој врсти, и не прелазе својим дублетним облицима презента у 6-ту врсту — као што је то случај у књижевном језику или у неким другим говорима: *lēžēm* (само пилићн и кокошке *lēgaјū, ȳolēgaјū*), *ȳrēžēm* коњс, *sрчēm, скāчēm, ȳrēsкāчēm, ȳскāчēm, ȳdmāжēm, nālāжēm* сноплје, *ȳdlāжēm* стоци сено, *gmīжсē, dīжсē, sīȳжсē* ми, *grhē, svīhē, ȳdsрhē, mēhē, ржсē, jāšē* (не : *jāxā* и *jāšii*), *sīšē (sīšā* дете), *sрhē, sīdāšē, ȳржсē* (не : *ȳрzā, ȳрgā*), *klīчē, mīчē, zārīчē se*.

Ови, пак, могу имати и облике по 6-ој врсти: *kāȳlē* и *kāȳā, rāmlē* и *rāmā, ȳzimlē* и *ȳzimā* (чешће), *ȳvdкоhē* и *zvokdīā, lēbehē* и *lēbedīā, ȳšūшкēhē* и *ȳšūшкēšā, gȳричē* и *gȳрикā, скāкуhē-скāкуȳā, šāȳhē-šāȳšā, sрркуhē-срркуšā, ȳскуhē-ȳскуȳā* и др. Али су облици по 5. врсти знатно чешћи.

Ови су, обратно, првенствено у 6-ој врсти: *скиџа̄м* и *скиџе̄м*, *гиба̄ се* и *гибље̄ се*, *дрема̄м* и *дремље̄м*, *сиџска̄м* и *сиџшиџе̄м*, *клеветџа̄* и *клевете̄*.

Интересантни су облици презента *жва̄џе̄м* и *звџждуџе̄м*, јер би се према инфинитивима *жва̄каџи* и *звџждукаџи* очекивало ч на крају основе у презенту, као *зуриче̄*, *мауче̄*, *јауче̄*, *цруче̄*, *га̄че̄*, *ња̄че̄*, *џче̄*, *буче̄*; *фруче̄*, *дџмиче̄*, *а̄че̄*, *рџче̄*, *вӣче̄* итд. Они су добили своје *ћ* вероватно од бројних глагола деминутивне фреквентативне формације са *џ* или *џи* или *оџ*, који се изводе од узвика и ономотопеја: *фр̄киџаџи-фр̄кџе̄*, *бр̄киџаџи-бр̄кџе̄*, *ј̄киџаџи-ј̄кџе̄*, *шӣкџаџи-шӣкџе̄*, *џ̄киџаџи-џ̄кџе̄*, *џ̄киџаџи-џ̄кџе̄*, *бр̄киџаџи-бр̄кџе̄*, затим *цр̄кџаџи-св̄рџуџе̄*, *ша̄џуџаџи-ша̄џуџе̄*, *клокџаџи-клџоџе̄*, *џс̄кџаџи-џс̄кџуџе̄*, па онда и *звџждуџе̄*. Само *жва̄каџи*, старије акцентом *жва̄кџи*, могло је имати деминутивно *џ* као *ј̄кџаџи*, *зв̄кџаџи*, дакле *жва̄кџаџи*, па је у презенту упрошћавањем сугласничке групе са два експлозива добивено *жва̄џе̄м*. Даничић има инфинитив *жва̄џаџи*, па као *ше̄џаџи-ше̄џе̄м* и *жва̄џаџи-жва̄џе̄м*, или као *скиџаџи-скиџе̄м*. Али док имамо од ових презент и по 6-тој врсти *ше̄џа̄м* и *скиџа̄м* немамо *жва̄џа̄м*, већ *жва̄ка̄м* (*жва̄кџа̄м*).⁶¹

Неки глаголи ове формације имају и презент на *џм*, па прелазе у 8-му врсту: нпр. *ба̄кџе̄-ба̄киџаџи*, и *ба̄киџи-ба̄киџаџи* *сџкџе̄-сџкиџаџи* и *сџкиџи-сџкиџаџи*, *бӯкџе̄-бӯкиџаџи* и *бӯкиџи-бӯкиџаџи*, *џкџе̄-џкиџаџи* и *џкиџи-џкиџаџи*, *цвџкџе̄-цвџкиџаџи* и *цвџкиџи-цвџкиџаџи* (зуби, на зими), *зв̄кџе̄-зв̄кџаџи* и *зв̄кџиџи-зв̄кџаџи* и др. Глагол 5-те врсте је овде глагол радње (активност субјекта радника), нпр. *зв̄кџе̄* сабљом или чим другим, а глагол 8-ме врсте је глагол стања (субјект је захваћен јаком стихијном појавом): *зв̄кџиџи*, *цвџкиџи*, *бӯкиџи*, *сџкиџи*. *ба̄киџи*, док *цвџкџе̄*, *џкџе̄*, *бӯкџе̄*, *сџкџе̄*, *ба̄кџе̄* (се) значе активност субјекта радника. Тако, *грџкџе̄* свиња, а *грџкиџи* (пуцњеви у борби). Шта то *џкџе̄* око куће? а *џкиџи* (хуји) ветар; *ј̄кџе̄* нешто у мраку, а кад запевам (у шуми) само *ј̄кџиџи*; *џр̄џиџе̄* (или *џр̄џиџе̄*) човек жена, а *џр̄џиџи* јара, свеџица (муња) и сл.

У говору Груже глаголи ове форма често имају инфинитиве, тј. облике од инфинитивне основе, од презентке основе: *ба̄кџаџи се* (носити се са послом), *ба̄кџао се-ба̄кџали се-ба̄кџасмо се*; *гр̄џаџи*, *згр̄џаџи*, *џр̄џр̄џаџи*, *згр̄џао* паре, *џр̄џр̄џасмо* ђубре, *огр̄џасмо* жито; *свӣџаџи*: кад је *свӣџало*, дан је *свӣџао*, зора је *свӣџала*; *ср̄џаџи*: *ср̄џали* смо се више пута, он је *џр̄џср̄џао* људе на путу; *рџкџаџи*: свиње су *рџкџале*; жабе су *крџџале*: они су се *окрџали* за њима; они су *џвр̄џали* вреже; они су успут *џср̄џали*; воће је већ *зме̄џало*; кокошке су *каџоале*; они су се *киџџали*; кола су *џракиџала*; они су *жва̄џали*, *занове̄џали* итд.

57. Прилози од глаголског прилога садашњег неких глагола одвојили су се од глаголских облика: нпр. *седџи* (: *седџи*), *лежџи* (: *лежџи*), *сиџџи* (: *сиџџи*), *клеџи* (: *клеџи*), *џр̄џи* (: *џр̄џи*), *жмуре̄џи* (: *жмуре̄џи*), затим и њихови облици даље изведени са -ке: *седџкџе̄*, *лежџкџе̄*, *клеџкџе̄*, *жмуре̄џкџе̄*, или: *седџкџе̄*, *жмуре̄џкџе̄* итд.

Придеви овог порекла су: *лежџи џасӯљ* (лежак), *лежџи сӣџа̄в*, *седџи сӣџа̄в*, *клеџи сӣџа̄в*, *сиџџи сӣџа̄в*, *сиџџе̄ одџо*, *лежџи нџа̄в*,

⁶¹ У Гружи *жва̄ка̄* значи кад неко једе отворених уста и притом се чује.

лѣшећа мѣница, нѣсѣћа жѣна, нѣсѣће одѣло, идӯћи иӯи, идӯће нѣдѣлѣ, идӯћѣ мѣсѣца, идӯће гддинѣ, затим имућни луди, имућнији сѣлѣци и др.

58. Неки глаголи су са нарочитим образовањем и са специјалним облицима:

Сложени глаголи *изићи*: *изићем, изићи, изићох, изишао, изишла* долази увек у овом лику, а облици, *изаћи, изаћем, изаћи, изаћох, изашао, изашла* (са оваквим акцентима) преузети су из књижевног језика. Исто тако *уићи, уићем, уићи, уићох, уишла, а ући, ућем, ући, ућох, ушао, ушла* — су из књижевног језика.

Према *сидјим* долази *сидјати, сидјах, сидјао, сидјала*, а облици *сидјати, сидјах, сидјаху, сидјао, сидјала*, врло су ретки.

Глаголи *дуйси* и *цриси*, губе облике по 1-ој врсти и замењују се облицима по 7-ој врсти: *дудим, дубиш, дуби, дубимо, дубише, дубе, дуби, дубише, дубио, издубио, иддубио, задубио, издубљен, иддубљен* (плут) итд. *црйим, црйиш, црйи, црйимо, црйише, црйе, црйио, исцрйио, нацрйио, исцрйљен, иоцрйљен* итд.

Глаголи *сијси* (Дан. *сијсти*), *ијси* (и *ијсти*), *мјси* (и *мјсти*) имају само трпни придев по 7-ој врсти (в. горе т. 49): *сијшен, сијшена*, али *сијсао, сијасомо, сијасем се; ијшаен, ијшаен, најшаена сијока*, али *најсао стоку, најсла овце*, док *најсѣ* краве, кад *најсѣ* говеда, затим и *ијси*, *најсла*; крава је *мужена*, краве су *мужене*, затим *идмужена, идмужене, замужена, замужене, измужена, измужене*, али и крава је *идмужена*, краве су *идмужене*, а као придев *муженѣ крава, муженѣ краве*.

Глагол *ићем-ићати* иде у 2-гу врсту и има облике: *ићем, ићеш, иће, ићемо, ићише, ићу* (не: *ићам, ни чѣм*); *ићи, ићимо, ићише* и *сйици, уйици, сйикимо, ићала, ићале, ићан, сйикан, изаићано, уйићано, ирдићано, сйићала, изаићала* и *сйикала, изаићала*.

Глагол *врћи* има облике *вршѣм, вршѣш, вршѣ, вршѣмо, вршѣше, вршѣ; врши, вршимо, вршише, врѣ, врла, вршено, врѣмо, врѣше, врѣше* и *врѣх, врше, врше*, затим *овршен, аор. он дврше, ми дврѣмо и дврѣмо*, они *дврѣше, овршено, извршено*, они су *оврли*.

Глагол *бѣжѣм-бѣжати* има само овако облике по 8-ој врсти, а нема по 6-ој: нпр. *бѣгѣм, бѣгао*, већ само *бѣжѣм, бѣжао, бѣжѣли*.

Глагол *јашѣм-јашати* (*јашти*) иде овако по 5-ој врсти, а по 6-ој *јѣхѣм-јѣхѣју* или 7-ој *јашѣм-јашѣши*, *јашѣо* никако.

59. *Аорисѣ* се чува у овом говору, и никако се не може говорити о његовом губљењу, па ни ограничавању његове употребе. Шта више његова је употреба врло разноврсна и особита да га ту не могу заступити друга времена. Он је тако чест у говору колико и презент, како перфективни тако и имперфективни, како у причању тако и у јављању, обавештавању. Наравно, аорист живи и на подручју народног предања: у народним песмама, причама, пословицама, загонеткама, питалицама, бројаницама и сл.

ним питањима (за подмет, предмет, време, место, начин, узрок итд.) кад је извршена радња сасвим поуздан факат: нпр. Ко ти *навѣзе* тако лепе чарапе? Ко те *идкраде*? Где тако *назѣбе*? Кад пре *идрасѣ*? Где то *насече*? Кад то *идреде*? Кад пре *идмузе* краве? Шта ово *изгризе*? Ко ти то *рече*? *Найасе* ли овце? Где вас *срѣше*? Што *не седе* мало? Ко ме *иро-даде* коња? Са ким *дођосѣ*? Како *идде*? Ко те *идже*? Ко ово *забоде*? Ко те *дгеба*? Ко вас *дведе*? Због чега се оно *свѣдисѣ*? Како се *рас-шасѣ*? Где то *нађе*? Ко ти *сѣши* шајкачу? Куд *дде* Милош? Што те оно *звѣ* Милоје. Кад се *вѣнчасѣ* вас двоје? (присећање) Кад се оно *рѣди* твој Милан? Где ти оно *слѣжи* војску? итд.

63. *Аорисѣ имѣрфекѣивних глагола* такође долази у јављању, обавештавању о ономе што је засведечено (виђено, доживљено): нпр. Дођоше јутрос рано, *идобијаше* неке кочиће, *мѣрише*, нешто *цѣшаше*, *рачунаше*, па се дигоше и одоше. — Изидоше пред кућу, *сидѣаше*, *сидѣаше*, па одоше низ сокак. — Уидоше у авлију, *идрејураше*, *идражаше* и *завириваше* по свим буцацима, па се дигоше и одоше. — *Сѣдесмо*, *идри-часмо* и *смѣјасмо се* глупостима које смо у младости чинили, пописмо по неку, па сваки својој кући. — Он *звѣ*, па оде. — *Рваше се*, *рваше*, па се побише. Дуго те после *идмиња*, па те заборави. — *Грѣба*, *грѣба* на вратима, па оде. — *Играсмо* сву ноћ. — *Искасмо*, али нам не дадоше. Док *сѣдесмо*, беше лепо време.

64. *Аорисѣ имѣрфекѣивних глагола* долази и у парцијалним питањима: Куд *иде*? — У воденицу: Шта ти оно *завирива* око салаша? — Гледа где је ушао лопов. Како *сидвасѣ*? Зашто ме *не чекасѣ*? Ми те *чекасмо*, па одосмо. Где се јуче *куиасѣ*? — У доњем виру. Кога оно *чека* на сокаку? — Зашто се *свѣшасѣ* онолико? Колико ти *бѣлова*? — Три недеље. Што те *звѣ* Павле?

Питања прекора и кајања имају редовно аорист имперфективних глагола, и у њима је стварна радња:

нпр. Што му *давасѣ*? — Што га *звѣ*! (не могу се накајати).

Што ми не *идвасѣ*?! (поуздано невршење радње).

Што се *дружисмо* с њим? Овде као да је значење перфективног глагола, а трајни глагол као да је чисто формална ствар: исп. Што га *закѣва(x)*, *расѣакѣва*, *сидси(x)*, *идрѣдси(x)*? тј. што сам га заковао, распаковао, сneo, пренео.

65. *Аорисѣ имѣрфекѣивних глагола* долази често у реченицама кад се *консѣидѣје* *поуздан факатѣ*, који се такође не може заменити перфектом: нпр. Ти цео дан *вѣзе*. — Цео дан *кѣиаше* и не одморише се никако. — Само бадава *зѣбосмо* овде. — Узалуд *идишше*. Сву ноћ *идѣа* киша. *Вѣлеше се*, ал се не узеше.

66. *Аорисѣ имѣрфекѣивних глагола* долази и у наративу, кад се прича у живој слици са извесним присећањем или подсећањем саговорника на познати факат:

Одмарасмо се и *излежѣвасмо се* по густим хладовима, *брѣсмо* лешнике и *ловисмо* ракове. — Сећаш ли се кад овде *чувасмо сѣоку*! — Онда

ми *сѣкосмо* циглу за кућу доле крај реке, регрути одлажаху у војску. — Сећам се, ми му *сведочисмо*. — Овде *кѹвасмо* пекмез. — По сву ноћ се *карѣасмо* по кућама. — *Ддлазише, одлазише* по сву ноћ. — *Играше и њѣваше*, па се онда *свађаше и ѡукоше*.

Извесно сценско приказивање има овакав говор: Онде *ѣдкосмо* печурке, овде *брѣсмо* јагоде, тамо *ручѣвасмо* под шатром. — На овој клупи *сѣдесмо* и *ѣдвасмо* до касно у ноћ.

67. *Модално значење* у смислу модуса сигурања, па и потребности, нужности имају аористи од неких глагола кретања: нпр. *Оде ли ти?* — *Одо* ја, а ви дођите. Не дај, *ѡдде* ти сноп! Морам да чувам, иначе *дде* ми хиљаду динара. *Оде* мас у пропас. *Нѣ ѡревари!* *Нѣ задржа* ме ни бог! *Оде* воз! Ако сломијеш пушку (у војсци), *дде* ти шароња. Збогом, дико, *ддо* у војнике! Ако и ово не помогне, *ддо* ја адвокату. Ако добро не занапериш, *дднесе* све вода. Ако му не платиш, *дѣирча* право општини. — Не дајте људи, *ѡдгибе* човек. Бежи народе, *ѡзгѣбосмо!*

68. У разним облицима *народног ѡредања* аорист је чест колико и у другим новоштокавским говорима:

— Цео свет *ддену(х)*, а ја *дсѣа* бос. — Чуча чучи, бега бежи, *скдчи* чуча па *ѡхвѣиш* бегу. — *Пѹче* пушка, *ѡби* Бошка. — Божић *ддђе*, зима *ѡрђе*. — Сунце *зѣђе*, а месец *ѡзѣђе*. — *Узѣ(х)* будак, *ддо(х)* у хајдуке. — *Пѡде* му мрак на очи. — *Смрче* ми се. — *Скдчи* срна иза грма. — *Шкљдѣну* шкљоцара, *чѹ* се до цара, цар се *ѡреѡде*, у море *ѡдде*... Јесен *сѣѡжсе*, дуњо моја! *Вѡде* Марко да ће погинути. — Сунце *зѣђе*, *ѡдде* тама, а ја *дсѣа* сама. *Поскдчише* на ноге лагане. *Скдчише*, те све *ѡѡлѣсѣише*. Предвече *ѡдарише* те све *ѡджеше*. *Ударисмо*, те *ѡкдсисмо*. У последњим примерима аористи имају вредност модалне речи којом се исказује радни елан, јер је носилац јединственог предикатског значења други глагол *ѡжеше*, *ѡкосисмо*, *ѡѡлѣсѣише*.

69. У *безличним обрѣицима* аорист долази врло често, како у причању тако и у саопштавању:

нпр. *бѡ* му *ѡѣшко*, *бѡ* *јој* *жѡо*, *бѡ* му *нѣѡријѡино*, *бѡ* *га* *сѣрѡ*; Затим: *Шѡѡ* му *бѡ*? — *Гдѣ* *ѡѡ* *бѡ*? Како *бѡ* на свадби? Колико ти *бѡ* пшенице? — Док *бѡ* лето, добро *бѡ*. Све *бѡ* како треба итд. — са пуним значењем глагола *бѡиѡ* = налазити се, десити се, трајати, постојати и сл. *сѣѡѡжи* му се; *ѡрѡхѡше* му се; *ѡрѡједѡ* ми се пита од сира; *бѡ* је *сѣѡѡд*; *сѡдѡѡде* *га* *врућина*; *дбузѣ* *га* *вѡѡира*; *зѡболе* *га* *глава*; *смрѡчи* му се пред очима; *ѡри-сѣѡѡва* му се; *ѡридрѣма* му се; *зѡѡреба* ми нешто коса; затим: *сѡѡде* *га* *дрѣка*, *сѡѡде* је *ѡѡска*; *сѡѡдоше* *ѡрѡѡиш*, *узѣше* *вѡкаѡиш*; затим; *модални обрѡи*: *мѡраде* *ѡѡѡћи*, *вѡѡде* нам *ѡбћи*, *нѣ* *смеде* *ѡзићи*; *хдѣше* *нѣѡѡѡ рѣћи*; *нѣ* *умѡде* *нѡѡѡѡ одговѡриѡиш*; некад *знѡде* *зѡѡѡѡѡиш* као нико; *дѡде* *да* му се *сѡѡѡѡѡ* сукнено одело, *ѡдгоди* да му *ѡзидају* кућу; *узѣ* *да* *сѡѡѡѡѡ*, *узѣ* *да* *дѡѡрѣ*, да покоси јечам; *рече*, па *узѣ* *да* *коѡа*; *узѣ* *да* се *дѡријѣ*; *узѣ* *да* *ѡѡѡѡ* воде итд.

70. Као *консѡѡрукѡија* јавља се модални аорист неких глагола, као што су *ѡдгибе*, *ѡби* се, *слдми* се, *ѡрче*, *сѡѡѡрѣ* се, и сл. везан са *ѡрило-*

гом садашњим глагола пуног значења, који је носилац предикатског стварног значења (в. мој рад, Књижевност и језик XII, Св. 4, стр. 49—66). Ова конструкција је врло експресиван обрт и има сродности са ингресивним конструкцијама: нпр. *идгибе радећи, уби се ивражећи, сломи се играјући, црче гдворећи* им једно те исто, *саишреше се радећи; огулише се илаћајући, ирдиаде чекајући, сиаде с ногу ишрчећи* за послом, *убисмо се ивражећи* вас по вашару, *окајасмо чекајући* вас, *оседесмо чекајући* их итд.

71. Морфолошка особина аориста у овом говору је у томе што се употребљава облик 2. и 3. лица једнине и за 1. лице једнине: нпр. *Паде он, иаде ја. Сде он, сде ја. Шта му рече? — Рече му оно што знадо(х). Оваква једначења долазе према глаголима: узе он, узе ја; ибије се он, ибије се ја; виде он, виде ја — где се једначење врши после губљења *x* у 1-ом лицу.*

Нарочито код глагола 1. врсте, и у директним одговорима на питање (у коме је облик 3. л. јд.) — долази облик 2. и 3. л. јд. место облика 1. л. јд.: нпр. *Исишресе ли ти цак? — Исишресе. Довуче ли ти камен? — Довуче. Оврше ли ти? — Оврше. Обуче ли се ти? — Ја се обуче. Пдмузе ли ти краве? — Пдмузе. Оириде ли ти све? — Оириде. Насече ли ти дрва? — Ја насече. Среше ли га? — Ја среше. Паде ли ти? — Ја иаде. Паде ти, иаде ја, иаде он. Рече ли му? — Ја рече. Једе ли ти? — Једе. Сде ли ти? — Ја сде. Сајже ли се ти? — Сајже. Дијже ли се ти? — Дијже. Пдможе ли му? — Пдможе. Сишјже ли га? — Сишјже. Но ипак овде долазе и облици *сишјго(х), идомо(х), речно(х), срешо(х)* итд.*

Глаголи 7. врсте имају често облик 1. л. јд. по 1-ој врсти, у циљу разједначавања са обликом 2. и 3. л. једнине: нпр. *Видо* (па и *видосмо, видосије*), *издро(х)* од жећи, *иомдро(х), засишдо(х)* се од њих, *оседо(х), иребдо(х)*.

П. Ж. Петровић у свом делу Гружа, у једној анегдоти, има: „Сви се људи у ред *доведоше*, само Жуњици *не могаше*“ (Сиц!), стр. 486. Свакако, према инперф. *не могаху* или према *не могадоше*.

М. Московљевић има из Поцерине примера за једначење облика једнине у аористу, а из Баната пример *дођоше*, облик 3. л. мн. за сва лица множине (Акц. систем поц. говора, 69—70).

На Палилулској пијаци у Београду чуо сам од једног Сремца: „*Ви доше*, други дођу па купе“. Б. Николић је забележио у Буђеновцима *ви одоше* (Сремски говор, 351).

72. *Имиерфекаји* се употребљава како у причању о догађајима у прошлости тако и у јављању о ономе што је виђено, доживљено. Као и аорист, овај облик има тако развијену употребу да се не може говорити не само о његовом губљењу већ ни о његовом ограничењу. Шта више, овај говор даје обилан материјал на основу кога се може говорити о врло богатој синтакси овог облика и о његовој посебној употреби у говорном језику свакидашњице. Овде се не може ухватити и записати цео спектар његових синтаксичких функција — што би била захвална тема за један посебан рад — али ћемо обиљем материјала

у извесној систематички дати слику његових различитих вредности и његовог необично честог јављања у овом говору.

73. Пре свега треба рећи да имперфекат глагола *биџи* (*esse*) има врло велику примену и често јављање у овом говору, као у осталом и у свим новијим новоштокавским говорима. У овом говору се налазе ови његови облици: *бија(х)*, *бијаше*, *бијаше*, *бијасмо*, *бијасише*, *бијажу* (*бијадју*) и са ' акцентом на наставку *бијаше*, *биасмо*, *бијасише*, *бијажу* (*бијадју*); ови се облици јављају често, и не осећају се јекавским, као нпр. и *вијати-вијем*, *сијати — сијем*, *гријати-гријем*, *смијати се — смијем се*. Као облици књижевног језика, са овима су у потпуној коегзистенцији: *бејаш*, *бејаше*, *бејаше*, *бејасмо*, *бејасише*, *бејажу* и са ' акцентом *бејаше*, *бејасмо*, *бејасише*, *бејажу*. Затим долазе облици старог имперфекта: *бех*, *беше*, *беше*, *бесмо*, *бесише*, *беху*, од којих је у знатној употреби облик 3. л. јд. *беше*. Употребна вредност ових облика није по системи, већ поједини облици из ове три системе имају већу или мању вредност у овом говору — и према синтаксичким функцијама ових облика.

Имперфекат од *биџи* у овом говору има ове главне функције: а) са пуним лексичким значењем *налазиши се*, *иосиојати*, *иџрајати*, б) као *сиона* у именском предикату, в) као *сиона* у *безлично* именском *ипредикату*. Облик *беше* има скоро монополски положај у функцијама под в), а онда долази често и у оним под б), и у функцијама под а). Уопште, овај је облик најчешћи, само пошто у 1. л. јд. *бех* не долази никако, смењују га *бија(х)* и *беја(х)*, као што место облика множине ове формације долазе облици тросложне формације *бијасмо*, *бијасише*, *бијадју*. Облици са ' акцентом на наставку *бијаше*, *бијасмо*, *бијасише*, *бијадју* (*бијажу*) и *бејаше*, *бијасмо*, *бејасише*, *бејажу* — долазе понајпре у функцији под а).

Иако су облици имперфекта од *биџи* у разним функцијама такође рећи „преплавили“ овај говор и срећу се „на сваком кораку“, нарочито *беше*, ми нећемо посебно давати примере за овај глагол, већ ћемо их дати по функцијама за имперфекат уопште, тако да ћемо показати његову синтаксичку употребу заједно са осталим глаголима. Само ћемо их, ипак, одвојити, јер је њихова вредност као споне особита и није у свему иста као синтаксичка вредност глагола пуног значења.

74. *Имперфекат* долази у *иричању* о догађајима и доживљајима колико и аорист, презент и перфекат: нпр. Војска *иричаше* путем. — Киша *иричаше* као из кабла. — *Дуваше* неки топал ветар. — На Ковиљачи *сијаше* ватра. На огњишту *гораше* ватра, а око ватре *сећају* укућани. Отац *беше* у рату. Сви *бијасмо* код куће. Он *беше* на капији. *Беше* свануло. Одавно се *беше* *смркло*. *Беше* *иодне*, поноћ, зора, касно, рано. *Беше* јака зима. *Беше* сушна година. *Беше* *раш*. *Беше* *Божич*, тј. дан Божића. *Беше* недеља, субота, петак. Отац *беше* љут. Дечак *беше* *иужан*. *Беше* јој дете *блесно*. Неко им *беше* *блесан* у кући. Жени *беше* *ждо* девојчице. Децу *беше* *сир*. *Беше* му се *смучило*. *Беше* му *одјадило*. *Беше* му се *иридремало*. *Беше* му *одило* да кука. *Беше* ми *згдно* да им све кажем.

Некад се имперфектом у наративу прича у живим сликама: На потоку *ваљаше* ваљалица, на брегу *вдјаше* ветрењача. — На сред авлије *играше* коло. Око куће свуда *беше* цвеће. Воће *беше* *уцветило*. Он се *беше* много *ражало*. *Беше* *мирна* ноћ. *Беше* *лепа*, сви се окретају за њом.

Некад је причање живо и са показивањем: Овде *беше* *лепа*. Овуда некад *ишечаше* река. Овде *беше* *вашаршиште*. Овде *сидјаше* он, а онде ја.

75. *Имперфектом* *нейрелазних* глагола врше се *описи* предела, објеката и ствари:

Испод села се *ирдсираше* поље, кроз које *ирдишчаше* река. Град се *дизаше* на високом брегу изнад сеоских кућа. На сред поља *сидјаше* грм. Крај капије *беше* *лепа*. Испред куће *беше* *клуња*. Вратница *беше* *идломљена*, трава изгажена.

76. Имперфекат глагола који значе неки посао, занатску делатност или професијску праксу често има функцију *квалификација*: Он *држаше* кафану. Он тада *сидираше*. Она *идјаше*, а он *идикиваше* волове. Његов стриц *држаше* дућан у мом селу. Он *ирдвљаше* опанке. Његов син *идјаше* у први разред. Петар *учаше* богословију. Он онда *беше* *преседник*, а ја *бија* кмет. Она *беше* *учитељица* код нас. Он увек *беше* *здрав*. Он *беше* *малог* *роста*.

77. Имперфекат долази у *јављању* о ономе што је виђено, доживљено: Кад сам прошла поред каване, један човек *сидјаше* испод прозора и *ирислушкиваше* шта се ради у кавани. Мало пре неко *заше* с брега. Кад сам ја пошао, коло још *играше* у порти. Двојица *држашу* једног, а он се *дидмаше*. Она *беше* на капији. Кућа *сидјаше* *дворена*. Он *идјаше* *голдглав*. Она *беше* *уилакана*. Деца *бијаду* *уилашена*. Све *беше* *сиремљено* и *идсављено*. У соби *беше* *идило* и *идјашно*.

78. У *сиварним* *иарцијалним* *ишћањима* кад се пита за полупознато, или са присећањем о стварном факту — долази имперфекат: Како се ти *заше*? Колико ти синова *имашаше*? Где ти *учаше* школу? Шта ми ти оно *иричаше* за Милана? Где то *беше*? Како *беше* на вашару? Где ти *бијаше*? — Овде сам стајао. Ко *бијаше* у кавани?

Још неколико примера са *беше*: Ко ти *беше*? Одакле ти *беше*? Чи *беше* ти? За куга *беше* удата? Шта ти *беше* он? — Он ми је брат. Шта *беше* он? Док он *беше*, добро им *беше*. *Беше* *ведро*, па се наоблачи. *Беше* *му*! *Беше* *им*! Ала ваше за мало *бијаше*!

СИНТАКСА

Овде ћемо дати неке особине из синтаксе падежа и неке облике једночланих безличних реченица које су најобичније у овом говору.

1. *Номинативни ајозијивни* уз генитив субјекта: У екскламативним једночланим реченицама типа *ево, ејшо, ено* + *генитив* (који се исказује заменицом) долази номинатив именице као *редућликације* субјекатске представе: место *Ево Милана!* долази *Ево га Милан! Ено га месец! Ејшо је киша! Ево га њролеће! Ево га њвој друг! Ено га ваш њријатељ! Ево је Милица! Ево их свайови! Ено их ждралови! Ево га снег! Ево га сунце! Ено је дуга!*

2. *Номинативни месшо генитива* објекта у реченицама типа *ево* + *да-тив* + *генитив*: место *Ево њи њвоје кайе!* долази *Ево њи њвоја кайа!* са значењем противљења, љућења (... кад захтеваш): *Ево њи све! Ево њи будак! Ево њи коса! Ево му лакаш!* (противљење). *Ево њи њвоје њаре.*

Са *ејшо* овај обрт значи прекор и злурадост: *Ејшо њи њвој друг!* *Ејшо њи њвоја деца!* *Ејшо њи њвоја њамей!* *Ејшо њи њвој син!*

3. *Номинативни објекта* долази редовно уз медио-пасивни предикат: *Ова кайа се носи код нас. На сто се износи прво суја. Ове сукње се носе код нас. Трава се коси док је у цвету. Кућа се кући целог живота.*

Затим овако исто и предикати са модусним конструкцијама у којима је модусна спона у медио-пасивној форми са *се*: нпр. *Мајка се не сме врећати. Шљиве за сушење се не смеју обрати зелене. Деца се морају чувати. Ошцац се мора поштовати. Кућа се мора кућити. Или кад је у овим конструкцијама инфинитив замењен са *да* + *њрезени*: *Мајка не сме да се врећа. Деца морају да се чувају. Ошцац мора да се поштује. Кућа мора да се кући.**

Најомена. У овим конструкцијама *номинативни објекта* се понаша као субјекат, јер се са њим предикат слаже у броју и лигу као што се уопште слаже са својим субјектом. Зато се оваква предикативност зове *медио-пасивни њредикаш*. Услед оваквог слагања — кад место именице дође лична заменица — ствара се *квази-лична кањугација*, док субјекат увек остаје *уојшишен* и пасиван предикат, са номинативом објекта — као што је то увек у реченицама са „се“, тј. са медио-пасивним предикатом:

нпр. *ја* се не могу окривљивати за то *ми* се не можемо окривљивати за то
џи се не можеш окривљивати за то *ви* се не можете окривљивати за то
он се не може окривљивати за то *они* се не могу окривљивати за то
 или *ја* се не смем врећати тек тако, *ја* се морам поштовати ако заслужујем.

Никако се не може наћи у овом говору овде акузатив: нпр. *мене* (*џебе, њега, њу, нас, вас, њих*) се не може окривљивати за то; *џебе* се не сме врећати; *њу* се мора поштовати и сл. Дакле, медио-пасивне модалне конструкције нису морфолошки „безлични“ обрти, тј. не остају увек у 3. лицу — иако је у њима стварни субјекат уопштен, и као такав остаје, док се коњугација ствара према *објекту* (номинативу), тзв. квази-лична коњугација.

Кад је модална *сјона безлични глагол*, онда долази *акузатив* објекта:

нпр. *Земљу* ваља добро нађубрити. *Кућу* ваља кућити. *Децу* треба чувати. *Траву* треба косити док је у цвету. *Мајку* треба поштовати. *Пшеницу* треба на време пожети.

Остали модални глаголи *морати*, *смећи* (и у значењу усуђивати се, одважити се и у значењу бити дозвољено, у негацији бити забрањено) *моћи*, *хтећи* и др. нису безлични глаголи у овом говору. Они се користе у медио-пасивним конструкцијама, као што смо показали у претходној тачки, — где је уопштен субјекат.

Но од *моћи* и *хтећи* може сад да се узме 3. лице јединине у медио-пасивној форми са *се* и да се створи безлична спона и безлични предикат у који се сад уводи *дајив субјекта*, помоћу кога се ствара морфолошка квази — лична коњугација:

нпр. може <i>ми</i> се да тражим новац	може <i>нам</i> се да тражимо
може <i>џи</i> се да тражи новац	може <i>вам</i> се да тражите
може <i>му</i> се да тражи	може <i>им</i> се да траже

или: хоће *ми* се да га врећам итд.

Ове предикативности, модалне споне *може ми се* и *хоће ми се* и типолошки (по структури) и по смислу улазе у структуре типа *сјава ми се, дрема ми се* и сл.

Безлични модални глагол *ваљати* у повратној форми *ваља се* има нешто модификативно значење *пошребности*, *нужности* које он има као модални безлични глагол, а сад значи *ред је* или *корисно је*, у негативној форми *није ред* или *шкоди* — везано за народно веровање: *не ваља се увече йросийати* пепео; На Бурђевдан *се ваља окуйати* пре сунца; узмите мало (јела или пића) *ваља се*, све разбацано по авлији и нико да поспреми као *да се не ваља*; *џо се ваља*, *џо се не ваља*; понеси мало и цвећа, *ваља се*;

5. Уз безлично *има* и *је* = *јосіоји*, *налази се*, *долази номинаиив* у функцији субјекта у егзистенционалним реченицама типа: *У оној воденици има баба*. Овакве реченице су врло честе: нпр. *У тој кући има девојака* за удају. Код сваке општине *је имала айсана*. Овде је *имало брвно* за прелаз преко реке. Код општине обично *има кавана, дућан* и *јекарница*. У свакој авлији *има орах* и *дуд*. Затим: *Крај куће је липа*, под липом *је извор*. Пред сваком кућом *је клуја*. У качари *су каце* и *бурад*.

За овај номинатив Даничић наводи примере *Где девојка има за удају*, *А гди јунак има за женидбу*, и дефинише га овако: „ако и стоји уз глагол *јрви јадеж*, опет мислим да није предмет него да припада у *јрриок*“ (Синтакса, стр. 3). Он, дакле, сматра ове реченице *једночланим*. Међутим, особитост је њихова у томе што *има* нема пуно лексичко значење *јоседоваиши* већ егзистенцијално *налазиши се*, *јосіојаиши*, као што и *је* није спона, већ има исто значење овде као и *има*. Према томе ове реченице треба сматрати *двочланим* егзистенцијалним реченицама.

Још је апстрактније значење глагола *биши* у реченицама типа *Био један цар*.⁶⁵ *Беше хладан зимски дан*. *Беше јозна јесен* и сл. но и њих треба сматрати *двочланим*. Тек реченице типа *Нема кише*, *Несіа* воде и сл. треба сматрати *једночланим* безличним реченицама с генитивом субјекта.

6. Глагол *јребаши* и са модалним значењем *јојребносиши*, *нужносіши* и са значењем *биши јојребан* није безличан глагол: а) *јребам* да идем, *јребаш* да покосиш ливаду, *не јребаше* да се сваћате, *јребамо* сви да идемо, *јребаше* да се чувате, *јребаш* да поштујеш оца; б) *Шта јребаш?* *Треbam* ја њима. *Требају* ми паре. Сваком своје *јреба*. *Требаћемо* ми њима. Исто тако: *Ваљаћемо* ми њима.

7. У називима брда, потока, забрана, ливада, кућа, трла (колиба), воденица, па и женских особа (обично популарних и чувених по нечему) у овом говору долази тзв. *генииив фамилије*: нпр. *код Мишковића кдліба*, у *Вујанића јдишоку*, у *Марића воденици*, на *Јевремовића брду*, у *Пидовића забрану*, код *Јевшовића чесме*, *изнад Јововића воденице*, у *Марића віру*, *исход Божовића кућа*, *Марковића дрњак*, *Лукића Мара*, *Божовића Роса*, *Бачаревића Гила*, с *Росића Маром* итд.

Даничић мисли да је овде *генииив једине* (Sic!) и наводи примере: *Јес'видио Косу Смиљанића*, *По имену Мара Ђурковића* (Синтакса, стр. 22). Делбрик каже да се у старо време у руском припадање фамилији исказивало генитивом *једине* и генитивом *множине*, нпр. *передъ княземъ Иваномъ Григорьевичемъ Долгорукого* (1612), *Александръ Гагариныхъ* (1679) — Vergl. Syntax I (1893), S. 346.

Овај генитив у говору Груже нема дужине на наставку, а тако исто ни на слог испред наставка, па би се могло мислити да је то генитив *једине*, али *јрема* значењу он је поуздано *генииив множине*, тј. он значи

⁶⁵ Исп. затим: *У цара Тројана (су) козје уши*. У Милице (су) *дуге јрејавице*.

иријадање фамилији, а не појединцу: *Марићима*, а не *Марићу*, *Мишковићима*, а не *Мишковићу*, исп. *изнад Марића кућа*, у *Марића воденици* (воденице су редовно власништво више домова једне фамилије, а не појединаца). А *Лукића Мара* није жена неког Лукића, већ *жѐна из Лукића*, из фамилије која се зове *Лукићи*. Управо овај генитив нема присвојно значење, већ је он овде са именицом *назив*, дакле *генитив карактеристике*: *Лукића Мара*. (*Која?*, а не *Чија?*), У овој функцији, остајући као индеклинабилна реч: *Марића воденица*, из *Марића воденице*, у *Марића воденицу*, над *Марића воденицом* — овај генитив множине изгубио је дужине после акцента: нпр. у *Пејровића ливадама*, над *Мишковића кдлибама*, *код Божовића кућама* итд. Овакав генитив фамилије сасвим је обичан у овом говору и јавља се редовно.

8. *Генитив објекта* уз прелазне глаголе кад су они у негацији, тзв. *словенски генитив*, налази се у знатном повлачењу пред акузативом објекта: нпр. Он нема *своју кућу*. Немој продавати *кућу*. Он нема *сестру*. Он нема *девојку*. Он није учио *школу*. Ово дете нема *мајку*. Али: Нема ни *оца* ни *мајке*. Немам *јаре* и Немам *јарѐ*. Та девојка нема *срећу*. Немај *бригу*! Али и: Она нема *среће*. Није запамтио *мајку*. Не зна *свој језик*. Ја *јо* не знам. Не видео *своју кућу* и *своју децу*! (клетва, заклинање). Никад *кућу* не скућио! Затим: Нема *ништа ново*. *Шта* има *ново*.

Најомена. У реченицама: *Нема ништа ново* и *Ту нема ништа добро* — „ново“ и „добро“ су у полупредикативној употреби уз „*ништа*“: *ништа* што је *ново*, *ништа* што је *добро*. „*Ништа*“ је генитив⁶⁶, али не објекат већ субјекат: исп. *Нема кише*, *нема сунца* и сл. Исп. *Нема ничега* = Он нема *ничега* — где је сад генитив објекта (словенски генитив) који се може заменити и са акузативом *ништа*: Он нема *ништа*.

Очекивало би се у горњим реченицама слагање у падежу *новога* и *доброга* са ген. *ништа*, али такво слагање би мењало безлични израз у лични, а генитив субјекта у генитив објекта (словенски генитив). А како се овде стари ген. *шта* не осећа као такав, за њега се „ново“ и „добро“ везује преко елипсе у облику номинатива: *ништа* (што је) *ново*, *ништа* (што је) *добро*.

9. *Генитив игре* долази у овом говору уз повратну форму глагола: играти се *лојше*, играти се *клица*, играти се *јрсѐна*, играти се *шруле* *кобиле*, играти се *шуйшумиша* и др.

Прелазни глагол без *се* везује уза се акузатив: игра *карте* (карта се), игра *фубзал*, игра *коло*, игра *зайлеи*, *врањанку*, *јроломчицу* и сл.

10. *Аблативни генитив* долази често са предлогом *од* уз непрелазне глаголе стања аблативне рекције, као што су нпр. *бојати се*, *јлашати се*, *сидејати се*, *срамити се*, *клонити се*, *ослободити се* и др.: нпр. боји се *од оца*; боји се *од воде*; боји се *од коња* (не сме да приђе коњу, тј. да га преже, тера или јаше); боји се *од волова*; плаши се *од грмља-*

⁶⁶ Исп. *Ни* ода *шта* се уплашио. Ода *шта* се уплашисте? Затим: ни око *шта* се свадитише.

вине; плаши се од мрака; плаше се (пилићи) од койца; од свачега се плаше; боји се од жене; боји се од власици; Од кога се бојиш? Од чега се плашиш? Она се стиди од вас; Стид те било од самог себе! Срам те било од овог ситарог човека! Стиди се од своје мајке; срамота ме од свећа, од људи; клони се од рђавог друштва; сви се клоне од мене; ослободили смо се од Турака; да се ослободимо од ове најасици; да се ослободимо од илаћања њореза; да се ова деца ослободе од школе; они су ослобођени од кулука итд.

Исто овако долази са од и геницив њорекла у адноминалној употреби: девојка од чесицив њородице, син од богачих родичеља, крава од сименшталске расе, вепар од јоркширске расе, он је од грчког њорекла, девојка од добра рода, деца од сиромашних родичеља, исп. Све од зла оца, а од горе мајке итд.

Овај адноминални генитив се развио из адвербативног: нпр. Сна им је од Марковића, он је од Појовића и сл. Исп. Од којих си ти? — Од Божовића. Она је од богачих родичеља, па онда и Она је девојка од богачих родичеља, а затим: девојка од богачих родичеља.

11. Предлог од + геницив долази врло често у адноминалној употреби у функцији геницива врсте. Овакав генитив чини са именицом назив за предмет једне врсте: кључ од њодрума, враћа од куће, конопац од бунара; во од године, чекић од њеи кила; браш од стирца, сестра од њеишке, ђаво од њеишке; човек од речи; зид од камена, сито од расиовине, орман од чамовине, клин од гвожђа, клин од дрвеша, ексер од кованог гвожђа (кованик), ексер од ливеног гвожђа (ливешак), ланац од сребра, саи од златиша, шешир од сламе, каши од коже; ситоје од курјака, реи од лисиче, рогови од јелена, зуби од дивљег вејра; њрашак од главе, лек од зуба, лек од грудобоље; каца од куйуса, чабар од њаирике, чабар од сира; звоно од оваца; чорба од кокошке, њиша од сира., кожа од јагњеиша, јаје од свраке; нога од ситола, њочак од кола, њочак од бунара, њочак од њоцила; руда од кола, њалица од јарма; јунак од мегдана, човек од њера, човек од занаша, човек од њосла, семе од њикава, семе од куйуса, семе од шебоја; лисци од ораса, лисци од нане, лисци од целера; цвеш од јабуке, цвеш од руже; корен од слеза, корен од коицињака, корен од коириве; салаиша од красиваца, салаиша од њаициана итд.

Овај генитив у јединственој функцији, називној функцији, по значењу је од врло различитих генитива, а може имати и значење других падежа: кључ од њодрума — значи део нечега; конопац од бунара — где генитив има финално значење за + акузацив, дакле конопац за бунар, који служи за бунар; во од године, чекић од њеи кила = који има годину, који има пет кила, дакле атрибутска функција овог генитива једногодишњи, њеиокилни; зид од камена = камени зид, дакле генитив материје и градивни придив; ситоје од курјака, кожа од јагњеиша = курјачке или курјакове стопе, јагњећа кожа; лек од главобоље = лек за главу; чабар од њаирике = чабар за паприку; нога од ситола — типичан партитивни генитив; човек од занаша — квалификатив, тј. човек који је вешт (каковом) занату, тј. вичан, обучен, који рутински обавља посао; лисци од целера — типичан партитивни или посесивни генитив итд.

12. Предлог *од* + *генијив* долази уз предикат, а не адноминално, за казивање *џорекла* из околине места: Он је *од Крушевца*. Они су отуд *од Чачка*. Довео мајсторе *од Пироџа*. Купио сам га (коња) од једног човека *од Лайова*. Наш је учитељ *од Пожаревца*. Само из народних песама и литературе: *Тодор од Сјалаћа, Рајко од Расине, од Прилепа Марко* и сл.

13. *Генијив времена*, у конкуренцији са *акузативом времена*, у апсолутној је превази над акузативом: нпр. *Сваке ноћи*⁶⁷ пада киша. — *Сваког дана* ме зову. *Овог љуџа* ниси погодио. *Једне недеље* пођем у лов. *Прошле ноћи* дувао је ветар. *Те ноћи* се разболи. *Идуће недеље* одлази у војску итд.

Акузатив долази поглавито у случајевима кад је падеж јаче *адвербијализован*: нпр. *сваки час, сваки дан* (исп. ово је за сваки дан, а ово за празник), *свако вече, свако јуџро, џо вече* итд.

14. Предлог *код* + *генијив* долази често уз глаголе мировања, бављења и значи простор. Ова синтагма је у овом говору особита по извесној *адвербијализацији* у смислу једног просторног значења — простор на коме се обавља извештан посао; дакле не само *место* и *џоложај* као нпр. *код зида, код ограда*, већ и одређен *сјашаус некога џо џослу* у ком се он налази нпр. *код говеди, код казана, код оџиџине, код докџора, код суда, код ковача, код џерзије, код каване, код вршалице, код цркве* и сл. или, пак, општији статус некога по настањености нпр. *код нас, код вас, код Срба, код Цигана, код Маџара* или одређени статус живљења: нпр. *док сам била код мајке, живи код родиџеља, одрастао код деде и бабе, код својих*; или привремени боравак, као у гостима, у посети и сл. нпр. *Где ти је мајка? — Код Милојевић.* Био сам *код ујака* на слави. Отишла *код мајке*. Они долазе *код нас*, ми идемо *код њих*. Они не иду *код њих*. Нико *код њих* не долази. Нигде нема као *код њих*. Најбоље ти је *код нас*. Или синтагма *код куће*, која има врло различита значења: *Где ти је отац? — Код куће.* Данас копамо *код куће*. Никогa нема *код куће*. Сви његови другови су отишли у рат, а он остао *код куће*. Нигде као *код куће*. Сутра ћу бити *код куће*. Једни су били у рату, једни *код куће*. Пре подне ради у радњи, по подне ради *код куће*. Он шије *код куће*; дају даћу *код куће* (: на гробљу) и сл.

15. Ова синтагма, будући са извесном самосталношћу, долази и уз глаголе *креџања* у *финалној функцији*; свако кретање некуда садржи у себи по неопходности ствари и намеру субјекта радника: ова синтагма, без падежне зависности а са извесном *адвербијалном самосталношћу*, и са значењем које смо већ описали — долази уз глаголе кретања као финална допуна. Управо, зато што овде нема уске падежне везе за предикат, допуна стоји у форми извесне елипсе: нпр. *идем код докџора* = идем (да се прегледам) код доктора; *идем код ковача* = идем (да клепам будак) код ковача, дакле: идем послом код ковача; *идем код вас* = идем (да поседим) код вас; затим: *идем код говеди*, тј. да чу-

⁶⁷ Овај генијив, као и акузатив времена, двојако је условљен: именица има значење неког термина, уз њу редовно долази атрибут.

вам говеда, идем да будем код говеди; *идем код волова; идем код казана; идем код вршалице; идем код мајке, идем код бабе, идем код ујакових, идем код друга; идем код шерзије, оишишао код ојанчара, они иду код лекара тек онда кад треба да иду код њоја; Дођите код нас, доћи ћемо код вас* итд.

16. Синтагме у + *генијив* од именица које значе живо или од личних заменица, које значе *он има* — заступљене су у овом говору са *код* + *генијив*: нпр. *Код нас* нема таквих обичаја (= ми немамо... *Код њега* је све лепо. *Код мог момка* су црне очи. Такав је обичај *код Цигана*. *Код мене* нема шале. *Код мене ти* је тако. *Код нас Срба* има лепих обичаја.

Само у народним песмама и народним причама живи у овом говору у + *генијив*: нпр. у *Милице* дуге трепавице. У *цара Тројана* козје уши. У *Илије* златне токе. Преко пута у *колишије* има добар син. Ој, у *Агана*, у *мога драгана*, и-др. Или: Ко је видео у *змије* ноге. Танак му врат као у *сенице*.

17. Предлог *за* + *генијив* од именица које значе неко време или се могу схватити као временска мера — има ограничену употребу, поглавито у неким сталним везама: *за дана* (док је дан), *за видела* (док траје дневна светлост), *за животиа* (док је био жив), *за сунца* (док не зађе сунце), *за ноћи*, *за мога века* (од кад памтим), *за њазника* (док су празници, док трају ови празници) итд.

Место предлога *за* све чешће долази нов сложен предлог *за време*: нпр. *за време ручка, за време рајиа, за време мира, за време његове владавине, за време Божића, за време расцусија, за време леија, за време сејве, за време жейве, за време косидбе, за време којања, за време брања кукураза, за време његове болесии, за време сјавања, за време њорођаја, за време одласка регруија, за време игре* итд.

18. Као нови *јредлози* настали од падежних облика, предлози *јрилицом, јвводом, јдмђу, сјлџм, шјром; крај, сјед, мјсјо, дјуж* и сл. или сложени: *јкрај, јдкрај, јврх, јдврх, сврх, јдно, јсред, јдсред, најсред, јмесјо, јздјуж, јуме, сјдна, јдред* и др. употребљавају се колико и у књижевном језику.

У овом говору има два предлога који су постали од у + *акузјив*, који имају друкчију структуру од истих тих предлога у књижевном језику: то су *јвече* м. *јочи* и *узјнај* м. *ујнај* или *зјнај* (*зјнај*): нпр. *јвече Божића, јвече слдје, увече рајиа, увече смрјии*; нећу *узјнај њдга*, нећу *зјнај мог здја*, то сам урадио *зјнај њј*, он све ради *зјнај дрјдга*; све *зјнај јдбје*; што год ради ради *зјнај*; он ће *зјнај* и оца да убије; у последња два примера долази као *јрилог*, као и: *зјнај* му поломио саднице; *зјнај* га нисам позвао итд.

Предлог *дсем* јавља се у овом говору у лицу *дсем (сјем)*: нпр. сви *дсем њдга*, сви *сјем њдга* и сл. Кад је у функцији свезе долази увек *сем* Ништа му нисам урадио, *сем* што сам му рекао да је погрешно. Не знам шта друго да радим, *сем* да се убијем.

19. У ингресивној конструкцији *стаде* + глаголска именица долази *генитив субјекта*: нпр. Стаде кукњава жена у Марићима. Стаде писка јадне деце. Стаде их јаук.

Овде ова ингресивна конструкција има ову значењску и синтаксичку структуру: *наста кукњава жена* (као *вој иешлова*), *наста писка деце* (као *цвркуи иишца*) и сл.

Слични су обрти овоме, али по структури, па ни по значењу, нису у свему исти: *Жене* стане кукњава — са акузативом објекта *жене*. Ова конструкција је пасивна: *жене* спопадне кукњава, дакле *жене* више трпе, пате од глаголске радње као стихијне појаве, него ли што су оне актери — као у првом случају.

Или: *Сидји зека алку на врбиима* = алка силовито одаје звек, спопала ју је звека — она је сва у звеки, њу је нека сила приморала да звечи до крајњих могућности.

Сидји га (дете) *идска!* = Дете је обузела писка, оно трпи, пати. Установљавање овакве разлике у значењу ове две конструкције, управо исте конструкције са разликом што је у првог *генитив*, а у другог *акузатив* субјекта-радника — засновано је на једној лингвистичкој (синтаксичкој) анализи. Но не треба се варати, језичко осећање „региструје“ сваку, па и најмању, разлику у структури израза: (I) *Сидде ииска јадне деце* — јавља нам се са извесном активношћу деце, а (II) *Сидји ииска јадну децу* — говори нам о већој стихијности саме писке и о већој пасивности, трпљењу деце. Аористи *стаде-стадоше, узе-узеше, оде-одоше + инфинитив*, такође значе прегнуће и залагање субјекта радника, који се подстакнут нечим јако залаже до крајњих граница моћи, тако да акција тече врло бурно: *Он стаде бежати, они стадоше викаати, деца узеше шрчати* око куће, Како дође *збориш оде* и сл. У правом ингресиву ингресивни глагол је редовно перфективног вида *сидји* је имперфективно.

20. *Екскламативни генитив* долази врло често у овом говору: нпр. *Згодне жене! Леће девојке! Добри(х) влбв! Добре ишенице! Немјрна дешета! Гадна човека! Тешке вде! Тешка рада! Сиршине врућине! Врућа дана! Бисире вде! Памейна дешета! Љуће жене! Грдне девојке! Незгодна човека! Ладна веира! Луде крвв! Ојасна мјмка! Ладне вде! Ојасна мангуа! Решке ишенице! Добре шраве! Сладки(х) шрешања! Љуће ракије! Смеина човека! Мекв земље! Тврде главе!* итд.

21. У безличним једночланим реченицама *жао ми је* и *не ииче ми се* долази *датив* логичког субјекта, а не *акузатив*: *жао ми је*, а не: *жао ме је*; *не ииче ми се*, а не: *не ииче ме се*.

Примери: *Шта ми се ииче; ништа ми се не ииче; шо се вама ништа не ииче. Шта се шо вама ииче; А коме се ииче, ако се нама не ииче! Шта се шо вој ииче! Тиче вој се, богами!*

Жао нам је! Свима нам је жао. Жао нам је оне деце. Жао нам га је. Би вој жао. Беше нам свима жао. Било му је жао мајке. Биће му жао кад шо чује. Било би му жао ако га не зовеште! Могло би му биши жао ако га не иослушаше.

22. *Дайив йосесивни* долази само уз име у именском предикату: нпр. Милан је брајш Мари. Шта *йи* је она? Она ми је *сесџра*. Он је нама *йријайељ*. Он вам је брајш.

Овај напола адвербативни напола адноминални датив кад је у форми енклитике личних заменица прима функцију тзв. етичког датива: нпр. Милам *йи* се жени. Удаје *йи* се Рада. Нешто *ви* се пријатељ љути. Чика Миладин нам се разболео. Пера *йи* је пропао, уватили га у бостану. Што си ми тако тужан?

23. *Акузайив* са предлогом *на*, кад је од глаголских именица, врло често долази у вредности *финалне реченице*: нпр. *ићи на орање, на койање, на жешџу, на кујање, на игру, на свадбу, на йрело* и сл. Или: *у лов, у шейњу, у йрошњу* и сл.

Овако са акузативом уз глаголе кретања, долази и предлог у истој функцији: *ићи у јагоде, у рџбу, у йрешње, у кујине, у надницу*, — где је глаголска именица замењена акузативом предмета радње: *у рџбу м. у лов рџбе, у јагоде м. у брање јагода* итд.

24. У овом говору је у знатној мери поремећен однос упитних прилога за место *где* и за правац *куда*, тако што се *где* употребљава и за правац: нпр. *Где идеш? Где ћеш? Где су отишли? Где се деде? Где ћемо сад? Где сте кренули? Где путујете? Где сте пошли? Где намеравате сада? Где одлази овај свет? Где возите то? Камо се сасвим изгубило. Само у неким изразима: нпр. Камо паре! = Дај паре! Камо тај ручак! Камо среће! Камо да ће!*

Исто тако место: *некуд(а), нйкуд(а), ма куд(а), куд било, куд гдд, йкуд(а)* долази: *негде, нйгде, ма гдѐ, гдѐ било, гдѐ гдд, йгде*: нпр. да ми је да одем *негде*, не идем *нйгде*, ајдемо *ма гдѐ, гдѐ било, гдѐгод*, да ми је да одем *йгде*.

Но може се чути и: *Кудā* ћете вас двоје? *Кудā* ћеш? Да ми је знати *куд* оде? *Куд* се деде? *Куд* су се дели, сад су били овде? *Куд* си запео? *Куд* сте пошли? Не знам *куд* ћу! *Куд* ћемо сутра? *Некуд* иде стално. *Нйкуд* не идемо. Где би ти ишао? — *Куд било, ма куд, кудгод* и сл.

Иако ова особина стоји у извесној вези са синтаксичком особином горе под т. 14, — ипак ове појаве нису иста синтаксичка појава. Док синтагма *код + генийив* потпуно заступа финални датив који се у овом говору не може чути, као што су *идѐм баби, идѐ мајци, идѐ дкйору* и сл., — упитни прилози правца, и остали прилози правца нарочито, нису заступљени потпуно са прилозима места. Затим, синтагма *код + генийив* уз глаголе кретања долази као просторна синтагма која има извесну самосталност и везана је за глагол у форми елипсе (в. горе).

25. *Инсџруменџал* у овом говору има врло развијену употребу и све оне функције које он има у књижевном језику: *оруђник, социайив, йросекуйив, начин*, па и *временски инсџруменџал*, адноминални инструментал *карактерисџичке, йредикајски* уз неке глаголе непотпуног значења, у *функцији субјекта* уз пасивни предикат, у *функцији објекта* уз неке прелазне глаголе и др.

Сасвим су обична значења оруђа: *копачић мошником, будаком; рибља ашовом; ударио га каменом, шамаром, љуштом; социјатива: дошао с брашом, с оцом, с мајком, с сином; игра се с децом, с мачком, с јагнењом; свађа се с Пејћром, с оцом, са женом; пресекутива: прођоше љуштом, оде ливадом, ишли смо све шумом, иди све реком, иди овим љушћом; начина: теше левом руком, оде брзим корацима, запиње свом снагом, а кад је глаголска именица, долази са предлогом са, као нпр. с великом галамом прођоше ноћас овуда, дочекаше га са виком и њсовком, са вриском и њесмом пролазе сватови селом; временско значење: недељом се не ради, њећком се пости, данима нисмо спавали, годинама су они радили ту њиву, са љрвим свињањем кренули смо даље; инструментала карактеристике (врсте): њиша с орасима, њасуљ са њасћирмом, кућус са сланином, њроја с чварцима, сукња с канерима, бунар с њермом, кућа с доксашом, гостара са сиском, лонац с њоклојцом, чабар с ушима, гуња с њреклојом; предикатски инструментал: прозваше га Баћом, сматрају га љријањељом, зову га ујком, сматрају га богачим човеком, кукавицом, њврдњом, лажовом, другом; субјекатског инструментала: све је покривено снегом, семе је покривено сићном земљом итд.*

Уз неке глаголе душевног стања и расположења долази инструментал са предлогом са у функцији узрока: Он се поноси са својим синовима. Они су задовољни с овим сићом имају. Они су са малим задовољни. Он није ни са чим задовољан. Није задовољан са собом. Нису задовољни са снаом. Са чим да будем задовољан? Ја сам задовољан са мојом децом. Затим: Имали смо муке са њим. Научио сам с овом љушћом косом. Шта се мучиш са њим! Или: Шта да радим с овим! — Са чим? — Са овим љарама. Где ћу сад с овим коћом! — Поби га овде. Шта ћеш с њим конојцом? — Да вежем вратнице.

Исто тако глагол *шалити се* (забављати се, олако схватати) и *играити се* (забављати се) који значе душевно стање и расположење везују уза се инструментал објекта (на граници инстр. узрока и инстр. објекта): Излапио, деца се шале с њим. Не шали се са вајћром. Са њим нема шале. С љушћом се не треба шалити. С дедом нема шале. Нема шале са озбиљним сиварима. Само: Не шали се главом — у значењу нипошто. Али: Они се шале са главом. Нема са чим да се игра (дете). Игра се с ланцом од свог сата. Не играј се с њим! Она се игра са њим као мачка с мићом.

Кад глагол *бићти* има пуно значење *догодићти се* или *десићти се*, у безличним обртима везују уза се *субјекатски* инструментал са предлогом са: Шта је после било с њим? тј. шта се десило с њим, куд се део он. Шта ће бићти с нама? Шта је с љобом? = Где си? Шта је с мојим љарама? тј. где су моје паре? Шта је с мојим сином? — Шта се десило с мојим сином? Куд је отишао мој син? Шта ћеш с овим? = Где да ставим ово? Шта је било с Марком? — Одселио се у Крагујевац. Шта је то било с вама? — Посвађали смо се око неке коже. Шта би с њима? тј. Где одоше?

26. Има једна црта овог говора, која је у знатној мери захватила и књижевни језик, а која је уосталом врло изразита црта свих шума-

дијских говора, — на којој се морамо посебно задржати. То је једна изграђена и врло развијена синтаксичка *функција инструмента* која се сматра као неки *суфицијни социјатив*, па се као такав ставља на индекс. Кад неко каже *Дошао сам са колима*, исправљају га рутински на *Дошао сам колима*. Међутим, то су две посебне функције инструмента: прва *начинска* (Како? Како опремљен?), друга *оруђник* (Чиме?). Прва функција представља једну особиту и врло рељефну издвојену функцију инструмента, која сама за себе чини посебан квалитет и посебну изражајну вредност, и она се никако не може сводити на једну општу функцију инструмента, функцију средстава којим се врши радња. Анулирање једне овако значајне функције сведочи о неразвијеном синтаксичком осећању и непознавању једне значајне и врло добре црте народног говора, која знатно доприноси богатству синтаксе инструмента.

Наиме, сваки *оруђник* укључује у себе и значење *начина*, јер се намеће *поређење средстава* које се не може избећи: нпр. допутовали смо *возом*, није ни у ком случају *оруђник* (средство), већ *начин* (Како сте допутовали? а не *чиме* сте допутовали?). То стога што се путује на разне начине: *возом, аутобусом, бродом, авионом, колима* итд. Или кад се рекне, нпр. *пишем њером* — то је такође *начин* (Како?), за разлику од писања: *оловком, хемијском оловком, масиљавом оловком, гушчијим њером* итд. Ова два инструмента су врло блиска по значењу и скоро само у контексту могу се разграничити: *оруђе* (средство) — *начин*. Но, често у сваком конкретном случају може се наћи и једно и друго значење, прво је, наравно, буквално, друго је пренесеније и апстрактније значење, јер се оно као што смо рекли формира из *поређења средстава*.

Ово друго значење у животној пракси радних људи, кад су они имали потребу да кажу *са каквом се ојремом* врше извесни послови, развило се у једно посебно значење, које је добило врло велику примену. И да би се обележила ова посебна функција инструмента и разграничила од *оруђника*, инструментал је добио предлог *с* (*са*). Предлог *са* овде није изазвао никакве сметње, јер се мешање са социјативом не може ни у ком случају десити, пошто су овде увек именице са значењем предмета, никада особа.⁶⁸

Инструментал *са + инсјрументал* који значи опремљеност на послу, на раду веома је чест у говору Груже и врло изразит као посебна функција овог падежа: нпр. На кулук се одлази *са колима* (са запрегом) или *са лојашом* и *будак*ом. Питање је овде: *Са чим ће људи да дођу на рад? У рибу се иде (опремљен) са чекићом, са њређом, са виљушком* (ноћу). Некад се *врло* на гумну *са коњима, са воловима* и *са већрењачама*, а сад се врше *са вршалицама*. Питање: *Са чим вршете?* Јуче смо копали *са мошिकाма*, данас *са њрашачом* (копачицом). Питање: *Са чим копате?* или *Како копате данас?* Тешко је орати *са кравама!* *Са чим* ћу ово порати? *Ору са воловима, или са коњима, или са њракшором*. Тиме се

⁶⁸ Као што се и инструментал карактеристике никако не може протумачити као социјатив: *јасуљ са сланином*; као *начин* и узрок: *седи с њрекришеним рукама, задовољан с њлашом* итд. — не могу се мешати са социјативом, такође.

истиче опремљеност на раду, врста или квалитет посла. Исп. Узех будак *с чим* сам аргатов'о, нар. песма. Прасе се дере *са ножом*, а јагње *са њесницом*. Јупке се развлаче *са оклагијом* и *са њрсџима*. Питање је: *Са чим?* или *Како?* Исп. Где ћеш *с моџиком?* (тј. тако опремљен). — Да залијем паприку. Где ћеш *с вилама?* — Да нешто попластим. Опремљеност за рад и посао увек се исказује са *са* + *инструментал*: нпр. Дигоше се сељаци *са вилама* и *косама*, *са будаџима* и *лоџаџама*. У питањима и у одговорима увек долази овакав инструментал: нпр. *Са чим* си се посекао? — *Са ножом*, *са маказама*, *са бријачом* итд. *Са чим* жњете? — *Са срџом*, *са жешелицом*, *са комбајном*. *Са чим* ћу ово да намажем? — *Са њерџеџом*, *са крџицом*, *са дрџеџом* или *са њрсџом* и сл. Исп. *С добошом се зец не лови*. Посл. Дакле, не *добошом*, јер би то било средство, већ *са добошом*, тј. кад се има добош, а то значи са буком и лупом. Исп. Пошао као *с грлом* у јагоде (прекор), јер у јагоде треба ићи (опремљен) с корпом.

Има и других оваквих разграничења посебних функција инструментала од оруђника (средства): нпр. Он је онда трговао *са сџоком*, *са њлџеџом*, *са свињама*, *са шљивама* итд. Оженио се *са удовицом*, *са девојком*, *са даљом рођаком* и сл. Овако се исказује *врџа ѡрџовања* и *врџа женидбе*, а не *ѡрџеџи* трговине, женидбе.

27. На крају, наводим овде неке примере *безличних реченица*, глаголских и номиналних, затим *номиналних једночланих реченица*, које су у овом говору најобичније: *Свањава. Смрзава (се). Грми. Сџа. Рџси. Ведрџи се. Облачи се. Мрзнџе (се). Сџњи. Паџиџнуло. Одџужило. Залаџило. Одвугло. Не идџе. Није рџд. Рџд је. Пџшло му за рџџм. Снашло га. Савлаџало га. Сџва му у куку. Зебџе ме у дуџи. Вучџе га за куџм. Охлакнуло им. Кџснуло ме. Шџрџџнуло ме. Сџкнуло га. Сџнуло му у глаџи. Дошло му. Узаврџело му. Прекрџило му. Дунуло му у глаџу. Не џиџче ми се. Мрџи ме. Смџи ми. Сџџужује ми се. Гаџи ми се. Свиџа ми се џн. Јџџе ми се џџгача. Јџду ми се дрџси. Док је глаџа, биџе кџџа. Нема ниџиџа. Тамо нема живџе дуџе. Неџиџа виџа. Је л'било нароџа? Било га, џа није. Нема сџдбинџе. Мџра се живџи, џџи, учџи, раџи, умрџи. Ваџа нам џџ џџџи. Мџже џџи кџџа. Не да се (за посао). Не да му се. Није му се даџо да џџе џџ веџе. Прџшло џџнџе. Прџшло џџнџ. Коџа је моџиџи, није га џџиџи. Јџдном нам је мрџи. Није му свџ џџџан. Није ми на ногу. Дошло ми је џџ рџку. Зиџа ми. Теџко ми је. Жџо ми је. Крџво ми је. Жџо ми је џџга. Жџо ми је на џџга. = Жалим што ми је он учинио неџравду. Крџво ми је на џџга. Вџља му је. Брџга му је за нас. Зџџар нам је. Беџ ми је. Сџџа ми се. Дрџа ми се. Игрџ ми се. Сведно ми је. Сџрџа га је. Срамџиџа ме је од џџџи. Грџиџа вам је. Доџкан је. Раџо је. Време је. Каџно је. Зиџа је џџџе. Тоџло је. Лаџно је. Суџво је. Теџко је. Теџко је Срџбин биџи. Теџко је биџи џџџен. Теџко је биџи џџџедан. Праџво је. Није џџџво. Поџиџџено је. Није џџџиџено. Свџ је сџрџмљено. Свџ је џраџено. Свџ је џџџџеџено. Свџ је раџџурено. Свџ је усџрџмљено. Номинативне: Пџџнџе. Пџџнџ. Јџџџро. Зиџа. Леџо време. Меџсечина. Леџи џџџџи дан. Лаџан зиџски дан. Раџна зџра. Каџсна џџџен. Снеџ! Дуџа! Жџраџови! Сваџба! Зеџ! Раџи! Шаџа џџа! Маџа ваџа! Сви џџџџе! Затим: Ниџде живџе дуџе! Ниџде*

гласа! Ни ка̄ӣи вод̄е! Ни гр̄ама! Ни д̄ӣна̄ра! Ни љ̄ребӣјен̄е љ̄ар̄е! Л̄аку н̄д̄ћ! Д̄ббар д̄ан! Ср̄д̄ћан љ̄ӯш! Зб̄д̄гом! Узд̄р̄ав̄љу! Н̄зд̄р̄ав̄ље!

28. Још ћемо дати неке најобичније и најчешће примере *реченица хийошаксе*, које су карактеристичне за овај говор. Народни говори као разговорни језик немају изграђене реченице хитотаксе, нарочито немају обиле свеза за зависне реченице. У њима преовлађују *асидејтске* сложене реченице. Само декларативне и финалне са *да* и узрочне са *јер* — долазе увек са везама за главну реченицу.

а) Реченице (зависне) са *јер* стилизују се скоро редовно као *јолу-зависне*: нпр. *Није окојао њиву, јер нема ко да му ради. Све му љојало, јер неће да ради. Немају нишја, јер не шједе. Живи сам, јер јај никога не воли. Увајшише га, јер се није надао. Нема деце, јер се није женио. Не љрилази му близу, јер убија (во).* Ове исте реченице сасвим би биле обичне и асиндетски: *Све му љојало, неће да ради. Нема деце, није се женио* итд.

б) Са *чим* се везују *временске* зависне реченице кад радња главне реченице брзо смењују радњу зависне реченице: нпр. *Чим сване, усјају сви. Чим се љробуди, усјаје. Чим се ољрезни, љражи да љије.* Или: *Доћи ћу чим залијем љајрику. Сијај брашно чим вода љроври. Доћи ћемо чим се љојеради. Свадбе љочну чим дође јесен.* Овде би могла доћи и свеза *кад*, али у овом говору многе њене функције преузима *чим*: нпр. *Чим насјаку врућине, љочине жейва.* Свеза *кад* долази кад има вредност *онда кад*: нпр. *Причаћу љи кад се видимо. Ове крушке зру кад се коси сено.*

в) Свеза *кад* често везује *узрочне* реченице: нпр. *Кад нема кише, добар је и град. Кад видиш, шјо љишаш. Шјо ме љишаш, кад нећеш да ми љомонеш. А шјо љијеш, кад љи шкоди. Ђушш, кад не знаш. Кад ме зовеш, доћи ћу. Како да идемо, кад нас нису звали. Како да му кажем, кад се љушш. Како да га волим, кад он мене не воли. Ољкуда он зна, кад није шмо био. Доћи данас, кад ниси био јуче. Узми, кад љи љреба. Даћу љи, кад немаш.*

Кад је у главној реченици *љишаше*, зависна је условно узрочна са *кад*: нпр. *Шјо се за њега удала, кад га није волела. Шјо љишаш, кад знаш. Шјо љлачеш, кад ниси крив. Шјо си долазио, кад ниси хшео. Шјо си јео, кад ниси био гладан. Шјо љишаш, кад љара немаш. Где ћеш, кад ше нису звали. Где си био кад на њиви ниси био. Како да знамо, кад нам нико нишја није рекао. Чиме да га љослужимо, кад ничега у кући немамо. Како љи љо знаш, кад ниси шмо био. Од куд му љаре, кад нишја није љрдао. За чије бабе здравље ме зову, кад знају да љара немам.*

29. *Сложене начинске реченице* као конструкција са *модалним глаголима хшешш, имашш, морашш; љребашш, ваљашш* и др. јављају се врло често у овом говору и представљају врло живе и експресивне обрте. У њима је инфинитив скоро редовно замењен са *да* + *љрезенш*: нпр. *Хшедосмо да изгинемо* (= у мало што не изгибосмо — увереност). *Хшеде во да га убије. Хшеде деше да љадне у бунар. Хшеде да га убије*

из *йушке*. *Море, хїеде главу да изгуби. Завадисмо се, и хїедосмо да изгинемо. Кад хїеде сунце да изађе, йођосмо. Кад хїедне сунце да зађе, йошерај сїоку кући. Киша йоче йадаши кад је хїело да сване. Кад хїедоше да уђу, йоскидаше каїе. Кад су хїели свайови да йођу, йуче йрангија. Кад хїедне усїава да йрелије, ошвори букву и йустии воденицу.*

Са *йрезенїом* у саставу ове конструкције исказује се јака жеља, одлучности: *Ођу да се оїијем! Ођу да одем код њих! Ође да се женї. Затим и йодсїрек, решеносї: Ођемо ли?! Ођемо! Или зачикивање: Ођеш! Неђе, вала, док сам ја жив!*

Модалне конструкције са *имаши* имају вредност *йросїекїива* (обавезност, нужност, оно што предстоји коме):

нпр. *Имаш леїо да се йонашаш! Имаш да се убијеш док тїамо сїиженеш. Имам да идем у Крагујевац. Имам једанїуї да тїе водим тїамо. Сви обвезници имају да се јаве својим командама. Он одређује шїа ко има да ради. Целог века има да живим с њима тїу, кућа до куће. Имам још нешїо да йокосим горе у йланини. Има само да йреде! Има да га нема! Има да се ради! Са модалним глаголом у негацији значи разрешавање обавезе: *Немашїе ви нишїа да йлашїе. Немаш да брїнеш! Нема нишїа да тїе боли глава! Немаш нишїа да ми објашњаваш! Шїа имаш тїи мене да кажеш! одбијање, љутња. Затим Имаш да се скидаш од смеха. Имаш да йолудшї! Има да тїи љуби руку! Имао је или да йобегне или да йогине. Овако, имаш да радшї за другога. Имаш сад йуђу бригу да водшї. Имам нешїо да тїи кажем. Никола је имао да буде йпредседник, а ја кмеї. Имаш да дођеш код мене. Имам да йоузем краве. Имам да накуїим грања. Место има долази дошло време: нпр. Дошло време да тїи Циганин суди. Дошло време да браїи браїа више не йознаје. Дошло време да се растїајемо! Време дође да се иде у школу.**

Конструкције са *морашї* имају вредност модуса нужности обавезности, принуде: нпр. *Мора да се живи. Мора да се ради. Свак мора да йлаша йорез. Зашто идете? Морамо! или Мора се! Шїо се мора, мора!*

Али често ове су конструкције ублажене до потребности, решености, жеље: нпр. *Морам да га женим! Морам да се оїијем на тївојој свадби. Морам да йоиграм ово коло. Мораћемо да се йосвађамо ја и тїи! Мораш да дођеш код нас! Морам да зайевам!*

НЕКИ ЛЕКСИЦИ

Под овим насловом доносимо речи које су по нечему карактеристика грузанског говора. Некад оне су карактеристичне по томе што се често чују, некад по томе што имају особито значење, некад су оне карактеристичне по особитој фонетској слици својој, некад као архаизми и др. Некад су речи унесене овде због карактеристичног идиома у коме се оне јављају.

ђбайшї: употребом оштетити; нпр. одело, обућу, алатку и сл.

ђвāз: глас (људски). Од дугог гладовања изгубио *ђвāз*. Нигде *ђвāза* се не чује.

иовџача: подебљи упреден канап, којим се повеже лонац или ђуп за ношење.

идсиава: суд у облику чабра озго заднивен у који тече ракија при печењу.

идџира: новчана накнада за усев (штету) који је оштетила чија стока.

иџвенац: прва количина ракије која потекне из казана.

ипрекџиушка: уређај на постави код казана, који аутоматски скрене ток ракије да се постава ноћу не препуни.

ипрџи: важнији, приоритетнији. Ово нам је сада *ипрџе*. Зар ти је он *ипрџи* од нас? Поставља госте за софру све по *ипрџинсџу*, тј. како кога уважава и цени.

ипрџура: прекосутра

рдџац (*рдџи*): крушка која зри у време жетве.

рдџа: лака и преношљива обољења, код деце и одраслих

резџила: розетла, цвеће у саксији миришљавог лишћа.

рџа: велики камен, одваљен блок стене.

рџаши се, *рџем се*: рвати се

рџање = рвање; *рџање љ иојас*; *рџање љ коси*.

сџн, *сџна*, *сџнови*: сан, сна, снови

сџнџим: као бајаги, тобож

сџкрџа: свекрва

сиџрак (*сиџри*): врста летње крушке на киселог сока

скџварџа: талог који остане када се варен восак оцеди.

скџмраџиши: тврдичити, шкртарити

сџчиши (девојку): наводацисати, посредовати при женидби и удадби.

сиџџ: пуж

срџбрџн, *срџбрџени*: сребрн, сребрни

иџбџрка: каца горе шира кроз коју пролази лула казана за печење раније, у којој је вода да се пара расхлади и потече ракија.

иџџиши: слабији, гори

иџеџзгало: гњаватор; пипав човек

иџлаџина: уродица коју из пшенице издвоји тријер.

иџдџмаџ: каже се за вола који је мањег раста, чврст и издржљив; каже се и *срџдџмаџ*.

иџуџиши: гасити ватру, свећу, пожар и сл.

џџравџ Маџриџа: северац са снегом, мењава. Чекај док дуне *џџравџ Маџриџа* јешће она (говџеда) и сламу.

уџкаџиши: удесити; договорити се

иџиуџиши (*иџуџиши*): упамтити (памтити)

фдсу: Зна у *фдсу*, тј. зна *сигурно*, *иоуз дано*.

цџца: камен којим се потегне на кога, он је обично *повећи*, као *цигла*.

чагџрје: скорело блато на сеоском путу.

чџкич: чекић

чџви: пар волова

јандомџерија: жандармерија

јенџрика: рана шљива, округла и црвенкаста

шџјџџв: дрвена славина

шејџурак: шипурак, шипак.

АКЦЕНАТСКИ СИСТЕМ ГОВОРА ГРУЖЕ

I. АКЦЕНТИ ИМЕНИЦА

Ђура Даничић је систематизовано обрадио акценте Вука Караџића: акценте именица, придева и глагола и акценте њихових облика.⁶⁹ Акценатски систем који је Даничић тада установио постао је акценатски систем књижевног језика, који је у целини и данас у пуној важности и општој примени на целом подручју српскохрватског језика.

Наши дијалектолози акцентолози новоштокавских говора већином су се држали Даничићевих радова и његове поделе материјала, јер су њихови радови схватани као потврда и у исто време проверавање Даничићевих акцената у живим народним говорима. Акценатски систем великог Даничића изашао је из тога потпуно потврђен у животној пракси народних говора, а ови његови радови претежно кабинетски и теоријски стекли су апсолутну вредност у науци.

Акценти говора Груже, који се скоро у свему подудару са акцентима говора Рудника и Качера, слажу се са Даничићевим акценатским системом и потврђују његову животворност, и уз то могу да пруже материјал за нека нерешена питања у том систему — поглавито код акцената облика речи.

Овде на почетку изнећу неке опште напомене о методу рада и реду излагања материјала, а сви детаљи у том погледу наћи ће се у самом раду. У поступку се узима прво *појерђивање* Даничићевих примера — акцената речи, а онда *одстиујања* (изузимају се примери из појединих акценатских типова). Затим се прелази на поређење акценатског стања у појединим *облицима* — у оном распореду углавном како су код Даничића.

Даничићеве примере који су као лексички непознати у Гружи, изостављао сам из разлога економичности. Исто тако нисам уносио поређења акцената са акцентима испитаних говора (дубровачки, поцерски, плеваљски, пивски, мостарски, сремски и др.), иако сам таква поређења вршио свуда тамо где су неслагања акцената говора Груже с акцентима

⁶⁹ Акценти именица на -а (Slavische Bibliothek I. Wien, 1851).

Акценти именица мушког рода (Гласник ДСС VII, Београд 1856).

Акценти именица средњег рода (Гласник ДСС XI, Београд 1859).

Акценти именица женског рода на сугласник (Гласник XI, Београд 1859).

Акценти глагола (Рад ЈАЗУ, VI 1869)

Акценти придева (Рад ЈАЗУ XIV, 1871). Сви радови заједно издати: Ђура Даничић, *Српски акценци*. Б. 1925, у издању САН, редактор М. Решетар.

код Даничића. Таква укупна поређења, мислим, могућа су онда кад се обрађују поједина питања или кад се буде приступило коначном употпуњавању Даничићевог акценатског система. Ја сам, поред тога, многе *акцентне облике* објашњавао синтаксичким путем и као семантичко-функционалне акценте, па сам при том знатно повећавао систематизацију материјала. Ако би ту био донет и материјал из других говора, који је често даван у другом распореду, онда би било знатно отежано разумевање онога што сам хтео и што треба да покажем код акцената говора Груже. Остало се, дакле, доследно и стриктно на поређењу Даничићевих акцената и акцената говора Груже.

Свуда тамо где материјал говора Груже показује извесне тенденције и представља какву живу појаву, наводио сам више примера и давао објашњења која су ми се чинила добра. Сматрао сам да је моја дужност и да унесем што више нових примера у поједине акценатске типове.

Изузете примере из појединих Даничићевих типова нисам могао поново уносити у одговарајуће типове, јер би то двоструко бележење знатно увећало рад. Према обележеном акценту, пак, види се у који тип иду озуети примери.

1. Именице женског рода на -а

Тип I: глава-главѐ. Сви Даничићеви примери потврђују се у Гружи лексички и акцентом: *брада, вила, војска, врба, глава, главња, гóсиа, грána, гуја, душа, зима, јела, кула, клуџа, кума, лука, моба, муња, оџа, иџа, ирија, рука, свиња, слана, слуга, снаша, среда, срна, сирána, сирѐла, шѐша, шорба, шрава.*

Примери из Груже: *бáкча, баја, баша, беда, бѐрба, боља, бóза, бóрба, бора, боца, брáзда, брана, буна, бура, буна, вага, влада, вóза, во́ра, врѐжа, врсиа, гли́на, глисиа, граја, гуца, дика, дуга, друга, дуџа, ђида, ђога, ђуда, жѐшља, жудња, жуња, жуџа, звезда, зеба, зова, ива, је́за, јѐзгра, јова, клима, ко̀нџа, корџа, креда, креја, куна, куџа, ламџа, ласџа, леја, лѐска, лија, лика, лóга, лóџра, ма́ла, маља, мѐзгра, мѐна, мо́да, мо́ра, мѐна, мџа, мржња, на́да, нана, њаџња, њѐгла, њџа, њлаџа, њраџња, њрџа, њроја, њриа, њруга, њунџа, радња, рана, редња, река, рекла, рѐса, рингла, рога, рóда, руга, руда, ружа, сарма, свеџа, сви́ла, слуџња, сџиња, смеџња, сирдња, снага, сова, со́да, сирѐка, ша́бла, ша́ма, шмо́ра, шрџиња, шруба, шуга, хуба, хуџа, ћерка, фбџа, цѐккла, цѐна, цџгла, чакља, ча́ма, чорба, чуџа, ша́ла, ша́ја, ша́ра, ша́ша, ше́ва, шџиња, шџра, шу́ра, шџрингла.*

Овде долазе већина хипокористика од женских именица: *Анџа, Би́са, Бóса, Ва́на, Ви́да, Виџа, Ги́на, Грóзда, Да́на, Да́ра, Де́са, Бу́ка, Ема, Жи́ка, Зо́ра, Јана, Је́ка, Јѐла, Ју́ла, Ка́ја, Каџа, Ко́са, Кру́на, Ле́на, Љу́ба, Ма́ра, Ми́ља, Ми́ка, Ми́ра, Ми́ца, На́да, Наџа, Не́ра, Пе́ра, Ра́да, Ро́са, Ру́жа, Со́ја, Си́ана, Ца́ка, Цана* и др.; затим: *ба́ка, гуда, да́да, зе́ка, ко́ка, коџа, сва́ја, се́ја, се́ка, ме́ца, ку́ца, ма́ца, њи́ла,*

ибиа, ирија, шела, шрба, цица, ћера и др.; затим хипокористика од мушких имена, обично усвојена из књижевног језика: *Аниша, Бџа, Бра, Ваца, Воја, Ђока, Јова, Кџа, Љуба, Лаза, Паја, Сима*, док аутентичан лик њихов за овај говор је: *Анио, Бџо, Вацо, Ђоко, Јово, Љубо, Рајо, Симо* итд.; исто тако и: *гољо, дрџо, ћојо, ћоро, врљо, шмољо*, али *геца, ћифица, уча, ћаица* и сл. У Грузи је мушко име *Лука* и *Луко*, затим св. *Лука*.

Најчешћа. У Грузи има неких имена, пуних имена, која су у лику хипокористика, а са ^ акцентом: *Миша, Мика, Сава, Гаја, Груја, Жика, Јаћа, Лека, Крсица* и сл. Исп. презимена: *Мишић, Микић, Савић, Лекић, Гајић, Жикић, Кџић, Ђокић, Тџмић, Тџишић* и сл. У Грузи су домаћа аутентична презимена са акцентом имена од којег се изводе: *Андрић, Бџићевић, Бџовић, Вацовић, Весовић, Вучићевић, Гајовић, Ђоковић, Јововић, Кџовић, Луковић, (Луко), Лукић (Лука), Пајовић, Раковић, Сићевовић, Урошевић* и сл.

У *вокализму* јединице све именице овог типа, као код Даничића, мењају, ' на ^ акценат: *вило, војско, зүјо, дүшо, дүго, звездо, лијо, иријо; Бисо, Босо; Бџо, Ђоко; бако, сејо, гољо, ћојо, гецо, ћаишо* итд.

У *акузативу* јединице код Даничића је: *војску, главу, главњу, грању, грџу, дүшу, зүму, иџу, рүку, срџу, сирџу* — као једини акценат, а затим *браду* и *врбу*, *кљуцу* и *кљуцу*, *сиџу* и *сиџу*.

Овакво нормирање овде сасвим је недовољно и задаје непремостиве тешкоће, јер од тридесет и неколико примера скоро за половину се нормира ^ акценат, па би се могло помислити да скоро половина именица овог типа има само овај акценат у акузативу јединице. Даничић је, додуше, рекао „неколико овијех ријечи“ па је навео 15 примера. Но није само у томе недостатак овог нормирања, јер и првих једанаест примера, осим *дүшу*, може имати ' акценат — и то редовно тај акценат кад је акузатив у *правој јадежној функцији*, у функцији објекта уз прелазне глаголе: нпр. позове *војску* у помоћ, купио (свињску) *главу*, унео *главњу*, сломио *грању*, отесао *грџу*, чека *зүму* и осети *зүму* уз леђа, расекао *иџу*, спази једну *рүку*, пости *срџу* и петак, прочитао једну *сирџу*, брије *браду*, одсекао *врбу*, прави *кљуцу*, оборио *сиџу*, па и: позва његову *дүшу* да јој се јави.

Даничић је овде могао гледати очима историчара језика, па је преко примера са старим преношењем акцената на предлог који се свакоме намећу, као што су: отишао *у војску*, ставио *идд главу*, попео ми се *на главу*, ударило пиће *у главу*, сакрио *идд главњу*, склони се *идд грању*, мртвим *за дүшу*, познајем га *у дүшу*, *у зүму* пада снег, доћи *на зүму*, *идд зүму*, сејати *идд иџу*, узео *у рүку*, ухвати је *за рүку*, иду *идд рүку*, није ми *на рүку*, доћи ћу *у срџу*, окретоше кола *низа сирџу*, скочи *у сирџу*, оставља по нешто новца *на сирџу*, — могао тако и пренормирати овде овај стари акценат. Он је то учинио и за акузатив множине. Стање овде показано у наведеним примерима само сведочи да је некада ^ акценат био овде. Не може се, наравно, тврдити да је овај моменат завео Даничића, јер то се њему није дешавало, али се може на то мислити. Не може се тврдити да је ово заводило Даничића и стога што неки

од ових акузатива долазе са $\hat{\text{}}$ акцентом и кад су без предлога: нпр. нема *дѹшу*, служи *вѳјску*, сломио *рѹку*, *зѹму* зимовали.⁷⁰ Али акузативи су овде већином у *сѳалним* изразима, где се увек чува старо стање ствари. И сви горњи примери су јако адвербијализовани падежи с предизозима, па се у њима као таквим чува старо стање ствари, прасловенско преношење акцената на предлог. И сама дужина која остаје на акузативу: *ѹ вѳјску*, *ѹдд главу*, *на зѹму*, *ѹ рѹку*, *ѹ среду*, *за дѹшу* па и: *ѹ снагу*, *ѹ шрѳву*, па и: *ѹ реку*, *ѹ бакчу*, *ѹ чѳрбу* (у дечјој игри кад је један играч и у једној и у другој групи) — у извесном смислу „чува“ стари акценат на акузативу, јер је та дужина баритоне интонације. Даничић је њу и бележио $\hat{\text{}}$ знаком, и још изричито тврдио да је овакав слог једнак у свему са слогом под $\hat{\text{}}$ акцентом, и да му није познато да је неко друкчије доказивао (Српски акценти, стр. 89). Оваква интонација ове дужине после пренесеног акцената на предлог у овим *адвербијализованим* изразима може са своје стране подржавати стари $\hat{\text{}}$ акценат у акузативу код неких именица које се најчешће јављају у оваквим изразима. Но то чување старине ограничено је у говору Груже само на неколико именица: *дѹшу*, *главу*, *рѹку*, *вѳјску* и *зѹму*. Ипак и неке од ових и са предлозима могу имати ' акценат: нпр. спрема се *за вѳјску*, народ изашао *ѹред вѳјску*, прокрали се *крѳз неѳријашељску вѳјску*, глава за *главу*, мили ми нешто *уз рѹку*, оде *низ сѳрану*.

На крају, треба рећи да од Даничићевих примера са старим акцентом ($\hat{\text{}}$) нема ни једног из групе именица које значе живо биће, јер се падежи ових именица теже адвербијализују.

Сви остали бројни примери које смо навели из Груже, и сви остали Даничићеве, имају у акузативу ' акценат: *бѳрбу*, *бѳрбу*, *бѳру*, *бѳцу*, *бразду*, *брану*, *буну*, *вагу*, *возу*, *врезју*, *врѳѹ*, *глину*, *глицѹ*, *гују*, *дугу*, *дуѹљу*, *жљезду*, *жуњу*, *жују*, *звезду*, *зову*, *корѹ*, *креју*, *куну*, *леју*, *леску*, *лоѳру*, *мену*, *моду* итд. Затим Даничићеве примери: *вилу*, *гѳѳѹ*, *гѹју*, *јѳлу*, *кѹлу*, *куму*, *мобу*, *муњу*, *овѹ*, *ѳрију*, *свињу*, *слану*, *слугу*, *снаѹу*, *срну*, *шеѹу* — које све скоро значе жива бића.

Тако можемо рећи да је нови ' акценат овладао у акузативу једине код свих именица овога типа — кад је падеж у *ѳравој ѹадежној функцији*. То се најбоље покаже кад уз именицу дођу атрибути: продајте ми *ову главу*, видели смо *некакву вѳјску*, носи *велику грану*, отесао *велику греду*, осетих *некакву зѹму*, има *велику брѳду*, сели под *зелену врбу*, седох на *камену клѹѹ*, узех перо у *десницу рѹку* итд. Он се овде јавља као акценат системе.

У *даѳиву једине* Даничић за три именице прописује $\hat{\text{}}$ акценат: *глави*, *дѹши*, *рѹци*. У Гружи ове именице, као и све остале овога типа, имају ' акценат: *глави*, *дѹши*, *рѹци*. У изразу само *ѳриѳи рѹци* (женско цељаде старијој особи) налазимо датив с овим акцентом, који је као што знамо стари акценат.

У *гениѳиву једине* именица *рѹка* поред акцената *рѹкѳ* може у неким сталним изразима имати ' акценат: *из рѹкѳ* (мали поклон који се

⁷⁰ У Гружи: продао *ѳрѳву* (= на ливади још не покошено сено), али: не *гази ѳрѳву*.

даје кад се дође у госте), дошао *и́разнѣ рѹкѣ*, он је *лакѣ рѹкѣ*, оде сабља *од рѹкѣ до рѹкѣ*, иде све *из рѹкѣ у рѹку*, продао *исѹод рѹкѣ*, буди ми *с рѹкѣ*, затим *дбѣ рѹкѣ* и др. Може бити да је овај акценат настао према *ногѣ* у истим синтаксичким положајима: нпр. према *дбѣ ногѣ* и *дбѣ рѹкѣ*, *двѣ ногѣ* и *двѣ рѹкѣ*, *код ногѣ* и *код рѹкѣ*, *с ногѣ на ногу*, и *из рѹкѣ у рѹку*. Или је ова аналогија према ген. мн. *рѹкѹ*: испало ми *из рѹкѹ-из рѹкѣ*, скинути *с рѹкѹ-с рѹкѣ*.⁷¹

У *номинаишву-акузатишву* множине Даничић прописује ^ акценат за оне именице које и у акузативу једнине код њега имају тај акценат: *војске*, *главе*, *главље*, *грәне*, *грѣде*, *дѹше*, *зиме*, *иѣше*, *руке*, *среде*, *сѣране*, *браде*, *врбе*, *клуѣе*, *сѣене* и додаје још: *виле*, *гује*, *јеле*, *куле*, *муње*, *овце*, *свиње*, *слане*, *срне*, *сѣреле*, *шорбе*, *шраве*.

Према стању акцената у Грузи ово се нормирање може допунити и донекле изменити, јер не може остати овај акценат овде као једини за ове именице.

Са овим акцентом скоро све именице које су наведене значе у Грузи *колекѣишв*: *војске* (једна и друга), *главе* (неког скупа људи), *главље*, *грѣде*, *иѣше* (обе пете), *руке* (једне особе или скупа људи), *сѣрана* (света), *браде* (код групе људи), *врбе* (врбак), *клуѣе* (нпр. једне учioniце), *сѣене*, *виле* (скуп вила), *гује*, *јеле* (јелак), *куле* (једног града), *муње*, *овце* (стадо), *свиње* (крдо), *сѣреле*, *шорбе* (на једном месту), *шраве* (лековите), затим овако и: *слуге*, *бакче*, *врѣже*, *звѣзде*, *кѹрије*, *реке*, *грәне*. Колектива могу бити предмети и животиње, особе (људи) много ређе: *гѹсѣе*, *куме*, *и́рије*, *снаше*, *иѣше* — што је множина — а сасвим изузетно: *гѹсѣе*, *и́рије* и сл. кад значе познат скуп особа (*и́рије* нпр. једној особи), нпр. *Прије* су ме оставиле).

Али исте ове именице, и све остале овог типа, имају ' акценат кад су *номинатив-акузативи* са правим плуралним значењем: нпр. све *војске* на свету, то су *шврде главе*, *дугачке главље*, носе *грәне* пред собом, тешу *грѣде*, меке као *дѹше*, наишле хладне *зиме*, испуцале *иѣше*, поређане *руке*, пости све *среде*, оне *сѣране*, *браде* су им риђе, сече *врбе*, прави *клуѣе*, чврсти као *сѣене*, лепе као *виле*, то су *гује* љуте, витке као *јеле*, као *куле* од карата, *брзе* као муње, шиша само *овце*, а не и овнове, то су праве *свиње*, пале прве *слане*, сеоске *слуге*, лови *срне*, прави *сѣреле*, њихове *шорбе*, *шраве* су густе, копају своје *бакче*, пустила *врѣже*, *звѣзде* сијају, *кѹрије* су пуне, *и́роје* су вруће, *руже* цветају и сл.

У *даишву*, *инсѣруменѣишву*, *локаишву* множине јавља се опет семантички акценат: а) *колекѣишва* имају ` акценат: *двцама*, *свињама*, *шрѣвама*, *врбама*, *иѣшама*, *и́ријама*, *рукама*, *грәнема*, *грѣдама*, *шорбама*, *слугама*, *бакчама*, *главама*, *звѣздама*, *клујама*, *сѣранама*, *врѣжама* итд.

б) у правој *множини* долази ' акценат: *вране* стоје на *двцама*, овим *свињама*, дај свим *слугама*, пчеле лете по *шрѣвама*, чавке стоје на *врбама*, *под иѣшама*, различним *и́ријама*, птице стоје на *грәнема*, слепи мишеви висе о *грѣдама*, у *шорбама* носе књиге, копају у *бакчама*, носе корпе на *главама*, под сјајним *звѣздама*, носе воће у *кѹријама*, седе на *клујама*, на *врѣжама* је много лубеница.

⁷¹ Решетар има из Озринића: *рукѹм* (с. 28). У Грузи: као *рѹкѹм* *однешено*.

А све остале у множинском значењу имају ' акцент: *брáздама, бра̀нама, бу̀нама, ва̀гама, вр̀сиама, гл̀исџама, ду̀гама, ду̀иљама, жу̀њама, зовама, језграма, ласџама, лескама, манама, менама, његлама, њробама, рекама, рудама, совама, ша̀блама, цвеклама, циглама, шевама* итд. — као акцент системе за плуралне облике.

У *гениџиву* *множине* у Грузи је само *ова́ца*, јер све остале именице са два сугласника на крају основе не умећу *а*, и задржавају акцент системе на корену: *главња́, шџорба́, берба́, борба́, брáзда, дуи́ља, језгра, цвекла, чакља* итд. Даничић за све ове именице прописује ' акцент на самогласнику *а* који се умеће: *глава́ња, ова́ца, шџорба́*, итд. — што се у овом говору не може чути.

Све остале именице овога типа имају ' акцент као акцент системе: *бра̀да, ви́ла, вр̀ба, је́ла, ку́ла, лукá, кума́, муња́, њри́ја, река́* итд. Само *рука* има поред ређег *ру́ка* и *ру̀ку* (односно *ру̀куá*).

Општи закључак био би у овоме: код именица овога типа ' акцент је потпуно овладао као акцент системе, а стари ^ акцент се везао за неке именице као семантички акцент *колеџива*, или се код неких именица у врло ограниченом броју чува у сталним везама и *адвербијализованим* падежима са предлогом.

Интересантно је и треба истаћи овде чињеницу да се у говору Грузе никако не може наћи старо преношење акцената у акузативу *множине* — узет у смислу колектива: не може се никако чути Даничићево *за́ овце, за́ свиње, за́ слуге, низа́ сџене*, већ само: *за овце, за свиње, за слуге, низ сџене* (и *низ сџене*), затим: *на грéде, њод њеџе, низ сџране, њод грéбе, за шџраве, у звéзде*.⁷² Исп. Колико си дао *за руке* (Груза). Што имамо: *на́ руке* и држе се *за́ руке*, то је могло доћи према *на́ руку* и *за́ руку*.

Ово стање ствари могло би навести на претпоставку да овде (у номин. акуз. мн.) ^ акцент није био првобитно. Он је могао овде доћи, можда, од именица следећег типа где је он стабилан акцент системе, и то доћи као семантички акцент за колектив: нпр. према *ча́вке, ћу́рке* и *овце, свиње*, према *до́јке* и *ру́ке*, према *ка́рџе, шџрџке* и *грéде, клу́је*, према *жџрке, шџраве* и *шџраве, гра́не*, према *ла́ђе, цр̀кве* и *гла́ве, ку́ле*.

Примери старог преношења акцената на предлог у акузативу једнине, — што је веома дубока старина — увек се налазе у јако *адвербијализованим* акузативима с предлогом, а кад то није случај, долази ' акцент: нпр. *ухвати се за́ гла́ву* (Како?) дај ми нешто *за гла́ву* (да увијем главу, финални акуз.); *спреми се за зџму*, али остави то *за́ зџму*; *поуздао се у сна́гу*, али он је од мене јачи *у́ сна́гу* или све *на́ сна́гу*; *иде у во́јску*, али уђе у *во́јску*; *уосталом, тако је и са новим преношењем*: *загази у ре́ку*, али идем *у́ ре́ку*; *пири у чо́рбу*, али ја *ћу́ у чо́рбу* (тј. и тамо и овамо). *Адвербијализовано* је и: *за́ руку*, да те пољубим *у́ руку*, *за́ ду́шу*, познајем га *у́ ду́шу*; *доћи на́ зџму, на́ сџрану, у́ бра́ду* (као *у́ бр̀к*), *идд њеџу* (сејати), *д гла́ву* и сл.

⁷² Ово је акцент колектива, а акцент системе у *множини* је ' акцент, па ће бити: *на грéде, њод њеџе, низ сџране, њод врéбе, у шџраве, у звéзде* и сл., нпр. *ку́је га у звéзде*.

Све ово сведочи да је код свих именица овога типа овладао ' акценат као акценат системе и да се он срета увек код свих падежа кад су они у правим падежним функцијама. И тај акценат треба сматрати *йравим* данас код ових именица.

Ако се, пак, и нађе старо преношење акцената у акуз. мн., онда је то редовно у случајевима кад је значење колектива, иначе је у том падежу ' акценат: *зā рўке, нā рўке, ў бвце* (у стадо), *йдд грѣде* и сл.

Тий I²: йрāvда-йрāvдѣ. Сви Данчићеви примери потврђују се у Грузи: *бāнка, влйнāа, грīvна, дбјка, жйрка, каршā, лађа, мајка, йловка, йравда, йрийка, сојка, йрмка, ћурка, црква, чавка.*

Примери из Грузе: *бāјка, бāрка, бѣлка, билка, ббљка, варка, вејка, вољка, гайка, грађа, гужва, дађа, енђа, женка, жујка, замка, зелька, збирка, кришка, клейва, кујна, курва, ларма, ујна, ленка, марва, машка, млада, йерка, йраља, йрѣља, йрича, йоршā, ранка, свирка, сенка, сламка, својшā, сйарка, сйража, сйрина, суша, сурла, шāјна, шкаља, шравка, шрунка, цевка, црнка, Сшојна, хумка, чалма, шарка, шайра, шваља, шйранга.* Женска имена: *Борка, Бранка, Винка, Дивна, Живка, Зорка, Јелка, Јулка, Ленка, Маршā, Милка, Олга, Перка, Рајка, Сшанка, Цајка; Жича, Плана.*

Ове именице имају стабилан акценат, и задржавају ^ акценат у свим падежима једине и множине.

У *гениитиву множине* само четири именице примају *a*, и мења им се акценат од ^ на ``: *бāнāкā* (банка и новчаница), *кāрāшā* (и *кāршй*), *ћурāкā* (и *ћуркй*), *бйљāкā* (*бйљкй*); а *цркāвā* прима *a*, али остаје неизмењен акценат.

Све остале не примају *a* и задржавају ^ акценат: *гайкй, гужвй, гривнй, дбјкй, мајкй, йловкй, йравдй, йрийкй, сојкй, йрмкй, чавкй, бајкй, баркй, белкй, бољкй, варкй, вејкй, вољкй, енђй, жујкй, замкй, зелькй, збиркй, курвй, кришкй, клейвй, лармй, марвй, йеркй, йоршй, ранкй, сејкй, сенкй, сламкй, сйаркй, шāјнй, шравкй, шрункй, црнкй, ујнй, хумкй, шаркй, шйрангй.* Код Данчића су све оне с `` акцентом и са уметањем *a*: нпр. *ддјāкā, жйрāкā, мајāкā* итд.

Оне које имају један сугласник на крају основе остају са ^ акцентом, а имају наставак *-ā*: *лāђā, грађā, дађā, млада, йрāљā, йрѣљā, сушā, шкāљā, швāљā.*

Акценат код ових именица не преноси се на предлог кад су падежи у правој употреби: *из бāнкѣ, исйод гривнѣ, изнад дбјкй, на кāршѣ, од кāрāшā, од мајкѣ, у шрмке, од чавкй, са йрийкй, са цркāвā, од бйљāкā, од рāнкѣ, од ујнѣ, од сйринѣ, код ћурāкā, на слāмку* итд.; само у *адвербијализованим* падежима са предлогом може се наћи по који пример новог преношења: нпр. *йз црквѣ, ў цркву, йрѣд цркву, йрѣд црквѣм,* дао све *нā кāршѣ,* као *дд мајке* рођена, *ў йоршй,* пије *нā слāмку* и сл.

Тий I³: змйја-змйјѣ. Овај акценатски тип је у говору Грузе знатно измењен, јер се у овој говору ' акценат мења у `` акценат у свим двосложним облицима — ако други слог није дуг⁷³:

⁷³ Види Напомену горе, стр. 20.

змија	змије
змијѐ	змијā, дāсāкā (дасāкā)
змији	змијāма (змијама)
змију	змије
змијо	змије
змијом	змијāма (змијама)
змији	змијāма (змијама)

Од Даничићевих примера у овом типу већина се потврђује у Грузи:
*бўва-бўвѐ, вāјда, вѓда, глѓба, гѓра, даска, деца, жена, земља, змија, игла, игра, коса, коза, лоза, магла, мейла, мува, наѓве, нога, роса, сачма, сес-
 ира, снаја, чела.*

Не иду овде, већ у следећи тип ови Даничићеви примери: *āга-
 āгѐ, жѓља, рђа, јāгма, мѓћа, йāша, смѓла, сѓва, сўза.*

Примери из Грузе: *влāга-влāгѐ, дāра, јарма, каса, кова, йара* (во-
 дена), *раса, роба, сорѓа.*

Све именице овога типа у говору Грузе имају " акценат у свим
 двосложним падежима — ако други слог није дуг:

а) у *номинаишвиу* (и вокативу) једнине: *бўва (бўво), вāјда, вѓда, глѓба, гѓра, дāска* итд.

б) у *даишвиу једнине* (и локативу): *бўви, вāјди, вѓди, глѓби, гѓри, дасци, деца, жени, земљи, змији, зори, игли, игри, коси, кози, лози, магли, мейли, муви, нози, роси, сачми, сесѓри, снаји, чели, чови; влази, дари, јарми, кави, каси, кови, йари, раси, роби, сорѓи.*

Слично стање акцената у овом акценатском типу налазимо у великој мери у плеваљском говору (*Ружичић*, СДЗБ III, 136—137), затим у говору источне Херцеговине (*Вушовић*, СДЗБ III, 46), а делимично у говору Пиве и Дробњака (*Вуковић*, СДЗБ X, 228) и у поцерском говору (*Московљевић*, Акц. систем поц. говора 1928, стр. 3).

ц) у *акузаишвиу једнине*: *бўву, вāјду, вѓду, глѓбу, гѓру, даску, децу, жену, земљу, змију, зору, игру, иглу, косу, козу, лозу, маглу, мейлу, муву, ногу, росу, сачму, сесѓру, снају, челу, чову; влагу, дару, јарму, кову, касу, косу, расу, робу, сорѓу.* Према преношењу " на предлог види се код којих именица имамо стари, а код којих нови " акценат системе.

Акценат прелази на предлог само код именица које значе предмет (неживо), а то с тога што су падежи ових именица подложни адвербијализацији, и то код именица *вода, гора, земља, зора, коса* и *нога* имамо старо преношење: *ў воду, йѓд воду, ў гору, крѓз гору, ў земљу, йѓд земљу, ў зору, йрѓд зору, ў косу, ў ногу, нā ногу, зā ногу*, а код именица *вајда, даска, игра, јагма, магла* и *мейла* — ново преношење акцената: *зā вāјду, нā даску, ў иглу, ў игру, нā игру* (= на игранку), *нā јагму, ў маглу* (ко гуска *ў маглу*), *йрѓд мейлу.*

д) у *номинаишвиу-акузаишвиу* (и вокативу) множине: *бўве, вāјде, вѓде, глѓбе, гѓре, дāске, жене, земље, змије, зоре, игле, игре, косе, козе, лозе, магле, мейле, муве, ноге, росе, сачме, сесѓре, снаје, челе, човѐ; влаге, даре, јарме, каве, касе, кове, йаре, расе, робе, сорѓе.*

Акцент се у акузативу не преноси на предлог: само сам забележио: *на́ ноге* (донети), *за́ ноге* (везати), *у́ ноге* (ударила болест), *идд ноге* (ставити) — вероватно према везама ових предлога с акузативом једнине, а може бити да је овде стари акценат колектива (в. доле о дат. мн.). Може бити и *у́ на́вџе*, *на́ даске*.

Све именице овог типа долазе са ` акцентом у двосложним падежима једнине — ако је на наставку дужина:

а) у *генијиву* једнине: *бувѐ, вајдѐ, вџдѐ, глџбе, гџрѐ, даске, жене, земље, змије, зоре, игле, косе, козе, лозе, магле, меџле, муве, ноге, росе, сачме, сесџре, снаје, челе, чове; влаге, даре, јарме, каве, косе, кове, џаре, расе, робе, сорџе*.

б) у *инсџруменџалу* једнине: *бувџм, вајдџм, вџдџм, глџбџм, даскџм, жџнџм, земљџм, змиџм, иглџм, игром, косом, козом, лозом, маглом, меџлом, мувом, ногом, росом, сесџром, снаџом, челом, влагом, даром, јармом, кавом, касом, кавом, џаром, расом, робом, сорџом*.

У *даџ. инсџр. лок. множине* оне именице овога типа које према множини могу имати и *колекџива* — имају двојак акценат:

а) ` акценат као плурални акценат: *бу̀вама, да̀скама, змѝјама, џг̀лама, кџсама, кџзама, му̀вама, на̀вџама, сџсџрама, сна̀јама, џдрама, чџлама*;

б) ` акценат као акценат колектива: *бу̀вама, да̀скама, змѝјама, џг̀лама, кџсама, кџзама, му̀вама, на̀вџама* (као *на̀вџима*, по 4. декл.), *сџсџрама, сна̀јама, џдрама, чџлама*.

Примењени облици боље показују ове акценатске разлике: ту пише *о бу̀вама* — спава у *бу̀вама*, вода се прегради *да̀скама* — спава на *да̀скама*, *змѝјама* годи хладноћа — растурисмо *змѝјама* легло, *џг̀лама* је оштар врх — ради *џг̀лама*, у њиховим *кџсама* — у њеним *кџсама*, свим *кџзама* — за *кџзама*, *му̀вама* не прија ветар — не дај *му̀вама* да уђу, под *на̀вџама* се држи брашно — у *на̀вџама* (и у *на̀вџима*) се меси хлеб, *џдрама* (топлим и хладним) се масира — *џдрама* (систем пара), *чџлама* су слаба крила — оде *чџлама* (у пчеларник).

Остале именице, према своје значају, понајчешће долазе или у плуралу и са ` акценатом: *вај̀дама, глџбама, зџрама, рџсама, сџчмама, чџвама, вла̀гама, да̀рама, ка̀вама, кџсама, кџвама, ра̀сама, рџбам, сџрџјама*, или у значењу *колекџива* и са ` акценатом: *водама, гџрама, жџенама, земљама, џрама, лџзама, ма̀глама, меџлама, ногама*.

*

* *

Овако створена разлика у акцентуацији облика *множине* и облика *колекџива* код именица овог типа била је од пресудног значаја за дужину на наставку *-ама* код свих осталих именица женског рода — нарочито оних са ^ и ` акценатом на кореновом слогу. Нарочито је било од значаја то што је поред разлике у акценту у овим односима створена и разлика у дужини на наставку *-ама*: нпр. *да̀скама-да̀скама, на̀вџама-на̀вџама*.

Овакав овде створени однос *-āma-ama*, за множину и колектива, код једне групе именица женског рода на *-a* (које иначе немају других средстава за формирање колектива, као што имају именице м. и ср. рода) — могао је постати општи образац код свих других именица женског рода на *-a*, прво двосложних, а онда и вишесложних (в. даље о овоме више).

У *генијиву* *множине*, као и код Даничића, све именице овога типа место ' имају ' акценат:

а) оне које имају један сугласник на крају основе, имају тај акценат на кореновом слогу: *бүвā, вōдā, глōбā, гбрā, жєнā, змија, зора, коса, коза, лōзā, нōгā* (у стола) и *нōгӯ* (и *нōгӯā*), *рōсā, снаја, чела, влага, дара, кава, каса, кова, йара, раса, роба*, па и ове које не примају *a*: *вāјдā, мāглā, сāчмā, јāрмā, сōршā*;

б) оне које имају два сугласника на крају основе и примају *a*, имају ' на томе *a*: *дасāкā* (и *дāсāкā*), *земāљā, игāлā, игāрā, мейāлā, наћāвā* (и *наћāвā*), *сєсīārā* (и ређе *сєсīārā*, нпр. од свих *сєсīārā*). Ми сад видимо овде да су облици у загради заиста ређи, али то зато што су у употреби ређи облици *множине* (јер то су у ствари облици *множине*: од свих *дасāкā*, као на тим *дāсāкā* и сл.) што чешће долазе као колектива: *дасāкā-даскама*; *наћāвā-наћвама* (: *наћвима*) а *наћāвā-наћвāма* је *множина* справа; као што је *сєсīārā* *множина*, а *сєсīрама* је *колектив*, нпр. *његовим сєсīрама*.

Тӣ I⁴: *књига-књигē*. Сви Даничићеви примери потврђују се у говору Груже: *гљива, гњйда, дйња, жāба, жйла, жйца, књига, крава, кўћа, иййца, рāна, шљива; бāчва, брāва, бўква, вāшра, вйиња, гўска, дййле, јāсле, кāйља, крдшња, крўшка, лййва, лйшра, йєсма, йўшка, сāбља, смдква, шйква, шрешња*.

Примери из Груже: *бāба, бāла, бāња, бāра, блēка, брēза, брāва, брйга, бўба, бўка, брўка, бўђа, вāша, вēђа, вйка, вēка, вєра, вдља, врāна, врēва, врēћа, вўна, вўга, гāзда, гāђе, гдзба, грйва, грйжса, грўда, Грўжа, гўба, гўка, гўња, гўсле, гўша, ддда, длāка, дрēка, дрдља, жйва, жўја, здља, здда, звēка, йкра, јāма, јēка, јāка, јāра, кāйа, кāма, кāца, квйша, квāка, квѣга, кйка, клāда, кāра, кджса, клйца, крађа, крља, крēка, крйа, крўна, кўка, кўја, кўйа, лўла, лўйа, лўча, лєса, лўда, лāда, мађа, мєра, мйца, мрва, мрља, мрјса, мўжа, мўса, нєга, нўжда, нйва, дра, йєна, ййна, йдла, йдшша, йлєва, йрēђа, йлдча, йсйна, рāга, рака, рēза, рєа, рйба, рйда, рйка, рйшша, рка, рйа, рўља, рўйа, сврāка, сєча, сйса, скйка, слāва, слāма, слйне, смдла, сдва, сйдна, сйрāва, срēћа, сшāза, сшāја, сшдка, сшрēва, сўйа, сшдга, смрēка, шāша, шмйна, шрāка, шрйње, шрйце, шрка, шдња, шўча, ћāћа, ћāва, ўља, ўка, цйка, цйца, чйча, чāћа, чāша, чвѣка, чєша, чйча, чкāља, чўка, чўма, чўйа, чāка, чйда, чдка, шāка, шйба, шкрййа, шљйва, шкдла, шшāка, шшāла, шўма, шўга; бāгра, бāква, бййка, бдква, брēсква, брйшва, вйдра, вāшра, вāшка, вдћка, врйска, грāшка, грєшка, двйска, дрйшка, жєйша, жйшша, звєрка, зўква, зубља, јєйра, јўйка (јўква), йкра, кāйља, квдчка, клйка, кдчка, лйшша,*

лѡква, лѡйша, мѡзга, мѡрка, мѡчка, мѡчка, мѡшка, мѡква, нѡвѡе, нѡздра, нѡйска, дѡна иѡзма, иѡска, иѡрѡчка, иѡйска, иѡздра, иѡйра, иѡшка, рѡкља, рѡква, рѡчва, сѡйва, сѡбља, сѡкња, сѡчка, шѡчка, шѡзга, ѡсна, ѡшва, ѡдкла, чѡйља, чѡсма, чѡшка, чѡзма, ѡбра, шѡкња.

Именице овога типа имају стабилан акценат и чувају `` акценат у највећем броју падежа јединине и множине као акценат системе.

У *генијиву* множине, само, мењају `` на ^ акценат оне именице које на крају основе имају један сугласник — као код Даничића: *гљивѡ, гњидѡ, дѡнѡ, жѡбѡ, жѡлѡ, жѡцѡ, књѡгѡ, крѡвѡ, кѡћѡ, иѡйцѡ, рѡнѡ, шљивѡ; бѡрѡ, бѡбѡ, бѡбѡ, вѡћѡ, вѡнѡ, вѡћѡ, гѡздѡ, њѡвѡ, иѡгѡ, иѡйцѡ, иѡлѡ, иѡлѡчѡ, рѡгѡ, рѡбѡ, слѡмѡ, сѡѡзѡ* итд.

Као и именице са ^ акцентом и ове именице, много мање него код Даничића, у међу а у ген. мн.: Код Даничића је само *ѡсѡри*, а у Грузи је већином тако: *бѡгрѡ, бѡкѡвѡ, бѡкѡвѡ, брѡйшѡвѡ, вѡйрѡ, вѡшкѡ, (чешће вѡшѡ и вѡшѡјѡ : вѡш), вѡћкѡ, грѡшкѡ; дѡшкѡ, жѡшѡвѡ, жѡшкѡ, звѡркѡ, жѡшѡрѡ, јѡшкѡ (јѡкѡвѡ), кѡйљѡ, кѡдѡкѡ, кѡлѡкѡ, лѡкѡвѡ, лѡйшѡ, мѡзгѡ, мѡчкѡ (и мѡчѡкѡ) : мѡшкѡ (и мѡшѡкѡ), мѡкѡвѡ, нѡздрѡ (и нѡздрѡвѡ), дѡнѡ, иѡлѡскѡ, иѡйрѡ, рѡкљѡ, рѡкѡвѡ, сѡшѡвѡ, сѡкњѡ (чешће сѡкѡнѡ), шѡзгѡ, ѡшѡвѡ, ѡдкљѡ, ѡбрѡ; брѡдѡвѡ, бѡчѡвѡ, дѡйљѡ, лѡйрѡ, сѡбљѡ, а са уметнутим а ове: брѡс-кѡвѡ (и брѡсѡкѡ), грѡшѡкѡ, мѡрѡкѡ, шѡчѡкѡ, ѡсѡнѡ, чѡсѡмѡ, чѡзѡмѡ, шѡ-кѡнѡ, — мада могу бити и са наставком -и. И Даничићеви примери: бѡкѡвѡ, вѡшѡнѡ, гѡсѡкѡ, јѡсѡлѡ, крѡшѡкѡ, лѡшѡвѡ, иѡсѡмѡ, иѡшѡкѡ, смѡ-кѡвѡ, шѡкѡкѡ (и иѡкѡвѡ), иѡрѡшѡнѡ.*

Акценат ових именица (``) нови је акценат, као и акценат код именица 2. типа: `` акценат настао је скраћивањем старог акута, ^ акценат често од новог акута. Отуда код именица 2-ог и 4-ог типа нема старог преношења акцента на предлог, као што имамо такво преношење старог `` и ^ акцента код именица 3-ег и 1-ог типа. То је и Даничић наглашавао поредећи једно и друго преношење (Српски акценти, стр. 6 и 8).

У говору Грузе преношење `` акцента на предлог код ових именица ограничено је само на *адвербијализоване* падеже с предлогом, као што смо видели и код именица 2. типа: нпр. *ѡ кућѡ, кѡд кућѡ, иѡсѡрѡд кућѡ, иѡнѡд кућѡ, нѡ рѡну (и на рѡну), нѡ шљѡву (и на шљѡву), нѡ вѡйрѡ, ѡ јѡсле, ѡз ѡшкѡ, нѡ бѡру (у изразу: нѡће нѡ бѡру, тј. обазрив је), ѡ вѡрѡ, ѡ гушу, ѡд кѡју (игра), ѡд кѡру (калемљење), ѡ кѡцу, нѡ њѡву (на рад), иѡи ѡ рѡбу, зѡ сукњѡ (држати мајку, за дете); ѡкѡ вѡйрѡ, ѡкѡ кућѡ (трчати, да се цѡцвѡра окрене у тѡгѡну), пословѡти ѡкѡ крѡвѡ, бити кѡд крѡвѡ, тј. чувѡти крѡве и сл.*

О *дужини настѡвака -ама*. Даничић као да је изузимао дужине наставака из третирања интонације речи: он је у интонацију речи поред акцента укључивѡ само дужине које су на основи, и то је сматрѡ интонацијѡм речи. По тим критеријумѡм он је и сврставаѡ именице у акценатске типѡве. На почетку третирања акценѡта именица он је из-

⁷⁴ Ђ. Даничић, Српски акценти, стр. 4.

ричито изузео дужину наставка *-ā* у генитиву множине. А Решетар му је с правом замерио што ту ништа није рекао и о дужинама *-ē* у ген. јед. и *-ōm* у инстр. јд. — кад је већ поменуо дужину наст. *-ā* у ген. мн.⁷⁴ Даничић је могао имати право што у интонацију речи није укључивао и дужину (краткоћу) наставка, јер доиста дужине наставака за облик нису за акценте од истог значаја као што су дужине на основама, али у двосложним и тросложним облицима и дужина наставака и њена природа интонације била је од значаја за измену акцената (Де Сауссур-ов закон о преношењу старих силазних акцената $\grave{}$ и $\hat{}$ на потоњи слог акутске дужине). Дакле, овде су се дужине укључивале у интонацију речи, јер оне утичу на промену акцената.

Дужину наст. *-āma* Даничић није поменуо, нити ју је где бележио, што по његовој реченој напомени датој на страни 4. излази да је он мислио да је *-āma* редовно без дужине. Додуше, Даничић није поменуо ни дужине наставака *-ē* и *-ōm*, али је зато бележио дужине на њима у навођеним примерима. Због оваквог поступка кодификатора акцената именица женског рода, није у прво време запажена и довољно изучена дужина наставка *-āma*.

Решетар је забележио примере са дугим *-āma* код именица из Даничићевог акценатског типа *књѣга-књѣгѣ*: *ѣушкѣма*, *вѣлѣма*, *крѣвѣма*, *сѣблѣма* итд. и заступа мишљење да је ова дужина секундарна појава (Die Betonung... 33—34, 96; Der štok. Dialekt, 89).

Проф. А. Белић је супротног мишљења, тј. да је наставак *-āma* по пореклу дуг. Он је на именицама Даничићевих типова *змија-змијѣ* и *глава-главѣ*, код именица код којих су се стари силазни акценти по Де Сауссур-овом закону преносили на потоњи слог акутоване дужине — доказао две ствари: а) да је наставак *-āma* првобитно дуг, б) да се он код ових именица морао скратити кад се скратило овај акут у $\grave{}$ акценат: *женѣма* > *женѣма* > *жѣнама*, *рѣкѣма* > *рѣкама* *рукама*.⁷⁵

Насупрот овим именицама двосложне именице са силазним акценатима на корену $\grave{}$ и $\hat{}$ акценатом (за које знамо да нису стари акценати, први је настао скраћивањем старог акута, други је од новог акута) — сачувале су дужину на наставку *-āma* нпр. *кѣћѣма*, као и нпр. *чѣвѣма* (в. Речи са деклинацијом 1950, стр. 74—75).

После Решетара, од наших дијалектолога акцентолога први је Ј. Вуковић давао потврде за дужину наставка *-āma*, и шире узео у разматрање ову појаву.⁷⁶ В. усваја Лескин⁷⁷ — Белићево мишљење по коме се наставак *-āma* скратио код свих именица са $\grave{}$ и $\hat{}$ акценатом на слогу непосредно испред овог наставка, и даје потврде, за двосложне и тросложне именице: *жѣнама*, *вѣлама*; *далѣнама*, *одиѣма* и сл. (226). Дужина се чува поглативо код именица са $\grave{}$ акценатом, али додаје одмах затим: „нису необични (више у Пиви, чини ми се, него у Дробњаку) и примери без ове дужине“ (226). Од двосложних именица В. даје

⁷⁵ А. Белић претпоставља у другом примеру скраћивање дужине у корену, али акценат множине је *рукама*, а *рукама* је колектив.

⁷⁶ Ј. Вуковић, Акценат говора Пиве и Дробњака, СДЗБ X (1940).

⁷⁷ А. Лескиен, Архив XX, 563.

Узећемо у претрес посебно сва четири типа двосложних именица, прво оне са узлазним акцентима ' и ` акцентом, а затим оне са силазним центом ^ и `` акцентом. Потврде ћемо узимати из говора Груже, а затим ћемо наводити и потврде из неких других говора.

Именице 1. типа *глава-главе* имају данас делике могућности и поуздана средства за разграничење плурала и колектива. Оне могу самим акцентима (узлазном и силазном интонацијом или дужином и краткоћом акцента) да покажу интонацијску разлику плурала и колектива не само у дат. инстр. лок., већ и у номинативу и акузативу. У ном. акуз. ' акценат, нови акценат системе, долази као обележје плурала, а стари ^ акценат везао се за колектива: *браде-браде, виле-виле, врбе-врбе, слуге-слуге*, итд.

У дат. инстр. лок. опет ' акценат долази као обележје множинског значења *брадама*, а акценатски облик колектива је *брадама*. Први множински облик је са новим акцентом системе, други је пореклом од страног акценатског облика колектива са ^ акцентом, који се чува у ном.-акуз. колектива *браде*. У дат. инстр. лок. колектива овај стари ^ акценат се по Де Сосир-овом закону преноси на *-ама* као акут, па се после скраћивања у `` поново у новије време пренео на коренов слог као ` акценат (в. горе код А. Белића). Тако данас у дат. инстр. лок. имамо стабилан акценатски однос множине и колектива: *брадама-брадама, вилама-вилама, врбама-врбама, слугама-слугама* итд.

Кад узмемо и номинатив и акузатив, онда имамо две посебне парадигме за плурал и колектива скоро у целини различите: *браде-браде, брадама-брадама*. Знак разлике у ном. акуз. је интонација акцента у дат. инстр. лок. — квантитет акцента. Дужина наставка *-ама* изгубила се код свих именица овога типа (в. горе код А. Белића).

Потврде из говора Груже:

плурал	колектива
<i>брадама</i> (: <i>браде</i>)	— <i>брадама</i> (: <i>браде</i>)
<i>вилама</i> (: <i>виле</i>)	— <i>вилама</i> (: <i>виле</i>)
<i>војскама</i> (: <i>војске</i>)	— <i>војскама</i> (: <i>војске</i>)
<i>врбама</i> (: <i>врбе</i>)	— <i>врбама</i> (: <i>врбе</i>)
<i>главама</i> (: <i>главе</i>)	— <i>главама</i> (: <i>главе</i>)
<i>главњама</i> (: <i>главње</i>)	— <i>главњама</i> (: <i>главње</i>)
<i>госџама</i> (: <i>госџе</i>)	— <i>госџама</i> (: <i>госџе</i>)
<i>грџама</i> (: <i>грџе</i>)	— <i>грџама</i> (: <i>грџе</i>)
<i>гудџама</i> (: <i>гудџе</i>)	— <i>гудџама</i> (: <i>гудџе</i>)
<i>душама</i> (: <i>душе</i>)	— <i>душама</i> (: <i>душе</i>)
<i>јелама</i> (: <i>јеле</i>)	— <i>јелама</i> (: <i>јеле</i>)
<i>кулама</i> (: <i>куле</i>)	— <i>кулама</i> (: <i>куле</i>)
<i>клуџама</i> (: <i>клуџе</i>)	— <i>клуџама</i> (: <i>клуџе</i>)
<i>кумама</i> (: <i>куме</i>)	— <i>кумама</i> (: <i>куме</i>)
<i>лукама</i> (: <i>луке</i>)	— <i>лукама</i> (: <i>луке</i>)

<i>мобама</i> (: <i>мобе</i>)	— <i>мобама</i> (: <i>мобе</i>)
<i>муњама</i> (: <i>муње</i>)	— <i>муњама</i> (: <i>муње</i>)
<i>овцама</i> (: <i>овце</i>)	— <i>овцама</i> (: <i>овце</i>)
<i>йеџама</i> (: <i>йеџе</i>)	— <i>йеџама</i> (: <i>йеџе</i>)
<i>йријама</i> (: <i>йрије</i>)	— <i>йријама</i> (: <i>йрије</i>)
<i>свињама</i> (: <i>свиње</i>)	— <i>свињама</i> (: <i>свиње</i>)
<i>слугама</i> (: <i>слуге</i>)	— <i>слугама</i> (: <i>слуге</i>)
<i>снашама</i> (: <i>снаше</i>)	— <i>снашама</i> (: <i>снаше</i>)
<i>срнама</i> (: <i>срне</i>)	— <i>срнама</i> (: <i>срне</i>)
<i>сиџенама</i> (: <i>сиџене</i>)	— <i>сиџенама</i> (: <i>сиџене</i>)
<i>сиџранама</i> (: <i>сиџране</i>)	— <i>сиџранама</i> (: <i>сиџране</i>)
<i>сиџрелама</i> (: <i>сиџреле</i>)	— <i>сиџрелама</i> (: <i>сиџреле</i>)
<i>йеџама</i> (: <i>йеџе</i>)	— <i>йеџама</i> (: <i>йеџе</i>)
<i>йџорбама</i> (: <i>йџорбе</i>)	— <i>йџорбама</i> (: <i>йџорбе</i>)
<i>йџравама</i> (: <i>йџраве</i>)	— <i>йџравама</i> (: <i>йџраве</i>)
<i>бакчама</i> (: <i>бакче</i>)	— <i>бакчама</i> (: <i>бакче</i>)
<i>борама</i> (: <i>боре</i>)	— <i>борама</i> (: <i>боре</i>)
<i>боцама</i> (: <i>боце</i>)	— <i>боцама</i> (: <i>боце</i>)
<i>браздама</i> (: <i>брзбде</i>)	— <i>браздама</i> (: <i>брзбде</i>)
<i>врџама</i> (: <i>врџе</i>)	— <i>врџама</i> (: <i>врџе</i>)
<i>врџама</i> (: <i>врџе</i>)	— <i>врџама</i> (: <i>врџе</i>)
<i>глицџама</i> (: <i>глицџе</i>)	— <i>глицџама</i> (: <i>глицџе</i>)
<i>гуџама</i> (: <i>гуџе</i>)	— <i>гуџама</i> (: <i>гуџе</i>)
<i>дугама</i> (: <i>дуге</i>)	— <i>дугама</i> (: <i>дуге</i>)
<i>жљездама</i> (: <i>жљезде</i>)	— <i>жљездама</i> (: <i>жљезде</i>)
<i>звездама</i> (: <i>звезде</i>)	— <i>звездама</i> (: <i>звезде</i>)
<i>јџзрама</i> (: <i>јџзгре</i>)	— <i>јџзрама</i> (: <i>јџзгре</i>)
<i>кџриама</i> (: <i>кџрие</i>)	— <i>кџриама</i> (: <i>кџрие</i>)
<i>куџама</i> (: <i>куџе, ораха</i>)	— <i>куџама</i> (: <i>куџе</i>)
<i>ламџама</i> (: <i>ламџе</i>)	— <i>ламџама</i> (: <i>ламџе</i>)
<i>лејама</i> (: <i>леје</i>)	— <i>лејама</i> (: <i>леје</i>)
<i>лијама</i> (: <i>лије</i>)	— <i>лијама</i> (: <i>лије, лука</i>)
<i>лџскама</i> (: <i>лџске</i>)	— <i>лџскама</i> (: <i>лџске</i>)
<i>лоџирама</i> (: <i>лоџире</i>)	— <i>лоџирама</i> (: <i>лоџире</i>)
<i>йџцама</i> (: <i>йџце</i>)	— <i>йџцама</i> (: <i>йџце</i>)
<i>йџрџама</i> (: <i>йџрџе</i>)	— <i>йџрџама</i> (: <i>йџрџе</i>)
<i>йџунђама</i> (: <i>йџунђе</i>)	— <i>йџунђама</i> (: <i>йџунђе</i>)
<i>рекама</i> (: <i>реке</i>)	— <i>рекама</i> (: <i>реке</i>)
<i>реклама</i> (: <i>рекле</i>)	— <i>реклама</i> (: <i>рекле</i>)
<i>рџсама</i> (: <i>рџсе</i>)	— <i>рџсама</i> (: <i>рџсе</i>)
<i>руџама</i> (: <i>руџе</i>)	— <i>руџама</i> (: <i>руџе</i>)
<i>свеђама</i> (: <i>свеђе</i>)	— <i>свеђама</i> (: <i>свеђе</i>)
<i>шрубамa</i> (: <i>шрубe</i>)	— <i>шрубамa</i> (: <i>шрубe</i>)
<i>шайама</i> (: <i>шайе</i>)	— <i>шайама</i> (: <i>шайе</i>)

Даничић је овде о овоме рекао: „Има ријечи које у дат. мн. ми-јењају ' на ` и навео: *брадама, главама, гранама, лукама, овцама, рукама, свињама, слугама, сиџранама, сиџенама, сиџрелама*, па је додао: „Може

бити да ће се наћи још која оваква ријеч, али ја за сад више не знам“ (стр. 5). Може се рећи да је Даничић овде видео именице које понајчешће долазе као *колективна*, па је то нормирао за *множину*. Он више примера није могао наћи зато што су акценатски облици множине стабилни код свих именица овог типа нпр. *вилама*, *звездама*, *војскама*, *гранама* итд. и не могу се апсолутно заменити акценатским облицима *вилама*, *звездама*, *војскама*, *гранама*, јер то и није могуће, пошто ови последњи нису акценатски облици множине већ колектива. А Даничић је установљавао акценатске облике датива множине. А што је рекао „да ће се наћи још која овака ријеч“, он је ту мислио, свакако, на облике колектива са ` акцентом, који му нису могли остати непознати. Он је, зато, ту могао установити бар дублетне акценте, али он није овако гледао на ствари.

Наши дијалектолози акцентолози пошли су овде за Даничићем, па су сматрали и облике са ` акцентом и облике са ` акцентом у дат. инстр. лок. мн. облицима множине, а акценатске облике типа *брадама*, *гранама* називали „скраћивањем“ ` у ` акценат (Даничић је рекао „мијењају ` на ““).

Д. Вушовић (СДЗБ. III. 1927): „У дат. инстр. лок. мн. обично се чује ` , али га често скраћују ове именице: *гранама*, *главњама* (и *главњама*), *шравама* („отровао се *шравама*“), *рукама*, *сиранама* (стр. 46). Вушовић изричито каже да је у плуралу преовладао ` акценат, а ова одступања ми видимо да су у ствари акценти колектива (исп. „отровао се *шравама*“, и факат што поред *главњама* наводи и *главњама* што је несумњиво акценатски облик множине).

Г. Ружичић (СДЗБ. III. 1927) каже: „У пљеваљском говору тај појав (Даничићеви акценти *гранама*, *лукама*, *свињама* итд.), није од великог значаја. Забележио сам, осим редовног *рукама* и: у *сијеџама*, *ио сиранама*. Обичније је у *сијеџама*, *ио сиранама*“ (стр. 139). И Ружичић је, види се, гледао у првом реду на множинско значење и ту утврђивао акценат, као што је чинио и Даничић. Али значајно је што је Р. забележио примере *рукама*, *сиранама*, јер би они могли бити управо са значењем колектива.

М. Московљевић (Акц. систем поцерског говора 1928) потврђује све Даничићеве примере са ` акцентом: *брадама*, *гранама*, *слугама* итд. — осим *лукама*; додаје нове: *шдрбама*, *врбама*, *грџама*, *главама*, и тачније дефинише ову појаву, као скраћивање кореновог самогласника, а не као скраћивање ` у ` акценат. Московљевић затим наводи потврде дублетних акцената: *сијеџама-сијеџама*, *сиранама-сиранама*, *сирџама-сирџама* итд. и додаје: „Млађа генерација употребљава само облике са дужином“ (стр. 4). А то би могло значити да млађи мање умеју и имају потребе да употребљавају значење колектива ових именица.

Ј. Вуковић (СДЗБ. X 1940) „разлику у квантитету акцената“ или „скраћивање првог акценатског слога“ још објашњава у говору Пиве и Дробњака као знак падежне разлике код инструментала и локатива према дативу, и то код неких именица само (В. каже „понекад“). Тако, увек је инстр. лок. мн. са *слугама*, за *свињама*, у *кулама*, у *душама*, а

у дативу поред *слугама, свињама, кулама, душама*, долази и *слугама, свињама, кулама, душама* (стр. 231). Ова разлика, према датим потврдама, није потпуна разлика, јер ако акценатски облик нпр. *слугама* може бити и датив и инструментал, ту *падежне разлике нема*. Остаје само ограничење да у синтаксичке функције инструментала и локатива не може доћи акценатски облик *слугама*. Међутим, прва три примера су овде својим значењем типични као колектива, па зато „леже“ акценатски облици колектива *слугама, свињама, кулама* и чини се да су плурални акценатски облици искључени. Дакле, све док датив има два акценатска облика од којих је један једнак са акценатским обликом инструментала — локатива, овде акценти не могу бити знак падежне разлике. Тек ако би датив имао само *слугама*, онда би према инстр.-лок. *слугама* била потпуна разлика. А тај случај овде, према датим потврдама, није.

Б. Николић (Сремски говор 1964) пошто је дао потврде за Даничићеве примере са ` акцентом *брадама, гранама, рукама, свињама, сирџама* и додао *шдрбама, Швабама*, каже одмах затим:

„Знатан је број именица које имају и ` и '. То су, пре свега, именице *овца* и *слуга*: *овцама-двцама, слугама-слугама*. А затим: *башишама-башишама, блузама-блузама, брама-брама, брџама-брџама, вџскама-вџскама, одлама-одлама, звездама-звездама, корџама-корџама, снагама-снагама, цепама-цепама*“ (стр. 241—242).

Ми ове дублете у дат. инстр. лок. доводимо у везу са Николићевим дублетима код ових именица (овог типа) у ном.-акуз. *мобе-мобе, шрубe-шрубe, Швабе-Швабе, њеџе-њеџе, слуге-слуге, шраве-шраве* (стр. 241), које он доводи у везу с Вушовићевим дублетним акцентима: *свиње-свиње, слуге-слуге, гује-гује, куле-куле, муње-муње* (код Вушовића на стр. 46).

Све ово показује да је интонациона разлика множине и колектива коју налазимо у говору Грузе шира појава, која се потврђује и у Срему и у источној Херцеговини, па и у Пиви и Дробњаку, и да је у свим тим говорима изграђена посебна парадигма акценатских облика за множину — са новим ` акцентом, а посебна парадигма акценатских облика за колектива — са старим ^ акцентом и ` акцентом који је пореклом од овога: нпр. *слуге-слугама* и *слуге-слугама*.

Именице 3. типа *змија-змијe*. Ове именице, пре свега, нису бројне — свега око 30 примера. Овај акценатски тип — према акцентима у говору Грузе, а и према другим — знатно је измењен у правцу 4. типа *књига-књигe*, јер у многим падежима једине и множине имамо `` акценат место ` акцента. Наравно, овде `` акценат није стари, осим акуз. и вок. јд., већ напротив он је нов, и код ових именица се шири као акценат системе, а чување ` акцента је старо стање ствари (у Грузи, он се чува у двосложним падежима са дужином на наставку и у тросложним падежима). Под „старо стање ствари“ овде се, наравно, подразумева оно стање док се овај акценат још није пренео на претходни слог.

Код ових именица није бројно интонацијско разједначавање множине и колектива што зависи од значења ових именица, али је оно од веома великог значаја зато што је у интонацијске разлике овде укључена и дужина наставка -ама у дат. инстр. локативу (в горе стр. 115).

Примери из говора Груже:

Множина: б ^у в ^а ма (: б ^у в ^е)	—	б ^у вама (: б ^у в ^е) ⁸⁰	—	колектива
в ^о д ^а ма (: в ^о д ^е)	—	в ^о дама (: в ^о д ^е)		
г ^о р ^а ма (: г ^о р ^е)	—	г ^о рама (: г ^у р ^е)		
д ^а ск ^а ма (: д ^а ск ^е)	—	д ^а скама (: д ^а ск ^е)		
з ^м ј ^а ма (: з ^м ј ^е)	—	з ^м ијама (: з ^м ије)		
ј ^г л ^а ма (: ј ^г л ^е)	—	ј ^г лама (: ј ^г л ^е)		
ј ^г р ^а ма (: ј ^г р ^е)	—	ј ^г рама (: ј ^г р ^е)		
к ^о с ^а ма (: к ^о с ^е)	—	к ^о сама (: к ^о с ^е)		
к ^о з ^а ма (: к ^о з ^е)	—	к ^о зама (: к ^о з ^е)		
л ^о з ^а ма (: л ^о з ^е)	—	л ^о зама (: л ^о з ^е)		
м ^е ш ^л ама (: м ^е ш ^л е)	—	м ^е ш ^л ама (: м ^е ш ^л е)		
м ^у в ^а ма (: м ^у в ^е)	—	м ^у вама (: м ^у в ^е)		
н ^а ћ ^в ама (: н ^а ћ ^в е)	—	н ^а ћвама (: н ^а ћ ^в е) ⁸¹		
н ^о г ^а ма (: н ^о г ^е)	—	н ^о гама (: н ^о г ^е)		
р ^о с ^а ма (: р ^о с ^е)	—	р ^о сама (: р ^у с ^е)		
с ^е с ^и р ^а ма (: с ^е с ^и р ^е)	—	с ^е с ^и рама (: с ^е с ^и р ^е)		
с ^н ј ^а ма (: с ^н ј ^е)	—	с ^н јама (: с ^н ј ^е)		
ч ^е л ^а ма (: ч ^е л ^е)	—	ч ^е лама (: ч ^е л ^е)		
к ^а в ^а ма (: к ^а в ^е)	—	к ^а вама (: к ^а в ^е)		
к ^о в ^а ма (: к ^о в ^е)	—	к ^о вама (: к ^о в ^е)		
ј ^а р ^а ма (: ј ^а р ^е)	—	ј ^а рама (: ј ^а р ^е) ⁸²		
р ^а с ^а ма (: р ^а с ^е)	—	р ^а сама (: р ^а с ^е)		

Овај однос интонације множине и колектива значајан је, прво, по томе што колектива имају ` акценат, истог порекла као и код колектива од именица претходне групе (1. типа), а множина има `` акценат и -*ама*, као множина именица 4. типа: нпр. *к^уће-к^ућама*. Тиме се повезују интонацијски односи три акц. типа двосложних именица — у множини (колективима).

Друго, у овом интонацијском односу множине и колектива знак разлике се јавља акценат (`` : `), дакле интонација акцента, а у 1' типу ` : ` — квантитет акцента), али и разлика у дужини наставка (-*ама* : -*ама*). Дакле, према интонацијском односу претходне групе код ове су се групе дужине наставка -*ама* : -*ама* јавиле као вишак знака разлике, и у томе је његово преимућство.

На овај начин овде се квантитет наставка у интонацијском односу множине и колектива јавио као маркантни знак разлике. И како су именице овог акц. типа (3. тип) и акцентима и целокупном интонацијом множине у блиској вези са именицама 4. типа, то је интонацијско обе-

⁸⁰ В. горе примену ових двојних облика (стр. 115).

⁸¹ Облици *наћве*, *наћва̄*, *наћвама* су накнадно развијени облици множине (више справа), а *наћве*, *наћва̄*, *наћвама* су пл. тангум (као облици *наћви*, *наћви*, *наћвима* — по 4. промени). У 4. промени није се могао створити однос аналоган односу *наћвама* — *наћвама*, јер је тамо наст. — има увек кратак.

⁸² Именица *ја̀ра* — *ја̀ре* = новац и 100-ти део од 1 дин. — иде по 4. типу па има ове акценатске облике: *ја̀ре* — *ја̀рама*, а по овом акц. типу иде: *ја̀ре* — *ја̀рама*, са значењем испарена, водена пара.

лежје *-āma* : *-ama* и код ових последњих лако могло постати обележје множине и колектива.

Именице 4. типа *кѹћа-кѹћѣ* представљају најбројнију групу именица од два слога. Оне према групи именица 1. типа, такође бројној, стоје као именице са кратким акцентима према именицама са дугим акцентима. Код именица 1-ог типа интонациона разлика множине и колектива везала се искључиво за акценат (*брадама* : *брадама*), код ових за квантитет наставка *-āma* (*жабама-жабама*). Дужину наставка *-āma* у множини наши дијалектолози најпре су открили и установили управо код ових именица (Решетар, Вуковић, Николић), а код именица 1. типа бележили су „дублетне“ акценте у дат. инстр. лок. мн.

Али значајно је и то што су уз то бележене и „дублетне“ дужине код именица овога типа, и код вишесложних са силазним акцентима на кореновом слогу: нпр. Николићеве потврде из Срема већ горе наведене: *вѣлама-вѣлама*, *гаћама-гаћама*, *књѣгама-књѣгама*, *Сѣсама-Сѣсама*, *сѣбљама-сѣбљама*, *њѣвама-њѣвама*, (Срем. говор, стр. 235), затим Вуковићеве из Пиве и Дробњака, прво именице овог типа: *ѣушкама* — ређе *ѣушкама*, *бѣлама-бѣлама*, затим из 2. типа: *ѣркѣма-ѣркѣма*, *мајкама-мајкама*, *каријама-каријама*, и цео низ вишесложних: *јабукама-јабукама*, *јагодѣма-јагодѣма*, *бѣбинама-бѣбинама*, *јѣверицама-јѣверицама*, *башиинама-башиинама*, *секирама-секирама*, *мѣлиивѣма-мѣлиивѣма*, *ђевојкама-ђевојкама*, *ѣѣѣуркама-ѣѣѣуркама*, *агиницама-агиницама*, *ѣодмѣлицѣма-ѣодмѣлицѣма*, *сѣђеницама-сѣђеницама*, *зѣмјеницама-зѣмјеницама*, *ѣѣѣѣрицама-ѣѣѣѣрицама* (стр. 226).

Ми сад видимо да су први акценатски облици плурала, а други облици колектива — бар према томе како се они виде у говору Грузе.

Примери из говора Грузе (засад наводимо само именице 4. типа). Ради идентификације множинског значења треба ставити *свим*, а за откривање колективног значења може се уз облик ставити *ѣим*):

Свим *гѣѣѣѣма-тим гѣѣѣѣма*
гњѣѣѣѣма-гњѣѣѣѣма
дѣѣѣѣма-дѣѣѣѣма
жабама-жабама
жѣлама-жѣлама
жѣѣѣѣма-жѣѣѣѣма
књѣгама-књѣгама
крѣѣѣѣма-крѣѣѣѣма
ѣѣѣѣѣма-ѣѣѣѣѣма
рѣѣѣѣма-рѣѣѣѣма
шѣѣѣѣѣма-шѣѣѣѣѣма
бѣѣѣѣѣма-бѣѣѣѣѣма
вѣѣѣѣѣрама-вѣѣѣѣѣрама
вѣѣѣѣѣѣѣма-вѣѣѣѣѣѣѣма^{82а}
гѣѣѣѣѣма-гѣѣѣѣѣма

вѣѣѣѣѣма-вѣѣѣѣѣма
врѣѣѣѣѣма-врѣѣѣѣѣма

^{82а} Код воћки колектив се формира првенствено за плодове: *шѣѣѣѣѣма*, *вѣѣѣѣѣѣѣма*, *ѣѣѣѣѣѣѣма* нпр. пита с *вѣѣѣѣѣѣѣма*, с *ѣѣѣѣѣѣѣма* и сл.

ја̄сла̄ма-ја̄слама
 гӯсла̄ма-гӯслама⁸³
 га̄ћа̄ма-га̄ћама
 крӯшка̄ма-крӯшкама
 ле̄й̄ва̄ма-ле̄й̄вама
 лӣй̄ра̄ма-лӣй̄рама
 см̄кв̄а̄ма-см̄кв̄ама
 ӣй̄ква̄ма-ӣй̄квама
 ӣр̄е̄ш̄ња̄ма-ӣр̄е̄ш̄њама
 ба̄ба̄ма-ба̄бама
 лӯла̄ма-лӯлама
 ба̄ра̄ма-ба̄рама
 бр̄е̄за̄ма-бр̄е̄зама
 бӯба̄ма-бӯбама
 ӣд̄га̄ма-ӣд̄гама
 рӣба̄ма-рӣбама
 рӣда̄ма-рӣдама
 рӣӣа̄ма-рӣӣама
 рӯља̄ма-рӯљама
 св̄рд̄ка̄ма-св̄рд̄кама
 с̄й̄са̄ма-с̄й̄сама
 сл̄ва̄ма-сл̄вама
 сл̄ма̄ма-сл̄мама
 слӣна̄ма-слӣнама
 с̄д̄ва̄ма-с̄д̄вама
 с̄ӣд̄за̄ма-с̄ӣд̄зама
 с̄ӣд̄ја̄ма-с̄ӣд̄јама
 с̄ӣр̄е̄ва̄ма-с̄ӣр̄е̄вама
 ӣа̄ӣа̄ма-ӣа̄ӣама
 ӣра̄ка̄ма-ӣра̄кама
 ӣрӣња̄ма-ӣрӣњама
 ӣрӣца̄ма-ӣрӣцама
 ӣӣца̄ма-ӣӣцама
 чӣча̄ма-чӣчама
 ча̄ша̄ма-ча̄шама
 чӣча̄ма-чӣчама
 м̄о̄ӣка̄ма-м̄о̄ӣкама
 м̄р̄к̄ва̄ма-м̄р̄к̄вама
 н̄о̄здр̄ва̄ма-н̄о̄здр̄вама
 дӣна̄ма-дӣнама
 ра̄к̄ља̄ма-ра̄к̄љама
 р̄о̄к̄ва̄ма-р̄о̄к̄вама
 с̄ӯк̄ња̄ма-с̄ӯк̄њама

вр̄е̄ћа̄ма-вр̄е̄ћама
 га̄зд̄а̄ма-га̄зд̄ама
 гр̄уд̄а̄ма-гр̄уд̄ама
 д̄е̄д̄а̄ма-д̄е̄д̄ама
 д̄ла̄ка̄ма-д̄ла̄кама
 др̄д̄ља̄ма-др̄д̄љама
 зд̄ља̄ма-зд̄љама
 к̄др̄а̄ма-к̄др̄ама
 к̄р̄ӣа̄ма-к̄р̄ӣама
 кӯка̄ма-кӯкама
 л̄е̄са̄ма-л̄е̄сама
 лӯда̄ма-лӯдама
 м̄р̄ва̄ма-м̄р̄вама
 њ̄ӣва̄ма-њ̄ӣвама
 ӣл̄д̄ча̄ма-ӣл̄д̄чама
 чӯка̄ма-чӯкама
 ша̄ка̄ма-ша̄кама
 ш̄љ̄ӣва̄ма-ш̄љ̄ӣвама
 ш̄к̄д̄ла̄ма-ш̄к̄д̄лама
 ш̄ӣд̄ка̄ма-ш̄ӣд̄кама
 ш̄ӣд̄ла̄ма-ш̄ӣд̄лама
 ба̄гра̄ма-ба̄грама
 ба̄к̄ва̄ма-ба̄к̄вама
 бр̄е̄ск̄ва̄ма-бр̄е̄ск̄вама
 бр̄ӣӣва̄ма-бр̄ӣӣвама
 ва̄ӣра̄ма-ва̄ӣрама
 ва̄ӣка̄ма-ва̄ӣкама
 ва̄д̄ка̄ма-ва̄д̄кама
 др̄ӣка̄ма-др̄ӣкама
 жӣӣка̄ма-жӣӣкама
 зв̄е̄р̄ка̄ма-зв̄е̄р̄кама
 жӯӣка̄ма-жӯӣкама
 кв̄о̄чка̄ма-кв̄о̄чкама
 кл̄д̄ӣка̄ма-кл̄д̄ӣкама
 л̄д̄к̄ва̄ма-л̄д̄к̄вама
 л̄д̄ӣӣа̄ма-л̄д̄ӣӣама
 ма̄з̄га̄ма-ма̄з̄гама
 ма̄р̄ка̄ма-ма̄р̄кама
 ӣа̄чка̄ма-ӣа̄чкама
 ӣе̄з̄га̄ма-ӣе̄з̄гама
 ус̄на̄ма-ус̄нама
 ц̄д̄к̄ла̄ма-ц̄д̄к̄лама
 чӣз̄ма̄ма-чӣз̄мама
 ш̄о̄к̄ња̄ма-ш̄о̄к̄њама

⁸³ Код именица тзв. пл. тантум акценатски облик са дужином на наст. -ама представља плурал (више предмета), а облик са -ама је пл. тантум. Тако и више-сложне: ма̄каз̄а̄ма — ма̄каз̄ама, на̄оч̄а̄ра̄ма — на̄оч̄а̄рама, ӣле̄на̄ма — ӣле̄нама (последња иде у акц. тип: д̄д̄лина и до̄л̄ина и сл.) Види горе и Напом. 81.

Именице 2. типа *īrāvda-īrāvde* које као и именице 4. типа имају силазни акценат на кореновом слогу и стабилан акценат у целој парадигми, а иначе су малобројна група двосложних именица, — као обе лежје разлике интонације код множине и колектива имају квантитет наставка *-ама*. У примерима, које ћемо навести одмах за овим, обичнији су акценатски облици са кратким наст. *-ама* отуда што ове именице чешће долазе као колектива. Но ми овде не наводимо све именице — остале су редовно и само са дужином на наст. *āма*.

Примери интонацијских односа из говора Груже:

плурал колектива

bānkāma-bānkāma
vlinīāma-vlinīāma
grivnāma-grivnāma
đđjkāma-đđjkāma
ženkāma-ženkāma
žirkāma-žirkāma
širkāma-širkāma
ħurkāma-ħurkāma
črkvāma-črkvāma
čāvkāma-čāvkāma
bājkāma-bājkāma
bārkā-bārkāma
bēlkāma-bēlkāma
bīlkāma-bīlkāma
vdōlkāma-vdōlkāma
gāiškāma-gāiškāma
gūjvāma-gūjvāma
ēnħāma-ēnħāma
žujkāma-žujkāma
zāmkāma-zāmkāma
zēlkāma-zēlkāma
zbirkāma-zbirkāma
kriškāma-kriškāma
kujnāma-kujnāma
kūrāma-kūrāma
māddāma-māddāma
īērkāma-īērkāma

kārīāma-kārīāma
lāħāma-lāħāma
mājkāma-mājkāma
māddāma-māddāma
īlvkāma-īlvkāma
īrīškāma-īrīškāma
svjkāma-svjkāma
īrālāma-īrālāma
īrēlāma-īrēlāma
ībrīāma-ībrīāma
rānkāma-rānkāma
sējkāma-sējkāma
sēnkāma-sēnkāma
slāmkāma-slāmkāma
siṛājāma-siṛājāma
siṛināma-siṛināma
īkālāma-īkālāma
īrāvkāma-īrāvkāma
īrūnkāma-īrūnkāma
čēvkāma-čēvkāma
črīnkāma-črīnkāma
ūjnāma-ūjnāma
xūmkāma-xūmkāma
šārkāma-šārkāma
švālāma-švālāma
šīṛāngāma-šīṛāngāma

Тип II¹: *čēsnića-čēsniće*. Од Даничићевих примера у говору Груже се потврђују: *brānića, vārnića, kājsića, kōkoća, nāredba* и *nāloga*, а не иду овде: *zāiēvka, zādruĝa*. Именице *zāgajšnja* и *nāzeba* лексички су непознате.

Примери из Груже: *ārbića, blūdnića, bōbića, bōlnića, brādoṇa, brkoṇa, vōjnića, gāloṇa, glāvōṇa, dānguba, žedēroṇa, žerōṇa, zavađa, zamuka, zaruĝa, zāčina, Zarića, zaiĝara, zaloĝa, zvānića, zekoṇa, zimnića, zorṇaĝa, zuboṇa, jeloṇa, jeišvā, jeišrova, karlića, klānića, kovnića, kōčnića, korṇaĝa, kučnića, kišioṇa, livnića, ludnića, masnića, medoṇa,*

млакоња, мрежњача, навада, намера, Нишилија, размера, ножнице, ојница орница, ојница, гладница, њарница, њевница, њесница, њивница, њрзница, њрилица, њрдоња, њусињиња, рогања, реиоња, разлика, розњача, садница, свеињиња, сивоња, скиињиња, слоница, снежница, судница, шаишија, њарнице, њрбоња, шароња и др.

Именице *наредба* у ген. мн. има *наредби*, а друге са два сугласника на крају основе нисам нашао.

У дат. лок. инстр. множине ове именице имају множину на наставку *-ама*: *браницама, варницама, кајсијама, кокицама, наредбама; арбијама, блудницама, бобицама* итд. Кад дођу као *колектива*, имају кратко *-ама* нпр. *двојницама* пл. тангум, *зрукама, злогома* (= *ђоновима*), *јейрвама* (нпр. мојим *јейрвама*), *јесницама, тим скиињицама, али њрбоњама* и сл.

Тип II²: *зајрка-зајркѣ*. Од Даничићевих примера потврђују се: *ножице* (и *ножице*), *грбница*, а не иду овде: *жирчица, сламчица, цркчица, карлица*.

Примери из Груже: *забава, забрана, забуна, заова, зајрека, зајрица, заседа, заслуга, засијава, галица, гужвица, лађица, шкољкица, младича, навика, најрава, најшега, најезда, урвина*.

Код ових именица акценат остаје непромењен.

У дат. инстр. лок. мн. наст.-ама је дуг у правој множини: *забавама, заовама, засијавама, младичама*, а кад која дође у *колектива*, има-ама: *младичама, засијавама, ножицама* и сл.

Преношење акцента на предлог се среће само у адвербијализованим падежима, понајвише код именица које значе неживо: *на забаву, у заседу, низ урвину* и сл. Али и: *на забаву*, силазе *низ урвине*, ставили *на засијаве* и сл.

Тип II³: *србуља-србуљѣ*. Сви Даничићеве примери потврђују се у Гружи: *башина, бундева, главица, грабуље, караба, кнежсина, коңдиља, кођрива, маслина, млншиња, идогешка* и *Пдникве*. Овај тип је веома богат примерима, који су веома бројних формација, као на *-ија, -ова, -ика, -ица, -ина, -ара, -ача, -уља, -уша, -уга* и др.

Примери из Груже: *авлија, арчија, бекрија, бешишија, бичкија, буклија, бургија, вучија, делчија, ђунија, жсалфија, јанија, јачија, катија, кутија, лишија, лутирија, мађија, маншија, мистрија, нурија, њдришија, њрангија, њрђија, ракија, Русија, робија, сеишија, судија, сучија, Србија, шдеишија, шдесишија, ђуирија, ђускија, чалија; грмава, гурњава, Госијава, држава, дубрава, кукњава, мељава, мењава, Морава, Нишава, ошјава, идњава, иуцњавам Ресава, њврђава, Трнава; идогдба, сведогдба, уредба; врљика, баиљика, владика, бељика, бешика, бодљика, граиљика, жешљика, јасика, карика, кашика, мљечика, млшика, њаирица, раиљика, свдасишика, сиабљика, сифрњика, унука, шдиљика, шибљика, шуйљика; бакчица, бељича, брадица, вајдица, вишишица, вођица, вођица, вучица, главица, главница, гасрица, горица, граница, гранчица, грдица, грднчаца, Даница. даишица, двојица, дечица, душица, десница, жуишица, земљича,*

Акцентат " у ген. мн. не преноси се на предлог: нпр. ко преко *бундѣвā*, из *дубрāвā*, код *врљикā*, од *идйрикā*, од *кучинā*, из *гдсѣврā*, код *крѣсѣинā*, од *Швдбѣцā*, код *кдлѣбā*, са *лдиѣишā*, *исѣод иднѣвā*, *исѣод сѣдлѣицā*, са *рдѣулā*, из *идѣсѣицā*, *исѣод црѣѣулā*, од *мѣкињā* и сл.

У дат. инстр. лок. мн. наставак *-āма* је дуг кад именице долазе у правом плуралу: *дѣлѣјāма*, *идѣисѣјāма*, *идлицāма*, *идйрикāма*, *врљикāма* итд., али кад долазе као колектива, имају *-āма*: *мāђијāма*, *мѣнђушāма*, у *Ошāвāма* (Отаве = потес), у *иднѣвāма* (= у постелѣини), са *свāсѣицкāма* (својим), с *вѣицѣкāма*, с *вдѣицкāма*, са *звѣдѣицкāма*, *јѣицкāма*, *двѣицкāма*, у *рѣицкāма*, на *буѣицкāма*, у *мѣкињāма*, *ио идкладāма*, с *мāказāма* итд.

Тѣи II⁴: *ушѣхā-ушѣхѣ*. Сви Даничићевѣ примери потврђују се у Грузи: *јāбука*, *јāгода*, *кдрѣицā*, *лѣсѣицā*, *иднуде*, *сѣрушѣкā*, *ндздрвā*, *идшѣреба*, *ирѣслѣицā*, *ирддāја*, *удāја*, осим *зāйрѣицкā*, као и *грѣшкā*.

Овде долазе веома бројне именице старих девербатива (префикс + глаголска основа + а) и деминутива на *-ицā*, као и неке друге формације нпр. *-на*, *-ача* и др.

Примери из Грузе: *нāвāлā*, *нāвлāкā*, *нāгрāдā*, *нāднѣицā*, *нāкнāдā*, *нāйлāшā*, *идшѣока*, *идшѣвлāкā*, *идшѣсѣрмā*, *идшѣвлāкā*, *идшѣмāмā*, *идшѣишā*, *идшѣишāрā*, *идшѣишāјā*, *идшѣишāвā*, *идшѣишѣрā*, *идшѣделā*, *идшѣхвāлā*, *идшѣжсудā*, *идшѣишѣреба*, *идшѣишѣудā*, *идшѣбуна*, *идшѣрукā*; *идшѣдвāлā*, *идшѣишāлā*, *идшѣдлогā*, *идшѣишѣорā*; *ирѣсѣврā*, *ирѣсѣудā*, *ирѣсѣдāја*, *ирѣсѣадā*, *ирѣсѣишѣонā*; *ирѣишѣкā*, *ирѣишѣнудā*; *ирѣсѣслāвā*, *ирѣсѣмѣнā*, *ирѣсѣдāја*; *дбāлā*, *ддлѣицā*, *ддлѣицā*, *дшѣока*, *дшѣлēдā*, *дшѣгрāдā*, *дшѣкладā*, *дшѣмāрā*, *дшѣмрāзā*, *дшѣкукā*, *дшѣсокā*, *дшѣишѣкā*; *дшѣбрвā*, *свѣкрвā*; *дшѣсāдā*; *дшѣдбрāнā*, *дшѣдмѣнā*, *дшѣдлѣицā*, *рāсāдā*; *сѣрушѣкā*; *ушѣвāлā*, *ушѣишāлā*, *ушѣишāвā*, *ушѣишѣока*, *ушѣишѣврā*, *ушѣишѣрōбā*, *ушѣзбунā*, *ушѣишѣока*, *зāгрāдā*, *зāрāдā*, *зāбрāнā*, *зāмѣнā*; *сāрāнā*, *ушѣцā*, *ушѣжсѣишā*; *рāзмѣнā*, *ишѣддāја*, *удāја*, *ирддāја*; *гддѣишā*, *ишѣишā*, *јāрѣишā*, *јāзбѣишā*, *крдѣишā*, *кдмѣишā*, *лѣишā*, *лѣишā*, *рддѣишā*, *сѣлāчѣишā*, *сѣдшѣишā*⁸⁵, *сѣудѣишā*, *цāрѣишā*, *скѣушѣишā*, *мѣрѣишā*, *идшѣрѣишā*, *ушѣрѣишā*, *бāбѣишā*; *рдѣишѣкѣишā*, *ишѣишѣрѣишā*, *Рāдшѣошā*, *идшѣслѣугā*, *бāлѣгā*, *ушѣлāшā*, *ишѣшѣрāгā*, *дшѣишѣрѣишā*; *ишѣшѣбāрā*; *Анѣишā*, *бāбшѣишā*, *бāрѣишā*, *бāкѣишā*, *брāвѣишā*, *брѣишѣишā*, *бѣшѣишā*, *бѣшѣишā*, *дшѣишѣишā*, *дшѣжѣишā*, *грѣишā*, *грѣишā*, *грѣишā*, *ишѣишā*, *јāмѣишā*, *ддѣишā*, *кāишѣишā*, *кāишѣишā*, *кѣсѣишā*, *кѣишѣишā*, *кѣишѣишā*, *кдшѣишā*, *лāсѣишā*, *лдкѣишā*, *лдѣишѣишā*, *Лѣишѣишā*, *мдшѣишā*, *мāишѣишā*, *мѣишѣишā*, *нѣишѣишā*, *нāднѣишā*, *дшѣишā*, *ишѣсѣишā*, *ишѣишѣишā*, *ишѣишѣишā*, *идшѣишā*, *ирѣслѣишā*, *рдкѣишā*, *рѣишā*, *јāмѣишā*, *рѣишā*, *сѣлѣишā*, *сѣмдкѣишā*, *сдбѣишā*, *сѣжѣишā*, *ишѣишѣишā*, *ишѣишѣишā*, *шѣишѣишā*, *шѣишѣишā*, *ушѣишā*, *вāишѣишā*, *срѣишѣишā*, *вѣишѣишā*, *Вдѣишā*, *Гāјѣишā*, *ушѣишā*, *вāишѣишā*, *вѣишѣишā*, *вѣишѣишā*; *грѣишāчā*, *крāвѣишāчā*, *кушѣишāчā*, *слāмѣишāчā*; *Вѣишā*, *Грѣишā*, *Добрѣишā*, *Ндѣишā*, *Кāјѣишā*, *Рāјѣишā* и др.

Преношење акцената на предлог јавља се само у извесним сталним везама: нпр. с грлом *у јāгōдѣ*, донети *нā ишѣнудѣ*, ишѣишā *у нāднѣишā*, меље лети *нā ушѣишāвū* и сл., али исто тако, много чешће, без преношења на предлог: *од кдрѣишѣ до кдрѣишѣ*, ко прасе *у сѣрушѣишā*, скупља дарове *на кушѣишāчū*, ишѣишā *у идшѣишѣрū*, препредати *на ирѣслѣишѣишā*, кућа *на ирддāјū*, девојка *на удāјū*, идем *у ишѣзбѣишā* (и *у ишāзбѣишā*) и сл.

⁸⁵ *сѣишѣишā* = 1/100

У дат. инстр. лок. мн. ове именице имају дужину на наставку *-ама*: *јабукџама, јџгодџама, кџриџама, лџсиџама, џрџслиџама, нџздрџама, џдџвалџама, џрџварџама, џблџама, џдринџама, џубарџама* итд. али ако се ове именице употребе за *колеџиџама*, наставка је без дужине: пита с *јџбуџама, на Прџвоџама*, у овим *џдринџама*, у његовим *џбрџама*, у овим *сиџлаџинама*, у *мџшницама*, на *џсницама*, на овим *врџиницама* итд.

Тип II⁶: *џреџреџња-џреџреџњџ*. Од Даничиџевих примера потврђују се: *џеџиџама, каџџама, сеџџада*, а не иде овде *меџама*, док су лексички непознате: *џреџреџња, одџама, симџиџа* (већ *сиџиџи*, *сиџиџиџа*).

Примери из Груџе: *бакџиџа, врџиџа* (џвеџе и празник, а *врџиџа* = = мала врба, *Врџиџе* село), *вунџама⁶⁶, галама, гунџула, горџина, комуна, кудџџама, маџина, мешџама, муџкаџиџа, џаџџрџла, џаџџрџна, салаџама, сиџаџиџа, џомџиџа, реџџџама, џшџџама*, и женска имена: *Десџина, Добрџама, Драџиџама, Крџиџина, Милџама, Перџиџама* и др.

У дат. инстр. лок. мн. ове именице имају наставка *-ама*, без дужине: *џеџиџамама, каџџамама, горџинама, кудџџамама, муџкаџиџамама, џомаџама* итд.

Тип II⁶: *ведџина-ведџинџ*. Од Даничиџевих примера потврђују се сви: *брџина⁶⁷, будџама, висџина, врџиџама, госџодама, грџџбама, добрџиџама, доџина, дубџина, дужџина, жџивџина, красџиџама, крџивџина, ледџина, леџџиџама, џланџина, равнџина, ругџбама, рудџина, сирџиџама, соџџинама, срамоџиџама, сиџарџинама, џрудноџама, џоџоџама, чиџиџинама*, осим ових: *џџџџама, рџџџинама, џџџџама*. Овде иду бројне именице на *-ина, -оџа, -џа, -ана* и друге суфиксе.

У Груџи овај акц. тип је овако: *ведџина, ведџинџ, ведџини, ведџинџу, ведџино, ведџинџм, ведџиниџ; ведџине, ведџинама*.

Примери из Груџе: *белџина, бисџиџинама, ведџина, веџина, веџиџинама, врџина, врџџинама, горџинама, гусџинама, доџинама, давнџинама, дивџинама, жџесџиџинама, жусџиџинама, жусџиџинама, јачџинама, једџинама, краџинама, круџиџинама, круџинама, џуџиџинама, маџинама, милџинама, младџинама, модџинама, мноџинама, низџинама, ниџинама, новџинама, обџинама, осџинама, џеџиџинама, оџиџиџинама, џлиџинама, џрџџинама, џразнџинама, џрџџинама, руџиџинама, слџџинама, средџинама, џанџинама, свежџинама, седџинама, сиџиџинама, слаџинама, средџинама, џанџинама, џежџинама, џоџџинама, џруџинама, џуџиџинама, хиџиџинама, целџинама, црџинама, ширџинама, шуџџинама; дивџиџама, грџџиџама, красџиџама, меџџиџама, џросџиџинама, раџџинама, сраџџинама, сиџраџинама, сувџиџама, чиџиџинама; глџџама, јаснџинама, краџиџинама, вреднџинама, лаџџинама, меџџинама, мирнџинама, маснџинама, џлавџинама, џлиџинама, самџинама, скуџџинама, слџџинама, џеџинама, џрудноџинама, џуџџинама, ружнџинама, финџинама; аџџинама, јабџинама, кавџинама, крџџинама, кугџинама, меџинама, џоџинама, свџинама, џарџинама, цџџинама, цреџинама; главнџинама, равнџинама, сиџиџинама; дџџама, грџџбама, седџама, џеџџама, џесџџама; грамџама, лобџама, слобџама; вурџинама; ергџџама, власџџама; маџџама.*

Неке именице овог акценатског типа могу ићи и по 3-ем типу; оне су скоро све из формације *-ина*: *врџина* и *врџинама*, *доџина* и *доџинама*, *коџиџина* и *коџиџинама*, *крџиџина* и *крџиџинама*, *ледџина* и *ледџинама*, *осџина* и *осџинама*.

⁶⁶ индустријска вуна, а *вунџина* је лепо влакно домаће вуне.

⁶⁷ Види горе Напомену на стр. 20.

мина (8 снопа), *џланџина* и *џлџина*, *анраџина* и *џраџина*, *џрџина* и *џрџина*, *џеџина* и *џеџина* (5 снопа), *сланџина* и *слџина*, *слезџина* и *слезџина*, *седџина* и *седџина* (7 снопа), *средџина* и *срџина* (код хлеба), *сџарџина* и *сџарџина* (= стар човек), *сџублџина* и *сџублџина*, *џеџина* и *џеџина* (= конопља), *џреџина* и *џрџина* (3 снопа), *рудџина* и *рудџина*; *џоџина* и *џоџина*, *равнџина* и *равнџина*, *главнџина* (капитал) и *главнџина* (у пшеници), *џелџина* и *џелџина* (Сиз!).

Именице *рџбина*, *џазџина* и *џелџина*, такође долазе овде: *рџбина*, *џазџина*, *џелџина*, оне имају овакве акценте у плуралу: нпр. *џелџене-џелџена-џелџина*. Према првим акц. облицима плурал је: *џелџене-џелџена-џелџина*, *џазџине-џазџина-џазџина*, *рџбине-рџбина-рџбина*, а овако би ишле у *судџине*, *џрџине*. Ове акценте Дан. нормира за множину, видећемо, за све именице овог типа. У Грузи су у целом овом типу, као што ћемо видети, акценти у множини онакви какви су овде код ових именица са суфиксним акцентима: нпр. *висџине-висџина-висџина*, као *џелџене-џелџена-џелџина*.

Само овде треба рећи нешто што би у једном смислу одударало од Даничићевог акценатског система и стајало у супротности са општим правилима акцентуације у књижевном језику: да на унутрашњим слоговима не стоје силазни акценти. Наиме, колико год пута сам поново преслушавао и контролисао, увек сам установио да је акценат у примерима који се овде наводе на другом месту — " акценат. Дакле, *врџина*, *долџина*, *ледџина*, *џланџина*, *сланџина*, *средџина*, *џраџина* итд. Мислим да је овде по среди ширење тзв. суфиксног акцента.

Решетар даје из Дубровника примере *врџина*, *џечџина* итд. (с. 29), а затим има и ове примере: *срамџина*, *учиџина*, *на нџина*, *џрџина*, *џрџина* итд. (с. 37). Овде долазе и Решетарови примери из Озринџа: *решџина*, *врџина*, *госџина*, *роџина* итд. (с. 59), а тако је у овим примерима и у Грузи (в. у одељку о акцентима именица средњег рода).

У *вокаџину* једнине, уколико га имају ове именице, остаје акценат неизмењен: *будџина* једна, *џрџина* *врџина*, *госџина* *наџина* (у обраћању *Госџина!*), *грџина* *наџина*, *добрџина* *мџина*, *живџина* једна, *красџина* *дџина*, *џубџина* *ледџина* (и *ледџина*), *леџина* *маџина*, *џланџина* *дџина*, *рудџина* једна, *сирџина* *наџина*, *соџина* једна, *срамџина* *наџина*, *џоџина* *дџина*, *новџина* *слаџина*, *слобџина* *злаџина*, *џрџина* *каџина*; код Даничића: *будџина*, *госџина*, *грџина*, *добрџина*, *красџина*, *сџарџина*, *рџбина*, *џазџина* итд. Дакле, Д. за све именице овога типа прописује овде " акценат на корену. Исто прописује за вок. мн., што се у Грузи уопште не може чути, већ само: *будџине*, *грџине*, *рудџине*, *долџине* итд.

У *акузаџину* једнине Даничић прописује за неке именице " акценат на корену: *брџину*, *висџину*, *врџину*, *даџину*, *дџину*, *дџину*, *живџину*, *леџину*, *леџину*, *џланџину*, *равнџину*, *рудџину*, *срамџину*, *сџарџину*, *џубџину*, *џрџину*, затим *крџину* и *крџину*, *сирџину* и *сирџину*, *џазџину* и *џазџину*. У Грузи се овај акценат овде не може наћи уопште никако, већ само *брџину*, *висџину*, *врџину*, *даџину*, *дџину*, *дџину*, *живџину*, *живџину* итд., и сви други примери из Грузе овако. Само оне на *-ина* које смо горе поменули са дублетним акцентом, могу имати акузатив, као и остале падеже,

сакси́ца, ша̀ба́рка, ши́ча́рка, шедси́ца, шеди́ца, х́лица, ху́рица, ха̀ри́ца, шу́рица, це́рџка, це́ди́лка, цр̀но́јка (коноплџа), цр̀ја́нка, цр̀е́ва́рка, чивџка, цимџка, шиша́рка, шифџка, ше́ђерка, шва́лџка.

У вок. јд. акценат међа само де́војка, у вок. мн. не, де́војке. Остале које могу имати вокатив акцентују се овако: би́ша́нго једна, ко̀кџи́ко једна, се́ла́нко једна; и́ла́војка, ле́војка; ма̀шо́рка, ко̀мши́нка, и́ла́нина, и́дома́јка, ро̀ђе́нка, служа́вка, и́а́си́рка, шва́ле́рка, Бо̀си́лка итд.

У ген. мн. од свих ове умеђу а: ко̀коша́ка, и́чура́ка, бо̀боша́ка (и бо̀бошкџи), а може се чути и ко̀кџи́ки и и́чу́рки.

У даи. инсџр. лок. мн. остаје ' акценат, а наставак -ама је редовно кратак: де́војкама, ко̀кџи́кама, ле́војкама, и́чу́ркама, вр̀ше́шкама, бе́војкама, би́ша́нгама, бе́рданкама, гла́во́рама, бо̀бошкама, ку́шицама итд.

Тиш II^о: ки́ћенка-ки́ћенке. Сви Дан. примери потврђују се: бр̀ја́нка, ку́ва́рка, Ци́ја́нка.

Примери из Грузе: Ба̀ра́нка, Бу́га́рка, гра́ја́нка, Гру́жа́нка, ка̀са́рна, ки́ћа́нка, Кни́ја́нка, ме́ши́анка, мли́нарка, и́а́си́орка, и́са́рка, ишо́шиарка, и́екарка, и́ишо́вка, Те́шовка, Ча́чанка, Ко́совка, При́зрена, Ша́йчанка.

У ген. мн. ове именице не примају а: гра́ја́нкі, ка̀са́рни, ки́ћа́нкі, ме́ши́анкі, и́а́си́оркі итд., као и женска имена становника или народности: Ци́ја́нкі, Бу́га́ркі, Ча́чанкі, Ша́йчанкі; никакo се не може чути Ци́ганка́ што тражи Решетар по Даничићу.

У даи. инсџр. лок. мн. на наставак -ама налази се полудужина: Ци́ја́нкама, Гру́жанкама, ки́ћанкама, и́а́си́оркама, и́ишо́вкама, Ши́чанкама итд.

Тиш III^о: га́ишлица-га́ишлице. Даничић овде има још само забрдњача, које нема у Грузи.

Примери из Грузе: би́волица, бу́балица, ху́рочача, за́веи́на, за́веи́рина, за́војца, за́водница, забр̀дница, не́маши́ина, за́ђевица, за́сонница, за́чколица, зе́валица, Же́жевица, же́йровица, кре́ши́шлица, лу́шлица, ме́шлица, и́аја́лица, и́арложина, и́еи́ковача, и́ишлица, и́ричализа, са́њалица, сме́иеница, ху́шлица, цр̀го́лица, чи́сонница, ше́шлица.

У даи. инсџр. лок. мн. ове именице имају -ама: га́ишлиця́ма, бу́балица́ма, ху́рочача́ма итд.

Тиш III^е: су́ђењца-су́ђењце. Овде Даничић каже: „Оваквијех ријечи има само пет“, ево их: ба́новица, же́йрвица, Ка̀рлови́ња, ма̀јси́орница, и́а́ложина. Не иду овде же́йровица, ма̀јси́орница, а и́а́лошина је лексички непозната.

Примери из Грузе су: су́ђењца, ши́иђењца, ја́нковина (потес, по Јанку), Бе́рковина (: Жарко), Бра́нковина, и́у́си́олина, шу́шкорина.

У даи. инсџр. лок. мн. наставак -ама је дуг: су́ђењця́ма, ши́иђењця́ма, и́у́си́олина́ма.

Акценат се не преноси на предлог: од су́ђењце, из Бра́нковине, код ја́нковине итд.

Тий III³: *кѣчевина-кѣчевинѣ*. Даничић овде наводи још само *бес-
ѡслица* и *дрѣживашика* и додаје „овијех ријечи има много“.

Примери из Гужке: *ваљалица, ваиљивица, вршалица, венчаница* (грета)⁹⁰, *врнчаница, вѣруница, бесѡарица, бесѡослица, Бечевица, брадавица, гибаница, гддишиница, гдсѡарица, глѣвичица, двѡколица, дѡколица, дѡдли-
ница, дрѡиалица, жѣравица, зѣзубице, злѡслућница, измаглица, Ивањица, јѣружица, јѡничица, изелица, жѣлезница, издајица, изнућрица, јѣченица, кѣрабица, кѣшичица, кѣничице, кѣцељица, кѣјавица, кѡмовица, кѡбаница, крѡдљивица, лѣжљивица, лѣњивица, лѣвадица, лѡйаишица, мѣрамица, мѡишичице, мѡказице, мѣнѣушица, мѡйишица, нѣзувица, нѣруковица, нѣз-
налица, нѣусница, нѡиолица, нѣсреишица, нѣверица, нѣсѡишица, нѣсвес-
ишица, нѣвесишица, нѡгавица, ѡсвеница, ѡгрлица, ѡскудица, ѡкућница, иија-
вица, илѡиљивица, ирѡиалица, ирѣиелица, иѡсласишица, иѡглавица, иѡсло-
вица, иѡросица, иѡгачица, иѡродица, иѡзајмица, иѡйиковица, иѡледица, ирѣиелица, иѡгерица, сѡидличица, слѡнишица, сѡкрѡвица, сѡснежица, шљѡ-
вовица, сѡфрѡиуишица, сѡфрѡиљивица, уѡбојица, улизица; *ѡрамбаша, бу-
љубаша, гѡбикаѡа, гѡликожа, иѡралѡжа, рѡсикуѡа, бѡлошљива, црнѡ-
иљива, смрѡдѡуба, шрѡчилажа, бљѡвоишица, бѡровина, брѣсишѡвина, бѡко-
вина, вѡбовина, вѡѣвина, гѡвеѡина, глѡговина, грѡбовина, грѡѣвина, грѡ-
љавина, дѣиѡелина, дрѡновина, рѡѡдовина, јѡдовина, јѡловина, кѡиовина,
кѣчевина, клѣновина, мѡовина, мѡшавина, нѣруѡбина, ѡгрѡзина, ѡврѡшина,
ѡвнѣишица, ѡмладина, ѡклаишица, ѡчевина, ѡшѡрѡбина, иѡљевина, ирѡишевина,
ирѡсѣишица, иѡмѣишица, иѡлѣишица, ирѡчевина, ииревина, иѡкоишица, свињѣишица,
сѡфрѡгоишица, сѡѡмовина, шѡѡковина, шѡиѡушица, шѡргѡвина, шѡдѣлѣишица; *хрѡс-
ишѡвина; брѣсишѡвача, цѣровача, глѡговача, дрѡновача, клѡковача, кѡмовача,
лѣсковача, мѡковача, шѡрновача.***

Наѡмена. Од имена дрвета једносложних основа изводи се, преко градивног придева на *-ов*, име грађе наставком *-ина*:

*бѡква-бѡкѡв⁹¹-бѡковина, вѡрба-вѡрѡв-вѡрѡвина, глѡг-глѡгѡв-глѡговина,
грѡб-грѡбѡв-грѡбовина, грѡм-грѡмѡв-грѡмовина, дрѡн-дрѡнѡв-дрѡновина, јѡла-
-јѡлѡв-јѡловина, јѡва-јѡвѡв-јѡвовина, клѡн-клѡнѡв-клѡновина, брѣсѡ-
брѣсѡѡв-брѣсѡовина, дѡд-дѡдѡв-дѡдовина, шљѡва-шљѡвѡв-шљѡвовина,
бѡр-бѡрѡв-бѡровина, крѡшка-крѡшкѡв-крѡшковица.*

Кад су имена дрвета са двосложном основном, придев и од њега изведено име грађе — може имати као ове горње акценат испред *-овина*: *јѡсен-јѡсенѡв-јѡсѡновина, бѡгрѡм-бѡгрѡмѡв-бѡгрѡмовина*, а присвојни придев задржава акценат именице *јѡсенѡв, бѡгрѡмѡв*. Или задржавају акценат основне именице:

јѡвор-јѡворѡв-јѡворовина, иѡдрѡн-иѡдрѡнѡв-иѡдрѡновина.

Са истим суфиксом и истим акцентом су и имена меса: *шѡдѣлѣишица, јѡнѣишица, гѡвеѡина, гѡишѡишица, свињѣишица, ирѡсѣишица, јѡгнѣишица, јѡнѣишица, ииѡлѣишица, кѡнѣишица, ѡвѡишица* ИТД. — као придеви: *шѡдѣлѣи, јѡнѣи, гѡвеѡи, свињѣи* ИТД.

⁹⁰ *венчаница* (хаљина венчана, уверење).

⁹¹ Наставак *-ѡв* је дуг само у крајњем слогу: *бѡкѡв, бѡкова*.

ĩáсу (и на *ĩáсу*), на *ĩиру* (и на *ĩиру*), на *ĩруиу*, у *реду*, на *реду*, на *реиу*, у *саду*, *ио саиу*, *ио свеиу*, у *снегу*, на *сируку*, у *суду*, *ио ирагу*, у *ирку*, у *ирку*, *ио ируду* (*ио ируду*), у *хладу*, на *цреиу* (на *цреиу*); а *чл̃ан* и *ч̃ун* не иду овде.

Али овде се морају учинити ове напомене, које ће овај акценат друкчије представити и објаснити него што га је Д. нормирао: као једини акценат код свих именица које значе предмет и као стари акценат, првобитни код ових именица, који служи као знак разједначавања локатива од датива: *граду-граду* стр. 1):

а) Овај акценат (') долази кад је локатив са предлозима *на*, *у*, *ио*, *о-* јаче *адвербијализован* у просторној или начинској функцији, као што сведоче наведени примери, а кад је локатив у чистом *иадежном* значењу, долази акценат падежне системе: нпр. у *гласу* има шумова, у *граду* том, захвалан на *дару*, налази се у *дугу*, на *зубу* има круницу, све *ио ирагу*, у *ируду* свом, седи на *реиу*.

б) Осим горе изузетих примером који одлазе у следећи тип, треба изузети и ове који су делимично примили акценат именица следећег типа: *брег*, *зид*, *јаз*, *лис̃и*, *луг*, *ируи*, *снег*, *сирук*, *ири*, *мех*, *рей*, *саг*, *цвеи*: нпр. Ко лежи до *зида*? Затим: код *јаза*, са *лис̃иа*, из *луга*, од *ируиша*, *ируишом*, из *снега*, два *сирука* лука, из *ириша*, *иод ирином*, из *меха*, са *реиша*, са *сага*, из *цвеиша*.

в) Све остале именице кад су у функцији неправог објекта са предлогом *о* (даљи објекат), имају \wedge акценат у локативу, што значи да задржавају акценат системе кад је падеж у правој падежној функцији: нпр. говорили смо *о брегџу*, *о брусу*, *о веку најреиша*, *о вришу* њеном, *о граду* на седам брежуљака, *о дару*, *о дугу*, *о зубу*, *о класу*, *о лику* Вуковом, *о мраку* средњевековном, *о иасу*, *о ииру* њиховом, *о раду* организације, *о реду*, *о саиу*, *о снегу* лањском, *о сируку* лука, *о суду* за воду, *о ирагу* зечјем, *о ирку* коњском, *о ируду* нашем, *о хладу* брестовом, *о цреиу*. Тако би се у Грузи казало и нпр. *о гласу Шаљайиновом*, *о Свеиу Нушићевом*.

г) Кад уз именице дође атрибут, локатив се тешко адвербијализује те има право падежно значење, па онда долази такође с \wedge акцентом: у *и̃и̃м веку*, у *и̃и̃и̃ом веку*, на *и̃и̃и̃ом вришу*, у *славујев̃ом гласу*, у *сва̃к̃ом граду*, у *сва̃к̃ом дару* има дражи, у *в̃елик̃ом дугу*, у *и̃и̃нов̃ом зубу*³, у *к̃о̃њск̃ом касу*, у *сва̃к̃ом лику*, у *гус̃и̃и̃ом мраку*, у *свилен̃ом иасу*, на *богаи̃и̃ом ииру*, *о ку̃и̃и̃ном реду*, у *сва̃ком саиу*, *ио бел̃ом свеиу*, на *сва̃к̃ом сируку*, у *зла̃и̃и̃ном суду*, *ио све̃ж̃ем ирагу*, у *бр̃з̃ом ирку*, у *дебел̃ом хладу*, на *и̃од̃и̃л̃ом цреиу*.

Из свега овога може се закључити: а) да нема именица овог типа које би имале искључиво ' акценат у локативу једнине, б) да је број оних које имају тај акценат знатно мањи, јер смо за многе од њих утврдили да имају ' акценат и у другим падежима, па иду у следећи тип: нпр. *и̃руи*, *зид*, *вр̃г*, *гр̃од̃з̃*, *јаз*, *лис̃и*, *луг*, *с̃ад*, *и̃ри*, *мех* и др. в) пошто многе именице овог типа које значе предмет примају акценат именица следећег типа *двор-двора*, да је тог порекла и ' акценат у локативу једнине — поглавито у адвербијализованој функцији.

дошао од именица следећег типа *двѡр-двѡрови*, где су у највећем броју именице које значе предмет, па је захватио све ове именице са $\hat{\text{}}$ акцентом у једнини које значе предмет, а у случајевима кад именице долазе у правом плуралином значењу: *бѣсови*, *бѣрови*, *бѡлови*, *брусови*, (*брѹсови-колектив*), *вѣзови*, *вѣкови*, *мѣхови*, *влѡшови*, *видови*, *гаѡшови*, *глибови*, *грѡздови*, *дѹбови*, *жѡгови*, *жѡрови*, *жлѣбови*, *жѹљеви*, *зрѡкови*, *јѡзови*, *клѡсови*, *кљѹнови*, *срѣови*, *сѡанови*, *ѡруѡови*, *цвѣѡшови*, *чѣреви*, *шмркови* итд.

Напоследку, неке именице чувају старо стање ствари у морфолошком погледу и стари акценат: *брѣци*, *дѡни*, *зѹби*, *зрѡци*, *бѡли*, *мрѡви*, *срѣи*, *друѹзи*, *црѣви*, *Цвѣѡѡи*, *сѡѡи*, *вѡли*, *ждрѡли*, затим *брѣзи*, *лѹзи* итд.

У *гениѡшѡву* множинѡ именице овога типа имају ове акценте: а) ове последње са старом множином и са старим акцентом мењају $\hat{\text{}}$ на ' акценат: *бркѡ*, *дѡнѡ*, *зѹбѡ*, *зрѡкѡ*, *мрѡвѡ*, *црѣвѡ*, *Цвѣѡѡѡ*, *другѡ*, *сѡѡѡ* и *брѡвѡ*, *срѣѡ*.

б) оне са старим акцентом (') које значе *живо* биће а са дужом множином могу све имати ' акценат пред наставком: *врагѡвѡ*, *гѡмѡвѡ*, *гигѡвѡ*, *дрозгѡвѡ*, *другѡвѡ*, *жбировѡ*, *зверѡвѡ* (и *звѣрѡвѡ*), *зечѡвѡ*, *јежсѡвѡ*, *керѡвѡ*, *кнезѡвѡ* (*кнѣзѡвѡ*), *мужсѡвѡ*, *ѡразѡвѡ*, *ѡужсѡвѡ*, *синѡвѡ*, *ширковѡ*. Овај акценат је првобитно множински акценат именица овога типа, и оне су за множину имале: *сѡнови-синѡвѡ-синѡвѡвѡ*. Именице које значе *живо* биће чувају старе акценте: нпр. *зѣц-зѣца-зѣцу-зѣца-зѣче-зѣцом-зѣцу*; *зѣчеви-зѣчѡвѡ-зѣчѡвѡвѡ*, а именице овога типа које значе предмете трпе утицај именице следећег типа како у једнини тако и у множини, као што ћемо видети.

в) оне што значе колектива са ' акцентом у номинативу слажу се акцентом са именицама претходне групе у целој множини, као *сѡнови-синѡвѡ-синѡвѡвѡ* и *брѣгови-брѣгѡвѡ-брѣгѡвѡвѡ*, *брковѡ-брковѡвѡ*, *вргѡвѡ-вргѡвѡвѡ*, *дарѡвѡ-дарѡвѡвѡ*, *другѡвѡ-другѡвѡвѡ*, *жѹлѡвѡ-жѹлѡвѡвѡ*, *зидѡвѡ-зидѡвѡвѡ*, *кљѹнѡвѡ-кљѹнѡвѡвѡ*, *кругѡвѡ-кругѡвѡвѡ*, *лугѡвѡ-лугѡвѡвѡ*, *снегѡвѡ-снегѡвѡвѡ*, *срѣбѡвѡ-срѣбѡвѡвѡ*, *судѡвѡ-судѡвѡвѡ*, *цвѣѡѡвѡ-цвѣѡѡвѡвѡ*, *Сѡанѡвѡ-Сѡанѡвѡвѡ*, али будући да оне не значе *жива* бића као претходне, њихов ' акценат у номинативу осећа се као плурални акценат па остаје у целој множини, код неких *брѣгѡвѡ-брѣгѡвѡвѡ*, *брковѡ-брковѡвѡ*, *дѹгѡвѡ-дѹгѡвѡвѡ*, *зѡдѡвѡ-зѡдѡвѡвѡ*, *крѹгѡвѡ-крѹгѡвѡвѡ*, *рѣдѡвѡ-рѣдѡвѡвѡ*, *рѣѡвѡ-рѣѡвѡвѡ*, *снѣгѡвѡ-снѣгѡвѡвѡ*, *сѹдѡвѡ-сѹдѡвѡвѡ*, а код других које у номинативу, мн. имају ' задржавају тај акценат као акценат множинѡ (који именицама овог типа долази од именица следећег типа): *врѣгѡвѡ-врѣгѡвѡвѡ*, *жѡгѡвѡ-жѡгѡвѡвѡ*, *жѹлѡвѡ-жѹлѡвѡвѡ*, *кљѹнѡвѡ-кљѹнѡвѡвѡ*, *лугѡвѡ-лугѡвѡвѡ*, *срѣбѡвѡ-срѣбѡвѡвѡ*, *ѡрагѡвѡ-ѡрагѡвѡвѡ*, *цвѣѡѡвѡ-цвѣѡѡвѡвѡ*, *знѡкѡвѡ-знѡкѡвѡвѡ*, *сѡанѡвѡ-сѡанѡвѡвѡ*.

д) највећи број је оних који су свој ' акценат у номинативу множинѡ добиле од именица следећег типа, и тај акценат остаје неизмењен у свим падежима множинѡ: *бѣсѡвѡ-бѣсѡвѡвѡ*, *бѣрѡвѡ-бѣрѡвѡвѡ*, *бѡлѡвѡ-бѡловѡвѡ*, *брусѡвѡ-брусѡвѡвѡ*, *вѣзѡвѡ-вѣзовѡвѡ*, *вѣкѡвѡ-вѣковѡвѡ*, *влѡѡвѡ-влѡѡвѡвѡ*, *видѡвѡ-видѡвѡвѡ*, *гаѡѡвѡ-гаѡѡвѡвѡ*, *глибѡвѡ-глибовѡвѡ*, *грѡздѡвѡ-грѡздовѡвѡ*, *дѹбѡвѡ-дѹбовѡвѡ*, *дѣлѡвѡ-дѣловѡвѡ*, *жѡгѡвѡ-жѡгѡвѡвѡ*, *жѡрѡвѡ-жѡрѡвѡвѡ*, *жлѣбѡвѡ-жлѣбовѡвѡ*, *жѹлѡвѡ-жѹлѡвѡвѡ*, *зрѡкѡвѡ-зрѡ-*

ковима, јаџбѡвѡ-јаџовима, класѡвѡ-класовима, лѡкѡвѡ-лѡковима, лѡкѡвѡ-лѡковима, лѡстѡвѡ-лѡстѡвима, смрадѡвѡ-смрадовима, шѡруѡвѡ-шѡруѡвима, чѡрѡвѡ-чѡровима, шѡмѡвѡ-шѡмѡвима.

У дативу множине именице под а) имају овакве акценте: бѡрѡвима, дѡнимима, зѡрѡвима, бѡблима, дрѡвима, Цвѡтѡвима, вѡлимима, жѡдрѡвима; зѡбѡвима, мѡрѡвима; сѡшѡвима, цѡрѡвима.

У дативу множине од највећег су интереса оне именице које значе живо биће (горе у генитиву под б). Даничић их даје заједно с оним горе под в), зато што и једне и друге имају у ном. мн. " акцент. Значајно је што је код Вука нашао само кнезѡвима и синѡвима. У Грузи је овај акценат прави само код именица које значе живо биће: синѡвима, бѡкѡвима, кѡмѡвима, керѡвима, Врачѡвима, мужѡвима, али само кад значе колектив извесне врсте, иначе у правој множини оне имају акценат номинатива: сѡновима, кнезѡвима, бѡрѡвима, кѡмовима, кѡровима, вѡрѡчевима, мужѡвима, ѡжѡвима, гѡмовима, гѡговима, дрѡговима, зѡвѡровима, јѡжѡвима итд. (в. горе под в). Дакле, именице које значе живо биће првобитно су дале именицама које значе предмет плуралне акценте типа сѡнови-синѡвѡ-синѡвима, а затим оне су од њих примиле тип бѡрѡвѡ-бѡрѡвѡ-бѡрѡвима. Данас, судећи по акцентима ових именица у Грузи, акценатски тип бѡрѡвѡ-бѡрѡвѡ-бѡрѡвима треба сматрати акценатом колективѡвѡ, а тип сѡнови-синѡвѡ-сѡновима акценатом множинѡвѡ за именице овог типа.^{91а} А оне које су претрпеле утицај типа двѡр-двѡра-двѡровѡ за множину вреди акценатски тип: бѡсовѡ-бѡсѡвѡ-бѡсовима.

Овако се и Даничић, после колебања, определио: „У осталих оваквих речи биће у овим падежима (дат. инстр. лок. мн.) обичнији онај акценат који имају у им. мн. дрѡвѡвима, мужѡвѡвима, цѡтѡвѡвима, зѡвѡровѡвима; а с оваквим акценатом слушао сам у овим падежима неке и од оних речи, за које рекох да сам их слушао и друкчије (слушао је: бѡрѡвѡвима, градѡвѡвима, кѡмѡвѡвима, судѡвѡвима, поред кнезѡвѡвѡ и синѡвѡвѡ код Вука), нпр. градѡвѡвѡ, глѡсовѡвѡ“ (стр. 21—22). Ово двоумљење је, види се, око множинѡвѡ и колективѡвѡ.

Тѡи I_{16-aa}): двѡр-двѡра. Од Даничићевих примера ови се потврђују у Грузи: ѡм, Бѡч, бѡк, Бѡрѡч, бѡрѡсѡ, вѡрѡњ, гѡј, грѡх, грѡм, Грузѡ, гѡњ, Дѡрѡч, ѡк, Бѡр, зѡиѡ, кѡц, кѡлѡч, краѡ, кѡш, лѡч, Лѡг, мѡл, мѡљ, мѡр (мирис), Нѡн, нѡж, ѡњ, ѡлѡсѡ, ѡрѡд, ѡшѡ, хѡсѡ, Рѡм, рѡиѡ, скѡиѡ, смѡљ, смѡѡ, Срѡм, Сѡиѡг, сѡиѡрѡц, сѡиѡуб, суд, шѡрѡд (печурка), Уб, хѡм, хѡм, цѡѡ, чѡм, чѡлѡ, Шѡм, шѡб, шѡѡиѡ, шѡѡг, шѡљѡвѡ, а не иду овде: бѡн-бѡна, вѡрѡч-вѡрѡча, дрѡм-дрѡма, дрѡн-дрѡна, кѡиѡ-кѡиѡа, мѡр-мѡра (рах),

^{91а} Решетар је сматрао да је акценатско стање: вѡшѡровѡ — вѡшѡрѡвѡ — вѡшѡровѡ (Озринић) старије јер је једноставније, а акценатско стање: бѡрѡдовѡ — бѡрѡдѡвѡ — бѡрѡдѡвѡ (Дубровник) да је новије (С. 65).

Ја мислим да решење не треба тражити у хронологији, већ да је ово разједначавање на функционално-семантичкој основи: напр. кнезѡвѡ — кнезѡвѡ — кнезѡвѡвѡ је права множина и акценти представљају уједначавање у системи, а кнезѡвѡ — кнезѡвѡ — кнезѡвѡвѡ су облици колективѡвѡ, као што су такви и акценатски облици: синѡвѡ — синѡвѡвѡ, врачѡвѡ — врачѡвѡвѡ, судѡвѡ — судѡвѡвѡ итд. Иначе, акценти облика колективѡвѡ су старо стање, а акценти множинѡвѡ, као уједначавање у системи — новије стање.

мӣӣ-мӣиа̄, Пек-Пе̄ка, њл̄ӣӣ-њл̄ӣӣиа̄, њрӣӣӣ-њрӣӣӣиа̄, с̄а̄ӣ-с̄а̄иа̄, ња̄р-ња̄ра, њм-њма, к̄лӣӣ-к̄лӣӣиа̄; остале именице су непознате у Грузи.

У свим падежима, једнине и множине акценат се мења од $\hat{}$ на $'$: *дв̄ора-дв̄ору-дв̄ором-дв̄орови-дв̄орв̄а-дв̄оровима*, осим вок. јд.: *ња̄че, кра̄љу, с̄ӣрӣче* итд.

Именица *вӣр*, у свему иде по овом типу: *вӣра-вӣру-вӣр-вӣру-вӣром-вӣру-вӣрови-вӣрв̄а-вӣровима*.

Именица *бӣк-бӣка* иде у множини са именицама типа *сӣн*, па има *бӣкови-бӣкв̄а-бӣковима*²², а као колектива *бӣкови-бӣкв̄а-бӣковима*.

Тӣи I₁₆₋₆₆): *кра̄ј-кра̄ја*. Од Даничићевих примера највећа већина се потврђује: *б̄ог, б̄ој, б̄ок, б̄ор, б̄рд, б̄р̄д, б̄р̄ј, ва̄ј, г̄ној, г̄ос̄ӣ, др̄б, зн̄ој, к̄ов, кр̄ов, кра̄ј, Ла̄б, л̄ед, л̄ов, л̄ој, мед, мос̄ӣ, нос, њлод, њлош, њос̄ӣ, рој, ров, рог, род, рај, рок, свој, смех, сој, сок, шов, шор, шров, ход, чвор, а ови не и ду овде: г̄од-г̄ода-г̄одови, д̄ажд-д̄ажда, д̄дм-д̄дма, зб̄ор-зб̄ора, зма̄ј-зма̄ја, ма̄х-ма̄ха, ме̄х-ме̄ха, н̄ој-н̄оја, њра̄х-њра̄ха, ск̄око-ск̄ока, ср̄ок-ср̄ока, с̄ӣв̄ор-с̄ӣв̄ора, с̄ӣра̄х-с̄ӣра̄ха, ња̄с̄ӣ-ња̄с̄ӣа* — код којих је и у номинативу овладао акценат системе ($\hat{\prime}$).

У *лока̄ӣӣцу* једнине све ове именице имају неизмењен $\hat{\prime}$ акценат: *на б̄ору, у б̄оју, на б̄р̄ду, на б̄р̄ју, у г̄ноју, др̄бу, у зн̄оју, на кр̄ву, њо кра̄ју, њо л̄оју, у л̄ву* итд., јер се у Грузи $\hat{\prime}$ мења у $\hat{\prime}$ у свим двосложним речима ако други слог није дуг. А оне које значе живо биће и код Даничића задржавају $\hat{\prime}$ акценат: *о б̄огу, о г̄ос̄ӣу, о зма̄ју, о н̄оју, о ња̄с̄ӣу*.

У множини акценти су двојаки: ако се основа не продужава, акценат остаје неизмењен: *г̄ос̄ӣи, р̄зи, св̄оји*; међутим већина има продужену основу са -ов, и те именице имају $\hat{\prime}$ акценат: *б̄дгови-б̄дгв̄а-б̄дговима, б̄орви-б̄орв̄а-б̄оровима, б̄рдови-б̄рдв̄а-б̄рдовима, б̄р̄дови-б̄р̄дв̄а-б̄р̄дговима, др̄бови-др̄бв̄а-др̄бовима, к̄дови-к̄дв̄а-к̄довима, кр̄дови-кр̄дв̄а-кр̄дговима, л̄вови-л̄дв̄а-л̄вовима, м̄дс̄ӣови-м̄дс̄ӣв̄а-м̄дс̄ӣовима, н̄дс̄еви-н̄дс̄ев̄а-н̄дс̄евима, њл̄дови-њл̄дв̄а-њл̄дговима, затим њл̄ш̄ови, њдс̄ш̄ови, р̄дови, р̄дови, р̄окови, см̄окови, сокови, ш̄дрови, њд̄ови, ш̄р̄дови, х̄дови, ч̄дрови*. Мањи број има неизмењен акценат једнине ($\hat{\prime}$): *б̄д̄јеви-б̄д̄јев̄а-б̄д̄јевима, б̄р̄д̄јеви-б̄р̄д̄јев̄а-б̄р̄д̄јевима, г̄нд̄јеви-г̄нд̄јев̄а-г̄нд̄јевима, зн̄д̄јеви-зн̄д̄јев̄а-зн̄д̄јевима, кра̄̄јеви-кра̄̄јев̄а-кра̄̄јевима, л̄д̄ови-л̄д̄в̄а-л̄д̄овима, л̄д̄јеви-л̄д̄јев̄а-л̄д̄јевима, м̄д̄ови-м̄д̄в̄а-м̄д̄овима, р̄д̄јеви-р̄д̄јев̄а-р̄д̄јевима, с̄д̄јеви-с̄д̄јев̄а-с̄д̄јевима; р̄г̄ови-р̄г̄в̄а-р̄г̄овима и рог̄в̄а-рог̄овима* (као колектив). Даничић има само *кра̄̄јеви* и *р̄г̄ови* — *кра̄̄јев̄а, рог̄в̄а, кра̄̄јевима, рог̄овима*. Акценти *кра̄̄јев̄а, рог̄в̄а, ро̄јев̄а, и кра̄̄јевима, рог̄овима, ро̄јевима* итд. су акценти *колек̄ӣива* (в. горе), а акценти плурала су: *кра̄̄јев̄а, р̄г̄в̄а, р̄д̄јев̄а, и кра̄̄јевима, р̄г̄овима, р̄д̄јевима* — као што се види из бројних примера горе наведених.

Оне са краћом множином имају: ген. мн. *г̄дс̄ӣи* (и *г̄дс̄ӣӣју*), *р̄г̄а, св̄оји(х)*, дат. мн. *г̄дс̄ӣима, р̄дзима, св̄ојима*.

У *акуз̄аӣӣцу* множине акценат је једнак акценту ном. мн. код свих именица овога типа: *б̄дгове, б̄дкове, б̄дрове, б̄рдове* итд. *б̄р̄д̄јеве, б̄д̄јеве, г̄нд̄јеве, зн̄д̄јеве, кра̄̄јеве, л̄д̄ове* итд. *г̄дс̄ӣе, р̄дге, св̄дје*.

²² Прорашљике код црног лука: *бӣкови — бӣкв̄а — бӣковима*.

У ном. мн. *вѣнци* и *лѣнци* су колектива, па имају: *вѣнѣца̄*, *лѣнѣца̄*—*вѣнцима*, *лѣнцима*, а множински облици су: *вѣнци-вѣнѣца̄-вѣнцима*, *лѣнци-лѣнѣца̄-лѣнцима*. Још може бити: *вѣнчеви-вѣнчѣвѣ-вѣнчевима*, *лѣнчеви-лѣнчѣвѣ-лѣнчевима*.

У ном., акуз. и даиш. мн. за именице које имају дужу множину Даничић прописује " акценат: нпр. *чвѣркови-чвѣркѣвѣ-чвѣрковима* или *чвѣрковима*.

У Грузи акценат свих именица овог типа остаје неизмењен у множини — кад су без *-ов* и кад су са *-ов*: *врѣйци* (и *врѣйчеви*) — *врѣбѣца̄-врѣйцима*, *йѣйци-йѣйѣкѣ-йѣйцима*, *йѣлци-йѣлѣкѣ*, *йѣлцима*, *шиѣлци-шиѣлѣкѣ-шиѣлцима*, *шиѣйци-шиѣйѣкѣ-шиѣйцима*, *чвѣрци-чвѣрѣкѣ-чвѣрцима* и *чвѣркови-чвѣркѣвѣ-чвѣрковима*, *зѣјмови-зѣјмѣвѣ-зѣјмовима*, *йѣвчеви-йѣвчѣ-вѣйѣвчевима*, *ђѣрмови-ђѣрмѣвѣ-ђѣрмовима*, *рѣжњѣви-рѣжњѣвѣ-рѣжњѣвима* итд.

Међутим, кад именице са *-ов* дођу у значењу *колективна*, оне имају друге акценте, и то је можда оно око чега се двоумио Даничић. Само, нешто друкчије од Даничићевог нормирања. Као горе наведени облици *вѣнчеви* и *лѣнчеви*, може бити у Грузи: *јѣрмови* (= запреге, нпр. 5 *јѣрмѣвѣ*)—*јѣрмѣвѣ-јѣрмовима*, *рѣжњѣви-рѣжњѣвѣ-рѣжњѣвима*, *чвѣркови-чвѣркѣвѣ-чвѣрковима*, *дѣјкови-дѣјкѣвѣ-дѣјковима*, *врѣшкови-врѣшкѣвѣ-врѣшковима*, *ђѣрмови-ђѣрмѣвѣ-ђѣрмовима* итд. Даничићево *чвѣркови-чвѣркѣвѣ-чвѣрковима* не може се чути.

Још неке које немају *-ов*, долазе као колектива, као што су *вѣнци* и *лѣнци*: *вѣлци-вѣлѣкѣ-вѣлцима*, *йѣйци-йѣйѣкѣ-йѣйцима*, *врѣнци*, *врѣнѣца̄-врѣнцима*, *свѣци-свѣйѣца̄-свѣцима*, *рѣвци-рѣвѣца̄-рѣвцима*, Даничић има само у генитиву: поред *вѣнѣца̄* и *лѣнѣца̄* и ове: *врѣбѣца̄*, *йѣйѣкѣ*, *йѣлѣкѣ*, *йѣшѣкѣ*, *шиѣлѣкѣ*, *шиѣйѣкѣ* итд. — што би се могло мислити да је он овде бележио колектива, види се.

Тий II_{2а}: *жѣмор-жѣмора*. Од Дан. примера овде иду: *дѣбош*, *жѣмор*, *кѣцош*, *лѣгор*, *мѣјсѣор*, *йѣлош*, *Пѣвлен*, *рѣбош*, *рѣзор*, *сѣмѣор*, *шѣбор*, *чѣвчић*, *ѣгор*; *аиђел*, а не иду *йѣнѣер-йѣнѣера* и *жѣѣбор-жѣѣбора*. Остале су лексички непознате.

Примери из Грузе: *бѣрѣњак*, *вѣњак*, *дѣвѣњик*, *јѣдѣњак*, *кѣшѣњак*, *мѣчѣњак*, *ѣмѣњак*, *свѣшѣњак*, *сѣѣлѣњак*; *бѣдѣник*, *бѣлѣник*, *йѣрѣзѣник*, *йѣшѣник*, *рѣдѣник*, *Рѣдѣник*; *гѣшѣиѣер*, *мѣвиш*, *кѣцош*, *шѣшѣкор*, *Мѣљен*, *кѣрѣвић*, *йѣрѣвѣник*.

Акценат остаје неизмењен. Овај се акценат не преноси на предлоге: у *дѣбош*, од *кѣцоша*, у *лѣгору*, од *мѣјсѣора*, на *рѣбош*, на *рѣзор*, у *сѣмѣор*, у *шѣбор*, *йѣд* *вѣњак*, на *кѣшѣњак*, у *мѣчѣњак*, од *рѣдѣника*, на *йѣрѣзѣнике*, у *шѣшѣкору*, од *йѣрѣвѣника* и сл.

Тий II_{2б}) (именице са неп. а): *бѣѣбањ-бѣѣбѣња*. Потврђује се већина Дан. примера: *бѣѣбањ*, *врѣсак*, *жѣрѣвањ*, *Крѣѣѣѣѣ*, *лѣкаѣш*, *йѣѣѣѣѣ*, *йѣѣѣѣѣ*, *йѣѣѣѣѣ*, *Рѣѣѣѣѣ*, *шѣрѣѣѣѣѣ*, *шѣѣѣѣѣ*, *сѣѣѣѣѣ*, а не иду овде: *дрѣѣѣѣѣ*, *дрѣѣѣѣѣ*, *мѣѣѣѣѣ*, *јѣѣѣѣѣ*, *чѣѣѣѣѣ*, *лѣѣѣѣѣ*, *рѣѣѣѣѣ*.

Примери из Грузе: *блѣсак*, *њѣсак*, *йѣлѣсак*, *йѣрѣсак*, *Мѣѣѣѣѣ*, *йѣѣѣѣѣ*, *нѣѣѣѣѣ*, *рѣѣѣѣѣ*, *свѣѣѣѣѣ*, *сѣѣѣѣѣ*, *чѣѣѣѣѣ*.

Ном. мн. има овакве акц. облике: *бубњеви, врјскови, жрњевги, лажкови, њискови, њљускови, њрјскови, смјслови, блјскови, њјскови, њљскови (њљесци), њрјскови, њуцњеви (њуцњи), рјжњеви, свјжњеви (свјжњи), сјужњеви (сјужњи), чуљјеви, затим њедљи (њеди, од њед), њушњи, шушњи (и шушњеви), њажњи*. Овај акценат остаје у свим падежима множине.

Само неке које долазе као *колективна* могу имати и овакве акценте: *жрњевеви-жрњевеџа-жрњевевима, лажкови-лажковеџа-лажковевима (и лажковиџа), њискови-њисковеџа-њисковевима (нпр. на хармоници), рјжњеви-рјжњеџа-рјжњеџевима, свјжњеџа-свјжњеџа-свјжњеџевима, чуљјеви-чуљјеџа-чуљјеџевима*.

- Тип II³: а) без непостојаног а : аа) *језик-језика*
 бб) *сведок-сведока*
 б) са непостојаним а : аа) *коцац-коца*
 бб) *кодаци-кодачи*
 вв) *хрбац-хрбаца*

а) Именице без непостојаног а : аа) *језик³-језика*: Ови Дан. примери се потврђују; *бубрег-бубрега, Арай, баван, балчак, барјак, бездан, белег, бисер, Божих, Вдјин, врјлог, ддчек, дужаки, златан, избор, изрод, њскуи, јармац, јасиук, кавлак, ковчег, кожух, конач, медвед, Милан, њвен, обед, образ, оклој, оков, орах, ошров, њлен, њчаиџ, њлешер, њдкров, њдшок, скелеш, суиук, шаван, Турчин, њдвар, јудес, јутор, јунок, јунок, Ускр, одвек, шабан; дилуци, њдзлуци, њдмруци*. Не иду овде ови Дан. примери: *Душан-Душана, бранич-бранича, венчиџ-венчиџа, враџиџ-враџиџа, Вукан-Вукана, крџиџ-крџиџа; њгон, њмор, њрод, њребег, сндийџ, зубиџ, бикчиџ, брџчиџ и јасен-јасена*.

Најомена. Од једнословних основа у Гружи се формирају деминутиви на *-иџ* и са ' акцентом (по 7. типу Дан.): *венчиџ, враџиџ, вириџ, веџириџ, крџиџ, сндийџ, зубиџ, њдйиџ, њдйиџ, жџириџ, класиџ, срџиџ, цвџиџ, чџириџ, цџириџ, делџиџ, клучџиџ, враџиџ, кружџиџ, вириџ, гродџиџ, зидџиџ, јазџиџ, лисџиџ, њруџиџ, сндийџ, сџируџиџ, џрџиџ, рџиџ, зџиџ, јџиџ, кџиџ, мџиџ, њџиџ, сџиџ, кџиџ, грџиџ, гџиџ, кџиџ, лџиџ, мџиџ, њдџиџ, њдџиџ, њдџиџ, њдџиџ, сџиџ, сџиџ, бџиџ, кџиџ, мџиџ, мџиџ, њдџиџ, њдџиџ, њдџиџ, њдџиџ, мџиџ, гџиџ, гџиџ, клџиџ, коџиџ, крџиџ, шаџиџ, шџиџ, грџиџ, гџиџ, клџиџ, мџиџ, њдџиџ, њдџиџ, њдџиџ, чџиџ, чџиџ, чџиџ, чџиџ, чџиџ, чџиџ, и Пеџиџ.*

Патроними, међутим, имају " акценат и кратак наставак *-иџ* (по 4. типу Дан.); њихово образовање иде преко формација на *-че, -ак, -ац*: нпр. *Срџиџ (: Срџче), Шџиџиџ (Шџиџче), Шџкчиџ (: Шџкче), Мџиџиџ (: Мџиџа), Крџиџиџ (: Крџиџа), Сџиџиџ (: Сџиџа), Пџиџиџ (: њдџиџ-че, њдџиџ, њдџиџ), сврџиџ (: сврџче), рџиџиџ (рџиџче);* затим исто образовање и код именица које значе предмет: *џдџиџиџ (: џдџиџче), зџиџиџиџ*

³ Само у ном. јд., као двословном облику, у Гружи се мења ' на " акценат. У свим другим падежима једине и множине (осим ген. мн.) чува се ' акценат, јер се у трословним облицима не мења ' на " акценат. Тако се чува овај акценатски тип у Гружи.

сидмен, ваздух, Земун, мајур, дѣрез, Осек, иоглед (и идглед), ирекреиш, буквѣр, комѣд, айшар, баѣшак-баѣшака.

Примери из Грузије: *баук, јаук, маук, немѣр, Нѣнад, нѣрад нѣрас(ш), дкрѣк, дсвѣиш, дбад, иаишрл, ирдиѣи, идѣраз, иджѣр, идрѣс(ш), ирдсѣак, искѣи, сѣилѣк, сѣмрѣк, љгѣр, љздах, љзрѣсш, задѣх, чѣиѣкар, гѣсѣр, кдѣкар, кѣвѣр, млѣнар, иушѣкар, идѣишѣр, иѣиѣр, иѣкар, кдѣшѣр, кдѣр, мдсѣр, иѣшѣр, бдѣл, кѣсѣл, иѣшѣл, сндѣшѣј, јаблѣн, Живѣн, љгѣн, кдѣрѣн, иѣшѣн, кдѣшѣн, иѣишѣи, звѣкѣиш, клѣиѣиш, клѣкѣиш, иѣрѣшѣи, иѣишѣрѣб, бѣдѣк, ѣрѣк, мѣишѣјѣк, ирдсѣјѣк, иѣснѣк, сѣцѣк, сѣрѣчѣкѣк, чѣишѣнѣк, (х)лѣдѣнѣк, гѣишѣнѣк, јѣднѣк, лѣснѣк, иѣлѣс, јѣрѣиш, чѣкрѣк, вѣчѣкѣк. Затим: зѣлѣн, зѣлѣна.*

У лок. јд., по Даничићу, знатан број ових именица које значе предмете имају ' акцент на средњем слогу место дужине нпр. *Будѣму, вѣишѣју, амѣару* итд. Од тих Даничићевих примера ове именице у Грузији иду по типу *јдѣнѣк-јдѣнѣка*, па имају законито у лок. јд. ' акцент — као што га имају и у другим падежима: *Земун-Земѣна-Земѣну, мајур-мајѣра-мајѣру, буквѣр-букѣра-букѣру, комѣд-комѣда-комѣду*. Друге остају у овом типу, али у лок. јд. немају ' акцент, већ акцент системе: у *амѣару* (Дан. *амѣару*), у *Бѣдѣму*, у *Вѣбѣсу*, на *вѣишѣју*, у *дѣвѣру* (и љ *дѣвѣру*), на *кѣишѣру* (на *кѣишѣру*), у *мѣсѣцу*, на *мдсѣру*, у *дѣлѣку* (ѣ *дѣлѣку*), у *дѣлѣку*, а *иоглед-иогледа-иогледу* не иде овде нити се може чути у *иогледу*, већ нпр. у *иогледу* тежине и сл., у *идѣсу*, у *ирдиѣи*, у *рѣзѣму*, на *рдѣју*, у *сѣлѣшу* (ѣ *сѣлѣшу*), у *слѣчу*, нпр. у *слѣчу* да не дођем и сл. или у сваком *слѣчу*; у *вѣишѣку* (ѣ *вѣишѣку*), на *дѣмѣку*, у *Жѣлѣку*, на *јѣрѣшу*, ѣ *кдѣку* (Само: Кад је видим на *соѣку*, познајем је ѣ *кдѣку*), на *лѣишѣју*, ѣ *мѣрѣсу*, на *Мѣишѣру*, на *Тѣчѣру*, у *мѣхѣру*, у *мѣвѣру*, у *ирдишѣку*, на *чдѣку*, на *слѣмѣку*, на *иѣсѣшѣру*, на *дѣнѣру*, у *дѣрѣчу*, у *лѣишѣку*; затим на примерима из Грузије: у *кдѣшѣру*, у *иджѣру*, у *сѣилѣку*, у *сѣмрѣку*, на *љгѣру*, ѣ *здѣху*, на *јаблѣну*, у *кдѣрѣну*, у *иѣшѣну*, ѣ *иѣишѣшу*, на *бѣдѣку*, на *сѣцѣку*, на *лѣснѣку*, на *иѣлѣсу* и др.

У ном. мн., као код Даничића, ове именице имају неизмењену акцентацију ако долазе без -ов, -ев: *нѣѣци, бѣдѣци, гѣвѣри, гдѣлѣби, кдѣри, гѣшѣји, гѣсѣри, дѣмѣци, лѣбѣди, лѣишѣри* итд. Међутим, у дужој множини губе дужину са другог слога основе: *гѣвѣрови, гдѣлѣбови, гѣшѣлајѣви, лѣбѣдови, лѣишѣирови; баѣкови, нѣрасѣови, иѣишѣлѣви, јаблѣнови, љгѣнови, иѣишѣребови, кѣрѣјакови (и кѣрѣјаѣци)* итд.

Поред именице *дѣнар* (кдѣмѣд овде не иде) још неке именице могу имати у множини на другом слогу основе (где је у једнини дужина) ' акцент — вероватно под утицајем именица типа II^а (*јдѣнѣк-јдѣнѣка-јдѣнѣци-јдѣнѣка-јдѣнѣцима*): *дѣнѣри-дѣнѣра-дѣнѣрима* (поред *дѣнѣри-дѣнѣра-дѣнѣрима*), затим:

лѣишѣри-лѣишѣра-лѣишѣре-лѣишѣрима
лѣишѣци-лѣишѣка-лѣишѣке-лѣишѣцима
ујѣци-ујѣка-ујѣке-ујѣцима
чѣиѣри-чѣиѣра-чѣиѣре-чѣиѣрима
мѣсѣри-мѣсѣра-мѣсѣре-мѣсѣрима
гѣишѣци-гѣишѣка-гѣишѣцима.

Ови акценатски облици могу се разумети као *колектива*, према множинским: *лејџири-лејџира-лејџирима* итд.

У *ген. мн.* оне именице које имају дужу множину имају овакве акценте: *голубова, гавранова, гушљајева, лабудова, лејџирова, баукова* итд. — као код Даничића. Само ми се чини да су овакви акценатски облици за *колектива*, јер према њима у дат. лок. инстр. имамо: *голубовима, лабудовима, лејџировима* итд. Међутим, прави плурални облици ми се чине: *лејџирови-лејџирова-лејџировима, гдубови-гдубова гдубовима, гавранови-гавранова гаврановима* итд.

Именице са краћом множином задржавају акцентацију јединице: *неђаци-неђака-неђацима, бадњаци-бадњака-бадњацима, вођаци-вођака-вођацима, лејџири-лејџира-лејџирима* итд.

Неке, кад дођу као *колектива*, имају овакву акцентацију (поред оних које смо већ навели): *вођаци-вођака-вођацима, облаци-облака-облацима, обручи-обруча-обручима* (на једној каци), *курјаци-курјака-курјацима* (чопор вукова), *исари-исара-исарима, месеци-месец* (*и месец*)—*месецима, салаш*—*салаша-салашима, лисници-лисника-лисницима* (група стогова лисника), *динари-динара-динарима* итд.

Т^и II⁸⁶: *двѣр-двѣра*. Већина Даничићевих примера потврђује се у Грузи: *бѡкѡр, бусѣн, гдсѡд, грѣбѣн, грѣмѣн, грѣмѣн, ѱавѡ, јасѣн, јѣчмѣн, кѡмѣн, кѣсѣн, крѣмѣн, ѡлѡмѣн, ѡрсѣн, ѡршѣн, рѣмѣн, сѡрѣмѣн, ѡгљѣн, чѡкѡш*, а не иду овде: *гушѣер, ѡвер-ѡвера, јѡвор-јѡвора, мрѡмор-мрѡмора, дбер-дбера, дѡух-дѡуха, сѣвер-сѣвера, сѡдѣжер-сѡдѣжера, ѡсовѡсова, чѡѡр-чѡѡра; дѡшѡк-дѡшѡка* (тумор), *гѡвор-гѡвора, чѣмер-чѣмера*.

У *лок. јд.* Даничић има: *бокѡру, бусѣну, гѡвору, грѣбѣну, камѣну, обѣру, ѡламѣну, ѡрсѣну, ѡгљѣну, чѡѡру*, и мисли „да још која између ових речи тако гласи“. У говору Грузе се уопште не могу чути ови акценатски облици од ових речи нити од других овог акц. типа, већ све имају акцентуацију као у генитиву: *бѡкѡру, бусѣну, гѡвору, грѣбѣну, камѣну, дберу, ѡламѣну, ѡрсѣну, ѡгљѣну* и *чѡѡру*, затим: *грѣмену, ѱавѡволу, ѡверу, јасѣну, ѡрамѣну, ѡршѣну* итд.

У *ген. мн.* све ове именице имају " акценат, као акценат системе: *двѣра, бѡкѡра, бусѣна, грѣбѣна, грѣмѣна, ѱавѡла, ѡвѣра, јасѣна, кѣсѣна, крѣмѣна, ѡламѣна, ѡрамѣна, ѡрсѣна, ѡршѣна* итд. Скоро све ове именице долазе и са дужином множином што Даничић не помиње: *бусѣнова, грѣбѣнова, грѣменова, ѡверова, јасѣнова, камѣнова* (ретко *камѣна*), *крѣменова* итд.

Оно што Даничић нормира овде за множину мислим да су то акценти облика *колектива*: *кѣсѣна, ѱавѡла, двѣра, чѡкѡш*, па додајемо и *грѣна* (: *грѣбени* — справа за чешљање вуне), *бокѡра, грѣмѣна, ѡвѣра, ѡрамѣна, бусѣна*, јер исто тако и у дативу инстр. лок. имамо: *кѣсѣнима, ѱавѡлима, двѣрима, чѡкѡшима, грѣбенима, бѡкѡрима, грѣменима, ѡрамѣнима, бусѣнима*. Које пак имају дужу множину оне као *колектива* имају овакве акценте: *бусѣнова-бусѣновима, грѣменова-грѣмендовима, јасѣнова-јасѣновима, камѣнова-камѣновима, кѣсѣнова-кѣсѣновима, крѣменова-крѣмендовима, ѡрсѣнова-ѡрсѣновима*.

дунђерин, Јеврејин, језичић, крстишић, лисичић, обрашчић, драшчић, иббраишм, иббочим, иббичић, рдшић, свдшић, селанин, сидшић, учшић, хранишић; бубрешић, калуђер, Араин, двдран, кадурин, а не иду ови: добродвор, игуман, Млечанин.

Примери из Груже: кдвчешић, курјучић, кашичић, кундачић, коноичић, кджушичић, сандучић, ирбушичић, ушшичић, ранишић, унушић, идруйчић, чекичић, јасиучић, завешчић, залшичић итд.

У ген. мн. је: иббраишма, бдрјачића, сандучића, ранишића, учшића; Јевреја (и Јевреја), дунђера (и дунђера), Араија (и Араија) итд.

Тий III³⁶ аа: ушшишак-ушшишка. Од Даничићевих примера сви се потврђују: ддврайшак, ддлазак, желудац, завезак, загризак, заушица, назадак, најредак, оришак, ибдмешак, ибдмладак, ибдљубац, ибдсобац, ибдирошак, иррекушац, а не иду овде: језичац, ибдвдањ.

Примери из Груже: ддходак, заклошац, избрежак. залшак, заићак, замршак, заишак, излазак, исечак, износак, коношац, најршишак, ддушак, двршак, дглушак, дгризак, ддсечак, ибдврайшак, ибдследак, ибдлазак, ибдшасак, ибдшасак, ирреградак, иррлеишак, ирдлазак, ирдношак, иргризак, улазак, умешак и др.

У ген. мн. је: ушшишакма, завезакма, заклошакма итд.

Тий III³⁶ бб: бдсишак-бдсишка. Од бројних Даничићевих примера потврђују се ови: гддвошак, ддрашак, дреношак, (и Дреношак), залшак, зарнак (и зарнаци), избришак, избљубак, изданак, кашанац, кленошак, крадљивац, лажљивац, лешивац, магарац, смушљивац, обошак, обронак, огранак, окошак, крашак, дшанац, дшанац, дшанац, Пешрошак (али иешрошак, цеше и пасуљ), ишришак, ибдвшац, ибдмшак, ибдровац (и иокшовац), ибношак, ибдошак, ибдшшак, ибдљивац, смрљивац, сидшарац, сиршљивац, ишровац, ишенак, ишумац, увошак, ударац, ујамак, угарак, церовшак, чаканац; исшвици, ишшвици; и ове код којих је основа зависних падежа уопштена и за ном. јд. и ген. мн.¹⁰¹ везишак, кршишак, кудишак, кушишак, носишак, иррешак, рдшишак, ирршишак, сешешак, ирршишак, ивешак, ушшишак, хвалишак и бдсишак.¹⁰²

У говору Груже неке формације из овог акценатског типа одлазе у друге: нпр. тип Псашак-Псашак, Бушовац-Бушовац; дблшак-дблшка, зашоршак, зашоршак, засенак-засенак; Дубрашак-Дубрашак, Лешовац-Лешовац, мезишак-мезишак, Никшовац-Никшовац и сл. Тако не иду овде ови Даничићеве примери: засишак (и засишак), извешак (и извешак), навишак, надшак, нашшак, назушак (назушак-назушак), налшак, нашшак, ибмошак, ибмошак, Пбшерац, ибшшак, ибшшак, иррешак, ирридшак, ирришак, ирришак, ирришак, сшшшак, дшшшак; вишшшак, зашшшак.

Примери из говора Груже: ирришшак, ирришшак, угаршак, ибдваршак, ибдошак, дблшак, Пбшовац, ушшшак, ушшшак, Церовшак.

¹⁰¹ Решетар тако објашњава облик бдсишак, који и Даничић наводи у AR и за који каже да је „кваран“. Међутим, ова појава је врло распрострањена, конзеквентна и жива у говору Груже.

¹⁰² Дужина редовно долази овде: ирршишак, ирршишакма итд. (в. горе стр. 56, т. 11).

Тшї III⁶⁶ аа: *козѡлац-козѡлца*. Од Дан. примера потврђују се ове: *Градѡча, кошѡлац, свеїѡчац, сїарѡчац*¹⁰⁵, а не иду овде: *Оїѡчац-Оїѡча, маслѡчак-маслѡчка, сокѡлак-сокѡлка, удѡвац-удѡвца*. Затим, у Грузи је *близнѡци* и *близѡнци*, а одговарајући једнински облици: *блїзнак-блїзнѡка* и *близѡнац-близѡнца*, а ген. мн. *блїзнѡкѡ* и *близѡнѡцѡ*.

У ген. мн. има: *кошѡлѡцѡ, свеїѡчѡцѡ* итд.

Тшї III⁶⁶ бб: *їокрѡвац-їокрѡвца*. Даничић има још само *синовац* и мисли да долази и *удовац*. У Грузи се потврђују *їокрѡвац, синѡвац* и *удѡвац*, — само што код све три продире овде у номинатив акценат системе, па се може чути и *їокрѡвац, синѡвац, удѡвац*, али су стабилнији акценатски облици *їокрѡвац, синѡвац* и *удѡвац*. Овде би још ишло и *їосѡлак-їосѡлка*.

У вок. јд. је *сїнѡвче, ѡдѡвче*.

У ген. мн. је *сїнѡвѡцѡ, удѡвѡцѡ* и *їокрѡвѡцѡ*, а што Дан. има *сїнѡвѡцѡ* мислим да су облици *колекиѡва*: *сїнѡвѡцѡ* и *їокрѡвѡцѡ* (без дужине на другом слогу).

Тшї III⁷: *нѡкѡвањ-нѡкѡвња*. Даничић нема других примера. У Грузи је и овај друкчији: *нѡкѡвањ-нѡкѡвња*.

Тшї III⁸: *Арѡнђел-Арѡнђела*. Од Дан. примера потврђују се сви: *нѡлѡнѡнїн, ѡнїзмѡнїор, сѡнѡнїор, алѡјбег*, осим *бѡгѡнїош, Кѡсѡјчић, ѡнїѡнїор* и *їѡдѡчић* — које су непознате у Грузи. Има *їѡбѡлчић*.

Примери из Грузе: *ѡнїѡрник, ѡдѡѡрник, нѡвѡрник, ѡдѡжѡрник, бѡз-бѡжник, бѡзѡмник, дѡхѡвник, ѡбѡвник, нѡвѡљник, грѡмѡвник, Вѡшѡрник, кнѡјжѡвник, кѡмѡрник, ѡдѡслѡник, дрѡнїор, ѡдѡкѡјник, ѡрѡнїѡвник, ѡчѡјник, ѡдѡкѡјник, сїѡнѡвник, ѡубрѡвник, Дубрѡвник, нѡрѡдник, сѡнѡвник* итд.

Тшї III⁹: *нѡрѡдин-нѡрѡдина*. Нити има ова, нити има оваквих других у говору Грузе.

Тшї III⁹⁶: *зѡѡбрањ-зѡѡбрња*. Овде се потврђују ови Дан. примери: *зѡѡбрањ, кѡѡврїѡањ, ѡбрїѡањ, ѡнїѡнїѡбрањ, ѡнїѡнїѡањ*, а не иде *нїрїѡнїѡсак*. Долазе још: *нѡкѡвањ, зѡѡврїѡањ, нїрѡѡврїѡањ, нѡѡврїѡањ*. Ген. мн., као код Дан.: *зѡѡврїѡањѡ, нѡкѡвѡањѡ, нѡѡврїѡањѡ* итд.

Тшї III¹⁰: *нѡмеснїк-нѡмеснїка*. Потврђују се сви Дан. примери: *нѡѡнїснїк, нѡрѡднїк, нѡчѡлнїк, ѡнїрнїчѡр, ѡнїснїѡнїѡк, сѡнїѡнїѡнїѡк, сѡвѡзнїк, сѡѡврнїк*. Овде долазе још: *рѡзѡвѡднїк, рѡснїѡнїк, сѡкрѡнїнїчѡр, кѡчнїчѡр, бѡлнїчѡр, нѡснїлнїк, нѡслѡднїк* и др.

Тшї III¹¹: *нѡѡнїѡнїѡк-нѡѡнїѡнїѡка*. Даничић овде има још само *глѡѡнїчѡр*, које је лексички непознато у Грузи. Овде би дошле ове: *сѡнїѡнїѡнїк, зѡснїѡнїѡнїк, лѡгорнїк, ѡнїѡнїѡнїѡнїк, ѡнїѡнїѡнїѡнїк, кѡљѡнїк, ѡнїѡнїѡнїк* итд.

Тшї III 12 а: *зѡѡврїѡнїѡк-зѡѡврїѡнїѡка*. Од Даничићевих примера ови се потврђују: *бѡзѡнїѡнїк, вїнѡгрѡд, грѡнїчѡр, ѡдѡнїѡнїк, ѡнїрѡнїѡнїк, ѡнїѡнїѡнїк*

¹⁰⁵ Акценат ' се мења на " акценат (в. стр. 20)

друг, иосленик, иди́кожња́к, иди́оча́р, све́штенік, Си́дани́мїр, ша́мвагча́р, хи́ладча́р, а не иду овде ови: бездѣжнїк, бѣзѣмнїк, ко́њаик, на́јамнїк, нѣвѣрнїк.

Примери из Грузе: Љубоми́р, Драгоми́р, Вѣлми́р, Влади́мир, Јѣзди́мир, Чѣдоми́р, Ви́шоми́р, иѣкме́за́р, ка́маши́нїк, о́клои́нїк, и́дзана́нїк, и́дрезнї́к, ко́личнї́к, Ви́шегра́д, вѣ́шире́й, вѣ́шигу́з, иѣ́рире́й, су́наркре́й, Та́шоми́р, ру́жичња́к, ме́сечнї́к, Будими́р, Бѣжидча́р, и́дани́шек, свѣ́рбигу́з, ја́нїгча́р, и́оли́гча́р, бубрежња́к, ко́йи́нїк, гѣди́нїк, Ко́шчи́нїк, крѣ́пичња́к, кѣ́йи́нїк, мрѣ́виња́к, на́йри́нїк, у́леи́нїк, за́уши́нїк, до́врати́нїк, и́сиоснї́к, Ко́шленї́к, ко́шлења́к, Ме́дведнї́к, не́среи́нїк, са́мри́нїк, у́резнї́к, за́ручнї́к, кѣ́йи́нїк.

Ти́и III 12 б: Ба́бакај-Ба́бакаја. Једини пример Даничи́ѣв, не-познат у Грузи. Других нисам нашао.

Ти́и III 13 а: вѣ́ренїк-вѣ́ренїка. Ве́ћина Дан. примера се потврђује: вѣ́дои́лаѣ, дѣ́гажа́ј, дѣ́говѣ́р, за́бораѣ, за́вичја́ј, за́логја́ј, за́машја́ј, за́мени́к, за́моли́си, и́мења́к, ја́буча́р, ја́годња́к, ле́сиоиа́д, ма́наси́иѣ, му́чења́к, на́дничча́р, на́раши́јај, дѣ́вичја́ј, дѣ́роши́јај, и́дрожа́ј, и́дмашја́ј, и́дири́чча́р, Ра́дован, ру́койис, ру́коса́д, на́говѣ́р, ра́зговѣ́р, дѣ́говѣ́р, у́говѣ́р, а не иду овде: Бѣ́голу́б, вѣ́селнї́к, вѣ́и́рења́к, Љубоми́р, о́кли́ши, и́дзана́нїк, Ра́доми́р, Ца́ригра́д.

Примери из Грузе: ко́ломаз, — и́анађу́р, и́риговѣ́р, у́говѣ́р, уѣ́нїја́ј, кѣ́шевнї́к, за́вѣжља́ј, Не́гован, ра́скора́к, ру́ковѣ́и, и́дкѣ́иис, су́новра́иш, ле́иора́си, со́лошук, у́рнебѣс, вѣ́рои́уѣ, за́бораѣ, на́мешї́јај, о́крија́ј, и́дложја́ј, и́двраща́ј, ра́сїегља́ј, у́здисја́ј, на́вїна́р (и на́вїна́р), дѣ́мичча́р, За́јеча́р, Ми́лован, и́раведнї́к, ра́онї́к, у́ченї́к; на́оча́ри, ко́ловра́иш, сла́ужбени́к, ко́њани́к.

У лок. јд. немају Даничи́ѣве акценте ове: догађа́ју, обичја́ју, и́орожа́ју, нити у сложеним са гѣ́вѣр (у Грузи гѣ́вор); договѣ́ру, наговѣ́ру, разговѣ́ру па и уговѣ́ру, одговѣ́ру, и́реговѣ́ру, изговѣ́ру итд. како нормира Даничи́ѣ, већ само: дѣ́гажа́ју, дѣ́вичја́ју, и́дрожа́ју; дѣ́говѣ́ру, на́говѣ́ру, ра́зговѣ́ру, у́говѣ́ру, дѣ́говѣ́ру, и́реговѣ́ру, и́зговѣ́ру итд.

Ти́и III 13 б: бля́гослѣ́в-бля́гослова. Даничи́ѣ има овде још само вїнобо́ј које нема у Грузи. Овде би ишао: Ра́доса́в-Ра́досава.

Ти́и III 14 а: болѣ́снїк-болѣ́снїка. Скоро сви Даничи́ѣви примери се потврђују: адѣ́кѣи́ш, ба́рѣкѣи́ча́р, баши́чѣван, болѣ́снїк, ва́ренїк, вѣ́лїкѣи́ш, вѣ́селња́к, гво́здења́к, ге́не́ра́л, гла́дѣи́ш, говѣ́да́р, гу́рбѣи́ш, де́сеи́ча́р, до́бѣи́ча́р, ѣ́вдла́н, за́йуши́ч, изѣ́и́рач, јоргѣ́ван, ка́мења́р, ка́мења́р, ка́иѣи́шан ко́кѣи́ча́р, ко́либа́иш, ко́њуша́р, ма́гїси́раи́ш, ме́дења́к, о́гѣи́ч, и́огла́вча́р, и́ричани́к, и́ричѣ́снїк, сре́брња́к, и́оидли́к, у́и́ре́нїк, це́рѣвї́к, црѣ́внда́ѣ, црѣ́вња́к, че́иѣ́и́ш; и́еленгї́ри, а не иду овде: зѣ́мѣвнї́к, не́мѣннї́к, су́ѣнїк, у́реднї́к.

Примери из Грузе: ади́ча́р, бога́и́ш, буда́лаи́ш, зе́ленї́ш, ку́ѣра́иш, и́ири́кѣи́ш, ва́ндрѣ́кѣи́ш, кубї́кѣи́ш, шѣ́сиѣ́раи́ш, ка́вѣ́рмаи́ш, кубу́раи́ш, ко́чија́иш, и́ме́лаи́ш, о́че́наи́ш, ро́бија́иш, ша́мбура́иш, ша́лїгѣи́ш; ко́нди́ља́к,

Преношење акцената на предлоге сасвим је ограничено у говору Грузе: само у јако *адвербиализованим* везама предлога с падежом налазимо пренесен акценат на предлог.

Поред овог општег ограничења треба напоменути и следећа: преношење акцената на предлог среће се код *једнословних* основа, и то именица које значе *предмет*.

Поред већ наведених примера горе код *једнословних* именица наводимо овде примере који се могу најчешће срести, а који су *адверби* (срасли или не, или су предлози који долазе са генитивом: *уџис*, *уџлас*, *наџлас*, *уџкрај уџиша*, *идред уџиша*, *садна њиве*, *уџврх куће*, *идкрај реке*, *идиуџи грма*, *забога*, *уџвек*, *у дан*, *за дана*, *на јаз*, *у мрак*, *у ред*, *на саш*, *у снег*, *за реи* итд.

Код *једнословних* именица типа *двор-двора*, акценат се не преноси у акуз. јд.: *на двор*, *у Беч*, *ид бреси*, *у гај*, *на маљ*, *ид скуш*, *на сјд*, *у џак*, *у шџаг*, *у џећ* итд.

Код именица типа *крај-краја* нашао сам само ове примере пренесеног акцената на предлог: *идбогу*, *забога*, *ддбога*, *убога* и сл. (све прилози), *наброј*, *у гостие*, *идд крџе*, *уџкрај*, *наџкрај*, *идџкрај* (предлози), *у лџе*, *идд нџс*, *у рај*, *за рџг*, *у рџд*, *у шџр*.

Код именица типа *рџк-рџка* нисам могао наћи примера, осим *на длан*, *у џлач*, *у клџн*, поред редовног *на длан*, *у џлач*, *у клџн*.

Код именица типа *неџак-неџака* забележио сам ове примере само: *у салџш*, *у џојас* (рвати се), *за џојас*, *идд џојас* (ставити нпр. руке), *у корџк* (ићи), *на доџи* (урадити површно); *на канџар*, *на облџк* (пада киша), *у воџњаџк*, *у воџњаџку*, *за динџр* (само у игри: Водим бабу ка пазар да је продам *за динџр*), *у амџар* и *наџскаџи* (попити чашу).

У акц. типу *дџвер-дџвера* нашао сам само *на џавола* и *на камџн* (по ред *на камџн*), *у камџн* (удари плуг).

3. Именице средњег рода

А. Основа им се не џродуџује

Тџи I: *днџ-днџ*. Даничић има три *једнословне* именице *днџ*, *злџ* и *сџџклџ* (*склџ*, *џклџ*), од којих се у Грузи потврђују прве две, а трећа је у овом облику непозната, већ само *сџџџкло-сџџџкла* или *сџџџклеџа*. Овде иде и *шлџ-шлџ*.

Ове именице задржавају акценат у промени: *днџ-днџ-днџ-днџм*; *днџ-данџ (днџ)-днџма*; *злџ-злџ-злџм*; *злџ-зџлџ (Дан. зџлџ)-злџма*; *шлџ-шлџ-шлџ-шлџм*, *шлџ-шлџ-шлџма*.

Именица *сџџџкло*, која иде доле под II³ и под Б. I³, има ове акценте: *сџџџкло-сџџџкла-сџџџклу-сџџџклом* (у смислу заједничке и градивне именице), *сџџџкла-сџџџклџ-сџџџклима* (у смислу градивне именице), *сџџџкла-сџџџклџ (сџџџклџ)-сџџџклима (сџџџклима)* — у смислу заједничке именице. Са продужавањем основе значи заједничку именицу и има ове

За ген. мн. Даничић је за измену акцента дао три обрасца а) *вра-ишālā*, б) *ијсā mā* и в) *бр̄вānā*, па је затим навео именице са два сугласника на крају основе, а то су оне на *-но -ло* и *-це* које смо горе навели, па је додао „на који год од ова три начина мењају акценат у овом пад., али за неке не знам на који, а неке су у множини и не говоре“. Све те именице у Грузи — као што смо их горе навели све — имају неизмењен акценат у множини па и у ген. мн. — кад су у правој множини: *бр̄вnā*, *ијсā mā*, *влākānā*, *вр̄слā*, *гр̄б̄ишlā*, *гумnā*, *д̄ебlā*, *зād nā*, *клāишnā*, *л̄гlā* итд. Оне по Даничићевим горе датим обрасцима не могу имати: нпр. *влākānā*, *бр̄вnāцā*, *жујāцā*, *звонāцā*, *рунāцā*, *сенāцā* и сл. *ијсā mā*, *бр̄вānā*, *влākānā*, *гумānā*, *бр̄енāцā*, *жујāцā* и сл. већ у Грузи могу имати само ' акценат — кад је значење множине (као горе) или '' акценат — кад су *колективна*: нпр. *бр̄вnā* и *бр̄вānā*, *ијсā mā* и *ијсā mā*, *жујāцā* (*жујāцā*) и *жујāцā* итд.

Дакле, ове именице имају у множини ' акценат као акценат системе: *бр̄вна-бр̄вnā* (*бр̄вānā*)-*бр̄вnима*, *бр̄енца-бр̄енāцā-бр̄енцима*, *словца-словāцā-словцима* итд., а кад дођу као колектива, имају силазни акценат: *бр̄вна-бр̄вānā-бр̄вnима*, *бр̄енца-бр̄енāцā-бр̄енцима* итд.

Тиш II²: *сēно-сēна*. Готово сви Дан. примери овде се потврђују: *злāишo*, *мēсо*, *мл̄иво*, *ијво*, *сēно*, *сiйāдо*, *сунце*, *иш̄ело*, *иш̄сiшо*, *цāрсiшво*; затим збирне именице: *биље*, *б̄орје*, *бр̄еише*, *бусје*, *влāше*, *гр̄ане*, *гр̄б̄жје*, *др̄вље*, *д̄убље*, *зв̄ерје*, *з̄еље*, *зр̄ње*, *иње*, *клāсје*, *к̄оље*, *лиш̄е*, *л̄озје*, *осје*, *ӣерје*, *ӣр̄ош̄е*, *ӣр̄уше*, *р̄обље*, *са̄ше*, *с̄уше*, *ӣр̄ње*, *ӣр̄сје*, *ӣр̄уње*, *уље*, *умље*, *иш̄иље*, *иш̄iвље*; *гр̄б̄жје*; Овде долази *иш̄е*, *ӣлāише*, *м̄оре*, *гр̄обље*, *р̄убље*.

Именица *цāрсiшво*, само, у ген. мн. прима неп -а и има акценат непромењен: *цāрсiшvāvā*, а Даничићев облик *с̄унāцā* у Грузи гласи *с̄унcā*.

Све остале ове именице, уколико имају облике множине, задржавају неизмењен акценат: *ијва-ијvā-ијvима*, *сiйāда-сiйādā-сiйāдима*, *иш̄елā-иш̄елiма*, *иш̄сiша-иш̄сiшi-иш̄сiшима* итд.

Именице *сēно*, *мēсо* и *гв̄б̄жје* имају семантичке акценте у множини: кад се употребе у смислу градивних именица имају једне акценте, акценат системе ^ акценат: *сēна-сēnā-сēнима*, *мēса-мēсā-мēсима*, *гв̄б̄жја-гв̄б̄жjā-гв̄б̄жjима*, а акценатски облици *сēна-сēnā-сēнима* су *колективна*, *мēса-мēсā-мēсима*, нпр. *д̄ебелā мēса* и *гв̄б̄жја-гв̄б̄жjā-гв̄б̄жjима* (справа за ловљење лисица, јазаваца, мишева итд.) су *илурална шанишум*. У називу, пак, *иш̄икā гв̄б̄жја* долази плурални акценат системе.

Тиш II³: *ӣдро-ӣера*. Све именице овог типа прелазе у говору Грузе у следећи акценатски тип, јер се у двосложним речима, ако други слог није дуг, у овом говору мења ' на '' акценат: *б̄дро*, *в̄сло*, *д̄дро*, *ж̄сн-сiшво*, *в̄дро*, *ј̄дро*, *к̄д̄ље*, *к̄рсiша*, *л̄ишо*, *л̄удсiшво*, *м̄н̄иш̄ишво*, *д̄кно*, *д̄кце*, *ӣдро*, *ӣл̄ше*, *р̄дро*, *с̄дло*, *с̄ло*, *сiйāкло*, *с̄рд̄сiшво*, *ч̄ло*, *ч̄но*, *ч̄сно*. И из претходног типа *сiй̄иље*.

У множини Даничић има промену ' на '' акценат код ових именица: *с̄ла-с̄лiма*, *ӣра-ӣрiма*, *б̄дра-б̄дрiма*, *р̄бра-р̄брiма*, *с̄дла-с̄длiма*, *сiй̄гна-сiй̄гнiма*. У Грузи све имају овакве акценте овде.

У ген. мн. у Гружи оне које не умећу а имају $\hat{}$ акценат: *йѣрā, сѣлā, йлѣћā, крсиā, сиāклā, лѣйā, чѣлā, чѣснā, јѣдрā*, а оне које умећу а имају $\hat{\hat{}}$ акценат: *бѣдāрā, рѣбāрā, сѣдāлā, вѣсāлā, дѣбāрā, кдиāлā, сиāдкāлā, људсиāвā, мндшйāвā, срѣдсиāвā, вѣдāрā, јѣдāрā, дкāнā, чѣсāнā*.

Неке од ових последњих долазе и као *колективна*, и тад имају друкчије акценте: *бѣдāрā-бѣдрима, рѣбāрā-рѣбрима, сѣдāлā-сѣдлима, вѣсāлā-вѣслима, добāрā-ддбрима, сиāкāлā-сиāдклима, срѣдсиāвā-срѣдсиивима, јѣдāрā-јѣдрима*, Даничић је ове акценте у ген. мн. нормирао као множинске.

Тий II⁴: *ѡко-ѡка*. Сви Даничићеви примери овде се потврђују: *бйло, блāйло, брāшно, вѡће, врѣло (и врѣло), жвāло, јāйло, кѡло, љико, мѣсйло, ѡко, йлуйло, йѡље, йрѡсо, йуйло, рāло, сало, сиийло, Скойље, срце, чѣдо, шило, брашсииво, кмеишсииво; брѡ, грло, дело, зрно, јело, коло, леиш, слово, чудо, јуйро, недра, йуце; дрво, жишй, звоно, масло, клуйко*, а не иду овде: *мѡре, ушће, сиāдо*.

Акценат ових именица у Гружи је једноставан — у једнини остаје неизмењен (као код Даничића).

У ген. мн., као код Даничића, ове именице: а) међају $\hat{\hat{}}$ на $\hat{}$ акценат ако не умећу а: *билā, блāйā, брāшнā, вѡћā, врѣлā, жвāлā, јāйā, кѡлā, љикā, мѣсйā, ѡкā, йлуйā, йѡлā, йрѡсā, йуйā, рāлā, рилā, рувā, сāлā, сиийā, срцā, чѣдā, шйлā; брāшсиивā, кмеишсиивā; брѡдā, грлā, дѣлā, зрнā, јѣлā, кѡлā, лѣйā, слѡвā, чѡдā, йуцā; жишйā, звѡнā, мāsлā*, а само *дрва*; б) остаје акценат неизмењен ако умећу а: *срѡцā, брāшсиивā, јуйшāрā, недāрā, йуйшāцā, клубāкā*.

Ове именице у множини имају у Гружи $\hat{\hat{}}$ акценат: *бйла-бйлима, блāйшā-блāйшима, брāшина-брāшинима, врѣла-врѣлима* итд., па и оне које Дан. бележи са $\hat{}$ акценатом: *брѡдā-брѡдима (mons i recten textorum), жишйā-жишйима, звѡна-звѡнима* — само *дрва-дрвā-дрвима*, остаје као код Даничића. Како треба сад разумети Даничићеве облике са $\hat{}$ акценатом? Ја мислим да је ту Даничић бележио акценте *колектива*, јер у Гружи има поред *дрва*¹⁰⁹-*дрвā-дрвима* (као код Даничића), и ови (опет оне које је бележио Даничић): *брѡдā-брѡдима (монс), йѡлā-йѡлā-йѡлѡлима, звѡна-звѡнā-звѡнима, жишйā-жишйā-жишйима* — само што се у Гружи $\hat{}$ акценат чује као $\hat{\hat{}}$ (што је и у неким другим категоријама), дакле: *брѡдā-брѡдā-брѡдима, йѡлā-йѡлā-йѡлѡлима, жишйā-жишйā-жишйима*. Но свакако ови су акценатски облици *колективна*.¹¹⁰

И Даничићеви акц. облици *мāsāлā* (у Гружи *мāsлā*), *клубāкā* (у Гружи *глубāкā*) мислим да су *колектива*, јер у Гружи може бити исто тако акц. облика *колектива*: *јѣлā, зрнā, чѡдā, кѡлā* (: *кѡло*), *рувā*, па и *јѣлима, зрнима, рувима* итд.

Тий III¹: *крāљевсииво-крāљевсиива*. Од Дан. примера потврђују се: *крāљевсииво, йрѡрошйиво, йучансииво, йувало, нāвече*, а не иду овде: *зāчѣље, нāлйчје, нāрѡчје, йрйчѣшће, рāsѣље, рāsкѡшје, рāsкршће*, већ иду доле под III¹

¹⁰⁹ Исп. Где ти је отац? — Отишо љ дрва... чује се редовно у Гружи.

¹¹⁰ Акценат у ном.-акуз. *брѡдā, жишйā, йѡлā* може бити кановачки акценат.

Овде долазе примери из Грузе: *и́рѣчало, га́шало, бубало, давало, вре́бало, цу́нало, зе́вало, ку́нало, ње́лало, дре́мало, са́њало* и др.

Акцент остаје неизмењен.

Тиј III²: *здрáвљице-здрáвљица*. Од Даничићевих примера овде се потврђују: *здрáвљице, Ужшце, Бурђево, Баково, Ваљево*, а не иду овде: *забрѣжје, Краљево*.

У Грузи постоји врло жива формација кад се од збирних именица образују деминутиви са *-ице*: нпр. *грањшце, грбљшце, ируњшце, шрњшце, ињшце, цвѣћшце, ирбићшце, жбуњшце, илаићшце, зѣшце, кољшце* итд.

Тиј III³: *кдлено-кдлена*. Од Дан. примера ови се овде потврђују: *варзило, кандило, Гдражде, Прокуйље; гдѣвѣда, жѣлѣзо, идѣсмо, кдлено, кдѣиши, кдриши; бѣлило, бѣснило, враишило, грдило, гудало (и гудало), жѣушило, клѣјало, лудило, маѣшило, мрѣвило, дгњило, иѣрило, идјило, свѣишило, сдѣило, сѣидјало, сѣушило, шдвнило, шдчило, љѣдило, чѣкѣшало, кдришце, шдѣиши, а не иду овде: Гусиње, Кдбиљем Требиње, Цѣишње, бѣс-иѣше, бѣсѣње, идѣрѣше, идѣграше, идѣкуше, идѣсѣше, идѣишје, идѣшѣиље, ир-леше, рѣсѣиѣше, лѣгало, лдгало, богдѣиштво, момѣиштво, наслѣдѣиштво, убѣиштво, човѣиштво, блѣиштво (и блѣиштво погр.), гдѣиштво, грдѣиштво, двдрѣиштво, лдѣиштво, људиштво, (погрд.), дгњиштво, сѣдиштво, љиштво, сѣиштво.*

У ген. мн. као код Даничића, акцент се мења ' на `: *кдленѣ, варзила, кандила, гдѣвѣда* (и чешће *гдѣвѣди*), *кдѣишиѣ, кдришиѣ, бѣлиѣ, враишиѣ, гудѣла* итд., а кад примају *а*, имају неизмењен акцент: *идѣсамѣ, кдришиѣѣ* итд.

Тиј III⁴: *длово-длова*. Потврђују се овде ови Даничићеве примери: *Дунаво, длово, крѣшево, дцило, бѣћкало, вѣшала, вѣдело, лѣзила, мѣрило, ирѣвило, сѣдало, сѣиштво, шѣуцало, цѣшало, дѣсѣиштво, јѣзеро*, а не иду овде: *војѣдѣиштво, сѣжѣиштво, сѣсѣдѣиштво, шдѣиштво; вимѣшце, грлѣшце, срѣишце, сунѣшце, шѣмѣшце, вреѣшце, грѣшце.*

Акцент остаје неизмењен.

Именица *јѣзеро* у Грузи има у множини акцент системе: *јѣзера-јѣзѣра-јѣзерима*, а акц. облици *јѣзѣра-јѣзѣра-јѣзѣрима*, представљају облике *колеѣиштва*. Даничић има топоним *Јѣзѣра* (и Решетар потврђује местом *Јѣзѣра* код Јајца) — *Јѣзѣра-Јѣзѣрима*.

Тиј III⁵: *вѣсѣље-вѣсѣља*. Од Даничићевих примера ови се потврђују: *лежѣје; одѣло, оѣло, иорѣкло, иосѣло, расѣло, бѣѣље, вѣсѣље, држѣље, убиѣше, имѣње, ирегнѣше, ироѣше, иошѣше, сванѣше, сѣворѣше; вреѣшце; колиѣца, иољѣце; ѣѣвољѣштво, злѣиштво, јѣдѣиштво, вѣзѣиштво, враѣиштво, дѣвѣиштво, лѣѣиштво, моѣиштво, иѣѣиштво, иѣѣиштво, иѣѣиштво, сѣѣиштво, убѣиштво, ѣѣиштво, а не иду овде *јѣсѣиштво-јѣсѣиштва, сѣѣиштво-сѣѣиштва*, које у множини имају *јѣсѣиштва-јѣсѣишѣѣ-јѣсѣишѣѣма*, а *јѣсѣиштва-јѣсѣишѣѣ-јѣсѣишѣѣма*, као и *сѣѣиштва-сѣѣишѣѣ-сѣѣишѣѣма* јесу облици *колеѣиштва*, а множински облици су *сѣѣиштва-сѣѣишѣѣ-сѣѣишѣѣма*. Тако исто овде не иде *идѣресло-идѣресла*, већ горе под III³.*

У ген. мн. је *ѵр̄емалѣѣ̄*.

Тип IV³: *брашн̄чево-брашн̄чева*. Овде се потврђују Дан. примери *Драгачево* и други ове формације: нпр. *Конарево* и сл., а не иду овде *безакѣње-безакѣња*.

Тип IV⁴: *оглѣдало-оглѣдала*. Од Дан. примера овде се потврђују: *дружсг̄чало, зелѣнило, мошдвило, ншиидвило, оглѣдало, ѵлавѣишило, румѣнило, сшардсвайсшво, Бешѣново*, а не иду овде: *криждѣѵѣ, новдѣрѣ, ѵр̄емалѣѣ, ѵрекдрѣѣ, среддѣишѣ, ѵочивало, ѵрегѣбало, незнабѣишво, нечовѣишво, сиромашшво, зѣмовишѣ, кѣшарѣишѣ, Невѣсѣѣ, Кѣлишѣ, Нѣсшѣѣ (исп. Пусшѣѣѣ)*. Овде долази: *шарѣнило, црвѣнило, чекѣшало, шушкѣшало, ѵцукѣшало, ѵказало, блѣбѣшало* и др.

Тип IV⁵: *ѵријашѣлсшво-ѵријашѣлсшва*. Сви Дан. примери и овде се потврђују: *досшѣјансшво, добрѣчѣнсшво, задовѣлсшво, кѣшѣјансшво, богѣмѣлсшво, ѵглаварсшво, ѵосшѣјансшво, ѵријашѣлсшво, невалѣлсшво; издахнуѣ, неумѣѣ, ѵколѣѣ, рукодаѣ, ускрснуѣ*.

Тип IV⁶: *сведѣчансшво-сведѣчансшва*.¹¹³ Потврђују се овде: *величансшво, владѣчансшво, ошчачсшво* (Дан. *ошчачансшво*), *сведѣчансшво, човѣчансшво*, а не иду овде: *врашѣбца* и *човѣчѣишѣ*.

У ген. мн. је *сведѣчансшѣѣ̄, величансшѣѣ̄*,

Тип IV⁷: *рѣзбојѣишѣ-рѣзбојѣишѣа*. Оба Даничиѣва примера се потврђују: *рѣзбојѣишѣ* и *шѣшѣлѣишѣ*. Овде још долазе: *ручѣковѣишѣ, рѣдилѣишѣ, скакалѣишѣ, куѣјалѣишѣ, вѣшарѣишѣ, ѵрѣсшѣанѣишѣ, мрѣсшѣилѣишѣ, лѣчилѣишѣ* и др.

Тип IV⁸: *руднѣчѣишѣ-руднѣчѣишѣа*. Даничиѣ има само овај пример, који се потврђује у Грузи.

Тип IV⁹: *ѵгралѣишѣ-ѵгралѣишѣа*. Потврђују се ови Дан. примери овде: *ѵгралѣишѣ, качарѣишѣ, бѣсшѣанѣишѣ, кѣнојѣишѣ, куѣѵсшѣишѣ, рвалѣишѣ, сѣкирѣишѣ, ѵр̄фкалѣишѣ, ѵшѣнѣчѣишѣ, вѣримѣсо*, а не иду овде ови: *зѣрукѣѣѣ, ѵдѣѵшѣрѣѣ, калуѣѣрѣсшво, ѵобрајѣишѣсшво, укуѣансшво, ѵрѣсшѣанѣишѣ, рѣзбојѣишѣ, ѵвесѣмѣѣ, корѣишѣишѣѣ*.

Тип IV¹⁰: *мѣшѣрѣишѣсшво-мѣшѣрѣишѣсшва*. Потврђују се овде: *вѣјѣлѣишѣ, грѣѣѣѣишѣ, мѣковѣишѣ, ѵѣвалѣишѣ*, а не иде овде: *мѣшѣрѣишѣсшво*.

Тип IV¹¹: *незѣкѣнсшво-незѣкѣнсшва*. Ова реч је непозната у Грузи. Овде би ишле глаг. именице типа: *завѣјѣѣѣ, ѵѣѣѣѣѣ, залѣѣѣѣѣ, ѵѣлѣѣѣѣѣ, убѣѣѣѣѣ, ѵѣѣѣѣѣѣ, ѵѣѣѣѣѣѣѣ* итд. од многих учесталих глагола.

Тип IV¹²: *ѣблѣжѣѣ-ѣблѣжѣѣа* (у Грузи *ѣблѣжѣѣ*). Од Дан. примера овде се потврђују: *воддѣрѣшѣѣ, главдѣбѣѣ, Гордѣѣѣѣ* (Дан. *гардѣѣѣѣ*), *дѣвѣсѣѣѣ, јѣѣѣѣѣѣѣ, јалдѣѣѣѣѣ, карѣѣѣѣѣ, милдѣсрѣѣѣ (и милѣсрѣѣѣѣѣ), ѵрекѣѣѣѣѣ, ѵшрандѣѣѣѣѣ* (Дан. *шрандѣѣѣѣѣѣѣ*), *грѣбѣнѣишѣѣ, данѣѣѣѣѣѣѣ*, а не

¹¹³ У Грузи *сведѣчансшво* (в. стр. 20), или се чује и са акцентом *сведѣчансшво* итд. (в. горе напомену на стр. 167).

иду овде: *дбелѣжје, ѝзобѣлѣ, ѝддунѣлѣ, ѝдморѣлѣ, ѝрѣскозѣрје; сѣаре-шѣнсѣво, шѣрдоглавсѣво, вѣшарѣшѣ, дѣванѣшѣ, мѣдарѣшѣ, шѣшѣрѣшѣ*. Овде иде и: *карѣлѣ*.

Именица *гребѣнѣшѣ* има у плуралу *гребѣнѣшѣа-гребѣнѣшѣа-гребѣнѣшѣина* што је акценат системе, као што је *јѣвѣнѣлѣа-јѣвѣнѣлѣа-јѣвѣнѣлѣима*. Међутим, ова именица радије долази као *колѣкѣшѣа*, кад значи справу за гребенање: *гребѣнѣшѣа-гребѣнѣшѣа-гребѣнѣшѣима*. (Исп. горе код именица м. р. под П^б *дѣвѣр-дѣвѣра*: плур. *гребѣнѣ-гребѣнѣа-гребѣнѣима* (*гребѣновѣ-гребѣнѣа-гребѣновѣма*) и *колѣкѣтив гребѣнѣа-гребѣнѣа-гребѣнѣма*).

Остали примери петосложних именица потврђују се у Грузи: *јѣвѣнѣлѣ; крѣвојролѣѣ, нѣјрѣјѣшѣлѣсѣво; водѣнѣчѣшѣ, лубѣнѣчѣшѣ*, а друкчији акценат имају *мојѣовѣбѣ* (Дан. *мојѣовѣоѣ*) *ѣрѣоблѣчѣло* (Дан. *ѣрѣоблѣчѣло*), *мѣнасѣѣрѣшѣ* (Дан. *манѣсѣѣрѣшѣ*), *ѣдѣнаѣурѣшѣ* (Дан. *ѣанѣѣурѣшѣ*).

Б. Основа им се ѣродужује

Тѣи I¹: *врѣме-врѣмена и дѣше-дѣшѣа*.

Даничѣѣ у првом подтипу има само јѣдну именицу с оснѣвом на -ен, и она има акценат: *врѣме-врѣмена, врѣмѣна-врѣмѣнѣа-врѣмѣнѣма*. Тако је и у говору Грузѣ.

У другом подтипу именица на -ѣш од Даничѣѣвих примера ови се потврђују: *дѣше-дѣшѣа*, затим и ове: *јѣне, клѣсе, свѣнѣ*, овако мењају акценат у зависним падежѣма — као код Даничѣѣа.

За следећу групу именица на -ѣш Даничѣѣ се двоуми да ли је нпр. *брѣвѣ-брѣвѣшѣа* или *брѣвѣ-брѣвѣшѣа*, па се опредељује за ово последње¹¹⁴, међутим, у Грузи те именице имају неизмењен акценат ако значе предмет, а ' акценат ако значе младунѣ: *брѣвѣ-брѣвѣшѣа, брѣнѣ-брѣнѣшѣа, врѣнѣ-врѣнѣшѣа, гѣнѣ-гѣнѣшѣа, звѣнѣ-звѣнѣшѣа, кѣмѣ-кѣмѣшѣа, Нѣмѣ-Нѣмѣшѣа, ѣблѣ-ѣблѣшѣа, срѣнѣ-срѣнѣшѣа, ѣанѣ-ѣанѣшѣа, ѣжѣ-ѣжѣшѣа, јѣје-јѣјѣшѣа, јѣне-јѣнѣшѣа, ѣврѣ-ѣврѣшѣа (и ѣврѣшѣа)*.

Овде не иду ови Даничѣѣви примери, већ долазе под I⁴ тип: *јѣгѣ-јѣгѣшѣа* (код Даничѣѣа *јѣгѣ-јѣгѣшѣа*)¹¹⁵: *зѣре-зѣрѣшѣа, ѣсе-ѣсѣшѣа, ѣдше-ѣдшѣшѣа, дѣрлѣ-дѣрлѣшѣа, ѣдѣ-ѣдѣшѣа, змѣчѣ-змѣчѣшѣа, кѣрѣ-кѣрѣшѣа*.

Најѣмена. Овако како је и Даничѣѣ помислио, али се није за то определио, двѣсложне именице на -ѣш треба раздѣлити у два акц. подтипа *дѣше-дѣшѣа* и *брѣнѣ-брѣнѣшѣа*, па би са именицом на -ен-врѣме-врѣмена било три подтипа место два: а) *врѣме-врѣмена* б) *дѣше-дѣшѣа* в) *брѣнѣ-брѣнѣшѣа*. Разлог за акценатски облик *брѣнѣшѣа* је исти као и за *брѣнѣ*, а наѣме дужина корѣновог слога дошла је после испадања полугласника у следећем слогу.

¹¹⁴ А Решѣтар наводи ту да је Даничѣѣ у Рѣчнику ЈАЗУ бележио *бѣчѣ — бѣчѣшѣа, брѣвѣ — брѣвѣшѣа, брѣнѣ — брѣнѣшѣа*.

¹¹⁵ У говору Грузѣ све двѣсложне именице ср. р. на -ѣш које значе младунѣ имају у зависним падежѣма ' акценат: *јѣгѣ — јѣгѣшѣа, ѣилѣ — ѣилѣшѣа, ѣрѣсе — ѣрѣсѣшѣа, жѣдрѣбе — жѣдрѣбѣшѣа, ѣшлѣ — ѣшлѣшѣа* итд. Дан. има редѣвно ' акценат у свѣм зависним падежѣма.

Примери из говора Груже: *ђуле-ђулеџа*, а затим *дрџце-дрџцеџа*, *јајце-јајцеџа*, *жујце-жујцеџа*, *џерце-џерцеџа*, *словце-словцеџа*, *лонче-лончеџа*, *коче-кочеџа*, *сџлце-сџлцеџа*, *дџлце-дџлцеџа*, *сџнце-сџнцеџа*, *зрнце-зрнцеџа*, *месце-месцеџа*, *џивце-џивцеџа*, *црџеце-црџецеџа*, *леђца*, *рунце-рунцеџа*, *винце-винцеџа*, *увце-увцеџа*, *сџлце-сџлцеџа*; *главча-главчеџа*, *кџнче-кџнчеџа*, *лџнче-лџнчеџа*, *сџбче-сџбчеџа* и др.

У вок. јд. само, именице овог типа мењају акценат на $\hat{\text{}}$ — као код Даничића: *дџџе*, а у особитим случајевима персофиницирања и називања људи именом животиње могле би имати вокатив и ове: *јџне*, *кџусе*, *сџнче*, *брџвче* (што стоји и према *брџвац*, *брџвак*), *кџмче*, *Нџмче* (и према *Нџмац*), *џџане*, *џџерце*, *сџлце* и др.

Тип I²: *чџвче-чџвчеџа*. Од Дан. примера овде се потврђују *чџвче*, *џлџвче*, *мџлче*, *блџзне*; *жџдрџбе*, *џрџсе*, а не иду овде: *бџџче-бџџчеџа*, *дџџзе-дџџзеџа*, *џџше-џџшеџа* и *дрџце-дрџцеџа*.

Једне од именица овог типа задржавају акценат у промени — као код Даничића: *чџвче*, *џлџвче*, *мџлче* и *блџзне-блџзнеџа* (код Дан. *блџзнеџа*). Затим примери из говора Груже: *сџџџче*, *сџџче*, *Јџлче*, *Дџрче* и сл.

Друге мењају акценат, али не као код Даничића на $\hat{\text{}}$ акценат, већ на $\acute{\text{}}$ акценат: *жџдрџбе-жџдрџбеџа*, *џрџсе-џрџсеџа*, како је и код именица два следећа типа — ако значе младунче а не предмет.

Именице *џџџло* — кад је у овој промени — има ове акценте у множини: *џџџеса-џџџеса-џџџесима* — као код Даничића, а што су акценти *колекџиџа*.

Тип I³: *џџџе¹¹⁶-џџџеџа*. Од Дан. примера овде не иде само *ђуле-ђулеџа*.

У једнини — као код Дан. — код свих ових именица остаје $\acute{\text{}}$ акценат: *џџџеџа*, *кџџчеџа*, *мџмчеџа*, *рџџчеџа*, *сџмчеџа*, *шџкчеџа*, *џџџеџа*, и оне које значе предмет: *срџчеџа*, *џџџеџа*, *шџкџмџеџа*, *џџџеџа*, *дџџџеџа*, *кџџџеџа*, *џџџеџа*, *сџрџџеџа*, *џџџеџа*. Од ових последњих могло би се чути и: *срџчеџа*, *шџкџмџеџа*, *дџџџеџа*, *кџџџеџа* (в. I^b — следећи тип).

У вок. јд. — као код Дан. — имају $\hat{\text{}}$ акценат, у колико могу имати вокатив: *џџџе*, *кџџче*, *мџмче*, *рџџче* (Дан. се двоуми да ли је *рџџче* или *рџџче*), *сџмче*, *шџкче*, *џџџе*.

У множини, које могу имати множину, а то су оне што значе предмете, Даничић предвиђа задржавање акцента, осим што за генитив предвиђа $\hat{\text{}}$ акценат: *џџџеџа-џџџеџа-џџџеџа*, *дџџџеџа-дџџџеџа-дџџџеџа*, *кџџџеџа-кџџџеџа-кџџџеџа*, *џџџеџа-џџџеџа-џџџеџа*, *џџџеџа-џџџеџа-џџџеџа*. Овакви акценти ових именица сасвим су необични и не могу се чути у говору Груже, већ: *џџџеџа-џџџеџа-џџџеџа*, *џџџеџа*, *дџџџеџа-дџџџеџа-дџџџеџа*¹¹⁷, *кџџџеџа-кџџџеџа-кџџџеџа*,

¹¹⁶ Само у ном јд. ове именице у Гружи мењају $\acute{\text{}}$ на $\hat{\text{}}$: *џџџе*, а у свим зависним падежима — који су тросложни — чува се акценат: *џџџеџа* — *џџџеџу* — *џџџеџом* — *џџџеџу*.

¹¹⁷ Павић зна поуздано да је у Славонији: *дџџџеџа* — *дџџџеџа* — *дџџџеџа*, затим Ружичић за пјеваљска (СДЗБ III, 135), Вуковић за Пиву (СДЗБ X, 260), Б. Николић, Сремски говор, 269.

иенџеџа-иенџеџа̄-иенџеџӣма, шекнеџа-шекнеџа̄-шекнеџӣма, срџеџа-срџеџа̄-срџеџӣма, шкембеџа-шкембеџа̄-шкембеџӣма.

Само ми се чини да су ови акценти облици *колектџива*, но ове именице и долазе најчешће у том значењу — уколико се не говори нпр. *дџмад* или *дџмиџи*, *шџкнад*, *шџкмад* итд.

Тџи I¹: јагње-јагњеџа (у Грузи *јагњеџа*).

Именице с основом на *-еџ* код Даничића задржавају акценат номинатива, у једнини и множини. У говору Грузје је овако:

а) оне које значе *живо* (младунче) мењају у једнини у свим зависним падежима " на ' акценат: *гџичеџа-гџичеџу-гџичеџом-гџичеџу*, затим: *јагњеџа, јагњеџа, ланеџа, мечеџа, иакчеџа, иџлеџа, рачеџа, Срџичеџа, иџичеџа, Тџуреџа, исеџеџа, љурчеџа* (и *љуреџа*), *виџлеџа, Влашеџа, Грчеџа, крмеџа, хрчеџа*;

б) оне које значе *предмет* задржавају " акценат: *дрџеџа-дрџеџу-дрџеџом-дрџеџу*, затим овако и: *бџуреџа, грнеџ, љубреџа, клџичеџа, иџцеџа, љагеџа, џубеџа, љебеџа* (и *љебеџа*).

У множини Даничић предвиђа само овакав акценат генитива: *љебеџа̄*. То значи Дан. нормира овакве акценте у множини: *дрџеџа-дрџеџа̄-дрџеџӣма, бџуреџа-бџуреџа̄-бџуреџӣма* итд. У Грузи се и ови као и плурални акценти претходног типа које даје Дан., не могу чути, већ само: *дрџеџа-дрџеџа̄-дрџеџӣма, бџуреџа-бџуреџа̄-бџуреџӣма, грнеџа-грнеџа̄-грнеџӣма, љубреџа-љубреџа̄-љубреџӣма, клџичеџа-клџичеџа̄-клџичеџӣма, иџцеџа-иџцеџа̄-иџцеџӣма, љагеџа-љагеџа̄-љагеџӣма, џубеџа-џубеџа̄-џубеџӣма, љебеџа-љебеџа̄-љебеџӣма*. А Павић зна поуздано да је у Славонији: *љебџа-љебџа̄-љебџӣма, дрџеџа-дрџеџа̄-дрџеџӣма, иџцеџа-иџцеџа̄-иџцеџӣма* (Рад 59, стр. 100). Московљевић из Поцерине има: *џубеџа-џубеџа̄-џубеџӣма* и још овако: *иенџеџа, иердеџа, шекнеџа, клџичеџа, шкембеџа*, затим: *иџцеџа, љебеџа, љурчеџа*, затим *иарчеџа, љошеџа, срџеџа, шишеџа, љулеџа* (Акц. систем поцер. говора 34—45). Ружицић има из плевалског *дебеџа-дебеџа̄-дебеџӣма* (СДЗБ III, 135). Вуковић из Пиве и Дробњака има *дебеџа-дебеџа̄, дрџеџа-дрџеџа̄, љебеџа-љебеџа̄* (СДЗБ X, 262). Б. Николић из Срема има: *љебеџа, дрџеџӣ, зрнеџа̄* (Сремски говор, стр. 269), и каже да и све остале овог типа имају такве акценте у множини.

Само, треба опет рећи да су ови акц. облици облици *колектџива*, а да су облици *множине* Даничићеве облици нпр. *џубеџа-џубеџа̄-џубеџӣма*. Што се они, пак, чине необични, то је стога што ове именице ретко долазе као *множински* облици, а радије као *колектива*: *џубеџа-џубеџа̄-џубеџӣма*.

Именице са основом на *-ен* у једнини задржавају акценат, а у множини мењају акценат онако као што га мењају именице на *-еџ* оне што значе предмет — а тако је и код Даничића: *иџме-иџмена, иџме-на-иџме-на̄-иџме-на̄ма*, а овако и све остале: *раџмена, брџмена, виџмена, иџмена, сџмена, слџмена, иџџмена*, а у множини: *раџмена, брџмена, виџмена* итд.

Именице са основом на *-ес* — такође имају овакве акценте у множини: *небеса-небеса-небесима*, а затим тако и ове: *чудеса, ушеса, колеса* — као што је и код Даничића. Само, мислим, и ово су акценатски облици *колективна* по пореклу, који сада имају множинско значење, пошто већина ових именица за значење колектива има посебне формације збирних именица: *дрвѣће, бӯрад, клуѣчад, ѡѡцад, ћббад, дѡгмад, ѡдкнад, ѡдрчад, ѡвад*; или *шкѣмбићи, ћбвишићи, ћѡрићи, дѡгмићи, ѡдрчићи, бѡрићи*; или *сѣмѣње*; или пл. тант. *кдла, дрва, чуда*. Акценатски облици множине типа *ћбвѣша, ћбвѣшѡ, ћбвѣшима* и сл. изгубили су се, јер су их надвладали акц. облици колектива, пошто многе од ових именица долазе у том значењу радије. А кад су збирне именице њих потисле са подручја овог значења, јер су оне и формацијом поуздано биле колектива, ови акценатски облици су преузели функцију множине: *ћбвѣша, дрвѣша-ћбвѣшѡ, дрвѣшѡ-ћбвѣшима, дрвѣшима* и сл.

Тип II¹: *назиме-назимѣша*. Даничић овде има *назиме* и *наѡриче*, од којих се прва потврђује а *наѡриче* иде у следећи тип. Овде долазе још: *ѡрѣзѣме* и *надиме* (мада чешће долази *надимак*). Даничић каже за њих „Акц. као да остаје без промене“. У говору Груже је заиста: *назиме-назимѣша-назимѣшу, назимѣша-назимѣшѡ-назимѣшима*, као и: *ѡрѣзѣме-ѡрѣзѣмена-ѡрѣзѣмену-ѡрѣзѣменом, ѡрѣзѣмена-ѡрѣзѣменѡ-ѡрѣзѣменима*, а у множини би се могло чути и: *ѡрѣзѣмена-ѡрѣзѣменѡ-ѡрѣзѣменима*. Ови последњи акц. облици долазе према *имѣна-имѣнѡ-имѣнима*, и не само према тој, већ и према свим другим на *-ен* — из претходног типа — а што представља акц. облике *колективна*.

Тип II²: *гдвече-гдвечѣша*. Од Дан. примера потврђују се ови на *-че*: *гдвече, двдгоче, ѡзмече, ѡдрѣиче, ѡдсмрче, ѡнуче, Араѣче* и *магаре*. Овде иду и ове: *сѡмече, наѡриче, драшче, ћѡвече, јѣлече, ѡрслуче*. Не иду овде Дан. примери на *-енце, -ѣшце* и *-шишце* (погрдног значења): *дѣшѣнце, јѡгњѣнце, јарѣнце, дерѣшѣшце* (в. горе под А, III⁴, III⁶ и доле под II⁴). Овде не иде ни *ѡрѣзѣме-ѡрѣзѣмена*, већ горе под II¹.

Акцент им остаје неизмењен — као код Даничића.

Тип II³: *ждрѣбѣшце-ждрѣбѣшѣша*. Сва три Дан. примера *ждрѣбѣшце, јѡгњѣшце* и *крѣмѣшце* иду доле под 4): *ждрѣбѣшце, јѡгњѣшце, крѣмѣшце* (Дан. *фѣрмене* је непознато у Гружи, има *фѣрмен*). Акцент именица на *-ѣшце, -анце, -ѣшце, -енце* в. горе под А, III⁴, III⁶ и III¹⁰ и доле у следећи тип. Даничић је врло непоуздан у бележењу акцената именица ових формација: он нпр. овде има *ждрѣбѣшце-ждрѣбѣшѣша*, па у следећем типу *ждрѣбѣнце-ждрѣбѣнѣшѣша*, и доле под 8) има *ждрѣбѣнце-ждрѣбѣнѣшѣша*; тако исто он има *дѣшѣшце-дѣшѣнѣшѣша* (под 2.), *дѣшѣнце-дѣшѣнѣшѣша* (под 4.) и *дѣшѣнце-дѣшѣнѣшѣша* (под 7.).

Нисам нашао примера за овај акценатски тип.

Тип II⁴: *живѣнче-живѣнѣшѣша*. Од Дан. примера потврђују се: *живѣнче, ждрѣбѣнце, јарѣнце, јѣдинче, бѣгунче, бурѣнце, врѣшѡлче, дѣшѣнце, дугмѣнце, сѣражѡрче, ћѣмане, чељаде, марѣнче, ѡсѣшѣриче, ѡмѣнце, сѣкѣлѣнце, ѡлѣнце*, а не иду овде: *голѡѣче* и *ѡжѡдче*.

Овде долазе, као што смо до сада напоменули, многе именице деминутива на *-ишце*, *-анце*, *-еишце*, *-енце* и погрдна имена на *-ишице* и *-инце* и др.

Овде долазе, прво, оне које је Даничић стављао горе у типове под А), тј. са основом без *-еи*, а које у Грузи радије долазе са основом на *-еи* у промени, но које у обе промене у Грузи имају ' акценат на суфиксу.

вимешце, *грлашце*, *срдашце*, *сунашце* (Дан. под А. III¹: *вимешце*, *грлашце* итд.); *буренце*, *гледанце*, *деишце*, *јаренце*, *јажњенце*, *киланце*, *клубашце*, *ишленце*, *ћуренце*, *врешенце* (Дан. под А. III⁶: *буренце*, *сиакленце* итд.); *блаишанце*, *брдашце*, *јушарце*, *језерце*, *недарце*, *осишорце*, *исеишанце*, *јушашце* (Дан. под А. III¹¹: *блаишанце*, *брдашце*, *јушарце* итд.).

Друго, оне из типова именица које имају основу продужену са *-еи*: *јажњешце*, *деришце* (Дан., под Б. II²), *крмешце*, (Дан. под Б. II³), затим примери из Грузе, увек с акценатом на суфиксу: *ишкшишце*, *исеишце*, *ишкшишце*, *ишкшишце*, *сиаклишце*, *блаишце*, *марамце*, *одеишце*, *одеишце*, *сишанце*, *гледанце*, *курвишце*, *зубунце*, *каменце*, *калеме*, *кромјишце*, *сикшишце*, *ваишарце*, *ишкшишце*, *коишце*, *канишарце*, *свишарце*, *цедушце*, *ренденце*, *ишкшишце*, *кученце*, затим *знамење*, *деишце*, *јунашце*, *лукашце* итд.

Даничић није поуздано утврдио акценат именица овога типа у промени. Он на почетку каже „акценат им остаје без промене“ па наводи све примере осим два. А онда каже: „Рекао бих да се у свима пад. мења ' на ` , нпр. *челбаде* : *челбадеиша*; *живишце* - *живишцеиша*; али за цело не знам“. Решетар примећује да је код Даничића у Рјечнику ЈАЗУ *челбадеиша*, *бегунцеиша*, *буренцеиша*, али он поуздано зна да је у Дубровнику *челбадеиша*.

У говору Грузе код ових именица поуздано остаје акценат неизменен — како је Даничић напред нормирао: *живишцеиша*, *ждробишцеиша*, *јаднишцеиша*, *јаренцеиша*, *јединцеиша*, *бегунцеиша*, *буренцеиша*, *деишцеиша*, *марвишцеиша*, *ишкшишцеиша*, *ишленцеиша*, *сиакленцеиша*, *ишленцеиша*, *дугменцеиша*, *свишарцеиша*, *ћеманеиша*, *челбадеиша*, *челбацеиша*, осим *голужишцеиша* и *ишкшишцеиша*, које и у ном. имају овај акценат, те иду у следећи тип.

А. Павић у Славонији утврђује овај тип овако: *бегунце*-*бегунцеиша* (Рад 59, стр. 98) и има ту скоро све Даничићеве примере (стр. 100).

У поцерском је као у Грузи: *живишцеиша*, *буренцеиша*, *ждробишцеиша*, *јаренцеиша* „и све друге које је Дан. навео“ (Московљевић, Акц. систем поц. говора, стр. 34). Из пљеваљског Ружицић наводи *челбадеиша*, *живишцеиша*, *јединцеиша*, *буренцеиша* и сл. и каже да је тако „редовно“ код тросложних именица (СДЗБ III, 135).

Тип II⁵: *сирдче*-*сирдчеиша*.¹¹⁸ Од Дан. примера овде се потврђују: *канба*, *ишкшишце*, *сирдче*, *чекмеж*, *ишкшишце*, а не иду овде *жуманце*, *јаишце*, *Једрене*, *сиакленце*.

¹¹⁸ У ном јд. у Грузи је *сирдче*, али *сирдчеиша*, *сирдчеишу* итд. (в. напомену на стр. 20).

Примери из Груже: *шесџиче, шейсиче, собџиче, сукњиче, иреслџиче, корџиче, курџиче, бургџиче, девџиче, ирозџиче, иенџиче, иодрџиче, фермџиче, акџиче, курџиче, колџиче, барџиче, будџиче, барџиче, грабџиче, лудџиче, селџиче, саџиче, оџиче, ђеџиче, ирџиче, салџиче, голџиче, јасџиче, лаџиче, бакрџиче, кукџиче, шейџиче, шањџиче, колџиче, буквџиче, буквџиче, кобилџиче, сесџиче, шорџиче* и др. (Стр. 62. т. 23; стр. 147, Напомена).

Ове именице већином долазе у једнини само, па чак према њиховој једнини не стоје ни одговарајуће збирне именице на *-ад*: нпр. *канџе, шесџџе, чекмџе, шесџиче, собџиче, корџиче* итд. Само неке које значе младунче (а не деминутив) имају према једнини одговарајућу збирну именицу на *-ад* или на *-иџи*: *сџичад, шџичад, девоџад, курџичад, селџичад и селџичад, голџичад или сџичиџи, девџичиџи (!), курџичиџи, голџичиџи* и сл. Неке које поглавито значе предмете имају према једнини облике множине на *-иџи*: *ирозџичиџи, иодрџичиџи, колџичиџи, барџичиџи, будџичиџи, барџичиџи, грабџичиџи, оџичиџи, ђеџичиџи, па и ирџичиџи, косџичиџи, колџичиџи*. Из овакве множине могли су накнадно настати сингуларни облици: *ирозџичиџ, иодрџичиџ, колџичиџ, барџичиџ, будџичиџ, барџичиџ, грабџичиџ, оџичиџ, ђеџичиџ, ирџичиџ, косџичиџ, колџичиџ, па и ирозџичиџ, иодрџичиџ, косџичиџ, колџичиџ, голџичиџ, лаџичиџ, сџичиџ* итд. Наравно, овакво „одвајање“ се претпоставља на основу примене, а не грађења речи.

У вок. јд. не мењају акценат: *сџиче, девџиче, лудџиче, селџиче, ирџиче* и др.

Тџи II⁶: *Бџиче-Бџичеџа*. Од Дан. примера овде се потврђују само *Бџиче* и *Прџиче*, а *акџиче* и *бџиче* иду под II⁵.

Примери из Груже: *наџиче* и цео низ примера погрдних имена за децу, формације *Шџиче (: Шџиџо), Пџиче (: Пџо), Рџиче, Лаџиче (: Лаџо), Бџиче (: Бџо), Прџиче (: Прџо)* Исп. и за жене: *Пџика, Лаџика, Срџика, Рџика, Рџика, Гуџика, Мџика, Креџика, Жуџика* итд.

Тџи II⁷: *џџиче-џџичеџа*. Од Даничићевих примера потврђују се само *џџиче-џџичеџа*, а не иду ови: *деџиче, дџиче, џџиче, маџиче, шеџиче; деџиче, јџиче, Лаџиче и наџиче*. Примери из Груже: *џџиче, мџиче, рџиче* и сл.

Акценат остаје у промени неизмењен.

Тџи II⁸: *џџиче-џџичеџа*. Од Дан. примера овде се потврђују: *џџиче, џџиче, Цџиче*, а не иду овде: *џџиче, џџиче, чеџиче*.

Примери из Груже: *Бџиче, Грџиче, Чџиче, Сџиче, Врџиче, Приџиче, Гџиче, Цџиче*, затим низ примера из формације погрдних имена за децу, изведених од придева на *-ав* наставком *-че*: *џџиче, бџиче, вџиче, гџиче, шџиче, жџиче, мџиче, муџиче, иџиче, рџиче, кџиче, чџиче, џџиче* итд.

Именице *џџиче* не губи дужину у зависним падежима као што има Даничић *џџичеџа, џџичеџу, већ џџичеџа, џџичеџу, џџичеџом*;

али именица *нѣвреме* губи: *нѣвремена, нѣремену, нѣременом*, за којѣ Даничић каже да није у обичају у другим падежима.

Сви Даничићеви примери за четворосложне именице потврђују се акцентом у Грузки, осим *Сарајѣвче* (Дан. *Сарајѣвче*). Неслагање је, даље, у овоме: именице типа *говедарче* немају у вок. *говедарче, хрѣњениче*, већ *гведарче, хрѣњениче, калуђерче* (и *калуђерче*).

*
* * *

Преношење акцената на предлог код ових именица у знатно мањој мери је него код Даничића. Како је Даничић ишао од именице до именице, навешћемо прво Дан. примере који се потврђују у говору Грузке: *из Ужсица, у сунце, на грбље, у грбжје, у гвбжје, на здравље* (у Грузки само *Наздравље!* и у изразу *На живот и на здравље*), *из кола, на зло, у дно* (одн. *јдно* предл.), *на месио* (одн. *намесіо* прел.), *у блашо, из блаша, идд сишо, за јело*, Даничић има *на кола*, а у Грузки *на кола, у кола, идд кола, за кола*), *у колима, од масла, у недра, из недарѣ, у недра, у ребра, ид ребрима, од говедѣ* (и *код говедѣ*), *од колѣна, у ђубрешту* (и *ид ђубрешом*), *на раме, од рамена, у нѣвреме, за времена, идвременно, изѣ Ужсица, мимд грбље, ирекд кола, исидд кола*; затим примери са старим преношењем *у месо, у мливо, у коло, из ока* (само у изразу „Не дам му, па да ми је из ока испао“), *у њоле, за срце, у срце, идд грло, на лешо, иреко леша, иреко брда, изјушра, узбрдо, иреко срца*.

Не потврђују се ови Даничићеви примери преношења акцената на предлог: *у њландишише* (већ у *њландишише*), *из џарсиџа* (већ *из џарсиџа*), *без лишиџа, на коље, у шѣсио, од шѣсиа* (ни *у шѣсио, од шѣсиа*), *са сѣла, за њрасе, идд ждрѣбе, на дну, без дна, у јашо, из јаша, у њушо, за село, на делу, иред сѣаодом, од чуда, на вешала, на седала, на кољџа, у недарџа, на рочишише, у Смедерево, за маџерџсиџо, ид сѣлима, без ребѣрѣ, од бедѣрѣ, од бедрима, за јагње, од јагњѣша* (у Грузки *од јагњѣша*), *од јарѣша* (у Грузки је такође *јарѣша*, а не *јарѣша* — као код Даничића), *идд њебѣшом, за њасѣорче, од њрасѣша, без дугѣша, исидд сунџа, ирекд грбља, исидд лишиџа, одѣ зла* (у Грузки *ода зла и од зла*), *безѣ зла, исидд вешѣла, одд ребѣрѣ, исѣред говѣда, ирекд колѣна, ирекд раменѣ*, нити ови примери са старим преношењем: *од злаџа, у злаџо* (али има *у злаџу*), *у сѣно, у сѣну, ид шѣлу, за грло, на зрно, без леша, од слова, од слова, на дрво, од Дунаџа, од Дунаџа, исидд грла, иреко Дунаџа*.

Примери из говора Грузке: прво ново преношење — *у брџна* (гледати), *са брџнаџ* (скинути), *у грање* (ићи, тј. ићи те тражити грање), *у зѣље* (ићи), *на њрѣшиџе* (ставити), *у њруџе* (ићи те сећи пруџе), *у њрџе* (бацити), *у мѣре* (пасти), *за сунџа* (стићи, тј. док је сунце), *на сунџу* (седети), *за руџо* (ићи), *у жишо* (ући), *у жишу* (бити), *у зрну* (бити, каже се за пшеницу или за окруњен кукуруз), *код кола* (бити, седети те чувати), *од колѣна* (вода је), *код говѣдѣ* (бити), *од говѣдѣ* (доћи), *за видѣла* (доћи, урадити, тј. док се не смркне), *за времена* (Свака сила *за времена*); старо преношење: *на њџо* (ићи, звати, тј. на славу), *у сѣно* (ставити), *за око*

(запасти коме), *на око* (наизглед), *на очи* (не излази му на очи, тј. пред њега), *у очи* (рећи), *уочи* предл., *низ њоље* (отићи), *крдз њоље* (ићи), *дд ока* (ценити), *у дрва* (ићи, тј. Ићи за дрва).

Као што се види из наведених примера преношење акцента на предлог везано је за *адвербијализоване* падеже — поглавито од именица које значе *и́редме́ше*, јер је скоро увек ограничено на одређене везе, тј. са одређеним глаголима кад чине *си́алне* изразе. У слободним везама предлога са падежима, кад су падежи у правој падежној функцији, акценат се не преноси на предлог. Тако нпр. Пи каву шта гледаш *у брвна* — рекла сна госту. Али: Он је пуцао *у брвна*. Она је отишла *у грање*. Али: Заплео се *у грање*. Седи *на сунцу*, тј. не седи у хладу. Али: *на Сунцу* постоје пеге. За *кукѹруз* *у зрну* плаћа 70 динара. Али: *У зрну* има клица. Дакле, кад је падеж са предлогом адвербијализован, преноси се акценат, нпр. *у грање*, *у зѣље*, или ако је адноминално уже везан за именицу као њена одредба *кукѹруз* *у зрну*, *нѡвац* *у злѡиу* и сл. или ако имамо већ готове срасле прилоге *наздравље*, *узбрдо*, *низбрдо*, *изјуиѡра*, или предлоге: *удно*, *намесѡо*, *уиме*, *зѡиме*, *наиме*, *сѡдна*, *идно*, *уочи* итд.

Ја мислим да ствари овако стоје и код именица мушког и женског рода — као што је већ горе истицано. Старо преношење акцената се сачувало само у сталним везама где се падежно значење *адвербијализовало* и специјализовало као посебно: нпр. *и́рд главу* (бити), *на руке*, *на ноге* (радити, донети), *у вѡјску* (отићи), *у снагу*, *на снагу* (бити јачи, учинити што), *д главу* (лупа му се), *на сѡрану* (остављати), *у сѡрану* (отићи, тј. скренути), *на воду* (отићи за воду), *на земљу* (пасти), *идд ноге* (ставити кога), *на брзину* (ухватити), *у дужину* (расти), *у ширину* (ићи, расти), *у даљину* (скакати), *у ѡланину* (отићи, тј. за дрва), *у висину* (расти, скакати). Примере преношења акцената код именица м. рода види горе, на крају одељка ових именица. Исто тако примери за именице ж. р. на сугласник налазе се на крају одељка тих именица.

Ново преношење акцената на предлог такође је условљено адвербијализацијом и ограничено на извесне везе: *у чѡрбу* (бити неопредељен), *кдд куће* (бити), *у гушу* (тј. појести), *идд кају* (играти, тј. коцкати се), *у рибу* (ићи у лов на рибе), *кдд крава* (бити, чувати краве), *у јагоде* (ићи), *на усѡвау* (млети) итд.

Код вишесложних речи — као и код Даничића — акценти се не преносе на предлог: нпр. *код јагањаца*, али *кдд крава*, *од вѡверица*, *од банака*, *од ѡлѡдѡи*, *од ѡдсѡбрчеѡи*, *од Смедерѡвчеѡи* и сл. И дужине које дођу после акцената, а које с акцентом чине недељиву интонацију инемисце, спречавају преношење акцената *од ујака*, *од нењака*, *са чѡрдѡка*, *од ћурака*, *од крушака*, *са јѡбѡка*, *са крушкѡ* (али *на крушци*) и сл. Интересантно је овде приметити да се у дат. инстр. лок. мн. именица ж. р. не налази преношење акцената: *у ѡдрама*, *идд бѡкѡвама*, *ѡ ѡлѡчама*, *за гускама*, *у крѡама*, *на дѡскама*, али кад дођу као колектива без дужине на наставку *-ама*, акценат се може пренети: *лежи на ѡрама*, *идд буквама*, *ид ѡлочама*, *иде за гускама*, *спава у крѡама*, *лежи на даскама*, тј. нема кревет.

4. Именице женског рода на сугласник

Тип I^a: *ка̑и-ка̑и*. Скоро сви Даничићеви примери потврђују се у говору Груже: *брв, бу̑ћ, ва̑р, гла̑д, гр̑си, ж̑в̑ћ, ка̑и, мр̑си, мл̑ч, ск̑рб, сл̑си, сл̑з, сн̑и, ср̑ж, ср̑ч, си̑уд, хр̑д, ча̑ћ*. У Гружи је место *и̑ру̑ди-и̑ру̑ди, и̑ру̑д-и̑ру̑да*. И место *ча̑ћ-ча̑ћи* долази врло често *ча̑ћа-ча̑ће*. Даље се потврђују и ови Даничићеви примери: *вла̑си, ду̑ж, ма̑си, р̑ч, св̑си, св̑си, ћ̑д, џ̑в, и̑д, са̑и, с̑ј̑р, и̑ва̑р*.

Примери из Груже: *и̑в̑ћ, ча̑си, в̑си, џ̑в̑си*.

У лок. јд. Даничић прописује ' акценат за ове именице: *вла̑си̑н, ду̑жи, ма̑си̑н, н̑зи, р̑чи, св̑си̑н, си̑ва̑ри, ћ̑ди, џ̑ви*. У говору Груже ово није падежни акценат, јер ове именице кад њихов локатив дође у функцији даљег објекта са предлогом *о* имају ^ акценат као акценат системе: нпр. говорили смо *о вла̑си̑н, о ду̑жи, о ма̑си̑н, о р̑чи, о св̑си̑н, о си̑ва̑ри, о ћ̑ди, о џ̑ви*. Исто тако ове именице с атрибутом у правој локативној функцији долазе са ^ акцентом: у *на̑родно̑ј вла̑си̑н, на̑ до̑ј ду̑жи, у бе̑ло̑ј ма̑си̑н, у св̑д̑ко̑ј њ̑гов̑о̑ј р̑чи, у гра̑ђанско̑ј св̑си̑н, у св̑а̑ко̑ј си̑ва̑ри, у њ̑гов̑о̑ј ћ̑ди, у ду̑го̑ј џ̑ви*. Међутим, кад је локатив ових именица у адвербијализованим изразима (предлог + лок.) долази ' акценат: нпр. бити *на вла̑си̑н, се̑ћи и̑о ду̑жи* (по дужини), спремити јело *на ма̑си̑н*, таман смо били *у р̑чи, чврст на р̑чи, бити и̑ри св̑си̑н* (антоним за онесвешћен), у *си̑ва̑ри* он је рђав човек. Или ови примери: *Хвала на ча̑си̑н!* *Хвала на в̑си̑н!*

У ген. мн. Дан. има са ' акцентом ове примере: *вла̑си̑и̑, ду̑жи̑, и̑до̑и, р̑чи̑, са̑и̑, си̑ва̑ри̑, и̑ва̑ри̑, џ̑ви̑*. У Гружи може бити још: *в̑си̑и̑, сл̑си̑и̑, сл̑зи̑, ма̑си̑и̑*.

Кад Дан., затим, има у дат. инстр. лок. мн. *вла̑си̑има, р̑чи̑ма, си̑ва̑ри̑ма, џ̑вима, онда ми се чини да су облици нпр. вла̑си̑и̑-вла̑си̑има, џ̑ви̑-џ̑вима, ду̑жи̑-ду̑жима, и̑до̑и-и̑до̑има, си̑ва̑ри̑-си̑ва̑ри̑ма* у ствари *колекти̑ва*, јер ове именице могу имати овде акценат системе, што би био илурални акценат: *вла̑си̑и̑-вла̑си̑има, џ̑ви̑-џ̑вима, ду̑жи̑-ду̑жима, и̑до̑и-и̑до̑има, си̑ва̑ри̑-си̑ва̑ри̑ма, в̑си̑и̑-в̑си̑има, ма̑си̑и̑-ма̑си̑има*.

Тип I^b: *но̑ћ-но̑ћи*. Потврђују се овде Дан. примери: *ва̑и-ва̑иши* (и *ва̑иши*), *зб̑б, мо̑ћ, ла̑ж-ла̑жи* (и *ла̑жи*), *кр̑в, ко̑си̑, но̑ћ, ра̑ж, со̑, у̑и-у̑иши* (и *у̑иши*); *мо̑ши̑и, д̑чи, у̑иши, и̑р̑си, и̑ле̑ћи*.¹¹⁹ Не иду овде ови Дан. примери: *ж̑у̑ч-ж̑у̑чи, и̑в̑ћ-и̑в̑ћи, св̑си̑-св̑си̑и̑* и *ча̑си̑-ча̑си̑и̑*. Именице *до̑б, до̑би* нема у Гружи.

У инстр. јд. не мења се падежни акценат у облицима на -ју, па имамо у Гружи: *ко̑ши̑ћу, со̑љу, но̑ћу, зб̑бљу, а само кр̑вљу* (но чешће се употребљава *кр̑вљом*, као маскулин). Дан. има *зб̑бљу, ко̑ши̑ћу* итд.

У лок. јд. има '' акценат системе: *но̑ћи, ва̑иши, зб̑би, мо̑ћи, ла̑жи* (*ла̑жи*), *ко̑си̑и̑, кр̑ви, ра̑жи, со̑ли, у̑иши*, Дан. има *ла̑жи, ко̑си̑и̑, кр̑ви, но̑ћи, и̑в̑ћи, ра̑жи, ча̑си̑и̑* (Sic!).

У ген. мн. '' акценат системе мења се на ' акценат: *но̑ћи̑, зб̑би̑, мо̑ћи̑, ла̑жи̑, ко̑си̑и̑* и *ко̑си̑и̑ј̑у, ва̑и̑и̑ и ва̑и̑и̑ј̑у, д̑чи̑ј̑у, у̑и̑и̑ј̑у* итд.

¹¹⁹ Овде би још ишле именице: *на̑ћ̑и, н̑и̑и̑, ј̑д̑ли, гу̑сли*.

У *даӣ*. лок. *инсѣр*. мн., такође као код Дан., долази ' акцент: *ноћима*, *зобима*, *моћима*, *лажима*, *косѣима*, *вашима*, *оцима*, *ушима*, *ѣрсима*, *ѣлѣћима*, *мошѣима*. Само опет ми се чини да су ови акценатски облици *колектива*, док би множина била: *моћима*, *лажима*, *ноћима*, *ѣлѣћима* и сл.

Именица *кѣи* у Грузи има ове облике и акценте: *ћѣр*, *ћѣри*, мн. *ћѣри*, *ћѣрӣ*, *ћѣрима* и *ћѣрима̄*, од којих *ћѣрима̄* је *колектива*.

Тѣи I²: *смѣӣ-смѣӣи*. Дан. има овде *мѣд*, *ѣсѣӣ* и *смѣӣ*. Од ових овде не иду у Грузи *ѣсѣӣ-ѣсѣӣи*¹²⁰, а долази *жѣч-жѣчи*, који често долази и као маск. *жѣч-жѣча*.

Ове именице, као код Даничића, не мењају акценат у промени.

Тѣи II¹: *љубав-љубави*. Потврђују се ови Дан. примери: *љубав*, *наѣасѣӣ*, *наѣрав ѣрӣчес(ѣӣ)*, *сѣӣбреж*, а не иде овде *зѣӣад*, која је у Грузи м. р. *зѣӣад-зѣӣада*.

Овде иду још: *ѣӣрѣеж*, *лавеж*, *ѣӣрулеж*, уколико нису м. рода.

Тѣи II²: *ѣлѣсан-ѣлѣсни*. Сва четири примера Даничићева овде се потврђују: *ѣлѣсан*, *рѣван*, *мисао* и *смѣзао*.

У лок. јд. Даничић има: *рѣвни*, *мисли*, *смѣзли*, а у Грузи остаје неизмењен акценат системе: *рѣвни*, *мисли*, *ѣлѣсни*, а у адвербијализованим локативима долази ' акценат: *на рѣвни*, *ѣо смѣзли*.

У ген. мн. у Грузи има *ѣлѣснӣ*, *рѣвнӣ*, *мислӣ*, *смѣзлӣ*, и у дат. инстр. лок. мн. је *ѣлѣснима*, *рѣвнима*, *мислима*, *смѣзлима*, само ми се чини да је то акценат *колектива*, јер за множину се чују облици: у *ѣлѣснима*, *ѣо рѣвнима*, *ѣо смѣзлима*, у ген. *рѣвнӣ*, *мислӣ*, *ѣлѣснӣ*.

Тѣи II³: *сѣмѣӣ-сѣмѣӣи*. Само ова код Даничића. У Грузи је *сѣмѣӣ-сѣмѣӣи*. Исп. Кад је био *на сѣмѣӣи*, рекне.

Тѣи II⁴: *блѣгосѣӣ-блѣгосѣӣи*. Од Дан. примера ови се потврђују овде — с тим што нема дужине на *-осѣӣ*: *блѣгосѣӣ*, *вѣрносѣӣ*, *вредносѣӣ*, *дрѣгосѣӣ*, *дужносѣӣ*, *јѣросѣӣ*, *лѣносѣӣ* (и *лѣносѣӣ*), *наглосѣӣ*, *ружносѣӣ*, *сјѣјносѣӣ*, *ѣѣјносѣӣ*, *храбросѣӣ*, а не иду овде ове: *свѣтлосѣӣ* и *хѣӣрѣосѣӣ*.

Примери из Грузе: *сѣмѣносѣӣ*, *јѣкосѣӣ*, *назѣб*, *ѣветӣ*.

У ген. мн. ове именице имају дужину на слогу испред наставка *-осѣӣ*: *блѣгосѣӣӣ*, *вѣрносѣӣӣ*, *вредносѣӣӣ*, *дрѣгосѣӣӣ*, *дужносѣӣӣ* итд. — као код Даничића.

Тѣи II^а: *јѣсѣн-јѣсѣни*. Потврђују се ови Дан. примери: *вѣрлѣӣ-вѣрлѣӣӣ*, *гѣлѣн*, *зѣлѣн*, *ѣзѣд*, *јѣӣад*, *јѣсѣн-јѣсѣни* (Sic!), *мѣчѣѣр* (Дан. *мѣчѣр*), *кѣрѣисѣӣ*, *кѣсѣӣрѣӣӣ*, *кѣчѣӣӣ*, *кѣрѣушѣӣӣ*, *кѣрѣмѣљ*, *нѣзнѣн*, *нѣјѣч*, *нѣкрѣсѣӣ*, *нѣсвѣсѣӣ*, *нѣчѣисѣӣ*, *ѣбѣс(ѣӣ)*, *ѣвлѣс*, *ѣзѣм*, *ѣѣвѣӣӣ*, *ѣѣмѣӣӣ*, *ѣѣѣрѣӣӣ*, *ѣѣрѣушѣӣӣ*, *ѣӣӣѣѣм*, *ѣѣгѣн*, *ѣѣкѣлѣч*, *ѣѣсѣӣѣӣӣ*, *ѣѣѣѣѣч*, *ѣѣрѣгѣри(ѣӣ)*, *ѣѣрѣѣѣсѣӣӣ*, *ѣѣрѣсѣӣрѣѣж*, *ѣѣрѣѣѣѣч*, *ѣѣѣѣѣѣр*, *сѣѣѣѣѣѣр*, *сѣѣѣѣѣѣӣӣ*, *сѣѣѣѣѣѣѣн*, *сѣѣѣѣѣѣѣѣн*, *ѣѣѣѣѣѣѣѣн*, *ѣѣѣѣѣѣѣѣѣн*, *ѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣн*; *блѣзнѣд*, *бурѣд*, *вѣжлѣд*, *влѣӣѣд*, *вѣчѣд*, *гѣрѣд*, *дрѣвѣд*, *жѣдрѣѣд*, *зѣвѣд*, *јѣгѣд*, *јунѣд*, *кѣмѣд*, *кѣчѣд*, *лѣнѣд*, *мѣчѣд*, *мѣмѣд*, *ѣѣѣѣѣд*, *ѣѣѣѣѣд*, *ѣѣѣѣѣд*

¹²⁰ Овакве примере даје и Решетар за Боку и Дубровник.

сѧд, ѡфлѧд, ѡдѡчѧд, сѧмчѧд, Сѡрѡчѧд, сѡвѧд, ѡдѧд, Тѡрѧд, ѡурѧд, чѧдѧд. Не иду овде ови Дан. примери: *ѡвѡш, нѧзѡб, кѡмчѧд.* Именица *јѡсѡн* губи дужину у свим падежима једнине, осим ном. и акузатива.

У лок. јд. код свих ових именица акценат остаје неизмењен: у *ѡрлѡши, на гѡлѡни, у зѡлѡни, у мѡчѡри, на кѡсѡрѡши, у кѡчѡши, ѡ крлѡуши* итд. Дан. овде има *ѡрлѡши, голѡни, јѡдѡди, мѡчѡри, незнѡни, ѡмѡши, сѡрмѡни, сѡудѡни, црѡни.* У Грузи могу бити само ове адвербијализоване везе: на *ѡмѡши, на ѡсѡиши, ѡ угѡри*, али и: *ѡ угѡри*¹²¹, на *ѡсѡиши, на гѡлѡни, у ѡрлѡши, у ѡруши* итд.

У ген. мн. акценат опет остаје неизмењен: *јѡсѡни, ѡрлѡши, гѡлѡни, мѡчѡри, крлѡуши, крмѡли, ѡсѡиши* итд. Даничић има само *голѡни*, а у говору Грузе може бити и *мѡчѡри, крлѡуши, крмѡли, ѡсѡиши, ѡрегриши* — само ово су облици *колѡиша*.

Збирне именице формације на *-ад* у говору Грузе немају сингуларну промену и сингуларну конгруенцију као нпр. *ѡфлѡди, ѡфлѡди, ѡфлѡди* (*ѡфлѡд је изгорѡла*), већ плуралну промену: *ѡдѡд, ѡдѡди, ѡдѡдима* (*ѡдѡд су сѡи*). У говору Грузе ови акценатски облици су и по значењу плурални, а за *колѡиша* постоје посебни акценатски облици: *ѡлѡди-ѡлѡдма*. Овакви се двојачки облици налазе код већине ових именица овде наведених: нпр, *блѡзѡди, блѡзѡдима и блѡзѡди, блѡзѡдма; бѡрѡди, бѡрѡдима и бѡрѡди, бѡрѡдма; дѡрѡди, дѡрѡдима и дѡрѡди, дѡрѡдма; жѡрѡди, жѡрѡдима и жѡрѡди, жѡрѡдма; звѡрѡди, звѡрѡдима и звѡрѡди, звѡрѡдма; јѡгѡди, јѡгѡдима и јѡгѡди, јѡгѡдма; јѡнѡди, јѡнѡдима и јѡнѡди, јѡнѡдма; кѡчѡди, кѡчѡдима и кѡчѡди, кѡчѡдма; мѡчѡди, мѡчѡдима и мѡчѡди, мѡчѡдма; мѡмчѡди, мѡмчѡдима и мѡмчѡди, мѡмчѡдма; ѡдѡчѡди, ѡдѡчѡдима и ѡдѡчѡди, ѡдѡчѡдма; ѡлѡди, ѡлѡдима и ѡлѡди, ѡлѡдма; ѡрѡди, ѡрѡдима и ѡрѡди, ѡрѡдма; ѡурѡди, ѡурѡдима и ѡурѡди, ѡурѡдма; чѡлѡди, чѡлѡдима и чѡлѡди, чѡлѡдма; Сѡрѡди, Сѡрѡдима и Сѡрѡди, Сѡрѡдма* итд.

У дат. инсѡр. лок. мн. остале именице задржавају акценат и дужину као акценат системе: *гѡлѡнима, мѡчѡрима, крлѡушима, крмѡмѡлима, ѡрегришима*, а акценатски облици *колѡиша*, уколико их имају ове именице, били би: *голѡнима, крмѡлима, ѡрегришима, ѡиришима, ѡсѡишима* итд.

Тѡи II⁵⁶: *бѡлѡси-бѡлѡши*. Потврђују се овде сви Даничићеви примери: *вѡчѡр, кѡкѡш, нѡмѡш, ѡсѡш, ѡшкѡш, жѡлѡш, крѡш* (и *крѡш*), *крѡш* (*крѡш*), *лѡдѡш, лѡдѡш, мѡлѡш, мѡдѡш, мѡдрѡш, ѡдѡш, ѡнѡш, рѡдѡш, свѡлѡш, слѡш* (и *слѡш*, епидемија), *сѡдрѡш, ѡнѡш, ѡрулѡш*, осим *смерѡш* и *слѡш* (са наведеним значењем). Овде иду и ови примери: *крѡш, ѡшкѡш, рѡш, слѡш, хѡш*.

У лок. јд. Даничић прописује ` акценат на средњем слогу, а у Грузи остаје неизмењен ` акценат на кореновом слогу као акценат системе: у *бѡлѡши, у жѡлѡши, у ѡсѡши, у лѡдѡши, у крѡши, у мѡдѡши* итд. Даничићев акценат се среће само код две именице, и у изразу

¹²¹ И *ѡ угѡру*, јер ова именица као и неке друге прелазе у 1. промену: *угѡр — угѡра, зѡлѡн — зѡлѡна, крмѡл — крмѡла* затим и ове: *нѡјѡч, ѡруш, ѡдѡш, ѡфлѡд, нѡзѡб*.

5. Именице мушког рода на самогласник -о и -е

(Имена мушких лица)

Овде су имена (*Nomina propria*) и имена од мила (*hypsocoristica*) или погрдна имена мушких особа, које обично мењају акценат само у вокативу.

Тӣ I¹: *бабо* — вок. *ба̀бо*. Потврђују се овде ови Даничићеви примери: *ба̀бо, ба̀шо, бра̀шо, Андро, Ан̄шо, Бџишо, Ва̀со, Вѝшо, Ву̀жо, Глѝшо, Гру̀жо, дѐшо, Ђо̀ко, Бу̀ро, За̀ко, Иво, Ја̀шо, Ко̀жо, Ко̀сио, Ко̀чо, Кр̄сио, Ла̀зо, Лу̀ко, Ма̀шо, Мѐдо, Мѝжо, Мѝшо, Мѝшо, Нѐшо, Па̀жо, Пѐро, њ̀бро, њ̀шо, њ̀рико, Про̀ко, Ра̀жо, Ра̀ко, Сѝмо, То̀мо, То̀шо, Цѝго, чо̀во; ба̀ло, бр̄ко, го̀ло, до̀ро, др̄ло, др̄оно, ђ̀го, зѐко, зѐло, кѝшо, ку̀шо, лѝшо, мр̄шо, њ̀ро, сл̄но, см̄ло, см̄зло, ђ̀ро, ђ̀со, ус̀ро, швр̄шо, а остали су лексички непознати, или слабо у употреби.*

У вок. јд. имају: *ба̀бо, ба̀шо, бра̀шо, Андро, Ан̄шо, Ва̀со* итд.

Имена на -ко не мењају у вокативу акценат као код Даничића, а имају ове акценте:

Ном. и вок. *Вла̀јко, во̀ко* (вок. *во̀ка*), *Го̀јко, Жа̀рко, Здра̀во, Мѝљко, Мѝрко, Ра̀нко, Сла̀во, Сӣанко, Сӣјко* — као код Дан., а ове имају друкчије акценте: *Вѐљко, Ра̀јко*, са вок. *Вѐљко, Ра̀јко*. Овако и *во̀јно*.

Тӣ I²: *Бра̀нко-Бра̀нко*. Од Дан. примера ови се потврђују: вок. *бра̀јко* (само у изразу *Е, мџ бра̀јко!*), *Бра̀нко, Вѐљко, Ђџе, Жѝво, Иво, Ма̀рко, Нѝнко, Па̀вле, Ра̀јко, њ̀јко*, а не иду овде *бра̀ле-бра̀ле, Ву̀ле-Ву̀ле, Го̀јко-Го̀јко, њ̀бро-њ̀бро, сѝнак-сѝнко, Та̀де-Та̀де, Та̀ле-Та̀ле*.

Тӣ I³: *Бо̀шко* — в. *Бо̀шко*. Потврђују се: *Бо̀шко, Вѝшко, Ву̀чко, Нѐшко, Пѐшко, Тр̄шко, њ̀лачко*, а не иду овде: *сѝнак-сѝнко, њ̀рошо*. Овде долазе још: *дѐчко, зѐчко, мѝшко, жу̀јко, ба̀ћко, ђ̀ћко, Ср̄ћко*.

Тӣ II¹: *бу̀бало* — в. *бу̀бало*. Сви Дан. примери се потврђују: *бу̀бало, га̀шало, да̀вало, њ̀ричало, Мо̀јсило, Мо̀јсије*, осим *ђаскало*. А овако: *д̄ркало, њ̀икало, сӣдало* и др.

Тӣ II²: *ка̀мкало* — в. *ка̀мкало*. Потврђују се још *њам̄шило*, у Гружи је *ка̀мчило* (: *ка̀мчийи-ка̀мчийм*).

Тӣ II³: *Вѐличко* — в. *Вѐличко*. Потврђују се: *Та̀нацко, Мо̀мчило*, и *Мѝјушко, Вѐличко, Га̀врило*.

Тӣ II⁴: *Бла̀гоје* — в. *Бла̀гоје*. Овде се потврђују сви Дан. примери: *Бла̀гоје, Бџо̀је, Вѝдоје, Сӣсоје; ба̀јало, дѝзало, д̄ркало, јѐцало, ка̀сало, ма̀зало*, само не *несӣашко*. Овде долазе: *му̀вало, свђало, др̄кало, вр̄дало, ку̀кало, ка̀скало, му̀цало* и др.

Тӣ II⁵: *Ма̀ринко* — в. *Ма̀ринко*. Потврђују се: *Љубѝнко, Ра̀дојко, Сӣамђко, дѐбељко, сӣарђко*, а не иду овде: *Мѝленко, Ра̀дењко*.

Овде долазе, као што смо до сада напоменули, многе именице деминутива на *-ишце*, *-анце*, *-ишце*, *-енце* и погрдна имена на *-ишише* и *-ишче* и др.

Овде долазе, прво, оне које је Даничић стављао горе у типове под А), тј. са основом без *-еи*, а које у Грузи радије долазе са основом на *-еи* у промени, но које у обе промене у Грузи имају ' акценат на суфиксу.

вимешце, *грлашце*, *срдашце*, *сунашце* (Дан. под А. III¹: *вимешце*, *грлашце* итд.); *буренце*, *гледанце*, *деиенце*, *јаренце*, *јагњенце*, *киланце*, *клубашце*, *ишленце*, *ћуренце*, *врейенце* (Дан. под А. III²: *буренце*, *сиакленце* итд.); *блаишце*, *брдашце*, *јуишце*, *језерце*, *недарце*, *осишце*, *исеишце*, *иуишце* (Дан. под А. III¹¹: *блаишце*, *брдашце*, *јуишце* итд.).

Друго, оне из типова именица које имају основу продужену са *-еи*: *јагњешце*, *деришише* (Дан., под Б. II²), *крмешце*, (Дан. под Б. II³), затим примери из Грузе, увек с акцентом на суфиксу: *иакчишише*, *исеишише*, *иоишише*, *сиаклишише*, *блаишише*; *коишце*, *марашце*; *одеце*, *оидеце*, *сишанце*, *гледанце*, *куршанце*, *зубунце*, *камѣнце*, *калѣнце*, *кромшанце*, *сикишце*, *ваишанце*, *ишешанце*, *коишанце*, *канишанце*, *свишанце*, *цедушанце*, *рендѣнце*, *ишкѣнце*, *кучѣнце*, затим *знамење*, *деишанце*, *јунашанце*, *лукашанце* итд.

Даничић није поуздано утврдио акценат именица овога типа у промени. Он на почетку каже „акценат им остаје без промене“ па наводи све примере осим два. А онда каже: „Рекао бих да се у свима пад. мења ' на ` , нпр. *чѣладе* : *чѣладеиша*; *живишце-живишцеиша*; али за цело не знам“. Решетар примећује да је код Даничића у Рјечнику ЈАЗУ *чѣладеиша*, *бјегунчеиша*, *бурѣнчеиша*, али он поуздано зна да је у Дубровнику *чѣладеиша*.

У говору Грузе код ових именица поуздано остаје акценат неизмењен — како је Даничић напред нормирао: *живишцеиша*, *ждрѣбѣнчеиша*, *јадничеиша*, *јарѣнчеиша*, *јединчеиша*, *бегунчеиша*, *бурѣнчеиша*, *деиѣнчеиша*, *марвинчеиша*, *иасишанцеиша*, *ишленцеиша*, *сиакленцеиша*, *ишелѣнчеиша*, *оугмѣнчеиша*, *свишанцеиша*, *ћеманеиша*, *чѣладеиша*, *чѣлацеиша*, осим *голшанцеиша* и *ишжѣнчеиша*, које и у ном. имају овај акценат, те иду у следећи тип.

А. Павић у Славонији утврђује овај тип овако: *бегунче-бегунчеиша* (Рад 59, стр. 98) и има ту скоро све Даничићеве примере (стр. 100).

У поцерском је као у Грузи: *живишцеиша*, *бурѣнчеиша*, *ждрѣбѣнчеиша*, *јарѣнчеиша* „и све друге које је Дан. навео“ (Московљевић, Акц. систем поц. говора, стр. 34). Из пљеваљског Ружичић наводи *чѣладеиша*, *живишцеиша*, *јединчеиша*, *бурѣнчеиша* и сл. и каже да је тако „редовно“ код тросложних именица (СДЗБ III, 135).

Тии II⁵: *сирдче-сирдчеиша*.¹¹⁸ Од Дан. примера овде се потврђују: *канѣбе*, *ишешанце*, *сирдче*, *чекмѣже*, *ишѣже*, а не иду овде *жуманце*, *јаишце*, *Јѣдрене*, *сиакленце*.

¹¹⁸ У ном јд. у Грузи је *сирдче*, али *сирдчеиша*, *сирдчеишу* итд. (в. напомену на стр. 20).

Примери из Груже: *шесџйче, шейсйче, собйче, сукњйче, йреслйче, корййче, курвйче, бургйче, девдйче, йроздрче, йенцйрче, йодрўмче, фермџче, акбче, курјдче, колдче, барјдче, буддче, барддче, грабдче, луддче, селдче, сандче, ойданче, хевдйче, йрвдче, салдшце, голуйче, јасйрџйче, лабуйче, бакрјдче, кукдче, шеййрче, шањйрче, колйрче, буквдрче, буквйче, кобйлче, сесйрйче, шорбйче* и др. (Стр. 62. т. 23; стр. 147, Напомена).

Ове именице већином долазе у једнини само, па чак према њиховој једнини не стоје ни одговарајуће збирне именице на *-ад*: нпр. *кандбе, шесџйрче, чекмџе, шесџйче, собйче, корййче* итд. Само неке које значе младунче (а не деминутив) имају према једнини одговарајућу збирну именицу на *-ад* или на *-ићи*: *сйрочад, шилежсјад, девојчад, курјачад, селчачад* и *селдчад, гдлујчад* или *сирдчићи, девдјчићи (!), курјдчићи, голујчићи* и сл. Неке које поглавито значе предмете имају према једнини облике множине на *-ићи*: *йроздрчићи, йодрўмчићи, колдчићи, барјдчићи, буддчићи, барддчићи, грабдчићи, ойданчићи, хевдйчићи, па и йрвдчићи, косйрчићи, колйрчићи*. Из овакве множине могли су накнадно настати сингуларни облици: *йроздрчић, йодрўмчић, колдчић, барјдчић, буддчић, барддчић, грабдчић, ойданчић, хевдйчић, йрвдчић, косйрчић, колйрчић, па и йроздрић, йодрўмић, косйрић, колйрић, голубић, лабудић, сирдчић* итд. Наравно, овакво „одвајање“ се претпоставља на основу примене, а не грађења речи.

У вок. јд. не мењају акценат: *сирдче, девдјче, луддче, селдче, йрвдче* и др.

Тий II⁶: *Бачвднче-Бачвднчеша*. Од Дан. примера овде се потврђују само *Бачвднче* и *Прейдблче*, а *акбче* и *бидлче* иду под II⁵.

Примери из Груже: *накднче* и цео низ примера погрдних имена за децу, формације *Шийидбче (: Шийидо), Пјрдбче (: Пјро), Рјдбче, Лаидбче (: Лаидо), Бјдбче (: Бјдо), Прјдбче (: Прјдо)* Исп. и за жене: *Пјрдбчка, Лаидбчка, Срббчка, Рјдбчка, Рјдбчка, Гуђдбчка, Мандинка, Крејинка, Жуњинка* итд.

Тий II⁷: *ддбјче-ддбјчеша*. Од Даничићевих примера потврђују се само *ддбјче-ддбјчеша*, а не иду ови: *девдјче, дилбјрче, чобднче, мајмунче, шећјрче; дешенце, јеленче, Лаидинче* и *накднче*. Примери из Груже: *јдбјче, мјдбјче, радбјче* и сл.

Акценат остаје у промени неизмењен.

Тий II⁸: *грађднче-грађднчеша*. Од Дан. примера овде се потврђују: *грађднче, йдсйдрче, Цигднче*, а не иду овде: *жваленце, ждрџенце, чедднче*.

Примери из Груже: *Бугјрче, Грўжднче, Чадднче, Силйднче, Врјдднче, Призрџнче, Гилднче, Цигднче*, затим низ примера из формације погрдних имена за децу, изведених од придева на *-ав* наставком *-че*: *алкдвче, бјлдвче, врљдвче, губдвче, йуњдвче, жгџдвче, мрљдвче, мушдвче, мўдвче, йгдвче, рддвче, куњдвче, чујдвче, мдљдвче* итд.

Именице *кдййле* не губи дужину у зависним падежима као што има Даничић *кдййлеша, кдййлешу*, већ *кдййлеша, кдййлешу, кдййлешом*;

али именица *нѣврѣме* губи: *нѣвремена*, *нѣвремену*, *нѣвременом*, за коју Даничић каже да није у обичају у другим падежима.

Сви Даничићеви примери за четворосложне именице потврђују се акцентом у Грузи, осим *Сѣрајѣвче* (Дан. *Сѣрајевче*). Неслагање је, даље, у овоме: именице типа *говедѣрче* немају у вок. *говедѣрче*, *храњениче*, већ *гѣведѣрче*, *храњениче*, *кѣлуђѣрче* (и *кѣлуђѣрче*).

*
* * *

Преношење акцената на предлог код ових именица у знатно мањој мери је него код Даничића. Како је Даничић ишао од именице до именице, навешћемо прво Дан. примере који се потврђују у говору Грузе: *из Ужица*, *у сунце*, *на грбље*, *у грѣжђе*, *у гѣвжђе*, *на здравље* (у Грузи само *Наздравље!* и у изразу *На живот и на здравље*), *из кѣла*, *на зло*, *у дно* (одн. *удно* предл.), *на мѣсто* (одн. *намѣсто* прел.), *у блашо*, *из блашо*, *идд сшо*, *за јело*, Даничић има *на кола*, а у Грузи *на кола*, *у кола*, *идд кола*, *за кола*), *у колима*, *од масла*, *у недра*, *из недѣра*, *у недра*, *у ребра*, *ид ребрима*, *од говѣди* (и *кѣд говѣди*), *од колѣна*, *у љубрешо* (и *идд љубрешом*), *на раме*, *од рамена*, *у неврѣме*, *за времена*, *идвремено*, *изд Ужѣца*, *мимѣ грбље*, *ирѣкѣ кѣла*, *исидд кѣла*; затим примери са старим преношењем *у мѣсо*, *у мливо*, *у коло*, *из ока* (само у изразу „Не дам му, па да ми је *из ока* испао“), *у њѣ*, *за срце*, *у срце*, *идд грло*, *на лешо*, *ирѣко лешо*, *ирѣко брѣ*, *изјушѣ*, *узбрѣ*, *ирѣко срѣ*.

Не потврђују се ови Даничићеви примери преношења акцената на предлог: *у илѣндишѣ* (већ у *илѣндишѣ*), *из цѣрсѣва* (већ *из цѣрсѣва*), *без лишиѣ*, *на кѣле*, *у шѣсѣ*, *од шѣсѣ* (ни *у шѣсѣ*, *од шѣсѣ*), *са сѣла*, *за ирѣсе*, *идд ждрѣбе*, *на дну*, *без дна*, *у јашѣ*, *из јашѣ*, *у њушо*, *за село*, *на делу*, *ирѣд сѣаѣ*, *од чуда*, *на вешѣла*, *на сеѣла*, *на кољѣва*, *у недѣрѣ*, *на рѣчишѣ*, *у Смедерево*, *за маѣтерѣнѣсѣ*, *ид сѣлима*, *без ребѣра*, *од бедѣра*, *од бедрѣма*, *за јѣгѣ*, *од јѣгѣшѣ* (у Грузи *од јѣгѣшѣ*), *од јѣрѣшѣ* (у Грузи је такође *јѣрѣшѣ*, а не *јѣрѣшѣ* — као код Даничића), *идд љебѣшѣ*, *за иѣсѣорѣ*, *од ирѣсѣшѣ*, *без дугѣшѣ*, *исидд сунѣ*, *ирѣкѣ грбѣла*, *исидд лишиѣ*, *одѣ зла* (у Грузи *дѣ зла* и *од зла*), *безѣ зла*, *исидд вешѣла*, *одд ребѣра*, *исирѣд говѣдѣ*, *ирѣкѣ колѣна*, *ирѣкѣ раменѣ*, нити ови примери са старим преношењем: *од злѣшѣ*, *у злѣшо* (али има *у злѣшѣ*), *у сѣно*, *у сѣну*, *ид шѣлу*, *за грло*, *на зрно*, *без лешѣ*, *од слова*, *од слова*, *на дрво*, *од Дунава*, *од Дунава*, *исидд грла*, *ирѣко Дунава*.

Примери из говора Грузе: прво ново преношење — *у брѣна* (гледати), *са брѣна* (скинути), *у грање* (ићи, тј. ићи те тражити грање), *у зѣље* (ићи), *на ирѣшѣ* (ставити), *у ирѣше* (ићи те сећи пруће), *у шѣрѣ* (бацити), *у мѣре* (пасти), *за сунѣ* (стићи, тј. док је сунце), *на сунѣ* (седети), *за руво* (ићи), *у жишо* (ући), *у жишо* (бити), *у зрну* (бити, каже се за пшеницу или за окруњен кукуруз), *кѣд кѣла* (бити, седети те чувати), *од колѣна* (вода је), *кѣд говѣди* (бити), *од говѣди* (доћи), *за видѣла* (доћи, урадити, тј. док се не смркне), *за времена* (Свака сила за времена); старо преношење: *на иѣво* (ићи, звати, тј. на славу), *у сѣно* (ставити), *за око*

4. Именице женског рода на сугласник

Тип I^a: *кай-каји*. Скоро сви Даничићеви примери потврђују се у говору Грузе: *брв, буђ, ввр, глвд, грси, жсђ, кай, мрсш, млеч, скрб, сласш, слуз, снѣш, срж, срч, сшуд, хрид, чађ*. У Грузи је место *шруд-шруди, шруд-шруда*. И место *чађ-чађи* долази врло често *чађа-чађе*. Даље се потврђују и ови Даничићеви примери: *власш, дуж, масш, реч, свѣш, свасш, ћуд, цѣв, њед, сши, сјер, швар*.

Примери из Грузе: *њђ, часш, вѣш, цвасш*.

У лок. јд. Даничић прописује ' акценат за ове именице: *власш, дужш, масш, ншз, рѣш, свѣш, сввари, ћуди, цѣш*. У говору Грузе ово није падежни акценат, јер ове именице кад њихов локатив дође у функцији даљег објекта са предлогом *о* имају ^ акценат као акценат системе: нпр. говорили смо *о власш, о дужш, о масш, о рѣш, о свѣш, о сввари, о ћуди, о цѣш*. Исто тако ове именице с атрибутом у правој локативној функцији долазе са ^ акцентом: у *народној власш, на двој дужш, у белој масш, у свакбј његовој рѣш, у грађанској свѣш, у свакбј сввари, у његовој ћуди, у дужбј цѣш*. Међутим, кад је локатив ових именица у адвербијализованим изразима (предлог + лок.) долази ' акценат: нпр. бити *на власш, сећи њо дужш* (по дужини), спремити јело *на масш*, таман смо били *у рѣш*, чврст *на рѣш*, бити *њри свѣш* (антоним за онесвешћен), у *свари* он је рђав човек. Или ови примери: *Хвала на часш!* *Хвала на вѣш!*

У ген. мн. Дан. има са ' акцентом ове примере: *власш, дужш, њедш, рѣш, сши, сввари, швари, цѣш*. У Грузи може бити још: *вѣш, сласш, слузш, масш*.

Кад Дан., затим, има у дат. инстр. лок. мн. *власшима, рѣшима, свварима, цѣшима*, онда ми се чини да су облици нпр. *власш-власшима, цѣш-цѣшима, дужш-дужшима, њедш-њедшима, сввари-свварима* у ствари *колективна*, јер ове именице могу имати овде акценат системе, што би био *илурални* акценат: *власш-власшима, цѣш-цѣшима, дужш-дужшима, њедш-њедшима, сввари-свварима, вѣш-вѣшима, масш-масшима*.

Тип I^b: *нђ-нђи*. Потврђују се овде Дан. примери: *ваш-вашш* (и *вашш*), *зоб, мођ, лаж-лажш* (и *лажш*), *крв, ксш, нђш, раж, сд, уш-ушш* (и *ушш*); *мдшш, дш, ушш, њрш, њлђш*.¹¹⁰ Не иду овде ови Дан. примери: *жуч-жучш, њђ-њђш, свасш-свасшш* и *часш-часшш*. Именице *дбб, дббш* нема у Грузи.

У инстр. јд. не мења се падежни акценат у облицима на -ју, па имамо у Грузи: *кшију, сдљу, нђју, здбљу*, а само *крвљу* (но чешће се употребљава *крвљом*, као *маскулин*). Дан. има *зобљу, кшију* итд.

У лок. јд. има '' акценат системе: *нђш, вашш, здбш, мђш, лажш* (*лажш*), *ксшш, крвш, ражш, сдш, ушш*, Дан. има *лажш, ксшш, крвш, нђш, њђш, ражш, часшш* (Sic!).

У ген. мн. '' акценат системе мења се на ' акценат: *нђш, зббш, мђш, лажш, ксшш* и *ксшшш, вашш* и *вашшш, дшшш, ушшш* итд.

¹¹⁰ Овде би још ишле именице: *нђш, нђшш, јдш, гшш*.

У *даш.* лок. инстр. мн., такође као код Дан., долази ' акцент: *ноћима, зобима, моћима, лажима, косћима, вашима, очима, ушима, њрима, њлћима, мошијима*. Само опет ми се чини да су ови акценатски облици *колектива*, док би множина била: *моћима, лажима, ноћима, њлћима* и сл.

Именица *кћи* у Гружи има ове облике и акценте: *ћер, ћери*, мн. *ћери, ћери, ћерима* и *ћерима*, од којих *ћерима* је *колектива*.

Тш I²: *смрћи-смрћи*. Дан. има овде *мед, њесч* и *смрћ*. Од ових овде не иду у Гружи *њесч-њесчи*¹²⁰, а долази *жуч-жучи*, који често долази и као маск. *жуч-жуча*.

Ове именице, као код Даничића, не мењају акценат у промени.

Тш II¹: *љубав-љубави*. Потврђују се ови Дан. примери: *љубав, најасч, нарав њричс(ч), счјареж*, а не иде овде *зјад*, која је у Гружи м. р. *зјад-зјада*.

Овде иду још: *њрњж, лавеж, њрулеж*, уколико нису м. рода.

Тш II²: *њлесан-њлесни*. Сва четири примера Даничићева овде се потврђују: *њлесан, раван, мисао* и *смрзао*.

У лок. јд. Даничић има: *равни, мисли, смрзли*, а у Гружи остаје неизмењен акценат системе: *равни, мисли, њлесни*, а у адвербијализованим локативима долази ' акценат: *на равни, њо смрзли*.

У ген. мн. у Гружи има *њлеснч, равнч, мислч, смрлч*, и у дат. инстр. лок. мн. је *њлеснима, равнима, мислима, смрзлима*, само ми се чини да је то акценат *колектива*, јер за множину се чују облици: у *њлеснима, њо равнима, њо смрзлима*, у ген. *равнч, мислч, њлеснч*.

Тш II³: *счмрч-счмрчи*. Само ова код Даничића. У Гружи је *счмрч-счмрчи*. Исп. Кад је био *на счмрчи*, рекне.

Тш II⁴: *благосч-благосчи*. Од Дан. примера ови се потврђују овде — с тим што нема дужине на *-осч*: *благосч, вчрносч, вчрдносч, драгосч, дужносч, јаросч, леносч (и лчњосч), наглосч, ружносч, сјјаносч, њјјносч, хрчбросч*, а не иду овде ове: *свчлбосч и хчшрбосч*.

Примери из Груже: *счмчрносч, јачосч, назб, авчш*.

У ген. мн. ове именице имају дужину на слогу испред наставка *-осч*: *благосчч, вчрносчч, вчрдносчч, драгосчч, дужносчч* итд. — као код Даничића.

Тш II⁵: *јчсчн-јчсчни*. Потврђују се ови Дан. примери: *вчлчш-вчлчшч, гдлчн, зчлчн, њзчд, јчјчд, јчсчн-јчсчни* (Sic!), *мчдчвр* (Дан. *мчдчвр*), *кчдрисч, кчдсчрчш, кчдчш, кчрљчшч, кчрмчл, нчзнчн, нчјчлч, нчкрсч, нчсвчсч, нчччсч, дбчс(ч), двлчс, дчзм, њчвчш, њчмчш, њчшрчш, њчруш, њчшчбч, њчдгчн, њчкчлчч, њчсчшчш, њчшчбч, њчрчгчш(ч), њчрдчсч, њчрдчсчрчж, њчрдчшч, счшчвр, свчјчш, счшчрмчн, счшчдчн, угчр, цчрвчн, ччгчрсч, ччљчусч; њчрдчдч; бчлчзнчд, бчурчд, вчжчљчд, вчлчшчд, вчуччд, гчрчд, дрчвчд, жчдрчбчд, звчрчд, јчгчњчд, јчунчд, кчрчд, кчуччд, лчнчд, мччд, мчмчд, њчшчд, њчлчд, њчрч-*

¹²⁰ Овакве примере даје и Решетар за Боку и Дубровник.

сād, њрлād, њдичād, сdмчād, Срџчād, сyвād, шdлād, Тyрād, ћyрād, чeљād. Не иду овде ови Дан. примери: *авeш, нāзeб, кyмчād.* Именица *јдсeн* губи дужину у свим падежима једнине, осим ном. и акузатива.

У лок. јд. код свих ових именица акценат остаје неизмењен: у *врлeши, на гdлeни, у зeлeни, у мdчвāри, на кdсирeши, у кdчeши, њo крљyши* итд. Дан. овде има *врлeши, голeни, јājādи, мочвāри, незнāни, њамeши, сирмeни, сшудeни, црвeни.* У Грузи могу бити само ове адвербијализоване везе: *на њамeши, на њосиāши, њo угāри,* али и: *њo угāри*²¹, *на њдсиāши, на гdлeши, у врлeши, у њруши* итд.

У ген. мн. акценат опет остаје неизмењен: *јдсeни, врлeши, гdлeни, мdчвāри, крљyши, крмeљи, њдсиāши* итд. Даничић има само *голeни,* а у говору Грузе може бити и *мочвāри, крљyши, крмeљи, њосиāши, њрегриши* — само ово су облици *колективa.*

Збирне именице формације на *-ад* у говору Грузе немају сингуларну промену и сингуларну конгруенцију као нпр. *њрлād, њрлādи, њрлādи* (*њрлād* је изгорела), већ плуралну промену: *шdлād, шdлādи, шdлādима* (*шdлād* су сшā). У говору Грузе ови акценатски облици су и по значењу љурални, а за *колективa* постоје посебни акценатски облици: *шeлādи-шeлādма.* Овакви се двојачки облици налазе код већине ових именица овде наведених: нпр, *бљзнādи, бљзнādима и близнādи, близнādма; бyрādи, бyрādима и бурādи, бурādма; дрeлādи, дрeлādима и дрвeлādи, дрвeлādма; ждрeбādи, ждрeбādима и ждрeбādи, ждрeбādма; звeрādи, звeрādима и зверādи, зверādма; јāгнādи, јāгнādима и јaгнādи, јaгнādма; јyнādи, јyнādима и јунādи, јунādма; кyчādи, кyчādима и кучādи, кучādма; мāчādи, мāчādима и мачādи, мачādма; мdмчādи, мdмчādима и момчādи, момчādма; њдшчādи, њдшчādима и њшчādи, њшчādма; њлlādи, њлlādима и њлlādи, њлlādма; њрcādи, њрcādима и њрcādма; ћyрādи, ћyрādима и ћурādи, ћурādма; чeљādи, чeљādима и чeљādи, чeљādма; Срџчādи, Срџчādима и Срџчādи, Срџчādма* итд.

У даш. инсир. лок. мн. остале именице задржавају акценат и дужину као акценат системе: *гdлeнима, мdчвāрима, крљyшишима, крмeљeшима, њрегришима,* а акценатски облици *колективa,* уколико их имају ове именице, били би: *голeнима, крмeљeшима, њрегришима, њшчādишима, њосиāшима* итд.

Тш II⁵⁶: *бdлeси-бdлeши.* Потврђују се овде сви Даничићеви примери: *вeчeр, кdкбш, нeмoћ, њyсшш, вџкбсш, жdлбсш, крeшбсш* (и *крeшкбсш*), *крдшбсш* (*крдшкбсш*), *лyдбсш, лyдскбсш, млдбсш, млддбсш, мyдрбсш, њдкбсш, њднбсш, рdдбсш, свдшлбсш, слdбсш* (и *слdбсш*, епидемија), *сшдрбсш, шднкбсш, шрулбсш,* осим *смeрносш* и *слdбсш* (са наведеним значењем). Овде иду и ови примери: *кршбсш, лyшкбсш, рeвнбсш, слdшкбсш, хшшрбсш.*

У лок. јд. Даничић прописује ` акценат на средњем слогу, а у Грузи остаје неизмењен ` акценат на кореновом слогу као акценат системе: у *бdлeши, у жdлeши, у њyсшшш, у лyдeши, у крдшкeши, у млдeши* итд. Даничићев акценат се среће само код две именице, и у изразу

²¹ И *њo угāри*, јер ова именица као и неке друге прелазе у 1. промену: *угāр — угāра, зeлeн — зeлeна, крмeљ — крмeља* затим и ове: *нeјāч, њруш, њдкшч, њрлād, нāзeб.*

„као баба у болесџи“ и нпр. носи црну мараму док је у жалосџи, тј. док траје одређено време за ношење црнине, док траје „жалост“.

У ген. мн. Даничић има болесџи, кокшии и кокшију. У Грузи је: бџлесџи, кџкџшии, јџсџишии, вџчџри, жџлџсџии, лџдџбџсџии, мџлџбџсџии, мџдџбџсџии, мџдрџбџсџии, јџкџбџсџии, сџдџрџбџсџии, рџвџнџбџсџии, лџујџкџбџсџии, а тако и у дативу инстр. лок. мн. бџлесџима, кџкџшиима, јџсџишиима, вџчџриима, лџдџбџсџиима итд.

Акцентски облик кокшии, кокшију-кокшиима, болесџи-болесџима, вџчџри-вџчџриима, радџсџи-радџсџима, лудџсџи-лудџсџима итд. — свакако су колекџива.

Именица мџшџер има облике: мџшџере, мџшџери, вок. мџшџи; мџшџере-мџшџери-мџшџериима, а мџшџери и мџшџериима су акц. облици колекџива.

Тџи III¹: обџишџель-обџишџели. Ова именица има у Грузи неизменљив акценат, као и код Даничића, а друга која овде иде јџроклџишџава непозната је у Грузи.

Тџи III²: благџдеџи-благџдеџи или благџдаџи. Ова једина именица у овом типу има у Грузи овакав акценат: блџгодеџи-блџгодеџи или блџгодеџи-блџгодеџи, па иде доле под III 5а.

Тџи III³: сџблџзан-сџблџзни. Овде се потврђују: јџрџсџишџао, јџдџгџибао, јџдџмџисџао, јџдџмџрџзао и јџрџдџмџрџзао, јџрџгџибао, јџрџдџишџисџи, јџдџшџкџисџи. Акценат остаје неизмењен — као код Даничића.

Овде иде именица јџдџсџиџбрџчаџд.

Тџи III⁴а: јџаунџчаџд-јџаунџчаџди.¹²² Сви Даничићеви примери се потврђују овде: аџрајџчаџд, вџрошџчаџд, гџрџбџеџчаџд, лџшџинџчаџд, мџрџивџинџчаџд, мџјџмунџчаџд, јџдџсџиџирџчаџд, јџаунџчаџд, јџнучџчаџд, чџивучџчаџд, чџбанџчаџд.

У даџи. инстр. лок. мн. акценат остаје неизмењен: аџрајџчаџдима, вџрошџчаџдима, гџрџбџеџчаџдима, мџјџмунџчаџдима, јџдџсџиџирџчаџдима, чџбанџчаџдима, јџнучџчаџдима итд., а акц. облици колекџива су: аџрајџчаџдма, вџрошџчаџдма, јџдџсџиџирџчаџдма, јџнучџчаџдма итд.

Овде иде и сџрџочџаџд-сџрџочџаџди-сџрџочџаџдима и сџрџочџаџдма.

Тџи III⁴б: сџрџаџшџљивџосџи-сџрџаџшџљивџосџи. Потврђују се сви Дан. примери: јџзџивџосџи, џсџкуџдџнџосџи, џхџлоџсџи, јџрџемџудџрџбџсџи, чџсџишџиџосџи, осим: лџубџазџносџи (Sic!), нџмџилџосџи и јџобџбџжџносџи (овако и: јџонџизџносџи, јџрџемџудџросџи).

Тџи III⁵а: зџјџовџесџи-зџјџовџесџи. Потврђују се сви Даничићеви примери: Блџзџовџесџи, гџдрџоџаџд, зџаџгорџел, зџанџовџеџи, зџјџовџед, јџсџиџовџесџи, јџсџиџовџед, Кџумџодџрџаџж, нџдџосџиџјџж, јџрџиџјџовџесџи, јџуџсџиџоџиџаџи, рџсџоџиџас, рџуџковџеџи; бџуџгарџчаџд, џаџкџонџчаџд, кџџишџлаџд, лџаџманџчаџд, јџдџсџиџџбрџчаџд (Sic!), чџнџцџарџчаџд, осим нџзџимџаџд и сџрџочџаџд, а јџдџсџиџџбрџчаџд има дужину и на средњем слогу.

У лок. јџд. Дан. има зџјџовџесџи, а Решетар додаје из Дубровника: исџиџовџиџеџди, исџиџовџиџесџи, зџјџовџиџеџди. У Грузи остаје неизмењена акцен-

¹²² Именице на -ад у Грузи имају плуралну деκлинацију: јџаунџчаџди — јџаунџчаџдима.

5. Именице мушког рода на самогласник -о и -е

(Имена мушких лица)

Овде су имена (Nomina propria) и имена од мила (hupocoristica) или погрдна имена мушких особа, које обично мењају акценат само у вокативу.

Тий I¹: *бабо* — вок. *бабо*. Потврђују се овде ови Даничићеве примери: *бабо, бајшо, брајшо, Андро, Аншо, Бошињо, Васо, Вишо, Вујо, Глишо, Грујо, дешо, Ђоко, Ђуро, Зако, Иво, Јашо, Кобо, Косио, Кочо, Крсио, Лазо, Луко, Мајшо, Медо, Мијо, Мишо, Мишо, Нешо, Пајо, Пјеро, њобро, њошо, њрико, Проко, Рајо, Рако, Симо, Тјо, Тјошо, Цјо, Чово; бало, брко, гољо, дрво, дрљо, дрњо, ђо, зеко, зельо, кишо, кушљо, лийсо, мршо, њсро, слино, смљо, смрзло, ћоро, ћосо, усро, швршо*, а остали су лексички непознати, или слабо у употреби.

У вок. јд. имају: *бабо, бајшо, брајшо, Андро, Аншо, Васо* итд.

Имена на -ко не мењају у вокативу акценат као код Даничића, а имају ове акценте:

Ном. и вок. *Влајко, воко* (вок. *вока*), *Гојко, Жарко, Здравко, Миљко, Мирко, Ранко, Славко, Сијанко, Сијојко* — као код Дан., а ове имају друкчије акценте: *Велько, Рајко*, са вок. *Велько, Рајко*. Овако и *војно*.

Тий I²: *Брањко-Брањко*. Од Дан. примера ови се потврђују: вок. *брајко* (само у изразу *Е, мој брајко!*), *Брањко, Велько, Ђорђе, Живко, Иво, Марко, Нинко, Павле, Рајко, шајко*, а не иду овде *браље-браље, Вуле-Вуле, Гојко-Гојко, њобро-њобро, синак-синко, Таде-Таде, Тале-Тале*.

Тий I³: *Бдишко* — в. *Бдишко*. Потврђују се: *Бдишко, Вијико, Вучко, Нешко, Пејико, Трјико, илачко*, а не иду овде: *синак-синко, њрошо*. Овде долазе још: *дечко, зечко, мишко, жујко, баћко, ћаћко, Срећко*.

Тий II¹: *бубало* — в. *бубало*. Сви Дан. примери се потврђују: *бубало, гајшало, давало, њричало, Мојсило, Мојсије*, осим *ћаскало*. А овако: *диркало, ийикало, сијдало* и др.

Тий II²: *камкало* — в. *камкало*. Потврђују се још *јамишило*, у Гружи је *камчило* (: *камчиши-камчим*).

Тий II³: *Величко* — в. *Величко*. Потврђују се: *Танацко, Момчило*, и *Мијушко, Величко, Гаврило*.

Тий II⁴: *Благоје* — в. *Благоје*. Овде се потврђују сви Дан. примери: *Благоје, Бдоје, Видоје, Сијсоје*; *бајало, дјзало, диркало, јецало, касало, мазало*, само не *несијашко*. Овде долазе: *мувало, свдђало, дркало, врдало, кукало, каскало, муцало* и др.

Тий II⁵: *Маринко* — в. *Маринко*. Потврђују се: *Љубинко, Радбојко, Сијаменко, дебељко, сијаројко*, а не иду овде: *Миленко, Раденко*.

Овде иду још: *Милинко, Ситојљко, Недељко, Драгојло* и др.

Тип II⁶: Миленко — в. *Миленко*. Потврђују се *бабајко, Миленко*, а не иду овде: *зеленко, Недељко, Драгојло, Мијајло, Манојло*.

Тип II⁷: Дан. има само *немирко*, који у Грузи гласи *немирко*.

Тип III¹: Љубивоје — в. *Љубивоје*. Потврђују се: *издирало, на-сришало, узимало, Добривоје, Љубивоје, Миливоје, Антионије, Петроније*, а не иде овде *намешишало*. Овде иду још: *Арсеније, Софроније, Никодије, Василије, Радивоје*.

Тип III²: Дан. има *Радивоје, Арсеније, Василије, Глигорије*, у Грузи оне све иду у претходни тип *Радивоје, Арсеније* итд.

Тип III³: оклевало — в. *оклевало*. Потврђују се: *бенешало, измиш-љало, оклевало, иреклајало*, а не иду овде *кривудало, Алемшије*. Овде иде: *Миленишије, закерало, иробирало, замарало, наишало, ишењзгало, намишљало* итд.

Тип III⁴: ишумарало — в. *ишумарало*. Потврђују се: *јабучило, Исало, блебешало, заврзало, ишумарало, Алексије, Вилдишије, Димитрије, Игњаш-ишије, Тандсије*, а долазе још: *ишчкарало, чуваркућа*, а у Грузи је *Јерем-ија, чукарало, клојарало, блебешало, чекешало* итд.

Тип III⁵: злдиамшило — в. *злдиамшило*. Потврђују се *злдиамшило, Вићенишије*, а овде долазе још: *Аксенишије, Алемшије*.

Тип III⁶: Дан. има *варимесо*, која је у Грузи непозната.

У Грузи је као код Даничића, *Александар* и *Лесандра*; затим *задиркивало, зановешало, намигивало, иришоведало; Врашолдмије*.

Ван Даничићевих примера су *губикаја, ишчилажа, сѐрибара, гуликожа, надрикњига, иарадеда* (поред *иradeда*).

II. АКЦЕНТИ ПРИДЕВА

Акценти придева не могу се уједно третирати код свих врста придева, код описних, присвојних и градивних, јер ове последње две врсте немају видске облике као описни што имају, па немају ни видске акценте.

Градивни придеви, додуше, имају два облика, нпр. *гвдзден* и *гвдздени*, *дрвен* и *дрвени*, *сишаклен* и *сишаклени* и сл., али то не би били видски облици као код описних придева што су, већ је први облик *гвдзден* основни облик придевски који долази у описној функцији са значењем *градивног* придева (Од чега?), а други *гвдздени* долази у називима као *иридев врше* (Који?): нпр. *гвдздени клинац, дрвенi кола, сиш-аклени крoв* и сл. Први облик нпр. *гвдзден* у облику за ж. и ср. р. постаје тросложни и мења " на ` акцент: *гвдздена, гвдздено* нпр. *гвдзден клин, гвдздена жшца, гвдздено дугме*; исто тако у зависним тросложним падежима: *гвдзденoг клина, гвдзденoм клину, гвдздениm клином*, мн. *гвдздени клинови, гвдздениx клиновa, гвдздениm клиновима* и сл.

Код описних придева, пак, налазимо семантички акценат у облику одређеног вида. То су акценатски облици описних придева са ` акценатом који с именицом чине назив: нпр. *љушā рaкија, млāдй сѣр, слāнй сѣр, шврдй сѣр, шѣућē дѣше, чѣсѣй чѣшал* (: *љушā, млāдй, слāнй, шврдй, чѣсѣй*); *Дугā њива, лāкā сѣрāна, мѣкрѣ кумсѣво, мркй лук, нѣвā рaкија, слāбā сѣрāна, рѣмй дāба, чѣсѣйā нѣдѣља, шрѣлā кѣбила, йāлѣм бѣрѣу* (: *дѣгā, лāкā, мѣкрѣ, мркй, нѣвй, слāбā, рѣмй, чѣсѣй, шрѣлй, йāлй*); *гѣркā сѣ, йлѣйкй шāѣйр, рѣйкѣ сѣйо, шѣшкй шѣй, мрснй дāн* (: *гѣркй, йлѣйкй, рѣйкй, шѣшкй, мрснй*); *глāйкй мѣшѣйћ, крāйкй кāйѣй, слāйкй кѣйѣс, шāнкѣ нѣшй, кāснй сāйи* (: *глāйкй, крāйкй, слāйкй, шāнкй, кāснй*). Види горе наведени мој рад у ЈФ XXV (1965), стр. 383—384.

О осталим акценатским особинама придева биће речи на одговарајућем месту даље у тексту.

Тий I^{1а}: *рāн-рāна : рāнй*.¹²⁴ Овде су придеви који су обични само у облику одређеног вида. Од Даничићевих примера потврђују се у Грузи ови: *мāлй, јāрй, лѣвй, йѣкй, рāнй, сѣѣй, фѣнй*, а не могу се чути у Грузи: *бāѣā, йрлй, шѣѣй, ћврй, ѣршй*.

Тий I^{1б}: *блāг-блāга : блāгй*. Сви Даничићеве примери се потврђују у Грузи: *блāг, брз, врāн, врѣћ, глѣв, грк, грѣб, дрāг, жѣв, жѣш, јāк, крѣв, крѣн, крѣш, кѣс, лѣд, лѣй, млāд, нāг, йлāв, гѣсѣй, рѣћ, рѣд, (свѣшй), скѣй, слāн, сѣр, сѣв, шврд, шѣћ, шѣй, хѣд, црн, чѣрс(ш), шшѣр; блѣд, лѣн, лѣй, нѣм, йрѣк, сѣд; бѣл, цѣл, гѣлй*.

Одређени вид, као код Даничића, добива ^ акценат, који остаје у свим падежима неизмењен: *блāгй, брзй, врāнй, врѣћй, глѣвй, гркй, грѣбй, гѣсѣй* итд. — ако је придев у описној функцији: нпр. његова *блāгā нāрāв*, овај *врāнй кѣнāц*, то *врѣћē гѣвѣжѣ* и сл. или ако је у саставу имена: нпр. *Блāгā Мāрија, брзй вѣз, глѣвй Пāвле, лѣйшй рѣс, млāдā йѣйкā* итд.

Ови придеви, многи од њих, у саставу назива кад нису описни већ *йридеви врсѣ*, имају посебан семантички акценат ` акценат место ^ акцента. нпр. *блāгā рaкија, врѣћā рaкија, гркā шрѣшнā, гѣсѣй йāсѣљ, лѣйшā рaкија, млāдй сѣр, Пусѣйѣѣѣ, Свѣйшй Сāвā, слāнй сѣр, шврдй сѣр, шѣућē дѣше, чѣсѣй чѣшал*. Даничић има само *свѣшй* и *чѣсѣй*, поред *свѣшй* и *чѣсѣй*.

Тий I^{1в}: *бѣс-бѣса-бѣсй*. Овде Даничић има само *бѣс-бѣса*: *бѣсй* и *гѣ-гѣла : гѣлй*. Како се у Грузи ` акценат мења на `` акценат усвим двосложним облицима кад је после њега кратак слог, то је овај акценатски тип знатно измењен (у великом броју падежа): *бѣс, бѣса, бѣсу, бѣса, бѣс, бѣсѣм, бѣсу; бѣса-бѣсѣ-бѣсѣј — бѣсу-бѣса-бѣсѣм-бѣсѣј* — само, дакле, у женском роду ген. дат. лок. и инстр. имају ` акценат, јер ови падежи имају дужину на наставку.

Одређени вид, као код Даничића, има `` акценат: *гѣлй, ā, ѣ, бѣсй, ā, ѣ*, али у извесним називима би могао доћи и ` акценат, нпр. *гѣлй сѣн, бѣсй вѣ*.

¹²⁴ За одређивање акценатског типа пресудан је номинатив и генитив неодређеног вида и номинатив одређеног вида.

шежак, шесан (шијесан), шрезан (шријезан), хладан; једар, мудар, храбар; кадар; шуџаљ, нагао (нагла), свеџао (свеџла), мукао (мукла) — за последњи Даничић мисли да је погрешан акценат у Вуковом речнику и позива се на акценат радног придева *вукао-вукла, шукао-шукла, сиегао-сиегла*. Међутим, ' акценат је уопштен из косих падежа, пошто је придев прекинуо везу с глаголском системом.

Не иду овде Даничићеве примери: *једак-јџика : јџикџи, краџак-краџика : краџикџи, красан-красна : красни, ласан-ласна : ласни, мазан-мазна : мазни, мрачан-мрачна : мрачни, снажан-снажна : снажни, сийдан-сийдна : сийдни, иџчан-иџчна : иџчни, ирашан-ирашна : ирашни*, а лексички је непознат *хран*.

Одређени вид у описној функцији има ^ акценат: *горки, жийки, илийки, реџки, бесни, будни* итд. У називној функцији многи од ових придева имају ` место ^ акценат: *горка сб, жийки качамак, илийки иџаџир* (ципеле, шав и др.), *реџки чешаљ, гладна сирана* (код греде), *грдна* (за жену), *круџни драк, мрсно јџло, иразни иџаџир, Равни гај, иџика сирана* (код кантара), *ладна* (ракџа), *свеџла недеља* и *краџки* (капут, пушка и др.) који не иду овде. Даничић има само: *жийки, краџки, круџни, мрсни, илийки, реџки, сирашни* и *иџки*.

Вук у Речнику има *иџки*, Даничић мисли да је тај акценат погрешан, а Решетар мисли да није, јер га је слушао од Пјешиваца. У Грузи, а мислим и на много широј територији, овај придев има и " акценат у облику одређеног вида, као семантички акценат (кад придев значи *много, силан*). нпр. *иџка вода* (кад падне много кише), *иџки свџеџи* (био је на вашару), *иџка војска, иџко злаџо, иџко вође* (је родило), *иџка брука* и др.

Тџи II^а: *своџиљив-своџиљива : своџиљиви*. Од Даничићевих примера овде иду: *банов, Бурџев, јарчев, керов, кумов, Марков, Павлов, синов, сџарчев, сунчев, ћукбов, мајчин, младин, ираљни¹²⁶, иловџи, чавџи*, а лексички су непознати: *своџиљив, сивчев, иџлов; зџи, кџи, ћурџи* (већ *ћуреџи*) и *завин* (већ *завџин*).

Тџи II^б: *диван-дивна : дивни*. Од Даничићевих примера потврђују се ови: *бедан, бран, бујан, буран, видан, гневан, грдан, диван, дџан, дуран, жудан, зоран, један, јаван, киван, красан, млџан, мрзан, рујан, славан, сраман, сџалан, сџрван, сџудан, сушан, идован, ирудан, иџжан, уман, калан*; затим они који имају само одређени вид: *блудни, горњи, доњи, жарки, зимни* (и *зиман*), *јарки, крајњи, куџни, врни* (*бран*), *иџни, радни* (и *радан*), *рвџни, сџојни, судни, судњи, иџни, ирањни*; затим *сџалан : сџални*. У Грузи је само *главни*.

Не иду овде: *једак; јџки, грџан : грџни, грдан : грдзи, срчан : срчани, иџман : иџмни, хџан : хџни*. Затим овде не иду придеви врсте који имају само ` акценат као семантички акценат и само облик одређеног вида: *брџни, враџни, гуџни, зубни, месни, иџни, реџни, рудни* (*рудни*), *сирни* и *сонни*, које Даничић даје са ' акцентом: *брџни, враџни, гуџни* итд. — што се у Грузи никако не може чути.

¹²⁶ У ном. јд. у Грузи је редовно дужина на *-ов* и *-ин*.

Управо ово нису уопште описни придеви, те немају ни вида ни видских акцената, они не долазе у описној функцији, већ само у називној као и сви досад навођени са овим акцентом тзв. *акцентиом йоследњег слога* који се у новоштокавском преноси на претпоследњи слог као ' акценат.

Међутим, иду овде следећи придеви који имају само одређени вид: *крѣни, рудни (и рудни), сирни и снови* (код Даничића са ' акцентом: *крѣни, рудни* итд.).

Тий II^{3а} аа) *гдишов-гдишова : гдишови*. И код придева овога типа у двосложним облицима њиховим кад није други слог дуг мења се ' на '' акценат: нпр. *гдишов* али *гдишова, рђав-рђава, њлашљив-њлашљива, гадљив-гадљива* и сл.

Присвојни придеви који су овде имају '' акценат или ^ акценат (акценат основне именице) и дуг наставак *-ов* у номинативу јд. нпр. *Пејрѡв-Пејрѡва, брѣсиѡв-брѣсиѡва, глѡгѡв-глѡгова, грабѡв-грабѡва, џѣрѡв-џѣрѡва, бѡбѡв-бѡбѡва, грѡв-грѡва, дрѣнѡв-дрѣнѡва, дудѡв-дудѡва, клѣнѡв-клѣнѡва, маѡв-маѡва, дѡчѡв-дѡчева, рѡбѡв-рѡбѡва, свѣкрѡв-свѣкрѡва, сѡмѡв-сѡмѡва, шѡврѡв-шѡврѡва, шрѡв-шрѡва, хрѣсиѡв-хрѣсиѡва*, па би по томе ишли под II^{4а} и II^{2а}.

После ових напомена, Даничићеве примери у Грузи су са оваквим акцентима: *гдишов-гдишова : гдишови, рђав-рђава : рђави, клѣзѡв-клѣзѡва : клѣзѡви, лѡкав-лѡкава : лѡкави* (последња два придева имају измену ' на '' испред дугог слога), затим као градивни или придеви врсте ови примери: *аишѡв, баѡвѡв, бѡбѡв, брѣсиѡв, винѡв, вишњѡв, врѡвѡв, глѡгѡв, грабѡв, грѡвѡв, дрѣнѡв, дудѡв, јѣлѡв, клѣнѡв, кѡмѡв, хрѣсиѡв, бѡкѡв, кунѡв, лѣскѡв, лѡчѡв, маѡвѡв, Пејрѡв* (нпр. *Пејрѡв иѡси, срѣћа иѣиѡва* и сл.), *идиѡв* (који је и присвојни), *рѡбѡв, рујѡв, смрѡвѡв, сѡмѡв, шрѡвѡв, хрѣсиѡв, џѣрѡв, ѡмѡв*; затим описни: *јѣзив-јѣзива-јѣзиви, лѣњив-лѣњива : лѣњиви, њлашљив-њлашљива : њлашљиви*, и даље исто: *сирѡшљив, багљив, бѡдљив, брљив, брѣжљив, вѡшљив, гадљив, грабљив, дѡмљив, дрѣмљив, дурљив, жѡжљив, јѣдљив, кѡшљив, кидљив, кишљив, крадљив, лажљив, мањљив, маљљив, њлачљив, њлашљив, њудљив, свѡдљив, свѡбљив, сѡшљив, смѡшљив, смрѡдљив, сѡдљив, сѡшљив, сирѡшљив, ћудљив, ушљив, ѡрчљив, џрљив, чѡкљив, шѡљив, шѡкљив, шѡдљив, шѡшљив; ѡхол; ѡшѡн, ѡрдѡшѡн*.

Овде затим долазе сви градивни двосложни придеви док су у основној функцији са значењем градивног придева (а кад су придеви врсте примају акценат крајњег слога).

То су Даничићеве придеви из овог типа: *јѣчмен-јѣчмена : јѣчмени* (и *јѣчмени* — као придев врсте), *нѡвѡчѡн-нѡвѡчѡна : нѡвѡчѡни (и нѡвѡчѡни)*, *ѡвсѡн-ѡвсѡна : ѡвсѡни (и ѡвсѡни)*, *ѡгњѡн-ѡгњѡна : ѡгњѡни (и ѡгњѡни)*, *сѡшѡклен-сѡшѡклѡна : сѡшѡклѡни (и сѡшѡклѡни)*, затим сви Даничићеве градивни придеви који су даље под II^{4а} (на стр. 220, које ћемо доцније третирати). Као што ћемо касније показати тај Даничићев тип (*ѡвсѡн : ѡвсѡни*) није реалан и он ће се изгубити — бар према говору Грузке.¹²⁶

¹²⁶ Види мој рад, Један особит акценат придева.... ЈФ. XXV стр. 392—396.

Као придеви врсте за овај тип се даље потврђују ови Даничићеви примери: *бедрени*, *брашнени*, *вилени*, *ждейвени*, *клейвени*, *йаклени*, *силени*, *чабрени*, *шийчани*, *свечани*. Присвојни придеви *агин-агина*, *женин-женина*, *мулин-мулина*, *сестрин-сестрина*, *снајин-снајина* — не иду овде, као и горњи присвојни придеви на -*ов*.

Потврђују се, међутим, у Грузи придеви врсте који су код Даничића: *бувињий*, *гујињий*, *змијињий*, *мравињий*, *дчињий*, *садањий* (и *йадањий*, као и *овдашињий*, *ондашињий*, *йамошињий* и сл.), затим *брадаий-брадаиша* : *брадаиий*, *бркаий-бркаиша* : *бркаиий*, *власаий*, *гладваий*, *грнаий*, *грлаий*, *гузаий*, *зубаий*, *кдсаий*, *крилаий*, *кракаий*, *крсиаий*, *мудаий*, *ндсаий*, *окаий*, *илећаий*, *йрсаий*, *рејаий*; *љуишиий*, *машиий*, *срдишиий*, *сиасишиий*, *честишиий* (са изменом ' на '' у ном. јд. м. р.), *Ивањ*, *Јдвањ*, *Никољ*, *Лучин*, *Мраишин* и *гдвешјий*, *јелешјий*, *кобиљий*, *медвешјий*, али *брәвљий*, *врайчјий*, *јәрчјий*, *двчјий*, *дшљий*, *исдешјий*, затим *йдган-йдгана*, *бајаий-бајаиша*, *саккаий-саккаиша*.

Не иду овамо: *вдчиий-вдчиша* : *вдчишиий*, *убог-убога* : *убогий*, *йишом-йишомаша* : *йишомий*, већ с присвојним на -*ов* и *ин* иду под II^а. Придев *бдгаий* иде и овде: *бдгаий-бдгаиша-бдгаишиий*, а иде и под II^а б): *бдгаий-бдгаиша* : *бдгаишиий* (као *зелен-зелена* : *зелени*).

Потврђују се у Грузи и Даничићеви примери са акцентом придева врсте, који су у Грузи врло распрострањени и код описних и код градивних придева: *брашнени*, *чабрени*, *новчани*, *башишени*, *зобени*, *иглени*, *јасирени*, *кавени*, *кључани*, *лађени*, *сунчани*, *црквени*, али могу имати, за разлику од Даничића, и акценте на првом слогу: *бдшишени*, *зобени*, *иглени*, *јасирени*, *кавени*, *кључани*, *лађени*, *сунчани*, *црквени* — кад значе припадање у смислу ген. посесивног.

Тип II^а б): *зелен-зелена* : *зелени*. И овде се мења ' на '' акценат: *зелен-зелена-зелена* итд. Сви Даничићеви примери потврђују се у Грузи: *зелен-зелена* : *зелени*, *мавен-мавена* : *мавени*, *мален-малена* : *малени*, *румен-румена* : *румени*, *свилен-свилена* : *свилени*, *сиуден-сиудена* : *сиудени*, *црвен-црвена* : *црвени*, *шарен-шарена* : *шарени*, *дебел-дебела* : *дебели*, *гдлем-гдлема* : *гдлемий*, *висок-висока* : *високи*, *широк-широка* : *широки*, *далек-далека* : *далеки*. Придев *низок* нема.

Тип II^б: *мршав-мршава* : *мршави*. Даничић овде има само *мршав* и *бддар* (у Грузи *бддар*). У Грузи они имају ове акценте: *мршав-мршава*¹²⁷ : *мршави*, (и *мршави*, у псовици *мршави дшач*) — па иде под II^б аа), а *мршави* је супстантивизиран плурални облик са значењем „поумирали“, „који нису живи“; *бддар-бддра* : *бддри* — у исти тип.

Тип II^а: *дрвен-дрвена* : *дрвени*. Овај акценатски тип с бројним примерима разних формација у знатној мери би се, према говору Грузе, изменио.

Тако би највећи део придева овог типа са суфиксом — *-ав* ишао доле под II^б: *аљкав-аљкава* : *аљкави* (дакле као *крәв-крәва* : *крәви*),

¹²⁷ Решетар, према Ак. Рј., наводи *мршав*, *мршава*, јер је и у чак. (Стари Град), *мршав*. У Грузи је р кратко: *мршав* — *мршава* — *мршави* (и *мршави*), а супстантивизирано *мршави* = помрли — вероватно је према *живи*.

баглав-баглава : баглави, балав-балава : балави, бангав, бенав, бљушав, брдишав, брблав, брлав, буђав, буав, врлав, гарав, гдав, гиздав, глибав, гндјав, гњецав, грбав, губав, гурав, гушав, длакав, драйав, дрлав, дрнјав, жвадлав, жилав, жмирав, жулав, зндјав, зрикав, јецав, калав, килав, клемјав, клдмјав, кљакав, крастиав, крецав, кржлав, крњав, кудрав, кушлав, куширав, лјава, љускав, малав, млишав, мрсава, мршав, мушав, муцав, ишнав, ишиав, игдав, ирлав, иушав, рањав, риишав, рњав, рдав, рунав, рушав, смнава, слузава, смдлава, шралава, шричав, шунјав, ћелав, ћорав, ћдсав, ћулав, уњкав, алав, йлав, райав, убав, чађав, чвдрав, чийав, чиишав, чулав, чуйав, шаншиав, шдјав, шдрав, шкрбав, ширкав, шугав, шунјав, шрдјав.

Остају у овом Даничићевом типу ови: — с тим што у ном. јд. има дужину на -ов, -ин: *браштов, грахов, дедов, Дмийров, дуждев, жидов, зешов, змајев, југов, кмешов, лавов, лубов, ндјев, раков, сиров, шасшов, хришов, царев; вџево, кџево; блешан, жешан, мџан, мађан, њунан, шанан, узан, хлађан; бабин, брацин, враћин, гадјин, краћин, ћерин, дчин, идићин, идићин, ишићин, сдвин (: сдва), идићин, идићин, идићин, ћаћин, дчин, цурин, чайћин, чичин.*

Затим ови на -аси иду опет доле под II⁶: *аласи-аласи : аласи, бенаси-бенаси : бенаси, блџаси, брњаси, буџмаси, вџжласи, вџжласи, вџжласи, гриваси, грдшаси, ддраси, жџћкласи, звџдаси, зџкласи, кабаси, кишаси, кишњаси, коласи, крдишњаси, круњаси, кујаси, кујаси, мџсаси, лујаси, мдраси, мџгаси, идићаси, иушаси, рајласи, рачваси, рдишаси, рџсаси, рџћаси, сдласи, сџвкласи, ћдсаси, ћубаси, цвџиаси, мдраси, шљаси, ширјласи.*

Затим ови остају овде: *дчиш, рџчиш, а врањш, гџиш, жабљш, кдјш, краљш, мајш, миш, ијсш, ијчш, шџчш, рџш, сврчш* — не иду овде као двосложни.

Не иду овде ови Даничићеве примери: *бџов, бдџов, брџов, бџов, грабџов, иџов, клџов, крушџов, лиџов, мџџов, смрџов, шџов, шрџџов, џинџов, шљџов, илџџов-илџџова : илџџов, жџџок, жџџџка (и жџџџка)*

Затим не иде овде цео низ градивних придева: *зџан-зџана : зџанш (и зџанш), кдишан-кдишана : кдишанш (и кдишанш) — придев врсте), чдван-чдвана : чдванш (и чдванш), бакрен-бакрена : бакренш (и бакренш), вџшрен-вџшрена : вџшренш (и вџшренш), вдишан-вдишана : вдишанш (и вдишанш), вџнџн-вџнџна : вџнџнш (и вџнџнш), гвџдџен-гвџдџена : гвџдџенш (и гвџдџенш), дџшчан-дџшчана : дџшчанш (и дџшчанш), дрџен-дрџена : дрџенш (и дрџенш), зџмџан : зџмџанш (и зџмџанш), камен-камена : каменш (и каменш), лџнџн-лџнџна : лџнџнш (и лџнџнш), лџден-лџдена : лџденш (и лџденш), лџжан-лџжана : лџжанш (и лџжанш), лџчан-лџчана и лџчанш (и лџчанш), маџвен-маџвена : маџвенш (и маџвенш), меџден-меџдена : меџденш (и меџденш), иџшен-иџшена : иџшенш (и иџшенш), раџжан-раџжана : раџжанш (раџжанш), рџжан-рџжена : рџжанш (роџжанш), слаџмен-слаџмена : слаџменш (слаџменш), сџчан-сџчана : сџчанш (сџчанш) — који стоји према срче, сџкнен-сџкнена : сџкненш (сџкненш), шаџкан-шаџкана : шаџканш (шаџканш), сџбрен-сџбрена : сџбренш (сџбренш), свџдџен-свџдџена : свџдџенш (свџдџенш) — који сви иду горе под II^{3а} аа.*

Исто као претходни иду горе под II^a аа) сви придеви на *-аи* : *брснаи*—*брснаи*а : *брснаи*и, *вунай*—*вунай*а : *вунай*и, *кдсмай*, *крдичнаи*, *лиснаи*, *мѣснаи*, *иљдснаи*, *уснаи*, *чвдрнаи*, затим : *ндсаи*, *иљѣнаи*, *гзузай*, *кракаи*, *главаи* итд.

Кад градивни придеви на *-ан* имају на суфиксу дужину, они су *ои*исни *и*ридеви, и онда они иду такође доле под II^b (као *крѣав*—*крѣава* : *крѣав*и), *зѣлан*—*зѣлана* : *зѣлан*и, *кдишан*—*кдишана* : *кдишан*и и *кдишан*—*кдишана* : *кдишан*и, *вдишан*—*вдишана* : *вдишан*и, *зѣман*—*зѣмана* : *зѣман*и, *лужан*—*лужана* : *лужан*и, *лучан*—*лучана* : *лучан*и, *медан*—*медана* : *медан*и, *рджан*—*рджана* : *рджан*и, *слман*—*слмана* : *слман*и, *иљѣан*—*иљѣана* : *иљѣан*и, *снежан*—*снежана* : *снежан*и.

У овом Даничићевом типу остали би ови примери : *вдден*—*вддена* : *вдден*и (пун воде, нпр. крушка), *вдирен*—*вдирена* : *вдирен*и (темпераментан), *сирмен*—*сирмена* : *сирмен*и, *леден*—*ледена* : *леден*и, *вѣиран*—*вѣирана* : *вѣиран*и, *искрен*—*искрена* : *искрен*и (*искрен*и), *срчан*—*срчана* : *срчан*и (јак).

Придеви *срчан*—*срчана* : *срчан*и (: срце) и *сунчан*—*сунчана* : *сунчан*и (и *сунчан*—*сунчана* : *сунчан*и), а трпни придев је *сунчан*, *сунчана*, *сунчано* : *сунчан*и, *а*, *о*, — не иду овде.

Придев *свилен*—*свилена* : *свилен*и (и *свилен*и) иде горе под II^a бб.

Даничић је кодификовао следеће придеве само с акцентом последњег слога : *блишвѣн*и, *брадвѣн*и, *бришвѣн*и, *ѣавдл*и, *одрѣн*и, *иушчан*и, *ребран*и, *рошквѣн*и, *солан*и, *ишквѣн*и, *улан*и. Иако се они понајвише употребљавају у функцији придева врсте у називима, ипак неки могу имати у Грузи и акценат на првом слогу кад су у функцији *и*рисвојног *и*ридева (чега је део нешто) : *брадвѣн*и *саи* (сап брадве), *иушчан*и *цѣв* : *иушчан*и *и*аѣба, *улан*и *мирис* : *улан*и *рѣишца*, *улан*и *индусирија*.

Тип II^b аа) : *бишар*—*бишара* : *бишар*и. Од Даничићевих примера у Грузи се потврђују : *бљушак*—*бљушка* : *бљушк*и, *вишак*—*вишка* : *вишк*и (и *вишк*и), *вдзак*, *гѣбак*, *гладак*, *жѣжак*, *клизак*, *крѣшак*, *крдшак*, *кршак*, *љубак*, *мрзак*, *низак*, *ишшак*, *ирушак*, *сладак*, *иднак*, *узак*; *блдиан*, *вѣчан*, *вѣран*, *вѣчан*, *вљажан*, *гѣдан*, *гласан*, *гнусан*, *грѣшан*, *дрбан*, *ждрѣбан*, *жѣлан*, *жшшан*, *злѣбан*, *јадан*, *јасан*, *јѣшан*, *кишан*, *кишан*, *кѣжан*, *крман*, *ласан*, *ледан*, *лѣман*, *медан*, *мѣшан*, *мрчан*. *мучан*, *бран*, *иљдчан*, *иљачан*, *иљдан*, *иљдсан*, *идсан*, *рибан*, *рддан*, *рдсан*, *силан*, *сшшан*, *сѣшан*, *скдишан*, *сламан*, *слѣжан*, *сѣчан*, *шрдшан*, *чудан*, *ишшдишан*; само са одређеним видом : *грѣбн*и, *качн*и, *кућн*и, *дчн*и, *рѣишн*и, *рѣишн*и (*рѣиша*), *сѣбн*и; *ѣбли*, *ишдили*; *мркли*, *цѣгли*; *бадн*и, *задн*и, *иредн*и, *средн*и, *дишш*и, *дшш*и.

Овде не иду : *блан*—*блана* : *блн*и¹²⁸, *брижан*, *вѣлан*, *знѣжан*, *јужн*и (за страну света, а *јужан*, нпр. за снег, али се ретко чује, већ *југов*), *кужан*, *лажан*, *лучан* (: лук), *ибзан*, *свилан*, *сѣзан*, *брдан*, *вишн*и. Лексички су непознати : *вѣрак*, *млѣшак*, *склизак*, *хѣшак*, *глдишан*, *кнѣшжан*, *крашан*, *лачан*, *идшан*, *иушан*, *санан*, *учан*, *ишричан*, *хлѣбан*, *чилан*, *чѣшан*, *чѣшан*, *ишман*; *крѣн*и, *иљѣн*и, *свиони*; *кашшар*, *лѣшар*, *вѣшак*, *цѣшк*и, а долази овде *срѣшан* (*срѣшан*) — *срѣшна* (*срѣшина*) : *срѣшн*и (*срѣшн*и).

¹²⁸ Само као узвик *блан* : нпр. Што не дођете *блан*?

У одређеном виду, кад придев није у описној функцији већ у *називној*, многи од ових придева имају 'акценат, тзв. *акценаи* *последњег слога*: *бљуи́кѝ, вѝи́кѝ, вѝскѝ, гѝа́кѝ, глѝа́кѝ, жѝшкѝ, клѝскѝ, крѝкѝ, крѝи́кѝ, крѝшкѝ, љу́и́кѝ, мрскѝ, нѝскѝ, иѝи́кѝ, иру́и́кѝ, слѝи́кѝ, ша́нкѝ, ускѝ; влѝжнѝ, гѝднѝ, глѝснѝ, гнѝснѝ, дрѝбнѝ, жѝи́нѝ, злѝбнѝ, јѝснѝ, јѝшнѝ, кѝшнѝ, кѝи́нѝ, ѝлѝдснѝ, ѝдснѝ, рѝснѝ, сѝи́нѝ, сѝчнѝ, шрѝшмѝ; дчнѝ, дблѝ, шѝдѝлѝ, мрклѝ, бѝсѝрѝ, вѝдрѝ, жѝсѝрѝ, мѝдрѝ, мѝкрѝ, дѝшѝрѝ, хѝшѝрѝ, дѝулѝ, срѝђнѝ, срѝи́нѝ — сви они кад су с именицом у називу, или у супстантивној употреби без именице у истој функцији. Даничић има само: *вѝи́кѝ, глѝа́кѝ, дблѝ, ѝдснѝ, сѝи́нѝ, слѝи́кѝ, ша́нкѝ, ускѝ, вѝшѝ, вѝчнѝ*.*

Затим код Даничића је низ придева врсте који су само у одређеном виду и само с акцентом *придева врсте*, и они се сви у Грузи потврђују: *глу́шнѝ недеља* (Дан. *глу́хнѝ*), *дѝснѝ, кѝснѝ, крѝчнѝ, крѝснѝ, нѝђнѝ, рѝчнѝ, сѝрѝнѝ, шѝдрнѝ, цвѝшнѝ, чѝснѝ, рѝднѝ*.

Тѝи II*6 бб): *дѝбар-дѝбра : дѝбрѝ*. Даничић прописује промену '' на ' акценат у свим облицима неодређеног вида у којима се губи непостојано *a*, а у Грузи треба томе додати још и услов: ако је други слог дуг. Тако овај придев има овакве акценте: *дѝбар-дѝбра-дѝбру-дѝбра (дѝбар)-дѝбар-дѝбрѝм-дѝбру; дѝбра-дѝбрѝ-дѝбрѝј-дѝбру-дѝбра-дѝбрѝм-дѝбрѝј; дѝбри-дѝбрѝх-дѝбрѝм-дѝбре-дѝбрѝм; дѝбре жене*.

Найомена. Овде хоћу да поменем једну ствар која је од далеко-сежног значаја за видске акценте код описних придева, поглавито неизведених.

Даничић је одређивао акценте ових придева узимајући *номиналну* *промену* код облика неодређеног вида, и то је сасвим на своме месту, кад знамо да је тај облик и та промена у ствари придевска реч, оно што представља придев као врсту речи. То је он, на почетку, изричито рекао: „Зато сам ја рад овде разложити акценте адјективима како их већ разложних *другим ријечима* (ИС)“ (стр. 209).

Али ми знамо да данас, и већ поодавно, мало има номиналне деклинације код одређеног вида и да је она скоро потиснута тзв. *заменичком деклинацијом*. Она собом доноси повећање броја словога и дужине на наставцима, а то има велики значај за акценте. Са продирањем заменичке деклинације на подручје неодређеног вида *губе се у сивари* *видски облици*, тј. разлика у облику (промени), а створен је видски акценат, акценат је остао само као знак вида. У номинативу је остала и морфолошка разлика или дужина као видско обележје: *блѝг : блѝѝ, мрѝ : мрѝѝ, гѝрак : гѝркѝ, бѝсѝар : бѝсѝрѝ*. У зависним падежима нема морфолошке и квантитетске разлике у наставку. Код придева с дугим акцентом нема тешкоћа, створен је чист видски акценат, односно акценатско-интонациона разлика за вид: нпр. *блѝгѝга : блѝгѝга, блѝгѝм : блѝгѝм, блѝѝм : блѝѝм; гѝркѝга; гѝркѝга; гѝркѝм : гѝркѝм, гѝркѝм : гѝркѝм* итд.¹²⁹

¹²⁹ Мислим да се дужине у неодређеном виду губе, јер је овде њихово постојање постало беспредметно: Или их није ни било, ако је овде чиста заменичка промена. Ипак оне се овде често чују — као и код придевских заменица што су се прошириле са придева. Уопште господари сложена придевска деклинација у Грузи.

Код придева с кратким акцентом, међутим, морало је, после продирања заменичке деклинације на подручје неодређеног вида, доћи до апсолутног једначења видских облика у свим зависним падежима: *мр̑кб̑га* : *мр̑кб̑га*, *мр̑кб̑м* : *мр̑кб̑м*, *мр̑к̑им* : *мр̑к̑им*, *б̑ис̑ир̑б̑г* : *б̑ис̑ир̑б̑г*, *б̑ис̑ир̑б̑м* : *б̑ис̑ир̑б̑м* итд. У оваквој ситуацији морала је бити створена и код ових придева, такође, акценатско-интонациона разлика: *мр̑кб̑г* : *мр̑к̑б̑г*, *мр̑кб̑м* : *мр̑к̑б̑м*, *мр̑к̑им* : *мр̑к̑им*; *мр̑к̑е* : *мр̑к̑е*, *мр̑к̑ој* : *мр̑к̑ој*, *мр̑к̑б̑м* : *мр̑к̑б̑м*; *б̑ис̑ир̑б̑г* : *б̑ис̑ир̑б̑г*, *б̑ис̑ир̑б̑м* : *б̑ис̑ир̑б̑м*, *б̑ис̑ир̑им* : *б̑ис̑ир̑им*; *б̑ис̑ир̑е* : *б̑ис̑ир̑е*, *б̑ис̑ир̑ој* : *б̑ис̑ир̑ој*, *б̑ис̑ир̑б̑м* : *б̑ис̑ир̑б̑м* итд. Овакву теорију ја сам образложио и на целокупном материјалу описних придева изнео у свом раду, који сам горе навео (в. ЈФ. XXV, 1965 стр. 377—383).

Тий II^а: *кр̑ца̑й̑и* : *кр̑ца̑й̑а* : *кр̑ца̑й̑и̑и*. Даничић овде има поред овог још: *д̑д̑ма̑ћ̑и*, *ј̑д̑ви̑ни̑*, *ј̑д̑ви̑и̑и* и *ру̑жа̑й̑и̑и*. У Грузи је *кр̑ца̑й̑и* : *кр̑ца̑й̑а* : *кр̑ца̑й̑и̑и* (иде горе под II^а аа), остали иду овде, само није *ј̑д̑ви̑и̑и* већ *ј̑д̑ви̑и̑и̑и* = *ј̑д̑ви̑ни̑*, нпр. на *ј̑д̑ви̑и̑е̑ ја̑де* и *ј̑д̑ви̑и̑е̑ ја̑де*.

Тий II^б: *ва̑ља̑н-ва̑љана* : *ва̑ља̑ни̑*. Потврђују се сви Даничићеви примери, са истим акцентом: *др̑же̑ћ̑и*, *им̑у̑ћ̑и*, *мо̑гу̑ћ̑и*, *но̑се̑ћ̑и*, *см̑р̑де̑ћ̑и*, *ср̑ам̑е̑ћ̑и* (*р̑д̑че̑ћ̑и* нема) : *до̑ле̑ћ̑и*, *ше̑гле̑ћ̑и*, *ше̑к̑у̑ћ̑и*, а затим *се̑де̑ћ̑и*, *кле̑че̑ћ̑и*, *ш̑р̑че̑ћ̑и* и др. Али и *им̑у̑ћ̑и(ан)*, *мо̑гу̑ћ̑и(ан)*.

Тий II^в: *кр̑ва̑в-кр̑ва̑ва* : *кр̑ва̑ви̑*. Потврђују се сви Даничићеви примери, с тим што је код ових придева суфикс *-и̑и̑*: *го̑л̑и̑и̑и̑*, *но̑в̑и̑и̑и̑*, *и̑у̑н̑и̑и̑и̑*, *са̑м̑и̑и̑и̑*, *це̑л̑и̑и̑и̑*, *зд̑ра̑в̑и̑и̑и̑*, *и̑р̑д̑в̑и̑и̑и̑*, затим *бе̑л̑и̑и̑и̑*, *цр̑н̑и̑и̑и̑*, *и̑л̑д̑в̑и̑и̑и̑*, *бо̑с̑и̑и̑и̑*, *си̑д̑р̑и̑и̑и̑*, *зр̑е̑л̑и̑и̑и̑*, *глу̑в̑и̑и̑и̑*, *лу̑и̑и̑и̑и̑* (*луд*), *су̑в̑и̑и̑и̑*, *вр̑е̑л̑и̑и̑и̑* и др. Код Дан.: *го̑л̑ца̑и̑и̑*, *но̑в̑ца̑и̑и̑*, и др. Овде долазе бројни придеви на *-ав*, *-ас̑и̑*, *-ан* из Даничићевог акценатског типа који је горе под II^а.

*
* * *

Остали су придеви *вишесложни* придеви који су изведене речи, стоје према именици, и њихов акценат је у зависности од акцента и интонације (дужине) које има именица и од суфикса којим се изводе. Бележићу, по типовима, само разлике у акценту и квантитету код појединих придева или групе придева по формацијама. Узимам најпре тросложне придеве.

Тий III^а: *ва̑р̑ни̑ча̑в-ва̑р̑ни̑ча̑ва* : *ва̑р̑ни̑ча̑ви̑*. За разлику од Даничића, у Грузи ови придеви имају дужину на суфиксима *-ав*, *-ав̑*, *-ин̑*: *ва̑р̑ни̑ча̑в̑*, затим *бо̑б̑ич̑ав̑*, *ба̑де̑м̑о̑в̑*¹⁸⁰, *би̑ро̑в̑ље̑в̑*, *ла̑и̑во̑в̑ље̑в̑*; *ко̑р̑ња̑чи̑м̑*, *ку̑со̑њ̑и̑н̑*, *ша̑ро̑њ̑и̑н̑*, *це̑ве̑то̑њ̑и̑н̑*, *си̑во̑њ̑и̑н̑*, *га̑ло̑њ̑и̑н̑* итд.

Тий III^б: *ма̑му̑ран-ма̑му̑рна* : *ма̑му̑р̑ни̑*. Овде су као код Даничића придеви врсте од именица са ' акценатом: *ба̑ру̑и̑ни̑*, *ва̑ша̑р̑ни̑*, *ша̑р̑ни̑чи̑ни̑*,

¹⁸⁰ Дужина на *-ав̑*, *-ин̑* јавља се само у ном. јд. м. р.

Тий III^б: слѣбодан-слѣбодна : слѣбоднѣ. Сви Даничиѣви примери потврђују се акцентом у Грузи. Од оних, пак, који имају облик одређеног вида, у Грузи немају `` већ ` акценат ови: *мѣсечнѣ, сунчанѣ, вѣздашнѣ, јуѣрошнѣ, негдашнѣ, двдашнѣ, свѣгдашнѣ, шѣмошнѣ*, као и: *сунтрашнѣ, јучешнѣ, нѣдашнѣ, ондашнѣ, шѣдашнѣ, садашнѣ* и сл. Код Даничиѣа: *мѣсечнѣ, сунчанѣ, вѣздашнѣ* итд.

Тий III^а: ковѣчев-ковѣчева. Овде су присвојни придеви од двосложних имена с дужином на другом слогу: *Адѣмѣв, алѣсѣв, берѣчѣв* (*Адѣм, алѣс, берѣч*) итд. У зависности од акцентатско-интонационих прилика код именица, овде не иду ови Даничиѣви примери: *бѣкалѣв* (*бѣкал*), *кѣрѣмѣрѣв* (: *кѣрѣмѣр*), *шѣсѣрѣв* (*шѣсѣр*), *сѣдлѣрѣв* (: *сѣдлѣр*), *чѣзмѣрѣв* (: *чѣзмѣр*).

Тий III^в: имуѣћан-имуѣћна : имуѣћнѣ. У Грузи је изједначен акценат према одређеном виду: *имуѣћан : имуѣћнѣ* — са изменом ` на `` акценат.

Тий III^а: болѣшљив-болѣшљива : болѣшљивѣ. Овде не иду Дан. примери са *-ѣв*, јер имају ` акценат на првом слогу: *бѣдињѣв, гѣлуждѣрѣв, жѣвичѣв, крѣушѣлѣв, шѣиѣлѣв*, а иду они са *-ѣв*: *голѣшѣв, кошѣшѣуњѣв, мѣшѣлѣв, сувѣдѣв-сувѣдѣва*.

Потврђују се у Грузи сви присвојни придеви типа: *гарѣвљѣв, зѣлдѣвљѣв, Јакѣвљѣв, Москѣвљѣв, мрѣвљѣв, шарѣвљѣв* (само што могу бити и са ` акцентом: *шарѣвљѣв, Јакѣвљѣв, синѣвљѣв, зѣшѣвљѣв* итд), затим: *јасѣнѣв, шѣидлѣв, крошѣрѣв, сокѣлѣв, градѣрѣв* (кад нису присвојни, већ градивни, тј. придеви врсте).

Затим сви бројни примери придева на *-ив* и *-љив*: *болѣшљив, гѣвѣрљив, грабѣжљив, жуљѣив, крѣмљив, лишѣјив, мирѣшљив, шѣоздѣрљив, сѣшѣив, сѣвѣив, срамѣжљив, шѣугѣљив, ѣандѣрљив, шуљѣив*;¹³¹ затим *јучѣрашнѣ, голубинѣ, кокѣшинѣ*.

Затим се потврђује око 50 Даничиѣвих придева на *-овиш*: нпр. *барѣвиш, брѣдѣвиш, валѣвиш, вилѣвиш, вѣшѣрѣвиш*¹³¹, итд.

Не иду овде ови примери: *ѣлакѣсѣш, бѣличѣсѣш, бѣгаљѣсѣш, бѣдалѣсѣш, вѣрѣголѣсѣш, гѣлѣубѣсѣш, дѣгуљѣсѣш, ѣвѣволѣсѣш, јѣсѣшѣрѣбѣсѣш, крѣвѣуљѣсѣш, шѣсѣшѣушѣсѣш, шѣиѣлѣсѣш, шѣдѣјѣсѣш, дѣбилаш* који сви код Даничиѣа имају ` акценат на средњем слогу (Sic!): нпр. *бѣличѣсѣш, вѣрѣголѣсѣш, дѣгуљѣсѣш, ѣвѣдѣлѣсѣш* итд.

Тий III^в: шѣлѣвѣшѣан-шѣлѣвѣшѣна : шѣлѣвѣшѣнѣ. У Грузи је овај придев с `` акцентом на првом слогу у оба вида: *шѣлѣвѣшѣан-шѣлѣвѣшѣна : шѣлѣвѣшѣнѣ*, а потврђују се Дан. примери: *дугѣчѣк-дугѣчѣка : дугѣчѣкѣ, малѣцѣк-малѣцѣка : малѣцѣкѣ* (и *малѣцѣкѣ*), односно *малѣчѣк : малѣчѣкѣ*.¹³¹

Тий III^г: јѣдрѣнѣкин-јѣдрѣнѣкина. Код Даничиѣа је само овај придев, који се потврђује у Грузи, а такви су и *Мѣчѣвѣнѣкин, Бѣуњѣвѣкин, Бѣчѣвѣнѣкин, Грѣвѣчѣнѣкин* — овако са дужином на *-ин* у ном. јд. м. р.

¹³¹ Са изменом ` на `` акценат (в. стр. 20).

Тий III^a: *йуџиников-йуџиникова*. Даничић има само овај придев. У Грузи се потврђују и ови: *болникѡв, бедникѡв, куйњакѡв, Рудникѡв, једњакѡв*.

Тий III^a: *дѡвѡчин-дѡвѡчина*. Потврђују се малобројни Дан. примери: *бѡбѡјкѡв, бѡсѡљкѡв, маѡрчѡв, дѡвѡчин, јѡсѡњѡ*. Овде иду: *Невѡнкин, Милѡнкин, Сидѡјѡнкин, сѡдѡнѡркин, ѡлѡркин, кѡдѡшѡкин* и др.

Тий III^b: *вѡчѡрњѡ-вѡчѡрњѡг*. Потврђују се сви Даничићеве примери придева врсте: *вѡчѡрњѡ, вѡрѡвнѡ, гѡрѡвнѡ, дѡмѡћѡ, дѡрѡжѡвнѡ, кѡлѡјнѡ, ѡзѡрнѡ, шѡвѡрнѡ, цѡрѡвнѡ, чѡшѡвѡрнѡ*, затим: *јуѡшѡрњѡ, ѡдѡжѡрнѡ, бѡнѡвнѡ*.

Тий III°: *лѡбѡдов-лѡбѡдова*. Овде су присвојни придеви на *-ѡв* и *-ѡн* од именица које на првом слогу имају акценат а на другом дужину: *лѡбѡд-лѡбѡдов, бѡрѡдѡр-бѡрѡдѡрѡв, гѡвѡрѡн-гѡвѡрѡнѡв, гѡлѡб-гѡлѡбѡв, кѡѡлѡр-кѡѡлѡрѡв; кѡвѡрѡкин, цѡгѡнѡкин* итд.

Али не иду овде ови придеви који у Грузи стоје према именици с ` акценатом и дужином на другом слогу, а то су ови Даничићеве примери: *жѡникѡв (: жѡнѡик), кѡчѡрѡв (: кѡчѡр), рѡшѡрѡв (рѡшѡр), солѡдѡшѡв (: солѡшѡ),* као *вѡјнѡикѡв (: вѡјнѡик), крѡвнѡикѡв (: крѡвнѡик), ѡшѡшѡрѡв (: ѡшѡшѡр), лѡгѡрѡв (: лѡгѡр), ѡвѡчѡрѡв (: ѡвѡчѡр), бѡбѡњѡрѡв (: бѡбѡњѡр), вѡшѡшѡрѡв (: вѡшѡшѡр)* и сл.

Тий III°: *вѡрѡлѡшѡн-вѡрѡлѡшѡна : вѡрѡлѡшѡнѡ*. Сви примери се потврђују у Грузи, осим оних који су лексички непознати: *бѡјѡзан, бѡнѡван, вѡрѡлѡшѡн, гѡјѡзан, дѡвѡлѡчан, дѡрѡван, дѡшѡвѡн, кѡвѡран, лѡбѡван, мѡчѡвѡран, ѡлѡван, ѡсѡран, ѡлѡчѡван, ѡлѡван (и ѡлѡван, ѡлѡвна), ѡрѡшѡшѡн, сѡгѡран, сѡлѡван, сѡмѡран, шѡмѡљѡн, шѡрѡбан, ѡзѡран, ѡчѡван, чѡмѡран, чѡвѡран, шѡвѡрѡшѡн, кѡкѡван* (код Даничића последња два само у одређеном виду), а *сѡвѡрнѡ* има само одређен вид.

Затим Даничићеве примери за придеве врсте који су с акценатом последњег слога: *кѡљѡвнѡ, мѡрѡвнѡ, сѡвѡдѡвнѡ; дрозѡдѡвѡљѡ, кѡрѡдѡвѡљѡ, кѡсѡвѡљѡ, мѡжѡвѡљѡ, ѡсѡвѡљѡ, ѡжѡиѡвѡљѡ, сѡндѡвѡљѡ, чѡорѡдѡвѡљѡ* — потврђују се у Грузи.

Тий III¹: *ѡлѡсѡн-ѡлѡсѡна : ѡлѡсѡнѡ*. Даничић каже да више таквих нема и да је овај управо парт. пр ет. пасс. Међутим, у Грузи, и иначе, има много таквих придева, партиципатског порекла: *гѡлѡсѡн, жѡгѡсѡн, бѡлдѡсѡн, рѡндѡсѡн, ѡшѡсѡн* итд., затим сложени с префиксима: *нѡмѡзѡн, ѡдѡсѡн, ѡрезѡн, дѡбрѡсѡн, нѡрезѡн, рѡсѡлѡкѡн* итд. А затим су овде бројни придеви на *-ѡв* и *-ѡн*: *кѡшѡњѡв, мѡкињѡв, ѡрѡшѡњѡв, дѡдињѡв, кѡнѡѡљѡв, чѡкињѡв, ѡкѡмѡзѡв, ѡчѡшѡњѡв, крѡшѡљѡв* итд. (в. горе под III^a); *кѡнѡѡљѡн, кѡѡрѡшѡн* (в. горе под II^a придева типа *зѡмѡљѡн, лѡчѡн* и др.).

Затим овде долазе сви придеви на *-ѡсѡшѡ*, изузети горе под III^a: *ѡлѡкѡсѡшѡ, бѡлѡчѡсѡшѡ, крѡвѡљѡсѡшѡ* и др. а који се изводе од именице с ` акценатом: *крѡвѡљѡ* и сл.

Тий III²: *чѡднѡвѡшѡ-чѡднѡвѡшѡна : чѡднѡвѡшѡшѡ*. Друга три Даничићева примера лексички су непозната у Грузи, а наводимо ове: *ѡкѡвѡн, ѡдѡшѡковѡн, ѡкѡшѡн, дѡшѡрѡн* итд., такође од парт. праег пасс. (интересантно

је показати разлику са претходним типом, оних придева који су пореклом парт. пасивни: *окдвaиши-дковaн* али *нaмaзaиши-нaмaзaн*).

Придеви од четири слога сви се потврђују у Грузи осим ових: *мајсидрчин* (Дан. *мајсидорчин* — под IV²), *самарцијин* (Дан. *сaмaрцaијин* — под IV^{4a}), *милосийван* (Дан. без дужине — под IV^{4b}), *Мухамедов* и *Соломундов* (Дан. *Мухамедов* и *Солдмунов* — под IV^{6a}), *сиромашан* и *сиромашин* (Дан. *сиромашан* — под IV^{6b}), *магарећи* и *магарећи* (Дан. само *магарећи* — под IV¹), *кожухарев*, *оначарев*, *цедуларев* (Дан. *коджухарев* итд. — под IV¹³).

Од петосложних придева друкчије акценте имају у Грузи ови: *калуђеричин* (Дан. — *калуђеричин* — под V³), јер и именица има суфиксни акценат: *калуђерица*, као што је *учишџелица*, *усвојџеница*, *йрејечџеница*, *сјисајџелица*, *богајџишица* и сл. затим *Марњавчевићев* (Дан. *Мрњавчевићев*).

На крају, овде ћемо рећи нешто као опште напомене и рекапитулацију о акценту и, нарочито, дужинама код изведених придева.

Присвојни *йридеви* у номинативу јединице мушког рода имају дуге наставке *-ов*, *-ев* (*овљев*) и *-ин*: *Пейрдов-Пейрова*, *Јанков-Јанкова*, *Бождов*, *Миловадов*, *Милојев*, *Марковићев*, *ковачев*, *овчаров*, *ујакдов*, *Јакбовљев*, *синовљев*, *бабин*, *сјештин*, *мајчин*, *сјиринин*, *овцин*, *рејин*, *шљивин*, *сјланкин* итд.

Кад ови придеви нису у својој основној функцији описа са значењем присвојног придева, већ у функцији *йридева врсте* у називима, они имају акценат придева врсте, тзв. *акценат крајњег слога*: *йейрдов йдси*, *госиджин йдси*, *Пейровдан*, *Бурђевдан*, *Лучиндан*, *Савиндан*, *Джидировдан*, *Пейрова гдра*, *срђа иейрова* и др.

Градивни придеви од имена дрвета такође имају дужину на *-ов* и већином тзв. акценат крајњег слога тј. акценат на претпоследњем слогу — исто тако само у ном. јд. м. р.: *букдов-букова*, *клџдов-клџнова*, *грабдов-грабова*, *јасџдов-јасџнова*, *дрџдов-дрџнова*, *брџсидов-брџсидова*, *лијдов*, *багрџмов*, *шoidлов*, *драхдов*, *јасикдов*, *брџдов*, *дуддов*, *шљивдов*, *чајдов*, *глогдов*, *храсидов*, *џердов*, *јовдов*, *бордов*, *крушкдов* и др. а само *йаддрџдов* и *јавордов*. Кад ови придеви имају присвојно значење, имају други акценат: *клџдов кодрџн*, *јасџдов хлад*, *дрџдов џвети*, *брџсидов хлад*, *лијин џвети*, *дуддов лисид* итд.

Ови придеви су у ствари придеви врсте, што и њихов акценат сведочи. Зато они често примају на крају *-и*: *врбови йруши*, *лескови шиди*, *грабови клин*, *букова грађа*, *брџова мџила*, *шљивови хумур*, *лијови шџе*, *лијова личина* и др.

Описни *йридеви* на *-асид* (*-касид*) и *-ав* имају дужину на суфиксу, коју задржавају трајно — у зависним падежима, у облицима рода и вида: *џејшасид-џејшасиа-џејшасид* : *џејшасиди*, затим *кукасид*, *звџдасид*, *ружичасид*, *илџвасид*, *раџвасид*, *беличасид*, *џрњиурајасид*, *лејушкасид*; *чађава-чађава* : *чађави*, затим *гндјав*, *зндјав*, *бдлав*, *длав*, *красидав*, *губав*, *лукав*, *жуљав*, *клизав*, *лајав*, *муџав*, *бодљикав*, *шуйљикав* итд.

Дужину на суфиксу имају ови придеви, који се у овом лику употребљавају за редупликацију: *гдлциид*, *ндџциид*, *йунциид* (*йунцијид*) и

III. АКЦЕНТИ ЗАМЕНИЦА

1. Личне заменице у говору Грузе имају ове акценте: *ја̇, и̇и̇, ђн, ђна, ђно, ми̇, ви̇, дни, дне, дна, ко̇ и ши̇а̇, не̇ко и не̇ши̇то, ни̇ко и ни̇ши̇а, сва̇ко и сва̇ши̇а, св̇и, св̇е, ма ко̇ и ма ши̇а̇ (ма̇кар ко̇, ма̇кар ши̇а̇), би̇ло ко̇ и би̇ло ши̇а̇, ко̇ гд̇д и ши̇а̇ гд̇д (ко̇ гд̇ђ и ко̇ гд̇ј), ко̇ му дра̇го и ши̇а̇ му дра̇го, и̇д неко̇ и и̇д не̇ши̇то, гд̇е ко̇ и гд̇е ши̇а̇, и̇ко и и̇ши̇а, ко̇ј̇е ко̇ и ко̇ј̇е ши̇а̇, се̇бе, се, и̇сти̇и, и̇сти̇а, и̇сти̇б и са̇м, са̇ма, са̇мо.*

Разлике акцената ових заменица према Даничићевим у овом су:

а) Заменица 3-ег лица *јд.* женског и средњег рода, и свих родова множине, у Грузи имају `` акценат: *ђна, ђно, ђни, ђне, ђна*, а код Дан. је акценат: *ђна, ђно-ђни, ђне, ђна*. Ово је по општем акценатском закону говора Грузе да се у двосложним облицима мења ` на `` акценат — ако други слог није дуг.

б) Уи̇и̇не заменице имају ^ акценат: *ко̇* и *ши̇а̇*, а код Дан. је *ко̇* и *ши̇а̇*. Дуги силазни акценат је прави и редовни акценат ових заменица у говору Грузе. Он долази кад су ове заменице у самосталној употреби: нпр. Зову те. — *Ко̇?* Донеси ми оно. — *Ши̇а̇?* Или у функцији субјекта (објекта): нпр. *Ко̇* пита, не скита. *Ко̇* зове? *Ши̇а̇* оће тај? *Ши̇а̇* има ту? Ако, међутим, дође енклитика непосредно после ових заменица, добија се двосложна интонациона целина, па се ^ акценат крати у `` акценат: нпр. *Ко̇ и̇е* зове? *Ко̇ се* то купа? *Ко̇ и̇е* пита! (али: *Ко̇ и̇е* пита?). *Ши̇а̇ се* ради? *Ши̇а̇ ће* тај? *Ши̇а̇ и̇и* се тиче! *Ши̇а̇ и̇е* боли?

Заменички прилог *гд̇е* у истим акценатско-интонационим условима мења, такође, акценат у *гд̇е̇*: нпр. Спусти то. — *Гд̇е̇?* Видећемо се опет. — *Гд̇е̇?* Или: *Гд̇е̇* идеш? *Гд̇е̇* радите данас? Али ако непосредно уследи енклитика, ^ акценат се скрађује у `` акценат: *Гд̇е̇ си?* *Гд̇е̇ ћеи?* *Гд̇е̇ га* нађе? *Гд̇е̇ и̇е* боли? *Гд̇е̇ се* купате?

в) Опште дистрибутивне *гд̇е ко̇* и *гд̇е ши̇а̇* као неодређене заменице гласе *гд̇еко̇* и *гд̇еши̇а* = неко̇ и нешто); исто тако дисјунктивне *ко̇ гд̇д* и *ши̇а̇ гд̇д* (*ши̇и̇б гд̇д*) као неодређене заменице гласе *ко̇год* и *ши̇и̇бгод* (*ши̇и̇бгод*), односно *ко̇го̇ђ* (*ко̇го̇ј*) и *ши̇и̇а̇го̇ђ* (*ши̇и̇а̇го̇ј*). Општа потцењујућег лица поред акценатских облика *ко̇ј̇е ко̇* и *ко̇ј̇е ши̇а̇* гласе и *ко̇ј̇еко̇* и *ко̇ј̇еши̇а*, односно чешће *ко̇ј̇еши̇а*: нпр. Код њих долази све *ко̇ј̇еко̇*. Он говори *ко̇ј̇еши̇а*. Накуповала *ко̇ј̇еши̇а*.

2. Промена личних заменица има ове акценте:

ја̇, ме̇не, ме̇ни¹³³, ме̇не, мно̇м и мно̇ме, ме̇ни;

и̇и̇, и̇ђбе, и̇ђби, и̇ђбе, и̇ђбб̇м, и̇ђби;

се̇бе, се̇би, се̇бе, се̇бб̇м, се̇би;

ђн, њ̇га, њ̇му, њ̇га, њ̇им и њ̇име, њ̇ђму;

ђна, њ̇е, њ̇ј, њ̇јзи, њ̇у, њ̇м и њ̇ме, њ̇ј;

ко̇, ко̇га̇, ко̇ме̇, ко̇га̇, к̇им и к̇име, ко̇ме̇;

ши̇а̇ че̇га̇, че̇му̇, ши̇а̇, ч̇им и ч̇име, че̇му̇;

не̇ко̇ и не̇ши̇то, ни̇ко̇ и ни̇ши̇а, сва̇ко̇ и сва̇ши̇а имају неизмењен

акценат у промени.

¹³³ У говору Грузе место *ме̇ни, и̇ђби, се̇би*, у дат.-лок. редовно долази *ме̇не, и̇ђбе, се̇бе*.

ĩsĩĩĩ, ĩsĩĩā, ĩsĩĩō — има придевску промену и акценте, као нпр. *ĩĩĩĩĩ*; а *sām a, o: sāmĩ, ā, ō* — као придев *blāg : blāgĩ*.

Главне разлике акцената заменичких облика према Даничићевим у овоме су:

а) У говору Груже разликују се *генијџиве* од *акузатџива* код заменица 1-ог, 2-ог лица и повратне — тиме это има дужину на наставку *-ē*: ген. *мѣнѣ, ѡдѣбѣ, сѣбѣ*, а акуз. *мѣне, ѡдѣбе, сѣбе*: нпр. Он се боји *мѣнѣ, ѡдѣбѣ, сѣбѣ*. Он познаје *мѣне, ѡдѣбе, сѣбе*.

б) Ове исте заменице у генитиву и акузативу, затим у дативу-локативу имају у говору Груже " акценат: ген. *мѣнѣ, ѡдѣбѣ, сѣбѣ*, акуз. *мѣне, ѡдѣбе, сѣбе*, дат.-лок. *мѣни, ѡдѣби, сѣби*, а код Даничића сви ови облици су са ' акценатом: ген.-акуз. *мѣне, ѡдѣбе, сѣбе*, дат.-лок. *мѣни, ѡдѣби, сѣби*.

в) Заменица 3-ег лица, облици мушког и средњег рода у ген.-акуз. и дат.-лок. — има у говору Груже " акценат: *њѣга, њѣму*. Код Дан. је: *њѣга и њѣму*.

3. Преношење акцената на *ĩредлог* код личних заменица може бити у овим случајевима: кад су са предлозима енклитички облици и кад су пуни облици заменица, кад су предлози који се завршавају на сугласник и који се завршавају вокалом, старо преношење са " акценатом на предлогу и ново са узлазним ' и ' акценатом на предлогу:

а) *Акузатџивне енклитџике* са предлозима на сугласник *ĩред, над, ѡд, међу, уз, низ, кроз* долазе уз глаголе кретања у функцији акузатива правца (оријентација у простору):

ĩредā ме, ĩредā ѡе, ĩредā њ, ĩредā се;
нāдā ме, нāдā ѡе, нāдā њ, нāдā се;
ĩддā ме, ĩддā ѡе, ĩддā њ, ĩддā се; међу се;
ўзā ме, ўзā ѡе, ўзā њ, ўзā се;
нїзā ме, нїзā ѡе, нїзā њ, нїзā се;
крѡзā ме, крѡзā ѡе, крѡзā њ, крѡзā се.

У ствари ово су овде акценти предлога.

Овако преношење звучи као „архаизам“, обичније је нпр. *ĩред мене*, односно *ĩред мѣне* (кад је „сила говора“ на заменици).

б) *Акузатџивне енклитџике* са предлозима на вокал *на, у, за, о, ѡ*, у функцији акузатива правца и намене:

нāме, нā ѡе, нā њ¹³⁴, нā се; али *нā мене, нā ѡебе, нā себе, нā њѣга, нā њў, нā нāс, нā вāс, нā њїх, ў ме, ў ѡе, ў њ, ў се; ў нāс, ў вāс, ў њїх, зā ме, зā ѡе, зā њ, зā се; зā нāс, зā вāс, зā њїх, ō ме, ō ѡе, ō њ, ō се; ō нāс, ō вāс, ō њїх, ѡ ме, ѡ ѡе, ѡ њ, ѡ се; ѡд нāс, ѡд вāс, ѡд њїх.*

¹³⁴ У једносложној акценатској целини предлога и заменице ' акценат морао је прећи у силазни акценат: *нā њ, ў њ, зā њ, ō њ, ѡд њ*.

И овакво преношење акцената осећа се као архаизам, па је чешће у овом говору *на мене*, односно *на мене* (кад је реченични акценат на заменици).

в) *Инструментал* у пуном облику са предлозима *и́ред*, *на́д*, *и́од*, *за*, *међу* — уз глаголе мировања значи простор, а са предлогом *са* — друштво:

и́реда мнџм, *и́ред шџбџм*, *и́ред собџм*;
на́да мнџм, *на́д шџбџм*, *на́д собџм*;
и́ода мнџм, *и́од шџбџм*, *и́од собџм*;
за мнџм, *за шџбџм*, *за собџм*; *међу собџм* (*међу собџм* и *међу собџм*)
са мнџм, *са шџбџм*, *са собџм*;

Увек овако, осим што може бити и: *са и́дџбџм*, *са сџбџм*

г) *Ново преношење* акцената на предлог имамо:

а) у *инструменталу* заменица 3-ег л. јд., упитне и свих заменица множине:

и́ред њџм, *и́ред њџм*, *и́ред кџм*, *и́ред чџм*; *и́ред нама*, *и́ред вама*, *на́д њџм*,
на́д њџм, *на́д кџм*, *на́д чџм*; *на́д њџх*, *на́д вама*; *и́од њџм*, *и́од њџм*, *и́од*
кџм, *и́од чџм*, *и́од нама*, *и́од вама*, *и́од њџма*, *за њџм*, *за њџм*, *за кџм*, *за*
чџм; *за нама*, *за вама*, *за њџма*; *са њџм*, *са њџм*, *са кџм*, *са чџм*, *са нама*,
са вама, *са њџма*.

Увек овако долази.

β) у *акузативу* заменица 1-ог, 2-ог, 3-ег лица множине:

и́ред на́с, *и́ред ва́с*, *и́ред њџх*; *и́ред њџ*
на́д на́с, *на́д ва́с*, *на́д њџх*; *на́д њџ*,
и́од на́с, *и́од ва́с*, *и́од њџх*; *и́од њџ*,
за на́с, *за ва́с*, *за њџх*; *за њџ*,
у́з на́с, *у́з ва́с*, *у́з њџх*; *у́з њџ*
ни́з на́с, *ни́з ва́с*, *ни́з њџх*; *ни́з њџ*
крџз на́с, *крџз ва́с*, *крџз њџх*; *крџз њџ*
џ на́с, *џ ва́с*, *џ њџх*; *џ њџ*
и́д на́с, *и́д ва́с*, *и́д њџх*; *и́д њџ*.

Ако је сила говора на заменици, акценат се не преноси: *и́ред на́с*, *и́ред ва́с*, *и́ред њџх*, *и́ред њџ*, *за на́с*, *за ва́с* итд.

д) у *генитиву* свих личних заменица са једносложним предлозима од, до, код:

џд менџ, *џд шебџ*, *џд себџ*, *џд њџга*, *џд њџ*, *џд на́с*, *џд ва́с*, *џд њџх*; *џд менџ*,
џд шебџ, *џд себџ*, *џд њџга*, *џд њџ*, *џд на́с*, *џд ва́с*, *џд њџх*; *џд менџ*, *џд шебџ*,
џд себџ, *џд њџга*, *џд њџ*, *џд на́с*, *џд ва́с*, *џд њџх*;

Ако је „сила говора“ на заменици, онда се акценат не преноси: *џд менџ*, *џд шебџ*, *џд себџ*, *џд њџга*, *џд њџ*, *џд на́с*, *џд ва́с*, *џд њџх* итд. — што је најчешће у употреби, јер је ово случај кад генитив долази у правој падежној функцији (аблативној).

У говору Груже никако се не може чути пљеваљско *џд менџ*, *џд шебџ*, *џд себџ*, поцерско *џд менџ*, *џд шебџ*, мацванско *на́ шебџ*, сремско

нд мене, нїз мене, кдд шебе, дд њега, трипћко кдд мене, дд шебе — које све наводи Б. Николирећ (Смски говор, стр. 272).

Сїаро *їрвношење* акцента на предлоге у генитиву и акузативу може бити само кад су двосложни предлози: *дко менє, їза менє, їрєко себє, нддд се, нїздд ме* и сл.

ђ) *Сїаро* *їреношење* имамо, пак, ако су с генитивом двосложни предлози *око, їрєко, їоред, више, нижє, изнад, исїод, исїред, иза, између, їокрај* и др. — код свих заменица:

дко менє, дко шебє, дко њега, дко њє, дко себє, дко ндс, дко вдс, дко њїх, їрєко менє, їрєко шебє, їрєко себє, їрєко њега, їрєко њє, їрєко ндс итд. *їдред менє, їдред шебє, їдред себє, їдред њега, їдред њє, їдред ндс; више менє, више шебє, више себє, више њега, више њє, више ндс, нїже менє, нїже шебє, нїже себє, нїже њега, нїже нї, нїже вдс, исїред менє, исїред шебє, исїред себє, исїред њега, исїред њє, їза ндс, їза вдс; їзнад менє, їзнад шебє, їзнад себє, їзнад њега, їзнад њє, їзнад ндс; исїод менє, исїод шебє, исїод себє, исїод њега, исїод њє, исїод вдс; їзмеђу ндс, їзмеђу вдс, їзмеђу њїх; їдкрај менє, їдкрај шебє, їдкрај себє, їдкрај њега, їдкрај њє* итд.

Кад је на генитиву „сила говора“, на заменици је акценат: *око мєнє, їрєко шебє, їоред себє, више њєга, нижє њєга, нижє њє, исїред ндс, иза вдс, изнад њїх, исїод себє, између ндс, їокрај вдс* итд.

Найомена: Акценат се друкчије преноси на ове двосложне предлоге са заменица, нпр. *дко менє, їрєко шебє, їдред себє, више менє, нїже шебє, їдред себє*, а друкчије са именица под истим условима: нпр. *окд кућє, їрєкд њивє, їорєд шљивє, више зградє, нижє шїалє, їорєд кућє* итд. Могло би се овде приметити да је у првом случају код предлога сопствени акценат, па би реалније бележење акцената било: *дко мєнє, їрєко шебє, їдред себє, више мєнє*, као што је и *їдкрај їуша, їдред рєкє, ўврх њивє, сддн грдба* и сл.

4. *Присвојне заменице* у говору Груже имају ове акценте: *мдј, швдј, њєгдв (њєгова), њєн (њєзїна, њєзїна), ндш, вдш, њїхдв (њїхова), њїн, чїјї (чїјд, чїјє), нєчијї, нїчијї, свдчијї, мд чїјї, чїјї гдд, чїјї бїло, чїјї му дрїго, їчијї, свдј*. Разлике су, дакле, према Даничићу у следећем:

Заменица 3-ег лица јд. и мн. у облику ном. јд. м. р. *њєгдв* и *њїхдв* има дужину на наставку *-дв*, као код присвојних придева што је (нпр. *Пдвдв, кмїшдв*): *њєгдв-њєгова-њєгово, њїхдв-њїхова-њїхово*.

Заменица *њєзїн-њєзїна-њєзїно* има дужину на *-їн* у ном. јд. м. р. — као присвојни придеви на *-їн* (нпр. *Збркїн, бдбїн*).

Акценат сдм друкчији је у Гружи код *њїхдв, њїхова, њїхово* и *њєзїн* (Дан. — *њїхов* и *њєзїн*). Акц. облик *њїхов, њїхова, њїхово* никако се не може наћи у говору Груже, а *њєзїн* се може чути.

Упитна присвојна заменица има у говору Груже `` место ` акцента: *чїјї-чїјд-чїјє, чїјї-чїјє-чїјд*; затим и у промени *чїјєг, чїјєм, чїјїм, чїјїх* итд. *чїјд-чїјє-чїјд-чїјї-чїјї* итд.

Заменице *мђј*, *швђј* и *свђј* у двосложним падежима, ако други слог није дуг, мењају ` на ` акцент доследно у говору Грузе: ном. јд. ж. р. *мђја*, *швђја*, *свђја*, акуз, јд. ж. р. *мђју*, *швђју*, *свђју*, ном. мн. р. *мђји*, *швђји*, *свђји*, ж. р. *мђје*, *швђје*, *свђје*, ср. р. *мђја*, *швђја*, *свђја*, као и у акуз. множине. Ако је други слог дуг, остаје ` акцент неизмењен: нпр. *мђјѐ*, *мђјђј*, *мђјђм*, *мђјђх*, *мђјђм*, *мђјѐм* итд. Остаје ` акцент и у тросложним облицима *мђјима*, *швђјима*, *свђјима* — кад су ове заменице у супстантивној служби.

5. Промена *присвојних* заменица у говору Грузе је тзв. придевска промена, а то значи имају дужину на наставцима за облик *-ѐга*, *-ѐм*¹³⁵, *-ѐм*: *мђјѐг(а)*, *швђјѐг(а)*, *свђјѐг(а)*, *мђјѐм*, *швђјѐм*, *свђјѐм*, *мђјѐм*, *швђјѐм*, *свђјѐм*¹³⁶; *њѐговѐг(а)*, *њѐговѐм*, *њѐговѐм*; *нђшѐг(а)*, *нђшѐм*, *нђшѐм*; *вђшѐг(а)*, *вђшѐм*, *вђшѐм*, *њђнѐг(а)*, *њђнѐм*, *њђнѐм*; *чђјѐг(а)*, *чђјѐм*, *чђјѐм*. Кратак је само наставак *-има* ових заменица у дат.-инстр.-лок. мн. кад су ове заменице употребљене самостално, супстантивизирани: *мђјѐм*, *швђјѐм*, *свђјѐм*, *њѐговѐм*, *њђшовѐм*, односно *мђјѐма*, *швђјѐма*, *свђјѐма*, *нђшѐма*, *вђшѐма*, *њђнѐма*.

Сажети облици присвојних заменица су *мђг(а)*, *швђг(а)*, *свђг(а)*, *мђм*, *швђм*, *свђм*, као што је *кђг* и *шђг*, *кђм* и *шђм*.

6. Показне заменице имају у говору Грузе ове акценте: *ђвђј*, *ђвђ*, *ђвђ* и *ђвђ*, *ђвђ*, *ђвђ*; *шђј*, *шђ*, *шђ* и *шђ*, *шђ*, *шђ*, *ђнђј*, *ђнђ*, *ђнђ* и *ђнђ*, *ђнђ*, *ђнђ*; затим *кђјђ*, *нђкђ*, *нђкојђ* (*нијђдан*), *свђкђ*, *ђкојђ*.

Ове заменице чувају заменичку промену кад имају покретни вокал на крају: *ђвога*, *шђгђ*, *ђнига*, *ђвоме*, *шђмѐ*, *ђноме* (код Дан. *шђгђ*, *шђмѐ*), а кад су без њега, ове заменице имају придевску промену, тј. имају дужину на наставцима: *ђвђѐ*, *шђђѐ*, *ђнђѐ*, *ђвђѐм*, *шђђѐм*, *ђнђѐм*, као и *ђвђѐм*, *шђђѐм*, *ђнђѐм*.

Као присвојне и ове заменице немају дат.-лок. на *-у*: *ђвому*, *шђђму* (Дан. *шђђму*), *ђному*. Овакве облике нема ни упитна заменица: *кђму* (Дан. *кђму*), као и сложене с овом: *нђкому*, *нђкому*, *свђкому*.

Упитно-релативна заменица *кђјђ* нема у говору Грузе (сажетих) облика *кђга*, *кђм*, већ само *кђјѐг(а)* и *кђјѐм*, одн. *кђѐг(а)*, *кђѐм*.

Иначе што у функцији релативне заменице срећемо акценатске облике *кђгђ*, *кђмѐ*: нпр. љут лук од *кђгђ* ти сузе поћу, човек *кђмѐ* никад нисмо ушли у кућу и сл. — то су облици *уишђне* заменице у функцији релативне заменице, како се могу у нашем језику употребити све упитне заменице.

7. Каквоћне заменице у говору Грузе долазе у овим облицима, и са оваквим акцентима: *ђвђкђ*, *шђкђ*, *ђнђкђ*¹³⁷, *кђкђ*, *нђкакђ*, *нђкакђ*, *свђкакђ*, *ђкакђ*, *којѐ* *кђкђ*, *мђ* *кђкђ* итд.

¹³⁵ Облици *мђјѐму*, *швђјѐму*, *свђјѐму* — никако се не могу наћи.

¹³⁶ У говору би се поуздано изменио ` на ` акцент кад у овим облицима не би било дужине на наставку, те је овде дужина сасвим извесна у овом говору.

¹³⁷ Према *шђкђ*, врло често се чује *вђкђ* и *нђкђ*. Облици *ђвђкђѐ*, *шђкђѐ*, *ђнђкђѐ* налазе се у говору као облици књижевног језика, које су усвојили Грузани.

Ове заменице у говору Груже добиле су придевску промену, тј. имају дужину на наставку: *ова̀ко̀г, ша̀ко̀г, она̀ко̀г, ка̀ко̀г, нѐкако̀г, нѝкако̀г, сва̀како̀г; ова̀ко̀м, ша̀ко̀м, она̀ко̀м, ка̀ко̀м, нѐкако̀м, нѝкако̀м, сва̀како̀м; ова̀кѝм, ша̀кѝм, она̀кѝм, ка̀кѝм, нѐкакѝм, нѝкакѝм, сва̀какѝм.*

8. Количинске заменице имају ове акценте: *ово̀ликѝ, шо̀ликѝ, оно̀ликѝ, (и во̀ликѝ, но̀ликѝ), коликѝ, нѐколикѝ, нѝколикѝ, сва̀колики.*

И ове заменице имају придевску промену, као и каквоћне.

У говору Груже је непозната именичка промена заменица *нѐго̀в, њѝхов, њен* и *њи́н*. Не могу се чути облици *нѐгова* и *нѐгову*, *ње́на* и *ње́ну*, *њи́на* и *њи́ну*, већ само *нѐговог* и *нѐговом*, *ње́ног* и *ње́ном*, *њи́ног* и *њи́ном*.

Именичка промена ових заменица јавља се, наравно, у генитиву кад је заменица у саставу *бројне конструкције* 2—4 + ген. јд., нпр. два *нѐгова* брата, три *ње́на* сина, оба *њи́на* суседа, као што и све друге заменице у овој позицији имају овакву промену: два *мо̀ја* брата, три *шо̀рџа* друга, четири *на̀ша* човека, оба *сво̀ја* сина; из *ша̀а* два града, са *о̀на* *шо̀ри* друга, из *сва̀* три бунара, са *ша̀а* три *шо̀ша* друга, од *ко̀ја* два друга итд.

У говору Груже именичка промена се не може наћи ни код присвојних придева. Сасвим необично звучи *Ма̀ркова* сина, *кмѐшова* *шо̀ша̀а*, *Ма̀рина* *бра̀ша*, *Пѐрина* *у̀нука*, *идѝова* *бѝра* и сл.

IV. АКЦЕНАТ БРОЈЕВА

1. Основни бројеви имају ове акценте у говору Груже: *је́дан-је́дног-је́дном-је́дним, је́дни-је́дних-је́дним; је́дна-је́дне-је́дној-је́дноу-је́дном; ни́јдан (и ни́један), ни́ од је́дног, ни́ са је́дном; два̀, двѐ, шо̀ри, че́тири, и́ши, ше́сти, се́дам, осам, де́вети, де́сети; је́данес, два́нес, шо̀ринес, че́тирес, и́шинес, ше́стинес, се́дамнес, осам́нес, де́вес, шо̀риес, че́тирес, и́десети, ше́сети, се́дамдесети, осамдесети, деведесети, си́д, си́дшина, двэ́ста, шо̀риста, и́ладу, мили́он;*

2. Редни бројеви: *и́рви, а̀, б̀, дру́ги, а̀, б̀, шо̀рџи, а̀, б̀, че́тврџи, а̀, б̀, и́ети, а̀, б̀, ше́сти, а̀, б̀, се́дми, а̀, б̀, осми, а̀, б̀, де́вети, а̀, б̀, де́сети, а̀, б̀, је́данести, а̀, б̀, два́нести, а̀, б̀, шо̀ринести, а̀, б̀, че́тирнест, и́шинести, ше́стинести, се́дамнест, осам́нест, де́вџнест, де́вџнест, де́вџнест, и́риесети, че́тирџнест* итд.

3. Збирни бројеви: *дво̀је, дво̀је, дво̀воје, дво̀воје, дво̀воје, дво̀воје, шо̀рџе, че́творо, ше́сторо, се́дморо, осморо, де́веторо, де́сеторо, је́данџоро (и је́данџоро), два́нџоро (и два́нџоро), и́шесторо (и и́шесторо), два́десџоро, шо̀ридесџоро, а два́дџоро и шо̀ридџоро значи „око двадесеторо“, „око тридесеторо“, као два́џина.*

Деклинација збирних бројева је особита у говору Груже: има само дат.-лок. *дво̀јма, обдво̀јма, обадво̀јма, шо̀рџма, че́твџрма, и́џџрма* итд.

4. Бројне именице за мушке особе имају ове акценте: *дво̀јица, шо̀рџица (само св. Тро̀јица), че́твџрица* са акцентом збирног броја *че́твџоро*, од којих се и изводе ове именице, а затим: *и́џџорица (: и́џџоро), ше́с-*

ијорица, седморица, осморица, деветиорица, десетиорица, једанестиорица, дванаестиорица, тринаестиорица, четрнаестиорица, петнаестиорица, шеснаестиорица, седамнаестиорица, осамнаестиорица, деветнаестиорица, двадесетиорица, тридесетиорица, четрдесетиорица, педесетиорица, деvedесетиорица ИТД. а могу бити и са суфиксним акцентом — поглавито ако долазе у значењу колектива: *четворница, петница, шестница, седморица, осморица, деветница, десетница, једанестница, дванестница, осамнаестница, деветнаестница, двадесетница, тридесетница, четрдесетница, педесетница, деведесетница* ИТД.

5. Остале бројне именице: *једнина, двојина, оловина, трећина, четвртина, петина, шестина, седмина, осмина, деветина, десетина, петнаестина* — увек са суфиксним акцентом¹⁸⁸ и значе део: $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{5}$ ИТД. Али *петина* = пет сложених снопова, *седмина* = седам снопова, *десетина*, нпр. *десетину ђака, петнаестину људи, дваестину деџака* (= око 10 ђака, око 15 људи, око 20 деџака). Затим *десџак, петнаестџак, двадесџак* динара (= око 10, 15, 20 динара); *петџак, седмак, осмак, стоиџак* (џак); *двојка, тиројка, четворка; петница, седмица, осмица; деветка, десетка* (карте, оцене и ракија); *двојство, тиројство; двојни, тиројни; двојрук, тиројрук*.

6. Бројни прилози: *двојум, једанум, једном, тиројум, четиројум; удвоје, умроје, надвоје, најроје*.

7. Напоследку бројни адјективи: *једни, двоји, двоји, тироји, четворори, петори, шестори* — долазе уз именице пл. тангум и имају плуралне облике по придевској деклинацији: *двоји вдови* (два пара волова, две запреге), *двоје рукавице, двоја колиџа; обдоји свашови, двоје макаџе, двоја кола; двојих вдовџа, двојим вдовима; двоји свашови, двојих свашовџа, двојим свашовима* ИТД.

Најомена? Особит је ' акцент на следећим бројним сложеницама и изразима који имају вредност сложенице (преношење акцента на дуг слог бројне речи): нпр. *двојум, тиројум, четиројум, двојри, петнаест, петнаесторо, двестара и дваестара, двојаре*;¹⁸⁹ *два сџа, два дана, два мџа, два браџа* (од два браџа деџа), *два сџа, два месеџа, два ока* (у два ока), *два села* (цео свет и два села више), *два динара, два кила, два сноџа, два рџа*, (село у два рџа из далека ко Пешта изгледа); *тирој дана, тирој сџа, тирој мџа, тирој године, тирој банкџе, тирој динара; две мајкџе* (од две мајкџе деџа), *две ћери, две краве, две банкџе, две слџкџе* (не може ни преко две слџкџе), *две сџране* (назив кола на две сџране), *две џаре* (не вреди ни две џаре) ИТД.

Исп. *сидџара* ($\frac{1}{2}$ динара), *сидџруко, сид кџа, сид банкџи, сид-годинџа* и сл.

¹⁸⁸ В. напомену на стр. 20.

¹⁸⁹ Називи за некадашњи ковани новац: *двојарац* или *две џаре* (2 паре), *мџрџи* (5 пара), *двестара* (20 пара чаршијских што је 10 пара динарских), *грџи* (20 пара динарских), *сидџара* (100 пара чаршијских што је 50 пара динарских), *џнар, дукаџи* (12 динара) и др.

V. АКЦЕНТИ ПРИЛОГА

1. *Заменички прилози* имају у говору Груже више облика различитих од облика ових речи у књижевном језику. Те посебне облике из говора Груже доносимо у загради.

Прилози за место: *овде* (*вóде, вóд, вóјна*), *и́у* (*и́уна, и́унак*), *онде* (*нóде, нóд, нóј, нóјна, нóјнак*), *где* (*дé, ђé*), *негде, нигде, свјгде* (*свјд, свјј*), *ма где*, *било где*, *где гдд*, *где му драго*, *где-где*, *ио где-где*, *игде*, *којé где*; *дбедé, ддндé, ддклé, ддшлé, ддаклé, ддикалé, дданде, ддавде, ддашле, ддшале, ддавле*; *гдегод* (неодређено).

За правац: *о̀вамо* (*вáмо, áмо*), *о̀вуда* (*вúдá, вúдé, вудије*), *и́амо*, *и́уда*, (*и́удé, и́удије*), *о̀намо*, *о̀нуда*, (*нúдá, нúдé, нудије*), *кúдá* (*кúдé*), *нèкуд*, *нйкуд*, *свúд* (*свúј*), *ма кúд*, *било кúд*, *кúд гдд* (*кúд гдј*), *кúд му драго*, *којé кúд*; *дйкуда*, *ддо̀вуд*, *ддонúд*, *ддшуд*; *кúдгод* (неодређено).

За начин: *о̀вакó* (*вáкó*), *и́акó*, *о̀накó* (*нáкó*), *кáко*, *нèкако*, *нйкако*, *свáкако*, *ма кáко*, *било кáко*, *кáко гдд* (*кáко гдђ, кáко гдј*), *кáко му драго*, *йкако*; *од кáко* (значи време).

За количину: *ово̀ликó* (*во̀ликó*), *и́о̀ликó*, *о̀но̀ликó* (*но̀ликó*), *кó̀лико*, *нèколико*, *нйколико*; *у кó̀лико*; *за кó̀лико*, *на кó̀лико*, *ма кó̀лико*, *било кó̀лико*, *кó̀лико му драго*, *кó̀лико гдд* (*кó̀лико гдђ, кó̀лико гдј*).

За време: *сáдá*, *сáд*, (*сáде*), *и́а́дá*, *и́а́д*, *дндá*, *кáд*, *кáдá* (*кáде*), *нèкад*(а), *нйкад*(а), *свáкад*(а), *ма кáд*, *кáд би́ло*, *кáд му драго*, *кáд гдд* (*кáд гдђ, кáд гдј*), *кáшкáд*, *йкад*, *ио кáшкáд*, *којé кáд*; *дшкáд*, *ддкáд*, *од кáдá*, *до кáдá*, *од вáјкáдá*, *до и́а́дá*, *до дндá*, *дйселе*, *ддселе*, *за кáдá*, *нй за кáдá*; *кáдгод* (неодређено) или *кáдгој*.

2. *Остали прилози за оријентацију у иросиору* (по правцу) и у *времену*: *гбре*, *д̀ле*, *на̀йрéd*, *на̀зáд*, *лéво*, *дéсно*, *ви́ше*, *ни́же*, *у̀вис*, *у̀дубину*, *у̀ширину*, *сирéда*, *сирáга*, *дсирáг*, *на̀шрáг*, *слéва*, *здéсна*, *у̀лéво*, *у̀десно*, *на̀лéво*, *на̀десно*, *дзгó*, *оддздó*, *одозгóre*; *йрé*, *мáлойрé*, *йрйје*, *идслé*, *идслије*, *рáно*, *ддцáн*, *дáвно*, *дúго*, *крáшкo*, *мáло*; *вискó*, *нйскó*, *далéко*, *дубкó*, *идйрéко*; *јучé*, *дáнáс*, *сúшра*, *йрбсúшра*, (о)нóмáд.

3. *Прилози пореклом од иадежа*: *ју̀йрбс*, *дáнáс*, *нòћáс*, *вечéрáс*, *јесéнáс*, *лéйбс*, *йрдлéйбс*, *зимúс*, *лéши*, *зими*, *дáњу*, *нд́ју*, *сйноћ*; *у̀вече*, *у̀дáн*, *вáздáн*, *у̀ноћ*, *дйéй*, *у̀вéк*, (*у̀вијек*), *зáнавéк*, *једнóм*; *у̀збрóо*, *ни́збрóо*, *кóсо*, *йрáво*, *скр́з*; *ддскóра*, *одмáлéна*, *из мáлéна*, *издалéка*, *ддáвно*, *у̀скóро*, *у̀бр́зо*, *йоле*, *нáбоље*, *нáзелено*, *нáдалеко*, *нáвелико*, *нáшироко*, *нáчисио*, *нáмрйво*, *нáсúво*, *нáкриво*, *нáойáко*, *нáоколо*, *нáснагу*, *нáсилáд*, *у̀крайкo*, *нáкрайкo*, *на̀йрeвалу*, *нáсáмо*, *нáузнáк*, *нáшише ср́ца*, *нáглад*, *измéшá*; *зáдáна*, *зáсúнца*; *мáом*, *рédом*, *и́шрoм*, *грédом*, *крáдом*, *и́áсом*; *й̀лòшишмице*, *лéшмице*, *крáдмице*, *нáвалице*, *нeошйце*, *сúсшoшйце*, *на̀сúмце*; *дуйкé*, *йобáулькé*, *ћушкé*, *йолећушкé*, *йошрбушкé*; *насáйкé*, *кокóшкé*; *у̀крайкo*, *идшáкo*, *нáсáмо*, *нáлéво*, *у̀сирáну*, *нáсирáну* *идйрéко*, *изновá*, *идшeкáра*, *ддсшá*, *йсир́ва*, *нáшишину*, *ддсшo*, *нáшшo*, *нáгоре*, *нáбоље*, *нáжшво*, *нáмрйво*, *у̀згрéd*, *мáмогрéd*; *зáвидeлá*, *зáсúнца*, *зáсшá*, *ддсшá*, *зáдугo*, *нáмáло*, *нáвише*, *нáниже*, *сдвйше* ИТД.

4. Прилози од глаг. *ѝрилога садашњег*: *седећи, клечећи, лежећи, жмурећи, ситојечи, ѝрчећи* итд.

5. Прилози од *ѝридева*: *љуџки, мушкѝ, срѝски, рџски, грчки, франџуски; блага (блага мени), брзо, рећко, сѝјално, чећко, ладно (ладно ми је), јако, живо, драго, дивно, ѝужно, ѝућо, ѝећко (ѝећко њему, ѝећко је бити поштен), криво ми је, красно, лећо, ддсѝа, мирно је свуда, лењо, мало, идмало, мндо, лдо, срећно, несрећно, срећно, ддобро, чѝсѝо, дђго, високо, дубоко, жесѝдо, ширдо; надомѝк, зђувар, ѝсѝѝја, идѝамѝн, ѝѝамѝн¹⁴⁰, идѝекѝра.*

6. Неки прилози могу ићи и уз генитив као *ѝредлози*: нпр. треба *више* радити, али *више* куће, *више* реке; седите *ниже*, али *ниже* куће, *ниже* нас; дошао сам *ѝре*, али *ѝре* раѝа, *ѝре* ѝбноћи, *ѝре* ѝћх, *ѝре* Бдѝића; дођите *идсле*, али *ѝосле* кѝше, *ѝосле* ѝразѝнѝка, *ѝосле* раѝа; то сам учинио *заѝнаѝи*, али *заѝнаѝи* ѝега, *заѝнаѝи* ѝћх.

Прилог *увече*, нпр. *увече* дође кући, *увече* догна овце кући итд. У говору Груже употребљава се наместо предлога *уочи*, такође у функцији предлога: нпр. *увече* Бдѝића, *увече* раѝа, *увече* недеље, али се чује и *уочи* Бдѝића, *уочи* недеље, *уочи* ѝразѝнѝка и сл. Исп. Сетила се преља *кудеље уочи недеље* — пословица; само тако.

7. Предлози пореклом од падежа могу имати своје акценсте: *чело* вѝ(х), *сред*, *место*, *дђж*, *ѝућем*, *сѝлом*, *ѝводом*, *ѝриљком*, *идмоћу*, *широм*, *идкрај*, *идред*, *идсред*, *ѝсред*, *ѝслед*, *ѝочи*, *ѝиме*, *ѝаѝиме*, *зѝиме*, (у) *зиѝаѝи* и др.

8. *Узвизи* који су најчешћи у говору Груже ови су и са овим акценстима: *јѝј*, *кѝкѝ*, *лѝле*, *ѝћ*, *ѝ*, *ѝне*, *ѝве*, *ѝла*, *ѝла*, *ѝѝ*, *ѝх*, *ѝј*, *ѝјѝ-јѝ*, *ѝѝ*, *ѝх*.

VI. АКЦЕНТИ ГЛАГОЛА

Акценте глагола у говору Груже поредићемо са Даничићевим исто онако као и акценте именица: прво акценте глагола као речи, а затим акценте облика глагола.

За разлику од обраде акцената именица, овде ће се уносити само онај материјал где су *акценатске ѝрилице другчије у Гружси* него што су код Даничића. То чинимо и ради боље прегледности *свих разлика* које се јављају у говору Груже и због тога да се рад не проширује без преке потребе. Исто тако материјал из других обраћених говора уносиће се само колико је неопходно.

Поређења ћемо вршити по акценатским типовима који су код Даничића, а распоред грађе унутар једног акценатског типа вршићемо по потреби како где — ради јаснијег приказивања акценатских особина глагола у говору Груже.

Тип 1: ѝрѝсѝи-ѝрѝсѝм (Дан. стр. 90). Сви Даничићеве примери потврђују се у говору Груже: *мести*, *расѝи*, *вѝсѝи*, *ѝрѝсѝи*, *зѝсѝи*,

¹⁴⁰ Као придев: одело му је *ѝамѝн*; као прилог *идѝамѝн*; као прилог за време (и свеза): *ѝамѝн*, нпр. *Тамѝн* ја изиђо(х) на пут, он преда ме.

лѣћи, вѣћи, ѿвѣћи, врѣћи, дѣвѣсти, скѣвѣсти, црѣвѣсти, жѣвѣсти — с тим што су последња четири глагола врло ретки у употреби, јер су скоро потпуно заступљени са *дубѣсти, оскѣвѣсти, црѣвѣсти, жѣвѣсти*.

Акцент се мења — као код Даничића — само у аористу у 2. и 3. лицу једнине: *ѿврѣсе, ѿврѣсе* и у радном придеву, облику мушког рода у једнини: *ѿврѣсао* или *мѣо*.

Глагол *врѣћи* у радном придеву, облику мушког рода има *вѣо*, па се у овоме слаже са Дан. *мѣо*, те бисмо сад имали два глагола са оваквим акцентом овде. — У сложеним глаголима је у Гружи *дѣро, изѣро, нѣро*. Код Даничића је *врѣао*, па би сложени били: *дѣврѣао, изѣврѣао, нѣврѣао* — што се у Гружи не може чути. И у аористу је акцент: *врѣох, врѣше, врѣсмо, врѣсти, врѣше* — код Даничића *врѣох, врѣше, врѣосмо, врѣосије, врѣоше*. Сложени глаголи: нпр. *дѣврѣох, дѣврѣше, дѣврѣше, дѣврѣосмо, дѣврѣосије, дѣврѣоше* — код Дан. *оврѣох, дѣврѣше, дѣврѣше, оврѣосмо, оврѣосије, оврѣоше*.

У *имѣрфекѣиу* — кад су облици са сажетим *ија* у *а* — у Гружи је промењен ' на ^ акцент: *ѿврѣсѣх, ѿврѣсѣше, ѿврѣсѣше, ѿврѣсѣсмо, ѿврѣсѣсије, ѿврѣсѣху*, а затим: *рѣсѣише, вѣзѣише, зѣбѣише; рѣсѣиасмо, вѣзѣасмо, зѣбѣасмо* итд. Вероватно аналошки акцент према нпр. *ѿвѣсѣше, нѣзѣише* и сл.

У *инфинитиву сложених* глагола овога типа увек је и доследно акцент на основи — као што је у простом глаголу и као што је у осталим облицима: *извѣћи, обвѣћи, ѿовѣћи, озѣвѣсти, излѣћи, оврѣћи, навѣсти*, осим наравно што се мења акцент у аористу 2. и 3. л. ј. *ѿвѣче* итд. или у радном придеву м. р. јд. *ѿвѣкао, обвѣкао, омео, дѣро*. Не могу се чути облици инфинитива са акцентом на префиксу, као што их налази Московљевић у Поцерини: *дѣвѣћи* и *дѣвѣћи, завѣћу* и *завѣћу, ѿдѣвѣћи* и *ѿовѣћи* које М. објашњава према типу *дѣвѣћи*¹⁴¹ и подупирањем од стране акценатских облика радног придева м. р. јд. *дѣвѣкао, навѣкао, ѿдѣвѣкао* (Акц. систем поц. говора, 58). Затим и Б. Николић има у западном Срему: *извѣћи* и *извѣћи, обвѣћи* и *обвѣћи, ѿдѣвѣћи* и *ѿовѣћи, озѣвѣсти* и *озѣвѣсти*, па и *ѿдѣвѣћи* (Сремски говор, 288).

Бележим, на послетку, овде придеве од радног и трпног придева глаголског, који могу потврђивати акценте ових глагола: *дѣрѣсѣао-дѣрѣсла, изрѣсѣао-изрѣсла* (а именица је *ѿрѣсѣао*), *ѿдѣмѣкао-ѿдѣмѣкла* (уједначен акцент према мушком роду), *ѿрѣзѣао-ѿрѣзѣбла; ѿдѣмѣшенѣ чѣрба, навѣзѣнѣ мѣралица, ѿврѣсенѣ шѣвѣа, ѿрѣсѣченѣ ѿдѣсѣља, уѿвѣчен вѣ*. Одређени вид: *дѣрѣслѣ, ѿдѣмѣклѣ, ѿрѣзѣклѣ* — који остаје исти у свим родовима и у оба броја, као и у промени — као што је то увек у облику одређеног вида.

Тип 2а: *ѿвѣћи-ѿвѣчѣм* (Дан. 93). Сви Дан. примери потврђују се у Гружи: *бѣсѣи*¹⁴², (*дѣ*)*вѣсѣи* (: *дѣведѣм*), *мѣсѣи, ѿлѣсѣи, (дѣ)вѣсѣи* (: *до-*

¹⁴¹ У Гружи је и *ѿвѣћи, извѣћи, уѿвѣћи* итд.

¹⁴² У двосложним речима у овом говору ' се мења у ^ акцент.

везем), *дөнѣиши, грѣиши, жѣћи, њѣћи, шѣћи*, осим *цвасиши-цвасиѣ, грѣсиши-грѣдѣм*, а *мѣсиши* је заступљено са *мѣишем-мѣишуиши*.

У 1. и 2. лицу множине *ѡрзениша* Даничић каже „може се акценат и промијенити: нпр. *ѡчѣмо, ѡчѣише, ѡлѣиѣмо, ѡлѣиѣише*“ (стр. 93), а у Грузи је редовно тако код свих глагола овог типа: *ѡчѣмо, ѡчѣише; ѡлѣиѣмо, ѡлѣиѣише; бодѣмо, бодѣише; грѣбѣмо, грѣбѣише; жѣжѣмо, жѣжѣише; шѣчѣмо, шѣчѣише*, а Даничићеве дублетни акц. облици, управо они које он нормира као редовне *ѡвѣмо, ѡлѣиѣмо, бодѣмо, грѣбѣмо, жѣжѣмо, шѣчѣмо* — не могу се никако чути у говору Грузе. Са говором Грузе у овом акценту се слажу: поцерски (Моск. 84), пљеваљски (Руж. 151), пивски (Вук. 321), сремски (Ник. 288).

Овај акценатски тип знатно је измењен према акцентима појединих облика у говору Грузе услед деловања познатог општег акценатског закона у овом говору по коме се мења ` на ` акценат у свим двосложним облицима — ако други слог није дуг. Према томе, у Грузи ће бити: нпр. *ѡвѣи м. ѡвѣи* (Дан.), *рѣкох м. рѣкох, ѡвѣи¹⁴³ м. ѡвѣи, ѡвѣен м. ѡвѣен* (али *ѡвѣна, ѡвѣла, ѡвѣло, ѡвѣли, ѡвѣле, ѡвѣла м. ѡвѣла, ѡвѣло, ѡвѣли, ѡвѣле, ѡвѣла* код Даничића. Даничић има ` акценат само у нпр. *ѡвѣче, ѡвѣкао* или *мѣо, бѣ* (бѣо). Б. Николић бележи за сремски говор само од глагола *ѡлѣсиши* акц. облике *ѡлѣли* и *ѡлѣле*.

Сложени глаголи овога типа имају у инфинитиву у говору Грузе редовно ` акценат на префиксу: нпр. *ѡбосиши* (Дан. *ѡбусиши*), *ѡѡбосиши, ѡѡбосиши*; *ѡдвѣсиши* (: *довѣдем*), *ѡдвѣсиши, ѡзвѣсиши, ѡѡдвѣсиши, ѡрѣвѣсиши, ѡзвѣсиши, ѡрѡдвѣсиши*; *ѡѡѡлѣсиши, ѡѡѡлѣсиши, ѡѡѡлѣсиши, ѡрѣѡлѣсиши, ѡѡлѣсиши, ѡѡѡлѣсиши*; *ѡдвѣсиши* (: *довѣзем*), *ѡзвѣсиши, ѡдвѣсиши, ѡѡдвѣсиши, ѡрѣвѣсиши; ѡзгрѣѡсиши, ѡзгрѣѡсиши, ѡзгрѣѡсиши; ѡѡѡжѣћи, ѡѡѡѣћи, ѡрѡѡѡѣћи, ѡѡѡѣћи, ѡрѡѡѡѣћи; ѡѡѡѣћи, ѡѡѡѣћи, ѡѡѡѣћи, ѡѡѡѣћи, ѡѡѡѣћи, ѡѡѡѣћи* итд.

У радном придеву сложени глаголи овог типа, такође, имају ` акценат на префиксу: нпр. *ѡѡѡлѣо, ѡѡѡлѣла, ѡѡѡлѣло, ѡѡѡлѣли, ѡѡѡлѣле, ѡѡѡлѣла* — код Дан. је само *ѡѡѡлѣо* (: *ѡлѣо*), а остали облици су с акценатом на основи: *ѡѡѡлѣла, ѡѡѡлѣло, ѡѡѡлѣли, ѡѡѡлѣле, ѡѡѡлѣла*. Сви ови глаголи сложени с префиксом, у свим облицима радног придева, имају у говору Грузе акценат на префиксу: *ѡѡѡла, ѡѡѡѡла, ѡѡѡѡла, ѡѡѡѡла; ѡѡѡѡла, ѡѡѡѡла, ѡѡѡѡла, ѡѡѡѡла, ѡѡѡѡла; ѡѡѡѡла, ѡѡѡѡла, ѡѡѡѡла, ѡѡѡѡла; ѡѡѡѡла, ѡѡѡѡла, ѡѡѡѡла, ѡѡѡѡла; ѡѡѡѡла, ѡѡѡѡла, ѡѡѡѡла, ѡѡѡѡла; ѡѡѡѡла, ѡѡѡѡла, ѡѡѡѡла, ѡѡѡѡла; ѡѡѡѡла, ѡѡѡѡла, ѡѡѡѡла, ѡѡѡѡла* итд.

Иако је у простих глагола у говору Грузе овде ` акценат: нпр. *ѡвѣи, ѡвѣла*, ипак у сложених глагола ` акценат на префиксу у инфинитиву и радном придеву не треба сматрати пореклом од оног првог, као новоштокавско преношење старих акцената, јер се у Грузи ` акценат који је постао од ` не преноси на предлог код именица. Не преноси се ни код *ѡвѣкох, ѡвѣци, ѡвѣчен*, па немамо у Грузи код сложених глагола ове облике са акценатом на префиксу, већ акценат на основи — као

¹⁴³ Решетар из Озринића (где су непренесени акценти) даје *рѣци, бѣри, зѡѡлѣиши, скѡѡчи* итд. (с. 195).

код Дан.: *исидкох, исидци, исидчен* — овде са изменом ` на `` акценат. Зато ја мислим да је ` акценат на префиксу у инфинитиву и радном придеву који се налази код глагола овог типа у говору Груже — аналошки акценат према другим типовима глагола прве врсте према *свѣсти-засвѣсти, сѣла-засѣла* (Дан. 97), *крѣстии-украсии, крѣла-украла* (Дан. 99). За потврду оваквог тумачења овог акценат у говору Груже могу се узети истоветни акценатски облици у неким говорима који у облицима инфинитива и радног придева простих глагола немају `` акценат. Наиме, кад у Поцерини имамо *исѣкла, исѣлела, исѣкла, дѣкла*¹⁴⁴ (а немамо *илѣла, иѣкла, шѣкла* — као што је у Гружји), кад у Пиви и Дробњаку имамо доследно *зѣбости, дѣвѣсти* итд. (Вук. 306), затим *сѣжећи, дѣилѣсти* итд. (Исто 307), а тамо нема *бѣсти, жѣћи, илѣсти*, и у Срему *дѣвѣсти, дѣвѣзли* (Ник. 288), а да нема нпр. *идѣћи, иѣкли* — онда је јасно да облици инфинитива и радног придева с ` акцентом на префиксу нису гружанска специфичност, који би се као такви изводили из акценатских облика простог глагола са `` акцентом. Јер да је нпр. *исидѣћи* постало од *идѣћи, исидѣкла* од *идѣкла* у Гружји, онда би тамо морао бити и *исидкох* (од *идкох*), *исидци* (од *идци*), *исидчен* (од *идчен*), а то не налазимо у овом говору никако, већ само *исидкох, исидци, исидчен*.¹⁴⁵ Индиректан доказ, на послетку, за ово била би и акценатска ситуација у презенту код сложених глагола у говору Груже: акценат је на префиксу, иако у простом глаголу није `` акценат: нпр. *исидѣм, иѣчѣм, исидѣшѣм-илѣшѣм* итд.

Сложени глаголи у презенту имају у говору Груже редовно акценат на префиксу: нпр. *убодѣм-убодѣш-убодѣ, убодѣмо-убодѣше-убоду*, а код Даничића је *убодѣм-убодѣш-убодѣ, убодѣмо, убодѣше* (и *убодѣмо, убодѣше*)-*убоду*. Овако и сви други: *зѣбодѣм, нѣбодѣм, ирѣбодѣм, зѣбодѣм* (Sic!): *дѣведѣм, дѣведѣм, изѣведѣм, ирѣведѣм, ирѣведѣм, зѣведѣм, дѣилѣшѣм, ирѣилѣшѣм, ирѣилѣшѣм, расѣилѣшѣм; дѣвѣзѣм, изѣвѣзѣм, дѣвѣзѣм, ирѣвѣзѣм; огрѣбѣм, изгрѣбѣм, зѣгрѣбѣм, разгрѣбѣм, сѣжѣжѣм; исѣчѣм, иѣчѣм, ирѣчѣм, зѣчѣм, ирѣчѣм, ирѣчѣм, ирѣчѣм, ирѣчѣм* итд.

Најомена: Сложени ови глаголи с префиксом *с*, који не повећава глаголу број слогова и који не може примити акценат с основе — као да откривају прави акценат ових глагола, у презентској и инфинитивној основи. У говору Груже је: *зѣбѣсти-зѣбѣм, свѣсти-свѣдѣм, сидѣћи-сидѣ се, силѣсти-силѣшѣм, свѣсти-свѣдѣм, свѣсти-свѣзѣм, снѣсти-снѣсѣм, згрѣсти-згрѣбѣм, сидѣћи-сидѣчѣм, смѣшнути-смѣшнѣм*. Ако је овде у инфинитиву *идѣћи, бѣсти* итд. гружанска акценатска особина измене ` на `` акценат у другом слогу од краја — ако последњи слог није дуг, то не може бити у примерима *сидѣчѣм, зѣбѣм, свѣзѣм, силѣшѣм, свѣдѣм* итд.

Али како онда објаснити исто тако гружанске акценте у простим глаголима презента: *идѣм, бѣдѣм, илѣшѣм* итд.

Са говором Груже у овоме се слажу пљеваљски: *дѣилѣшѣм, дѣведѣм, изѣведѣм* итд. (Руж. 151) и пивски: *дѣилѣшѣм-дѣилѣшѣмо, ирѣмѣшѣм-ирѣмѣшѣмо, ирѣвѣзѣм-ирѣвѣзѣмо, исѣчѣм-исѣчѣмо* и сл. (Вук. 321), Објашњење овог

¹⁴⁴ Московљевић, 78.

¹⁴⁵ В. горе напомену на стр. 20.

Сложени глаголи од *-нѣѣѣ*, осим наведеног *снѣѣѣ* (*снѣѣѣѣ* Sic!), ови су: *дднѣѣѣѣ* (*дднѣѣѣѣѣѣ*), *дднѣѣѣѣ*, *изнѣѣѣѣ*, *дднѣѣѣѣ*, *ѣрднѣѣѣѣ*, *ѣрнѣѣѣѣ*, *ѣднѣѣѣѣ*, *ѣдднѣѣѣѣ*, *нѣднѣѣѣѣ*, *зѣнѣѣѣѣ*, *нѣнѣѣѣѣ*, *рѣзнѣѣѣѣ*, *ѣзнѣѣѣѣ* — са акцентом као код Даничића. Они имају овакве акценатске облике у говору Груже.

Презент, према *снѣсѣм*, имају: *дднесѣм*, *дднесѣш*, *дднесѣ*, *дднесѣмо*, *дднесѣѣѣ*, *дднесѣ* — код Дан. *донѣсѣм*, *донѣсѣш*, *донѣсѣ*, *донѣсѣмо*, *донѣсѣѣѣ*, *донѣсѣ*. Овде Даничић каже у фусноти: „У садашњем вр. као да могу ови глаголи имати и друкчији акценат: Вук у Рјечнику код *дднѣѣѣѣѣѣ* има не само *донѣсѣм* него и *дднесѣм*, као да би у простога било *нѣсѣм*; ни код једног од осталијех сложенијех не помиње Вук да је тако“, стр. 94. Оно што само претпоставља и у шта сумња Даничић *-нѣсѣм*, налази се у Гружи поуздано и стабилно у форми *снѣсѣм*, *снѣсѣш*, *снѣшѣ*, *снѣшѣ*, итд.¹⁴⁶, а што Вук овде наведеним *дднесѣм* индиректно потврђује, а у то међутим Даничић сумња да би могло бити. У Гружи је код свих ових сложених глагола такав акценат: *дднесѣм*, *изнесѣм*, *ѣнесѣм*, *ѣрѣнесѣм*, *ѣрднесѣм*, *ѣрѣнесѣм*, *ѣднесѣм*, *ѣдднесѣм*, *нѣнесѣм*, *рѣзнесѣм*, *ѣнесѣм*; *дднесѣмо*, *изнесѣмо*; *ѣрѣнесѣѣѣ*, *ѣрднесѣѣѣ*, и тако у свим облицима једнине и множине.

У Поцерини је *донѣсѣм* и *дднесѣм*, *ѣрѣнесѣм* и *ѣрднесѣм*, *ѣднесѣм* и *ѣдднесѣм* (Моск. 84), у дубровачком је *донѣсѣм* и *дднесѣм*, *ѣрѣнесѣм* и *ѣрднесѣм* (Решетар, из Дубровника, 186), у плевалском као у Гружи: *дднесѣм*, *ѣрѣнесѣм*, *ѣрѣнесѣм*, *ѣнесѣм*, итд. (Руж. 151), у Пиви исто тако: *дднесѣм-дднесѣмо*, *рѣзнесѣм-рѣзнесѣмо* итд. (Вуковић, 322), у Срему је као у Поцерини, тј. са дублетним акцентима, с тим што Николић истиче да је врло ретко одступање од Даничића и доноси само *дднесѣ*, *изнесѣ се* и *ѣнесѣду* (Ник. 292) док са акцентом као што је *донѣсѣм* бележи читав низ примера, око 45 облика презента, и на широкој територији.

Аорист има овакве облике и акценте нпр.: *дднѣх*, *дднесе*, *дднесе*, *дднѣсмо*, *дднѣѣѣ*, *дднѣѣѣѣ* (Дан. облици *донѣсох* и *донѣсосмо*, *донѣсоѣѣѣ*, *донѣсоѣѣѣѣ* — не чују се у Гружи) и жекав. *дднѣјех* и *дднѣјесмо*, *дднѣјесѣѣѣ*, *дднѣјесѣѣѣѣѣѣ*. Овако и сви остали *ѣнѣх-ѣнѣсмо* (јек. *ѣнѣјех-ѣнѣјесмо*), *ѣрѣнѣх-ѣрѣнѣсмо* (јек. *ѣрѣнѣјех-ѣрѣнѣјесмо*), *ѣднѣх-ѣднѣсмо* (јек. *ѣднѣјех-ѣднѣјесмо*), *дднѣх-дднѣсмо* (јек. *дднѣјех-дднѣјесмо*), *нѣнѣх-нѣнѣсмо* (јек. *нѣнѣјех-нѣнѣјесмо*), *ѣрднѣх-ѣрднѣсмо* (јек. *ѣрднѣјех-ѣрднѣјесмо*), *изнѣх-изнѣсмо* (јек. *изнѣјех-изнѣјесмо*) итд.

Остали облици од ових сложених глагола имају овакве акценте: нпр. *дднео*, *дднѣла*, *дднѣло* (јек. *дднѣјео*, *дднѣјела*, *дднѣјело*); *дднѣѣѣ* (јек. *дднѣјѣѣ*)¹⁴⁷; *донѣси*, *донѣсимо*; *дднѣв*, *дднѣвши*. Овако и сви остали ови сложени глаголи.

Тѣѣ 26: *лѣѣи-лѣѣсѣм* (Дан. 95). Дан. овде има *лѣѣи*, *мѣѣи* и *рѣѣи*, који у инфинитиву у Гружи имају `` акценат: *лѣѣи*, *мѣѣи*, *рѣѣи*. Глаголи

¹⁴⁶ И Вуковић бележи у Пиви *снѣсѣм*, *снѣсѣмо* — стр. 322.

¹⁴⁷ Дужи облици *донѣшен*, *ѣнѣшен*, *ѣрѣнѣшен*, *ѣднѣшен*, *зѣнѣшен*, *однѣшен*, *нѣнѣшен*, *изнѣшен* — само у овом фонетском лпку, а ж. р. *донѣшѣна*, *ѣнѣшѣна*, *ѣрѣнѣшѣна*.

лѣћи и рѣћи оним облицима који су од презентске основе улазе у трећу врсту: нпр. лѣгнѣм, рѣкнѣм.¹⁴⁸

Акценти облика ових глагола ови су у говору Грузе: лѣћи, лѣгнѣм, лѣгнѣши итд.; лѣзи, лѣзише; лѣгох, лѣже итд.; лѣгао, лѣгла; лѣгав, лѣгавши.

Сложени су с ` акцентом на префиксу: залећи (Дан. залѣћи), на-лећи, идлећи, иддлећи, ирлећи, улећи се и слећи се (слегнувши се).

мѣћи; мѣгу, мѣжеши, мѣже итд. (доследно сви наставци су без дужине); мѣгох. мѣгаде, мѣгаде, мѣгосмо, мѣгосише, мѣгоше; мѣгао, мѣгла; мѣгѣх, мѣгѣша, мѣгѣх (и мѣгадијех), мѣгѣше, мѣгѣше, мѣгѣсмо, мѣгѣсише, мѣгѣју; иомѣзи, иомѣзише.

Сложени: иомѣћи, занемѣћи, иоииомѣћи, иренемѣћи се, ириииомѣћи, одмѣћи; ўзмогнѣм, ддмогнѣм.

рѣћи; рѣкнѣм, рѣкнѣши итд.; рѣкао, рѣкла; рѣци, рѣцише; рѣкох, рѣче, рѣче, рѣкосмо, рѣкосише, рѣкоше; рѣкѣв; рѣчен, рѣчена, рѣчено; урѣчена, урѣчено.

Сложени: зѣрећи се, иѣрећи, ирѣрећи, урећи.

Облици ових сложених глагола имају овакве акценте: нпр. идлећи; идлегнѣм, идлегнѣши итд.; идлегни, идлегнише; идлегох, идлеже, идлегосмо, идлегао, идлегла; идлегав.

идмоћи; идмогнѣм, идмогнѣши, идмогнѣ, идмогнѣмо, идмогнѣше, идмогнѣ (облици идможѣ, идможѣши итд. не могу се чути у Грузи); идмогох, идможе, идмогосмо; идмогао, идмогла; идмогни и идмози, идмогнише и идмозише; идмогав; затим и ови: иомѣгла, иомѣгни, иомѣзи, иомѣгнише, иомѣзише.

иѣрећи; иѣрекнѣм, иѣрекнѣши итд. (облици као иѣрѣчѣм, као и простог глагола рѣчѣм — не могу се чути у Грузи); иѣрѣци, иѣрѣцише; иѣрекао, иѣрекла, иѣрече, иѣрекасмо, иѣрекосише, иѣрекоше (и иѣрѣкох, иѣрѣкосмо итд.), иѣрѣкѣв; иѣрѣчен, иѣрѣчена.

Одречни облици простог мѣгу: нѣ могу, нѣ можеш, нѣ може (нако нѣ могнѣ и не мѣгаднѣ, као ўзмогнѣ, ддмогнѣм); не мѣгох, не мѣгаде, не мѣгадосмо, не мѣгадосише, нѣмогѣх, нѣмогѣша; не мѣгѣх (не мѣгадијех) итд.

У аорисису се врши извесно сливање облика мѣгох и мѣгадох, па имамо у множини и облике: нѣ мѣгасмо, нѣ мѣгасише, нѣ мѣгаше, м. нѣ мѣгоше и нѣ мѣгадоше: „Сви се људи у ред доведоше, али Жуњици нѣ мѣгаше! (П. Ж. Петровић, Груза, СДЗБ, стр. X).

Тиш За: сѣсѣи-сѣднѣм (Дан. 97). Сви Дан. примери потврђују се у говору Грузе: јѣсѣи-јѣдѣм, иѣсѣи-иѣднѣм (иѣднѣм), сѣсѣи-сѣднѣм (Дан. сѣдѣм), срѣсѣи-срѣшнѣм, иѣбећи-иѣбегнѣм, врѣћи-врѣгнѣм, дѣћи-дѣгнѣм, сѣиѣћи-сѣиѣгнѣм, свѣћи-свѣкнѣм; мрѣћи-мрѣкнѣ, смрѣћи-смрѣкнѣ, нѣћи-нѣкнѣ, ирѣћи-ирѣкнѣ, иѣћи-иѣкнѣм, осим сѣсѣи које је непознато, а клѣкнуши-клѣкнѣм иде у трећу врсту (мада у Грузи има клѣћи, клѣкао, клѣкла). Ове акценте имају и кад су облици по трећој врсти: нпр. иѣднуши (иѣднуши

¹⁴⁸ Овде би ишли и перфективни облици као мѣгнѣм, мѣгаднѣм, хиѣднѣм, смѣднѣм, бѣднѣм, који долазе у условним и временским реченицама са ако и чим, кад — у значењу предбудућег времена: нпр. ако мѣгнем = ако будем мѣгао итд.

— редовно у Гружи) — *й̄аднѣм* (*й̄анѣм*), *сѣднуѣи-сѣднѣм* (Дан. облици *сјѣдѣм* или *сѣдѣм* никако се не могу чути), *срѣйнуѣи-срѣйнѣм*, *идобегнуѣи-идобегнѣм*, затим *вр̄гнунѣи*, *дй̄гнунѣи*, *сй̄йгнунѣи*, *свй̄кнунѣи*, *мр̄кнунѣи*, *нй̄кнунѣи*, *цр̄кнунѣи*, *й̄укнунѣи*.

Акцент остаје неизмењен у свим облицима.

Сложени глаголи овог типа имају у свим облицима пренесени акцент на префиксу — као код Даничића: нпр. *ддјесѣи*, *зјесѣи*, *извесѣи*, *најесѣи*, *дјесѣи*, *идјесѣи*, *ирјесѣи се*, *идјесѣи*, *разјесѣи*, *ујесѣи*, *заујесѣи*; *ддй̄асѣи* (*се*), *зай̄асѣи*, *исй̄асѣи*, *най̄асѣи*, *дй̄асѣи*, *дй̄й̄асѣи*, *идй̄асѣи*, *идй̄й̄асѣи*, *ир̄ей̄асѣи*, *ир̄й̄й̄асѣи*, *ир̄дй̄асѣи*, *расй̄асѣи* (*се*), *уй̄асѣи*, *сидй̄асѣи*; *засесѣи*, *насесѣи*, *одсесѣи*, *дй̄сесѣи*, *идсесѣи*, *ир̄исесѣи*, *усесѣи*; *ср̄сѣи*: *дбр̄сѣи*, *ир̄ср̄сѣи*, *суср̄сѣи*, *заср̄сѣи*; *ддбећи*, *избећи*, *одбећи*, *идбећи*, *ир̄ibeћи*, *разбећи се*; *свр̄ћи*, *завр̄ћи*, *извр̄ћи*, *ддвр̄ћи*; *издићи*, *надићи*, *оддићи*, *иддићи*, *ир̄идићи*, *уздићи*, *задићи*; *ддсѣи*ићим *идсѣи*ићи, *ир̄сѣи*ићи, *сусѣи*ићи, *ир̄исѣи*ићи; *свй̄ћи*, *навй̄ћи*, *одвй̄ћи*, *ир̄ивй̄ћи*; *смр̄ћи*, *дмр̄ћи*, *замр̄ћи*; *изнићи*, *ир̄онићи*; *най̄ући*, *ир̄ей̄ући*, *расй̄ући се*; *ир̄еуцр̄ћи*. И сви остали облици имају овај акцент, акцент на префиксу: нпр. *изникнѣ*, *най̄адох*, *най̄аде*; *изникао*, *изникла*; *изникав*; *най̄адни*, *най̄аднићѣ*; *най̄аднуѣи*, *най̄аднуѣа*.

У аористу 2. и 3. л. јд. неки сложени глаголи овог типа имају на префиксу акцент, што представља старо преношење акцента (Sic!), и такви су у говору Груже сложени од ових глагола: *ј̄есѣи*, *идбећи*, *вр̄ћи*, *ср̄сѣи*, *свй̄ћи*, *смр̄ћи*, *нићи*, *цр̄ћи*, па је: *й̄зде*, *идј̄еде се*, *уј̄еде*, *з̄ај̄еде*, *ддб̄еже*, *ддб̄еже*, *идб̄еже*, *ир̄еб̄еже*; *ир̄ср̄сѣи*, *суср̄сѣи*; *нав̄иче*, *ддв̄иче*, *ир̄ив̄иче*; *смр̄че*, *замр̄че*; *изниче*, *ир̄д̄ниче*, *ир̄еуцр̄че*. Овај акцент овде је веома стар, прасловенски *ј̄ѣде*, и старо је његово прелажење на префикс *идј̄еде*. Ово стање се слаже са акцентом ових облика претходног типа: нпр. *л̄ѣже-идл̄ѣже*, *м̄д̄же-идм̄оже*, *р̄ѣче-идр̄ече*, затим *сн̄ѣсе-ддн̄есе*, *ид̄че-дй̄ече*, *б̄д̄е-з̄д̄б̄де*, *ил̄ѣше-дй̄л̄ѣше*, *гр̄д̄е-з̄д̄гр̄еде*, *ж̄ѣже-уж̄еже*, *ш̄ѣче-ир̄д̄ш̄ече*, па и *ир̄с̄е-дй̄р̄с̄е*, *м̄ѣше-идм̄ѣше*, *з̄ѣбе-на̄з̄ѣбе* и сл.

Даничић у овом акцентском типу нема овог акцента овде. Кад нормира акцент аориста сложених глагола овога типа на гоаголу *засјесѣи*, он за 2. и 3. л. јд. ставља *засј̄еде*, и као потврду наводи из Вуковог речника *на̄л̄езе*, *ир̄ѣл̄езе*, *изб̄јеже*, *ир̄ѣб̄јеже*, *на̄л̄еже*, *ир̄ил̄еже*, *ддв̄иче*, *ум̄уче*, *ир̄д̄ниче*, *уз̄миче*, *на̄й̄уче*, а из Будманове граматике *ддй̄аде*, *расј̄еде се*. Од ових у Гружи је: *зас̄еде*, *на̄й̄уче*, *ддй̄аде*, али је *зас̄еде се*, *изб̄еже*, *ир̄ѣбеже*, *на̄л̄еже*, *ир̄ил̄еже*, *ддв̄иче*, *ир̄д̄ниче*, *уз̄миче*.

Остали дакле, у Гружи имају у простом глаголу нови акцент који се преноси на предлог као акцент, и то су: *ид̄сѣи*, *сѣсѣи*, *вр̄ћи*, *дй̄ћи*, *сй̄й̄ћи*, *й̄ући*, па је у 2. и 3. л. јд. аориста код сложених: *ддй̄аде*, *зай̄аде*, *исй̄аде*, *най̄аде*, *дй̄аде*, *дй̄й̄аде*, *идй̄аде*, *идй̄й̄аде*, *ир̄ей̄аде*, *ир̄дй̄аде*, *расй̄аде се*, *уид̄аде*, *сид̄ид̄аде*; *зас̄еде*, *на̄с̄еде*, *дй̄с̄еде*, *ид̄с̄еде*¹⁴⁹; *завр̄же*, *извр̄же се*, *ддид̄же*, *ир̄ид̄ид̄же*, *ир̄ид̄ид̄же*, *уз̄миче*, *ддсѣи*ићѣ, *ид̄сѣи*ићѣ, *ир̄исѣи*ићѣ; *на̄й̄уче*, *ир̄ей̄уче*, *расй̄уче се*.

¹⁴⁹ *ид̄с̄еде* = мало седе, а *ид̄с̄еде* = заузео положај, војн.; исто тако *зас̄еде*, али *зас̄еде се*.

по трећој врсти: нпр. Где се *дѣнуло*? *Заденуо* свиралу за појас. Посвирај и за пас *задени*! Сложени *сусџаиши*, а не *сусџаиши* — као код Даничића.

Глагол *ићи* има такав акценат у Грузи (Дан. *ићи*). Затим у Грузи је *идѣм*, *идѣши*, *идѣ*, *идѣмо*, *идѣте*, *иду* (код Дан. *идѣм*, *идѣши*, и све тако), прилог садашњи такође *идући* (Дан. *идући*). И придев је такође *идући*: нпр. *идући иуи*, *идућег лѣша*. У аористу је *идох*, *иде*, *иде*, *идосмо*, *идосите*, *идоше* (код Дан. је и у једнини `: *идох*, *иде*, *иде*). У зап. начину је *иди*, *идимо*, *идите* (и *идимо*, *идите*). Радни придев само *ишао*, *ишла*, *ишло* (Дан. *ишла*, *ишло*) — грузански измењен ` на `` акценат у двосложним рчеима.

Сложени су овако у Грузи: *изићи*, *изићѣм*, *изићѣши*, *изићѣ*, *изићѣмо*, *изићѣте*, *изићу*; *изићи*, *изићимо*, *изићите*; *изићох*, *изиће*, *изиће*; *изићосмо*, *изићосите*, *изићоше* (Дан. *изидох*); *изишао*, *изишла*, *изишло*; овако и: *уйћи*, *наићи*, *обићи*, *разићи*, *мимоићи*, *изнаћи*, *иронаћи* и др.

Затим *доћи*: *доћѣм*, *доћѣши*, *доћѣ*, *доћѣмо*, *доћѣте*, *доћу*; *доћи*, *доћите*; *доћох*, *доће*, *доће*, *доћосмо*, *доћосите*, *доћоше*; *дошао*, *дошла*, *дошло*; овако и: *иоћи*, *сићи*, *наићи*, *иоћи*, *заћи*.

Само *оићи* има *одѣм*, *одѣши* итд. *оди*; *одох*, *оде*, *одосмо*, *одосите*, *одоше*, *оишиао*, *оишила*, *оишило*, затим *оидѣм*, *оидѣши* итд. *оиди*, *оидимо*, *оидите*; *оиддох*, *оидде*, *оидосмо*, *оидосите*, *оидоше*. Даничић има *оишиао*, *оишила*, *оишило* — што се никако не може чути у Грузи.

Адјектив постао од радног придева глагола *ирићи* гласи *иришли*, *иришла*, *иришлѣ*; *иришли*, *иришлѣ*, *иришла*, нпр. *иришли иѣшак-иришлѣг иѣйка*, *иришла зима-иришлѣ зимѣ*, *иришлѣ лѣшо-иришлѣг лѣша*; *иришли райшова-иришлих райшѣва*, *иришлѣ гддине-иришлих гддинѣ*, *иришла лѣша-иришлих лѣша*. Радни придев, осим м. р. у једнини, има `` акценат (код Дан. је ` акценат), оно је *иришло*, они су *иришли*, оне су *иришле*, она су *иришла*. Овај акценат код овог адјектива у Грузи је придевски акценат код придева у називима, као што су *мрѣи*, *лук*, *идснѣ дан*, па и *иришли иѣшак*, *иришла јѣсен* итд.

Тип 5: *мрѣиши-мрѣи* (Дан. 109).

Сложени овога типа у аористу 2. и 3. л. јд. код Даничића имају `` акценат: *заклѣ*, *оидѣ*, *иришлѣ*, *умрѣ*, *надрѣ*, *зайрѣ*, а у Грузи је извршено изједначавања акента у системи, па имају ` акценат: *заклѣ*, *оидѣ*, *иришлѣ*, *умрѣ*, *надрѣ*, *зайрѣ*. Кад би било код простих глагола према овим сложеним, као што има *мрѣ-умрѣ*, онда би се грузанске прилике могле објаснити и као ново прелажење акента на префикс — док је код Даничића старо прелажење. Код Даничића је старо прелажење и код двосложних префикса: нпр. *разаидѣ*, *изасу*, *обамрѣ*, *разасирѣ*, а у Грузи тако, или се може чути и: *разидѣ*, *изасу*.

Стари је акценат (као код Даничића) и у облику радног придева нпр. *заклѣла*, *узѣла*, *идѣла*, *засула*, *идврѣла*, *идрѣла*, *умрѣла*, *идирѣла*, *иришлѣла*, и са двосложним префиксом: *одаидѣла*, *иддаидѣла*, *разасула*, *одадрѣла*, *обамрѣла*, *иддуирѣла*, *разасирѣла* и др.

Тип 6: *иџиши-иџем* (Дан. 114).

Глагол *жџиши*, *жџем* нема у Гружи облика са уметањем *а*: *жџањем*, *жџањеш* итд. већ само *жџем*, *жџеш*, *жџемо* итд. Исто тако нема *жџањи*, већ *жџњи*, *жџњимо*, *жџњите*, али *иджџњи*, *иджџњимо*, *иджџњите* — као *џмри*, *џмримо*, *џмрите*.

У трпном придеву акценат је као код Даничића (тј. као под 4): *уиџрвен-уиџрвена*, *саиџрвен-саиџрвена*, *џожњевен-џожњевена*, *надувен-надувена* — са изменом ` на ` акценат.

Кад су ови трпни придеви прешли у *адјективне*, они имају акценат фиксиран на корену *уиџрвенā* (путања), *саиџрвена* (стока), *џожњевена* (њива), *надувена мешина*, каже се за надмена човека. Одређени вид: *уиџрвени*, *ā*, *ō* итд. Међутим, у предикатској употреби долази акценат трпног придева, јер је ту облик понајвише глаголски облик: путања је *уиџрвена*, стока је *саиџрвена*, њива је *џожњевена*, мешина је *надувена*.

Исп. нпр. *мџенā крава*, кад је трпни придев постао адјектив и стоји у називу са именицом (врста краве, тј. кржава док се музе). Иначе трпни придев је *мџен*, *мџена* (тип 3б: *иџесиши-иџедџем*) и *идмџен-идмџена*.

Тип 7: *иџрнуиши-иџрне* (Дан. 116).

Од Дан. примера овде не иду: *диџрнуиши* (*оддиџрнуиши*), *жџгнуиши*, *јџрнуиши*, *лаџкнуиши* (*одлаџкнуиши*), *илаџкнуиши*, *руџкнуиши*, *сиџукнуиши* (*усџукнуиши*), *иџекнуиши*, *шмџгнуиши* (Дан. *шмџкнуиши*).

Неки од ових глагола прелазе у аористу у прву врсту — имајући и по овој врсти аорист (као код Даничића): *окрџенух* и *окрџешох* (*крџенух* и *крџешох*), *зџрнух* и *зџршох*, *заџрнух* и *заџршох*, *џромџкнух* и *џромџкох*, *заџрџгнух* и *заџрџгох*, *заџрџгнух* и *заџрџгох*, *сиџекнух* и *сиџеккох*, *сиџегнух* и *сиџегох*. Овако и: *сиџећи*, *сиџекао* и *сиџекнуиши*, *сиџекнуо*, *џромџћи*, *џромџкао*¹⁵² и *џромџкнуиши* и *џромџкнуо*, *заџрџгао* и *заџрџгнуо*, *заџрџгао* и *заџрџгнуо*, *сиџегао* и *сиџегнуо*.

Тип 10: *свањуиши-свање* (Дан. 119)

Скоро сви Даничићеве примери одлазе у 14-ти тип *гџнуиши-гџнем*, као што су: *бањуиши-бањем*, *гањуиши-гањем* (*џгануиши*), *грџануиши-грџанџем* (*оџгрануиши*), *грџоњуиши-грџоње* (киша), *даџрнуиши*, *деџнуиши* (*задеџнуиши*, *иддеџнуиши* сено), *кањуиши*, *лаџзнуиши* (*облаџзнуиши се*), *маџкнуиши*, *илаџнуиши* (*иџре-илаџнуиши*), *саџзнуиши* (*усаџзнуиши*), *иџаџкнуиши* (*наџиџаџкнуиши*), *иџаџнуиши* (*одшануиши*) и сложени: *слџегнуиши* (*улеџгнуиши се*), *диџлаџзнуиши*, *идџрекнуиши*; *осџегнуиши*, *очџенуиши*. Глагол *идџоњуиши-идџоњем*, који Даничић има за пример овде, има овакве акценте, и не иде овде. Но ипак презент сложених *идџоњем*, *иџоњем* и сл. показује Даничићев акценат *идџоњем*.

Од Даничићевих примера остају у овом типу само *свањуиши-свање*, и сложени *орџоњуиши*, *уиџиџаџнуиши се*, *иџримаџкнуиши*, *размаџкнуиши*, *одмаџкнуиши*, *усаџзнуиши*, *иџресаџзнуиши*, *сиџоџиџаџкнуиши* (а може се чути и *иџримаџкнуиши*, *размаџкнуиши*, *одмаџкнуиши*, *усаџзнуиши*, *иџресаџзнуиши*, *сиџоџиџаџкнуиши*).

¹⁵² Именице *иџромџкао* — *иџромџкли* f. = промуклост Исп. *иџрасџтао* — *иџрасџли* f.

Даничић на крају додаје: „Само се чини да овамо иду и ови глаголи: *у̀снуӣи, на̀гнуӣи* (и сложени по-, при-, са-, у-, се), *за̀мкнуӣи, на̀ӣгнуӣи* и *ӣрдо̀нуӣи*“. Даничић их дефинише као глаголи по поставку сложени, и будући да немају простих према себи, изједначили су се с простим. Они се потврђују у Грузи са овим акцентима: *у̀снуӣи-у̀снѐм, на̀гнуӣи-на̀гнѐм, идо̀гнуӣи-идо̀гнѐм се, ӣрѐгнуӣи се-ӣрѐгнѐм се, ӣрӣгнуӣи се-ӣрӣгнѐм, са̀гнуӣи се-са̀гнѐм се, у̀гнуӣи се-у̀гнѐм се; на̀гнуӣи-на̀гнѐм, у̀ӣгнуӣи-у̀ӣгнѐм, ӣрдо̀ӣгнуӣи-ӣрдо̀ӣгнѐм, за̀ӣгнуӣи-за̀ӣгнѐм.*

Глаголи *на̀гнуӣи, са̀гнуӣи, ма̀кнун̄и, ӣрӣма̀кнун̄и, ра̀ма̀кнун̄и, одма̀кнун̄и, с̄ио̀ӣма̀кнун̄и* имају облике по првој врсти — као код Даничића: *са̀гох се, са̀же се, са̀гао се, са̀гла се, са̀гав се; ма̀ћи, ма̀кох се, ма̀че се, ма̀као се, ма̀кла се, ма̀кав се; ӣрӣма̀кох се, ӣрӣма̀че се, ӣрӣма̀као се, ӣрӣма̀кла се, ӣрӣма̀кав се; ра̀ма̀кох-ра̀ма̀че, ра̀ма̀као, ра̀ма̀кла; одма̀кох, одма̀че, одма̀као, одма̀кла; с̄ио̀ӣма̀кох се, с̄ио̀ӣма̀че се, с̄ио̀ӣма̀као се, с̄ио̀ӣма̀кла се.*

Даничић има *ӣа̀кнун̄и* и *ма̀кнун̄и*, по овом акц. типу, па од *ма̀кнун̄и* даје облике по првој врсти *ма̀кох, ма̀че, ма̀че, ма̀космо, ма̀косӣе, ма̀косӣе* (у Грузи је по 14. типу: *ма̀кох, ма̀че* итд.); *ма̀ћи* (у Грузи *ма̀ћи*); *ма̀кла, ма̀кло* (у Грузи *ма̀кла, ма̀кло*). Поводом акц. облика аориста сложених глагола *на̀ма̀кох, на̀ма̀че, на̀ма̀кла, на̀ма̀ћи* (које Дан. бележи по овом типу), Даничић примећује да су погрешни акценти код Вука *ид̄ӣа̀че, ид̄ма̀кнун̄и*. Међутим, Вукови акценти су по 14. типу и потврђују се такви у Грузи: *ӣа̀ћи, ӣа̀че, ӣа̀као, ӣа̀кла; ма̀ћи, ма̀че, ма̀као, ма̀кла* — по првој врсти, а по другој *ма̀кнун̄и, ма̀кнун̄и, ма̀кнун̄и, ма̀кнун̄и, ма̀кнун̄и*, и сложени *ид̄ма̀кнун̄и-ид̄ма̀кнун̄и*. У Грузи је по 14. типу, и *на̀ӣа̀че (на̀ӣа̀кнун̄и), у̀сӣуче (у̀сӣучкнун̄и ватру), у̀ма̀че (у̀ма̀кнун̄и).*

Найомена. У аористу 2. и 3. лицу јединине код Даничића је код свих глагола треће врсте дужина на -ну — увек иза [˘] и [˘] акцента: нпр. *ӣдо̀н̄у, ба̀н̄у, гра̀н̄у* итд. *ид̄ӣо̀н̄у, до̀гран̄у* итд. *ја̀до̀кн̄у, до̀гракн̄у, забезе́кн̄у, ӣрде́љусн̄у, г̄ӣн̄у, идо̀г̄ӣн̄у, до̀ӣӣо̀чӣн̄у* итд. У Грузи редовно нема ове дужине на наставку; а код неких вишесложних од ових јавља се дужина испред -ну: *ӣдо̀ну, ба̀ну, гра̀ну, идо̀ӣону, до̀грану, ја̀до̀кнун̄у, до̀гракнун̄у, забезе́кнун̄у се, ӣрде́љуснун̄у, г̄ӣнун̄у, идо̀г̄ӣнун̄у, до̀ӣӣо̀чӣнун̄у* итд. У Грузи је дужина редовно овде, а у инфинитиву је на овом слогу [˘] акцентат: *ја̀до̀кнун̄и, ја̀до̀кнѐм, ја̀до̀кнун̄у, ја̀до̀кнун̄у; забезе́кнун̄и се, забезе́кнѐм се, забезе́кнун̄у се; оӣӣо̀чӣнун̄и, оӣӣо̀чӣнѐм, оӣӣо̀чӣнун̄у, оӣӣо̀чӣнун̄у* итд.

Тип 11: *ја̀до̀кнун̄и-ја̀до̀кнѐм* (Дан. 121).

Код ових глагола овог Даничићевог типа са основом на сугласник + ну — постоји дуљење слога пред ну: *ба̀укнун̄и, ва̀рукнун̄и, ја̀укнун̄и, ја̀укнун̄и, ма̀укнун̄и, ӣа̀ла̀цнун̄и, ӣра̀ћа̀кнун̄и, ӣлӣӣнун̄и се*, и та дужина остаје и изван акцента (у презенту): *ја̀до̀кнѐм, ја̀до̀кнѐш, ја̀до̀кнѐ, ја̀до̀кнѐмо, ја̀до̀кнѐӣе, ја̀до̀кн̄у; ја̀до̀кн̄и, ја̀до̀книмо, ја̀до̀кнѐӣе; ја̀до̀кнун̄х, ја̀до̀кнун̄у, ја̀до̀кнун̄у, ја̀до̀кнун̄у, ја̀до̀кнун̄у; ја̀до̀кнун̄у, ја̀до̀кнун̄у; ја̀до̀кнун̄у.* У говору Грузе, осим Дан. примера, овако су и: *фѝукнун̄и-фѝукнѐм, шк̀ре̄укнун̄и-шк̀ре̄укнѐм, ӣу̀кнун̄и-ӣу̀кнѐм, цѐркун̄и-цѐркун̄и, бр̀буснун̄и-бр̀буснѐм* и др. већином од двосложних узвика.

Тий 12: *гѡракнуѡи-гѡракнѣм* (Дан. 122).

Глаголи овог Даничићевог типа, као и следећег, иду у претходни тип: *гѡракнуѡи-гѡракнѣм*, *аиснуѡи-аиснѣм*, *којаснуѡи-којаснѣм*, *лабѣцуѡи-лабѣцнѣм*, *шеврѡнуѡи-шеврѡнѣм* и сложени *забѣзѣкнѡи-забѣзѣкнѣм се*, *чалабѣцуѡи-чалабѣцнѣм*.

Аорист *гѡракнѡх*, *гѡракнѡ*, *гѡракнѡсмо*, радни придев *гѡракнѡу*, *гѡракнѡла*.

Тий 14: *гѡнуѡи-гѡнѣм* (Дан. 122). Сви Даничићеви примери, који су веома бројни, потврђују се у Гружи, и са истим акцентима у облицима.

У аорису у 2. и 3. л. јд., као што смо поменули већ, ови глаголи немају у говору Груже дужине на наставку: нпр. *бѡцнѡ*, *бѡнѡ*, *бѡѡнѡ*, *бѡѡнѡ*, *вѡднѡ*, *вѡнѡ*, *свѡкнѡ*, *врѡнѡ*, *врѡднѡ*, *врѡзнѡ*, *врѡцнѡ*, *гѡнѡ*, *гѡднѡ*, *гѡкнѡ*, *гѡрнѡ*, *гѡцнѡ*, *дѡгнѡ*, *дѡнѡ*, *дѡмнѡ*, *дѡѡнѡ*, *жѡацнѡ*, *жѡдрѡкнѡ*, *жѡѡвнѡ*, *жѡѡцнѡ*, *звѡкнѡ*, *звѡцнѡ*, *звѡзнѡ*, *звѡцнѡ*, *зврѡцнѡ*, *зѡвнѡ*, *зѡцнѡ*, *јѡвнѡ*, *скѡнѡ*, *кѡкнѡ*, *кѡлѡкнѡ*, *кѡлѡнѡ*, *кѡѡнѡ*, *кѡѡцнѡ*, *крѡснѡ*, *крѡнѡ*, *кѡнѡ*, *лѡѡнѡ*, *лѡкнѡ*, *лѡднѡ*, *мѡѡнѡ*, *лѡснѡ*, *мѡзнѡ*, *лѡснѡ*, *мѡзнѡ*, *смѡкнѡ*, *мѡѡнѡ*, *мѡѡнѡ*, *мѡдрнѡ*, *мѡзнѡ*, *смѡзнѡ*, *смѡкнѡ*, *мѡѡнѡ*, *нѡкнѡ* итд.

Многи глаголи овог типа, прости и сложени, могу имати облике и по првој врсти: нпр. *кѡсаѡ*, *ѡдкисаѡ*, *ѡдкисѡ*, *ѡкисѡ*, *зѡкисѡ*; *кѡлѡкаѡ*, *кѡлѡкла*, *кѡлѡчѡ*, *ѡдкѡлѡчѡ*, *ѡдкѡлѡчѡ*; *ѡвѡла*, *свѡла*; *свѡѡнѡ*, *свѡѡкох*, *свѡѡчѡ*, *свѡѡкаѡ*, *свѡѡкла*; *нѡвѡкѡла*, *нѡвѡчѡ*, *нѡвѡкосѡ*; *зѡврѡнѡ*, *врѡгох*; *врѡжѡ*, *врѡгѡсѡ*, *зѡврѡгаѡ*, *зѡврѡгла*; *дѡѡнѡ*, *дѡѡгаѡ*, *дѡѡгла*, *ѡддѡгаѡ*, *ѡддѡгла*, *зѡдѡгла*, *дѡѡгох*, *дѡѡжѡ*, *ѡддѡжѡ*, *ѡддѡгѡсѡ*; *ѡскисѡла*, *ѡдрѡкисѡла*, *зѡкисѡла*; *смѡрѡнѡ се*, *смѡрѡкло се*; *ѡдмѡкаѡ*, *ѡдмѡкла*, *ѡдмѡкох*, *ѡдмѡкосѡ*; *смѡрѡзаѡ се*, *смѡрѡзѡла се*, *смѡрѡзе се*, *смѡрѡзо(х) се*, *смѡрѡзѡсѡ се*, *смѡрѡзѡсѡѡ се*, *смѡрѡзоше се*; *нѡѡнѡ*, *нѡѡкаѡ*, *нѡѡкла*, *нѡѡкло*, *нѡѡчѡ*, *ѡдрѡнѡчѡ*, *ѡдрѡнѡкло*, *ѡзникѡла*, *ѡзникѡла*, *ѡзникѡ*, *ѡзникѡ*; *ѡѡсѡѡнѡ*, *ѡѡсѡѡнѡ*, *ѡѡде*, *ѡѡла*, *ѡдрѡѡсѡѡнѡ*, *ѡдрѡѡѡла*, *ѡѡѡла*, *нѡѡѡла*, *нѡѡѡсѡѡнѡ*, *нѡѡѡде*, *ѡѡѡдоше* и *ѡѡѡше* — затим: *ѡѡнѡм*, *ѡѡнѡш*, *ѡѡнѡмо*, *ѡѡнѡѡше*, *ѡѡнѡу*, *ѡѡнѡу*, *ѡѡнѡла* — по трећој врсти; *ѡѡѡнѡ*, *ѡѡѡкаѡ*, *ѡѡѡкла*, *ѡѡѡчѡ*, *ѡѡѡкосѡ*, *ѡдрѡѡѡнѡ*, *ѡдрѡѡѡкаѡ*, *ѡдрѡѡѡкла*, *ѡдрѡѡѡчѡ*, *ѡдрѡѡѡчѡ*, *ѡдрѡѡѡчѡ*, *ѡдрѡѡѡчѡ*, *ѡдрѡѡѡчѡ*, *ѡдрѡѡѡчѡ*; *сѡѡѡѡнѡ*, *сѡѡѡѡде*, *сѡѡѡѡла*, *ѡдрѡѡѡѡнѡ*, *ѡдрѡѡѡѡжѡ*, *ѡдрѡѡѡѡгѡсѡ*, *ѡдрѡѡѡѡгла*; *сѡѡѡѡкаѡ*, *сѡѡѡѡкла се*, *ѡсѡѡѡѡкаѡ*, *ѡсѡѡѡѡкла*; *сѡѡѡѡсѡкаѡ*, *сѡѡѡѡсѡла*, *ѡдрѡѡѡѡсѡла* и *ѡдрѡѡѡѡѡсѡсѡ*, *ѡдрѡѡѡѡсѡкох*; *ѡдрѡгох*, *ѡдрѡжѡ*, *ѡдрѡгѡсѡ*, *ѡдрѡгаѡ*, *ѡдрѡгла*, *ѡдрѡѡрѡгла се*, *ѡсѡѡрѡгла*; према *ѡдрѡнѡу* стоји адј. *ѡдрѡуѡ*, *ѡдрѡуѡла*, *ѡдрѡуѡло*; *ѡдрѡнѡ*, *ѡдрѡкаѡ*, *ѡдрѡкла*, *ѡдрѡкох*, *ѡдрѡчѡ*, *ѡдрѡкосѡ*; адј. *ѡдрѡѡѡрѡкла* према радном придеву *ѡдрѡѡѡрѡкнѡла*; *мѡѡнѡ*, *мѡѡкох*, *мѡѡчѡ*, *мѡѡкосѡ*, *мѡѡкаѡ*, *мѡѡкла*, *смѡѡкла*, *ѡмѡѡнѡ*, *ѡмѡѡкох*, *ѡмѡѡчѡ*, *ѡмѡѡчѡ*, *ѡдрѡмѡчѡ*, *ѡдрѡмѡкла*, *ѡзмѡкла*; и ови само сложени: *ѡбѡсѡкаѡ*, *ѡбѡсѡла*, *ѡбѡсѡло* (нпр. дете о мајчин скут); *зѡбрѡкаѡ*, *зѡбрѡкла*, *нѡбрѡкоше* (нпр. волови на паши); адј. *ѡдѡбуѡ*, *ѡдѡбуѡла*, *ѡдѡбуѡло* (нпр. од спавања) адј. *ѡдѡвѡгаѡ*, *ѡдѡвѡгла*; *ѡдрѡзѡкаѡ*, *ѡдрѡзѡкла*, *ѡдрѡзѡкло*; *ѡкѡлизѡ се*; *ѡдмѡрѡзаѡ*, *ѡдмѡрѡзѡла*, *ѡдмѡрѡзох*, *ѡдмѡрѡзе*; *ѡкрѡзаѡ*, *ѡкрѡзѡла*; *ѡскрѡсаѡ*, *ѡскрѡсла*, *ѡскрѡсох*-*ѡскрѡсоше*; *ѡѡскрѡсаѡ*, *ѡѡскрѡсла*, *ѡѡскрѡсе*, *ѡѡскрѡсоше*; *ѡдрѡмѡѡнѡ*, *ѡдрѡмѡѡкаѡ*, *ѡдрѡмѡѡкла*, *ѡдрѡмѡѡкох*, *ѡдрѡмѡѡчѡ*; *ѡдѡгѡбох*, *ѡдѡгѡбе*, *ѡдѡгѡбѡсѡ* (исп. *ѡдѡгѡѡѡ*, *ѡдѡгѡѡѡ*) — по првој врсти.

Треба још овде рећи да многи од ових глагола имају двојак семантички акценат, као што је нпр. *ѡдрѡснѡѡнѡ-ѡдрѡснѡ* по овоме типу и *ѡдрѡ-*

снуйи-йрне (вода под притиском) по 7. типу: *звѣкнуџи* (ударити) и *звѣкнуйи*, *ййснуйи* (дати од себе глас) и *ййснуйи*, *йљуснуйи* (ударити) и *йљуснуйи* (киша), *звѣзнуџи* (ударити) и *звѣзнуџи*, *сѣкнуйи* и *сѣкнуйи* (у Грузи и *сѣгнуџи*, *осѣгнуџи*, *йрисѣгнуџи* = приславити), *йрѣснуйи* (ударити) и *йрѣснуйи* дем. *џикнуйи* и *џикнуйи*, *чвѣркнуйи* (ударити чвргу) и *чвѣркнуйи* (врело гвожђе у води), *ййкнуйи* (ударити оштрим у што) и *ййкнуйи*, *вѣкнуйи* (зовнути) и *вѣкнуйи*, *свѣкнуйи*, затим *вѣкнуйи* некоме, тј. задати ударац (в. горе изузете примере у 7. типу). Различити су, међутим, етимолошки *кѣнуџи* (*кихнуйи*) — *кѣнѣм* и *кѣнуџи* (*кѣднуџи*) у сложеним: *дѣкинуџи-дѣкинѣм*, *зѣкинуџи-зѣкинѣм* и сл. У Грузи и *дѣкиднуџи*.

Тџи 20а: *жѣлеџи-жѣлѣм* (Дан. 129). Не иду овде: *вѣвеџи-вѣвѣ* и *грмеџи-грмѣ*.

У *йрѣзѣнџу* у 1. и 2. лицу множине у говору Грузе је измењен ' на ' акценат — као код Даничића: *жѣлѣмо*, *бежѣмо*, *бојѣмо се*, *гладнѣмо* (*огладнѣмо*), *држѣмо*, *жѣднѣмо* (*ожеднѣмо*), *јѣздѣмо*, *коѣнѣмо*, *лежѣмо*, *леџѣмо*, *седѣмо*, *сѣојѣмо*, *ййрѣџѣмо* итд.

У *йрѣном йрѣдеву*, међутим, у говору Грузе је *жѣлен*, *жѣлена*, *жѣлејно* (Дан. *жѣлен*, *жѣлена*, *жѣлено*) и *жѣленѣ*, *а*, *ѣ*, (Дан. *жѣленѣ*).

Презент од *хѣдѣџи* има ове акценте: *дѣу*, *дѣеш*, *дѣе*, *дѣемо*, *дѣеџе*, *дѣе* (без дужине на наставку). Сложени *йрѣдхѣџи*, *йрѣдхѣџе му се*. Исп. *дѣеш* и *дѣе* — у пркошењу. Упитно: *дѣу ли*, *дѣеш ли*, *дѣе ли*, *дѣемо ли*, *дѣеџе ли*, *дѣе ли*.

Тџи 20б: *вѣлеџи-вѣлѣм* (Дан. 130).

У имперфекту поред облика *вѣлѣх*, *вѣлѣше* итд. има и *вѣлѣџах*, *вѣлѣџаше*, *вѣлѣџаше*, *вѣлѣџасмо*, *вѣлѣџасџе*, *вѣлѣџају*. Сложени *извѣлеџи-изволѣм*, *йрѣвѣлеџи-йрѣволѣм*, *завѣлеџи-заволѣм*.

Тџи 22а: *хвѣлеџи-хвѣлѣм* (Дан. 132).

У *аорисџу* ови глаголи немају дужину на крајњем слогу у 2. и 3. л. јд.: *хвѣли* (Дан. *хвѣли*), *мѣџи*, *љѣби*, *љѣџи*, *бѣли*, *брѣни*, *вѣби*, *врѣџи*, *дѣви* итд. затим и сложени: *йрѣдхвѣли*, *зѣмѣџи*, *йрѣдљѣби*, *нѣљѣџи*, *дѣбѣли*, *зѣбрѣни*, *йрѣдбѣни*, *дѣдѣби*, *зѣврѣџи*, *зѣдѣви* итд.

Не иду овде ови Дан. примери: *блѣдѣџи-блѣдѣм*, *врѣниџи-врѣнѣм* (*оврѣним*), *жѣџиџи-жѣџиџм*, *лѣбиџи-лѣбѣм се* (*йѣлѣбиџи*), *мѣсѣџиџи-мѣсѣџи се*, *мѣбиџи-мѣбѣм*, *нѣџиџи-нѣџиџм* (као код Вука) и *нѣџиџиџи*, *рѣсѣџи-рѣсѣм*, *слѣџиџи-слѣѣм* (*ослѣѣм*), *ошкрѣџи-ошкрѣбѣм*, *срѣмџи се-срѣм се* (*йосрѣм се*), *зѣйрѣдѣџи-зѣйрѣдѣнѣ*, *оцрѣџи-оцрѣнѣм*, *зѣбавѣџи-зѣбавѣџм*, *зѣбѣџиџи-зѣбѣџиџи*, *оѣлѣџи-оѣлѣџм*, *заслѣџиџи-заслѣѣи*, *нѣџиџи се-нѣџиџи се*.

Најомена. Треба овде рећи да многи глаголи 7. врсте (Белићеве) имају у говору Грузе у инфинитиву у основи *и* и онда кад имају значење *нейрѣлазног* глагола: нпр. *зелѣниџи се*, *жѣџиџи се*, *ошкрѣџиџи*, *осѣѣџиџи*, *оглѣџиџи*, *срѣмѣџи се*, *зѣйрѣдѣџи* итд.

Тип 226: *и́рүбиии-и́рүбӣм* (Дан. 137).

Од Дан. примера овде се многи потврђују, осим: *на́глии-на́глим* (*и́ренәглим*), *и́йлийи-и́йлийм* (*у́ййлийи*), *и́лөвийи-и́лөвийм* (*дөйлөвийм*), *снө́жии-снө́жӣ* (*дснө́жӣ*), *и́у́жиии-и́у́жӣм*, *у́дйии-у́дйӣм* (месо) и *и́зүдӣм*.

Већином ово су прелазни глаголи, и они долазе у претходни тип, а они изузети из претходног типа иду овамо, као непрелазни (у већини). А то се слаже управо са Даничићевом напоменом уз овај тип, која говори о истом.

Он наводи примере *и́у́жиии-и́у́жӣм* (прелазно) и *и́у́жиии-и́у́жӣм* (непрелазно), *сла́дйиии-сла́дйӣм* (прелазно) и *сла́дйиии-сла́дйӣ* (непрелазно), *сли́једииии-сли́једиӣм* (непрелазно) и *насли́једииии-насли́једиӣм* (прелазно). У Гружи је *и́у́жӣм* и прелазно и непрелазно.

Напомена. Упркос стању које смо изнели у напомени уз претходни тип, многи Дан. примери овога типа, који су глаголи стања, нису у говору Груже са осномом на -и, већ на -а одн. -е: *блө́шйиии*, *блө́шйӣ* (Дан. *блијөшииии*, *блөшиӣ*), *врө́деиии* или *врө́јөђеиии* (Дан. *врөјөдииии*, *врөдииии*), *мр́зеиии* (Дан. *мр́зйиии*) — прелазно, а тако и безлично *мр́зӣ ме*, *мр́зело ме*, *и́раши́йиии* грех, кола (Дан. *и́раши́йиии*), *и́рө́жйиии-и́рө́жӣ*, *сви́райиии*, *сви́рө́јеиии* (Дан. *и́рө́жйиии*, *сви́рйиии*, *сви́рө́ййиии*), *жмү́реиии*.

У аорисџу 2. и 3. л. јд. глаголи овог типа, прости и сложени, у говору Груже немају дужине на крајњем слогу: нпр. *и́рүби-зә́и́рүби*, *зә́блө́шйӣа*, *зә́ви́ри*, *у́гнйили*, *дү́би*, *зә́жмү́ре*, *и́у́зи*, *дйи́у́зи*, *зә́рү́ди*, *зә́сви́ра*, *и́у́жи*, *рә́си́у́жи се*, *мр́зе* али *дмр́зе* (без дужине на р).

Овако ће бити даље у овим акценатским типовима: 23. *и́а́рлөжиии* : *и́а́рлөжи* (Дан. *и́а́рлөжӣ*) и *зә́и́а́рлөжи* (*зә́и́а́рлөжӣ*), *врө́ио́љи* и *у́зврө́ио́љи*, *ра́коли* и *рә́зрә́коли*, *ша́шо́љи* и *и́дша́шо́љи*; 24. *јө́днә́чйиии* : *кдйи́ли се* и *дкөйи́ли се*, *кү́рә́жи* и *дкү́рә́жи*, *са́мәри* и *дса́мәри*; 25. *кү́на́йшори* и *скү́на́йшори* (Дан. *кү́на́йшорӣ*); 26. *жйивө́йәрииии* : *жйивө́йәри* (Дан. *жйивө́йәри*) и *рә́згорө́йәди*; 27. *на́чөйворонө́жи се* (Дан. *на́чөйворонө́жӣ се*); *и́а́мйиии* : *и́а́мйи* и *зә́и́а́мйи*, *клин́чи* (Дан. *и́а́мйи* и *клин́чи*); 29. *дү́ндорйиии* : *дү́ндори*, *у́ша́бори* (Дан. *дү́ндорӣ*, *у́ша́борӣ*); *нө́сииии* : *нө́си* (Дан. *нө́си* и *у́носӣ*), *мө́ли* и *зә́мө́ли*, *скө́чи* и *у́скө́чи*, *и́дө́ли* и *и́дшө́ли*; *лө́ми* и *и́рө́лөми*, *у́чи* и *на́учи*, *бйси́ри* и *и́збйси́ри*, *срө́бри* и *и́дсрө́бри*. Овако аорист 2. и 3. л. јд. нема дужине на крајњем — и код свих осталих глагола на -им, а то су типови од 31-41: *бдга́йи се* и *дбога́йи се*, *свө́дөчи* и *и́дсвө́дөчи*, *бү́дали* и *и́дбү́дали*, *бө́сиосли́чи* и *зә́калу́ђери се*, *јө́днөни́чи* и *дө́сирөмаши*, *блә́гослови*, *си́рйәше́љи се* и *дйи́рйәше́љи се*, *у́сни* и *у́жди*, *гә́зи* и *у́гәзи*, *бра́ййими* и *и́дбра́ййими*, *у́милоси́йви*, *ма́гәрчи* и *на́магәрчи*, *ци́гәнчи* и *и́дци́гәнчи се*.

После ове напомене о дужини у 2. и 3. л. јд. аориста код глагола Даничићевих типова 23—41, навешћемо даље по типовима разлике у акцентима појединих глагола.

Тип 24: *јө́днә́чйиии-јө́днә́чӣм* (Дан. 140). Даничић има само *у́гәрииии*, у говору Груже има и *гә́рииии-гә́риӣм* по 22-ом типу, као *хвә́лийи-хвә́лийм* и *и́охвә́лийи-и́дхвә́лийм*. У Гружи има и *зу́рииии-зу́риӣм* (по 226-типу).

Тий 28: *йâмийи* : *йâмийм* (Дан. 142). Овај глагол има у свим облицима редовно *н м. м* (једначење сугласника по месту образовања): *йâнийи*, *йâнийм*, *йâнийла*, *йâний*, *йâнийи*, *зâйанийи*, *зâйанийсмо*, *йâнћасмо* итд.¹⁵⁸ У Грузи је *йрâмийи-йрâмийм*, и *йрâмйа* (Дан. *йрâмийи*).

Тий 29: *дўндорийи-дўндорйм* (Дан. 142). Овде не иде Дан. пример *лõговийи-лõговйм*, јер је у говору Грузе *лõговийи-лõговйм*, одн. *улõговийи се-улõговйм се* и *лõга*.

Тий 30а: *ндсийи* : *ндсйм* (Дан. 142). У говору Грузе је у императиву измењен ` на ` акцент по општем акцентском закону овога говора: *ндси*, али *ндсимо*, *ндсийе* (пошто се у тросложним облицима не догађа ова измена) и *изндси*, *дондси* и сл.; тако и *вдзи-довдзи*, *вдди-довдди*, *йрдси-исйрдси* итд.

У инфинитивној основи, тј. у инфинитиву, аористу и радном придеву, код неких глагола овога типа изједначен је акцент с акцентом презента и имперфекта. Тако док имамо слагање с Даничићем у примерима *вддийи-вддила-вддисмо*, *вдзийи-вдзила-вдзисмо*, *ждзийи-ждзйно-ждзйнише*, *кдсийи-кдсила-кдсисмо*, па тако и *мдзийи*, *ндсийи*, *йрдсийи*, *рдзийи*, *скдзийи*, *хдзийи*, у осталим примерима акцент је једнак с презентским: *ддсийи-ддсило се* и *јудсийи*, *јудсило се*, *зддсийи*, *зддсило га*; *кдзийи се-кдзила се* и *окозила се-окозисмо се* (пренесено) *крдзийи* и *одречийи-крдчио* и *одречийи-крдчисмо* и *одречисмо*; *крдчийи-крдчио-крдчисмо* (али *ојкрдчио. ојкрдчийи, ојкрдчисмо*); *йусийи* и *йусийи-йусйно-йусйисмо*; *сдзийи* и *сдйно само*; али *досдзийи*, *йрсељийи* и сл.; *йдзийи* и *дйелийи-йдйила*, али и *оидзийи*, *оидйила*; *шйдзийи* и *дшйенийи-дшйенйла-дшйенйше*

Ова појава је аналошка, али, у двосложним облицима у говору Грузе ` прелази у ` акцент редовно, па су такви облици помагали ову појаву једначења акцента према акценту презента. Облици аориста *ддсй се*, *крдчй*, *йусййх* и др. први су нарушили систем разлике акцента у два основама.

Глагол *рдзийи-рддй* (непрелазно, кад значи допринос воћки и и жита) прелази у следећи тип као код Даничића: нпр. Кад *рддй* на врби грождје, ако *рддй* година (тј. поља и воће). Ова крушка *рддй* сваке друге године. Иначе *рдзийи-рддй* (*pasco*).

Найомена. У говору Грузе глагол *йусийи* има скоро редовно *ийи м. сй* — вероватно уопштено из трпног придева пуштен, па онда и: *йушйно*, *йушйи*, *йушййм*. Исп. многобројне придеве од трпног придева сложених глагола: *найушйена црква*, *рдсйушйена деца*, *йушйено поље*, све му је *ддйушйено*, *зâйушйена* њива, понесено па *исйушйено*, *дййушйенй* слуга, *йдйушйенй* одело, *йрйушйено* судбини и др. Ово ново стање могао је подржавати и учестани глагол *йушйийи*.

Слично стање у овом говору налазимо код сложеног *намесийи*, и са другим префиксима у њему гласе *намешийи-намешийм*, *смдй-*

¹⁵⁸ И *йâнћење*, *зâйанийи*, од *йâнийека* и сл.

ишши-смешшијм, умешшишии-умешшијм, њомешшишии-њомешшијм, размешшишии-размешшијм, њремешшишии-њремешшијм, као и у осталим облицима: *наmeshшиши, наmeshшијмо, намешшишио, намешшишла, чамешшиен, намешшии* итд.

Тии 30б: *лџмиши-лџмијм* (Дан. 144). Овде ње иду ови Дан. примери: *бџчиши се-бџчим се и њдбџчим се, грџмиши-грџмијм, грџишиши-грџијм се, двџриши-двџрим (додвџриши се), јџмиши се-јџмијм се, кџишиши-кџијм, мџшиши-мџим, мџиши-мџим, сџбриши-сџбрим, шџкчиши-шџкчим, шџриши-шџрим (и џшоршиши) и џришиши (по снегу) — џријм и џрџришиши, (рџсџришиши), џвџишиши-џвџијм*, као и сложени *зџчейшиши* и *очџишиши* (нагазити).

Сложени глаголи овог акценатског типа особити су у томе што у презенту имају акценте које не бисмо очекивали према општем законитом преношењу на префиксе само силазних акцената. Као што је Даничић нормирао акценти су у презенту тројаки:

а) неколико глагола сасвим законито има исти акценат у сложеном као у простом: *брсиј-обрсиј, звџн-завџн, модр се-њомодр*¹⁵⁴, *шџиши-зџиши*, *хџиши-захџиши*. Даничић овде има и *дрши се*, али у Гружи је *зџри се*;

б) сложени са с — ови глаголи имају `` акценат: *слџми*¹⁵⁵, *слџим*, *сиџрим*. У Гружи и *смџим*, *смџрим*, *сиџчим*;

в) сви остали, којих има највише, сложени су слоговним префиксима имају ` акценат на префиксу — сасвим неочекивано, као када би у простом глаголу био `` акценат: *лџми-њрџломим, бисџри-избисџри, бџрим-дџбџрим, бџим-дџојим, бџрим се-изборим, брџим-њрџбродим, брџим-њрџбројим, вџри-развџри, вџиши-извоиши, глџи-дџглоби, гџи-зџгној, зџди-зџгоди, дџи-њдоји* итд. Даничић је овде сврстао глагол *мџчиши* сложен са свим префиксима, па и *смџчиши*. Међутим, у Гружи може бити *смџим* који иде са *дџмочим* и *њрисмочим* (по значењу: смок) и *смџчим* = уквасим које иде са *зџмочим* и *џмочим*.

У *њрезенију* 1. и 2. лицу множине код сложених глагола овог типа акценат је код Даничића:

а) *брсијмо-обрсијмо, модрмо се-њомодрмо, шџишимо-зџишимо, хџишимо-захџишимо се*.

б) *слџмо, слџимо, сиџрим, смџим, смџрим, али размоџрим*.

в) *њрџломмо, дџојмо, џрџбродмо, џрџбројмо, дџглобмо, зџгодмо, џдојмо* итд.

Тии 31: *бџедиши-бџедим* (Дан. 147). Не иду овде ови Даничићеви примери: *данџубиши-данџубим, деџишиши (њодеџишиши)-деџијм (њодеџишијм), нишиши-нишијм (нанишиши-нанишијм), обрџчиши-обрџчим (наобрџчиши-наобрџчим), сеџриши-сеџрим*; сложени: *задовољшиши*,

¹⁵⁴ Даничић је ова два последња глагола уврстио и овде и доле по њ).

¹⁵⁵ У Гружи је чешће: *слџимјм, слџимјш, слџимј, слџимјмо, слџимјше, слџимју*. Али *њрџломим, дџломим* и др.

У *ипрезенти*у 1. и 2. лицу множине — као код Даничића акценат се мења: *чийамо-чийаџе* и *ипрочийамо-ипрочийаџе* затим и сви други овако: *имамо-заимамо се, гујамо-ипрогујамо, бунцаџе, весламо, вишљамо-завишљамо, врсјамо-разврсјамо, гласамо-изгласамо, гужвамо-изгужвамо, јачамо-ојачамо, кланцамо, закључамо, раскојчамо се, крејамо, ландамо, ипролејшамо, мошамо-намошамо, џеишамо-зайеишамо, ираџаџе се, равњамо-ипоравњамо, рњамо се, седламо-оседламо, сијамо се-засијамо се, срљамо, ишријамо-наишријамо, заишријамо, урлаџе, ишарџаџе, сложени: забандамо, овећамо, углачамо, оугламо, раскруињамо, окрућамо, освеиљамо, оишаљамо, оишежамо, сиишамо, дочейамо.*

Глагол *имаџи* нема презент *имаџем, имаџеи* итд. осим *имаџу* поред *имаџу* (чешће).

У *аорисити*у 2. и 3. л. јд. ` акценат се мења на ` акценат: *вџча, чџа* итд. а код Даничића стоји „мијења се ` на ` па и други слог добија ^ акценат као у онијех под а): *вџча; —* тако и у другом придеву: *вџчаџан, вџчаџана*“ (стр. 160). У говору Груже трпни придев има дуго *а* на крају основе код глагола овога типа, и свих других са основом на *-а*: *џраџан, кџаџан, вџзаџан, иџсаџан, кџваџан, ирџџан, сџздаџан, глџџан* итд.

Међутим, код свих ових глагола у 2. и 3. л. јд. аориста нема дужине на крају основе: *вџча, чџа, кџа, џра, вџза, иџса, сџзда, сџзна, глџџа* итд.

Сложени глаголи у радном придеву имају ` акценат на префиксу — иако у простом глаголу ` акценат на кореновом слогу: *ирџчијао* (*чијао*), *ирџгујао* (: *гујао*), *рџврсјао* (: *врсјао*), *иџгласали* (: *гласали*), *иџгужвали* (: *гужвали*), *џчао* (: *јачао*) итд. Вероватно овај акценат овде је према *ишрином иридеву*, као и облику аориста 2. и 3. л. јд., који у простом глаголу имају на кореновом слогу ` акценат: *ирџчијаџан* и *чијаџан*, *ирџгујаџан* и *гујаџан*, *иџгласаџан* и *гласаџан*, *иџгужваџан* и *гужваџан*, *џчаџан* и *јачаџан* итд., јер ми се чини да је дужина исто тако на основи и код радног придева сложених глагола: *ирџгујаџали* као *ирџгујаџани*, *рџврсјаџали* као *рџврсјаџани*, *ирџчијаџали* као *ирџчијаџани* *иџгласали* као *иџгласани*, *иџгужвали* као *иџгужвани*, *џчаџали* као *џчаџани* итд. Ова се дужина могла проширити на подручју адјективске употребе ових глаголских придева од перфективних глагола.

Тити 50: *вџераџи-вџераџам* (Дан. 168). Овде остају Дан. примери: *вџераџи, џдараџи, иџдејаџи* и *оџдраваџи*, а не иду овде: *ваљушкаџи-ваљушкаџам, говџраџи-говџраџа се, жубџраџи-жубџкаџа, љуљушкаџи-љуљушкаџа*.

Тити 51: *орџжаџи-орџжаџам* (Дан. 169). Сви Дан. примери овде, потврђују се у говору Груже, осим *баџезаџи-баџезаџам* = говорити којешта, а долази *баџгаџи*, одн. *баџгаџи-баџгаџам* нпр. стока (говџа).

У *ипрезенти*у у 1. и 2. лицу множине и овог типа глаголи имају ` акценат на наставку: нпр. *орџжамо, баџинамо, бауљамо, вараџамо се, кобељамо се, ишријаџамо, ишумараџамо, черујаџамо*, као и сложени *наорџжамо, избайинамо, искобељамо, икоколебамо, изишријаџамо, изишумараџамо се, оче-рујаџамо* итд.

Тий 54: *гледайи*¹⁵⁷ *гледām* (Дан. 172). Овде не иду ови Дан. примери: *бацайи-бацаām* и *йобацайи*, *бирайи-бирām*, *гњџцайи-гњџцаām* и *угњџцайи* (нпр. кревет), *дрндайи-дрндаām*, *кљукайи-кљукаām* и *накљукайи*, *жмириши-жмириш* (*жмирайи-жмириш*); *доливайи-ддливām*, а затим и: за -, из -, по -, под -, пре -, при -, про -, раз -, са -; *муљайи-муљām* и *умуљайи-умуљām*, *йрцайи се-йрца се*, *йушишайи-йушишām* и *йоушишайи-йоушишām*, *ргайи се-рға се*, *рибайи-рибām*, *ридайи-ридām*, *йрућайи-йрућā*, *ћџбрайи-ћџбрām* (Дан. *йџбрайи*), *шуњайи-шуњām се*, сложени: *игужсвайи-игужсвām*, *додйјайи-дддйјā*, *наћикайи-наћикаā* (Дан. *наћикайи-наћикаā*); *займайи се* (али *зājмайи*), али као Даничић: *дйишмайи*, *изушмайи*, *наушмайи*, *одушмайи*; *смџрайи-смџрām*, *найрāйайи-найрāйām* (и *йрāйайи-йрāйām*), затим *уздайи се* (Дан. *уздайи*) и *йоуздайи се* (Дан. *йдуздайи*).

Тий 57: *йисайи-йишџем* (Дан. 175). Не иде овде *махайи-машџем*, *йознавайи-йознајем*, *йризнавайи-йризнајем*, *расйознавайи-расйознајем*, *ушознајем* (губи се дужина у презенту, која је на другом слогу од краја).

Глагол *давайи* има у говору Грузе само акценатске облике презента *дајем* (Дан. и *дајемо*, по овом типу), али сложени глаголи од овога у презенту имају ' акценат на предлогу и дужину на основи (према акц. облику *дајем*): *дддајем*, *задајем*, *издајем*, *надајем*, *ддајем*, *йрџдајем*, *йридајем*, *йрџдајем*, *раздајем*, *удајем*, *надддајем*, *йоудајем*, *исйрџдајем*, *исйрџдајем*, *йрейрџдајем*, *расйрџдајем*. Од неких може се чути, како и Даничић каже, и *йоудајем*, *йродајем*, *додајем*.

Тий 59: *гонџшайи-гонџџем* (Дан. 177). Овде не иду оди Дан. примери: *гузушайи-гузушџе*, *гурикайи-гуричџе*, *звжждукайи* (и *звжждућайи*)-*звжждућем* (Sic!).

Тий 61: а) *драйи-дрџем* (Дан. 177).

б) *лагайи-лажџем*. Ове глаголе Даничић овако дели према акценту аориста у 2. и 3. лицу једине и радног придева, јер је *дра* и *драо*, *дрāло*, *дрāли*, *лага*, *лагао*, *лагала*, *лагали*.

Од Даничићевих примера датих под а) не иду овде: *глдайи*; *глдао-глдаала*; *лдкайи*: *лдкао-лдкаала* и *йолдкаала*; *шџсайи*: *шџсао-шџсала*, *дшџсала*.

Не иду у овај акценатски тип уопште: *лйисайи-лйишџем* и *мџшайи-мџџем* и сложни: *йдлйисайи*, *йрџмџшайи*, *йрџмџшайи* и сл. Даничић има уз *лйисайи*, тј. *лйисайи* ову напомену: „Вук у рјечнику пише *йдлйисайи*: мислим да је погријешно уз *йдлйишџем* и *йдлйисāли*“. Погрешно је *йдлйисāли*, треба *йдлйисали* према *лйисали*, али је зато инфинитив *лйисайи* (Дан. *лйисайи*), јер сложени је *йдлйисайи*.

Даничић *лйисайи* ставља напоредо са нпр. *йскайи*, па би било *йолйисали* као *зайсали*, *накашџали*, *задрхшџали*, *наладали*, *накрџсали* како их све он нормира према *заграћџали*. У Грузи сви ови иду по Даничи-

¹⁵⁷ У говору Грузе у „лабавом“ говору (но врло често) овај глагол и сложени од њега губе *д*: *глдайи* — *глдām*, *глдај*, *глдао*, *глдаше*; *йдглеј*, *углеј*, *здглеј* *се*, *наглеј* *се*, *йриглеј* *ми* *овце* нпр. Шта *глеј*? Куд *глејше*? *Пдглејше* тамо!

невом б) типу: *зџискāли, нāкашљāли, зāдрхџāли, нāлагāли, нāкресāли, зā-гракџāли*. А то је тип где је погрешно Вук ставио *џолийсали* (као *џолийсали*).

Тип 69: *брāџи-бѣрѣм* (Дан. 184).

У садашњем времену код Даничића су са изменом акцента *звāџи, сāџи* и *џкāџи*: нпр. *звѣм, звѣш, зовѣмо, зовѣше*¹⁵⁸, *звѣу*. У говору Груже нема *сāџи*, али долази овамо *гндџи*: *гднџм, гднџш, гднџ, гонџмо, гонџше, гднџ*, јер је овај глагол прешао горе под 30б: *гднџџи-гднџм*, као *лдмџџи-лдмџм*. Глагол *звāџи* у презенту има акценте као код Даничића, а *џкāџи* такође: *џкѣм, џкѣш, џкѣ, џкѣмо, џкѣше, џкѣу*.

У *имперфектџу* Даничић има за *брāџи, гндџи* и *џрāџи* по презентској основи: *бѣријāх-бѣријāше* итд. *гднџāх-гднџāше* итд. *џѣријāх-џѣријāше* итд., а по инфинитивној: *брāх, брāше, брāше, брāсмо, брāсџе, брāху*, и овако наравно: *гнāх-гнāше* итд., *џрāх-џрāше* итд. У говору Груже не може бити облика од презентске основе, па ни акцента, а други облици немају Даничићеве акценте, већ: *брāх, брāше, брāше, брāсмо, брāсџе, брāју*, па и *џрāше-џрāсмо* итд.

И *звāџи* и *џкāџи* имају имперфекат у говору Груже само по инфинитивној основи и друкчије акценте од Даничића: *звāх, звāше, звāсмо, звāсџе, звāју*, а овако и *џкāх-џкāше* итд. Дан. има и *звџијāх-звџијāше* итд.

У *аорисџу* у 2. и 3. лицу једине сви ови глаголи имају у говору Груже акценат инфинитива: *џкā, брā, звā, џрā*, док Дан. овде има три глагола са ^ акцентом: *брā, џрā, звā*. И сложени у овом облику немају Даничићеву акцентуацију, тј. без дужине су: *сāбра, дџра, дџзна, дџабра, џзайра, џззвā*.

Сложени глаголи овог типа имају Даничићеве акценте у свему, осим презента од глагола *звāџи* који у Гружи гласи: *дџзовѣм, дџзовѣш, дџзовѣ, дџзовѣмо, дџзовѣше, дџзовѣу*, као и од осталих сложених. У сложеним само се јавља *гндџи* као перфектизовани глаголи, па ће њихов акценат бити: *дџгнāм, нāгнāм, џригнāм, сāгнāм* и *догнāмо, нāгнāмо, џригнāмо* итд. Даничић има *џдсѣм* и *џчѣм*, па би по њему било и *дџгнāм, нāгнāм* итд. Према *џзачѣм* по Даничићу би било и *џзāгнāм, дџагнāм, оџагнāм, џодāгнāм, рāзāгнāм*, но у Гружи је друкчије: *џзāгнāм, обāгнāм, оџāгнāм, џодāгнāм, рāзāгнāм*. Међутим, овако сложени са двосложним префиксом од *џкāџи* слажу се са Даничићевим акцентима, а наиме као Дан. *џзачѣм* у Гружи је *џзайџкѣм, џодайџкѣм*, а као Дан. *џчѣм* у Гружи је *џџџкѣм, сāџџкѣм, дџџџкѣм, нāџџкѣм, џџџкѣм, џџџкѣм*.

Тип 70: *кāџаџи-кāџѣм* (Дан. 185). Не иду овде ови Дан. примери: *грāџаџи-грāџџи* и *завџаџаџи, завџаџаџи*, каже се за вукове, *џāџаџи* и *зāџāџаџи се, чāџаџи, очāџаџи, учāџаџи* (вода врењем *учāџџи*).

Тип 71: а) *кџвāџи-кџџѣм*, б) *рџвāџи-рџџѣм* (Дан. 186).

Од Дан. примера под а) не иду овде *брџијāџи-брџијѣм*, и *дџбријāџи, џдџбријāџи, зџдџбријāџи, џзџбријāџи*, затим: *дџбријāх, дџбријāсмо, дџбријāџиш*; од примера под б) овде не иде *смијāџи се-смијѣм* (*смијāџи се-смијѣм се*)¹⁵⁹:

¹⁵⁸ Исп. Чије ј, оно *дџџе*, што га не *зовџџе*.

¹⁵⁹ Из књижевног језика су презент облици *смијāџи се — смијѣм се*.

смјјѐм се, смјјѐш се, смјјѐ се, смјјѐмо се, смјјѐте се, смјју се, смјјах се, смјјаше се итд. *смјја(х) се, смјја се, смјјасмо се; смјјући се; смјј се; смјјала се, нѐ смј се (и не смј се, не смјите се).*

У сложених од овог последњег *насмјјаиши* и *засмјјаиши се* презент има овакве акценте: *насмјјѐм се, насмјјѐш се, насмјјѐмо се, насмјјѐте се, насмјју* (Дан. *насмјјѐм се* итд.). У говору Грузе и остали под б) глаголи имају овакав акценат у презенту сложених глагола: *идјѐм-дијѐм, рѐм-идрѐм, смјјѐм се-насмјјѐм*.

У *ипрезенти* 1. и 2. лицу множине *рѐаиши* и *идјаиши* мењају акценат *рѐмо се-рѐите се, ијѐмо-ијѐте*, а сложени овде немају ову измену акцента: *идрѐмо се, дијѐмо*.

Тип 72: *казиваиши-казујѐм*.

Акценти глагола овога типа у говору Грузе су исти као код Даничића.

Найомена. Многи глаголи ове формације учестаних и трајних глагола нису у говору Грузе са основама на *-ива -ујѐм* — као што су код Даничића, већ са основом на *-ава, -авам*: нпр. *свањаваиши-свањавѐ* (Дан. *свањиваиши-свањујѐ*), затим: *лијсаваиши, зерањаваиши се, разблажѐваиши, ублажѐваиши, иприближѐваиши се, надвишиѐваиши, загађѐваиши, загаиѐваиши, оглашиѐваиши, удаљѐваиши се, иодражѐваиши, иодужѐваиши, оживљѐваиши, означаѐваиши, иокаскѐваиши, иокашљѐваиши, украшѐваиши, окужѐваиши, раскућѐваиши, ионизѐваиши, иреорѐваиши, исјуњѐваиши, иоравњѐваиши, иоскуиљѐваиши, зачешљѐваиши*. Исто тако образовања типа Дан. *извешћиваиши, наговешћиваиши* и сл. у Грузи је *извешћиваиши, наговешћиваиши*. Некада су у говору Грузе наставци *-ива* — и *-ава* — знак семантичке разједначености: нпр. *завршиѐваиши, увршиѐваиши, иовршиѐваиши* сено и и стог, а *завршиѐваиши* посао, пут, рат, живот итд. Некад према Даничићевим глаголима на *-ива* — стоје стари итеративи на *-а-*: Дан. *ирибѐриѐваиши* у Грузи *ирибѐраиши, иреглећиваиши-ирегледѐаиши, обукѐиваиши-облѐчиши, свукѐиваиши-слѐчиши, иоглећиваиши-иогледѐаиши*.

Друго, треба овде рећи да су апсолутно извршене промене само код инфинитивне основе, наставак *-ива* — замењен са *-ава-*, јер се овај први осећа у овом говору као архаичан. У презентској основи поред *-авам* које је органска црта долази и *-ујѐм*, које је, мислим, овде црта књижевног језика, који знатно утиче на овај говор — нарочито код млађе и средње генерације. Тако се може чути поред *свањавѐ* и *свањујѐ*, поред *лијсавѐ* и *лијсујѐ*, поред *ублажѐавѐ* и *ублажујѐ* итд. — од скоро свих глагола горе наведених (и других од ових основа са другим префиксима).

Чини ми се — кад гледамо ове глаголе, а и многе друге учестане — да је Даничић пренормирао наставак *-ива*: нпр. *ирибѐриѐваиши, зачешљиваиши, удаљиваиши, ублаживаиши, иприближиваиши, оглашиваиши, оживљиваиши, означаиваиши, украшиваиши, раскућиваиши, ионизиваиши* (поготову што он има и *ирибѐриѐваиши*), *извешћиваиши, наговешћиваиши* и др. Не треба мислити да према презенту на *-ујѐм* мора бити инфинитивна основа на *-ива*. То не стоји, мислим.

завишљамо; врсијамо-разврсијамо; гласамо-изгласамо; зијамо; клизјамо-оклизјамо; мойјамо-намојјамо; њродјамо-њрејродјамо; седљамо-оседљамо; шрајамо-нашрајамо ИТД.; али очешљамо, закојчамо, исчујамо.

Тий 51: оружаји-оружајм (Дан. 169). И овде као код Даничића: барайаји-барайајм : барайајмо, барайајие; барайајие; затим и остале: кобельјамо-искобельјамо; колебамо се-њоколебамо се; оружјамо-разоружјамо; чејркамо-исчејркамо; рачуњамо-израчуњамо;

Тий 53: зјаји-зјајм (Дан. 171):
зјамо, зјајие, зазјамо, зазјајие; сазјамо, сазјајие;
обасјамо, обасјајие и др.

VII врста: Тий 20а: ждлеји-ждлејм (Дан. 129):

бдснейи-бдснјм : бдснјмо, бдснјие; бдснјајие;
њобдснјм, њобдснјмо; њобдснјие;
бдлеји-бдлј : бдлјмо, бдлјие; бдлјајие;
њребдлјм, њреболјмо, њреболјие;
вдлеји-вдлјм : вдлјмо, вдлјие;
гладнейи-гладнјм : гладнјмо, гладнјие;
огладнјм, огладнјмо, огладнјие;
гдрейи-гдрјм : гдрјмо, гдрјие; гдрјајие и гдрјајие;
изгдрј, изгорјмо, изгорјие; не изгдрј;
ждеднји-ждеднј : ждеднјмо, ждеднјие; ждедњајие;
ождеднјм, ождеднјмо, ождеднјие; ождеднј;
јездји-јездјм : јездјмо, јездјие; јездјајие и јездјајие;
одјездјм, одјездјмо, одјездјие; одјездј;
кдјнейи-кдјнјм : кдјнјмо, кдјнјие : кдјњајие;
искдјнјм, искдјнјмо, искдјнјие; искдјнј;
лдеји-лдејм : лдејмо, лдејие : лдејајие;
њолдејм, њолдејмо, њолдејие : њолдејм;
јламдеји-јламдејм : јламдејмо, јламдејие; јламдејајие;
зайламдејм, зайламдејмо, зайламдејие;
седеји-седјм : седјмо, седјие; седјајие и седјајие;
њоседјм, њоседјмо, њоседјие; њоседј;
хладнейи-хладнјм : хладнјмо, хладнјие; охладнјм, охладнјмо, охладнјие

Сложени: оголјмо, одолјмо.

Тий 21: зеленеји се-зеленј се (Дан. 141)
зеленји се-зеленј се : (зеленјмо, зеленјие се);
зеленјајие се и зеленјајие се; њозеленјм, њозеленјмо, њозеленјие : њозеленјм;

румѣнеји се-румѣнјм се : румѣнјмо се, румѣнјие се;
њорумѣнјм, њорумѣнјмо, њорумѣнјие; њорумѣнјм;
румѣњајие се.

Сложени: осиројјмо, зацрвенјмо се, обудовјмо;

Тий 30б: лдмји-лдмјм (Дан. 144)
брсији-брсијм : брсијмо, брсијие;

б^рићаше и брићаше;
 обр^сийм, обр^сиймо, обр^сийше; обр^сии;
 звон^ииш-звон^им : звон^имо, звон^ише; звон^аше и звон^аше;
 зазвон^им, зазвон^имо, зазвон^ише; зазвон^и, њозвон^и;
 мод^риий се-мод^ри се : мод^римо се, мод^рише се;
 њомод^рим, њомод^римо, њомод^рише, њомод^ри;
 мод^раше се и мод^раше се;
 иш^уиш^ииш-иш^уиш^и : иш^уиш^имо, иш^уиш^ише; иш^уиш^аше и иш^уиш^аше;
 иш^уиш^иш^им се, иш^уиш^иш^имо се, иш^уиш^иш^ише се; иш^уиш^ии се;
 лом^ииш-лом^им : лом^имо, лом^ише; лом^аше;
 њрелом^им; њрелом^имо, њрелом^ише, њрелом^и; али слом^им, слом^имо,
 слом^ише; слом^и;

Сложени: бод^римо-дбод^римо, бис^тир^имо-избис^тир^имо, р^азбис^тир^имо,
 бо^јимо-дбо^јимо, б^ор^имо се-избор^имо се, брод^имо-њреброд^имо, бро^јимо-њре-
 бро^јимо, вед^римо-р^азвед^римо се, вош^иимо-двош^иимо, глоб^имо-дглоб^имо,
 гно^јимо-нагно^јимо, год^имо-идгод^имо, до^јимо-иддо^јимо, смоч^имо-дсмоч^имо
 (смд^чимо-умоч^имо, намоч^имо = наквасимо); смд^шир^имо-р^азмом^шир^имо; год^имо-угод^имо,
 глоб^имо-дглоб^имо; бо^јимо-дбо^јимо.

Т^и 30б бб (Дан. 145, 146):

брод^имо-њреброд^имо, го^јимо-уго^јимо, год^имо-идгод^имо, гроз^имо-угро-
 з^имо; гост^иимо-угост^иимо, губ^имо-изгуб^имо, дво^јимо-издво^јимо, доц^нимо-
 задоц^нимо, дроб^имо-удроб^имо, зно^јимо се-дзно^јимо се, зоб^имо-назоб^имо,
 клон^имо се-уклон^имо, кор^имо-њрекор^имо, кош^имо-окош^имо, крв^имо се-
 зак^рв^имо се, кро^јимо-њрек^ро^јимо, кро^јимо-идкро^јимо, лед^имо се-залед^имо,
 лов^имо-улов^имо, лож^имо-налож^имо, удом^имо, мно^жимо-идмно^жимо, мок-
 р^имо-умок^римо се, но^шимо-њрено^шимо, ош^ир^имо-наош^ир^имо, њлов^имо-
 њрелов^имо, роб^имо-зароб^имо, рон^имо-зарон^имо, сш^ин^имо-усш^ин^имо, сол^имо-
 идсол^имо, шов^имо-ушов^имо, шрош^имо-идшрош^имо, част^иимо-идчаст^иимо;

Сложени: об^со^јимо, ддобр^имо, р^азвод^имо, зак^ло^јимо, укр^ош^имо,
 њднов^имо, уч^имо, њр^ослов^имо, дслов^имо, уш^ол^имо, за^чей^имо.

њри^ја^ше^љимо-оњри^ја^ше^љимо (Дан. 151):

Затим: сн^имо, сн^ише и усн^имо, усн^ише¹⁶²; али зад^нимо, за^жд^имо,
 у^жд^имо (Дан. зад^нимо, за^жд^имо, у^жд^имо, стр. 152).

Т^и 16: вр^џиш-вр^џим (Дан. 126):

вр^џимо, вр^џише-узавр^џимо, узавр^џише; зр^џимо, зр^џише-сазр^џимо, сазр^џише.
 (по VI в. на^зр^џемо, њр^џр^џемо, њр^џр^џемо, од -зр^џиш : зр^џем).

VIII врта: Т^и 20а: ж^џел^џиш-ж^џел^џим (Дан. 129):

б^џес^џа^шиш-б^џџ^џим : б^џџ^џимо, б^џџ^џише : б^џџ^џаше и б^џџ^џаше; р^џазб^џџ^џимо,
 р^џазб^џџ^џише;

б^џо^ја^шиш се-б^џо^јџ^џим се : бо^јџ^џимо се, бо^јџ^џише се : б^џо^јџ^џаше се и бо^јџ^џаше се;
 њоб^џо^јџ^џим се, њоб^џо^јџ^џимо, њоб^џо^јџ^џише;

б^џук^џа^шиш-б^џук^џр^џим : б^џук^џџ^џимо, б^џук^џџ^џише; б^џук^џџ^џаше и б^џук^џџ^џаше;

¹⁶² И усн^имо, усн^ише.

узбукѣймо, узбукѣиѣе;
 дрѣжайи-дрѣжѣм : дрѣжѣмо, дрѣжѣиѣе; дрѣжѣше; задрѣжѣм, задрѣжѣмо,
 задрѣжѣиѣе; задрѣжи;
 лѣжайи-лѣжѣм : лѣжѣмо, лѣжѣиѣе; лѣжѣше (лѣжѣше).
 излѣжѣм се, излѣжѣмо, излѣжѣиѣе се; излѣжи се;
 сѣѣжайи-сѣѣжѣм : сѣѣжѣмо, сѣѣжѣиѣе : сѣѣжѣше и сѣѣжѣше;
 ѣресѣжѣм, ѣресѣжѣмо, ѣресѣжѣиѣе; ѣресѣжѣ;
 ѣрѣчайи-ѣрѣчѣм : ѣрѣчѣмо, ѣрѣчѣиѣе : ѣрѣчѣше и ѣрѣчѣше;
 исѣрѣчѣм, исѣрѣчѣмо, исѣрѣчѣиѣе; исѣрѣчи.

